

**REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANI**

शब्दार्थचिन्तामणिः
ŚABDĀRTHACINTĀMĀṆIḤ

द्वितीय खण्ड

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

चक्रः

षा ॥ अस्त्रविशेषे । प्रहरणे ॥ पुट-
भेदे । जलावर्त्ते ॥ ग्रामजाले ॥ त-
गरपुष्पे ॥ महाभारतप्रसिद्धे व्यूह-
विशेषे ॥ तैलयन्त्रे ॥ मूलाधार-
स्वाधिष्ठानमणिपूरानाहतविशुद्धाज्ञा-
ख्येषु शरीरस्थेषु षट्सु ॥ सर्वतोभ-
द्रादौ । देवार्चाधारयन्त्रे ॥ मन्त्रदी-
प्तोपयोगिष्वकडमादिषु ॥ श्रीच-
क्रे ॥ कैलिकानां हितार्थाय श्री
सदाशिवोक्तषु महाचक्रादिपञ्चसु
॥ यथा । श्रीश्वरउवाच । चक्रं पञ्च-
विधंप्रोक्तं श्रीतन्त्रेऽस्म्यमले । विधि-
नापूजिते चक्रं सौख्यमोक्षफलं लभे-
त् ॥ महाचक्रं चक्रराजं दिव्यचक्रं त-
थापरम् । वीरचक्रं चतुर्थं च पशुच-
क्रं पञ्चममिति ॥ पञ्चचक्रे सका-
माना मधिकारः । यथा । राजचक्रं रा-
ज्यदं स्थानं महाचक्रन्तु मोक्षदम् ।
देवचक्रं देवचक्रं वीरचक्रन्तु सिद्धि-
दम् ॥ पशुचक्रन्तु दारिद्र्यदुःखशो-
कामयप्रदम् । कापव्येदक्षिणाहीने
सर्वचक्रन्तु निष्कलमिति ॥ सकामा-
श्चैव निष्कामाद्विविधा भुविमानवाः
। क्षुद्राश्रयाः कामिनोऽप्ये तेषामवा-
धिकारिता ॥ * ॥ ब्रह्मज्ञानायतु प्रो-
क्तं वैराग्यचक्रमुत्तमम् ॥ ब्रह्मज्ञान-
युतानान्तु तत्त्वचक्रं ऽधिकारिता ॥ य

चक्रकः

योक्तं श्रीमहानिर्वाणे । नाचाधिका-
रः सर्वेषां ब्रह्मज्ञान साधकान् वि-
ना । परब्रह्मोपासकाये ब्रह्मज्ञा ब्र-
ह्मतत्पराः । शुद्धान्तः करणाः शान्ताः
सर्वप्राणिहिते रताः ॥ निर्विकारा नि-
र्विकल्पा दयाशीला दृढव्रताः । स-
त्यसङ्कल्पका ब्राह्मा स्तयेवाज्ञाधि-
कारिणः ॥ ब्रह्मभावेन तत्त्वज्ञेये प-
श्यन्ति चराचरम् । तेषां तत्त्वविदां
पुंसां तत्त्वचक्रे ऽधिकारिता ॥ सर्व-
ब्रह्ममयं भावश्चक्रे ऽस्मिंस्तत्त्वसंच-
के । येषामुत्पद्यते देवित एव तत्त्व-
चक्रिण इति ॥ छन्दोविशेषे । यथा ।
कुण्डलकलितनगणमिहव्रितयंगन्ध-
कुसुमरसविरचय वलयम् । चक्र-
मुरगपतिवरपरिगुणितं षोडशक-
ल मतिमुललितभणितम् ॥ सुन्द-
रि नभसि जलदचयकचिरे देहिन-
यनयुग मतिघनचिकुरे । मान मि-
हहि जहि जलधरसमये किन्तव भ-
वति हृदय मिद मदये इति ॥ क्रिय-
तेऽनेन । घञर्थकः । के कृजादीना-
मिति द्वित्वम् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

चक्रकः । त्रि । तर्कविशेषे ॥ अन्यो-
न्याश्रयमेवावर्त्तितं चक्रकं भवति ।
स्वापेक्षापेक्ष्यपेक्षित्वनिबन्धने ऽनि-
ष्टप्रसङ्गे । चतुष्कक्षादा वपि स्वस्य

चक्रग	चक्रपा
स्वापेक्षापेक्षपेक्षित्वसत्त्वान्नाधिक्य-	दयोर्धरोवा ॥
म् ॥ अस्वात्माश्रयवत् चैविध्यम् ॥	चक्रगुच्छः । पुं । अशोकपादपे ॥
अपिचास्यलक्षः । यथा । स्वापेक्ष	चक्रजीवकः । पुं । कुलाले । कुम्भकारे
णीयापेक्षितसापेक्षितत्वनिवन्धनप्र	॥ चक्रं जीवनमस्य ॥
सङ्गत्वमिति । अपेक्षाच चप्तावुत्प	चक्रदंष्ट्रः । पुं । शूकरे ॥
त्तौ स्थितौच ग्राह्या । तत्राद्या यथा	चक्रदन्ती । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥
। एतद्घटज्ञानं यद्येतद्घटज्ञानज	चक्रदन्तीबीजम् । न । जयपाले ॥
न्यज्ञानजन्यज्ञानजन्यस्यात् तदाए	चक्रधरः । पुं । अजे । विष्णौ ॥ अहौ
तद्घटज्ञानजन्यज्ञानजन्यज्ञानभि	। सपे ॥ त्रि । चक्रिणि ॥ ग्रामजाति
नं स्यात् । द्वितीया यथा । घटोयं	नि ॥ धरति । धृञ्० । अच् । चक्र
यद्येतद्घटजन्यजन्यजन्यः स्यात् त	स्यधरः ॥ चक्रं धारयति वा । अच् वा
दा एतद्घट जन्यजन्यभिन्नः स्यात्	हुलकास्मिन्नुक् ॥
। तृतीया यथा । घटोयं यद्येतद्घ	चक्रधारणम् । न । अचे । रथावयवे
टवृत्तिवृत्तिः स्यात् तथात्वेनोपलभ्ये	काष्ठविशेषे ॥
तेति । इतितर्कशास्त्रम् ॥	चक्रधारा । स्त्री । प्रधौ ॥ चक्रस्यधारा ॥
चक्रकारकम् । न । व्याघ्रनखाख्यगन्ध	चक्रनखः । पुं । व्याघ्रनखाभिधेगन्ध
वस्तुनि । करजे ॥ चक्रस्यकारकम् ॥	द्रव्ये ॥
चक्रकुल्या । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥	चक्रनदी । स्त्री । गण्डक्याम् ॥
चक्रगजः । पुं । चक्रमर्दे ॥	चक्रनामा । पुं । माक्षिकधातौ ॥
चक्रगण्डुः । पुं । वर्तुलाकारोपधाने ।	चक्रनायकः । पुं । व्याघ्रनखे ॥
चातुरे । गालसिर्हाना गोलसिर्हा	चक्रपद्माटः । पुं । दद्रुम् ॥
ना इतिचभाषा ॥	चक्रपरिव्याधः । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥
चक्रगदाधरः । पुं । परमात्मनि वासुदे	चक्रपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥
वे ॥ मनस्तत्त्व आत्मकं चक्रं बुद्धितत्त्वा	चक्रपाणिः । पुं । विष्णौ । नारायणे ॥ च
त्मिकां गदाम् । धारयन् लोकर	क्रं पाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थस्यः परे
चार्यं गुप्तश्चक्रगदाधरः ॥ चक्रगदे	निष्ठासप्तम्यावितिसप्तम्याः परत्वम् ॥
धरति । धृञ्० । पचाद्यच् ॥ चक्रग	चक्रपादः । पुं । रथे ॥ गले । हस्तिनि ॥

चक्रल

चक्रपुष्करिणी । स्त्री । मणिकर्णिका-
याम् ॥

चक्रफलम् । न । अस्त्रविशेषे । अट्टने ॥

चक्रबन्धः । पुं । चित्रकाव्यविशेषे ॥

चक्रबन्धुः । पुं । } रवौ ॥

चक्रवान्धवः । पुं । }

चक्रभृत् । पुं । विष्णौ ॥

चक्रभेदिनी । स्त्री । राज्ञौ ॥

चक्रभ्रमः । पुं । } कुन्दाख्ये शिल्पिय

चक्रभ्रमिः । स्त्री । } न्वे । चक्राकारे श

स्त्रोत्तेजनयन्त्रे । शशौ ॥

चक्रमण्डली । पुं । अजगरसर्पे ॥

चक्रमर्दः । पुं । चक्रवर्ण्ड इति कसौ

दी इति च भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ।

दद्रुघ्ने । एडगजे ॥ चक्रमर्दो लघुः

स्वादू रूक्षः पित्तानिलापहः । हृद्यो

हिमः कफश्वासकुष्ठदद्रुकृमीन् हरे

त् ॥ हन्युष्णं तत् फलं कुष्ठकण्डू

दद्रुविषानिलान् । गुल्मकासकृमि

श्वासनाशनंकटुकं स्मृतम् ॥ चक्रं द

द्रुं मृदनाति । मृदोदोदे । कर्मण्यण् ॥

चक्रमर्दकः । पुं । चक्रमर्द ॥ स्वा० कन् ॥

चक्रयानम् । न । असाङ्ग्रामिके रथे ।

पुष्परथे ॥

चक्रयानकम् । न । चक्रयाने ॥

चक्ररदः । पुं । शूकरे ॥

चक्रलक्षणाः । पुं । विष्णौ ॥ रथे ॥

चक्रवा

चक्रलक्षणा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

चक्रलताम्रः । पुं । वटुरसालवृक्षे ॥

चक्रला । स्त्री । उच्चटायाम् । मुस्ता

विशेषे ॥ चक्रं लाति । ला० । आत

इति कः ॥

चक्रवर्त्ती । पुं । समुद्रपरिवृतायाः सर्व

भूमेरीश्वरे । सार्वभौमे ॥ चक्रे भू

मण्डले राजमण्डले वर्त्तितुं चक्रं सै

न्यवर्त्तयितुं सर्वभूमौ चालयितुं वाशी

लमस्य । सुपीतिणिनिः ॥ अवश्यं

वा चक्रं वर्त्तयति । आवश्यकेणिनिः

॥ वास्तूके ॥ डगणे मध्यगुरोः । ५ ।

संज्ञायाम् ॥ चि । चक्रवर्त्तिनि ॥

चक्रवर्त्तिनी । स्त्री । जन्याम् । जतूका

याम् ॥ अलक्तके ॥ जटामांस्थाम् ॥

चक्रवाकः । पुं । कोकपक्षिणि । चक

वा इति भाषा ॥ अस्य मांसं लघु क्षि

ग्वं वलप्रदमुदाहम् ॥ चक्रशब्देन उ

च्यते । वचपरि भाषणे । घञ् । न्य

ङ्कादिः ॥

चक्रवाकी । स्त्री । चक्रवाकस्य विहग्या

म् । चक्रवा इति भाषा ॥ जातेरि

तिङ्गीष् ॥

चक्रवाटः । पुं । क्रियारोहे ॥ शिखात

रौ ॥ पर्यन्ते ॥ मेरोर्मस्तकसमीपे

लोकपालाश्रयभूताया मष्टादशस

हस्रयोजनविस्तीर्णायानेमौ ॥

चक्रसं

चक्रवाडः । पुं । लोकालोकाख्यपर्वते ॥

चक्राकारेण वाडते । वाडृआप्राये

। अच् ॥ न । चक्रवाले । मण्डले ॥

चक्रं भूमण्डलं वलते । वलवेष्टने ।

कर्मण्यण् । डलयेरेकत्वम् ॥

चक्रवातः । पुं । वात्स्यायाम् । ववूरा

इति भाषा ॥

चक्रवालः । पुं । लोकालोकपर्वते ॥ न ।

मण्डलाकारेण परिणतसमूहे । म-

ण्डले ॥ चक्राकारेण वलते । वल

संवरणे । अच् । अन्येषामपीतिदी

र्घः ॥ यद्वा । भावेऽपिवाचः । चक्र

मिववालोऽस्य ॥ चक्रं भूमण्डलं व

लते । वलवेष्टने । कर्मण्यण् ॥ चक्र

वालमस्याऽस्तीतिवा । अर्श आद्यच् ॥

चक्रवृद्धिः । स्त्री । यच्चवृद्धिरुपधनंदातु

मशक्तोऽधमर्णः सवृद्धिकमिदं दा

स्यामीतिस्वीकरोति तत्रयावृद्धिः सा

। सूदका सूद इति भाषा ॥ वृद्धेरपि

पुनर्वृद्धिश्चकृवृद्धि रूदाहतेति ना-

रदः ॥

चक्रव्यूहः । पुं । युद्धार्थं मण्डलाकारे

ण सैन्यरचनायाम् ॥

चक्रशल्या । स्त्री । काकतुण्ड्याम् ॥

श्वेतगुञ्जायाम् ॥

चक्रश्रेणी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

चक्रसंघम् । न । वज्रे ॥

चक्री

चक्रसम्बरः । पुं । बुद्धभेदे । वज्रटीके ॥

चक्रा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥ कर्क

टशृङ्ग्याम् ॥

चक्राङ्गः । पुं । श्वेतगति । इंसे ॥ च

क्राण्यङ्गान्यस्य ॥ रथे ॥ चक्रमङ्ग-

मस्य ॥

चक्राङ्गा । स्त्री । सुदर्शनायां लतायाम् ॥

चक्राङ्गी । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥

हिममोचिकायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम्

॥ वृषपर्ण्याम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

चक्राकारमङ्गमस्याः । गौरादिच्छा

न् डीष् ॥ संस्थाम् ॥

चक्राटः । पुं । विषवैद्ये ॥ धूर्त्ते ॥ दीनारे ॥

चक्राधिवासी । पुं । नारङ्गरथे । कि-

र्मीरत्त्वचि ॥

चक्रावर्त्तः । पुं । घूर्णने ॥

चक्राह्वः । पुं । चक्रमर्दे ॥

चक्रिकः । पुं । घटिके । घटिकावाद

के ॥ चक्रं वाद्यस्वनाख्यस्य । ठन् ॥

चक्रिका । स्त्री । दुर्बलोगे ॥ घुषाव

र्त्ते ॥ जानुनि ॥ चक्री इति भाषा

प्रसिद्धे द्रव्यस्वरूपे ॥

चक्री । पुं । जालिकभिदि ॥ कोके ॥

कुलाले ॥ अहौ ॥ सूचके ॥ वैकु-

ण्ठे । नारायणे ॥ चक्रं मनसस्त्वात्म

कं सुदर्शनाख्य मस्यास्ति इति ॥ च

क्रवर्त्तिनि ॥ चक्रमर्दे ॥ तिनिशे ॥

चक्षुष्यः

व्यासुनखे ॥ काके ॥ खरे ॥ वि । च
क्रविशिष्टे ॥ चक्रमस्यासि । अतइ
निठनाविति इनिः ॥ चक्रयुक्तरथा
दियानारुढे ॥

चक्री । स्त्री । चक्री इतिसर्वजनप्रसि
द्वायां चूर्णपेषण्याम् । जाँता इति
भाषा ॥

चक्रीवान् । पुं । गर्दभे ॥ चक्रवद्भूमणं
चक्रम् । तदस्यासि । मतुप् । आ-
सन्दीवदितिसाधुः ॥ चक्रीवानाम
राजापि ॥

चक्रुः । पुं । कर्त्तरि ॥ करोति । डुकृ
ञ् । कुर्मश्चेति चकारात्कुःप्रत्य-
योधातोर्द्वित्वञ्च ॥

चक्रश्चरी । स्त्री । जिनानांविद्यादेवी
विशेषे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

चक्षणम् । न । अवर्दशे । मद्यपानरो
चक्रमद्यद्रव्ये । चखना इति भाषा ॥

चक्षाः । पुं । वृहस्पतौ ॥ उपाध्याये ॥

चक्षुःश्रवाः । पुं । सर्पे ॥ चक्षुःश्रवःक
र्त्ताऽस्य । सान्तः ॥

चक्षुर्वहनम् । न । मेषशृङ्गीरचक्षे ॥

चक्षुष्यः । पुं । केतके ॥ पुण्डरीकचक्षे ॥

शोभाञ्जनचक्षे ॥ रसाञ्जने ॥ न । सौ

वीराञ्जने ॥ खर्परीतुत्ये ॥ प्रपौण्ड

रीके । स्थलपद्मे ॥ वि । प्रियदर्शने

॥ अचिहिते ॥ चक्षुषादर्शनीये ॥

चक्षुम

चक्षुषेहितम् । शरीरावयवाद्यत् ॥

चक्षुष्या । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ सु
भगायाम् ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ अर
ण्यकुलत्थिकायाम् ॥ चक्षुषेहिता ।
यत् । टाप् ॥

चक्षुः । न । लोचने । नयने । नेत्रे ।

रूपग्रहणालिङ्गेन्द्रिये । रूपप्रकाशके

॥ उद्भूतरूपं नयनस्यगोचरो द्रव्या-

णि तद्वन्ति पृथक्त्वसङ्ख्ये । विभाग-

संयोगपरापरत्वस्त्रेहद्रवत्त्वं परिमाण

मुक्तम् ॥ क्रियां जातिं योग्यवृत्तिं-

समवायञ्च तादृशम् । गृह्णाति च

क्षुः संयोगादालोकोद्भूतरूपयो रि

ति कारिकावली ॥ पाणिभ्यां न स्पृशे

श्चक्षुःस्वक्षुषी नैकपाणिनेतिकर्मलो

चनम् ॥ चष्टे पश्यत्यनेन चक्षतेरु

पमनुभवत्यनेन वा । चक्षिङ् ॥

चक्षेःशिक्षेत्युसिः । शिच्चादनार्द्धधा

तुकत्वात् ख्याञ् न ॥ मेषशृङ्गी

वृक्षे ॥

चक्षुरः । पुं । सन्दने । रथे ॥ रक्षे ॥

न । धोरथे । यानमात्रे ॥ चक्षति ।

चकिः सौत्रः । मन्दिवाशिमथिचति

चङ्क्यङ्किभ्यउरच् ॥

चक्षुमणम् । न । अतिशयभ्रमणे । इत

स्ततो भ्रमणे ॥ पुनः पुनर्भ्रमणे ॥ अ-

नतिदेहपीडाकारकचक्षुमणस्य गु

चञ्चला

णाः । आयुर्वलमेघाग्नीन्द्रियगुट्टि-
कारित्वम् ॥ सद्योपानद्रहितपादच-
ङ्क्रमणगुणाः । अनारोग्यत्वम् । अ-
नायुष्यत्वम् । इन्द्रियदृष्टिनाशित्व-
ञ्चेतिराजवत्त्वम् ॥

चङ्गः । वि । शोभने ॥ दृचे ॥ इति-
मेदिनी ॥

चचेरुडा । स्त्री । फललताविशेषे । वृ-
हत् फले ॥

चञ्चः । पुं । पञ्चाङ्गुले ॥ चञ्चति । च-
ञ्चुगतौ । पचाद्यच् ॥

चञ्चत् । वि । देदीप्यमाने ॥

चञ्चत्पुटः । पुं । तालप्रभेदे ॥ ताले
चञ्चत्पुटेऽप्येवं गुरुद्वन्द्वं लघुप्रुतम् ॥

चञ्चरी । स्त्री । तिलिन्डीरूते ॥ भ्रम-
र्याम् ॥

चञ्चरीकः । पुं । भ्रमरे । षट्पदे ॥
चञ्चति । चञ्चु० । पर्फरीकादित्वात्
साधुः ॥ चरति वा । चर० । पर्फरी-
कादित्वादीकन् चरेर्नुम्व ॥

चञ्चलः । पुं । कामुके ॥ अनिले ॥ वि-
 । अस्थिरे । सदाचलनस्वभावे । लो-
ले । तरले ॥ कदाचिच्चञ्चलासती ।
चञ्चति । चञ्चु० । बाहुलकात् अ-
लच् ॥

चञ्चला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ तडिति
॥ पिप्पल्याम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । य-

चञ्चुः

या । तूर्यतालपचिराजमेरुहारनाय-
केन चामरध्वजेन चापिमण्डिता सु-
वर्णकेन । वर्णिता ऽतिसुन्दरेण पद्म-
गेन्द्रपिङ्गलेन चञ्चलाचकोरचारु-
लोचने सुमङ्गलेन ॥ यथा । आलि-
याहि मञ्जुकुञ्जगुञ्जितालिलालिते
नभास्करात्मजाविराजिरम्यतीरका-
ननेन । शोभिते स्थले स्थितेन सङ्ग-
ता यदूचमेन माधवेन भाविनी
तडिल्लतेव नीरदेनेति ॥ चञ्चनम्
। चञ्चु० । घञ् । चञ्चं लाति ।
ला० कः ॥

चञ्चा । स्त्री । नलनिर्माणे । नलनि-
र्मिते । चांच इतिगौडभाषा ॥ तृ-
णनिर्मितपूरुषे । वजूका इतिभाषा
॥ चञ्चति । चञ्चु० । अच् । टाप् ॥
चञ्चेष्व मनुष्यः । लुग्ननुष्य इति
कनोलुप् ॥

चञ्चुः । पुं । नाडीचशाके ॥ व्यडम्ब-
के । रक्तैरण्डे ॥ एरण्डसामान्ये ॥
बुद्धचञ्चुदन्ते ॥ स्त्री । पक्षिणामो-
ष्ठे । वोढ्याम् । चूच इति भाषा ॥
चञ्चति । चञ्चु० । बाहुलकादुः ॥
चिञ्चुक्याम् । चैचूनाडीतिश्रुते ॥ च-
ञ्चुः शीता सरारुच्यास्वादी दोषत्र-
यापहा । धातुपुष्टिकरी वलया मेध्या
पिच्छिलिका स्मृता ॥ पञ्चशाकविशे-

चटका

वे। विजलायाम्। चीरपत्रिकायाम्॥
 चञ्चुका। स्त्री। चञ्चौ। पक्षिणामोष्ठे॥
 चञ्चुपत्रः। पुं। सुशके। विजलायाम्॥
 चञ्चुभृत्। पुं। स्त्री। } खगे। पक्षि
 चञ्चुमान्। पुं। स्त्री। } णि॥
 चञ्चुः। पुं। चञ्चुशके॥
 चञ्चुसूचिः। पुं। } सुगृहे। पीततु
 चञ्चुसूचिकः। पुं। } ण्डे। वया इतिभा
 षा॥ चञ्चौसूचिरस्य। स्वार्थे कः॥
 चञ्चूः। स्त्री। चञ्च्वाम्। षोड्याम्॥
 ऊडुतः॥
 चञ्चूकः। पुं। चेंचू इतिप्रसिद्धे शके॥
 चटकः। पुं। कलविद्धे। गृह्णीडे।
 चिडा इतिभाषा॥ चटतिभिनत्ति
 गृहीतधान्यादिकं मुखेन। चटभेद
 ने। पचाद्यच्। तस्मात् स्वार्थे कः॥
 चटकका। स्त्री। चटकायाम्। चटकि
 कायाम्॥ उदीचामातःस्थानइति
 पचेद्देशाभावः॥
 चटका। स्त्री। चटकस्यस्त्रियाम्॥ च
 टकस्य चटकाया वा स्व्यपच्ये। चि
 डिया इतिभाषा॥ चटकस्य चटका
 या वा स्व्यपच्यम्। चटकायाऐरक्
 स्त्रियामपच्ये लुग्वक्तव्यः। तच्च टाव
 नात् तद्वितेषुप्ते लुक्तद्वितलुकी
 तितोपोलुकि पुनरजादिलक्षणाष्टा
 प्सच जातिलक्षस्य ङी षोवाधइति

चटुल

भावः॥ नचात्रप्रत्ययस्याद्वितीकारः॥
 शङ्खः चटकायाऐरगितिलिङ्गादजा
 दिषु निपातनाद्वातदं प्रवृत्तेः। चिप
 कादित्त्वान्नेत्त्व मितितुयुक्तम्। पुं
 योगलक्षणे जातिलक्षणे वा ङीष्
 अजादिषाठाद्वाधते॥ श्यामाख्य
 चिणि॥
 चटकाशिरः। न। पिप्पलीमूले॥ च
 टकायाःशिरइव॥
 चटकिका। स्त्री। चटककायाम्॥ उ
 दीचामातःस्थानेयकपूर्वायाः इतिप
 चेद्देशादेशः॥
 चटु। अ। प्रियेवाक्ये॥
 चटुः। पुं। चटौ। प्रियेवाक्ये॥ व्रति
 नामासने॥ पिचण्डे। उदरे॥ चट
 ति। चट०। मृगव्यादित्वात् कुः॥
 चटुलः। चि। चञ्चले॥ शोभने॥ च
 टति। बाहुलकादुलच्॥ मत्स्ये
 सिद्धादित्वात् लज्जा॥
 चटुला। स्त्री। विद्युति॥ अजा० टाप्॥
 चटुलोलः। चि। चाटुले। ले। मुच्य
 ले॥ इति हारावली॥
 चटुलम्। न। सिद्धपीठविशेषे॥ यथा
 । चटुले दक्षबाहुर्भैरवश्चन्द्रशेख
 रः। व्यक्तरूपा भगवती भवानी त
 च देवता। विशेषतः कलियुगे वसा
 मिचन्द्रशेखरे। इति॥

चणक

चणकः । पुं । शल्यविशेषे । हरिमन्ये

॥ चणकः शीतलो रुचः पित्तरक्त
कफापहः । लघुः कषायो विष्ट-
म्भी वातलो ज्वरनाशनः ॥ सचाङ्गा
रेणसम्भृष्ट कौलभृष्टश्च तद्गुणः । आ
र्द्रभृष्टो बलकरो रोचनश्च प्रकीर्त्ति-
तः ॥ शुष्कभृष्टो ऽतिरुचः स्याद्वात
कुष्ठप्रकोपनः । स्विन्नः पित्तकफं ह-
न्यात् सूपः क्षोभकरो ऽहितः ॥ आ
र्द्रातिकोमलो रुच्यः पित्तरक्तहरो-
हिमः ॥ * ॥ हरितार्द्रचणकरन्ध्रम-
स्तु । सुहरितहरिमन्यः क्षोदभिन्नो
नखाग्रैः प्रथम मुद्कसित्तो वेसवारे
णसिद्धः । लवणमरिचसङ्गश्च तैल-
हिङ्गुप्रसिक्तः शिखरयति विभोक्तु
र्जाठरं मन्दवह्निम् ॥ छोलाभिधा-
नकफलं परिगृह्य शुद्धं तस्मै द्यते सु-
ललितकथितोषणाभ्याम् । संसा-
धितं सुरभितं शुचिरामठेन जिह्वा
तले विशतिनिच्यमतिप्रकामम् ॥
चणयते । चणदाने । कुन् ॥ मुनि
विशेषे ॥

चणकरोटिका । स्त्री । चणकमुद्राया
म् ॥ चाणक्यरोटिका रुचा स्नेहपि-
त्तास्रनुद्गुरः । विष्टभिनी न चक्षु-
ष्या तद्गुणा तिलशङ्कुली ॥

चणकशकम् । न । स्नानान्ना प्रसिद्धे

चण्डः

शके ॥ रुच्यं चणकशकं स्याद् दुर्जरं
कफवातकृत् । अन्नं विष्टभजनकं
पित्तनुदन्तशोथहृत् ॥ सुकृत्तं चाण-
कं शक मन्त्रतन्त्रेण साधितम् । स-
हिङ्गुलवणेतस्मै भर्जितं रामठान्वित-
म् ॥ चाराम्भवासहजा शृणुकप्र-
वालाः सम्मर्दितामरिचसैन्धवशृङ्ग-
वेरैः । सञ्चूर्णिताः कटुकतैलयुतैः
सुपकैर्भृष्टैः सुहिङ्गुचणकैः परिदत्त-
वासाः ॥

चणकात्मजः । पुं । वात्स्यायानमुनौ ॥

चणकालम् । न । चणकचारे ॥ चण-
कालक मत्स्यम् दीपनं दन्तवर्धक-
म् । लवणानुरसं रुच्यं शूलाजीर्णं
विवन्धनुत् ॥

चणकाल्मषाः । न । चेन्नस्थफलवच्चणक-
पत्रशिशिरवारिणि ॥

चण्डमः । पुं । क्षुद्रगोक्षुरे ॥

चणपवी । पुं । रुदन्तीवृक्षे ॥

चणिका । स्त्री । टणविशेषे । गोदुग्धा-
याम् ॥

चण्डः । पुं । तिलिडीवृक्षे ॥ यमकि-
ङ्करे ॥ दैत्यविशेषे ॥ न । तीक्ष्णे
॥ त्रि । अतिकोपने ॥ तीव्रे ॥ ती-
क्ष्णवति ॥ चण्डते । चण्डिकोपे ।
पचाद्यच् ॥ चमति । चमुअदने ।
चणतिवा । चणदाने । जमन्ताट्टः ॥

चण्डा	चण्डलः
चण्डता । स्त्री । उग्रतायाम् ॥ भावे तल् ॥	वतीनद्याम् ॥ टाप् ॥
चण्डनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ अ ष्टनायिकान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥	चण्डांशुः । पुं । हृद्ये ॥ चण्डांशवे यस्यसः ॥
चण्डमुण्डी । स्त्री । स्थानविशेषे ॥ यथा । चण्डमुण्डी महास्थाने दण्डि नी परमेश्वरीति ॥	चण्डातः । पुं । करवीरे ॥ चण्डमत ति । अतः कर्मण्यण् ॥
चण्डरुद्रिका । स्त्री । विद्याविशेषे ॥	चण्डातकः । पुं । न । अर्द्धोरुके । वर स्त्रीणामर्द्धारूपर्यन्तेवस्त्रे ॥ चण्डां को पनांवरस्त्रियमतति । अतः कुन् ॥
चण्डवती । स्त्री । चण्डीविशेषे ॥	चण्डालः । पुं । शूद्राद्वाह्नयामुत्पन्ने । प्रवे । मातङ्गे । दिवाकीर्त्ती । श्व पचे । नृणामधमे ॥ चण्डते । च- डि० पतिचण्डभ्यामालञ् ॥
चण्डवृष्टिप्रतापः । पुं । दण्डकविशेषे । यथा । यदिह नयुगलं ततः सप्त रेखा स्तदा चण्डवृष्टिप्रतापो भवेद् दण्डकः । यथा । प्रलयघनघटामहा रम्भमेघावलीचण्डवृष्टिप्रतापाकुलं गोकुलम् सपदि समवलोकाय स व्येन हस्तेन गोवर्द्धनं नाम शैलं द धल्लीलया । कमलनयन रत्नरचे तिगर्जतचसन्मुग्धगोपाङ्गनालिङ्ग- नानन्दितो गलदभिनदधातुधारावि चित्राङ्गरागो मुराराति रस्तु प्रमो दाय वदति ॥	चण्डालकन्दः । पुं । कन्दविशेषे ॥ चण्डालवल्गुकी । स्त्री । चण्डालवीणा याम् । कण्डोलवीणायाम् । किङ्क रीतिभाषा ॥ चण्डालस्यवल्गुकी ॥
चण्डा । स्त्री । धनहरीद्रुमे । चारना मगन्धद्रव्ये ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ अष्ट नायिकान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥ जि नानां शासनदेवताविशेषे ॥ लिङ्गि नीलतायाम् ॥ कपिकच्छाम् ॥ आ खुपण्ड्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ पद्मा	चण्डालिका । स्त्री । किन्नरायाम् ॥ उमायाम् ॥ ओषधीभेदे ॥ चण्डिः । स्त्री । चण्ड्याम् ॥ चण्डति । चडि० सर्वधातुभ्यङ् ॥ चण्डिका । स्त्री । भवान्याम् । चण्ड्या म् ॥ अस्याः स्थानममरेशे ॥ चण्डे क र्त्तरिखुल् । इत्त्वम् ॥ चण्डिकेश्वरः । पुं । शिवे ॥ चण्डिमा । पुं । चण्डत्वे ॥ चण्डस्य भा वः । पृथ् ० इमनिच् ॥ चण्डिलः । पुं । रुद्रे ॥ वास्तूकशाके ॥ ना

चतुःशा

पिते ॥

चण्डला । स्त्री । नदीविशेषे ॥

चण्डी । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गा
याम् ॥ हिंसायां नार्याम् ॥ कोपना
यां योषिति ॥ मार्कण्डेयपुराणोक्ते
श्रीदेवीमाहात्म्ये ॥ अतिजगती-
संज्ञकत्रयोदशाक्षरावृत्तिविशेषे ।
यथा । नयुगलसयुगलगैरिति चण्डी
॥ जयतिदितिजरिपुताण्डवलीला
कुपितकवलकरकालियमौलौ । च
रणकमलयुगचापलचण्डी पदनख
रुचिजितभोगमणिश्रीः ॥ चण्डति
। चण्डिकोपे । पचाद्यच् । वच्चादि
भ्यश्चेतिङीष् ॥

चण्डी कान्तः । पुं । सदाशिवे ॥ चण्डाः
कान्तः ॥

चण्डीकुसुमः । पुं । रक्तकरवीरवृक्षे ॥

चण्डीशः । पुं । शिवे ॥

चण्डुः । पुं । उन्दुरौ ॥

चतुःपत्री । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदिनि ॥

चतुःपर्णी । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् ॥

चतुःपला । स्त्री । नागशलायाम् ॥

चतुःपुण्ड्रः । पुं । भिण्डावृक्षे ॥

चतुःशालम् । न । सञ्जवने । अन्योन्या
भिमुखगेहचतुष्टयगृहे ॥ चतस्रः

शालाः समाहृताः । आवन्तोवेतिक्ती

वरम् ॥ पक्षे चतुःशाली ॥

चतुरं

चतुःषष्टिः । स्त्री । कलाभेदे । कलाना
मन्युपविद्यायाम् ॥ सङ्ख्याभेदे । चै
सठ इतिभाषा ॥ वच्चृचि । चृम्बेदे
॥ चतुरधिकाषष्टिः ॥

चतुःसमम् । न । मिलितचन्दनागुरु
कस्तूरीकुङ्कुमरूपे ॥ औषधविशेषे
॥ यथा । लवङ्गं सैन्धवं पथ्या यमा
नीचचतुःसमम् । आमशूलविबन्ध
नं पाचनं भेदिशोषनुत् ॥ अन्यच्च ।
जातीफलं त्रिदशपुष्पसमन्वितञ्च-
जीरञ्च टङ्गुयुतं चरकेण चोक्तम्
। चूर्णानि माक्षिकसितासहितानि
लीढ्वा आमातिसारमखिलं गुरु
हन्ति शूलमिति ॥

चत्वारः । त्रि । सङ्ख्याविशेषे । चार
इति भाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । च
त्वारोवेदाः । चतस्रः स्त्रियः । चत्वा
रिफलानि ॥ चतति चत्यते वा ।
चतेयाचने । चतेकरन् ॥

चतुरः । पुं । चक्रगण्डौ ॥ न । हस्ति
शालायाम् ॥ त्रि । नेत्रगोचरे ॥ च
टुकारे ॥ कार्यकुशले । दक्षे । पटौ
। निपुणे ॥ चतति चत्यते वा । च
ते० । मन्दिवाशिमथिचति चङ्का
ङ्गिम्यउरच् ॥

चतुरंसा । स्त्री । वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ य

था । द्विजवरकर्णा विह रसवर्णा भ

चतुरं

वति यदासा किलचतुरंसा ॥ यथा
। जयजयविष्णो विभुवनजिष्णो । अ
पनयदुःखं प्रवितरसौख्यमिति ॥ य
थावा । तवरनिशाली यदिवनमा
ली । विविधविलासे सखिकिमुदासे
इति ॥

चतुरक्रमः । पुं । सप्तधारूपकान्तर्गतं रु
पकभेदे ॥ द्रुतद्वन्द्वं द्रुतद्वन्द्वं तथा प्रा
न्तेगुरुर्भवेत् । द्वाविंशत्यक्षरैर्युक्तः शृ
ङ्गारे चतुरक्रम इति दामोदरोक्तेः ॥

चतुरङ्गम् । न । हस्त्यश्वरथपदातिरु
पे सैन्ये ॥ यथा । चतुरङ्गं ह्यपि वलं
सुमहतं प्रसहेम हीति रासायणम्
॥ * ॥ चौरङ्खेल इति सतरङ्खेल
इति च प्रसिद्धे क्रीडाविशेषे ॥ यथा
। युधिष्ठिर उवाच । अष्टकोष्ठप्राञ्च
या क्रीडा तां मे ब्रूहि तपोधन । प्र
कर्षणैव मेनाथ चतुराजीयतो भवे
त् ॥ व्यास उवाच । अष्टौ कोष्ठान्स
मालिख्य प्रदक्षिणक्रमेण तु । अरुणं
पूर्वतः कृत्वा दक्षिणे हरितं वलम् ॥
पार्थपश्चिमतः पीतमुत्तरे श्यामलं
वलम् । राक्षोवामे गजं कुर्यात् त
स्मादश्वं ततस्तरिम् ॥ कुर्यात् कौ
न्तेयपुरतो युद्धे पत्तिचतुष्टयम् । को
णेनौका द्वितीयेऽश्वस्तृतीये तु गजा
वसेत् ॥ तुरीये तु वसेद्राजा वटिकाः ॥

चतुरं

पुरतः स्थिताः । * । पञ्चकेन वटी
राजा चतुष्केणैव कुञ्जरः ॥ त्रिकेण
तु चलत्यश्वः पार्थनौका द्वयेन तु । *
। कोष्ठमेकं विलङ्घ्याथ सर्वतो या
ति भूपतिः ॥ अग्रएव वटीयाति वलं
हन्त्यग्रकोणगम् । यथेष्टं कुञ्जरो बा
ति चतुर्दिक्षु महीपते ॥ तिर्यक् चतुर
ङ्गमोयाति लङ्घयित्वा त्रिकोष्ठकम् ।
कोणकोष्ठद्वयं लङ्घ्य ब्रजेनौकायु
धिष्ठिर ॥ * ॥ सिंहासनं चतुराजी
नृपाकृष्टन्तुषट्पदम् । काककाष्ठं वृ
हन्नौका नौकाकृष्टप्रकारकम् ॥ *
॥ घाताघाते वटीनौका वलं हन्ति
युधिष्ठिर । राजा गजे हयश्वापि च
क्त्वा घातं निहन्ति च ॥ अत्यन्तं
स्ववलं रचेत् स्वराजा वलमुत्तमम् ।
अल्पस्यारक्षया पार्थ हन्तव्यं वलमुत्त
मम् ॥ नौकायाश्चत्वारिपदानि अश्व
स्थाष्टौपदानि इत्याधिक्य मश्वस्य ॥
मतङ्गजस्य गर्वश्वराजा क्रीडति निर्भ
रम् । तस्मात्सर्ववलं दत्त्वा रचेत्
कौन्तेयकुञ्जरम् ॥ सिंहासनं चतुरा
जी यदवस्थानतो भवेत् । सर्वसैन्यै
र्गजैर्वापि रक्षितव्यौ महीपतिः ॥
* ॥ अन्यद्राजपदं राजा यदा क्रान्ते
युधिष्ठिर । तदा सिंहासनं तस्य भण्य
ते नृपसत्तम ॥ राजा च नृपतिं हत्वा

चतुर

कुर्यात् सिंहासनं यदा । द्विगुणं वाहयेत् पण्यमन्यथैकगुणं भवेत् ॥ द्विगुणपण्यं दातव्यत्वेन प्रापयेत् ॥ मित्रसिंहासनं पार्थ यदारोहति भूपतिः । तदा सिंहासनं नाम सर्वं नयति तद्वत् ॥ यदा सिंहासनं कर्तुराजा षष्ठपदाश्रितः । तदा घातेऽपि हन्तव्यो वलेनापि सुरक्षितः ॥ * ॥ विद्यमाने नृपेयत्र स्वकीये च नृपचयम् । प्रामोति च तदा तस्य चतुराजीयदा भवेत् ॥ नृपेणैव नृपहत्वा चतुराजीयदा भवेत् । द्विगुणं वाहयेत् पण्यमन्यथैकगुणं भवेत् ॥ स्वपदस्थं यदा राजाराजानं हन्ति पार्थिव । चतुरङ्गे तदा भूपवाहयेच्च चतुर्गुणम् ॥ यदा सिंहासने काले चतुराजी समुत्थिता । चतुराजी भवत्येव ननु सिंहासनं नृप ॥ अचेदं बीजम् । उभयथाजयेत् परसिंहासनाधिकारात् परराजवधेश्चैर्याधिक्यनिष्कण्टकस्वदर्शनात् क्रीडायामपि तथा कल्प्यते ॥ * ॥ राजद्वयं यदा हस्ते आत्मनोरात्रि संस्थिते । परेण संहतश्चैको वलेनाप्यपहार्यते ॥ राजद्वयं यदा हस्ते न स्यादन्यकरेपरः । तदा राजा हि राजानं घातेऽपि तं हनिष्यति ॥ नृपाकृष्टे यदा राजा गमिष्यति युधिष्ठि

चतुर

र । घाताघातेऽपि हन्तव्यो राजा तत्र नरक्षकः ॥ * ॥ कोणं राजपदं त्यक्त्वा वटिकान्तं यदा व्रजेत् । वटी नयेत् पदं नाम तदा कोष्ठबलं च षट् ॥ यदि तस्य भवेत् पार्थ चतुराजी च षट् पदम् । तदापि च चतुराजी भवत्येव न संशयः ॥ पदातेः षट्पदे विद्वेरा चावाहस्तिना तथा । षट्पदं न भवेत् तस्य अवश्यं शृणु पार्थिव ॥ सप्तमे कोष्ठके यास्याद्वटिकादशकेन वै । तदा न्योन्यच्च हन्तव्यं सुखाय दुर्वलं वलम् ॥ त्रिवटीकस्य कौन्तेय पुरुषस्य कदाचन । षट्पदं न भवत्येव इति गोतमभाषितम् ॥ * ॥ नौकैकावटिका यस्य विद्यते खेलेनेयदि । माढावटीति विख्याता पदं तस्य न दुष्यति ॥ माढा घात्यापदं राजपदं कोणपदञ्च तत् ॥ * । हस्ते रङ्गे वलं नास्ति काककाष्ठं तदा भवेत् ॥ वदन्ति राक्षसाः सर्वे तस्य न स्तोत्रयाजयौ ॥ * । प्रार्थिते पञ्चमेरात्रि स्रुतवज्राच्च षट्पदे ॥ अशौचं स्यात्ताराजन् चलित्वा चालितं पदम् । द्विरावृत्त्या गतौ तस्याह्नयात् परबलं जयी ॥ पार्थ सिंहासने काले काककाष्ठं यदा भवेत् । सिंहासनं भवत्येव काककाष्ठं न भवत्येते ॥ * ॥ उपविष्टश्च यत् स्थानं त-

ॐ ॐ ॐ

चतुर

सोपरिचतुष्टये । नौकाचतुष्टयं यत्र
क्रियते वसु नौकया ॥ नौकाचतुष्ट
यंतवृष्टसौवेति भस्यते । * । नकु
र्यादेकदाराजन् गजस्याभिमुखं गज
म् ॥ यदि कुर्वीत धर्मं च पापग्रस्तो भ
विष्यति । स्थाना भावे यदा पार्थिव
स्तिनं हस्तिस्तम्बुखम् ॥ करिष्यति-
तदाराजवित्तगोतमभाषितम् । प्रा
प्ते गजदये राजन् हन्तव्यो वामतो ग
जः ॥ इतितिथ्यादितत्त्वे चतुरङ्गक्री
डनम् ॥

चतुरङ्गा । स्त्री । घोटिकावृत्ते ॥

चतुरङ्गिणी । स्त्री । सेनायाम् ॥ रथ
गजद्वयपदातयः चत्वारि अङ्गानिय
स्याम् सा ॥

चतुरङ्गुलः । पुं । धनवहेडा इतिप्रसि
द्धे आरम्भवृत्ते ॥ चतस्रोङ्गुलवः प्र
माणमस्यपर्वणस्तस्योगात् वृत्तेऽपि ॥

चतुरब्दा । स्त्री । चतुर्द्वयस्यांगवि ॥

चत्वारोऽब्दा वयःप्रमाणमस्याः ।

आर्क्षियष्टक् । अर्धहस्तिस्तुक् ॥

चतुरस्रम् । न । कोणदाडिमवृत्ता
याऽक्षवेतसे ॥ अक्षवेतसवृत्ताया
वृत्तजम्बीरनिम्बुकैः । चतुरस्रमि
दं प्रोक्तं ग्रन्थे भावप्रकाशके ॥

चतुरयः । पि । चतुष्कोणे ॥ लयाश्च

तुर्याऽष्टमस्थाने । लयाश्चतुर्बन्धि

ॐ ॐ ॐ

चतुर्ग

नेचतुरश्रसंज्ञे ॥ चतस्रोऽश्रयोऽस्य
। सुप्रातसुश्वेत्यजन्तो निपातितः ॥

चतुरात्मा । पुं । परमात्मनि परमेश्वरे

॥ सर्गादिषु पृथग्विभूतयश्चतस्रः-

आत्मानः सन्त्यस्य । यथा । ब्रह्मा द

त्तादयः कालस्तथैवाखिलजन्तवः ।

विभूतयो हरे रेषा जगतः सृष्टिहेत

वदति ॥ विष्णु र्मन्वादयः कालः सर्व

भूतानि च दिज । स्थितेर्निमित्तभूत

स्य विष्णो रेषा विभूतयः ॥ ब्रह्मः का-

लोन्तकाद्याश्च समस्ताश्चैव जन्तवः ।

चतुर्धा प्रलयया यैता जनार्दन विभूत-

यः ॥ इति विष्णुपुराणम् ॥ यदा ।

रागद्वेषादिरहितत्वात् चतुरं मनः

आत्मा अस्य सः । मनेषु ह्यऽहङ्कार

चित्तचतुष्टयात्मत्वाद्वा ॥

चतुराननः । पुं । ब्रह्मणि । अजयो नै

॥ यथा । तस्यां स चाक्षोर्बृहत्कर्णिका

या मवस्थिता लोक मपश्यमानः ।

परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्र अस्त्वा

रिलेभेऽनुदिशं मुखानीति । श्रीभा

गवतम् । चत्वारि अङ्गाननान्यस्य ॥

चतुरूपस्यम् । न । कणामूलसहिते

व्यूषणे ॥ व्यूषणं सकणामूलं काथितं

चतुरूपस्यम् । व्यूषस्येव गुणाः प्रो

क्ता अधिकाश्चतुरूपणे ॥

चतुर्गतिः । पुं । नारायणे ॥ चतुर्गा

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर्द

माश्रमाणां वर्णानाञ्च यथोक्तकारि
णां गतिराश्रयः ॥ कच्छपे ॥

चतुर्जातकम् । न । त्वगेलापत्रकना
गकेसरेषु ॥ एतच्चरोचनं रूचं ती
क्ष्णोष्णां सुखगन्धहृत् । क्षुधुपित्ता
ऽग्निवृद्धयै कफवात विषापहम् ॥

चतुर्थः । वि । तुरीये ॥ चतुर्थी पूरगाः
। तस्यपूरणेडट् तस्ययुगागमः ॥

चतुर्थकः । पुं । चतुर्थेऽङ्गि चतुर्थक इति
लक्षणलक्षिते विषमज्वरविशेषे ॥
चतुर्थेऽङ्गिभवः । कालप्रयोजनादोग
इति कन् । दिनद्वयन्वतिक्रम्य यः स्या
त्सहचतुर्थक इत्युक्तेः । चतुर्थक
श्चतुर्थेऽङ्गीत्यचागमदिनं गृह्णात्वाव्या
ख्येयम् ॥

चतुर्थांशः । वि । चतुर्भागेकभागे ।
तुरीये । पादे ॥

चतुर्थिका । स्त्री । पक्षपरिमाणे ॥

चतुर्थी । स्त्री । चन्द्रस्य चतुर्थकलाक्रि
याहूपायांतिथौ ॥ तत्र जातस्य फलं
यथा । स्वपुत्रमित्रप्रमदाप्रमेदा ए
ताभिन्वापी कृपया समेतः । त्रिधा
दशीलो विजयी विदादे भवेच्चतु
र्थीप्रमय कठोर इति ॥ डेभ्याम्भ्य
स् इति चिके ॥ टित्त्वा न्डीप् ॥

ॐ चतुर्दन्तः । पुं । ऐरावते । चन्द्रस्य गजे ॥

ॐ चत्वारोदन्ताः अस्य ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर्द

चतुर्दशः । वि । चतुर्दशानां पूरणे ॥
तस्यपूरणेडट् ॥

चतुर्दश । वि । सङ्ख्याविशेषे १४ ॥
सङ्ख्येये ॥ चत्वारश्च दशच ॥ चतु
र्धिकादशत्रा ॥

चतुर्दशभुवनम् । न । पञ्चीकृतेभ्यो
भूतेभ्यो जातानि भूर्भुवःस्वर्माहाज
नस्तपःसत्यमित्येतन्नामकानि उ
पर्युपर्यदिदमानानि सप्त । अतल
वितलमुतलरसातलतलातलमहा
तलपातालनामकानि अथोऽधो वि
द्यमानानि च सप्त । मिलित्वा चतुर्द
शभुवनानि भवन्ति ॥ चतुर्दशानां
भुवनानां समाहारः ॥

चतुर्दशलोकाः । न । चतुर्दशभुवने ।

चतुर्दशी । स्त्री । चन्द्रस्य चतुर्दशकला
क्रियारूपायांतिथौ ॥ तयोत्पन्नस्य
फलम् । यथा । विकृष्टशालः पुष्पः
सरोप प्रैरः कठोरः परवन्धकश्च
। परान्वभेक्ता परदारचिचश्चतुर्द
शां च ज्ञानस्य काले इति ॥ टित्त्वा
न् डीप् ॥

चतुर्दालः । पुं । न । चण्डाल इति च
न्दाल इति च ख्याते द्विपदवाहो यान
विशेषे ॥ यथा । राज्ञो यद् द्विपदं
यानं विशेषाख्यमलं विदुः । चतुर्भि
रुद्यते यच्चतुर्दालं तदुच्यते इति

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर्दो

॥ अवभोजः । चतुर्भिर्वाहकैर्दण्डैः षड्भिःकुम्भैः सुसंस्थितैः । स्तम्भैरष्टाभिरुदितं चतुर्दोलमनुत्तमम् ॥ * ॥ तद्भेदा जयकल्याणवीरसिंहा यथाक्रमम् । चतुर्विधानां भूपानां चतुर्दोलाः प्रकाशिताः ॥ चिह्नस्तस्मिन्तायामो द्विहस्तपरिणाहवान् । हस्तद्वयोन्नतः प्रोक्तश्चतुर्दोलोजयाख्यया ॥ १ ॥ चतुर्हस्ताय तो यस्तु सार्द्धद्वन्द्वस्तदन्यथा । चतुर्दोलःसमाख्यातःकल्याण स्तावदुन्नतः ॥ २ ॥ पञ्चहस्ताय तो यस्तु त्रिहस्तपरिणाहवान् । तावदेवोन्नतो वीरश्चतुर्दोलउदाहृतः ॥ ३ ॥ आयामपरिणाहाभ्यां चतुर्हस्तमितो हियः । चतुर्दोलो ह्ययं सिंहस्तद्वेनोन्नतः शुभः ॥ ४ ॥ * ॥ सर्वोद्यद्विविधः प्रोक्तः सच्छदिषापिनिच्छदिः । आयःसमरवर्षासु परःकेलिघनाच्यये ॥ * ॥ सर्वेषामेवकाष्ठानां दण्डः स्याद्वज्रवारणः । चन्दनेनैवघटना सर्वेषामुपयुज्यते ॥ लोमजंसर्ववस्त्रेषु कनकं सर्वधातुषु । कुम्भश्च पद्मकोषश्चगिरिश्चेति यथाक्रमम् ॥ चैदेशानांमहीन्द्राणां चतुर्दोलेषु विन्यसेत् ॥ दर्पणं चार्द्धचन्द्रश्च हंसः केकी शुको गजः । अश्वः सिंहश्चत

चतुर्दो

स्याग्नेयादित्यादिदशोत्तरान् ॥ मणिनियमस्तुदण्डवत् ॥ * ॥ रक्तः शुक्लश्च पीतश्च कृष्णश्चिच स्तथाकृष्णः । नीलः कपिल इत्युक्तः पताकानान्तुसङ्ग्रहः ॥ चतुर्दोलः सपताकः शुभयानमिति स्मृतः ॥ * ॥ मुक्तास्तवकैर्दशभिर्युक्तः स्याद्राजकेशानाम् । चामरदण्डैर्दशभिर्दिग्जयिनां चतुर्दोलः ॥ चापपद्मस्य पुच्छश्चेत् सर्वोपरिपरिन्यसेत् । यात्रासिद्धिरयं नाम्ना चतुर्दोलो महीभुजाम् ॥ स्तम्भच्छादरहितो निच्छदिश्चतुर्दोलः । मानं पूर्ववत् ॥ * ॥ स पुनर्द्विविधः प्रोक्तः सध्वजश्चाथ निर्ध्वजः । ध्वजान् षडत्र न्यस्यन्ति षडुर्गविजयैषिणः ॥ तेषां मानान्तुचत्वारः स्वामिहस्तैः कस्मिन्ताः । कोणेषु पश्चादग्रे च हस्तद्वयमितौ ध्वजौ ॥ सुवर्णं रजतं युग्मं त्रिविधानां महीभुजाम् । मणिचामरकुम्भानां खड्गादीनां विनिश्चयः ॥ चतुर्दोलध्वजोरात्रां विज्ञेयो नवदण्डवत् । निर्ध्वजे च चतुर्दोले मानमन्यतमं शृणु ॥ आयामपरिणाहाभ्यां चतुर्हस्तमितो हियः । विजयानामविज्ञातश्चतुर्दोलो महीभुजाम् ॥ विजयो मङ्गलो भयो वितस्त्ये कैक

चतुर्धा

द्वितः । त्रिविधानां महीन्द्राणां या
नवयमुदाहृतम् ॥ * ॥ अष्टाभिरुह्य
तेयस्तु अष्टदोलमुशन्ति च । सोपा
नदितयश्चात्र विज्ञेयं शिल्पिनिर्मितम्
॥ * ॥ भोजस्तु । अष्टाभिर्वाहकैर्ह
रदैः षड्भिस्तु दशभिर्घटैः । स्तम्भै
स्तु दशभिर्ज्ञेयं मष्टदोलं महीभुजा
म् ॥ तद्भेदा जयकल्याणवीरसिंहा-
यथा क्रमम् । चतुर्विधानां भूपाना
मष्टदोलाः प्रकीर्तिताः ॥ षड्भिर्ह
स्तैर्मितायामः परिणाहस्तुर्भुजः ।
चतुर्हस्तोन्नतो राज्ञामष्टदोलं जयं
विदुः ॥ आयामपरिणाहाभ्यां पञ्चह
स्तमितोद्दियः । कल्याणाख्योष्टदो-
लोयं चतुर्हस्तमितोन्नतः ॥ सप्तह
स्तयतः कार्ये प्रवरे पञ्चहस्तकः । प
ञ्चहस्तोन्नतो वीरश्चाष्टदोलो मही
भुजाम् ॥ आयामपरिणाहाभ्यामष्ट
हस्तमितोद्दियः । सिंहनामाष्टदो-
लोयं विज्ञेयः षड्भुजोन्नतः ॥ * ॥
सर्वोद्यद्विधः प्रोक्तः सच्छदिश्यापि
निश्छदिः । काष्ठवस्त्रघटादीनां म
शीनांचामरस्य च ॥ चतुर्दोलवदुन्ने
योनियमोन्योपि स्तुतिभिः । पूर्ववन्नि
श्छदेर्मानं ध्वजमानमिहोच्यते ॥
दशध्वजा स्तेषु चाष्टौ स्वामिहस्तद
योन्नताः । पश्चादशध्वजैरात्रस्तु

चतुर्भ

र्हस्तमितौ मतौ ॥ मणिकामरपक्षा
णां निर्णयोनियमताकवत् । निर्व्वज
श्चाष्टदोलोयः शिविकेतिसगच्छते ॥
मणिकुम्भमुखादीनां नियमो नवद
ण्डवत् । इत्यष्टदोलकथनम् ॥ *
॥ एवं द्वादशषोडशविंशतिदोलादि-
काः कार्याः ॥ मानं सार्द्धं द्विगुणितं
सार्द्धं त्रिगुणितं युक्तमेतेषाम् । विं
शतिदोलात् परतो भोजमतेसम्भ
वेद्यानम् ॥ मानं वृत्तनुयोज्यं बहुगु
णमेतज्जगाद् वै व्यासः ॥ * ॥ भवि
ष्योत्तरेपि । यदुक्तं द्वैपदं मानं ते
नमानेन यो नृपः । स्वयानं कुरुते-
दित्यसचिरं सुखमश्नुते ॥ स्वयामयु
क्तयानस्यो भोगमामोतिमानवः ।
परयैगिकयानस्यः क्लेशमामोतिपु
ष्कलम् ॥ यो हम्भादयवाऽज्ञानाद्या
नं प्रकुरुते ऽन्यथा । तस्यैतानि विन
श्यन्ति आयुर्विद्यायशोधनम् ॥ प्रधा
नं यानमाश्रित्य नियमोयं समाश्रि
तः । नाप्रधाने निर्णयोस्ति तल्लिङ्गान्तु
मनोन्नता ॥ इतियुक्तिकल्पतरुः ॥
चतुर्धा । अ । चतुष्प्रकारे ॥ यथा । च
तुर्धा विभजति । संख्याया विधायधा
॥ एकं राशिं चतुर्धा कुरु । अत्राधि
करणविचाले चेति धा ॥
चतुर्भङ्गम् । न । सवलेषु धर्मार्थकाम

चतुर्भुजं

मोक्षेषु ॥ चत्वारिभद्राणि श्रेष्ठान्यत्र
वृन्दे ॥ यद्वा । चत्वारि भद्राणि ।
दिक्सङ्ख्ये सं ज्ञायामितिसमासः ॥
चतुर्भुजः । पुं । विष्णौ । माधवे ॥ चि
। भुजचतुष्टयविशिष्टे ॥ चत्वारो भु
जायस्यसः ॥ यद्वा । भुङ्क्ते भुनक्ति
इति भुजः । चतुर्णां धर्मार्थकाममो
क्षाणां भुजः ॥

चतुर्मुखः । पुं । ब्रह्मणि । परमेश्विनि
॥ औषधविषये रसविशेषे ॥ यद्वा ।
रसगन्धकलौहाक्षं समं सूताङ्घ्रि
हेमच । सर्वं खल्लतले चिह्ना क
न्यारसविमर्दितम् ॥ एरण्डपत्रै रावे
ष्ट्य धान्यराशौ दिनचयम् । सं स्था
प्य ततउद्धृत्य सर्वरोगेषु योजयेत्
॥ एतद्रसायनवरं विषलामधुसंयु
तम् । तद्व्याग्निवर्षं खादे दृष्टीप
लितनाशनम् ॥ चयमेकादशविधं
कासं पञ्चविधं तथा । कुष्ठमष्टादश
विधं पाण्डुरोगान् प्रमेहकान् ॥
शूलं श्वासश्च हिक्काश्च मन्दाग्निं चा
क्षपित्तकम् । ब्रह्मान् सर्वा नाश्यावा
तं विसर्पं विद्रधिं तथा ॥ अपस्मा
रग्रहेन्मादान् सर्वार्शांसि त्वगामया
न् । क्रमेण सेवितं हन्ति रुक्षमिन्द्रा
शनिर्यथा ॥ पौष्टिकं वल्यमायुष्यं
पुत्रप्रसवकारणम् । चतुर्मुखेण देवे

चतुर्व्यूहं

न कृष्णाचयेण सूचितम् ॥ इति प्रयो
गामृतम् ॥ चत्वारि मुखानि अस्य ॥
चतुर्भूर्त्तिः । पुं । विष्णौ ॥ चतस्रो भू
र्त्तयो विराट् सूत्राव्याकृततुरीयात्मा
नोऽस्य ॥ सिता पीता रक्ता कृष्णा चे
ति चतस्रो भूर्त्तयोऽस्य वा ॥
चतुर्व्यूहम् । न । चतुर्षु सत्त्वत्रेतादाप
रकलिसंज्ञकेषु ॥ चतुर्णां युगानां
समाहारः । पात्रा दिक्षात् स्त्रीत्वं न ॥
चतुर्वक्त्रः । पुं । ब्रह्मणि । वेधसि ॥
चतुर्वर्गः । पुं । धर्मार्थकाममोक्षेषु
मिश्रितेषु ॥ चतुर्णां वर्गः समूहः ॥
चतुर्विधः । पुं । चातुर्वैद्ये । चतुर्वेदवे
त्तरि ॥
चतुर्विधशरीरम् । न । जरयुजाण्ड-
जस्वेदजोद्भिज्जाखेषु ॥ चतुर्विधश
रीराणि धृत्वा मुक्ता सहस्रशः ।
सुकृता न्मानवो भूत्वा ज्ञानी चेन्मो
क्षमाप्नुयात् ॥
चतुर्वीजम् । न । मेथिकादिचतुष्टये
॥ मेथिका चन्द्रसूरश्च कलाजाजी
यवानिका । एतच्चतुष्टयं युक्तं चतुर्वी
जमिति स्मृतम् ॥ तच्चूर्णं भक्षितं नि
त्यं निहन्ति पवनामयान् । अजीर्णं
शूलमाध्मानं पार्श्वशूलं कटिबन्ध्या
मिति भावप्रकाशः ॥
चतुर्व्यूहः । पुं । विष्णौ । नारायणे ॥

चतुर्थ

सृष्टादिकार्यार्थं चत्वारो व्यूहा वि
भागा वासुदेवसङ्घर्षप्रद्युम्नानिरु
दुसंचा मूर्त्तयो यस्यसः । यथा । व्यू
हात्मानं चतुर्धा वै वासुदेवादिमूर्त्ति
भिः । सृष्ट्यादीन् प्रकरोत्येष वि
श्रुतात्मा जनार्दन इति व्यासवचन
म् ॥ तथाच मार्कण्डेयपुराणे मूलका
रखं वासुदेवाख्यं व्यूहमुक्तोक्तम् ।
द्वितीया पृथिवीमूर्द्धा शेषाख्या धा
रयत्यधः । तामसीसा समाख्याता
तिर्यक्ते समुपाश्रिता ॥ तृतीया कर्म
कुरुते प्रजापालनतत्परा । सत्त्वोद्दि
क्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥
चतुर्थी जलमध्यस्था ज्ञेते पन्नगतत्प
मा । रजस्तस्यागुणः सर्गसाकरोतिस
दैवहीत्यादि ॥ शरीरपुरुषशब्दः
पुरुषो वेदपुरुषमहापुरुष इति बह्वृ
चोपनिषदुक्ताश्चत्वारः पुरुषा व्यूहा
अस्येति वा ॥ न । साङ्ख्ये मोक्षशा
स्त्रे ॥ तत्र हि हेयं हानं हेयहेतुर्हा
नेपायश्चेति चत्वारो व्यूहाः प्रतिपा
द्या भवन्ति । तत्र चिविधं दुःखं हे
यम् । तदत्यन्तनिरुत्तिर्हानम् । प्र
कृतिपुरुषसंयोगद्वारा चाविवेको हे
यहेतुः । विवेकख्यातिस्तु हानेपा
य इति ॥ चिकित्साशास्त्रे ॥ तत्र च
रोगआरोग्यं रोगनिदानं भैषज्यमि

चतुष्प

तिचत्वारो व्यूहस्त्वेनोक्ताः ॥
चतुर्हायणी । स्त्री । चतुर्वर्षायांगवि ॥
चत्वारो हायना यस्याः । दामहाय
नेतिङीप् । विचतुर्भ्यां हायनस्येति
यत्त्वम् ॥ वि । अन्यत्र ॥
चतुष्कम् । न । चतुस्तममण्डपे । चौख
न्वा इति भाषा ॥ अश्वत्यगतिविशेषे ॥
चतुष्की । स्त्री । मशकहय्याम् । मस
हरी इति भाषा ॥ पुष्करिणी वि
शेषे ॥
चतुष्टयम् । चि । चतुरवयवसमुदा
ये ॥ यथा चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्ति
रिति । शब्दानामर्थेया प्रवृत्तिः सा
प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् प्रकारचतु
ष्टयवतीत्यर्थः । प्रकारभेदश्च यथा ।
जातिशब्दो गुणशब्दः क्रिया शब्दो य
दृच्छाशब्दश्चेति ॥ चत्वारो ऽवयवा
यस्य । सङ्ख्याया अवयवतयप् । रे
फस्य विसर्गसत्त्वेचकृते ह्रस्वात्तादावि
तिमूर्द्धन्यः ॥ केन्द्रे ॥
चतुष्पत्री । स्त्री । सुनिषसुके । चौप
त्ती शाक इति भाषा ॥ चाङ्गेरीसट
शः पञ्चशतुर्दश इति स्मृतः । शृको
जला ऽन्विते देशे चतुष्पत्रीति चो
च्यते ॥ चुद्रपाषाणभेदिनि ॥
चतुष्पथः । पुं । ब्राह्मणे ॥ न । चतुर्मा
र्गसङ्गमे । शृङ्गाटके ॥ चतुर्षां पथां

ॐ ॐ ॐ

ॐ
ॐ
ॐ

चतुष्पा

समाहारः । तद्वितार्थेति समासः ।
कक्पूरितिसमासान्तः । इदुदुषध
स्वेतिषत्वम् । पथःसंख्येति स्त्रीवत्वम्
। चत्वारः पन्थानो यत्रवा ॥

चतुष्पदः । पुं । गवादिपशौ ॥ करणवि
शेषे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । चतुष्पा
दभवोमर्त्यः सदाचारविवर्जितः ।
स्वल्पवित्तः क्षीणदेहश्चतुष्पादधना
न्वित इति ॥ राशिविशेषे । मेषवृष
सिंहेष । धनुषोन्तार्द्धे । मकरस्यपूर्वा
र्द्धे ॥ स्त्रीणां करणभेदे चेति हेमः ॥
चत्वारि पदानि पादा अस्य ॥

चतुष्पादी । स्त्री । पद्ये । चौपदी इति चौ
पई इति च भाषा ॥ चत्वारः पादाः
अस्याः । सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पादस्या
न्तलोपे पादन्यतरस्यामिति ङीप्-
भत्वात् पादः पदिति पदादेशः ॥

चतुष्पाणी । स्त्री । चतुर्गन्त्रिकायाम् ॥
चतुष्पला । स्त्री । नागवलायाम् ॥
चतुष्पाठी । स्त्री । चौपाड इति भाषा
प्रसिद्धे छात्राणामध्ययनस्थले ॥ च
तुर्णां वेदानां पाठो यस्याम् ॥

चतुष्पाणिः । पुं । शतधा मनि । विष्णौ
॥ चत्वारः पाणयो यस्य ॥ त्रि । चतु
र्हस्तान्विते ॥

ॐ चतुष्पात्-इ । पुं । गवादिपशौ ॥ चत्वा
रः पादा अस्य । संख्यासु पूर्वस्येति पा

ॐ ॐ ॐ

चनः

दस्यान्तलोपः ॥

चतुष्पुण्ड्रः । पुं । भिण्डाष्टके ।
चतुस्त्रयम् । न । चतुःसमे ॥
चतुस्त्रिंशत् । स्त्री । चतुरधिकायां चिं
शति । चौंतीस इति भाषा ॥

चतुस्त्रिंशज्जातघ्नः । पुं । वृद्धविशेषे ॥
चतुराजी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडाकर्तृ
तक्रोडाविशेषे ॥

चत्वरम् । न । स्थण्डिले । यागार्थं संस्कृ
तभूमौ ॥ अङ्गने ॥ नानाजनावस्था
नदेशे । चौंतरा इति भाषा ॥ पद्या स्त्र
ये । चतसृणां रथानां सम्बन्धे ॥ गृहा
द्वहिरङ्गने ॥ चत्त्यते । चते ० । ह्यमृशृष्ट
ञचतिभ्यः ष्वरच् ॥ चतन्त्यस्मिन्वा ॥

चत्वारिंशत् । स्त्री । चालीस इति प्रसि
द्धे सङ्ख्याविशेषे ॥ सङ्ख्येये ॥ च
त्वारोद्दशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविं
शतिचिंशच्चत्वारिंशदिति निपातना-
त्प्रकृतेश्चत्वारिन्भावः शब्दप्रत्ययः ॥

चत्वालः । पुं । होमकुण्डे ॥ दर्भे ॥ च
तति । चते ० । स्याचति मृजेरिति वा
लञ् ॥

चन । अ । असकलार्थे ॥ चनति । च
नशब्दे । पचाद्यच् ॥ अप्यर्थे ॥

चनः । न । भक्ते ॥ चाय्यते । चायुषू
जानि शासनयोः । चायतेरनेह स्व
श्चेत्यसुन् प्रत्ययस्य नुट् च ॥

ॐ ॐ ॐ

चन्दन

चन्द्रः । पुं । विधौ ॥ शशी चन्दो हिम
द्युतिरिति शब्दार्थवः । चन्दति । चदि
आह्लादे । पचायच् ॥

चन्द्रकः । पुं । चांदा इति गोडेषु प्र
सिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

चन्दनः । पुं । न । मलयजे । गन्धसारे
॥ चन्दनं शीतलं रुच्यं तिक्तमाह्ला
दनं लघु । अमशेषविषश्लेष्मटृष्णा
पित्तास्रदाहनुत् ॥ श्रेष्ठस्याखलक्षणां
यथा । स्वादेतिक्तं कषेपीतं छेदेर
क्तं तनैसितम् । ग्रन्थकोटरसंयुक्तं
चन्दनं श्रेष्ठमुच्यते इति ॥ चन्दमानि
च सर्वाणि सदृशानि रसादिभिः ।
गन्धेन तु विशेषोक्तिः पूर्वश्रेष्ठतमंगु
लैः ॥ रक्तचन्दने ॥ यथा । कषायपा
नयो र्धौज्यं चन्दनं रक्तचन्दनमिति ॥
अपिच । कषायलेपयोग्राह्यं चन्दनं
रक्तचन्दनमिति ॥ पुं । वानरप्रभेदे
॥ न । औषधीभेदे । भद्रकाल्याम्
॥ चन्दयति । चदि आह्लादने । ग्य
न्तः । ल्युट् । बहुलमन्यवापीति
युज्वा ॥

चन्दनगोपी । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनधेनुः । स्त्री । पतिपुत्रवन्मृतना
युद्देश्यकोत्सृष्टाया चन्दनाङ्कितसव
त्साया गोदाने ॥ यथा । जीवद्भ
र्षीतुयानारी पुत्रिणीमियते यदि ।

चन्द्रः

सप्तत्सा मङ्कितोद्येनुमाचार्यायप्र
हापयेत् ॥ पतिपुत्रवन्ती नारीमि
यते याग्रतस्तयोः । हर्षनचोत्सृजे
त्पुत्रः पिता यावच्च जीवतीति ॥

चन्दनपुष्पम् । न । लवङ्गे ॥

चन्दनशारिवा । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनसारः । पुं । वज्रक्षारे ॥

चन्दना । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनाचलः । पुं । मलयपर्वते ॥

चन्दनादिः । पुं । पित्तोपशमनाय चन्द
नादिसप्तवासनद्रव्येषु ॥ यथा । च
न्दनं तथोष्णीरं कर्पूरो गन्धवाक्
ची । एलाकचूर्णगोहूलाः सप्तैते च
न्दनादय इति ॥

चन्दनाद्रिः । पुं । मलयपर्वते ॥

चन्दनी । स्त्री । नदीविशेषे ॥

चन्दनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

चन्दिरः । पुं । हस्तिनि ॥ चन्द्रे ॥ चन्द
ति । चदि० । द्रुमिदिमुदीत्या-
दिनाकिरच् ॥

चन्द्रः । पुं । चांद इति प्रसिद्धे हिमां
शौ । चन्द्रमसि । सुधांशौ ॥ कर्पूरे
॥ काम्पिले ॥ स्वर्णे ॥ वारिणि ॥ का
म्ये । सुन्दरे ॥ मेचके । वर्हचन्द्रके
॥ रक्तरजते । शोणमुक्ताफले ॥ चि
। आह्लादजनकद्रव्ये ॥ न । स्वर्णे ॥
चुक्रं ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । द्वि

चन्द्रका

जवरगणयुग मुपधाय परिकलयक-
र मयनगणयुगलमिह गन्धयुगमपि
वितर । फणिन्पतिभक्षितमिति-
चन्द्रमिदमिति शृणुत सकलकविकु
लहृदयमोदकरमवतनुत ॥ यथा
। अनुपहतकुसुमरसतुल्यमिदमधर
दल ममृतमयवचन मिदमालिवि
फलयसिचल । यदपि यदुरमणपद-
मीशमुनिहृदिलुठति तदपितवरति
वखितमे च्यवनतटमटतीति ॥ घ-
यमाचस्य दशमः ॥ ५ ॥ प्रभेदे ॥ च
न्दयति आह्लादयति सकलं जगत्
। चदि० स्फायितञ्जीतिरक् ॥ पुं ।
हीपविशेषे ॥ हीरके ॥ मृगशिरो
नक्षत्रे ॥

चन्द्रकः । पुं । मेचके । वर्हचन्द्रके ।
मयूरपिच्छस्थचन्द्रकृतौ ॥ चन्द्रइव
प्रतिकृतिः । इवे प्रतिकृतावितिकन्
॥ नखे ॥ चाँदामाच् इति गौडेष्
प्रसिद्धे मत्ये ॥ न । सितमरिचे ।
शिग्रुबीजे ॥

चन्द्रकला । स्त्री । चन्द्रस्य षोडशे भा
गे ॥ द्रगडवाद्ये ॥ वाचामत्ये ॥

चन्द्रकान्तः । पुं । चन्द्रमणौ । चन्द्रेप
ले ॥ कैरवे ॥ न । कैरवे ॥ श्रीख

ण्डचन्दने ॥ चन्द्रः कान्तो यस्यसः ॥

चन्द्रकान्ता । स्त्री । निशायाम् ॥ ज्यो

चन्द्रचा

त्सायाम् ॥ चन्द्रवे।षायाम् ॥ चन्द्रः
कान्तो यस्याः ॥

चन्द्रकान्ति । न । रजते । रूप्ये ॥

चन्द्रकालानलम् । न । मै।हूर्तिकानां
चक्रविशेषे ॥

चन्द्रकावान् । पुं । } मयूरे ॥ मतुप् ॥

चन्द्रकी । पुं । } इन् ॥

चन्द्रकुण्डः । पुं । कामरूपस्थे सरोवि
शेषे ॥

चन्द्रकूटः । पुं । कामरूपस्थे पर्वतवि
शेषे ॥

चन्द्रचयः । पुं । अमायाम् ॥

चन्द्रगुप्तः । पुं । श्रीभागवतप्रसिद्धे नृपे ॥

चन्द्रगृहम् । न । कर्कराशौ ॥

चन्द्रगोलस्थाः । पुं । भूमि । दिव्यपिटृ
षु । स्वधाभुक्षु ॥ चन्द्रगोलेतिष्ठन्ति
। सुपिस्थ इतिकः ॥

चन्द्रगोलिका । स्त्री । ज्योत्सायाम् ॥

चन्द्रचञ्चलः । पुं । खलेशमत्ये ॥

चन्द्रचञ्चला । स्त्री । चन्द्रकमत्ये ॥

चन्द्रचारः । पुं । चन्द्रविषयकज्ञाने ॥

तत्रादै।येरवेरपरि चन्द्रमसमिच्छ
न्ति तान् प्रत्याह । नित्यमधस्थस्ये-
न्दोर्भाभिर्भानोः सितंभवत्यर्दुम् ।

। स्वच्छाययान्यदसितं कुम्भस्वेवात

पस्थस्य ॥ अस्यप्रत्यक्षवाधां मन्यमा

नआह । सखिलमवेशशिनि रवेदी

चन्द्रचा

धितयोमूर्च्छितास्तमोनैशम् । च
पयन्ति दर्पणोदरविहिता इव मन्दि
रस्यान्तः ॥ शशिनः पश्चिमदिग्भागा
त् सितवृद्धिः किमिच्छ्युपलभ्यते इ
त्याह । त्यजतोर्कतलं शशिनः पश्चा
दवलम्बते यथाशैक्षणम् । दिनकर
वशात्तथेन्दोः प्रकाशतेधः प्रभृच्छुद
यः ॥ प्रतिदिनं कथंचन्द्रगोलशुक्लवृ
द्धिर्भवति तदर्थमाह । प्रतिदिवसमे
वमर्कात् स्थानविशेषेण शैक्षणं परि
वृद्धिः । भवति शशिनेऽपराक्षेप-
श्चाङ्गागे घटस्येव ॥ चन्द्रस्य नक्षत्र
गमनेन शुभाशुभत्वमाह । ऐन्द्रस्य
शीतकिरणो मूलाषाढादयस्यचाया
तः । याम्येनवीजजलचरकाननहा
वद्भिभयदश्च ॥ दक्षिणपार्श्वेनगतः
शशी विशाखानुराधयोः पापः । म
ध्येनतु प्रशस्तः पितृदेवविशाखयो
स्यापि ॥ चन्द्रस्य नक्षत्रयोगमाह । प
डनागतानिपौष्णात् द्वादशरौद्राश्च
मध्ययोगीनि । ज्येष्ठाद्यानि नवर्चा
ण्यडुपतिनातीत्ययुज्यन्ते ॥ चन्द्रम
सः संस्थानानि दश भवन्ति । यथा ।
नौ लङ्गलं दुष्टलङ्गलं समो दण्डः
कार्मुकं युगं पार्श्वशय्याऽऽवर्जितं कु
ण्डाख्यमिति । अथैषां संस्थाना
नां लक्षणं फलञ्च क्रमेणाह । उन्न

चन्द्रचा

त मीषच्छृङ्गं तत्रैस्थानेविशाल-
ता चोक्ता । नाविकपीडातस्मिन्
भवति शिवं सर्वलोकस्य ॥ १ ॥ अ
र्होन्नतेचलाङ्गलमितिपीडातदुप-
जीविनां तस्मिन् । प्रीतिश्च निर्नि
मित्तं मनुजपतीनां सुभिचञ्च ॥ २ ॥
॥ दक्षिणविषाणमर्होन्नतंयदादुष्ट
लाङ्गलाख्यतत् । पाण्डनरेश्वरनि-
धनकूदयोगकरंवलानाञ्च ॥ ३ ॥ स
मशशनि सुभिचञ्चमेष्टयः प्रथम
दिवससदृशाःस्युः । ४ । दण्डवदुदि
तेपीडा गवान्दपशोग्रदण्डोन्न ॥ ५ ॥
॥ कार्मुकंरूपे युद्धानियवतुज्याततो
जयस्तेषाम् । ६ । स्थानयुगमितिया
म्योत्तरायतंभूमिकम्पाय ॥ १२ ॥
७ ॥ युगमेवयाम्यकोट्यांकिञ्चित्तुङ्गं
स पार्श्वशयीति । विनिहन्ति स र्थं
वाहान् वृष्टेश्चविनिग्रहं कुर्यात् ॥ ८ ॥
॥ अभ्युच्छ्रायादेकंयदिशशिनोऽवा
ङ्मुखंभवेच्छृङ्गम् । आवर्जितमित्य
सुभिचकारितज्ञोधनस्यापि ॥ ९ ॥
अभ्युच्छिन्नारेखः समन्ततो मण्डले च
कुण्डाख्यम् । अस्मिन्माण्डलिका
नां स्थानत्यागोनरपतीनाम् ॥ १५
॥ १० ॥ सामान्यलक्षणमाह । प्रो
क्तस्थानभावा दुदगुह्यः चेमद्विष्ट
ष्टिकः । दक्षिणतुङ्गशन्दो दुर्भिच

चन्द्रचा

भयायनिर्दिष्टः ॥ शृङ्गेणैकेनैन्दुं वि-
लीनमथवाप्यवाङ्मुखं शृङ्गम् । सम्प-
र्णञ्चाभिनवंदद्वैको जीविताद्भ-
स्येत् ॥ १७ ॥ चन्द्रमसोरुपाणिसफ-
लान्याह । संस्थानविधिः कथितो रु-
पाण्यस्याद्भवन्ति चन्द्रमसः । स्वल्पो
दुर्भिच्छकरो महान् सुभिच्चावहः
प्रोक्तः ॥ मध्यतनुर्वज्राख्यः क्षुद्र-
यदः सभ्रमायराक्षाश्च । चन्द्रेण दृष्ट-
रूपः क्षेमसुभिच्चावहो भवति ॥
श्रेयो विशालमूर्तिर्नरपतिलक्ष्मीवि-
टदुये चन्द्रः । स्थूलः सुभिच्छकारी प्रिय-
धान्यकरस्तुतनुमूर्तिः ॥ २० ॥ अथ
चन्द्रस्य कुजादिभिस्ताराग्रहैः शृङ्गे-
भिन्नेफलमाह । प्रच्यन्तान् कुन्दपां-
श्च हन्युदुपतिः शृङ्गे कुजेनाहते शस्त्रं
क्षुद्रयक्ष्ममेन शशिजेनाट्टिदुर्भि-
च्छकृत् । श्रेष्ठान् हन्ति नृपान् महेन्द्र-
गुरुणा शुक्रेण चाल्पान् नृपान् शुक्ले
याप्यमिदं फलं ग्रहकृतं कृष्णो यथोक्ता
गमम् ॥ शुक्रभिन्नविम्बस्य चन्द्रमसः
फलमाह । भिन्नः सितेन मगधान्
यवनान् पुलिन्दान् नेपालगङ्गिमरुक-
च्छसुराष्ट्रमन्द्रान् । पाञ्चालकैकय-
कुलूतकपौरुषादान् हन्यादुशीनर-
जनानपि सप्तमासान् ॥ जीवभिन्न-
स्याह । गान्धारसौवीरकसिन्धुकीरा-

चन्द्रचा

न् धान्यानि शैलान् द्रविडाधिपांश्च
। द्विजांश्च मासान् दश शीतरश्मिः
सन्तापयेदाक्षपतिना विभिन्नः ॥ भौ-
मभिन्नस्याह । उद्युक्तान् सहवाहनेन
रपतींस्त्रैगर्त्तकान् मालवान् कैलि-
न्दान् गणपुङ्गवानथशिवीनायोध्य-
कान् पार्थिवान् । हन्यात् कैरव-
मत्स्यशुकल्यधिपतीन् राजन्यमुख्या-
नपि प्रालेयांश्चुरसृग्ग्रहेतनुगतेषण्
मासमर्यादया ॥ शनिभिन्नस्याह ।
यौधेयान् सचिवान् सकौरवान् प्रा-
गीशानथ चार्जुनायनान् । हन्या-
दर्कजभिन्नमडलः शीतांशुर्दशमा-
सपीडया ॥ वृधभिन्नस्याह । मगधा-
न्मथुरांश्च पीडयेत् बेलायाश्च तटं
शशाङ्कजः । अपरत्रकृतं युगं वदेच्च-
दिभित्त्वा शशिनं विनिर्मतः ॥ केतुना
भिन्नस्याह । क्षेममारोग्यसुभिच्छविना
शी शीतांशुः शिखिनायदिभिन्नः ।
कुर्यादायुधजीविविनाशं चौराणा-
मधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥ ग्रहण-
काले उत्काहतस्य चन्द्रस्य फलमाह ।
उत्कयायदाशशी ग्रस्तएव हन्यते ।
हन्यते तदानीं यस्य जन्मनि स्थितः
॥ चन्द्रमसो वर्णलक्षणमाह । भस्म-
निभः परुषो ऽरुणमूर्तिः शीतकरः-
किरणैः परिहीनः । श्यामतनुः स्फुटि-

चन्द्रप्र

तःस्फुरयोवाचुर्दृष्टमरामयचौरभया
 व ॥ प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदा
 तो यत्नादिवाद्भिस्तया परिमृज्य च
 त्रः । उच्चैः कृतो निशि भविष्यति
 मे शिवाय यो दृश्यते स भविता जग
 तः शिवाय ॥ अथ पञ्चदशैः हानैवा
 साम्ये च शुभाशुभमाह । शुक्ले पक्षे स
 म्पदद्वे प्रवृद्धिं वृद्धा च त्रयातिवृद्धिं प्रजा
 य । हीने हानिस्तु त्वतास्तु त्वतायां कृ
 ष्ये सर्वतत्फलं व्यत्ययेन ॥ यदि कु
 मुदस्य लक्षणं चारुगौर स्तिष्ठि नियमा
 त् च यमेति वदते वा । अविकृतगति
 स्रग्दलांशु योगी भवति त्वया विजया
 य श्रीतरशिः ॥ ३२ ॥ इति बाराह्या
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

चन्द्रदाराः । पुं । भू० । अश्विन्यादिन
 च चेषु ॥ चन्द्रस्य दाराः ॥

चन्द्रनामा । पुं । कर्पूरे ॥ चन्द्रस्य ना
 मान्येव नामान्यस्य ॥

चन्द्रपुष्पा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

चन्द्रप्रभः । पुं । वृत्तार्हविशेषे ॥

चन्द्रप्रभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥ च

न्द्रस्य प्रभा ॥ वाकुच्याम् ॥ औषध

विशेषे ॥ अत्राह मुखबोधः । कृमिरि

पुदह न व्योष विफलामरदारुचय्यभू

जिह्वम् । मागधिमूलं मुस्तं सशटि

वचामालिकञ्चैव ॥ लवणचारनि-

चन्द्रभा

शायुगकुस्तुम्बु र गजकरणातिविषाः ॥

॥ कर्षांशकान्येव समानिकुर्यात् पला

टकञ्चाश्रमजतो विदध्यात् । निष्पच

युद्धस्य पुरस्त्रधीमान् पलदयं लौहर

जस्तथैव ॥ सिताचतुष्कं पलमत्रव

श्यानि कुम्भकुम्भप्रिसुन्धियुक्तम् । च

न्द्रप्रभेर्य गुटिकाप्रयोज्या चार्शां सि

मिर्षा शयते षडेव ॥ भगन्दरं पाण्डुर

कामलाच्च निर्णष्टवक्त्रेः कुबते च दी-

प्तिम् । हन्त्यामयान् पित्तकफानि

लोत्थान् माडीगतेर्मर्गते ब्रजे च ॥

ग्रन्थ्यवृद्धे विहधिराजयक्ष्मायोर्महे

भगाख्ये प्रवले च योज्या । सुकृत्ये

चाश्रमि मूत्रकृच्छ्रे शुक्रप्रवाहे प्युद-

रामवे च ॥ भक्तस्य पूर्वं सततं प्रयो

ज्या तक्रानुपानं तथमस्तु पानम् । आ

जोरसेवा ज्ञानसेवा पयोऽथ-

वा श्रीतज्जलानुपानम् ॥ वलेन नाम

स्तुरगोजवेन दृष्टा सुपर्णाः अक्षयेव रा

हः ॥ वलीपलितनिर्मुक्तो वृद्धोऽपि

तृणायते ॥ न पानमोज्ये परिहार्य

मस्ति न श्रीतवातातप्रमैथुनेषु । श

भुं समभ्यर्च्य कृतप्रसादेनाप्तावटी

चन्द्रमसः प्रसादादिति ॥ कर्चूरके ।

कर्चूर इति भाषा ॥

चन्द्रमसः । म । कर्पूरे ॥

चन्द्रभागः । पुं । प्रवतविशेषे ॥ विभक्त

चन्द्रे

श्चन्द्रमायस्मात् तस्मिन् पर्वतसत्त-

मे । अतो देवाश्चन्द्रभागं नाम्नाचक्रुः

पुरागिरिमितिकालिकापुराणम् ॥

चन्द्रभागा । स्त्री । कश्मीरदेशप्रसिद्धे

नदीविशेषे ॥ चन्द्रभागयोः पर्वतयो-

रियम् । तत्प्रभवत्वात् । तस्येद-

मित्यण् । टिट्ठेतिङीप्प्राप्तः च-

न्द्रभागाद्वा नद्यामिति वच्चादिगणस्य

वान्नभवति । संज्ञापूर्वकत्वाद्दृष्ट्या-

भावः ॥

चन्द्रभागी । स्त्री । चन्द्रभागायाम् ॥

वच्चादिभ्यश्चेतिङीष् ॥

चन्द्रभूति । न । रूप्ये ॥

चन्द्रमणिः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥

चन्द्रमण्डलम् । न । चन्द्रविम्बे ॥ चन्द्र-

परिवेशे ॥

चन्द्रमल्ली । स्त्री । अष्टाषट्ठाम् ॥

चन्द्रमाः । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ चन्द्र-

कर्पूरं सादृश्येन मातितुल्ययति । मा-

ङ्माने । चन्द्रे मेोडिञ्चेत्यसिः ॥ च-

न्द्रमाह्लादमिमीते निर्मिमीते इति

वा ॥ यद्वा । चन्द्रं रजतममृतञ्च त-

दिव मीयते । चन्द्र इति वामीयते

इति दासीभारादिभ्युत्पादने हर-

दत्तः ॥

चन्द्रमौलिः । पुं । रेरिहाणे । शिबे ॥

चन्द्ररेणुः । पुं । काव्यचौरे ॥

चन्द्रव

चन्द्रचर्मम् । न । मृगशिरायाम् ॥

चन्द्रला । स्त्री । कर्णाटदेशप्रसिद्धा

यामन्वायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

चन्द्रलेखा । स्त्री । वाकुच्याम् ॥ शशि-

कलायाम् ॥ अतिशर्करीसंज्ञके प-

ञ्चदशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । श्री

मोयौचेद्भवेतां सप्ताष्टकैश्चन्द्रलेखा

॥ यथा । विच्छेदे ते मुरारे पाण्डु-

प्रकाशाकृशाङ्गी स्नानच्छायंदुकूलं-

नभ्राजते विभ्रतीसा । राधास्मोद-

स्य गर्भे स्त्रीनायथा चन्द्रलेखा किञ्चा

र्त्ता त्वां स्मरन्ती धत्ते ध्रुवं जीवयेम

मिति ॥

चन्द्रलोहकम् । न । रूप्ये ॥

चन्द्रवंशः । पुं । चन्द्रसन्ताने ॥

चन्द्रवर्त्म । न । जगतीसंज्ञके द्वादशा-

क्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । चन्द्रवर्त्म

निगदन्ति रनभसैः ॥ यथा । चन्द्र

वर्त्मपिहितं घनतिमिरैः राजवर्त्म

रहितं जनगमनैः । इष्टवर्त्मतदलं

कुरु सरसे कुञ्जवर्त्मनि हरिस्तवकुतु-

कीति ॥

चन्द्रवल्लरी । स्त्री । सोमवल्लर्याम् ॥

चन्द्रवल्ली । स्त्री । प्रसारय्याम् ॥ माघ-

वीलतायाम् ॥

चन्द्रवशा । स्त्री । भारतवर्षस्य नदीवि-

शेषे ॥

चन्द्र

चन्द्रवाला । स्त्री । स्थूलैलायाम् । बहु
लायाम् ॥ चन्द्रस्य कर्पूरस्य बालैव कर्पू
रगन्धित्वात् ॥

चन्द्रविहङ्गमः । पुं । वकपचिणि ॥

चन्द्रव्रतम् । न । चान्दायणे ॥

चन्द्रशाला । स्त्री । } ज्योत्स्नायाम्

चन्द्रशालिका । स्त्री । } ॥ गृहोपरिगृ

हे । शिरोगृहे ॥

चन्द्रमुक्तः । पुं । जम्बुद्वीपेष्वपीपवि
शेषे ॥

चन्द्रशूरम् । न । चंदसुर हलौ इति

चख्यातौषधौ । चर्महन्याम् । पशु

मेहनकारिकायाम् । चन्द्रशूरे ॥

चन्द्रशेखरः । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥ मि

रिविशेषे । यथा । विशेषतः कलि

युगे वसामि चन्द्रशेखरे । इतिशिव

काव्यम् ॥ चन्द्रशेखरोऽस्य ॥ पौष्य

राजः पुत्रे करवीरपुरन्दरे ॥ षो

डशभुवकान्तर्गते नवमभुवके ॥ चट्ट

लस्येभैरवविशेषे ॥

चन्द्रसंज्ञः । पुं । कर्पूरे ॥ चन्द्रस्य संज्ञा
यस्य ॥

चन्द्रसम्भवाः । पुं । बुधे ॥ चन्द्रात्सम्भ
वो यस्य ॥

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । क्षुद्रैलायाम् ॥ च
न्द्रात्सम्भवो यस्य ॥

चन्द्रशूरम् । न । चन्द्रशूरे । चंदसुर

चन्द्रिका

इति भाषा ॥ चन्द्रशूररहितं चिक्का

वातश्लेष्मातिसारिणाम् । असृग्वा-

तगद्वेषि वलपुष्टिविवर्द्धनम् ॥

चन्द्रहासः । पुं । असिमात्रे ॥ दशग्री

वकरवाले ॥ चन्द्रवहासः प्रभाऽस्य

॥ चन्द्रहसतिवा द्युतिमत्त्वात् । ह

सेहसने । कर्मण्यण् ॥ न । रौप्ये ॥

चन्द्रहासा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ लक्षि

काप्रभेदे ॥

चन्द्रा । स्त्री । एलायाम् ॥ विताने ॥

चन्द्रातपः । पुं । विताने । उल्लोचे । चं

दोआ इतिभाषा ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥

चन्द्रापीडः । पुं । शिवे ॥ चन्द्रः आपी

डः शिरोभूषणमस्य ॥

चन्द्रावली । स्त्री । गोपीविशेषे ॥ यथा

। राधाचन्द्रावलीमुखाः प्रोक्तानित्य

प्रियाव्रजे । कृष्णवन्नित्यसौन्दर्यवैद

ग्यादिगुणाश्रयाः इत्युज्ज्वलनील

मणिः ॥

चन्द्रिका । स्त्री । कैमुद्याम् । ज्योत्

स्नायाम् ॥ चन्द्रोऽस्यस्याः । ठन् ॥

॥ चन्द्रकायतीतितुन इत्याभावप्र

सङ्गात् ॥ चन्द्रमाचष्टे चन्द्रयति । त

त्करोतीतिगुणान्ताण्वल् वा ॥ स्थू-

लैलायाम् ॥ चन्द्रकमल्ये ॥ कर्णस्फी

टायाम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ श्वेतकण्ट

कार्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ सूक्ष्मै-

चन्द्रोद

लायाम् ॥ चन्द्रशूरे ॥ अतिजगती
संज्ञकेचयोदशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥
यथा । ननततगुभिसुन्दिकाश्चर्तु
भिः । यथा । शरदस्ततश्चसुन्दिका
क्षालिते दिनकरतनयातीरदेशे ह
रिः । विहरति रभसावृल्लवीभिः स
मं त्रिदिव्यवतिभिः कोपिदेवो य
था ॥ हरिसुन्दपुरवासिन्यामस्मा
याम् ॥

चन्द्रिकाभुजम् । न । सितोत्पले ॥
चन्द्रिकाशिवः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥
चन्द्रिकापायी । पुं । चकोरपक्षिणि ॥
चन्द्री । स्त्री । वाक्कुचाम् ॥

चन्द्रेष्टा । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

चन्द्रोदयः । पुं । शशिप्रकाशे ॥ उल्लोचे
॥ मकरध्वजाख्ये रससिन्दूरे ॥ अचा
ह । पलं मृदुस्वर्णदलं रसेन्द्रं पला
ष्टकं षोडशगन्धकस्य । शोणैः सुका
र्पासभैः प्रसूनैः सर्वं विमर्द्याथकु
मारिकाङ्गिः ॥ तत्काचकुम्भे निहि
तं सुगाढे मृत्कपटैस्तद्विवसचयञ्च ।
पचेत् क्रमादौ सिकताख्ययन्त्रे ततो
रजः पल्लवरागरम्यम् ॥ निगृह्य चै
तस्य पलं पलानि चत्वारि कर्पूररज
स्तथैव । जातीफलं सोषण मित्र-

पुष्पं कस्तूरिकाया इहशाखरकः ॥

* ॥ चन्द्रोदयोऽयंकथितस्तु माघो भु

चन्द्रोप

क्तो हि वल्लीदलमध्यवर्ती । मदे
न्मदानां प्रमदाशतानां गर्वाधिकत्वं
स्रथयत्यकाण्डे ॥ घृतं घनीभूतम
तीव दुग्धं मृदूनि मांसानि समस्त
कानि । माषान्नपिष्टानि भवन्ति प
थ्यान्यानन्ददायान्यपराणि चात्र ॥
॥ वल्लीपलितनाशनस्तनुभृतां वयः
स्तम्भनः समस्तगदखण्डनः प्रचुररो
गपञ्चाननः । गृहेषु रसराज्यं भव
ति यस्य चन्द्रोदयः स पञ्चशरद्वर्षि-
तो मृगदृशां भवेद् दुर्लभः ॥ इति
सारकौमुदी सुखबोधश्चेतिराधा
कान्तः ॥ चन्द्रस्य चन्द्रइववा उदयो
यस्य ॥

चन्द्रोदया । स्त्री । नेत्ररोगस्यौषधविशे
षे ॥ यथा । हरीतकी वच्चा कुष्ठं पिप्प
ली मरिचानि च । विभीतकस्य मज्जा
च शङ्खनाभि र्मन शिला ॥ सर्वमेत
त्समं कृत्वा छागीचीरेणपेषयेत्
। * । नाशयेत् तिमिरं कण्ठं पटला
न्यवुद्दानि च ॥ अधिकानि च मांसानि
यस्य रात्रौ न पश्यति । अपि द्विवा र्धिकं
पुष्पं मासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिश्च
न्द्रोदयानाम्ना तथा दृष्टि प्रसादनी
॥ इति चक्रपाणिदत्तः ॥

चन्द्रोपलः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥

चपलः । पुं । पारदे ॥ मीने ॥ चोर

चपेटा

के ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ लवे ॥ राजमा
षे ॥ चपनम् । चपसान्वने । ग्यन्तः
एरच् । चपंलाति । ला० । कः ॥ न
। शीघ्रे ॥ कियाविशेषणाच्चादृश्ये
वर्त्तमानं क्लीबम् ॥ त्रि । तरले ॥
चले । चणिके ॥ विकले ॥ दुर्विनी
ते ॥ चपति । चप० । दृषा० कलः
॥ चोपति । चुपमन्दायां गतौ । चुपे
रञ्चोपधाया इति कलप्रत्ययः ॥ दो
षमनिश्चित्यवधवन्धनादेः कर्त्तरि ।
चिकुरे ॥

चपला । स्त्री । कमलायाम् । अयि ॥
विद्युति ॥ पुंश्चल्याम् ॥ पिप्पल्याम्
॥ विजयायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ जि
ह्वायाम् ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । द
लयो द्वितीयतुर्यौ गणौ जकारौ तु
चपलासा । यथा । चपलानचेत् क
दाचि नृणां भवे इति भावना कृष्णे
। धर्मार्थकाममोक्षा स्तदाकरस्या न
सन्देहः ॥ चपलाट्टाप् ॥

चपेटः । पुं । विस्तृताङ्गुलिपाणी । प्र
तले । थाप् चपेटा इति च भाषा ॥
चपति । चप० । अच् । एटति । इट
गतौ । अच् । चपश्चासौ इटश्च ॥

चपेटा । स्त्री । चपेटे । ग्रहस्ते ॥ ख-
ण्डिकोपाध्यायः शिष्याय चपेटां द
दातीति भाष्यम् । टाप् ॥

चमसः

चपेटिका । स्त्री । चपेटायाम् ॥ चपे
टैव । स्वा० कः । प्रत्ययस्था द्विती
त्वम् ॥

चपेटी । स्त्री । भाद्रशुक्लषष्ठ्याम् ॥ भा
द्रे चपेटी विख्यातेति स्कन्दपुराणम् ॥
चमत्कारः । पुं । विस्मये । चित्तविस्तार
रूपे । डमरौ ॥ लोकातीतार्थाक
लनेन किमेतदिति ज्ञानधाराजनने
न चित्तस्य दीर्घप्रायस्त्वं चित्तविस्तार
इत्यर्थः । दृष्टहेतुभ्यो ऽसम्भ
विच्चक्षानेन हेत्तन्तरानुसन्धाने म
नोव्यापार एव चित्तविस्तार इत्यपरे
॥ अपामार्गे ॥ चमत् करणम् । कृ
ञ्० । घञ् ॥

चमरः । पुं । मृगविशेषे । व्यजन्याम् ॥
यस्य शेतवालैर्देवराजादिव्यजनं क्रिय
ते स चमहिषाकृतिर्भवति ॥ दैत्यवि
शेषे ॥ न । चामरे ॥ चमति चम्य
ते वा अनेन वा । चमुअदने । अ-
र्त्तिकमिभ्रमिचमीत्यरश्चित् ॥

चमरपुच्छः । पुं । कोकडे ॥ न । चा-
मरे ॥

चमरिकः । पुं । कोविदारवृक्षे । रक्त
काञ्चनारे ॥ चमरमस्यास्ति । ठन् ॥

चमरी । स्त्री । मञ्जर्याम् ॥ मृगीभेदे
। दीर्घलवायाम् । गिरिप्रियायाम् ॥

चमसः । पुं । न । दारुजेयक्षपात्रवि-

चम्पकः

शेषे ॥ सोमपानपात्रे ॥ पुं । पर्पटे
॥ पिष्टविशेषे ॥ लड्डुके ॥ चमन्यस्मि
न् । चम्यते भक्ष्यते सोमोऽस्मिन्वा
। चमु० । अत्यविचमीत्यसच् ॥
चमसी । स्त्री । मुहमसूरादिपिष्टे ॥
चूर्णयच्छुष्कमाषाणां चमसी साऽ
भिधीयते ॥ चम्यते । चमु० । अस
च् । गौरादित्वान् डीष् ॥

चमीकरः । पुं । कृतस्वराख्य आकरवि
शेषे ॥

चमूः । स्त्री । सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे
। तचइभाः ७२८ । रथाः ७२८ ।
अस्याः २१८७ । पदातयः ३६४५ ।
समस्तसङ्ख्यया ७२८० नवत्यधि
कशतद्वयाधिकसप्तसहस्रम्भवति ॥
चमतिश्चून् परैश्चम्यतेवा । चमुअ
दने । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जि
भ्यञ्जरिच्छूः ॥

चमूचरः । पुं । सैनिके ॥ चरेष्टः ॥
चमूजघनम् । न । सेनापञ्चाङ्गागे ॥
चमूरुः । पुं । मृगविशेषे ॥ चमति ।
चमु० । खर्जादित्वादूरः । पु० अ
त उत्तमम् ॥ यद्वा । चमूजह्वयस्य ॥
चम्पः । न । कोविदारवृक्षे ॥

चम्पकः । पुं । चम्पा इति प्रसिद्धे वृक्षे ।
हेमपुष्पके । दीपपुष्पे ॥ चम्पकः
कटुकस्तिक्तः कषायो मधुरो हिमः ।

चम्पक

विषकुमिहरः कृच्छ्रकफवातासृपि
त्तजित् ॥ चम्पयति चम्प्यते वा ।
चपिगत्त्याम् । कुन् ॥ पनसकोष
गांशुके ॥ न । चांपाकला इति
गौडभाषाप्रसिद्धे कदलीफले ॥
चम्पकं वातपित्तघ्नं गुरुवीर्यकरं तथा
। अतिशीतं रसे पाके मधुरं कथितं
वुधैरित्यस्यगुणाः ॥ चम्पकस्यपुष्पे ॥
सुहृत्प्राप्तिसिद्धौ ॥ सायथा । न्या
येन स्वयंपरीक्षितमप्यर्थं तावन्नश्न
दधते यावद्गुरुशिष्यसब्रह्मचारिभिः स
ह न संवाद्यते अतः सुहृदां गुरुशिष्य
सब्रह्मचारिणां संवादकानां प्राप्तिः
सुहृत्प्राप्तिः सासिद्धिश्चतुर्थीचम्पक
मुच्यते इति साङ्ख्यविदः ॥

चम्पककलिका । स्त्री । चम्पककोरके
। गन्धमोदिन्याम् ॥

चम्पकमाला । स्त्री । चम्पकपुष्पैर्निर्मि
तया मालायाम् ॥ चम्पकली इति
प्रसिद्धे स्त्रीणां कण्ठाभरणे ॥ वर्ण
वृत्तेषु पङ्क्तिच्छन्दोविभेदे ॥ यथा ।
पादविराजन्नूपुरयुग्मा कुण्डलशो
भासङ्गिसुवर्णा । शङ्खवतीहारद्व
यपूर्णा चम्पकमालाभातिसुवर्णा ॥
यथा । आलिकुलभ्रष्टाहमधन्या ह
न्तभवदुन्यारविकन्या । नन्दकुमारी
निर्गतशङ्कः सम्प्रतिभावी कोपि-

ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ

चयः

कलङ्कः इति ॥

चम्पकचतुर्दशी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

चम्पकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

चम्पकारण्यम् । न । तीर्थविशेषे ॥

चम्पकुन्दः । पुं । चांपकुडा इति गौडे
घुप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

चम्पकोषः । पुं । पनसे ॥

चम्पा । स्त्री । कर्णराजस्य भार्यायाम् ॥
तस्यैवपुत्र्याम् । अधुना भागलपुर
इति यस्य प्रसिद्धिरिति राधाकान्तः ॥
तीर्थविशेषे ॥

चम्पाधिपः । पुं । कर्णभूपे ॥

चम्पापुरी । स्त्री । चम्पायां नगर्याम् ॥

चम्पारण्यम् । न । विदेहदेशसमी
पस्थे विपिने ॥

चम्पालुः । पुं । पनसे ॥

चम्पावती । स्त्री । कर्णपुत्र्याम् ॥

चम्पूः । स्त्री । काव्यविशेषे ॥ तल्लक्षणं
यथा । गद्यपद्यमयीवाणी चम्पूरित्य
भिधीयते । इत्यलङ्कारज्ञाः ॥

चम्पेशः । पुं । कर्णाख्यन्दपे ॥

चम्पोपलक्षितः । पुं । अङ्गदेशे ॥ तद्दे
शस्थे पुम्भूम्नि ॥

चम्बेली । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धे घुष्य
विशेषे । सुमनायाम् ॥

ॐ चयः । पुं । समूहे ॥ वप्रे । प्राकारमूल

ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ

चरटः

बन्धने ॥ यदुपरिप्राकारो निरूप्यते ॥

प्राकाराधारवेदिकेतियावत् । तथा

चार्यशास्त्रम् । खातमुद्धृतमृदावप्रं

कारयेत् तस्योपरिप्राकारमिति । प

गार इति गौडभाषा ॥ समाहृतौ ॥

परिखोद्धृतमृत्स्तूपे ॥ चीयते । चि

ञ्चयने । कर्मण्येस्त् ॥ प्राकारे ॥

पीठे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

चयनम् । न । चिनना इति ख्याते रच
नाविशेषे । इष्टकादीनामूर्द्धाधोदे
शनिवेशने ॥ चिञ्जो ल्युट् ॥

चरः । पुं । अक्षयूतप्रभेदे ॥ भौमे ॥

जङ्गमे । चसे ॥ चले ॥ चारे । गो

पनेन राष्ट्रादेः शुभाशुभादिज्ञानार्थं

राज्ञा नियुक्तपुरुषे । परतत्त्वज्ञा

नार्थं भ्रमणकर्त्तरि । यथार्हकर्णं ।

प्रणिधौ ॥ चरति । चरगतौ । पचा

द्यच् ॥ कपर्दके ॥ मेषकर्कटतुला

मकरलम्बेषु ॥ न । नचत्रविशेषे ।

वातादिति हरिव्रीणि चन्द्राहश्च च

रंचलम् ॥

चरकः । पुं । चारे ॥ पर्पटे ॥ चक्रक

रे । भिच्चौ ॥ मुनिग्रन्थविशेषयोः ।

वैद्यशास्त्रप्रवर्तके मुनौ ॥ तत्कृते त

न्नामके ग्रन्थे ॥ चरति । चर० । शि

ल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्या पीति वुम् ॥

चरटः । पुं । खञ्जनपक्षिणि ॥

ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ
ॐ ॐ ॐ

चरमा

चरणः । पुं । न । वद्धचादौ । वेदै
कदेशे ॥ शाखाध्येतरि ॥ मूले ॥ गो
चे ॥ पदे । पादे ॥ न । भ्रमण ॥ भ
क्षणे ॥ शीले । आचारे ॥ चरन्त्यने
न । चर० । करणेति ल्युट् ॥

चरणगतः । वि । प्रगते ॥

चरणग्रन्थिः । पुं । गुल्फे ॥

चरणयोधी । पुं । कुक्कुटे ॥

चरणब्यूहः । पुं । वेदव्यासकृते चतुर्व
दविवरणग्रन्थे ॥

चरणामिषम् । न । चरणमांसे ॥ चर
णानामामिषम् । मुण्डस्य विधिना
पाच्यं चरणानुप्रलेहितम् । चरणं वा
तहृद्वल्यं दृष्यं पित्तकरं गुरु ॥

चरणायुधः । पुं । कुक्कुटे ॥ चरणमायु
ध मस्य ॥

चरमः । वि । अन्ते । अवसाने । प्रान्ते
॥ पश्चिमे ॥ चरति । चर० । चरे-
श्चेत्यमच् । प्रथमचरमेतिसर्वनाम
त्वात् पक्षेजसः शी । चरमे चरमाः ॥

चरमच्छाभृत् । पुं । अस्ताचले ॥ चर
मश्चासौच्छाभृच्च ॥

चरमतीर्थकृत् । पुं । वर्द्धमानाख्यार्ह
ज्ञेदे ॥

चरमाचलः । पुं । अस्ताचले ॥ चरम
श्चासावचलश्च ॥

चरमाद्रिः । पुं । अस्ताचले ॥

चरुः

चराचरम् । न । विष्टपे । जगति ॥ वि ।
इङ्गे ॥ जङ्गमाजङ्गमे ॥ इष्टे ॥ पुं ।
कपर्दके ॥ चरति । चर० । चरिच
लीति द्वित्वादि ॥

चरिः । पुं । पशौ ॥ चरति । चर० । ख
निकष्यज्यसीत्यादिना इप्रत्ययः ॥
चरितम् । न । अनुष्ठिते ॥ चरित्रे ॥
सञ्चारे ॥ व्रतकर्मणि ॥

चरितार्थः । वि । प्राप्तप्रयोजने ॥

चरित्रम् । न । स्वभावे ॥ चेष्टिते ॥
चर्यते ऽनेन । चर० । अर्त्तिस्त्र्यसूक्त
खनसहचरइवः ॥

चरिण्युः । वि । जङ्गमे ॥ चरणशीलः ।
चरगतौ । अलङ्कृजितीष्णुच् ॥

चरुः । पुं । हव्यान्ने । हव्यपाके ॥ टो
कणादतिख्याते भाण्डे ॥ चर्यते भ
क्ष्यते देवैः । चरन्ति भक्षयन्ति देवा इ
ममिति वा । चरगतौ भक्षणेच ।
भृशशीतृचरीत्युः ॥ अनवस्थाविता
न्तरूपपाक ओदनश्चरितियाक्षि-
काः ॥ मीमांसकैरपि त्रिवृच्चर्वधिकर
णे ओदनपरत्वेमेव चरुशब्दस्याभ्युप
गतम् ॥ उग्रादिभ्योयदितिसूचकै
यटस्तु स्थालीवाची चरुशब्दः ता
त्पर्या दौदने भाक्तइत्याह । विश्व
प्रकाशेतु चरुर्भाण्डेचहव्यान्ने इत्यने
कार्यतोक्ता ॥

चर्च

चर्चव्रणः । पुं । चित्रापूर्णे ॥

चर्चरी । स्त्री । गीतभेदे ॥ अन्वजुके
शे ॥ चर्चरीगीतभेदे चकेशभित् क
रशब्दयोरितिरुद्रः ॥ चर्चक्रीडाया
मिति सुभूतिः । कापटिकानां सादर
वचने तैर्यत्रिकेचेत्यन्ये । वसन्तसम
यक्रीडायामित्येके ॥ चर्चव्याम् ।
साटोपवाक्ये ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । हारयुक्तसुवर्णकङ्कणपाणिशङ्ख
विराजिता पादनूपुरसङ्गता सुपयो
धरद्वयभूषिता । शोभिता वस्त्रयेन
पिङ्गलपद्मगाधिपवर्णिता चर्चरी त
त्तुणीव चेतसि चाकसीतिसुसङ्गता ॥
यथा । कोकिलाकलकूजितं न शृणो
सि सम्प्रतिसादरम् मन्यसे तिमिरा
पहारि सुधाकरं न सुधाकरम् । दूर
मुज्जसि भूषणं विकलासि चन्दन
मारुते कस्य पुण्यफलेन सुन्दरि म
न्दिरं न सुखायते इति ॥ चर्च्यते ।
चर्चपरिभाषणभर्त्सनयोः । बाहु
लकात् अरन् । गौ० डीष् ॥

चर्चरीकः । पुं । महाकाले ॥ केशविन्या
से ॥ शाके ॥ चर्च्यते चर्च अध्ययने
। पर्फ० इकन् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥

चर्चा । स्त्री । चिन्तायाम् ॥ विचारणा
याम् ॥ स्यासके । चार्चिक्ये । चन्द
नादिनादेहविलेपने । चर्चना इति

चर्चका

भाषा ॥ चर्चिकायाम् । दुर्गायाम् ॥

चर्चयनम् । चर्चअध्ययने । चुरादि
ग्यन्ताङ्गावे चिन्तिपूजिकथिकुम्बिच
चर्चचेत्यङ् । चर्चनं वा ॥

चर्चिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ चर्चाया
म् ॥ चर्चैव । स्वा० कः ॥

चर्चितः । त्रि । दिग्धे । लिप्ते । चन्द
नादिनाकृतलेपने । चर्चा चर्चलि
या इति च भाषा ॥ चर्चासञ्ज्ञाता ऽस्य
। तारकादिच्चादितच् ॥

चर्च्यटः । पुं । चपेटे ॥ पर्पटे ॥ स्फार
विपुले । चिपिटे । चिपटा इति-
भाषा ॥

चर्च्यटा । स्त्री । भाद्रशुक्लषष्ठ्याम् । च
पेय्याम् ॥

चर्च्यटी । स्त्री । पिष्टकविशेषे । पे-
ल्याम् ॥

चर्च्यटः । पुं । इर्वारौ ॥

चर्च्यटी । स्त्री । चर्चयाम् । चर्चकाडा
वाचि । साटोपवाक्ये ॥

चर्चकषा । स्त्री । गन्धद्रव्यविशेषे ।
सप्तलायाम् । भूरिफेनायाम् ॥ मां
सरोहिण्याम् ॥ चर्मणः कषा ॥

चर्चकारः । पुं । चमार इति भाषाप्र-
सिद्धे कारावरे । पादूकृति । च-
ण्डाल्यां तीवराज्जाते । इति पराशर
प्रदुतिः ॥ चर्मकरोति । डुकृष् ॥

चर्म

कर्मखण्ड ॥

चर्मकारी । स्त्री । चर्मकषायामोषधौ ॥
चर्मकीलम् । न । अर्थः प्रभेदे ॥ व्या
नोगृहीत्वाश्लेषाशं करोत्यर्शस्व-
चोवह्निः । कीलोपमंस्थिरखरं चर्म
कीलन्तु तद्विदुः ॥

चर्मकृत् । पुं । चर्मकारे ॥

चर्मचटका । स्त्री । अजिनपचायाम् ।
जतुकायाम् । चाम्चिरैया इति-
भाषा ॥

चर्मचटी । स्त्री । गृहमाचिकायाम् ।
चर्मचटकायाम् ॥

चर्मचित्रकम् । न । श्वेतकुष्ठे ॥

चर्मजम् । न । रुधिरं ॥ रोमणि ॥

चर्मखती । स्त्री । चर्मख इतिभाषा
प्रसिद्धे नदीविशेषे ॥ चर्मस्थस्याम्
। मतुप् । आसन्दीवदिति चर्मणो
नलोपाभावोऽप्यत्र निपात्यते ॥

चर्मतरङ्गः । पुं । बलौ । जरयास्तथच
र्मणि ॥

चर्मदण्डः । पुं । कषायाम् । कोरडा
इति भाषा ॥

चर्मदूषिका । स्त्री । कोष्ठरोगे ॥

चर्मद्रुमः । पुं । भूर्जवृक्षे ॥

चर्म । न । चाम इति प्रसिद्धे त्वगिन्द्रि-
ये । अष्टगंधरायाम् । कृत्तौ । अजि-
ने । रोमभूमौ ॥ ढालफरी इति चम-

चर्मम्

सिद्धे फलके ॥ अस्यलक्षणं यथा । श

रीरावरकं शब्दं चर्म इत्यभिधीयते

। तत् पुनर्द्विविधं काष्ठचर्मसम्भवमे

दतः ॥ शरीरावरकत्वञ्च लघुता

दृढता तथा । दुर्भेद्यतेति कथितञ्च

र्मणां गुणसङ्ग्रहः ॥ स्वल्पता मुक्ता

चैव मृदुता सुखभेद्यता । विरुद्वर्ण

ताचेति चर्मणां दोषसङ्ग्रहः ॥ सि

तोरक्तस्तथापीतः कृष्ण इत्यभिज्ञ-

ब्दितः । ब्रह्मादिजातिभेदेन चर्मणां

वर्णनिर्णयः ॥ चित्रवर्णस्तु सर्वेषां सर्व

दैवोपपद्यते इति भोजः ॥ चरति

चर्यते वा ऽनेन वा ॥ चर० । मनिन् ॥

चर्मनाखिका । स्त्री । ताडन्याम् ॥

चर्मपत्रा । स्त्री । चर्मचव्याम् ॥

चर्मपादुका । स्त्री । उपानहि ॥

चर्मपुटः । पुं । } दृढसंचके चर्म

चर्मपुटकः । पुं । } पाचविशेषे ॥

चर्मप्रभेदिका । स्त्री । आरायाम् ।

चर्मवेधास्तु प्रभेदे ॥ चर्मणः प्रभेदि

का ॥

चर्मप्रसेविका । स्त्री । मस्त्रायाम् । अग्नि

सन्दीपनार्थं चर्मनिर्मिते यन्त्रे । भा

ती इति भाषा ॥ चर्मणा प्रसीव्यते

। धिबुतन्तुसन्ताने । कृ० बुन् ॥ संज्ञा

यामिति खलु वा ॥

चर्ममुण्डा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

चर्या

चर्मामुण्डिका । स्त्री । कात्यायन्याम् ।

चण्डिकायाम् ॥

चर्मयष्टिः । स्त्री । अश्वताडन्याम् । क

शायाम् ॥ चर्मयो यष्टिः ॥

चर्मरङ्गा । स्त्री । आवर्तकीलतायाम्

। विभाण्ड्याम् ॥

चर्मरः । पुं । चर्मकारे ॥ इतित्रिकाण्ड

शेषः ॥

चर्मसम्भवा । स्त्री । एलायाम् ॥

चर्मसारः । पुं । } रसे ॥ इतिरा

चर्माम्भः । न । } जनिर्घण्टः ॥

चर्मारः । पुं । चर्मकारे ॥ चर्मक्रिया

म् चृच्छति । चृच्छेः कर्मण्यश्च ॥ हि

जुषप्रभेदे ॥ चर्मारः युक्तवर्षः स्यात् ॥

चर्मी । पुं । फलकपाणौ । ठलैत इति

भाषा ॥ भूर्जवृक्षे ॥ भृङ्गरीटे ॥ क

दल्याम् ॥ चर्मास्यास्ति । ब्रीहिनः ॥

चर्या । स्त्री । ईर्यायाम् । नियमाच्या

गे । ध्यानमौनादिकस्यभिचुव्रतस्या

नुष्ठाने । ईर्यापथस्थितौ ॥ ईर्यतेनु

रोः आस्त्रोपासनया चायते इति ई

र्या । ईर्यायाः पन्थाः । ऋक्पूरित्यः ।

ईर्यापथे ध्यानाद्युपाये परिव्राजका-

दीनांस्थितिः तस्यामिच्छर्थः ॥ आ

चरणे ॥ चरणम् । चर० । गदम

दचरणमश्वानुपसर्गइतियत् ॥ यद्वा

। परिचर्यापरिसर्येत्यत्र परीत्त्वस्या

चलद

विवक्षणात् चर्येतिसाधुः ॥

चर्वणम् । न । दन्तैश्चूर्णने । चवावना

इतिभाषा ॥ चर्वणदने । ल्युट् ॥

चर्वा । पुं । तलप्रहारे ॥

चर्वितः । चि । भक्षिते । कृतचर्वणे ॥

चर्यतेस्म । चर्व० । क्तः ॥

चर्वितपाचकम् । न । चर्वितताम्बूला

दिच्यामपाचे । कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

चर्व्यम् । चि । चर्वणीये ॥

चर्वणिः । पुं । जने ॥ कर्षति । कृष०

कृषेरादेश्चइत्यनिः ॥

चर्वणी । स्त्री । पुंश्चल्याम् ॥ कर्षति

मनः । कृषविलेखने । कृषेरित्यनिः

। कृदिकारादितिङीष ॥

चलः । पुं । कम्पे ॥ न । चञ्चले । लोले

। तरले ॥ अल्पकालस्थायिनि । श

रीरे जगतिच ॥ प्रतिचक्षणमन्यथाभा

वात् ॥ नञ्चविशेषे । स्वात्त्यादि

त्येषु तेस्त्रीणिचन्द्रश्चापिचरंचलम्

॥ चि । कम्पयुक्ते । चञ्चले ॥ चलति

चलगतौ । पचाद्यच् ॥

चलचञ्चुः । पुं । } चकोरपक्षि-

चलचञ्चुः । पुं । } णि ॥

चलत्पूर्णिमा । स्त्री । चन्द्रकमत्स्ये ॥

चलदङ्गः । पुं । } चेङ्गामाह इ-

चलदङ्गकः । पुं । } तगौड भाषा ॥

प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

ॐ ॐ ॐ

चलितः

चलदलः । पुं । अश्वत्यवृत्ते ॥ चलानि
दलान्यस्य ॥

चलनः । पुं । पादे ॥ हरिणे ॥ न । भ
मणे ॥ कम्पे ॥ स्थिरत्त्वप्रच्युतौ ॥ दे
शान्तरप्राप्तिहेतुभूने क्रियाविशेषे ॥
चलनशीलम् । चल० । चलनशब्दे
तियुच् ॥ वि । कम्पे । कम्पयुक्ते ॥

चलनकम् । न । चण्डातके ॥

चलनी । स्त्री । वारीभेदे । गजवन्ध
न्याम् ॥ वस्त्रघर्घर्याम् । वस्त्रवेधि
न्याम् ॥

चलपत्रः । पुं । पिप्पलवृत्ते ॥ चलानि
पत्राण्यस्य ॥

चलसङ्क्रमः । पुं । ईश्वरेच्छालोकाद
व्यवशात्तत्तद्राश्यादिभागस्य सूर्यते
जसम्पर्के ॥

चला । स्त्री । लक्ष्याम् ॥ चञ्चलत्वा
च्चला त्वं वै सर्वं यैव न संशयः ॥ सि
ल्लके ॥ टाप् ॥

चलाचलः । वि । चञ्चले ॥ चलति ।

चल० । चरिचलेति द्वित्वादिः ॥

पुं । काके ॥

चलातङ्गः । पुं । वातरोगे ॥

चलाभासः । पुं । मायामयस्य रज्जुस
र्पादेर्गमने ॥ चलमिव आभासते ॥

ति तथा ॥

चलितः । वि । कम्पिते ॥ उल्ललिते ।

ॐ ॐ ॐ

चषकः

तरलिते ॥ प्रचक्रे ॥ गते ॥ चल्यते
स्य । चलकम्पने । क्तः ॥

चलुः । पुं । गण्डूषे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

चलुकः । पुं । प्रसृतौ ॥ भाण्डप्रभेदे ॥

चवर्गः । पुं । चादिपञ्चवर्णेषु ॥

चवर्गार्थः । पुं । चवर्गभवेवर्ण ॥ वर्गा
न्ताच्चेति छः ॥

चवलः । पुं । राजमाषे । चौला इति
भाषा ॥

चविः । स्त्री । चविकायाम् ॥

चविकम् । न । चव्ये ॥ चव्यते । चर्व.
। कुन् । पृषोदरादिः ॥

चविका । स्त्री । चइ इति गौडभाषाप्र
सिद्धे वृत्ते । चव्ये ॥ चविकाट्टाप् ॥

चव्यम् । न । चविकायाम् ॥ कणाम्
लभवं चव्यं विशेषाद्गुदजापहम् ॥
चव्यते । चर्व । गत्यत् । पृ० ॥

चव्यकम् । न । चव्ये ॥

चव्यजा । स्त्री ।

चव्यफलम् । न ।

गजपिप्पल्याम् ॥

चव्या । स्त्री । वचायाम् ॥ कार्पास्याम् ॥

चषकः । पुं । न । सुरापानपात्रे । गल्ल
के । सरके ॥ अथ चषकोद्देशः । य

त्पानपात्रं भूपानां तज्ज्ञेयं चषकं
वुधैः । कानकं राजतं चैव स्फाटि

कं काचमेव च ॥ वृत्तं स्वराष्टदिको

शं चतुर्णां पृथिवीमुजाम् । इत्यन्य

ॐ ॐ ॐ

चाकचि

सम्मतं तेषां निर्णयः पाठसम्मतः ॥
स्वमुष्टिसम्मतं रत्नैश्चतुर्वर्णैः स
मन्वितम् । मार्त्तिकं वाऽथ फालं वा
सर्वेषामुपयुज्यते । काष्ठजं धातुजं
शैलं जाङ्गलादिमहीभुजम् । यद
न्यतो यपानादिपात्रं पृथ्वीभुजां भवे
त् ॥ एवं तत्रापि नियम इति भोजस्य
निश्चयः ॥ * ॥ मधुनि । मद्ये ॥ म
द्यप्रभेदे ॥ मद्यभाजने ॥ चष्यतेऽ
नेन । चषभक्षणं । कुन् ॥

चषतिः । पुं । भक्षणे ॥ वधे ॥

चषालः । पुं । यूपकटके ॥ यज्ञसमाप्ति
सूचकं पशुबन्धनाद्यर्थं यज्ञभूमौ य
त्काष्ठमारोप्यते स यूपः तस्य शिरसि
बलयाकृतिर्दंमरुकाकृतिर्वायः का
ष्ठविकारः स चषालः । यूपमूले विहित
तलोहवलयश्च ॥ चषति चष्यते वा
। चष० । सानसि वर्णसि पर्णसीति चषे
रालः ॥

चाकचक्यम् । न । } उज्ज्वलताया

चाकचिक्यम् । न । } म् ॥ नहिलो

कसिद्धसामग्री प्रातिभासिकरजतो

त्पादिका किन्तु विलक्ष्यैव । तथाहि

। काचादिदोषदूषितलोचनस्य पु

रोवर्त्तिद्रव्यसंयोगादिदमाकाराच्च

कचक्याकाराच्च काचिदन्तःकरण

वृत्तिरुदेतीति वेदान्तपरिभाषा ॥

चाङ्गेरी

चाकचिच्चा । स्त्री । श्वतवृक्षायाम् ॥

चाक्रायणः । पुं । उषस्याख्यर्षी ॥ चक्र

स्य गोडापत्यम् । अ० फञ् ॥

चाक्रिकः । पुं । बहुभिर्मिलित्वास्तुति

कारे । घाण्टिके ॥ चक्रेण समूहेन

चरति । चरतीति ठक् ॥ शाकटि

के ॥ तैलकारे ॥

चाक्षुषः । पुं । षष्ठेमनौ ॥ न । रूपे ॥ च

क्षुषागृह्यते । अण् ॥ चक्षुरेवा । स्वा

र्थिकः प्रज्ञाद्यङ् ॥ प्रत्यक्षविशेषे ॥

तत्तु चक्षुरिन्द्रियजन्यज्ञानम् । द्रव्य

चाक्षुषं प्रति चक्षुःसंयोगः कारणम्

। द्रव्यसमवेतचाक्षुषं प्रति चक्षुःसं

युक्तसमवायः । द्रव्यसमवेतसमवे

तचाक्षुषं प्रति चक्षुःसंयुक्तसमवेतस

मवायः । तथाच भा० प० । द्र

व्यग्रहस्तु संयोगात् संयुक्तसमवाय

तः । द्रव्येषु समवेतानां तथा तत्स

मवायतः ॥ तत्रापि समवेतानां शब्द

स्य समवायतः । तद्दृष्टीनां समवेत-

समवायेन तु ग्रहः इति ॥ त्रि । च

क्षुर्व्याप्ते ॥

चाङ्गम् । न । दन्तपटुत्वे ॥

चाङ्गेरी । स्त्री । अम्ललोणिकायाम् ॥

चाङ्गेरीदीपनीक्या लघूणाकफवा

तनुत् । पित्तलाम्बाग्रहणशः कुष्ठा

तीसारनाशिनी ॥ चाङ्गम् ईरयति

चाणकी

। ईरप्रेरणे । कर्मखण्ड ॥

चाञ्चल्यम् । न । चञ्चलतायाम् ॥

चाटः । पुं । चैरे ॥ आर्यमर्यादां शस्त्र
मर्यादांवाभिन्दाने ॥ प्रतारके ॥ आ
दैविश्वसमुत्पाद्य पश्चात्परधनाप
हर्त्तरि । प्रच्छन्नापहारिणि तस्करे ॥
योद्धरि कलहप्रिये ॥ चटनम् चाट
नंवा । चटभेदने । भावे घञ् ॥

चाटकैरः । पुं । चटकापत्ये ॥ चटका
याः चटकस्य वा पुमपत्यम् । चट-
कायाएरक् । चटकस्यतिवाच्यम् ॥

चाटुः । पुं । न । प्रियेवाक्ये । प्रियप्रत्ये
। चटै ॥ चकरच बहुचाटून् प्रौढ
योषिदरस्येति । स्त्रीवमपि । चाटु
चाऽकृतकसंभ्रम मासां कार्मण्यत्त
मगमदरमणेष्विति च माघः ॥ चट
ति । चटभेदने । दृसनिरनीतिजुग्
॥ मिथ्याप्रियवाक्ये ॥

चाटुपटुः । पुं । भण्ड । भाण्ड इति
भाषा ॥

चाटुलोलः । चि । चटुल्लेले । सुच-
ञ्चले ॥

चाटुवटुः । पुं । भण्डे । विदूषके । क्री
डनीयकपचे ॥

चाटूक्तिः । स्त्री । सेवयाम् ॥ प्रियवा
चायाम् ॥

चाणकीनम् । न । चणकोत्पत्तियोग्य
॥

चातकः

चेवे ॥ चणकानाम् भवनं चेवम् ॥

धान्यानामितिखञ् ॥

चाणक्यः । पुं । मुनिविशेषे । श्रोत्रिणे
॥ चणकस्य गोचापत्यम् । ग० यञ्
॥ न । तन्निर्मिते राजनीतिशास्त्रे ॥

चाणक्यमूलकम् । न । मूलकप्रभेदे ।
वालेये । विष्णुगुप्तके ॥

चाणूरः । पुं । कंसासुरस्य प्रधानमन्त्रे ॥

चाणूरसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ चाणू
रं सूदितवान् । सूदयतेर्नन्द्यादि-
त्वाद्भ्युः ॥

चाण्डालः । पुं । चण्डाले । श्वपचे । अ
न्यजे ॥ चण्डालएव । कुलालवृक्षड
निषादचण्डालमिषामिषेभ्यश्चन्द-
स्युपसङ्ख्यानमितिछन्दस्यण् ॥ प्रजा
द्यणि लोकेपीतिकेचित् ॥

चाण्डालकिः । पुं । चण्डालापत्ये ॥

चण्डालवल्लकी । स्त्री । कण्डालवीणा
याम् ॥ चाण्डालस्यवीणा ॥

चाण्डालिका । स्त्री । कण्डालवीणा-
याम् ॥ चण्डालिकशब्दार्थे ॥ चण्डा
लस्यवम् । तस्यदमित्यण् । टिट्ठे
तिङीप् । स्वार्थे णन् ॥ चण्डालेनकृ-
ता वा । कुलालादिभ्योवृञ् ॥

चाण्डाली । स्त्री । चण्डालयेषायाम्
॥ लिङ्गिन्याम् ॥

चातकः । पुं । स्तकके । सारङ्गे । पपी

चातुर्भ

हा इतिभाषा ॥ यथा । सर्वसहाप
तित मम्बु न चातकानामिति ॥ च
तति । च ते० । श्वल् ॥

चातकानन्दनः । पुं । वर्षाकाले ॥

चातुकः । पुं । श्रवीजे ॥ चातुको म
धुरो रूक्षो रक्तपित्तकफपहः । श्री
तो लघु रट यश्च कषाये वातको
पनः ॥

चातुरः । पुं । चक्रगण्डौ ॥ त्रि । नेच
नेचरे ॥ चाटुकारे ॥ नियन्तरि ॥
चतुरएव । स्वार्थे ऽण् ॥ न । शकटे
॥ चतुर्भिर्हृद्यते । शेषे ऽच्यण् ॥

चातुरकः । त्रि । चतुरार्थे ॥

चातुराश्रयम् । न । ब्रह्मचारिगृहस्य
वानप्रस्थसंन्यासिषु ॥ चत्वार आश्र
माएव । चतु० स्वार्थे ऽण् ॥ चतुर्णा
माश्रमाणां धर्मः ॥

चातुरी । स्त्री । दाक्ष्ये । चतुरतायाम्
॥ यालोकद्वयसाधनी ननुभृतांसा चा
तुरी चतुरी ॥ चतुरस्येयम् । तस्येद
मिच्यण् । ङीप् ॥

चातुर्जातकम् । न । चतुर्जातके ॥
स्वार्थे अण् ॥

चातुर्दशिकः । त्रि । भूताध्ययनकर्त्तरि
॥ चतुर्दश्यामधीते । अध्यायिन्यदे
शकालादिति ठक् ॥

चातुर्भक्षम् । न । नागरातिविषामुस्ता

चातुर्व

गुडूचीतिचतुष्टये ॥

चातुर्मासी । स्त्री । पूर्णिमाविशेषे ॥

चतुर्धुमासेषु भवा । संज्ञायामिच्य
ण् । ङीप् ॥

चातुर्मास्यम् । न । यागविशेषे ॥ चा
तुर्मास्ययागस्य चत्वारि पर्वाणि । वै
श्वदेवो वरुणप्रधासः शाकमेधः शु-
नासीरीयश्चेति । चतुर्धुमासेषु भ
वन्ति चातुरर्मास्यानियन्तानि । चतु
र्मासाण्यख्योयज्ञ इति ख्यः ॥ आषाढ
शुक्लद्वादश्यादिचतुर्मासकर्त्तव्ये व्रते
॥ यथा । आषाढशुक्लद्वादश्यां पौर्ण
मास्यामथापिवा । चातुर्मास्यव्रतारम्भं
कुर्यात् कर्कटसङ्क्रमे ॥ अभावे तु
तुलार्कपिमंचेण नियमं व्रती । का
र्त्तिके शुक्लद्वादश्यां विधिवत् तत् स
मापयेत् ॥ चतुर्द्विपिहितर्क्षीर्णं चा
तुर्मास्यं व्रतं नरः । कार्त्तिक्यां शुक्ल
पक्षे तु द्वादश्यां तत् समापयेदिति
वाराहः ॥

चातुर्मास्यद्वितीया । स्त्री । आषाढफा
ल्गुनेर्जघे या द्वितीया द्विचये ।
चातुर्मास्यद्वितीया स्ताः प्रवदन्ति म
हर्षयः ॥

चातुर्वर्ण्यम् । न । यज्ञसाधनेषु ब्रह्मच
वियवित्शूद्रेषु ॥ चत्वारो वर्णा एव ।
चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसङ्ख्यान

चान्द्रम

मितिष्यञ् ॥ देवेषु चत्वारो वर्णा
यथा । आदित्याः क्षत्रियास्तेषां वि
श्वस्वमरुतस्तथा । अश्विनौ च स्मृतौ
शूद्रौ तपस्युग्रसमास्थितौ ॥ स्मृता
स्वाङ्गिरसो देवा ब्राह्मणा इति निश्चय
इति ॥

चातुर्वैद्यः । पुं । चतुर्वेदे ॥ चतुरो वे
दानधीते चतुर्वेदः । स एव चतुर्वेद
सोभयपदवृद्धिश्चेति ब्राह्मणादिगणे
पाठत् प्यञ् ॥

चात्वालः । पुं । याचिकानां गर्तविशे
षे ॥ चत्वाल एव । स्वार्थे अण् ॥

चानूरः । पुं । कंसमल्ले । चागूरे ॥

चानूरसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ चानू
रं सूदितवान् सूदयति वा । सूदत्त
रणे । ल्युः ॥

चान्द्रः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ शुक्ला
द्यमान्ते मासे ॥ कृष्णादिपूर्णिमान्ते
च मासे ॥ न । चान्द्रायणे ॥ चन्द्रस्या
यम् अण् ॥

चान्द्रकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥ इति राज
निर्घण्टः ॥

चान्द्रभागा । स्त्री । } चन्द्रभागा
चान्द्रभागी । स्त्री । } याम् ॥

चान्द्रमसः । पुं । इन्दुजे ॥ भारतवर्षीयो
पक्षीपविशेषे ॥ न । मृगशिरोनक्ष
त्रे ॥ त्रि । चन्द्रमससम्बन्धिनि ॥ च

चान्द्रय

न्द्रमसोऽपत्यम् इदं वा । अण् ॥
चान्द्रमसायनः । पुं । वृधे । सौम्ये ॥

चान्द्रमासः । पुं । चन्द्रसम्बन्धिमासे ॥

सत्तु गौणमुख्यभेदेन द्विविधः ।
तत्राद्यः कृष्णप्रतिपदादिपूर्णिमास्य
न्तः । द्वितीयः शुक्लप्रतिपदादिदर्शा
न्तः । चान्द्रेऽपि शुक्लपक्षादिः कृष्णा
दिर्वेति च द्विधेऽप्युक्तेः ॥ तत्र मुख्य
चान्द्रे कर्माणि । आब्दिकश्राद्धादि
सपिण्डीकरणान्तश्राद्धानि चान्द्रायण
प्राजापत्यादिब्रतानि दानकर्म नि
त्यज्ञानं गृहपुष्करिण्यादिप्रतिष्ठा
साधारणतिथिविहितकर्माणि चेति ॥
गौणचान्द्रे कर्माणि । अष्टकादिपार्व
णश्राद्धं वारुणीज्ञानं जन्मतिथिकृत्यं
जन्माष्टम्याद्युपवासो दुर्गात्सवादि
तिथिनियतपूजाचेति ॥ चान्द्रश्चा
सौमासश्च ॥

चान्द्रव्रतम् । न । नृपतेर्व्रतविशेषे ॥
यथा ॥ परिपूर्णं यथाचन्द्रं दृष्ट्वा ह-
प्यन्ति मानवाः । तथा प्रकृतयो य-
स्मिन् सचान्द्रव्रतको नृप इति मनुः ॥

चान्द्राख्यम् । न । आर्द्रके ॥

चान्द्रायणम् । न । व्रतविशेषे । इन्द्रव्रते
॥ तच्चतुर्विधं भवति । पिपीलिका
मध्याख्ययवमध्याख्ययतिचान्द्रायण
शिशुचान्द्रायणभेदात् । तथाहि ।

चान्द्राय

एकैकं ह्रासयेत् पिण्डं कृष्णशुक्ले च व
 ह्येत् । उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रा
 यं स्मृतम् ॥ विषवणं स्यात् कुर्वाणः
 पौर्णमास्यां पञ्चदशग्रासानश्चित्वा त
 तः कृष्णप्रतिपत्क्रमेण एकैकं ग्रासं ह्रा
 सयेत् । तथा च चतुर्दश्यामेको ग्रा
 सः सम्पद्यते । ततो ऽमायामुपोष्य
 शुक्लप्रतिपत्प्रभृतिभिरेकैकं वृद्धि-
 नयेत् एवं पौर्णमास्यां पञ्चदशग्रा
 साः सम्पद्यन्ते । एतत्पिपीलिकाम
 ध्यात्वा चान्द्रायणम् ॥ १ ॥ एतमेव वि
 धिं कृत्वा माचरेद्यवमध्यमे । शुक्ल
 पक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 एवमेव पिण्डह्रासद्विविधवणस्या ना
 त्मकं विधानं यवमध्याख्ये चान्द्रायणे
 शुक्लपक्षमादितः कृत्वा संयतेन्द्रिय
 श्चान्द्रायणमनुतिष्ठन् आचरेत् ।
 ततश्च शुक्लप्रतिपदमारभ्य एकैकं पि
 ण्डं वह्येत् । यथा पौर्णमास्यां पञ्चद
 शग्रासाः सम्पद्यन्ते । ततः कृष्णप्रतिपद
 मारभ्य एकैकं पिण्डं ह्रासयेत् । यथा
 अमावास्यायामुपवासो भवति ॥ २ ॥
 अष्टावष्टौ समश्नीयात् पिण्डान्मध्यं
 दिने स्थिते । नियतात्मा हविष्याशी
 यतिश्चान्द्रायणं चरन् ॥ ३ ॥ चतुरः
 प्रातरश्नीयात्पिण्डान् विप्रः समाहि
 तः । चतुरोऽस्मिन्नेत्येवं शिशुश्चान्द्रा

चामर

यणं स्मृतमिति मनः ॥ ४ ॥
 चान्द्रायणिकः । पुं । तपस्वि विभेदे ॥
 चान्द्रायणं वर्त्तयति । वारायणतुरा
 यश्चान्द्रायणं वर्त्तयतीति ठञ् ॥
 चान्द्री । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥ ज्यो
 त्स्नायाम् ॥
 चापः । पुं । धनुषि । शरासने ॥ धनू-
 राशौ ॥ पञ्चकलस्य ॥ ऽतृतीयप्रभे
 दे ॥ चापस्य वंशभेदस्य विकारः । अ
 वयवे च प्राणयोषधिरुचेभ्यश्च ॥
 चापपटः । पुं । पियालरुचे ॥
 चापलम् । न । अनवस्थितौ ॥ तल्लक्षणे
 यथा । मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापल
 न्वनवस्थितिरिति ॥ अविनीतत्वे ।
 प्रयोजनं विनापि वाक्पाश्यादित्या
 पारयितृत्वे । अविमृश्यकरणरूपे
 चपलकर्मणि ॥ सञ्चारिभावे ॥ आ
 त्मप्रकाशिनीचेष्टारागा देश्चापलं म
 तमितिलक्षणात् ॥ चपलस्य कर्मभा
 वो वा । यु० अण् ॥
 चापल्यम् । न । चपलतायाम् ॥ चाप्य
 ल्ये । चापले ॥ चपलस्य कर्मभावो
 वा । गुणवचनत्वात् प्राप्तस्य व्यभो
 युवादिपाठप्राप्तेनाद्या वाधप्रसङ्गेपि
 ब्रा० ष्यञ् ॥
 चामरः । पुं । न । चमरीपुच्छनिर्मि
 ते बालव्यजने । प्रकीर्णके । चौर

चामर

चौरी इति च भाषा ॥ अल्पप्रयो
जनप्रदर्शनार्थमाह । देवैश्चम
र्भः किल वा लहेतोः सृष्टा हिमच्छा
धरकन्दरेषु । आपीतवर्णाश्भवन्ति
तासां कृष्णाश्चलाङ्गुलभवाः सितश्च
॥ चमरीणां गुणसम्पदमाह । सेहो
सदुल्लं बहुवास्तता च वैषद्यमल्पा-
स्थिनिबन्धनत्वम् । शैक्ल्यञ्च तासां
गुणसम्पदुक्ता विदुः । लघुसानि न
शोभनानि ॥ चामरदण्डलचयमा
ह । अद्भुतदृक्प्रमितोऽयदण्डोऽ-
स्त्रोऽवतारलिसमोऽथवान्यः । काष्ठाच्छु-
भात् काञ्चनरूपगुप्ताद्भैरवसर्वै-
श्चहितायरात्राम् ॥ वर्णक्रमेण दण्ड-
लः । यद्यथा तपत्रः श्वेत्तवापवि-
तानकुलध्वजचामरायाम् । आपी-
ततन्त्रीमधुकृष्णवर्णावर्णक्रमेणैव हि-
तायदण्डः ॥ दण्डादेः समपर्वणः फ-
लमाह । मातृभूषणकुलचयावहा
रोगमृग्युजननाशपर्वभिः । द्यादि-
भिर्द्विकविवर्द्धितैः क्रमाद्वादशान्तवि-
रतैः समैः फलम् ॥ तेषामेव व्यादि-
षु विषमेषु द्विकविवर्द्धितेषु फलम् ।
यात्राप्रसिद्धिर्द्विषतां विनाशो ला-
भाः प्रभूता वसुधागमश्च । वृद्धिः प्रशू-
ना मभिवाञ्छितासि स्व्यदिष्वयु-
ग्मेषु तद्दीश्वरायाम् ॥ इति वारा

चामुण्डा

द्यां ७० ध्यायः ॥ विशेषोयुक्तिकल्प
तरोर्त्तयः ॥ दण्डे ॥ अतिशर्करीसं-
ज्ञकपञ्चदशाक्षरायावृत्तेः प्रभेदे । य-
था । हारवत्पयोधरं मृगेन्द्ररज्जुमु-
न्दरं चामरध्वजद्वयेन मण्डितं हि
चामरम् । उत्तराजमेतदेवनगाराज-
भाषितं पण्डितावलीविनोदकारि-
चाहभाषितम् ॥ यथा । रासलास्य
गोपकामिनीजनेन खेचता पुष्पपु-
ष्पमञ्जुकुक्षमध्यगेन दोस्तता । ताल-
वृत्त्यशालिगोपवालि काविलासिना
माधवेन जायतां सुखायमन्त्रासिने-
ति ॥ गुर्बः ५ चरे ५ ॥
चामरपुष्पः । पुं । न । पूगे ॥ काशे ॥
आसे ॥ केतके ॥
चामरा । स्त्री । चामरे ॥ दण्डे ॥ अ-
त्रा ० टाप् ॥
चामरी । पुं । घोटके । किल्किनि ॥
इति चिकाण्डशेषः ॥
चामीकरम् । न । स्वर्णं । कनके ॥ च-
मीकरे आकर विशेषे भवम् । तत्र
भवः इत्यण् ॥ यद्वा । चमनम् चमु ०
। इण् जादिभ्यः इतीष् । अनाचमे-
रिति आङोऽविवर्चितत्वादृद्धिः ।
चामीकरोति । कृष्णोद्देशितः ॥
चामुण्डा । स्त्री । मातृकामेदे । चर्म
मुण्डायाम् । भैरवाम् ॥ दुर्गायाम् ॥

चामुण्डा

। गौर्याम् ॥ मोक्षकारणीभूतनि-
र्विकल्पकवृत्तिविशेषे ॥ चमूंसेनां वि-
यदादिसमूहं रुपां डाति खडयोरैक्या
ह्लाति आदत्ते स्वात्मसाक्षात्कारेण
नाशयति इति व्युत्पत्तेः । पृषोदरा-
दिच्चात् सर्वं सुस्थमित्याहुः ॥ मया
तवात्रोपहृतौ चण्डमुखौ महाप-
शू इत्यत्र पशुपदद्विवचनयोः स्वार-
थेन तूलमूलभेदेनाज्ञानद्वयकथने
न यस्माच्चण्डश्चमुण्डश्च गृहीत्वा त्व-
मुपागता । चामुण्डेति ततो लोके
स्थाता देवी भविष्यसीत्यत्रापि तूल-
मूलाविद्ययोरारादानमेव गृहीत्वेति
पदेनानूय निर्वचनकथनादखण्डब्र-
ह्मविद्ये स्वेव चामुण्डापदस्यार्थो वर्णित-
त इति खण्डादृशं रश्मम् ॥ यद्वा ।
चमति । चमुञ्जने । वा० उष् ।
चामुण्दनीयः पदार्थः । सच ब्रह्मा
तिरिक्तः सर्वोऽपि । अक्षराक्षरय-
द्वादित्यधिकरणे तथानिर्णयात् ।
तं डापयति उट् डापयति नविषधी
कुरुते ब्रह्मसाविप्रियसीति यावत्
॥ अथवा चकार एकाक्षरनिघण्टुरी-
त्या चन्द्रवाचकः आह्लादप्रकाशगु-
णयोगादिहृत्तानघरः आनन्दपरो वा
सच ब्रह्मैव भक्ति तदा समन्तान्मुण्डय-
तीति चामुण्डा । मुण्डनं नामाघा-

चारः

रामे च यान्यनसत्ताकवस्तु निरासः ।
शिरश्चर्मामे च यान्यनतादात्म्यवता
मेव केशानां वपने प्रयोगात् ॥ अथ-
वा चानां बुद्धीनां सुखानां वा मुण्ड-
मिव शीर्षमिव स्थिता सर्वोत्तमा च
रमवृत्तिरूपा ब्रह्मविद्येति यावदिति
गौडपादटीकानुवादीभास्कररायः ॥
चाम्पिला । स्त्री । नद्याम् । निर्भरि-
ण्याम् ॥
चाम्पेयः । पुं । चम्पके ॥ स्वर्णे ॥ कि-
ञ्जल्के ॥ नागकेसरे ॥ चम्पाया अप-
त्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥
चाम्पेयकम् । न । किञ्जल्के ॥
चायनीयः । वि । पूजनीये ॥
चारः । पुं । पियालवृक्षे । चिरौंजी इ-
ति प्रसिद्धे ॥ चारः पित्तकफास्र-
स्तत्फलं मधुरं गुह । सिग्धं सरं मरु-
त् पित्तदाहज्वरटपापहम् ॥ पिया-
लमज्जा मधुरो दृष्यः पित्तानिला-
पहः । हृषोऽतिदुर्जरः सिग्धो वि-
हृभी चामवर्द्धनः ॥ गतौ ॥ वन्द्ये ॥
अवसर्पे । चरे । प्रणिधौ ॥ चारान्
विचारयेत् तीर्थेष्व्वात्मनश्च परस्मिन्
। पाषण्डादीनां विज्ञातानन्योन्यमि-
तरेपि च ॥ * ॥ अमौख्य ममान्य म-
सृष्टाभाषित्तममूहकत्वञ्चेति चार-
गुणा इति नीति वाक्यसूतम् ॥ * ॥

चारः

तत्तत्क्षणं यथा । विवस्वानिव तेजो
भिर्नभस्वानिव वेगतः । राजाचरेज्ज
गतसर्वं प्राप्नुयात्लोकसम्पत्तैः ॥ तर्क
ङ्गितचः स्मृतिमान् स्वीयभावा प्र
काशकः । क्लेशवाससहोदचः सर्वच
भयवर्जितः ॥ सुभक्तो राजसुतया
कार्याणां प्रतिपत्तिमान् । नृपो नि
हन्त्याचारेण परराष्ट्रं विचक्षणः ॥
कालज्ञो मन्त्रकुशलान् सांवत्सरचि
कित्सकान् । तथान्यानपियुञ्जीत
समर्थान् शुद्धचेतसः ॥ अक्रुद्वांश्च त
था ऽलुब्धान् दृष्टार्थान् तत्त्वभाषिणः
। पाषण्डिनस्तपसादीन् परराष्ट्रे नि
योजयेत् ॥ स्वदेशपरदेशज्ञानं सु
ग्रीहान् सुविचक्षणान् । वार्त्ताह-
र्यान् बहुंश्चैव चाराणां विनियोजये
त् ॥ नैकस्य वचने राजाचारस्य प्रत्य
यं वहेत् । द्वयोः सम्बन्धमाज्ञायतद्यु
क्तं कार्यमाचरेत् ॥ तस्माद्राजाप्रयु
ञ्जीत चारान् बहुमुखान् बहून् । नी
रेतो वामनाः कुञ्जास्तद्विधये चका
रवः ॥ भिक्षुक्यश्चारणादास्योमाला
कार्यः कलाविदः । अन्तः पुरगतां
वार्त्तां निर्हरेयुरलक्षिताम् ॥ प्रकाश
श्चाऽप्रकाशश्चारस्तु द्विविधो मतः ।
अप्रकाशो यमुद्दिष्टः प्रकाशो दूतसंज्ञ
कः ॥ इति युक्तिकल्पतरुः ॥ कारागा

चारिणी

रे ॥ न । कृत्रिमविषे ॥ चरणम् । च
रगतौ । घञ् ॥ चरति वा । पचा
द्यच् । चरणव । प्रज्ञायञ् ॥
चारकः । पुं । अन्वादेः पाठके ॥ सञ्चा
रके ॥ वन्धे ॥ पियालदुमे ॥ चारे
॥ स्वार्थे कः ॥
चारचक्षुः । पुं । राजनि ॥ चाराश्चक्षू
षियस्य । गावः पश्यन्ति गन्धेन वेदैः
पश्यन्ति च द्विजाः । चारैः पश्यन्ति
राजान् श्वक्षुर्भ्यामितरेजनाः ॥ स्व
परमण्डलकार्याकार्यविलोकने चारा
श्चक्षुषिचितिपाखानामिति नीतिवा
क्यामृतम् ॥
चारचक्षुः । त्रि । गतिविशेषेर्विभक्ते ॥
चुक्षुप् ॥
चारटिका । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥
चारटी । स्त्री । पद्मचारिण्यामोषधौ
॥ भूम्यामल्यम् ॥ चारयति । चरे
र्यन्तात् शकादिभ्यो ऽटन् । डीप् ॥
चारणः । पुं । कीर्त्तिसम्भारकनटे । कु
शीलवे ॥ चारयति कीर्त्तिम् । चर०
। णिजन्तः । न० ल्युः ॥ देवानां स्तुति
पाठके ॥
चारपथः । पुं । राजपथे ॥
चारभटः । पुं । वीरे ॥
चारवायुः । पुं । निदाघजेवायौ ॥
चारिणी । स्त्री । करुणीरुचे ॥

चारुम

चारिषम् । न । स्वभावे । चरित्रे ॥

कुलकमागताचारे ॥ चरित्रमेव । स्वा
र्थेऽण् ॥ चरन्ति तेन । चर० । चरेह
स इति शिष्यत्वा । स्वरेभेदः ॥

चारित्र्य । स्त्री । तिन्निडीरुचे
चारी । स्त्री । नृत्याङ्गविशेषे ॥ वि
वरणन्तुसङ्गीतदामोदरे ॥

चारुः । पुं । बृहस्पतौ ॥ वि । शोभने
। रम्ये । मनोचे ॥ चरति चित्ते ।
चर० । दृसनिजनिचरिचटिभ्यो जु
ष् ॥ न । कुङ्कुमे ॥

चारुकः । पुं । शरबीजे ॥

चारुकेशरा । स्त्री । तरुणीपुष्पे ॥ ना
गरमुस्तायाम् ॥

चारुगर्भः । पुं । } श्रीकृष्णपुत्रे ॥
चारुगुप्तः । पुं । }

चारुदेष्णः । पुं । रुक्मिण्यां श्रीकृष्ण
तनये ॥

चारुधारा । स्त्री । इन्द्रायाम् ॥ स्या
दिंदाणी शतावरी चारुधारेति र-
भसः ।

चारुनालकम् । न । रक्तपद्मे ॥

चारुपर्णी । स्त्री । प्रसारणायाम् । गन्ध
भादालिषा इति गौडभाषा ॥

चारुफला । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ चारु
शिफलान्यस्याः ॥

चारुमती । स्त्री । रुक्मिण्यां श्रीकृष्ण

चार्वाकः

कन्यायाम् ॥

चारुलोचनः । पुं । हरियो ॥ वि । सु
लोचने ॥

चारुवर्दना । स्त्री । नार्थ्याम् ॥

चारुवाहुः । पुं । } श्रीकृष्णात्मजे ॥
चारुविन्दः । पुं । }

चारुव्रता । स्त्री । मासोपवासिन्याम् ॥

चारुशिला । स्त्री । मणौ ॥

चार्द्धिकः । वि । चर्चाभिन्ने ॥ उक्था-
दिच्छाट् ठक् ॥

चार्द्धिक्यम् । न । चन्दनादिना देहवि
लेपने । चर्चयाम् । स्यासके ॥ च
र्चअध्ययने । धात्वर्थनिर्देशे श्चुष् ।
चर्चिकैव । स्वार्थे प्यञ् ॥

चार्म्यः । पुं । चर्मरतरये ॥ चर्मणाप
रितः । परिहृते रथइत्यण् ॥

चार्म्यणम् । न । चर्मसमूहे ॥ चर्मणां
समूहः । भिन्नादिभ्यो ऽण् ॥

चार्वाकः । पुं । वैद्वैकदेशिनि । आका
शभिन्नभूतचतुष्टयवादिनि तार्किक
विशेषे । नास्तिके । बार्हस्पत्ये ।
लौकायतिके ॥ तस्येदं मतम् । शरी
रमेवात्मा । प्रज्वलितगृहात् स्वपुत्रं
परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमदर्शनात्-
। स्थूलोहंकृशोहमित्यनुभवाच्च ॥ प्र

त्यक्षमेकंचार्वाकाः प्रमाणं मन्यन्ते-

॥ अपिच । सर्वथालोकायतमेवशा

ॐ
ॐ
ॐ

चाषः

खम् । यत्र प्रत्यक्षमेव प्रमाणम् । पृ
थिव्यापस्तजोवायवस्तत्त्वानि चत्वार्ये
व । अर्थकामौ च पुरुषार्थौ । भूतान्ये
व चेतयन्ते नास्ति परलोकः । मृत्यु
रेवापवर्ग इति ॥ दुर्योधनसखे राक्ष
सविशेषे ॥

चार्णी । स्त्री शोभनायाम् ॥ वृद्धौ ॥
ज्योत्स्नायाम् ॥ धनदभार्यायाम् ॥
दीप्तौ ॥

चालः । पुं । छप्पर इति छान इति च ख्या
ते पटले । पिटे । छदिषि ॥ चल
ति । चलगतौ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो
श्च । वृद्धिः ॥

चालकः । पुं । गम्भीरवेदिनि । अङ्गुश
दुर्द्धरे हस्तिनि ॥ इति विकारणशेषः ॥

चालनम् । न । चालन्याम् । क्षुद्रच्छि
द्रसमोपेतं चालनं तितउः स्मृतमि
तिकाच्यः ॥ चाल्यते ऽनेन वा । च
ल० । गण्यन्तः । ल्युट् ॥ धूनने ॥

चालनी । स्त्री । तितञ्चौ । बहुच्छिद्रा
याम् । चाल्नी इति भाषा ॥ चा
ल्यते ऽनया वा । चलेण्यन्ता ल्युट् ।
ङीप् ॥

चाषः । पुं । स्वर्णचूडे । किंकीदिवौ ।
नीलाङ्गे । पुण्यदर्शने ॥ अशोकस्य
विशोकस्य नन्दनः पुष्टिवर्धनः । हे
मतुण्डो मणिग्रीवः स्वस्तिकश्चाप

ॐ
ॐ
ॐ

चिकित्

राजितः ॥ अष्टौ चाषस्य नामानि
चाषं दृष्ट्वा तु यः पठेत् । अर्थसिद्धिर्भवे
त्तस्य मिष्टमन्नं वराङ्गनेति पठन्ति ।
नीलकण्ठश्च तस्य प्रसिद्धिर्लोके ॥ चा
षयति । चषहिंसायाम् । स्वार्थस्य
न्तात् अच् । चषभक्षणे । हेतुमण
ग्यन्ताद्वा ऽच् ॥

चासः । पुं । इक्षुप्रभेदे ॥ पक्षिविशेषे
। चाषे ॥

चिकः । पुं । गन्धमूषिके ॥

चिकर्त्तिषुः । वि । कर्त्तितुमिच्छौ ॥
कृतीछेदने । सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

चिकित्सकः । पुं । वैद्ये । चिकित्सा
जीविनि ॥ आयुर्वेदकृताभ्यासः स
र्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणोपे
त एष वैद्यो विधीयते ॥ चिकित्स
ति । कितेर्याधिप्रतीकारे इति सन्न
न्तात् शबुल् ॥

चिकित्सा । स्त्री । रोगवारणे । रुक्
प्रतिक्रियायाम् । क्रियायाम् ॥ आ
सुर्यादिभेदात् सा त्रिधा । यथा ।
आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा
सा त्रिधामता । सूतप्रधाना दैवी स्या
च्छेदेभेदात्मिका सुरी ॥ मानुषी
षड्रसाक्षेयाजपहोमादिसंस्कृता ।
कलौ चाल्पवलेलोके मानुषी तत्र पू
जिता ॥ तस्यालक्षणं यथा । याभिः

ॐ
ॐ
ॐ

चिकित्

क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः स
माः । साचिकित्सा विकाराणां क
र्म तद्भिषजामतम् ॥ याह्युदीर्घं
शमयति नान्यं व्याधिं करोति च ।
साक्रिया न तु या व्याधिं हरत्यन्य
मुदीरयेत् ॥ अस्याः फलम् । क्वचि
दर्थः क्वचिन्मैत्री क्वचिदुर्मः क्वचिद
शः । कर्माभ्यासः क्वचिच्चेति चिकि
त्सानास्ति निष्फला ॥ अस्याञ्ज्वा
नियथा । रोगा दूते भिषग्दीर्घ
मायुर्द्रव्यञ्च सेवकः । सदैवधं चि
कित्सायामित्यङ्गानि वृधाजगुरि
ति ॥ गुप्तिज्किदृभ्य इति कितेर्व्याधिप्र
तीकारे निग्रहे अपनयने नाशने सं
शये च सन् । चिकित्सनम् । अप्रत्य
यात् ॥

चिकित्सितः । चि । प्रतिकृता मये ।
कृतप्रतीकारे ॥ न । चिकित्साया
म् ॥ भेषजे ॥ चिकित्सा सञ्जाता
ऽस्य । तारकादिच्छादितम् ॥

चिकित्स्यः । चि । रोगान्माचयितव्ये ॥
चिकित्सितुयोग्य । रोगे ॥ यथा ।
जातमात्रं शिक्षित्यः स्यान्नोपेक्ष्योऽ
त्यतयागदः । वल्लिशत्रुविषैस्तुल्यः
स्वल्पोपिविकरोत्यसौ ॥ रोगमादौ
परीक्षेत तदनन्तरमौषधम् । ततः
कर्मभिषक् पश्चाद्ज्ञानपूर्वसमाचरे

चिकूरः

दिति ॥

चिकिनः । चि । चिपिटे । चिक्रे ॥ ना
सिकायानतम् । इनच्पिष्टच् चिक
चिच्चेति ने रिनच् प्रकृतेश्चिकादे
श्च ॥ तद्योगाच्चासिका चिकिना ।
पुरुषश्चिकिनः ॥

चिकिलः । पुं । पङ्गे । चीकडइतिभाषा ॥
चिकीर्षा । स्त्री । कर्तुं मिच्छायाम् ॥
कृञ् ० । अप्रत्ययादिच्च्यः । टाप् ॥
चिकीर्षितम् । न । अभिप्राये ॥ कर्तुं
मीप्सिते ॥

चिकार्पुः । चि । कर्तुं मिच्छौ । करणे
च्छाविशिष्टे ॥ कर्तुं मिच्छति चिकी
र्षति । तच्छीलः । सनाशंसभिचउः ॥

चिकुरः । पुं । कुन्तले । वाले ॥ रुचप्र
भेदे ॥ पक्षिविशेषे ॥ शैले । पर्वते
॥ गृहवभौ ॥ सरीसृपे ॥ चि । तर
ले । चञ्चले ॥ चपले । दोषमनि
श्चित्यवधवन्धनादेः कर्त्तरि ॥ लक्ष्ये
॥ यथा । तां वीक्ष्यलीलाचिकुरा म
नङ्गः स्वचापसौन्दर्यमुदं मुमोचेति
॥ चिदित्यथक्तशब्दं कुरति । कुर
शब्दे । इगुपधेतिकः ॥

चिकुरपक्षः । पुं ।
चिकुरपाशः । पुं ।
चिकुरहस्तः । पुं ।

केशसमूहे ॥

चिकूरः । पुं । चिकुरे ॥ इतिशब्दभेद

चिक्रंसा

प्रकाशः ॥

चिक्रः । पुं । कुच्छुन्दर्याम् ॥ चि । नत
नासिके । चिकिने ॥ नासिकायान
तम् । कप्रत्ययानेश्विका देशश्च ॥

चिक्रणः । पुं । पूगवृत्ते ॥ न । पूगफले

॥ त्रि । मसृणे । सिन्धे । चिकणा इ

ति भाषा ॥ चिक्रनम् । चिक्रगतौ

। संक्लिप् । चिक्रं कणति । कणशब्दे

। मूकः ॥ यद्वा । चिक्रनम् । घञ्

। चिक्रस्य अणम् । अणशब्दे । अच्

। शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । चेतति ।

चितीसंज्ञाने । चित्तेः कणः कश्च ।

बाहुलकादगुणः ॥

चिक्रणा । स्त्री । उत्समायाङ्गवि । नैचि
क्याम् ॥ पूगफले ॥

चिक्रणी । स्त्री । पूगफले ॥

चिक्रसः । पुं । यवचूर्णे ॥ इति हेमः ॥

चिक्रा । स्त्री । पूगफले ॥ इति राजनि
र्घण्टः ॥

चिक्रंसा । स्त्री । क्रमितुमिच्छायाम् ।

जिष्टायायाम् ॥ क्रमेः सन्नन्ताद् प्र

त्ययादिच्यकारप्रत्यये टाप् । सुक्र

मेरनात्मनेपदनिमित्ते इतीडागमे

न भवति । अचक्रमेवृत्त्यादिच्यति-

रिक्तार्थे ऽप्य ऽनुपसर्गादेति वैकल्पि

कस्यात्मनेपदनिमित्तस्यानुपसर्गत्व-

स्यवैवचिकस्य सम्भवात् ॥

चिच्छक्तिः

चिञ्जटः । पुं । गली चिञ्जडा इति मोचा

चिञ्जडी इति च गौड भाषा प्रसिद्धे

मत्स्ये । महाशल्के ॥

चिञ्जटी । स्त्री । घृषाचिञ्जडी इति

गौड प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

चिञ्जडः । पुं । चिञ्जटे मत्स्ये ॥

चिचिण्डः । पुं । चिचिडे । सुदीर्घ-
फले ॥

चिचीषा । स्त्री । चेतुमिच्छायाम् ॥

चिनेतेः सन्नन्ताद् प्रत्ययादिति स्त्रि

यामकार प्रत्ययः । विभाषाचेरिति

विकल्पात् कुत्साभावः ॥

चिच्छक्तिः । स्त्री । चैतन्ये ॥ यथोक्तं स

ञ्चेपशारीरके । चिच्छक्तिः परमे

श्वरस्य विमला चैतन्यमेवाच्यत इति

। अथोक्तं श्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे

१८ ऽध्याये । चिच्छक्तिरस्ति परमा

त्मनि तेन सोऽपि व्यक्तो जगत्सुविदि

तोऽभवकृत्यकर्त्ता । कोऽन्यस्त्वयावि

रहितः प्रभवत्यमुष्मिन् कर्त्तुं विह-

र्त्तुमपि सञ्चलितुं स्वशक्त्येति ॥ २८ ॥

हेमातः सा चिच्छक्तिः परमात्मन्य

स्ति तेन हेतुना सोऽपि परमात्मा व्य-

क्तो नामरूपात्मको भवति तथा जग

त्सुविदितः प्रसिद्धः तथाऽभवकृत्यक

र्त्ता प्रपञ्चसृष्टिस्थितिसंहतिकर्त्ता भ

वति । कः पुरुषो ऽस्यात् परमात्म

चित्

चित्तम्

नोऽन्यस्वद्विरहितः स्वशक्त्यैवामुष्मि
न्प्रपञ्चे कर्तुं विहर्षुं तथासम्बलितुं
प्रभवति नकोपीत्यर्थः । यद्यस्ति त
र्हितचापि त्वंशक्तिरूपा भवत्येव । ए
तादृशीत्वंसकलकारणा महनीयेति
भावः । तदुक्तं दक्षिणामूर्तिसंहिता
याम् । शक्त्याविना शिवेस्त्वो नाम
धामनविद्यते इति ॥

चिन्मा । स्त्री । अस्तिकाऽगमे ॥ चिमि
त्यव्यक्तं शब्दं चिनेति ॥ चिन्० ।
अन्येभ्योपीतिङः ॥ फले ॥ चिन्मा-
याः फलम् । हरीतक्यादिस्त्रात्फ
लप्रत्ययस्यसुप् ॥

चिन्मालम् । न । } अल्लशाके ॥
चिन्मासारः । पुं । }

चिन्मिका । स्त्री । अस्तिकायाम् । अम्
ली इति इम्ली इतिचभाषा ॥

चिन्मिडः । पुं । सुदीर्घफले । चचैड
इति भाषा ॥ चिन्मिडो वातचित्तघ्नो
बल्यः पण्यो रुचिप्रदः । शोषयेतिचि
तः किञ्चित्तुयै न्यूनः पटोलतः ॥

चिन्मुकी । स्त्री । चन्च्वाम् । दीर्घप
त्रायाम् । चेच् नीडीशके ॥

चिन्मोटकः । पुं । अङ्गलोद्यो । चेच्को
इतिचेच्ड । इतिचगौडप्रसिद्धे तृणे ॥

चित् । अ । असाकल्ये । असकलार्थे ॥
यथा । किञ्चित् ॥ चेतति । चित्तीसं

चाने । क्षिप् ॥

चित् । स्त्री । चित्ती । वुडो ॥ अजडे
। निर्विशेषस्फुरणभावे चेतने । स्वत
एव प्रकाशमाने ब्रह्मणि ॥ निर्विक
ल्पकं सर्वावभासकं चानं प्रत्यगात्म
स्वरूपं चिदितिव्याख्यातारः ॥ चिदि
हास्तीतिचिन्माप्रमिदंचिन्मयमेवच
। चित्वं चिद्वहमेतेच लोकास्त्रिदि
तिभावयेत्युपदेशः ॥ चित्ती० ।
सं० क्षिप् ॥

चितः । द्वि । कृन्ते ॥ चीयतेस्त्व । चि
न्० । क्तः ॥

चित्ता । स्त्री । चित्तायाम् । स्मृतार्थं
हारुषु । प्रेतदाहार्थे ऽन्याधाने ॥
शब्ददाहार्थे रचनायुक्तकाष्ठेषु ॥ सं
हतौ ॥ चीयतेस्त्व । चिन् चयने ।
क्तः । टाप् ॥

चिताचूडकम् । न । चितायाम् ॥

चितिः । स्त्री । चितायाम् ॥ समूहे ।
वृन्दे ॥ निर्विषयकसंकिदि ॥ सौधा
दिष्विष्टकासङ्ख्याज्ञानार्थाङ्गविशे-
षे ॥ अग्निस्थानविशेषे ॥ चीयते ।
चिन्० । स्त्रियां अधिकरणेवातिन् ॥

चितिका । स्त्री । कटिशृङ्खलायाम् ॥

चित्तम् । न । चेतति । अनुसन्धाना-

त्मिकायामन्तः करणवृत्तौ ॥ चित्तं
स्य बुद्धावन्तर्भावः विषयपरिच्छित्ति

चित्तलः

रूपत्वाविशेषात् । वृद्धेर्ह्यपूर्वाविष-
यः चित्तस्य पूर्वानुभूत इतिविषयमे-
दात् चित्तस्य कचित् पृथङ्निर्देशो-
प्यस्ति ॥ चैतन्ये ॥ यथा । एवंनजा-
यतेचित्तमिति ॥ विज्ञानस्तन्त्रे ॥ चि-
त्ती० । भावेक्तः । श्रुतिद्वितीयां नि-
षेधः ॥ चित्तायाम् ॥ चित्ताकाष्ठमठी-
चैतन्यचित्ताच्छूडकमिष्यते । चित्तस्त्वे-
तित्रिकाण्डशेषात् ॥

चित्तकालः । पुं । चित्तपरिच्छेदे ॥
नान्यश्चित्तकालश्च्यतिरेकेण परिच्छे-
दकः कालोयस्य तथा ॥

चित्तजन्मा । पुं । कामदेवे ॥

चित्तदोषः । पुं । शून्यतायाम् ॥

चित्तनदी । स्त्री । उभयतोवाहिन्या-
म् ॥ इयं ह्युभयतोवहति कल्याणा-
य वहति पापाय च । तच्च या कैवल्य-
प्राप्त्यारा विवेकनिम्ना साकल्याणव-
हा । याच्चविवेकनिम्ना संसारप्राप्ता-
रा सापापवहा ॥

चित्तप्रसन्नता । स्त्री । हर्षे ॥

चित्तवन्धनम् । न । चित्तवन्धकारणे-
। मूलज्ञाने ॥ चित्तस्यवन्धनम् ॥

चित्तमज्जनम् । न । रूपक्रियानुसन्धा-
नराहित्ये ॥

चित्तमोदकः । पुं । लट्ठुकविशेषे ॥

चित्तलः । पुं । मृगविशेषे ॥ असितति-

चित्तवि

लोड्भवतैलविपकं लवणयुतं नववि-
जुरसाद्यम् । चिकटुकयुक्तनिशार्द्र-
कमिश्रं बहुगुणचित्तलमांसमनर्थ-
म् ॥ रसे पाकेच मधुरं रक्तपित्तवि-
नाशनम् ॥

चित्तविच्छेपः । पुं । योगप्रतिपक्षेषु व्या-
धिस्थानादिषु ॥ चित्तं विच्छिपन्ति
योगादपनयन्तीति चित्तविच्छेपाः
योगप्रतिपक्षाः । तेच नव योगसू-
त्रेणोक्ताः । यथा । व्याधिस्थान संश-
यप्रमादासत्याविरतिभ्रान्तिदर्शना-
खद्यभूमिकत्त्वानवस्थितत्त्वानि चित्त-
विच्छेपास्तेस्तराया इति ३० । तच्चसंश-
यभ्रान्तिदर्शनेतावदृत्तिरूपतया वृ-
त्तिनिरोधरूपस्य समाधेः साक्षा-
त्प्रतिपक्षौ । व्याध्यादयस्तु सप्त
वृत्तिसहचरिततया तत्प्रतिपक्षा-
भवन्ति ॥

चित्तवित् । पुं । विज्ञानात्मवादिनिवै-
द्विशेषे ॥ चित्तमेव वाच्याकारभू-
न्यं विज्ञानं तदेवात्मेतिविज्ञानवा-
दिनो भ्रान्तिरेव । सुषुप्ते व्यभिचा-
रात् वेद्यस्य च घटादिव दतिरिक्त-
वेद्यत्वात् ॥

चित्तविप्लवः । पुं । उन्मादे ॥

चित्तविभ्रमः । पुं । उन्मादे ॥ चित्तस्य
विभ्रमोऽनवस्थानम् ॥

चिचः

चित्तसमुन्नतिः । स्त्री । माने ॥ चित्त
स्य सम्यगुन्नतिः ॥

चित्तहारी । चि । मनोरमे ॥

चित्ताभोगः । पुं । एकस्मिन्विषये म
नसो भूयोभूयः प्रवृत्तौ । एकस्मि-
न्विषयेचित्तस्थैर्ये । मनस्कारे ॥ आ
भोजनम् आभोगः । भुजेर्भावे घञ्
। चित्तस्य आभोगस्तदेकप्रवणता
आभोगपरत्त्वमितियावत् ॥

चित्तिः । स्त्री । प्रज्ञायाम् ॥

चित्तैकाग्र्यम् । न । अन्यार्थनिवृत्तौ ॥

चित्तोक्तिः । स्त्री । दैवप्रश्ने ॥

चित्तोत्थम् । न । सप्तमगृहे ॥

चित्तोन्नतिः । स्त्री । गर्भे ॥

चित्प्रतिविम्बः । पुं । जीवे ॥ चितः प्र
तिविम्बः ॥

चित्त्यः । पुं । अग्र्यौ ॥ चीयते ऽसावि
त्यर्थे चित्त्याग्निचित्त्येचेति चिमे
तेः कर्मणि यप्रत्ययस्तु गागमश्च नि
पात्यते ॥ न । चितायाम् । मृतक
चैत्ये ॥ जिनैकसि ॥

चित्त्वा । स्त्री । मृतचित्तौ । चिताया
म् ॥ टाप् ॥

चित्रः । पुं । यमविशेषे ॥ यथा । वृको
दराय चित्रायेति ॥ कर्बुरवर्णे ॥ अ
शोकदृष्टे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ एरण्डवृक्षे
॥ न । तिष्ठके ॥ आलेख्ये । मूरत इ

चित्रकः

तिभाषा ॥ अद्भुते ॥ कर्बुरे । नानावर्णे

॥ आकाशे ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ य

था । तच्चित्रं यत्रवर्णानां खड्गाद्याकृति

हेतुता । सन्निवेशविशेषेण यत्र न्यस्ता

वर्णाः खड्गमुरजप्रज्ञाद्याकारमुक्तास

यन्ति तच्चित्रं काव्यम् ॥ कष्टं काव्यमे

तत् ॥ * ॥ अष्टिसंज्ञकषोडशाक्षरा

यां दृत्तौ ॥ यथा । चित्रसंज्ञमीरितं

समानिकापदद्वयन्तु । यथा । विद्रु

मारुणाधरोष्ठशोभिषेयुवाद्यदृष्ट । व

स्तवीजनाङ्गसङ्गजातमुग्धकण्टकाङ्ग

। त्वांसदैववासुदेवपुण्यलभ्यपादसे

ववन्यपुण्यचित्रकेश त्वांसरामिगो

पवेशइति ॥ चित्रं चायते दुःखवि-

स्सारकत्वात् । चैष्टपालने । आतो

ऽनुपसर्गेकः ॥ चित्रयति वा चित्र-

चिची करणे । ख्यन्तात् पचाद्यच् ॥

चिनेति चीयते वा । अमिचमीति

क्तः ॥ चि । कर्बुराद्भुतयुक्ते ॥

चित्रकः । पुं । पाठिनि । वल्लिसंज्ञके

ओषधौ । चीता इति भाषा ॥ चि

त्रकः कटुकः पाके वल्लिकृत् पाचने

लघुः । रुन्ध्रोष्णो ग्रहणी कुष्ठशोभा

र्शः कुमिकासनुत् ॥ वातश्लेष्महरो

ग्राही वातार्शः श्लेष्मपित्तहृत् ॥ वि

चित्रं चैत्रकं शकं कासमर्दविमर्दि

तम् । तप्ततैले सवाङ्गीके प्राचितं

चित्रकू

तक्रसम्भृतम् ॥ चीता इतिभाषा प्र
सिद्धे व्याघ्रविशेषे । शूरे । सृगान्त
के ॥ एरण्डवृक्षे ॥ न । तिलके ॥
चित्रयति । चित्र० । कुन्शिलिसंज्ञ
योः ॥ यद्वा । चित्तबुद्धिं चायते । चै
ङ्० । कान्तात् स्वार्थकम् ॥ चित्रं
करोतिवा । अन्येभ्यो ऽपीतिङः ॥

चित्रकाष्ठः । पुं । कपोते ॥ ॥

चित्रकम्बलः । पुं । गलीचा इति दुखी चा
इतिचभाषा प्रसिद्धे कम्बल विशेषे ॥

चित्रकरः । पुं । शूरागर्भे विश्वकर्मा र
सजाते चितेरा इतिस्थाते वर्षस
ङ्करजातिविशेषे । चित्रकारे । र-
ङ्गाजीवे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
चित्रं करोति । डुकृञ्० । दिवाविभा-
निशेतिटः ॥

चित्रकर्म । पुं । तिनिशद्गुमे ॥ चि । वि
विधाद्भुतकर्मणि ॥

चित्रकायः । पुं । व्याघ्रे । वाघ इतिभा
षाप्रसिद्धे ॥ चीता इतिभाषाप्रसि
द्धे चित्रव्याघ्रे ॥ चित्रः कायो ऽस्य ॥

चित्रकारः । पुं । चित्रकरे ॥ स्थपतेर
पिगान्धिकायां चित्रकारोऽथजायते ति
प०प० ॥ चित्रं करोति । डुकृञ्०
कर्मण्यण् ॥

चित्रकूटः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्व
तविशेषे ॥

चित्रदे

चित्रकृत् । पुं । तिनिशद्गुमे ॥ चित्रका
रे ॥ चित्रं करोति । कृप् ॥

चित्रकोलः । पुं । वाह्मनीतिस्थातेज
न्तो । ज्येष्ठायां । अञ्जने । हला
हले ॥

चित्रगन्धम् । न । हरिताले ॥

चित्रगुप्तः । पुं । चतुर्दशयमान्तर्गतय
मे ॥ यथा । एकोदरायचित्रायचित्र
गुप्तायवैनमः इति ॥ ब्रह्मपादजे यम
स्यलेखके ॥ अस्योत्पत्त्यादिराचार
निर्णयतन्त्रादवधार्य ॥

चित्रजल्पः । पुं । वाक्यविशेषे ॥ यथा
। प्रेष्ठसमुद्बुद्धालोके मूढसेफाभिजृ
म्भितः । भूरिभावनयो जल्पोयस्ती
ब्रौल्लिखितान्तिमः ॥ चित्रजल्पोदशा
ङ्गायं प्रजल्पं परिजल्पितम् । विजल्पो
जल्पसंजल्पाभ्रवजल्पो ऽभिजल्पि
तम् ॥ आजल्पाः प्रतिजल्पश्च सुजल्प
श्चेति कीर्तित मित्युज्ज्वलनील
मणिः ॥

चित्रतण्डुला । स्त्री । विडङ्गे ॥ चित्रा
स्तण्डुला अस्याः ॥

चित्रत्वक् । पुं । भूर्जवृक्षे ॥

चित्रदण्डकः । पुं । ओलवृक्षे ॥

चित्रदर्शनम् । न । स्मारके ॥ स्मारकं
चित्रदर्शनम् ॥

चित्रदेवी । स्त्री । महेन्द्रादयस्याम् ॥

चित्रप

चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकाविहगे ॥

चित्रपक्षः । पुं । तित्तिरिपक्षिणि ॥ चि-
तिरोष्ठा इति ख्याते पाण्डुसंज्ञकेष-
णे ॥ चित्रपक्षः कफहरो वातघ्नो घृह-
णीप्रणुत् ॥

चित्रपटः । पुं । छीट इति प्रसिद्धे वस्त्रे ॥

चित्रपत्रिका । स्त्री । श्लेषपुष्प्याम् ॥
कपित्थपत्र्याम् ॥

चित्रपत्री । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

चित्रपदा । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ॥

॥ अनुष्टुप्संज्ञकाष्टाक्षरावृत्तिविशे-
षे ॥ यथा । चित्रपदा यदि भौगौ

। यथा । यामुनसैकतदेशे गोपयधू

जलकेलौ । कंसरिपो गतिखीला

चित्रपदाजगदध्यात् ॥ सवैया न्तर्ग-

तायामपिष्टतौ । यथा । सप्तयदा

भगणाः परतो गुरुरन्तगतो लघुको

जितदेश चित्रपदेति तदा युधि वि

विक्रमतो धृतवैरिधराधिपकेष । सा

कथिता धिक्कमरूषपिङ्गलनागवरे

खट्वाभिनिवेशे गौडकुलोच्चलधा

रयधारय चेतसि हेयशक्तनरे-

र्षेति ॥

चित्रपर्णिका । स्त्री । चित्रपर्णीप्रभेदे

। त्रिपर्ण्याम् । दीर्घपत्रायाम् ॥

चित्रपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ चि-

त्रपर्णमस्याः । प्राककर्णेति ङीष् ॥ क

चित्रर

गोस्फोटालतायाम् ॥ जलपिप्पल्या

म् ॥ श्लेषपुष्प्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रपादा । स्त्री । सारिकापक्षिणि ॥

चित्रपिच्छकः । पुं । मयूरे ॥

चित्रपुङ्गुः । पुं । शरे ॥

चित्रपुष्पी । स्त्री । अम्बुष्ठायाम् ॥

चित्रपृष्ठः । पुं । कलविद्धे । चटके ॥

चित्रफलः । पुं । चितल इति गौडप्र-
सिद्धे मत्स्ये ॥

चित्रफला । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥ मृ

गेर्वाहौ ॥ लिङ्गिन्याम् ॥ वार्त्ताक्या

म् ॥ कण्टकार्याम् ॥ फलरन्नाच

इति गौड प्रसिद्धे मत्स्ये । राजश्रीवे

। फलक्याम् ॥ वृहदिन्द्रवारुण्याम् ॥

चित्रभानुः । पुं । अय्यौ । वैश्वानरे ॥

सूर्ये ॥ चित्रकटके ॥ भैरवे ॥ चित्रा

भानवोऽस्य । चन्द्रादित्वात् पूर्वप

दादितिनशत्वम् ॥ घोडशेवत्सरे ॥

अस्यफलम् । चण्डकामुद्रमाषास्त्र

न्यच्चविदलंप्रिये । महाध्वंजायतेष

र्वं चित्रभानौ वरानने ॥

चित्रभेषजा । स्त्री । काकोदुम्बरिका

याम् ॥

चित्रमृगः । पुं । पृषताख्ये मृगे ॥

चित्रमेखलः । पुं । मयूरे ॥

चित्रयोधी । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥

चित्ररथः । पुं । सूर्ये ॥ मन्धर्वविशेषे ॥

चित्राणि

विद्याधरे ॥

चित्रकः । पुं । कर्तुरवर्णे । किमीरे
॥ चि । तद्युक्ते ॥

चित्रकता । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रका । स्त्री । गोरचीरुचे ॥

चित्रलेखा । स्त्री । अप्सरोविशेषे । वा

वासुरमुताया उपायाः सस्याम् ।

कुम्भायुतनयायाम् ॥ धृतिस्तम्भका

ष्टादशाचरावृत्तिविशेषे ॥ यथा ।

मन्दाक्रान्ता नगरवधुयुता कीर्तिता

चित्रलेखा ॥ यथा । शङ्के ॥ मुष्मिन्

जमति मृगदृशां साररूपं यदासीदा

कृष्णेदं व्रणयुवतिसम्पदं वेधसा सा व्य

धावि । नैतादृक्चेत् कथमुदधिसु

ता मन्तरेणाव्युत्तस्य प्रीतंतक्षां नय

नयुगम भूद्विपलेखाङ्गुतायामिति ॥

चित्रलोचना । स्त्री । शारिकायाम् ॥

चित्रवहालः । पुं । पाठीनमस्ये ॥

चित्रवलिङ्गः । पुं । वदासमस्ये ॥

चित्रवल्ली । स्त्री । मृगेर्वारौ ॥ महे

न्द्रवारुणायाम् ॥

चित्रवीर्यः । पुं । रत्नैरुडे ॥

चित्रशिखण्डिनः । पुं । वृहस्पतौ ॥

चित्रशिखण्डी अङ्गिराः ततो जातः ।

जनी । पञ्चम्यामितिङः ॥

चित्रशिखण्डी । पुं । सप्तर्षिषु ॥ यथा

॥ मरीचि रङ्गिरा अविः पुनस्त्यः

चित्रा

पुनस्त्यः क्रतुः । वसिष्ठश्चेति सप्तैते

त्रेया चित्रचित्रशिखण्डिनः ॥ चित्रचित्र

खण्डश्चूडा विशेषोऽस्येषामितिष्यु

त्पत्याप्रत्येकं सप्तापि मरीच्यादय

चित्रशिखण्डिनः ॥

चित्रशिखण्डिमखतः । पुं । वृहस्पतौ ॥

चित्रसर्पः । पुं । मातुधाने ॥

चित्रसेनः । पुं । ब्रह्मपादजमसीशाख

कायस्यस्य चित्रगुप्तादिचितयान्तर्गत

मूर्तिविशेषे ॥ अयश्चमर्त्यलोकाश्च

विवेचकः । यथा । चित्रसेने महा

विद्यां वगलेतिगुरोर्नयन् । अग्रा

सन्तोष्य पुत्रादीन् याचिन्वा प्राप्य

मर्त्यतः ॥ राज्यं चकार खलुक्तश्चि

त्राज्जदभयोगयः ॥ इत्याचारनिर्णय

तन्त्रम् ॥

चित्रा । स्त्री । आखुपण्याम् ॥ गोडु

न्यायाम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ दक्षिका

याम् ॥ मायायाम् ॥ सर्पविशेषे ॥

नदीविशेषे ॥ अप्सरोविशेषे ॥ मृ

गेर्वारौ ॥ मण्डदूर्वायाम् ॥ सुतश्रे

ष्ठायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ वैदिकक

र्मविशेषे ॥ चतुर्दशे नखे ॥ अच

जातलकचम् । यथा । प्रतापसन्ता

पित्तप्रपुपक्षो दशो नये चापिचि

त्रवासाः । प्रकृतिकाले यद्विषय

चित्रा बुद्धिर्विचित्रा खलुतस्यमाखे ॥

चिदाङ्ग

अतिशयैरीसंज्ञकपञ्चदशाक्षराष्ट-
तिप्रभेदे ॥ यथा । चिदानामच्छ-
न्मृषिं चेत् चयोमायकारौ । यथा ।
जोमासी खीकालोवा वदत् कलि
न्नात्मजान्ते खेखन्मुक्ताकाररूपस्य
गुलसन् मूर्द्धचिवा । कंसारातेर्नृत्ति
स्तदन्मेहदिकीउत्तीयं कोण्यःस्मर्गे
मोक्षो वास्मान्निबले तन्मजानेइति
॥ चिचं रूपमस्त्वस्याः ॥ चिवायां
जातायाम् ॥ चिवादेवतीरेहिणी-
भ्यः स्त्रियां मच्चवाखो लुक् ॥ नाडी
विशेषे ॥ सुषुम्णामूलदेशे चिवा
जायते । तस्यामथोत्तु चिवास्या-
नाडी लक्ष्मातुवर्त्तत इतितन्मवच
नात् ॥

चिवाची । स्त्री । सारिकायाम् ॥

चिवाद्युपः । पुं । श्लेषपुष्प्याम् ॥

चिवाङ्गः । पुं । चित्रके ॥ रक्तचित्रके ॥

सर्पे ॥ न । हिङ्गुले ॥ हरिताले ॥

चिवाङ्गदः । पुं । शान्तनुराजपुत्रे । च

त्रवंशीयवृक्षविशेषे । विचित्रवीर्य

भातरि ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ ब्रह्मपाद

जमसीशाखकायस्त्वस्य चित्रगुप्तादि

चितयान्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥ अयम्वा

घोलोकस्थविवेचकः । अस्याघोगम

नकारण माचारनिर्णयतन्मे द्रष्टव्य

म् ॥ चिवाण्यङ्गदानियस्य ॥

चिदाका

चिवाङ्गदसः । स्त्री । व्यासदेवस्यजन-
न्याम् । सत्यवत्याम् ॥

चिवाङ्गी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ कर्णे
जलौकायाम् ॥

चिवाटीरः । पुं । चन्द्रे । विधौ ॥ घ-
रुक्कार्थवर्षिच्छागास्त्विन्दुभिरङ्कित
भाले ॥ येनभालमङ्किततत्र ॥ घ-
रुक्कार्थोपहारयद्दत्तच्छागास्त्विन्दु
पुं । इतिमेदिनी ॥

चिवापूपः । पुं । चितावपिटा इतिगी-
ए भाषा प्रसिद्धे पिष्टके । चक्षुर्यो ॥

चिवायसम् । न । तीक्ष्णलोहे ॥

चिचिणी । स्त्री । पद्मिण्यादिभूतसुर्विध

स्त्रीषुमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ सेयंमीन

मन्त्रा । अस्यालक्षणा ॥ भवति रति

रसज्ञा नातिदीर्घा नखर्वा विषकु

सुमसुनासा सिन्धुदेहोत्पत्त्याची ।

कठिनघनकुचास्या सुन्दरी सा सुग्री

वा सकल गुणविशिष्टा चिचिणी

चिचवक्त्रेति ॥

चिचेशः । पुं । चन्द्रमसि ॥

चिचेक्तिः । स्त्री । आकाशवायुयाम् ॥

आश्चर्यकथने ॥

चिचैदनम् । न । विचिचान्ने ॥

चिदम्बरम् । न । हासास्त्वस्थाने ॥

चिदाकाशः । पुं । न । शुद्धात्मनि ॥

मायाभेधो जगन्नीरं वर्षक्षेत्र य

चिन्ता

था तथा । चिदाकाशस्य नोद्धानि
नैवास्माभ इति स्थितिः ॥ चित्ताका-
शं चिदाकाशमाकाशश्चतृतीयक-
म् । द्वाभ्यां शून्यतरं विद्विचिदाका-
शं महामुने ॥

चिदात्मकः । चि । निर्विशेषस्फुरणमा-
त्रस्वरूपे चिदद्वैते ॥ बाध्यते जाग्र-
तिस्वप्नः सुप्ते जाग्रच्च बाध्यते । चिद-
द्वैतन्तु न कापि बाध्यते वास्तवत्वं
तः ॥ चितो न बाधकं द्वैतं चित्प्र-
सादेन भासनात् । अबाध्यत्वाद्वास्त-
वत्त्वं चिदद्वैतस्य सुस्थितम् ॥

चिदाभासः । पुं । बुद्धावात्मप्रतिवि-
म्बे । जीवे ॥ यो हि चराचरात्मकेषु
शरीरजातेषु निश्चयसन्निहितः । चि-
ददाभासते सः ॥

चिद्रसपूर्णः । चि । स्फुरत्सुखपूरिते ॥

चिद्रूपः । चि । ज्ञानमये ॥ हृदयालौ ॥

चिन्तनम् । न । कर्तव्याकर्तव्यचिन्ता-
याम् ॥ विचारे ॥ चितिस्मृत्याम् ।

ल्युट् । अन् ॥ स्मरणे ॥

चिन्तयन् । चि । ध्यायति ॥

चिन्ता । स्त्री । आधाने । चिन्तने ।

स्मृत्याम् ॥ आत्मीययोगक्षेमापा-
यालोचनात्मिकायां बुद्धौ ॥ दर्शन-
सम्भोगयोः प्रकारभावनायाम् ॥ चि-

त्ताचिन्ताद्वयोर्मध्ये चिन्तानामगरी

चिन्तिया

यसि । चितादहति निर्जीवं सजीवो
दह्यते ऽनया ॥ चिन्तनम् । चितिः ।
। चितिपूजीत्यङ् ॥ चिन्त्यते ऽनया
वा ॥ कुत आगत्य घटते विधव्यं क्व प्र-
याति च । इति चिन्ता न कर्तव्या धन-
स्य च धनस्य च ॥

चिन्तामणिः । पुं । वाञ्छितप्रदे मणिवि-
शेषे ॥ तस्मिन् यद्यच्चिन्त्यते तत्त-
च्चिन्तोपाधिकमेवावभासते न स्वह-
पतस्तथा ॥ स्पर्शमणौ ॥ यथाचि-
न्तामणिं स्पृष्ट्वा लोहं काञ्चनतां भ-
जेत् ॥ ब्रह्मणि ॥ आयुरारोग्यमर्थ-
श्चभोगांश्चैवानुषङ्गिकान् । ददाति
ध्यायतां निश्चयं सर्वकामप्रदे हरिः ॥
मन्त्रविशेषे ॥ याचायोगान्तरे ॥ स-
हजस्थानगोमौमो भाग्यस्थस्रवृष्ट-
स्पतिः । चिन्तामणि समाख्योयं वा-
तुः सङ्कल्पपूरकः ॥ बुद्धविशेषे ॥

चिन्तावेशः । न । मन्त्रगागृहे । दा-
वन्टे ॥

चिन्तितः । चि । कृतचिन्तने । मनसा
विचारिते ॥ यथा । यच्चिन्तितं त-
दिह दूरतरं प्रयाति यच्चेतसानगणि-
तं तदिहाभ्युपैति । प्रातर्भवामि व-
सुधाधिपचक्रवर्ती सो ऽहं ब्रजामि-
विपिने जटिलस्तपस्वीति ॥

चिन्तिया । स्त्री । चिन्तायाम् ॥

चिपिट

चिन्तोक्तिः । स्त्री । चिन्तावचने ॥

चिन्त्यः । चि । निरूपणीये । चिन्तितुं
शक्य । विचारणीये ॥

चिन्त्यमानः । चि । विचार्यमाणे ॥

चिन्नः । पुं । चीणादिति स्थातेऽन्नविशे
षे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥चिन्मयः । चि । चैतन्यरूपे ॥ चिन्मय
स्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणोरूप
कल्पना । रूपस्थानां देवतानां स्त्री
पुंसादिककल्पना ॥चिपिटः । पुं । चिउरा इति प्रसिद्धे-
खाद्यभेदे । पृथुके । धान्यचमसे ॥ शा-
खयः सतुषा आर्द्रा भृष्टा अस्फुटिता
स्ततः । कुट्टिता चिपिटः प्रोक्तास्ते स्मृ-
ताः पृथुका अपि ॥ शाखयोयावनास्ता-
दाश्चिपिटः पुष्टिबर्धनाः इति च ॥
अस्य भक्ष्यविधिनिषेधौ यथा । द्विः
स्विन्नमन्नं पृथुकं शुद्धं देशविशेष-
के । नाच्यन्तश्च स्तं विप्राणां भक्ष्ये
च निवेदने ॥ अभक्ष्यं तद्यतीनाञ्च
विधवा ब्रह्मचारिणामिति ब्रह्मवैव-
र्त्तपुराणम् ॥ आर्द्रसस्याभ्योषे ॥ चि ।
पिडितविरूते ॥ पिचटे ॥ नासिका
यानते ॥ इतश्च पिटश्च चिकचिचेति
पिटश्च प्रच्ययः प्रकृतेश्चिरादेशः ॥

चिपिटकः । पुं । चिपिटे । पृथुके ॥

चिरञ्जी

चिपिटमिव । संचायाम् इवेति वा-
कन् ॥

चिपिटा । स्त्री । गुण्डासिनीदृशे ॥

चिप्पः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ यथा ।
नखमांस मधिष्ठाय वातः पित्तञ्च
देहिनाम् । कुर्वाते दाहपाकौ च तं
व्याधिं चिप्प मादिशेदिति ॥

चिमिः । पुं । शुकखगे ॥ पट्टवृक्षे ॥

चिमिकः । पुं । शुकपक्षिणि ॥

चिमिचिमः । पुं । अर्शसोऽथवा विशेषे
॥ कण्डूविशेषे । स्पर्शप्रियतायाम् ॥चिरम् । न । लघ्वादि (१५) चिकले ॥
दीर्घकाले ॥ चि । तदति ॥

चिरकारी । चि । चिरक्रिये ॥

चिरकालः । पुं । दीर्घकाले । दीर्घ-
रात्रे ॥चिरक्रियः । चि । दीर्घवृक्षे । अतिविह-
न्वेन क्रियासम्पादके ॥ चिराक्रिया
यस्य ॥

चिरजीवकः । पुं । जीवकद्रुमे ॥

चिरजीवी । पुं । काके ॥ विष्णौ ॥ जी-
वकवृक्षे ॥ शास्त्रमलितरौ ॥ अश्वत्या-
मादिषु ॥ अश्वत्यामा वणिर्वा सो-
हनूमांश्च विभीषणः । कृपः परशुरा-
मश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ चि । व-
हुकालजीविनि ॥

चिरजीवी । पुं । विष्णौ ॥ काके ॥ जी-

चिररा

वर्क ८० ॥ आत्मलिट् ० ॥ चि । चि
रजीविनि ॥

चिरयट् । पुं । वैवने ॥

चिरयटी । स्त्री । प्राप्तवैवनायांपितृगे
हस्थायाम् । सुवासिन्याम् ॥ चिरे
श्च अटति पितृगेहाङ्गर्तृगेहम् । अट
गता । अच् । पृषोदरादिः । वयस्य
चरमइतिङीप् ॥ तरुण्याम् । द्वि
तीयवयःस्थायाम् ॥

चिरतित्कः । पुं । चिरायता इतिप्रसि
द्धे भूनिधौ । किराततित्के ॥

चिरत्तः । चि । पुरातने । चिरन्तमे ॥
चिरेभवः । चिरवत्परास्मिन्लो
वक्तव्यः ॥

चिरन्तनः । चि । पुरातने ॥ चिरेभवः
। सायश्चिरमिति व्युत्थुलौ । निपात
नाम्नान्तत्वे ॥

चिरपाकी । पुं । कपित्ये ॥

चिरपुष्पः । पुं । वकुलाऽनमे ॥

चिरप्रसूता । स्त्री । वक्षयिण्याम् ॥ चि
रंप्रसूता । सुसुपेति समासः ॥

चिरम् । अ । बहुकार्त्तार्थे । चिराय ॥

चिरमेही । पुं । गर्हमे ॥

चिरमेणः । पुं । चित्ते ॥

चिरराचम् । न । दीर्घकाले ॥

चिरराचाय । अ । दीर्घकाले ॥ चिरा

राचयः । अच्प्रत्ययवेत्यपाजिति

चिराल

योगविभागादच् । चिररादान् अय
ते । अय० । कर्मण्यण् ॥

चिरलोकपितरः । पुं भूति । अग्निष्वात्ता
दिषु ॥ अग्निष्वात्तादयो लोके पितर
श्चिरवांसिनः ॥

चिरवित्त्वः । पुं । करञ्जवृक्षे ॥ चिरं
वित्ति । वित्तभेदने । बाहुल्यका
द्वेः ॥

चिरसूता । स्त्री । वक्षयिण्याम् ॥

चिरसूतिका । स्त्री । वक्षयिण्याम् ॥

चिरस्य । अ । दीर्घकाले ॥ चिरमस्य
ति । असु० । गण्यत् । संचापूर्वकत्वा
दृध्यभावः । श० ॥

चिरा । स्त्री । बहुकार्त्तार्थे ॥

चिराटिका । स्त्री । श्वेतपुष्पनवायाम् ॥
पाताडी इति गौडभाषाप्रसिद्धे चटि
कायाम् ॥

चिरात् । अ । दीर्घकाले ॥

चिरात् । पुं । गरुडे ॥

चिरातित्कः । पुं । चिरतित्के ॥

चिराय । अ । दीर्घकाले ॥ चिरमय
ते । अय० । कर्मण्यण् ॥

चिरायुः । पुं । विवुधे । देवतायाम् ॥

चि । चिरजीविनि ॥ चिरमायुर्यस्य
॥ भवति यदि मनुष्यो गुर्वधी नश्चि
रायुरित्यागमः ॥

चिरालयः । पुं । लघ्वादि (ऽ) चिकले ॥

चिलिची

चिरिः । पुं । तोता इतिप्रसिद्धे शुक्र
पचिचि ॥

चिरेण । अ । चिरमित्यर्थे ॥

चिर्कटी । स्त्री । कर्कट्याम् ॥

चिर्भिटः । पुं । न । कर्कटी सस्ये ।

बेलसैध इतिसैधकचरी इतिचभाषा

प्रसिद्धायां सुचिचायाम् ॥ चिर्भिटं म

धुरं रुखंगुरुधित्तकफापहम् अनुष्णं

ग्राहि विष्टम्भिपक्ततूष्णश्चपित्तलम् ॥

चिर्भिटा । स्त्री । चिश्नड इति भाषा

प्रसिद्धे चिर्भिटे ॥

चिलमिलिका । स्त्री । कण्ठीभेदे ॥ ख

द्योते ॥ चिद्युति ॥

चिलमीलिका । स्त्री । चिलमिलिका

याम् ॥

चिलिचिमः । पुं । वालियागडक इति

गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । नलमी

ने ॥ चिलविलसने । इगुपभात् कि

दिति इः । वीक्ष्यायांदिस्त्वम् । चि

चिचिलिविलासं मिमीते । माङ्ग्रा

ने । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

चिलिविलासंचिनेतिवा । चिष् ।

। बाहुलकान् मक् ॥ चेङ्गो इतिगौ

डप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

चिलिचिलिः । पुं । विलासे ॥

चिलिचीमः । पुं । } वालियागडक

चिलिचीमिः । पुं । } इतिगौडप्रसि

चिल्ली

इ चिलिचिमे ॥

चिलिमिलिका । स्त्री । चिलमिलिकार्थे ॥

चिलिमीनकः । पुं । चिलिचिमेमत्स्ये ॥

चिलिमीलिका । स्त्री । चिलमिलि-

कार्थे ॥

चिलीचिमः । पुं ।

} नलमीने । चि

चिलीचिमिः । पुं ।

} लिचिमे ॥

चिलीमः । पुं ।

चिल्लः । पुं । आतायिनि । खभ्रान्तौ ।

चील इति भाषा ॥ चिल्लति । चिल्ल

ग्रैथिल्ये भावकरणेच । अच् ॥ क्लि

ननेचे ॥ चि । क्लिननेचवति ॥ क्लि

नेचचुषा अस्य । क्लिनस्य चिल्पि

ल् लश्चास्य चचुषीति चिलादेशो

लश्च प्रत्ययः । चचुर्गतः क्लेदरोगः

चिल्लश्चन्दवाच्यः । तद्योगाच्चचुस्तस्यो

गात् पुरुषोषीतिव्याख्यातारः ॥

चिल्लकः । पुं । लोभे ॥

चिल्लभक्ष्यम् । स्त्री । हट्टविलासिन्याम् ॥

चिल्लामः । पुं । प्रसङ्गचौरे । गांठकटा

खुटेरा पिंढारज्जूवाचोर इत्यादि

भाषा ॥

चिल्लिः । पुं । भ्रूमध्ये ॥

चिल्ली । स्त्री । चूद्रवास्तुकशके । गौ

डवास्तुके । वयुआ इति प्रसिद्धे शा

के ॥ लोभे ॥ भिद्याम् ॥ चिल्लति ।

चिल्लग्रैथिल्ये । अच् । गौ । डीष् ॥

चीनः

चिविल्लिका । स्त्री । चुद्रचुपविशेषे ।

रक्तदलायाम् ॥

चिवुः । पुं । चिवुके । ओष्ठधोभागे ।

ठोडि इति भाषा ॥ चीवति । चीव्य

ते वा । चीवृआदानसंवरणयोः ।

मृगव्यादिस्त्वात् कुः ॥ चिनेतिशो

भां वा । प्राग्वत् ॥

चिवुकम् । न । चिवौ ॥ स्वार्थेकन् ॥

पुं । मुचुकुन्दरुचे ॥

चिह्नम् । न । लाञ्छने । लक्षणे ॥ प

ताकायाम् ॥ चह्यतेऽनेन । चह्यप

रिकत्कने । वा० नक् उपधाया इत्त्व

ञ्च ॥ लघ्वादि (१५) विकले ॥

चिह्नकारी । त्रि । घोरदर्शने ॥ विधा

तिनि ॥

चिह्नधारिणी । स्त्री । श्यामालतायाम् ॥

चिह्नितः । चि । अङ्किते । चिह्नवि-

शिष्टे ॥

चिह्नः । पुं । } गंधारी इति पर्वत-

चिह्नकः । पुं । } प्रसिद्धे वृक्षे ॥ चिह्न

कोवातनिर्हारी श्लेष्मप्रोधातुवृष्टि-

कृत् । आग्नेयो विषवक्षस्यफलं म-

त्त्यनिषूदनम् ॥

चीडा । स्त्री । चीडागन्ध इति गौड

प्रसिद्धेगन्धद्रव्ये । दारुगन्धायाम् ॥

चात्कारः । पुं । भयध्वनौ ॥

चीनः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । का

चीनकः

शरीरन्तुसमारम्य कामरूपास्तुपश्चि

मे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशा-

ञ्चदक्षिणे ॥ मानसेशादचपूर्वचीन

देशः प्रकीर्तित इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

तद्देशजे मनुष्ये । चीनदेशोद्भवे

पूर्वं चचिये पश्चाद्विहितक्रियालो

पादिनाशूद्रस्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये

॥ आगमोक्ते सम्प्रदायविशेषे ॥ अं

शुकविशेषे । मखमल इत्याधुनिक

भाषाप्रसिद्धे बहुविधाङ्गतवस्त्रे ॥

चीणा इतिप्रसिद्धे ग्रीहि विशेषे ॥

चीनकः कङ्गु भेदोक्ति सत्रेयः कङ्गु

वज्रुयैः ॥ तन्तौ ॥ मृगविशेषे ॥ न ।

पताकायाम् ॥ सीसके ॥ चिनेति

। चिञ्० बाहुल्यकान्नक् दीर्घश्च ॥

चीनकः । पुं । चीणा इति प्रसिद्धे वा

न्ये । काककङ्गौ ॥ कङ्गुन्याम् ॥ ची

नकर्पूरे ॥

चीनकर्पूरः । पुं । चीनाकर्पूर इति मा

षाप्रसिद्धे कर्पूरविशेषे । कृत्रिमे ।

मेघसारे । धवले ॥

चीनजम् । न । तीक्ष्णलौहे ॥

चीनपिष्टम् । न । सिन्दरे ॥ चीनस्य

पिष्टम् ॥ सीसके ॥

चीनवज्रम् । न । सीसके ॥

चीनाकः । पुं । चीनिषाकर्पूर इति प्र

सिद्धे कर्पूरविशेषे ॥ चीनाकसंज्ञः

चीरुका

कर्पूरः कफक्षयकरः स्मृतः । कुष्ठक-
 ण्डविषहर स्तथातिक्तरसश्चसः ॥
 चीनाकर्कटी । स्त्री । चिचकूटदेशप्र-
 सिद्धायां कर्कश्याम् । राजकर्कश्याम् ॥
 चीरम् । न । गोस्तने ॥ वस्त्रविशेषे ॥
 रेखाभेदे ॥ लेखनभेदे ॥ चूडायाम्
 ॥ सीसके ॥ जीर्णवस्त्रखण्डे ॥ ची
 राणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति
 भिक्षा मिति भागवतम् ॥ वृक्षश्च
 चि ॥ चिनेति । चिञ् । शुसिचि
 मीनां दीर्घश्चेति कृन् ॥
 चीरकः । पुं । विक्रियालेखे । विकार
 लेखने ॥
 चीरपत्रिका । स्त्री । चम्पुशाके ॥
 चीरपर्णः । पुं । शालरुचे ॥
 चीरभृत् । पुं । तापसे ॥
 चीरिः । स्त्री । नेत्रांशुके ॥ इतिशब्द
 रत्नावली ॥
 चीरिका । स्त्री । भिड्याम् । कच्छा
 याम् ॥
 चीरितच्छदा । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥
 चीरी । स्त्री । भिड्याम् ॥ कच्छाटि
 कायाम् ॥ नेत्रांशुके ॥ गौडिष ॥
 चीरुकम् । न । चेंडर इति गौड प्र-
 सिद्धे फले ॥
 चीरुका । स्त्री । भिड्याम् ॥ चीति
 रीति । रुशब्दे । बाहुलकात् कक् ॥

चुक्रः

चीर्णः । चि । शीलिते ॥ सञ्चिते ॥
 चीर्णपर्णः । पुं । निम्बागमे ॥ खर्जूरी
 भूरुहे ॥
 चीलिका । स्त्री । भिड्याम् । चीर्याम्
 । चीलिकायाम् । चील्याम् ॥
 चीवरम् । न । भिक्षोर्वस्त्रे ॥ चिनेति
 । चिञ् चयने । छित्तरच्छत्तरधीव
 रेत्यादिनाप्वरच् धातोर्दीर्घश्च ॥
 चीवरी । पुं । वृद्धिभिक्षुके ॥ मन्त्रार्थी
 यज्ञनिः ॥
 चुक्कारः । पुं । सिङ्गनादे ॥
 चुक्रः । पुं । अस्त्रे ॥ अस्त्रवेतसे ॥ न ।
 चुक्रइति प्रसिद्धे अस्त्रद्रव्यविशेषे ।
 तिल्लडीके । वृक्षान्ते ॥ चूका इति
 प्रसिद्धे पत्रशाके । अस्त्रवास्तुके । ह
 लान्ते ॥ चुक्र मत्स्यम् । मुष्णश्च दी
 पनं पाचनं परम् । शूलगुल्मविवन्धा
 मवातश्लेष्महरम् परम् ॥ वमितृष्णा
 स्यवैरस्यहृत् पीडावह्निमान्द्यहृत् ॥
 काञ्जिकप्रभेदे । रसान्ते । सहस्रवे
 धे ॥ सन्धानविशेषे ॥ यथा । यन्म
 स्वादिशुचौ भाण्डे सगुडचौद्रका
 ञ्जिकम् । धान्यराशौ चिरावस्थंशु
 त्तंचुक्रंतदुच्यते ॥ द्विगुणं गुडमध्वा
 रनालमस्तुक्रमादिहेति परिभाषा
 ॥ चकते ऽनेन चक्यतेवा । चक
 त्सौ प्रतिघातेच । चक्रिरम्योरुच्यो

चुक्रो

पधाया इतिरक् ॥

चुक्रकम् । न । चूका इतिप्रसिद्धेशाके ॥

चुक्रफलम् । न । वृक्षान्ते ॥

चुक्रवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति
भाषा ॥चुक्रशकम् । न । शकविशेषे ॥ चुक्रश
कमतिकोमलंशिलापेषितं कटुकतै
लसंयुतम् । सैन्धवैलमरिचान्वितं
पुनर्भोक्तुरेव रसनारसंनयेत् ॥ चु
क्रंचुक्रतरं स्वादु वातघ्नं पित्तशूल स
रम् । रुच्यं लघुतरं पाकेसहन्ता
कं सुरोचकम् ॥चुक्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । अश्लोणी
इति भाषा ॥

चुक्रान्तम् । न । वृक्षान्ते ॥

चुक्रान्ता । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चिष्वा
याम् ॥ काञ्जिकप्रभेदे ॥चुक्रिका । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ तित्ति
ड्याम् ॥ चकयति । चकव्यथने । च
क्रिम्योश्चोपधाया इति रक् । चु
क्रमिव । इवेप्रतिकृता धितिकन् ॥
कुचाङ्गेर्याम् ॥चुक्रो । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चुक्रिकाया
म् । चूका इति भाषा ॥ चुक्रोत्त्व
लतरा स्वादी वातघ्नी कफपित्तकृत । रुच्या लघुतरापाकेरन्ताके
नातिरोचनी ॥ गौरादिस्त्वान्डीष् ॥

चुम्बन

चुचुकः । पुं । न । चूचुके । कुचानने ॥

चुचूः । पुं । मुनिषण्णकशाके ॥

चुचुः । पुं । ब्राह्मणेन वैदेहयोषाया
मुत्पादिते सङ्करजातौ ॥ मेदान्धचु
चुमङ्गनामारयपशुहिंसनम् ॥ कृ
च्छुन्दर्याम् ॥

चुचुरी । स्त्री । तित्तिडीवीजैर्युते ॥

चुचुली । स्त्री । चुचुरीक्रीडायाम् ।

तित्तिडीकास्थिभिर्वृतक्रीडायाम् ॥

चुण्टा । स्त्री । } कूपे ॥ कूपसमीपाऽ

चुण्टी । स्त्री । } लजलाशये ॥

चुतः । पुं । } गुदद्वारे ॥

चुतिः । स्त्री । }

चुन्दी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

चुप्पः । वि । मन्दगमनकर्त्तरि ॥ चो
पति । चुपमन्दायांगतौ । चुपः किं
चेतिदशपादीस्थपाठात् पः ॥चुव्रम् । न । मुखे ॥ चुम्बति । चुविव
क्रसंयोगे । ऋजेन्द्रेतिरन् ॥चुम्बकः । पुं । स्वतः प्रसिद्धे अयस्कान्ते
। लोहकर्षके । कान्तपाषाणे ॥चुम्बको लेखनः शीतो मेदोविष
गरापहः ॥ घटस्त्रोर्दुर्बलम्बने ॥ वि
। बहुग्रन्थैकदेशज्ञे ॥ कामुके । चु
म्बनपरे ॥ धूर्त्ते ॥चुम्बनम् । न । चुम्बन इतिप्रसिद्धे मु
खसंयोगे ॥ तस्य स्थानानि यथा ।

चुल्लः

मुखे स्तने ललाटे च कण्ठे च नेत्रयो-
रपि । गण्डे च कर्णयोश्चैव कक्षो-
रभगमूर्धसु ॥ चुम्बनस्थान मित्युक्तं
विशेषं कामकैरिहेतिकांशसूत्रम् ॥

चुरा । स्त्री । चौर्ये ॥

चुरी । स्त्री । उपकूपे । कूपसमीपस्था
लजलाधारे । खेल इति भाषा ॥

चुलिआला । स्त्री । मावावृत्तप्रभेदे
॥ देहादलशेषे यदा पञ्चकलो वि-
मलोद्भिन्नराजति । फलपतिनृप-
तिः किलतदा चुलिआलामिह ता-
मनुगायति ॥ यथा । स्मितपटुकप-
टविलोकिता रपहतमानसपङ्कजलो-
चन । दृष्टिपथे भवितासिमम गोप-
वधूजनशो कविमोचनेति ॥

चुलुकः । पुं । घनपङ्के ॥ ग्रहतौ ॥ भा-
ण्डप्रभेदे ॥ न । माषमज्जनजले ॥

चुलुकी । पुं । शिशुमाराकृतिमत्स्ये ॥

चुलुम्पः । पुं । घाललालने ॥

चुलुम्पा । स्त्री । छाग्याम् ॥

चुलुम्पी । स्त्री । शिशुमाराकृति-
मत्स्ये ॥

चुल्लः । पुं । क्लिन्ननेत्रे ॥ चि । तद्युक्ते ॥

क्लिन्ने चक्षुषी अस्य । चुल्चेति क्लि-
न्नस्य चुलादेशे लश्चप्रत्ययः । च

चुर्गतः क्लेदरोगशुक्लशब्दवाच्यः । त-
द्योगाच्चक्षुस्तद्योगात् पुरुषोपीति

चूडा

व्याख्यातारः ॥

चुल्लकी । स्त्री । शिशुमारे ॥ कुण्डी
भेदे ॥ कुलान्तरे ॥

चुल्लिः । स्त्री । चूलहा इति प्रसिद्धा पा-
कार्थमग्निस्थाने । अश्मन्ते । उद्गाने
॥ चितायाम् ॥ चुल्लते ऽव । चुल्ल
भावकरणे । इन् ॥ चुल्लते ऽवाग्नि-
र्वा । चुदप्रेरणे । बाहुलकात् लिक् ॥

चुल्ला । स्त्री । चितायाम् ॥ उद्गाने ।
चूलहा इति भाषा । कृदिकारादिति
ङीष् ॥

चुल्लः । पुं । न । वुस्ते । मांसपिण्डक
विशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पन-
सादिफलस्यासारभागे ॥

चूचुकम् । न । कुचाग्र । कुचानने ।
स्तनवृन्ते ॥ चूच्यते । चूचपाने । बा-
हुलकादुक्तः । षष्ठोदरादित्वात् षष्ठ्य-
चः । चूचुइत्यव्यक्तं कायति पीयमान-
म् । अन्येभ्योपीतिङः ॥

चूडकः । पुं । कूपे ॥ इति विकारण्ड-
शेषः ॥

चूडा । स्त्री । वडभ्याम् ॥ शिखायाम् ।

जुटिकायाम् ॥ बाहुभूषणे ॥ अग्रे ॥

भूषणमात्रे । शिरःशिख भूषणेषु-

चूडेति यादवः ॥ मयूरशिखायाम् ॥

कूपे ॥ दशसंस्कारान्तर्गतसंस्कार

विशेषे ॥ लब्धादि (15) चिकले ॥ चू-

चूर्णः

यते । चुडसमुच्छ्राये । भिदादिच्चा
दङ्दीर्घश्च ॥ यदा । चुयते । चुद°
। भिदादिच्चादङ् डत्वंदीर्घश्च
निघातनात् ॥

चूडाकर्म । पुं । दशसंस्कारान्तर्गतसं
स्कारविशेषे । चैले । चूडाकरणे ॥
चूडामणिः । पुं । शिरोरत्ने ॥ काकचि
च्चाफले ॥ चूडायामणिः ॥ उपरा
गविशेषे ॥ यथा । सूर्यवारेरवेर्ग्रासः
सोमवारेविधोर्ग्रहः । चूडामणिरि
तिस्थातस्तथानन्तफलंलभेदिति ॥

चूडाम्लम् । न । दृष्टान्ते ॥

चूडालम् । न । मस्तके ॥ त्रि । चूडा
युक्त ॥ चूडाऽस्त्यस्य । प्राणिस्थादा
तेलजान्यतरस्याम् ॥

चूडाला । स्त्री । उच्चटायाम् ॥ श्वेतगु
प्तायाम् ॥ मागरमुक्तायाम् ॥ लज्जा
नाट्टाप् ॥

चूडवान् । त्रि । चूडायुक्ते ॥ पद्मे
तुप् ॥

चूतः । पुं । आम्रवृक्षे । रसाले ॥ चो
प्यतेस्म । चूषपाने । क्तः । पृषोद
रादिः ॥ च्योततिरसमितिवा । च्यु
तिर्चरणे । अच् ॥ गुदद्वारे ॥

चूतकः । पुं । आम्रे ॥ कूपके ॥

चूर्णः । पुं । न । सम्प्रेषणेनजातेरजसि ।
चूरण चूर्णं चून चूर इत्यादिभाषा

चिषा

प्रसिद्धे । चोदे ॥ तल्लक्षणादि यथा
। अत्यन्तशुष्कं यद्दृश्यं सुपिष्टं वस्तु
गालितम् । तत्स्याच्चूर्णं रजः चोदस्त
न्मात्राकर्षसंस्मिता ॥ चूर्णगुडः समो
देयः शर्करादिगुणामता । चूर्णेतु
भर्जितं हिङ्गुदेयं नोत्क्लेदकृद्भवेत्
॥ लिहेच्चूर्णं द्रवैः सर्वैर्घृताद्यैर्दिगुणो
न्मितैः । पिबेच्चतुर्गुणैरेव चूर्णमा
लोडितं द्रवैः ॥ चूर्णावलेहगुटिका
कल्काना मनुपानकम् । पित्तघात
क्षपातङ्गे चिघ्नेकपल मादरेदिति
भावमिन्द्रः ॥ चूर्णोषधस्त्वपूर्ववीर्यं
पचययपर्यन्तं तिष्ठति ॥ धूलौ ॥ चूना
इति प्रसिद्धे चारु विशेषे ॥ चूर्ण्यते
। चूर्णपेषणे । चु० । एरच् ॥

चूर्णकः । पुं । सक्तुषु ॥ स्वार्थके चूर्णं
शब्दार्थे ॥ न । गखभभेदे ॥ यथा ।
अपादः पदसन्ता नो गद्यं तत्तुत्रिधाम
तम् । चूर्णकोत्कलिका प्रायश्चित्तगन्धि
प्रभेदतः ॥ अकठोराक्षरं स्वल्पसन्ना
सं चूर्णकं विदुः । तत्तुवैदर्भरीति
स्थं गद्यं हृद्यतरं भवेत् ॥ भवन्त्युत्क
लिकाप्रायं समासाद्यं दृढाक्षरम् ।
एतैकदेशसम्बन्धाद् दृत्तगन्धिपुनः स्मृ-
तम् ॥ तत्रचूर्णकं यथा । सहि त्रया
णामेवजगतांगतिः परम पुरुषः पु
रुषोत्तमो हसदानवभरेण भङ्गुरा

चूर्णी

ज्जी धरणीमवलोक्त कर्णाद्रहृदय
 स्तस्या भारमवतारयितुं रामकृष्ण
 स्वहृपेणांशतो यदुवंशे अवततारे
 ति ॥ पुं । आमलकविशेषे ॥
 चूर्णकारः । पुं । चूनरी इति गौडभा
 षाप्रसिद्धे नटकन्यायांपुण्ड्रकाज्जा-
 ते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥
 चूर्णकुन्तलः । पुं । शिरस्थे क्षुद्रकुन्तले
 । अलके ॥ चूर्णस्य कर्चुरादिचोदस्य
 कुन्तलः ॥
 चूर्णखण्डः । पुं । न । कर्करे । कङ्करइ
 तिकांकर इतिचभाषा ॥
 चूर्णदासी । स्त्री । पिष्टकारिण्याम् ।
 पिसनहारी इतिभाषा ॥
 चूर्णपारदः । पुं । हिङ्गुले ॥
 चूर्णशाकाङ्गः । पुं । गौरसुवर्णशके ॥
 चूर्णा । स्त्री । वासयोगे । पटवासादि
 चोदे । निवासयुक्तिषु । सुगन्धचू
 र्णे ॥ चूर्णते । चूर्ण० ॥ घञ् ॥
 चूर्णिः । स्त्री । पातञ्जले महाभाष्ये ॥
 कपर्दके ॥ शतसङ्ख्यककपर्दकेषु ॥
 चूर्णस्यकरणम् । तत्करोतीतिगण्य
 नादचङ् । यद्वा । चरणं चोरणंवा । घृ
 णिष्ठन्निपाधिचूर्णिभूर्णि इतिसाधुः ॥
 चूर्णिंका । स्त्री । सक्तुषु ॥
 चूर्णितः । चि । संवर्णिते ॥ कृतचूर्णे ॥
 चूर्णी । स्त्री । महाभाष्ये ॥ कपर्दीक

चेटकः

शते ॥ कृदिकारादिति पञ्चेङीष् ॥
 चूर्णीकृतः । पुं । महाभाष्यकारे । पत
 ज्जलौ ॥
 चूर्णीकृतः । पुं । गन्धविशेषे ॥ यथा ।
 गन्धचूर्णं गन्धपत्रं चूर्णं सुमनसां त
 या । प्रशस्तगन्धयुक्तानां पत्रचूर्णा
 नियानिच ॥ तानि गन्धाह्वयानिस्युः
 सगन्धः प्रथमः स्मृत इति ॥ चि । कृ
 तचूर्णे ॥
 चूलः । पुं । कपाटाघो भागान्तरे ॥
 चूलकः । पुं । केशे ॥
 चूला । स्त्री । गृहोपरिगृहे । चन्द्रशा
 लायाम् ॥ चूडायाम् ॥
 चूलिकम् । न । घृतभृष्टसमितायाम् ॥
 चूलिका । स्त्री । हस्तिकर्णमूले ॥ चू
 ल्यते ऽनया । चूलसमुच्छ्राये । सं
 ज्ञायामितिषुल् ॥ नाटकाङ्गे ॥
 चूषा । स्त्री । कक्षायाम् । गजमध्यव
 न्धनरज्ज्वाम् ॥ चूष्यते पीयते घृष्ट
 मांसेनादृश्यतां नीयते । चूषपाने ।
 कर्मणिघञर्थे कः ॥
 चेकितानः । पुं । न्वपविशेषे ॥
 चेठः । पुं । दासे ॥ चेठति । चिठपर
 प्रेष्ठे । अच् ॥
 चेटकः । पुं । दासे । भृत्ये ॥ चेष्ट्यते ।
 चिठ० । कृजादिभ्योवुन् ॥ उपपत्ति
 नायकविशेषे । सन्धानचतुरे ॥

चेतकी

चेटिः । स्त्री । दास्याम् ॥ चेटति । चि
ट० । इन् ॥

चेटिका । स्त्री । दास्याम् ॥ स्वार्थे कः ॥
करण्याम् ॥

चेटी । स्त्री । दास्याम् ॥ चेटति । चि
ट० । सर्वधातुभ्यश्च । कृदिकारादि
तिपक्षे ङीष् ॥ करण्याम् ॥

चेडिका । स्त्री । } चेडिकायाम् । दा
चेडी । स्त्री । } स्याम् ॥

चेत् । अ । यद्यर्थे । पञ्चान्तरे ॥ अस
न्देहे ऽपि सन्देहवचने ॥ यथा । सत्य
श्चेद्गुणवाक्यमेव पितरो देवाश्च चे-
द्योगिनी प्रीता चेत् परदेवताचय-
दिचे वेदाः प्रमाणं हि चेत् । शक्ती
यं यदि दर्शनं भवति चेदाप्ताप्यमे-
वास्ति चेत् स्वातन्त्र्या अपि कौशिका
श्च यदि चेत् स्थानमेजयः सर्वदेति ॥
चेतति । चिती संज्ञाने । विच् ॥

चेतकः । वि । चेतनकर्त्तरि ॥ चेतय
ति । चिती० । खुल् ॥

चेतकी । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ चिरे
खा चेतकी ज्ञेयेति तस्याश्चक्षणम् ॥
चेतकी द्विविधा प्रोक्ता श्वेता कृष्णा
च वर्णतः । षडङ्गुलायता शुक्ला कृ-
ष्णा चोकाङ्गुलास्पृता ॥ काचिदास्वा
दभावेण काचिदन्धेन भेदयेत् । का
चित्स्पर्शेन दृष्ट्या ऽन्या चतुर्धा भे-

चेतना

इयेच्छिवा ॥ चेतकीपादपञ्चाया-
मुपसर्पन्ति ये नराः । भिद्यन्ते तत्
क्षणादेव पशुपक्षिमृगादयः ॥ चेत
कीतु धृता हस्ते यावत्तिष्ठति देहि
नः । तावद्भिद्येत वेगैस्तु प्रभावाच्चा-
प्रसंगयः ॥ नृपादिमुकुमाराणां कृ-
शानां भेषजद्विषाम् । चेतकी पर
मा शस्ता हिता मुखविरेचिनी ॥
गौरादिच्छान् ङीष् ॥

चेतनः । वि । प्राणिनि ॥ पुं । मनुष्ये
॥ आत्मनि । प्राणादिप्रवर्त्तके ॥ र
था दौ नियता चेष्टा चेतनेना ऽनधि-
ष्ठिते । नट्टहा चेतनस्तेन प्राणादी-
नां प्रवर्त्तकः ॥ चेतति । चिती० ।
नं० ल्युः ॥

चेतनकी । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

चेतना । स्त्री । संविदि । धियि । वृ-
द्धौ ॥ स्वरूपज्ञानव्यञ्जिकायां प्रमा-
णासाधारणकारणिकायां चित्तवृ-
त्तौ ज्ञानाख्यायाम् भगवतो विभूतौ
॥ चेतयते ऽनया । चित्तसञ्चेतने ।
चु० । ग्यासत्रय्योयुध् । टाप् ॥ जी-
वनाख्याम् ॥ चेतनाना मधिष्ठानं म-
नो देहसुषेन्द्रियः । केशलोमनखा
ग्रान्त मलद्रव्यगुणैर्विना ॥

चेतनास्नानम् । न । सर्वशरीरे ॥ ह
दये ॥

चेदिरा

चेतनीया । स्त्री । च्छेदिनामौषधौ ॥

चेत० । न । चित्ते ॥ चित्ती० । अमुन्

॥ पुं । चैतन्य ॥ साक्षीचेता इति-

श्रुतेः ॥

चेतोऽंशुः । पुं । जीवे ॥ चेतसश्चैतन्य
स्य अंशुरिव ॥

चेतोमुखः । पुं । चैतन्यदीप्ताज्ञानवृ-

त्तिप्रधाने प्राप्ते ॥ स्वप्नादिप्रतिबोधं

चेतः प्रतिहारीभूतत्वात् । स्वप्नो जा-

गरितश्चेति प्रतिबोधप्रवृत्तित्वेन चेतस्त-

त् प्रतिहारभूतत्वं द्वारभावेन स्थित-

त्त्वम् नहि स्वप्नस्य जागरितस्य वा सु-

षुप्तद्वारमन्तरेण सम्भवोक्तिः तयो-

स्तत्कार्यत्वात् अतः सुषुप्ताभिमानो

प्राज्ञः स्थानद्वयकारणत्वात् चेतो

मुख्यपदेशभागित्यर्थः ॥

चेदिः । पुं । देशविशेषे । चैपुरे । डा-

हले ॥ पुंभूम्नि । तद्देशस्ये । चेदयः ॥

चेदिपतिः । पुं । उपरिचरवसौ ॥ चेदि-

राज ॥ चेदीनां देशविशेषाणां-

पतिः ॥

चेदिराट् । पुं । शिशुपाले ॥ चेदिपुरा-

ट् यस्य । सं० क्तिप् ॥ यदा । चेदी-

नाराट् । अन्ये० क्तिप् । इतिकेचित्-

। वस्तुतस्तु सत्त्वं द्विषेति क्तिप् ॥

चेदिराजः । पुं । शिशुपाले ॥ चेदीनां

देशविशेषाणाराजा । टच् ॥ उप-

चेलुकः

रिचरवसौ ॥

चेली । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ इतिह-

लायुधः ॥

चेयम् । त्रि । चेतव्यमात्रे ॥ चेतुयोग्य-

म् । चिञ्० । अर्हकृत्यट्चश्चेति

योग्यतायामचोयत् ॥

चेलम् । न । वस्त्रे ॥ त्रि । अधमे ॥ चि-

लति चिल्यते वा । चिलवसने । चे-

लति चेल्यते वा । चेलगता । अच्-

। घञ्वा ॥

चेलकम् । न । चेलशब्दार्थे ॥ स्वा-

र्थेकः ॥

चेलानः । पुं । चेलना इति गौडप्रसि-

द्धे फलसताविशेषे । अल्पप्रमाणके ॥

चेलान्नः । पुं । फलसताविशेषे । चि-

वफले । सतापनसे । सुखाज्ञे ॥

चेलिका । स्त्री । चेली इति प्रसिद्धे

पट्टवस्त्रे ॥ यदा । सेयं कृष्णस्य वनि-

ता पीतशाटीपरिच्छदा । रक्तचे-

लिकवाच्छा शातकुम्भघनस्तनी ।

इति पाद्मेपाताखण्डम् ॥

चेली । स्त्री । अधमायाम् ॥ गौरादि-

त्वान् ङीप् ॥ चेलडितिपचादैटि

त्वान् ङीप्वा ॥

चेलीमः । पुं । वालियाख्यमीने ॥

चेलुकः । पुं । बुद्धभिचुशिष्ये । आम-

खरे ॥

चैत्यः

चेष्टकः । पुं । रतिवन्धविशेषे ॥ यथा
। पादमेकं हृदिन्यस्य इतरेणैवचेष्ट
येत् । कान्तः क्रोडे स्थितानारीवन्धो
यंचेष्टकोमतः ॥ चि । चेष्टाकर्त्तरि ॥
चेष्टा । स्त्री । कायपरिस्पन्दनादिरूपा
यां क्रियायाम् । प्राणधर्मे ॥

चेष्टानाशः । पुं । प्रलये ॥

चेष्टितम् । न । गतौ ॥ चेष्टायाम् ॥

चरित्रे ॥ त्रि । चेष्टान्विते ॥

चैकितानः । पुं । चिकितानस्यर्षेर-
पत्ये ॥

चैकितानेयः । पुं । ब्रह्मदत्ताख्येऋषि
विशेषे ॥ चिकितानस्यापत्यं चैकि
तानः । तदपत्यं युवाचैकितानेयः ॥

चैकितायनः । पुं । दलभ्यगोत्रापत्य
त्वात् दालभ्ये ऋषिविशेषे ॥ चिकि
तायनस्यापत्यम् । अण् ॥

चैतन्यम् । न । चेतनायाम् ॥ ब्रह्मणि
। सर्वभूतभौतिकप्रपञ्चाधिष्ठानप्रका-
शे ॥ चैतन्यं परमाणूनां प्रधानस्या
पिनेयते । ज्ञानक्रियेजगत्कर्त्तृत्वाद्
श्यते चेतनाश्रये ॥ नेष्यतेवैशेषि
कैः सांख्यैश्चेतिशेषः ॥ प्रकृतौ ॥ भा
वेस्वार्थेवाप्यञ् ॥

चैतः । पुं । विज्ञानस्कन्धातिरिक्तस्क
न्धमात्रे ॥

चैत्यः । पुं । उद्देश्यपादपे । ग्रामादि

चैत्रः

प्रसिद्धिहेतो महावृत्ते । देवतरौ
। देवावासे ॥ जिनविम्बे ॥ जिनसभा
तरौ ॥ बुद्धे । न । आयतने ॥ चि
ताचिह्ने ॥ बुद्धवेद्ये ॥ जिनसभाया-
म् ॥ यज्ञस्थाने ॥ जनानां विश्राम
स्थाने ॥ देवस्थाने ॥ चित्यामिचि
त्येचेतिसाधुः । चित्यायाद्दम् ।
तस्येदमित्यण् ॥

चैत्यगृहम् । न । चतुष्पथमण्डपे ॥

चैत्यद्रुः । पुं । अश्वत्याऽगमे ॥ प्रस्थात
वृत्ते ॥

चैत्यद्रुमः । पुं । अश्वत्यवृत्ते ॥ प्रसिद्ध
द्रुमे ॥ ग्रामादिसमीपे स्थातवृत्ते ॥

चैत्यमुखः । पुं । कमण्डलौ ॥

चैत्यवृक्षः । पुं । चैत्यद्रुमे ॥

चैत्योपरागः । पुं । कर्त्तृत्वादिसर्वप्र
पञ्चसम्बन्धे ॥ चैत्येन उपरागः ॥

चैत्रः । पुं । मासविशेषे । चैत्रिके ।
मघौ ॥ अवजातस्यफलम् । सत्क
र्मशाली विनयी सुवेशो भोगी सु
खी स्यान्मधुरान्नभोजी । सत्सङ्ग
युक्ता द्विजदेवभक्तो भवेन्मनुष्योम
धुमासजन्मा ॥ चैत्रीपौर्णमास्यस्मि
न् । विभाषाफाल्गुनीत्यादिनापञ्चे
ऽण् ॥ अद्रिविशेषे ॥ चित्रागर्भजे
वुधपुत्रे सप्तद्वीपाधिपतौ सुरथरा-
जस्यपितामहे ॥ बुद्धुभिच्छुके ॥ न ।

चोचः

मृते ॥ देवकुले । देउल इति गौ
डभाषा ॥ मृतकचैत्ये ॥

चैत्रकः । पुं । मधुमासि ॥ न । चित्र
कस्त्यशकादैः ॥

चैत्रयम् । न । कुवेरस्योद्याने ॥ मे
रोः प्राच्यां यो विष्कम्भश्चैत्रस्तस्य मू-
लोद्याने ॥ चित्रयेन गन्धर्वेण निर्द-
त्तम् । तेन निर्दत्तमिच्छन् ॥

चैत्रावली । स्त्री । चैत्र्या पूर्णिमायाम्
। मधूत्सवे । सुवसन्ते ॥

चैत्रिकः । पुं । चैत्रे । मधुमासि ॥ चै-
त्री पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गु-
नी अवगाकार्तिकी चैत्रीभ्य इति प-
ठेठक् । ठस्येकः ॥

चैत्री । स्त्री । चैत्रपूर्णिमायाम् ॥ चित्र
यायुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः
काल इत्यण् । ततोऽङीप् ॥

चैद्यः । पुं । दमघोषात्मजे । शिशुपा-
ले ॥ चेदीनां जनघदानामयम् । छ-
द्देत्कोशला जादाज्ज्यङ् इति ज्यङ्-
॥ पुंभूम्नि । चेदिदेशोद्भवे । चेदिषु ॥

चैलम् । न । मृदुवस्त्रे ॥ चेलति चेल्य
तेवा । चेल्लगतौ । अच् घञ्वा ।
ततः प्रच्चाद्यण् ॥

चोकम् । न । हेमाङ्गायामूले ॥

चोचः । पुं । मीते ॥ चि । शुचौ ॥ स्व-
भावशुचा वरण्यादिदेशे ॥ दच् ॥

चोद्यम्

अभीक्ष्णे ॥ मनोच्चे । चोखा इति
भाषा ॥

चोचम् । न । वल्के ॥ चर्मणि ॥ गुडत्त-
चि ॥ त्वक्पत्रे । तेजपात इति भाषा ॥
प्रशस्तं चोचमस्यास्ति । अर्शचाद्यच् ॥
चोटी । स्त्री । शायाम् ॥ इति हे० ॥

चोडः । पुं । प्रावरण ॥ कञ्चुके ॥ पुंभू-
म्नि । देशविशेषे । चोडाः ॥

चोदकः । त्रि । प्रेरके ॥ चोदयति । चु-
दप्रेरणं । हेतुमस्मिजन्तात् कर्मणि
गुल्ल् ॥

चोदनम् । न । प्रेरणे ॥

चोदना । स्त्री । विधौ ॥ चोदनाचोप-
देशश्च विधिश्चैकार्थवाचिनः इति भ-
ट्टोक्तिः ॥ विधिवाक्ये । क्रियायाः-
प्रवर्त्तके वचने ॥ चोदना नाम लिङ्-
लोऽतथ्यदादिशब्दव्यवस्थापितवि-
धिनिषेधरूपयजनादिक्रियाप्रवर्त्तकं
वचनमभिधीयते ॥ तर्जनायाम् ॥
प्रवर्त्तनायाम् ॥ प्रेरणायाम् ॥ शब्द-
भावनायाम् ॥ चोद्यते प्रवर्त्त्यतेऽन-
येति । युच् ॥

चोदनागुहः । पुं । कन्दुके ॥

चोदितः । त्रि । प्रेरिते ॥

चोद्यम् । न । अद्भुते ॥ प्रश्ने ॥ पूवप-
त्रे ॥ चोद्यंवा परिहारो वा क्रियतां
द्वैतभाषया । अद्वैतभाषया चोद्य

चोरितः

नास्ति नापितदुत्तरम् ॥ चि । चो
दनाहं । प्रेर्ये । प्रेरणायोग्ये ॥ चो
दितुयोग्यः । अहंकृत्यतृचश्चेति
यत् ॥

चोपनम् । न । शनैर्गममे ॥ मौने ॥

चुपेर्लुट् ॥

चोरः । पुं । स्तेयकर्त्तरि । तस्करे ।

दस्यौ । प्रच्छन्नापहारिणि ॥ गन्ध
द्रव्यविशेषे ॥ कृष्णशय्याम् ॥ चोरय
ति । चुरस्तेये । पचाद्यच् ॥

चोरकः । पुं । पृक्कायाम् । ग्रन्थिपर्णम
भेदे । भंडिउरइति नैपालभाषा ॥

चोरघातः । पुं । रात्रां हस्तिविशेषे ॥

चोरं हन्ति । हन० । कृत्यल्युटोबहु
लभित्यण् ॥

चोरपुष्पिका । स्त्री । शङ्खिन्याम् ॥

चोरपुष्प्येव । स्वार्थे कन् ॥

चोरपुष्पी । स्त्री । शङ्खिन्याम् । के

शिन्याम् । सांखाहूली इति भाषा ॥

चोरद्वपुष्पमस्याः । रात्रिविकाशित्वा
त् । पाककर्णेति ङीष् ॥

चोरस्नायुः । स्त्री । काकनासालता
याम् ॥

चोरा । स्त्री । चोरपुष्पग्राम् ॥

चोरिका । स्त्री । चौर्ये ॥

चोरितः । चि । मुषिते ॥ चौर्यतेस्य ।

चुर० । क्तः ॥

चोषः

चोषः । पुं । कूर्पासके । खीणां कञ्चु
लिकाख्ये आमपदीनकञ्चुके ॥ चो

ल्यते ऽनेनवा । चुलसमुच्छ्राये । अ

च् घोवा ॥ चोला इति प्रसिद्धे पुंसो

वस्त्रविशेषे ॥ अधुना ताञ्जोर इति

प्रसिद्धे देशे । इविडतैलज्ञयोर्मध्ये

चोलदेशः प्रकीर्तितः । लम्बकर्णा

श्चते प्रोक्ता स्तज्ञेदे ऽवान्तरे भवे

त् ॥ चीनदेशस्थे हृदविशेषे ॥ श्लश्रु

धारिणि वेद्यागानधिकारिणि स्तेच्छ

विशेषे । पूर्वमयं क्षत्रिय आसीत् स

गरोराजास्य धर्मनाशं वेशान्यत्त्वञ्च

चकार ॥ न । वसने ॥

चोलकः । पुं । वाणधारके । कवचे ॥

न । वल्कले ॥

चोलकी । पुं । करीरे ॥ नारङ्गे ॥ कि

ष्कुपर्वणि ॥

चोलण्डुकः । पुं । शिरोवेष्टे ॥

चोलनम् । न । नागरङ्गे ॥ किष्कुपर्व

णि ॥ करीरे ॥

चोलहृदः । पुं । चीनदेशीयसरोवि

शेषे ॥

चोली । स्त्री । कूर्पासके । अंगिया इ

ति भाषा ॥ अल्पशूलः गौरादिच्छा

न् ङीष् ॥

चोलोण्डुकः । पुं । शिरोवेष्टे । उष्णीषे ॥

चोषः । पुं । दाहविशेषे । पार्श्वस्थिता

चौपैया

मिनेवसन्तापे ॥ चूषणेनेवपीडा-
याम् ॥

चोष्यः । चि । इच्छुदण्डादौ । यदनै
निष्पीड्य रसांशं निगीर्या ऽवशिष्टं
च्यज्यतेत चोष्यमुच्यते ॥

चोष्कः । पुं । सिन्धुवारे । हयोत्तमे ॥
चौडम् । न । चूडाकरणकर्मणि ॥ चू-
डाप्रयोजनमस्य । चूडादिभ्यउपस-
ङ्गस्थानमिच्छ्यम् ॥

चौड्यम् । न । जलाशयविशेषे ॥ तज्ज-
ले ॥ शिलाक्रीणं स्वयं श्वभ्रं नीला
ञ्जनसमेदकम् । लतावितानसञ्च-
नं चौड्यमिच्छ्यभिधीयते ॥ चौड्यं
ह्रिकरं नीरं रुचं कफहरं लघु । म-
धुरं पित्तनुद्गच्छं पाचनं विशदं स्मृ-
तम् ॥

चौपैया । स्त्री । मात्रावृत्तविशेषे ॥ य-
था । चौपैयावृत्तं त्रिंशन्मात्रं फण्यप-
तिपिङ्गलभणितम् कुरुसप्ततुरङ्गम-
मतिहृदयङ्गममन्तेगुरुमुपनीतम् ।
यदिदशत्रयमुरविभिच्छन्दोविद्भिः क्रि-
यतेयतिरभिरामम् सपदिस्तवसम-
ये नृपतिः कवये वितरति संसदि-
कामम् ॥ यथा । कालियकुलगञ्जन-
दुरितविभञ्जनसज्जनरञ्जनकारी-
गोवर्द्धनधारी गोपविहारीवृन्दावन-
सम्भारी । हतदुर्जयदानवपालि

च्युतिः

तमानवमुदिताखण्डलपाली सङ्गत-
गोपालीनिधुवनशाली भवतुमुदे-
वनमालीति ॥

चौरः । पुं । पाटच्चरे । तस्करे ॥ चोर-
पुष्पगोषधौ ॥ सुगन्धे ॥ चोरणम् ।
चुरस्तेवे । अप्रच्ययात् । संज्ञापूर्वक-
त्वान्नगुणः । चुराशीलमस्य । छत्रा-
दिभ्योऽणः ॥ चोरणववा । स्वार्थिकः
प्रज्ञाद्यण् ॥

चौरा । स्त्री । चोरपुष्पिकायाम् ॥
चौरिका । स्त्री । चौर्ये ॥ चोरस्य भा-
वः कर्मवा । मनोच्चादित्वाद् वुञ् ॥
चौर्यम् । न । चौरिकायाम् । स्तन्ये ॥
चोरस्य कर्मभावोवा । ब्राह्मणादि-
त्वात् ष्यञ् ॥

चौलम् । न । मुण्डनकर्मणि । चूडाक-
रणे ॥

चौलुक्यः । पुं । राजर्षिविशेषे ॥ चुलु-
कस्य मोचापच्यम् । गर्गादित्वात् य-
ञ् ॥ चि । चुलुकेन कृते ॥

च्यवनः । पुं । भार्गवे ऋषिविशेषे ॥ न-
। पतने ॥

च्युतः । चि । चरिते । गलिते ॥ च्यू-
तेस्म । च्युङ्गतौ । क्तः ॥ गच्छार्था-
कर्मकेतिकर्त्तरिक्तो वा ॥ च्युटिते ॥

च्युताचारः । चि । स्खलितव्रते ॥

च्युतिः । स्त्री । चरणे ॥ यथा । धैर्यच्यु-

छगला

तिः ॥ भगे । येनौ ॥ गुदद्वारे ॥
 च्युतोपलः । पुं । भट्टरत्ने ॥ भट्टपाषाणे ॥
 च्युपः । पुं । वक्त्रे । मुखे ॥ च्यवन्ते भा
 षन्ते ऽनेन । च्युङ् । अनेकार्थत्वा
 ज्ञाषणे । च्युवः किञ्चेतिपः ॥
 च्योतत् । चि । श्रोतति ॥
 च्यौतः । पुं । गन्तरि ॥ अण्डजे ॥ ची
 णपुण्ये । च्यवते । च्युङ् । जनिदे
 च्यादिना लण् ॥

छः

-००००००-

छः । पुं । छकारे ॥ छेदने ॥ चि । नि
 र्मले ॥ तरले ॥ न । गृहे ॥
 छगः । पुं । छागे । अजे ॥
 छगयः । पुं । न । करीषे । छाया इ
 ति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
 छमलः । पुं । छागे ॥ न । नीलवस्त्रे ॥
 छायेते । छोछेदने । छोगुग्धस्वश्चे
 तिकलच् ॥
 छगलकः । पुं । छागे ॥ स्वार्थे कः ॥
 छगलण्डः । पुं । दक्षिणदेशे समुद्रसन्नि
 धौ प्रचण्डादेव्याः स्थाने ॥
 छगला । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥
 छगलान्तिका । स्त्री । वृद्धदारकभेष
 जे ॥ छगलस्येवान्त्रमस्याः । गौरादि
 च्चान्डीष् । कन् । ह्रस्वः ॥

छवम्

छगलान्ती । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥
 वृके ॥ छगलस्येवान्त्रमस्याः । गौरा
 दिचान्डीष् ॥
 छगली । स्त्री । वृद्धदारकभेषजे ॥ छा
 गमातरि ॥
 छच्छिका । स्त्री । छाछ इतिप्रसिद्धे त
 क्रप्रभेदे ॥ छच्छिका सरहीनं स्याद
 छाप्रचुरवारिका ॥ छच्छिका श्री
 तला लघ्वी पित्तश्रमटषाहरी ।
 वातनुत् कफकृत् सातु दीपनीलव
 णान्विता ॥ सरहीनम् दधि इति
 सम्बन्धः ॥
 छटा । स्त्री । दीप्तौ ॥ परम्परायाम् ॥
 छटाफलः । पुं । गुवाकवृक्षे ॥
 छटाभा । स्त्री । विद्युति ॥
 छवः । पुं । अतिच्छत्रे । मूलेनपत्रेणच
 वचाकारेवृक्षे । छातारियाविष छा
 तनाविष खरविष इतिच गौडभा
 षा ॥ भूतणे ॥
 छवम् । न । आतपत्रे । छाता इति
 छत्री इतिचभाषा ॥ अथास्यलक्षणम्
 । निचितन्तु हंसपक्षैः कृकवाकुमयू
 रसारसानांवा । दौकूलेन नवेनतु
 समन्ततश्चादितं शुक्लम् ॥ मुक्ताफ
 लै रुपचितं प्रलग्नमालाविलं स्पटि
 कमूलम् ॥ षड्वस्त्रशुद्धैर्मनवपर्वन
 गै कदण्डन्तु ॥ दण्डार्धविसृतं तत्

छत्रधा

समाहृतं रत्नभूषितमुदयम् । नृप
ते स्तदातपचं कल्याणपरं विजयद
म् ॥ युवराजनृपतिपत्न्योः सेनाप
तिदण्डनायकानाम् । दण्डोर्ध्वपञ्च
हस्तः समपञ्चकृतोर्ध्वं विस्तारः ॥
अन्येषां मुष्णघ्नं प्रसादपट्टैर्विभूषित
शिरस्कम् । व्यालन्विरत्नमालं छत्रं
कार्यन्तु मायूरम् ॥ अन्येषान्तुनरा
णां शीतातपवारणन्तु चतुरस्तम् ।
समहृतदण्डयुक्तं छत्रं कार्यन्तु विप्रा
णाम् ॥ ६ ॥ इति वाराह्यामेक स-
प्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ विशेषेयु
क्तिकल्पतरौ दृश्यः ॥ छादयति छा
द्यतेऽनेन वा । छदप्रवारणे । गय
न्तः । घृन् । दृश्यन् च नृकिषु चेति ह्रस्वः
॥ पत्रपात्रपविचेत्यादिलिङ्गानुशास
नात् पुंस्त्वमपि बोध्यम् ॥

छत्रकः । पुं । मत्स्यरङ्गखगे ॥ अतिच्छ
त्रे । रांगाकुलियाखडा इति गौड
भाषा ॥ ईश्वरगृहविशेषे ॥ न । छ
त्रार्थे ॥

छत्रमुच्छ्रः । पुं । गुण्डतृणे ॥

छत्रचक्रम् । न । राज्ञां शुभाशुभ-
ज्ञानबोधके समयाहृतोक्ते चक्रवि-
शेषे ॥

छत्रधरः । पुं ।

छत्रस्यधारके । छा

छत्रधारः । पुं ।

याकरे । छाताधा

छत्वरः

र इति भाषा ॥

छत्रपत्रम् । न । स्थलपद्मे ॥ पुं । भूर्ज
वृक्षे ॥

छत्रपुष्पकः । पुं । तिलकवृक्षे ॥

छत्रभङ्गः । पुं । नृपक्षये । नृपनाम्ने ॥
स्वातन्त्र्ये ॥ वैधव्ये ॥

छत्रवृक्षः । पुं । मुचुकुन्दे । पुष्पवृक्ष
विशेषे ॥

छत्रा । स्त्री । मधुरिकायाम् । मिसौ
॥ अतिच्छत्रे ॥ धान्याके ॥ शिली
न्ध्रे ॥ छत्रमस्याः अस्ति । अच् । छ
त्राकारस्तवकत्वात् ॥ मञ्जिष्ठायाम्
॥ टाप् ॥

छत्राकः । पुं । जालवधुरकेवृक्षे ॥ न ।
शिलीन्ध्रे ॥

छत्राकी । स्त्री । राज्ञायाम् ॥ छत्रमक
ति । अककुटिलायांगतौ । कर्म
गण्यम् ॥

छत्रातिच्छत्रः । पुं । छत्रातिच्छत्रायाम्
। छत्रवत्तृणे । छत्राकारे जलोद्भवे
सुगन्धाख्यतृणविशेषे ॥

छत्राधान्यम् । न । धान्याके ॥

छत्रिका । स्त्री । दिलीरे । शिलीन्ध्रे ॥

छत्री । त्रि । छत्रवति ॥ मत्स्य र्ध्वे इति
॥ पुं । नापिते ॥

छत्वरः । पुं । गृहे ॥ कुञ्ज ॥ छादयति

छदः । छिच्छरच्छत्रेत्यादिना

छदरः

छरच् । दस्यतकारो निपातनात् ॥

छदः । पुं । पचे । पलाशे ॥ गरुति ।
पचे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ तमालवृक्षे ॥ छ
द्यते ऽनेन । छद० । शिजभावे पुं
सिसंज्ञायामितिघः । छाद्यते ऽनेन
वा । छादेर्घ इति ह्रस्वः ॥

छदनम् । न । पचे । पर्णे ॥ पचे ॥ पिधा
ने ॥ तेजपात इति प्रसिद्धे तमालपचे
॥ छद्यते ऽनेन । छद० । आधृषादेति
शिजभावपचे करणेल्युः ॥

छदपत्रः । पुं । भूर्जपत्रवृक्षे ॥

छदिः । पुं । छदिषि । छप्परइति छा
न इति च भाषाप्रसिद्धे ॥

छदिः । स्त्री । पटले । छानइति भाषा
॥ छाद्यति छाद्यते ऽनेन वा । छद० ।
चु० । अर्चिशुचीतिइतिः । इस्मन्नि
तिह्रस्वः ॥ छदिः स्त्रियामेवेतिलिङ्गा
चुशासनसूत्रम् ॥

छद्मनितः । वि । व्याजलब्धे ॥ छद्मना
मिषेण जितो लब्धः ॥

छद्मतापस्तः । पुं । वैडालव्रतिके ॥

छद्म । न । कपटे । व्याजे । शब्धे ॥
अपदेशे ॥ स्वरूपाच्छादने ॥ छाद्य
तेनेम । छद० चु० । मनिन् । इस्म
न्चन्किषुचेतिह्रस्वः ॥

छद्मिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

छदरः । पुं । छत्तरे ॥

छन्दः

छन्दः । पुं । वशे ॥ अभिप्राये ॥ विष
भेदे ॥ इच्छायाम् ॥ यथा । छन्दः
कामः कर्मपापं भयं स्यात् कर्मणः फ
लम् । अनर्थरूपं चित्तय मदैते वी
द्यते नहि ॥ कर्मशब्देन धर्माधर्मा
वुच्येते ॥ छन्द्यते छन्दनं वा । छदि
संवरणे इच्छायामपि । घञ् ॥

छन्दःपर्णः । पुं । मायामये संसारवृक्षे ॥

छन्दांसि छादनात् तच्चवस्तुप्रावर
णात् संसारवृक्षरक्षणाद्वा कर्मका
ण्डानि ऋग्यजुः सामलक्षणानि ।
तानि पर्णानीव पर्णानियस्य । यथा
वृक्षस्य परिरक्षणार्थानिपर्णानि भव
न्ति तथासंसारवृक्षस्य परिरक्षणार्था
नि कर्मकाण्डानि । धर्माधर्मतद्वेतु
फलार्थत्वात् छन्दसाम् ॥

छन्दःस्तुत् । पुं । गरुडे । वैमतेये ॥ छ
न्दोभिः स्वावयवैः सौत्ति । छुञ् । कि
प्तुक् ॥

छन्दः । न । वेदे ॥ स्वैराचारे ॥ अभि
लाषे ॥ नियताक्षरपादरूपेगायत्र्य
नुष्टुपादौ । गायत्र्युष्णिगनुष्टु-
हतीपङ्क्ति त्रिष्टुब्जगतीषु सप्तसु ॥
पद्ये ॥ पद्यस्य लक्षणं यथा । पद्यंच
तुष्टुदी तच्च वृत्तं जातिरितिदिधा ।
वृत्त मक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृ
ताभवेत् ॥ सममर्दुसमंवृत्तं विषम

छन्दोभ

चेतितविधा । समं समचतुष्पादं भ
वत्यर्द्धसमंपुनः ॥ आदिस्तृतीयवच
स्य पादस्तुर्यो द्वितीयवत् । भिन्न-
चिह्नचतुष्पादं विषमं परिकीर्तित
म् ॥ एषामर्थः । अक्षरसङ्ख्यात
मक्षरगणनया परिप्राप्तं वृत्तमु-
च्यते । मात्राकृता मात्रागणनयानि
र्णीता जातिः जातिसंज्ञका भवति
॥ समं समचतुष्पादम् । अर्द्धसमं य
स्य प्रथमः पादः तृतीयेन पादेन तु
ल्यः । चतुर्थः पादो द्वितीयेन पादेन
तुल्यः । विषमं पृथक्लक्षणचतुष्पा-
दम् । इति ॥ तच्च नाना विधम् । त
स्य पिङ्गलादयो बहवो ग्रन्थाः सन्ति
॥ छन्दसां लक्षणोदाहरणानि तत्
तत् स्थाने दृष्टव्यानि ॥ चन्दनम्
चन्द्यते ऽनेमवा । चदिआह्लादने-
दीसौच । चन्देरादेश्छन्दश्चमुन् ॥
छन्दस्यः । त्रि । इच्छया कृते ॥ छन्दसा
निर्मितः । छन्दसे निर्मित इति यत् ॥
छन्दोगः । पुं । सामगे । सामवेदज्ञे ब्रा-
ह्मणे ॥ छन्दोगायति । गैश्चन्दे । गा
योष्टगिति ष्टक् ॥
छन्दोगपरिशिष्टम् । न । कात्यायनमु-
निकृते सामवेदिनां कर्मकोधके गो-
भिसूत्राणां परिशेषशास्त्रे ॥

छन्दोभङ्गः । पुं । छन्दसः पतने ॥ अपि

छर्दिका

माघं मघं कुर्याच्छन्दोभङ्गं त्यजेज्जि-
राम् ॥
छन्दोविचितिः । स्त्री । श्रुतच्छन्दसां प्र-
त्यायके शास्त्रे ॥
छन्नम् । न । निर्जनस्थाने । रहसि ॥
छद्यतेस्म । छद० । क्तः । आगमशा-
स्त्रस्थानित्यस्त्रान्नेट् ॥ चि । छादिते
। ठका इति भाषा ॥ छाद्यतेस्म । छ-
द० । शिजन्तः । वादान्तत्यादिना
साधुः ॥
छमण्डः । त्रि । मृतपितृके । छोरा छो-
री इति छोकरा छोकरी इति च भाषा
इत्युणादिकोषः ॥
छर्दम् । न । वमने ॥
छर्दनः । पुं । अचम्बुषराक्षसे ॥ नि-
म्बवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ न । वमने ॥
छर्दोपनिष्ठा । स्त्री । कर्कश्याम् ॥
छर्दिः । स्त्री । वमनरोगे । वमद्यौ ॥
छाद्यन्नाननवेगै रर्दयन्नङ्गभञ्जनैः
। निरुच्यते छर्दिरिति दोषोक्तं प्र-
धावितः ॥ छर्दयति । कृदीसन्दीपने
। शिजन्तादचङ् । कासः श्वासे ज्व-
रो हिक्का तृष्णा वैचित्त्यमेव च । ह
श्लेष्मसमकश्चेति ज्ञेया श्छर्देरुपद्रवाः ॥
छर्दिका । स्त्री । उत्काशिकायाम् । छ-
र्दिषि ॥ विष्णुकान्तायाम् ॥
छर्दिकारिपुः । पुं । चतुर्दशायाम् ॥ त्रि

कृत्तम्

। कृदिभे ॥

कृदिभः । पुं । अरिष्टे । निम्बे । मालके ॥
कृदिः । स्त्री । वमौ । वमने ॥ कृदति
। कृदीसन्दीपने । अर्चिशुचीत्यादि
ना इति ॥

कृदी । स्त्री । वमने ॥ आमाशयोत्कृ
षमवाहि सर्वा श्वर्द्धामता लङ्घन
मेवतस्मात् । विधीयते मारुतजां
विनातु संशोधनं वा कफपित्तहारी
तिवैद्यकम् ॥ कृदिकारादक्तिन इति
उगीष्ट ॥

कृत्तम् । न । स्वखिते । कूटयुद्धादिना
युद्धप्रयादायाश्चलने ॥ कृत्तनि । शा
ब्दे । व्याजे । स्वरूपाच्छादने ॥ ता
त्पर्यान्तरेण प्रयुक्तस्य शब्दस्याऽर्था
न्तरेण कथने ॥ तथाचाक्षपाद प्रणी
तं सूत्रम् । वचनविधातोऽर्थविक
ल्पोपपत्त्या कृत्तम् । ५० ॥ अर्थस्य वा
कृत्तमतस्य योविकल्पोविरुद्धः क
ल्पोऽर्थान्तरकल्पनेतियावत् तदुप
पत्त्ययुक्तिविशेषेण योवचनस्य वा
युक्तस्य विधातो दूषणं तच्छलमि
त्यर्थः । वक्तृतात्पर्याऽविषयार्थक
ल्पनेन दूषणाभिधानमिति फलितम्
। तात्पर्याविषयत्वम् विशेष्ये विशे
ष्ये संसर्गे वा ॥ यथा । नेपाखादा
गतेयं नवकम्बलवत्त्वादित्यत्र नव

छागः

संख्यापरस्वकल्पनयाऽसिद्धाभिधान
म् । प्रमेयं धर्मत्वादित्यत्र पुण्यत्वा
र्थकल्पनया भागासिद्धाभिधानम् ।
वर्द्धमान् धूमादित्यत्र धूमावयवे
व्यभिचाराभिधानम् ॥ तत्त्विविधं
वाक्छलं सामान्यच्छलमुपचारच्छ
लम् ॥ ५१ ॥ छागम् । छोछेदने ।
दृष्टादित्वात्कलः ॥

छलना । स्त्री । परप्रतारणायाम् ॥

छलितः । पुं । स्वखिते । छले ॥

छल्ली । स्त्री । विरुद्धि ॥ सन्ताने ॥ व
त्कले । छात्र इति भाषा ॥ कुसुम
विशेषे ॥

छविः । स्त्री । शोभायाम् ॥ कचि ॥

व्यति असारम् । छो० । कृदिष्ट्वि
च्छवीत्यादिना क्लिन्नन्तो निपातितः
॥ छिनत्ति तमो वा । छिदिरद्वैधी
करणे ॥

छाः । पुं । शवके ॥ इत्येकाक्षरः ॥

छा । स्त्री । छादने ॥

छागः । पुं । वस्त्रे । छागलके । अजे ।

वर्करे । वकरा इति भाषा ॥ तत्प
रीचोक्तायुक्तिकल्पतरौ भोजराजे
न । नक्षत्राणां विभेदेन नराणां तु
गणत्रयम् । तेषां शुभाय निर्दिष्टं पशु
वस्तुत्रयं बलौ ॥ ये कृष्णाः शुचयश्चागाः
पश्वे वा न्ये तथैव च । देवजातिमिश्रम्

छागः

सृज्यास्तेसर्वार्थोपसिद्धये ॥ येपीता
हरितावापिनरजाते रुदीरिताः ।
ये शुक्लाश्चमहान्तोवारजोजातेः शु
भप्रदाः ॥ योमोहादयवा चानाह-
लिमन्यं प्रयच्छति । वधएवफलं तस्य
नान्यत् किञ्चित् फलंभवेदिति ॥
अस्यमांसगुणाः । छागमांसं लघुसि
ग्धं स्वादुपाकं विदोषनुत् । नाति
शीत मदाहिस्त्र्यात् स्वादुपीनसनाश
नम् ॥ परंवलकरंरुच्यंरुच्यं वीर्यव
र्द्धनम् ॥ अजायाअप्रसूताया मांसं
पीनसनाशनम् । शुष्ककासेऽरुचौशो
षेहितममेश्वदीपनम् ॥ अजासुत
स्यबालस्य मांसं लघुतरंस्मृतम् । ह
द्यंजरहरं ओष्ठंस्वादुबलदं भृशम्
॥ मांसंनिष्कासिताण्डस्य छागस्य क
फकृद्भर । स्त्रोतः शुद्धिकरं वल्यं मां
सदं वातपित्तनुत् ॥ दृढस्य वातलं
रुच्यं तथा व्याधिमृतस्यच । ऊर्ध्वज
चुविकारंछागमुण्डंरुचिप्रदमिति॥
*॥ अथछागलक्षणम् । छागशुभाशु
भलक्षणं मभिधास्ये नवदशाष्टदन्ता
स्ते । धन्याः स्याप्यावेश्मनि सन्त्याज्याः
सप्तदन्तास्ते ॥ दक्षिणपार्श्वेमण्डल
मसितं शुक्लस्य शुभफलं भवति ।
अप्यनिभः कृष्णलोहितवर्णानांश्चे
तमतिशुभदम् ॥ स्तनवदवलम्बतेय

छागः

कण्ठेऽजानां मणिः सविज्ञेयः । एक
मणिःशुभफलकृद् धन्यतमा द्वित्रि
मणयोये ॥ मुण्डाः सर्वेशुभदाः सर्व
सिताः सर्व कृष्णदेहाश्च । अर्दुसि
ताः सितार्द्धा धन्याःकपिलार्द्धकृष्णाश्च
॥*॥ अथचतुर्णां कुट्टककुट्टिकजटि
लवामनानां क्रमेण लक्षणं करोति ।
विचरति यूथस्याग्रे प्रथमं वाम्भोव
गाहते योऽजः । सशुभः सितमूर्द्धा
वा मूर्द्धनि वा कृत्तिकायस्य ॥ सपृष
तकण्ठशिरावातिलपृष्ठनिभश्चताम्रद
कशस्तः । कृष्णचरणः सितोवा कृ
ष्णोवा श्वेतचरणोयः ॥ यःकृष्णाण्डः
श्वेतो मध्ये कृष्णेन भवतिपट्टेन ।
योवाचरति सशब्दं मन्दं सशो-
भनश्छागः ॥ ऋष्यशिरोरुहपादो
योवाप्राक्पाण्डुरोऽपरेनीलः । स-
भवति शुभकृच्छामः श्लोकश्चाप्यत्र
गर्गीकृतः ॥ तमाह । कुट्टकः कुट्टिक
श्चैव जटिलो वामनस्तथा । तेच-
त्वारःश्रियः पुत्रा नालक्ष्मीके वस
न्तिवै ॥*॥ अथाऽप्रशस्तानां लक्षण
म् ॥ अथाऽप्रशस्ताः खरतुल्यनादाः
प्रदीप्तपुच्छाः कुनखा विवर्णाः । निवृ
त्तकर्णाद्विषमस्तकाश्च भवन्ति तेचा
सिततालुजिह्वाः ॥*॥ अथशुभलक्ष
णानि । वर्णैः प्रशस्तैर्मणिभिः प्रयुक्ता

छागवा

मुखडाश्च ये ताम्रविलोचनाश्च । ते
पूजिता वेश्मनि मानवानां सौख्या
नि कुर्वन्ति यशःश्रियश्चेति ॥ पुरो
डाशे ॥ न । छागीदुग्धे ॥ छप्रति ।
छो० छायाते छिद्यते वा । छापूख
डिभ्यः किदिति गन् ॥ त्रि । छाग छा
ग्योः सन्निधिनि ॥ मत्स्यविशेषे ॥ यथा
। श्वेतं सुपाकं समदीर्घदृष्टं निः श-
क्कलं छागलकं वदन्ति । गले द्विक
ण्टः किलतस्त्वष्ट्रे कण्टः सुपथ्यो रुचि
देवस्तप्रद इति ॥

छागणः । पुं । करीषाम्यौ । गोठेकी
आग इति भाषा ॥

छागभोजी । पुं । वृके ॥ चि । छागभ
चके ॥

छागरथः । पुं । अम्यौ ॥ छागोरथेऽस्य ॥

छागलः । पुं । छागे ॥ छागल एव । प्रजा
द्यम् ॥ आचये च षिविशेषे ॥ छाग
लस्या पत्यम् । विकर्णशुङ्गच्छगला
दिपत्यम् ॥

छागलकः । पुं । अजे । स्तुभे । वर्करे । छा
गे ॥ स्वार्थे कः ॥

छागलादम् । न । भैषज्यरत्नावल्युक्ते
भिषजादृतविशेषे ॥

छागलान्तिका । स्त्री । वृद्धदारकरुचे ॥

छागलान्त्री । स्त्री । वृके ॥

छागवाहनः । पुं । अम्यौ ॥

छात्रक

छागिका । स्त्री । छाग्याम् ॥ स्वार्थे कः ।

केण इति ह्रस्वः ॥

छागी । स्त्री । अजायाम् । छागमात
रि ॥ छागात् जातेरिति ङीष् ॥

छागीदुग्धम् । न । अजाचीरे ॥ छागं क
षायं मधुरं शीतं ग्राहि पयो लघु
। रक्तपित्तातिसारघ्नं चयकासञ्चरा
पहम् ॥ अजानालघुकायस्त्रात्राना
द्रव्यनिषेवणात् । नात्यम्बुपानाद्
व्यायामात् सर्वव्याधिहरं पयः ॥

छातः । त्रि । छिन्ने ॥ दुर्बले ॥ छायाते
स्म । छो० क्तः । छतिस्मवा । गत्य
र्थेति क्तः । शास्त्रोरन्यत रस्यामिती
त्वा भावः ॥

छात्रः । पुं । अन्तेवासिनि । शिष्ये ॥
गुरुदोषाच्छादनं छत्रम् । तच्छील
मस्य । छात्रादिभ्यो णः ॥ न । मधुप्र
भेदे ॥ वरटाः कपिलाः पीताः प्रा
योहिमवतो वने । कुर्वन्ति छात्रकाका
रंतज्जं छात्रं मधुसूतम् ॥ छात्रं कपि-
लपीतं स्यात् पिच्छिलं शीतलं गुरु
। स्वादुपाकं कृमिश्चिररक्तपित्तप्रमेह
जित् ॥ भ्रमदृग्मोहविषहृत्तर्पण
चगुणाधिकम् ॥

छात्रकम् । न । छात्रेमधुनि ॥ यथा ।

छत्राकारन्तुपटलं सरघाः पीतपिङ्ग
लाः । याः कुर्वन्ति तदुत्पन्नं मधुच्छा

छान्दोग्य

चकमीरितम् ॥ शिवमेव कृमिघ्नम्
विद्याच्छात्रं गुणोत्तरम् ॥

छात्रगणः । पुं । पदाद्यविदि । श्लोका
अपदवेत्तरि ॥

छात्रदर्शनम् । न । हैयङ्गधीने ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥ शिष्यावलोकने ॥

छात्रादिनिलयः । पुं । मठे ॥ छात्रेऽ
न्नेवासी आदिर्येषां परिव्राजकचप
णकादीनाम् तेषां निलयः ॥

छादनम् । न । दले । पत्रे ॥ आच्छाद
ने ॥ अन्तर्हाने ॥ पुं । नीलाम्बान
वृक्षे ॥

छादितः । चि । संवृते । आच्छादिते
॥ यथा । घनतरघनवृन्दैश्चादितै-
पुष्पवन्ताविच्छुद्भूतः ॥ छाद्यतेऽस्य । छ
द० वादान्तात्पक्षेसाधुः ॥

छादिषेयम् । न । तृणे ॥ छदिषे इदम्
। छदिरुपधिवलेर्दञ् ॥

छादिकः । चि । कापटिके । व्याजेन
व्यवहर्त्तरि ॥ छद्मना चरति । ठक् ॥

छान्दसः । पुं । श्रोत्रिये । वेदाध्ययन
कर्त्तरि । वेदवेत्तरि ॥ छन्दोधीते
वेत्तिवा । पक्षे तदधीतेतदेदेत्यण्
॥ छन्दसो व्याख्यानस्तत्र भवेवा । छ

न्दसोऽयदृशा विच्यण् । यतितु छन्द
स्यः ॥ त्रि । छन्दसाम्बन्धिनि ॥

छान्दोग्यम् । न । छन्दोगानां धर्मे आ

छायाप

न्याये समूहे च ॥ चरणेभ्यो धर्मवदिति
छन्दोगौ विद्यकेति श्यः ॥ सामवेदो
पनिषदि ॥

छाया । स्त्री । आतपाभावे । भावानु
गायाम् । श्यामायाम् ॥ प्रतिबिम्बे
॥ अर्कयोषिति । संज्ञाप्रतिकृतौ ॥
पाखने ॥ उत्कोचे ॥ कान्तौ ॥ स
च्छोभायाम् ॥ पङ्क्तौ ॥ तमसि ॥
अतिधृतिसंज्ञकेन विशाचरा वृत्ति
विशेषे ॥ यथा । भवेत् सैवच्छाया
तद्युगयुतास्याद्वादशान्ते यदा ॥
सैव मेघविस्फूर्जितैवेत्यर्थः । यथा
। अभीष्टं जुष्टोयो वितरति लसदो
श्चारुशाखोज्ज्वलः स्फुरन्मानारत्नस्त
वकिततनुश्चिचांशुकालम्बितः । न
यस्माद्धिच्छाया मुपगतवतां संसा
रतीश्रुतप स्तनोतिप्रोत्तापं स जग
दवतात्कंसारिकल्पद्रुमः ॥ अति ।
छो० । श्यावधेतिणः । आतोयुद् ॥
यदा । साक्षात्सिद्ध्योयः ॥ सादृश्ये ॥

छायाकरः । त्रि । छवधारे । छाताधार
इति भाषा ॥

छायातनयः । पुं । शनैश्चरे ॥ छायाया
स्तनयः ॥

छायातकः । पुं । स्थिरच्छायवृक्षे ॥
छायात्मजः । पुं । शनिग्रहे ॥

छायापथः । पुं । आकाशे ॥ देवपथे ।

छिक्किका

नभः सरिति ॥ स्वातीपथे ॥ छाया
पथेनाम ज्योतिश्चक्रमध्यवर्तीकश्चि
त्तिरश्मीनेऽवकाशइतिमहानाथः ॥

छायापुत्रः । पुं । मन्दे । शनौ ॥

छायापुरुषः । पुं । आकाशेदृष्टये नि
जच्छायारूपे पुरुषे ॥ तदवलोकन
विधिर्योगप्रदीपिकायां दृष्टव्यः ॥

छायाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

छायाभिवृत् । न । आतपचे । छजे ॥

छायासृगधरः । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥

छायावृत्तः । पुं । छायाप्रधाने दृष्टे ॥

शकपार्थिवादिः ॥

छायासुतः । पुं । शनौ ॥

छिः । पुं । गर्हायाम् ॥ इत्येकाक्षर-
कोषः ॥

छिक्कनी । स्त्री । चवकृति । नकछिक
नीतिश्रुतौषधौ ॥ छिक्कनी कटुका
रुच्यातीक्ष्णोष्ण वज्रिपित्तकृत् । वा
तः कृतीकुष्ठकुमिवातकफापहा ॥

छिक्करः । पुं । सृगविशेषे ॥ मांसं छि
क्करजं कृत्तमाज्ये तप्ते सुभृष्टकम् ।
दधिसैन्धवहिङ्गाद्यं सुधूलेनाति धू
लिनम् ॥ कषायं मधुरं स्वादु कफ
पित्तानिलापहम् । त्रिपाकेकटुकं प्रो
क्तं विशेषेणामिवर्द्धनम् ॥

छिक्का । स्त्री । चुते ॥ छीकइतिभाषा ॥

छिक्किका । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

छद्मम्

छितः । चि । लूने ॥ छायेतेस्म । छो०
। क्तः । शास्त्रान्यतरस्यामितीत्वंवा ॥

छित्तिः । स्त्री । छेदे ॥ छिद्रे ॥ छिद्यते
छेदनं वा । छिदिर् ० । छियांक्तिन्
॥ पुं । करज वृत्ते ॥

छित्त्वरः । चि । धूर्त्ते ॥ वैरिणि ॥ न ।
छेदनद्रव्ये ॥ छिनत्ति । छिदिर् ० ।
छित्त्वरच्छत्तरेत्यादिनाप्सरश्च नि
पातनाहकारस्यतकरोगुणाभावश्च ॥

छिद् । चि । छेदनकर्त्तरि ॥ छिनत्ति
। छिदिर् ० । क्तिप् ॥

छिदकम् । न । वज्रे ॥

छिदा । स्त्री । छेदने । द्वैधीकरणे ॥
छिदिर् ० । छिदभिदादिभ्योङ् ।
टाप् ॥

छिदिः । स्त्री । कुठारे ॥ शस्त्रे ॥ छिन
त्ति । छिदिर् ० । इन् ॥ हृगृशृपृकुटी
त्यादिनाङ् । क्तिदा ॥

छिदिरः । पुं । पावके ॥ रज्जौ ॥ कर
वाले ॥ परश्वधे ॥ छिनत्ति । छिदि
र् ० । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदी-
त्यादिनाकिरच् ॥

छिदुरः । चि । वैरिणि ॥ धूर्त्ते ॥ न ।
छेदनद्रव्ये ॥ छेदके ॥ छिनत्ति त-
च्छीलः । छिदिर् ० । विदिभिदि
च्छिदेः कुरच् ॥

छिद् । न । दूषणे ॥ रन्ध्रे ॥ नित्यं ॥

छिन्नवे

छिद्रानुसार्यरेः ॥ अवकाशे ॥ गर्ते
 ॥ अष्टमभवने ॥ छिद्रते । छिद्रमे
 दने । घञ् । यद्वा । छिद्यते । छि
 दिर्० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥
 छिद्रवैदेही । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥
 छिद्रान्तः । पुं । नले । पोटागले ॥
 छिद्राफलम् । न । मायाफले ॥
 छिद्रितः । चि । विद्धे । कृतच्छिद्रे । वे
 धिते । वीधा इति भाषा ॥ छिद्र
 तेषां । छिद्र० अदन्तः । क्तः ॥
 छिन्नः । चि । कृत्ते । छाते । लूने । कृ
 तच्छेदने । काटा चीरा फाडा इति
 भाषा ॥ छिद्यतेऽस्य । छिदिर्० । क्तः ॥
 छिन्नग्रन्थिनिका । स्त्री । त्रिपर्णिका-
 याम् ॥
 छिन्नद्वैधः । त्रि । अत्र्यादिपरिपाकेण
 निवृत्तसर्वसमये ॥
 छिन्नपत्री । स्त्री । अम्बुशायाम् ॥
 छिन्नमस्ता । स्त्री । महाविद्याप्रभेदे
 । प्रचण्डचण्डिकायाम् ॥ छिन्नमस्तं
 यस्याः ॥ त्रि । छिन्नमस्तके ॥
 छिन्नरुहः । पुं । तिलकवृक्षे ॥
 छिन्नरुहा । स्त्री । अमृतायाम् । गुडू
 च्याम् ॥ छिन्नारोहति । रुह० । इ
 गुपधेतिकः । ङ्गापोरितिह्रस्वः ॥
 शल्लुक्याम् ॥ स्वर्णकेतुक्याम् ॥
 छिन्नवेशिका । स्त्री । पाठायाम् ॥

छेकः

छिन्ना । स्त्री । छिन्नमस्तायां देव्याम्
 ॥ गुडूच्याम् ॥ इत्थर्याम् । पुंशुल्याम्
 ॥ क्षान्ताच्छिदेष्टाप् ॥
 छिन्नोज्झवा । स्त्री । गुडूच्याम् । गिलो
 य इतिविख्यातायाम् ॥
 छिलिहिण्टः । पुं । पातालगरुड्यामो
 षधौ ॥ छिलिहिण्टः परंवृष्यः कफ
 म्रः पवनापहः ॥ छिलिहिण्डोषि ॥
 कुच्छुका । स्त्री । कुच्छुन्दर्याम् ॥
 कुच्छुन्दरी । स्त्री । गन्धमुख्याम् । कु-
 छुन्दर इतिभाषा ॥
 कुद्धम् । न । प्रतीकरणे ॥ रश्मौ ॥
 कुपः । पुं । चुपे ॥ स्पर्शने ॥
 कुरणम् । न । विलेपने ॥
 कुरा । स्त्री । सुधायाम् । चूर्णे । लेप
 नद्रव्ये । चूना इतिभाषा ॥
 कुरिका । स्त्री । शस्त्रविशेषे । असिपु-
 व्याम् ॥ कुरति । कुरच्छेदने । कुन्
 ॥ इगुपधेतिके कन् वा । इत्थम् ॥
 कुरितः । त्रि । खचिते ॥ रञ्जिते ॥ रु
 धिते ॥
 कुरी । स्त्री । कुरिकायाम् ॥
 कूरिकापत्री । स्त्री । श्वेतायाम् ॥
 कूरी । स्त्री । कुरिकायाम् ॥ इति-
 भरतः ॥
 छेकः । त्रि । गृह्यके । गृहाश्रिते मृगे
 पक्षिणिच ॥ नागरे । विदग्धे ॥ व्य

छेदितः

ति छायते वा । छे० । वा० डे कन् ॥

छेका । स्त्री । मत्तायाम् ॥

छेकानुप्रासः । पुं । अलङ्कारविशेषे ॥

सोनेकस्य सकृत् पूर्वः । अनेकस्य अ
र्थाद्यञ्जनस्य सकृदेकवारं सादृश्यं

छेकानुप्रासः । उदाहरणं यथा । त

तो ऽ रणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः श

शी । दध्रेकामपरिचामकामिनी ग

ण्डपाण्डताम् ॥

छेकोक्तिः । स्त्री । वक्तोक्तौ ॥ छेकाया

उक्तिः ॥

छत्ता । त्रि । छेदनकर्त्तरि ॥ छिनत्ति

। छिद० । टच् ॥

छेदः । पुं । खण्डे ॥ छेदने ॥ छेदनम्

छिद्यते वा । छिदि० । घञ् ॥

छेदनम् । न । भिदि ॥ कल्पने । बह्व

ने । कर्त्तने । अख्येण द्विधाकरणे । छां

गना काटना इति भाषा ॥ छिदि

० । ल्युट् ॥

छेदनीयः । पुं । कतकवृक्षे ॥ चि । छे

द्ये ॥ छेदितुं योग्यः । अर्हेकृत्यटच्

श्चेति अनीयर् ॥

छेदवत् । चि । विच्छेदयुक्ते ॥

छेदिः । त्रि । छेत्तरि ॥ छिनत्ति । छि

दि० । हृपिशिबुहिटतिविदिच्छिदि

कीर्त्तिम्यश्चेति इन् ॥

छेदितः । चि । छिन्ने ॥

जः

छेद्यः । त्रि । छेदनीये ॥ परिच्छेद्ये ॥

॥ छेत्तुं शक्यः । शकिलिङ्चेति श
क्या ऽ र्हेकृत्यः ॥

छेमण्डः । पुं । पितृहीने । छांडा छोरा

इत्यादिभाषा ॥ इत्युयादिकोषः ॥

छेलकः । पुं । छागे ॥

छेलिका । स्त्री । आजायाम् । छा

ग्याम् ॥

छलुः । पुं । सोमराज्याम् ॥

छैदिकः । पुं । वेतसे ॥ छिन्नप्रकृढ

त्वात् छेदं निश्चयमर्हति छेदादिभ्यो

निश्चयमिति ठञ् ॥

छोटिका । स्त्री । तर्ज्जन्मृष्टजध्वनौ

। अङ्गुलिध्वनौ ॥

छोटी । पुं । कैवर्त्ते । जाचिके ॥

छोरणम् । न । परिच्यागे । छोडना

इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

छोलङ्गः । पुं । मातुलुङ्गे । टावानेव

इतिगौड भाषा ॥

छोहारा । स्त्री । द्वीपान्तरखर्जूरिका

याम् ॥ खर्जूरी गोस्तनाकारा पर

द्वीपादिहागता । जायते पश्चिमेदे

शे साछोहारेतिकीर्त्यते ॥

जः

.....

जः । पुं । जकारे ॥ ज्यत्युज्ये ॥ जन्मा

जगत्

म् ॥ तातमावे ॥ जनार्दने ॥ वेगे
॥ भुक्तौ ॥ विषे ॥ मुरुमध्यगे (। ५।)
॥ चि। वेगिते ॥ जेतारि ॥ जावते । ज
नी ॥ अन्येभ्योपि दृश्यत इति उः ॥

जकुटः । पुं । मखया चले ॥ शुनि ॥

॥ न । वार्त्ताकुपुष्पे ॥

जक्षम् । न । भक्षणे ॥

जक्षिः । स्त्री । भोजने ॥

जगच्चक्षुः । पुं । सूर्ये ॥

जगत् । पुं । वायौ ॥ चि। जङ्गमे ॥ न ।

विश्वस्मिन् । लोके । सचराचरे प्र

पञ्चभूते भोगोपयोगिपरिकरसहि

ते मायामये जन्तुचक्रे ॥ यथा । न

निरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासते

यथा । सामायेतीन्द्रजालादौ लो-

काः सम्प्रतिपेदिहे ॥ स्पष्टं भाति ज

गच्चेदमशक्यं तन्निरूपयम् । माया

मयं जगत् तस्मादीह स्वापचपाततः

॥ यथा । यदुपतेः कगतामधुरापुरी

रधुपतेः कगताक्षरकोशचा । इति

विचिन्त्य कुरुष्व मनस्विरं न सदि

दं जगदित्यवधारयेति रूपसनात

न गोस्वामिनौ ॥ गच्छति । गच्छृ-

गतौ । क्षुतिमभिजुहोतीनां देवेति

क्षिपिदित्ये गमः कावितिमलोपे तु

किं जगत् जगतौ । यदा तु वर्त्तमाने

पृथग्दृग्महज्जगच्छतृवच्चेति व्युत्पा

जगद्

द्यते तदा उमिदचामिति मुमि ज
मन् जगता विख्यादिवोधम् ॥ साम
विशेषे ॥

जगती । स्त्री । भुवने । लोके । जगति

॥ च्छावाम् ॥ जने ॥ जम्बूद्वीपे ॥ वा

स्तुविशेषे ॥ छन्दोविशेषे । द्वादशा

चरायां रत्नौ ॥ गच्छति । गच्छृ० ।

वर्त्तमाने पृथदिति साधुः । शठवद्वा

षादुगतिश्चेति ङीप् ॥ यदा । क्षुति

गमिजुहोतीनां देवेति क्षिप् । गमः

कावितिमलोपे तुक् ॥

जगतीधरः । पुं । भूधरे ॥ जगत्प्राः

धरः ॥

जगत्कर्त्ता । पुं । वक्ष्यति ॥ जगतः

कर्त्ता ॥

जगत्पतिः । पुं । परमेश्वरे । हिताहितेष

देशकवेदप्रबोद्धत्वेन सर्वस्य जगतः

पाण्डवितरि ॥ जगतां पतिः ॥

जगत्प्रभुः । पुं । नारायणे ॥ जगत् ज

ङ्गमाजङ्गमम् तत्प्रभुः स्वामी ॥

बुद्धे ॥

जगत्प्राणः । पुं । समीरणे । वायौ ॥ ज

गतां प्राणः ॥

जगत्साक्षी । पुं । सूर्ये ॥ जगतां साक्षी ॥

जगदम्बा । स्त्री । जगज्जनन्याम् । गौ

रीयाम् । पार्वत्याम् ॥ जगतामम्बा ॥

जगदम्बिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

जगन्ना

जगद्गात्री । स्त्री । दुर्गाप्रभेदे ॥
 जगदाधारः । पुं । वायौ ॥ काले ॥ त्रि ।
 जगतामाश्रये ॥ जगताम् आधारः ॥
 जगदीशः । पुं । त्रिष्णौ ॥ जगतामीशः ॥
 जगद्गौरी । स्त्री । मनसादेव्याम् ॥
 जगद्वहः । पुं । वायौ ॥ जगतो वलयेन ॥
 जगद्योनिः । पुं । सदाशिवे ॥ विधात-
 रि ॥ त्रिष्णौ ॥ स्त्री । प्रकृतौ ॥
 भूमौ ॥ जगतो योनिः ॥
 जगद्रूपम् । न । नामरूपात्मके विश्व-
 स्मिन् ॥ अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम
 चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं त्रयं ब्रह्म
 रूपं जगद्रूपं ततो द्वयम् ॥
 जगद्वहा । स्त्री । धरित्व्याम् ॥
 जगदिनाशः । युगान्ते ॥ जगतां विना-
 शो यस्मिन् जगत्याः विनाशः ॥
 जगनुः । पुं । जन्तौ ॥ वैश्वानरे ॥
 जगन्नाथः । पुं । त्रिष्णौ ॥ पुरुषोत्तम-
 च्छेत्ते । उद्यानपीठस्थे भैरवे ॥ उद्या-
 ने विमलाक्षेत्रे जगन्नाथस्तु भैरव-
 त्यागमशास्त्रम् ॥ शास्त्रग्रामो हरेर्मू-
 र्तिर्जगन्नाथश्च भारतम् । कलेर्दश
 सहस्रान्तेययौत्यक्ताहरेः पदमिति
 ब्रह्मवैवर्तम् ॥ वैशाखस्यामले पक्षे
 अष्टम्यां पुष्ययोगतः । कृता प्रतिष्ठा
 भोविमाः शोभने गुरुवासरे ॥ कृता
 ब्रह्मशक्तिशेषः ॥ महापवित्रं हिहरे

जघन

निवेदितं नियोजयेद् यः पितृदेव-
 कर्मसु । तृप्यन्ति तस्मै पितरः सुरा-
 स्य प्रयान्तिलेकं मधुसूदनस्येति म-
 हाप्रसादमाहात्म्यस्यं वचनम् ॥
 जगन्निवासः । पुं । जगतामाधारे सदा
 श्रये परात्मनि ॥ जगतां निवासः ॥
 जगन्नुः । पुं । जगन्वर्थे ॥
 जगरः । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ जगता
 गृह्यते । प्रातिपदिकाद्वाच्यर्थ इति
 लिच् । बाहुलकादरः । जागर्ति ।
 अच् । पृषोदरादिर्वा ॥
 जगलः । पुं । मदनद्रुमे ॥ मेदके । सु-
 राकल्के ॥ पिष्टमद्ये ॥ त्रि । धूर्त्त ।
 कितवे ॥ भृशं गलति गल्यते वा । ग-
 लअदने । यङ्लुगन्तात् अच् । सं-
 ज्ञापूर्वकत्वाद्दीर्घोऽकित इति न
 दीर्घः ॥
 जग्धम् । त्रि । भुक्ते । भक्षिते ॥ अद्य-
 तेस्स । अद० । क्तः । अदोजग्धिल्य-
 सिकितीति जग्धः । इकारउच्चारणा-
 यः । धत्वम् । भरोभरिसवर्णे ॥
 जग्धतृणः । त्रि । भक्षिततृणे ॥ जग्धं
 तृणमनेन ॥
 जग्धिः । स्त्री । विघसे । भोजने । जे-
 मने ॥ अदनम् । अद० । स्त्रियांक्ति-
 न् । अदोजग्धिल्यप्ति किति ॥
 जघनम् । न । स्त्रियः श्रोणिपुरोभागे

जघन्यः

॥ कटौ ॥ हन्यते । हन्तेः शरीराव
यवेद्वेचेत्यच् ॥ यद्वा । वक्रं हन्ति ।
यङ्लुगन्तादच् । अनित्यमागमशा-
स्त्रमित्यभ्यासस्यनुगतो नुनासिका-
न्त्येति नुक् न ॥

जघनकूपौ । पुं । कुकुन्दरयोः ॥ द्विव
चनान्तोयमिति हलायुधः ॥

जघनचपला । स्त्री । मात्रावृत्तेष्वार्या-
प्रभेदे ॥ यथा । प्राक्प्रतिपादितम
र्द्धे प्रथमे चरमेदलेतुचपलायाः । ल
क्ष्माश्रयेत सोक्ता विशुद्धीभिर्जघ
नचपला ॥ यथा । कृष्णः शृङ्गारपटु
र्यौवनमदचक्षलः सुललिताङ्गः ।
आसीद्ब्रजाङ्गनानां मनोहरोजघ
नचपलानामिति ॥

जघनेफला । स्त्री । काकोदुम्बरिका
याम् । कडम्बरी इति भाषा ॥ जघ
नेफलमस्याः । अमूर्द्धेति सप्तम्याः अ
लुक् ॥

जघन्यः । वि । चरमे ॥ गर्हिते ॥ ध-
र्मार्थकामाः सममेवसेय्या योह्येक
सक्तः सज्जनो जघन्यः ॥ अल्पे ॥ पुं ।
शूद्रे ॥ न । मेहने । शिन्ने ॥ अश्वे
षा शतभिषा आर्क्षी स्वातिः ज्येष्ठा
भरणी एषु नक्षत्रेषु ॥ जघनेभवः ।
दिगादिच्चात् यत् शरीरावयवत्वा
द्वा ॥ यद्वा । कुटिलं हन्यते । हन्ते

जङ्गलः

यङन्तादचोयत् । अनित्यमागम
शास्त्रमिति नुगतो ऽनुनासिकान्त-
त्येति ननुक् ॥ जघनमिववा ।
शा०यः ॥

जघन्यजः । पुं । स्त्री । वृषले । शूद्रे ॥
चि । कनिष्ठे ॥ जघन्ये ऽवरकाले जा
तः । सप्तम्यां जनेर्द्धः ॥ जघन्यात् त्या
ज्यात् जातः । जनी० । पञ्चम्यामजा
ताविति डः ॥

जघन्यभम् । न । जघन्यसंचकेषु घ
ट्सु नक्षत्रेषु ॥ जघन्यश्चतुर्भुजः ॥

जघ्निः । पुं । हननयोग्यास्त्रे ॥

जघ्नः । वि । घातके । हन्तरि ॥ हन्ति
। हन० । कुर्भश्चेति चकारात् अन्य
तोऽपि कुर्वातेर्द्धित्वञ्च ॥

जङ्गमः । वि । स्थावरेतरे । श्वरे । च
रिष्यौ ॥ वक्रंगच्छति । गत्यर्थानां
नित्यकौटिल्यइति यङ्भृशार्थे वा-
। पचाद्यच् ॥

जङ्गमकुटी । स्त्री । छत्रे ॥ वारिवा-
याम् ॥

जङ्गमगुल्मः । पुं । प्रचारिपदातिसमू
हे । गल्ल इति भाषा ॥

जङ्गमेतरः । वि । स्थावरे ॥

जङ्गलः । पुं । न । पिशिते ॥ वि । नि
र्जनस्थाने ॥ वनप्रधानदेशे ॥

जङ्गलः । पुं । सेतौ ॥ रोधविशेषे ।

जङ्गलः

जङ्गलाद्विख्याते ॥ इतिजटाधरः ॥

जङ्गलम् । न । विषे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

जङ्गल्यभाषः । वि । अतिशयेन हन्यमा-
ने । भृशंपीड्यमाने ॥जङ्गल । स्त्री । प्रसूतायाम् । गुल्फोर्ध्व-
जान्वधोभागे । टङ्गायाम् । टांग जां
घ इतिच भाषा ॥ जायस्ते रोमाण्य-
स्याम् । जनी० । अच् । तस्य जङ्गच
॥ यद्वा । जङ्गन्यते कुटिलं गच्छति
। हनेर्घङ्गुगन्तात् अन्येभ्योपीति-
ङ् । ॥ टाप् ॥जङ्गलकरिकः । वि । धावके । जाङ्गिके
। जङ्गजीविनि ॥ जङ्गसाध्यत्वादु-
पक्षारात् गतिर्जङ्गल । सैवकरो रा-
जदेयो भागः आकरः श्रेष्ठो वा । ज-
ङ्गकरो ऽस्यास्ति । अतश्च निठनावि-
निठन् ॥ जङ्गैव करीहस्ती यस्येति
वा । कन् ॥जङ्गलाणाम् । न । जङ्गलसन्नाहे । मङ्-
चुणे ॥जङ्गलः । वि । वेगिनि । अति जवे ॥
अतिशयिता जङ्गलस्य ॥ सिद्धादित्वा-
ल्लच् ॥ पशुविशेषाणांगणे ॥ हरि-
णैरङ्कुरङ्गर्ध्वपृष्ठतन्वङ्गुशम्बराः । रा-
जीवोपिच मुण्डीचेत्याद्या जङ्ग-
लसंज्ञकाः ॥ हरिणस्ताम्रवर्णः स्यादे-
यः कृष्णः प्रकीर्तितः । कुरङ्गईष-

जटा

ताम्रः स्याद्वरिणा कृतिकोमहान् ॥

जटायो नीलाण्डको लोके स रोम्ह
इतिकीर्तितः । पृष्ठतश्चन्द्रविन्दुः
स्याद्वरिणात्किञ्चिदल्पकः । न्यङ्गर्वहु-
विषाणोद्यमश्चरोगवयान् महान् ।
राजीवस्तुमृगोच्चेयोराजीभिः परि-
तोदतः ॥ योमृगः शृङ्गहीनः स्यात्
समुण्डीति निगद्यते ॥ जङ्गलाः
प्रायशः सर्वेपित्तक्षेपहराः स्मृताः
। किञ्चिद्वातकराश्चापि लघुबोव ल-
वर्हताः ॥जङ्गलः । वि । जङ्गले ॥ अतिशयिते
जङ्गलस्य । पिच्छादित्वात् इलच् ॥
जजः । पुं । योधे ॥ जजति । जङ्गयुहे
। पचाद्यच् ॥जङ्गलपूकः । वि । वाचाले ॥ पुनः पुन-
र्भृशंवा मर्हितं जपति तच्छीलः । य-
जजपदशायङ् इत्य्कःजङ्गलभ्यमानः । वि । गात्रविनामेन वि-
दारितमुखेपुरुषे ॥ इति कर्ममी-
मांसा ॥जटा । स्त्री । केशविकारे । लयकचे ।
व्रतिनः शिखायाम् । सटायाम् ॥ जा-
यते जन्यते वा । जनेष्टन्लोपश्चेति
टन् धातोर्न्यस्य लोपश्च ॥ मूले ।
शिफायाम् । जड इति भाषा ॥ मां-
स्याम् ॥ वेदपाठविशेषे ॥ सामगा-

जटासा

नोपकरणे ॥ रुद्रजटायाम् ॥ शताव
याम् ॥ जटति । जटसङ्घाते । अच् ।
टाप् ॥ जटाअस्यस्यावा । अर्शसादच् ॥
जटाजूटः । पुं । जटासमूहे ॥ जटा नां-
जूटावन्धः ॥

जटाज्वालः । पुं । प्रदीपे ॥

जटाटङ्कः । पुं । शिवे ॥ जटायांठङ्को-
यस्य ॥

जटाटीरः । महादेवे । शिवे ॥

जटाधरः । पुं । महेश्वरे ॥ बुद्धभेदे ॥ ध-
रति । धृञ् ० । पचाद्यच् ॥ जटानां ध-
रः ॥ चि । जटाधारिणि ॥ जटाधरः
सन् जुहुधीह पावकम् ॥

जटामांसी । स्त्री । नलदे । मांस्याम्
। सुगन्धिद्वयविशेषे ॥

जटायुः । पुं । अरुणपुत्रे सम्पातेः क-
नीयसि दशरथसखे गृध्रविशेषे ॥
॥ जटां याति प्राप्नोति । या ० । मृ०

कुः ॥ गुग्गुलौ ॥

जटायुधः । पुं । गुग्गुलौ ॥

जटायुः । पुं । जटायौ ॥ गुग्गुलौ ॥
जटाआयुरस्य ॥

जटालः । पुं । कचूरे ॥ गुग्गुलौ ॥ मु-
ष्कके ॥ वटे ॥ चि । जटाधरे । जटा
वति ॥ जटाऽस्यस्य । प्राणिस्यादा-
तोऽन्यतरस्याम् ॥

जटाबा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ दाप् ॥

जटुलः

जटावान् । चि । जटिले ॥

जटावती । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

जटावल्ली । स्त्री । गन्धमांस्याम् ॥ रुद्र
जटायाम् ॥

जटिः । पुं । प्रचद्रुमे ॥ जटायाम् ॥ स
मूहे । जटति । जट ० । सर्वधास्तुम्भ-
इन् ॥

जटितः । चि । खचिते ॥

जटी । पुं । प्रचाममे । पाकरि इति
भाषा ॥ सर्वविशेषे ॥ चि । जटायुक्ते
॥ मत्स्ये ब्री० इतिः ॥

जटिलः । पुं । जटावति ब्रह्मचारिप्रभे-
दे ॥ सिंहे । केशरिणि ॥ चि । जटा
युक्ते ॥ यथा । यच्चिन्निनं तदिह दूर-
तरं प्रयाति यच्छेतसा नगमितं तदि-
हाभ्युपैति । प्रातर्भवामि वसुधाधि-
पचक्रवर्ती से । हं ब्रजामि विपिने-
जटिल स्तपस्वीति ॥ जटास्यस्य ।
पि० इत्यच् ॥

जटिला । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ पिप्प-
ल्याम् ॥ वचायाम् ॥ दमनकटुके ॥
राधिकाश्वश्याम् ॥ टाप् ॥

जटी । स्त्री । प्रचवृत्ते ॥ जटामांस्याम् ॥
बृदिकारादिति डीष् ॥

जटुलः । पुं । पिप्पे । देहस्येकृष्णलक्ष्म-
णि । कस्तुर इति भाषा ॥ जटति ।

जट ० । बाहुलकादुलच् ॥

जडा

जठरः । पुं । न । कुक्षौ ॥ वि । दृढे ॥ क
केशे । कठिने ॥ जायते ऽस्मिन् ज
न्तुर्मलोवा । जने ररष्ठचेत्यरः । पृषो
दरादिः ॥

जठरनुत् । पुं । आरग्वधे ॥

जठरामयः । पुं । जलोदररोगे ॥

जडः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पुरुषे ॥ यथा ।

इष्टं वा ऽ निष्टं वा सुखदुःखं वा न वेत्ति
ये मोहात् । परवशगः स भवेद्दिह
नाम्ना जडसंज्ञकः पुरुष इति ॥ वेदग्रह

णासमर्थे । मूर्खे ॥ न । वारिणि ॥ सी

सके ॥ वि । हिमग्रस्ते ॥ मूके ॥

अप्रज्ञे । बुद्धिविकले ॥ अचिदात्मघ

टादीनां यत्स्वरूपं जडं हितत् ॥ अ

नुद्यमे ॥ जलति घनी भवति । ज

लघातने । अच् । डलयोरैकत्वम् ॥

जडक्रियः । वि । चिरक्रिये । दीर्घस्त्व

त्रिणि ॥ जडाक्रियायस्य ॥

जडता । स्त्री । जाड्ये । स्तैमिष्ये । अ

पाटवे ॥ विरहदुःखेन जीवनमात्र

स्थितौ ॥

जडभरतः । पुं । ऋषभपुत्रे । राक्षि ॥

यन्नाम्नेदं भारतं वर्षमभूत् ॥

जडा । स्त्री । शूकशिम्य्याम् ॥ भूम्या

मलक्याम् ॥ अज्ञायाम् ॥ जडयति

। तत्करोतीति मिजन्तात् अच् ।

टाप् ॥

जतुपु

जडिमा । पुं । जडतायाम् ॥ यथा । इ

ष्टा ऽ निष्टापरिज्ञानं यत्र प्रश्ने च ऽ नु

त्तरम् । दर्शनश्रवणाभावो जडिमा

सो ऽभिधीयते ॥ जडस्य भावः । इम

निच् ॥

जडुलः । पुं । जटुले ॥ जलति । जल

। वा० उलच् । डलयोरैक्यम् ॥

जतु । न । अलक्ते । लाच्यायाम् ॥ जा

यते । जनी० । फलिपाटीत्युः तोन्ता

देशश्च ॥

जतुकम् । न । हिङ्गुनि ॥ लाच्यायाम् ॥

जटुले ॥ जत्स्वि । इवेप्रतिकृतावि

तिकन् ॥

जतुका । स्त्री । अजिनपचायाम् । च

र्मचटिकायाम् ॥ गन्धद्रव्यविशेषे ।

जन्याम् ॥ पर्पय्याम् ॥ मालवदेश

प्रसिद्धे लताविशेषे । तिर्यक्फलाया

म् । निशान्धायाम् । जनेष्टायाम् ॥

कजन्तात् टाप् ॥

जतुकारी । स्त्री । जतूकालतायाम् ॥

जतुकृत् । स्त्री । जयम् । चक्रवर्त्तिन्या

म् । गन्धद्रव्यविशेषे । चक्रवत् इति

राधा ॥ जतुकरोति । क्तिप् ॥

जटुङ्गा । स्त्री । पर्पय्याम् ॥

जटुगी । स्त्री । चर्मचटिकायाम् ॥

जटुवकः । पुं । नये । दूतोपकरण

विशेषे । पाशकगुटिकायाम् ॥

जनकः

जतुमणिः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ यथा

। सममुत्सन्नमरुजं मण्डलकं फर

क्तजम् । सहजं लक्ष्मचैकेषां लक्ष्यो

जतुमणिश्च सः ॥ इति निर्दानम् ॥

जतुरसः । पुं । अलक्तके ॥

जतूका । स्त्री । अजिनपत्रायाम् ॥ ज-

नीवृत्ते । चकवत इति भाषा प्रसिद्धे

॥ जायते आरोग्यमनया । जनी०

। उलूकादयश्चेति निपातनात् कचि

दकिङ्किच्यपिनलोपः ॥

जचु । न । स्कन्धकचयोः सन्धौ । कण्ठ

स्थाधोभागे स्थितयोरस्त्रोः ॥ कच

योर्वक्षसः सन्धौ जचुणी समुदाहृते

॥ जायते बाहुरस्मात् । जनी० । ज

च्वादिच्वात् रूपत्ययोनकारस्थत-

कारश्च ॥

जक्षप्रकम् । न । शिलाजतुनि ॥

जनः । पुं । लोके ॥ पृथग्जने । पामरे ॥

शास्त्रीयविवेकहीने ॥ महर्लोकोर्द्ध

लोके ॥ जनेऽष्टकोऽवच्छिन्नः पि

तृजङ्गुजनाश्रयः ॥ जननं जनः जन्म

। भावे घञ् । जनिवध्योश्चेति नट्टिः

॥ समुद्रस्य दैत्यविशेषेषु ॥ शार्करा

च्ये मुनौ ॥

जनकः । पुं । पितरि ॥ मिथिला-

धिपे विदेहे ॥ कारणे ॥ जनयति ।

जनीप्रादुर्भावे । खलु । जनिवहो

जननी

श्चेति नट्टिः ॥ चि । उत्पादयितरि ॥

जनकतनया । स्त्री ।

जनकनन्दिनी । स्त्री ।

सीतायाम् ॥

जनकराजकूपः । पुं । तीर्थ विशेषे ॥

जनकसुता । स्त्री । जानक्याम् ॥

जनकात्मजा । स्त्री । श्रीरामपत्न्याम्

। सीतायाम् ॥ जनकस्य आत्मजा ॥

जनकारी । पुं । अलक्तके ॥ नान्तोऽ

यम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

जनङ्गमः । पुं । चण्डाले ॥ अधार्मिका

न् जनान् गच्छति । जनेभ्यो गच्छ

तिवा । गमश्चेति खच् मुमागमः ॥

जनता । स्त्री । जनानां समूहे ॥ ग्राम

जनवन्धुभ्यस्तल् । तलन्तः स्त्रियाम्

॥ जनत्वे ॥ भावे तल् ॥

जननम् । न । वंशे ॥ जन्मनि ॥ जन्यते

। जनी० जनजनने वा । गयन्तः । क

र्मणिल्युट् ॥ दीक्षयाध्वरेय जमान

स्य जन्मनि ॥ पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं

कुर्वन्ति ये दीक्षयन्तीत्यादिश्रुतेः ।

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मैत्रिव

न्धने । तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य

श्रुतिचोदनादिति मनुस्मृतेश्च ॥

जननिः । स्त्री । जनीनामगन्धद्रव्ये ॥

जननी । स्त्री । मातरि । प्रस्वाम् ॥ द-

यायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ मञ्जिष्ठा-

याम् ॥ अलक्तके ॥ जटामास्याम् ॥

जनलो

जनीनामगन्धद्वये ॥ जनयति । ज
नी० कृत्यल्युटो बहुलमितिल्युट् ।
टित्त्वान् डीप् ॥
जनपदः । पुं । देशे । नीदति ॥ जनः प
पदं वस्सु यच ॥ जने ॥
जनपदी । पुं । जनपदस्वामिनि ॥
जनप्रवादः । पुं । कौलीने । वचनीय
तायाम् । लोकाप्रवादे ॥
जनप्रियः । पुं । धान्यके ॥ शोभाञ्जने
॥ चि । जनानां प्रीतिविषये ॥
जनमेजयः । पुं । परीक्षितराजस्य पुत्रे
। पारीक्षिते ॥ पुरुराजपुत्रे ॥ जनमे
जयति । गयन्तादेजेः कर्त्तरिखश् ।
जनसमुभागमः ॥
जनयिता । पुं । ताते । पितरि ॥ जनय
ति । जनी । टृच् ॥
जनयित्री । स्त्री । जनन्याम् । मातरि
॥ ऋजन्तात् । ऋज्योडीप् ॥
जनरवः । पुं । लोकवादे ॥ यथा । परी
वाद स्तथो भवति वितथोवापि म
हतां तथा प्युच्चैर्धानां हरतिमहि
मानं जनरवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्र
कटनिहताशेषतमसो रवेस्तादृक्-
तेजो नहिभवति कन्यां गतवतः ॥
इति खल्ल्याणसेनः ॥
जनलोकः । पुं । महर्लोको परिभुवने
। महर्लोकः क्षितेरुर्द्ध्वं मेककोटि

जनार्ह

प्रमाणतः । कोटिद्वयेच संख्यातो
जनोभूर्लोकतोजनैः ॥ निवसन्त्यम
ला यचमानसा ब्रह्मणः सुताः । सन
न्दनाद्या योगीन्द्राः सर्वेतेष्टूर्द्ध्वरेत
स इतिकाशीखण्डम् ॥
जनवल्लभः । पुं । श्वेतरोहितवृक्षे ॥ चि ।
लोकप्रिये ॥
जनवादः । पुं । जनप्रवादे ॥
जनवार्त्ता । स्त्री । लोकानां किंवद
न्त्याम् ॥
जनश्रुतिः । स्त्री । सत्त्वान्दतसाधारण
लोकप्रसिद्धौ । किंवदन्त्याम् ॥ जने
भ्यः श्रूयते । श्रुश्रवणे । क्तिन् ॥
जनस्थानम् । न । दण्डकारण्ये ॥ दण्ड
कारण्यस्थान्तिके स्थानविशेषे ॥
जनातिगः । चि । लोकातिशयिनि ॥
जनमतिगच्छति । गम० । अन्यत्रा
पीतिडः ॥
जनान्तः । पुं । देशे । जिला इति पार
स्य भाषा ॥ इति धनञ्जयः ॥
जनान्तिकम् । न । अप्रकाशे । अगोच
रे ॥ विप्रताकाकरेणाऽन्यानपवाय
न्तिये कथाम् । अन्योन्यामन्त्रणं यत्
स्या ज्ञानानांतज्ज्ञ नान्तिकम् ॥
जनार्हनः । पुं । नारायणे । विष्णौ ॥
सर्वैः साधुभिर्जनैः स्वाभिलषिताम्युद
यनिः श्रेयससिद्धये अर्द्यते याच्यते

जनी

इति व्युत्पत्तौ अर्दतेर्याङ्गार्यात् कृ
त्त्यल्युटो बहुलमतिकर्मणिल्युट् ॥
यद्वा । जननं जनः जन्म । तमर्दय
ति इति जनार्दनः । अर्दहिंसायाम्
। नन्द्यादिस्त्राल्युः ॥ जनाः समुद्र
स्यादैत्यभेदाः तेषामर्दन इति वा ॥
जनान् दुर्जनान् अर्दयति हिनस्ती
ति वा ॥

जनाशनः । पुं । वृके ॥

जनाश्रयः । पुं । मण्डपे ॥ जनानां लो
काना माश्रयः ॥

जनिः । स्त्री । उत्पत्तौ । अभूतप्रादुर्भा
वे ॥ नाऽसतोः जन्मना योगः सतः
सत्त्वान्न चेष्यते । कूटस्थे विक्रिया ना
स्ति तस्माद् ज्ञानतो जनिः ॥ जनन
म् । जनी० । जनिघसिभ्यामितीष् । ज
निवध्योश्चेति नट्टिः । नट्टिनिषेधः ॥

जनितः । त्रि । उत्पादिते ॥

जनिष्ठः । पुं । पितरि ॥ जायते ऽस्या
त् । जनी० । जनिदेच्यादिना जने
रिच्छन् । जनिष्ठौ मातापितरौ ॥

जनिष्ठा । स्त्री । मातरि ॥ टाप् ॥

जनिनीलिका । स्त्री । महानील्याम् ॥

जनिमा । पुं । जन्मनि ॥ जायते । ज
नी० । जनिमृङ् भ्यामिमनिच् ॥

जनी । स्त्री । सीमन्तिन्याम् ॥ वध्वाम्

। सुषायाम् ॥ जायते गर्भे । वंशोवा

जन्तुना

ऽस्याम् ॥ उत्पत्तौ ॥ ओषधीभेदे ।

जतूकायाम् ॥ जायते आरोग्यमन
या । जनी० । जनिघसिभ्यामितीष्
। जनिवध्योश्चेति नट्टिः । कृदिका
रादिति ङीष् ॥

जनुः । न । जन्मनि ॥ जननम् । जनी० ।
जनेरुसिः ॥

जनुः । स्त्री । जनने । जन्मनि ॥

जनेष्टः । पुं । मुहुरवृक्षे ॥

जनेष्टा । स्त्री । जतूकायाम् ॥ जातीपु
ष्पे ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ हरिद्रायाम् ॥

जनेदाहरणम् । न । यशसि ॥

जनौः । पुं । जनरक्षके ॥ जनान् अव
ति । अव० । च्छोरिच्छूट् । वृद्धिः ।
ग्लौबत् ॥

जन्तुः । पुं । प्राणिनि । जननशीले ॥
अविद्यादि हृदयग्रन्थिभिर्युते संसारि
णि । वस्तुस्वरूपादर्शनि ब्रह्मादिस्त
म्बपर्यन्ते प्राणिजाते ॥ जायते । ज
नी० । कमिमनिजनीति तुः ॥

जन्तुकम्बुः । पुं । कृमिशङ्खे ॥

जन्तुका । स्त्री । नाडीहिङ्गुनि । राम
व्याम् ॥ खाद्यायाम् ॥

जन्तुघ्नः । पुं । बीजपूरे ॥ न । विडङ्गे ॥
हिङ्गुनि ॥ त्रि । जन्तुघातिनि ॥

जन्तुघ्नी । स्त्री । विडङ्गे ॥

जन्तुनाशनम् । न । हिङ्गुनि ॥ विडङ्गे ॥

जम्बीरः

जमजः । वि । यमजे ॥

जमदग्निः । पुं । परशुरामपितरि । ऋ
चीकमुनिपुत्रे भृगुवंशजे यमदग्नि
मुनौ ॥जमनम् । न । भोजने ॥ जम्वदने ।
ल्युट् ॥जम्पती । पुं । सहोक्त्या जायापत्योः ॥
जायाच्च पतिश्च राजदन्तादिगणे पा-
ठात् जायाशब्दस्य जमभावोऽनिपा-
त्यते ॥ नित्यं द्विवचनान्तः ॥जम्बालः । पुं । शैवाले ॥ पङ्के ॥ जमति
। जमु० । बाहुलकादालन् ॥ यद्वा ।
जम्बदने इति धातुः । भावे घञ्
। जम्बलाति । लादाने । आतोऽनुपे-
तिकः । पृ० ॥जम्बालिनी । स्त्री । नद्याम् । शैवलि-
न्याम् ॥जम्बीरः । पुं । जम्बीरी इति जमटु इति च
पर्वतीयभाषा प्रसिद्धे दन्तशठे । जम्बी
रे । जम्बले ॥ जम्बीर मुष्णं गुर्वस्त्रं
वातश्लेष्मविवन्धनुत् । शूलकासक-
फक्लेशच्छर्दिट्णा मदेऽपजित् ॥ आ-
स्यवैरस्यहृत् पीडा वक्लिमान्द्यकृमी
न् हरेत् । स्वल्पजम्बीरिकातद्वत्-
ष्णाच्छर्दिनिवारिणी ॥ प्रस्थपुष्पे । म-
रुवा इति ख्याते ॥ अर्जके ॥ सिता-
र्जके ॥ जम्पते । जमु० । गम्भीरा

जम्बूः

दयश्चेति ईरदन्तः साधुः ॥ यद्वा ।

जम्पते । विच् । वीरयति । वीरवि-
क्रान्तौ । अच् । जम्चासौ वीरश्च ॥जम्बुः । स्त्री । जामन इति प्रसिद्धे वृक्षे । सु-
रभिपचायाम् । नीलफलायाम् ॥ मे-
रुसरिति ॥ जम्बुद्वीपे ॥ जम्बुद्वीपं
क्षितेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्ष्योऽजनम् ।
चाराध्विना परिरुतं परिरुत्तेन ता-
वता ॥ न । जम्बूफले । जाम्बवे ॥
जमति । जमु० । अन्दूटन् भूजम्बू इ-
त्यादिना कू प्रत्ययो वुगागमश्च
निपातितः । बाहुलकात् ह्रस्वः ॥
फले तु जम्बाः फलम् । जम्बावेत्य-
णोऽभावे ओरञ् । फले लुक् । ह्र-
स्वोऽनपुंसके ॥जम्बुकः । पुं । जम्बूकार्येषु ॥ गोलाप-
जाम इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे-
॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ जमति । जमु० ।
मृगव्यादयश्चेति साधुः ॥ शृगाले ॥जम्बुद्वीपः । पुं । न । भूमेः सप्तद्वीपान्तर्ग-
ते द्वीपविशेषे । जम्बुद्वीपे ॥

जम्बुमार्गः । पुं । तीर्थविशेषे ॥

जम्बुलः । पुं । जम्बूले ॥

जम्बुवनजम् । न । श्वेतजवापुष्पे ॥

जम्बूः । स्त्री । मेरुतरङ्गिण्याम् ॥ -
नागदमन्याम् ॥ जामन इति प्रसिद्धे
वृक्षे । राजफलायाम् । सुरभिपचाया

जम्बूका

म् ॥ सावृहत्तुहमेदेन द्विविधा ।
 तवृहत्त्याः पर्यायाः । महाजम्बूः
 महापत्रा राजजम्बूः वृहत्फला फ
 लेन्द्रः नन्दः महाफला सुरभिपत्राचे
 त ॥ विष्टम्भित्वं रोचनत्वं गुरुत्व-
 च फलेगुणाः ॥ चुद्रायाः पर्यायाः ।
 सूक्ष्मकृष्णफला दीर्घपत्रा मध्यमा ॥
 अत्रैववनजम्बूपर्यायाः । भूमिजम्बूः
 काकजम्बूः नादेयी शीतपल्लवा सू
 क्ष्मपत्रा जलजम्बूका ॥ फलगुणाः ।
 जम्बूः सङ्गाहिणी रूक्षा कफपित्ता
 स्त्रदाहनुत् ॥ जम्बूः फले । जम्बु
 नि । जाम्बवे ॥ जम्बूदीपे ॥ जम-
 ति । जमु० । अन्दूटनभू जम्बूकफे-
 लूककर्म्यदिधिसूरित्युणादि सूक्ष्मेण
 कूप्रत्ययोवृणागमस्यनिपातितः ॥ जा
 यते वा । जनेर्वा तौ तेनैवनिपाति
 तौ ॥ फले तु जम्बूः फलम् । जम्बू
 वेत्यणोऽभावपले ओरञ् । तस्य
 लुप्चेतिलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ ज-
 म्बूदीपे ॥

जम्बूकः । पुं । फेरवे । शृगाले ॥ नीचे
 ॥ पश्चिमाश्यापतौ । वरुणे ॥ गुला
 पजामनइति प्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ श्यौ
 नाकप्रभेदे । जमति । जमु० । उलू
 कादित्वात् साधुः ॥

जम्बूका । स्त्री । काकलीद्राद्यायाम् ।

जम्भः

निर्वीजायाम् । रसाधिकायाम् ॥

जम्बूदीपम् । न । पुं । भूमेः सप्तदीपा
 न्तर्गते दीपविशेषे ॥ यथा । भूमे
 रङ्गे चारस्मिन्धोरदकस्थं जम्बूदीपं
 प्राहुराचार्यवर्याः । अर्द्धेऽन्यस्मिन्
 दीपषट्कस्य याम्ये चारस्मीराद्यम्बु-
 धीनानिबेशः ॥ इतिसिद्धान्तशिरो
 मणिः ॥ पुराणमतेन तु । अयं दीपः
 पद्मकोषमध्यवर्तिको षड्बलक्षयो-
 जनविस्तीर्णः पद्मपत्रमिव समवर्तुलः
 लक्ष्यो जनविस्तृतलवणसमुद्रेण वे
 ष्टितः । यस्मिन् प्रत्येकनवसहस्र
 योजनायामानि नववर्षाणि तेषां व-
 र्षाणामष्टौ सीमापर्वताः सन्तीति ॥

जम्बूलः । पुं । जम्बूविटपे ॥ केतकी
 वृक्षे । क्रकचच्छदे ॥ न । वरपक्षीय
 स्त्रीणां परिहासवचने ॥

जम्बूलमालिका । स्त्री । कन्यावरयोर्मु
 खचन्द्रिकायाम् ॥ जम्बूलानां वर-
 पक्षीयस्त्री परिहासवचनानां मालि
 का श्रेणी ॥ इति हरिवंशटीकायां-
 नीलकण्ठः ॥

जम्भः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ दन्ते ॥ ज
 म्बीरे ॥ भक्षणे ॥ अंशे ॥ जनौ ॥
 तूणे ॥ जम्भयति । जम्भीगात्रविना
 मे । पचाद्यच् । रधिजभोरचीति
 नुम् ॥

जम्भीरः

जम्भकः । पुं । जम्भार्थेषु ॥ जम्भी० । खु
लुत्वाविति गुरुत् ॥ नुम् ॥ स्वार्थे
कोवा ॥

जम्भका । स्त्री । जम्भायाम् ॥

जम्भनः । पुं । राक्षसविशेषे ॥

जम्भद्विट् । पुं । इन्द्रे ॥

जम्भभेदी । पुं । हरिहये । इन्द्रे ॥ ज
म्भसुरंभेसुं शीलभस्य । सुप्यजा
तावितिणिनिः ॥

जम्भरः । पुं । जम्बीरे ॥

जम्भलः । पुं । जम्बीरे ॥ वुडुदेवता
विशेषे ॥ जम्भयति । जम्भी० । वृषा
दित्वात्कलः । रधिजभोरितिनुम् ॥

जम्भला । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥ यथा
समुद्रस्योत्तरेतीरे जम्भला नाम
राक्षसी । तस्याः स्मरणमात्रेण विश
ल्यागर्भिणी भवेदिति ॥

जम्भा । स्त्री । जम्भायाम् ॥ इतिराज
निर्घण्टः ॥

जम्भारिः । पुं । इन्द्रे ॥ वज्रौ ॥ वज्रे ॥ ज
म्भस्त्रारिः ॥

जम्भी । पुं । जम्बीरे ॥ इतिशब्दच
न्द्रिका ॥

जम्भीरः । पुं । जम्भीरी इति ख्याते
जम्भीरद्रुमे ॥ जम्भयति । जम्भी०
गम्भीरादित्वात् ईरन् । रधिजभो
रितिनुम् ॥

जयद

जयः । पुं । जयिमन्ये ॥ जयन्ते ॥ युधि
ष्ठिरे ॥ शत्रुपराङ्मुखीकरणे । विज
ये । उत्कर्षप्राप्तौ । पराजितापेक्षयो
त्कर्षलक्षणे । जीत इति भाषा ॥
जयोरन्ध्र प्रहारिणाम् ॥ वीरर-
से ॥ नारायणस्य पार्षदविशेषे ॥ इ
त्वाकुवंशजे विजयनन्दनराजे ॥ द
क्षिणदारगृहे ॥ अष्टाविंशतितमे
वत्सरे ॥ क्षत्रियाश्च तथा वैश्याः
शूद्राश्चनटनर्त्तकाः । पीडितास्ते व
रारोहेजये सर्वे नसंशयः ॥ जयन
म् जीयतेऽनेनवा । जि० एरच् ॥
जयति वा । पचादच् ॥ शास्त्रविशे
षे ॥ यथोक्तं ब्रह्मचारिकाण्डे भवि
ष्यपुराणे । अष्टादशपुराणानि राम
स्यचरितं तथा । विष्णु धर्मादिशा-
स्त्राणिशिवधर्माश्चभारत ॥ काण्वर्य
चपञ्चमोवेदो यन्महाभारतंस्मृत
म् । सौराष्ट्रधर्म्पाराजेन्द्रमानवाक्ता
महीपते ॥ जयेतिनाम एतेषां प्रव
दन्तिमनीषिण इति ॥

जयकोलाहलः । पुं । पाशकभेदे ॥
जयस्य कोलाहलो यस्मिन्तः ॥ -
जयध्वनौ ॥

जयढक्का । स्त्री । जीतकाडक्का इति
भाषा प्रविद्धे वाद्यविशेषे ॥

जयदत्तः । पुं । इन्द्रपुत्रे । पाकशासनौ ॥

जयन्ती

जयद्रथः । पुं । सिन्धुराजे ॥

जयेनम् । न । तुरङ्गादिसन्नाहे ॥ जये
॥ जिजये । स्युट् ॥

जयनी । स्त्री । इन्द्रसुतायाम् ॥

जयन्तः । पुं । इन्द्रपुत्रे । पाकशासनौ ॥

भीमे ॥ चन्द्रे ॥ शिवे । शम्भौ ॥

॥ कृष्णानुजे ॥ भ्रुकविशेषे ॥ तल्लक्ष

णं यथा । आदिताले जयन्तःस्मात्

शृङ्गाररससंयुतः । रुद्रसंख्याचरपद

आयुर्वृद्धिकरः परइतिदामोदरः ॥

जयति । जि० तृभूवह्निवसीत्यादि

नाभक्तः । भोक्तः ॥ तीर्थविशेषे ॥

जयनिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ जायसी

त्वगितिच प्रसिद्धेद्रव्ये ॥

जयन्ती । स्त्री । जयायाम् । तर्कार्याम्

॥ नादेयाम् ॥ अस्यागुणाः । मदगन्ध

युक्तत्वम् । तिक्तत्वम् । कटुत्वम् ।

उष्णत्वम् । कुमिभूतनाशित्वम् । क

ण्टविशोधनत्वम् । तत्रकृष्णारसाय

नी । इतिराजनिर्घण्टः ॥ उमायाम्

। गौर्याम् ॥ इन्द्रपुत्र्याम् ॥ पताका

याम् ॥ जीवन्याम् ॥ योगविशेषे ॥

यथा । जयं पुण्यञ्चकुरुतेजयन्तीमि

तितांविदुः । रोहिणी सहिताकृष्णा

मासेच आवणे ऽष्टमी ॥ अर्द्धरात्रा

दधश्चोर्द्धकक्षयापिपदाभवेत् । जय

न्तीनामसा प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशि

जयपा

नी ॥ यात्रायोगविशेषे ॥ यथा । यत्र

स्वोच्चगतसन्द्रो लब्धादेकादशे स्थि

तः । जयन्तानामयोगायं शत्रुपक्ष-

विनाशकृत् ॥ जयति । जि० । तृभू

वह्निवसि भासि साधि गडि मण्डि

जिनन्दिभ्यश्चेति भक्तसच पितृ । भो

क्तः । घित्त्वान् डीष् ॥

जयपत्रम् । न । डिक्री इति डिगरी इ

तिच इङ्ग्रेजभाषा प्रसिद्धे विजयपत्रे

। विवादविषयकजयबोधकलिपौ ॥

यथा । यदृक्तं व्यवहारात्तु पूर्वपक्षो

त्तरादिकम् । क्रिया ऽवधारणोपेतं

जयपत्रे ऽखिलं लिखेत् ॥ पूर्वोत्तर

क्रियायुक्तं निर्णयान्तं यदा नृपः । प्र

दद्याज्जयिने लेख्यं जयपत्रं तदुच्यते

इति ॥ अश्वमेधीययज्ञघोटककपा-

लवद्वायां लिपौ ॥ यथा । चैलोक्य

विजयीरामो रावणान्तकरः प्रभुः ।

सदीक्षितोवाजिमेघे तस्यायं प्रोक्षि

तः पशुः ॥ पालितो लक्ष्मणेनैव सु

लक्षणविलक्षितः । सम्पूज्यचपरि-

त्याज्यः सर्वैरितिचसंस्कृतम् ॥ इ

तिवाग्निष्ठरामायणम् ॥

जयपालः । पुं । दन्तीवाजे । सारके ।

जमालगोटा इति भाषा ॥ विधात

रि ॥ विष्णौ ॥ नृपे ॥ इतिशब्दरत्ना

वली ॥

जया

जयपुत्रकः । पुं । पाशकविशेषे ॥

जयमङ्गलः । पुं । ज्वरघ्ने औषधविशेषे ॥

राजवाह्ये हस्तनि ॥ भुवकविशेषे ॥

यथा । चतुर्विंशतिवर्णाङ्घ्रिः कथि

तो जयमङ्गलः । शृङ्गारवीरयोरेव

ताले चांचपुटे च स इति ॥

जयवाहिनी । स्त्री । शय्याम् । इन्द्राण्या

म् ॥ चारुधारा महेन्द्राणी चेन्द्राणी

जयवाहिनीतिरभसः ॥ जयवादिनी

तिपाठान्तरम् ॥ माहेय्याम् ॥ जय

सैन्ये ॥ जयस्य वाहिनी ॥

जयशेखरः । पुं । स्वर्चमूलत्रिकोणोच्च

स्थानगोयदिगीप्पतिः । जयशेखर-

योगोयं नानाऽमितफलप्रदः इ-

तिवर्षिते यात्रायोगे ॥

जया । स्त्री । जयन्त्याम् ॥ तिथिविशेषे

। चयोदश्यष्टमोचैव तृतीयाचजया

स्मृता ॥ पथ्यायाम् । हरोतक्याम् ॥

उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ व्युत्थत्ति

र्यथा । जयः कल्याणवचनो ह्याका

रोदातवाचकः । जयददातियानि-

त्त्यं साजयापरि कीर्तितेति ब्रह्म

वैवत्तपुराणम् ॥ दुर्गायाः सख्याम् ॥

बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ गणि

कारिकायाम् । अग्निमन्यवृत्ते ॥ वि

जयायाम् । भङ्गायाम् ॥ पताकावि

शेषे ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ शान्तावृत्ते

जरन्

॥ जयति । जि० । पंचाशच् । टाप् ॥

जयारवः । पुं । वन्दिनां जयजयेति शब्दे ॥

जयावहा । स्त्री । भद्रदन्तीवृत्ते ॥

जयाश्रया । स्त्री । जरडीवृत्ते ॥

जयाह्वा । स्त्री । भद्रदन्तीवृत्ते ॥

जयी । वि । जययुक्त । विजयिनि ॥ जे

तुंशीलमस्य । प्रजारिनिरिच्छधि-

कारे जिदृच्चिविशीसुवमाव्यथाभ्य

मपरिभूप्रसूभ्यश्चेति इनिः ॥

जय्यः । वि । जेतुंशक्ये ॥ जिजये जि-

अभिभवेवा । शकिलिङ्चेति शक्ता

वचोयत् । गुणः । जय्यजय्यौशक्वा-

र्थे इति यान्तादेशः ॥

जरठः । वि । कर्कशे ॥ पाण्डौ ॥ कठि-

ने ॥ जीर्णे ॥ जीर्यति । जृष्णवो-

हानौ । बाहुलकादठः ॥ पुं । जरा

यामिति विश्वः ॥

जरडी । स्त्री । वृक्षविशेषे । गमाटि-

कायाम् । सुनालायाम् ॥

जरणः । पुं । न । जीरके ॥ अजाज्या-

म् । कृष्णजीरके ॥ हिङ्गुनि ॥ सौ

वर्चसे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ पुं । कासमर्दे

॥ जरयति । जृष्० । नंदादिच्छाब्

॥ ल्युः

जरणद्रुमः । पुं । अश्वकर्णवृत्ते ॥

जरणा । स्त्री । कृष्णजीरके ॥

जरन् । वि । जरातुरे । वृद्धे ॥ पुरातन

जरा

ने ॥ जीर्यति । जृष्० । जीर्यतेर-
तन् ॥

जरती । स्त्री । जीर्णायाम् । दृष्टायाम्
॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

जरत्कारः । पुं । जरत्कारमुनौ ॥

जरत्कारः । पुं । मुनिविशेषे । यायाव
रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

जरत्कारः । स्त्री । मनसादेयाम् ॥

जरत्कारप्रिया । स्त्री । मनसादेयाम् ॥

जरज्वः । पुं । दृष्टोच्चे ॥ जरन् चासौगौ

श्च । पूर्वकालैकेतिसमासः । गोरत

द्रितलुकीतिटच् ॥ गृध्रविशेषे ॥

जरन्तः । पुं । महिषे ॥ पि । वृद्धे ॥ जी

र्यति । जृष्० । जृबिशिभ्यांभक् ॥

जरसानः । पुं । पुच्छे ॥ जीर्यते । जृष्०

। छन्दस्यसानच्शुभ्यामित्यसानच् ॥

जरा । स्त्री । विस्त्रसायाम् । वयः कृत

स्थमांसाद्यवस्थाविशेषे । प्रज्ञाश-

क्तिते जानिरोधपरपरिभवादिह-

पायां वलिपक्षितादिलक्षणायां व

योहानौ ॥ सातु कालकन्या । यथा ।

कालकन्या जरा साक्षात् लोकस्तां

नाभिनन्दति । स्वसारं जगृहे मृत्युः

क्षयाय जवनेश्वरः ॥ इति श्रीभागव

तम् ॥ एषां भेदप्रभेदेन चतुष्टयं

रुजस्मृताः । मृत्युकन्यासुताश्चैव

जरा तस्याश्चकन्धका ॥ जरा च भा

जरा

तृभिः साहं शश्वद्भूमति भूतलम् ।

एते चापायवेत्तारं न गच्छन्ति च

सम्पतम् ॥ पञ्चायन्ते च तदृष्ट्वा वै

न तेय मिचेरगाः ॥ चक्षुर्जलञ्च व्या

यामः पादाधस्तैश्च सेवनम् । कर्णै

लं मूर्ध्नि तैश्च जराव्याधिविनाशनम्

॥ वसन्ते भ्रमणं वज्रिसेवा ऽस्वमं क

रोतियः । वासाञ्च सेवते काले जरा

तं नोपगच्छति ॥ खातशीतोद-

कस्नायी सेवते चन्दनद्रवम् । नोपया

ति जरातश्च निदाघे ऽनिलसेवि-

नम् ॥ प्रादुष्टुष्णोदकस्नायी घन-

तौर्यं न सेवते । समये च समाहारी

जरातं नोपगच्छति ॥ शरदौ

द्रं न गृह्णाति भ्रमणं तत्र वर्जये-

त् । खातस्नायी समाहारी जरातं

नोपतिष्ठते ॥ खातस्नायी च हेमन्ते

काले वज्रिं निषेवते । भुङ्क्ते नवा

चमुष्णञ्च जरातं नोपगच्छति ॥ शि

थिरे ऽशुकवज्रिं च नवोष्णान्च सेव

ते । य एवोष्णोदकस्नायी जरातं नो

पगच्छति ॥ सद्यो मांसं नवान्नञ्च

वालखीचीरभोजनम् । दृतश्च से

वते योहि जरा तं नोपगच्छति ॥

भुङ्क्ते सदन्नं चुल्काले दृष्ट्वा यापीय

तेजलम् ॥ । नित्यं भुङ्क्ते च ताम्र-

लं जरा तं नोपगच्छति ॥ दधिहैय

जरापु

ज्वीनश्च नवनीतं तथागुडम् । नि
 त्यं भुङ्क्ते संयमीयो जरातनैव
 गच्छथि ॥ शुष्कमांसं स्त्रियो दृढा
 वाचार्कं स्तन्यं दधि । तं सेवन्तं जरा
 याति प्रहृष्टाश्चाटुभिः सह ॥ रात्रौ
 येदधिसेवन्ते पुंश्चलीश्च रजस्वलाः
 । तमुपैति जरा हृष्टाश्चाटुभिः स
 हमुन्दरि इति ब्रह्म वैवर्त्तपुराणे
 ब्रह्मखण्डम् ॥ अस्याश्चैषधं यथा ।
 पलाशचूर्णं समधु गव्याज्यामलका
 न्वितम् । सविडङ्गं पीतमाचं नरं कु
 र्यान्महामतिम् ॥ मासैकेन महा
 देव जरामरणवर्जितः ॥ पलाशवी
 जं सष्टतन्त्रिंशमध्वन्वितं समम् । स
 माहं भक्षितं रुद्र जरां नयति संच
 यमिति गारुडे १८६ अध्यायः ॥
 क्षीरिकाटुश्च ॥ राक्षसीविशेषे ॥
 यथा । अन्यस्यामपि भार्यायां शकले
 देहदृष्ट्यात् । तेमात्रावहिरुत्सृष्टे
 जरया चाभिसन्धिते ॥ जीर्यन्त्यनया
 जृष्टुः । षिङ्गिदादिभ्योङ् । ऋट्शो
 ङिगुणः । टाप् ॥ याचभार्याविरूपा
 क्षीकश्रमला कलहप्रिया । वचनोत्त
 रवक्त्रीच साजरान जराजरेति चा
 शक्यम् ॥

जरातुरः । चि । जर्जरे । जरारोगग्रस्ते ॥

जरापुष्टः । पुं । जरासन्धे ॥

जरास

जराभीरुः । पुं । मदने । कामदेवे
 ॥ चि । जराभयशीले ॥

जरायणिः । पुं । जरासन्धे ॥

जरायुः । पुं । उत्खे । गर्भाशये । गर्भा
 वरसूचर्मणि ॥ येन वेष्टितो गर्भः कु
 क्षीतिष्ठतिसजरायुः ॥ यातुचर्माकु
 तिः सूक्ष्माजरायुः सानिगद्यते इति
 भगवतीगीतोक्तेः ॥ जटायौ पक्षि
 राजे ॥ जरामेति । किञ्चरयेः श्रिण
 इतिञुण् ॥

जरायुजः । चि । मनुष्यपञ्चादौ ॥ पञ्च
 वश्च मृगाश्चैव व्यालाश्चोभयतोद
 तः । रक्षांसिच पिशाचाश्च मनुष्या
 श्च जरायुजा इति मनुः ॥ यातुच
 र्माकुतिः सूक्ष्मा जरायुः सानिगद्य
 ते । शुक्रशोणितयोर्योगस्तस्मिन्स
 ज्ञायतेयतः । तत्रगर्भाभवेद्यस्मात्ते
 नप्रोक्तोजरायुजइति श्रीभागवतेभ
 गवतीगीता ॥ जरायोजातः । पञ्च
 म्यामितिजनेर्ङः ॥

जरासन्धः । पुं । चन्द्रवंशीयेन्द्रपविशेषे
 । मागधभूषे । बार्हद्रथौ ॥ अन्यस्या
 मपि भार्यायां शकले देहदृष्ट्यात्
 । तेमात्रावहिरुत्सृष्टे जरया चाभि
 सन्धिते ॥ जीवजीवेति क्रीडन्त्याज
 रासन्धोऽभवत्सुतः इति भागवम्
 ॥ जरयासन्धितोयस्मात् जरासन्धस्त

जलः

तः स्मृतः ॥

जरासन्धजित् । पुं । भीमसेने ॥

जरी । वि । वृद्धे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

जह्वम् । न । मांसे ॥ श्वथमांसे ॥

जीर्यति । जृष्णं जृवृज्भ्या मूथन्

॥ पुं । असुरविशेष इति वेदभाष्यम् ॥

जर्जरम् । न । शैवले ॥ शक्रध्वजे ॥ वि

। जरातुरे ॥ जीर्णे ॥ जर्जति । जर्जप

रिभाषणभर्त्सनयोः । बाहुलका

दरः ॥

जर्जरीकः । वि । बहुच्छिद्रस्थे ॥ ज-

रातुरे ॥ जर्जति । जर्जणं पर्फरीका

दवश्चेति साधुः ॥

जर्णः । पुं । चन्द्रे ॥ वृद्धे ॥ जीर्यति । जृ

ष्णं हृष्टजृसीति नन् ॥ वि । जर्णे ॥

जर्त्तकः । पुं । जट्ट इति प्रसिद्धे बाहीक

देशस्थे शूद्रे ॥ यथा । शाकलं नाम न

गर मापगानां मनिष्ठागा । जर्त्तिका

नाम बाहीका स्तेषां वृत्तं सुनिन्दित

मिति भारते कर्णपर्व ॥

जर्त्तिलः । पुं । अरण्यतिले ॥ जर्त्तिलः

कथ्यते सद्गिररय्य प्रभवस्ति लः ॥

जर्त्तुः । पुं । योनौ ॥ मतङ्गजे ॥ जायते

। जनी । जनेस्तुरश्च । तु इत्यविभ

क्तिको निर्देशः । तत्प्रत्ययवारेफशान्ता

देशः ॥

जलः । वि । जडे ॥ न । गोकलने ॥

जलम्

ह्रीवेरे ॥ नीरे । अम्बुनि । तोये ॥

॥ पञ्चभूतान्तर्गतभूतविशेष एतत् ॥

अस्योत्पत्त्यादयो निरूप्यन्ते ॥ रु

पमाचादि कुर्वाणात् तेजसो दैवचे

दितात् । रसमात्रमभूत् तस्मादम्बो

जिह्वारसग्रहः ॥ वर्णः शुक्लो रसस्य र्शो

जले मधुरशीतलौ । सेहस्तत्र द्रवत्त्व

न्तु सांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥ निश्चयता

दिप्रथमवत् किन्तु देहमयोनिरजम् ।

इन्द्रियं रसनं सिन्धुर्हिमादिर्विषयो म

त इति कारिकावली ॥ जलं चतुर्वि

धं प्राहु रन्तरीचोद्भवं वुधाः । धा

राजं कारकश्चैव तौषारं हैममि-

त्यपि ॥ हेमन्ते सारसं तोयं ताडा

गं वाहितं स्मृतम् । हेमन्तं विहितं

तोयं शिशिरेऽपि प्रशस्यते ॥ वसन्तग्री

ष्मयोः कौपं वाप्यं वानैर्भरं जलम् ।

मदेयं वारिनादेयं वसन्तग्रीष्मयोर्बु

धैः । विषवदनष्टाणां पञ्चाद्यैर्दूषितं

यतः ॥ औद्भिदं वान्तरीचं वा कौ

पं वा प्रावृषि स्मृतम् । शस्त्रं शरदि

नादेयं नीरं मण्डकं परम् ॥ दिवा

रविकरैर्जुष्टं निशि शीतकरांशुभिः

। ज्ञेयमण्डकं नाम सिग्धं दोषत्रया

पहम् ॥ अनभिष्यन्दि निर्दोषमान्त

रीचजलोपमम् । वल्यं रसायनं मे

थं शीतं लघु सुधासमम् ॥ अन्यच्च

जलम्

। शरदिस्वच्छमुदयादगस्त्यस्याखिलं
हितम् ॥ वृद्धसुश्रुतस्तु । पौषेवारि
सरोजातं माघेतत्तुतडागजम् । फा
ल्गुने कूपसम्भूतं चैत्रेचौख्यं हितं म
तम् ॥ वैशाखेनैर्भरणीरं ज्येष्ठे श
स्तं तथैद्भिदम् । आषाढेशस्यतेकौ
पं श्रावणे दिव्यमेव च ॥ भाद्रेकौपं
पयः शस्त माश्विने चौख्यमेव च ।
कार्तिके मार्गशीर्षे च जलमाषं प्रश
स्यते ॥ पानविधिस्तु । अक्षय्यपान ।
अविद्यते न मनस्वपानाच्च स एष दो
षः । तस्मात् नरो वज्रिविषहना
य मुहुर्मुहुर्वारि पिबेद्भूरि ॥
अक्षय्यपानविषयस्तु । अरोचके
प्रतिश्याये मन्देद्यौ श्वयथौ च ये
। मुखप्रसेके जठरे कुष्ठेनेत्रामयेज्ज
रे ॥ ब्रूते च मधुमे हे च पिबेत् पानी
य मल्यकम् ॥ पानावश्यकन्तु । जी
वनं जीविनां जीवो जगत्सर्वन्तु तन्म
यम् । अतोऽप्यन्ततशासुचो न क्वचि
द्धारिवारयेत् ॥ अन्नेनापि विना जन्तुः
प्राणान् धारयते चिरम् । तोयाभा
वे पिपासार्तः क्षणात् प्राणैर्विमुच्य
ते ॥ हारीतोप्याह । तृष्णागरीय
सी घोरा सद्यः प्राणविनाशिनी । त
स्मादेयं तृषा र्त्ताय पानीयं प्राणधा
रकम् ॥ तृषितो मोहमायाति मो

जलम्

हात् प्राणान् विमुच्यति । अतः सर्वा
स्ववस्थासु न क्वचिद्धारिवारयेत् ॥ प्र
शस्तजलन्तु । अगन्ध मध्यक्तरसं सु-
शीतं तर्पनाशनम् । अर्कं लघु च ह
ृद्यच्च तोयं गुणवदुच्यते ॥ निन्द्यं जल
म् । पिच्छिलं कृमिलं क्लिप्तं पर्यग्रे
वालकहर्मैः । विषयै विरसं सान्द्रं
दुर्गन्धं न हितं जलम् ॥ अतिनिन्द्यं
जलम् । कलुषं छत्र मम्मोजपर्वणी
लीतृणादिभिः । दुर्देशजमसंस्पृष्टं
सौरचान्द्रमसां शुभिः ॥ अनार्तव
वार्षिकमपि प्रथमं तच्च भूमिगम् ।
व्यापन्नं परिहर्त्तव्यं सर्वदोषप्रकोपन
म् ॥ तत्कुर्यात् स्नानपानाभ्यां तृ-
ष्णाध्यानोदरज्वरान् । कासादिमा-
न्द्याभिर्यन्दकण्डूगण्डादिकास्तथा ॥
दुष्टोदकसिद्धौ पीकरणोपायस्तु । नि-
न्दितश्चापि पानीयं कथितं ह्येत्यपि
तम् । सुवर्णं रजतलोहं पाषाणैः सि
कतां मृदम् ॥ भृशं सन्ताप्य निर्वाप्य
सप्तधा साधितं तथा । कर्पूरजाती पु
त्रागपाटलादि सुवासितम् ॥ शुचि
सान्द्रपटस्त्रावैः क्षुद्रजन्तुविवर्जितम्
। स्वच्छं कनकमुक्ताद्यैः शुद्धं स्नादोष
वर्जितम् ॥ पर्यामूलविसृज्य निमुक्ता
कनकशैवलैः । गोमेदेन च वस्त्रेण कु
र्यादम्बुप्रसादनम् ॥ जलस्य पाकाव

जलकु

धितु । कामंजलजीर्धति । याममा
 चं तदर्द्धमाचं शृतशीतलम् । तदर्द्ध
 मात्रान्तुशृतंकदुष्णं पयः प्रपाकेचय
 वकाखाः ॥ विशेषः पानीये द्रव्यः
 ॥ पूर्वाषाढाख्ये नक्षत्रे ॥ जलति । ज
 लत्र पवारणे । पचाद्यच् ॥ ईशाने चा
 पिपूर्वस्मिन् पश्चिमे चतयोत्तरे । शि
 विरस्यजलं मद्र मन्यवाशुभमेवच ॥
 जलकरटकः । पुं । शृङ्गाटके ॥ कुम्भीरे ॥
 जलकपिः । पुं । शिशुमारे ॥
 जलकपोतः । पुं । जलपारावते ॥
 जलकरङ्गः । पुं । नारिकेलफले ॥ अम्बु
 जे ॥ शङ्खे ॥ जललतायाम् ॥ मेघे ॥
 जलकल्कः । पुं । जम्बाले ॥
 जलकाकः । पुं । जलकौवा इति प्रसि
 द्हे दास्यहे पक्षिणि । पानीकौडि
 इति गौडभाषा ॥ सिग्धं गुरुहिमं द
 र्धं मांसं जलपक्षिणान्तु वातहरम् ॥
 जलकाङ्कः । पुं । हस्तिनि ॥
 जलकाङ्गी । पुं । हस्तिनि ॥ त्रि । जला
 ऽभिर्लापिणि ॥
 जलकान्तारः । पुं । वन्ये ॥
 जलकामुकः । पुं । कुटुम्बिनीदृष्टे ॥
 जलकिराटः । पुं । ग्राहे ॥
 जलकुक्कुटः । पुं । कारण्डवल्लगे । मन्त्रौ ॥
 जलकुक्कुटी । स्त्री । गङ्गाचिह्नयाम् ॥
 जलकुक्कुम्भः । पुं । कोयटिल्लगे । कौडा

जलजः

पक्षि इति गौडभाषा ॥
 जलकुन्तलः । पुं । शैवाले ॥
 जलकुञ्जकः । पुं । पङ्कारे ॥
 जलकूपी । स्त्री । कूपमर्त्ते ॥ पुष्करि
 रयाम् ॥
 जलकूर्मः । पुं । शिशुमारे ॥
 जलकेशः । पुं । शैवाले ॥
 जलक्रीडा । स्त्री । नद्यादैवयसादि-
 भिः सहजलनिः स्रोतादिरूपायां से
 लायाम् । व्यान्युच्याम् । करपत्रि
 कायाम् ॥ परितोपिषु वासरेषु प
 श्यं स्तटलेखास्थितमांससौम्यकम्
 । सुविशोधितनक्रमीनजालं व्यवसा
 हेत जलं सुहृत्समेतः ॥
 जलगुल्मः । पुं । जलावर्त्ते ॥ कच्छपे ।
 कमठे ॥ जलचक्षरे ॥
 जलङ्गः । पुं । ओषधिविशेषे । महा
 काले ॥
 जलचत्वरम् । न । चहरइति स्थाते ज
 लमुल्मे । चातरजल इति गौड
 भाषा ॥
 जलचरः । पुं । ग्राह्यादियादसु ॥ जले
 चरति । चर० । चरेत् ॥
 जलचारी । पुं । मत्स्ये ॥ त्रि । जलच
 रमात्रे ॥
 जलजः । पुं । द्विजलदृष्टे ॥ शैवसि ॥
 वानीरदृष्टे ॥ शैवसि ॥ कूपीले ॥ क

जस्रदु

किंम्रीनैतु जलजावन्त्याहुं मकर
 स्यवेति प्रसिदुराशिषु ॥ मतस्य ॥
 म । पद्मे ॥ शङ्खे ॥ क्षरविशेषे । लो
 क्षरे ॥ वि । जलजाते ॥ जलेजातः
 । जनी० । डः ॥

अबजन्तुः । पुं । यादसि ॥ अबजानां
अन्तुः ॥

जलजन्तुका । स्त्री । जल्लोकायाम् ॥

जलजन्म । न । पद्मे ॥ जले जन्मास्य ॥

जसजन्मुका । स्त्री । जुहजम्बाम् । भु

...जिजामन वनजामन इतिचभाषा॥

अथजिह्वः । पं । नक्रे ॥

इत्यहम्वः । पुं । भ्रमूके । संखुला इति
भाषा ॥

अक्षतण्डुलीयः । पुं । कश्चटे ॥

जखतापिकः । पुं । इक्षी शमत्से ॥ का
कची मत्से ॥

जलतापी । पुं । जलतापिके ॥

जखनाखः । पुं । इक्षीशे ॥

जयतिक्तिका । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

जलना । स्त्री । कृते । जङ्गमकुव्याम् ॥

अलदः । पुं । मुस्तके ॥ मेघे ॥ चि । ज

सदानकर्त्तरि ॥ जलददाति । उ

दाष् । आतेनुपेतिकः ॥

अष्टागमः । पुं वर्षाकाले ॥

॥ जलदाशनः । पुं । शांलवृक्षे ॥

वषट्कर्म्मम् । न । अष्टदुर्गे ॥

ଜଳାଧି

जलहाची । स्त्री । शालिञ्चयाम् ॥

जलशोणी । स्त्री । नौकायाः सेकभाज
ने । अवगादे ॥

जलधरः । पुं । मेघे ॥ मुस्तके ॥ तिनि
 शृङ्गे ॥ समुद्रे ॥ त्रि । जलधारिणि
 ॥ जलस्यधरः ॥

जलधरमाला । स्त्री । मेघपङ्क्तौ ॥ जग
तीसंज्ञकद्वादशाक्षरावृत्तेर्भेदे । मे
भस्मोच्चेज्जलधरमालावृध्यङ्गैः ॥ या
भक्तानां कलिदुरितोत्तप्तानां ताप
च्छेदेजलधरमालानय्या । भय्याका-
रादिनकरपुञ्जीकूले केलीलोलाह-
रितनुरय्यात् सावः ॥

जलधरमालाकालः । पुं । वर्षाकाले ॥

जलधिः । पुं । समुद्रे । रसमाज्ञाया
अविशेषात् । चारोद । दिसप्तसु ॥

तेषु । चारोदेचुरसेदसुरोदृष्टे ।

दक्षीरे।दक्षिमण्डोदशुद्धोदाः सप्त

द्वीपपरिखा इवाभ्यन्तरद्वीपसमाना

ऐकैकश्येन यथानुपूर्वं सप्तस्वपिव

हिर्दीपेषु पृथक् परितउपकल्पिताः

॥ जलानिधीयन्ते ऽ च । दुधम् । कर्म

गद्यधिकरणेचेति किः । आकारलोपः

॥ दशशङ्कुसङ्ख्यायाम् । शतसूक्त

कोटिषु १०००००००००००००००॥

जलधिगा । स्त्री । नयाम् । सप्रति ॥

असधिं गच्छति । गच्छ० । उः ॥

जलध

जलधिया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ जलधौ
जाता । सप्तम्यां जनेर्द्धः ॥ वि । अग्नि
जमाचे ॥

जलधेनुः । स्त्री । दानार्थकृत्रिमधेनौ ॥
जलनकुलः । पुं । उद्रे । जलमार्जारे ।
उद्विखाव इति भाषा । घाडिया
इति गौडभाषा ॥

जलनिधिः । पुं । उदन्वति । समुद्रे ॥
जलानि नितरां धीयन्ते ऽत्र । कर्म
ग्यधिकरणेचेति धाजः किः ॥ जलानां
निधिरिति वा । नेरुपसर्गस्योपसर्गा
न्तर निवृत्त्यर्थमुपादानम् ॥

जलनिर्गमः । पुं । भ्रमे । अम्बुमार्गे ॥
प्राकारगृहमित्यादिषु जलनिःसरण
जालके ॥ नद्यादावधः स्थस्यजलस्यो
र्ध्वनिस्सरणे ॥ निर्गमनम् । गल्लृ० ।
ग्रहवृष्टनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥ निर्ग
म्यते ऽनेन वा करणे खनोघचेति घः
। जलानां निर्गमः ॥

जलनीलिका । स्त्री । शैवाले ॥ स्वा
र्थे कन् । ह्रस्वः ॥

जलनीली । स्त्री । शैवाले ॥ जलं नी
लयति । गीलवर्णे । णिच् । कर्म
ग्यण् ॥

जलन्धरः । पुं । असुरविशेषे ॥

जलपतिः । पुं । वरुणे । दैत्यदेवे ॥
समुद्रे ॥

जलबु

जलपबिबम् । न । संन्यासिनां चिदशुड
बद्धे वस्त्रे ॥ तत्तुवितस्तिमात्रं शुक्लव
स्त्रं सर्वदाचमनादौ जलशोधनार्थं च
तुष्कोणदोरं द्विकोणदोरं वा भवति ॥

जलपारावतः । पुं । कोपिनि । जल
कपोते ॥

जलपित्तम् । न । वक्त्रौ ॥ जलानां पि
तमिव दाहकत्वात् ॥

जलपिप्पली । स्त्री । जलपीपर इति
भाषामसिद्धे पिप्पलीविशेषे । ला
ङ्ग्याम् । शारदाम् ॥ जलपिप्पलि
का हृद्या चक्षुष्या शुक्ला लघुः ।
सङ्ग्राहिणी हिमा रुक्षा रक्तदा
हत्रयापहा ॥ कटुपाकरसा रुच्या क
षाया वज्जिवर्द्धिनी ॥ जलस्य पिप्प-
लीव ॥

जलपृष्ठजम् । न । शैवाले ॥

जलप्रायम् । न । अनूपे ॥ जलं प्रायंयत्र ॥

जलप्रियः । पुं । चातके ॥ मत्स्ये ॥

जलप्रवः । पुं । उद्रे । जलनकुले ॥

जलफलम् । न । शृङ्गाटके ॥

जलवन्धकः । पुं । जलमध्यगे स्तोतोभे
दकरे दारुशिलादौ । विदारके ।
कूपके ॥

जलवन्धुः । पुं । मीने ॥

जलबुद्बुदम् । न । जलविम्बे । बुल्लु
ला बुद्बुदा इति च भाषा ॥ यथा ॥

जलय

मानुष्येकदलीस्तमनिस्सारे सारमा
गणम् । यः करोति स वैमूढोज
लवुदुदसन्निभे ॥

जलवल्ली । स्त्री । हिलमोच्यम् ॥

जलभूः । पुं । मेघे ॥ जलपिप्पल्याम् ॥

जलमक्षिका । स्त्री । वारिकृमौ ॥

जलमङ्गुः । पुं । मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥

जलमधूकः । पुं । जलमहुआ इतिस्थ्या
ते मधूकवृक्षप्रभेदे । दीर्घपत्रे । म
ङ्गले ॥

जलमसिः । पुं । मेघे ॥ इतिहारावली ॥

जलमार्गः । पुं । प्रणालके । प्रणाल्या
म् । पनाला पनारा इतिच ख्याते ॥

जलमार्जारः । पुं । जलनकुले ॥

जलमुक्-ग् । पुं । धूमयोनौ । मेघे ॥

जलं मुञ्चति । मुञ्चुमोच्ये । क्तिप् ॥

जलमूर्तिः । पुं । शिवे ॥ जलं मूर्तिं
यस्य ॥ स्त्री । करकायाम् ॥ जलस्य
मूर्तिः ॥

जलमोदम् । न । उशीरे ॥

जलयन्त्रम् । न । फुहारा इतिख्याते
धारायन्त्रे ॥

जलयन्त्रगृहम् । न । जलमथ्यकृतगृहे
। जलभवने । जलमहल इति भाषा ॥

समुद्रगृहे । फुहारेकाघरइतिभाषा ॥

जलयन्त्रनिकेतनम् । न । जलयन्त्र
गृहे ॥

जलवा

जलयन्त्रमन्दिरम् । न । समुद्रगृहे ।

फुहारेकाघरइतिभाषा ॥

जलरङ्गः । पुं ।

जलरङ्कुः । पुं ।

जलरञ्जः । पुं ।

दाक्ष्यहपक्षिणि ॥

जलरण्डः । पुं । जलरुण्डे ॥ इति हेमः ॥

जलरसः । पुं । लवणे ॥

जलरुण्डः । पुं । जलावर्त्ते ॥ पयोरेणौ ॥

भुजङ्गमे ॥ इति मेदिनी ॥

जलरुट्-ड् । पुं । पद्मे ॥

जलरुहम् । न । पद्मे ॥ जले रोहति ।

रुहः । इगुपधेतिकः ॥

जलरूपः । पुं । मकरे ॥ इतित्रिकाण्ड
शेषः ॥

जललता । स्त्री । तरङ्गे ॥ इतिहारा
वली ॥

जलवरण्टः । पुं । जलवसन्ताख्यव्रणे ।
मोगे ॥ पानीवसन्त इतिगौडभाषा ॥

जलवल्कलः । पुं । कुट्टणे । कुम्भिका
याम् ॥

जलवल्ली । स्त्री । शृङ्गाटके ॥

जलवानीरः । पुं । अम्बुवेतसे ॥ जले
जातोवानीरः । आकपार्थिवादिः ॥

जलवायसः । पुं । मङ्गुपक्षिणि ॥

जलवालकः । पुं । विन्ध्यपर्वते ॥

जलवालिका । स्त्री । विद्युति ॥

जलवासः । पुं । विष्णुकन्दे ॥ न । उशीरे ॥

जलश

जलवाहः । पुं । मेघ ॥ जलवहति ।
वहेः कर्मण्यण् ॥

जलवाहकः । पुं । महिषे । लुलापे ॥
जलस्य वाहकः ॥

जलविडालः । पुं । जलनकुले ॥

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करा
याम् ॥

जलवित्त्वः । पुं । कर्कटे ॥ पञ्चाङ्ग ॥
जलचक्षरे । चातरजल इति गौड
भाषा । चहर इति भाषा ॥

जलविषुवम् । न । आश्विनचिह्निते ।
तुलासङ्क्रान्तौ ॥ ज्योतिर्विदां चक्र-
विशेषे ॥

जलविहङ्गमः । पुं । सलिलकुक्कुटकार
खण्डकलहंसादिषु ॥

जलवृश्चिकः । पुं । चिह्नटमत्स्ये ॥

जलवेतसः । पुं । परिव्याधे । वानीर
वृक्षे ॥ जलेजातो वेतसः । शाकपा-
र्यिवादिः । जलजो वेतसः शीतः स
ङ्ग्राही वातकोपनः ॥

जलव्यधः । पुं । कङ्कचोटमत्स्ये ॥

जलव्यालः । पुं । अलगर्दसर्पे । अला-
ध इति भाषा ॥ जलस्थो व्यालः ॥ कू-
रकर्माणि जलजन्तौ ॥

जलशयः । पुं । विष्णौ ॥ शेते ऽस्मिन्
। पुंसीति शीङोघः । जलेशयः शय्या
अस्य ॥

जलह

जलशयनः । पुं । विष्णौ ॥ जलेशयनं
यस्य ॥

जलशायी । पुं । नारायणे ॥

जलशुक्तिः । स्त्री । शम्बूके ॥

जलशूकम् । न । शैवाले ॥

जलशूकरः । पुं । कुम्भीरे ॥

जलसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलसूचिः । पुं । कङ्कचोटिमत्स्ये ॥ शृ-
ङ्गाटके ॥ शिशुमारे ॥ काके ॥ स्त्री
। जलौकायाम् ॥

जलस्तम्भनम् । न । मन्त्रादिना जल
गतिवारणे ॥

जलस्था । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

जलहम् । न । स्वल्पजलयन्त्रगृहे ॥

जलहरणम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥

यथा । लघुगुरुकनियमगत मिहक

णिपतिमत मवगत मतिमुखनिगद

षदम् दशवसुभुवनैर्यति रिहयदि

भवति हि रसिकजन हृदयविहितम

दम् । वसुविमलचतुष्कलगणहत

गुणिगणचरणविरामहितसगणम्-

क्वचिदपि गुरुसहितं भवति कवि

हितं छन्दः सुन्दरि जलहरणम् ॥

यथा ॥ उपगम्य निभृततर मभिन

वजलधर सुभमसुदर्शनचक्रधरम्-

सखिकथयहृदयरुज मुरगराजभुज

ममलकमलदलनयनवरम् । अति

जलाधि

कुटिलकठिनहठ मपनय मविशठ
दर्शन मपि न ददासि चिरा दचि
राङ्गलनासदृशीनवयौवनकान्ति र
चिरमिहचिरतरा ॥

जलहस्ती । पुं । ग्राहाख्ययादसि ॥

जलहासः । पुं । समुद्रफेने । फेने ॥ १

तिथिकाण्डशेषः ॥

जलाकाशः । पुं । जलस्याकाशे ॥ यथा
। घटावच्छिन्नखे नीरं यत् तत्र प्रति
विम्बितः । साध्नन तत्र आकाशो ज
लाकाशउदीर्यते ॥

जलाक्षी । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

जलाखुः । पुं । जलप्रवे ॥

जलाखलम् । न । स्वतोवारिनिर्गमे ॥
शैवाले ॥

जलाटनः । पुं । लोहपृष्ठे । कङ्कखगे ॥

जलाटनी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलाण्टकः । पुं । नक्रराजि । हांगर-
इतिभाषा ॥ न । पोताधाने ॥

जलात्मिका । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलाधारः । पुं । तडागादिजलाशये ॥

जलपात्रे । आध्रियते ऽस्मिन् । धृङ्
अवस्थाने । अध्यायन्यायोद्यावेत्यत्र
अवहाराधारावायानामुपसंखानाद्
घञ् । जलस्य आधारः ॥

जलाधिदैवतः । पुं । न । वरुणे ॥ न ।
पूर्वाषाढानक्षत्रे ॥

जलाश

जलाम्बिका । स्त्री । कूपे ॥

जलायुका । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जल
मस्याः आधुः इत्यर्थे पृषोदादिच्चा
त् साधुः ॥

जलार्णवः । पुं । वर्षाकाले ॥ जलस
मुद्रे ॥

जलार्द्रः । पुं । आर्द्रवस्त्रे ॥

जलार्द्रा । स्त्री । यात्तिकानां व्यजनवि
शेषे । धुविषे ॥ धुविषं तालवृक्षं स्या
दुत्क्षेपव्यजनव्यतत् । जलेनार्द्रं ज
लार्द्रास्यादिति वैजयन्ती ॥ क्लिन्न-
वस्त्रे ॥

जलालुः । पुं । पानीयालौ ॥

जलालुकम् । न । पद्मकन्दे ॥

जलालुका । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलालूकम् । न । शालूके । पद्मादिक
न्दे । मृणालमूले ॥

जलालोका । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलावर्त्तः । पुं । अम्भसाम्भ्रमे । जल-
गुल्मे ॥

जलाशयः । पुं । तडागादिजलाधारे ॥

शृङ्गाटके ॥ समुद्रे ॥ न । उशीरे ॥

लामज्जके ॥ चि । जलाशये ॥ जल

माशयो हृदय मस्य ॥ जलमाशये ते

तिष्ठत्यत्रवा । पुंसीतिघः ॥ जले आ

शेते वा । अच् ॥

जलाशया । स्त्री । गुण्डालावृक्षे ॥

जलेश्व

जलाश्रयः । पुं । वृत्तगुण्डतृणे ॥
 जलाश्रया । स्त्री । शूलीतृणे ॥ वला-
 कायाम् ॥
 जलाठीला । स्त्री । पुष्करिण्याम् ॥
 जलाह्वयम् । न । उत्पले ॥
 जलूका । स्त्री । जलौकायाम् ॥
 जलेचरः । पुं । हंसमङ्गुवकादिजलच-
 रपक्षिणि ॥ जले चरति । चरेष्टः ।
 तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥
 जलेच्छया । स्त्री । हस्तिशुण्डादृचे ॥
 जलेजातम् । न । पद्मे ॥
 जलेन्द्रः । पुं । वरुणे ॥ जम्भले । पूर्वय-
 चे ॥ महोदधौ ॥ जलाना मिन्द्रः ॥
 जलेन्धनः । पुं । वाडवाग्नी ॥ न । सौ-
 रविद्युदादितेजसि ॥
 जलेरुहा । स्त्री । कुटुम्बिनीदृचे ॥
 जलेवाहः । पुं । डूवा इति गोताखोर-
 इति च ख्याते जाति विशेषे ॥ यथा । ज-
 लेवाहा मथाहूय वहुंस्त्रय न्ययोज-
 यत् । तत्कृत्वा परमं यत्न मापु राभ-
 रणं न तत् । इति पाद्मे पातालख-
 ण्डम् ॥
 जलेशयः । पुं । मत्स्ये ॥ जले शेते । शी-
 ड् । अधिकरणशेतेरित्यच् । शय-
 वासेत्यलुक् ॥
 जलेश्वरः । पुं । वरुणे ॥ समुद्रे ॥ जला-
 नामीश्वरः ॥

जलोद्भ

जलोका । स्त्री । जलौकायाम् ॥
 जलोच्छासः । पुं । परीवाहे । प्रवृद्धजल-
 स्य निर्गममार्गे । समधिकजलस्य सर्व-
 तो वहने वा । समधिकजलस्योपायै-
 निष्कासने वा ॥ जलानि उच्छसन्त्ये-
 भिः । श्वसप्राणने । हलश्चेति घञ् ॥
 जलानामुच्छसनं वा । भावे घञ् ॥
 जलोदरम् । न । जठरामये ॥ तस्य-
 निदानादि यथा । यः स्नेहपीतो-
 ऽप्यनुवासितो वा वान्तो विरिक्तो-
 प्यथवानिरुद्धः । पिबेज्जलं शीतल-
 माशु तस्य स्त्रोतांसि दुष्यन्ति हि त-
 दहानि ॥ स्नेहोपलिप्तेष्वथवापितेषु
 दकोदरं पूर्ववदभ्युपैति । स्निग्धं म-
 हत् तत्परिदृत्तनाभिसमाततं पू-
 र्णं मिदाम्बुनाच ॥ यथादृतिः क्षुण्ण-
 ति कम्पते च शब्दायते चापि दकोद-
 रन्तत् । जन्मनैवोदरं सर्वं प्रायः कृ-
 त्तमममत् । बलिनस्तदजाताम्बु-
 यत्नसार्धं न बोध्यतमिति ॥
 जलोद्भूतगतिः । स्त्री । द्वादशाक्षराया-
 जगत्याः प्रभेदे ॥ यथा । जसौ जस-
 युतौ जलोद्भूतगतिः । यथा । यदीय-
 हलतो विलोक्य विपदङ्कलिन्दत-
 नया जलोद्भूतगतिः । विलासविपिनं
 विवेश सहसा करोतु कुशलं हली-
 स जगताम् ॥

जलौका

जलोद्भवा । स्त्री । लघुब्राह्मणम् ॥
जलोद्भूता । स्त्री । गुण्डालाक्षणे ॥
जलोरगी । स्त्री । जलौकायाम् ॥
जलौकाः । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जल
मोकः स्थान मस्याः । ओकस् सान्त
म् प्रसिद्धम् ॥

जलौकसः । स्त्री । भूम्नि । रक्तपायाम् ॥
जलमोकः स्थानमासाम् । सान्तोयं
वहुवचनान्त इत्यमरः ॥ जलोरगी
जलोकातु जलौकाच जलौकसीति
संसारवत्ताद्वहुवचनं प्रायिकमिति
वदन्ति ॥

जलौकसः । पुं । रक्तपायाम् ॥ जलमो
कोस्यास्ति । अर्शआद्यच् । जलौकसे
नेव रक्ताकृष्टिनिपुणेन वेश्याजने
नेति वासदत्ता ॥

जलौका । स्त्री । जलोरग्याम् । रक्तपा
याम् ॥ * ॥ अथातो जलौकावचार-
णीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ * ॥ नृ
पाण्डुबालस्थविरभोरुदुर्बलनारीसु-
कुमाराणामनुग्रहार्थं परमसुकुमा
रोऽयं शोणितावसेचनेपायोऽभि-
हितो जलौकसः । तत्र वातपित्तक-
फदुष्टशोणितं यथासंख्यं शृङ्गजलौ
कालावुभिरवसेचयेत् सिग्धशीतहृ
द्यत्वात् सर्वाणि सर्वा ॥ * ॥ भ
वन्ति चात्र ॥ उष्णं समधुरं सिग्धं ग

जलौका

वां शृङ्गं प्रकीर्तितम् । तस्माद्वा-
तोपसृष्टे तु हितं तदवसेचने ॥
शीताधिवासा मधुरा जलौका वा
रिसम्भवा तस्मात्पि तोपसृष्टे तु हि
ता सात्ववसेचने ॥ अलावुकटुकं
रुचं तीक्ष्णञ्च परिकीर्तितम् ।
तस्माच्छ्लेष्मोपसृष्टे तु हितं तदवसेच
ने ॥ * ॥ तत्र प्रच्छिते तनुवस्त्रपट
लावनद्वेन शृङ्गेण शोणितं मवसेचये
दाचूषणात् । सान्तर्दीपयाऽलाव्या
॥ * ॥ अथ जलायुका वच्यन्ते-
। जलमासामायुरिति जलायुकाजल
मासामोक इति जलौकसः । ता-
दादश तासां सविषाः षट् । ता-
वत्त्यस्य निर्विषाः । तत्र सविषाः । कृ
ष्णा कर्बुरा अलगर्हा इन्द्रायुधा सामु
द्रिका गोचन्दना चेति । तास्वञ्जनचू
र्णवर्णा पृथुशिराः कृष्णा । वर्माम-
तस्यवदायता छिन्नोन्नतकुक्षिः कर्बु
रा । रोमशा महापाश्या कृष्णमुख्य
लगर्हा । इन्द्रायुधवदूर्ध्वराजिभिश्चि-
चिता इन्द्रायुधा । ईषदसितपीतिका-
विचित्रपुष्पाकृतिचित्रा सामुद्रिका ।
गोवृषणवदधोभागे द्विधाभूताकृति
रणमुखी गोचन्दनेति । तामिर्दष्टे
पुरुषे दंशे श्वयथुरतिमात्रं कण्डूमू
र्च्छा ज्वरोदाहश्चर्दिर्मदः सदनमि

जलौका

ति लिङ्गानि भवन्ति । तत्र महागदः
 पानालेपननस्यकर्मादिषूपयोज्यः ।
 इन्द्रायुधादष्ट मसाध्यमित्येताः सवि
 षाः सचिकित्सिताव्याख्याताः ॥ *
 ॥ अथ निर्विषाः । कपिला पिङ्गला
 शङ्कुमुखी मूषिका पुण्डरीकमुखी
 सावरिकाचेति ॥ * ॥ तत्र मनःशि
 लारञ्जिताभ्यामिव पार्श्वार्थ्यां पृष्ठे सि
 ग्धामुज्जवर्णा कपिला । किञ्चिद्रक्ताष्ट
 तकाया पिङ्गाऽऽशुगाचपिङ्गला । य
 कृदस्मां शीघ्रपायिनी दीर्घतीक्ष्ण
 मुखी शङ्कुमुखी । मूषिकाकृतिव
 र्णाऽनिष्टगन्धा चमूषिका । मुज्जव
 र्णा पुण्डरीकतुल्यमुखी पुण्डरीक
 मुखी । सिग्धपद्मपत्रवर्णाष्टादशा-
 ङ्गुलप्रमाणा सावरिका सम्यक् पञ्चर्थे
 ॥ इत्यविषाव्याख्याताः ॥ तासां
 यवनपाण्ड्यसह्यपौतनादीनिक्षेत्रा-
 णि । तेषु महाशरीरा बलव-
 न्त्यः शीघ्रपायिन्यो महाशना निर्वि-
 षाश्च विशेषेण भवन्ति ॥ तत्र सवि
 षमत्यकीटदर्दुरमूत्रपुरीषकोथजा
 ताः कलुषेष्वम्भःसु च सविषाः । प-
 द्मोत्पलनलिनकुमुदसौगन्धिककुव-
 लयपुण्डरीकशैवालकोथजाता वि-
 मलेष्वम्भःसु च निर्विषाः ॥ * ॥
 भवति चात्र ॥ क्षेत्रेषु विचरन्त्येता

जलौका

सलिलेषु सुगन्धिषु । न च सङ्कीर्ण
 चारिण्यो न च पङ्केशयाः सुखाः ॥
 * ॥ तासां प्रग्रहणमार्द्रचर्मणान्यैर्वा
 प्रयोगैर्गृह्णीयात् । अथैनानवे मह
 ति घटे सरस्तडागोदकपङ्कमावाप्य
 निदध्यात् । भक्ष्यार्थं चासामुपहरे
 च्छैवलं वस्त्रमौदकांश्च कन्दांसूस्त्री
 कृत्य निदध्यात् । स्वापार्थं तु गमौद-
 कानि च पत्राणि । द्यहात् व्यहाद्वा
 न्यज्जलं भक्ष्यं च दद्यात् सप्त रात्रात्-
 सप्तरात्राच्च घटमन्यं संक्रामयेत् ॥ *
 ॥ भवति चात्र ॥ स्थूलमध्याःपरिक्षिष्टाः
 पृथ्वीमन्दविचेष्टिताः । अग्राहण्योऽ
 ल्पपायिन्यः सविषाश्च न पूजिताः ॥
 अथ जलौकाऽवसेकसाध्यव्याधितमु
 पवेश्य सन्निवेश्य वा विरुध्य चास्य त
 मवकाशं मृज्जोमयचूर्णैर्घृतरुजः स्यात्
 । गृहीताश्च ताः सर्षपरजनीकल्को
 दकप्रदिग्धगात्रीः सलिलशरावमध्ये
 मुहूर्त्तं स्थिताविगतक्लमा ज्ञात्वा ता
 भीरोगं ग्राहयेत् । सूक्ष्मशुक्लार्द्रपि
 चुप्पोतावच्छन्नां कृत्वा मुखमपाहण्य
 त् । अगृह्णन्त्यै चोद्विन्दुं शोणितवि
 न्दुं वा दद्यात् शस्त्रपदानि वा कुर्वीत
 यद्येवमपि न गृह्णीयात् तदान्यां ग्राहये
 त् । यदा च निविशतिऽश्वखुरवदाननं
 कृत्वोन्नम्य च स्नान्यं तदा जानीयाद्गृ

जलौका

ज्ञातीति गृह्णन्ती चार्द्धवस्त्रावच्छन्नां
धारयेत्सेचयेच्च । दंशे तोदकण्डू-
प्रादुर्भावैर्जानीयाच्छुद्धिमयमादत्त
इति शुद्धमाददानामपनयेत् । अथ
शोणितगन्धेन न मुञ्चेन्मुख मस्याः
सैन्यवचूर्णेनावकिरेत् । अथपतितां
तण्डुलकण्डनं प्रदिग्धगर्भी तैलल
वणाभ्यक्तमुखीवामहस्ताङ्गुष्ठाङ्गुली
भ्यां गृहीतपुच्छां दक्षिणहस्ताङ्गुष्ठा
ङ्गुलिभ्यां शनैः शनैरनुलोममनुमा
र्जयेत् तां मुखादामयेत् यदावत्स
म्यग्वान्तलिङ्गानीति । सम्यग्वान्ता स
लिलसरकन्यस्ता भोक्तुकामा सती
चरेत् । या सीदति न चेष्टते सा दु
र्वान्ता तां पुनः सम्यग्वामयेत् । दु
र्वान्ताया व्याधिरसाध्य इन्द्रमदेनाम
गदो भवति । अथ सुवान्तां तां पूर्वव
त्सन्निदध्यात् शोणितस्य च योगा
योगानवेक्ष्य जलौकाव्रणान्मधुनाव
घट्टयेच्छीताभिरङ्गिश्च परिषेचये
त्त्वघ्नीत वा ब्रह्म कषावमधुरस्निग्ध
शीतैश्च प्रदेहैः प्रदिद्यादिति । भव
ति चात्र ॥ चेत्राणि ग्रहणं जातीः प्रोष
णं सावचारणं । जलौकसाञ्च यो वे
त्ति तत्साध्यान्स जयेद्गदान् ॥ इति
सुश्रुते सूत्रस्थाने * १३ अध्यायः ॥
जलमोको ऽस्याः । ओकउचःके

जवः

इति निपातनादोको ऽदन्तः । टाप् ॥
जल्पः । पुं । विजिगीषुवचने । स्वपक्ष
स्थापनपरपक्षदूषणवत्त्यां विजिगी
षुकथायाम् ॥ यथोक्तोपपन्नं शूल-
जातिनिग्रहस्थानसाधनोपा लम्भोज
ल्पः । न्यायसूत्रात् १ । ४२ ॥ यथो
क्तेषु यदुपपन्नं तेनोपपन्न इत्यर्थः ।
मध्यमपदलोपी समासः ॥ भाषणे ॥
वादे ॥ जल्पनम् । जल्पव्यक्तायां वा-
चि । घञ् ॥
जल्पकः । चि । बहुभाषिणि ॥ जल्पति
। जल्प० ग्लुल् ॥
जल्पन् । चि । व्याहरति ॥
जल्पनम् । न । कथने ॥ किं भित्थाशत
जल्पनेन सततं रेवक्तरामं वद ॥ चि ।
बहुभाषिणि ॥ जल्पति । जल्प० नं
द्यादिच्छाल्लुः ॥
जल्पाकः । चि । वाचाले । बहुकुत्सि
तभाषिणि ॥ जल्पति । जल्प० तच्छी
लः । जल्पभिर्चेतिषाकन् । पिच्छात्
स्त्रियां जल्पाकी ॥
जल्पितः । चि । उक्ते । कथिते ॥ जल्प्य
तेस्य । जल्प० क्तः ॥ न । कथने ॥
जवः । पुं । वेगे ॥ चि । वेगवति ॥ जु
इति सौचोधातुः । जवनम् । ऋटो
रप् ॥ न । सवेगगतिवचने ॥ वेगा
ख्यगुणे ॥

जवादि

जवनः । पुं० ॥ वेगिहये ॥ जवशीलः ।

जु इति सौचो गतौ वेगेष्वजुचङ्
क्रम्येति युच् ॥ इउमान इति जन
प्रसिद्धे देशे ॥ स्नेच्छजातिविशेषे
। जवनदेशोद्भवे प्रथमतः चित्रिये प-
श्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रस्त्वमा
पक्षे दस्युपदवाच्ये ॥ सगरोऽस्य सर्व
शिरोमुण्डनं सर्वधर्मवह्निष्कृतत्त्वञ्च
चकार ॥ श्रीकालीसुगे ॥ घोटके
॥ न । वेगे । स्यदे ॥ वि । वेगिनि ॥

जवनालम् । न । जुन्हरी जुवार इति च
प्रसिद्धे धान्ये ॥

जवनिका । स्त्री । कनात चिक सिरकी
इत्यादिभाषाप्रसिद्धे व्यवधायकव-
स्त्रादौ । प्रतिसीरायाम् । तिरस्क
रिण्याम् । व्यवधानपञ्चाम् ॥ जव
न्यस्याम् । जु० । ल्युट् । कन् ॥

जवनी । स्त्री । अपञ्चाम् ॥ औषधीभेदे ॥

जवसम् । न । घासे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

जवा । स्त्री । ओड्रपुष्पे ॥ ओडरुचे ॥

जवति । जु० । अच् । टाप् ॥ मरुप्र
सिद्धे चरजन्तुविशेषे ॥

जवादि । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । गन्ध
राजे । कृषिमे । मृगधर्मजे ॥ जवादि
नीरसं स्निग्ध मीषत्पिङ्गं सुगन्ध-
दम् । आतपेवहुलामोदं राक्षां यो
ग्यश्चतन्मतमितिलक्षणा ॥

जहद

जवाधिकः । पुं० । जवने । वेगाधिकहये ॥

जवेन अधिकः ॥ वि । अतिशयवे
गवति ॥

जवापुष्पम् । न । ओड्रपुष्पे ॥ जवापुष्प
मस्य ॥

जवी । वि । वेगवति ॥ जवोऽस्यास्ति ।

इनिः ॥ उष्ट्रे ॥ घोटके ॥

जविष्ठः । वि । अतिवेगवति ॥ अतिश
येन जववान् । अतिशयने इष्टन् ।

विन्मतोर्लुगिति मतुपोलुक् ॥

जवीयः । वि । जववत्तरे ॥ मत्स्वन्तादीय
सुनि मतुपोलुक् ॥

जसुरिः । पुं० । वज्जे ॥ जस्यति । जसुमेच
ये । जसिसहोररिन् । जसुरये आ

न्ताय जसुरिंचुधित मिति वेदभा-
ष्यम् ॥

जहकः । पुं० । काले ॥ बाले ॥ निर्मोहे ॥

निर्मोके ॥ जहाति । ओहाक्० । ज

हातेर्देवेति कुन् ॥ वि । त्यागिनि ॥

जहदजहल्लक्षणा । स्त्री । अंशान्तरपरि

त्यागेनांशान्तरलक्षणायाम् । भाग

त्यागलक्षणायाम् । वाच्यार्थैकदेश

परित्यागेनैकदेशवृत्तौ ॥ यथा ।

सेयं देवदत्तः इति वाक्ये सशब्दायं

शब्दयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धतत्काले

तत्कालविशिष्टत्त्वपरित्यागेन अवि

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणाभाव

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणाभाव

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणाभाव

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणाभाव

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणाभाव

जङ्गुः

सम्बन्धति ॥

जङ्गुचक्षुः । स्त्री । वाच्यार्थमशेषतः
परित्यज्य तत्सम्बन्धिन्यर्थान्तरे प्र-
वृत्तिरूपायां लक्षणायाम् ॥ यथा ।
गङ्गायां घोषः प्रतिवसतीति वाक्ये
गङ्गाघोषयो राधारोघेयभावलक्ष-
णस्य वाच्यार्थस्याऽशेषतोर्विरुद्ध-
त्वात् वाच्यार्थमशेषं परित्यज्य तत्
सम्बन्धितीरलक्षणाया युक्तत्वात् ज-
ङ्गुचक्षुःसङ्गच्छते ॥

जङ्गुत्स्वार्थः । स्त्री । जङ्गुचक्षुःसाम् ॥
जङ्गुत्स्वार्थातुतथैव यच्छब्दविवरे
विनीत्युक्तेः ॥

जङ्गुः । स्त्री । मुण्डितिकायाम् ॥

जङ्गुनकः । पुं । प्रत्यये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

जङ्गुः । पुं । अपत्ये ॥ यथा । मृगजङ्गु-
ना मृगापत्येनेति श्रीधरस्वामी ॥

जङ्गुः । पुं । चन्द्रवंशोद्भवेकुराजपुत्रे
॥ गङ्गाऽऽगमनकाले येन गङ्गा पीता
पुनर्भगीत्यप्रार्थनया ऊर्ध्वं भित्त्वा-
वहिर्निर्ममिता तेन साजङ्गवीति
ख्यातिमागता ॥ विष्णोः ॥ जनान्
संहारसमयेऽपङ्गुतेऽपनयति । ऋ-
जुः अपनयने । कृप् ॥ जङ्गुचक्षुःवि-
दुषः भक्तान् नयति परमिति वा ॥

यदा । जङ्गुति । जङ्गुक् च्यागे ।

जङ्गुतेर्देऽन्तलोपश्चेति नुः ॥

जागरि

जङ्गुतनया । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ जङ्गोरा-
जर्षेस्तनया ॥

जङ्गुसप्तमी । स्त्री । वैशाखसितसप्त-
म्याम् ॥ शुक्लपक्षसप्तम्यां वैशाखे
जङ्गुपुत्रिकाम् । प्रपूजयेत् सुखार्था-
य स्वर्गमोक्षफलप्राप्तये च ॥
स्वातन्त्र्ये ११ पटलः ॥

जङ्गुसुता । स्त्री । गङ्गायाम् ॥

जा । स्त्री । यातरि । भर्तुर्भाटुर्भावा-
याम् ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

जागतः । पुं । प्रगाथविशेषे ॥ जगती
आदिरस्य । सोऽस्यादिरिति च्छन्दसः
प्रगाथेऽप्यित्यम् ॥ न । जगती इत्य-
सि ॥ स्वार्थे ऽण् ॥

जागरः । पुं । जागरणे । अन्तःकरणस्य
कृत्स्नविकाशे ॥ जागृनिद्राक्षये । भा-
वे घञ् ॥ जाग्रोविचीतिगुणः ॥

जागरणम् । न । जागरे । निद्राभावे ॥

प्रमितिर्जागरे जाग्रद्भ्रमः स्वप्नोऽथ
मूढता । पानादिजन्यामुत्तिः स्यादे-
वंजागरणं त्रिधा ॥ जागृ० । ल्युट् ॥

जागरा । स्त्री । जागर्यायाम् ॥ जागरण-
म् । स्त्रियामधिकारे जागर्त्तोरकारो-
वा । जाग्रोविचिसुलङ्घितस्विति-
गुणः ॥

जागरितम् । न । इन्द्रियैरर्थोपलब्धौ ॥

स्वप्नदर्शनहेतुककर्मक्षये जागरित-

जागृत्

मागच्छन् स्वोपाध्यन्तःकरणेन्द्रिय-
सचिवस्तत्तदिन्द्रियविषयाननुमेयां
श्चस्थूलान् व्यावहारिकान् पदार्था
ननुभवति तदिदमस्य जागरितमि-
त्युक्तम् ॥ जागृ० । क्तः ॥

जागरितस्थानः । पुं । व्यष्ट्युपहित
चैतन्ये विश्वशब्दवाच्ये ॥ जागरित-
स्थानमस्य ॥

जागरितान्तम् । न । जागरितमध्ये जा-
गरितविज्ञेये ॥

जागरिता । वि । सजागरे । जागरुके
॥ जागरणशीलः । जागृ० । टन् ॥

जागरी । वि । जागरुके ॥ जागरमस्या
स्ति । इतिः ॥

जागरुकः । वि । अग्रमत्ते । सजागरे ।
जागरितरि । जागरणशीले ॥ जाग-
र्त्तितच्छीलः । जागृ० । जागरुकश्च
तिजामर्त्तेरुक्तः ॥

जागर्त्तिः । स्त्री । जागरणे ॥ स्त्रियां-
क्तिन् ॥

जागर्था । स्त्री । जागरे ॥ जागरणम् ।
जागर्त्तेरकारोवेति पक्षेशः । यक् ।
जाग्रोविष्ठीतिगुणः ॥

जागुडम् । न । कुङ्कुमे ॥ पुं । देशवि-
शेषे ॥ तत्रत्यंकुङ्कुममत्यवशांभवति ।

जागृत् । पुं । जागरणे ॥ जागृ० । क्ति-
प्तुकौ ॥

जाग्रलः

जागृवान् । वि । जागरुके ॥

जागृविः । पुं । अग्रौ ॥ नृपे ॥ जागर्त्ति-
। जागृ० । जृश्रस्तु जागृथ्यः क्तिन् ॥

जाग्रत् । वि । जागरणविशिष्टे ॥ स्त्री ।

जागरितावस्थायाम् ॥ यथा । ओ

चादिज्ञानेन्द्रियैः शब्दादिविषयं य

वच्चायते सा जाग्रदवस्था । साचचि

धा । यथा । प्रमितिर्जागरे जाग्रत्

भ्रमः स्वप्नोऽयमूढता । पानादिज

न्यासुप्तिः स्यादेवं जागरणं त्रिधा ॥

जाग्रति । जागृ० । श्रट् ॥

जाग्रिया । स्त्री । जागरणे ॥ जागरणम् ।

जागृ० । जागर्त्तेरकारोवेतिपक्षेशः ।

यक् । गुणात् परत्वेन रिङ्देशश्च इति

धातुपारायणम् ॥

जाघनी । स्त्री । जरौ ॥ इतित्रिकाण्ड-
शेषः ॥

जाग्रलः । पुं । कपिञ्जले पक्षिणि ॥

स्वनाम्नाख्याते निर्वारिदेशे ॥ आ-

काशशुभ्र उच्चश्च स्वल्पपानीयपाद

पः । शमीकरीरविल्वार्कं घीलुकर्क

भ्युसङ्कुलः ॥ हरिणैर्गर्घ्यपृषतगोक

र्गखरसङ्कुलः । सुस्वादुफलवान् दे

शो वातलो जाग्रलः स्मृतः ॥ * ॥ मां

सर्वर्गे ऽत्र जङ्गला विलस्याश्च गुहा

शयाः । तथा परमेश्वराज्ञेया विष्कि

राः प्रतुहा अपि ॥ प्रसङ्गा अथच

जङ्गु

म्या अष्टौ जाङ्गुजातयः ॥ जाङ्गुला
मधुराहवा स्तुवरा लघवस्तथा ।
वल्यास्तदं ह्या दृष्या दीपना दोष
हारिणः ॥ मूकतां मिम्वणत्त्वचग
जदत्वदिने तथा । बाधिर्यं मरुचिं
कुर्विं प्रमेहं मुखजान् गदान् । स्त्री
पदं गलगण्डश्च नाशयन्त्यनिलाम
यान् ॥ जङ्गुलेभवः । तत्रभवदृच्यण
॥ न । पल्लवे । मांसे ॥ * ॥ पानीयवि
शेषे ॥ यथा । अल्पोदकोल्पदृच्यपि
त्तरक्तमयान्वितः । चातव्यो जाङ्गुलो
देशस्तत्रत्यं जाङ्गुलं जलम् ॥ जङ्गु
लंसलिलं हृत्तं लवणं लघुपित्तनुत्
। वक्रिकृत् कफहृत् पथ्यं विकारान्
हरते बहून् ॥ जालिनीफले ॥ त्रि ।
जङ्गुलोत्पन्ने ॥

जाङ्गुलदेशः । पुं । कुरुदेशसमीपस्थे दे
शे ॥ यथा । अल्पोदकटणो यस्तु प्रश
तः प्रचुरातयः । ससेयो जाङ्गुलो दे
शो बहुधान्यादिसंयुत इति ॥ जाङ्गु
लश्चासौ देशश्च ॥

जाङ्गुलिः । पुं । विषवैद्ये ॥

जाङ्गुली । स्त्री । शूकशिंथ्याम् । जागु
ली इति पर्वतीयभाषा ॥ विषवि
द्यायाम् ॥

जाङ्गुलम् । न । जालिनीफले ॥

जाङ्गुलिकः । पुं । विषवैद्ये ॥ जाङ्गु

जातः

स्त्री विषविद्या तामधीते वेदवा । वस
न्तादिच्छादक ॥ जाङ्गुल्यादीव्यति वा
। तेन दीव्यतीति ठक् ॥ परीक्षितं स
मश्रीयात् जाङ्गुलीभिर्भिषग्वृतः ॥
जाङ्गुली । स्त्री । विषविद्यायाम् ॥ जा
ङ्गुलीविषघ्नो मन्त्र इति कश्चित् ॥
जाङ्गुलिकः । पुं । उष्ट्रे ॥ श्रीकारीष्ट्ये ॥
जङ्गुजीधिनि । धावके । जङ्गुकरि
के ॥ जङ्गुभ्यां जीवति । वेतनादिभ्यो
जीवतीति ठञ् ॥

जाजी । त्रि । योधिनि ॥ जजति । जज
युद्धे । ताच्छील्येणिनिः ॥

जाज्वल्यमानः । त्रि । देदीप्यमाने ॥
भृशं ज्वलजि । ज्वलदीप्तौ । धोतो
रेकाच इति यङ् । ततो लटः शान
जादेशः ॥

जाटलिः । पुं । स्त्री । दृच्यविशेषे ॥ ज
टनम् । जटसङ्घाते । घञ् । जाटं
लाति । लादाने । बाहुलकात् ङिः ॥
जाठरः । पुं । उदरस्थेऽग्नौ ॥ जठरे
भवः । तत्रभवदृच्यण ॥

जाडारः । पुं । जडात्मजे ॥ जडस्याप
त्यम् । आरगुदीचामित्यारक् ॥

जाड्यम् । न । जडतायाम् । स्तम्भे ॥
जडस्य भावः । ष्यञ् ॥

जाड्यारिः । पुं । जम्बीरे ॥

जातः । त्रि । उत्पन्ने । स्वकृतधर्माधर्मादि

जातिः

कारणभावकल्पनात् गोपदस्य गो-
त्त्वविशिष्टशक्तिरेवस्यादिति ॥ नि-
त्यत्वे सत्यनेकसमवेतत्वं जाति-
त्वं मितिन्यायसिद्धान्तमुक्तावलिः-
॥ * ॥ गोत्वाद्गौ ॥ तस्य लक्षणं यथा
। आकृतिग्रहणजाति लिङ्गानाञ्च न
सर्वभाक् । सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या-
गोत्रञ्च चरणैः सह ॥ अस्यार्थः । आ-
क्रियते व्यज्यते ऽनयेति आकृतिः सं-
स्थानम् । गृह्यते ऽनेनेति ग्रहणं ज्ञा-
नम् । आकृत्याग्रहणं यस्याः सा आ-
कृतिग्रहणा । जातिराकृतिग्रहणा भ-
वति । संस्थानव्यङ्ग्येत्यर्थः । तेन
मनुष्यगोमृगहंसादीनां पृथक् पृथ-
क् संस्थानैर्व्यज्यमाना मनुष्यत्वगो-
त्वमृगत्वहंसत्वादि जातिः ॥ एवं
ब्राह्मणचविवैश्यशूराणां पृथक्-
संस्थानाभावत् ब्राह्मणत्वादेर्जाति-
त्वं नायातमिति लक्षणान्तरमाह ।
लिङ्गानाञ्च न सर्वभागिति । या-
सर्वाणि लिङ्गानि न भजते सा च जा-
तिरित्यर्थः । स्त्रीपुंसयोरेपत्यन्ता-
द्विचतुष्टयपदोऽगाः । जातिभेदाः
पुमाव्याश्चेत्यमरसिंहे जातिभेदा-
नां स्त्रीपुंसयोरेवेति नियमे ब्राह्मणा-
दीनां सर्वलिङ्गभाजित्वा भावा-
ज्जातित्वम् । किन्तु अज्ञातहंसस्य

जातिः

जनस्य हंसं दृष्टवतोऽपि तस्य सं-
स्थानेन हंसत्वं व्यञ्जितुं न शक्यते इ-
ति हंसस्यापि जातित्वं नायातमिति
पूर्वलक्षणस्य दोषः । एवं देवदत्ता-
दिसंज्ञाशब्दस्यापि सर्वलिङ्गभाजित्वा
भावाज्जातित्वापत्तिरिति द्वितीय-
लक्षणस्य दोषः । इति दोषद्वयसमाक-
र्त्तुं द्वयोर्लक्षणयोर्विशेषणमाह । स-
कृदाख्यातनिर्ग्राह्येति । सकृदेकवार-
माख्यातेन उपदेशेन निर्निश्चये-
न ग्राह्या ग्रहीतुं शक्या इत्यर्थः ।
तेन ईदृशो हंस इत्युपदेशे हंसं दृष्ट-
वतस्तस्य संस्थानेन हंसत्वं व्यञ्जितुं
शक्यतएवेति पूर्वलक्षणस्य न दोषः
। एवं देवदत्तोदिसंज्ञाशब्दस्यैक-
स्मिन्नुपदेशेऽपि अन्यस्मिन् ज्ञाना-
भावात् जातित्वं न स्यादिति परल-
क्षणस्यापि न दोषः । गार्ग्यः पुरुषः
गार्गी स्त्री गार्ग्यं कुल मिति स-
र्वलिङ्गभाजित्वात् संस्थानव्यङ्ग्य-
त्वाभावाच्च गार्ग्यादीनां जातित्वा-
नुपपत्तौ तृतीयलक्षणमाह । गो-
त्रञ्चेति । पुत्रपौत्रप्रभृतिरुपपत्त्यं
गोत्रमिति पूर्वाचार्यपरिभाषितं गो-
त्रमिह गृह्यते गार्गीवात्सीत्यादि ।
चतुर्थलक्षणमाह । चरणैः सहैति
। चरणञ्च जातिरित्यर्थः । चरणश

जातिः

ब्दो वेदैकदेशवाची कठादिरूपः स
च अध्ययनक्रियासम्बन्धेन प्रवृत्तत्वा
त् क्रियावाचक एव न तु जातिवाचकः
। तेनास्य जातिसंज्ञार्थं चरणैः सहे-
त्युक्तम् गार्ग्यादीनां यजश्चेतिङी
पिसिङ्गेपि जातिसंज्ञाफलान्तु गार्गी
भार्यायस्यासौ गार्गीभार्य इत्यादौ
जातेऽश्चेति पुं वद्भावनिषेधः । गार्गी
चासौ भार्याचेति गार्ग्यभार्या इत्या-
दौ पुं वत्कर्मधारयेति पुनः पुं वद्भा-
वः ॥ * ॥ प्रादुर्भावविनाशभ्यां सत्त्व
स्य युगपद्गुणैः । असर्वलिङ्गावच्छेद्यौ
तां जातिं कवयो विदुः ॥ गोत्रञ्च च
रणानि चेत्त्यपरस्य जातिलक्षणम्-
। यथा पूर्वं जातिलक्षणं तथा कुमारी
भार्य इति भवितव्यम् । यद्योत्तरं त-
था कुमारभार्य इति इति भाष्यम् ॥ ज-
ननम् जनयति वा । जनी० । स्त्रि-
यांक्तिम् । जनसनेत्यात्त्वम् ॥ * ॥
साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्थानं जा-
तिः । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामिति साव-
धारणो निर्देशः । तेन व्याप्तिनिरपे-
क्षाभ्यां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्था-
नं दूषणाभिधानं जातिरित्यर्थः ॥
षड्जादिसप्तसु ॥ काव्यालङ्कारप्रभे-
दे ॥ घटत्वादिरूपा जातिर्हि घटा-
दिशब्द एव तौ निमित्तम् ॥

जातिसा

जातिकोषम् । न । जातीफले । जाय-
फल इति भाषा ॥
जातिकोषी । स्त्री । जातीपठ्याम् । जा-
वित्री इति भाषा ॥
जातिधर्मः । पुं । ब्राह्मणत्वादिनिबन्ध-
ने अध्ययनाध्यापनादौ ॥ जातेर्धर्मः ॥
जातिफलम् । न । जातिकोषे ॥
जातिब्राह्मणः । पुं । तपःश्रुतविहीने
विप्रे ॥ यथा । तपःश्रुतश्च यो निश्चय-
तद्ब्राह्मणकारणम् । तपःश्रुताभ्यां-
योहीनो जातिब्राह्मण एव सः इति ॥
जात्याजन्मना ब्राह्मणः ॥
जातिभ्रंशकरम् । न । नवविधपातका-
न्तर्गते पातकविशेषे ॥ यथा । ब्राह्म-
णस्य रुजः कृत्वा घातिरग्रेयमन्त्रयोः
। जैह्व्यश्च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशक-
रं स्मृतमिति ॥
जातिवैरम् । न । स्वाभाविकशत्रुत्वे ॥
तत्पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथा
श्रीकृष्णशिशुपालयोः ॥ वास्तुजम्
२ यथा कौरवपाण्डवानाम् ॥ वाग्ज-
म् ३ यथा द्रोणद्रुपदयोः ॥ सापन्न-
म् ४ यथा मूषिकनकुलयोः ॥ अप-
राधजम् ५ यथा पूजनीब्रह्मदत्तयोः
। इति महाभारतम् ॥

जातिशस्यम् । न ।

जातिसात्म् । न ।

जातीफले ॥

जातीयः

जातिस्मरः । पुं । तीर्थविशेषे ॥ वि ।

पूर्वजन्मजातिस्मरणवति ॥

जाती । स्त्री । सुमनायाम् । सुमनसि

। माखत्याम् । चमेली इतिभाषा ॥

तत्पुष्पे ॥ क्तिन्नन्तात् क्तिजन्ताद्वा

डीष् ॥ जात्याः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु

बहुलमित्यनुदात्तादेरञो ऽस्य-

लुक् ॥

जातीकोशम् । न । जायफल इतिप्रसि

द्धे जातीफले ॥

जातीपची । स्त्री । सुमनः पत्रिकाया

म् । जावित्री इतिभाषा ॥ जातीप

ची लघुः स्वादुः कटुष्णा रुचिवर्ण

कृत् । कफकासवमिश्रासतृष्णाकृ

स्मिदिषापहा ॥

जातीफलम् । न । जातीकोषे ॥ जाती

फलं रसेतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं ल

घ् । कटुकं दीपनं ग्राहि स्वयं श्लेष्मा

निलापहम् ॥ निहन्ति मुखवैरस्य

मलदैर्गन्धकृष्णताः । कृमिकासव

मिश्रासशोषपीनसहृजः ॥ जात्यं

फलम् । जातीलतायाः फलंवा ॥

जातीयः । वि । जातौभवे ॥ वृद्धाच्छः

॥ प्रकारार्थबोधके तद्वितप्रत्ययवि

शेषे ॥ यथा । तार्किकप्रकारः । ता

र्किकजातीयः । प्रकारवचनेजाती

यर् ॥

जात्यः

जातीरसम् । न । बोले ॥

जातु । अ । कदाचिदर्थे ॥ यथा । जातु

जनो नैति सुखं कर्मबाहुल्यात् क

र्मणैव याति सुखं ज्ञानपुरस्तात् ।

ज्ञानरसं ब्रह्मरसं येन निपीतं दार

भयं मारभयं तेनविगीतमिति ॥

॥ शब्दे ॥ विगर्हणे ॥ अविकल्पो ॥

निषेधे ॥ जायति । जैचये । बाहु

लकात् क्तुन् ॥

जातुकम् । न । हिङ्गुनि ॥ इतिशब्दश्च

न्द्रिका ॥

जातुधानः । पुं । राज्ञसे ॥ जातु कदा

चित्त्रन्ध्रप्राप्य धानं सन्निधानमस्य ॥

जातुषम् । वि । लाक्षानिर्मिते ॥ ज

तुनेविकारः । अपुजतुनेः पुगि-

त्यल् ॥

जातूकर्णः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ वैद्य

शास्त्रप्रवर्तके मुनिविशेषे ॥

जातेष्टिः । स्त्री । वैश्वानरं द्वादशकपा

लंनिर्वपेत् पुत्रेजातइतिजातकर्मणि

विहितायामिष्ट्याम् ॥

जातोक्षः । पुं । दम्यवत्से । युवष्टे ॥

जातश्चा सा वुक्षाचा । अक्षतुरेति

साधुः ॥ उत्पन्न उक्षाजातोक्ष इत्य

मरः । अत्रउत्पन्नोदृष्टदम्यभावः-

प्राप्तवलीवर्द्धभाबोवार्थः ॥

जात्यः । वि । अष्टे । कुलीने ॥ कान्ते

जापकः

॥ जातौभवः । यत् ॥

जाच्यन्थः । त्रि । जन्मान्धे ॥

जाच्याभासः । त्रि । मायोत्पन्ने रज्जुस
र्पादौ ॥ अजातिसत् जातिवदाभा
सते इतिविग्रहः ॥

जाच्युत्तरम् । न । असदुत्तरे ॥

जानकी । स्त्री । सीतायाम् ॥

जानपदः । पुं । जने ॥ देशे ॥ त्रि । ज
नपदोत्पन्ने ॥ जनपदे भवः । उत्
सादिच्छादञ् ॥जानपदी । स्त्री । जनपदोत्पन्नवृत्तौ
॥ जानपदात् वृत्तौ वाच्यायां जान
पदकुण्डे च्यादिना ङीष् ॥ अजन्तत्वे
न टिट्ठेतिङोप्याद्युदात्तः ॥ जनप
दप्रभवायाम् ॥

जानाजः । त्रि । ज्ञानवति ॥

जानु । न । जरुजङ्गयोर्मध्यभागे ।

अष्टीवति । घोटु इति भाषा ॥ जा

यते । जनी ॥ दृसनिजनीतिजुष् ।

जनिवध्योश्चेति नप्रवर्त्तते अनुबन्ध
द्वयसामर्थ्यात् ॥जानुकम् । न । जानुनि ॥ स्वार्थेयावादि
भ्यः कन् ॥

जानुकारकः । पुं । रवेः पार्श्वगविशेषे ॥

जापः । पुं । जपे ॥ जपेर्भावेघञ् ॥

जापकः । त्रि । जपकर्त्तरि ॥ जपति ।

जपमानसे । खलु ॥

जामिः

जापनम् । न । निरसने ॥ निर्वर्त्तने ॥

जावालः । पुं । सत्यकामे मुनौ ॥ जवा

लाया अपत्यम् । अण् ॥

जावालिः । पुं । मुनिविशेषे ॥

जामदग्न्यः । पुं । जमदग्निसुते । पर
शुरामे ॥ जमदग्नेर्गोत्रापत्यम् । ग
र्गादिभ्यो यञ् इत्यनन्तरापत्येपि
गोत्ररूपाधारोपात् यञ् । अनन्त
रविवचायान्तु ऋष्यन्धकेत्यऽणि जा
मदग्न इति बोध्यम् ॥जामलम् । न । तन्त्रशास्त्रविशेषे । या
मले ॥जामाता । पुं । दुहितुः पत्न्यौ ॥ सूर्या
वर्त्ते । सुखचिया इति गौडप्रसिद्धे
शाके ॥ धवे । वल्लभे ॥ जायां माति
मिमीते मिनोति वा । मा० । माङ्० ।
डुमिञ्० वा । नसृनेष्टितिसाधुः ॥

जामिः । स्त्री । स्वसरि । भगिन्याम् ॥

कुलस्थियाम् ॥ दुहितरि ॥ सुषाया

म् ॥ शोचन्ति जामयो यत्र विनश्य

त्याशु तत्कुलम् । न शोचन्ति तु

यत्रैता बर्हते तद्विसर्गदेति मनुः ।

अहपतिसंवर्द्धनीयसन्निहितसप्रिण्ड

स्त्रियो जामय इति कुल्लूकभट्टः ॥ जा

यति जायते वा । जैचये । बाहु

ल्लकान्मिः ॥ यद्वा । जमति । जमु

अदने । बाहुलकादिण् दीर्घश्च-

जम्बून

॥ कर्मणीजजादिभ्यस्तीज् वेति-
स्वामी ॥

जामिता । स्त्री । आलस्ये ॥

जामा । स्त्री । कुलयोषायाम् ॥ स्वसरि

॥ डीप् ॥

जामेयः । पुं । भागिनेये ॥ जाम्याअप
त्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥

जाम्बवम् । न । जम्बूफले ॥ जम्बाःफल
म् । जम्बावेत्यण् । तस्यविधानान्न

लुक् ॥ सुवर्णे ॥ कपिविशेषे ॥ नगर
विशेषे ॥

जाम्बवान् । पुं । ब्रह्मणःपुत्रे । रामाय
णादिप्रसिद्धपराक्रमे ऋचराजे ॥

जाम्बवता । स्त्री । जाम्बवतोदुहितरि
श्रीकृष्णपत्न्याम् ॥ नागदमन्याम् ॥

जाम्बवी । स्त्री । नागदमन्याम् ॥

जाम्बवान् । पुं । जाम्बवति ॥

जाम्बूनदम् । न । स्वर्णे ॥ धूसूरे ॥ का
चनविशेषे ॥ यथा जाम्बूनदेनाम्ब

सदृशं लेहमस्मिचेत् । तथा च कु-
लधर्मेण समयोन्यः समोभवेदिति ॥

समयः आचारः ॥ जम्बूरसस्य नद्यां
भवम् । तत्रभवद्वत्यण् ॥ तीरमृत्त

द्रसंप्राप्य सुखवायुविशेषिता । जा
म्बूनदाखं भवति सुवर्णं सिद्धभूषण

म् ॥ तद्रसं जम्बूरसम् ॥ यथा । मेरु
मन्दरपर्वतस्यजम्बूफलाना मत्स्यश्च

जायाजी

निपातविशीर्णाना मनस्विप्रायाणा

मिभकायनिभानां रसेन जम्बूनाम

नदी इलावृतं वहति । तस्या उभ-

योस्तीरयो मृत्तिका जम्बूरसेनानु

विध्यमाना वाय्वर्कसंयोगविपाके-

न सदामरलोकाभरणं जाम्बूनदं-

नाम स्वर्णं भवति ॥ इति श्रीभाग

वतम् ॥

जम्बूनदेश्वरी । स्त्री । देवीविशेषे ॥

तत्स्थाने ॥

जायकम् । न । काशीयके । पीतवर्णे

सुगन्धिकाष्ठप्रभेदे । कालिया इति

गौडभाषा ॥ जयति गन्धान्तरम् ।

जिअभिभवे । खलु ॥

जायमानः । पुं । उपनीते ॥

जाया । स्त्री । विधिनाविवाहितायां

स्त्रियम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम्

॥ जायते ऽस्याम् । जनी० । जनेर्यक् ।

येविभाषेत्यात्वम् । पतिर्भार्या संप्र

विश्य गर्भोभूत्वेह जायते । जायाया

स्तद्धि जायात्त्वं यदस्यां जायते पुनः

॥ स्यात् सप्तमभवने ॥

जायाम्नः । वि । तिलकालकादिचिह्न-

॥ जायांहन्ति । हन० । अमनुष्यक

र्तुके चेतिटक् ॥ डीपि जायाम्नी ॥

जायाजीवः । पुं । नटे ॥ जाययाजीव

ति । जीव० । इगुपचेतिकः ॥

जालः

जायानुजीवी । पुं । नटे ॥ वक्पच्छि
णि ॥ वेण्यापतौ ॥ दुःस्थे ॥

जायापतो । पुं । द्विवचनान्तः । सहेक्त्या
भार्याभर्त्ताः ॥ जायाच पतिश्च । रा
जदन्तादिषु निपातनात् पूर्वनिपातः ॥
जायुः । पुं । औषधे ॥ जयति रोगान्
। जि० । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशू
भ्युत्थ ॥ इत्युत्थ ॥

जारः । पुं । उपपत्तौ ॥ जरयति । जृष्०
। दारजारौकर्त्तरिणि लुक्तेति घञ्
। जीर्यतेऽनेनेति करणेवा घञ् ॥

जारजः । त्रि । विजन्मनि । अनियुक्ता
सुते ॥ जारात् जातः । जनी० । डः ॥

जारणी । स्त्री । स्थूलजीरके ॥

जारङ्गवी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रवि
शेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । ज्येष्ठा
नुराधाविशाखावीथीजारङ्गवीमता
। एतास्तुवीथयस्तिस्त्रो मध्यमोमार्गं
उच्यते इति ॥

जारितः । चि । शोषिते ॥

जारी । स्त्री । औषधीभेदे । जाडी
इतिगौडभाषा ॥

जारुत्यः । पुं । त्रिगुणदक्षिणाकयज्ञे ॥

जालः । पुं । नीपवृक्षे ॥ न । गवाक्षे ।

जाली इतिभाषा ॥ आनाये । सू
त्रादिनिर्मिते मत्स्यादिजन्तुरोऽधकव
स्तुनि ॥ चारके । पक्ष्यादिधारणार्थे

जालप्रा

पाशे ॥ दम्भे ॥ वृन्दे । गये ॥ इन्द्र-

जाले ॥ जलेक्षिप्यते । शेषइत्युत्थ ॥

जलतिघनीभवति । जलघातने ।

ज्वलितीतिशब्दः ॥ यद्वा । जालयति ।

जलसंवरणे । चु० । पचाद्यच् ॥

जालकः । पुं । गवाक्षे ॥ न । कोरके ॥

दम्भे ॥ कुलाये ॥ आनाये ॥ न ।

स्त्री । मोचकफले ॥ नवकलिकावृ-

न्दे । चारके ॥ समूहे ॥

जालकारः । त्रि । जालकर्त्तरि ॥

जालकारकः । पुं । कर्कटके । सूताया

म् ॥ त्रि । जालकर्त्तरि ॥ जालस्थ-

कारकः ॥

जालकिनी । स्त्री । मेष्णाम् ॥

जालगर्दभः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्य

लक्षणं यथा । विसर्पवत् सर्पति यः

श्रेयस्तनुरपाकवान् । दाहज्वरकरः

पित्तात् सञ्ज्ञेयोजालगर्दभ इति ॥

जालगोणिका । स्त्री । कण्ठावाधाम् ॥

जालजीवी । पुं । धीवरे ॥

जालन्धरः । पुं । पीठविशेषे ॥ त्रिगर्त्तदे

शे ॥ पुंभूनि । जालन्धराः ॥ तद्देशस्थे

षु । त्रिगर्त्तेषु ॥

जालपात् । पुं । हंसे ॥

जालपादः । पुं । शरारिप्रभृतिपक्षि वि

शेषेषु ॥ जालाकारपादत्वादेशाम् ॥

जालप्राया । स्त्री । योदृणां लोहमय्या

जालमः

मङ्गरचिन्त्याम् ॥

जालवर्वूरकः । पुं । वर्वूरकविशेषे । क
जाके ॥ जालवर्वूरको रुचो वातरो
गकफापहः । पित्तदाहकरश्चोष्णः
कषाद्यप्रकीर्तितः ॥

जालवान् । चि । मायाविनि ॥

जालिकः । पुं । वागुरिके । जालजीवि
नि ॥ खूतायाम् ॥ कैवर्त्ते ॥ त्रि ।
ग्रामजालिनि ॥ जालेन चरति । प
र्पादिभ्यष्टन् । डीषि जालिकी ॥

जालिका । स्त्री । वस्त्रविशेषे ॥ स्त्रीणां
मुखावरणवस्त्रे ॥ गिरिसारे ॥ जलौ
कायाम् ॥ विधवायाम् ॥ भटानालौ
हरचिताहरचिन्त्याम् । लोहसना
हे ॥ चारके ॥

जालिनी । स्त्री । चित्रार्थगृहे । चित्र
शालायाम् ॥ कोषातक्याम् ॥ राज
कोष्ठातक्याम् । तोरजी इति यस्याः
प्रसिद्धिः ॥

जाली । स्त्री । पटोलिकायाम् । तोर
जी इति प्रसिद्धतायाम् ॥ पटोले
॥ जलति । जल० । ज्वलितीतिङ् ।
जातेरिति गौरादिच्चाङ्ङीप् ॥

जालमः । पुं । पामरे ॥ क्रूरे ॥ असमी
च्यकारिणि ॥ जालयति जाल्यते वा
। जलप्रपवारणे । बाहुलकान्मः ।
नेडुप्रिकृति ॥ जालं करोतिवा ॥

जिः

जावालः । पुं । सत्यकामेमुनौ ॥ ज
वालाया अपत्यम् । अण् ॥ अजाजी
वे । छागजीविनि । गडरिया इतिभा
षा ॥ जवमलतिआलाति वा । अल० ।
अण् कोवा । जवालो ऽजः तस्यायम्
। अण् ॥

जाषकम् । न । कालीयनामगन्धद्रव्ये ॥
इतिसारमुन्दरी ॥

जाषी । पुं । ध्रुवकप्रभेदे ॥ जाषीति
नाम्नाध्रुवको द्वाविंशत्यक्षरान्वितः ।
सन्निपातेन तालेन शृङ्गारे ऽभीष्ट
दोरसे ॥ नान्तः शब्दोयम् ॥

जाहकः । पुं । घोड् खगे । घोघ इति
भाषा ॥ मार्जारे ॥ खड्गायाम् ॥ का
रुष्याम् । जलौकायाम् ॥ गात्रसङ्को
चिनिप्राणिविशेषे । कामरूपिणि ।
विलवासे ॥

जाङ्गवी । स्त्री । गङ्गायाम् । त्रिपथगा
याम् ॥ जानुद्वारा पुरादत्ता जङ्गुः
सम्पीयकोपतः । तस्यकन्या स्वरूपा
च जाङ्गवी तेनकीर्त्तितेतिब्रह्मवैव
र्त्तपुराणम् ॥ जङ्गोरपत्यं स्त्री । अण्
ङ्गीप् ॥

जाङ्गवीयः । चि । गाङ्गे ॥ जाङ्गथाअय
म् । तस्येदमिच्यर्थे वृद्धाच्छः ॥

जिः । पुं । पिशाचे ॥ त्रि । जेतारि ॥ इ
त्येकाक्षरकोषः ॥

जिघांसुः

जिघांसुः । पुं । प्राणेषु ॥ जिघांसति । ग
त् ० । गमेः सन्वच्चेतिक्त्वाः । अनुदा
त्तोपदेशे च्यादिना मलोपः ॥

जिघामिषा । स्त्री । गमनेच्छायाम् । ग
न्तुमिच्छायाम् ॥

जिघामिषुः । त्रि । गन्तुमिच्छौ ॥

जिगीषा । स्त्री । जेतुमिच्छायाम् । ज
यस्पृहायाम् ॥ जेतुमिच्छति जिगी
षति । जिगीषतीति जिगीषा । अ
प्रत्ययात् । टाप् ॥ व्यवसाये ॥ प्र-
कर्षे ॥

जिगीषुः । त्रि । जयेच्छौ । जेतुमिच्छौ
। निष्प्रत्ययत्वाद्भवति ॥

जिघत्सा । स्त्री । लुधायाम् । वुभुक्षा
याम् ॥ अत्तुमिच्छा घस्तुमिच्छावा
। अदेः सन्नन्तादप्रत्ययः । लुङ्सने
र्घस्त्वृ इतिघस्त्वादेशः ॥

जिघत्सुः । त्रि । लुधार्त्ते । वुभुक्षिते
॥ अत्तुमिच्छुः । अदेः सनि लुङ्स
नेर्घस्त्वृ । ततः सनाशमेत्युः ॥

जिघांसकः । त्रि । हननेच्छुके ॥

जिघांसा । स्त्री । हननेच्छायाम् ॥ ह
न्तुमिच्छेत्यर्थः ॥

जिघांसुः । पुं । शत्रौ ॥ त्रि । हन्तुमि
च्छौ ॥ हन्तेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । अ

भ्यासाच्चेतिक्त्वात् । अङ्गनगमांस
नीतिदीर्घः ॥

जितः

जिघृक्षा । स्त्री । गृहीतुमिच्छायाम् ॥

जिघृक्षुः । त्रि । गृहीतुमिच्छौ ॥ गृहेः
सन्नन्तादुः ॥

जिघ्रः । त्रि । घ्राणकर्त्तरि ॥

जिज्ञिनी । स्त्री । दृढविशेषे । प्रमोदि
न्याम् । भिज्जिन्याम् ॥ जिज्ञिनीमधु
रासोष्णा कषाया योनिशोधिनी ।
कटुका ब्रणहृद्गवातातीसारहृत्-
पटुः ॥

जिज्ञी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ जिज्ञति
। जिगिगतौ । पचाद्यच् । गौरादि-
त्त्वान् ङीष् ॥

जिजीविषा । स्त्री । जीवितुमिच्छा-
याम् ॥

जिजीविषुः । त्रि । जीवितुमिच्छौ ॥

जिज्ञासनीयः । त्रि । जिज्ञासितव्ये ।
जिज्ञास्ये ॥

जिज्ञासा । स्त्री । ज्ञातुमिच्छायाम् ॥

जिज्ञासितम् । त्रि । ज्ञातुमिष्टे ॥ विचा
रिते ॥ कृतजिज्ञासे ॥

जिज्ञासुः । त्रि । मुमुक्षौ । आत्मज्ञा-
नार्थिनि ॥ ज्ञातुमिच्छौ ॥ बहुश्रुतः
स्वल्पभाषी जिज्ञासुर्ज्ञानवानपीति
तन्त्रम् ॥

जितः । त्रि । प्राप्तपराजये । परिभूते ।

पराजिते ॥ यथा । नहि जितैर्जैतु
रग्रे स्थातु मुचितम् ॥ भजते विदे

जितामि

श मधिकेन जित स्तदनुपनेश मय
वा कुशलः ॥ लब्धे । स्वायत्तीकृते ।
वशीकृते ॥ पुं । अर्हदुपासकविशेषे ॥
जितकामः । चि । सदाशिवे ॥ जितः-
कामोयेन ॥

जितकाशिः । चि । दृढमुष्टौ ॥ इति महा
भारते नीलकण्ठः ॥

जितकाशी । चि । जितहवे । जयिनि
॥ जितेन जयेन काशते प्रकाशते ।
काशदीप्तौ । शीले शिनिः ॥

जितक्रोधः । पुं । शिवे ॥ विष्णौ ॥ जि-
तः क्रोधोयेन ॥ जितक्रोधः कथं त
र्हि सूरारीन् हन्ति माधवः । तेदमा
गस्थापनार्थं ननु कोपवशात् प्रभुः ॥
भृगुयादघातेनापि क्रोधानुत्पत्तेः ॥
चि । जितामर्षे ॥

जितनेमिः । पुं । आश्रये । अश्रयिनि
र्मिते दृष्टे ॥ चि । जितनेमिके ॥

जितशत्रुः । पुं । उत्तार्हति पितरि ॥ चि ।
कृतशत्रुपराजये ॥

जितसङ्गदोषः । चि । प्रियाप्रियसन्नि-
धौ अपि रागद्वेषविर्जिते ॥ जिताः
सङ्गजनिता दोषा येन ॥

जितात्मा । चि । जितेन्द्रिये ॥ जितआ-
त्मायेन ॥

जितामित्रः । पुं । हरौ ॥ जिता अभिवा-
याह्या आभ्यन्तराश्च येन ॥ चि ॥ कृ-

जितः

तश्चतुपरजये ॥

जितारिः । पुं । बुद्धे ॥ घृत्तार्हति पितरि ॥

चि । जितशत्रौ ॥ जिताश्चरदोमेन ॥

जिताष्टमी । स्त्री । जीमूताष्टम्याम् ॥

जिताहवः । पुं । जितकाशिनि ॥

जितुमः । पुं । मिथुनराशौ ॥

जितेन्द्रियः । चि । स्ववशीकृतसर्ववाद्यै-

न्द्रिये । शान्ते ॥ यथा । श्रुत्वा स्पृष्ट्वा

च दृष्ट्वा च भुक्त्वा प्राप्त्वा च यो जितः

। न हृष्यति ग्लायति वा सविभ्रयो

जितेन्द्रियः ॥ जितानि वशीकृतानि

इन्द्रियाणि ओषादीनि येन ॥ द्वास्ते

॥ पुं । कामवृद्धास्ते क्षुभ्रविशेषे ॥

जितेन्द्रियाद्धः । पुं । कासद्विद्वत्से ॥

जित्तमः । चि । जयशीलानां मन्त्रे उ-
त्तमे ॥

जित्यः । पुं । हलौ । दृष्टद्वले । कृष्टस-

मीकरणार्थं स्थूलकाष्ठे ॥ विद्रुमवि-

जोयजित्या मुञ्चकत्कश्चिपु इति

तिघातनात् क्यप् ॥

जित्वा । पुं । जयिनि ॥ जयति । जि०

शीङ्कुशौत्यादिना कनिप् ॥

जित्वरः । चि । जेतारि ॥ जयशीलः ।

तस्मिन् शजिसर्पिभ्यः करप् ॥

जित्वरी । स्त्री । काशिकापुर्याम् ॥ टि

ट्टेति ङीप् ॥ जयशीलायाम् ॥

जिनः । पुं । अर्हति ॥ बुद्धे ॥ विष्णौ ॥

जिह्वगः

अतिवृद्धे ॥ विश्वावृष्टिमादिभिर्मुनि
विशेषे ॥ त्रि । जिह्वरे ॥ अवति ।
जि० । इण्पिञ्जिदीकुप्यत्रिभ्यो
नक् ॥

जिनसम् । त्रि । जिनगृहे । त्रैलोक्ये ।
विहारे ॥

जिनसुतः । पुं । बुद्धे ॥ बुद्धोनाम्नाजिन
सुतः श्रीकटेषु भविष्यति । इति
श्रीभागवतम् ॥

जिनेन्द्रः । पुं । बुद्धे ॥ जिनात्मनिन्द्रः ॥
जिनिः । पुं । काले । समये ॥ पञ्चिनिः ॥
जीर्धति जीर्धते वा । जृष्ण् । जी-
र्यतेः क्तिन् रश्चवः इति क्तिन्प्रत्यये
रश्चवादे अः । वाङ्मूलकाद्व लिप्ते
तिदीर्घेण ॥

जिणुः । पुं । वासवे ॥ अर्जुने ॥ जिष्णौ
॥ अर्के ॥ वसुषु ॥ त्रि । जिह्वरे ॥
जयति । जयनशीलो वा । जिजये ॥
भिभवे वा । ग्लजिस्त्वश्चेति ग्लुः ॥

जिहीर्षा । स्त्री । हर्तुमिच्छायाम् ॥
हृज् । अग्रज्यादिभ्यः ॥

जिह्वः । त्रि । कुटिले ॥ मन्दे ॥ न । तग
रपादपे ॥ जहाति-हीयते वा । ओहा
क् । जहातेः सन्वदालोपश्चेति मन् ॥

जिह्वगः । पुं । सर्वे ॥ मदने ॥ त्रि । म
न्दगे ॥ जिह्वङ्कुटिलङ्गच्छति । गल् ॥
अन्येभ्योपीतिङः ॥

जिह्वानि

जिह्वानि । स्त्री । सङ्कोचे ॥

जिह्वप्रायः । त्रि । कपटवहुले ॥

जिह्वामेहनः । पुं । भेके ॥

जिह्वप्रस्थः । पुं । खदिरे ॥

जिह्वितः । त्रि । घूर्णित ॥

जिह्वः । पुं । न । तगरमूले ॥

जिह्वलः । त्रि । सुभ्ये । लोभुषे ॥ अथा ।

आङ्कुत्वा पराधा भुञ्जते वे च
जिह्वलाः । पतन्ति नरके घोरे लु
सपिंडो दकक्रियाः ॥

जिह्व । स्त्री । रसनायाम् । रसज्ञाने

न्द्रिये ॥ अस्याः परीक्षा यथा ।

आकपत्रप्रभाङ्कुत्वा स्फुटिता रसना

॥ जिह्वात् । रक्ता श्यामा भवेत्

पित्ता क्षित्ता द्रौ धवला कफात् ॥

मृदिदग्धा खरस्पर्शा कृष्णा दोषत्रये

॥ धिके । सैव दोषद्वयाधिक्ये दोष

द्वितयलक्षणेति भावमिश्रः ॥ लेढि

लिहन्त्यनया वा । लिह ॥ श्रेयसा

जिह्वेतिसाधुः ॥

जिह्वानिलेखनम् । न । जिह्वामार्जने ।

जीभी कर्ना इति भाषा ॥ जिह्वा

मार्जनद्वये । जीभी इति भाषा ॥

तत्तु दशाङ्गुलं कोमलं कृशं स्वर्णं

रूप्यताम्र लोहनिर्मितं जिह्वामला

प्रकर्षणे प्रशस्तम् । तस्य गुणः । वक्तव्यै

रस्य जिह्वाश्रितमलनाशित्वम् । आ

जीमूतः

रोग्यरुचिकारित्वञ्चेति राजवल्लभः ॥
 जिह्वापः । पुं । शुनि ॥ मार्जरो ॥ व्या
 घ्रे ॥ दीपिनि । चित्रव्याघ्रे ॥ भल्लूके
 ॥ सिंहे ॥ जिह्वापिवति । पा० । कः ॥
 जिह्वामलम् । न । कुलुके ॥
 जिह्वामूलीयः । पुं । कखाभ्यां प्रागर्द्ध
 विसर्गसदृशे (४) विसर्गप्रभेदे ॥ जि
 ह्वामूलेभवः । जिह्वामूलाङ्गुलेश्वः ॥
 जिह्वारदः । पुं । खगे ॥
 जिह्वाखिट् । पुं । कुक्कुरे ॥ मार्जारे ॥
 जिह्वयालेढि । खिह० । क्षिप् ॥
 जिह्वाशल्यः । पुं । खदिरवृक्षे ॥
 जिह्वास्वादः । पुं । लेहने ॥ आस्वदन
 म् । छद० । घञ् । जिह्वयाआ-
 स्वादः ॥
 जीनः । चि । वृद्धे ॥ जिनातिस्म । ज्या०
 । गच्छर्थेति क्तः । ग्रहिज्येति सम्प्रसा
 रणम् ॥ हलइति दीर्घः । त्वादिभ्य
 श्चेति नत्वम् ॥ चर्मपुटे ॥
 जीमूतः । पुं । अद्भौ ॥ धृतिकरे इति
 मेदिनी ॥ भृतिकरे इति हेमः ॥ देव
 ताडे ॥ जीमूतइव ॥ पयोधरे ॥ वासवे
 घोषके ॥ मुस्तके ॥ जयति नभः
 जीयते ऽनिलेन वा । जि० । जेमूट् चो
 दात्तइति क्तः । जेर्दीर्घश्च ॥ जीवस्यो
 दकस्यमूतः पटवन्धो यस्येति वा । पृ० ॥
 जीवनं जलं मूतं वदुमनेन । मूड्

जीर्णः

वन्धने । कर्मणि क्तः । पृषोदरादिच्चा
 त् वनशब्दलोपः ॥ ज्यानं जी । ज्या० ।
 सं० क्षिप् । जियावयो हान्यामूतोव
 द्भूति वा ॥ जीवनं मुञ्चति वा । पृ० ॥
 जीमूतकः । पुं । देवदाल्याम् ॥
 जीमूतकूटः । पुं । पर्वते ॥
 जीमूतमूलम् । न । शय्याम् ॥
 जीमूतवाहनः । पुं । इन्द्रे ॥ जीमूता वा
 हनमस्य ॥ धर्मरत्ननामकस्मृतिसङ्
 ग्रहकर्त्तरि ॥
 जीमूतवाही । पुं । धूमे ॥
 जीमूताष्टमी । स्त्री । गौणान्विनकृष्णा
 ष्टम्याम् ॥
 जीरः । पुं । जीरके ॥ खड्गे ॥ अणौ ॥
 जुवति । जुःसौत्रः । जीरीचेति रक् ॥
 जिनाति वा । ज्या० । ज्यश्चेति रग्वा ॥
 जीरकः । पुं । अजाज्याम् । जीरा इति
 भाषा ॥ जीरात् सञ्चायामितिकन्
 ॥ अस्य गुणायथा । जीरकचित्तयं-
 रुचं कटूष्णं दीपनं लघु । सङ्ग्रहि
 पित्तलं मेध्यं गर्भाशयविशुद्धिकृत् ॥
 ज्वरघ्नं पाचनं वल्यं वृष्यं रुच्यं कफा
 पहम् । चक्षुष्यं पवनाध्यानगुल्म-
 क्षर्यतिसारहृदि भावप्रकाशः ॥
 जीरणः । पुं । जीरके ॥
 जीरिका । स्त्री । वंशपत्रोत्पत्ते ॥
 जीर्णः । पुं । जीरके ॥ न । शैलजे ॥ त्रि ।

जीर्णास्थि

दृढे । जरति ॥ पुरातने ॥ परिपक्वे ॥
जीर्यतिस्म । जृष्० । गच्छयेत्तित्तः
। नृहत्तत् । निष्ठानत्त्वम् ॥

जीर्णज्वरः । पुं । पुरातनज्वरे ॥ अस्य
सामान्यलक्षणं यथा । योद्वादशम्यो
दिवसेभ्य ऊर्ध्वं दोषत्रयस्तद्विगुणे
भ्यऊर्ध्वम् । नृणां तनौ तिष्ठति मन्द
वेगो भिषग्भिरुक्तोज्वर एष जीर्ण-
इति ॥

जीर्णदारु । न । विधारा इति प्रसिद्धे
दृढदारुकभेदे । सुपुष्पिकायाम् ॥

जीर्णपत्रः । पुं । पट्टिकालोभे ॥

जीर्णपत्रिका । स्त्री । वंशपत्रीतृणे ॥

जीर्णपर्णः । पुं । कदम्बे ॥ न । पुरातन
पत्रे ॥ चि । तद्वति ॥

जीर्णफञ्जी । स्त्री । जीर्णदारुणि ॥

जीर्णवज्रम् । न । वैक्रान्तमखौ ॥

जीर्णवस्त्रम् । न । घटञ्चरे । प्रत्नवस्त्रे ॥

जीर्णञ्च तद्वस्त्रञ्च ॥ चि । तद्युक्त ॥

जीर्णवुध्नः । पुं । पट्टिकालोभे ॥ कैव-
र्त्तमुस्तके ॥

जीर्णवुध्नकम् । न । परिपेले ॥

जीर्णा । स्त्री । स्थूलजीरके ॥

जीर्णास्थिमृत्तिका । स्त्री । अर्काद्यर्थं
कृत्रिममृद्विशेषे ॥ यथा । अथवज्ये
तुजीर्णास्थिमृत्तिकाकरणं प्रिये । शि
लावतुस्थले कुर्याद्दीर्घं गर्तं म

जीवः

नोहरम् ॥ निःक्षिपेत् तचनानास्थि
सच्चयं द्विचतुष्पदाम् । सर्जिचारं म
हाचारं मृत्चारं लवणानिच ॥ ग
न्धकोष्णजलं क्षेप्यं नानामूत्राणि त
चच । एवं कृत्वा मासषट्कं दद्यात्
पाषाणमृत्तिकाम् ॥ कङ्कास्थ्यूर्ध्वं त
दूर्ध्वन्तु कुर्यादङ्गीष्टकां शुभाम् । त्रि
वर्षाज्जायते सर्वमेकीभूतं दृषत्स
मम् ॥ ततोनिष्कास्य तच्चूर्णं कृत्वा
पात्राणि निर्ममेत् । प्रशस्तं भोजनं
तत्र सूचये दन्तदूषणम् ॥ महावि
षस्य संयोगात् तस्य भङ्गः प्रजायते
। दूषीविषादिसंयोगात् पात्रे स्फो
टाभवन्तिहि ॥ तच्चक्षिप्तं क्षुद्रविषं
पात्रं कृष्णं प्रजायते । एवं चात्वा त
च दद्यान्नकदाचिद्विषादिकमितिरा
वणः ॥

जीर्णिः । स्त्री । ज्यानौ । जीर्णत्वे ॥ ज
रणम् । जृष्टवयोहानौ । क्तिन् । सृ
त्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावत् । रदाभ्यामि
तिनत्त्वम् ॥

जीर्णोद्धारः । पुं । भग्नमन्दिरादेः सं
स्कारे ॥

जीर्यन् । चि । वयोहानिंप्राप्नुवति ॥

जीर्विः । पुं । कुठारे । परशौ ॥ जृष्०

। जृशस्तृ जागृत्यः क्तिन् ॥

जीवः । पुं । प्राणिनि ॥ दत्तौ ॥ दृच

जीवः

भेदे ॥ वृहस्पतौ ॥ असुधारणे ॥ क
र्त्तुं ॥ मनुष्यादिकीटपर्यन्ते प्राणि-
मात्रे । कार्यकरणसङ्घाते ॥ अनेका
न्तवादिनां जीवास्तिकायसंज्ञया प
रिभाषिते जीवपदार्थे ॥ त्रिविधश्चा
सौ । अनादिसिद्धमुक्तवदुभेदात् । अ
ज्ञानादिसिद्धो ऽर्हन् जीवास्तिकाया
स्त्यः । व्यपेतमोहादिवन्धोमुक्तः । -
मोहाद्यावृत्तस्तुवदुभेदः ॥ * ॥ उपाधि
प्रविष्टे ब्रह्मणि । वाङ्मनः प्राणकरण
ग्रामानुप्रविष्टे । घटावच्छिन्नाकाश
वत् शरीरचितयावच्छिन्ने चैतन्ये ॥
दर्पणस्थमुखप्रतिविम्बवत् बुद्धिस्थे-
चैतन्यप्रतिविम्बे ॥ सामासाहङ्कारे
। चित्प्रतिविम्बे ॥ प्राणादिकलापस्य
धारयितरि ॥ प्राणान् चैवन्नरूपेण
धारयन् जीव उच्यते ॥ लिङ्गदेहे ॥
एवं पञ्चविधं लिङ्गं विवृतं षोडश
विस्तृतम् । एष चेतनया युक्तो जी
व इत्यभिधीयते ॥ इति श्रीभागवत
म् ॥ पञ्चविधं पञ्चतन्मात्रात्मकम् ।
। त्रिवृत् त्रिगुणम् । षोडशविकारा
त्मनाविस्तृतमित्यर्थः ॥ * ॥ विज्ञा
नमयकोषावच्छिन्नश्चिदात्मा कर्त्तृ
त्वभोक्तृत्वाद्यभिमानित्वेन ब्रह्मलो
कपरलोकगामी व्यावहारिको जी
व उच्यते ॥ वालाग्रशतभागस्य शत

जीवकः

धा कल्पितस्यच । भागो जीवः स
विज्ञेयः सच्चानन्त्यायकल्पते ॥ * ॥
जीवो नाम देहादिव्यतिरिक्तस्तत्सा
क्षीत्वम्पदार्थो योयं विज्ञानमयः यो
यं संसरति योयं संसारी नतु देहा
दिर्जीवः तस्य दृश्यस्य द्रष्टृत्वा नुपपत्तेः
॥ * ॥ अस्मि देवि परम्ब्रह्मस्वरूपी
निष्कलः शिवः । सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च
सर्वेशो निर्मलो ऽव्ययः ॥ स्वयंज्यो
ति रनाद्यन्तो निर्विकारः परात्परः
। निर्गुणः सच्चिदानन्दस्तदंशा जीव
संज्ञकाः ॥ अनाद्यवियोपहिता यथा
ग्नौ विस्फुलिङ्गकाः । देवाद्युपाधिस-
म्भिन्ना स्ते कर्मभि रनादिभिः ॥ सु
खदुःखप्रदैः पुण्यपापहृपै र्नियन्ति
ताः । तत्तज्जातियुतं देह मायुर्भो-
गश्च कर्मजम् ॥ प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते
तेषा मप्यपरं पुनः । सूक्ष्मं लिङ्गश
रीरं तदामोक्षा दक्षयं प्रिये ॥ इति
कुलार्णवे १ उक्तासः ॥ पुं । न । जी
विते ॥ जीवनम् । जीव० । हलश्चे
ति घञ् ॥ जीवति वा । इगुपधल-
क्षणः कः ॥ जीवयति वा । अच् । स
तसञ्जीवनमन्त्रश्चात् ॥

जीवकः । पुं । प्राणके द्रुमे ॥ पीतसा-
ले । विजयसार इति ख्याते ॥ कृपणे
॥ क्षपणे ॥ अष्टवर्गान्तर्मतौ षधविशेष

जीवत्त्व

। कूर्चशीर्षे । ह्रस्वाङ्गे ॥ अस्यस्वरूप
पर्यायगुणाः । यथा । जीवकर्षभकौ
क्षेयौ हिमाद्रिशिखरोद्भवौ । रसो-
नकन्दवल्कनौ । निःसारौ सूक्ष्मपत्र-
कौ ॥ जीवकः कूर्चकाकार ऋषभो
दृषशृङ्गवत् ॥ जीवको मधुरः शृङ्गो
ह्रस्वाङ्गः कूर्चशीर्षकः । ऋषभो दृ-
षभो धीरो विषाणी न्द्राक्ष इत्य-
पि ॥ जीवकर्षभकौ वल्यौ शीतौ शु-
क्रकफप्रदौ । मधुरौ पित्तदाहार्शः
कार्श्यवातक्षयापहाविति ॥ चि । से-
वके । सेविनि ॥ वृद्धाश्रिनि ॥ जी-
विनि ॥ आहितुष्टिके ॥ जीवयति-
। जीव० । खलु ॥ जीवतात् आशि
षिचेतिवुन् ॥

जीवधनः । पुं । हिरण्यगर्भे ॥ घनो मू-
र्तिः । जीवखलुघो घनः जीवधनः
सैन्धवखिल्यवत् ॥

जीवजीवः । पुं । चकोरे ॥

जीवजीवः । पुं । चकोरे ॥ जीवजी-
वयति । तद्दर्शनेन विषनाशात् । कृ-
त्यल्युटो बहुलमिति बाहुलकात्
खच् ॥ खगान्तरे ॥ द्रुमप्रभेदे ॥

जीवत्तोका । स्त्री । जीवदत्सायाम् ।
जीवत्वाम् ॥ इति हेमः ॥

जीवत्त्वम् । न । कूटस्थादीनां चतुर्णां
समूहे ॥ तथ हि । कूटस्थं अन्तः

जीवन

करणम् अन्तः करणाश्रयाऽविद्या चि-
दाभासश्चेति चतुष्टयमिलितं सज्जो-
दत्त्वमिति नीलकण्ठशैवः ॥

जीवत्पतिः । स्त्री । सधवायाम् ॥

जीवत्पितृकः । त्रि । विद्यमानपितृके
॥ यथा । अमास्तानं गयाश्रातुं दक्षि-
णामुखभोजनम् । न जीवत्पितृकः
कुर्यात् कृतेपि पितृहामवे दितिर-
घुनन्दनः ॥

जीवथः । पुं । कूर्मे ॥ प्राणे ॥ मयूरे ॥

मेघे ॥ त्रि । विरायुषि ॥ धार्मिके ॥

जीवति । जीव० । श्रीङ्गशिखरगमि-
वच्चिजीविप्राणिभ्योऽयः ॥

जीवदः । पुं । वैद्ये ॥ विद्विषि । रिपौ

॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ त्रि । जीवनदातरि ॥

जीवं ददाति । डुदाञ्० । कः ॥

जीवदात्री । स्त्री । ऋद्धिनामौषधी ॥

जीवधनम् । न । गवादिपशुषु ॥

जीवनम् । न । वर्त्तने । जीविकायाम्

॥ जीवन्त्यनेन । जीव० । ल्युट् ॥

नीरे । जले ॥ प्राणधारणे । आयु-
षि । जन्ममृत्योर्मध्यकाले ॥ हीन

जीवना द जीवनं वरम् ॥ मज्जनि

॥ हैयङ्गवीने ॥ पुं । पुत्रे । जीवकौ

षधे ॥ वाते ॥ क्षुद्रफलकटचे ॥ जी-

व्यतेऽनेन । जीव० । करणाऽधिकर-

णयोश्चेति करणे ल्युट् ॥

जीवनी

जीवनकम् । न । अन्ने ॥

जीवनयेनिः । स्त्री । यत्नविशेषे ॥ स-
तु । अतीन्द्रियः शरीरे प्राणसञ्चार
कारणम् । इतिभाषापरिच्छेदः ॥जीवनहेतुः । पुं । वर्त्तनोपाये ॥ विद्या
शिल्पभृतिःसेवागोरक्षं विपणिःकृषिः
। वृत्तिर्भैक्ष्यंकुषीदञ्च दशजीवनहे-
तवः ॥

जीवना । स्त्री । मेदौषधे ॥

जीवनाघातम् । न । विषे ॥

जीवनावासः । पुं । वरुणे ॥ जीवनमा-
वासो यस्य ॥

जीवनिका । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

जीवनी । स्त्री । गुर्जरदेशे डोडो इति
प्रसिद्धायां जीवन्त्याम् । मधुस्रवाया-
म् । काकोल्याम् ॥ डोड्याम् ॥ मे-
दायाम् ॥ महामेदायाम् ॥ यूथ्याम् ॥
जीव्यतेऽनया । जीव० करणेत्युट् ॥

जीवनीयकम् । न । } जले । वारि-

जीवनीयकम् । न । } णि ॥ जीवना

यहितम् । छः ॥ जीवनीयगणे ॥

जीवनीयगणः । पुं । औषधविशेषे ॥

यथा । अष्टवर्गः सयष्टीको जीवन्ती

मुद्गपर्णिका । माषपर्णी गणोऽयन्तु

जीवनीय इतिस्मृतः ॥ जीवनी म

धुरश्चापि नाम्ना सपरिकीर्तितः ॥

जीवनीयगणः प्रोक्तः शुक्रवृद्धं हृणो

जीवन्ती

हिमः ॥ गुरुर्गर्भप्रदः स्तन्यः कफकृत्

पित्तरक्तहृत् । तृष्णां शोषं ज्वरं दा-

हं भ्रमं मूर्च्छां व्यपोहति ॥ अपिच

। अष्टवर्गश्च पर्णिन्यौ जीवन्ती मधु-

कस्तथा । जीवनीयगणः प्रोक्तो जी-

वनस्तु पुनस्तथेतिवैद्यकपरि-

भाषा ॥

जीवनीया । स्त्री । जीवन्त्याम् । गुर्जरे

डोडो इति प्रसिद्धायाम् ॥ जीवना

यहिता । तस्मैहितमिति छः ॥

जीवनेवी । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवनौषधम् । न । जीवातौ । मृतस-

जीवनौषधे ॥ येनप्रियमाणो जी-

वति । जीवनस्य औषधम् ॥

जीवन्तः । पुं । प्राणे ॥ औषधे ॥ जीवशा-

के ॥ त्रि । आयुष्मति ॥ जीव्यात् ।

जीव० रुहिनन्दि जीविप्राणिभ्यः षि-

दाशिपीतिभक्त्युत् । भोन्तः ॥

जीवन्तिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ जीवा-

ख्यशाके ॥ वन्दायाम् ॥ हरीतक्या-

म् । जीवति । जीव० रुहिनन्दीति

भक्त्युत् षित्त्वान् डीष् । कन् ॥

जीवन्ती । स्त्री । जीवन्त्याम् । मधुस्र-

वायाम् ॥ जीवन्तो शीतला स्वादू-

स्निग्धा दोषत्रयापहा ॥ रसायनी

दलकरी चक्षुष्या ग्राहिणी लघुः ॥

शकप्रकारस्तु जीवन्त्याः कोमलं

जीवन्मु

पत्रं त्विन्नं तक्र सुभर्जितम् । हिङ्गुना
संयुते तैले तक्रं चिप्त्वा प्रलेहयेत्
॥ डोडी इति गुर्जरेऽस्याः प्रसिद्धिः ॥
शम्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ वन्दायाम् ॥ डो
द्याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ जीवन्ती
स्वर्णवर्णिनीति लक्षणम् ॥ जीवति
जीवयति वा । जीव० लटः शतुरु
गित्त्वान् डीप् ॥

जीवन्मुक्तः । त्रि । आत्मविदि । जीवन्ने
व मुक्तसंसारे ॥ जीवन्मुक्तो नाम
स्वस्वरूपाखण्डब्रह्मज्ञानेन तदज्ञा
नबाधनद्वारा स्वस्वरूपाखण्डब्रह्म-
णि साक्षात्कृते अज्ञानतत्कार्यस
ञ्चितकर्मसंशयविपर्ययादीना म-
पिबाधितत्वा दखिलबन्धरहितो-
ब्रह्मनिष्ठ इति ॥ * ॥ ननु जीवन्मुक्तो
व्यवहरति न वा । आद्ये तस्य वद्वान्न
विलक्षणता । द्वितीये देहस्यानु पयो
गात् सद्यः पातप्रसङ्ग इत्यत आह ।
अयन्तु व्युत्थानसमये मांसशोणि
तमूत्रपुरीषादि भाजनेन शरीरेण
आन्यमान्यपटुत्वादि भाजनेनेन्द्रिय
ग्रामेण अशनायापिपासाशोकमे
हादिभाजनेन चान्तःकरणेन पूर्वपूर्व
वासनया क्रियमाणानि कर्माणि भु
ज्यमानानि ज्ञानाविरुद्धान्यारब्धफ-
लानि च पश्यन्नपि बाधितत्वात् पर

जीवन्मु

मार्थतो न पश्यतीति । दृष्टान्तेनो
क्तमर्थं स्पष्टयति । यथेन्द्रजालमिति
ज्ञानवान् तदिदमिन्द्रजालं पश्यन्न
पि परमार्थमिदमिति न पश्यति ।
उक्तञ्च । सुषुप्तिवज्जाग्रति यो न
पश्यति द्यन्तु पश्यन्नपि चाऽद्वयत्व
तः । तथाच कुर्वन्नपि निष्क्रियश्च यः
स आत्मवि नान्य इतीह निश्चयः
इति ॥ वेदविद्यारतं ज्ञानं देशिक
स्य मुखात् स्वयम् । गृहीत्वाष्टोत्तर
शतं ये पठन्ति द्विजोत्तमाः । प्रारब्ध
क्षयपर्यन्तं जीवन्मुक्ताभवन्ति ते ॥ अ
ष्टोत्तरशत मुनिषदाम् ॥ कौलि
के ॥ यथा । धन्या माहेश्वराः स्वार्थ
प्रत्यभिज्ञानशालिनः । स्वपरिज्ञान
माघेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि ॥ म-
हामन्त्रप्रभावेण कुलाचारप्रभावतः
। स्वेच्छाचारा निविकल्पा जीवन्मु
क्ता हि कौलिकाः ॥ यो नार्थोमवद
त्यच्छः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ जीव
न्नेव मुक्तः ॥

जीवन्मुक्तिः । स्त्री । जीवतो बन्धनिष्ट
तौ ॥ जीवतः पुरुषस्य कर्तृत्वभोक्तृ
त्वसुखदुःखादिलक्षण श्वित्तधर्मः-
क्लेशरूपत्वादभ्यो भवति तन्निवृत्ति-
स्वरूपा जीवन्मुक्तिः ॥

जीवन्मुक्त्युपायः । पुं । कुलमार्गे ॥ जी

जीवशा

वन्मुक्ते रूपायस्तु कुलमार्गेहिनापर
इतिसदाशिवोक्तेः ॥

जीवपुत्रः । पुं । } जीयापोताइति
जीवपुत्रकः । पुं । } प्रसिद्धे पुत्रजीव
हुमे ॥

जीवपुष्पा । स्त्री । दृढजीवन्याम् ॥

जीवप्रिया । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

जीवभद्रा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥ दृ
ढिनामौषधे ॥

जीवभूतः । त्रि । प्राणधारणोपाधिना
कर्त्ता भोक्ता संसारीति सृष्टेव प्रसि
द्धिमुपगते ॥

जीवमन्दिरम् । न । शरीरे ॥

जीवला । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवलोकः । पुं । संसारे ॥ यथा । मा
ता पिता गुरुजनः स्वजनो ममेति
मायोपमे जगति कस्य भवेत् प्रति-
क्षा । एको यतो ब्रजति कर्मपुरः स
रोऽयं विश्रामदृक्षसदृशः खलुजी
वलोकः ॥ सायंसायं वासदृक्षं समे
ताः प्रातः प्रातस्तेनतेन प्रयान्ति । त्य
क्तान्योन्यं तच्च वृक्षं विहङ्गा स्तद्वत्
तद्वज् छातयोऽच्छातयश्चेति ॥ जी
वानालोकः ॥

जीववल्ली । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥

जीवशाकः । पुं । मालवप्रसिद्धे शाक
विशेषे । जीवन्ते । रक्तनाले । ताम्र

जीविका

पत्रे ॥

जीवशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥

जीवश्रेष्ठा । स्त्री । ऋदिनामौषधे ॥

जीवसञ्ज्ञः । पुं । कामवृद्धिवृद्धे ॥

जीवसाधनम् । न । धान्ये ॥

जीवसूः । स्त्री । जीवदत्सायाम् । जी
वत्तोकायाम् ॥

जीवस्थानम् । न । मर्मणि ॥

जीवा । स्त्री । जीवन्तिकायाम् । मधु-

स्रवायाम् । डोडी इति गुर्जरभाषा

॥ मौर्याम् । धनुषोगुणे ॥ वचायाम्

॥ शिञ्जिते ॥ भूमौ ॥ दृप्तौ ॥ जीव

ति । जीव० । पचाद्यच् । टाप् ॥

जीवातुः । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥ जी

विते ॥ जीवनौषधे । मृतसञ्जीवनौ

षधे ॥ जीवयति जीवत्यनेन वा ।

जीव० । जीबेरातुः ॥

जीवात्मा । पुं । देहिनि । जीवे । पुन
र्भविनि ॥

जीवाधारः । पुं । च्चे । हृदये ॥

जीवान्तकः । पुं । जीवनार्थं पक्ष्यादी-

नां घातके । शाकुनिके ॥ त्रि । जी

वनाशके ॥ जीवानां मन्तकः ॥

जीवाला । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवास्तिकायः । पुं । अनेकान्तवादिनां

जीवपदार्थे ॥

जीविका । स्त्री । आजीवे । जीवने-

जीवोत्प

पाये ॥ जीवन्त्याम् ॥ जीयते ऽन
या । जीव० । गुरोश्चहलइत्यः । सं
ज्ञायांकन् । कुन्वा ॥

जीवितम् । न । प्राणने । जीवने ॥ वि
। जीवनान्विते ॥ ब्रह्मादीनामपिजी
वितं स्वल्पमेव ॥ यथा । ये समर्था ज
गत्स्थिन् सृष्टिस्थित्यन्तकारिणः ।
तेपि काले प्रलीयन्तेकालोहिवलव-
त्तर इति स्मृतेः ॥

जीवितकालः । पुं । जीवनावच्छिन्नका
ले । आयुषि ॥ जीवितस्यकालः ॥

जीवितज्ञा । स्त्री । नाड्याम् ॥ इ० रा० ॥

जीविताशा । स्त्री । जीवनलोभे ॥ जी
र्यति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति
जीर्यतः । जीविताशाधनाशाच जी
र्यतो ऽपिनजीर्यति ॥

जीवितेशः । पुं । यमे । पितृपतौ ॥ प्रा
णनाथे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वि । जी-
वितेश्वरे ॥ प्रिये ॥ जीवितस्वामिनि
॥ जीवातौ ॥

जीवी । पुं । प्राणिनि ॥ जीविनां दाह
णो रोगः कर्मभोगः शुभाशुभः । भ
क्तो वैद्यस्तं निहन्ति कृष्णभक्तिरसा
यनात् ॥

जीवेष्टिः । स्त्री । दृढस्यतिसवे ॥

जीवोत्पत्तिवादः । पुं । पाञ्चरात्राणां
वादे ॥ सयथा । ब्रह्मणोवासुदेवा-

जुङ्गकः

ख्याज् जीवः सङ्कर्षणाभिधः । जायते
च मन स्तस्मात् प्रद्युम्नाख्यं ततः पु
नः ॥ अहङ्कारो ऽनिरुद्धाख्यश्चत्वा
रो विश्वरूपकाः । वासुदेवाराधना
द्यैर्जायतेवन्धमोक्षणमिति ॥

जीवोपाधिः । पुं । सुषुप्त्यादिषु ॥ चयो
जीवोपाधयः । तथाहि । सुषुप्तौबु
द्धादिसंस्कारोपरञ्जितमज्ञानमात्र
मुपाधिः । स्वप्ने जाग्रदासनामयं लि-
ङ्गशरीरमुपाधिः । जाग्रदवस्थाया-
न्तु सूक्ष्मशरीरसंसृष्टं सूक्ष्मशरीरमु-
पाधिरिति ॥

जीव्या । स्त्री । गे।चुरदुग्धायाम् ॥ जी
वन्त्याम् ॥ हरीतक्याम् ॥

जुः । स्त्री । त्वरागमने ॥ सामान्यग
मने ॥

जुगुप्सनम् । न । निन्दने ॥ त्रि । जुगु-
प्साशीले ॥ जुगुप्सते तच्छीलः । गु
पेरनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥

जुगुप्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ दृष्टायाम् ।
घिन् इतिभाषा ॥ जुगुप्सनम् । गुपगो
पनकुत्सनयोः । मुपेर्निन्दायांसन् ।
अप्रत्ययादिति भावेस्त्रियामः । टाप् ॥

जुगुप्सितः । वि । निन्द्ये ॥

जुङ्गः । पुं । वृद्धदारके ॥ जुङ्गति । जु
गिवर्जने । अच् ॥ जुङ्ग्यते वा । घञ् ॥

जुङ्गकः । पुं । वृद्धदारकदृष्टे ॥ स्वाद्य

जुहूः

कन् ॥

जुटकम् । न । जटाधाम् ॥ इति शब्द
रत्नावली ॥

जुटिका । स्त्री । शिखायाम् । चोटी-
इति भाषा ॥ संहतकेशेषु ॥ जूडा
जूटी इति भाषा ॥

जुघन् । वि । सेवमाने ॥

जुघमाणः । वि । प्रीयमाणे ॥ सेवमाने ॥

जुष्ककः । पुं । मुङ्गयूषे ॥

जुष्टम् । न । उच्छिष्ट । भूठ भूँठ इति च
भाषा ॥ वि । सेविते ॥ प्रीते । जुष्य
ते स्म । जुषी प्रीतिसेवनयोः । क्तः ॥

जुष्यः । वि । सेव्ये ॥

जुहुराणः । वि । कुटिले ॥ चन्द्रे ॥ जु
हूर्धति । हुर्च्छाकौटिल्ये । हुर्च्छेः
सनोलुक् छलोपश्चेत्यानच् ॥ जु-
हुराणं कौटिल्यकारि इति भाष्यम् ॥

जुहुवान् । पुं । अनले ॥

जुहुवाणः । पुं । अध्वर्यौ ॥ जातवेद
सि ॥ चन्द्रे ॥

जुहूः । स्त्री । सुग्मेदे । पलाशकाष्ठनि
र्मिते ऽर्दुचन्द्रावृतिरूपे यज्ञपात्रे ॥
पर्णमये यज्ञपात्रविशेषे ॥ जुहोति
अनया वा । हुदानादनयोः । द्युति
गमि जुहोतीनां द्वेचेति क्तिप् जुहो
तेर्दीर्घश्च ॥ चैलोक्त्यात्मनः कोषस्य
प्राग्भागे ॥ जुह्वत्यस्यांदिशिकर्मि-

जृम्भः

णः प्राङ्मुखाः सन्तः इति ॥

जूः । स्त्री । आकाशे ॥ सरस्वत्याम् ॥
पिशाच्याम् ॥ जवने ॥ जूः सौत्रोगतौ
। भ्राज भासेति क्तिप् दीर्घश्च । जूः जु
वौ जुवः ॥ क्तिवचिप्रच्छीत्यादिना
क्तिव्दीर्घो वा ॥

जूटः । पुं । जटाधाम् । जूडा इति भाषा
॥ वन्द्ये ॥

जूटकः । पुं । न । केशवन्द्ये । जटाधाम् ॥
जूतिः । स्त्री । जवने । वेगे ॥ जूः सौत्रो
वेगे । क्तिन् । ऊतियूतीत्यादिना
निपातनाद्दीर्घः ॥

जूतिका । स्त्री । कर्पूरविशेषे ॥

जूर्माः । पुं । उलपे ॥

जूर्माख्यः । पुं । उलू इति गौडप्रहिडे
टणविशेषे । खरच्छदे । सूच्ये ॥

जूर्माह्वयः । पुं । देवधान्ये । जुवार इति
भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

जूर्माः । स्त्री । वेगे ॥ आदित्ये ॥ ज्वर-
ति । ज्वररोगे । वीज्याज्वरिभ्योनिः ॥

जूर्त्तिः । स्त्री । ज्वरे ॥ ज्वरणम् । ज्वर-
क्तिन् । ज्वरत्तरेत्यूट् ॥

जूषः । पुं । न । यूषे ॥

जूषणम् । न । धातुपुष्ण्याम् । धातुका
फूल इति भाषा ॥

जृम्भः । वि । मुखादिविकाशे । जृम्भा
याम् ॥ जृम्भात्यर्थं समीरणात् ॥

जेता

पीत्तैकं आस मनिलः पुन स्त्र्यजति
वेगवान् । आलस्यनिद्रायुक्तस्य स जृ
म्भ इतिकथ्यते ॥ अस्यचिकित्सा ।
यथा । शुण्ठी पिप्पल्यूषणं दीप्यक
श्च सिन्धुद्रुतं चेति सर्वं पृथग्वा । त
द्रूपं वा सूक्ष्मचूर्णीकृतं वा जृम्भाम
ङ्गस्तत्कृतः स्यात्तदैव ॥ जृम्भावेगे
समुत्पन्ने शोभने शयने नरम् । स्वाप
वेत् तेन नियमाज्जृम्भावेगः प्रशाम्य
ति ॥ जृम्भावेगः क्षयं याति कटुतै
लेन मर्दनात् । भोजनात् स्वादुभो
ज्यानां तथा ताम्बूलभक्षणादिति ॥
जृम्भणम् । जृम्भि० घञ् ॥
जृम्भणम् । न । जृम्भे ॥ जृम्भिगाचवि
नामे ॥ भावे ल्युट् ॥
जृम्भमाणः । वि । जृम्भांकुर्वाणे ॥ वि
वर्द्धमाने ॥
जृम्भा । स्त्री । विकाशे ॥ मुखविदारणे
। जृम्भे ॥ जृम्भि० गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥
जृम्भिका । स्त्री । जृम्भे ॥
जृम्भितम् । न । स्त्रीणां करणे ॥ ईहा
याम् । विचेष्टिते ॥ प्रवृद्धे ॥ जृम्भे ॥
स्फुटिते । प्राप्तविकाशे ॥ जृम्भः स
आतोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥
जृम्भिणी । स्त्री । एलापण्यम् ॥
जेतुम् । अ । वशीकर्तुमिच्छर्थे ॥
जेता । वि । जिच्चरे । जैत्रे ॥ जयनशी

जैवलिः

लः । तन् । तृच्वा ॥ विजितोत्कर्षा
ज्जेतुत्कर्षो भवति ॥ पुं । मधुच्छ
न्दसः पुत्रे ऋषिविशेषे ॥
जेन्ताकः । पुं । चरकोक्ते स्वेदविशेषे ॥
जेमनम् । न । भोजने । जीमना इति भा
षा ॥ जमुअदने । ल्युट् ॥
जेयः । चि । जेतव्यमात्रके ॥ जेतुं यो
ग्यः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति योग्यता
यामचोयत् ॥
जैत्रः । पुं । पारदे ॥ न । औषधे ॥ वि ।
जेतरि ॥ जेतैव । प्र० अण् । जैत्रस्तु
जेतायोगच्छत्यलं विद्विषतः प्रति ॥
जैवरथः । चि । जयशीले ॥ इति हला
युधः ॥
जैत्री । स्त्री । जयन्तीरुचे ॥
जैनः । पुं । जिनमतावलम्बिनि । वै
दे ॥ जिनस्यायम् । अण् ॥
जैपालः । पुं । जयपालवृत्ते ॥
जैमिनिः । पुं । पूर्वमीमांसाचार्ये ऋ
षिविशेषे ॥ अयं सामवेदधरो वेदव्या
सशिष्यो वज्रवाक्कः ॥ यथा । मुनेः क
ल्याणमित्रस्य जैमिनेश्चापि कीर्तना
त् । विद्युदग्निभयं नास्ति पठिते च
गृहे होदरे इति ॥
जैवम् । चि । जीवसम्बन्धिनि ॥ जीवस्ये
दम् । अण् ॥
जैवलिः । पुं । प्रवाहणे ॥ जीवलस्यरा

जोषा

जोऽपत्यम् । इञ् ॥

जैवाटकः । पुं । ग्लावि । सोमे ॥ भेष
जे ॥ कर्पूरे ॥ त्रि । आयुष्मति । दीर्घा
युषि ॥ कृशे ॥ जीवति जीवयति वा
। जीव० । जीवेरित्यनु वृत्तौ आठ-
कन् वद्विश्चेतिसाधुः ॥

जैह्माश्रिनेयः । पुं । जिह्माश्रिनेऽपत्ये
॥ शुभ्रादिच्चाट्टक । दाण्डिनायने
तिटिलोपाभावः ॥

जैह्म्यम् । न । कुटिलत्वे ॥

जोङ्गकम् । न । अगुरुणि ॥ जुङ्गति जु
ङ्ग्यते वा । जुगिवर्जने । क्वन् । पृ
षोदरादिः ॥

जोङ्गटः । पुं । गर्भिण्यभिलाषे । दोहदे
॥ इति हाराब्रवी ॥

जोङ्गटः । पुं । महादेवे ॥ महाव्रतिनि ॥

जोडः । पुं । जोडने ॥ जोडनम् । जुड
वन्धने । घञ् ॥

जोडनम् । न । वन्धने ॥

जोन्तालः । पुं । } देवधान्ये ॥
जोन्ताला । स्त्री । }

जोषणम् । न । सेवने ॥

जोषम् । अ । सुखे ॥ प्रशंसायाम् ॥
तूष्णीमर्थे ॥ लङ्घने ॥ जुषते । जु
षट्सौ । बाहुलकादम् ॥

जोषा । स्त्री । योषिति ॥ जुषते जु-
ष्यते वा । जुषी प्रीतिसेवनयोः ।

जप्तिः

अच् घञ्वा ॥

जोषिका । स्त्री ॥ जालिकायाम् ॥

जोषित् । स्त्री । योषिति ॥ हस्तद्विजु
षिभ्य इतिपाठे जुषेरितिः ॥

जोषिता । स्त्री । स्त्रियाम् ॥ जोष्यते
स्म । विजन्तात्कर्मणि क्तः ॥

जोष्यः । वि । प्रियेविषये ॥ जोष्यान्
हि जुषतः कालः संप्राप्तोऽ निच्छ-
तोमम ॥

जोहलम् । न । } पञ्चमात्रस्य द्वि-
जोहलकम् । न । } तीये (ऽ।ऽ)
पर्याये ॥

जः । पुं । ब्रह्मणि । स्वप्रकाशे ॥ चान्द्र
मसायने । बुधग्रहे ॥ विचक्षण्ये । वि
दुषि ॥ पद्मासने । चतुरानने ॥ भौ
मे ॥ जानाति । चाश्रवबोधने । इ
गुपधेतिकः । आतौलोपइटिचेत्या
लोपः ॥

जपितः । वि । जप्ते ॥ जप्यते स्म । ज्ञा
मारणादैरामित् । गयन्तः क्तः । वादा
न्तशान्तेतिसाधुः ॥

जप्तः । वि । जपिते ॥ जप्यते स्म । ज्ञा
अवबोधने मारणादैश्चवर्त्तते । मा
रणादैर्ज्ञामित् । गयन्तः । क्तः । वा
दान्तशान्तपूर्वदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः-
इतिसाधुः ॥

जप्तिः । स्त्री । बुद्धौ । मनीषायाम् ॥

ज्ञातिः

ज्ञपयति । ज्ञपमिच्च । अयं ज्ञाने
ज्ञापने मारुतोपशानिग्रामने पुच
वर्तते । चुरादिः । तत्र ज्ञानार्थकात्
ज्ञपेर्यन्तत्वात् प्राप्तं युचं बाधित्वा
बाहुलकात् क्तिन् ॥ ज्ञाने ॥ ज्ञप्ते
स्तु कारणं राम शिष्यप्रज्ञैव केवला ॥
ज्ञातः । वि । ज्ञानेन विषयीकृते । प्रती
ते । बुद्धे । प्रमिते ॥ ज्ञा० क्तः ॥
ज्ञातनन्दनः । पुं । वर्द्धमानार्हद्विशेषे ॥
ज्ञातव्यः । वि । अवगन्तव्ये । बोधे ॥
मन्तव्ये ॥

ज्ञातसिद्धान्तः । पुं । तान्त्रिके । शास्त्रत
त्त्वज्ञे । तत्त्वार्थज्ञातरि ॥ ज्ञाताः सि
द्धान्ता येन ॥ आगमभाषया सर्वसि
द्धान्तोपरि विराजमाने कैाले ॥ यथा ।
सर्वे भ्यश्चोत्तमा वेदा वेदेभ्यो वैष्ण
वं परम् । वैष्णवादुत्तमं शैवं शैवाद्दक्षि
णमुत्तमम् ॥ दक्षिणादुत्तमं वामं
वामात् सिद्धान्तमुत्तमम् । सिद्धान्
तादुत्तमं कैालं कैालात् परतरं
न हीति ॥

ज्ञातिः । पुं । ताते । पितरि ॥ पितृव्या
दिपितृपक्षे । सगेने । सपिण्डसहो
दरादौ । स्वजने ॥ सचतुर्विधः । स
प्तमपुरुषपर्यन्तं सपिण्डः । ततश्चि
पुरुषपर्यन्तं सकुल्यः । ततश्चतुर्थपुरु
षपर्यन्तं समानोदकः । जन्मनामसृ

ज्ञानम्

तिपर्यन्तमपि समानोदकः । ततः प
रं गोचजः ॥ ज्ञातिद्रोहे दोषोयथा
। यानि कानिच पापानि ब्रह्महत्या
दिकानिच । ज्ञातिद्रोहस्य पापस्य-
कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ जानाति
। ज्ञा० । क्तिच् ॥ ज्ञायते वा । क्तिन् ॥
ज्ञाता । वि । ज्ञानशीले । विदुरे । ज्ञा
निनि ॥ ज्ञानाश्रये । अहङ्कारादि
प्रकाशकत्वेन चेतने ॥ जानाति ।
ज्ञा० । क्तन् ॥ दृष्टिद्वारा विषयज्ञा
नवति ॥

ज्ञातेयम् । न । ज्ञातिस्त्वे ॥ ज्ञातेर्भावः
कर्म वा । कपिज्ञात्योर्दक् ॥

ज्ञानः । पुं । जीवे ॥ जज्ञासाधनश्च ।
विषयान् जानाति प्राप्तिं चेत्यर्थः ॥

ज्ञानम् । न । विशेषेण सामान्येन चाव
बोधे ॥ पदार्थग्राहिकायां वृत्तौ ॥

यथा । ज्ञानं द्विधा वस्तुमात्रद्योतकं
निर्विकल्पकम् । सविकल्पन्तु संज्ञा
दिद्योतकत्वाद्नेकधा ॥ सङ्कल्पसं-
शयभ्रान्तिस्मृतिसादृश्यनिश्चयाः ।

ऊहो ऽनध्यवसायश्च तथान्ये ऽनुभ
वा अपि ॥ इत्यादिभेदेनानेकवि-
धाभवन्तीत्यर्थः ॥ सम्यगवबोधे ॥

न्यायमते । अप्रमाच प्रमाचेति ज्ञा
नं द्विविधमुच्यते । तच्छून्ये तन्मति-
र्यासादप्रमासानिरूपिता ॥ तत् प्र

ज्ञानम्

पञ्चो विषयासः संशयोपि प्रकीर्त्ति-
तः । आद्योदेहआत्मबुद्धिः शङ्कादौ
पीततामतिः ॥ भवेन्निश्चयरूपासा
संशयोय प्रदर्श्यते । किंस्विन्नरेवा
स्थागुर्वेत्यादिबुद्धिस्तु संशयः ॥ तद-
भावाऽप्रकाराधी स्तत् प्रकारातुनि-
श्चयः ॥ ससंशयो भवेद्याधीरेकत्रा-
भावभावयोः । साधारणादिधर्मस्य-
ज्ञानं संशयकारणम् ॥ दोषोऽप्रमा-
याजनकः प्रमायास्तुगुणो भवेत् ।
पित्तदूरत्वादिरूपो दोषो नानावि-
धोमतः ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नस्तु ज्ञा-
नमत्रोच्यते प्रमा । अथवातत् प्रका-
रं यज् ज्ञानं तद्वत् विशेष्यकम् ॥ ज्ञा-
नं यन्निर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमिष्य-
ते । तत् प्रमा नाऽप्रमा नापि ज्ञानं य-
न्निर्विकल्पकम् ॥ प्रकारत्वादिशून्यं
हिसम्बन्धानवगाहनात् ॥ इतिभाषा-
परिच्छेदः ॥ * ॥ योगेतु । एकत्वं बुद्धि-
मनसो रिन्द्रियाणाञ्च सर्वशः । आ-
त्मनोऽप्यपि न स्नात ज्ञानमेतदनुत्त-
मम् ॥ इति मोक्षधर्मः ॥ एकत्वं बु-
द्धिमात्रेणावस्थानम् बुद्धिदृष्टिनिरो-
ध इतियावत् ॥ देवताध्यानादौ ॥
विवेकविज्ञाने । शास्त्राचार्योपदेश-
जे परमात्मविषये साक्षान्मोक्षफले
आत्मनिश्चये ॥ तत्त्वज्ञाने ॥ शास्त्रे ॥

ज्ञानम्

मोक्षफलिकायांधियि ॥ जीवेश्वरज-
गद्भेदभ्रमाधिष्ठानभूते नित्यस्वप्रका-
शे सच्चिदानन्दरूपाद्वितीये परमा-
र्थसत्ये ॥ आत्मानात्मसर्वपदार्थावबो-
धे ॥ विवेकसामर्थ्ये ॥ अहङ्कारोपास-
ने ॥ शब्दयुक्तिभ्यामात्मनिश्चये ॥ अ-
मानित्व मदम्भित्वमहिंसा चान्ति-
राजवम् । आचार्योपासनं शौचं स्थै-
र्यं मात्मविनिग्रहः ॥ इन्द्रियार्थेषु वै-
राग्य मनहङ्कारएवच । जन्ममृत्यु-
जराव्याधदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ -
असक्ति रनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादि-
षु । नित्यञ्च समचित्तत्वं मिष्टानि-
ष्टोपपत्तिषु ॥ मयिज्ञानन्ययोगेन
भक्तिरथ्यभिचारिणी । विविक्तदेश-
सेवित्व मरति जैनसंसदि ॥ अथा-
त्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शन-
म् । एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तं मज्ञानं
यदतोऽन्यथा ॥ सात्त्विकादिभेदात् त-
त् त्रिविधम् । यथा । सर्वभूतेषु ये
नैकं भाव मव्यय मीक्षते । अविभ-
क्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विक-
कम् ॥ सात्त्विकं सर्वसंसारोच्छ्रित्ति-
कारणम् ॥ पृथक्त्वेनतु यज्ज्ञानं
नानाभावान् पृथग्निधान् । वेत्ति स-
र्वेषुभूतेषु तज्ज्ञानं विद्विराजसम् ॥
यत्तु कृतस्त्वदेकस्मिन् कार्ये स-

ज्ञानम्

त्तमहेतुकम् । अतस्त्वार्थवदल्पञ्च त
 ततामस मुदाहृतम् ॥ राजसं ताम
 सञ्च संसारकारणम् ॥ आत्मनः अ
 वगमननाभ्यां परिनिघ्नने ॥ प्रमा-
 णजन्यचेतो वृत्त्यभिव्यक्तसच्चिद्रूपे ॥
 परमात्मज्ञानसाधने ॥ शास्त्रादात्मत-
 त्वस्यावगमे ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ सा
 ङ्गवेदतदर्थविषयेऽवबोधे ॥ ब्रह्मात्मै
 क्यसाक्षात्कारः ॥ * ॥ गुणपुरुषान्यता
 ख्यातौ ॥ अद्यवसाये ॥ * ॥ महा-
 वाक्यजन्याखण्डाकारायां बुद्धौ ॥ स्व
 स्वरूपस्फुरणे ॥ ब्रह्मैवाहं समः शा-
 न्तः सच्चिदानन्दखण्डः । नाहं देहे
 ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥
 निर्विकारो निराकारो निरवद्यो
 हमर्थयः । नाहं ॥ निरामयो नि
 राभासो निर्विकल्पोऽहमाततः । ना
 हं ॥ निर्गुणो निष्क्रियो निश्च्यो नि
 च्यमुक्तो हमव्युतः । नाहं ॥ नि
 र्मलो निश्चलोऽनन्तः शुद्धो हमजरो
 मरः । नाहं ॥ लोकवासनया जन्तोः
 शास्त्रवासनयापि च । देहवासनया-
 ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥ * ॥ ज्ञा
 नमुत्पद्यते पुंसां क्षयात् पापस्यकर्म
 णः । यथा दर्शतलप्रखे पश्यत्या-
 त्मानमात्मनि ॥ वेदे ॥ ज्ञायतेऽने
 न । ज्ञा० । करणे ल्युट् ॥ अन्वयव्यति

ज्ञानद

रेकाभ्यां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु । य
 देकं केवलं ज्ञानं तदेवास्मि परं ब्र
 ह्म ॥ ज्ञानाज्ञानविलासोऽयं ज्ञान-
 ज्ञानेन शाम्यति । ज्ञानात् ज्ञानं परि
 त्यज्य ज्ञानमेवावशिष्यते ॥
 ज्ञानगम्यम् । न । ज्ञेये ब्रह्मणि ॥ ज्ञा
 नेन अमानिच्छादिनासाधनकलापेन
 ज्ञानहेतुतया ज्ञानशब्दितेन गम्यं
 प्राप्यं ज्ञेयं ब्रह्म नतु तद्विना ॥ ज्ञानेन
 गम्यते । गच्छुः । पौरदुपधादितयत् ॥
 वि । परमेश्वरे । परमात्मनि ॥ न क
 र्मणा न ज्ञानकर्मणां गम्यते किन्तु-
 ज्ञानेनैव गम्यते इति सहस्रनामभा
 ष्यम् । विवृतञ्चैतत् तारकब्रह्मान
 न्दसरस्वतीयतिना ॥ यथा । ज्ञानेनै
 व गम्यो ज्ञानगम्यः । सर्ववाक्यं साव
 धारण मितिन्यायात् ज्ञानेनैवेत्यव
 धारणलाभइत्यभिप्रेत्याह । न कर्म
 णेति । अनेन केवलकर्मणां साक्षा
 न्मोक्षसाधनत्वं व्यावर्त्यते । न ज्ञान
 कर्मणा मित्यनेन समुच्चयो वार्यत
 इति ॥
 ज्ञानतपाः । पुं । विदुषि । आत्मविदि
 ॥ ज्ञानमेव तपः सर्वकर्मक्षयहेतुर्यस्य
 सः । नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह
 विद्यते ॥

ज्ञानदग्धशरीरेः । वि । सर्वसङ्गनिवृ-

ज्ञाननि

सेभिर्बौ ॥ ज्ञानदग्धशरीरस्य पुन
दाहो नास्तीत्यत्रैकः । सर्वस
ज्जनिदृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च । न
तस्य दहनं कार्यं नैवपिण्डोदकक्रि
या ॥ निदध्यात् प्रणवेनैव विलेभि
षोः कलेवरम् । प्रोक्ष्यं खननञ्चा
पि सर्वं तेनैव कारयेत् ॥

ज्ञानदर्पणः । पुं । पूर्वजिने । मञ्जुघोशे ॥
ज्ञानदा । स्त्री । शारदायाम् ॥ ज्ञानं
ददाति । बुदाञ्० । आतदतिकः
॥ वि । ज्ञानस्यदातरि ॥

ज्ञानदाता । पुं । ब्रह्मोपदेष्टरि श्रीगुरौ
॥ पितुर्दशगुणा माता गौरवेणेति
निश्चितम् । मातुः शतगुणः पूज्यो
ज्ञानदाता गुरुः प्रभो ॥ ज्ञानस्य-
दाता ॥

ज्ञानदीपः । पुं । दीपसदृशज्ञाने ॥
स्वप्रकाशचैतन्यानन्दाद्वितीयलक्षण-
आत्मा स एव मद्दिषयान्तःकरणपरि
णामरूपो दीप उच्यते ॥ ज्ञानं दी-
प इव ॥

ज्ञानदीपितः । वि । ज्ञानेन प्रकाशिते
॥ बाधपूर्वकसमाधौ ॥ ज्ञानं वेदान्तवा
क्यजन्यो ब्रह्मात्मैकसाक्षात्कारः तेन
अविद्यातत्त्वायनाशद्वारा दीपितः अ-
त्यन्तोज्ज्वलितः ॥

ज्ञाननिर्दुतकल्मषः । वि । अवधूते । घ

ज्ञानय

रमहंसे ॥ ज्ञानेन निर्दुतं समुन्मू-
लितं पुनर्देहसम्बन्धकारणं कल्मषं
पुण्यपापात्मकं कर्म यस्य ॥

ज्ञाननिष्ठः । वि । ज्ञानिनि ॥ ज्ञाने नि-
ष्ठाऽस्य ॥

ज्ञानप्रवः । पुं । ज्ञानपोते ॥

ज्ञानमयः । पुं । शिवे ॥ वि । अखण्ड
ब्रह्माकारे प्रकाशस्वरूपे ॥ ज्ञानं
तत्त्वतः समस्तपदार्थावबोधस्तदा-
त्मकः ॥

ज्ञानयज्ञः । पुं । न्यायेन वेदार्थनिश्चय
परे ॥ ब्रह्मायामपरे यज्ञं यज्ञेनैवो
पजुह्वति । ब्रह्मायामौ सत्त्वज्ञानान
न्तानन्दरूपं निरस्तसमस्तविशेषं ब्र-
ह्म तत्पदार्थः तस्मिन्नयमौ यज्ञं प्र-
त्यगात्मानं त्वं पदार्थम् यज्ञेनैव य
ज्ञशब्दः आत्मनामसु यास्कनपठितः
इत्यभूतलक्षणे तृतीया एवकारो भे-
दाभेदव्यावृत्त्यर्थः त्वंपदार्थाभेदेनै
वोपजुह्वति तत्स्वरूपतया पश्यन्ती
त्यर्थः । अपरे पूर्वस्मात् कर्मयोगि
नो विलक्षणास्तत्त्वदर्शननिष्ठाः सन्या-
सिन इत्यर्थः ॥ * ॥ महापापवतां
नृणां ज्ञानयज्ञो न रोचते । प्रत्युत
ज्ञानयज्ञस्तु प्रद्वेषो भासते स्वतः ॥
भोगसारत्त्वविभ्रान्त्या ज्ञाने भोगौ
अधस्तादिनि । प्रद्वेषोऽशुद्धचित्तस्य

ज्ञानाग्नि

महापापवतोभवेत् ॥

ज्ञानयोगः । पुं । निष्ठाविशेषे । ज्ञान
मेव ब्रह्मणा युज्यते इति ज्ञानयोग
निष्ठायाम् ॥ ब्रह्मज्ञानप्राप्त्युपाये ॥
ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । स्त्री । जीवन्मु-
क्ते ॥ आत्मसाक्षात्कारमनोनाश-
वासनाक्षयानुकूलपुरुष प्रयत्नाभ्यां
विशिष्टासंसारविलक्षणवस्थितिः ॥
ज्ञानलक्षणा । स्त्री । त्रिविधालौकिक
सन्निकर्षान्तर्गतसन्निकर्षे ॥ तल्लक्ष-
णं यथा । विषयी यस्य तस्यैव व्यापा-
रो ज्ञानलक्षण इति । अस्यार्थः । तदि-
ष्यन्नापकतद्विषयज्ञानम् । यथा पूर्वे-
घटादिज्ञाने सति पश्चात् घटादि-
ज्ञानम् ॥

ज्ञानवान् । त्रि । ज्ञानिनि ॥ ब्रह्मविदि-
॥ ज्ञानमस्त्यस्य । मतुप् ॥

ज्ञानवापी । स्त्री । काश्यन्तर्गततीर्थ-
विशेषे । ज्ञानोदतीर्थे ॥

ज्ञानसाधनम् । न । इन्द्रिये ॥

ज्ञानसिद्धिः । स्त्री । ब्रह्मात्मैक्यबोधे ॥

ज्ञानस्तन्धः । पुं । निर्विकल्पके ॥

ज्ञानस्वरूपः । पुं । जीवे ॥ ज्ञानसाधन-
स्य । विषयान् जानाति प्राणितिच-
। तादृशस्वरूपोजीवः ॥

ज्ञानाग्निदग्धकर्मा । त्रि । पण्डिते ॥

कर्मादावकर्मादिदर्शनं ज्ञानं तदेवा-

ज्ञानी

मि स्तेनदग्धानि शुभाशुभलक्षणा-
निकर्माणि यस्यसः ॥

ज्ञानापोहः । पुं । विस्मरणे ॥

ज्ञानाभ्यासः । पुं । श्रवणाद्याहृतौ ॥ त-
च्चिन्तनं तत्कथनं मन्योन्यं तत्प्रबो-
धनम् । एतदेकपरत्वञ्च ज्ञानाभ्या-
संविदुर्वुधाः ॥ सर्गादावेव नोत्पन्नं ह-
श्यं नास्त्येव तत् सदा । इदं जगदह-
ञ्चेति बोधाभ्यासं विदुः परम् ॥

ज्ञानावस्थितचेताः । पुं । स्थितप्रज्ञे ॥
निर्विकल्पकब्रह्मात्मैक्यबोध एवाऽव-
स्थितं चेतो यस्यसः ॥

ज्ञानासिः । पुं । आत्मविषयकनिश्चय-
खण्डे ॥

ज्ञानी । त्रि । पदवाक्यन्यायादिमान-
निपुणे । तत्त्वदर्शिनि । कृतसाक्षा-
त्कारे ॥ परोक्षज्ञानवति ॥ स्वतोऽ-
परोक्षं ज्ञानं मसम्भावनादिप्रति-
बन्धेन फलमजनयन् परोक्षमित्यु-
पचर्यते ॥ भगवत् तत्त्वसाक्षात्कारो-
ज्ञानं तेन नित्ययुक्ते ॥ तीर्थमाये ।
निवृत्तसर्वकामे । निष्कामभक्ते । त-
त्त्वज्ञानवति ॥ ज्ञानिनां हृदयाम्भो-
जे हृल्लेखा परमेश्वरीति देवीगीता-
॥ पुं । दैवज्ञे ॥ ज्ञानमस्यास्ति । अ-
तद्विनिष्ठनाविति इति ॥

ज्ञानेन्द्रियम् । न । धीन्द्रियेष । ओच-

ज्ञेयम्

स्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणाख्येषु ॥ यता
न्याकाशदीनां सात्त्विकांशेभ्यो व्य-
स्तेभ्यः पृथक् पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि ॥
यथोक्तं देवीभागवते । पञ्चभूतस्थस-
त्त्वांशैः श्रोत्रादीनां समुद्भवः । ज्ञाने-
न्द्रियाणां राजेन्द्र प्रत्येकमिति ॥ ज्ञा-
नसाधनमिन्द्रियम् ज्ञानार्थमिन्द्रिय-
वा ॥ क्रमशो दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्वि-
ने ज्ञानेन्द्रियाणां देवताः ॥ शब्दस्य
ग्रहपरसंगन्धस्य क्रमशो ज्ञानेन्द्रि-
याणां विषयाः ॥

ज्ञापकम् ॥ चि । गमके । बोधके ॥ नि-
दर्शने ॥ ज्ञापयति । ज्ञा० खलु ॥
ज्ञापनम् । न । बोधने । जनावना इति
भाषा ॥

ज्ञापिका । स्त्री । बोधिकायाम् ॥

ज्ञापितः । चि । लक्षिते ॥ स्वक्षिते ॥
प्रबोधिते ॥

ज्ञीष्यमानः । चि । बोधयितुमिष्टेर्थे ॥

ज्ञेयम् । चि । वेदितव्ये । ज्ञानविषये

। ज्ञानकर्मणि ॥ अज्ञातत्वात् ज्ञातु-

मर्हे ब्रह्मणि ॥ जडस्याज्ञातत्वाभावेन

ज्ञातुमनर्हत्वात् ॥ * ॥ ज्ञेयं यत्तत्

प्रवक्ष्यामि यद् ज्ञात्वाऽऽप्तमश्नुते

। अनादिमत् परम्ब्रह्म न सत्तन्ना

सदुच्यते ॥ सर्वतः पाणिपादं तत्

सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वतः श्रु-

ज्यायान्

तिमल्लोके सर्वं मावृष्यतिष्ठति ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविव-

र्जितम् । असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गु-

णं गुणभोक्तृच ॥ वहिरन्तश्च भूता

ना मचरं चरमेवच । सूक्ष्मात्वात्

तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिकेच तत्

॥ अधिभक्तं विभक्तेषु विभक्तं मिष-

चस्थितम् । भूतभर्तृच तज्ज्ञेयं य-

सिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ज्योतिषा मपि

तज्ज्योति स्तमसः पर मुच्यते । ज्ञा-

नं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धि-

ष्ठितम् ॥ ज्ञातुं योग्यम् । ज्ञा० । अ-

चोयत् । ईदृशति । गुणः ॥

ज्या । स्त्री । मातरि ॥ वसुधायाम् ॥

मैर्ध्याम् । धनुर्गुणे ॥ जिनाति । ज्या

वयोहानौ । अघ्न्यादिस्त्वात् यग-

नोनिपातितः ॥ अन्येभ्योपीति डो-

वा । टाप् ॥

ज्याघातवारणम् । न । गोधायाम् । त-

ले ॥ जायाः शिञ्जिन्या गुणस्य आ-

घात स्तस्य वारणम् ॥

ज्यानिः । स्त्री । जीर्णे ॥ हानौ ॥ तटि-

न्याम् ॥ ज्यानम् । ज्या० । ग्लाज्याङ्गा

भ्योनिः ॥ यदा । जिनाति । ज्या० ।

वीज्याञ्च रिभ्योनिः ॥

ज्यायान् । चि । अतिवृद्धे । वर्षीयसि

॥ अतिप्रशस्ते ॥ अयमनयो रतिम-

ज्येष्ठसा

येन वृद्धः प्रशस्यो वा । ज्यच वृद्धस्य
च । द्विवचनेतीयसुनि वृद्धप्रशस्ययो
ज्यादेशः । ज्यादादीयस इत्यात्वम् ॥
ज्यायसी । स्त्री । अतिप्रशस्यायाम् ॥
वृद्धायाम् ॥ ज्येष्ठायाम् ॥ ङीप् ॥
ज्येष्ठः । पुं । शुक्रे । ग्रीष्मर्तौः प्रथमे-
मासि ॥ ज्येष्ठी पूर्णमास्य ऽस्मिन् ।
सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् । संज्ञापू-
र्वस्त्रविधेरनित्यत्वादृद्धभावः ॥ वि-
। अतिवृद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ अयमेषामति-
प्रयेन वृद्धः प्रशस्यो वा । अतिशायने-
तमविष्ठनावितीष्ठनि वृद्धस्यच ज्यचे-
त्यनेनच वृद्धप्रशस्ययोर्ज्यादेशः ॥
अग्रजे ॥

ज्येष्ठतातः । पुं । पितुरग्रजे ॥ तातस्य
ज्येष्ठः । राज० ज्येष्ठस्यपूर्वनिपातः ॥
ज्येष्ठवर्माः । पुं । ब्राह्मणे ॥ वर्णानां ज्ये-
ष्ठः । राज० ॥ कर्मधारयो वा ॥ वि-
। श्रेष्ठवर्णे ॥

ज्येष्ठवत्ता । स्त्री । सहदेव्याम् ॥
ज्येष्ठश्वश्रूः । स्त्री । कुल्याम् । पत्न्या
ज्येष्ठभगिन्याम् । वडीसाखी इति
ज्येष्ठसास इतिचभाषा ॥
ज्येष्ठसामगः । पुं । ज्येष्ठसाम्नांगातरि ॥
तानिच आरण्यके गीयन्ते ॥

ज्येष्ठसाम । न । सामप्रभेदे । आरण्य-
के गीयमाने सामनि ॥ तदध्ययना-

ज्येष्ठाश्व

ङ्गव्रते ॥

ज्येष्ठस्थानम् । न । तीर्थविशेषे ॥ अथ
महादेवस्तिष्ठति ॥
ज्येष्ठा । स्त्री । अश्विन्यादिषष्ठादशे नक्ष-
त्रे ॥ सत्कीर्त्तिपुत्रैर्विविधैः समेतो
वित्तान्वितो ऽत्यन्तसत्प्रतापः ।
श्रेष्ठप्रतिष्ठो विकलस्वभावो ज्येष्ठाभ-
वेद्यस्यचजन्मकाले ॥ गृहगोधाया-
म् ॥ मध्यमाङ्गुलौ ॥ गङ्गायाम् ॥
अलक्ष्म्याम् ॥ नायिकाभेदे । परि-
शीतस्त्रेसति भर्तुरधिकस्त्रेहायाम् ॥
प्रथमजायाम् ॥ ज्येष्ठस्यस्त्रियाम् ॥ ज्ये-
ष्ठस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणङीष्वाधि-
त्वाञ्जजादित्वाट्ठाप् ॥

ज्येष्ठामूलीयः । पुं । ज्येष्ठे ॥ ज्येष्ठामूली-
य मिच्छन्ति मास माषाढपूर्वजम् ॥
ज्येष्ठाम्बु । न । तण्डुलाम्बुनि । मण्डे ॥
ज्येष्ठाश्वमः । पुं । गृहिणि ॥ यस्मात्-
चयोप्याश्वमिणो ज्ञानेनान्नेनचा ऽ-
न्वहम् । गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्माज्-
ज्येष्ठाश्वमो गृही ॥ ज्येष्ठ आश्वमोय-
स्य । कर्मधारयो वा ॥

ज्येष्ठाश्वमी । पुं । गृहस्थे । गृहस्थो ब्र-
ह्मचारीच वानप्रस्थोयभिक्षुकः ।
चत्वार आश्वमाः प्रोक्ताः सर्वेगार्ह-
स्थ्यमूलकाः ॥ ज्येष्ठश्चा सावाश्व-
मीच ॥

ज्योतिषी

ज्येष्ठी । स्त्री । गृहगोधायाम् । द्विपक्ष
स्त्री इतिभाषा ॥

ज्येष्ठः । पुं । ज्येष्ठे मासे । शुक्ले ॥ विदेश
वृत्तिः पुरुषः सुतीक्ष्णः क्षमान्वितः
स्यात् खलु दीर्घसूत्रः । विचित्रवृ-
द्धिर्विदुषां वरिष्ठो ज्येष्ठाभिधाने ज
ननं हि यस्य ॥ ज्येष्ठो पूर्णमासस्मिन्
। सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥

ज्येष्ठिनेयः । पुं । ज्येष्ठाया अपत्ये ॥ कल्या
ण्यदिच्छात् ढक् इनडादेशश्च ॥
ज्येष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठपूर्णिमायाम् ॥ ज्ये
ष्ठयायुक्ता पौर्णमासी । नचवेण्यु-
क्तः कालइत्यण् । ततोऽङीप् ॥ गृ
हगोधायाम् ॥

ज्येष्ठव्यम् । न । ज्येष्ठत्वे ॥ यथा । विप्रा
सांजानतो ज्येष्ठव्यं चविद्याखान्तुवी
र्यतः । वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणा
मेवजनतइतिमनुः ॥

ज्योक् । अ । कालभूयस्त्वे ॥ प्रश्ने ॥ श्री
आर्थे ॥ सम्प्रत्यर्थे ॥

ज्योतिरिङ्गः । पुं । खद्योते ॥

ज्योतिरिङ्गणः । पुं । तमोमणौ । खद्यो
ते ॥ ज्योतिर्नचचं तद्वदिङ्गति । इगि
गतौ । चलनशब्दार्थादित्युच् ॥

ज्योतिर्मात्रहृदः । पुं । तीर्थविशेषे ॥

ज्योतिर्वित् । पुं । कालपरमार्थ वादिनि ॥

ज्योतिर्वीजम् । न । खद्योते ॥

ज्योतिष

ज्योतिषकम् । न । चन्द्रसूर्यादिग्रहन
चक्रमण्डले । राशिचक्रे ॥ सप्तविंश
तिभै ज्योतिषचक्रं स्तिमितवायुगम्
। तदर्द्धांशो भवेद्राशि नवर्त्तचरणा
ङ्कितः ॥

ज्योतिषशास्त्रम् । न । ग्रहनक्षत्रादीनां
तत्त्वनिर्णायकेशास्त्रे ॥ सिद्धान्त संहि
ताहोरारूपस्कन्धत्रयात्मकम् । वेद
स्य निर्मलं चक्षुर्ज्योतिषशास्त्रं सकलम
घम् ॥ विनैतदखिलं श्रौतस्मार्त्तं क
र्म न सिद्ध्यति । तस्माज्जगद्दिताये
दं ब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ अतएव हि
जैरेतदध्येतव्यं प्रयत्नतः ॥

ज्योतिषम् । न । वेदाङ्गविशेषे ॥ ग्रह-
णादिगणनशास्त्रे । पञ्चस्कन्धमिदं शा
स्त्रं होरागणितसंहिताः । केरलिः
शकुनचेति ज्योतिषशास्त्रमुदीरितम्
॥ वेदाहि यच्चार्यं सभिप्रवृत्ताः का
लानुपूर्व्या विहितास्त्ययच्चाः । तस्मा
दिदं कालविधानशास्त्रं योज्योतिषं
वेद सवेदयज्ञान् ॥ यथा शिखा म
यूराणां नामानां मणयो यथा । तद्वदे
दाङ्गशास्त्राणां गणितमूर्ध्नि संस्थि-
तम् ॥ सेहास्त्रोभाच्च मोहाच्च यो वि
प्रोऽज्ञानतोपि वा । शूद्राणामपदे-
शन्तुदद्यात् सनरकं व्रजेत् ॥ ज्योति
र्नचत्रायधिकृत्य कृतोऽग्रन्थः । कृतोऽग्र

ज्योतिः

न्ये इत्यण् । संचापूर्वकत्वाच्चवृद्धिः ॥

ज्योतिषी । स्त्री । तारायाम् ॥

ज्योतिष्कः । पुं । चित्रकट्टे ॥ मेधिका

बीजे ॥ गणिकारिकाट्टे ॥ पुंभू

मि । ज्योतिष्काः । चन्द्रार्कग्रहनक्षत्र

तारकासु ॥ न । मेरोः शृङ्गान्तरे ॥

तदीशभागे तस्याः शृङ्गमादित्य

सन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमिच्छा

हुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्याः ब्रह्म

पुर्याः ईशानभागे ॥

ज्योतिष्टोमः । पुं । षोडशर्चिकसाधे

यज्ञविशेषे ॥ अत्र द्वादशशतगेदक्षि

णाभवति ॥ ज्योतींषि स्तोमा यस्य

यज्ञस्य सोमं ज्योतिष्टोमः । ज्योति

रायुषः स्तोम इतिषत्त्वम् । सलोपः ॥

ज्योतिष्मन् । पुं । सूर्ये ॥ प्रचक्षीपस्थेऽ

द्विविशेषे ॥ षि । दीप्तियुक्ते ॥ ज्यो

तिरस्यास्ति । मतुप् ॥

ज्योतिष्मती । स्त्री । पारावताङ्घ्र्याम् ।

कटभ्याम् । मालकांगणी इतिभाषा

॥ ज्योतिष्मती कटुस्तिक्ता सरा कफ

समीरजित् । अच्युष्णा वामनी ती

क्ष्णा वल्लिवृद्धिस्मृतिप्रदा ॥ रात्रौ ॥

उगित्त्वान् डीप् ॥

ज्योतिः । पुं । अमौ ॥ दिवाकरे ॥ मेधि

कायाम् ॥ न । दृष्टौ । नेचकनीनिका

मध्ये ॥ नचचे ॥ प्रकाशे ॥ सर्वावभा

ज्योत्स्नः

सके ब्रह्मणि चैतन्ये । आदित्यादी

नां बुद्ध्यादीनाञ्च बाह्यानामान्तरा

णामपि जडज्योतिषां चैतन्यज्योति

षोऽवभासकस्योपपत्तेः ॥ विज्ञाने ॥

द्योतते द्योतनं वाऽदेनवा । द्युतः ॥

द्युतेरितिनादेशजः ॥

ज्योतीरयः । पुं । ध्रुवे । औत्तानपादैः ॥

ज्योत्स्ना । स्त्री । चन्द्रातपे ॥ ज्योतिस्मं

युक्तनिशि ॥ कैमुद्याम् ॥ श्वेतघो

षायाम् ॥ ज्योतिरस्य स्याः । ज्योत्स्ना

तमिस्त्रेत्यादिना ज्योतिषउपधलो-

पोनप्रत्ययश्च निपात्यते ॥

ज्योत्स्नाप्रियः । पुं । चकोरे ॥

ज्योत्स्नाट्टः । पुं । दीपाधारविशेषे ॥

ज्योत्स्नी । स्त्री । पटोलिकायाम् । चर्च

डा इति प्रसिद्धे दीर्घफले ॥ चन्द्रि

कायुक्तायां रात्रौ । चांदनीरात इति

भाषा ॥ रेणुकानामगन्धद्वये ॥ ज्यो

त्स्नाऽस्य स्याः । ज्योत्स्नादिभ्यउपसं

ख्यानमित्यण् । संचापूर्वकत्वाच्चवृद्धाभा

वः । डीप् ॥

ज्योतिषिकः । पुं । दैवज्ञे । कालपरमा

र्थवादिनि ॥ ज्योतिषमधीते वेदवा

। क्रतूकथादीति ठक् ॥

ज्योत्स्नः । पुं । शुक्लपक्षे ॥ ज्योत्स्नाऽ

स्मिन्नस्ति । ज्योत्स्नादिच्च दण् ॥ चि

दीप्ते । ज्योत्स्नायुक्ते ॥

ज्वरः

ज्यौत्स्निका । स्त्री । चन्द्रिकायुक्तायां
रात्रौ ॥ पटोल्याम् ॥

ज्यौत्स्नी । स्त्री । ज्योत्स्नयायुक्तायां रात्रौ
॥ ज्योत्स्न्याम् ॥ अणन्तत्त्वान्डीप् ॥

ज्वरः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे रोगे । जू
र्त्ता । रोगपृष्ठ । महागदे ॥ तस्यो
त्पत्तिः संख्याचोक्ताभिर्घग्भिः । दक्षा
पमानसंकुदुर्द्धनिश्वाससम्भवः । ज्व-
रोष्ठधा पृथग्द्वन्द्वसंघातागन्तुजः स्मृ-
त इति ॥ तथाहि । वातिकः पित्ति-
कश्चैव कफजो वातपित्तजः । वात
श्लेष्मप्रभूतश्च पित्तश्लेष्मोद्भवस्तथा ॥
संघातागन्तुजा वेवं ज्वरोष्ठविधोऽयं
त इति ॥ अपिच । जनकः सर्वरोगा-
णां दुर्वारो दारुणो ज्वरः । शिवभक्त-
श्च योगी च स एव विकृताकृतिः ॥
भीमस्तिपादस्तिशिरःषड्भुजो नव
लोचनः । भस्मप्रहरणो रौद्रः काला-
न्तकयमोपमः ॥ मन्दाग्निस्तस्य जन-
को मान्दमेर्जनकास्तयः । पित्तश्लेष्म
समीराश्च प्राणिनां दुःखदायकाः ॥
इत्यादि वैद्यशास्त्रतो विशेषोऽवग-
न्तव्यः ॥ ज्वरणम् । ज्वररोगे । घञ्
। संज्ञापूर्वकत्वात् दृष्टाभावः ॥ ज्वर-
ति । अञ् वा ॥ सन्तापहेतुत्वाच्छो-
के ॥ ज्वरमुक्तस्य लक्षणं यथा ।
स्वदो लघुत्वं शिरसः कण्डूः पाको

ज्वलनः

मुखस्य च । चवयुश्चानलिष्ठा च ज्वर

मुक्तस्य लक्षणम् ॥

ज्वरघ्नः । पुं । गुडूच्याम् ॥ वास्तूके ॥

त्रि । ज्वरनाशके ॥

ज्वरघ्नी । स्त्री ।

ज्वरहन्त्री । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥

ज्वराग्निः । पुं । आधिमन्यवे । ज्वर-
रूपाग्नौ ॥

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्तिकायाम् ॥

ज्वरान्तकः । पुं । नेपालनिम्बे ॥ आर-
ग्वधे ॥ औषधविशेषे ॥ त्रि । ज्वर-
नाशके ॥

ज्वरापहा । स्त्री । विल्वशुण्ठ्याम् ।
विल्वपत्र्याम् ॥ त्रि । ज्वरनाशके ॥

ज्वरारिः । पुं । ज्वरघ्नौषधविशेषे ॥

ज्वरितः । त्रि । ज्वरिणि ॥ ज्वरः सञ्जा-
तोस्य । तारकादिच्छादितच् ॥

ज्वरी । त्रि । ज्वरयुक्त ॥ गुर्वभिष्यन्द्य
काले वा ज्वरीनाद्यात् कथञ्चन ॥

ज्वलः । पुं । ज्वाले । दीप्तौ ॥ त्रि । दी-
प्तिविशिष्ट ॥ ज्वलति । ज्वलदीप्तौ
। अच् ॥

ज्वलका । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥ इ-
ति हेमचन्द्रः ॥

ज्वलत् । त्रि । दीप्तिमति ॥

ज्वलनः । पुं । अग्नौ ॥ चित्रकवृक्षे ॥

न । दहने ॥ ज्वलति । ज्वल० जुच

ज्वालिका

ङ्क्रम्यदन्त्रम्यसृग्ध्वज्वलशुचलषप-
 तपदः इति ताच्छील्यादिषु युच् ॥
 ज्वलमाश्रमा । पुं । सूर्यकान्तमणौ ॥
 ज्वलितः । वि । दग्धे ॥ उज्ज्वले ॥ भा-
 स्करे ॥ उज्ज्वलिते ॥ ज्वल० । क्तः ॥
 ज्वलिनी । स्त्री । मूर्धालतायाम् ॥
 ज्वालः । पुं । अग्निशिखायाम् ॥ चि ।
 दीप्तिविशिष्टे ॥ ज्वलति । ज्वल० ।
 ज्वलितकस्तुभ्योः ॥
 ज्वाला । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥ टाप् ॥
 ज्वालागर्दभकः । पुं । जालगर्दभरोगे ॥
 ज्वालाजिह्वः । पुं । अग्नौ ॥
 ज्वालामरिचम् । न । रक्तमरिचे । पि
 पली लालमरिच इत्यादि भाषा ॥
 ज्वालामुखी । स्त्री । जालन्धरपीठान्त
 र्गतपीठस्थानविशेषे ॥ तत्र भगवत्प्या
 जिह्वापतिता । तत्राग्निकादेवी ।
 उन्मत्तनामको भैरवश्च ॥ तथाहि ।
 ज्वालामुखां महाजिह्वा देव उन्म-
 त्तभैरवः । अग्निका सिद्धिदानाग्नी
 स्तनं जालन्धरे ममेति तन्त्रचूडाम
 णिः ॥ देव्यन्तरे ॥ ज्वालामुख्यस्याः ॥
 ज्वालिका । स्त्री । ज्वलायाम् । जाल
 इति भाषा ॥

जः

•••••

जम्पी

जः । पुं । जण्टीशे ॥ सुरगुरौ ॥ दै-
 त्यराजे ॥ ध्वनौ ॥ जञ्जावाते ।
 जंखड इति ख्याते । प्रचण्डानिले ॥
 वृष्टौ ॥ चि । नष्टवस्तुनि ॥
 जगज्जायमानः । वि । चाकचिक्य
 युक्ते ॥
 जगिति । अ । शैथ्ये ॥
 जङ्कारः । पुं । भ्रमरादिसमूहशब्दे ॥
 जङ्कृतिः । पुं । कांस्यतालादिध्वनौ ॥
 जञ्जा । स्त्री । वाते ॥ तारवायौ ॥
 नष्टे ॥ ध्वनिविशेषे ॥ अम्बुकावर्षण ॥
 जञ्जानिलः । पुं । प्रादुषिकवायौ ॥
 जञ्जावातः । पुं । जञ्जामिले ॥
 जटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितु-
 न्नकौषधौ ॥ ज्यते । जटसङ्घाते ।
 घञ् । सञ्चापूर्वकत्वाच्चवृद्धिः ॥
 जटिः । पुं । क्षुद्रवृक्षे ॥ जट० । इन् ॥
 जटिति । अ । शीघ्रार्थे । तत्क्षणार्थे
 ॥ जट० । सम्पदादिच्चात् क्तिप् । जट
 मेति । इण् ॥ क्तिच् ॥
 जण्कारः । पुं । } कङ्कणादिध्वने र-
 जनकारः । पुं । } नुकरणशब्दे ॥
 जम्पः । पुं । सम्पातपतने । लम्पे ॥ स्वे
 च्छाधीनपतने ॥
 जम्पारुः । पुं । वानरे ॥
 जम्पाशी । पुं । मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥
 जम्पी । पुं । वानरे ॥

जर्जर

जरः । पुं । निर्जरे । उत्साविर्गते नि
रिवारि प्रवाहे ॥ जरणम् । जृष्व
योदानौ । ऋदेरप् ॥

जरा । स्त्री । जरे । निर्जरे ॥ चित्वा
इङ् ॥

जरिः । स्त्री । जरे ॥ जरणम् । जृष्व० ।
अचङ् ॥

जरी । स्त्री । निरिवारिप्रवाहे ॥ कृ
दिकारादितिङीष् ॥

जर्जरः । पुं । कलियुगे ॥ वाचभाण्ड
विशेषे । वडीजांज इतिभाषा ॥ गौ
डास्तु चर्मपुटाच्छादितकाष्ठस्थाने
इति करड इतिख्याते च । डिङि-
मोडेररी प्रोक्तो जर्जरः पटङ् । स्मृ
तः । इति तत्पर्यायाः । जल्लकी ज
ल्ली जल्लरी जर्जरी इतिशब्दरत्नाव-
लीत्याहुः ॥

नेपालभाषया भ्यालीति प्रसिद्धे कां
स्यवाद्ये ॥ नदविशेषे ॥ जज्जर इ
ति प्रसिद्धे जलपात्रविशेषे ॥ जरणा
जर्न इतिच ख्याते पाकसाधने लो-
हद्रव्ये ॥ जर्ज इति शब्दराति । आ
तानुपेतिकः ॥ यदा । जर्जति । जर्ज
परिभाषणभर्त्सनयोः । बाहुलका
दरः ॥

जर्जरकः । पुं । कलियुगे ॥ अन्वार्थ
बोधकेषु, जर्जरशब्दार्थेषु । कः ॥

जल्लरी

जर्जरा । स्त्री । वैश्यायाम् ॥

जर्जरिका । स्त्री । रोटिकाविशेषे ॥
यथा । धूमसीरचिता रोटी प्रोक्ता
जर्जरिकावुधैः । जर्जरी कफपित्तघ्नी
किञ्चिदातकरी स्मृतेति ॥

जर्जरी । स्त्री । जर्जरवाद्ये ॥ जर्जरी इ
ति ख्याते स्वल्पेवारिपात्रे ॥ धूमसी
रोटिकायाम् ॥

जर्जरीकः । पुं । न । शरीरे ॥ जर्जति ।
जर्जपरिभाषणभर्त्सनयोः । पर्फरी
कादिच्छात् साधुः ॥

जलज्जला । स्त्री । वस्त्रिकर्षास्फालने ॥
जलरी । स्त्री । हुडुक्के । जर्जरवाद्ये
॥ वालकुन्तले । केशवके ॥

जला । स्त्री । आतपस्योर्मौ ॥ कन्यायाम् ॥
जल्लः । पुं । ब्राह्म्यात् खड्गियात् सवर्णा
यामुत्पद्येवर्षसङ्करजातिविशेषे ॥ क
रणे । मल्ले ॥ भाँड इति प्रख्याते
प्रहासके ॥

जल्लकम् । न । कांस्यनिघट्टे करता-
ले ॥ यथा । शिवागारे जल्लकम् सू-
र्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गागारे वंशि
वाद्यं मधुरीच न वादयेत् ॥

जल्लकण्डः । पुं । कपोते ॥

जल्लरी । स्त्री । हुडुक्कवाद्ये ॥ बकके
शेषु ॥ जर्जते । जर्ज० । बाहुलकाद-
रन् । पृषोदरादिः । गौरादिच्छान्

जाटलिः

डाप् ॥ शुद्धे ॥ कंदे ॥

जल्लिका । स्त्री । उदत्तनमले । जल्ली इति
भाषा ॥ थोते ॥ दीप्तौ । आतपरुचौ ॥

जल्ली । स्त्री । जर्जरबाधे ॥

जल्लोचः । पुं । तर्कुलासके । चरखा इ-
ति भाषा ॥जषः । पुं । मत्स्ये । मीने ॥ मीनरा-
शौ ॥ तापे ॥ अटयाम् ॥ न । खि-
ले ॥ जषति । जषहिसार्थः । पचाद्य-
च् ॥ यद्वा । जष्यते । खनेष्वचे-
तिघः ॥जषकेतनः । पुं । } कामदेवे । मद
जषकेतुः । पुं । } ने ॥ जषोमकरः
केतनङ् केतुर्वा यस्य ॥

जषा । स्त्री । नायवलायाम् ॥ टाप् ॥

जषाङ्गः । पुं । अनिरुद्धे । कन्दर्पे ॥

जषाशनः । पुं । शिशुमारे ॥ पि । म
त्सादे ॥

जषोदरी । स्त्री । व्यासमातरि ॥

जाङ्गितम् । न । चरणालङ्कारविशेषे ॥

जाटः । पुं । निकुञ्जे ॥ कान्तारे ॥ ब्र-
ह्मादीनां मार्जने ॥ न । सङ्घाते ॥ ज

टनम् । जट० । घञ् ॥

जाटलः । पुं । घण्टापाटलौ । लोभवि-
शेषे ॥ जाटं सङ्घातं लाति । ला० ।

आतोनुपेतिकः ॥

जाटलिः । पुं । स्त्री । जाटलिरुद्धे ॥

जावुकः

जाटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ यूथी
दृष्टे ॥ जष्यते । जटसङ्घाते । घञ् ॥

जाटामला । स्त्री ।

जाटिका । स्त्री ।

जाटी । स्त्री ।

भूम्यामलक्या-
म् ॥जामकम् । न । दग्धेष्टकाविशेषे । जा
माइति जांवां इतिच भाषा ॥जामरः । पुं । तर्कुशाणे । तकुवेकीसा
य इतिभाषा ॥जार्जरः । त्रि । जार्जरिके । जर्जरबाध
कर्त्तरि ॥ जर्जरवादनं शिल्प मस्य
। मङ्गुकजर्जरादयन्यतरस्यामिच्य-
य ॥जार्जरिकः । त्रि । जार्जरे ॥ जर्जरवाद-
नं शिल्प मस्य । पचेठक् ॥जालिः । स्त्री । पानकविशेषे ॥ यथा ।
आम्रमामफलं पिष्टं राजिकालवणा
न्वितम् । भृष्टहिङ्गयुतं पूतं चोलि-
तं जालिरुच्यते ॥ जालि ईरतिजि-
ह्वायाः कुण्डलं कण्ठगोधिनी । म-
न्दं मन्दं निपीता सा रोचनी वरु-
वोधिनी ॥जावुः । पुं । जाउ इतिश्रुते पिचुलवृत्ते
॥ जामितिशब्दं वेति गच्छति । वी
गच्छादिषु । मित० डुः ॥जावुकः । पुं । पिचुले । जाउ इतिभा-
षा ॥ संज्ञायांकन् ॥

जिह्विका

जिह्विकम् । न । फलविशेषे ॥

जिह्विनी । स्त्री । उल्कायाम् ॥ जिह्विनीट्चे ॥

जिह्वी । स्त्री । जिह्विनीट्चे ॥

जिह्विमः । पुं । दावायौ ॥

जिह्विरिष्टा । स्त्री । जिह्विरी इति गौडप्रसिद्धे चुपविशेषे । पीतपुष्पायाम् । रोमाश्रयफलायाम् ॥

जिह्वी । स्त्री । जिह्व्याम् ॥ यथा ।

जिह्वा वाऽव्यक्तमधुरा कूजन्ती मधुराकृतिरित्यागमः ॥

जिह्विका । स्त्री । भिरिचाम् ॥ कन् ॥

जिह्वी । स्त्री । सैरीयके ॥ भिमिति रटति । रट० । अच् । पृषोदरादिः । गौरादित्वान्डीष् ॥ अस्यागुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । दन्तामयशूलवातकफशोफकासत्वग्दोषनाशित्वञ्चेति राजनिर्घण्टः ॥ कुन्दरट्ये ॥

जिरिका । स्त्री ।

जिरी । स्त्री ।

जिरीका । स्त्री ।

जिह्व्याम् । भी

गुर इ० भींगर

इति च भाषा ॥

जिह्विः । स्त्री । वाद्यविशेषे ॥ यथा ।

घण्टा शङ्ख स्तथा भेरीसदृशैः भिन्नैरेव च । पञ्चानां शस्यते वाद्यं

देवताराधनेषु चेति गूढार्थदीपिका ॥

जिह्विका । स्त्री । जिह्वीकायाम् । ची

जोडः

र्याम् ॥ उदत्तनांशुके ॥ आतपस्य

चौ ॥ विलेपनस्यमले ॥ स्वार्थे कन् ॥

जिल्ली । स्त्री । कीटविशेषे । भींगर

इति भाषाप्रसिद्धे । भिरिकायाम् ।

चीर्याम् ॥ आतपस्यचि ॥ वर्त्याम् ॥

उदत्तनांशुके ॥ स्वालीलमदग्धान्ते

॥ चिल्लति । चिल्लशैथिल्ये । अच् ।

पृषोदरादित्वा चस्यजः । गौरादि

त्वान् डीष् ॥

जिल्लीकण्टः । पुं । गृहकपोते ॥

जिल्लीका । स्त्री । जिल्लिकार्थेषु ॥

जीरुका । स्त्री । जिह्व्याम् । भींगर

इति भाषा । भीतिरौति । कश्चि

। बाहुलकात् कक् ॥

जुण्टः । पुं । अमकाण्डद्रुमे । स्तम्भे ।

गुल्मे । भुण्ड इति भाषा ॥

जुमरिः । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥ यथा ।

प्रायः शृङ्गार बहुला माध्वीकमधुरा

सदुः । एकैव भुमरिल्लोके वर्णादि

नियमोज्झिता ॥ अतो लक्षणमेत

स्या नोदाहारि विशेषकम् । इदं हि

शालगं सूत्रं प्रसिद्धं नृपरञ्जनम् ॥

इति सङ्गीतदामोदरः ॥

जूणिः । स्त्री । क्रमुकभेदे ॥ दुष्टदैव

श्रुतौ ॥

जोडः । पुं । गुवाकवृक्षे ॥ इति भूरिप्र

योगः ॥

टक्कना

जः

जः । पुं । जकारे ॥ वलीवर्हे ॥ शुक्रे ॥
 वाममतौ ॥ गायने ॥ घर्घरध्वनौ ॥
 ॥॥ इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडी
 चवालमधानेपनामतुलाराममिश्रा
 त्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना त-
 थाश्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसप
 रिब्राजकाचार्यश्रीमद्भिरहरानन्दना
 थभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीमु
 खानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते
 शब्दार्थचिन्तामणौ चवर्गाः समाप्ति
 कृतः ॥ १ ॥

तत् सत्

टः

टः । पुं । टकारे ॥ वामने ॥ पादे ॥
 निखने ॥ न । करङ्गे ॥ टङ्कारे ॥ टगणे ॥
 टक्कदेशीयः । पुं । घास्तूकशके ॥ इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

टक्कनामानः । पुंभूनि । देशविशेषे ।
 वाहीकेषु ॥ वाहीकाटक्कनामान-

टङ्कक

इति हेमचन्द्रः ॥

टगणः । पुं । त्रयोदशभेदभिन्नेषां गमा
 चिके । यथा । (५५५ शिवः १) (॥५५
 शशिः २) (॥५५ दिनपतिः ३) (॥५५
 सुरपतिः ४) (॥५५ शेषः ५) (॥५५।
 अहिः ६) (॥५५। सरोजम् ७) (॥५५।
 धाता ८) (॥५५॥ कलिः ९) (॥५५॥
 चन्द्रः १०) (॥५५॥ ध्रुवः ११) (॥५५॥
 धर्मः १२) (॥५५॥ शालिकरः १३)
 इति षण्मात्रे त्रयोदशभेदाः ॥

टगरः । पुं । टङ्कणचारे ॥ हेलाविभ्र
 मगोचरे ॥ त्रि । केकराचे ॥

टङ्कः । पुं । कोपे ॥ असिकोशे ॥ खड्गे ॥
 श्रावदारणे । टाँकी इति भाषा ॥ चतु
 र्माषकस्वरूपेमाने । चतुर्विंशतिर
 क्तिकारूपे वा ॥ दर्पे ॥ परशौ ॥
 राजाग्रे ॥ पुं । न । नीलकपित्थे ॥
 खनिषे ॥ टङ्कने ॥ टङ्कयति । टकि
 वन्द्ये । चुरादिः । अच् ॥ टम् इति
 शब्दङ् कायति वा । कै० आतो ऽनु
 पेतिकः सुपीति वा ॥

टङ्ककः । पुं । रजतमुद्रायाम् । रूप्या इति
 भाषा इत्यमरटीका सारसुन्दरी ॥

टङ्ककपतिः । पुं । रूप्याध्यक्षे ॥

टङ्ककशाला । स्त्री । रजतमुद्रागृहे । ट
 कशाल इति भाषा ॥ इत्यमरटीका
 सारसुन्दरी ॥

टट्टनी

टट्टनीकः । पुं । शिवे ॥ इतिचिकाण्ड
शेषः ॥

टट्टणः । पुं । न । रसशोधने । मालती
तीरजे । लोहद्रविणि । सुहागाइति
प्रसिद्धे चारे ॥ टट्टणं वक्त्रिक दूचं-
कफहृद्वातपित्तकृत् ॥ टट्टयते ल्युट् ।
टट्टोदरादिः ॥

टट्टनम् । न । टट्टणे ॥

टट्टा । स्त्री । जङ्घायाम् । टाँग इति
भाषा इतिमेदिनी ॥

टट्टानकः । पुं । ब्रह्मदारुचौ ॥

टट्टारः । पुं । विस्मये ॥ प्रसिद्धौ ॥ शि
ञ्जिनीध्वनौ ॥ टट्टमिति शब्दं करोति
। कृ० अण् ॥

टट्टारी । स्त्री । टेकारी इति गौड प्र
सिद्धे चुपविशेषे ॥ टट्टारी वातजि
त् तित्ता श्लेष्मघ्नी दीपनी लघुः ।
शोथोदरव्याहन्त्री हिता पीठ वि
सर्पिणाम् ॥

टट्टः । पुं । न । खनिचे ॥ खड्ग विशेषे
। असौ ॥ जङ्घायाम् । टाँग इति भाषा ॥

टट्टणः । पुं । न । } टट्टणे ॥ इति
टट्टनः । पुं । न । } राजवल्लभः ॥

टट्टिनी । स्त्री । पाठायाम् । अम्बुछाया
म् । आकनादी इति गौडभाषा ॥

टट्टनी । स्त्री । ज्येष्ठायाम् । द्विष्क-
ली इति विस्तृत्या इति च भाषा ॥

टिट्टिङ्गः

टट्टरी । स्त्री । अन्वताख्याने । मृषा
वादे । टरटर इति भाषा ॥ लम्पा
वाद्ये ॥ पट्टहवाद्ये ॥

टट्टुरः । पुं । मेरीरावे ॥

टट्टनम् । न । विक्लवे ॥

टट्टवर्गः । पुं । टादिपञ्चवर्गेषु ॥

टट्टवर्गीयः । पुं । टट्टवर्गभवेवर्णे । वर्गान्ता
च्चेतिच्छः ॥

टा । स्त्री । पृथिव्याम् ॥

टाट्टम् । न । मद्यप्रभेदे ॥

टाट्टरः । पुं । नागवीटे ॥

टारः । पुं । रङ्गे ॥ तुरङ्गे ॥ लङ्गे ॥

टिट्टिभः । पुं ।

टिट्टिभकः । पुं । } टिट्टिभे ॥

टिट्टिभः । पुं । टट्टीहरी इति भाषा
प्रसिद्धे कोयट्टिखगे । टीठ इति
गौड भाषा ॥ टिट्टि शब्दं भाषते
। टिट्टि शब्देन भाति वा । अन्ये
भ्योपीतिङः ॥ दानवविशेषे ॥

टिट्टिभकः । पुं । कोयट्टिके । टिट्टिभे
॥ स्वार्थे कन् ॥

टिट्टिणिका । स्त्री । अम्बुशिरीषिका
याम् ॥

टिट्टिङ्गः । पुं । डिङ्गसी इति टिट्टिङ्गा इति
च भाषा प्रसिद्धे फलशकविशेषे ।

मुनिनिर्मिते । रोमशफले । डि-
ङ्गिङ्गे ॥

ठगणः

टिप्पनी । स्त्री । टीकायाम् ॥

टीका । स्त्री । विषम पदव्याख्यायाम् ॥
वृत्तौ ॥ व्याख्यामात्रे ॥ टीक्यते ग-
म्यतेऽर्थानया । टीकृगतौ । गुरोश्च
हलइत्यः । टाप् ॥

टुण्टुकः । पुं । श्योनाकटचे ॥ कृष्णख
दिरटचे ॥ टुण्टुनि इति गौडप्रसि
द्धे पक्षिविशेषे ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥
त्रि । अल्पे ॥ टुण्टु इति कायति ।
कै० । आत इतिकः ॥

टुनाका । स्त्री । तालमूल्याम् ॥

टेरः । वि । वक्रचक्षुषि । टेरेके ॥

टेरेकः । वि । वलिरे । केकरे । वक्रच
क्षुषि । भैंग इति भैङा इति च भाषा ॥

ठः

ठः । पुं । ठकारे ॥ मण्डले ॥ चन्द्रवि-
म्बे ॥ शून्ये ॥ लोकगोचरे ॥ महे
श्वरे ॥ दृढज्ञाने ॥ ठगणे ॥ पुं । न ।
अनुकरणशब्दे ॥

ठक्कुरः । पुं । विष्णुप्रतिमायाम् । ठाकु
र इति भाषा ॥ द्विजोपाधि विशेषे ॥
यथा । नृसिंह ठक्कुरः ॥ रुद्रपाल ठक्क
र इति ॥

ठगणः । पुं । अष्टभेदभिन्ने पञ्चमात्रि

डङ्गरी

के ॥ यथा (१५५ इन्द्रासनम् १) (५१५
शूरः २) (॥५ चापः ३) (५५ । ही
रः ४) (॥ ५ । शेखरम् ५) (५॥ कु
सुमम् ६) [५॥ अहिगणः ७] ॥ ॥
पापगणः ८] इति ॥

ठठम् । अ । } अनुकरणशब्दे । ठ-
ठठम् । अ । } न् ठन् इति ठनन् ठ
नन् इति च भाषा ॥ यथा । रामाभिषेके
मदविह्वलायाः कक्षाच्युतो हेम
घट स्तरुण्याः । सोपान मारुह्य च
कारशब्दं ठठं ठठं ठं ठठं ठठं ठः ॥
इति महानाटकम् ॥

डः

डः । पुं । डकारे ॥ वाडवाग्नौ ॥ शिवे ॥
शब्दे ॥ चासे ॥ डगणे ॥

डगणः । पुं । पञ्चभेदभिन्ने चतुर्मात्रिके
॥ यथा [५५ गजः १] [॥५ रथः २]
[५ । तुरङ्गमः ३] [५ ॥ पदातिः ४]
[॥ ॥ पत्तिः ५] इति ॥

डङ्गरः । पुं । डिङ्गरे ॥

डङ्गरी । स्त्री । गजदन्तफलायाम् । दी
र्घेर्वावाम् । ककडी इति तरां इति च
भाषा ॥

डल्लक

डङ्गारी । स्त्री । डङ्गरीफले ॥

डण्डः । पुं । डङ्गारीतिख्याते मत्स्ये ॥
डण्डमत्स्यो रसे तित्तः पित्तं रक्तं
कफं हरेत् । वातसाधारणः प्रोक्तः शु
क्लो बलवर्द्धनः ॥

डमः । पुं । चाण्डाल्यां लेटाज्जाते डो
म इति प्रसिद्धे ऽन्त्यजे ॥

डमरः । पुं । अश्वकलहे ॥ विप्रवे ।
धाकडलुगटनादौ । डाका इतिधाडा
इतिचभाषा ॥ परचक्रादिभये ॥ न ।
भीत्यापलायने । शृगालिकायाम् ॥
डम इतिशब्दस्य रानम् । रा० । वा
हुलकात् घञर्थेकः ॥

डमरः । पुं । वाद्यप्रभेदे । कापालिक
योगिवाद्य ॥ चमत्कारे ॥ डमिति
शब्दमिदं । मृगयादिच्चादर्त्तेः
कुः । गणपाठादेवगुणः ॥

डवनम् । न । पुरुषस्कन्धवाह्यौ यानवि
शेषे । कर्णोरथे । चौडोल इतिख्या
ते ॥ डीयते ऽनेन । डीड् विहाय
सागतौ । ल्युट् ॥ नभोगतौ ॥

डल्लकम् । न । वंशादिरचितेपात्र विशे
षे । डगरा डाला छबडा छावी इ
तिभाषा ॥ त्रिशतञ्च षष्ठाधिकं ड
ल्लकं वक्ष्यसंयुतम् । सभोज्यं सोपवी
तञ्च सोपहारं मनोहरमितिब्रह्म
वैवर्त्तेप्रकृतिखण्डम् ॥

डामरः

डवित्यः । पुं । काष्ठमये मृगे ॥ डित्यः

काष्ठमयो हस्ती डवित्यस्तन्मयो मृ
गइति सुपद्व्याकरणोक्तेः ॥

डहुः । पुं । लकुचे । लिकुचे । वडह
ल इतिप्रसिद्धेवृक्षे ॥ दहति तोह
ति वा । दहभस्मीकरणे । तुहिर
अर्दने वा । मृगयादिषु निपातितः ॥

डा । स्त्री । डाकिन्याम् ॥

डाकिनी । स्त्री । कालीगणविशेषे ॥
डाकानांसमूहे ॥ खलादिच्चादिनिः ॥

डाङ्गरी । स्त्री । डङ्गरीफले ॥

डामरः । पुं । चमत्कारे ॥ शिवोक्त ष
ड्विधे शास्त्रविशेषे ॥ तेषां नामानि
श्लोकसङ्ख्याश्लोक्तावाराहीतन्त्रे ।
यथा । डामरः षड्विधो ज्ञेयः प्रथमो
योगडामरः । श्लोकास्तत्र त्रयस्त्रिंशत्
तथापञ्चशतानि च । त्रिंशतिसह
स्राणि श्लोकानि चेहसङ्ख्याया ॥ १
॥ एकादशसहस्राणि सङ्ख्याताः-
शिवडामरे । श्लोकाः सप्तैव निश्चि
त्य ईश्वरेणैव भाषिताः ॥ २ ॥ ताव
च्छ्लोकसहस्राणि पञ्चश्लोकशतानि
च । गुणोत्तराणि दुर्गाया डामरे क
थितानि च ॥ ३ ॥ नवश्लोकसहस्रा
णि नवश्लोकशतानि च । सारस्वते
तथा श्लोकाः पञ्चैव परिकीर्त्तिताः ॥
४ ॥ स्वरसङ्ख्यासहस्राणि श्लोकाः

डिण्ड मः

नां ब्रह्मडामरे । पञ्चोत्तरशतान्यत्र
सङ्ख्यातानि शिवेन तु ॥ ५ ॥ षष्टिः
श्लोकसहस्राणि गान्धर्वडामरोत्त-
मे । श्लोकाश्च षष्टिसङ्ख्याता ब्रह्म
णाथ क्तये निनेति ॥ तथाहि । यो
गुडामरः २३५३३ । शिवडामरः-
११००७ । दुर्गाडामरः ११५०३ । सा-
रस्वतडामरः ८८०५ । ब्रह्मडामरः
७१०५ । गन्धर्वडामरः ६००६० ॥
इति ॥ भूतडामरादयो ऽन्येऽपि सन्ति
। भूतानां डामरश्च मत्कारो ऽचेति नि-
बन्धकारः ॥ डमरे ॥

डाहलः । पुं । चैद्य । चैपुरेदेशे ॥

डाहुकः । पुं । दाह्य ह्रस्वगे ॥

डिक्करी । स्त्री । दिक्करीयाम् ॥

डिङ्करः । पुं । डङ्करे ॥ छेपे ॥ खले ॥

धूर्त्ते ॥ सेवके ॥

डिण्डिभाण्डम् । न । वादिचविशेषे ॥

पटहसदङ्गकरटाः समेता यत्र वाद्य-
न्ते तानि डिण्डिभाण्डा नीतिव्याख्या-
नात् ॥

डिण्डिमः । पुं । डौंड़ी इति ख्याते वा-
द्यभेदे ॥ यथा । श्लोकार्हेन च यत्-
प्रोक्तं तदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ॥ ब्रह्म
सत्त्वं जगन्मिथ्येत्येष वेदान्तडिण्डि-
मः ॥ गजघण्टानादे ॥ यथा । मतिरेव

बला इरीयसी तदभावे करिणामि
डिण्डिमः । पुं । नाटकस्य रूपकविशेषे ॥

डिम्बः

यं दशा । इति घोषयतीव डिण्डिमः

करिणो हस्तिपकाहतः कणन् ॥ पा

नीयामलके ॥ डिण्डि इति शब्द-

मिनोति प्रकाशयति । डुमिञ् ० । डः ॥

डिण्डिरः । पुं । समुद्रफेने ॥

डिण्डिशः । पुं । डिंडसी ढेंढस टिण्डा

इत्यादि भाषाप्रसिद्धे मुनिनिर्मि-

ते । रोमशफले ॥ डिण्डिशो रुचि

कृ ज्ञेदी पित्तश्लेष्मापहः स्मृतः । सु

शीतो वातलो रुचो मूत्रलश्चाश्म

रीहरः ॥ * ॥ निशेषवीजं स्वतिवृ

त्तखण्डं सहिङ्गुं प्रोज्झितचण्डश

ब्दम् । स्नेहे प्रतप्तं चलद्विदण्डं रु

चिप्रदं डिण्डिशकं सपिण्डम् ॥

डिण्डीरः । पुं । अद्विकफे । समुद्रफे-

ने ॥ डिण्डि इति शब्दम् ईरयति । ई

रगतौ कम्पने च । अच् अस्त्रा ॥

डिण्डीरमोदकम् । न । गृञ्जने ॥

डित्यः । पुं । काष्ठमये गजे ॥ डित्यः

काष्ठमयो हस्ती डित्यस्तन्मयो मृ

ग इति सुपद्व्याकरणोक्तोः ॥ विशेष

लक्षणयुक्ते पुरुषे ॥ यथा । श्यामरू

पेयुवाविद्वान् सुन्दरः प्रियदर्शनः ।

सर्वशास्त्रार्थवेत्ता च डित्य इत्यभिधी-

यत इति कलापटीका ॥

डिम्बः । पुं । नाटकस्य रूपकविशेषे ॥

डिम्बः । पुं । भयध्वनौ ॥ अण्डे ॥ पु-

डीनम्

पुसे ॥ ग्रीहिनि ॥ विप्रवे । डमरे ।
 अशख कलहे ॥ एरण्डे ॥ भये ॥
 डिम्बनम् । डिविनेदे । घञ् ॥
 डिम्बाहवः । पुं । भूभृताशून्ये युद्धे ॥
 डिम्बिका । स्त्री । जलविम्बे ॥ शोणक
 दृष्टे ॥ कामुकस्त्रियाम् ॥
 डिम्भः । वि । वालिशे । वैधेये ॥ बाले
 । शिशौ ॥ डिम्भयति । डिम्भिसङ्गा
 ते । चुरादिः । पचाद्यच् ॥ डिम्भ्य-
 ते वा घञ् ॥ अस्यरूपान्तरं डिम्बो
 पीतिद्विरूपकोषः ॥
 डिम्भकः । पुं । डिम्भे ॥ स्वार्थेकः ॥
 डिम्भचक्रम् । न । स्वरोदयोक्ते नरा
 णां शुभाशुभनिर्णायके चक्रं वि० ॥
 यथा । डिम्भचक्रे न्यसेद्भानि भानु
 भादित्रिमस्तके । मुखेचीणि दयंस्त
 न्ये चैकैकं बाहुद्वयोः ॥ हृदिप
 च नाभिगुह्ये चैकैकं षट्चजानुनोः
 । चरणाभ्यां तथैकैकं जन्मर्चपतना
 त् फलम् ॥ शीर्षस्थेऽवलाभः स्यात्-
 वक्त्रे मिष्टान्नभोजनम् । स्कन्धे धनी च
 बाहुभ्यां स्थानमश्वतो मन्त्रः ॥ पा
 णिभ्यां तस्करो लक्ष्मीर्हृदयस्थायश्च
 नाभितः । गुह्ये कामोऽभ्रमेजान्वो-
 रल्पजीवी च पादयोरिति स्वरोदयः ॥

डिम्भा । स्त्री । स्तनपायाम् ॥ टाप् ॥

डीनम् । न । पश्चिगतिप्रभेदे पतनमा

डुण्डुलः

चे ॥ कर्णपर्वणि विशेषोऽस्य दृष्टव्यः ॥
 आगमशास्त्रविशेषे यथा । डामरं
 डमरं डीनं श्रुतं कालीविलासकम्
 । सप्तकोटि महाग्रन्था समवकादि
 निर्गताः ॥ इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥
 डयनम् । डीड् विहायसागतौ ।
 नपुंसके भावेक्तः । स्वादयश्चोदितः
 । ओदितश्चेति निष्ठातस्य नः ॥
 डीनडीनकम् । न । खगानांगतिक्रिया
 विशेषे ॥ तेषांपतनं निर्विशेषणञ्
 कुत्सितञ्च डीनडीनकपदवाच्यम् ॥
 डीनावडीनम् । न । पश्चिणांगतिविशे
 षे ॥ तत्तु एकस्यांगतौ गत्यन्तर-
 मिश्रणम् ॥ अधःकुत्सितगमनञ्च ॥
 डीयमानः । वि । आकाशं प्रत्युज्ज-
 च्छति ॥
 डुण्डुः । पुं । डुण्डुभसर्पे ॥
 डुण्डुभः । पुं । राजिलेसर्पे ॥ डुण्डुह
 त्यनुकरणशब्दः । तम् भणति तेन
 भातीति वा । अन्येभ्योपीति डः ॥
 यदा । लक्ष्यते । ओलडित्चेपे ।
 घञ् । डलयेरेकत्वम् । उभति ।
 उभपूरणे । इगुपधेतिकः । डण्डश्चा
 सावुभश्च । पृषोदरादिः ॥ द्विमुखो
 डुण्डुभः स्मृतः ॥

डुण्डुलः । पुं । क्षुद्रोल्बुके । पिङ्गले । दृ
 द्वाविणि ॥

डोमः

डुलिः । स्त्री । कमव्याम् ॥ डोलयति ।

डुलउत्क्षेपे । इगुपधादितिकिः ॥

डुलिका । स्त्री । खञ्जनाकृतिपक्षि-
विशेषे ॥

डुली । स्त्री । चिल्लीशाके ॥

डोडिका । स्त्री । सुमुष्याम् । करे

रुआ इति प्रसिद्धे फलशकविशेषे ॥

डोडिकापुष्टिदा वृष्या रुच्या वज्रि

प्रदा लघुः । हन्ति पित्तकफार्शंसि

कृमिगुल्मविषामयान् ॥ * ॥ वालं

डोडीफल मविकलं स्विन्नमीषच्च

तोये स्नेहे हिङ्गुप्रणयिनिततो वे-

सधारेण सिद्धम् । गन्धं तक्रं कथित

निहिते साधितं रामठेन खादन् खा

दन् निभृतममृतं निन्दितं भोक्तृभिः

कैः ॥ * ॥ सन्धूज्यशुष्कंतरणैः प्रता-

पात् प्रतप्त माज्ये नवडोडिशक-

म् । ससैन्यं रामठदत्तवासं खाद-

न्नरो निन्दति व्यञ्जनानि ॥ डोडिका

वातला रुचा शीता गुर्वी विषाप-

हा । सुस्विन्ना रोचनी हृद्या अस्विन्ना

कणुकर्तरी ॥

डोडी । स्त्री । डोडिकायाम् ॥ लुप

विशेषे । जीवन्त्याम् । सुखालुका

याम् ॥

डोमः । पुं । स्वनाम्नाख्याते ऽस्पृश्यजा

तौ ॥ यथा । चण्डालश्चैव डोमश्च

दुष्टिः

ज्ञानकश्च तथा इति । दण्डीरश्चैव

भण्डीरो भूषण्डश्च दृष्टाश्रमी ॥ दृ

यामण्डी लिङ्गधारीसमाएते यश्च

स्विनि । स्पृष्टा प्रमादतः स्नात्वा गाय

व्यष्टशतं जपेदिति मतस्यसूक्ततन्त्रे

३८ पटलः ॥

डोरम् । न ।

डोरकम् । न ।

} हस्तादिवन्धनसूत्रे ॥

डोरडी । स्त्री । वृहत्त्याम् ॥ इति राज

निर्घण्टः ॥

ढः

ढः । पुं । ढकारे ॥ ढकायाम् ॥ गुनि ॥

श्वलाङ्गूले ॥ निर्गुणे ॥ ध्वनौ ॥ ढ

गणे ॥

ढक्का । स्त्री । यश्च पटहे ॥ ढगितिका

यति । कैशब्दे । आतद्वितिकः ॥

ढक्कारी । स्त्री । तारिणीदेव्याम् ॥

ढगणः । पुं । भेदत्रयविशिष्टे त्रिमात्रि

के ॥ यथा । (१५ ध्वजः १) (५१ ता-

लः २) (॥ ताण्डवम् ३) इति ॥

ढालम् । न फलके ॥

ढाली । त्रि । चर्मणि ॥

ढामरा । स्त्री । हंस्याम् ॥

दुष्टिः । पुं । श्रीगणेशविशेषे ॥ यथा ।

अन्नेषणे दुष्टिरयं प्रथितो स्तिधातुः

गयः

सर्वार्थदुहिततया भवदुहितनामा
। काशीप्रवेशमपि कोलभते ऽचदे
ही तोषं विना तव विनायक दुहित
राज ॥ इति काशीखण्डगणेशं प्रति
शिववाक्यम् ॥

ढोलः । पुं । स्वनाम स्थ. ते वाद्यविशेषे ॥

गयः

गयः । पुं । गकारे ॥ बुद्धदेवताविशेषे ।
विन्दुदेवे ॥ भूषणे ॥ गुणवर्जिते ॥
पानीयनिलये ॥ निर्णये ॥ चाने ॥
गयः । पुं । ब्रह्मलोकस्थे समुद्रोपमे स-
रोविशेषे ॥

* ॥ * ॥ इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाही
चवालप्रधानोपनामतुलाराममिश्रा
त्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना त-
थाश्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंस
परिव्राजकाचार्यश्रीमङ्गरिहरानन्द-
नाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्री
सुखानन्दनाथपरनामधेयेन शिश्चि
तेशब्दार्थचिन्तामणौ टवर्गः समा-
प्तः ॥ १ ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

तक्रम्

तत् सत्

.....

तः

तः । पुं । तकारः ॥ चैरे ॥ अन्वते ॥
पुच्छे ॥ क्रोडे ॥ स्नेच्छे ॥ रत्ने ॥ सुग
ते ॥ योधे ॥ गौरविश्रजितपुच्छे ॥
क्रोष्टुपुच्छे ॥ स्त्री । न । तरणे ॥ पु
ण्ये ॥ तटति । तटउच्छ्राये । डः ॥

तकिलः । त्रि । धूर्त्ते ॥

तकिला । स्त्री । औषधे ॥

तक्रम् । न । चतुर्थ्यांशजलसंयुक्ते दधि
नि । गोरसजे । दण्डाहते । काल
सेये ॥ तत्पञ्चविधम् । यथा । ससरं
निर्जलं घोलं मथितन्वसरोदकम्-
। तक्रं पादजलं प्रोक्त मुदश्चिच्छार्द-
वारिकम् ॥ छच्छिकासरहीनास्या-
दच्छाप्रचुरवारिका ॥ * ॥ तुर्यांशेन
जलेन संयुतमतिस्थूलं सदल्लंदधिप्रा
यो माहिष मंशुकेन विमले मृद्गाज
ने गालयेत् । भृष्टं हिंजुचजीरकञ्च
खवणं राजीञ्चकिञ्चिन्मितां पिष्ट्वात
चविमिश्रयेद्भवतितत् तक्रं न कस्य-
प्रियम् ॥ अस्य गुणायथा । तक्रं रुचिक
रंवर्द्धिदीपनं पाचनं परम् । उदरे ये
गदास्तेषां नाशनं तृप्तिकारकम् ॥
अपिच । तक्रं ग्राहि कषायान् स्वादु

तक्रम्

पाकरसं लघु । वीर्योष्णं दीपनं दृ-
 ष्यं प्रीणनं वातनाशनम् ॥ ग्रहण्य-
 दिमतां पथ्यं भवेत् सङ्गहिताघवा-
 त् ॥ * ॥ किञ्च स्वादुविपाकिच्चा न-
 चपित्तप्रकोपणम् । कषायोष्णविका-
 शित्वाद्दौर्घ्याच्चापिकफापहम् ॥ न
 तक्रसेवी व्यथते कदाचिन्नतक्रदग्धाः
 प्रभवन्ति रोमाः । यथासुराणाममृ-
 तं सुखाय तथा नराणां भुवितक्रमा-
 दुः ॥ समुद्रतटततक्रं पथ्यं लघुविशे-
 षतः । स्तोकोद्धृतघृतं तस्माद्गुरु दृ-
 ष्यं कफापहम् ॥ अनुद्धृतघृतं सा-
 न्द्रं गुरुपुष्टिकफपदम् ॥ * ॥ वाते
 ऽन्धं शस्यते तक्रं गुण्ठीसैन्धवसंयुतम्
 । पित्ते स्वादुसितायुक्तं सञ्चोषं म-
 धितं कफे ॥ * ॥ हिङ्गुजीरयुतं घोखं सै-
 न्धवेन सुसंयुतम् । भवेदतीव वातघ्न-
 मर्शोतीसारहृत् परम् ॥ सुरुच्यं पुष्टि-
 दं वल्यं वस्तिशूलविनाशनम् । मूत्र-
 कृच्छ्रे तु सगुडं पाण्डुरोगे सचित्र-
 कम् ॥ शीतकाले ऽग्निमान्द्ये च तथा
 वातामयेषु च । अरुचौ स्त्रोतसारो-
 धे तक्रं स्यादमृतोपमम् ॥ तत्तु ह-
 स्ति गरच्छर्दिप्रसेकविषमञ्जरान् ।
 पाण्डुमेदोग्रहण्यर्शो मूत्रग्रहभगन्द-
 रान् ॥ मेहं गुल्म मतीसारं शूल-
 ग्रीहिन्द्रारुचीः । श्वित्रकोष्ठधृतव्या-

तक्रमां

धीन् कुष्ठशोथतृषाकृमीन् ॥ नैवत-
 क्रं चते दद्यान्नोष्णकाले न दुर्वले
 । न मूर्च्छाभ्रमदाहेषु न रोगे रक्त-
 पैत्तिके ॥ * ॥ यान्युक्तानि दधीन्
 द्यौतद्गुणं तक्रमादिशेत् ॥ अद्यामप-
 क्ततक्रगुणाः । तक्रमामं कफं कोष्ठे ह-
 न्ति कण्ठे करोति च । पीनसन्वासका-
 सादौ पक्वमेव प्रयुज्यते ॥ तच्चति-
 तच्यते वा । तच्चुगता । स्फायितञ्ची-
 तिरक् । न्यङ्कादिः ॥
 तक्रकूर्चिका । स्त्री । छाना इति गौड-
 भाषाप्रसिद्धे दुग्धविकृतौ ॥ उष्ण-
 दुग्धे तक्रयोगाज्जाता स्यात् तक्र-
 कूर्चिका ॥ तक्रेण सह पक्वोक्षीरे ॥
 तक्रेण पक्वं यत्क्षीरं साभवेत् तक्र-
 कूर्चिकेति ॥
 तक्रपिण्डः । पुं । क्षीरविकृतौ ॥ दध्नां
 तक्रेण वा नष्टं दुग्धं बद्धं सुवाससा ।
 द्रवभागेन हीनं यत् तक्रपिण्डः स-
 उच्यते ॥
 तक्रमांसम् । न । मांसप्रकारविशेषे ॥
 यथा । पाकपात्रे दृतं दद्याद् हरिद्रां-
 हिङ्गुभर्जयेत् । छागादेः सकलस्या-
 ऽपि खण्डान्यष्टौ च भर्जयेत् ॥ सिद्धि-
 योग्यं जलं दद्यात् पचेन्मृदुतरं य-
 था । राजिकादिभुते तक्रमांसखण्डा-
 निधारयेत् ॥ तक्रमांसन्तु वातघ्नं च

तण्डुलो

वृज्जुटितनिताडिभ्यउलच् तण्ड-
 सादेशः ॥ विडङ्गे ॥ अल्पमारिषे ॥
 तण्डुलपरीक्षा । स्त्री । नवविधदिव्या
 न्तर्गतदिव्यविशेषे ॥

तण्डुला । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥
 विडङ्गे ॥

तण्डुलाम् । न । ज्येष्ठः स्मृनि । तण्डुलो
 दके ॥

तण्डुलिकाश्रमः । पुं । तीर्थविशेषे ॥
 तण्डुली । स्त्री । यवतिक्ताख्यलतायाम्
 ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ तण्डुलीयशाके ॥

तण्डुलीकः । पुं । अल्पमारिषे ॥

तण्डुलीयः । पुं । मेघनादे । अल्पमा-
 रिषे । बहुवीर्ये । सुशाके । चांला-
 इ इतिभाषा ॥ तण्डुलीयो लघुः
 शीतो रुचः पित्तकफासृजित् । स्मृ-
 त्मूत्रमलो रुच्यो दीपनो विषहार-
 कः ॥ तण्डुलायहितः । विभाषाह-
 विरपूपादिभ्य इति छः ॥ विडङ्गत-
 रौ ॥ ताप्ये ॥

तण्डुलीयकः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥
 विडङ्गे ॥ स्वार्थेकन् ॥

तण्डुलीविका । स्त्री ।

तण्डुलुः । पुं ।

तण्डुलेयः । पुं ।

तण्डुलेरः । पुं ।

तण्डुलोत्थम् । न । तण्डुलाम्बुनि ॥

ततः

तण्डुलोदकम् । न । तण्डुलाम्बुनि ॥

यथा । जलमष्टगुणं दत्त्वा पलं क-
 ण्डिततण्डुलात् । भावयित्वा ततो
 देयं तण्डुलोदककर्मणीति वैद्यकप-
 रिभाषा ॥

तण्डुलौघः । पुं । वेष्टवन्ने ॥ तण्डुलस-
 मूहे ॥

तण्डुल्यः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥ तण्डु-
 लायहितः । विभाषाहविरपूपादि-
 भ्य इतिपच्चेयत् ॥

तण्डुवीणः । पुं । कीटमात्रे ॥ न । तण्डु-
 लोदके ॥ त्रि । वर्वरे ॥ इतिमेदि-
 निकरः ॥

तत् । अ । हेतौ ॥ तनोति । तनुवि-
 स्तारे । क्तिप् । ममादीनांकाविच्य
 नुनासिकलोपे तुक् ॥

ततम् । न । वीणादिवाद्ये ॥ पुं । वा-
 यौ ॥ त्रि । व्यासे ॥ विस्तृते । पृथौ ॥

तन्यते । तनु० । तनिमृङ्म्यांकिच्चे
 ति तनोतेस्तन् ॥ तन्यतेस्म वा । त

नु० । क्तः । अनुदात्तोपदेशेति न-
 लोपः ॥

ततपत्री । स्त्री । कदलीवृक्षे ॥

ततमः । त्रि । बहुषुमध्ये एकस्मिन् ॥

ततरः । त्रि । द्वयोर्मध्ये एकस्मिन् ॥

ततवत् । त्रि । विस्तारयुक्ते ॥

ततः । अ । आदौ ॥ परिप्रश्ने ॥ आन

तत्त्वम्

नर्थे ॥ कथान्तरे ॥ हेतौ ॥ पञ्चम्य
र्थे ॥ तस्मात् । पञ्चम्यास्तसिद्धि ।
त्यदाद्यत्वम् ॥

तत्त्वः । त्रि । ततोभवे ॥ तत्सम्बन्धि
नि ॥ अथयात् त्वप् ॥

ततिः । स्त्री । श्रेण्याम् ॥

तत्कालः । पुं । तदात्ते । वर्त्तमानका
ले ॥ सचासौ कालश्च ॥

तत्कालधीः । त्रि । प्रत्युत्पन्नमतौ । उ
पस्थितबुद्धौ ॥ तत्कालेधीर्यस्य ॥

तत्क्रियः । त्रि । कर्मकारे । वेतनं वि
नाकर्मकारके ॥

तत्क्षणः । पुं । सद्योर्थे ॥ सचासौ क्ष
णश्च । सखचक्षो वा ॥

तत्त्वम् । न । याथार्थ्ये । स्वरूपे । अना
रोपितस्वरूपे ॥ परमात्मनि । ब्रह्म-
णि ॥ ब्रह्मभावे ॥ तदितिसर्वनाम स
र्वं ब्रह्म तस्यनाम तदिति । तद्भा
वस्तत्त्वं ब्रह्मणो याथात्म्यं तत्त्वमिति
पूज्यपादानां व्याख्यानम् ॥ आदि
मध्यावसानेषु दुःखं सर्वमिदं यत् ।
तस्मात् सर्वं परित्यज्य तत्त्वनिष्ठो
भवानघेत्युपदेशः ॥ अवाहुर्गोडपा
दाचार्याः । तत्त्वमाध्यत्मिकं दृष्ट्वा
तत्त्वं दृष्ट्वा तुवाह्यतः । तत्त्वोभूत

स्तदारामस्तत्त्वाद् प्रच्युतोभवेदिति
॥ तत्त्वं चागमसंसिद्धं सिद्ध्या कुर्वेद

तत्त्वज्ञा

वादिनः ॥ विलम्बितमृच्छे ॥ तन्ननं
तत् । तनु० । क्तिप् । अन्येषामपीतिवः
। न्वत्यङ्ग्युपलक्षणीतवाद्ययोः ॥
वाद्यप्रभेदे ॥ चेतसि ॥ वस्तुनि ॥ अ
द्वयज्ञाने ॥ पारमार्थिके । धर्मिस्वरू
पे ॥ मूलप्रकृत्यादिचतुर्विंशतिषु ॥
मूलप्रकृतिरविकृति मूहदाद्याः प्रकृ
तिविकृतयः सप्त । षोडशकस्तुविका
रो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥ त
स्यभावः । त्वः ॥ * ॥ वेदान्ता बहुतर्क
कर्कशमतिग्रस्ताः परं मायया भाटाः
कर्मकलाकुला हतधियो द्वैतेहि वै-
शेषिकाः । अन्ये भेदरता विवादक
स्तथा स्ते तत्त्वतो वञ्चिता तस्मात्
सिद्धमतं स्वभावकमयं धीरः परं संश्र
येत् ॥ सत्त्वरजस्तमस्यु ॥ तत्त्वन्तु ना
नामुनिभिर्नानाविधमुक्तम् । विस्तर
भियातन्न सङ्गृहीतम् ॥ * ॥ सर्वस्मिन्
दृश्येवाध्यमानेऽपि तद्वाधाधिष्ठानत्वे
न स्वयमवाध्यमान मनारोपितं स्व
रूपं तत्त्वमिति विवरणकाराः । अस्य प
र्यायाः अमृतं सत्यं परमार्थं सतत्त्व
मिच्छेते एकार्थवाचिनः परमार्थ
तो ब्रह्मणोवाचकाः शब्दादिति भाष्य
काराः ॥

तत्त्वज्ञानम् । न । ब्रह्मज्ञाने ॥ बुद्धेर्भु
वविशेषे ॥ यथा । प्रमाणप्रमेयसंशय

तत्त्वभा

प्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनि
र्णयवाद्जल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छ-
लजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञा-
नाभिन्नेयसाधिगमः । इति गीतमः ॥
अनारोपितवस्तुप्रत्यये ॥ इदं सर्वं द्वै-
तजातमद्वितीये चिदानन्दात्मनिमा-
ययाकल्पितत्त्वान्मृषैव आत्मैवैकः
परमार्थसत्यः सच्चिदानन्दाऽद्वयो ह
मस्मीति परिज्ञाने ॥ तत्त्वज्ञानम् ॥
तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् । न । तत्त्वज्ञाना-
र्थस्य लोचने ॥ तत्त्वज्ञानस्याहम्ब्रह्मा-
स्मीतिसाक्षात्कारस्य वेदान्तवाक्य क-
रणकस्यामानित्वादि सर्वसाधनप-
रिपाकफलस्य अर्थः प्रयोजनमविद्या
तत्कार्यात्मकनिखिलदुःखनिवृत्तिरु-
पः परमानन्दावाप्तिरूपश्च मोक्षः-
तस्य दर्शनम् आलोचनम् । तत्त्वज्ञा-
नफलालोचने हि तत्साधने प्रवृत्तिः-
स्यात् ॥

तत्त्वतः । अ । यथावदर्थे ॥

तत्त्वदर्शी । त्रि । वस्तु याथात्म्यदर्शनशी-
ले ब्रह्मविदि कृतसाक्षात्कारे ॥ त-
त्त्वं वस्तु ज्ञेयायात्म्यम् तद्द्रष्टुं शीलं य-
स्य । शिनिः ॥

तत्त्वभावः । पुं । नेति नेतीत्यादिश्रुति
निर्दिष्टे विदिताविदिताभ्यामन्यस्मि-
न्नद्वयस्वभावे ॥

तत्परः

तत्त्वविचारः । पुं । भूतार्थचिन्तायाम् ॥

तत्त्ववित्-द् । त्रि । स्वरूपविदि । याथात्म्य-
विदि । ब्रह्मविदि ॥ श्रैवे ॥ श्रैवो हि
आत्मविद्याशिवा इति सञ्ज्ञेपतस्त्री
शितत्त्वानि सर्वजगत्प्रवर्त्तकानी-
ति मन्यते ॥ तत्त्वं स्वरूपं सकलसंसा-
रधर्मविलक्षणं सच्चित्सुखरूपं ब्रह्मा ह
मस्मीति वेत्ति जानातीति तत्त्ववित् ॥

तत्पत्नी । स्त्री । हिङ्गुतरूपव्याम् ॥

तत्पदवाच्यार्थः । त्रि । अज्ञानादिसम-
ष्ट्युपाधुपहिताधारभूतेऽनुपहित-
चैतन्ये । चिदेकरसरूपिणि ॥

तत्पदवाच्यः । त्रि । तत्पदाभिधे ॥

तत्पदवाच्यार्थः । त्रि । अज्ञानादिसम-
ष्टिः एतदुपहितसर्वज्ञत्वादि विशि-
ष्टचैतन्यम् एतदनुपहितचैतन्यञ्चै-
तत्त्वं तत्तयः पिण्डवदेकत्वेनावभा-
समानं तत्पदवाच्यार्थो भवतीति व्यु-
त्पादितेर्थे ॥

तत्पदाभिधः । त्रि । तत्पदवाच्ये ॥ मा-
योपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्ष-
णः । पारोक्ष्यश्रवणः सत्याद्यात्मक-
स्तत्पदाभिधद्रव्याहुः ॥

तत्पदार्थः । पुं । जगत्कारणे परमात्म-
नि ॥ यज्जगत्कारणं तत्त्वं तत्पदार्थः
स उच्यते ॥ तदिति पदस्य अर्थः ॥

तत्परः । त्रि । तज्ज्ञेते ॥ आसक्ते ॥ तत्

तथाग

परमुत्तमं यस्य । तेन पूर्यते वा । पृ
 पालनपूरणयोः । ऋदोरप् ॥
 तत्परायणः । चि । तदासक्ते ॥
 तत्पुरुषः । पुं । प्रायउत्तरपदार्थप्रधाने
 समासविशेषे ॥ सच चेधा । व्यधिकर
 णपदः समानाधिकरणपदः सङ्ख्या
 पूर्वपदश्चेति ॥
 तत्फलः । पुं । कुवलये ॥ कुष्ठाख्यौष
 धौ ॥ चोरनामसुगन्धिद्रव्ये ॥
 तत्र । अ । तस्मिन् । सप्तम्यर्थे ॥ सप्त
 म्याखुल् ॥ तस्यामवस्थायाम् ॥
 तत्रत्यः । चि । तत्रभवे ॥ अव्ययात्-
 त्यप् ॥
 तत्रभवान् । चि । स्नाय्ये । पूज्ये ॥ इत
 राभ्योपिदृश्यन्त इतिप्राग्दीप्यतीयः
 प्रयमार्थेत्तल् । सुप्पुपेतिसमासः ॥
 तथा । अ । साम्ये ॥ अभ्युपगमे ॥ पृष्ट
 प्रतिवाक्ये ॥ समुच्चये ॥ निश्चये ॥
 तेन प्रकारेण । प्रकारवचनेत्तल् ।
 विभक्तित्वात् त्यदाद्यत्त्वम् ॥
 तथागतः । पुं । बुद्धमुनौ । सुगते ॥ त
 था सत्त्वंगतं ज्ञानं यस्य यथापुनरावृ
 त्तिर्न भवति तथा तेन प्रकारेण गत
 इति तथागतः । सुप्पुपेतिसमासः ।
 तथाच सुगतिसाधकतास्योक्ता भव-
 ति । तदुक्तं वैदुष्ये । यथागता
 स्ते मुनयः शिवांगतिं तथागतः शो

तदन्य

पि ततस्तथागतइति ॥ चि । प्रक्रान्त
 गतिशालिनि ॥ तथाभूते ॥
 तथाच । अ । पूर्वोक्तायैदृहीकरणे ॥
 तथाहि । अ । निदर्शने ॥ प्रसिद्धमेवे
 त्यर्थे ॥ तथाच हिच ॥
 तथैव । अ । तद्वदेवेत्यर्थे ॥
 तथ्यम् । न । सत्ये । ऋते ॥ चि । त
 इति ॥ तथासाधुः । तत्रसाधुरिति-
 यत् ॥
 सः । चि । पूर्वोक्ते । बुद्धिस्थस्य परामर्शे
 । सोऽ इतिभाषा ॥ तद्देशकालाव
 स्थादौ दृष्टः स इति कथ्यते ॥ विप्र
 कृष्टविषये ॥ स्त्री । सा ॥ न । तत्
 तद् । सत्त्वज्ञानादिलक्षणलक्षितस्य
 तत्त्वमस्यादिश्रुतिप्रसिद्धस्य ब्रह्मणो-
 नान्नि ॥ यथा । तदिच्छानभिसन्धा
 यफलं यत्तपः क्रियाः । दानक्रिया
 श्चविविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभि-
 रिति ॥ तदिति ब्रह्माभिधानमुच्चार्य
 अनभिसन्धायचकर्मणः फलमित्यर्थः
 ॥ तनोति । तनु० । त्यजितनियजि
 भ्यो ङिदिच्छदिः ॥
 तदनन्यत्त्वम् । न । तदभिन्नत्वे ॥ त-
 स्मात् अनन्यत्वं नाम पृथक्सत्तारा
 हिच्यम् ॥
 तदन्यवाधितार्थप्रसङ्गः । पुं । दोषवि-
 शेषे ॥ यथा । धूमो यदि वह्निव्यभि

तद्गुणः

चारी स्यात्प्रवृत्तिर्न न स्यादि-
त्यादिः ॥

तदर्पणम् । न । वस्तुनः प्रत्यर्पणे । प्रति
दाने । स्वामित्रे निक्षेपार्पणम् ॥ त-
स्य अर्पणम् ॥

तदा । अ । तस्मिन् काले ॥ तदोदाच
॥ सर्वैकान्येति वा दा ॥

तदात्मा । पुं । तत्स्वरूपे ॥ तस्यात्मा ॥

तदात्त्वम् । न । वर्तमानकाले ॥ त-

देत्यस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

तदादिः । त्रि । तदाप्रभृतौ ॥ सकालः
आदिर्यस्य यस्मिन्वा ॥

तदानीम् । अ । तस्मिन्काले । तदार्थे
॥ तदोदाच । दानीम् ॥

तदामुखम् । न । आरम्भे ॥

तदेष्टः । त्रि । सहोक्त्या प्रत्यक्षेणे
त्यर्थे ॥

तद्गतः । त्रि । सत्परे ॥

तद्गतमानसः । त्रि । एकाग्रचित्ततये
दृगतान्तःकरणे ॥

तद्गुणः । पुं । काव्यालङ्कारप्रभेदे ॥

स्वमुत्सृज्य गुणं योगा दत्तुज्ज्वल

गुणस्य यत् । वस्तु तद्गुणतामेति भ

ग्यतेसतु तद्गुणः ॥ वस्तुतिरस्कृत

निजरूपं केनापिसमीपगतेन प्रगुणत

या स्वगुणसम्पदे परत्वं तत्प्रतिभा

समेव यत् समासादयति स तद्गुणः

तद्गुडिः

। तस्याऽप्रकृतस्य गुणोऽवासीति ।

उदाहरणम् । विभिन्नवर्णा गरुडा

ग्रजेन स्वर्यस्य रथ्याः परितः स्फुर

न्त्या । रत्नैः पुनर्यत्र च रत्नं स्वा

मानन्तिरे वंशकरीरनीलैः ॥ अत्र

रवितुर्यापेक्षया गरुडाग्रजस्य तदपे

क्षयाच्च हरिन्मणीनां प्रगणवर्णता ॥

तद्ग्रहः । त्रि । तदभिनिवेशे ॥ तस्मिन्

ग्रहस्तद्ग्रहः ॥

तद्दिनम् । अ । दिनमध्ये ॥ प्रतिदिने

इति हेमचन्द्रः ॥ न । पूर्वोक्तदिने ॥

तद्गुणः । त्रि । कृपणे ॥ इति हेमः

तद्गुणः । पुं । विनापिशिलेन स्वधर्मो

यमिति यः प्रवर्तते स तद्गुणः ॥

तद्वितः । पुं । दृष्टिविशेषे । तद्विताद

त्यधिकारविहितप्रत्ययेषु ॥ तेचदि

विधाः । प्रकृत्यर्थभिन्नार्थाः स्वार्थिका

श्च ॥ तेभ्यः प्रयोगेभ्योहितः ॥

तद्वत् । त्रि । पूर्वोक्तवति ॥ सयचास्ति

। मतुप् ॥ तत्सदृशे ॥ तेन तुल्ये ॥

तुल्यार्थे वतिः ॥

तद्वत् । स्त्री । वागविशेषे ॥ इति हेम

चन्द्रः ॥

तद्गुडिः । स्त्री । परमात्मसाक्षात्कार

परायांबुद्धौ ॥ त्रि । सर्वदा निर्वीज

समाधिभाजिकृतसाक्षात्कारे ॥ त

स्मिन् ज्ञानप्रकाशिते परमात्मतत्त्वे

तनुक

सच्चिदानन्दघने एव बाह्यसर्वविष
यपरित्यागेन साधनपरिपाकात्-
वर्यवसिता बुद्धिरन्तःकरणवृत्तिः सा
चात्कारलक्षणायस्य स तथा ॥

तनयः । वि । पुत्रे ॥ तनोति कुलम्

तन्यते वा । तनु० । वल्लिमलितनि
भ्यः कयन् ॥

तनया । स्त्री । दुहितरि । पुत्र्याम् ॥
टाप् ॥ चक्रकुल्यायां लतायाम् ॥
ष्टतकुमार्याम् ॥

तनिका । स्त्री । तनी इति भाषाप्रसि
द्धे बन्धनरज्जौ ॥ यथा । वितानस्त
निका ॥

तनिमा । पुं । तनुच्चे । तानवे ॥ तनो
र्भावः । पृथ्वादिच्चात् इमनिच् ॥

तनिष्ठः । वि । चुद्रे ॥ अयमेष्टा मतिश्च
येनतनुः । अतश्चायने इष्टन् ॥

तनीयान् । वि । अल्पे ॥ अयमनयोः
तिशयेन तनुः । द्विवचनविभज्येती
यसुन् ॥

तनुः । स्त्री । काये । शरीरे ॥ त्वचि ॥
स्त्रियाम् ॥ तन्याम् ॥ वेतो गुणवच
नादिति पक्षिकोर्डीषभावः ॥ चि ।
अल्पे ॥ विरले ॥ कृशे ॥ तनोति
तन्यते वा । तनु० । भृशशीत्युः ॥
लमे ॥

तनुकम् । न । सूत्रे ॥ तनुसूत्र इति

तनुर

यावादिषु पाठात् कन् ॥

तनुचीरः । पुं । आग्रातके ॥

तनुच्छदः । पुं । वर्मणि ॥ तनुश्चाय
ते ऽनेन । छद० । पुंसिसंज्ञायामि
तिघः ॥

तनुच्छायः । पुं । जालवर्षुरकटच्छे ॥
॥ स्त्री । न । शरीरच्छायायाम् ॥
तनोश्चाया । विभाषासेनेति वाक्की
वत्त्वम् ॥

तनुजः । पुं । पुत्रे ॥ तनोर्जातः । डः ॥

तनुजा । स्त्री । पुत्र्याम् ॥ टाप् ॥

तनुत्रम् । न । वर्मणि । सन्नाहे ॥ तनुं
चायते । चैङ् ॥ आतीनुपेतिक्कः ॥

तनुवाणम् । न । कवचे । तनुचे ॥ शरी
ररक्षणे ॥

तनुत्वचा । स्त्री । चुद्राग्निसन्धे ॥

तनुपत्रः । पुं । इङ्गुदीरुच्छे ॥

तनुभस्त्रा । स्त्री । नास्तिकायाम् ॥ तनो
र्भस्त्रेव ॥ तन्वरांचर्मप्रसेविकायाम्
। छोटी भाथी इति छोटीमसक
इतिच भाषा ॥

तनुभृत् । पुं । जीवे ॥

तनुमध्या । स्त्री । गायत्रीछन्दः प्रभेदे ॥
त्यौचेत्तनुमध्या । य० । मूर्तिर्मुद्रश्च
चो रत्न्यद्भुतरूपा । आस्तां ममचि
त्ते निच्यं तनुमध्या ॥

तनुरसः । पुं । घर्मे । स्वेदजले ॥ अल्प

तनूजा

रसे ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥

तनुरुट् । न । रोमणि ॥

तनुरुहम् । न । तनुरुहे ॥ त्रि । तनौ
रुहे ॥

तनुवातः । पुं । नरकविशेषे ॥

तनुवारम् । न । वर्मणि । सन्नाहे ॥ त
नुंष्टोति आष्टोति आच्छादयति
। घृज् । कर्मण्यण् ॥

तनुवीजः । पुं । राजवदरे ॥

तनुव्रणः । पुं । वल्मीकरोगे ॥

तनुः । न । शरीरे ॥ तनोति तन्यते
वा । तनु० । अस्तिपृवपियजितनिध
नितपिभ्योनिदिच्युसिप्रच्ययः । तनु
षी तनूषि ॥

तनुसञ्चारिणी । स्त्री । वालिकायाम् ॥

तनुसरः । स्वेदे ॥ तनोःसरति । स्तु०
अच् ॥तनूः । स्त्री । काये । शरीरे ॥ तनो
ति तन्यते वा । तनु० । भृशशीच्युः
। प्राणिजातेरिच्युङ् ॥ कृषिचमित
निधनीच्यूर्वा ॥

तनूकृतः । त्रि । तष्टे । सूक्ष्मीकृते ॥

अतनुस्तनुरकारि । कृजः क्तः ॥

तनूजः । पुं । पुत्रे ॥ त्रि । शरीरजे ॥

तन्वाःजातः । पञ्चम्यामितिङः ।

तनूजनिः । पुं । पुत्रे ॥ तन्वाःजनिर्यस्य ॥

तनूजा । स्त्री । पुत्रिकायाम् ॥ टाप् ॥

तन्तुकी

तनूनपम् । न । आज्ये । द्यते ॥ तन्वा
जनकृशं पाति । पा० । कः ॥तनूनपात् । पुं । अमौ । पावके ॥ तनू
शरीरं न पातयति । नन्धास्यपादि
तिनिपातितः । तनूनपातौ । तनून
पातः ॥ तनूस्वस्वरूपं न पाति नरच
ति । आशुविनाशित्वात् इति तनून
पाच्छ्रवन्तः । उगिदचामितिनुमित
नूनपान् तनूनपान्तौ तनूनपान्त इ
तिवा ॥ तन्वा जनकृशं पाति । तनू
नपं द्यतादि तत् अस्ति । अदो इन
अइतिविट् । तनूनपात् तनूनपा-
दौ तनूनपादइतिवा ॥ चित्रके ॥

तनूरुहम् । न । रोमणि ॥ पक्षिपक्षे ।

पतत्रे ॥ पुत्रे ॥ तन्वां रोहति । रु-

ह० । इगुपधेतिकः । मू०कोवा ॥

तनूरुहदः । पुं । पायौ । गुदे ॥

तन्तिः । स्त्री । प्रसारितरज्ज्वाम् ॥ दा
मन्याम् ॥

तन्तुः । पुं । सूत्रे ॥ ग्राहे ॥ अपत्ये ॥

सन्ततौ ॥ तनोति तन्यते वा । त-

नु० । सितनीतितुन् ॥

तन्तुकाष्ठम् । न । तूल्याम् । तातका
काष्ठ इति भाषा ॥

तन्तुकी । स्त्री । नाय्याम् ॥

तन्तुकीटः । पुं । कोषकारे । गुटिपोका

इतिगौड भाषा । रेसमकाकीडा

तन्त्रम्

इति भाषा ॥

तन्तुगः । पुं । ग्राहे । हाँगर इति गौ-
उभाषा ॥

तन्तुनागः । पुं । ग्राहे ॥

तन्तुनाभः । पुं । लूतायाम् ॥

तन्तुनिर्यासः । पुं । तालवृक्षे ॥

तन्तुपर्व । न । परमेश्वरोपवीतदानति
थौ । आवण्यां पूर्णिमायाम् ॥

तन्तुभः । पुं । सर्षपे ॥ तन्तुनाभाति ।
भा० । सुपीतिकः ॥ वत्से ॥

तन्तुरम् । न । } मृणाले ॥
तन्तुलम् । न । }

तन्तुखी । स्त्री । सितापाके । चासनी
इति भाषा ॥

तन्तुवापः । पुं । तन्त्रवाये । कुविन्दे ॥

तन्तून् वपति । टुवप्० । कर्मण्यण् ॥

तन्तुवायः । पुं । लूतायाम् ॥ तन्तून् व

यति । वेष्० । ह्वावामश्चेत्यण् ॥ त

न्त्रवाये । कुविन्दे । कोली इति ताँती

इति भाषा ॥

तन्तुविग्रहा । स्त्री । कदल्याम् ॥

तन्तुशाला । स्त्री । गर्तिकायाम् । त-

न्तुवपनगृहे ॥ तन्तूनां शाला ॥

तन्तुसन्ततम् । न । ऊते । स्यूते । वुना
कपडा इति भाषा ॥

तन्तुस्तरः । पुं । गुवाकवृक्षे ॥

तन्त्रम् । न । कुटुम्बकृत्ये ॥ सिद्धान्ते ॥

तन्त्रम्

उत्तमौषधे ॥ प्रधाने ॥ तन्तुवाये ॥

परिच्छदे ॥ हेतौ ॥ उभयार्थ प्रयो

जके । उभयोद्देशेन सकृत्प्रवृत्तौ ॥

इतिकर्तव्यतायाम् ॥ राष्ट्रे ॥ परच्छ

न्दे ॥ करणे ॥ व्यर्थसाधके ॥ तन्तौ ॥

स्वराष्ट्रचिन्तायाम् ॥ परिजने ॥ वाप

साधने । तन्तुवायशलाकायाम् ॥ त

न्यन्ते तन्तवो ऽस्मिन् । घृन् ॥ प्रवन्द्ये

॥ शपथे ॥ धने ॥ गृहे ॥ वपनसाध

ने ॥ कुले ॥ श्रुतिशाखाविशेषे ॥

शाखविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । स

र्गश्च प्रतिसर्गश्च मन्त्रनिर्णयएवच ।

देवतानाञ्च संस्थानं तीर्थानां चैव

वर्णनम् ॥ तथैवाश्रमधर्मश्च विप्रसं

स्थानमेवच । संस्थानञ्चैव भूतानां

यन्त्राणाञ्चैव निर्णयः ॥ उत्पत्तिर्विवु

धानाञ्च तद्गुणांकल्पसञ्चितम् । सं

स्थानं ज्योतिषां चैव पुराणाख्यानमे

वच ॥ कोषस्य कथनञ्चैव व्रतानां प

रिभाषणम् । शौचाशौचस्य चाख्या

नं नरकाणाञ्च वर्णनम् ॥ हरचक्रस्य

चाख्यानं स्त्री पुंसोश्चैवलक्षणम् ।

राजधर्मो दानधर्मो युगधर्मस्तथैव

च ॥ व्यवहारः कथ्यते च तथा चाख्या

त्मवर्णनम् । इत्यादिलक्षणैर्धुक्तं

तन्त्रमित्यभिधीयते ॥ * ॥ अथ तस्य

माहात्म्यम् । विष्णुर्वरिष्ठो देवानां ऋ

तन्त्रम्

दानामुदधिस्तथा । नदीनाञ्चयथा
 गङ्गा पर्वतानां हिमालयः ॥ अश्वत्थः
 सर्ववृक्षाणां राज्ञामिन्द्रो यथावरः ।
 देवीनाञ्चयथा दुर्गा वर्णानां ब्राह्म-
 णो यथा ॥ तथा समस्तशास्त्राणां त-
 न्त्रशास्त्रं मनुत्तमम् । सर्वकामप्रदं
 पुण्यं तन्त्रं वैवेदसं स्मृतम् ॥ कीर्त्त-
 नं देवदेवस्य हरस्य मतमेव च । पाव-
 नं श्रद्धधानानामिह लोके परचचेति
 ॥ तच्च चतुःषष्टिसंख्यकम् । यथा ।
 सिद्धीश्वरं महातन्त्रं कालीतन्त्रं कु-
 लार्णवम् । ज्ञानार्णवं नीलतन्त्रं फे-
 ल्कारी तन्त्रमुत्तमम् ॥ देव्यागममु-
 त्तराख्यं श्रीक्रमं सिद्धियामलम् । म-
 ल्यस्तुतं सिद्धसारं सिद्धिसारस्वतं त-
 था ॥ वाराहीतन्त्रं देवेशि योगि-
 नीतन्त्रमुत्तमम् । गणेशविमर्षिणी
 तन्त्रं निह्यातन्त्रं शिवागमम् ॥ चा-
 मुण्डाख्यं महेशानि मुण्डमालाख्यं
 तन्त्रकम् । हंसमाहेश्वरं तन्त्रं नि-
 रुत्तरमनुत्तमम् ॥ कुलप्रकाशकं दे-
 विकल्पं गान्धर्वकं शिवे । क्रियासारं
 निबन्धाख्यं स्वतन्त्रतन्त्रमुत्तमम् ॥
 सम्मोहनं तन्त्रराजं ललिताख्यं त-
 था शिवे । राधाख्यं मालिनी तन्त्रं
 रुद्रयामलमुत्तमम् ॥ वृहच्च श्रीक्रम-
 तन्त्रं गवाक्षं मुकुमुदिनी । विष्णु-

तन्त्रम्

वैश्वरतन्त्रञ्च मालिनीविजयं तथा
 ॥ समयाचारतन्त्रञ्च भैरवीतन्त्रमु-
 त्तमम् । योगिनी हृदयं तन्त्रं भैरवं
 परमेश्वरि ॥ सनत्कुमारकं तन्त्रं यो-
 नितन्त्रं प्रकीर्तितम् । तन्त्रान्तरञ्च
 देवेशिनवतन्त्रेश्वरं तथा ॥ कुलचूडा
 मणितन्त्रं भावचूडामणीयकम् । म-
 न्त्रदेवप्रकाशञ्च कामाख्यानामकं
 तथा ॥ कामधेनुः कुमारीचभूतडा
 मरसञ्चकम् । मालिनीविजयं तन्त्रं
 यामलं ब्रह्मयामलम् ॥ विश्वसारं
 महातन्त्रं महाकालं कुलामृतम् ।
 कुलोद्भूतं कुजिकाख्यं यन्त्रचिन्ता
 मणीयकम् ॥ एतानि तन्त्ररत्नानि
 सफलानियुगे युगे । कालीविलास-
 कादीनि तन्त्राणि परमेश्वरि ॥ का-
 लकल्पे सुसिद्धानि अश्वक्रान्तासु भू-
 मिषु । महाचीनादि तन्त्राणि अवि-
 कल्पे महेश्वरि ॥ सुसिद्धानि वरारो-
 हे रथक्रान्तासु भूमिषु इति सि-
 द्धिसारस्वतम् ॥ * ॥ अपि च । चतुः-
 षष्टिश्च तन्त्राणि यामलादीनि पा-
 र्वति । सफलानीह वाराहे विष्णु-
 क्रान्तासु भूमिषु ॥ कल्पभेदेन तन्त्रा-
 णि कथितानि च यानि च । पाषण्ड-
 मोहनायैव विफलानीह सुन्दरीति
 महाविश्वसारतन्त्रम् ॥ वि । आयत्ते

तन्त्रता

॥ साङ्ख्यादिशास्त्रविशेषे ॥ तन्त्र्यन्ते
 व्युत्पाद्यन्ते तत्त्वान्यनेनेति व्युत्पत्तेः ॥
 तन्ननम् । तन्त्र्यते० ऽनेन वा । तनु०
 । घृन् ॥ यदा । तन्त्रणम् । तन्त्र्यते वा
 । तत्रिकुटुम्बधारणे । घञ् ॥
 तन्त्रकम् । न । अनाहते । नवीनवस्त्रे
 ॥ तन्त्रादचिरपहते इतिसाधु ॥
 तन्त्रकाष्ठम् । न । तन्त्रवायस्य तुर्याम् ॥
 तन्त्रता । स्त्री । अनेकमुद्दिश्य सकृत्प्र
 वृत्तौ ॥ यथा । आग्नेयाष्टकपालैन्द्रद
 ध्यैन्द्रपयोयागानां चयाणां माग्नेया
 ष्टकपालोपांशुयागामीषोमीयैका
 दशकपालयागानां चयाणां सकृत्-
 सकृदनुष्ठितेन प्रयाजाद्यङ्गेमोपका
 रः सिद्ध्यति । तथा नानाब्रह्मवधस
 च्चे सर्वोद्देशेन सकृत् प्रायश्चित्तेक-
 ते ब्रह्मवधजन्यप्रापनाशः । तन्त्रता-
 बाहेतुश्च । अष्टशार्ङ्गकजातीयकर्म
 णः कालदेशकर्त्तृदीनां प्रयोगानुव
 न्धवैधहेतुभूतानामभेदे उद्देश्यवि
 शेषाग्रह इति । एवञ्च स्नातो ऽधिका
 री भवति दैवैपैचेच कर्मणि । पवि
 चाणां तथा जाप्येदनेचविधिदर्शिते
 इति विष्णुक्तम् । अस्नात्त्वानाचरेत् क
 र्मजपहेमादिकिञ्चनेति दक्षोक्तञ्च
 क्रियाङ्गज्ञानं कर्त्तृसंस्कारद्वारैव तदि
 न कर्त्तव्याशेषकर्मार्य मेकमेव नतु

तद्वा

प्रतिकर्मकर्त्तव्यम् । इति प्रायश्चित्तत
 त्वम् ॥
 तन्त्रवापः । पुं । तन्त्रवाये ॥ तन्त्रवोवि-
 तन्त्र्यन्ते यच्च तत् तन्त्रम् । तद् वपति ।
 टुवप० । कर्मण्यण् ॥
 तन्त्रवायः । पुं । कुविन्दे ॥ वर्णसङ्करजा
 तिरयम् ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । ताम्र
 कुट्टाच्छङ्खकार्या मणिकारश्च जाय
 ते । मणिकारात् ताम्रकुट्ट्यां मणि
 बन्धो प्यजायत ॥ मणिवन्धान्मणि-
 कार्या तन्त्रवायाश्च जज्ञिरे । इति
 पराशरपट्टतिः ॥ तन्त्रवो वितन्त्र्यन्ते
 यस्मिन् । तत् तन्त्रम् । तद् वयति ।
 वेच् ० । ह्वावामश्चेति कापवादे ऽण् ॥
 तन्त्रिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ तन्त्रयते ।
 तत्रि० । श्वल् ॥ तन्त्र्येव वा । कन्
 । ह्रस्वः ॥
 तन्त्रिपालकः । पुं । जयद्रथनृपे ॥
 तन्त्रीः । स्त्री । वीणागुणे ॥ अमृताया
 म् । गुडूच्याम् ॥ देहशिरायाम् ॥ ना
 ड्याम् ॥ रज्ज्वाम् ॥ नदीविशेषे ॥
 युवतीप्रभेदे ॥ वीणाप्रभेदे । तन्त्र
 यते । तत्रि० । अवितृस्त तन्त्रिम्यर्ः ॥
 तद्वा । स्त्री । निदायाम् ॥ आलस्ये ।
 प्रमीलायाम् ॥ तस्या निदानं लक्ष
 णञ्च । यथा । तमोवातकफात् त
 द्नेति ॥ इन्द्रियार्थेष्वसंविद्धि गौर

तन्त्री

वं जृम्भणं क्लमः । निद्रार्त्तस्येव यस्ये
हा तस्य तन्द्रां विनिर्दिशेदिति ॥ नि
द्रायां प्रवृद्धस्य क्लमाभावः । तन्द्रा-
यान्तु प्रवेधितस्यापि क्लम इत्यनयो
र्भेदः ॥ तत् राति । तत्पूर्वाद्रातेरा
तोऽनुपेतिकः । टाप् ॥ तत् द्रातिवा
। शकुत्सायांगतौ । स्पृष्टिगृहीत्या
दिना तदेनान्तत्वं निपाच्यते ॥ नि
द्रातन्द्रेतिवा निपाच्यते ॥ तन्द्राच
मुखस्य भार्या निद्रायाः कन्या प्रीतेर्भ
गिनी । यथा । निद्राकन्याच तन्द्रा
सा प्रीतिरन्यामुखप्रिये । याभ्यां व्यासं
जगतसर्वविधिपुत्रविधेर्विधाविति ॥
तन्द्रालुः । चि । निद्रालौ ॥ तत् द्राति
। द्रा० । स्पृष्टिगृहीपतिदयिनिद्रातन्द्रा
श्रद्धाभ्यालुजितितच्छीलादिषु आ
लुच् । तच्छब्दस्य नान्तत्वं समासस्य
निपाच्यते ॥

तन्त्रिः । स्त्री । आलस्ये ॥ निद्रायाम् ॥ त
न्द्रायाः करणम् । तत्करोतीति गण्य-
न्तादचङ् । यद्वा । तदिः सौचोधा-
तुः ॥ तस्मात् वङ्क्यादयश्चेत्यौ
णादिकः क्तिन् ॥

तन्त्रिका । स्त्री । तन्द्रायाम् ॥

तन्त्रितः । चि । अलसे ॥ तन्द्रासञ्जाता
अस्य । ता० इतच् ॥

तन्त्री । स्त्री । अत्यन्तश्रमादिना सब-

तन्विः

न्द्रियासामर्थ्ये । प्रमीलायाम् ॥ त-
न्द्रयाः कृदिकारादिति डीष् ॥ तत्
रातिवा । आतोऽनुपेतिकः । गौ० डी
ष् ॥ तत् द्रातिवा । द्रा० । निद्रातन्द्रे
तितदेनान्तत्वं निपाच्यते ॥

तन्निष्ठः । चि । सर्वकर्मसन्त्यासेन ब्रह्मा
त्मैक्यविचारपरे ॥ तस्मिन्नेव ब्रह्मणि
सर्वकर्मनुष्ठानविधौ निवृत्त्या स्थि
तिर्यस्येत्यर्थः ॥ तस्मिन्स्थिते ॥

तन्मयः । चि । तद्भावभाविते ॥ अभे
दे ॥

तन्मात्रम् । न । शब्दादीनां स्वरूपेषु ।
शब्दतन्मात्राणि स्पर्शतन्मात्राणीत्या
दिपदवाच्येषु ॥ नक्षेत्रांशान्तादिर्वि
शेषोऽस्ति । यथोक्तविष्णुपुराणे । त
स्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रा तेन तन्मात्रता
स्मृता । तन्मात्राण्यविशेषाणि अवि-
शेषास्ततोहिते ॥ न शान्तानापिघो
रास्ते न मूढाश्चाविशेषिण इति ॥ सा
मात्रायस्मिन् तत् । चि । तावन्मात्रे ॥

तन्मयः । पुं । वायौ ॥ निशि ॥ तजोती
। तनु० । अतन्मयजीत्यादिभ्यस्तुच्
॥ तन्मयतुर्गर्जितमिति तन्मयतुरगनि
रिति च वेदभाष्यम् ॥

तन्मवस्था । स्त्री । अभिव्यक्तस्यापि स
हकार्येऽस्मात् कार्यजनने ॥

तन्विः । स्त्री । पृश्निपण्याम् ॥

तपनः

तन्वी । स्त्री । कृशाङ्ग्याम् ॥ वेतो गु
णवचनादितिङीप् । तनुशब्दस्तनु
त्तंगुणमुक्त्वा तद्द्रव्यमभिधत्तइतिगु
णवचनः ॥ शालपर्ण्याम् ॥ सङ्कृति
संज्ञके चतुर्विंशत्यक्षरात्मके वृत्ते ॥
भूतमुनीनै र्यतिरिहभतना स्त्रौभ
नयाश्चयदिभवतितन्वी ॥ यथा ।
आधवमुग्धै र्मधुकरविहृतैः कोकि-
लकूजितमलयसमीरैः । कम्पमुपे
सा मलयजसलिलैः प्रावनतोप्यऽवि
गततनुदाहा ॥ पद्मपलाशैर्विरचित
प्रयने देहजसञ्ज्वरभरपरिदूने ।
निश्वसतीसामुहुरतिपरुषं ध्यानल
क्षेतवनिवसतितन्वी ॥ इति ॥

तपः । पुं । ग्रीष्मे । ज्येष्ठाष्टमयोः ॥ त
पति । तपसस्तापे । पचाद्यच् ॥

तपःकरः । पुं । तपस्वीमत्स्ये ॥ चि । त
पस्वकारके ॥

तपःक्लेशसहः । चि । दान्ते ॥ तपसःक्लेशः
। सहते । घह० । अच् । तपःक्लेशस्य
सहः ॥

तपःस्थः । चि । तपसिस्थिते ॥ सुपिस्थ
इतिकः ॥

तपःस्थली । स्त्री । काश्याम् ॥

तपती । स्त्री । छाया नामसूर्यपत्न्या

म् ॥ सूर्यसुतायाम् ॥ नदीदिशेषे ॥

तपनः । पुं । सवितरि ॥ अरुष्करे । भ

तपः

ज्ञातवृत्ते ॥ निरयान्तरे ॥ ग्रीष्मे ॥

अर्कवृत्ते ॥ चुद्राग्निमन्यवृत्ते ॥ सूर्य

र्यकान्तमणौ ॥ तापे ॥ तपति । तप०

। ल्युः ॥

तपनच्छदः । पुं । आदित्यपत्रवृत्ते ॥

तपनतनया । स्त्री । यमुनायाम् ॥ तप

नस्य तनया ॥ शमीवृत्ते ॥

तपनमणिः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ॥

तपनात्मजा । स्त्री । गोदावरीनयाम् ।

यमुनायाम् ॥ तपनस्यआत्मजा ॥

तपनी । स्त्री । गोदावर्याम् ॥

तपनीयम् । न । स्वर्णे ॥ तप्यते ऽनेन

। तप० । कृत्यल्युटइत्यनीयर ॥

तपनीयकम् । न । सुवर्णे ॥

तपनेष्टम् । न । ताम्रे ॥

तपाः । पुं । माघमासे ॥ शिशिरे ॥ त

पन्त्यस्मिन् । तप० । असुन ॥

तपः । न । जनलोकोपरिवर्तिनि लो

कविशेषे ॥ यथा । तपो ऽर्ककोटि

र्यवास्ते महायोगी सनन्दनः । चतु

भुः सनत्कुमारश्च सनकश्च महा

तपाः इति ॥ ज्ञानादिलक्षणेन

णि ॥ अन्तर्यामिब्राह्मणदृष्ट्या त-

पत्याप्तापयती त्युक्तेः ॥ आलो-

चने ॥ ज्ञाने ॥ स्वधर्मे । त्यागम-

विहितकर्मणि ॥ वैधक्लेशजनकेक

र्मणि ॥ नवमभवने ॥ कामानश-

तपः

ने ॥ तपोनानशनात्परम् ॥ चतु-
 पिपासाशीतोष्णादिद्वन्द्वसहने ॥ चि-
 त्तप्रसादहेतुभूते व्रतनियमोपासना-
 दिकर्मणि ॥ काष्ठमौनान्कारमौना-
 दिव्रते ॥ कायेन्द्रियमनसःसमाधा-
 ने ॥ शास्त्रीयमार्गेण कायेन्द्रियमन-
 सांशेषणे ॥ कृच्छ्रचान्द्रायणप्राजा-
 पत्यादिहूपे प्रायश्चित्ते ॥ अशास्त्रवि-
 हिततप्तशिखारोहणादौ ॥ वानप्र-
 स्थस्यासंभरणधर्मे ॥ तच्च शरीरा-
 दिभेदात्त्रिविधम् । यथा । देवहि-
 जगुरुप्राज्ञपूजनं शौच मार्जवम् ।
 ब्रह्मचर्यमहिंसा च शरीरं तप उच्य-
 त ॥ अनुवेगकरं वाक्यं सत्यं प्रिय-
 हितञ्चयत् । स्वाध्यायान्धसनं वैवर्षा-
 द्ययं तप उच्यते ॥ मनःप्रसादः सौ-
 म्यत्वं मौनं मात्मविनिग्रहः । आव-
 संशुद्धिरित्येतत् तपोमानसमुच्य-
 ते ॥ तदपि सात्त्विकादिभेदात् त्रि-
 विधं यथा । अह्वया परयातसं तप-
 स्तत् त्रिविधं नरैः । अफलाकाङ्क्षि-
 भिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥ स-
 त्कात्मानपूजार्थं तपोदम्भेनैवय-
 त् । क्रियते तद्देहप्रोक्तं राजसं च-
 खमध्रुवम् ॥ मूढग्राहेणात्मनो य-
 त् पीडया क्रियते तपः । परस्योत्-
 सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतमि-

तपस्वी

ति ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च ह्यैकाग्र्यं-
 परमन्तपः ॥ ब्राह्मणस्य तपो ज्ञानं-
 तपः क्षत्रस्य रक्षणम् । वैश्यस्य तु तपो
 वार्त्ता तपः शूद्रस्य सेवनम् ॥ तपनम्
 तप्यते ऽनेन वा । तपः । तपति ईष्टे
 । तपतेऽर्थे वा । असुन् ॥

तपसः । पुं । चन्द्रे ॥ तपति । तपः । अ-
 त्यविचमितमिनमीत्यादिना ऽस-
 च् ॥ पक्षिणि ॥

तपस्तप्तः । पुं । इन्द्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 तपस्थः । त्रि । तपसि स्थिते ॥ सुपिस्थ
 इति कः । खर्परेशरीतिपाक्षिको वि-
 सर्गलोपः ॥

तपस्थः । त्रि । फाल्गुने मासि ॥ अर्जुने
 ॥ तपसि सधुः । तप्तसधुरितियत् ॥
 न । कुन्दमुष्पद्रुमे ॥

तपस्या । स्त्री । नियमस्थितौ । व्रतच-
 र्यायाम् । तपश्चर्यायाम् ॥ तपस्वर-
 ति तपस्यति । कर्मणोरोमन्वतपो
 भ्यां वर्त्तिचरोरिति क्यङ् । तपस्यति
 इति तपस्या । अप्रत्ययादिति स्त्रिया
 मप्रत्ययः । टाप् ॥

तपस्वी । त्रि । तापसे । पारिकाङ्क्षि-
 णि ॥ कृच्छ्रचान्द्रायण इति तपः प्रधाने
 वानप्रस्थादौ ॥ अनुकम्प्ये । दीने
 ॥ प्रशस्तपसि ॥ तपो ॥ ऽस्यास्ति । त-
 पस्तपस्वाम्यामिति विनिः ॥ पुं । ना-

तप्तः

रदे ॥ घृतकरञ्जे ॥ तप्स्यामाच
इति गौडभाषा प्रसिद्धे मन्त्रे ॥ चे
ष्टके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

तपस्विनी । स्त्री । तपोयुक्तायाम् ॥
जटामांशाम् ॥ कटुरोहिण्याम् ॥
महाश्रावणिकायाम् ॥ सन्तापव-
क्ष्याम् ॥ ऋन्नेभ्य इति ङीप् ॥

तपस्विपत्रः । पुं । दमनकटुश्चे ॥

तपाश्चयः । पुं । वर्षाकाले ॥ तपस्या
च्ययो यस्मिन् ॥

तपितः । वि । तप्ते । तपा इति भाषा ॥

तपिनी । स्त्री नद्यन्तरे ॥

तपुः । न । सूर्ये ॥ अग्नी ॥ शची ॥

तपति । तप० । अर्त्तिपृथपियजित
निधनितपिभ्यो निदिच्युसिः । तपुषी

तपूषि ॥

तपोधनः । पुं । तापसे । तपस्विनि ॥

दमनकटुश्चे ॥ तपोधनं यस्य ॥

तपोधना । स्त्री । मुण्डीर्याम् ॥

तपोनिच्यः । पुं । सदाध्ययननिष्ठे ता-
पसविशेषे ॥

तपोयज्ञः । पुं । तपस्विनि ॥ कृच्छ्रं चा

न्दायणादितपएवयज्ञो ऽस्य ॥

तपोवटः । पुं । ब्रह्मावर्त्तदेशे ॥

तपोवनम् । न । गुह्यकलोकवासफल
के तीर्थविशेषे ॥

तप्तः । वि । प्रज्वलिते ॥ तप्यते स्म ।

तप्तम्

तप० । क्तः ॥ तापयुक्ते । सन्तापिते ॥

तप्तकम् । न । तवा इति लोकप्रसिद्धे
पोलिकादिसाधने ॥

तप्तकुम्भः । पुं । नरकविशेषे ॥

तप्तकृच्छ्रः । पुं । व्रतविशेषे ॥ यथा ।

तप्तकृच्छ्रं चरन् विप्रो जलक्षीर

धृतानि लान् । प्रतिव्यहं पिबेदुष्णा

न्सकृत्स्नायी समाहितः इति ॥ अत्र

पराशरोक्तो विशेषः ॥ यथा । षट्पल

न्तु पिबेदग्भं स्त्रिपलन्तु पयःपिबेत् ।

पलमेकं पिबेत्सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधी

यते । इति ॥ पयो घृतमुदकं वायुत

संप्रतिव्यहं पिबेत् सप्तकृच्छ्रः । इ-

ति गौतमः ॥

तप्तपाषाणकुण्डम् । न । नरकविशेषे ॥

तप्तबालुकः । पुं । नरकविशेषे ॥

तप्तमासकम् । न । पुण्यपापयोः परी
क्षाविशेषे ॥

तप्तमुद्रा । स्त्री । शरीरधार्यामितस

धातुमयभगवदायुधचिह्ने ॥ यथा ।

आषाढशुक्लद्वादश्यां हरौ शिशयि-

षौ सति । वैष्णवः पारणं कृत्वा तप्त

मुद्राश्च धारयेत् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो

वैश्यः शूद्रश्चैकान्तितर्द्धये । कुर्वन्ना

त्पारणं तप्तमुद्राभिर्देहं मङ्गयेत्

॥ * ॥ तप्तमुद्राधारणनिच्यतोक्ता

वायुपुराणे । अग्निनैव च सन्तप्तं चक्र

तप्तम्

मादाय वैष्णवः । धारयेत् सर्ववर्णा
नां हरिसालोक्यसिद्धये ॥ ब्रह्माण्डे ।
कृत्वा धातुमयीं मुद्रां तापयित्वा स्व
कांतनुम् । चक्रादिचिह्नितां भूप धा-
रयेद् वैष्णवो नरः ॥ नारदीयपञ्च-
रात्रे । द्वादशारन्तुषट्कोणं वलयच
यसंयुतम् । हरेः सुदर्शनं तप्तं धार
येत् तद्विचक्षणः ॥ सौपर्णे च श्रीभ-
गवद्गुरुडसंवादे तप्तमुद्राप्रकरणे ।
गुरुत्मन्त्रविशेषेण सर्ववर्णेष्वयंविधिः ।
विप्रो वा क्षत्रियो वापि वैश्यः शूद्रस्त-
थैव च ॥ पाप्मे । अग्निहोत्रं यथानि-
त्यं वेदस्याध्ययनं यथा । ब्राह्मणस्य त-
थैवेदं तप्तचक्रादिधारणम् ॥ किञ्च
तत्रैवोत्तरखण्डे श्रीशिवोमासंवादे ।
शङ्खचक्राङ्गनं कुर्याद्ब्राह्मणो बाहु-
मूलयोः । हुताग्निनैव सन्तप्य सर्वपा-
पापनुत्तये ॥ चक्रं वा शङ्खचक्रे वा त-
थापञ्चायुधनिवा । धारयित्वैवविधि-
वद् ब्रह्मकर्मसामारभेत् ॥ * ॥ कि-
ञ्च तत्प्रसङ्ग एव । अधृत्वाविधिना च-
क्रं ब्राह्मणः प्राकृतो भवेत् । किञ्च ।
न तस्य किञ्चिदस्तीया दपि क्रतुसह-
स्त्रिणः । सर्ववेदविदो वापि सर्वशा-
स्त्रविशारदः । अधृत्वाविधिना चक्रं
ब्राह्मणः पतितो भवेत् ॥ किञ्च ।
तप्तेनैवाङ्गनं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधा-

तप्तः प

नतः । श्रौतस्मार्त्तादिसिद्ध्यर्थं मन्त्र-
सिद्ध्यै तथैव च ॥ हरेः पूजाधिकारा-
र्थं चक्रं धार्यं विधानतः । वैष्णवस्त-
स्यसिद्ध्यर्थं भक्तिसिद्ध्यै विशेषतः ॥
किञ्च । उपवीतादिवद्गार्याः शङ्ख
चक्रादयस्तथा । ब्राह्मणस्य विशेषेण-
वैष्णवस्य विशेषतः ॥ * ॥ अत्र । यो
ह वै सुश्लोकमौले धर्माननुतिष्ठमा-
नोऽग्निना चक्रं धत्ते । अग्निर्वै स ह-
स्वारः सहस्वारो नेमिर्नेमिना तप्तत-
नुः सायुज्यं सलोकतामामोतीत्या-
द्याः श्रुतयो वक्ष्यउदाहृताः सन्ति-
वेङ्कटाचार्यादिभिः । तद्भिन्नानि पुरा-
णवचनानि च तानि गौरवभियान लि-
खितानि । मन्वादिस्मृतिषु रामाब-
णभारतादिष्वट्टत्वात् मन्वर्थविप-
रीतायाः स्मृतेरप्रशस्तत्वाच्च ॥

तप्तरूपकम् । न । रौप्ये ॥

तप्तसुराकुण्डम् । न । नरकान्तरे ॥

तप्तसूर्मिकुण्डम् । न । नरकविशेषे ॥

तप्ताङ्गारः । पुं । महानरकान्तरे ॥

तप्तः । पुं । तमोगुणे ॥ तमालवृक्षे ॥

स्वर्भानौ ॥ न । पादाग्रे ॥ अन्धकारे ॥

ताम्यति । तमुग्लानौ । पञ्चाक्षरं ॥

तप्तमनम् । भावे घञ्वा । नेदात्तोप-

देशस्थेति नट्टिः ॥

तप्तः पतिः । पुं । क्रियादृङ्निरोद्धुरि वा

तमः

मदेवनाथे ॥

तमःप्रधानः । पुं । तमोगुणप्रधानमा
योपाधिके परमात्मनि ॥ चि । तमो
गुणप्रधाने ॥

तमःप्रभः । पुं । नरकविशेषे ॥

तमःप्रभा । स्त्री । नरकभूमिभेदे ॥

तमकः । पुं । आसुरोगप्रभेदे ॥

तमङ्गकः । पुं । इन्द्रकोषे । मन्त्रके ॥

तमतः । चि । तृषिते । तृष्णापरे ॥

ताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । भृश

दृश्यिजीत्यादिनाऽतच् ॥

तमप्रभः । पुं । नरकविशेषे ॥

तमरम् । न । वज्रे ॥ इति हेमः ॥

तमः । न । चक्षुर्हृत्तेर्निरोधके शर्व

रादिध्वान्ते ॥ शोके ॥ पापे ॥ का

र्याकार्याधिवेके ॥ अविद्यायाम् ॥

मन्दान्धकारे ॥ मोहान्धकारे ॥ वि-

शेषदर्शनविरोधिदोषे ॥ सर्वदेहि-

नां मोहनेप्रकृतेर्गुणविशेषे ॥ प्र-

मादालस्यनिद्राभिस्तन्निवध्नाति ॥ गु-

ण्डरणकमेवतमरुष्टं साङ्ख्याचा-

र्यैः । तमस्त्वयमविक्रियम् । यन्मोह

हेतुस्तन्मोहात्मकं तमः । भेदस्त

मसोऽष्टविधः । तमसोऽविद्याया

अष्टविधेभेदः । अष्टसु अव्यक्तमह

दहङ्कारपञ्चतन्मात्रेष्वनात्मस्वात्मवु

द्विरविद्या तमस्तस्याष्टविधविषयत्वा

तमाल

दष्टविधत्वम् ॥ मले ॥ ताम्यति त

म्यतेऽनेनवा । तमुग्लानौ । असुन

॥ पुं । न । विधुन्तुदे ॥

तमसम् । न । अन्धकारे ॥ ताम्यति ग्ला

निं प्राप्नोच्यनेनास्मिन्वा । तमु० ।

अत्यविचमितमीत्यादिनाऽसच् ॥

तमसा । स्त्री । नदीविशेषे ॥

तमस्ततिः । स्त्री । ध्वान्ते । अन्धकार

समूहे ॥ तमसस्ततिः ॥

तमस्विनी । स्त्री । क्षपायाम् । रात्रौ

॥ तमोऽस्यस्याम् । अस्मायामेधे-

तिविनिः ॥ हरिद्रायाम् ॥

तमा । स्त्री । रजन्याम् ॥ तमालद्रुमे

॥ ताम्यत्यस्याम् । तमु० । अच् ।

टाप् ॥

तमालः । पुं । तिलके । पुण्ड्रे ॥ खड्गे ।

असौ ॥ वरुणद्रुमे ॥ तापिच्छे । का

खस्कन्धे ॥ तमालः शालवद्वेद्यो दा

हविस्फोटहृत्पुनः ॥ कृष्णखदिरे ॥

ताम्यति । तमु० । तमिविशिविडी

तिकाखन् ॥ न । पत्रके । तेजपात

इतिभाषा ॥

तमालकम् । न । सुनिषस्यशके ॥ प

त्रके ॥ पुं । न । तमालद्रुमे ॥

तमालपत्रम् । न । तापिच्छे । काखस्क

न्धे ॥ तिलके ॥ पत्रके । तेजपात-

इतिभाषा ॥ तमालस्य पत्रमिव तदा

तमोज्यो

कृतिच्चात् ॥

तमालिका । स्त्री । ताम्रवक्ष्याम् ॥ भू

म्यामलक्याम् ॥ ताम्रलिप्तदेशे ॥

तमाली । स्त्री । ताम्रवक्ष्याम् ॥ वरुण

दृष्टे ॥

तमिः । स्त्री । रात्रौ ॥

तमिस्रम् । न । कैपे ॥ तिमिरे । अ

न्धकारे ॥ तमोऽस्त्यत्र । भावप्रधानो

निर्देशः । ज्योत्स्नातमिस्त्रेति साधु ॥

तमिस्त्रास्त्याश्रयत्वेनास्येति वा । अर्थः
आद्य ॥

तमिस्त्रपचः । पुं । कृष्णपचे ॥

तमिस्त्रा । स्त्री । कृष्णपचनिशायाम् ॥

भूतरात्रौ ॥ दर्शयामिन्याम् ॥ तम-

स्ततौ । तमसांसमूहे ॥ तत्र ह्यवय

वभूतानि तमांसि विद्यन्ते । तमो बहु

त्वमस्त्यस्याम् । ज्योत्स्नातमिस्त्रेति

तमसउपधायाइत्स्वरप्रत्ययश्च निपा

तितः । टाप् ॥

तमी । स्त्री । यामिन्याम् । रात्र्याम्

॥ ताम्यन्त्यस्याम् । तमु० । इन् । कृ

दिकारादिति डीष् ॥ हरिद्रायाम् ॥

तमोगुणः । पुं । विषादात्मके । विषा

दोमोहस्तत्त्वरूपे ॥

तमोघ्नः । पुं । सूर्ये ॥ वक्रौ ॥ इन्दौ ॥

बुद्धे ॥ शङ्करे ॥ विष्णौ ॥ तमोहन्ति

। हन० । अमनुष्यकृतृकेचेति टक् ॥

तमोह

तमोज्योतिः । पुं । खद्योते ॥ तमसि-

ज्योतिरस्य ॥

तमोनुत्-द् । पुं । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ अग्नौ

॥ दीपे ॥ तमोनुदति । शुद्ध० ।

क्षिप् ॥

तमोनुदः । पुं । प्रकृतेः प्रेरके स्वयम्भु

वि ॥ आदिष्ये ॥

तमोपहः । पुं । सहस्रांशौ ॥ सृग्माद्धे

॥ वक्रौ ॥ तमोऽपहन्तीति विग्रहे

अपेक्षेतमसोरित्यनेन अपपूर्वाद्ध

न्ते तमसिकर्मोपपदे कर्त्तरिङः ॥

जिने ॥

तमोभित्-द् । पुं । तमोनुदर्थे ॥ खद्यो

ते ॥ तमोभिनन्ति । भिदिरु० । क्षि

पतुको ॥

तमोमणिः । पुं । खद्योते ॥ तमसोम

णिरिव ॥ गोमेदकमणौ ॥

तमोलिप्ती । स्त्री । तमोलुक इति ना

न्ना प्रसिद्धे देशे । तामलिप्ते । वेला

कूले ॥

तमोविकारः । पुं । रोगे ॥

तमोविशालः । पुं । मूलतः सर्गे पञ्चादि

स्थावरान्ते ॥ मूलतः सर्गेऽपि मोहम

यत्त्वात्तमोबहुलः ॥

तमोहरः । पुं । चन्द्रे ॥ न । ज्योतिषि ॥

निर्गुणं वामभागे च सव्यभागेऽङ्गुता

निजा । मध्ये नाथः स्वयं ज्योतिस्तज्यो

तरङ्गि

तिर्मेतमोहरम् ॥ वि । तमसो हर
यकर्त्तरि ॥ हरति । इञ् । अच् ।
तमसोहरः ॥

तम्पा । स्त्री । } गवि । सौरभेय्याम् ॥
तम्बा । स्त्री । } इतिहेमचन्द्रः ॥
तम्बिका । स्त्री । तम्ब्याम् ॥
तम्बी । स्त्री । तयी इति भाषाप्रसिद्धे
कान्दविकभाण्डे ॥

तयः । पुं । रचके ॥ तयति । तयरच-
णे गतौ च । अच् ॥

तरः । पुं । तरणे ॥ न । लोभे ॥ तरति
। तृ० । अच् । तरणं वा । कदोरप् ॥
तरचः । पुं । तरख इति प्रसिद्धे तरचौ ॥
तरचुः । पुं । मृगादने । तेंदुवावाघ इ
तितरख इत्यादिनाम्ना च ख्याते लघु
व्याघ्रे ॥ तरंगतिं मार्गे वा चिणोति
। चिणुहिंसायाम् । सित० डुः ॥

तरचुकः । पुं । तरचौ ॥ संचायांकन् ॥
तरङ्गः । पुं । वायुना नद्यादिजलस्य ति
र्यगूर्ध्वप्रवने । भङ्गे । ऊर्म्याम् । लह
र छेड इत्यादि भाषा ॥ तरति । तृ
प्रवनसन्तरणयोः । तरच्यादिभ्यश्च
त्यङ्गच् ॥ अम्नादिसमुत्फाले ॥

तरङ्गिणी । स्त्री । नद्याम् । तटिन्या-
म् ॥ तरङ्गाः सन्त्यस्याम् । अतद्गतिः
। पुष्करदिच्छादिनिर्वा । मृन्नेम्यो
ङीप् ॥

तरङ्गी

तरङ्गितः । वि । भङ्गिमति । सञ्जात-
तरङ्गे ॥ तरङ्गाः सञ्जाताभ्यः । ता०
इतच् ॥ यद्वा । तरङ्गवत्कृतः मन्त्र
न्नात् तत्करोतीति णिचि कर्त्तरिक्तः
। णादिष्टवद्भावात्तुपोऽणुक् ॥

तरणः । पुं । भेषके । उडुपे । डौंगा इति
भाषा ॥ स्वर्गे ॥ न । पारगमने । सन्त
रणे ॥ प्रवनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥

तरणिः । पुं । युमणौ । स्वर्गे ॥ भेषके
॥ अंभौ । किरणे ॥ ताम्रे ॥ स्त्री ।
नौकायाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तर-
न्यनेन संसारम् । तरन्यनयाका ।
तृ० । अर्त्तिः सृष्टृधर्मीत्यादिना तर-
तेरनिः ॥

तरणिपेटकः । पुं । काष्ठाम्बुवाहिन्याम् ॥
तरणिरत्नम् । न । माणिक्ये ॥
तरणी । स्त्री । नावि ॥ घृतकुमार्याम्
॥ पद्मचारिसयाम् ॥ कृदिकारादि
तिङ्गीष् ॥

तरण्डः । पुं । न । वडिशीसूचवन्धन
काष्ठे । छड इति डगन इति च भाषा ॥
प्रवे ॥ नौकायाम् ॥ कुम्भतुम्बीरम्भा
दिजप्रवे ॥ पुं । देशविशेषे ॥ तर-
ति । तृ० । बाहुलकादण्डन् ॥

तरण्डपादा । स्त्री । } नावि ॥ इ-
तरण्डा । स्त्री । } तिग्रवर-
तरण्डी । स्त्री । } लावली ॥

तरम्

तरतमः । अ । न्यूनाधिकभावेनेत्यर्थे ॥

तरत्-ह । स्त्री । भेलके । प्रवे ॥ प्रवसा
ने ॥ कारण्डवविचङ्गमे ॥

तरदी । स्त्री । कण्टकिट्टविशेषे ।

तीत्रायाम् । रक्तबीजकायाम् ॥

तरद्वटी । स्त्री । पक्कान्नविशेषे ॥ यथा

। घृतेन मर्दितां दध्ना कनिकां फे

नयेत् ततः । विधायवटिका स्तस्या

घृते मन्दाग्निना पचेत् ॥ प्रक्षिप्ताः

खण्डपाकेन कर्पूरेण विमिश्रयेत् ।

ततएताः समरिचा स्तरद्वयस्तु ताः

स्मृताः ॥ बल्या पुष्टिकरी हृद्या वृ-

ष्या पित्तानिलापहा । सुस्निग्धा क-

फदाश्चर्यं किञ्चित्सन्धानकृदिता ॥

तरन्तः । पुं । समुद्रे ॥ भेके ॥ आशरे ।

राचसे ॥ तीर्यने । तृ० । तृभूवृद्धि

वसीत्यादिनाजच् सचषित् ॥

तरन्ती । स्त्री । नौकायाम् ॥ तरति ती

र्यते ऽनया वा । जचः पित्तान् स्त्रीष् ॥

तरपण्यम् । न । आतरे । नद्यादिसक्ता

रशुक्ले ॥ तरणम् । तृ० । च्छेदो

प् । तरण्य पण्यम् ॥

तरन्वुजम् । न । तरवृज इति प्रसिद्धे

फले ॥ यथा । ज्येष्ठेमासि महेशा

नि पौर्णमास्यां निशाईके । तृष्णा

तुरा महाकाली भ्रमन्ती पिटुका

नने ॥ तज्जन्तात्राद्या तस्यैफलं

तरलि

दत्तं तरन्वुजम् ॥ तत्फलमवशात्

तृप्तावरदासिहरप्रिया ॥ यो मेदद्या

त् फलं रम्यं सचिरायुश्चतुर्युगमिच्छु

त्तरकामाख्यातन्त्रम् ॥

तरलः । पुं । हारमध्यमणौ ॥ हारे ॥

तले ॥ त्रि । चञ्चले ॥ कामुके । पि

त्रे ॥ भास्वरे ॥ मध्याग्न्यद्रव्ये ॥ द्रवी

भूते ॥ तरति । तृ० । अलच् ॥ त

रंलाति वा । आतद्वतिकः ॥ दृषादि

त्वादवा कलः ॥

तरलनयना । स्त्री । चञ्चलनेत्रायां वनि

तायाम् ॥ तरलेलोलनयनेयस्याः ॥

तरलनयनिः । पुं । वर्षद्वत्तविशेषे ॥

द्विजवरगणयुगमुपनय सकुसुमन

गणमिहरचय । सुदतिविमलमति

प्रक्षिपतिनिगदिततरलनयनिरिति

॥ यथा । अपहर पुरहर ममहर म

भिनवकलियुगभयहर । हिमगिरि

विहितशयनवर सुकृतसुखभयशश

रधरेति ॥

तरललोचना । स्त्री । चञ्चललोचना

याम् ॥ तरले लोचने यस्याः ॥

तरला । स्त्री । यवाग्राम् ॥ सुरायाम्

॥ मधुमक्षिकायाम् ॥ तरं लाति ।

ला० । कः । टाप् ॥

तरलावितः । पुं । चञ्चलाचरिते ॥

तरलितः । त्रि । आन्दोलिते । प्रेक्षोति

तरिणी

ते । कम्पिते । धूते । प्रेक्षिते । बुद्धि
ते । ता० इतच् ॥

तरवारिः । पुं । तरवार इति प्रसिद्धे ख
जे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ चतुरङ्गा रिपोः
सेना शिब्यन्ती स्तरवारिभिरितित
न्तराजस्य ॥ विशेषस्त्वस्यान्यत्र खड्ग
परीक्षायां युक्तिकल्पतरौ च द्रष्टव्यः ॥

तरः । न । वले ॥ रोगे ॥ ज्वरे । वेगे
॥ सवेगगतिवचने ऽस्य प्रयोगः ॥ ती
रे ॥ कपौ । प्रवगे ॥ वेगाख्यगुणे ॥
तरन्त्यनेन । तृ० । असुन् ॥

तरसम् । न । मांसे ॥ तरोवलमस्य
स्मिन् । अर्शश्चास्यच् ॥

तरसा । अ । जटिस्थर्थे । शैथ्ये ॥

तरस्थानम् । न । घट्टे ॥ तरस्थानम् ॥

तरस्वी । पुं । गरुडे ॥ बावौ ॥ त्रि । शू
रे ॥ बेगिनि ॥ तरोवलं जवोबा ऽस्था
स्ति । अस्मायामेवेति । वनिः ॥

तरान्धुः । पुं । नौकाविशेषे । होडे । व-
चने ॥

तरालुः । पुं । नौकाविशेषे ॥

तरिः । स्त्री । नौकायाम् ॥ वस्त्रादी
नां पेटके ॥ दशायाम् ॥ तरन्त्यनया
। तृ० । अचङ् ॥

तरिकः । पुं । प्रवे । भेलके ॥

तरिका । स्त्री । नावि ॥

तरिणी । स्त्री । नौकायाम् ॥

तरस

तरिता । स्त्री । तर्ज्ज्याम् ॥ गांजा ॥

तिभाषाप्रसिद्धमञ्जर्याम् ॥ यथा ।

संविदा काखकूटश्च ताम्रकूटश्च धु
स्तुरम् । अहिफेनं खर्जूरस स्तारि
का तरिता तथेति तन्त्रम् ॥

तरिरथः । पुं । अरिषे ॥ इति हारा
वली ॥

तरी । स्त्री । वस्त्रादिपेटके ॥ द्रोण्या
म् ॥ वेडायाम् । नावि ॥ गदाया
म् ॥ धूमे ॥ दशायाम् ॥ तरन्त्यन
या । तृ० । अचङ् । कृदिकारादिति
ङीष् ॥ पचादौ तरडिति पाठान्
ङीष् वा ॥

तरीः । स्त्री । नावि ॥ तरन्त्यनया ।
तृ० । अवितस्तुतन्त्रिभ्यर्ः ॥

तरीषः । पुं । स्वर्गे ॥ महोदधौ ॥ शो
भनाकारे ॥ भेले ॥ व्यवसाये ॥ स
मर्थे ॥ बोधे ॥ तरन्ति येन । तृ०
। कृतृभ्यामीषन् ॥

तरीषी । स्त्री । शक्रकन्यायाम् ॥

तरः । पुं । अगमे । द्रुमे ॥ तरन्ति नर
क मनेन रोपकाः । तृ० । भृशुशीतृ
चरीति उप्रत्ययः ॥

तरकुणिः । पुं । पक्षिविशेषे । वाग्गुदे
। वागुड इति भाषा ॥

तरखण्डः । पुं । तहृणां समूहे ॥ दृष्ट्वा

दिभ्यः खण्डः ॥

तद्वृत्तः

तद्वृत्तः । न । द्रुममूले ॥

तद्वृत्तः । पुं । एरुडे ॥ स्थूलजीरके ॥ न ।

कुञ्जपुष्पे ॥ वि । यूनि । जाततारुण्ये

॥ नूतने ॥ तरति । तृ० । चोरश्च

लोवेत्युनन् ॥

तद्वृत्तः । पुं । सप्ताहावधिज्वरे ॥ य

था । आसप्तरात्रं तद्वृत्तं ज्वरमाहु

र्मनीषिणः ॥

तद्वृत्तः । न । पञ्चदिनातीतद-
धिनि ॥

तद्वृत्तः । स्त्री । युवत्याम् । द्वितीयवयः

प्राप्तार्थानार्थाम् ॥ आपोडपाडुवेदा

त्वा तद्वृत्तं त्रिंशतामतेत्युक्तः ॥ तर

ति । तृ० । चोरश्चलोवेत्युनन् । वयस्य

चरमइतिडीप् । नञ्स्त्रीकगिति

वा ॥ गौरादिडीप् वा । स्वरेविशेषः

॥ दृक्कुमार्याम् । सहायाम् । दन्ती

दृक्चे ॥ श्रीडानामगन्धश्चे ॥ सेवती

इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे । सहायाम् ।

गन्धाद्यायाम् ॥

तद्वृत्तः । पुं । तिलकदृक्चे ॥

तद्वृत्तः । स्त्री । वातुल्याम् । वा

तद्वृत्तः । स्त्री । दुड पचीइति-

भाषा ॥

तद्वृत्तः । पुं । कण्टके ॥

तद्वृत्तः । पुं । वन्दाके ॥

तद्वृत्तः । पुं । वानरे ॥

तर्कः

तद्वृत्तः । पुं । नवीनपल्लवे । किञ्च-
लये ॥

तद्वृत्तः । पुं । तालद्रुमे ॥

तद्वृत्तः । स्त्री ।

तद्वृत्तः । स्त्री । वन्दाके ॥

तद्वृत्तः । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

तद्वृत्तः । स्त्री । नवमल्लिकाया

म् । सप्तलालतायाम् ॥ तरोर्विला

सिनी ॥

तद्वृत्तः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥

तद्वृत्तः । पुं । कर्पूरे ॥ इतिहारावली ॥

तद्वृत्तः । स्त्री । वन्दाके ॥

तद्वृत्तः । पुं । उत्पलकन्दे ॥

तर्कः । पुं । काङ्गायाम् ॥ वितर्के । व्य

भिचारशङ्कानिवर्तके ॥ सचपञ्चवि

धः । यथा । आत्माश्रयः १ । अन्यो

न्याश्रयः २ । चक्रकः ३ । अनवस्था

४ । प्रमाणवाधितार्थकः ५ इति ॥

ऊहे । अविज्ञाततत्त्वर्थे कारणीयप

त्तितस्तत्त्वज्ञानार्थे ऊहे ॥ अनुमाने

॥ व्याप्यारोपेण व्यापकारोपे । व्या

प्यारोपात् व्यापकप्रसङ्गने । यथा । व

र्त्तिर्न स्यात् तर्हिधूमेऽपि न स्यात् ॥

मीमांसादितर्कशास्त्रे । आगमावि

रोधिन्यायेन आगमार्थपरीक्षणे ।

विचारे ॥ बुद्धिसाधे । स्वमुह्यभू-

माचे ॥ हेतुदृष्टान्तात्मनि ॥ तर्कशम् ॥

तर्कवि

तर्कभावाथश्चुरादौ पटपुटेतिद-
ण्डके पठितः । भावेघञ् ॥ तर्को ऽ
र्थवाद इति कर्कोपाध्यायः । यथा ।
अक्ताः शर्करा उपदधातीतिविधिः-
श्रूयते । तत्राञ्जनसाधनं घृतं तैलं वा
तन्मध्ये केनाक्ता इतिसंशये तेजो-
वै घृतमित्यर्थवादात् घृतेनाक्ता इ-
ति निर्णीयते । अतस्तर्को ऽर्थवादः ॥
तर्कोमीमांसेति कल्पतरुकारः ॥ *
॥ अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्त-
र्केण योजयेत् । ना ऽप्रतिष्ठिततर्क-
ण गम्भीरार्थस्थानिश्चयः ॥

तर्ककः । पुं । याचके ॥ तर्ककारके ॥
तर्कयन् । वि । उत्प्रेक्ष्यमाणे ॥

तर्कविद्या । स्त्री । आन्वीक्षिक्याम् ॥

तर्कस्य न्यायस्य विद्या ॥ तथाहि । च-
तुर्विधेभ्यः पृथिव्यादिपरमाणुभ्यो वि-
श्रुत्युच्यते त एवोपादानभूता ना-
न्यत् । निमित्तकारणमीशः कर्तृत्वा-
त् कुलालबदिति तर्कविद्यायाः प्रमे-
यम् ॥ * ॥ अहो दुर्मतयः सर्वाः पुरुष-
स्य निरूपणे । तर्कविद्या न जानन्ति अ-
मेयं पुरुषोत्तमम् ॥ अमेयम् अभिन्न-
निमित्तोपादानत्वात् । यतएतदपि
न जानन्ति सर्वे प्रमेयजातं घटादिव-
त् कार्ममिति परमाणुपादानकारण-
मयपेक्षणीयमेवेति । परमाणूनां

तर्कुः

प्रमेयत्वहेतुना कार्यत्वसिद्धौ तत्रो-
पादानमपेक्षणीयम् । एवं तत्रतत्रा-
पीक्ष्यनवस्था स्यात् । अतो ऽप्रमेयः
परमात्मैवोपादानं नान्यदन्यकल्पि-
तम् अनपेक्षणात् । तथाहि । अम्भः
शीतकरान्तरीचनगरस्वप्नेन्द्रजाला-
दिवत् कार्यं मेयमसत्यमेतदुद-
यध्वंसादियुक्तं जगत् । शुक्तौ रूप्य-
मिव स्रजौ भुजगः स्वात्मावबोधे-
हरा वच्नाते प्रभवत्यथास्तमयते-
तत्त्वावबोधेदयादिति प्रबोधचन्द्रो-
दयः ॥

तर्कारी । स्त्री । जयाद्रुमे । अरणी इ-
तिभाषा । जाही इतिकश्चित् । त-
र्कमृच्छति । सृगतौ । कर्मण्यण् ।
डीप् । गौरादिस्त्वान् डीष्वा ॥

तर्क्किणः । पुं । } दद्गुप्ते ॥ इतिरत्न-
तर्क्किलः । पुं । } माला ॥

तर्क्की । वि । तर्कविशिष्टे । मीमांसके
॥ यथा । चैविद्यो हेतुकस्तर्क्की नैरु-
क्तो धर्मपाठकः । त्रयस्याश्रमिणः पू-
र्वे परिषत् स्यादशावरेतिमनुः ॥

तर्कुः । पुं । कपालनालिकायाम् । त-
र्कुव्याम् ॥ कृत्यतेनेन । कृतीबेष्टने
। कृतेराद्यन्तविपर्ययश्चेत्युः । कका-
रतकारयोर्विनिमयः । तकुआ इति
भाषा ॥

तर्ककः

तर्कुटम् । न । कर्त्तने । कातना इति

भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

तर्कुटी । स्त्री । तर्क्का ॥ इतिहारावली ॥

तर्कुपिण्डः । पुं । तर्कुस्थितस्तत्पिण्डे

। वर्त्तुलायाम् ॥ इतिहारावली ॥

तर्कुपीठी । स्त्री । तर्कुपिण्डे ॥ इति

हारावली ॥

तर्कुलासकः । पुं । तर्कुभ्रमणयन्त्रे । ज

ल्लोले । चरखा इतिभाषा ॥ इ० हा० ॥

तर्कुशाणः । पुं । तर्कुघर्षणपाषाणे । जा

मरे । सामके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

तर्कुः । पुं । तरकुके ॥ इतिशब्० ॥

तर्क्यः । पुं । यवचारे ॥

तर्जनम् । न । भर्त्तने ॥ भयजनने ॥

तर्ज्ज० । ल्युट् ॥

तर्जनी । स्त्री । प्रदेशिन्याम् । अङ्गुष्ठ

निकटाङ्गुलौ ॥ तर्ज्यते ऽनया । त

र्जभर्त्तने । करणे ल्युट् ॥

तर्ज्जिकः । पुं । देशविशेषे । तायिके ॥

तर्ज्जितः । त्रि । भर्त्तते ॥ तर्ज्यतेस्म ।

तर्जभर्त्तने । क्तः ॥

तर्क्यः । पुं । वत्से ॥ तृणोति तर्कोति

वा । तृणु अदने । अच् ॥

तर्क्यकः । पुं । गोपुत्रे । वत्से । वच्छा

इतिभाषा ॥ सद्योजातस्तु तर्क्यकः

॥ तृणोति तर्कोति वा । तृणु० ।

खुल् ॥

तर्पण

तर्प्तिः । पुं । स्मृत्यर्थे ॥ प्रवे ॥ इतिशब्दा० ॥

तर्त्तरीकम् । न । वहिचे । पोते । जहा

ज इतियवनभाषा ॥ त्रि । पारगे ॥

तर्हः । त्रि । हिंसके ॥ तर्हहिंसायाम् ।

अच् ॥

तर्हूः । पुं । दार्शननिर्मितदर्थ्याम् । दा-

रुहस्तके । डोइ इतिभाषा ॥ जलत

रणोपकरणे ॥ तर्ति० । त० । चो-

दुट्चेत्यर्दुडागमश्च ॥ तर्हति । तृ

णत्तिवा । तर्ह० । उट्तिर्हिंसाना

दरयोर्वा । दाहुलकात् ऊः ॥

तर्पणम् । न । तृप्तौ ॥ प्रीणने ॥ यच्च

काष्ठे ॥ महायज्ञविशेषे । पितृयज्ञे

। पित्रुदेश्याम्बुदाने । पितृणां कव्य

वालादीनाञ्च विधिना जलान्नदाने

न तृप्तिसम्पादने ॥ तद्विविधम् । प्र

धानमङ्गश्च ॥ तत्राद्यं यथा । तर्पणञ्च

शुचिः कुर्यात् प्रत्यहं स्नातको द्वि

जः । देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च

यथाक्रमम् ॥ विधवामधिकृत्य । त

र्पणं प्रत्यहं कार्यं भर्तुः कुशतिलो

दकैः । तत्पितु स्तत्पितुश्चापि-

नामगोत्रादिपूर्वकमिति ॥ * ॥ द्वि

तीयं यथा । नित्यं नैमित्तिकं का

म्यं चिविधं स्नानमुच्यते । तर्पणन्तु

भवेत्तस्य अङ्गत्वेन व्यवस्थितम् ॥

तर्पणाकरणे दे।षोयथा । नास्मि

तलः

क्यभावा दृश्वापि न तर्पयति वैसु
 तः । पिबन्ति लेहनिःस्त्रावं पितरो
 वै जलाधिने इति ॥ जीवत्पितृ-
 कस्य तन्निषेधो यथा । दर्शस्नानं गया
 आहं तिलै स्तर्पण मेव च । न जीव
 त् पितृको भूप कुर्यात् कृत्वा घमा
 मुयादिति ॥ तृपप्रीणने । भावे ल्युट् ॥
 तर्पणी । स्त्री । गुरुस्त्वन्ध्वद्रुमे ॥
 तर्पणेच्छुः । पुं । भीष्म ॥ त्रि । तर्पणा
 काङ्क्षे ॥
 तर्पिणी । स्त्री । चारय्याम् । पद्मचारि
 ग्यामोषधौ ॥
 तर्प्य । न । यूपाग्रे ॥ तरति । तृ० । सर्व
 धातुभ्योमनिन् ॥
 तर्प्यटः । पुं । वत्सरे ॥ चक्रमर्द ॥
 तर्पः । पुं । लिप्सायाम् ॥ उदन्त्यायाम्
 ॥ भेलके ॥ तर्पणम् । जितृषपिपा
 सायाम् । घञ् ॥ तरन्त्यनेन । तृ० ।
 वृत्तवदी तपोत्रा ॥
 तर्पणम् । न । तृषि । पिपासायाम् ॥
 जितृषः । ल्युट् ॥
 तर्पितः । वि । सटृष्णे । तृषिते ।
 तिसाया इति भाषा ॥
 तर्हि । अ । विशेषे ॥ तदर्थे ॥ तस्मिन्
 काले । अनद्यतने हिंस्वत्यतरस्याम् ॥
 तलः । पुं । तालमहीरुहे ॥ चपेटे ॥ त्स
 रौ ॥ सव्येन पाणिना तन्त्रीघाते ॥

तलित

आधारे ॥ स्वभावे ॥ पुं । न । अघो
 भागे । अनूर्द्ध्वे । तले इति नीचे इति च
 भाषा ॥ स्वरूपे ॥ यथा । महीतल
 म् ॥ न । कानने । वने ॥ कार्यवीजे
 ॥ आलवाले । गर्ते ॥ पादतलस्य म
 ध्ये ॥ स्त्री । न । । ज्याघातदारणे ॥
 तलति । तलप्रतिष्ठाम् । पचाद्यच् ॥
 तलकम् । न । पुष्करिण्याम् । तलाव
 इति हिंदू भाषा ॥ इति हारावली ॥
 तलप्रहारः । पुं । चपेटे । चर्वणि । त-
 लाघाते ॥
 तलसारकम् । न । अश्वस्यवत्तलस्य लक्ष्म
 नरज्जौ । वक्रपट्टे । तङ्ग इति भाषा ॥
 तलहृदयम् । न । पादतलस्य मध्ये ॥
 तला । स्त्री । गोधायाम् । ज्याघात
 वारणे ॥
 तलाची । स्त्री । नलनिर्मिते कटे ॥
 तलातलम् । न । अतलादिषु पञ्चमेऽ
 धो भुवने ॥
 तलिका । स्त्री । वक्रपट्टे । तलसारके ॥
 तलित् । स्त्री । विद्युति । तडिति ॥
 डलयोरेकत्वस्मरणात् वर्णविपर्ययः ॥
 तलितः । वि । आज्यादिभृष्टमांसादौ ॥
 तलितमांसम् । न । पक्वमांसप्रभेदे ।
 भृष्टमांसे ॥ यथा । शुद्धमांसविधाने
 न मांसं सव्यक् प्रसाधितम् । पुन-
 स्तदाज्ये सम्भृष्टं तलितं प्रोच्यते वु-

तल्लः

धैः ॥ तलितं बलमेधाग्निमांसैजः

शुक्रवृद्धिदृक् । तर्पणं लघुसुस्निग्धं रे

चनं दृढताकरम् ॥

तलितः । वि । विरले ॥ स्तोके ॥ स्व-

च्छे ॥ दुर्वले ॥ न । शय्यायाम् ॥

तलति तल्यते वा । तल० । तलि

पुलिभ्यामिनन् ॥

तलिमम् । न । कुट्टिमे ॥ तले ॥ च-

न्द्रहासे ॥ विताने ॥

तलुनः । पुं । पवने ॥ यूनि ॥ तरति

। त० । चोरश्चलोवे च्युनन् ॥

तलुनी । स्त्री । युवत्याम् । तरुण्या

म् ॥ वयस्यचरम इति नञ्सञ्जिति

वा डीप् । गौ० डीष् वा ॥

तलेक्षणः । पुं । शूकरे ॥ इतिशब्दाः ॥

तलोदरी । स्त्री । भार्यायाम् ॥

तलोदा । स्त्री । नद्याम् ॥

तल्कम् । न । घने ॥ इतित्रिकाण्ड

शेषः ॥

तल्पम् । न । अट्टे ॥ कलत्रे । दारेषु ॥

शय्यायाम् ॥ तल्यते ऽस्मिन् । तल०

। खण्डशिल्यशष्पेति साधु ॥

तल्पकीटः । पुं । मत्स्ये ॥

तल्पनम् । न । करिपृष्ठे ॥ पृष्ठवंशस्य

मांसे ॥

तल्लः । पुं । जलाधारविशेषे । तलाव

इति हिन्दूभाषा ॥ न । विले । आल

तविषः

वाले ॥ वि । तस्मिन् खीने ॥

तल्लजः । पुं । मतल्लिकायाम् । प्रशस्ते

॥ लजति । लजकान्तौ । पचाद्यच्

। तल्लजः । अयमजहल्लिङ्गः समा

से उत्तरपदे भवति । यथा । प्रश-

स्ताकुमारी कुमारीतल्लजः । तल्ल

जस्य ह्रदिशब्दत्वात् प्रशंसावचनैश्चे

तिसमासः ॥

तल्लिका । स्त्री । कुञ्चिकायाम् । कूर्चि

कायाम् । कूची ताखी इत्यादि

भाषा ॥

तल्ली । स्त्री । तरुण्याम् ॥

तवचीरम् । न । पयःचीरे । यवजे ।

तीखुर इति भाषा ॥ तवचीरन्तुमधु-

रं शिशिरं दाहपित्तहृत् । चयकास

कफश्वासास्त्रदोषं हन्ति च सेवनात् ॥

तवचीरी । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

तवराजः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

तवराजोद्भवखण्डः । पुं । यवासशर्करा

भवखण्डे । सिद्धमेादके ॥

तवर्गः । पुं । तादिपञ्चवर्णेषु ॥

तवर्गीयः । पुं । तवर्गभवेवर्णे ॥ वर्गान्ता

च्चेति ठक् ॥

तविषः । पुं । स्वर्गे ॥ महोदधौ ॥ त-

वेति सौवेधातुः । तवेर्णिहेति टिषच्

॥ सुवर्णे ॥ शोभनाकृतौ ॥ व्यवसा

ये ॥ भेले ॥

तस्थिवा

तविषी । स्त्री । शक्रकन्यायाम् ॥ धरि
याम् ॥ नद्याम् ॥ वैदिकनिघण्टौ
तु वलेपि ॥ टित्त्वान् डीप् ॥
तष्टः । त्रि । तनूकृते ॥ तक्ष्यतेस्म ।
तच्चू० । क्तः । स्फोरितिकलोपेष्ट
त्वम् ॥

तष्टिः । स्त्री । काष्ठतक्षणे ॥

तसरः । पुं । वस्त्रजात्यन्तरे । ठसर
इति भाषा ॥ सूत्रवेष्टने । तासनी
इति गौडभाषाप्रसिद्धे तन्त्रवायो
पकरणे ॥ तनेति । तनु० । तन्पृषि
भ्यांक्वरन् । अनुदात्तोपदेशे च्यादि
नानुनासिकलोपः ॥

तस्करः । पुं । चोरे ॥ द्विविधां स्तस्कर
रान् विद्यात् परद्रव्यस्पर्धारकान् । प्र
काशांश्च प्रकाशांश्च चारचक्षुर्मही
पतिः ॥ प्रकाशवस्त्रका स्तेषां नानाप
रूपोपजीविनः । प्रच्छन्नवस्त्रका स्वेते
येस्तेनाटविकादयः ॥ तत्करोति । दि
वाविभेक्ष्यन्न किंयत्तद्वहुष्वित्यच् ॥
तद्वृद्धतोः करपत्त्यो रितिसुट्दलो
पौ ॥ दमनवृद्धे ॥ प्रकाशके ॥

तस्करस्त्रायुः । पुं । काकनासालतायाम् ॥

तस्करि । स्त्री । कोपनायां नार्याम् ॥

तस्थिवान् । त्रि । स्थितिमति । स्थिते

॥ ष्टा० । छन्दसिलिट् । द्वित्वादिका
र्थम् । लिट् । कानजादेशः ॥ कसु-

ताडनी

श्चेतिकमुप्रच्ययोवा ॥

तस्थूः । पुं । स्थावरे ॥

ताच्छील्यम् । न । नियततत्त्वभावता
याम् ॥ भावेष्ट्यञ् ॥ताटङ्कः । पुं । तालपत्रे । कर्णिकायाम्
। ताडङ्के ॥ गुर्वचरे ॥ताटस्थ्यम् । न । उदासीनत्वे ॥ निक
टस्थत्वे ॥ताडः । पुं । ताडने ॥ घोषे । शब्दे ॥
मुष्टिमेयतृणादिषु ॥ अशौ ॥

ताडका । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥

ताडकान्तकः । पुं । श्रीरामे ॥

ताडकाफलम् । न । दृढदेहायाम् ॥

ताडकेयः । पुं । मारीचराक्षसे ॥ ता
डकाया अपत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥ताडङ्कः । पुं । कर्णभूषायाम् । कर्णदर्प
णे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥

ताडनम् । न । आघाते ॥ यथा । शता

पराघे वनितां पुष्पेणापि न ताडयेत्

। दोषान्न गणयेत् स्त्रीणां गुणानेव

प्रकाशयेदितिमान्विकाः ॥ लालने

वहवोदेषा स्ताडने वहवोगुणाः ।

तस्मात् पुत्रश्च शिष्यश्च ताडयेन्नतु
लाडयेत् ॥

ताडनी । स्त्री । अश्वताडनयष्टग्राम् ।

कशायाम् ॥ ताड्यते ऽनया । तडआ

घाते । गत्यन्तः । ल्युट् । डीप् ॥

ताण्डवि

ताण्डपचम् । न । ताण्डके ॥

ताण्डागम् । न । तण्डागोदके ॥ यथा ।
 प्रशस्तभूमिभागस्यो बहुसंवत्सरो
 पितः । अलाशय स्तण्डागः स्यात्ताण्डा
 गंतज्जलं स्मृतम् ॥ ताण्डाममुदकं स्वा
 दु कषायं कटुपाकि च । वातलं बहुवि
 द्गुणं मल्लक्ष्णं पित्तकफापहम् ॥ त
 ण्डागस्येदम् । अण्ड ॥

ताण्डिः । स्त्री । ताण्डीद्रुमे । ताण्डियात
 इति गौड भाषाप्रसिद्धे ॥

ताण्डी । स्त्री । पण्डुद्रुमे । ताण्डियात-
 इति गौडभाषा ॥ आभरण विशेष
 इति दुर्गसिंहः ॥

ताण्डमानः । वि । पटहादिवाचे ॥ वि ।
 तत्कासताडिते । इत्यमाने । ताण्ड
 मयुक्ते ॥

ताण्डः । पुं । मुन्यन्तरे ॥

ताण्डवः । पुं । न । लास्ये । नृत्ये ॥ पुं
 नृत्यं ताण्डवं प्राहुः स्त्री नृत्यं लास्य
 मुच्यते ॥ तण्डुना प्रोक्तम् । तेन प्रो
 क्तमिच्यते ॥ तृणान्तरे ॥ उद्धतनृ
 त्ये ॥ चिखुनि (॥ ॥) ॥

ताण्डवतालिकः । पुं । नन्दिनि । शि
 वद्वारिणि ॥

ताण्डवप्रियः । पुं । शिवे ॥ चि । नृत्य

प्रिये ॥ ताण्डवं प्रियं यस्य ॥

ताण्डवितम् । न । नर्त्तिते ॥

तादर्थ्य

ताण्डि । न । नृत्यशास्त्रे ॥

ताण्डी । पुं । सान्नः शाखाविशेषा ऽ
 ध्यायिनि ॥

तातः । पुं । जनके । पितरि ॥ अनुक-
 र्ण्ये ॥ वि । पूज्ये ॥ चतुष्कले (॥ ॥)
 आदिगुरौ ॥ तनोति । तनुं । द्रुत
 निभ्यां दीर्घश्चेति क्तः । अनुदात्तेति
 नलोपः ॥

तातगुः । पुं । द्रुताते । काका चाचा
 इति भाषा ॥ चि । जनकस्य हिते ॥

तातजनयित्व्यौ । स्त्री । मातापितोः
 ॥ द्विवचनान्तोऽयम् ॥

ताततुल्यः । वि । पितृसमे । मनोज
 वसे ॥ तातेन तुल्यः ॥

तातनः । पुं । खञ्जने ॥

तातलः । पुं । रजि । रोगे ॥ पाके ॥
 लोचकूटे ॥ मनोजवे । ताततुल्ये ॥

चि । तप्तमात्रे ॥

तातिः । पुं । पुत्रे ॥ इति जटाधरः ॥

तात्कालिकः । पुं । तत्कालभवे ॥

तात्कालिकविकारः । पुं । विस्वासास्ये
 भावे ॥ तात्कालिकविकारः स्याद्वि-
 चासे ऽङ्गक्रियादिषु ॥

तात्पर्यम् । न । तत्परतायाम् ॥ व

क्तुरिच्छायाम् ॥ अभिप्राये ॥ तत्प

रस्य भावः । व्यञ्जम् ॥

तादर्थ्यम् । न । तदर्थस्ये । तस्मैऽदम्

तानत्र

तदर्थम् । तस्य भावः । ब्राह्मणादि-
ज्ञात् ष्यञ् ॥

तादात्म्यम् । न । तत्स्वरूपे ॥ अभेद
सम्बन्धे ॥ तस्य आत्मा तदात्मा । त
दात्मनो भावः । ब्रा० ष्यञ् ॥

तादृशः । वि । तादृशि ॥ सद्ब्रह्म दृश्यते ।
तमिव पश्यति वा । दृशिर् प्रेक्षये
। त्यदादिष्वित्यत्र कस्योपिवाच्य इति
कः । आसर्वनामः इत्यत्र दृष्टे चे
तिवार्तिकेणात्वम्

तादृक्-ग् । चि । तथाविधे । उपमान
गोचरे । तादृशे ॥ तमिवेव पश्यन्ति
सद्ब्रह्म पश्यति दृश्यते वा । त्यदादि
षु दृश्य इति किञ् । आसर्वनाम इत्या
त्वम् । व्रश्चेति घः । जश्चेनङ् । कु
ञ्चेनङ् । चत्वेनङ् । कः ॥

तादृशः । पुं । तादृशि ॥ सद्ब्रह्म दृश्यते
तमिव पश्यति वा । त्यदादिष्विति
कञ् ॥

तानः । पुं । गानाङ्गविशेषे ॥ यथा । वि
स्तार्यते प्रयोगा यैर्मूर्च्छनाशेषतं
श्रवाः । तानास्तेष्वनपञ्चाशत् सप्त
स्वरसमुद्भवाः ॥ तेभ्य एव भवन्त्ये
कूटस्थानाः पृथक् पृथक् । तस्युः पञ्च
सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ न ।
विस्तारे ॥ ज्ञानविशेषे ॥

तानवम् । न । तनुच्चे ॥ माचेतनुता

तान्दूर

याम् ॥ यथा । तानवं तनुतामाचे
दैर्घ्यस्य भ्रमणादिकृतम् ॥ तनेर्भावः
। इगन्ताच्चेत्यञ् ॥

तानूरः । पुं । आवर्त्ते । पयसाश्रमे ॥
तान्तः । त्रि । स्नाने ॥ क्लान्त । श्रान्ते ॥
तान्त्वः । त्रि । प्रावरणान्तरे ॥ तन्तूनां
विकारः । धोरञ् ॥

तान्त्रिकः । त्रि । ज्ञातसिद्धान्ते । शास्त्र
तत्त्वज्ञे । ब्रह्मणादिनि कौलिके ॥ य
थानरेषु तन्त्रज्ञाः सरितां जाह्नवी
यथा । यथा ऽहं विदिवेशाना मागमा
नामिदं तथा ॥ तन्त्रं सिद्धान्त मधीते
वेदवा । उक्त्यादिच्छाट्ठक् ॥ त-
न्त्रसम्बन्धिनि ॥

तान्दूरम् । न । मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥

यथा । अङ्गारपूर्णागर्त्ते यदलस्य म
वलयमितम् । संस्कृतं पिहितं मांसं
पक्वं तान्दूरं मुच्यते ॥ सुखादुतान्दूरं
न्तु । पचेद्गर्त्तेनारीक्ष्यं लम्बिसम्भा
रसम्भृतम् । चतुर्दिग्गण्डलाकारे
पार्श्वप्रज्वलितानले । विपक्वं सुरभि
स्वादु तान्दूरमिति कीर्तितम् ॥ अ
न्यच्च । कोदिकायां सुसम्भार मल-
य मवलयितम् । मांसं पिधाय वा
द्यादिज्वालयत्यस्वेदितं वरम् ॥ ता-
न्दूरं कचिदं वल्यं मृदु पयतमं स्मृ-
तम् । सद्यो हतं नवं स्थूल मन्यथा-

तापस

दोषकारकमिति ॥

तापः । पुं । सन्तापे ॥ कृच्छ्रे ॥ तपनम्

। तपसन्तापे । घञ् ॥

तापकः । पुं । ज्वरे ॥ चि । तापकृति ॥

तापयति । तप० । खुल् ॥

तापत्यः । पुं । अर्जुने ॥ इति पु० ॥

तापत्रयम् । न । आध्यात्मिकाधिभौति

काधिदैविकदुःखत्रये ॥ आध्यात्मि

कादिभैवेयज्ञात्ता तापत्रयं बुधः । उ

त्पन्नज्ञानवैराग्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं

फलम् ॥ तापानां त्रयम् ॥

तापनः । पुं । सूर्ये ॥ कामवाणे ॥ अ-

सुरविशेषे ॥ सूर्यकान्तमणौ । चि ।

तापके । तापयितरि ॥ तापयति ।

तप० कर्त्तरि ल्युः ॥

तापनीयः । पुं । निष्कपरिमिते सुवर्णे

॥ तपनीयस्य विकारः परिमाणः ।

जातरूपेभ्यः परिमाण इत्यण् ॥

तापसः । पुं । दमनकवृक्षे ॥ वकपक्षिणि

॥ न । तमालपत्रे । तेजपात इति भा

षा ॥ चि । तपस्विनि ॥ वानप्रस्थे ॥

तपोऽस्यास्ति । अण्वेच्यण् ॥ यद्वा ।

तपःश्रीलमस्य । छत्रादिभ्योः ॥

तापसतरुः । पुं । } इन्द्रदीवृक्षे । इं

तापसद्रुमः । पुं । } गुआ इति भाषा

॥ तापसेपयुक्ततरुः ॥

तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री । गर्भदात्री

तापी

क्षुपे ॥

तापसप्रियः । पुं । पियालद्रुमे ॥

तापसप्रिया । स्त्री । शालायाम् ॥

तापसेष्टः । पुं । पियाले । चारे ॥

तापहरी । स्त्री । ताहरी इति प्रसिद्धे

व्यञ्जनपदार्थे ॥ यथा । घृते हरिद्रा

संयुक्ते माषाणां भर्जयेद्वटीः । तण्डु

लांश्चाऽपिनिर्द्धातान् सहैवपरिभ

र्जयेत् ॥ सिद्धियोग्यं जलं तत्रप्रक्षि

प्य कुशलः पचेत् । लवणार्द्रकहिङ्गू

नि मात्रया तत्रनिःक्षिपेत् ॥ एषासि

द्धिं समायाता प्रोक्ता तापहरीबुधैः

॥ भवेत्तापहरीवत्या वृष्या स्नेहा

गमाचरेत् । वृंहणीतर्पणीरुच्यागु

र्वी तत्र गुणाः स्मृताः ॥

तापिच्छः । पुं । तमालवृक्षे ॥ तापिनं

छादयति । छद० । कर्मण्यण् । घृ

षोदरादिः ॥ न । तमालपुष्पे ॥

तापिच्छस्यपुष्पम् । फलेलुमितितद्धि

तस्यलुक् । द्विहीनं प्रसवे सर्वमिति

क्लीवता ॥

तापिञ्जम् । न । धातुमाचिके ॥ इति

राजनिर्घण्टः ॥

तापितः । चि । पीडिते ॥ जातसन्तापे ॥

। तपगया इति भाषा ॥ तापःसञ्जा

तोस्य । ता० इतच् ॥

तापी । पुं । वुडे ॥ चि । तापवन्नि ॥

तामलि

तापोऽस्याऽस्ति । अतश्च निठनावि-
तीनिः ॥

तापी । स्त्री । विन्याद्विप्रसिद्धायां पश्चि-
मवाहिन्यां सरिति ॥ यमुनायाम् ॥

तापीजम् । न । स्वर्णमाचिके ॥

ताप्यः । पुं । न । धातुमाचिके ॥

ताप्यकम् । न । माचिके ॥

तामः । पुं । भीषणे ॥ दोषे ॥

तामरम् । न । जले ॥ घृते ॥ इ० रुद्रः ॥

तामरसम् । न । पद्मे ॥ तामे ॥ का-

चने ॥ तामरे जले सस्ति । घसस्व

मे । अन्येभ्योपीतिङः ॥ यद्वा । त-

म्यते । तमु० । घञ् । नोदाचोपदे

शस्येतिनिषेधस्यानित्यत्वाच्च घृदि

निषेधः । रस्यते । रसआस्वादे ।

चु० । अदन्तः । एरच् । तामश्चतश्

सञ्च ॥ जगतीछन्दःप्रमेदे । यथा

। इहवद तामरसं नजजायः ॥ स्फु

टमुषमामकरन्दमनोक्षं व्रजखलना

मयनालिनिपीतम् । तत्रमुखताम

रसं मुरश्वो हृदयतडागत्रिकाशि

ममास्तु ॥

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ ता

मस्या सावामलकीच । पृषोदरादिः ॥

तामलिप्तम् । न । } तमोलुकवृत्ति

तामलिप्ती । स्त्री । } प्रसिद्धे दामलि

प्ते देशे । विष्णुगृहे ॥

तामस

तामसः । पुं । भुजगे ॥ खले ॥ उलूके

॥ भूताद्यहङ्कारे ॥ अधर्माज्ञानावै

राग्यानैश्वर्याभिधानेषु चतुर्षु बुद्धिध

र्मेषु ॥ चतुर्थे मनौ ॥ न । कृष्णे धने

॥ यथा । पार्श्वकद्युतचौर्यार्तिप्रति

रूपकसाहसैः । व्याजेनोपार्जितं य-

त्तु तत् कृष्णं समुदाहृतम् ॥ पार्श्व

कः अपावः सन्पाचतया योजयति ।

आर्च्यापरपीडया । प्रतिरूपकेण

कृषिमरत्नादिना । साहसेन समुद्र

यानगिर्यारोहणादिना । व्याजेन ब्रा

ह्मणवेगेन शूद्रः । दना । कृष्णं ताम-

सम् । वि । तमसायुक्ते ॥ तमोवृत्तौ ॥

तामसकीलकः । पुं । राहुसुते-

षु केतुषु ॥ यथा । तामसकीलक

सञ्ज्ञा राहुसुताः केतवश्चयस्त्रिंश

त् । वर्णस्थानाकारैस्तान् दृष्टार्कै

फलं ब्रूयात् ॥ ते चार्कमण्डलगताः

पापफलाश्चन्द्रमण्डले सौम्याः । ध्वा

ङ्क्षकवन्धप्रहरणरूपाः पापाः श-

शाङ्गेऽपि ॥ तेषामुदये रूपाण्यम्भः

कलुषं रजोवृत्तं व्योम । नगतकशि

खरामर्हः सशर्करो वातमारुतश्च-

ण्डः ॥ ऋतुविपरीतास्तरवोदीप्ता

मृगपक्षिणोदिशांदाद्याः । निर्घात

महीकम्पादयो भवन्त्यत्र चोत्पाताः

॥ अम्भः कलुषादीनामुत्पातानां नि

तामसः

फलत्वमाह । न पृथक् फलानि-
 तेषां शिखिकीलकराहुर्दर्शनानि
 यदि । तदुदयकारण मेषां केत्वा
 दीनां फलं क्रमाद् ब्रूयात् ॥ * ॥ ताम
 सकीलानां दर्शनवशात् फलमाह ।
 यस्मिन् यस्मिन् देशे दर्शन माया
 न्ति हर्यविम्बस्थाः । तस्मिंस्तस्मिन्
 व्यसनं महीपतीनां परिज्ञेयम् ॥
 ॥ चतुःप्रस्थानशरीरा मुनयोप्युत्
 सृष्टधर्मसञ्चरिताः । निर्मासबालह
 स्ताः कृच्छ्रेणायान्ति परदेशम् ॥ त
 स्करविलुप्तचित्तः । प्रदीर्घनिः श्वास
 मुकुलिताक्षिपुटाः । सन्तः सन्नश
 रीराः शोकोद्भववाष्पमुदृष्टः ॥ चा
 मा जुगुप्सुमानाः स्वन्वपतिपरचक्र-
 पीडिताः मनुजाः । स्वन्वपतिचरितं क
 र्म च पुराकृतं प्राप्नुवन्त्यन्ये ॥ गर्भेष्व
 पिनिष्पन्ना वारिमुचो न प्रभूतवारि
 मुचः । सरितो यान्ति तनुत्वं क्वचित्
 क्वचिज्जायते सस्यम् ॥ * ॥ तेषामाकृ
 तिवशेनफलमाह । दण्डेनरेन्द्रसृष्ट्यु
 र्याधिभयं स्यात्कवन्धसंस्थाने । ध्वा
 ङ्चेचतस्करभयं दुर्भिक्षं कीलकेऽ
 र्कस्थे ॥ राजोपकरणरूपै श्च बध्वज
 चामरादिभिर्विदुः । राजान्यत्त्वकृद
 र्कः स्फुलिङ्गधूमादिभिर्जनहा ॥ य
 को दुर्भिक्षकरो द्याद्याः स्युर्नरपतेर्वि

तामिस्रः

नाशाय । सितरक्तपीतकृष्णैस्त्रैर्विदुः
 ऽर्कोनुवर्णमः ॥ * ॥ विशेषफलान्याह
 । दृश्यन्ते च यत स्तेरविविम्बस्योत्थि
 तामहोत्पाताः । आगच्छतिलोका
 नां तेनैवभयं प्रदेशेनेति वाराहीसं
 हिता ॥
 तामसयज्ञः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ यथा ।
 विधिहीन मसृष्टान्नं मन्त्रहीनमद
 च्छिणम् । श्रद्धाविरहितं यज्ञं ताम
 सं परिचक्षते ॥ तामसानां यज्ञः ॥
 तामसाहारः । पुं । तामसप्रकृतीना-
 माहारे ॥ यातयामं गतरसं पूतिप
 र्युषितश्चयत् । उच्छिष्टमपिचामे-
 ध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥
 तामसिकः । त्रि । तामसे । तमोगुण-
 कार्ये ॥
 तामसी । स्त्री । निशायार् ॥ दुर्गाया
 म् ॥ तमोन्वितायाम् ॥ जटामां-
 स्याम् ॥
 तामिस्रः । पुं । विपर्ययविशेषे ॥ सचा
 ष्टादशधा । यथा । शब्दादयोदशवि
 षया रञ्जनीयाः स्वरूपतः । ऐश्वर्य
 चाणिमादिकं नस्वरूपतोरञ्जनीयम्
 । किन्तुरञ्जनीयशब्दाद्युपायः । ते
 चशब्दादय उपस्थिताः परेणोपह-
 न्यमाना स्तदुपायाश्चाणिमादयः
 स्वरूपेणैव कोपनीया भवन्तीति श

ताम्बूल

ब्दादिभिर्देशभिः सहाणिमाद्यष्टक-
मष्टादशेति । तद्विषयोद्देशस्तामि-
स्त्रो ऽष्टादशविषयत्वादष्टादशधेति
साङ्ख्याः ॥ भोगेच्छाप्रतिघाते स-
ति क्रोधे ॥ राक्षसे । तमिस्त्राचारि-
णि ॥ न । अन्यकारमये नरके ॥ प-
रवित्तापत्यकलत्रापहर्ता यमदूतै-
र्यन्निपात्यते ॥ तमिस्त्र मस्मिन्
अस्या ऽस्तिवा । ज्योत्स्ना तमिस्त्र-
त्यम् ॥

ताम्बूलम् । न । क्रमुके । गुवाके ॥ ना-
गवल्लीदले । पानइति प्रसिद्ध ॥ ता-
म्यति । तमु । पिञ्जादिच्चात् ऊलच्
धातोर्बुक् दीर्घच्च ॥ ताम्बूलं कटु-
तिक्तमुष्णमधुरं चारं कषायान्वि-
तं वातघ्नं कृमिनाशनं कफहरं दुर्ग-
न्धनिर्नाशनम् । वक्त्रस्याभरणं विशु-
द्धिकरणं कामाग्निसन्दीपनं ताम्बूल-
स्य सखे त्रयोदशगुणाः स्वर्गेपिते दु-
र्लभाः ॥ अपिचाहुः । ताम्बूलं विश-
दं रुच्यं तीक्ष्णोष्णं तुवरं सरम् ।
वश्यंतिक्तं कटु चारं रक्तपित्तकरं
लघु ॥ वल्यंशेषमास्यदैर्गन्धमलवा-
तश्रमापहम् ॥ * ॥ अनिधाय मु-
खेपर्णं पूगं स्वादयते नरः । मतिभं-
शो दक्षिः स्यादन्ते न स्मरते हरि-
म ॥ * ॥ पर्णमूले वसेद्याधिः पर्णा

ताम्बूल

श्रे पापसञ्चयः । चूर्णपर्णं हरेदायुः
शिराबुद्धिविनाशिनी ॥ नायुरग्र वि-
षमूले मध्य ऽलक्ष्मी र्व्यवस्थिता ।
तस्मादग्रश्चमूलञ्च मध्यं पर्णस्य वर्ज-
येत् ॥ चूर्णाधिकं हरतिगन्ध मथा-
धिपूगं रागं तथाधिकदलञ्च सुगन्धि-
कारि । ताम्बूलमुत्तममिदं रसना-
ग्रभिन्नपर्णनिशास्वधिकखण्डित पर्णं
मज्जि ॥ ताम्बूलं न हितं प्रोक्तं शरी-
रे रुचदुर्वले । ज्वरास्यशोषपित्ता-
स्त्रमदमूर्च्छाचिरोगिषु ॥ ताम्बूला-
त्युपयोगात् स्याच्छोषः पित्तानिला-
स्रता । देहदृक्केशदन्ताग्निश्चोष-
र्णबलक्षयः ॥ * ॥ विना पर्णं मुखे
दत्त्वा गुवाकं भक्षये यदि । ताव ज्ञ-
वति चण्डालो यावज्ज्ञां न गच्छति
॥ * ॥ ताम्बूलं विधवास्त्रीणां यती-
नां ब्रह्मचारिणाम् । तपस्विनाञ्च वि-
प्रेन्द्रगोमांससदृशं घृवम् ॥ इति ब्र-
ह्मवैवर्तपुराणम् ॥

ताम्बूलकरङ्कः । पुं । पानवट्टा इति प्रसि-
द्धे ताम्बूलपात्रे । स्थग्याम् ॥
ताम्बूलदः । वि । वाग्गुलिके । ताम्बूल-
दातरि ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥ ताम्बूलं
ददाति । डुदाञ् । आतइतिकः ॥
ताम्बूलपत्रः । पुं । पिण्डालौ ॥
ताम्बूलरागः । पुं । मसूरे ॥ ताम्बूल

ताम्रम्

रङ्गे ॥

ताम्रबल्लिका । स्त्री । ताम्रवल्याम् ॥
 ताम्रबल्लि । स्त्री । ताम्रवल्याम् ॥ ता-
 न्यति । तमु० । क्षिप् । अनुनासिक
 सेतिदीर्घः । वेत्ति । वृत्तमज्जने
 । चुरादीनां णि ज्वा । इमुपधेतिकः
 । ताम् चासौबुलश्च । पृषोदरादिः
 । ताम्रबल्लावल्ली । शाकपार्थि-
 वादिः ॥

ताम्रलिकः । पुं । ताम्रलिनि ॥
 ताम्रली । चि । राच्चां ताम्रलाधिकृ-
 ते । तंबोली इति प्रसिद्धे जात्य-
 न्तरे ॥

ताम्रली । स्त्री । ताम्रबल्ल्यान् ॥
 ताम्रलात् गौरादिङीष् ॥

ताम्रम् । न । तावां इति प्रसिद्धे तैजस
 धातुविशेषे । शुल्के । स्नेहमुखे ।
 नैपालिके ॥ अस्योत्पत्त्यादयो यथा
 । शुक्लं यत् कार्त्तिकेयस्य पतितं धर-
 णीतले । तस्मात् ताम्रं समुत्पन्न
 मिदमाहुः पुराविदः ॥ जपाकुसुम
 सङ्काशं स्निग्धं मृदुघनचमम् । लोह
 नागोज्झितं ताम्रं मारुताय प्रशस्य-
 ते ॥ कृष्णं रुक्षमतिस्तब्धं स्वेतञ्चा-
 पिघनसहम् । लोहनागयुतञ्चेति
 शुक्लं दुष्टं प्रकीर्तितम् ॥ ताम्रं कषा-
 यं मधुरं सतिक्तं मल्लश्च पाके कटु-

तल्लः

सारकञ्च । पितापहं सौमहरं च श्री-
 तं तद्रोपणं स्यान्नघु लैखनञ्च ॥ पा-
 ण्डूदरार्थी ज्वरकुष्ठकासश्वासचयान्-
 पीनस मल्लपित्तम् । शोथं कुमिं शु-
 ख मपाकरोति प्राहुः परे हृहण
 मल्पमेतत् ॥ एकोदोषो विष ता-
 म्रेक्षसम्यङ्प्रारिते ऽष्टते । दाहः स्वदो-
 रुचिर्मूर्च्छा क्लृदारेकोषमिर्भ्रमः ॥
 तस्य शोधनविधिर्यथा । पतलीकृत
 पत्राणि ताम्रस्याग्नौ प्रतापयेत् । नि-
 पिष्येत् तप्ततप्तानि तैले तक्ते च
 काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुक्ष्यानां
 कषाये च विधाविधा । एवं ताम्रस्य
 पत्राणां विशुद्धिः सम्पजायते ॥ तस्य
 मारुगविधि र्यथा । सूक्ष्माणि ताम्र
 पत्राणि कृत्वा संस्वेदयेद्बुधः । घास
 रत्रयमन्त्रेण ततः खल्ले विनिः क्षिपे-
 त् ॥ पादांशं सूतकं दत्त्वा यामम-
 न्त्रेण मर्दयेत् । तत उडुच्य पत्राणि
 लेपयेद् द्विगुणेन च ॥ गन्धके नास्ति-
 दृष्टेन तस्य कुर्याच्च गोलकम् । ततः
 पिष्ट्वा च मीनाक्षीं चाङ्गेरीं सपुनर्न-
 वाम् ॥ तत्कलेन वह्निर्गोलं लेपयेद्
 ह्यङ्गलोलान्मितम् । धृत्वा तत्रोत्तमं भा-
 ण्डशरावेण च रोधयेत् ॥ बालुकाभिः
 प्रपूर्याथ विभूतिखण्डाभ्युभिः । द-
 त्वा भाण्डमुखे मुद्रां ततश्चुष्ट्यां विपा-

ताम्रकू

चयेत् ॥ क्रमवृद्ध्याग्निना सम्यक् याव
 क्षामचतुष्टयम् । स्वाङ्गशीतं समुद्धृ
 त्य मर्दयेच्छूरणश्वेः ॥ यामैकं गो
 लकं तच्च निःक्षिपेच्छूरणोदरे ।
 मृदालेपस्तु कर्त्तव्यः सर्वतोऽङ्गुष्ठमात्र
 कः ॥ पाच्यं गजपुटे क्षिप्तं मृतं भव
 ति निश्चितम् । वमनञ्च विरेकञ्च भ्र
 मं क्षममथारुचिम् ॥ विदाहं स्वेद
 मुत्क्लेदं न करोति कदाचनेति ॥
 अरुणे । शुल्वनिभे ॥ पुं । कुष्ठरोग
 प्रभेदे ॥ चि । अरुणवर्णवति ॥ ता-
 म्यति तम्यतेषा । तमु० अमितम्यो
 र्दीर्घश्चेति रक्दीर्घा ॥

ताम्रकम् । न । ताम्रे ॥ स्वार्थेकः ॥
 ताम्रकर्णी । स्त्री । अञ्जननामपश्चिमदि
 ग्धस्ति करिण्याम् ॥ ताम्रौ कर्णायस्याः
 । पाककर्णेति नासिकेति वाङ्गीष् ॥
 ताम्रकारः । पुं । ताम्रकुट्टके । शैल्वि
 के । कसेरा इति भाषा प्रसिद्धे व-
 र्णसङ्करजातौ ॥ उत्पत्तिः कंसकारे
 द्रष्टव्या । ताम्रं करोति । डुकृञ्० ।
 कर्मण्यण् ॥

ताम्रकुट्टकः । पुं । कांस्यकारे ॥ ताम्रं कु
 ट्टयति । पुं । कुट्टच्छेदे । कर्मण्यण् ।
 स्वार्थेकः ॥

ताम्रकूटः । तमाखु इति प्रसिद्धे क्षुपे
 ॥ यथा । संविदाकाखकूटञ्च ताम्रकू

ताम्रपु

टञ्च धुस्तुरम् । अहिफेनं खजुरस
 स्तारिकातरिता तथा ॥ इत्यष्टौसि
 द्विद्रव्याणि यथा सूर्याष्टकं प्रिये इति
 कुलार्णवतन्त्रम् ॥

ताम्रकृमिः । पुं । इन्द्रगोपकीटे ॥

ताम्रगर्भम् । न । तुल्ये ॥

ताम्रचूडः । पुं । कुक्कुटे ॥ ताम्रा चूडा ऽ
 स्य ॥ कुक्कुरद्वये ॥

ताम्रचपुजम् । न । कांस्ये ॥

ताम्रदुग्धा । स्त्री । गोरचदुग्धायाम् ॥

ताम्रपट्टम् । न । ताम्रनिर्मितेलेखन
 पत्रे ॥ यथा । दत्त्वा भूमिनिवद्धं वा कु
 च्चालेख्यन्तुकारयेत् । आगामिभद्रन्
 पतेः परञ्जानाय पार्थिवः ॥ पट्टे वा
 ताम्रपट्टे वा समुद्रोपरिचिह्नितमिति
 मिताक्षरा ॥

ताम्रपत्रः । पुं । जीवशाके ॥ न । ताम्रनि
 र्मितपत्रे ॥

ताम्रपर्णः । पुं । भारतवर्षीयोपद्मीमे ॥

ताम्रपर्णी । स्त्री । चोलदेशवर्त्तिन्यां
 सरिद्वारायाम् ॥

ताम्रपल्लवः । पुं । अशोकतरौ ॥

ताम्रपाकी । पुं । गर्हभाण्डवृक्षे ॥

ताम्रपादी । स्त्री । हंसपद्माम् ॥

ताम्रपुष्पः । पुं । भूमिचम्पके । भूचांपा
 इति भाषा ॥ कोविदारो । रक्तका
 चने ॥

ताम्राक्षः

ताम्रपुष्पिका । स्त्री । जपाकुसुमे ॥ रक्त
विष्टिति ॥

ताम्रपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ पाटला
वृक्षे ॥ जपायाम् ॥

ताम्रफलः । पुं । अङ्गोष्ठद्वये ॥

ताम्रमूला । स्त्री । दुरालभायाम् ॥ ख
ज्जालौ ॥ कच्छुरायाम् । खिराद
इतिगौडभाषा ॥

ताम्रवर्णः । पुं । पल्लवाद्यद्वये ॥

ताम्रवर्णा । स्त्री । जवायाम् ॥

ताम्रवल्ली । स्त्री । चित्रकूटादिदेशप्र
सिद्धायां ताम्रार्था लतायाम् । ताल्या
म् । तमाल्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

ताम्रवीजः । पुं । कुलत्थे ॥

ताम्रवृक्षः । पुं । कुलत्थे ॥ रक्तचन्दने ॥

ताम्रवृन्तः । पुं । कुलत्थे ॥

ताम्रवृक्षा । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥

ताम्रशिखी । पुं । कुक्कुटे ॥

ताम्रसारम् । न । रक्तचन्दने ॥ इतिरक्त
माला ॥

ताम्रसारकम् । न । रक्तचन्दने ॥ पुं ।

रक्तखदिरे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

ताम्रा । स्त्री । ताम्रवल्याम् ॥ सैहल्याम्
॥ ताम्रवर्णायाम् ॥

तामाकुः । पुं । उपद्दीपभेदे ॥

ताम्राक्षः । पुं । कोकिले ॥ ताम्रेअचि
णीअस्य ॥ त्रि । ताम्रनयने ॥

तारः

तामाभम् । न । रक्तचन्दने ॥

तामाक्षणा । स्त्री । तीर्थविशेषे ॥

तामार्हम् । न । कांस्ये ॥

ताम्राश्ला । पुं । पद्मरागमणौ ॥

ताम्रिकः । पुं । कांस्यकारे ॥ त्रि । ताम्रि
सम्भवे ॥ ताम्रस्थायम् । अथात्मादि
त्वाट् ठञ् ॥ ताम्रघट्टनं शिल्पमस्य
वा शिल्पमिति ठक् ॥

ताम्रिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ मानर
न्धावाद्ये ॥

ताम्री । स्त्री । वाद्यविशेषे । मानरन्धा
याम् ॥ विकारिकायाम् ॥

तायनम् । न । स्फीततायाम् । समुद्र
क्षे ॥ तायुसन्तानपालनयोः । ल्युट् ॥

तायिकः । पुं । तर्जिकाभिधदेशे ॥

तारः । पुं । वानरविशेषे ॥ मुक्ताविशु
द्धौ ॥ शुद्धमौक्तिके ॥ देवीप्रणवे ॥

यथा । काश्यां विश्वेश्वरोहंगिरिप
तितनया संयुतो वामभागे शुण्डा
दण्डेन दक्षे विपथगतटिनीतीरशु
द्धाम्भागे । मायावीजश्च कर्णसुर
मुनिसहितो ध्यानयुक्तं वदामि प्री
त्या लोकस्य तस्मात् सुरमुनिगण
कैश्च्यते तारनामेति ॥ प्रणवे ॥ गर्भ
जन्मजरामृत्युखण्डाद्भयास्तार य
तीतितारः ॥ तरणे ॥ शिरोभव
ध्वनौ ॥ स्त्री । न । नक्षत्रे ॥ नेत्रे

तारका

मध्ये । कनीनिकायाम् ॥ न । रुष्ये
 ॥ अथवनरूपायांसिद्धौ ॥ वि । स्फु
 रितदीधितौ ॥ अथ्युच्चनादे ॥ नि
 र्मले ॥ अथ्युच्चैः ॥ तारयति अति
 क्रामति अन्यान् शब्दान् । तृ० । बहु
 लमेतन्निर्दर्शन मितिचुरादिगणसू
 चान् स्वार्थेणिच् । पचाद्यच् ॥ यद्वा
 । तार्यते ऽनेनवा । घञ् घोडा ॥
 तारकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ कर्णधा
 रे ॥ भेलके ॥ न । टशि ॥ स्त्री । क
 नीनिकायाम् ॥ ऋच् ॥ वि । वात
 रि ॥ संसारसमुद्रस्य तरणकारणे
 तारयितरि ॥ अतिजगतीप्रभेदे वृ
 त्तविशेषे । यथा । यदि तोटकट्टत्त
 पदे गुहरन्त्यम् भवतीह तदा कि-
 लतारकट्टत्तम् । फणिनायकपिङ्गल
 वर्णित मेत इर पण्डितमण्डलिका
 हृतचित्तम् ॥ यथा । अतिभारतरं
 हृदि चन्दनपङ्कं मनुते सरसीपव
 नं विषशङ्कुम् । तवदुस्तरतारवियो
 गपयोधे नहि पारमसौ भविता प
 रमाधेः ॥ तारयति । तृ० । खलु ॥
 तारकजित् । पुं । कार्तिकेये । घडान
 ने ॥ तारकं जयति । जि० । क्षिप् ।
 तुक् ॥

तारकराजः । पुं । चन्द्रे ॥

तारका । स्त्री । न । नेत्रकनीनिकाया

तारपु

म् ॥ ऋच् । नचच् ॥ तारकाज्योति
 शीत्यतश्चन ॥ स्त्री । इन्द्रवार-
 ययाम् ॥
 तारकारिः । पुं । कार्तिकेये । महासे
 ने ॥ तारकस्य दैत्यविशेषस्य ऋतिः ।
 तारकिणी । स्त्री । निशायाम् ॥
 तारकितम् । न । नभसि ॥ तारकाः
 सञ्जाता अस्य । तदस्य सञ्जातं तार-
 कादिभ्य इतच् ॥
 तारणः । पुं । भेलके ॥ अष्टादशे वत्
 सरे ॥ अतिदृष्टिश्च जायेत धान्यस्या
 थप्रपीडनम् । शस्यं भवति सामान्यं
 तारणे सुरवन्दिते ॥ वि । तरणका
 रयितरि ॥ तारयति । तृ० । ल्युः ॥
 सन्तारणे ॥
 तारणिः । स्त्री । नावि ॥
 तारतखलुः । पुं । धञ् लघावनाले ॥
 तारतम्यम् । न । तरतमयोर्भावे । न्यू
 नाधिक्ये ॥ यथा । निर्धनं निधनमे
 तयोर्द्वयोस्तारतम्यविधिमुग्धचेतसा
 म् ॥ बोधनाय विधिना विनिमित्ता
 रेफश्चयवैजयन्तिका ॥
 तारतारम् । न । आगमाविरोधिना
 न्यायेन आगमार्थपरीक्षारूपे क
 हे । तृतीयायांसिद्धौ ॥
 तारही । स्त्री । तरदीहचे ॥
 तारपुष्पः । पुं । कुन्दहचे ॥

तारशु

तारमाचिकम् । न । रूप्यमाचिके ।

रजतो पधातौ ॥ तारमाचिकमन्य
त्तु तद्भवेद्रजतोपमम् । किञ्चिद्रज
तसाहचर्यात् तारमाचिकमीरित
म् ॥ अनुकल्पतया तस्य ततोहीन-
गुणाः स्मृताः । न केवलं रूप्यगुणा
वर्तन्ते तारमाचिके ॥ द्रव्यान्तरस्य
संसर्गात् सन्त्यन्येपि गुणा यतः ॥
स्यात् तारमाचिकं स्वादु तिक्तं वृ-
ष्यं रसायनम् । चक्षुष्यं वस्तिरुक्कु
ष्ठपाण्डुमेहविषोदरम् ॥ अर्शः शो-
थं चयंकण्डुं विदोष मपि नाशयेत्
॥ मन्दानलत्वं बलहानि मुग्धां विष्ट
म्भितां नेत्रगदान् सकुष्ठान् । तथैव
मालां व्रणपूर्विकाञ्च करोत्यशुदुर्
जताख्यमाचिकम् ॥ शोधनन्तु । क
र्कोटीमेषशृङ्गयुत्यै द्वैर्जम्बीरजै
र्दिनम् । भावये दातपे तीव्रे विम
ला शुद्ध्यतिध्रुवम् ॥ विमला तारमा
चिकम् । कर्कोटी खलसा । मारण
न्तु कुलत्पस्य कषायेण दृष्टातैलेन
वापुटेत् । तैलेन वाजमूत्रेण म्रियते
तारमाचिकम् ॥

तारलः । पुं । विटे ॥ इतिभूरिप्रयोगः ॥

तारवायुः । पुं । अत्युच्चशब्दवतिपवने ॥

तारविमला । स्त्री । तारमाचिके ॥

तारशुद्धिकम् । न । सीसके ॥

ताराप

तारा । स्त्री । वृद्धदेवताभेदे ॥ पञ्चक

न्यान्तर्गतकन्यायाम् । वालिसुग्रीव
यो र्यौषायाम् ॥ सुरगुरोर्भार्यायाम्
॥ कनीनिकायाम् ॥ नक्षत्रे ॥ यथा
। एकतारं नभोदृष्ट्वा स्मर्त्तव्यो ना
रदो मुनिः । तावद्भवति चण्डालो
यावदन्यं न पश्यति ॥ तत्रलिङ्गानु
शासनं यथा । हस्ता स्वातो अवणा
अक्लावे मृगशिरा नपुंसि स्यात् । पुं
सि पुनर्वसुपुष्यौ मूलन्तर्वस्वी स्त्रियां
शेषाः ॥ शेषाः ताराइतिसम्बन्धः ॥
चीडायाम् ॥ मुक्तायाम् ॥ शिवगृह
स्थायाम् ॥ द्वितीयायां महाविद्यायाम्
॥ यथा । लीलया वाक्प्रदा यस्मात्
तेन लीलसरस्वती । तारकत्वात् स
दा तारा सुखमेव प्रदायिनी ॥ उ
ग्रापत्तारिणी यस्मा दुग्गतारा प्रकी
र्त्तितेति ॥ तरन्त्यनया । तृ० । भि०
अङ् । ऋट्शोडीतिगुणः । निपा
तनाद्दीर्घः । अदन्तलक्षणष्टाप् ॥

ताराकूटम् । न । तृतीयेयोऽटके । ता

रामैव्याम् ॥ यथा । वरर्चादपिक
न्यर्चं कन्यर्चाद्वरभावधि । पृथगङ्गैर्द्वै
तेशर्षं चिपञ्चसप्तभन्त्वसदिति ॥

तारापतिः । पुं । शिवे ॥ चन्द्रे ॥ बृह-

स्पतौ ॥ वालिनि ॥ सुग्रीवे ॥

तारापथः । पुं । आकाशे ॥

तार्किकः

तारापीडः । पुं । निशाकरे । चन्द्रे ॥
 ताराभूषा । स्त्री । रात्र्याम् ॥
 ताराभ्रः । पुं । कर्पूरे ॥
 तारामण्डलः । पुं । ईश्वरगृहविशेषे ॥
 तारामार्गः । पुं । आकाशे ॥
 तारारविः । स्त्री । आगमोक्ते पर्ववि-
 शेषे ॥ यथा । भाद्रे मासिकृष्णपक्षे
 भौमवारे कुलार्चने । अर्द्धरात्रौ स-
 क्रमश्च सातारा रात्रिरीरितेति ॥
 तारारिः । पुं । विटमाचिके ॥
 तारावती । स्त्री । कालिकापुराण-
 प्रसिद्धायां चन्द्रशेखरभूपतन्याम् ॥
 तारिकम् । न । तरमूल्ये ॥
 तारिका । स्त्री । ताडीतिख्याते ताल-
 रसे ॥
 तारिणी । स्त्री । बुद्धदेव्यन्तरे । लोके
 श्वरात्मजायाम् ॥ * ॥ शिवपत्न्या-
 म् । द्वितीयायां महाविद्यायाम् ॥
 तारुण्यम् । न । यौवने ॥ तरुणस्य भा-
 वः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥
 तारेयः । पुं । वालिवानरपुत्रे । अङ्गदे-
 ॥ तारायाअपत्यम् । ढक् ॥
 तार्क्यम् । न । तर्क्यैर्विकारे ॥ तद-
 वयवे ॥ कोपधाच्चेत्यण् ॥
 तार्किकः । चि । तर्कतत्परे । तर्कशा-
 स्त्रविदि ॥ तर्कमधीते । ठक् ॥ सच-
 षड्विधो यथा । स्याद्वादवाद्यार्हतः

तार्क्ष्यशै

स्याच्छून्यवादीतु सौगतः १ । नैया-
 यिकस्वचपादे २ । योगः साङ्ख्यस्तु
 कापिलः ३ । वैशेषिकः स्यादौलूको
 ४ । वार्हस्पत्यस्तु नास्तिकः ५ । चार्वा-
 कोलौकायतिकश्चै ६ । तेषडपिता
 किंकाः ॥ आत्मनोऽचिद्रूपवादिनोऽ-
 नात्मज्ञाद्येते स्वबुद्धिपरिकल्पितं य-
 दिच्छन्ति तददन्ति ॥
 तार्क्षः । पुं । कश्यपे ॥
 तार्क्षी । स्त्री । पातालगरुडीलता-
 याम् ॥
 तार्क्ष्यः । पुं । अश्वे ॥ सर्पे ॥ गरुडाग्र-
 जे ॥ गरुडे ॥ तार्क्ष्यस्य कश्यपस्यापत्य-
 म् । गर्गादिच्चात् यञ् । बहुच्चे ता-
 र्क्षीः ॥ एकस्मिन्कल्पे तृचस्यमुनेरप-
 त्यच्चात्तार्क्ष्यीगरुडः । गर्गादिच्चात्
 यञ् । बहुच्चेयज्जोश्चेतिबुकि तृ-
 चाइत्यन्ये ॥ सुवर्णे ॥ स्यन्दने ॥
 अश्वकर्णाच्चयतरौ ॥ न । रसाञ्जने ॥
 तार्क्ष्यजम् । न । रसाञ्जने ॥
 तार्क्ष्यध्वजः । पुं । हरौ । विष्णौ ॥ इति
 हेमचन्द्रः ॥
 तार्क्ष्यनायकः । पुं । गरुडे ॥ इतिराज-
 निर्घण्टः ॥
 तार्क्ष्यप्रसवः । पुं । अश्वकर्णवृक्षे ॥
 तार्क्ष्यशैलम् । न । सतुल्यया दार्ढ्या कृता-
 ञ्जने । रसगर्भे । रसाञ्जने ॥ तार्क्ष्य

तालः

त्रैले भवम् । अणु ॥

तार्किकम् । त्रि । तृणनिर्मिते ॥

तार्क्षीयिकः । त्रि । तृतीये ॥ तीया

दीकक् स्वार्थे वा वाच्यः ॥

तालः । पुं । करतले ॥ अङ्गुष्ठमध्यमा

म्यां संमिते । विस्तृताभ्यामङ्गुष्ठम-

ध्यमाभ्यां संमिते दीर्घपरिमाणवि

शेषे ॥ तल्लक्ष्यम् । तल्ल० । हलश्चे

तिघञ् ॥ करास्फाले । करास्फोटे

॥ कांस्यस्यवाद्यभाण्डे ॥ त्तरौ ॥ ता

ल्लहमे । दीर्घपादपे । लेख्यपत्रे ॥

पक्वं तालफलं पित्तरक्तश्लेष्मविवर्द्ध

नम् । दुर्जरं बहुमूचश्च तन्द्राऽभि

ष्यन्दशुक्रदम् ॥ तालमज्जातुतरुणः

किञ्चिन्मदकरो लघुः । श्लेष्मलो वा

तपित्तघ्नः सस्नेहोमधुरः सरः ॥ ता

लमज्जा तालफलवीजमज्जा । ता-

लजं तरुणं तोय मतीवमदकृन्मत

म् । अस्त्रीभूतं तदा तत् स्यात् पि

तकृदातदोषहृत् ॥ * ॥ मानविशेषे

॥ यथा । तालो द्वादशभिर्जानुपरिणा

हपरिभ्रमैरिति । हस्तेन जानुमण्ड

लपरिभ्रमणं यावत्त्या कालमात्रया

क्रियते तावतीभिर्द्वादशभिस्ताला-

ख्यः कालांशोच्चेयः ॥ * ॥ गीतकाल-

क्रियामाने । अयंस्वर इत्यत् कालगेयः

इत्यत्कालं विलम्बितम् इत्यत्कालं हत

तालची

म् इत्यत्कालं मध्यमिति बोधयितुम्

ईदृशैर्हस्तैरङ्गुल्याकुञ्चनप्रसारणा-

दिक्रियाभिर्नर्तितव्यं गातव्यञ्चेत्ये

वंरूपेकालक्रिययोर्माने ॥ कालस्य

एकद्वित्रिमात्राद्युच्चारणनियमितस्य

क्रियायाः परिस्यन्दात्मिकायाः परि

च्छेदहेतुस्तालः ॥ * ॥ तस्योत्पत्तिर्य

था । गौरीहरयोर्नृत्येन तालो वभू

व । तस्यकारणम् । क्रिया कालस्य । ह

रनृत्यस्य तालवम् गौर्यानृत्यस्य

लास्यमितिसंज्ञा । अर्थात् पुरुषनृ

त्यस्य तालवम् नार्यानृत्यस्य ला

स्य मितिनाम । तालवलास्ययो रा

दहरयोर्मेखनेन तालइतिसंज्ञा ॥ *

॥ आदिगुरुविकले (५१) ॥ तालयति-

तल्यते वा । चु० । पचाद्यच् । घञ् वा ॥

न । हरिताले ॥ तालीशपत्रे ॥ दु-

र्गासिंहासनै ॥ तालफले ॥ धनुषि

॥ तालस्यविकारः । तालादिभ्योण् ।

तालादनुषि । अन्यत्तालमयम् ॥

तालकम् । न । द्वारपिधानसाधनयन्त्रे

। ताला इतिभाषा ॥ हरिताले ॥ तु

वरिकायाम्

तालकाभः । पुं । हरितवर्णे ॥ त्रि । त

इति ॥

तालचीरकम् । न । तालसम्भूततव-

चीरे ॥

तालमू

तालकी । स्त्री । } तालजसुरायाम्
 तालती । स्त्री । } । ताडी इतिभाषा ॥
 तालध्वजः । पुं । बलदेवे ॥ तालो ले-
 खपत्रो ध्वजो ऽस्य ॥
 तालनवमी । स्त्री । भाद्रशुक्लनवम्याम् ॥
 तालध्वजा । स्त्री । पुरीविशेषे ॥
 तालपत्रम् । न । ताडङ्के । कर्णाभरण-
 विशेषे । कर्णिकायाम् ॥ तालस्य प-
 त्रम् । स्वर्णरचितस्या पीदमेवनाम
 ॥ तालतरोः पर्णे ॥
 तालपत्रिका । स्त्री । तालमूल्याम् ॥
 तालपत्री । स्त्री । मूषिकपण्याम् । र-
 ण्डायाम् ॥ मधुरौषधौ ॥
 तालपर्णम् । न । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥
 तालपर्णी । स्त्री । मुरानामनि गन्धव-
 स्तुनि । गन्धिन्याम् ॥ तालः पर्णमस्याः
 । तालशब्दः तालपर्णसदृशे लाच-
 णिकः । पाककर्णेतिङ्गीष् ॥ मधुरि-
 कायाम् ॥
 तालपुष्पम् । न । प्रपौण्डरीके ॥ ता-
 लद्रुकुसुमे ॥
 तालभृत् । पुं । बलदेवे ॥
 तालप्रलम्बम् । न । तालजटायाम् ॥
 तालमूलिका । स्त्री । तालमूल्याम् ।
 मुसल्याम् ॥ तालोमूलमस्याः । ताल-
 शब्दस्तालमूलसदृशे लाचणिकः ।
 पाककर्णेतिङ्गीष् । स्वार्थे कन् ॥

तालिकः

तालमूली । स्त्री । तालमूलिकायाम् ।
 दीर्घकन्दायाम् । मुसल्याम् ॥ ताल-
 मूलीतु विद्वद्भिर्मुसलीति निगद्य-
 ते । मुसली मधुरा वृष्ट्या वीर्योष्णा
 वृंहणी गुरुः । तिक्ता रसायनी ह-
 न्ति गुदजान्धनिलं तथा ॥ ॥
 ताललक्ष्मा । पुं । बलदेवे ॥
 तालवृन्तम् । न । तालपत्रनिर्मिते व्य-
 जने ॥ यथा । परे ब्रह्मणिविज्ञाते
 समस्तैर्नियमैरलम् । तालवृन्तन-
 किङ्कार्यं लब्धे मलयमारुते ॥ अस्य
 वायोर्गुणा यथा । त्रिदोषशमनोवा-
 युर्लघुरस्य प्रकीर्तितइति ॥
 तालवृन्तकम् । न । व्यजने ॥ तालस्ये-
 व वृन्तमस्य । तालेकरतले वृन्तमि-
 व वन्धनमस्यवा ॥
 तालथम् । त्रि । तालुजाते ॥ शरी-
 रावयवत्त्वात् यत् ॥
 तालाख्या । स्त्री । मुरायाम् ॥
 तालाङ्कः । पुं । बलभद्रे । प्रलम्बमे ॥ ता-
 लोवचविशेषो ऽङ्को ध्वजो ऽस्य ॥
 करपत्रे ॥ शाकभेदे ॥ महालक्ष्ण-
 सम्पूर्णपुरुषे ॥ पुस्तके ॥ हरे ॥
 तालावचरः । पुं । नटे ॥ इ० त्रि० ॥
 तालिः । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥
 तालिकः । पुं । प्रसारिताङ्गुलिपाणौ ।
 चपेटे । प्रतले ॥ लिखितस्य निबन्ध-

तालीश

ने । काचनक्याम् ॥

तालिका । स्त्री । चपेटे ॥ तालमूल्या
म् ॥ ताम्रवल्याम् ॥

तालितम् । न । वाद्यभाण्डे ॥ तुलित
पटे ॥ गुणे ॥

तालिशः । पुं । शैले । पर्वते ॥

ताली । स्त्री । जटायाम् । वितुन्नकौष
धौ । भुजआवला इतिभाषा ॥ तालद्रु

मे ॥ आढक्याम् । तुवरिकायाम् । अर
हरइतिभाषा ॥ द्वारोद्घाटनयन्त्रे

॥ तालमूल्याम् । ताम्रवल्याम् ॥

तालजातसुरायाम् । ताडी इति
भाषा ॥ * ॥ मध्याखच्छन्दोभेदे ॥ य

था । ताली सा निर्दिष्टा । उद्दिष्टो मे
यच ॥ यथा । जानी ते जानीते । सा

सारूप्यं वैरूप्यम् ॥ अस्यनारी च्य
पिसंज्ञोक्ताच्छन्दोमञ्जर्याम् । मोना

री ॥ तालयति । तल० ग्यन्तादच्
। गौरादिच्चाज्जातिच्चाडाडीष् ॥

तालीपत्रम् । न । तालीशे ॥

तालीशम् । न । तालीशपत्रे ॥ ताली
शं लघु तिक्तोष्णं आसकासकफा ऽ

निलान् । निहन्यहचिगुल्मामव
क्लिमान्द्यक्षयामयान् ॥ भूम्यामल

क्याम् ॥

तालीशपत्रम् । न । तालीशस्थाने
वृक्षविशेषे । धात्रीपत्रे । शुकोदरे

तावान्

॥ भूम्यामलक्याम् ॥

तालु । न । काकुदे । जिह्वेन्द्रियाधि
ष्ठाने स्वनाम्नैव प्रसिद्धे ॥ तरन्य नेन

वर्णाः । तृ० । चौरश्चल इति जुग
॥ तालयति । तल० । चु० । मृगया

दिच्छात् कुर्वा ॥

तालुकम् । न । तालुनि ॥ स्वार्थेयावा
दिच्छात् कन् ॥

तालुजिह्वः । पुं । कुम्भीरे ॥

तालूरः । पुं । आकर्त्ते ॥

तावकः । चि । त्वदीये ॥ तवायम् । त-
स्येदमिच्छ्यम् । तवकममकावेकवच
ने इति तवकादेशः । स्त्रियां ता-
वकी ॥

तावकीनः । चि । त्वदीये ॥ तवायम् ।
युष्मदस्मदे रन्यतरस्यां खञ्चेति ख-
ञ् । पश्चात्तवकादेशः ॥

तावत् । अ । माने ॥ अनुक्रमे ॥ अव
धारणे ॥ सम्भमे ॥ परिच्छेदे ॥ का
र्त्तुर्न्ये ॥ अधिकारे ॥ अवधौ ॥ तत् परि
माणमस्य । तद्विता इति बहुवचने
नान्येऽनुक्ताअपि तद्विता प्रापिताः ।
तेन डावतुप्रत्ययः ॥ तदाइत्यर्थे
॥ यथा । भर्त्तापितावत् क्रयकैशिका
नामितिरघुः ॥

तावान् । चि । तत्परिमाणविशिष्टे ॥
॥ तत् परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्यः

तिक्तक

परिमाणे इति वतुप् । आसर्वनाम्न
च्याचम् ॥

तावतिथः । चि । तावताम् पूरणे ॥ ड

ट् । वतोरिथुक् ॥

तावरम् । न । चापगुणे ॥ इतिभूरि० ॥

ताविषः । पुं । स्वर्गे ॥ महेदधौ ॥

काचने ॥ तवेति सौचोधातुः । तवे
रिद्वेतिटिषच् ॥

ताविषी । स्त्री । चन्द्रकन्यायाम् ॥ भू

मौ ॥ नद्याम् ॥ देवकन्यायाम् ॥ टि

त्त्वान्डीप् ॥

तावुरिः । पुं । दृषराशौ ॥ इतिदृष्ट० ॥

तासूनः । पुं । शणे ॥

तिक्तः । पुं । तीता इतिप्रसिद्धे रसे ॥

तिक्तः शीत स्तृषामूर्च्छाज्वरपित्त

कफान् जयेत् । रुच्यः स्वयमरोचि

ष्णुः कण्ठस्तन्यास्यशोधनः ॥ सुगन्धे

॥ वरुणद्रुमे ॥ कुटजे ॥ न । पर्यटौ

षधौ ॥ त्रि । तिक्तरसान्विते ॥ तेज

यति । तिज० सामान्यापेक्षचापका

चुरादीनां शिजभावे गत्यर्थकर्मके

तिक्तः ॥

तिक्तकः । पुं । पटोले ॥ भूमिनिम्बे ।

चिरतिक्ते । चिरायता इतिभाषा

॥ कृष्णखदिरे ॥ निम्बे ॥ इन्द्रदीपचे

॥ तिक्तार्थे ॥ तिक्तएव । स्वार्थे कन् ॥

तिक्तकन्दिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

तिक्तफ

तिक्तकर्कोटकी । स्त्री । वन्याकर्कोटि

कायाम् । नागहन्त्याम् । वाँजकक

रोल इतिभाषा ॥

तिक्तका । स्त्री । तिक्तालावाम् । कटु

तुम्याम् ॥

तिक्तगन्धिका । स्त्री । वराहक्रान्ता-

याम् ॥

तिक्तगुञ्जा । स्त्री । करञ्जे । चुद्रसा

याम् ॥

तिक्ततण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

तिक्ततुण्डी । स्त्री । कटुतुण्डीलता

याम् ॥

तिक्ततुम्बी । स्त्री । कटुतुम्याम् ॥

तिक्ताचासौतुम्बीच ॥

तिक्तदुग्धा । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

चीरिण्याम् ॥

तिक्तद्रुमः । पुं । पञ्चतिक्ते ॥

तिक्तधातुः । पुं । पित्ते ॥

तिक्तपत्रः । पुं । कर्कोटके ॥ तिक्तानि

पत्राणि यस्य ॥

तिक्तपर्वा । स्त्री । हिलमोच्याम् ॥

गुडूच्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ दूर्वा

याम् ॥

तिक्तपुष्पा । स्त्री । पाठायाम् ॥

तिक्तफलः । पुं । कतकवृक्षे ॥

तिक्तफला । स्त्री । यवतिक्तायां लताया

म् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ षड्भुजायाम् ॥

तिग्मांशुः

इति राजनिर्घण्टः ॥

तिक्तभद्रः । पुं । पटोले ॥

तिक्तमरिचः । पुं । कतकवृक्षे ॥

तिक्तरोहिणिका । स्त्री । } कटुका-
तिक्तरोहिणी । स्त्री । } याम् । क

टुक्याम् ॥ तिक्ताचासौरोहिणी च ॥

तिक्तवल्ली । स्त्री । मूर्खलतायाम् ॥

तिक्तवीजा । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तिक्तशाकः । पुं । खदिरवृक्षे ॥ वरुण

द्रुमे ॥ तिक्तः शाकोऽस्य पत्राणाम् ।

वरुणस्य शाकमध्ये पाठात् ॥ पत्रसु

न्दरवृक्षे ॥

तिक्तसारः । पुं । खदिरे ॥ तिक्तः सारो

स्य ॥ न । दीर्घरोहिणिकटुके ॥

तिक्ता । स्त्री । कटुक्याम् ॥ पाठायाम्

॥ यवतिक्तायां लतायाम् ॥ षड्भु

जायाम् ॥ छिक्कन्याम् ॥ टाप ॥

तिक्ताख्या । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तिक्ताङ्गा । स्त्री । पातालगरुडीलता

याम् ॥

तिग्मम् । न । तीक्ष्णे । पैना इति भाषा

॥ चि । तद्वति ॥ तेजयति । तिज० ।

युजिरुचितिजां कुश्चेति मक् कवर्ग

श्चान्तादेशः ॥

तिग्मरश्मिः । पुं । सूर्ये ॥ तिग्मारश्म

वो यस्य ॥

तिग्मांशुः । पुं । सूर्ये ॥ तिग्माः खराः

तितिभः

अंशवोऽस्य ॥

तिजिलः । पुं । चन्द्रे ॥ तेजते । तिज० ।

गुपादिभ्यः किदितीलच् ॥

तिण्डी । स्त्री । त्रिवृति ॥ सतीलायाम् ॥

तितउः । पुं । चालन्याम् ॥ तनेति

तन्यते वा । तनु० । तनेतेर्डउः स

न्वच्च । सन्वद्भावाद्विच्चमभ्यासस्ये

त्वच्च । चुद्रक्चिद्रसमेऽपेतं चालनं

तितउस्मृतमिच्युक्तेः क्लीबत्वमपि ॥

तितिचा । स्त्री । चान्तौ । चमायाम्

। परा पराधसहने ॥ सर्वदुः खसह

ने । शीतोष्णमानापमानलाभाला

भशोकवर्षादिद्वन्द्वसहिष्णुतायाम् ॥

अहोतितिचामाहात्म्यमहोदानफ

लं महत् । षडामतोहरिश्चन्द्रोम

हेन्द्रस्य सलोकताम् ॥ तिजेः चमा

यां सन्नन्तादप्रत्यये टाप ॥

तितिचितः । चि । चान्ते । सेढे ॥ ति

तिचासञ्जाताऽस्य । तात्कादिच्चा

त् इतच् ॥

तितिचुः । चि । चमान्विते । चान्ते ।

सहिष्णौ । जीवनविच्छेदव्यतिरि

क्तशीतादिद्वन्द्वसहिष्णुवित्तिश्याख्या

सारः ॥ तितिचते । तिजेः चमाया

म् । गुप्तिज्किङ्क्षः सन् । तितिचय

शीलः । सनाशसेच्युः ॥

तितिभः । पुं । इन्द्रगोपकीटे ॥ इ० हे० ॥

तिथिः

तितीर्षुः । चि । तरितुमिच्छौ ॥ तर
तेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

तित्तिडीकः । पुं । टच्विशेषे ॥ औष
धिविशेषे ॥ तिन्यति । तिमआर्हीभा
वे । पर्फरीकादयश्चेति तिमेर्मकार
स्यङकारो ऽभ्यासस्यतुक् ईकन् प्रत्य
यश्च । तित्तिडीचिञ्चल्लिकेत्यम
रेतुशब्दान्तरम् । तथाच । तित्ति-
डी च्ल्लिकाचिञ्चा तित्तिडीका क
पिम्रियेति वाचस्पतिः ॥

तित्तिरः । पुं । तित्तिरिपक्षिणि । ती-
तर इतिभाषा ॥ तित्ति इतिशब्दं
राति । रा० । आतोनुपेतिकः ॥

तित्तिरिः । पुं । तित्तिरे ॥ तित्तिरिः
कृष्णवर्णः स्यात् सतुगौरः कपिञ्ज-
लः ॥ तित्तिरिर्वर्णदेः ग्राही द्विका
दोषत्रयापहः । आसकासज्वरहर
स्तस्याङ्गौरो ऽधिको गुणैः ॥ तित्ति
इति शब्दरौति । रु० । बाहुलकात्
किः ॥ मुनिविशेषे ॥ यजुशाखावि
शेषे ॥

तिथः । पुं । कामे ॥ काले ॥ अनले ॥
तेजयति । तिज० । तिथपृष्ठगूथयूथ
प्रोथाइतिथक् तिजेर्जलोपसुनिपा-
तनात् ॥

तिथिः । स्त्री । पुं । प्रतिपदादिपञ्चद
शसु । चन्द्रकलाक्रियारूपायाम् । च

तिथिः

चन्द्रकलाक्रियेपलक्षिते वा काले ॥
अतति । अत० । अतन्यञ्जीत्यतेरि
थिन् । पृषोदरादिच्चात् अलोपः ॥
यद्वा । तनोतिविस्तारयति चन्द्रकलां
यः कालविशेषः सातिथिः ॥ चन्द्रक
लया तन्यते इति वा ॥ उक्तञ्च । त-
न्यन्ते कलया यस्मात् तस्मात् ता-
स्तिथयः स्मृताइति ॥ अमादिपौर्ण
मास्यन्ता याएव शशिनः कलाः । ति
थयस्ताः समाख्याताः षोडशैववरा
नने ॥ तत्रप्रथमकलाक्रियारूपा प्र
तिपत् । एवंद्वितीयादिकलाक्रिया-
रूपाद्वितीयादिः । साचट्टिरूपाचे
त् शुक्ला ह्रासरूपाचेत् कृष्णा । य-
था । तत्रपञ्चावुभौ मासे शुक्लकृष्ण
क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृ
ष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पञ्चत्थाद्यास्तु
तिथयः क्रमात् पञ्चदश स्मृताः ।
दर्शान्ताः कृष्णपक्षे ताः पूर्णिमान्ता
श्च शुक्लके ॥ * ॥ गोभिलोक्तामा
वास्याघटकउपर्यधोभावापन्नसमस्त
त्रपातन्यादेन राश्येकावच्छेदेन स
हावस्थानयुक्ताकर्मशुद्धा चन्द्रमण्ड
लस्य राशिद्वादशांशद्वादशांशभे-
गात्मकनिर्गमरूपवियोगेन शुक्ला-
याः प्रतिपदादितत्तिथेरुत्पत्तिः ।
एवंगोभिलोक्तपौर्णमासीघटकस-

तिनिशः

समराश्यवस्थानरूपपरमनियोगा-
नन्तरमर्कमण्डलप्रवेशाय चन्द्रम-
ण्डलस्य राशिद्वादशांशद्वादशांशभो-
गात्मकप्रवेशरूपसन्निकर्षेण कृष्णा
या सप्ततित्तियेश्वोत्पत्तिरिति । यथा
। अर्काद्विनिः सृतः प्राचीयद्यात्य
हरहः शशी । भागैर्द्वादशभिः सत-
स्यात् तिथिश्चान्द्रमसंदिनम् ॥ विं-
शांशक सतयाराशेर्भाग इत्यभिधी-
यते । आदित्यादिप्रकृष्टस्तु भागंद्वा
दशकं यदा ॥ चन्द्रमाः स्यात् तदा-
रामतिथिरित्यभिधीयते ॥ * ॥ सा
देवकृत्ये पूर्वाह्णयुताग्राह्या । एका
दश्युपवासातिरिक्तस्थले सर्वत्रविस-
न्ध्यापिनीग्राह्या ॥ * ॥ पञ्चदश-
सङ्ख्यायाम् ॥ पञ्चदशाङ्के ॥

तिथिचयः । पुं । अमावास्यायाम् ॥ इ

तिशब्दार्थकल्पतरुः ॥ तिथेः चये ॥

तिथिप्रणीः । पुं । निशाकरे । चन्द्रे ॥

तिथी । स्त्री । प्रतिपदादितिथिषु ॥

तिनाशकः । पुं । तिनिशवृत्ते ॥

तिनिशः । पुं । सान्दनद्रुमे । अतिमुक्त

के । वज्जुले । तिनास इतिसादन

इतिच प्रसिद्धे वृत्ते ॥ तिनिशः श्लेष

पित्तास्रमेदःकुष्ठप्रमेहजित् । तुव

रः श्विचदाहघ्नो ब्रणपाण्डुकृमिप्रणु

त् ॥ अतिशयेन नेशति । शिशसमा

तिन्तिनी

धौ । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । अति-

क्रान्तोनिशाः । अत्यादय इतिसमासः

। पृषोदरादिः ॥

तिन्तिडः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ चिञ्चा

याम् ॥ वृचान्ते ॥

तिन्तिडिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ ट

चान्ते ॥

तिन्तिडी । स्त्री । चिञ्चायाम् । अल्लिका

याम् । अल्ली इति इल्ली इतिचभाषा ॥

अल्लिकायाः फलं पक्वं मर्दितं वारिणा

दृढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं लवङ्गे

न्दुमुवासितम् ॥ अल्लिकाफलसम्भूतं

पानकं वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं

किञ्चित् सुरुच्यं वज्जिवोधकम् ॥ डि

स्ते ॥ चुक्रे ॥ तिम्यति । तिमः आर्द्रभा

वे । अलीकादयश्चेतिनिपातितः ॥

तिन्तिडीकम् । न । वृचान्ते । चुक्रे ॥

तिम्यति । तिमः । अनीकादयश्चेति

साधु ॥ वज्ज्यन्तरे ॥ तिन्तिड्याम् ॥

तिन्तिडीका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥

तिन्तिडीयूतम् । न । चुचुर्याम् । ति

न्तिडी वीजैर्विहितेयूते । आकरी

वाकरी इतिभाषा ॥

तिन्तिनी । स्त्री ।

तिन्तिलिका । स्त्री ।

तिन्तिनी । स्त्री ।

तिन्तिलीका । स्त्री ।

चिञ्चायाम् ।

तिन्तिड्याम् ॥

तिमिः

तिन्दिशः । पुं । डिण्डिशे ॥

तिन्दुः । पुं । तिन्दुके । तेंदू इतिभाषा
॥ तिम्यति । तिम० । मृगव्यादिच्चा
त् कः ॥तिन्दुकः । पुं । स्फूर्जके । कालस्कन्धे ।
शितिसारके । तिन्दौ । तेंदू इति
भाषा ॥ स्यादामं तिन्दुकं ग्राहि वा
तलं शीतलं लघु । पक्वं पित्तप्रमेहा
स्त्रक्षेपघ्नं मधुरं गुरु ॥ तत्सारं
चिररोगजित् ॥ विश्वतिन्दुकमप्ये
वं विशेषात् ग्राहिशीतलम् ॥ न ।
कर्षपरिमाणे । इति वैद्यकपरिभा
षा ॥ तिन्दोःसंचायां कन् ॥

तिन्दुकिः । स्त्री । तिन्दुके ॥

तिन्दुकिनी । स्त्री । आवर्त्तक्याम् ॥

तिन्दुकी । स्त्री । तिन्दुके ॥ तिम्यति ।
तिम० । बाहुलकाद् दुकष् गुणाभा
वस्य । ङीष् ॥

तिन्दुलः । पुं । तिन्दुकवृक्षे ॥

तिमिः । पुं । समुद्रे ॥ महाकाये सामु
द्रे मत्स्यविशेषे ॥ अस्तिमत्स्य स्तिमि
र्नाम शतयोजनविस्तरइतिदर्शनात्
। अत्ररामायणे रामवाक्यम् । अ
स्तिमत्स्यस्तिमिर्नाम तथाचास्ति ति
मिङ्गिलः । तिमिङ्गिलगिलोप्यस्ति-
तङ्गिलोप्यस्ति लक्ष्मणेति ॥ ताम्यति
। तमुकाङ्गायाम् । क्रमितमिशति

तिमिषः

सम्भामतइत्येति इन् ॥

तिमिकोषः । पुं । अर्धौ ॥

तिमिङ्गिलः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥ तिमिं
गिरति । गृनिगरणे । मू० कः । अ
चिविभाषेतिलच्चम् । गिले ऽ गिल
स्येतिमुम् ॥तिमिङ्गिलगिलः । पुं । महामत्स्यविशे
षे ॥ गिरति । गृ० । मूलविभुजादि
च्चात् कः । लच्चम् । गिलङ्गिलती
तिगिलगिलः । तिमिनीनां गिलगिलः ।
गिलेगिलेचेतिमुम् ॥तिमितः । चि । निम्बले ॥ क्लिन्ने ॥ ति
म्यतिस्म । तिम० । अकर्मकच्चात्
कर्त्तरिक्तः ॥तिमिरम् । न । अन्धकारे । ध्वान्ते ॥
नेचामयान्तरे ॥ तल्लक्षणं । यथा । ति
मिराख्यः सवैदोषश्चतुर्थं पटलङ्ग-
तः । रुणद्धि सर्वतोदृष्टिं लिङ्गनाश
मतः परम् ॥ * ॥ भुक्ता पाणित-
लंघ्यं चक्षुषोर्यदिदीयते । अचि
रेणैवतदारि तिमिराणि व्यपोहति
॥ तिम्यति । तिम० । इषिमदीति-
किरच् ॥

तिमिरच्छित् । पुं ।

तिमिररिपुः । पुं ।

तिमिरशाचवः । पुं ।

तिमिषः । पुं । ग्राम्यकर्कश्याम् ॥ इति-

सूत्र्यं ॥

तिरिथः

चिकाण्डशेषः ॥ नाट्ये ॥

तिमी । स्त्री । तिमिमल्ये ॥ इ० द्वि० ॥

तिरश्मी । स्त्री । पशोः पक्षिणश्चस्त्रि-
याम् ॥तिरश्मीनः । चि । तिर्यग्भूते ॥ विभाषा
श्चेदिकस्त्रियामिति स्वार्थेखः ॥तिरः । अ । अन्तर्द्वा ॥ तिर्यगर्थे ॥ अ
वज्ञायाम् । तिरस्कारे ॥ तरति ।
तृ० । असुन् । कचिदपवादविषये
प्युत्सर्गे भिनिविशते इति गुणविष-
ये इत् ॥तिरस्करिणी । स्त्री । जवनिकायाम् ।
व्यवधानपद्याम् । कनात चिकसिर्
की इत्यादिभाषा ॥ तिरस्करोति
तिरस्क्रियते ऽनया वा । ग्रह्यादित्वा
स्मिनिः । निपातनाद् वृद्धाभावः । सं-
ज्ञापूर्वकत्वाद्वा ॥ देवीविशेषे ॥

तिरस्कारः । पुं । अधिकप्रे । अनादरे ॥

तिरस्कृतः । चि । अनादृते ॥

तिरस्कृतिः । स्त्री । दोषस्मृत्याधिका-
रे । उपेक्षायाम् । अनादरे ॥तिरस्क्रिया । स्त्री । अनादरे ॥ तिरस्क-
रणम् । कृजः शचेति भावे शः । ति-
रसे ऽन्यतरस्यामिति सत्त्वम् ॥

तिरिष्टिः । पुं । इक्षुग्रन्थौ ॥

तिरिमः । पुं । शालिविशेषे ॥

तिरियः । पुं । शालिभेदे ॥

तिर्यक्

तिरीटः । पुं । लोभे ॥ न । स्वर्णे ॥ कि-

रीटे ॥ तीर्थते मलमनेन । तृ० ।

हृतृकृपिभ्यः कीटन् । इत्वरपरत्वे ॥

तिरीटकः । पुं । रक्तलोभे ॥ स्वार्थेकः ॥

तिरोधानम् । न । अन्तर्द्वा । व्यवधा-
याम् । अपिधाने ॥ तिरः पूर्वाङ्गुधा-
जो ल्युट् । तिरोन्तर्द्वावितिगतिच्चेक-
गतीतिसमासः ॥

तिरोभावः । पुं । पिधाने ॥ प्रलये ॥

तिरोभूतः । चि । अन्तर्हिंते ॥

तिरोहितः । चि । अन्तर्हिंते ॥ छन्ने ॥
नष्टे ॥ तिरोधीयतेस्म हिनोतिस्म-
वा । ङुधाञ् धारणपोषणयोः हिग-
तौ वा । गत्यर्थेति कर्त्तरिक्तः । धा-
जस्तु कर्मणिक्तः । भावकान्ताभ्यामर्श-
आद्यञ्वा ॥तिर्यक्पाती । चि । साचिविप्रसारिणि
। कुटिलवृत्तौ ॥तिर्यक्स्रोताः । पुं । पशुपद्यादौ ॥ सच
ब्रह्मणो ऽष्टमः सर्गः । यथा । तिरश्चा-
मष्टमः सर्गः सोष्टाविंशद्विधोमतः ॥ ते
षां लक्षणं यथा । अविदे भूरितम-
सो घ्राणज्ञा हृद्यवेदिन इति । अवि-
दः श्वस्तनादिज्ञानशून्याः । भूरित-
मसः आहारादिमात्रनिष्ठाः । घ्राण-
ज्ञा घ्राणेनैवेष्टमर्थं जानन्ति । हृदि
अवेदिनः दीर्घानुसन्धानशून्याः-

तिर्यङ्गु

॥ अष्टाविंशतिभेदा यथा । गौ-
रजोमहिषः कृष्णः शूकरो गवयो-
रुहः । द्विशफाः पशवश्चेमे अवि-
रुषश्चसत्तम ॥ खरो श्वोऽश्वतरो-
गौरः शरभश्चमरीतथा । एते
चैकशफाः चक्षुःशृणुपञ्चनखान् पशू-
न् ॥ श्वाशृगालोवृकोव्याघ्रोमार्जारः
शशश्चल्यकौ । सिंहः कर्पिर्गजः कूर्मो
गोधाच मकरादयः ॥ कङ्कगृध्रवकश्ये
नभासभङ्गकवर्हिणः । हंससारसच
क्राहकाकोलूकादयः खगाः ॥ इति
श्री.भागवतम् ॥ गवादयउष्टान्तादि
शफाद्विखुरानय । खरादयश्चमर्यन्ता
एकशफाः षट् । श्वादयो गोधान्ताः
पञ्चनखादश । एते भूचराः सप्तविंश-
तिः । मकरादयोजलचराः कङ्काद-
यः खगाः अभूचरत्वेनैकीकृत्यगृही-
ताः । एवमष्टाविंशतिभेदान् वदन्ति
। अन्येषामपि तिर्यक्प्राणिनां यथाय-
थमेतेष्वन्तर्भावः । इति श्रीधरस्वा-
मिनः ॥

तिर्यङ्गुडीनम् । न । पक्षिणस्तिर्यङ्ग-
मने ॥

तिर्यङ्गयानः । पुं । कर्कटे । कुलीरे ॥

तिर्यङ्गुखः । पुं । नक्षत्रविशेषेषु ॥ अश्वि-
नी रेवती हस्ताचित्रे स्वातिपुनर्वसु
। ज्येष्ठा मृगा नुराधाश्च नव तिर्यङ्गु

तिलकः

खाः स्मृताः ॥

तिर्यक् । अ । वक्त्रे । साचि ॥ निरुद्धा-
र्थे ॥ तिरोर्थे ॥

तिर्यङ् । वि । विहङ्गादौ ॥ पशौ ॥
वक्रगामिनि ॥ तिर्यगञ्चति । तिरस
स्तिर्यलोप इति तिरिः ॥ स्त्रियां ति-
रश्ची ॥

तिर्यक् । पुं । पशौ ॥ खगादौ ॥

तिलः । पुं । स्वनान्नाप्रसिद्धे हेमधान्ये
। पापघ्ने । पितृतर्पणे ॥ तिलः कृष्णः
सितो रक्तः सवर्णान्यस्तिलः स्मृतः
॥ तिलो रसेकटु स्निक्तो मधुरस्तु-
वरो गुरुः । विपाके कटुकः स्वादुः-
स्निग्धोष्णः कफपित्तकृत् ॥ दल्यः के-
श्यो हिमस्पर्शस्त्वच्यः स्तन्योद्वेगहि-
तः । दन्त्योऽल्पमूत्रकृद् ग्राही वात-
घ्नोऽग्निमतिप्रदः ॥ कृष्णः श्रेष्ठतम-
स्तेषु शुक्लो मध्यमः सितः । क्रन्ध-
हीनतराः प्रोक्तास्तज्ज्ञे रक्तादय-
स्तिलाः ॥ तिलस्यफलम् तिलः । अ-
वयवेचप्राणी च्छण् । तस्य फलपाके
तिलुपि युक्तवद्भावः ॥ तिलकानुके ॥

तिलकः । पुं । पुष्पवृक्षविशेषे । चुरके
। स्थिरपुष्प्यान् । छिन्नरुहे । मृत-
जीवे । वासन्तमुन्दरे ॥ तिलकः क-
टुकपाके रसेचाणो रसादनः । क-
फकुष्ठकृमीन् वस्तिमुखदन्तगदः ॥

तिखित्

भाषा ॥

तिखित्तुलकम् । न । आखित्तने ॥ ति
खिमिश्रिततुल्येषु ॥

तिखित्तैलम् । न । तिखित्तानां खेहे ॥ खेहे
तैलच् ॥ पश्यास्यगुणां स्तैले ॥

तिखित्तधेनुः । स्त्री । दानाय तिखित्तनिर्मि
तायां धेनौ ॥

तिखित्तपर्णः । पुं । श्रीवेष्टे ॥ न । चन्दने
॥ तिखित्तपर्ये ॥

तिखित्तपर्णिका । स्त्री । रक्तचन्दने ॥

तिखित्तपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने ॥ श्री-
वासे ॥ सिद्धके ॥ मलयजे ॥ इति हे

मचन्द्रः ॥ तिखित्तसेवपर्णान्यस्याः ॥ पाक
कर्णेति डीष् ॥ यद्वा । तिखित्तपर्णीनदी
आकरोऽस्याः ॥

तिखित्तपिञ्जः । पुं । निष्कलतिखित्तवृक्षे ।

तिखित्तपेजे ॥ निष्कलस्तिखित्तः । तिखा
निष्कलात्पिञ्जपेजौ ॥

तिखित्तपेजः । पुं । तिखित्तपिञ्जे ॥ निष्कल
स्तिखित्तः । पेजः ॥

तिखित्तमयूरः । पुं । मयूरविशेषे । गुरु
गृहे ॥

तिखित्तसरः । पुं । } तिखित्ततैले ॥
तिखित्तसेहः । पुं । }

तिखित्तद्वितदलः । पुं । तैलकन्दे ॥

तिखित्तपत्त्या । स्त्री । कृष्णजीरके ॥

तिखित्तसः । पुं । सर्पविशेषे । गोमसे ॥

तिष्ठद्

तिखित्तगत्तौभादिः । तिखित्तसेहने तुदा

दिः । तैलनम् तिखित्त । सं० क्विप् ।

तिखित्तमेति । इण्० । क्विप् तुक् । ति

खित्त तिखित्तं सति । घोन्नकर्मणि ।

कः ॥ यद्वा । तैलनम् तिखित्तः । कृष्या

दिच्छादिक् । तिखित्तं त्तरति । त्तर

रच्छद्भगत्तौ । अन्येभ्योपीतिङः ॥

तिलोत्तमा । स्त्री । सर्वेभ्योपि ॥ अ

स्याः नामकारणं महाभारते । ति

खित्तं तिलं समानीय रत्नानां यद्दिनि

र्मिता । तिलोत्तमेति तत् तस्याना

मचक्रोपितामहः ॥

तिलौदनम् । न । कृशरे ॥

तिल्यम् । न । तैलीने । तिखित्तचेचे ॥

तिखित्तानाम्भवनङ्चेचम् । विभाषा

तिखित्तमाषोमाभङ्गाण्युभ्य इतिपचेय

त् ॥ तिलेभ्योहितं वा । खल्यवमा

षतिल वृषब्रह्मणश्चेति यत् ॥

तिल्वः । पुं । लोभे ॥ तिखित्तच्यनेनाङ्ग

म् । तिखित्तसेहने । उल्वादयश्चेतिसा

धुः ॥ श्वेतरक्तलोभयोः ॥

तिल्वकः । पुं । लोभे ॥ स्वार्थे कः ॥

तिष्ठद् । अ । दोहनकाले ॥ तिष्ठन्निगा

वा यस्मिन् काले । तिष्ठद्भुप्रभृती-

निचेत्यप्ययीभावे निपातनाच्छत्रा

देशः प्रथमासमानाधिकरणे शचा

देशस्या सम्भवात् ॥

तीक्ष्णः

तिष्ठः । पुं । पुष्यनक्षत्रे ॥ तुष्यन्त्यऽ
स्मिन् । तुषः । सूर्यतिष्ठेतिनिपा
तनात्क्यप् उपधायाश्च ॥ त्वेष
ति वा । त्विषदीप्तौ । अघ्न्यादि-
त्वात् यक् ॥ कलियुगे ॥ यथा । स
त्सम्प्रदायप्रथनाय तिष्ठे शिष्यैश्च
तुभिः सहयोवतीर्णः । उक्तो बृहत्
सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुं
तमीडेइति ॥ त्रि । तिष्ठेजाते ॥
अणोलुक् ॥

तिष्ठकः । पुं । पौषमासे ॥

तिष्ठपुष्पा । स्त्री । आमलक्याम् ॥

तिष्ठफला । स्त्री । धात्र्याम् । आमल
क्याम् ॥ नित्यमामलकेलक्ष्मीरि
तिश्रवणात् तिष्ठं मङ्गल्यं फलमस्याः
। अजादिच्चात् टाप् ॥ तिष्ठे कलि
युगे फलमस्याः सेवयेतिवा ॥

तिष्ठ्या । स्त्री । आमलक्याम् ॥

तीक्ष्णः । पुं । यवाग्रजे । यवक्षारे ॥

श्वेतकुशे ॥ कुन्दुके ॥ न । सामुद्र

लवणे ॥ विषे ॥ लौहे ॥ आजौ ।

युद्धे ॥ मरणे ॥ खरे । तिग्मे ॥ च-

यके ॥ शस्त्रे ॥ शीघ्रे ॥ मुष्कके ॥ न

क्षविशेषाणां गणे ॥ शक्राहिशिव

मूलाश्च मन्दाह स्तीक्ष्ण दाहणे ॥ त्रि

। तिग्मे गुणिनि ॥ आत्मत्यागिनि

॥ निरालये ॥ सुबुद्धौ ॥ योगिनि-

तीक्ष्णतै

॥ तेजयति । तेज्यते अनेनवा । ति

ज० । तिजेर्दीर्घश्चेति क्त्वाप्रत्ययो

दीर्घश्च ॥ कूरुहृदये ॥

तीक्ष्णकः । पुं । गौरसर्पमे ॥ मुष्कके ॥

तीक्ष्णकण्टकः । पुं । कितवद्रुमे । धत्तू

रे ॥ इङ्गुयाम् ॥ करीरे ॥ ववुरे ॥

तीक्ष्णकण्टका । स्त्री । कन्यारीवृक्षे ॥

तीक्ष्णकन्दः । पुं । पलाण्डे ॥

तीक्ष्णकर्मा । त्रि । तीक्ष्णचेष्टे । आ

यः शूलिके ॥

तीक्ष्णकल्कः । पुं । तुम्बुरुक्षे ॥

तीक्ष्णकान्ता । स्त्री । मङ्गलचण्डिका

प्रभेदे ॥

तीक्ष्णगन्धः । पुं । शोभाञ्जने ॥ कुन्द

रौ ॥ रक्ततुलसाम् ॥ तीक्ष्णगन्धो

ऽस्य ॥ गन्धके ॥

तीक्ष्णगन्धकः । पुं । शोभाञ्जने ॥ ती

क्ष्णगन्धो ऽस्य । शेषाद्विभाषेति-

कप् ॥

तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । वचायाम् ॥ रा-

जिकायाम् ॥ श्वेतवचायाम् ॥ कन्या

र्याम् ॥ सूक्ष्मलायाम् ॥ जीवन्त्या-

म् ॥ तीक्ष्णगन्धोयस्याः ॥

तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

तीक्ष्णास्तण्डुला यस्याः ॥

तीक्ष्णतैलम् । न । सुरायाम् ॥ सुही

चीरे ॥ सर्जरसे ॥

तीरः

तीक्ष्णत्वम् । न । आशुकारित्वे । तीक्ष्णतायाम् ॥ भावेत्त्वः ॥

तीक्ष्णदंष्ट्रः । व्याघ्रे ॥ भैरवे ॥ त्रि । तिग्मदंष्ट्रावति ॥

तीक्ष्णपत्रः । पुं । तुम्बुरुवृक्षे ॥

तीक्ष्णपुष्पम् । न । खड्गे ॥

तीक्ष्णपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥

तीक्ष्णफलः । पुं । तुम्बुरुवृक्षे ॥

तीक्ष्णमूलः । पुं । कुलञ्जने ॥ शिग्रौ ॥

तीक्ष्णरसः । पुं । यवचारे ॥ तीक्ष्णोरसोऽस्य ॥

तीक्ष्णशूकः । पुं । यवे ॥ तीक्ष्णः शूकोऽस्य ॥

तीक्ष्णसारा । स्त्री । शिंशपायाम् ॥

तीक्ष्णा । स्त्री । वचायाम् ॥ सर्पकङ्काभिकौषधौ ॥ कपिकच्छाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । अत्यक्ष्णपर्यायम् ॥

तीक्ष्णायसम् । न । तीखाइतिगौडप्रसिद्धे लोहविशेषे । शस्त्रायसे ॥

तीरः । पुं । त्रपुण्ड्रि । सीसके ॥ न । कूले । रोधसि ॥ गङ्गातीरे ॥ यथा । सा

हृहस्तशतं यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते ॥ भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते

जलम् । तावद्गर्भं विजानीयात् तदन्यत् तीरमुच्यते ॥ अश्वविशेषे ।

सायके ॥ तीरयति । पारतीरकर्म

समाप्तौ । पचाद्यच् ॥

तीर्थम्

तीरभुक्तिः । पुं । तिरहुत इति प्रसिद्धे विदेहदेशे ॥ तीरे भुक्तिरस्य ॥

तीरितः । वि । शास्त्रव्यवस्थानिर्णीते ॥ न । कर्मणः समाप्तौ ॥ तीरः । भावेत्त्वः ॥

तीर्षः । वि । अभिभूते ॥ पुते ॥ उत्तीर्णः ॥ यथा । तीर्णाः पूर्णाः कति न

सरितो लङ्घिताः केन शैलाः नाक्रान्ता वा कति वनभुवः क्रूरसञ्चारघोराः ।

पापैरेतैः किमिव दुरितं कारितो नासि कष्टं यद्दृष्टा स्ते धनमदमसी

स्नानवक्त्रादुरीशाः ॥ एतैः परिग्रहैः ॥ तरतेः कर्त्तरि क्तः ॥

तीर्षपदी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥

तीर्षा । स्त्री । प्रतिष्ठास्त्वृत्तविशेषे ॥ यथा । यस्मिन् वृत्ते कर्णः कर्णः । वेदैर्बर्णैः सा स्यात् तीर्णा ॥ यथा । वं

शीवादैर्दत्तोन्मादैः । हृत्त्वाचेतः कासौयातः ॥ अस्याः कन्येत्यपिसंज्ञा ।

मृगौचेत्कन्येतिलक्षणात् ॥

तीर्थम् । न । शास्त्रे ॥ शास्त्रानुज्ञाविषये ॥ अध्वरे । यज्ञे ॥ चेचे । पुण्य

चेचे ॥ उपाये ॥ नारीरजसि ॥ अवतारे । जलावतारे ॥ ऋषिजुष्टा

मुनि ॥ पात्रे ॥ विद्यायाः पात्रे ॥ यथा । ब्रह्मचारी धनदायी मेधावी श्रोत्रि

यः प्रियः । विद्याया विद्यां यः प्राह ता-

तीर्थम्

नितीर्थानि षण्णमेति विद्यावचनम्
 ॥ उपाध्याये ॥ गुरौ ॥ मन्त्रिणि ॥
 इति मेदिनिकरः ॥ सचिणि ॥ इति
 हेमचन्द्रः ॥ योनौ ॥ दर्शने ॥ नि
 पाने । नद्यवतारप्रदेशे । घट्टे ॥ उ-
 पकूपजलाशये ॥ मद्ये ॥ विप्रे ॥ ती-
 र्थे ॥ नेन वा तरन्त्यनेन वा । तृ०
 पातृ तु दिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥
 हस्तगततीर्थानि यथा । अङ्गुल्यग्रे दै-
 वं तीर्थं स्वल्पाङ्गुल्यो मूलेकायम् ।
 मध्येङ्गुलाङ्गुल्योः पैचं मूलेष्टाङ्गुल्य-
 ब्राह्मम् ॥ तीर्थं त्रिविधम् । जङ्गम-
 मानसस्थावरभेदात् । तथाहि । ब्रा-
 ह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्मलं सार्वका-
 मिकम् । येषां वाक्योदकेनैव शुद्धा-
 न्तिमलिनो जनाः ॥ * ॥ अगस्तिरुवा-
 च । शृणु तीर्थानि गदतो मानसा-
 निममानघे । येषु सम्यङ् नरः स्वात्मा
 प्रयाति परमाङ्गतिम् ॥ सत्त्वं तीर्थं
 क्षमातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ।
 सर्वभूतदयातीर्थं सर्वत्रार्जवमेव च
 ॥ दानं तीर्थं दमस्तीर्थं सन्तोषस्ती-
 र्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं ती-
 र्थं प्रियवादिता ॥ ज्ञानं तीर्थं धृति-
 स्तीर्थं पुण्यं तीर्थं मुदाहृतम् । ती-
 र्थानामपितत् तीर्थं विशुद्धिर्म नसः
 परा ॥ एतत्ते कथितं देवि मानसं ती-

तीर्थम्

र्थं लक्षणम् ॥ * ॥ भौमानामपि-
 तीर्थानां पुण्यत्वे कारणं शृणु ॥ यथा
 शरीरस्योद्देशः केचिन्मध्यतमाः स्मृ-
 ताः । तथा पृथिव्या मुद्देशः केचित्
 पुण्यतमाः स्मृताः ॥ प्रभावादङ्गता-
 ङ्गमेः सलिलस्य च तेजसा । परिग्रहा-
 न्मुनीनाञ्च तीर्थानां पुण्यता स्मृता
 ॥ तस्माद्भौमेषु तीर्थेषु मानसेषु च
 नित्यशः । उभयोरपि यः स्नाति स
 याति परमाङ्गतिम् ॥ * ॥ तीर्थान्
 मनेदोषो यथा । अनुपोष्य चिरात्त्रा-
 णि तीर्थान्य नभिगम्य च । अदत्त्वा
 काञ्चनं गाञ्च दरिद्रो नाम जायते
 ॥ * ॥ गमने फलं यथा । अविष्टो
 मादिभिर्यत्त्रैरिष्टा विपुलदक्षिणैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति तीर्थानभिगमने
 न यत् ॥ तीर्थान्यनुस्मरन्धीरः अ-
 हधानः समाहितः । कृतपापो विशु-
 द्धो तं किंपुनः शुद्धकर्मकृत् ॥ तीर्थ-
 ग्यानि न वै गच्छेत् कुदेशेन च जा-
 यते । न दुःखी स्यात् स्वर्गभाक् च-
 मोक्षोपायश्च विन्दति ॥ * ॥ तीर्थफ-
 लभागिने यथा । यस्य हस्तौ च पादौ च
 मनश्चैव सुसंयतम् । विद्यातप-
 श्च कीर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ प्र-
 तिग्रहादुपावृत्तः सन्तुष्टो ये न केन
 चित् । अहङ्कारविमुक्तश्च सती ॥

तीवरः

अदाम्भिको निरारम्भो लब्धाहारे
जितेन्द्रियः । विमुक्तः सर्वसङ्गैर्यः स
ती० ॥ अकोपनोऽमलमतिः सत्य
वादी दृढव्रतः । आत्मोपमश्चभूते
षु सती० ॥ अश्रद्धावानः पापात्मा ना
स्तिकोऽच्छिन्न संशयः । हेतुनिष्ठश्च
पञ्चैते नतीर्थ फलभागिनः ॥ इति
काशीखण्डम् ॥ कृतेतु पुष्करं तीर्थं
चेतायां नैमिषं तथा । द्वापरेतुकुरु
क्षेत्रं कलौ मङ्गलं समाश्रयेत् ॥

तीर्थकरः । पुं । जिने ॥ करोति इति
करः । तीर्थस्य करः ॥ कपिलकणभु
गादिशास्त्राकारेषु ॥

तीर्थकृत् । पुं । } जिने ॥
तीर्थङ्करः । पुं । }
तीर्थराजिः । स्त्री । } अविमुक्ते । का
तीर्थराजी । स्त्री । } श्याम् ॥
तीर्थवाकः । पुं । केशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
तीर्थसेवी । पुं । वक्त्रपक्षिणि ॥ इति रा
जनिर्घण्टः ॥ चि । तीर्थवासिनि ॥
तीवरः । पुं । अम्बुधौ ॥ व्याघ्रे ॥ ते-
जोर इति गौडप्रसिद्धे वर्णसङ्करजा-
तिविशेषे ॥ सतुराजपुत्रस्त्रियां च चि
याज्जात इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ चू-
र्णकभार्यायां पुण्ड्रकाज् जात इति
पराशरपट्टतिः ॥ तरति तीर्थतेजा
। तृ० । छिन्नरच्छ्वरेत्यादिनाम्

तु

रजन्तो निपातितः ॥

तीवरी । स्त्री । तीवरस्त्रियाम् ॥ पिच्छा
न् डीष् ॥

तीव्रः । पुं । शिवे ॥ न । लोहे ॥ तीरे
॥ चपुणि । सीसके ॥ तीक्ष्णे ॥ चि ।
दुःसहे ॥ अत्युष्णे ॥ नितान्ते । अ-
तिशये ॥ अद्रव्यवर्त्तमानः क्लीवे । द्र-
व्यगामितु वाच्यलिङ्गः । यथा । तीव्रं
भुङ्क्ते । तीव्रो नरः । कटौ । कटुर
सा दौ ॥ तीक्ष्णे ॥ तीवति । तीव-
स्थौ ल्ये । बाहुलकात् रक् । यद्वा ।
तेजति । तिजनिशाने । बाहुलका
द् रन् दीर्घौ जस्य च वः ॥

तीव्रकण्ठः । पुं । शूरणे ॥
तीव्रगन्धा । स्त्री । यवान्याम् ॥
तीव्रज्वाला । स्त्री । धातक्याम् ॥
तीव्रबन्धः । पुं । तामसवृत्तौ ॥
तीव्रवेदना । स्त्री । यातनायाम् ॥ ती-
व्राचासौ वेदना च ॥
तीव्रा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥ राजि-
कायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ नदीवि-
शेषे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ तर-
दीवृक्षे ॥ तुलस्याम् ॥
तु । अ । पादपूरणे ॥ भेदे ॥ समुच्च-
ये ॥ अवधारणे ॥ पक्षान्तरे ॥ नियो-
गे ॥ प्रशंसायाम् ॥ विनिश्चये ॥ उ-
क्ताशङ्कानिष्टत्यर्थे ॥ तुदति । तुद

तुङ्गा

व्यथने । मितद्रादिच्छाट् डुः ॥

तुकाचीरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

तुगा । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

तुगाचीरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

तङ्गेदेपीतिकश्चित् ॥

तुङ्गः । पुं । पुन्नागद्रुमे ॥ पर्वते ॥ वृध

ग्रहे ॥ नारिकेले ॥ गण्डके ॥ योग

विशेषे ॥ यथा । अजट्टभमृगाङ्ग-

नाकुलीरा जघवणिजौच दिवाकरा

दितुङ्गाः । दशशिखिमनुयक् ति

थीन्द्रियांश्चै स्त्रिनवकविंशतिभिस्तु ते

स्तनीचाः ॥ अपिच । सूर्याद्युद्धान्

क्रियट्टभमृगस्त्रीकुलीरान्त्ययूके दि

ग्वक्लीन्द्रद्वयतिथिशरान् सप्तविंशां

स्तु विंशान् । अंशानेतान् वदति य

वन स्थान्यतुङ्गान् सुतुङ्गांस्तानेवां-

शान् मदनभवनेष्वाह नीचान् सु

नीचानिति ॥ न । किञ्चलके ॥ वि

। उन्नते ॥ उग्रे ॥ प्रधाने ॥ तुज्ज्यते ।

तुजिहिंसायाम् । घञ् । न्यङ्कादिः ॥

तुङ्गकः । पुं । पुन्नागट्टचे ॥

तुङ्गकारण्यम् । न । तीर्थविशेषे ॥

तुङ्गभद्रः । पुं । मदेल्कटे ॥

तुङ्गभद्रा । स्त्री । दक्षिणदेश प्रसिद्धे स

रिद्विशेषे ॥ अस्थाजलगुणा यथा । त

ज्जलं निर्मलं क्षिप्रं स्वादुप्रोक्तं तथा

गुरु । कण्डुपित्तास्त्रदं प्रायः सात्त्व्यं

तुङ्गेट्

मेधाकरं मतमिति ॥

तुङ्गशेखरः । पुं । पर्वते ॥

तुङ्गा । स्त्री । वंशलोचनायाम् ॥ शम्या

म् ॥ अनुष्टुप्छन्दोभेदे ॥ द्विगुणन

गणकर्णैः सुललितवसुवर्णैः । रसि-

कविदितरङ्गा भवतिहकिलतुङ्गा ॥

यथा । विहरसि ममचित्ते मदनवि

शिखकृत्ते । न नयनविषयत्वं व्रजसि

तदपिमेत्वम् ॥

तुङ्गी । पुं । उच्चस्थानस्थिते ग्रहे ॥

तुङ्गिनी । स्त्री । महाशतावर्थाम् ॥

तुङ्गी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ शाकभेदे

॥ वर्धरायाम् ॥ तुङ्गति । तुजि० ।

अच् । न्यङ्कादिः । गौरादि ङीष्

॥ निशायाम् ॥

तुङ्गीपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ इ० वि० ॥

तुङ्गीशः । पुं । शिवे ॥ कृष्णे ॥ सूर्ये ॥

तुच्छः । चि । शून्ये ॥ अल्पे ॥ हीने ॥

न । पुलाकजे । भुसइतिभूसा इतिच

भाषा ॥ तोदनं तुद् । संपदादिच्चा

द्भावे क्तिप् । तुदाव्ययया अति ।

छोछेदने । मूलविभुजादिच्चात् कः

॥ तुदंशति वा । आतइतिकः ॥

तुच्छद्रुः । पुं । एरण्डट्टचे ॥

तुच्छधान्यकम् । न । पुलाके ॥

तुच्छा । स्त्री । तुल्यायाम् । नीलीट्टचे ॥

तुज्जः । पुं । दैत्ये ॥ तुज्जते । तुजिहिं

तुष्टिके

सायाम् । पचाद्यच् ॥

तुष्टेः । पुं । दैत्येभ्योपिशक्ते ॥ ईश् ॥

। क्तिप् । तुष्टेभ्यः ईट् ॥

तुटुमः । पुं । रन्ध्रवर्धौ । उन्दुरौ ॥ इ

तिचिकाण्डशेषः ॥

तुडिः । स्त्री । तोडने ॥ तोडति । तु

डुतोडने । सर्वधातुभ्य इन् ॥

तुणिः । पुं । नन्दिष्टचे । तूणी इतिभा

षा ॥ तूणयति । तूणसङ्कोचे । अच

इः । पृषोदरादिः ॥ तूणीरुचः कटुः

पाके कषाये मधुरोऽलघुः । तिक्तो

ग्राहीहिमोवृष्यो व्रणकुष्ठान्त्रपित्त-

जित् ॥

तुण्डम् । न । आनने । वक्त्रे ॥ तुण्ड-

ति । तुडितोडने । पचाद्यच् ॥

तुण्डकेरिका । स्त्री । कर्पास्याम् ॥

तुण्डकेरी । स्त्री । विन्विकायाम् । कु

न्दुर इति कंदूरी इति च ख्यातौ षधौ-

। तेलकुचा इति गौडभाषा ॥ प्रश

स्तं तुण्डम् । प्रशंसायां कन् । तुण्ड

कमीर्त्त । कर्मण्यण् ॥

तुण्डिः । पुं । मुखे ॥ चञ्चौ ॥ तुन्दकू

प्याम् ॥ स्त्री । नाभौ ॥ तुण्डेरिन् ॥

तुण्डिः । स्त्री । विम्बफलायाम् ॥ वट्टायां

नाभौ । टूंडी इति सूंडी इति च भाषा

॥ तुण्डते । तुडि० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

तुण्डिका । स्त्री । विन्विकायाम् ॥ ना

तुत्यः

भौ । तुन्दकूप्याम् । टूंडी इति सूंडी
इति च भाषा ॥

तुण्डिकेरी । स्त्री । कर्पास्याम् । समु-

द्रान्तायाम् । कपास इति भाषा ॥ वि

न्विकायाम् ॥ तुण्डचञ्चुरस्त्रियस्याः

। अत इति ठन् । तुण्डिकान् शरीरा

णि ईरयति । ईर० । कर्मण्यण् ॥

तुण्डिकेरी । स्त्री । विन्विकायाम् ॥

तुण्डिभः । त्रि । वट्टनाभौ ॥ अतिशयि

ता तुण्डि वट्टानाभि रस्य । तुन्दि

खिष्टेर्भ इति सूत्रे मूर्धन्योपधायंतु-

ण्डिरिति साधवः ॥

तुण्डिः । त्रि । वट्टनाभौ ॥ तुण्डते

। तुडि० । सर्वधातुभ्य इन् । ततः सि

ध्मादिच्चास्त्रलच् ॥ मुखे ॥ तुण्ड

ते । तुडि० । सलिकलीति इत्यच् ॥

तुत्यः । पुं । अमौ ॥ न । अञ्जनभेदे ।

मयूरके । शिखिग्रीवे ॥ तुत्यं ताम्रोप

धातुर्हि किञ्चित्ताम्रेण तद्भवेत् । कि

ञ्चित्ताम्रगुणं तस्मादच्यमाणा गुणश्च

तत् ॥ तुत्यकं कटुकं चारं कषायं

वामकं लघु । लेखनं भेदनं शीतं

चक्षुष्यं कफपित्तहृत् ॥ विषाण्मकु

ष्ठकण्डूग्रं खर्परश्चापि तद्गुणम् । अ

स्यशोधनम् । विष्ठया मर्दये तुत्यं-

मार्जारककपोतयोः । दशांशं टङ्क-

णं दत्त्वा पचे क्षुपुपुटे ततः ॥ पुटं द-

तुन्दिः

भा पुटं चौद्रे द्यैयं तुल्यविशुद्धये ॥
 तुद्यति । तुदय्यथने । पाटुतुदीति
 थक् ॥ तुल्ययतिवा । तुल्य आवरणे ।
 अच् ॥ कर्परीतुल्ये ॥
 तुल्यकम् । न । तुल्ये ॥
 तुल्या । स्त्री । नील्याम् ॥ सूक्ष्मैला-
 याम् ॥ महानील्याम् ॥
 तुल्याञ्जनम् । न । अञ्जनप्रभेदे । शि-
 खिग्रीवे । वितुन्नके ॥ तुल्ययति तु-
 ल्यतेवा । तुल्यः । अच् एरज्वा ।
 तुल्यञ्च तदञ्जनञ्च ॥
 तुन्तुभः । पुं । सर्षपे ॥ तुदति । तुदः
 । बाहुलकादुभच् । पृषोदरादिः ॥
 तुन्दम् । न । उदरे । कुचौ ॥ तुदति
 । तुदः । इगुपधेतिकः । आच्छीन-
 योरित्यत्र नुमिति योगविभागान्नु-
 म् ॥ यद्वा । तर्णीत्यन्नम् । टणु अदने
 । अन्दादयश्चेतिसाधु ॥ त्रि । तुन्दि-
 ले ॥ तुन्दमस्त्यस्य । अर्श आदिभ्योच् ॥
 तुन्दकूपिका । स्त्री । } नाभौ ॥
 तुन्दकूपी । स्त्री । }
 तुन्दपरिमृजः । त्रि । अलसे । मन्दे ॥
 तुन्दमुदरं परिमार्ष्टि । मृजशुद्धौ ।
 तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोरि-
 तिकः ॥

तुन्दवान् । त्रि । तुन्दिले ॥ अतिशयितं
 तुन्दमुदरमस्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेति

तुमुलः

चान्तुप् ॥

तुन्दिः । पुं । गन्धर्वविशेषे ॥ न । उदरे
 ॥ स्त्री । नाभौ ॥
 तुन्दिकः । त्रि । वृहत्कुचौ । तुन्दिले ॥ अ-
 तिशयितं तुन्दमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य-
 इलच्चेतिचकाराटुन् ॥
 तुन्दिका । स्त्री । नाभौ ॥
 तुन्दी । त्रि । पीनकुचौ । पिचण्डिले
 । तुन्दिले ॥ अतिशयितं तुन्दमस्त्य-
 स्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेति चकारा-
 दिनिः ॥
 तुन्दिभः । त्रि । तुण्डिभे ॥ तुन्दिर्वृद्धा
 नाभिरस्त्यस्य । तुन्दिबलिवटेभः ॥
 तुन्दिलः । त्रि । वृहत्कुचौ । पिचिण्ड-
 ले ॥ अतिशयितं तुन्दमस्त्यस्य । तु-
 न्दादिभ्यइलच्चेति इलच् ॥
 तुन्दिलफला । स्त्री । त्रिपुण्याम् ॥
 तुन्नः । पुं । नन्दीवृक्षे ॥ तुद्यते । तुदः
 । क्तः ॥ त्रि । छिन्ने । द्विधाकृते ॥ व्य-
 थिते ॥
 तुन्नकः । पुं । तुन्ने ॥
 तुन्नवत् । त्रि । बहुच्छिद्रे ॥
 तुन्नवायः । पुं । सौचिके । सूजी इति
 भाषाप्रसिद्धे ॥ तुन्नच्छिन्नं वयति । वे-
 ज्तन्नुसन्ताने । ह्वावामश्चेत्यण् ॥
 तुभः । पुं । छागे ॥ तोभते । तुभहिं
 सायाम् । इगुपधेतिकः ॥

तुम्बुः

तुम्बुः । पुं । कलिष्टचे ॥ व्याकुलेरणे
॥ न । रणसङ्कुले ॥ तवनम् तौति
वा । तुःसौषः । बाहुलकान्मुलक ॥
सङ्कीर्णैः । सङ्कुले ॥

तुम्बः । पुं । तुम्ब्याम् । अलाव्याम् ॥
तुम्बतिरुचिम् । तुविअर्दने । अच् ॥
तुम्बकः । पुं । तुम्बे ॥ स्वार्थेकः ॥ रा-
जालावौ ॥

तुम्बा । स्त्री । वृहत्फलायां तुम्ब्याम् ॥
वर्तुलालाव्याम् ॥ गवि ॥

तुम्बिः । स्त्री । अलाव्याम् ॥ तुम्बतिरु-
चिम् । तुवि० । सर्वधातुभ्यश्च ॥

तुम्बिका । स्त्री । अलाव्याम् ॥ कटुतु-
म्ब्याम् ॥

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तुम्बी । स्त्री । अलाव्याम् । तून्वी इति
भाषा ॥ तुम्बतिरुचिम् । तुविअर्दने ।
अच् । गौ० ङीष् ॥ इत्यन्तात् कृ-
दिकारादितिङीष्वा ॥ कुलिकवृत्ते-
इतिरत्नमाला ॥

तुम्बीपुष्पम् । न । अलावूपुष्पे । अला-
व्याम् ॥

तुम्बुकम् । न । अलावूपुष्पे । तून्वा इ-
तिभाषा ॥ पुं । अलाव्याम् ॥

तुम्बुरी । स्त्री । तुम्ब्याम् । कुक्कुर्याम् ॥
धन्याके ॥ इतिमेदिनी ॥

तुम्बुः । पुं । अर्द्धदुपासकविशेषे ॥ ग

तुरगी

न्धर्वप्रभेदे । स्वर्गायके ॥ वृच्चवि

शेषे । शूलमे । तीक्ष्णफले ॥ लघ्वा

दि (१५) चिकले ॥ न । कुस्तुम्बुर्या

॥ तिन्दुकीफले ॥ तुम्बु प्रथितं ति

क्तं कटु पाकेपितकटु । रुचोष्णं दी

पनं तीक्ष्णं रुच्यं लघु विदाहिच ॥

वातश्लेष्माचिकर्षोष्ठशिरोरुग्गदज-

कृमीन् । कुष्ठशूलारुचिश्चासप्लीहकृ-

च्छ्राणि नाशयेत् ॥

तुरम् । न । तूर्ये । शीघ्रे ॥ वेगे ॥ त्रि

। तद्वति ॥ तुतोर्त्ति । तुरत्तर-

ले । कः ॥

तुरगः । पुं । चित्ते ॥ वाजिनि ॥ तौर

गम् । तुरत्तरणे । घञर्थेकः । बाहु

लकाद्घञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणः

। तुरेण तुरयावा गच्छति । अन्येभ्यो

पीतिङः ॥

तुरगगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

तुरगगन्धार्थकम् । न । अभावात् स्त्री

परित्यागे ॥

तुरगलीलकः । पुं । तालप्रभेदे ॥ द्रुत

द्वन्द्वं विरामान्तं लघुस्तुरगलीलके ॥

तुरगस्कन्धः । पुं । तुरगाणां समूहे ॥ न

रकरितुरगाणांस्कन्धश्च ॥

तुरगी । त्रि । सार्दिनि । अश्वारोहे ॥

तुरगी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥ वडवा

याम् ॥

तिलकः

हरेत् ॥ तिलति । तिलखेहने । कु
 न् शिल्पिसंज्ञयोः । तिलइवेति वा ।
 कन् ॥ तेलति । तिलगतौ वा । इ-
 गुपधेतिकः । स्वार्थेकन् वा ॥ अश्व
 विशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ तिलकालके
 ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । पञ्चविंशति
 वर्णाङ्घ्रिस्तिलकोध्रुवको भवेत् । इ
 दृश्यत्पुटे तालेरसेवीरेऽद्भुते
 पिबेति ॥ मरुवके ॥ न । सौवर्चले ॥
 लोम्नि ॥ रुचके । मातुलुङ्गे ॥ पुं ।
 न । स्वनाम्नाप्रसिद्धे विशेषके । चन्द
 नादिना ललाटादिद्वादशङ्गेषु कृते
 चिह्नविशेषे । तमालपत्रके ॥ शिवा
 गमेदीक्षितैस्तु धार्यतिर्यक्त्रिपुण्ड्रक
 म् । विष्णवागमेदीक्षितस्तु ऊर्ध्वपु
 ण्ड्रविधारयेत् ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रद्विजः कुर्यात्
 क्षत्रियाणां तथैव च । वैश्यानां
 तु तथाविप्र शूद्रादेर्मण्डलाकृतम्-
 ॥ अक्षिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रन्तु ये कुर्वन्ति-
 जनाधमाः । तेषां ललाटे सततं-
 शुनःपादो न संशयः ॥ दृष्ट्वाभाले-
 द्विजातीनामक्षिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रकम् ।
 कार्णः कृष्णस्मृतिं कृत्वा वस्त्रेणाच्छाद
 यन्मुखम् ॥ ललाटे दक्षिणे ब्रह्मा व
 सैद्द्वामे महेश्वरः । मध्येविष्णुर्वसे
 न्निच्यं तस्मान्मध्यं न लेपयेत् ॥ *
 ॥ काम्यं नैमित्तिकं निच्यं यत्किञ्चि

तिलचू

त्कर्मनारद । वर्णाश्रमाणां तन्ना-
 स्ति स्नानान्ते तिलकं विना ॥ त्रि ।
 प्रधाने ॥
 तिलकटम् । न । तिलानां रजसि ॥ अ
 लावूतिलोमाभङ्गाभ्योरजस्युपसङ्-
 ख्यानमितिकटच् ॥
 तिलकल्कः । पुं । पिण्याके । खल इति
 भाषा ॥
 तिलका । स्त्री । हारप्रभेदे ॥ गायत्री
 छन्दोभेदे । सगणद्वितयं भवतीत्य
 दा । रसवर्णपदातिलकेतितदा ॥ य
 था । वनमालिकथा सकलालिख्यथा
 । पुनरेतिकथं ममदृष्टिपथम् ॥
 तिलकालकः । पुं । गात्रस्थतिले ॥ ति
 लइवकालकः ॥ रोगविशेषे । कृष्णा
 तिलमात्राणि नीरुजानिसमानि
 च । वातपित्तकफोद्रेकात् तान्विद्या
 त्तिलकालकान् ॥
 तिलकाश्रयः । पुं । ललाटे ॥
 तिलकिट्टम् । न । पिण्याके । खल इ
 ति खली इति च भाषा ॥
 तिलकी । स्त्री । सतिलके । तिलकयु
 क्ते ॥ शिखीतिलकी कर्मकुर्यादिति
 स्मृतिः ॥
 तिलचित्रपत्रकः । पुं । तैलकन्दे ॥
 तिलचूर्णम् । न । चूर्णीकृततिलेषु ।
 तिलकल्के । पलले । तिलकट इति

तुलसी

चैतन्यस्य तुरीयत्वं विश्वाद्यपेक्षया द्र
ष्टव्यम् ॥ त्रि । चतुर्थे ॥ यथा तुरीयं
वाचो मनुष्या वदन्तीति । वाचस्तु
तुरीयत्वं पराद्यपेक्षया कुलगुरोरूप
देशात् ज्ञातव्यम् ॥ चतुर्थीपूरणः
चतुरश्रयतावाद्यक्षरलोपश्चेतिष्ठः ॥
तुरीयवर्णः । पुं । शूद्रे ॥ तुरीयश्चासौ
वर्णश्च ॥

तुरकः । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । धूम्रे ।
सिल्लुके । पीतसारे । शिलारस इ
ति भाषा ॥ स्नेच्छजातिविशेषे ।
तुरक इति भाषा ॥ देशविशेषे । तुर
कस्थान इति भाषा ॥ श्रीवासे ॥ तु
तोर्त्ति । तुर० । बाहुलकादुस् गुणा
भावश्च । स्वार्थे कन् ॥ सरलद्रुमे
इति कश्चित् ॥

तुर्यः । त्रि । तुरीये । चतुर्थे ॥ चतुर्थी
पूरणः । चतुरश्रयतावित्यत आ
द्यक्षरलोपश्च ॥

तुर्वसुः । पुं । स्नेच्छानारात्रि । स्नेच्छावा
रपरे ॥ यवातिराजस्यपुत्रविशेषे ॥
तुलजापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धे
दुर्गास्थाने ॥

तुलसी । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धायां
वैष्णव्याम् । हन्दायाम् । पर्णामे ॥

तुलसी । कटुका । तिक्ता । हृद्योष्णा
दाहपित्तघ्नान् । दीपनी कुष्ठघ्नका

तुला

स्वपार्श्वक कफघ्नतजित् ॥ शुक्ला
कृष्णाचतुलसी गुणैस्तुल्य प्रकीर्ति
ता ॥ तुलास्वसादृश्यम् अस्यति ।
असुक्षेपणे । कर्मण्यण् । डीप् । श-
कन्धादिः ॥ यस्यादेव्या तुलाना
स्ति विश्वेषु चाखिलेषु च । तुलसी
तेन विख्यातेति देवी भागवतम् ॥ * ॥
यद्वर्मकर्म्यं कुरुते मनुजः पृथिव्यां
नारायणप्रियतमां तुलसीं विनाच ।
तत् सर्वमेव विफलं भवति द्विजेन्द्र
पद्मेक्षणो पिनहितुष्यति देवदेवः
॥ * ॥ तुलसीकाष्ठनिर्माणमालां
गृह्णन्ति येनराः । पदेपदेऽश्वमेधानां
लभन्ते निश्चितं फलम् ॥ प्रभाते तु
लसीं दृष्ट्वा स्वर्णदानफलं लभेत् ।
मालतीं यूथिकां कुन्दं माधवीं के
तकीं तथेत्यादि ब्रह्मवैवर्तपुराणे
श्रीकृष्णजन्मखण्डे १०२ अध्याये ॥
तुलसीद्वेषा । स्त्री । वर्वर्याम् । सुरसा
याम् ॥

तुला । स्त्री । सादृश्ये ॥ माने ॥ गृह्या-
णां दारुवन्धाय पीठिकायाम् । जप-
रिस्थाय दार्वाधारभूते स्तम्भाग्रपीठे
॥ पलशते ॥ भाण्डे ॥ सप्तमराशौ ।
यूके । घटे ॥ जन्मकालो न चन्द्राग्नि
तैत्तरीयशिवम् । दृष्टतुरङ्गजकय
विक्रयो दिजमुत्तमदानमनाः पु

तुलापु

मान् । शशिनितौलिगते बहुदार
भाग् विभवसञ्चितचित्तविक्रमः ॥
तुलाख्यजातस्यफलम् । तुलाख्ये
पुमान्जातः सुधीः सत्कर्मात्तरः ।
विद्वान् सर्वकलाविज्ञो धनाढ्यो जन
पूजितः ॥ तोल्यतेऽनयावा तोल-
नं वा । तुल्यपुमान् । भिदाद्यङ् ।
अतुलोपमाभ्यामिति निर्देशाद्गुणा-
भावः ॥ * ॥ परीक्षाविशेषे ॥ यथा
हनारदः । ब्राह्मणस्यधटेदेयः क्षत्रि-
यस्यहुताशनः । वैश्यस्यसखिलं दे-
यं शूद्रस्यविषमेवतु ॥ साधारणः स
मस्तनांकोषः प्रोक्तो मनोषिभिः ।
विषवर्जं ब्राह्मणस्य सर्वेषाम्तुला-
स्यता ॥
तुलाकोटिः । स्त्री । मानभेदे ॥ अर्बु-
दे ॥ नूपुरे ॥ तुलां तुलयावा कोट-
यति । कुटपरितापे । चु० । अचदः
॥ तुलाकारकोटिरग्रमस्यवा ॥
तुलाकोटी । स्त्री । तलाकोटी ॥
तुलाकोषः । पुं । तुलापरीक्षायाम् ॥
तुलाधरः । पुं । तुलाराशौ ॥ तुलागुणे
॥ त्रि । वासिजके ॥ तुलायाः धरो-
धारकः ॥

तुलापुरुषदानम् । न । तुलादान इतिलो
* कप्रसिद्धे दाने । यथा । आदन्तु सर्वदा
नानां तुलापुरुषसञ्चितमिति ॥ षोड

तुल्ययो

श्रमदादानान्तर्गतदानविशेषे ॥

तुलामानम् । न । स्वर्णादीनांपरिच्छे-
दार्थंक्रियमाणे । कांटा इतिभाषा-
प्रसिद्धे ॥

तुलावीजम् । न । गुञ्जायाम् ॥

तुलिः । स्त्री । तुर्याम् ॥

तुलिका । स्त्री । खञ्जिकायाम् ॥

तुलिकायन्त्रम् । न । ज्योतिर्विदांयन्त्र-
विशेषे ॥

तुलितः । चि । तुलया परिच्छिन्ने । तु-
लाइति तुल्यया इतिचभाषा ॥ उ-
पमिते ॥ समीकृते ॥ तुल्यतेस्तत्क-
रोतेत्यन्तात् कर्मणिक्तः ॥

तुलिनी । स्त्री ।

तुलिफला । स्त्री ।

शाल्मलिद्रुमे ॥

तुली । स्त्री । तुर्याम् । तन्त्रवायकाष्ठ-
विशेषे ॥

तुल्यः । चि । सदृशे । समे । समाने ॥

तुलया सम्मितः । नौवयोधर्मेत्या-
दिना यत् ॥

तुल्यपानम् । न । बहुभिरात्मीयैर्जनैः
सहमिलित्वा एककालेकृते पाने ।
सपीतौ ॥ इत्यमरः ॥ तुल्यञ्चतत्-
पानञ्च ॥

तुल्ययोगिता । स्त्री । अलङ्कारविशेषे

॥ यथा । नियतानां सकृद्गर्भः सा पु-
नस्तुल्ययोगिता ॥ नियतानां प्राक-

तुवरी

रगिकानामेवाप्राकरगिकानामेव-
वा । क्रमेणोदाहरणम् । पाण्डुचा
म्वदनं हृदयं सरसं तथाखसञ्चव
पुः । आवेदयति नितान्तं चेचियरो
गं सखिहृदन्तः ॥ कुमुदकमलनील
नीरजालि ललितविलासजुषोर्द-
शोःपुरका । अमृतममृततरश्मिरन्वज
न्मप्रतिहतमेकपदे तवाननस्य ॥ अ
न्यदपि । प्रस्तुतानां तथान्येषां केव
लं तुल्यधर्मतः । औपम्यं गम्यतेयत्र
सा मता तुल्ययोगितेति ॥

तुवरः । पुं । न । कषायरसे ॥ तवति
हिनस्तिरोगान् । तुरिति सौत्रोधातुः
। छित्त्वरच्छत्तरेत्यादिना ध्वरच् ॥
धान्यविशेषे । तुवरयावनाले ॥ चि ।
कषायरसवति ॥

तुवरयावनालः । पुं । धान्यविशेषे । तु
वरे । रक्तयावनाले ॥ तुवरोयावना
लस्तु कषायेष्णो विरेचकः । सङ्गा
ही वातशमनो विदाही शोषका-
रकः ॥

तुवरिका । स्त्री । तुवर्याम् । आढक्या
म् । तुवर इति अरहर इति च भाषा
॥ तुवरोऽस्यस्याः । अतइनिठनावि
तिठन् । टाप् ॥ सुराष्ट्रजसृत्तिका-
याम् । फिट्करी इति भाषा ॥

तुवरी । स्त्री । आढक्याम् । अरहर इ

तुषारः

ति तूर इति च भाषा ॥ काव्याम् । सौ
राष्ट्रमृदि । फिट्करी इति भाषा ॥
तोरी इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ यथा । तु
वरी ग्राहिणी शीता लघ्वी कफवि
षास्त्रजित् । तीक्ष्णोष्णा वक्रिदा क
ण्डूकुष्ठकोष्ठकृमि प्रणुत् ॥

तुवरीतैलम् । न । तुवर्याः स्नेहे ॥ स्ने
हेतैलच् । तीक्ष्णोष्णं तुवरीतैलं ल
घु ग्राहि कफास्त्रजित् । वक्रिकृ दि
षहत् कण्डूकुष्ठकोष्ठकृमिप्रणुत् ॥
मेदोदोषापहञ्चापि व्रणशोथहरं
परम् ॥

तुवरीशिवः । पुं । रक्तचक्रमर्दके ॥
तुविः । स्त्री । तुम्ब्याम् ॥ इ० श० ला ॥
तुषः । पुं । धान्यत्वचि ॥ विभीतकद्रुमे
॥ तुष्यति । तुषतुष्टौ । इगुपधेति कः ॥
तुषग्रहः । पुं । वक्रौ ॥

तुषधान्यम् । न । मुद्गादिषु ॥ मुद्गो-
माघो राजमाघो निघ्यावश्च मकु-
ष्ठकः । चणकाढकिमङ्गल्या क्षितुटः
सकलायकः ॥ तुषधान्यानि प्रोक्तानि
वैद्यशास्त्रेभिषग्वरैः ॥

तुषसारः । पुं । अमौ ॥ इति शब्द-
माला ॥

तुषानलः । पुं । तुषजामौ । कुकूले ॥
तुषाम्बु । न । तुषोदके ॥

तुषारः । पुं । शीकरे ॥ हिमे ॥ देश

तुषोद

विशेषे ॥ हिमभेदे ॥ कर्पूरभेदे ॥

त्रि । शीतले ॥ तोषयति । तुषेरन्त
भाषितख्ययात् कमेः किदिच्यनु-
दत्तौ तुषारादयश्चेत्थारन् ॥

तुषारकालः । पुं । हेमन्ते ॥

तुषारकिरणः । पुं । चन्द्रे ॥

तुषाराम्बु । न । तोषारे ॥

तुषितः । पुं । गणदेवताप्रभेदे ॥ रुचे

स्तनयस्य यन्माख्यस्य विष्णोर्द्वादश-

सुपुत्रेषु ॥ तेयथा । तोषः प्रतोषः-

सन्तोषो भद्रः शान्तिरिडस्पतिः । इ-

ध्माः कविर्विभुः स्वर्गः सुदेवो रोच-

नो द्विषट् ॥ तुषितानामतेदेवा-

आसन् स्वायम्भुवान्तरे ॥ तुष्यति ।

तुष० । रुचिचिकुचिकुटिभ्यः कि-

तजिति वाहुलकात् कितच् ॥ यद्वा

। तोषणं तुट् । संपदादित्वात् कि-

प् । ततस्तारकादित्वादितच् ॥ प्राणा-

याना बुदानस्य समानो व्यामएवच

। चक्षुः श्रोत्ररसो घ्राणः स्पर्शबुद्धि-

र्मनस्तथा । द्वादशैते हि तुषितादेवाः

स्वारोचिषेन्तरे ॥ केषाञ्चिन्मते षट्

त्रिंशत् तुषितामताः ॥

तुषोत्थम् । न । तुषोदके ॥ इतिरानि० ॥

तुषोदकम् । न । काञ्जिके ॥ काञ्जि-

कप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा । तुषो

दकंयवैरामैः सतुषैः शर्कली कृतैः

तुष्टिः

। यवैरुदकसहितैः सन्धानवर्गोक्त-

त्वात् । तुषाम्बुदीपनं हृद्यं पाण्डु

कृमिगदापहम् । तीक्ष्णोष्णं पाचनं

पित्तरक्तकृदस्तिशूलनुत् ॥

तुष्टः । त्रि । परितृप्ते । सन्तोषविशिष्टे

। प्राप्तपरितोषे ॥ स्त्रियोजारेणतु

ष्यन्ति गावः स्वच्छन्दचारतः । कुञ्ज

राः पांशुर्वर्षेण ब्राह्मणाः परनिन्दया

॥ तुष्यतेऽस्म । तुष० । क्तः ॥

तुष्टिः । स्त्री । तोषे । अधिगतार्था द

न्यत्र तुच्छत्वबुद्धौ ॥ भोगेक्षेतावता

लभितिवुद्धौ ॥ साचानन्तपत्नी । य

था । अनन्तपत्नी तुष्टिश्चपूजितावन्दि

ताभवत् । यथाविना न सन्तुष्टाः सर्व-

लोकाश्च सर्वतद्वति श्रीदेवीभागव

तम् ॥ नवधा तुष्टिः । ताः परिगणय

ति । आध्यात्मिकाश्चतस्रः प्रकृत्युपा

दानकालभागाख्याः । बाह्याविषयो

परमात् पञ्चचनवतुष्टयोऽभिमतः

॥ प्रकृतिव्यतिरिक्त आत्मास्तीति य

द्यततोऽस्यश्रवणमननेस्तः । ततोवि

वेकसाक्षात्कारायतु असदुपदेशतु

ष्टो न प्रयतते तस्यचतस्र आध्या

त्मिकास्तुष्टयो भवन्ति । प्रकृतिव्यति

रिक्तमात्मानमधिकृत्य यस्मात् ता

स्तुष्टयस्तस्मादाध्यात्मिकाः । कास्ता

इत्यत आह । प्रकृत्युपादानकालभा

तुष्टिदा

गाथाः । प्रकृत्यादिराख्यायासां ता
स्तथोक्ताः । प्रकृत्याद्यर्थविभागस्त
तच्छब्दार्थ निरूपणे यथास्थानं द्रष्ट
व्यः ॥ बाह्यादर्शयति । बाह्याविषयो
परमादिच्यादिना । बाह्यास्तुष्टयो
विषयोपरमात् पञ्च । याः खल्व-
नात्मनः प्रकृतिमहदहङ्कारादीना
त्मेत्यभिमन्यमानस्य वैराग्ये सति
तुष्टयस्ता बाह्याः आत्मज्ञानाभावेऽ
नात्मानमधिकृत्य प्रवृत्ताः ताश्च वै
राग्ये सति भवन्ति तुष्टय इति वैराग्यहे
तु पञ्चकत्वाद् वैराग्याणि पञ्च तत् पञ्च
त्वात् तुष्टयः पञ्चेति । उपरम्यतेऽ
नेनेत्युपरमो वैराग्यम् विषयादुप
रमो विषयोपरमस्तस्मात् । विषया
भोग्याः शब्दादयः पञ्च उपरमा अपि
पञ्च । तथाहि अर्जनरक्षणक्षयभोग
हिंसादोषदर्शन हेतुजन्मानः एका
पारपारापारपारतः पारानुत्तमाभ्यो
त्तमाम्भसंज्ञकाः पञ्चोपरमा भवन्ति
। एकापाराद्यर्थविभागश्च यथास्थानं
द्रष्टव्यः । तदेवमाध्यात्मिकाभिश्च त
त्त्वभिर्बाह्याभिश्च पञ्चभिर्नव तुष्टयो
ऽभिहिताः साङ्ख्याचार्यैः ॥ तोषण
म् । तुष० । क्तिन् ॥ तुष्टिर्नुरकृता
र्थसकृता र्थोऽस्तीति यामतिः ॥

तुष्टिदानम् । न । पारितोषिके ॥ तुष्टि

तूणी

दानमेव चाराणां हिवेतनम् तेहि
तस्माभात् स्वामिकार्येष्वतीव त्वरय
न्ते इति नीतिवाक्यामृतम् ॥
तुष्टुः । पुं । कर्ममणौ ॥ इति शब्दच
न्द्रिका ॥
तुष्टुषितः । वि । स्तोतुमभिप्रेते ॥
तुष्टिनम् । न । हिमे ॥ चन्द्रतेजसि ॥
तोहति तुष्ट्यतेऽनेन वा । तुष्टिर्अ
र्दने । वेपितुह्योर्हस्वश्चेतीनन्प्र
त्ययः लघूपधगुणे कृते ह्रस्वश्च ॥
तुष्टिनांशुः । पुं । चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥
तुष्टिनांशुतैलम् । न । कर्पूरतैले ॥
तूणः । पुं । उपासके । तूणीरे । निष
ङ्गे ॥ तूण्यतेऽनेन । तूणसङ्कोचने ।
चु० घञ् ॥ तूणयति वा । अच् ॥
तूणकम् । न । अतिशर्करीसंज्ञकच्छन्दो
विशेषे ॥ यथा । तूणकं समानिका
पदद्वयं विनान्तिमम् ॥ यथा । सा
सुवर्णकेतकं विकाशि भृङ्गपूरि तं प
ञ्चवाणवाणजालपूर्णं हेमतूणकम् ।
राधिकावितर्क्य माधवाद्यमासिमाध
वे मेहमेति निर्भरं त्वया विना क
लानिधे ॥
तूणा । स्त्री । इषुधौ । तूणे ॥ टाप् ॥
तूणी । पुं । नन्दीवृक्षे । पीतके ॥ वि ।
तूणयुक्ते ॥

तूणी । स्त्री । तूणे ॥ नील्याम् ॥ तूण्य

तूर्खः

तेऽनया । तूष्पूरणे । हंस्वेतिघ
ञ् । गौरादिच्चान् डीष् ॥

तूष्णीकः । पुं । नन्दीवृत्ते ॥

तूष्णीः । पुं । तूष्णे । निषङ्ग ॥ तूष्णीं
शरैः सङ्कोचं राति । रादाने आदा
नेच । आतोनुपेतिकः ॥ यदा । तू-
ष्यते । तूष्ण० वाहुलकादीरन् ॥
तूतकम् । न । तूष्ये । तूतिया इति
भाषा ॥

तूदः । पुं । नूदे । अश्वत्याकारे पार्श्व
पिप्पल इति ख्याते तूत इतिच प्र-
सिद्धे वृत्ते ॥ अस्यफलगुणाः । तूदं पक्वं
गुरु स्वादु हिमं पित्तानिलापहम् ।
तदेवामं गुरु सर मल्लोष्णं रक्तपि
त्तकृत् ॥ तूदति । तूदय्यथने । इगु
पधेतिकः । पृषोदरादिः ॥

तूरम् । न । वाद्यसामान्ये ॥ ताव्यमा
ने पटहादैः ॥

तूरी । स्त्री । धत्तूरे ॥ इतिभावप्रकाशः ॥
तूर्यम् । न । शीघ्रे । सत्त्वरे ॥ वि । त
इति ॥ त्वरतेस्स । जित्वरासम्भ्रमे
। गत्यर्थकर्मकेतिकर्त्तरिक्तः रुष्य
मत्वरसङ्घुषास्वनामितीडभावप
क्षे ज्वरत्त्वरेच्युट् । रदाभ्यामितिण
त्वम् ॥

तूर्खः । पुं । मले ॥ त्वरायाम् ॥ त्वर
ते त्वरणं वा । जित्वरा० । वहिश्चि

तूलसे

श्रुयुद्गुलाहत्वरिभ्यो निदितनिः ॥

तूर्यम् । न । वाद्ये ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ आ
दिगुरु (SI) चिकले ॥

तूर्यखण्डः । पुं । द्रगडवाद्ये ॥

तूलम् । न । ब्रह्मादारुणि । ब्राह्मणेष्टे ।
तूदे ॥ आकाशे ॥ पुं । न । पिचौ ।
निर्वीजकार्पासे । ख्यौ इति भाषा
॥ तूलयति तूल्यते वा । तूलनिष्क
र्षे । इगुपधेतिकः । घोवा ॥

तूलकम् । न । तूले ॥

तूलकार्मुकम् । न । तूलस्फोटनार्थे
धनुषि । पिञ्जले । तूलधनुषि ॥

तूलचापः । पुं । } तूलकार्मुके । धुन
तूलधनुः । न । } क इति भाषा ॥

तूलनालिका । स्त्री । पिञ्जिकायाम् ।
पांइज इति गौडभाषा ॥

तूलनाली । स्त्री । तूलनालिकायाम् ॥

तूलपिचुः । पुं । तूले ॥

तूलवृत्तः । पुं । शास्त्रमलीवृत्ते ॥

तूलशय्या । स्त्री । तूलिकायाम् ॥ तूल
स्यशय्या । तूलेननिमिताशय्यावा ।
शाकपार्थिवादिः ॥

तूलशर्करा । स्त्री । कार्पासबीजे । वि
नौरा इति विनौला इति कपासि
आ इतिचभाषा ॥

तूलसेचनम् । न । कर्त्तने । सूचकर्त्त
ने । कातना इतिभाषा ॥ इ० श० ला ॥

तूवरः

तूला । स्त्री । कार्पास्याम् ॥ वत्स्याम् ॥

तूलिः । स्त्री । तूल्याम् ॥ स्वनानाख्या
ते चित्रकरोपकरणे । ईषिकायाम्
॥ तूलति । तूल० इगुपधात्किदि-
तीन् ॥तूलिका । स्त्री । शय्योपकरणे । तोस
क इति भाषा ॥ आलेख्यलेखन्या
म् । कूर्चिकायाम् ॥ यथा । जगच्चि
त्रं समालिख्य स्वेच्छातूलिकयात्मनि
। स्वयमेव समालिख्य प्रीणाति भ
गवान् शिवः ॥ आत्ममये महति
पटे विविधजगच्चित्रमात्मनालिखित
म् । स्वयमेव केवल मसौ पश्यन्
प्रमुदं प्रयाति परमात्मेति ॥ ईषिका
याम् । वीरणादिशलाकायाम् ॥ सु
वर्णादेरावर्त्तनपरीक्षणार्थं निक्षिप्य
माणायां शलाकायाम् ॥ तूलति । तू
ल्यते वा । तूल० क्नुन् ॥तूलिनी । स्त्री । शाल्मलिद्रुमे ॥ लक्ष्म
णाकन्दे ॥

तूलिफला । स्त्री । शाल्मलौ ॥

तूली । स्त्री । नील्याम् ॥ वत्स्याम् ॥

तूलिकायाम् ॥ चित्रलेखन्याम् । चि
त्रसाधनद्रव्ये । कूर्चिकायाम् ॥ छीष् ॥

तूवरः । पुं । काले ऽश्वश्रुपुरुषे ॥ प्रौ

ढाशृङ्गानडुहि । काले ऽजातशृङ्गे

गवि ॥ पुरुषव्यञ्जनव्यक्ते ॥ कषाय

तूणम्

रसे ॥ तैति । तुः सौत्रोगत्यादैः
। बाहुलकादरोदीर्घश्च ॥ यद्वा । त
नेति । बाहुलकाट् डूः । तूश्चासौ
वरश्च आच्छादकः ॥तूवरी । स्त्री । आढक्याम् ॥ सौराष्ट्रम
त्तिकायाम् ॥तूष्णीशीलः । त्रि । तूष्णीके । मौनयु
क्ते ॥ तूष्णीं शीलं यस्य ॥तूष्णीकः । त्रि । मौनयुक्ते । मौनशी
ले ॥ तूष्णींशीलः । शीलेकोमलो
पश्च । केण इति ह्रस्वोनमले पसा
मर्थ्यात् अन्यथाठपमेवविदध्यत् ।
ठपि अथयानामितिटिलोपेन सिद्ध
त्वात् ॥तूष्णीकाम् । अ । मौने ॥ अकचप्रक
रणे तूष्णीमःकाम्बक्तथः । मित्वा
दन्त्यादचःपरः ॥तूष्णीम् । अ । मौने ॥ तोषणम् । तु
षतुष्टौ । बाहुलान् नीम् उपधाया
ऊत् ॥ घटाकाशं महाकाशद्ववात्मा
नं परात्मनि । विलाप्याखण्डभावेन
तूष्णीं भव महामुने इत्युपदेशः ॥तूस्तम् । न । रेणौ ॥ जटायाम् ॥ तो
सति । तुसशब्दे । बाहुलकात् तन्
धातोर्दीर्घश्च ॥

तूखम् । न । जातीफले ॥

तूणम् । न । अर्जुने । तूणमात्रे ॥ तू

तृणज्यो

यविशेषे नडादौ ॥ तृण्यते । तृण
अहने । घञ् । संचापूर्वकत्वाद्गुणो
न ॥ यद्वा । तृहति । तृहृत्संसाया
म् । तृहेः क्लोहलोपश्च ॥ अग्निचौर
भयं रोगो राजपीडाधनक्षतिः । स
त्रुहे तृणकाष्ठानां कृते । वस्वादिप-
ञ्चके ॥

तृणकन्दः । पुं । कशेरुणि ॥

तृणकाण्डम् । न । तृणानां समूहे ॥
दूर्वादिभ्यः काण्डः ॥

तृणकुङ्कुमम् । न । सुगन्धद्रव्यप्रभेदे ।
तृणपुष्पे । गन्धाधिके ॥ कटुस्त्वमुष्ण
स्त्वं कफमारुतशोफकण्डूतिपामाकु-
ष्ठामदोषनाशित्वं परमभास्वरत्त्वञ्चे-
त्यस्य गुणाः ॥

तृणकुटी । स्त्री । कायमाने । तृणौ
कसि ॥

तृणकूर्मः । पुं । तुम्ब्याम् ॥

तृणकेतुः । पुं ।

तृणकेतुकः । पुं । } वंशे ॥

तृणगोधा । स्त्री । चित्रकोले ॥ कृक-
लासे ॥

तृणग्रन्थिः । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

तृणग्रही । पुं । नीलमणौ ॥ कपूर
इति प्रसिद्धे मणिविशेषे । तृणमणौ ॥

तृणजातिः । स्त्री । उलपादौ ॥

तृणज्योतिः । न । रात्रौ प्रकाशशालिनि

तृणरा

खताविशेषे ॥

तृणता । स्त्री । कार्मुके । धनुषि ॥ तृ
णत्वे ॥ भावेतल् ॥

तृणद्रुमः । पुं । नारिकेलादिरुक्षेपु ॥
ताले ॥ गुवाके ॥ ताल्याम् ॥ केत
क्याम् ॥ खर्जूरे ॥ खर्जूर्याम् ॥ हि-
न्ताले ॥

तृणधान्यम् । न । नीवारे । श्यामा-
कादौ । उडिधान इति गौडभाषा
॥ तृणमिवधान्यम् अकृष्योत्पन्न-
त्वात् ॥

तृणध्वजः । पुं । वंशे ॥

तृणनिम्बः । पुं । नेपालनिम्बे ॥

तृणपत्रिका । स्त्री । इक्षुदर्भायाम् ॥

तृणपत्री । स्त्री । गुण्डाशिन्याम् ॥

तृणपुष्पम् । न । तृणकुङ्कुमे ॥

तृणपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीरुक्षे ॥

तृणपूली । स्त्री । चाँच इति गौडेषु प्र-
सिद्धे । चन्दायाम् ॥

तृणमणिः । पुं । तृणग्राहिणि ॥

तृणमत्कुणः । त्रि । लम्बके । जामिन्
इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

तृणराजः । पुं । नारिकेले ॥ तालरुक्षे
॥ तृणानां राजा । टः ॥

तृणराजाह्वः । पुं । तालद्रुमे ॥ तृणरा-
जइत्याह्वयस्य ॥

तृणराजाह्वयः । पुं । तालवृक्षे ॥ तृण

तृतीयः

राजइत्याह्वयोयस्य ॥

तृणवल्जः । स्त्री । वल्जज्याम् ॥

तृणबीजः । पुं ।

तृणबीजाक्षमः । पुं । } श्यामाके ॥

तृणशीतम् । न । गन्धतृणे । कतृणे ॥

तृणशीता । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

तृणशून्यम् । न । मल्लिकायाम् ॥ के

तकीशाखिनः फले ॥ तृणशून्येस्था

नेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ त्रि ।

तृणरहिते ॥

तृणषट्पदः । पुं । वरोले । वरटाया

म् । वरडे इति ततैया इति च भाषा ॥

तृणसारा । स्त्री । कदल्याम् ॥ तृणानि

सारमस्याम् ॥

तृणसिंहः । पुं । कुठारे ॥

तृणहर्म्यः । पुं । मयटे । तृणनिर्मिता

झालिकायाम् । मैडा इति भाषा ॥

तृणामिः । पुं । वत्सले । तृणोत्पन्नौ ॥

तृणाङ्घ्रिपः । पुं । मन्यानकतृणे ॥

तृणाञ्जनः । पुं । कृकलासे ॥

तृणाञ्जम् । न । पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥

तृणाक्षम् । न । खण्डतृणे । लूणियाशा

क इति भाषा ॥

तृणाट्टकः । पुं । तृणकुङ्कुमे ॥

तृणेलुः । पुं । वल्जज्याम् ॥

तृणोत्तमः । पुं । उखर्वलतृणे ॥

तृणोद्भवः । पुं । नीवारे ॥

तृतीया

तृणैकः । न । कायमाने । तृणनिर्मि

तगृहे ॥

तृणैषधम् । न । एलवालुकाख्यगन्ध-

द्रव्ये ॥

तृणया । स्त्री । तृणसमूहे । तृणानां संह

तौ ॥ तृणानांसमूहः । पाशादि-

भ्योयः ॥

तृतीयः । त्रि । त्रयाणां पूरणे । तीसरा

इति भाषा ॥ चेः सम्प्रसारणश्चेति ती

यप्रत्ययः सम्प्रसारणश्च ॥

तृतीयकः । पुं । तृतीयकस्तृतीये ऽङ्गी

तिलचणलचितेञ्जरविशेषे ॥ तृती

येङ्गीत्यागमदिनंगृहीत्वा । यत उ

क्तम् । दिनमेकमतिक्रम्य यो भवेत्

स तृतीयक इति ॥ तृतीये ऽहनि भ

वः । कालप्रयोजनाद्गोश्रुतिकन् ॥

चिके ॥ तृतीयेन रूपेण ग्रहणम् । ता

वतिथ्यग्रहणमिति लुग्वदितिकन् ॥

तृतीयप्रकृतिः । स्त्री । क्लीवे ॥ स्त्रीपुं

सावपेक्ष्य तृतीयाचासौ प्रकृत्येति

विग्रहः ॥

तृतीया । स्त्री । तिथिविशेषे । चन्द्रम-

ण्डलस्य तृतीयकलाक्रियारूपायाम्

। तत्क्रियोपलक्षिते काले वा ॥ स

कलगुणगभीरो भूमिपालानुरागी

परनगरविगाही सर्वलोकोपकारी

। परविषयनिवासी कैतुकी सत्य

तृप्राणः

वादी भवति निखिलविद्यो यस्तृती
याप्रकृतः ॥ टा ध्याम् भिस् इति त्रि
के ॥ टाप् ॥

तृतीयाकृतम् । त्रि । त्रिगुणाकृते । त्रि
वारकृष्टेचे ॥ तृतीयकृतम् । कुजो
द्वितीयतृतीयेतिडाच् ॥

तृतीयाप्रकृतिः । स्त्री । नपुंसके ॥ स्त्री
पुंसावपेच्य तृतीया प्रकृतिः तृती
यः प्रकारः । असमस्तमेतत् । समा
सेतु तृतीयप्रकृतिरेव ॥

तृपत् । पुं । चन्द्रे ॥ छत्रे ॥ तृप्यति तृ
पप्रीणने । संश्रुतृपद्वहदिति अति
प्रच्ययान्तोनिपातितः ॥

तृपला । स्त्री । लतायाम् ॥ तृप्यति ।
तृप० । कलस्तृपश्चेति तृपतेः कल-
प्रच्ययः ॥

तृप्तः । त्रि । हृष्टे । प्रमुदिते । प्रीते ।
तृप्तियुक्ते ॥ तृप्यतिस्म । तृप० । त्तः ॥
तृप्तिः । स्त्री । तर्पणे । सौहित्ये । भ-
क्षणादिनाकाङ्क्षानिवृत्तौ ॥ सर्व-
कामावाप्तौ । अलम्पच्ययेनेच्छावि
च्छित्तौ ॥ तर्पणम् । तृप० । स्त्रियां-
क्तिन् ॥

तृप्रः । पुं । दृते ॥ पुरोडाशे ॥ तृप्यते-
ऽनेन । तृप० । स्फाथितस्त्रीतिरक् ॥
न । काष्ठे ॥ दुःखे ॥

तृप्राणः । त्रि । तृप्रां न सहते । आलुः ॥

तृणा

तृफला । स्त्री । त्रिफलायाम् ॥ तृफति
। तृफतसौ । कलस्तृपश्चेतिचका-
रात् तृफतेरपि कलः ॥

तृफुः । पुं । सर्पजातौ ॥

तृट् । स्त्री । लिप्सायाम् । वाञ्छायाम् ॥

उदन्यायाम् ॥ स्मरपुव्याम् । काम
कन्यायाम् ॥ तर्पणम् । त्रिषपिपा
सायाम् । संपदादि क्तिप् ॥

तृषा । स्त्री । तृषि ॥ भागुरिमते टाप्
। तृषापि न कृशाममेति प्रयोगः ॥
लाङ्गलिकीटचे ॥

तृषाभूः । स्त्री । क्षोमनि । फौपडा इ
तिभाषा ॥

तृषाहम् । न । जले ॥

तृषाहकम् । न । मधुरिकायाम् ॥

तृषाहा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥

तृषितः । त्रि । सतृषि । तृषयायुक्ते ॥
तृट्सञ्जाताऽस्य । तारकादिच्चादि
तच् ॥

तृषितोत्तरा । स्त्री । असनपण्याम् ॥

तृषाक् । त्रि । लुब्धे ॥ तृप्यति । त्रि
प० । तच्छीलः । स्वपितृषोर्नजिङ् ॥

तृणा । स्त्री । तर्पे । पिपासायाम् । प्या
स इतिभाषा ॥ लिप्सायाम् । अप्रा
प्ताभिलाषे । अनात्मीयस्वीकारेच्छा
याम् ॥ इदं मे न चीयतामिती-
च्छायाम् ॥ उचितव्यवाकरणेनापि

तेजनः

धनरक्षणेच्छारूपं कार्पण्यमपि तृ
ष्णाभेदः ॥ लोभे ॥ यादुस्त्यजा दुर्म
तिभिर्जीर्यतो या न जीर्यति । तां
तृष्णां दुःखनिवहं शर्मकामो द्रुतं
त्यजेत् ॥ तर्षणम् । जितृषः । तृषि
शुषिरसिन्धुः किदिति नः ॥ विशेषो
भावप्रकाशे च तजतृष्णायाम् ॥

तृष्णाक्षयः । पुं । शान्तौ ॥ परमानन्द
प्राप्तिहेतौ ॥ तथा च वेदव्यासः । य
च्च काममुखं लोके यच्च दिव्यं मह
त्सुखम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते ना
र्हन्तः षोडशीकलाभिति ॥ पिपासा
नाशे ॥ तृष्णायाः क्षयः ॥

तृष्णारिः । पुं । पर्पटे ॥ इति राजनि-
र्घण्टः ॥

ते । अ । त्वयेत्यर्थे ॥

तेजःकार्यम् । न । घृतादिकार्ये ष्वस्थि
मज्जवाचु ॥ तेजसःकार्यम् ॥

तेजःफलः । पुं । तेजफल इति तेजवल
इति च प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । गन्धफ-
ले । बहुफले ॥ अस्य गुणास्तु । तेजः
फलः कटुस्तीक्ष्णः सुगन्धिर्दीपनो म
तः । वातश्लेष्माश्चिघ्नश्चवातरक्षा-
करः स्मृत इति ॥

तेजनः । पुं । वंशे ॥ मुञ्जे ॥ भद्रमुञ्जे

॥ तेजयति शस्त्रं ममिवा । तिजनि

शाने । चु० । नन्द्यादित्यु यञ्जा ॥

तेजः

तेजनकः । पुं । गुन्ने । शराभिधतये ॥

तेजयति । तिज० । चु० । गबुब् कुन्वा ॥

तेजनी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ ज्योतिष्म
त्त्याम् ॥ तेजति । तिजपालने । ल्यु
ट् । गौरादिङीष् ॥

तेजपत्रम् । न । गन्धजाते । पत्रके । त्व
क्पचे । तेजपात इति प्रसिद्धे दृष्टे ॥

तेजलः । पुं । कपिञ्जलपक्षिणि ॥

तेजवती । स्त्री । गजपिप्पलिकायाम् ॥

तेजः । न । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ पराक्र

मे ॥ रेतसि ॥ नवनीते ॥ अमौ ॥

तापकेज्योतिषि ॥ शरीरगतायां-

कान्तौ ॥ सुवर्णे ॥ मज्जनि ॥ पित्ते

॥ असहने ॥ यथा । अधिचेपापमा

नादेः प्रयुक्तस्य परेण यत् । प्राणाख्य

वेप्यसहनं तत्तेजः समुदाहृतम् ॥

प्रागल्भ्ये ॥ पराभिभवसामर्थ्ये ॥ प

रैरनभिभाव्यत्वे ॥ अप्रतिहताच्चत्वे

॥ चैतन्यात्मकेज्योतिषि ॥ स्त्रीवाल

कादिभिर्मूढैरनभिभाव्यत्वे ॥ लिङ्ग

देहे ॥ हयवेगे ॥ तेजोनाम दर्पा-

परनामा सत्त्वगुणविकारः प्रकाश-

कोऽन्तःसारविशेषः । यथा ह भोज-

राजः । तेजो निसर्गजं सत्त्वं वाजि

नां स्फुरणं रजः । क्रोधस्तम इति चे

या ह्युयोपिसहजा गुणाः ॥ तच्च द्विवि

धम् । सततोत्थितं भयोत्थितञ्चेति

तेजः

। यथाहसएव। धारासुयोजितानां
 निसर्गात् प्रेरणं विना। अविच्छिन्न
 मिवाभाति तत् तेजः सततोत्थित
 म् ॥ कशापादादिघातैर्यत् साध्वसा
 त् स्फुरितन्तुतदिति ॥ * ॥ शब्दस्य
 शतन्मात्रसहिताद्रूपतन्मात्रादुत्पन्ने-
 शब्दस्पर्शरूपगुणे तृतीये महाभूते
 ॥ यथा । तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्च
 क्षुरथात्ममुच्यते। अधिभूतं ततोरूपं
 सूर्यस्तत्राधिदैवम् ॥ उष्णस्पर्शवत्ते-
 जः। तद्द्विविधम्। नित्यमनित्यञ्च
 । नित्यं परमाणुरूपम्। अनित्यं का-
 र्यरूपम्। पुनस्त्रिविधम्। शरीरेन्द्रिय
 विषयभेदात्। शरीरमादित्यलोके
 । इन्द्रियं रूपग्राहकं चक्षुः कृष्णतारा-
 ग्रवर्त्ति। विषयश्चतुर्विधः। भौमदि-
 व्यौदर्याकरजभेदात्। भौमं वह्न्या
 दिकम्। अविन्धनं दिव्यं विश्वदादि।
 भुक्तान्नस्य परिणामहेतुरौदर्यम्। आ-
 करजं सुवर्णादीतितर्कसङ्ग्रहः ॥ स्प-
 र्शउष्णस्तेजसस्तु स्याद्रूपं शुक्लभास्व-
 रम्। नैमित्तिकं द्रवत्त्वन्तु नित्यतादि-
 चपूर्वत् ॥ इन्द्रियं नयनं वह्निस्पर्शादि-
 विषयोमतइति भाषापरिच्छेदः ॥
 तेजयति तेज्यते ऽनेन वा। तिज०।
 असुन् ॥ तेजो जलमिति च्छन्दोनि-
 षण्टुः ॥

तेजोब

तेजस्करः। चि। तेजोवृद्धिकारकेद्वये ॥

तेजस्वी। चि। तेजोयुक्ते ॥ त्वक्का-
 न्तिमति ॥ तेजोस्य स्यास्मिन्वा।
 विनिः ॥

तेजस्विनी। स्त्री। ज्योतिष्मत्याम् ॥
 महाज्योतिष्मत्याम् ॥ तेजवती ते-
 जवत्कल तेजवलद्वत्यादिना स्या-
 ते तेजःफले ॥ तेजस्विनी कफश्चा-
 सकासा ऽऽस्यामयवातहृत्। पाच-
 न्युष्णाकटुस्तिक्ता रुचिवह्निप्रदीप-
 नी ॥ नान्तलक्षणेऽपीप् ॥

तेजितः। चि। शाते। शाणादिना ती-
 क्ष्णीकृते। शाणिते। निशिते ॥ ते-
 ज्यतेस्म। तिज०। चु०। क्तः ॥

तेजीयान्। चि। तेजोयुक्ते ॥ तेजीय-
 सांनदोषायवह्नेः सर्वभुजोयथा ॥

तेजोमन्यः। पुं। गणिकारिकायाम् ॥
 तेजोमग्राति। मज्य०। कर्मण्यम् ॥

तेजोमयः। पुं। तेजःप्रचुरे चैतन्य-
 प्रधाने ज्योतिर्मये। अन्तःकरणोप-
 हितत्वात् वासनामये स्वप्ने ॥

तेजोमात्रा। स्त्री। इन्द्रिये ॥ तेजसे-
 मात्रा ॥

तेजोरूपम्। न। प्रकाशरूपे ब्रह्मणि
 ॥ चि। प्रभारूपे ॥

तेजोवती। स्त्री। इभपिप्पल्याम् ॥
 चय्ये ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ वह्नि-

तैजसः

पुण्याम् ॥ यथा । रक्तपीतमणिप्रायहे
मप्राकारगोपुरा । वङ्गे स्तेजोवती व
क्रितुल्यभूतनिषेविता ॥ तेजवला
खकाष्ठे ॥

तेजोवृक्षः । पुं । बुद्रामिमन्ये ॥

तेजः । पुं । गानाङ्गविशेषे ॥ यथा ।

तेनेतिशब्दस्तेनः स्यान्मङ्गलानां प्रद
र्शकः । तेशब्देनोच्यते गौरी नशब्दे
नोच्यते हरः । तेनमाङ्गलिकश्चायं
शब्दस्तेन इति स्मृत इति सङ्गी ॥

तेजः । पुं । समुद्भवे । आर्द्राभावे ॥

तेजमम् । तिम आर्द्राभावे । घञ् ॥

तेजमम् । न । आर्द्राकरणे ॥ निष्ठाने

। थञ्जने । तीव्र इति तेवण इति

चभाषा ॥ तिम ० ल्युट् । तिम्यते ऽ

मेन वा करणे वा ल्युट् ॥

तेजमती । स्त्री । बुद्धिप्रभेदे ॥

तेजमम् । न । केलिकानने ॥ क्रीडाया

म् ॥ तेवनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा

बहूदका इति रामायणम् ॥

तेज्यम् । न । तीक्ष्णतायाम् ॥

तैजसः । पुं । इन्द्रियाणां करणे । राज

साहङ्गरे ॥ तेजोमयान्तःकरणोपहि

तत्त्वात् स्थूलप्रपञ्चलघुस्थाने स्वप्नव्य

ष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ तेजसि परमा

त्मनि स्थिते ॥ न । धातुद्रव्ये । सर्व

धातु ॥ घृते ॥ तेजोविकारः । त-

तैमिरि

स्यविकारद्रव्यम् ॥ यद्वा । तेजोऽ

स्यस्य । ज्योत्स्नाद्यम् ॥ तीर्थविशेषे

॥ यत्र ब्रह्मादिभिः सैनापत्ये कार्त्तिके

केयोऽभिषिक्तः ॥

तैजसावर्त्तिनी । स्त्री । मूषायाम् ॥ ते

जसोविकारः सुवर्णादि रावर्त्त्यते ऽ

स्याम् । वृत्तवर्त्तने । ग्यन्तः । अधि

करणे ल्युट् । डीप् ॥

तैतिलः । पुं । गण्डकपशौ ॥ न । चतु

र्थकरणे ॥ कलामुदक्षे । ललनाभि-

लापी सुमूर्त्तिसन्तर्जितकामदेवः ।

वक्ता गुणज्ञः कुशलः सुशीलश्चेत्तै-

तिलाख्यकरणं प्रहृतौ ॥

तैत्तिडीकम् । न । तित्तिडीकस्यावय

वे ॥ तद्विकारे ॥ कोपधाच्चेत्यण् ॥

तित्तिडीकैः संस्कृते ॥ कुलत्यकोप-

धादण् ॥

तैत्तिरः । पुं । तित्तिरिखरे ॥ न । ति

त्तिरीणां गणे ॥ तित्तिरीणां समूहः

। अनुदात्तादेरञ् ॥

तैत्तिरिकः । पुं । शाकुनिकविशेषे ॥

तित्तिरान्हन्ति । ठक् ॥

तैत्तिरीयकः । पुं । यजुर्वेदीयशाखा-

विशेषस्य वेत्तरि ॥

तैत्तिरीया । स्त्री । यजुर्वेदस्य शाखावि

शेषे ॥

तैमिरिकः । नि । तिमिरग्रस्तबुद्धि ॥

तैलम्

तैरणी । स्त्री । कुनील्याम् । रागदे च
पविशेषे ॥

तैर्यिकः । पुं । तीर्थकरे । कपिलकण-
भुगादिषु ॥

तैर्यग्योनः । पुं । विविधभूतादिसर्गेष्वे
कस्मिन् सर्गे ॥ सचपशुमृगपक्षि-
सरीसृपस्थावरभेदात् पञ्चविधोभ-
वति ॥

तैलम् । न । तिलसर्षपादिजनितस्नेहे
। मद्ये । स्नेहे । तेल इति भाषा ॥
तिलस्य विकारः । तस्य विकार इत्य ॥
तिलादिस्नेहवस्तूनां स्नेह सौख्य-
मुदाहृतम् । तत्तुवातहरंसर्वविशे-
षात्तिलसम्भवम् ॥ नास्ति तैलात्परं
किञ्चिद्वैषजं मारुतापहम् ॥ तिल-
तैलं गुरुस्थैर्यवलवर्णकरं सारम् । दृ-
ष्यं विकाशि विशदं मधुरं रसपाक-
योः ॥ सूक्ष्मं कषायानुरसं तिक्तं
वातकफापहम् । वीर्येणोष्णं हिमंस्प-
र्शं वृंहणं रक्तपित्तकृत् ॥ लेखनं व-
दुविण्मूत्रं त्वग्गर्भाशयशोधनम् । दी-
पनं कुट्टिदं मेध्यं व्यवायि ब्रणमेहन-
त् ॥ श्रोत्रयोनिशिरःशूलनाशनं ल-
घुताकरम् । त्वच्यं केश्यञ्च चक्षुष्य-
मभ्यङ्गे भोजनेऽन्यथा ॥ छिन्नभि-
न्नच्युतोत्पिष्टमथितक्षतपिच्छिते । भ-
ग्नस्फुटितविद्वामिदग्धविस्त्रिष्टदारि-

तैलम्

ते ॥ तथाभिहितनिर्भुग्नमृगव्या-
घ्रादिविचते । वस्तौ पानेनसंस्कारे
नस्येकर्णाक्षिपूरणे ॥ सेकाभ्यङ्गावगा-
हेषु तिलतैलं प्रशस्यते । * । ननुलेख-
नवृंहणयोः कथं सामानाधिकरण्य-
मित्याह । रुक्षादिदुष्टः पवनः स्त्री-
तः सङ्कोचयेद्यदा । रसोऽसम्भग-
वन् कार्श्यं कुर्याद्विक्ताद्यवर्द्धयन् ॥ ते-
षु प्रविष्टसरतासौक्ष्म्यक्षिग्यत्वमार्द-
वैः । तैलं चर्म रसं नेतुं कृशानां ते-
न वृंहणम् ॥ व्यवायि सूक्ष्मतीक्ष्णो-
ष्णसरस्त्रैर्मन्दसः क्षयम् । शनैः प्रकु-
रते तैलं तेन लेखन मीरितम् ॥
द्रुतं पुरीषं वध्नाति स्खलितं तत् प्र-
वर्त्तयेत् । ग्राहकं सारकं चापि तेन
तैलमुदीरितम् ॥ घृतं मब्दात्परं
पक्वं हीनवीर्यं प्रजायते । तैलं पक्वं
मपक्वं वा चिरस्थायिगुणाधिकम् ॥
तैलं स्वयोनिरगुणकृद्वाग्भटेनाखिलं
मतम् । अतः शेषस्य तैलस्य गुणाच्चे-
याः स्वयोनिवत् ॥ तैलानां सार्धपादी-
नां यथास्थानं गुणेरणम् ॥ * ॥ प्रातः
स्नाने ब्रूते आह्ने द्वादश्यां ग्रहणे तथा
। मद्यलेपसमं तैलं तस्मात्तैलं विव-
र्जयेत् ॥ द्रुतञ्च सार्धं तैलं यत्तैलं पु-
ष्पवातितम् । अदुष्टं पक्वतैलञ्च तैला-
भ्यङ्गे च निश्चयः ॥ * ॥ अर्कनूनदह-

तैलद्रो

तिहृदयं कीर्त्तिलाभश्चसोमे भौमे
सृच्युर्भवति नियतं चन्द्रजेपुत्रलाभः
। अर्थग्लानिर्भवति च गुरौ भार्गवेशो-
कयुक्तं स्तैलाभ्यङ्गात् तनयमरणं
र्यजेदीर्घमायुः ॥ सिल्लके ॥

तैलकन्दः । पुं । तिलाङ्कितदले । द्राव
ककन्दे ॥ लोहद्राविचं कटुत्वमुष्ण
त्वं वातापस्मारविषशोफनाशित्वं
सस्यवन्धकारित्वं देहसिद्धिकारित्वं
चेत्यस्यगुणा इतिराजनिर्घण्टः ॥

तैलकारः । पुं । तेली इति प्रसिद्धे व
र्णसङ्करजातिप्रभेदे । धूसरे । चा
क्रिके । तैलिनि ॥ कोटकस्त्रीगर्भे
कुम्भकाराज्जातोयमिति । ब्र० ब्र० खं ॥

तैलकिट्टम् । न । खल इति भाषाप्र-
सिद्धे तैलमले । पिण्याके ॥

तैलङ्गः । पुं । अन्धदेशे ॥ श्रीशैलन्तुस
मारभ्य चोलेशान्मध्यभागतः । तैल
ङ्गदेशोदेवेशि ध्यानाध्ययनतत्परः ॥

तैलचौरिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् ॥

तैलद्रोणी । स्त्री । कण्टपर्यन्तमज्जनार्थं

तैलपूर्णकाष्ठादिनिर्मितेपात्रविशेषे
॥ तत्रावस्थितिगुणाः । वातरोग-

व्याकुलरोगपङ्गुवाधिर्यमिन्मनगद्गद

धन्वङ्गस्तब्धपृष्ठप्रचलितपत्रनगाचक-

म्पकपाटीग्रीवाभङ्गापतन्त्रचयरुधि

रभवमूत्रकृच्छ्रवस्तिरोगेषु शस्तत्वं

तैलमा

मितिराजवल्लभः ॥

तैलधान्यम् । न । तिलादिषु ॥ तिला
तसीचतोरीचत्रिविधस्यापिसर्षपः ।

द्विधाराजीखाखसच्चवीजं कौसुम्भ

सम्भवम् । एतानितैलधान्यानिप्रोक्ता

निपूर्वस्वरिभिः ॥

तैलपर्णः । पुं । पर्वतविशेषे ॥ न । ग्र
न्थिपर्णे ॥

तैलपर्णकम् । न । ग्रन्थिपर्णवृक्षे ॥

तैलपर्णिकम् । न । हरिचन्दने ॥ ति

लपर्णीवृक्षविशेषे जातम् । तत्रजा

तद्रक्ष्यम् । डीप् । स्वार्थेकन् । केय

इतिह्रस्वः ॥ तैलपर्णेगिरिस्तस्याकर

इतिस्वामी ॥ पुं । चन्दनविशेषे ॥

तैलपर्णी । स्त्री । मलयजे चन्दने ॥

श्रीवासे ॥ सिल्लके ॥ तिलपर्णीवृ

क्षेजाता । तत्रजातद्रक्ष्यम् । डीप् ॥

तैलपा । स्त्री । तैलपायिकायाम् ॥

तैलपायिका । स्त्री । सपक्षकीटविशे

षे । घरोषशाम् । तिलचटा इति

भाषा ॥ तैलं पिबति । पापाने ।

गुबुल् ॥

तैलपिपीलिका । स्त्री । पिपीलिकाप्र

भेदे । कपिजाङ्घिकायाम् ॥

तैलफलः । पुं । द्रुव्याम् ॥ विभीतके ॥

तैलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे ॥

तैलमाही । स्त्री । वृत्त्याम् ॥ दीपक

तैषः

प्याम् ॥

तैषमाता । स्त्री । स्वधायाम् ॥ घतन
 म् वातः । तिलस्यपातः । तिलपातो
 ऽस्त्राम् । घनः सास्यां क्रियेतिजः ।
 घनतात् क्रियावाचिनः प्रथमान्ता
 दस्यामित्यर्थेजः स्यात् तदन्तं स्त्रिया
 म् । श्येनतिलस्येतिमुम् ॥
 तैषसाधनम् । न । गन्धद्रव्यविशेषे ।
 काकोले । ककोले । काकला इति
 गौडेभु प्रसिद्धे कोषफले ॥
 तैषस्फटिकः । पुं । दृश्यमणौ ॥ इ० हे ॥
 तैषाक्तः । चि । तैलेनसिते ॥
 तैषामुष । न । दाहगुहिकि ॥
 तैषाढी । स्त्री । वरटायाम् ॥
 तैषास्त्रुका । स्त्री । तैषाधिकायाम् ॥
 तैषिकः । पुं । तैषकारे । तैषार्थतिला
 द्विबीजानां पेहरि ॥
 तैषी । पुं । तैषकारे । चाक्रिके ॥ चि ।
 तैषसम्बन्धिनि ॥
 तैषिनी । स्त्री । दशावर्त्याम् । तैष
 कीटे । षड्विधायाम् ॥
 तैषिशाला । स्त्री । तैषिकगेहे । य
 न्त्रगृहे ॥
 तैषीनम् । न । तिल्ये । तिलचेचे ॥
 तिलाणां भवनं चेचम् । विभाषाति
 सेतिपचेचम् ॥

तैषः । पुं । पौषमासे ॥ तिष्येययुक्ता

तोटक

पौषमासी अस्मिन् । सास्मिन्-
 पौषमासीत्यर्थे सन्धिवेलाद्यृतुनक्ष
 त्रेभ्योऽप्युप्ययेर्नचवा
 शियलोपः । ङीप् ॥ ततः सास्मिन्
 पौषमासीत्यण् ॥

तैषी । स्त्री । पौष्याम् ॥ तिष्येय यु
 क्ता पौषमास्यस्मिन् । नक्षत्रेणत्ये
 ष् । तिष्यपुष्ययेर्नचवाशियलोपः
 । ङीप् ॥

तोकम् । न । अपत्ये । पुत्रदुहित्रीः ॥
 तौति । तुः सौत्रो हिंसावृत्तिपूर्तिषु
 । बाहुलकात्कः ॥

तोकम् । पुं । हरिते ॥ हरिचवे । अ
 पत्यवे ॥ पल्लवाद्यङ्गरे इति श्रीधर
 स्वामी ॥ हरिद्वये ॥ न । कर्ममले ॥
 तकति तक्यले वा । तकहसनेहासे
 च । बाहुलकान्मः स्योत्त्वक् ॥
 मेघे ॥ इत्यवयवाः ॥

तोटकम् । न । दादशाचरपादे जगती
 छन्दोभेदे ॥ यथा । विनिघेष्टि चतुः
 सगणं रुचिरं रविसङ्ख्यकवर्णकृतं
 मुचिरम् । फणिनायकपिङ्गलसंक्षपि
 तं कुब तोटकहस्तमिदं रुचिरम् ॥
 यथा । सकलं मनसा क्रियया जनि
 तं समवेष्ट्य विनाशितयातुजगत् । प
 रित्वित कश्चि दतो निश्चिन्ना हवि
 नाशिकृतेन न सम्यमितीति ॥

तोयम्

तोडः । पुं । भेदे ॥ तोडनम् । तुडतो
उने ॥ घञ् ॥

तोडनम् । न । दारणे ॥ हिंसने । भेदे ॥
तोडम् । न । प्रतोदे । प्राजने । गवा
दिपशूनां ताडनदण्डे ॥ वैष्णुके ।
हस्तिन स्नाडनदण्डे ॥ तुद्यते ऽनेन
। तुदथ्यने । दात्रीतिघ्नन् ॥

तोदः । पुं । व्यथायाम् ॥ तोदनम् ।
तुद° । घञ् ॥

तोदनम् । न । व्यथने ॥ तोचे । दृष
भादि प्रेरणदण्डे ॥ तुद° । ल्युट् ॥
तोदितः । त्रि । प्रेरिते ॥

तोमरः । पुं । न । शर्वलायाम् । गडां
सारति सवली इतिवा ख्याते ऽस्त्रे ॥
हस्तच्छेप्यसश्लक्ष्णे । रायबांस इ
तिभाषा ॥ स्थूलाग्रगदायाम् ॥ लघ्वा
दि (।५) चिकले ॥ दृष्टतीक्ष्णोभेदे ॥
यथा । प्रथमंकरं विनिधाय जगन्म-
यन्निधाय । कुरु तोमरं सुखका-
रि फणिराजवक्त्रविहारि ॥ यथा ।
सखि मादके मधुमासि ब्रजसत्त्वरं
किमिहासि । सहतेन किं विहरामि
किमुपावकं प्रविशामीति ॥

तोमरधरः । पुं । अग्नौ ॥ इतिशब्दा° ॥
तोमरिका । स्त्री । आढक्याम् । तुवर
इतिभाषा ॥

तोयम् । न । अम्बुनि । जले ॥ एकह

तोयदः

स्नेधृतं तोय मभक्ष्यं सर्वसम्पत्तम् ॥
उद्धृतं वामहस्तेन यत्तोयं पिबतिदि
जः । सुरापानेन तुल्यं स्यान्मनुराह
प्रजापतिः ॥ अगन्धमव्यक्तरसं शीत
लघु तृषापहम् । अच्छं लघुच प-
य्यच्च तोयंगुणवदुच्यते ॥ तौति । तुः
सौचआचरणार्थः । औषादिकोयः
॥ पूर्वाघाढायाम् ॥

तोयकामः । पुं । अम्बुवेतसे । परिष्ठा
घे ॥ त्रि । जलाभिस्त्राघिणि ॥

तोयकृच्छ्रम् । न । जलमाचपामरूप-
व्रतविशेषे ॥ इतिमिताचरा ॥

तोयडिम्भः । पुं । घनोपले ॥ इ° हा° ॥

तोयदः । पुं । मेघे ॥ मुस्तके ॥ न ।
आज्ये ॥ त्रि । जलदातरि ॥ जलदा
न माहात्यमहामारते दाम्बर्मे ।
अग्नेदत्तेनरेखह प्राणादत्ताभवन्त्यु
त । प्राणदानाद्दि परमं नदान मिह
विद्यते ॥ अन्नं वापिप्रभवति पानी-
यात् कुरुसत्तम । नीरजातेन हि
विना न किञ्चित् संप्रवर्त्तते ॥ अन्नौ
पथ्योमहाराज वीरुधश्चजलोद्भवाः
। यतः प्राणभृतां प्राणाः सम्भवन्ति
विशंपते ॥ तस्मात्पानीयदानाद्दे
न परं विद्यते क्वचित् । तच्चदद्यान्नरो
निश्चयदीच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ धन्यं
यश्च मायुष्यं जलदान मिहोच्यते

तोयफ

। शब्दश्चाप्यधि कौन्तेय सदा तिष्ठति
तोयदः ॥ सर्वकामानवाप्नोति की-
र्तिश्चैवेह शश्वतीम् । प्रेक्ष्य चानन्त्य
मश्नाति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥ तोय-
दो मनुजव्याघ्रस्वर्गं गत्वा महाद्युते ।
अक्षयान् समवाप्नोति लोकानित्य-
व्रवीन्मनुरिति ॥ तोयं ददाति । ड
दाञ्० । कः ॥

तोयधरः । पुं । मुस्तायाम् ॥ सुनिष
स्नात्यभेषजे ॥ घने । मेघे ॥ तोय
स्थधरः ॥

तोयधिः । पुं । उदन्वति । समुद्रे ॥ तो
यानि धीयन्ते ऽत्र । डधाञ्० । कर्म
ग्यधिकरणे चेति किः । आतो लोपः ॥

तोयधिप्रियम् । न । लवङ्गे ॥

तोयनिधिः । पुं । अय्यौ । समुद्रे ॥ तो
यानि निधीयन्ते ऽत्र । डधाञ्० । किः
॥ तोयानां निधिर्वा ॥

तोयपिप्पली । स्त्री । लाङ्गल्याम् । अ
कुलादन्याम् । गौडभाषया कर्च
डा इति प्रसिद्धे जलजशके ॥ तोय
स्थ पिप्पलीव ॥

तोयपुष्पी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

तोयप्रसादनः । पुं । न । कतकं ॥ षष्ठी
समासः ॥

तोयप्रसादनफलम् । न । कतकफले ॥

तोयफला । स्त्री । इर्वारौ ॥

तोषः

तोयवल्ली । स्त्री । कारवेले ॥

तोयशाला । स्त्री । प्रपायाम् ॥

तोयशुक्तिका । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

तोयसूचकः । पुं । भेके ॥ इ० शब्दा० ॥

तोयात्मा । स्त्री । विष्णौ ॥ यथा । यस्य
केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसन्धिषु ।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वार स्तस्यै तोया
त्मनेनम इति ॥

तोयाधिवासिनी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

तोयेशः । पुं । वरुणे ॥ शतभिषायाम् ॥

तोरणः । पुं । न । वहिर्दारे । द्वारवा

ह्यभागे ॥ स्तम्भोपरि चिते सिंहदा

राख्ये ॥ तुरन्त्यव । तुरत्तरणहिंस-

योः । अधिकरणे ल्युट् युञ्वा ॥ तो

लयन्त्यचेति वा । तुलउन्माने । रल

योरेकत्वम् ॥ तुतुरत्त्यनेन वा । तु

रत्तरणे । जौहोत्यादिकः ॥ न । क

न्धरायाम् ॥ कन्धरा तोरणं कण्ठीति

हारावली ॥

तोलाः । पुं । न । गुञ्जाशीतिसम्मितं ।

तोलाके ॥

तोलाकः । पुं । न । कोले । द्रङ्-

चणे । कटके । कर्षार्द्धे । अशीतिगु-

ञ्जामिते ॥ षोडशमासके षण्णवति-

रक्तिकापरिमाणे । तोला इति भाषा

। कर्षे ॥ इति वैद्यकपरिभाषा ॥

तोषः । पुं । तुष्टौ ॥

तौषार

तौषिकः । पुं । धनूराशी ॥

तौतातिकम् । न । तुतातभट्टकृतेमी
मांसाशस्ते ॥

तौतिकः । पुं । युक्तौ ॥ न । मुक्ता
याम् ॥

तौरङ्गिकः । पुं । अश्वारोहे । सादिनि ॥

तौरायकिणः । पुं । यजमाने ॥ तुरा
यणं यच्चविशेषं निर्वर्त्तयति । पारा
यणं तुरायणेत्यादिनाठञ् ॥

तौर्थम् । न । तुर्ये मुरजादौ भवेशब्द
रूपे ॥

तौर्थविक्रमम् । न । नृत्त्यगीतवाद्ये-
षु समुदितेषु ॥ तुरीचरायाम् । क
ङ्कलोर्णम् । गुणं वाधित्वा वाहुल
काहुलित्वेतिदीर्घः । तूर्यमुरजादि
तत्र भवं तौर्थशब्दः । त्रयोंशा यस्य
तत् त्रिकम् । सङ्ख्याया अतिशदन्ता
याः कन् । तौर्थोपलक्षितं त्रिकमिति
विग्रहः ॥

तौलः । पुं । तुलाराशी । तौलिनि ॥ त्रि
। तुलासम्बन्धिनि ॥

तौलिकः । पुं । चित्रकारे ॥

तौलिकिकः । पुं । चित्रकारे । रङ्गा-
जीवे ॥

तौल्यम् । त्रि । तुलया परिच्छिन्ने ॥ तु

ल्यमेव । स्वार्थे ऽण् ॥

तौषारम् । न । दिव्योदकविशेषे । तु

त्यागः

षारजले ॥ अपिनद्यः समुद्रान्ते व-
हिरापश्यतद्भवाः । धूमावयवनिर्मु-
क्तास्तौषाराख्यास्तुताः स्मृताः ॥ अ

पथ्याः प्राणिनां प्रायो भूकृद्वाणान्तु ता
हिताः ॥ तुषारान्बुद्धिमं रूचं स्यादा

तल मपित्तलम् । कफोरुस्तम्भक-
ण्डाग्निमेदोगण्डादिरोगनुत् ॥ नदी

मारम्य समुद्रपर्यन्तं वहिरास्ते तद्भवा
वह्निभवाः धूमावयवनिर्मुक्ताः धूमां

शरहिता आपः तुषाराख्याश्च्यर्थः ॥
तुषारस्येदम् । तस्य दमिच्यण् ॥

त्यक्तः । त्रि । हीने । विधूते । समुञ्जि-
ते । कृतत्यागे । छोडा इतिभाषा

॥ त्यज्यतेऽस्य । त्यजहानौ । क्तः ॥
त्यक्तव्यः । त्रि । त्यजनीये ॥

त्यक्तसर्वपरिग्रहः । त्रि । समस्तभोगो
पकरणरहिते विरक्ते ॥ त्यक्ताः सर्वे

परिग्रहा येन ॥
त्यजनम् । न । त्यागे । वर्जने ॥

स्यः । त्रि । तच्छब्दार्थे ॥ सर्वादिः । त्य
जति । त्यज० । त्यजितनियजिभ्यो-

डिदित्यदिः ॥ स्त्रियां स्यात् । क्लीबे त्य
त् ॥ वाख्याकाशयोः ॥

त्यागः । पुं । दाने । अर्थेषु मुक्तहस्तता
याम् । धर्मेणोपार्जितार्थस्य सत्पात्रे

विनियोगे ॥ वर्जने ॥ सर्वकर्मफ-
लाभिसन्धिवर्जने । कर्माधिकारिक

त्यागः

तृकफलाभिसन्धिपूर्वककर्मत्यागे ॥
 सच सात्त्विकादिभेदात् विविधो भव
 ति ॥ यथा । नियतस्य तु सत्यासः क
 र्मणो नोपपद्यते । मोहात्तस्य परि-
 त्याग स्तामसः परिकीर्तितः ॥ १ ॥
 दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्
 त्यजेत् । स कृत्स्नाराजसं त्यागं नैव-
 त्यागफलं लभेत् ॥ २ ॥ कार्यमित्ये
 व यत्कर्म नियतं कुरुते ऽर्जुन । सङ्गं
 त्यक्त्वा फलञ्चैव स त्यागः सात्त्वि-
 को मतः ॥ ३ ॥ अपिच । विशेषणा
 भावात् विशेष्याभावात् उभयाभा
 वाच्च विविधो भवति । तथाहि । फ-
 लाभिसन्धिपूर्वककर्मत्यागः सत्य
 पिकर्मणि फलाभिसन्धित्यागादेकः
 १ । सचसात्त्विकत्वादादेयः ॥ सत्य
 पिफलाभिसन्धौ कर्मत्यागात् द्विती
 यः २ । सचदुःखबुद्ध्याकृतो राजसः
 विपर्यासेन कृतस्तामसः इति भेदात्
 द्विविधो हेयो भवति ॥ फलाभिसन्धेः
 कर्मणश्च त्यागात् तृतीयः ३ । सच
 कर्मानधिकारिकर्तृको नैर्गुण्यरूपः-
 ॥ सोऽपि साधनफलभेदेन द्विविधः । त
 त्रसात्त्विकेन फलाभिसन्धित्यागपूर्व
 ककर्मानुष्ठानरूपेण त्यागेन शुद्धा
 नः करणस्योत्पन्नविविदिषस्य आत्म
 ज्ञानसाधनश्रवणाख्यवेदान्तविचा-

त्यागी

राय फलाभिसन्धिरहितस्यानः कर
 णशुद्धौ सत्यां तत्साधनस्य कर्मणो
 वैतुष्ये जात इवाऽवहननस्य परित्या
 गः स एकः साधनभूतो विविदिषास
 त्यास उच्यते ॥ द्वितीयस्तु जन्मान्त
 रकृतसाधना ऽभ्यासपरिपाकादस्मि
 न् जन्मानि आदावेवोत्पन्नात्मबोधस्य
 कृतकृत्यस्य स्वतएव फलाभिसन्धेः-
 कर्मणश्च परित्यागः फलभूतः सविद
 त्सत्यास इत्युच्यते ॥ * ॥ त्यागः
 प्रपञ्चरूपस्य चिदात्मत्वावलोकनात्
 । त्यागो हि महतां पूज्यः सद्यो मोक्ष
 मयोयतः ॥ * ॥ त्यागेन युक्ता दि
 वमुत्पतन्ति त्यागेन हीना नरकं व्रज
 न्ति । न त्यागिनां दुष्करमस्ति कि
 ष्वित् त्यागो हि सर्वव्यसनानिहन्ति
 ॥ त्यजनम् । त्यजहानौ । घञ् ॥ वि
 वेकिपुरुषे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥
 उपेक्षायाम् ॥

त्यागफलम् । न । ज्ञाननिष्ठायाम् ॥
 त्यागी । चि । दातरि ॥ शूरे ॥ वर्जन
 शीले ॥ सात्त्विक त्यागेन युक्ते ॥ न-
 द्वेषश्चक्रुशलं कर्म कुशलं नानुसज्ज
 ते । त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधात्री
 छिन्नसंशयः ॥ न हि देहभृता शक्यं
 त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः । यस्तु कर्मफ
 लत्यागी सत्यागीत्यभिधीयते ॥

चपिष्ठः

त्यजति तच्छीलः । सम्पदानुबधे
तिघिनु ॥

त्यागिमः । चि । त्यागजे ॥ त्यागेन नि
वृत्तः । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

त्याजितः । चि । विसर्जिते ॥ त्यजेर्य
न्तात् द्विकर्मकात् कर्मणिक्तः । ग्य
न्ते कर्त्तुश्च कर्मणामित्युक्तेः ॥

त्याज्यः । चि । त्यागयोग्ये । वर्जनीये
। वर्ज्ये ॥ तीरे प्रतिग्रहत्याज्यो न्या
ज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥ अपिच । पित्र
अतिशयमद्यं शोधितं वाप्यशोधित
म् । त्याज्यो भवति कौनां दण्डनी
यो ऽपिभूत इति ॥ त्यजेश्वेति
ग्यति कवर्गादेशाभावः ॥

चङ्गः । पुं । प्रतिमार्गे ॥

चङ्गा । स्त्री । प्रतिमार्गे । उदङ्गे ॥

चपः । पुं । सलज्जे ॥ चपते । चपूषल
ज्जायाम् । घित्वाड्ड् ॥

चपा । स्त्री । लज्जायाम् ॥ कुलटायाम्
॥ चपते ऽनया । चपूष् । घिङ्गिदादि
भ्योङ् । टाप् ॥ कुले ॥ कीर्त्तौ ॥ इ
तिशब्दरत्नावली ॥

चपाकः । पुं । स्नेच्छविशेषे ॥

चपारण्डा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

चपिष्ठः । चि । तृप्रतमे ॥ अयमेषाम-

तिशयेनतृप्रः । अतिशयने इष्टम् ।

प्रियस्थिरेति तृप्रस्यवादेशः ॥

चयम्

चपीयान् । चि । तृप्रतरे ॥ अतिशयेन

तृप्रः । द्विवचनविभज्येति ईयसुन् ॥

प्रियस्थिरेति तृप्रस्यवादेशः ॥

चपु । न । सीसके ॥ रङ्गे ॥ अर्मिदृष्टा

चपते लज्जतइव । चपूषण । शृस्वृ

त्रिहित्रप्यसिधिसिहनिक्तिदिवन्धिम

निभ्यश्चेत्युः ॥

चपुकर्कटी । स्त्री । चपुष्याम् ॥

चपुटी । स्त्री । सूक्ष्मलायाम् ॥ इ० रत्न ॥

चपुलम् । न । रङ्गे । राँग इति भाषा ॥

चपुषम् । न । कर्कटी प्रभेदे । सुधावा

से । सुशीतले । लघुखीरा वाहन

खीरा इत्यादिभाषा ॥ चपुषं लघु

नीलञ्च नवं टट्कमद । हजित् । स्वा

दुपित्तापहं शीतं रक्तपित्तहरं पर

म् ॥ तत् पक्व मल्लमुष्णस्यात् पित्त

लं कफघातनुत् । तद्दृढन्मूचलं शी-

तं रुचं पित्तास्रकृच्छ्रजित् ॥

चपुषी । स्त्री । कर्कश्याम् । खीरा इति

भाषा ॥

चपुः । न ।

चपुसम् । न ।

रङ्गे ॥

चपुसी । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् ॥

कर्कश्याम् ॥ लताविशेषे । पीतपु

प्यायाम् । खीरा इति भाषा ॥

चयम् । न । चितये ॥ चयो ऽवयवाः

अस्य । सङ्ख्याया अवयवेतयप् । दि

त्रयोद

त्रिभ्यांतयस्थायिना ॥

त्रयी । स्त्री । त्रिवेद्याम् । ऋग्यजुःसामा
 ख्युतित्रये ॥ ब्रह्माऽथपुरुषो ब्रह्म
 ख्यमेतत् त्रयीमयम् । सर्गादावृ
 ष्णयो ब्रह्मा स्थितौ विष्णुर्यजुर्मयः ।
 ब्रह्मसाममयोऽन्ताय तस्मात् तस्या
 शुचिर्ध्वनिः ॥ पुरन्याम् ॥ सुमतौ
 ॥ सोमराजीवृक्षे ॥ भवान्याम् । दुर्गा
 याम् ॥ यथा । ऋग्यजुःसामभागेन
 साङ्गवेदगतापिया । त्रयीति पठ्यते
 लोकेष्टष्टाष्टार्थसाधिनीति देवी
 पुराणम् ॥ चितये ॥ टिङ्गेतिङ्गीप् ॥
 त्रयीतनुः । पुं । सूर्ये ॥ त्रयी तनुर्य
 स्यसः ॥

त्रयीधर्मः । पुं । त्रया विधीयमाने ज्यो
 तिष्टोमादिकर्मणि ॥ त्रयाःधर्मः त्र
 यीधर्मः ॥

त्रयीमुखः । पुं । ब्राह्मणे ॥ त्रयी मुखे
 यस्य ॥

त्रयोदशः । त्रि । त्रयोदशानाम्पूरणे ॥
 तस्यपूरणेडट् ॥

त्रयोदश । त्रि । सङ्ख्याविशेषे १३ । ते
 रह इति भाषा ॥ सङ्ख्ये ॥ त्रय
 श्च दशश्च । व्यधिकादशेति वा । चे
 ख्य इति त्रयस् । कत्वोत्त्वगुणाः ॥

त्रयोदशी । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ सा
 चन्द्रस्य त्रयोदशकलाक्रियारूपा च

त्रयः

त्रयोदशकलाक्रियावच्छिन्नकालरूपा
 वेति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ रूपान्वितः
 सात्त्विकभावहीनः सुखी च वाल्ये ज
 ननीप्रियश्च । सदाखसः शिल्पगुणै
 कवेत्ता त्रयोदशी जन्मतिथिर्यदि
 स्यात् ॥

त्रयात्मा । पुं । सूर्ये ॥ त्रयीआत्मास्व
 रूपयस्य ॥

त्रयम् । न । वने ॥ त्रि । जङ्गमे ॥ त्रस
 ति । त्रसीउद्देशे । पचाद्यच् ॥

त्रसनः । त्रि । सन्नासयुक्ते ॥

त्रसरः । पुं । तन्त्रवायोधक्कणविशेषे
 । खत्रवेष्टने । तासनी इति गौडभा
 षा ॥ त्रसनम् । त्रसी० अरन् ॥

त्रसरेणुः । पुं । परमाणुषट्के । संयु
 क्तद्यणुकत्रये ॥ जालान्तरगतेभानौ
 यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः । प्रथमं तत्
 प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥ वैद्य
 कपरिभाषया त्रिंशत् परमाणुप
 रिमाणे । ध्वंस्याम् ॥ यथा । जाला
 न्तरगतेसूर्यकरे ध्वंसीविलोक्यते ।
 त्रसरेणुस्तु विज्ञेय त्रिंशता परमाणु
 भिरिति ॥ स्त्री । सूर्यपत्न्याम् ॥

त्रस्तः । त्रि । भीते ॥ चकिते ॥ न ।
 शीघ्रे ॥

त्रसुः । त्रि । चासशीले । भीरौ ॥ त्रस्य
 ति । त्रसी० । त्रसिगृधिधृषिचिपेः

चायमा

क्रुः । नेडुशीतिनेट् ॥

चायम् । न । चायमाणाया मोषधौ ॥ र
 चणे ॥ चि । रचिते ॥ चायतेस्म । चैङ्
 पालने । क्तः । नुद्विदेति पक्षेनत्वम्
 ॥ रचके ॥ चायते । कर्त्तृरित्युट्वा ॥

चाणा । स्त्री । चायमाणायाम् ॥

चातः । । रचिते ॥ चायतेस्म । चै

। नुद्विदेद्वाघ्राहीभ्यो

न्यतर । मितिपक्षेनत्वाभावः ॥

चाता । चि । पालयितरि ॥ चायते ।
 चैङ् । टच् ॥

चान्तः । पुं । चावसाने शब्दे ॥ चोन्तेय
 स्य । यथा । यावान् कश्चित् चान्तः
 शब्दोऽयं नपुंसकेतु वोद्व्यः ॥ यथा
 । पत्रच्छत्रश्चमित्रकलत्रादयो न-
 पुंसकाः पच्यन्ते ॥

चापुषम् । चि । अपुणोविकारे ॥ अपुज
 तुनेः षुगित्यण् ॥

चायन्ती । स्त्री । वार्षिके । चायमाणा
 याम् । बलभद्रिकायाम् ॥ चाणं चाः
 । संपदादित्वात् क्तिप् । चाम् अयति
 । इगतौ । शतृप्रत्ययः । उगितश्चे
 तिङीप् ॥ चायन्ती तुवरा तित्ता
 सरा पित्तकफापहा । ज्वरहृद्दोगु
 ल्मास्रभ्रमशूलविषप्रणुत् ॥

चायमाणः । चि । रच्यमाणे ॥

चायमाणा । स्त्री । बला इति बहुला

चिंशकः

इतिच गौडभाषाप्रसिद्धायां देवव
 लायाम् । वार्षिकैषधौ । चायन्त्या
 म् ॥ अस्यागुणा यथा । शीतत्वं म
 धुरत्वं गुल्मज्वरकफास्रभ्रमटुणा
 चयग्लानिविषच्छर्दि विनाशित्वमि
 तिराजनिर्घण्टः ॥ चायते । चैङ् ।
 शानच् चानश् वा ॥

चासः । पुं । भये ॥ चासीउद्देशे । घञ् ॥
 मण्देर्दोषे ॥

चासजिह्वाः । चि । भयक्लिष्टे ॥ चासेन
 जिह्वाः ॥

चासदायी । चि । भयदातरि । शङ्क रे
 ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

चासनः । चि । भयावहे ॥

चयः । पुं । चिसङ्ख्यायाम् । तीनइति
 भाषा ॥ चि । सङ्ख्येये । चिसङ्ख्या
 विशिष्टे ॥ यथा चयोदेवाः नतुदेवा
 नाचयः ॥ तरति । तृ० । तरतेर्दिः ।
 चयः चीन् चिभ्यइत्यादिरूपाणि ॥
 तिस्रोभार्या स्त्रिशालाश्च चयोभृत्या
 श्च वान्धवाः । ध्रुवं वेदविरुदाश्च नह्ये
 ते मङ्गलप्रदाः इतिब्रह्मवैवर्त्तपुरा-
 णम् ॥

चिंशः । चि । चिंशत्तमे । तीसवाँ इति
 भाषा ॥ चिंशतः पूरणः । तस्यपूरणे
 डट् ॥

चिंशकः । चि । चिंशङ्गिकीते ॥ चिंश

चिंशांशः

तिचिंशदध्याङ्बुनसंज्ञायामित्यसं-
ज्ञायामार्हीयेष्वर्थेषु ङ्बुन् । टि
लोपः ॥

चिंशत् । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे । तीस
इतिभाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ चयोदश
तः परिमाणस्य । पङ्क्ति चिंशति
चिंशच्चत्वारिंशदितिनिपातनात् प्र-
कृतेस्त्रिन् भावः शच्चप्रत्ययः ॥

चिंशत्पत्रम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥ चिंश
त्सङ्ख्यकानिपचाणि यस्मिन् तत् ॥

चिंशांशः । पुं । लस्यमचिंशदंशे ॥ यथा ।

पञ्चपञ्चाष्ट्रिवाणा विषमेचिंशदंश
काः । माहेयशनिजीवशुक्राणां व्यु-

त्क्रमात्समे ॥ विषमराशौ कुज-

शनिगुरुबुधशुक्राणां पञ्चपञ्चाष्टसप्त

पञ्चमितास्त्रिंशदंशकाः क्रमात्त्रेयाः ।

समराशौ व्युत्क्रमात् तेषां विपर्यये

चिंशांशज्ञेयाः ॥ यथा । मेषोविष

मराशिः तत्र प्रथमावधिपञ्चांशा भौ

मस्य । षष्ठांशमारभ्य दशमांशपर्य-

न्तं पञ्चांशाः शनेः । एकादशांशमा

रभ्याष्टादशांशपर्यन्तं मष्टावंशागुरोः ।

ऊनविंशांशमारभ्य पञ्च विंशांश-

पर्यन्तं सप्तांशाबुधस्य । ततः षड्विंशां

शमारभ्य चिंशांशपर्यन्तं पञ्चांशाः-

शुक्रस्य चिंशांशाः क्रमात्त्रेयाः । मि

थुनसिंहतुलाधनुः कुम्भेष्वप्येवम् ॥

चिककु

समराशौ व्युत्क्रमाद्यथा । दशमेप्रथ-
मांशमारभ्य पञ्चांशाभृगोः । ततो
द्वादशांशपर्यन्तं सप्तांशाबुधस्य । त
तोविंशांशपर्यन्तं मष्टावंशागुरोः । त
तः पञ्चविंशांशपर्यन्तं पञ्चांशाः शनेः
। ततस्त्रिंशदंशपर्यन्तं पञ्चांशाः कुज
स्य चिंशांशाः ॥ एवंकर्कव गवृश्चि-
कमकरमीनेष्वपि बोध्या

चिकम् । न । पृष्ठाधरे । पृष्ठवं । धोभागे

। कटिभागे ॥ चये ॥ चिपथसंस्थाने

॥ चिफलायाम् ॥ चिकटुनि ॥ चिम

दे ॥ यथा । गुडूचीसारसंयुक्तात् चि

कचयसमन्वयात् । वातरक्तं निह-

न्त्याशु सर्वरोगहरन्त्वयः ॥ चयाणां

सङ्घः । सङ्ख्यायाः संज्ञासङ्घस्य वा

ध्ययनेष्वितिकन् ॥ तृतीयके ॥ तृ

तीयेनरूपेण ग्रहणं ग्रन्थस्य । तावति

थं ग्रहणमितिलुग्वेति कन् पूरणप्र

त्ययस्य च बाबुक् ॥ पुं । गोक्षुरे ॥

चिककुत् । पुं । चिकूटाचले ॥ चीणि

ककुत् सदृशानि शृङ्गाण्यस्य ॥

चिककव्यामा । पुं । विष्णौ ॥ ऊर्द्धाधो

मध्याभेदेन तिसृणां ककुभां धाम

आश्रयेयः ॥ तिसृणां ककुभांदिशां

समाहार इतिविग्रहे तद्वितार्थोत्त

रपदसमाहारेचेति समाहारे त्रिगु

रेकवचनमित्येकवद्भावे सप्तपुंस-

चिकूट

कमिति न पुंसकत्वे च चिकुप् तस्य
धाम अधिष्ठानं प्रकाशो वेति । इदं च
समासात्मकमेकं नाम । चिह्नांक
कुभामिति भाष्यं न विग्रहप्रदर्शकं कि
न्तु फलितार्थकयनम् ॥

चिकटः । पुं । गोक्षुरके ॥

चिकटु । न । कटुचिके । व्यूषणे । व्यो
षे ॥ विश्वोपकुल्यामरिचं त्रयं चिक
टुकथ्यते ॥ व्यूषणं दीपनं हन्ति श्वास
कासत्त्वगामयान् । गुल्ममेहकफ-
क्षौल्यमेदः श्लीपदपीतसान् ॥ च
यायां कटूनां मरिचशुण्डिपिप्पली
नां समाहारः ॥

चिकण्टः । पुं । गोक्षुरके ॥ पत्रगुप्ते ।
क्षुब्धीप्रभेदे । तिकांटाक्षूहर इति भा
षा ॥ टेंडरा इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये
॥ न । कण्टकचये । मिलितं वृहत्त्य
मिदमनीदुस्पर्शचयरूपे ॥ चीणि
कण्टकानि यस्य यस्मिन्वा ॥

चिकण्टकः । पुं । गोक्षुरकचये ॥ खद्यु
गर्गमत्स्ये ॥

चिकर्माकृतः । पुं । इज्याध्ययनदानानां
कर्त्तरि ॥

चिकशूलम् । न । वातजन्यव्याधि विशेषे
॥ स्निग्धरसोः पृष्ठवंशास्त्रो यः सन्धि
स्तत्चिकं स्मृतम् । तच्च वातेन या
पीडा चिकशूलं तदुच्यते ॥

चिकूट

चिका । स्त्री । कूपस्य नेमौ । कूपस्यान्ते
रज्वादिधारणयन्त्रे ॥ तिस्रो ऽस्त
यो ऽस्याः । सङ्ख्यायाः संचासङ्घ
स्वचाध्ययनेष्वितिकन् ॥

चिकायः । पुं । सुगते ॥ त्रयः काया-
अस्य ॥

चिकार्धिकम् । न । मिलितनागरा ऽ
तिविषामुस्ताचयरूपे ॥

चिकालम् । न । कार्यकालतत्पूर्वा पर
कालेषु ॥

चिकालज्ञः । चि । सर्वज्ञे ॥ पुं । बुद्धे ॥
चिकालं जानाति । ज्ञा० । आत र-
तिकः ॥

चिकालदर्शी । पुं । मुनौ ॥ चि । सर्व-
ज्ञे । भूतभविष्यद्वर्त्तमानवेत्तरि ॥
चिकालं पश्यति । दृशिर्० । गृह्या
दित्वास्मिनिः ॥

चिकालवित् । पुं । बुद्धे ॥ चि । चिकाल
ज्ञे ॥ चिकालं वेत्ति । विद्० । क्तिप् ॥

चिकूटः । पुं । चिककुत्पर्वते । लङ्गा
पुराधारे । सुवेले ॥ क्षीरोदार्यव
तीरवर्त्तिनिशैलविशेषे । यच्च गजे-
न्द्रो गरुडगामिना श्रीनारायणे नेाडु
तः । अस्य वर्णनं वामनपुराणे द्रष्टव्य
म् ॥ न । सामुद्रलवणे ॥

चिकूटपर्वतः । पुं । तीर्थविशेषे ॥

चिकूटलवणम् । न । क्षीणिलवणे ॥

चिगुण

चिकोणम । न । खगात् नवमपञ्चम
स्थानयोः ॥ योनौ ॥ कामरूपपीठे
॥ करतोयां समारम्भ यावद्विक्रवा
सिनी । शतयोजनविस्तारं चिको
णं सर्वसिद्धिदम् ॥ चि । व्यस्ये ॥

चिकोणफलम् । न । शृङ्गाटके ॥

चिचारम् । न । चारवये ॥

चिचुरः । पुं । कोकिलाक्षरुचे ॥

चिखम् । न । चपुषे ॥

चिखद्रम् । न । खट्वाचये ॥ तिष्ठणां ख
ट्वाणां समाहारः ॥

चिखट्टी । स्त्री । चिखट्टे ॥ द्विगोरिति
ङीप् ॥

चिगङ्गम् । न । तीर्थविशेषे ॥

चिगणः । पुं । चिवर्गे ॥ चयाणां धर्मार्थ
कामानां गणः ॥

चिगर्तः । पुं । सुशर्माखण्डपतेर्देशे ।
जालन्धरे ॥ तद्देशजे चिगर्ताः ॥ ग
णितान्तरे ॥

चिगर्तकः । पुं । चिगर्ते ॥ चिगर्तएव ।
स्वार्थे कः ॥

चिगर्ता । स्त्री । कामुकाङ्गनायाम् ॥
घुर्घुरिकायाम् ॥

चिगुणम् । न । प्रधाने । प्रकृतौ ॥ चयो
गुणाः सुखदुःखमोहा अस्येति व्युत्प
त्तेः । तदनेन सुखादीनामात्मगुण
त्वं पराभिमतं पराकृतं भवति ॥

चिजात

व्यक्ते ॥ सत्त्वरजस्तमस्यु ॥ चयाणां
गुणानां समाहारः ॥ चि । गुणवय
युक्ते ॥

चिगुणा । स्त्री । तुल्यगुणचयात्मिकायां
प्रकृतौ ॥

चिगुणाकृतम् । न । चिहल्ये । चिःकृष्ट
क्षेचे ॥ चिगुणङ्कृतम् । सङ्ख्याया
श्चगुणान्ताया इतिङाच् ॥

चिगुणात्मकम् । न । अज्ञाने ॥ गुणाः लो
हितशुक्लकृष्णाः अज्ञानकार्येषु तेजो
वन्नेष्व वान्तरप्रकृतिषु श्रुतिप्रसिद्धाः
। तथाच कार्यगतचिरूपेण कारणम
प्यज्ञान मव्याकृतात्मकं चिरूपेण चि
गुणात्मकम् । यदा रजस्तत्त्वतमो
लक्षणाख्योगुणास्तद्युक्तमज्ञानं गु
णगुणिनो रभेदविवक्षयाचिगुणात्म
कं भवति ॥ चयोगुणा आत्मानो
यस्य ॥

चिगुणितः । चि । चिराट्कृतकृते ॥

चिजटा । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥ सी
तापक्षपातिनीयं रावणाख्ये ॥ वि
ल्वरुचे ॥

चिजातम् । न । समानतया मिलिते
षुत्वगेलापत्रेषु ॥ यथा । एलादिचि
भिरुद्दिष्टं चिजातं त्रिसुगन्धिकम् ।
चतुर्जातं सनागन्तु द्वयं वातकफापह
मिति ॥

त्रिदण्ड

त्रिजातकम् । न । त्रिसुगन्धो । तुल्येषु
त्वगेलापचकेषु ॥ एतच्च रोचनं रु
चं तीक्ष्णोष्णं मुखगन्धहृत् । लघु
पित्तामिकृ द्रव्यं कफवातविषापह
म् ॥ त्वगेलापचकैस्तुल्यैस्त्रिसुगन्धि
त्रिजातकम् । नागकेशरसंयुक्तं चा
तुर्जातक मुच्यते ॥

त्रिणता । स्त्री । धनुषि ॥ त्रिषु स्थानेषु न
ता । पूर्वपदादिति गच्छम् ॥ तृणत्वे ॥

त्रिणाचिकेतः । पुं । अध्वर्युव्रते ॥ तद्यो
गात् पुरुषे ॥ त्रिःकृत्वो नाचिकेता
ऽमि श्वितोयेन तस्मिन् ॥ तद्विज्ञा
न स्तदध्ययन स्तदनुष्ठानवान् वा
यस्तस्मिन् ॥

त्रिणेषः । पुं । व्यम्बके । हरे ॥ त्रि ।
नेत्रयविशिष्टे ॥ त्रीणि नेत्राण्यस्य
। पूर्वपदात् संज्ञायामग इति गिरिन
द्यादीनां वेति वा ण्यत्वम् ॥

त्रितचम् । न । तच्छां त्रये ॥ त्रयाणां
तच्छां समाहारः ॥

त्रितयम् । न । त्रये ॥ त्रयोऽवयवा
अस्य । सङ्ख्याया अवयवेतयप् ॥

त्रिदण्डम् । न । चतुरङ्गुलगोवाल्लवेष्ट
नादन्योन्यसम्बन्धे यतेर्दण्डविशेषे ॥

पुं । सन्न्यासाश्रमे ॥ यथा । यस्त्वसं

यतषड्गुः प्रचण्डेन्द्रियसारथिः । ज्ञा

नवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवती

त्रिदशः

तिविष्णुभागवतम् ॥ त्रयणां दण्डानां
समाहारः ॥ त्रिदण्डमस्यस्य । अच् ॥

त्रिदण्डी । पुं । त्रिदण्डधारिणि सन्न्या
सिविशेषे ॥ वाङ्मनःकायानां त्रिषि
द्वाभिधानासत्कल्पप्रतिषिद्ध्या पार
त्यागवति ॥ यथा ह्रमनुः । वाग्दण्डो
य मनोदण्डः कायदण्ड स्तथैव च ।
यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीतिस उ
च्यते इति ॥ त्रिदण्डमस्यास्ति । इति ॥

त्रिदला । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ॥
त्रिदलिका । स्त्री । चर्मकषायाम् ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥

त्रिदशः । पुं । देवे । निर्जरे ॥ तृती
या यौवनाख्या दशायस्य सः । त्रिदश
व्यस्य तृतीयार्थता त्रिविभागवत् ।
त्रिदशयोः सङ्ख्याय्येति बहुव्रीहिः
। बहुव्रीहौ सङ्ख्येयेडजबहुगणात्
इति डच् ॥ चीन् तापान् दशति । दं
शदशने । मूलविभुजादित्वात् कः ।
पृ० नलोप इति वा ॥ जन्मसत्तावि
नाशाख्या स्तिस्रोदशाः यस्य । नतुम
र्त्यानामिव बाल्ययौवनवार्द्धकाख्याः
॥ त्रयस्त्रिंशद्देवमुख्यगणे ॥ व्यधिका
स्त्रिराष्टत्तादश त्रिदशः । अधिकावृ
त्तरूपार्थान्तर्भावेनैकार्थीभावः । ते
च अर्काद्वादश रुद्रा एकादश वसवो
ष्टौ विश्वेदेवौ द्वाविति ॥ एकरवाचि

त्रिदिन

शब्दस्तन्त्रेणोभयार्थ इतिहताधिका
राखिदशादय्यव्याख्यातः ॥

त्रिदशगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीटे ॥

त्रिदशदीर्घिका । स्त्री । स्वर्गज्ञायाम् ॥

त्रिदशमञ्जरी । स्त्री । तुलस्याम् ॥

त्रिदशवर्त्म । न । नभसि ॥ त्रिदशानां
वर्त्म ॥

त्रिदशाचार्यः । पुं । जीवे । सुरगुरौ ॥

त्रिदशानाम् आचार्यः ॥

त्रिदशाधिपः । पुं । शक्रे ॥

त्रिदशाध्यक्षः । पुं । विष्णौ ॥ गुणावेशेन
सञ्जातानां तिसृणां दशानां जाग्रदा
दीना मध्यक्षः स्वामी ॥ त्रिदशानां
देवानां वा अध्यक्षः ॥

त्रिदशायुधम् । न । वज्रे ॥

त्रिदशारिः । पुं । दैत्ये ॥ त्रिदशानाम्
अरिः ॥

त्रिदशाख्यः । पुं । स्वर्लोके ॥ त्रिदशानां
म् आख्यः ॥ सुमेरुपर्वते ॥

त्रिदशावासः । पुं । त्रिविष्टपे । स्वर्गे ॥
त्रिदशानाम् आवासः ॥

त्रिदशाहारः । पुं । अमृते । पीयूषे ॥

त्रिदशेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

त्रिदालिका । स्त्री । चर्मकषायाम् ॥

त्रिदिनव्रतम् । न । नैमित्तिकेव्रतविशेषे ॥ यथा । खरकुक्कुटकोलांश्च विक्री
यन्तो द्विजातयः । नीचवृत्तिं चरन्तो

त्रिदोषः

पिशुहोयु स्त्रिदिनव्रतात् ॥ दिनमेकं

निराहारो द्वितीयं कणभोजनः ।

तृतीयन्तु नयेदङ्गि स्त्रिदिनव्रतम-
श्विके इति कुलार्थवसेतुः ॥

त्रिदिनस्पृक् । पुं । त्यक्तस्पर्शे । अङ्गस्ति
थिचयस्पर्शने ॥ यथा । त्रिदिनस्पृक्
दिनचयस्पर्शनादङ्गः । तत्राहोरा-
त्रस्य वारद्वयेन तिथ्यन्तद्वयं यदि-
स्पृश्यते तदा त्रिदिनस्पृक् स्यादि-
त्यर्थः ॥

त्रिदिवः । पुं । स्वर्गे ॥ त्रयोव्रह्मविष्णुब्र-
ह्माः दीव्यन्त्यचेति त्रिदिवः । इत्यश्चे-
ति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणः ॥
यदा । सात्त्विकराजसतामसभेदेन
त्रिविधा दीव्यन्ति व्यवहरन्ति प्रकाश-
न्ते वा । इगुपधत्वात्कः ॥ यदा तृती-
याद्यौः । घञर्थेकविधानम् । वृत्ति
विषये सङ्ख्याशब्दस्य पूरणार्थत्वं
म् ॥ न । खे । नभसि ॥ मुखे ॥

त्रिदिवा । स्त्री । नदीविशेषे ॥

त्रिदिवेशः । पुं । देवे । निर्जरे ॥ त्रि-
दिवस्य ईशः ॥

त्रिदिवोद्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

त्रिदिवौकाः । पुं । देवे । सुरे ॥

त्रिटक् । पुं । शिवे । महादेवे ॥ त्रि ।
त्रिनेत्रे ॥

त्रिदोषः । पुं । सन्निपाते ॥ न । वात-

विधावि

पित्तकफरूपे दोषत्रये ॥

त्रिदोषजः । पुं । त्रिदोषजनिते सन्नि-
पातरोगे ॥ अस्य पूर्वरूपम् । सर्व-
खिन्नसमावायः सर्वदोषप्रकोपजे ॥

सर्वदोषप्रकोपजे पूर्वसर्वखिन्नसमा-
वायः । अतिशयितजृम्भानेचदाहान्ना

रुचिसहितानां श्रमादीनां समवा-
योभवति ॥ * ॥ चिरञ्चरे वातकफो

त्स्येवा त्रिदोषजैवाद्दशमूलमिश्रः
। किराततिक्तादिगणः प्रयोज्यः शु-

द्धारिनेवा चिह्नाविमिश्रः ॥

विधा । अ । चिप्रकारे ॥ यथा । विधा-
करोति ॥

विधातुः । पुं । गणेशे ॥ न । धातुचये ॥

विधामा । पुं । विष्णौ ॥ शिवे ॥ अदौ ॥

मृत्तौ ॥ त्रीणि धामानि स्थानानि

भूरादीनि सत्त्वादीनि वा यस्य सः ॥

न । स्त्री । धामत्रये ॥

विधारकः । पुं । गुण्डतुले ॥

विधारसुही । स्त्री । व्यस्रे । सुहीवि-
शेषे ॥

विधाविशेषः । पुं । सूक्ष्मादिविशेषे ॥

यथा । सूक्ष्मा मातापितृजाः सहप्र-

भूतैः विधाविशेषाः स्युः । सूक्ष्मास्ते

षां नियता मातापितृजानिवर्त्तन् ॥

सूक्ष्मशरीरमेकः मातापितृजो द्वि-

तीयः महः भूतानितृतीयो विशेषः

वपञ्च

। तेषां मध्ये सूक्ष्मानियताः माता

पितृजानिवर्त्तन्ते कीटान्ता वा भस्मा-
न्ता वा विडन्तावेति ॥ चिप्रकारको
विशेषः ॥

विधासर्गः । पुं । भूतादिसर्गः ॥ अष्टवि-

कल्पोदैव स्तैर्यग्योनश्च पञ्चधा भव-

ति । मानुष्यश्चैकविधः समासतोयं

विधासर्गः ॥ ब्राह्मः प्राजापत्यः ऐ-

न्द्रः पैत्रः गान्धर्वः याज्ञः राक्षसः पै-

शाच इत्यष्टविकल्पोदैवः सर्गः । १

॥ पशुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरा इ-

तिपञ्चविधस्तैर्यग्योनः सर्गः । २ ॥

मानुष्यश्चैकविधः । ३ ॥ ब्राह्मणा-

द्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया संस्था-

नस्य चतुर्ध्वपिक्वर्णेष्वविशेषात् ॥

चिनयनः । पुं । विषमनयने । शिवे ॥

त्रीणि नयनान्यस्य । चुम्नादिषु चेति

निषेधात् पूर्वपदात् संज्ञायामग इ-

तिगुत्वाभावः ॥ चि । नेत्रत्रयवर्ति ॥

चिनयना । स्त्री । उमायाम् ॥ टाप् ॥

चिनेत्रः । पुं । शिवे । हरे ॥ त्रीणि ने-

त्राण्यस्य ॥ चि । नेत्रत्रयविशिष्टे ॥

चिनेत्रचूडामणिः । पुं । शशाङ्गे ।

चन्द्रे ॥

चिनेत्रा । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥ नेत्रत्र-

ययुक्तायाम् ॥

चिपञ्च । चि । त्रिगुणितपञ्चसु । पञ्च

त्रिपुटः

त्रिपर्साः । पुं । किंशुके ॥

त्रिपर्सा । स्त्री । वनकार्पास्याम् ॥

त्रिपर्सिका । स्त्री । कन्दविशेषे । अन्न
वल्याम् । कन्दालौ ॥त्रिपर्सी । स्त्री । शालपर्ण्याम् ॥ वन
कार्पास्याम् ॥ पृश्निपर्णीभेदे ॥त्रिपात्-द् । पुं । विष्णौ ॥ ज्वरे ॥ त्रयः
पादा अस्य । संख्यासुपूर्वस्येतिपाद
स्थानलोपः ॥

त्रिपादिका । स्त्री । हंसपदीलतायाम् ॥

त्रिपिवन् । पुं । वार्द्धीणसे ॥ नद्यादौप
यः पिवतोयस्य त्रीणिजलं स्पृशन्ति
कर्णौजिह्वाच । त्रिभिः पिवति । पा०
। शतृ ॥त्रिपिष्टपम् । न । स्वर्गे ॥ त्रिदशानांपि
ष्टपम् । षष्ठोदरादित्वाद् दशशब्द-
लोपः ॥ तृतीयं पिष्टपम् त्रिपिष्टपम्
। पूरणमर्चयस्तु वृत्तौ गतार्थत्वाच्च
प्रयुज्यते त्रिभागवत् । मर्च्य पाताला
मेक्षया तृतीयं पिष्टपं भुवनम् ॥त्रिपिष्टपसद् । पुं । देवतायाम् ॥ त्रिपि
ष्टपेदिवि सीदतिवर्त्तते । षट् ० ।
क्लिप् ॥त्रिपुटः । पुं । सतीनके । खिसारीति
प्रसिद्धे कलाये ॥ त्रिपुटोमधुरस्निग्ध
स्तुवरोरुक्षयो भृशम् । कफपित्तह
रोरुच्योग्राहकः शीतलस्तथा ॥ कि

त्रिपुण्ड्र

नुखञ्जत्वपङ्गुत्वकारी वातातिको-
पनः ॥ तीरे ॥ तालके ॥ हस्तभेदे
॥ गोचुरे ॥त्रिपुटा । स्त्री । मल्लिकायाम् ॥ ख-
ल्लौलायाम् ॥ त्रिवृदोषधौ ॥ त्रयः
पुटा यस्याः ॥ कर्णस्फोठायाम् ॥ रक्त
त्रिटति ॥ स्थूलैलायाम् ॥ देवीवि-
शेषे ॥

त्रिपुटी । पुं । एरण्डे ॥

त्रिपुटी । स्त्री । त्रिटतायाम् ॥ त्रयाणां
पुटानां समाहारे ॥ त्रयाणां चाट्ट
ज्ञानत्रेयादिरूपाणां पुटानामाका
राणां समाहारः । द्विगोरिति ङीप् ॥
त्रिपुटीफलः । पुं । एरण्डे ॥ त्रिपुटीफ
ले यस्य ॥त्रिपुण्ड्रम् । न । भालस्यतिर्यग्रेखाणां-
त्रितये ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं द्विजः कुर्यात् च
त्रियश्च त्रिपुण्ड्रकम् । अर्धचन्द्रश्च वै
श्यश्च वर्त्तुलं शूद्रयोनिजः ॥ * ॥ वि
नाभस्त्रिपुण्ड्रेण विनारुद्राक्षमाल
या । पूजितोपिमहादेवो न स्यात्
तस्यफलप्रदः ॥ तस्मान्मृदापिकर्त्तव्यं
ललाटे तु त्रिपुण्ड्रक मिति स्मृतिः ॥
मृत्स्त्रया भस्मना वापि त्रिपुण्ड्रं विन्दु
संयुतम् । ललाटे तिलकं कुर्याद् गाय
त्र्या वदुकुन्तल इति महानिर्वाणत
न्त्रम् ॥ येषां वपुर्मनुष्याणां त्रिपुण्ड्रे

त्रिपुर

शविनास्थितम् । प्रशानसदृशतत्-
स्यान्नेच्छं पुण्यवृज्जनैरितिदेवी-
भागवतम् ॥ अपिचतत्रैव नारदं प्रति
नारायणवाक्यम् । त्रिपुण्ड्रये विनि-
न्दन्तिनिन्दन्तिशिवमेवते । धारयन्ति
चयेभक्त्या धारयन्ति तमेवते ॥ तिर्य-
ग्रेखाः प्रदृश्यन्तेखलाटे सर्वदेहिना-
म् । तथापि मानवा मूर्खान् कुर्वन्ति
त्रिपुण्ड्रकमिति ॥ त्रयाणां पुण्ड्राणां
समाहारः ॥ तद्वितार्थेत्यादिनास-
मासः ॥

त्रिपुण्ड्रकम् । न । त्रिपुण्ड्रे ॥ वक्राखला-
टगास्तिस्त्री भस्मरेखास्त्रिपुण्ड्रकमि-
तिहारावली ॥ त्रिपुण्ड्रमेव । स्वा-
र्थेकः ॥

त्रिपुरः । पुं । असुरविशेषे ॥ न । मय-
दानवविरचिते कामचारिणि पुरत्र-
ये ॥ त्रयाणां पुराणां समाहारः त्रि-
पुरम् । तद्वितार्थेतिसमासः । पात्रा-
दित्वात् स्त्रीच्चाभावः ॥

त्रिपुरदहनः । पुं । शिवे । हरे ॥

त्रिपुरभैरवी । स्त्री । देवीविशेषे ॥

त्रिपुरमल्लिका । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे
। श्लेषमायाम् । त्रिपुरमालिकेति
गौडेपुख्यातायाम् ॥

त्रिपुरमालिका । स्त्री । मोहिन्याम् ।
वटपत्रायाम् ॥

त्रिपुष्क

त्रिपुरा । स्त्री । चतुर्वर्ग प्रदायां परदे-
वतायाम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैस्त्रि-
दशैरर्चितापुरा । त्रिपुरेतितदाना-
मकथितं दैवतैस्तव ॥ अपिच । त्रि-
कोणं मण्डलञ्चास्यास्त्रिपुरन्तु त्रिरे-
खकम् । मन्त्रन्तुव्यचरं त्रैयं तथाह-
पत्रयं पुनः ॥ त्रिविधाकुण्डलीशक्ति-
स्त्रिदेवानाञ्चसृष्टये । सर्वं त्रयं त्रयं
यस्मात् तस्मात्तुत्रिपुरामतेति ॥

त्रिपुरान्तकः । पुं । महेश्वरे । शूलिनि-
। शिवे ॥ त्रयाणांमुवर्णरौप्यलोहा-
नांमयादिनामकानां दैत्यत्रयाणां
वापुराणि तेषामन्तकोनाशकः । व्य-
वयवं पुरं त्रिपुरं तस्यान्तकः ॥ त्रया-
णां पुराणां समाहारः । पात्रादिरि-
ति कश्चित् तन्त्र । तथासतिपञ्चपा-
त्रीतिवत् त्रिपुरीति प्रयोगाभावः
स्यात् ॥

त्रिपुरारिः । पुं । सदाशिवे ॥

त्रिपुरी । स्त्री । चेदिपुर्याम् । त्रिपुरा-
इति प्रसिद्धेदेशे ॥

त्रिपुषा । स्त्री । कृष्णविरति ॥

त्रिपुष्करम् । न । ब्रह्मकृततीर्थविशेषे ।
ज्येष्ठमध्यमकनिष्ठेषु त्रिषु पुष्कराभि-
धहृद्देशु ॥ पुं । योगविशेषे ॥ यथा ।
वाराःकूरा स्थिर्भद्रा नक्षत्रं भग्न-
पादकम् । जाते ऽवजारजोयोगो

विभङ्गी

मरणे ऽचिपुष्करइति ॥

चिपुष्टः । पुं । राजभेदे । प्राजापत्ये ॥

चिपुष्टः । पुं । चयाणां लोकानामुपरिस्थि-
ते सत्यलोके ॥

चिफला । स्त्री । हरीतक्यादिफलचिके
॥ पथ्याविभीतधात्रीणांफलैः स्यात्
चिफला समैः । फलचिकश्च चिफला
सावराच प्रकीर्तिता ॥ चिफला क
फपित्तघ्नी मेहकुष्ठहरीसरा । चक्षु-
ष्या दीपनी रुच्या विषमज्वरनाशि-
नी ॥ चयणां फलानां समाहारः । अ-
जादिच्चात् द्विगेरिति न डीप् ॥

चिफली । स्त्री । चिफलायाम् । इति
राजनिर्घण्टः ॥

चिवलीकम् । न । पायौ ॥

चिभङ्गी । स्त्री । माचावृत्तान्तरे ॥ यथा
। प्रथमं यदि दशमं वदति विरामं त
दनुनिकामं वसुवसुकम् वसुविमल
तुरङ्गम मतिहृदयङ्गम हृषितभुज
ङ्गम नृपतिलकम् । चिंशद्विकलासं
विहितनिवासं सततविलासं हृदय
मुदे मदमुदितभुजङ्गी मोहनरङ्गी
वदति चिभङ्गीवृत्तमदः ॥ यथा-
। विविधायुधमण्डितसङ्गरपण्डितर-
णखण्डितपाखण्डभटे चण्डासुरख
ण्डनि हरपुरमण्डनि शशधरख
ण्डनिवदुजटे । भवसागरतारि-

चिमार्गा

णि दुर्गतिहारिणि मङ्गलकारिणि
मयिसुचिरम् गिरिराजनिवासिनि
शैलविलासिनि शम्भुविलासिनि दे-
हिवरमिति ॥

चिभण्डी । स्त्री । चिवृतायाम् । श्वेत
चिधारेतिख्यातौषधौ ॥ चीन्देशा
न्भण्डते । भण्डिपरिभाषणे । कर्म-
ण्यण् । डीप् ॥

चिभद्रम् । न । सुरते ॥ इतिचिकाण्ड
शेषः ॥

चिभुवनम् । न । स्वर्गमर्त्यपातालान्तात्म
केलोकत्रये । त्रिलोक्याम् ॥ चयाणां
भुवनानां समाहारः ॥ तद्वितार्थे च्या
दिना समासः ॥

चिमदः । पुं । मुक्ताचिचकविडङ्गेषु ॥

चिमदोत्पथः । वि । चिभिर्मदैरुद्धृत्ते ॥
विद्यामदो धनमद स्तथैवाभिजनो
मदः । एते मदा मदान्धानां त एव
हिसतां दमाः ॥

चिमधुः । पुं । ऋग्वेदैकदेशे ॥ मधु
वाताद्युक्त्रयवेत्तरि ॥ यथा । चि-
णाचिकेत चिमधुस्त्रिसुवर्णः षडङ्ग
विदिति ॥ न । मधुत्रये । मिलित
सितामाचिकसर्पीःषु ॥ यथा ।
दुध्मंसिता माचिकश्च विज्ञेयं मधुर
त्रयम् ॥

चिमार्गगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ चिभि

त्रियुगः

मार्गैर्गच्छतीतिविग्रहः ।

त्रिमागर्गी । स्त्री । त्रिपथे ॥ त्रयाणां मा
र्गाणां समाहारः ॥ ङीप् ॥

त्रिमुकुटः । पुं । त्रिकूटाचले ॥

त्रिमुखः । पुं । बुद्धविशेषे ॥

त्रिमुखा । स्त्री । बुद्धदेवीविशेषे । मा
यादेव्याम् । वज्रवाराह्याम् ॥त्रिमूर्तिः । पुं । बुद्धभेदे ॥ ब्रह्मविष्णु
शिवाख्यमूर्तित्रयवति ॥ यथा । त्रि
मूर्तिर्यःसर्गस्थितिविषयकर्माणित
नुते । इतिगङ्गेशोपाध्यायः ॥ तिस्रो
मूर्त्तयोयस्य ॥ स्त्री । देवीविशेषे ॥
तिस्रोमूर्त्तयोयस्याः । त्रयोब्रह्माद
योत्रामूर्त्तयो यस्याः ॥ एकमूर्त्तिरपि
भिन्नरूपिणी या जगज्जननपालन
क्षये । काच्युतेश्वरतया विवर्त्तते ब्र-
ह्मशक्ति मह मानतोस्मिताम् ॥

त्रियष्टिः । स्त्री । त्रेत्रपर्वण्याम् ॥

त्रियामकम् । न । पापे ॥ इतिशब्द
माला ॥त्रियामा । स्त्री । रात्रौ ॥ त्रयोयामा
यस्याः । आद्यन्तयोरर्द्धयोश्चेष्टाकाल
त्वेन दिनप्रायत्वात् ॥ हरिद्रायाम् ॥
यमुनायाम् ॥ नील्याम् ॥ कृष्णविर-
तायाम् ॥त्रियुगः । पुं । यज्ञपुरुषे ॥ कृतयुगेय
ज्ञाभावात् । कलौकृन्नत्वाद्वा ॥

त्रिलोच

त्रियूहः । पुं । कपिलाश्वे ॥

त्रिरात्रम् । न । रात्रित्रये । तिसृणां रा-
त्रीणां समाहारे ॥त्रिरुक्तम् । त्रि । विषादादिना त्रिवारे
च्चारिते ॥ विषादे विस्मये हर्षे खे-
दे दैन्ये ऽवधारणे । प्रसादने सम्भ्र-
मेपि द्विस्त्रिरुक्तंनदुष्यति ॥त्रिरेखः । पुं । शङ्खे ॥ त्रि । रेखात्रयवि-
शिष्टे ॥ तिस्रोरेखायस्यसः ॥

त्रिलवः । पुं । तृतीयांशे ॥

त्रिलवणम् । न । लवणत्रये ॥ यथा ।
सैन्धवञ्च विडञ्चैव रुचकञ्चतृतीय
कम् । मिलित्वैतत् त्रिलवणं वैद्य-
शास्त्रेनिरूपितम् ॥त्रिलोकात्मा । पुं । अन्तर्यामिणि ॥ त्रि-
याणां लोकानां मात्मा ॥त्रिलोकधृक् । पुं । विष्णौ ॥ त्रीन्लो-
कान् धारयति इति । धृक् । क्षिप्-त्रिलोकी । स्त्री । स्वर्गमर्त्यपातालेषु
॥ त्रयाणां लोकानां समाहारः । द्वि-
गोरितिङीप् ॥

त्रिलोकेशः । पुं । सूर्ये ॥ सदाशिवे ॥

त्रयाणां लोकानामीशो ऽधिष्ठाना ॥

त्रयोलोका स्तदाज्ञप्ताः स्वेषु कर्मसु
वर्त्तन्त इतिवा ॥त्रिलोचनः । पुं । व्यम्बके । शिवे ॥ त्री-
णि लोचनानि यस्यसः । त्रिषु कालेषु

चिवर्षि

लोकेषु गुणेषु वेदेषु वा लोच
नं ज्ञानं यस्येति वा । चयोवेदाः वर्णा
वा अकारोकारमकाराः लोचना-
नि यस्य वा ॥

त्रिलोचना । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ वृद्ध
देवी प्रभेदे ॥

त्रिलोचनाष्टमी । स्त्री । गौणचान्द्रज्ये
ष्ठस्य कृष्णाष्टम्याम् ॥

त्रिलोहकम् । न । सुवर्णरजतताम्राभि
धे धातुचये ॥

त्रिलोही । स्त्री । त्रिलोहघटितमुद्रा
विशेषे ॥

त्रिवर्गः । पुं । धर्मकामार्थेषु ॥ धर्मार्थ
कामाः सममेव सेव्या यो ह्येकसक्तः
स जनो जघन्यः ॥ * ॥ यथा ऽऽनुकूल्यं
दम्पत्यो स्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धते ॥ त्रिफला
याम् ॥ कटुचिके ॥ दृष्टिस्थानचये ॥
चयः स्थानश्च दृष्टिश्च त्रिवर्गो नीतिवे
दिनाम् ॥ सत्त्वरजस्तमसु ॥ चया
णां वर्गः समूहः ॥ सुनीतौ ॥ इति श
ब्दरत्नावली ॥

त्रिवर्षकः । पुं । गोक्षुरके ॥ न । त्रिफ
लायाम् ॥ व्यूषणे । कटुचिके ॥ ब्रा
ह्मणक्षत्रियविट्सु ॥

त्रिवर्षिका । स्त्री । त्रिवर्षायाङ्गवि । त्रि
हायण्याम् ॥ त्रीणि वर्षाणि वयोय
स्याः सा त्रिवर्षा । ततः स्वार्थे कः ॥

चिवृत्

चिविक्रमः । पुं । विष्णौ ॥ वसिष्ठ-
नार्थं भूयोमस्वर्गेषु चिषुलोकेषु गु
णेषु वा चयोवा विक्रमाः पादन्यासा
यस्य सः । चिरित्येव च यो लोकाः कीर्त्ति
ता मुनिसत्तमैः । क्रमते तांस्तथा सर्वा
स्त्रिविक्रमो जनार्दनः ॥ इति हरिवंशः
॥ चोत्सोकान् विशेषेण क्रामति व्या
मोति वा । क्रमु० अच् ॥

चिविधः । त्रि । विप्रकारे ॥ तिस्रो वि
धायस्य सः ॥

चिविधसर्गः । पुं । विधासर्गे ॥

चिविष्टपम् । न । स्वर्मे । सुरलोके ॥
विशन्त्यस्मिन् सुकृतिन इति विष्टप
म् । विटपपिष्टपविशिषोऽक्षपा इति
विशेरौणादिकः कपन्प्रत्ययः तस्य
तुट् । ब्रश्चेति षत्वम् । सूत्रेपिष्टपे
ति पाठ उज्ज्वलदत्तरीच्योक्तः । अ-
न्येतु विष्टपेति दन्तोष्ठादिमेव पठन्ति
। युक्तञ्चेतत् । यत्र ब्रह्मस्य विष्टपमि
त्यादौ तथा दर्शनात् । अमरकोषे
पि विष्टपं भुवनं जगदिति प्रचुरपा
ठाच्च ॥ तृतीयं विष्टपम् ॥ चिभुवने ॥

चिविष्टपसद् । पुं । देवे । सुरे ॥

चिविजः । पुं । श्यामाके ॥ इति राजनि
र्घण्टः ॥

चिवृत् । स्त्री । चिवृतायाम् । सुवहाया
म् । श्वेतविधारा इति प्रसिद्धौषधौ

चित्रुदे

॥ श्वेताचिरुद्रोचनी स्यात् स्वादु-
ष्णासमीरहत् । रुचा पित्तज्वरस्य
क्षपित्तशोथोदरापहा ॥ श्वेतकृष्ण
प्रभेदेन द्विविधा चिरुदुच्यते । श्या
माचिरुत्ततोहीनगुणा तीव्राविरेचि
का ॥ मूर्च्छादाहमदभ्रान्तिकण्ठो
त्कर्षणकारिणी ॥ त्रीन् अवयवान्
वृणोति । वृज्० । क्तिप् तुक् ॥

चिरुता । स्त्री । चित्रुदोषधौ ॥ चिभि
रवयवैर्वृता ॥

चिरुत्करणम् । न । तेजोवन्नानां मि-
श्रीकरणे ॥ तत्प्रकारो यथा । तेजोव
न्नानां त्रयाणां मध्ये एकैकं द्विधा समं
विभज्य पुनरेकैकभागस्य द्विधाविभा
गंकृत्वा स्वस्वद्वितीयं स्थूलं भागं परि
त्यज्या न्यदीयस्थूलभागयोरेकैकस्य
भागस्य संयोजनमिति ॥

चित्रुत्पत्नी । स्त्री । हिल्लमोचिकायाम् ॥
चिरुदेदः । पुं । चय्याम् । ऋग्यजुः सा
मात्मके वेदे ॥ प्रणवे ॥ ऋचोयजुं
षिचान्यानि सामानि विविधानि च ।
एषत्तेयं स्त्रिवृदेदो योवेदैर्न सवेद
वित् ॥ आद्यं यत् व्यचरं ब्रह्म चयी
यस्मिन् प्रतिष्ठिता । सगुह्योन्यं स्त्रि
वृदेदो यस्तं वेद सवेदवित् ॥ ऋगा
द्यात्मनाचिरावर्तते इति चिरुत् स
चासौवेदस्येति कर्मधारयः ॥

चित्रुङ्

चिवेणी । स्त्री । स्थानविशेषे ॥ साहि

धा । युक्तवेणीमुक्तवेणीतिभेदात् ।
तत्र प्रयागे युक्तवेणी गङ्गाया यमुना
सरस्वत्योः सङ्गमात् ॥ दक्षिणप्रया
गे मुक्तवेणी गङ्गाया यमुनासरस्व
त्योर्वियोगात् ॥ दक्षिणप्रयागस्यसी
मानिर्णयो यथा । प्रद्युम्नस्य हृदाद्या
म्ये सरस्वत्यास्तथोत्तरे । तदक्षिण
प्रयागस्तु गङ्गातो यमुना गतेति ॥
* ॥ सगरसन्ततिसन्तरणेच्छया प्रच
लितातिजवेन हिमालयात् । इहत्
मन्दमुपैति सरस्वतीयमुनयोर्विर-
हादिव जाह्नवीतिनदियाधिपतिकृ
ष्णचन्द्रराजस्यसभास्थो वाणेश्वरवि
द्यालङ्कारः ॥

चिवेणुः । पुं । रथमुखस्थेऽवयवविशेषे ॥

चिवेदः । पुं । वेदचयवेत्तरि ॥

चिवेदी । पुं । चिवेदज्ञे ॥

चिवेदी । स्त्री । वेदचये ॥ चयाणां वेदा
नां समाहारे । द्विगोरिति ङीप् ॥
ऐष्टिकपाशुकसौमिकवेदिकाचये ॥

चिवेला । स्त्री । चिरुति ॥

चिशक्तिधृक् । पुं । भगवति ॥ चिशक्ति
र्माया तां धरतीतिविग्रहः ॥

चिशङ्कुः । पुं । सूर्यवंशीयन्दपविशेषे ॥

श्लभे ॥ वृषदंशके । मार्जारे ॥

चातके ॥ खद्योते ॥

विसन्ध्यः

विशङ्कुजः । पुं । हरिश्चन्द्रवृषे ॥
 विशङ्कुयाजी । पुं । विश्वामित्रे ॥
 विशरणः । पुं । बुद्धे । जिने ॥
 विशर्करा । स्त्री । मिलितगुडोत्पन्ना
 हिमोत्थामधुरेति राजनिर्घण्टः ॥
 विशला । स्त्री । वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।
 वर्तमानमातरि ॥
 विशाखपत्रः । पुं । विल्वे । मालूरे ॥
 विशिखः । पुं । राक्षसान्तरे । रावणपु-
 त्रे ॥ विल्वे ॥ न । विशूले ॥ मण्ड-
 खान्तरे ॥ किरीटे ॥ त्रि । शिखात्रय-
 वति ॥
 विशिखिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥
 विशिराः । पुं । ज्वरे ॥ कुबेरे ॥ राव-
 णपुत्रविशेषे ॥ खरसेनापतौ ॥ ची-
 णिशिरांसि यस्य ॥
 विशीर्षकम् । न । विशूले ॥
 विशूलम् । न । अस्त्रविशेषे । विशिखे ॥
 त्रयाणां शूलानां समाहारः ॥
 विशूली । पुं । शिवे ॥ त्रि । विशूलधा-
 रिणि ॥
 विशृङ्गः । पुं । त्रिकोणे ॥ त्रिकूटादौ ॥
 चीणि शृङ्गाण्यस्य ॥
 विशृङ्गी । पुं । रोहितमत्स्ये ॥
 विशृष्टम् । स्त्री । एकादशाक्षरायां वृत्तौ ॥
 विसन्ध्यः । त्रि । परदेवतायाम् । पर-
 मेश्वरे ॥ त्रिष्वपिकालेषु सृष्टेः पूर्वं

विसीत्य

प्रलयानन्तरं स्थितिसमये च सन्ध्योऽ-
 व्यभिचारेण वर्तमानत्वात् ॥
 विसन्धिः । स्त्री । पुष्पविशेषे । सन्ध्य-
 कुसुमे । फागनिया इति भाषा ॥ पूर्वा-
 परमध्यसन्धौ ॥
 विसन्ध्यम् । न । प्राक्पराक्लमध्या-
 ह्ने । चिकाले ॥ प्रातः सूर्योदयः का-
 लो मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायं सूर्य-
 णस्तसमयं त्रिकालानामयङ्क्रमइ-
 ति निर्वाणतन्त्रम् ॥ तिसृणां सन्ध्या-
 नां समाहारः । आवन्तोवेति पाञ्चि-
 कीक्रीवता ॥ पुष्पविशेषे ॥
 विसन्ध्या । स्त्री । जपापुष्पे ॥ देवी वि-
 शेषे ॥ अस्याः स्थानं कुरण्डकती-
 र्थम् ॥
 विसमम् । न । समचये । समहरीत-
 कीनागरगुडरूपे ॥
 विसरः । पुं । कृशरे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 विसरकम् । न । त्रिवारमधुपाने ॥ त्रि-
 याणां सरकाणां समाहारः । तद्वि-
 तार्थेत्यादिना समाहारे द्विगुः । पा-
 चादित्वान्नपुंसकत्वम् ॥
 विसवनम् । न । चिकाले । विसन्ध्ये ॥
 विसामा । स्त्री । नदीविशेषे । महेंद्रा-
 द्वेः चरन्त्यां स्ववन्त्याम् ॥
 विसिता । स्त्री । विशर्करायाम् ॥
 विसीत्यम् । न । चिकूटे चेषे । चिह्न-

चुटिः

ल्ये ॥ त्रिवारं सीतया समितम् । नै
वयोधर्मेत्यादिनायत् ॥

त्रिसुगन्धि । न । चिजातके ॥ त्वगेला
पचकैस्तुल्यै स्त्रिसुगन्धि चिजात-
कम् ॥

त्रिसुपर्णः । पुं । बह्वृचानां वेदभागे ते
षां व्रते च ॥ तद्योगात् पुरुषे ॥

त्रिस्रोताः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ त्रीणि
स्रोतांसियस्याः ॥ नद्यन्तरे ॥

त्रिहल्यम् । न । त्रिगुणाकृते । तृतीया
कृते । त्रिसीत्ये ॥ चिवारं हलेन कृ
ष्टम् । मतजनहलत्करणजल्पकर्षे
ष्वितियत् ॥

त्रिहायणी । स्त्री । त्रिवर्षायां गवि । व्य
ब्दायाम् ॥ त्रयोहायना यस्याः । दाम
हायनान्ताच्चेतिङीप् ॥ त्रिचतुर्भ्याहा
यनस्येतिणत्वम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ यया ।
कृते युगे वेदवती चेतायां जनकात्म-
जा । द्वापरे द्रौपदीक्याया तेन कृष्णा-
त्रिहायणीति ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णज
न्मखण्डम् ॥

चुटनम् । न । विच्छेदे । टूटना इति
भाषा ॥

चुटिः । स्त्री । संशये ॥ लेश । स्वल्पे ॥
सूक्ष्मैलायाम् ॥ कालमाने । खवड
ये ॥ द्वयोर्निमेषयोः ॥ चुच्यते ऽने
नवा । चुटच्छेदने । इगुपधात्किदि

चेता

तीन् ॥

चुटितः । चि । छिन्ने ॥

चुटिवीजः । पुं । कक्ष्याम् ॥ इति ब्र-
ह्मसाम्ना ॥

चुटी । स्त्री । चुच्यर्थमात्रे ॥ कुदिकारा
दितिङीष् ॥

चेता । स्त्री । द्वितीययुगे । सत्त्वयुगान
न्तरयुगे ॥ अस्य परिमाणं यथा । त्रि
चत्वारिंशल्लक्षेण विंशत्सहस्राधिके
नच । चतुर्थ्युगं परिमितं नरमान
क्रमेण च ॥ द्विषड्लक्षपरिमितं व-
सुवतिसहस्रकम् । चेतायुगं परिमि
तं कालविद्भिः प्रकीर्तितमिति ब्रह्म
वैवर्ते प्रकृतिखण्डम् ॥ * ॥ तत्र प्रमा
यथा ॥ * ॥ चेतायुगे समायाते धर्मः पा
दानतां गतः । अत्यक्तेशान्वितालो
काः केचित् केचिद्दयाशयाः ॥ वि-
ष्णुध्यानरतालोका यच्च दानपराय-
णाः । वर्णाश्रमाचाररताः सुखिनः
सुस्थचेतसः ॥ चचाभूमिस्पृशः शूद्राः
सर्वे ब्राह्मणसेविनः । ब्राह्मणाश्च महा
त्मानो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ प्रतिग्रह
निवृत्ताश्च सत्त्वसन्ध्याजितेन्द्रियाः-
। तपोव्रतपरानिच्यं दातारो विष्णु
सेविनः ॥ कालवर्षीतडित्वांश्च वि
यः सर्वाः पतिव्रताः । वसुन्धराचशस्या
द्या पुत्राश्च पितृसेविन इति पाञ्चकि

चेतायः

यायोगसारः ॥ * ॥ अचाहाद्या भगवतीजीवानां निष्कृतिं यथा ॥ कृते व्यतीते चेतायां दृष्टा धर्मव्यतिक्रमम् । वेदेऽक्तकर्मभिर्मर्त्या न शक्ताः स्वेष्टसाधने ॥ बहुक्लेशकरं कर्म वैदिकं भूरिसाधनम् । कर्त्तुं न योग्यामनुजाश्चिन्ताव्याकुलमानसाः ॥ त्यक्तुं कर्त्तुं न चार्हन्ति सदा कातरचेतसः । वेदार्थयुक्तशस्त्राणि स्मृतिरूपाणि भूतले ॥ तदाच्च प्रकटीकृत्य तपः स्वाध्यायदुर्वलान् । लोकानतारयः पापात् दुःखशोकामयप्रदात् ॥ त्वां विना कोऽस्ति जीवानां घोरसंसारसागरे । भर्त्ता पाता समुद्धर्त्ता पितृवत् प्रियवृत् प्रभुरिति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे जीवोद्धारणहेतवे जगन्मातुः सदाशिवं प्रतिवाक्यम् ॥ चीन्मेदान् एति । पृ० ॥ चेताये ॥ एकोक्त्या दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयात्मके अग्नित्रये ॥ चाणं चाः सदासन्धुक्षणम् । चामिता ॥ यद्वा । चायन्तेऽचाहुतयः । चाभिरिता । चित्तमिति वा । पृषोदरादिः ॥ चीणिद्रता वा । पृषोदरादित्वादेत्वम् ॥

चेतायः । पुं । दूतक्रीडासाधनीभूता च शब्दितस्य यस्मिन् भागे त्रयोङ्का भवन्ति तस्मिन् ॥ चेतासंज्ञकोऽयः ॥

चैलोक्य

वेधा । अ । त्रिधा । त्रिप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थे धा । गधाच्चेति धा इत्येतस्य एधा जादेशः ॥

चैककुदम् । न । सौवीराञ्जने ॥ चैकाल्यम् । न । कार्यकालतत्पूर्वाऽपरकाले ॥

चैगुणिकः । पुं । वार्द्धुषिके ॥ त्रिगुणार्थद्रव्यं त्रिगुणम् । तत् प्रयच्छति त्रिगुणं ग्रहीतुमेकगुणं ददातीत्यर्थः । प्रयच्छति गर्ह्यमिति ठक् ॥

चैगुण्यम् । त्रि । त्रिगुणात्मके । सकामे ॥ न । त्रिगुणेषु ॥ त्रयो गुणा एव । अञ् ॥ गुणत्रयकार्यपुण्यपापव्यामिश्रकर्मफलसमाहारलक्षणे संसारे ॥

चैगुण्यविपर्ययः । पुं । त्रिगुणान्यथात्वे ॥ चैगुण्यविषयः । पुं । कर्मकाण्डात्मके वेदे ॥ त्रयाणां गुणानां कर्म चैगुण्यङ् काममूलः संसारः स एव प्रकाश्यत्वेन विषयो यस्य सः ॥

चैदृशिकः । पुं । दैवे ॥ चैधम् । अ । चैविध्ये । त्रिधा ॥ त्रिप्रकारम् । दिव्योश्चैधमुञ् ॥

चैधर्मम् । न । हौचाध्वर्यवौ हौचाधर्मचयार्हेज्योतिष्टोमादिके काम्यकर्मणि ॥ चैपुरः । पुं । त्रिपुरदेशे । चैद्ये । डाहले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

चैलोक्यम् । न । स्वर्गमर्त्यपातालान्

व्यचः

के लोकत्रये ॥ चयाणां लोकानां
समाहारः । त्रिलोकम् । तदेव ।
चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेऽप्यञ् ॥
त्रैलोक्यविजया । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥
त्रैविद्यः । पुं । वेदत्रयवेत्तरि ॥ ऋ
ग्वेदयजुर्वेदसामवेदलक्षणाः । हैवा
ध्वर्यवैवाङ्गावप्रतिपत्तिहेतवस्त्रिस्तोवि
द्या मन्त्राः स त्रिविद्यः । स्वार्थे तद्धितः ॥
त्रिस्तोविद्यावेद । तदधीते तद्वेदेत्य
ञ् बा ॥ याज्ञिके ॥ त्रैविद्याख्यग्रते ॥
त्रैविष्टपः । पुं । अमरे । देवे ॥ त्रिवि
ष्टपे वसति । अण् ॥
त्रैष्टुभम् । न । छन्दोविशेषे ॥ त्रिष्टुवे
व । स्वार्थे ऽण् ॥
त्रोटकी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥
त्रोटिः । स्त्री । कटुफले ॥ चञ्च्वाम् ॥
खगान्तरे ॥ मीनविशेषे ॥ त्र्योच्यते
। चुटच्छेदने च ० । अचदः ॥
त्रोटिहस्तः । पुं । पक्षिणि ॥ त्रोटिहस्तो
यस्यसः ॥
त्रोटी । स्त्री । त्र्योच्यर्थमात्रे ॥
त्रोचम् । न । प्राजने । तोदने । गवा
दिपशुताडनदण्डे ॥ त्रायते । त्रैङ्
पालने । अश्विवादिभ्यश्चोचविति
उचः ॥

व्यचः । पुं । शिवे ॥ चीणि अचीणि

व्यमृत

यस्यसः ॥
व्यचरः । पुं । प्रणवे ॥ अकारादीनिचीर्य
चराण्यस्मिन् ॥ घटके ॥ इ० चि० ॥
व्यङ्कटम् । न । शिष्यप्रभेदे ॥ धौता
न्याम् ॥
व्यङ्कटः । पुं । व्यङ्कटे ॥ ईश्वरे ॥
व्यङ्गुलम् । न । प्रमाणविशेषे ॥ तिस्रो
ऽङ्गुल्यः प्रमाणमस्य । तद्विता ऽर्थेति
समासः । द्विगोर्नित्यमिति द्वयसचो
लुक् । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥
व्यञ्जनम् । न । कालाञ्जनपुष्पाञ्जनर
साञ्जनात्मके ऽञ्जनचये ॥
व्यध्वगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥
व्यनीका । स्त्री । सेनाविशेषे ॥ त्रया-
णामनीकानां समाहारः । अजादे
राकृतिगणत्वात् टापाद्विगोरिति प्रा
प्तो ङीप् वाच्यते ॥
व्यब्दा । स्त्री । विहायण्याम् ॥ त्रयो
ऽब्दाः वयः प्रमाणमस्याः । आर्ह्येय
ष्ठक् । तस्याध्यर्हेतिलुक् ॥
व्यमृतयोगः । पुं । तिथिवारर्चात्मक
योगे ॥ नन्दाभौमार्कवारे पवनशत
भिषार्द्रान्त्यचिवाग्निमूलासार्पे भद्रा-
समेता शशिनिभृगुसुते फल्गुयुग्मा
द्रयुग्मैः । सौम्याहेवैजयास्यान्मृगगु
हहरिभेन्द्रान्वियाम्याभिजिद्धि जी-
वे रिक्ताचविश्वदितिवरुण विशाखा

व्यहस्पृ

नुराधामघाभिः ॥ सौरेपूर्णाधनिष्ठा
करकमलजन्मर्चयुक्ता यदिस्त्रायोगं
चाहुस्त्रिपूर्वं सततशुभकरं चामृता
स्थं मुनीन्द्राः ॥

व्यम्बकः । पुं । महेश्वरे । शिवे ॥ त्री
णि अम्बकानि नयनान्यस्य ॥ यथा
णां लोकानाम् अम्बकः पितेति वा
॥ चीन्वेदान् अम्बते शब्दायते वा ।
अविशब्दे । ओष्योपधः । कर्मण्य
ण् । संचायामितिकः ॥ चिषुलोके
षु कालेषु वा अम्बः शब्दो वेदश्च
खोयस्येति वा ॥ अम्बनम् अम्बः शब्दः
। त्रयोऽकारोकारमकाराः अम्बाः
शब्दाः प्रतिपादकाः वाचका वा अस्ये
ति वा ॥ त्रीणि पृथिव्यन्तरीक्षद्युलोका
स्थानि अम्बकानि स्थानानि यस्येति
वा । लोकत्रयव्याप्तो हि महेश्वरः ॥

व्यम्बकसखः । पुं । कुबेरे ॥ व्यम्बकस्य
सखा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

व्यम्बका । स्त्री । त्रिलोकजनन्यामाया
याम् ॥ सोमसूर्यान्ताक्षित्वात् व्य
म्बकासासृतावुधैः ॥

व्यहस्पृशः । पुं । त्रिदिनस्पृश । तिथि
त्रयस्पर्शयुक्ते ऽहनि ॥

व्यहस्पृक् । पुं । वारत्रयेण्येकस्यांतिथौ
॥ तिथिर्वारत्रये चैकाव्यहस्पृग्समुदा
हृतम् ॥ अन्यच्च । एकादशी द्वादशी

व्यूषण

च रात्रिशेषे चयोदशी । व्यहस्पृक्
तदहोरात्रमुपोष्यासासदातिथिः ॥
व्यहस्पृशम् । न । व्यहस्पृशे ॥ यथा ।
एकस्मिन् सावनेत्वङ्गितिथीनां चित
यं यदा । तदा दिनत्रयः प्रोक्त स्तत्र
साहस्रिकफलम् ॥ अपिच । एकं दि
नं यत्र तिथित्रयस्पर्शस्तदाहर्मुन-
यो ऽवमाख्यम् । एकातिथि स्त्रीणि
दिनानि यत्र स्पृशेत्तदाहुस्त्रिदिनस्पृश
न्तु ॥ व्यहस्पृशं नामयदेतदुक्तं तत्र
प्रयत्नः कृतिभिर्विधेयः । विषाहयात्रा
शुभमुष्टिकर्म सर्वेन कार्यं चिदिन
स्पृशेत् ॥

व्यहैहिकः । पुं । दिनत्रयनिर्वाहे चि-
तधने ब्राह्मणे ॥ ईहाचेष्टा तस्यां
भवम् ऐहिकम् । व्यहपर्याप्तम् ऐ
हिकधनं यस्य ॥

व्याहिकः । चि । तृतीयेऽङ्गिभवेज्ज
रादौ ॥

व्युषणम् । न । त्रिकटुनि ॥ ओषति ।
उषदाहे । ल्युट् । त्रयाणाम् उषणा
नां समाहारः । पात्रादिच्चात् स्त्री
त्वंन ॥

व्यूषणम् । न । व्युषणे । व्योषे ॥ उष
ति । उषदाहे । ल्युट् । त्रयाणाम्-
षणानां समाहारः । पात्रादिच्चात्
स्त्रीत्वं न ॥

त्वक्प

॥ श्री। स्त्री शलल्याम्। श्वाविल्लोमनि

॥ चीग्येतायस्यामिति बहुव्रीहौ व
र्णादनुदात्तादिति डीपि तकारस्य
नकारादेशे पूर्वपदादितिणत्वम् ॥त्वः। वि। भिन्ने। अन्यस्मिन् ॥ तनो
ति। तनु०। तनोतेरनश्चवः। चा
तृक्पि। आगमानित्यत्वात् तुग्वै
कल्पिकः। केचित्तु चाद्विचमनुव
र्त्तयन्ति ॥

त्वक्कण्डुरः। पुं। ब्रह्मे ॥ इ० हा० ॥

त्वक्चीरम्। न। वंशरोचनायाम् ॥

त्वचोवंशात् चीरमस्य ॥

त्वक्चीरी। स्त्री। वंशरोचनायाम् ॥

गौरादित्वान् डीष् ॥

त्वक्छदः। पुं। चीरीश्वृक्षे। चीर

कञ्चुको इति गौडभाषा ॥

त्वक्पञ्चकम्। न। पञ्चवल्कले ॥ न्य

ग्रोधोदुम्बराश्चत्यपारिशप्रक्षपादपाः

। पञ्चैते चीरिणो वृक्षा स्तेषां त्वक्

पञ्चवल्कलम् ॥ केचित्तु पारिशस्था

ने शिरीषं वेतसंपरे। वदन्तीति शे

षः ॥ त्वक्पञ्चकं हिमं ग्राहि ब्रह्मशो

थविसर्पजित्। तेषां पञ्च हिमं ग्राहि

ब्रह्मशोथविसर्पजित् ॥ विष्टम्भाध्मा

नजित् तित्तं कषायं लघु लेखनम्

॥ पश्य चीरिवृक्षपञ्चकम् ॥

त्वक्पचम्। न। वराङ्गके। गुडत्वचि

त्वक्

॥ त्वगिव पत्र मस्य ॥

त्वक्पत्री। स्त्री। कारथ्याम्। हिङ्गुप
थ्याम् ॥त्वक्पुष्पम्। न। सेहुवाँ इति प्रसिद्धे
किलासरोगे ॥ रोमाञ्चे ॥

त्वक्पुष्पिका। स्त्री। किलासे ॥

त्वक्पुष्पी। स्त्री। किलासे ॥ वि। कि
लासयुक्ते ॥

त्वक्सारः। पुं। वंशे ॥ गुडत्वचि ॥ र

न्ध्रवंशे ॥ शोणवृक्षे ॥ त्वक् त्वचिवा
सारोऽस्य ॥

त्वक्सारभेदिनी। स्त्री। लुहचम्बुवृक्षे

त्वक्सारः। स्त्री। वंशरोचनायाम् ॥

त्वक्सुगन्धः। पुं। नारङ्गे। नारङ्गी इ
ति भाषा ॥त्वक्सुगन्धा। स्त्री। एलवालुकाख्यग
न्धश्चे ॥

त्वक्स्वादी। स्त्री। दारुसितायाम् ॥

त्वग्ङ्कुरः। पुं। रोमाञ्चे ॥

त्वग्चीरी। स्त्री। वंशरोचनायाम् ॥

त्वग्गन्धः। पुं। नारङ्गे ॥

त्वग्जम्। न। रुधिरं ॥ रोमणि ॥

त्वग्दोषः। पुं। कोठरोगे ॥

त्वग्दोषापहा। स्त्री। वाकुच्याम् ॥

त्वग्दोषारिः। पुं। हस्तिकन्दे ॥ इति-

राजनिर्घण्टः ॥

त्वक्। स्त्री। बल्कले ॥ गुडत्वचि। दा

त्वदीयः

लचीनी इतिभाषा ॥ चर्मणि । स्प
र्शग्रहणलिङ्गेदेहव्यापिनीन्द्रिये ॥ त्व
चति । त्वचसंवरणे । क्तिप् ॥ यदा
। तनोति तन्यतेवा । तनु० । तनो
तेरनश्वः चाञ्चिक् प्रत्ययः ॥

त्वचम् । न । त्वचि । चर्मणि ॥ वल्क
ले ॥ त्वक्पचे ॥ यथा । त्वचं लघूणां
कटुकं स्वादु तिक्तञ्च रुचकम् । पि
त्तलं कफवातं ग्रं करडुमाश्चिना
शनम् ॥ हृदस्तिरोगवातार्शः कृमि
पीनसशुक्रहृदिति ॥ प्रशस्तात्वगस्य अ
स्ति । अर्शआद्यश्च ॥ त्वचति । त्वचसं
वरणे । पुंसीतिघः ॥

त्वचनम् । न । संवरणे ॥ त्वचो ग्रहणे ॥

त्वचा । स्त्री । त्वचि ॥

त्वचापचम् । न । त्वक्पचे ॥

त्वचिष्ठः । चि । त्वचीयसि । अतिशयत्व
ग्विशिष्टे ॥

त्वचिसारः । पुं । वंशे ॥ हृलदन्तादि
तिसप्तम्या अलुक् ॥

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । चुद्रेलायाम् ॥

त्वत् । त्रि । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ तनो
ति । तनु० । तनोतेरनश्वः । चात्
क्तिप्तुक् ॥

त्वदीयः । चि । भवदीये ॥ तवायम् ।

छः । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्य
न्तस्यत्वदादेशः ॥

त्वरित

त्वद्विधः । चि । त्वत्सदृशे ॥ तत्रेव विधा
प्रकारोयस्य ॥

त्वम्पदलक्ष्यार्थः । पुं । अज्ञानादिव्यष्ट
द्युपाध्युपहिताधारभूते अनुपहित
प्रत्यगानन्दतुरीयचैतन्ये ॥

त्वम्पदवाच्यः । चि । त्वम्पदाभिधे ॥ दे
हादिभिः परिच्छिन्नो जीवस्तु त्वम्प-
दाभिधः ॥

त्वम्पदवाच्यार्थः । त्रि । अज्ञानादिव्य-
ष्टिः । एतदुपहिताल्पज्ञत्वादिविशि
ष्टं चैतन्यम् । एतदनुपहितचैतन्य-
ञ्च । एतत्त्रयं तत्तायः पिण्डवदेकत्वे
नावभासमानं त्वम्पदवाच्यार्थो भ-
वति ॥

त्वम्पदाभिधः । पुं । त्वम्पदवाच्ये । जीवे ॥
आलम्बनतया भाति योऽस्मत् प्रत्य
यशब्दयोः । अन्तःकरणसम्भिन्नबो
धः स त्वम्पदाभिधः ॥ त्वम्पद मभि
धायस्य ॥

त्वरणम् । न । त्वरायाम् ॥

त्वरा । स्त्री । वेगे । सम्भ्रमे । आवेगे
॥ त्वरणम् । अित्वरा० । घटादयः-
षितइतिषित्वातिदेशात् अङ् ।
टाप् ॥

त्वरिः । स्त्री । त्वरायाम् । संवेगे ॥

त्वरितम् । न । शीघ्रे ॥ त्वरतेऽस्य जि
त्वरसम्भ्रमे । गत्यर्थकर्मकेति क

त्वष्टा

स्वर्गि क्तः । रुष्यम् त्वरसङ्घुषास्व-
नामिति वेष्ट् ॥ चि । तदिशिष्टे । त
रस्विनि ॥ त्वरते । अतः क्तः ॥ त्व
रासञ्जातास्येतिवा । तारकादित्वा
दितच् ॥ शीघ्राथीयं क्रियाविशेषण
त्वादद्रव्येवर्त्तमानः क्लीवे । यथा । त्व
रितं गच्छति । द्रव्यवाचीतुचिबिङ्गः ।
यथा । त्वरितोऽश्वः । उतावलाधो
डा इतिभाषा ॥

त्वरितगतिः । स्त्री । पङ्क्तिवृत्तप्रभेदे
॥ त्वरितगतिश्चनजननीः । यथा ।
त्वरितगतिर्नजयुवति स्तरणिसुतावि
पिनगता । मुररिपुणा रतिगुहणा
परिरमिताप्रमदमितेति ॥

त्वरितोदितः । त्रि । निरस्ते । शीघ्रो
च्चारितेवचसि ॥ त्वरितम् उदितः ॥
त्वष्टः । चि । तष्टे । तनूकृते । स्त्रीत्वा-
इतिभाषा ॥ त्वच्यतेस्म । त्वचूतनू
करणे । क्तः ॥

त्वष्टा । पुं । देवशिल्पिनि । विश्वकर्म
णि ॥ आदिच्यविशेषे ॥ तच्छिण ।
शिल्पिनि । तखाणइतिखाती इतिच
भाषा ॥ वर्णसङ्करविशेषोयम् । शू
द्रागर्भे विश्वकर्मण्यौरसेन जातः ।
इति ब्र० वै० ब्र० खं० ॥ चिञ्चानच्य
चदेवतायाम् ॥ त्वचति । त्वच्यते वा
। त्वचू० । त्वेषतिवा । त्विष० । नष्ट

त्विषाम्

नेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमा-
तृपितृदुष्टितृ इतिसाधुः । त्विषेर्देव
तायामकारश्चोपधाया अनिट्त्वच्चे
तितृन् वा ॥

त्वा । अ । वितर्के ॥ विश्लेषे ॥

त्वाचप्रत्यक्षम् । न । स्पर्शज्ञाने । द्रव्या
देःस्पर्शद्वाराबोधे ॥ यथा । अथज्ञा
नमात्रे त्वङ्मनःसंयोगस्य यदि का
रणत्वं तदा रासनचाक्षुषादिकाले
त्वाचप्रत्यक्षं स्यात् । इतिसिद्धान्तमु
क्तावली ॥

त्वाटक् । चि । त्वत्तल्ये ॥

त्वाष्ट्रः । पुं । वृषासुरे । त्वष्टुरपत्ये ॥ अ
पत्ये ऽण् ॥

त्वाष्ट्रम् । न । चिञ्चानच्ये ॥ त्वष्टादेव
ता अस्य । सास्यदेवतेत्यम् ॥

त्वाष्ट्री । स्त्री । सञ्चानामसूर्यपत्न्याम्
॥ चूड्रये । रथिकायाम् ॥ चिञ्चान
च्ये ॥

त्विट् । स्त्री । शोभायाम् । कान्तौ ॥
वाचि ॥ रुचौ । प्रभायाम् ॥ जिगी
षायाम् ॥ व्यवसाये ॥ त्वेषति । त्वे
षणमनयावा । त्विषदीप्तौ । संप
दादित्वात् क्तिप् ॥

त्विषा । स्त्री । त्विडर्थे ॥ भागुरिमते
म टाप् ॥

त्विषाम्पतिः । पुं । सूर्ये ॥ अलुक् ॥

याडन

त्वधिः । पुं । किरणे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

त्वे । अ । } वितर्के ॥ विशेषे ॥
त्वे । अ । }

त्सहः । पुं । खड्गादिमुष्टौ । आदिनाक
टितखच्छुरिकादिग्रहः । मूठ इति
भाषा ॥ त्सरति । त्सरच्छद्मगतौ ।
भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिम-
सजिम्हः ॥

त्सहकः । चि । त्सरौकुशले ॥ आक
र्षादिभ्यः कन् ॥

यः

.....

यः । पुं । शिलोच्चये । पर्वते ॥ भयर
चके ॥ व्याधिभेदे ॥ भयचिह्ने ॥ भ
चणे ॥ न । रचणे ॥ मङ्गले ॥ सा-
ध्वसे ॥ इति मेदिनीकरः ॥ युडेर्हः ॥

युत्कारः । पुं । निष्ठीवनत्यागानुकर
णशब्दे ॥

यूयू । अ । निष्ठीवनत्यागानुकरणश
ब्दे ॥ यथा । यूयूकृत्यवमङ्गिरध्व
मजनैरिति स्तुतिकर्णामृतम् ॥

यैयै । अ । वाद्यानुकरणशब्दविशेषे ॥

योडनम् । न । संवरणे ॥ युडसंवृतौ ।
ल्युट् ॥

दंशी

धौणेयः । पुं । स्थौणेये ॥

दः

दः । पुं । अचले । शैले ॥ दत्ते ॥ खण्ड
ने ॥ न । भार्यायाम् ॥ इत्येकाच
रकोषः ॥ चि । दातरि ॥

दंशः । पुं । वनमच्छिकायाम् । डाँस-
इतिभाषा ॥ दंशति । दंशदशने ।
अच् ॥ वर्मणि ॥ मर्मणि ॥ दोषे ॥
खण्डने ॥ भुजगच्छते ॥ दंशने ॥ द
न्तइति हेमचन्द्रः ॥

दंशकः । पुं । दंशे ॥ चि । दंशनक-
र्त्तरि ॥

दंशनम् । न । दंशे । दन्तेन खण्डने ।
काटखानाइति काटना इति चभाषा
॥ कवचे । वर्मणि ॥ दंश्यते ऽनेन । द
न्निदंशनस्पर्शनयोः । करणेति ल्युट् ॥

दंशभीरुः । पुं । स्त्री । कासरे । म-
हिषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

दंशमूलः । पुं । शिशौ ॥

दंशितः । चि । कवचाचिते । धृतसन्ना
हे । वर्मिणे ॥ दष्टे ॥ दंशः सञ्जातो
ऽस्य । ता० इतच् ॥ यद्वा । दंश्यते
स्य । दशि० क्तः ॥

दंशी । मशङ्ग इति ख्याते क्षुद्रदंशे ॥ दंश

दक्षः

ति । दंश० अच् । गौ० डीप् ॥
 दंष्ट्रा । स्त्री । दन्तविशेषे । दाढायाम्
 । दाढ इति भाषा ॥ दन्तपङ्क्तिद्वयप्रा-
 न्ते चतस्रश्चतस्रोदन्तविशेषा दंष्ट्राः ।
 द्विगुणीकृतादन्तावलिरिति भावप्र-
 काशः ॥ दृश्यते ऽनयेत्यर्थं दाढी
 शसयुयुजेत्यादिनाकरणेष्टन् । टाप्
 । गौरादिषु मातामहीशब्दस्य पाठा
 दनित्यः षितां डीप् ॥

दंष्ट्रास्त्रः । पुं । शूकरे ॥

दंष्ट्रिका । स्त्री । दाढिकायाम् ॥

दंष्ट्री । पुं । घृष्टौ । शूकरे ॥ सर्पे ॥ चि ।

दंष्ट्राविशिष्टे ॥ यथा दंष्ट्रिभिः शृङ्गि-
 भिर्वापि हता स्तेच्छैश्च तस्करैः । ये
 स्वाम्यर्थे हता यान्ति राजन् स्वर्गं न
 संशयः । इत्यमि पुराणम् । प्रशस्ता
 दंष्ट्रा अस्ति ऋष्य । ग्री० इतिः ॥

दक्षम् । न । दारिणि । जले ॥

दक्षः । पुं । ब्रह्मणो दक्षिणाङ्गुष्ठाज्जाते
 प्रजापतिविशेषे । ततएव मैथुनेन
 प्रजा जाताः ॥ ताम्रचूडे । कुक्कुटे ॥
 मुनिविशेषे ॥ हरवृषे ॥ वृक्षविशे-
 षे ॥ चि । चतुरे । ज्ञातव्येषु कर्त्त-
 व्येषु वापस्थितेषु सद्यएव ज्ञातुङ्क-
 र्तुं च समर्थे । शिचिते । अनलसे
 ॥ दक्षते । दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थे च ।
 पचादच् ॥

दक्षिणः

दक्षकन्या । स्त्री । भवान्याम् । दुर्गायाम्

॥ दक्षप्रजापतेः कन्या ॥ ताः पञ्चा-
 शत्सङ्ख्यकाः वङ्गपुराणे गणभेद-
 नामाध्याये प्रसिद्धाः ॥

दक्षजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ दक्षाज्जा-
 ता । पञ्चम्यामितिङः ॥

दक्षजापतिः । पुं । शिवे ॥ चन्द्रे ॥

दक्षता । स्त्री । क्षिप्रकारिच्छे ॥

दक्षसावर्णिः । पुं । नवमे मनौ । भावि-
 षु सप्तमनुषु द्वितीये ॥

दक्षसुतः । पुं । देवे ॥

दक्षा । स्त्री । भूमौ ॥

दक्षाध्वरध्वंसकः । पुं । शिवे ॥ वीर-
 भद्रे ॥ दक्षाध्वरस्य ध्वंसकः ॥

दक्षाध्वरध्वं सकृत् । पुं । हरे ॥ वीर-
 भद्रे ॥ दक्षाध्वरध्वं संकरोति । कू-
 ञ्० । क्षिप् । तुक् ॥

दक्षाग्र्यः । पुं । गरुडे ॥ गृध्रे ॥ दक्ष-
 ते । दक्ष० । शुद्धिस्पृहिगृहिभ्य
 आग्र्यः ॥

दक्षिणः । चि । दक्षिणोद्भूते ॥ सरले
 ॥ परच्छन्दानुवर्त्तिनि । पराभिप्रा-
 यवर्त्तिनि ॥ अपसव्ये । अवामे ॥ द-
 क्षे ॥ औदार्यवति ॥ पुं । चतुर्धाप-
 त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ सकलनायि-
 काविषयसमसहजानुरागो दक्षिण
 इति खचणात् ॥ दक्षते । दक्ष० ॥

दक्षिणा

द्रुदक्षिभ्यामिनन् ॥

दक्षिणकालिका । स्त्री । आद्यायांशक्तौ ॥
दक्षिणतः । अ । दिशि ॥ देशे ॥ वस
त्यागतो वा । कालेदत्तिर्नास्ति । द-
क्षिणोत्तराभ्यामतमुजिति स्वार्थे ऽ
तमुच् ॥

दक्षिणतारम् । न । दक्षिणतीरे ॥

दक्षिणमार्गः । पुं । पितृयागे । गताग
तलक्षणे कर्मिणांमार्गे ॥ यथोक्तमी
शोपनिषद्भाष्ये । निर्विस्रोहं दक्षिणे
नमार्गेण गतागतलक्षणेनेति ॥

दक्षिणसिन्धुः । पुं । भौमतीर्थविशेषे ॥

दक्षिणस्थः । पुं । सारथौ ॥ चि । दक्ष
भागस्थिते ॥ दक्षिणे तिष्ठति । षा०
सुपीतिकः ॥

दक्षिणा । अ । दिशि ॥ देशे ॥ वसति
रमणीयं वा । दक्षिणस्यांदिशि दक्षि
णादिगवा । दक्षिणादाजिति स्वार्थे
आच् ॥ दक्षिणाहि इत्यर्थे ॥

दक्षिणा । स्त्री । अवाच्यांदिशि । याम्य
दिशि ॥ यज्ञादिविधिदाने ॥ यत्तप
त्न्याम् ॥ यथा । दक्षिणा यत्तपत्नी
च दीक्षा सर्ववपूजिता । यथावि-
नाहिविश्वेषु सर्वकर्महिनिष्फलमि
ति भागवते ८ स्कन्धे १ ऽ ध्यायः ॥

प्रतिष्ठायाम् ॥ देव्यन्तरे ॥ रुचिप्रजा

पतेस्तनयायाम् ॥ परिक्रयद्रव्ये ॥

दक्षिणा

नायिकाविशेषे ॥ यथा । या गौर
वं भयं प्रेम सद्भावं पूर्वनायके । नम
श्चत्यन्यसक्तापि सा ज्ञेया दक्षिणा
वुधैरिति श्रीधरस्वामी ॥

दक्षिणाम्निः । पुं । अन्वाहार्यपचनाख्ये
यज्ञाम्निविशेषे ॥ दक्षिणाम्नेहिं यो-
निविकल्पः । यतो वैश्यकुलादित्तव
तो भ्राष्ट्राद्वा गार्हपत्यादानीयते ॥
दक्षिणो ऽग्निः । दिक्सङ्ख्ये संज्ञा
यामितिसमासः ॥

दक्षिणाचलः । पुं । मलयपर्वते ॥

दक्षिणाचारः । पुं । वामेतराचारे ॥
यथा । स्वधर्मनिरतो भूत्वा पञ्चतत्त्वे
न पूजयेत् । स एव दक्षिणाचारः शि
वो भूत्वा शिवाय जेदित्याचारभेद
तन्त्रम् ॥ यच्च । चतुर्मकाराः सन्त्येव प
ञ्चमो विजयारस इति कश्चित् ॥

दक्षिणात् । अ । दिशि ॥ देशे ॥ का-
ले ॥ वसत्यागतो रमणीयं वा ॥
दक्षिणस्यांदिशि दक्षिणस्थाः दक्षि-
णा वा । उत्तराधरदक्षिणादातिः ॥

दक्षिणापथः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा ।
एते गच्छन्ति वहवः पन्थानो दक्षिणा
पथम् । अवन्ती मृक्षवन्तश्च समतिक्र
म्यपर्वतमिति महाभारते नलोपाख्या
नम् ॥

दक्षिणापथजन्मा । पुं । जातिविशेषे ॥

दक्षिणा

यथा ॥ दक्षिणापथजन्मानः सर्वे नर
 वरान्धकाः । गुहाः पुलिन्दाः श्वराश्च
 चुकामद्रपैः सह ॥ उत्तरापथजन्मा
 नः कीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनका
 म्बोजगान्धाराः किरातावर्वरैः सह ॥
 एते पापकृतस्तातचरन्ति पृथिवीभि
 मामिति महाभारते मोक्षधर्मः ॥
 दक्षिणापथदेशः । पुं । देशविशेषे ॥
 यथा । तथापरे जनपदा दक्षिणाप-
 थवासिनः । पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव
 चोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ सेतुकामु
 खकाश्चैव कुपथाचारवासिकाः । न
 वराष्ट्रमाहिषकाः कलिङ्गाश्चैव सर्व
 शः ॥ कावेराश्च सहैषीकैराटव्याः
 श्वरास्तथा । पुलिन्दा विन्ध्यमूषीका
 वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ कुलीयाश्च
 शिरालाश्च रूपसा स्तापसैः सह । त
 था तैत्तिरकाश्चैव सर्वे कारस्करा
 स्तथा ॥ नासिकाद्याश्च ये चान्ये ये चै
 वान्तरनर्मदाः । भानुकच्छाः समाहे
 याः सहसारस्वतैस्तथा ॥ कच्छीया
 श्च सुराष्ट्राश्च आनर्त्ताश्चार्बुदैः सह
 । इत्येते अपरान्ताश्च शृणुये विन्ध्यवा
 सिनः ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥
 दक्षिणामुखः । पुं । दक्षिणदिगभिमुखे
 ॥ यथा । अमास्नानं गयाश्राद्धं दक्षि
 णामुखभोजनम् । न जीवत् पितृ

दक्षिणा

कः कुर्यात् कृते च पितृहा भवेत् ॥
 दक्षिणामूर्तिः । पुं । परशिवे ॥ प्रोद्य-
 च्छाखमहावटद्रुमतटे योगासनस्थं
 प्रभुं प्रत्यक्तत्त्वबुभुत्सुभिः प्रतिदि
 शं प्रोद्दीक्ष्यमाणाननम् । मुद्रां तर्क
 मयीं दधान ममलं कर्पूरगौरं शि
 वं हृद्यन्तः कलये स्फुरन्तमनिशं श्री
 दक्षिणामूर्तिकम् ॥ चित्रवटतरोर्म
 ले वृद्धाः शिष्या गुरुर्युवा । गुरोस्तु
 मौनं व्याख्यानं शिष्यास्तूच्छिन्नसं
 श्रयाः ॥
 दक्षिणायनम् । न । देवानां राशी । क
 र्कटे ऽर्कसङ्क्रमे । आवणादिषट्सु
 मासेषु ॥ माघादिमासयुग्मैस्तु च
 तवः षट् क्रमादितः । उत्तरायण-
 माद्यैस्तै स्त्रिभिः स्यादक्षिणायनम् ॥
 याम्या यने यस्य भवेत् प्रसूतिः शठः
 कठोरः पिशुनत्वभावः । चतुष्पदा-
 द्यः कृषिमानहंयुर्वाचामशान्तो म
 नुजः प्रतापी ॥
 दक्षिणारुः । पुं । आधकर्त्तृकदक्षिणा
 ङ्गकृतब्रह्मे मृगे । दक्षिणेर्मणि ॥ द
 क्षिणे अरुरस्य ॥
 दक्षिणार्हः । त्रि । दक्षणीये ॥ दक्षिणा
 मर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्ह इत्यच् ॥
 दक्षिणावर्त्तः । त्रि । दक्षिणे आवर्त्तवि
 शिष्टे ॥

दगार्ग

दक्षिणावर्त्तकी । स्त्री । दक्षिकाल्याम् ॥
 दक्षिणाशापतिः । पुं । यमे । वैवस्वते ।
 धर्मराजे ॥ दक्षिणाशायाः पतिः ॥
 दक्षिणाहि । अ । दक्षिणदिशि ॥ दक्षि
 णदेशे ॥ दक्षिणात् । आहिचदूरे इ
 तिस्वार्थे आहिर्दूरे चेदवधिमान् । व
 सति रमणीयं वा ॥

दक्षिणीयः । चि । दक्षिणार्हे ॥ दक्षि
 णामर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छचे
 ति छः । तस्य ईयादेशः ॥

दक्षिणेन । अ । दक्षिणदिशि ॥ दक्षिण
 देशे ॥ एनबन्धतरस्या मदूरेपञ्चम्याः
 । दक्षिणेन वसति रमणीयं वा ॥

दक्षिणेर्मा । पुं । दक्षिणारौ । सञ्चत
 मृगे ॥ दक्षिणे ईमं ब्रह्मस्य । दक्षि
 णेर्माख्ययोगइति अनिजन्तःसाधुः ॥

दक्षिण्यः । चि । दक्षिणार्हं ॥ दक्षिणा
 मर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छचेति-
 यत् ॥

दगार्गलम् । न । निस्तोयदेशे जलो
 पलब्धिज्ञाने ॥ तं निरूपयति वराह
 मिहिरः । तच्चादौ प्रयोजनप्रदर्शना
 र्थं माह । धर्म्यं यशस्यञ्चवदाम्यतोऽ
 हं दगार्गलं येन जलोपलब्धिः । पुं
 सां यथाङ्गेषु सिरास्तथैवक्षितावपि
 प्रोन्नतनिम्बसंस्थाः ॥ एकेन वर्षेन
 रसेन चाग्न्युतं नभस्तो वसुधा

दगार्ग

विशेषात् । नानारसत्वं बहुवर्णता
 च गतं परीक्ष्यं चितितुल्यमेवम् ॥
 २ ॥ सिरानामानि ॥ पुरुहूतानलय
 मनिच्छतिवरुणपवनेन्दुशङ्करा देवाः
 । विज्ञातव्याः क्रमशः प्राच्याद्यानां
 दिशांपतयः ॥ दिक्पति संचाचशि
 रा नवमीमध्ये महासिरानाम्नी ।
 एताभ्योन्याः शतशो विनिसृस्ताना
 मग्निः प्रथिताः ॥ पातालादूर्ध्वसिरा
 शुभा चतुर्दिक्षु संस्थितायाश्च । को
 णदिगुह्यानशुभाः सिराः निमिस्ता
 न्यथोवक्ष्ये ॥ ५ ॥ * ॥ यदि वेतसो
 ऽम्बुरहिते देशे हस्तैस्त्रिभिः स्ततः प
 श्यात् । सार्द्धं पुरुषे तोयं वहति सिरा
 पश्चिमातत्र ॥ चिह्नमप्यर्द्धं पुरुषे म
 षडूकः पाण्डुरोऽथ मृत्पीता । पुठमे
 दकश्चतस्त्रिन् पाषाणो भवति तोय
 मतः ॥ ७ ॥ जम्बुश्वोदग्घसैस्त्रिभिः
 सिराऽधोनरद्वये पूर्वा । मल्लोत्तगन्धि
 कापाण्डुराचपुरुषे ततोऽथ मण्डूकः
 ॥ ८ ॥ जम्बूद्वयस्य प्राग् वल्मीकेय
 दिभवेत् समीपस्थः । तस्माद्दक्षि
 णपार्श्वे सखिलं पुरुषद्वये स्वादु ॥ अर्द्धं
 पुरुषे च मत्स्यः पारावतसन्निभश्च पा
 षाणः । मृद्ववतिचावनीला दीर्घं का
 खंचवहुतोयम् ॥ १० ॥ पश्चादुदुम्ब
 रस्यत्रिभिरेवकरैर्नरद्वये सार्द्धं । पुरु

दगर्ग

वेसितोऽहिरण्माञ्जनोपमोऽधःसि
 रासुजला ॥ ११ ॥ उदगर्जुनस्यदृश्यो
 बल्मीको यदि ततोऽर्जुनादस्तेः ।
 विभिरम्बु भवति पुरुषैस्त्रिभिरर्दुस
 मन्वितैः पश्चात् ॥ श्वेतागोधादुर्न
 रे पुरुषे मृद्धूसराततः कृष्णा पी
 ता सिता ससिकता ततोऽजलं नि
 र्दिशेदमितम् ॥ १३ ॥ बल्मीकोप
 चितायां निर्गुण्यां दक्षिणेन कथित
 करैः । पुरुषद्वये सपादे स्वादुजलं
 भवति चाशोष्यम् ॥ रोहितमत्स्यो
 दुर्नरे मृत्कपिलापाण्डुरा ततः पर
 तः । सिकताः सशर्करेटाः क्रमेण प
 रतो भवन्त्यम्भः ॥ १५ ॥ पूर्वेष्वयदि
 वदर्या बल्मीको दृश्यते जलं पश्चात्
 । पुरुषैस्त्रिभिरा देश्यं श्वेतागृहगो
 धिकाऽर्दुनरे ॥ १६ ॥ सपलाशावद
 रीवेद्दिश्य परस्यां ततोऽजलं भवति
 । पुरुषद्वये सपादे पुरुषेऽचचडुण्डु
 भश्चिह्नम् ॥ १७ ॥ विल्वोदुम्बरयोगे
 विहाय हस्तत्रयन्तुयाम्येन । पुरुषैस्त्रि
 भिरम्बुभवेत् कृष्णोर्दुनरे च मण्डूकः
 ॥ १८ ॥ काकोदुम्बरिकायां बल्मी
 को दृश्यते सिरातस्मिन् । पुरुषद्वये
 सपादे पश्चिमदिक्स्थावहति सा
 च ॥ आपाण्डुपीतिकामृद्गौरसव
 र्णी भवति पाषाणः । पुरुषैर्द्वै कुमु

दगर्ग

दनिभो दृष्टिपथं मूषिको याति ॥
 २० ॥ जलपरिहीने देशे दृक्षः का
 म्पित्यको यदा दृश्यः । प्राच्यां हस्त
 चितयेव हतिसिरा दक्षिणां प्रथमम्
 ॥ मृन्नीलोत्पलवर्णा कापोता दृ
 श्यते ततस्तस्मिन् । हस्ते जगन्ध
 को मत्स्योजलमल्यञ्च सचारम् ॥
 २२ ॥ श्योनाकतरो रपरोत्तरे सिरा
 दौ कणावति क्रम्य । कुमुदानाम सिरा
 सां पुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥ २३ ॥
 आसन्नो बल्मीको दक्षिणपार्श्वे विभी
 तकस्य यदि । अर्द्धो भवति सिरा पु
 रुषे ज्ञेया दिशि प्राच्याम् ॥ २४ ॥ त
 स्यैव पश्चिमायां दिशि बल्मीको यदा
 भवेद्दृक्ते । तत्रोदग्भवति सिरा चतु
 र्भिर्धार्धिकैः पुरुषैः ॥ श्वेतो विन्ध
 म्भरकः प्रथमे पुरुषे तु कुङ्कुमाभो
 श्मा । अपरस्यां दिशि च सिरानश्य
 तिवर्धयेतीति ॥ २६ ॥ सकुशः सितरे
 श्यायां बल्मीको यत्र कोविदारस्य ।
 मध्येतयोर्नरैरर्धं पञ्चमैस्तोयमक्षो
 भ्यम् ॥ प्रथमे भुजगः कमलोदरस
 त्रिभो महीरक्ता । कुरुविन्दः पाषा
 णश्चिह्नान्येतानि वाच्यानि ॥ २८ ॥
 यदि भवति सप्तपर्णी बल्मीक इत
 स्तदुत्तरे तोयम् । वाचं पुरुषैः पञ्च
 भिरवापि भवन्ति चिह्नानि ॥ पुरु

दगार्ग

षाडुनतुहरितो दर्दुरोहरितालस-
न्निभाभूष। पाषाणोभनिकाशः सै-
म्याचसिरा शुभास्ववहा ॥ ३० ॥ सर्वे-
षां वृक्षाणां मधःस्थितो दर्दुरोयदादृ-
श्यः। तस्मादुस्तेतोयं चतुर्भिरर्द्धाधि-
कैः पुरुषैः ॥ पुरुषेतु भवति नकुलो
नीलामृत पीतिकाततः खेता। दर्दु-
रसमानरूपः पाषाणोदृश्यते तत्र
॥ ३२ ॥ यद्यहिनिलयोदृश्यो दक्षि-
णतः संस्थितः करञ्जस्य। हस्तद्वये तु
वाम्ये पुरुषत्रितये सिरासाडु ॥ उद-
गन्या स्वादुजला हरितोष्माधस्तत-
स्तोयम्। पुरुषाद्वै कच्छपकः प्रथमं
पूर्वा सिराद्विद्यते तत्र ॥ उत्तरत-
श्च मधूका दहिनिलयः पश्चिमेतत-
स्तोयम्। परिहृत्य पञ्चहस्तान् नव-
चाटौ पौरुषान् प्रथमम् ॥ अहि-
राजः पुरुषेऽधो धूम्राधात्री कुलस्य
वर्णोऽस्मा। माहेन्द्रे भवति सिरा वह-
तिसफेनं सदा तोयम् ॥ ३६ ॥ वल्मी-
कः स्निग्धो दक्षिणे सकुशदूर्वश्चेत् ति-
लकस्य। पुरुषैः पञ्चभिरम्भोदिशि
वारुण्यांसिरापूर्वा ॥ ३७ ॥ सर्पावा-
सः पश्चाद्वल्मीका दक्षिणे कदम्बस्य।
परतो हस्तचितयात् षड्भिः पुरुषैः सु-
रीयेनैः ॥ कैवेरीचात्रसिरा वह-
तिजलं लोहगन्धिचाचोभ्यम्। कन-

दगार्ग

कनिभोमण्डू कोनरमाचे मृत्तिकापी-
ता ॥ ३८ ॥ वल्मीकसंघतो यदि-
तालोवा भवति नारिकेलोवा। पश्चा-
त् षड्भिर्हस्तैर्नरैश्च तुर्भिः सिराया-
म्या ॥ ४० ॥ याम्येन कपित्थस्याहिसं-
श्रयश्चेदुदग्जलं वाच्यम्। सप्तपरि-
त्यज्य करान् खात्वा पुरुषान् कर्बुरा-
पुटभिद् ॥ अग्रान्तकस्य वामे वदरीवा-
दृश्यते हिनिलयोवा। षड्भिर्दग-
स्य करैः साद्वै पुरुषत्रये तोयम् ॥
कूर्मः प्रथमे पुरुषे पाषाणो धूसरः
सप्तिकतामृत। आदौ च सिरायाम्या
पूर्वोत्तरतो द्वितीया च ॥ ४३ ॥ वा-
मे नहारिद्रतरो वल्मीकश्चेज्जलं
भवति पूर्वे। हस्तचितये सत्र्यंशैः पु-
म्भिः पञ्चभिर्भवति ॥ नीलोभुजगो-
दृश्यो मृतपीतामरकतोपमश्चास्मा-
। कृष्णाभूः प्रथमं वारुणी सिरा दक्षि-
णे नान्या ॥ ४४ ॥ जलपरिरहिते दे-
शेऽनूपजानि दृश्यन्ते निमित्तानि।
वीरणदूर्वामृदवो यवस्यु स्तत्रजलं
पुरुषे ॥ भार्गी चिह्नादन्ती सूकर-
पादौ च लक्ष्मणाचैव। नवमास्तिका-
च हस्तद्वयेऽन्वयाम्ये त्रिभिः पुरुषैः
॥ ४६ ॥ स्निग्धाः प्रलम्बशाखा वाम-
नविकटद्रुमाः समीपजलाः। सुशि-
राजर्जरपत्रारुचाश्च जले न सन्त्यक्ताः

दगार्ग

॥ ४७ ॥ तिलकाघ्रातकधरयकभल्लात
कविल्लतिन्दु काङ्गोलाः । पिण्डारशि
रीषकाञ्जनपहुषकावज्जुलातिवलाः
॥ एतेयदिसुस्निग्धैर्वल्मीकैःपरिवृता
स्ततस्तोयम् । हस्तैस्त्रिभिरुत्तरतश्च
तुर्भिरर्द्धेनचरणेन ॥ ४८ ॥ अटयेस
टणायस्मिन्सटयेटणवर्जितामही
यच । तस्मिन्सिराप्रदिष्टा वक्तव्यं
वाधनंचास्मिन् ॥ ५० ॥ कण्टक्यक
ण्टकानां व्यत्यासेम्भस्त्रिभिःकरैःप
श्चात् । खात्वापुरुषचितयं त्रिभागयु
क्तंनवास्यात् ॥ ५१ ॥ नदतिमहीग
भीरं यस्मिंश्चरणाहताजलं तस्मिन्
। साङ्गे त्रिभिर्मनुष्यैः कैवेरीतत्र
च सिरास्यात् ॥ ५२ ॥ टचस्यैकाशा
खा यदिविनताभवति पाण्डुरावास्या
त् । विज्ञातयं शाखातले जलं त्रिपु
रुषंखात्वा ॥ ५३ ॥ फलकुसुमविका
रोयस्यतस्यपूर्वेसिरात्रिभिर्हस्तैः । भ
वति पुरुषैश्चतुर्भिः पाषाणोऽधः-
क्षितिःपीता ॥ ५४ ॥ यदिकण्टका
रिकाकंटकैर्विनाटय्यतेसितैः कुसु-
मैः । तस्यास्तलेन्मुवाचं त्रिभिर्नरैर
र्द्धं पुरुषैश्च ॥ ५५ ॥ खर्जूरौद्विशिरस्का
यचभवेज्जलविवर्जितेदेशे । तस्याः
पश्चिमभागे निर्देश्यं त्रिपुरुषैर्वारि ॥
॥ ५६ ॥ यदिभवतिकर्णिकारःसित

दगार्ग

कुसुमःस्यात्पलाशवृक्षोवा । सव्येन
तचहस्तद्वयेन्मु पुरुषद्वये भवति ॥
५७ ॥ यस्यामूष्माधाव्यां धूमेवातच
वारिनरयुगले । निर्देष्टव्याचसिराम
हतातोयप्रवाहेण ॥ ५८ ॥ यस्मिन्
चेत्रोद्देशेजातंसस्यं विनाशमुपयाति
। स्निग्धमतिपाण्डुरं वा महासिरान
रयुगेतत्र ॥ ५९ ॥ * ॥ इतिजाङ्गला
नूपयेर्जलपरिज्ञानम् ॥ * ॥ अथम
रुभूमौ सिराविज्ञानम् ॥ मरुदेशे
भवतिशिरायथातथाऽतःप्ररंप्रवक्ष्या
मि । ग्रीवाकरभागामिव भूतलसं
स्थाःसिरायान्ति ॥ ६० ॥ पूर्वोत्तरेण
पीलोर्ध्वं दिवल्मीको जलं भवति-
पश्चात् । उत्तरगमनाचसिरा वि-
क्षेयापञ्चभिः पुरुषैः ॥ चिह्नंदर्दुरमा
दैः मृतकपिलातत्परं भवेद्धरिता ।
भवतिचपुरुषे ऽधोश्चातस्यतलेम्भो
विनिर्देश्यम् ॥ ६२ ॥ पीलोरेव प्रा
च्यां वल्मीको ऽतोर्ध्वपञ्चमैर्हस्तैः ।
दिशियाम्यायां तोयं वक्तव्यं सप्तभिः
पुरुषैः ॥ प्रथमेपुरुषे भुजगः सिता
सितो हस्तमाचमूर्त्तिश्च । दक्षिण
तोवहति सिरा सचारं भूमिपानीय
म् ॥ ६४ ॥ उत्तरतश्च करीरस्याहि
गृहंदक्षिणेजलं स्वादु । दशभिः
पुरुषैर्ध्वं पुरुषे पीतो ऽत्रमण्डूकः

दगार्ग

॥ ६५ ॥ रोहीतकस्य पश्चादहिवास
श्च त्रिभिः करैर्याम्ये । द्वादशपुरुषा
न् खात्वा सचारापश्चिमेन सिरा ॥
६६ ॥ इन्द्रतरोर्वल्मीकः प्राग्दृश्यः
पश्चिमेसिराहस्ते । खात्वाचतुर्दशन
रान् कपिलागोधानरे प्रथमे ॥ ६७
॥ यदिवासुवर्णानाम्बस्त्रोर्भवेद्वाम
तो भुजङ्गगृहम् । हस्तद्वयेतुयाम्ये
पञ्चदशनरावसाने ऽम्बु ॥ चारं प
यो ऽप नकुलोर्द्धमानवे ताम्रसन्नि-
भश्चाश्रमा । रक्ताच भवतिवसुधा व
हतिसिरा दक्षिणातत्र ॥ ६८ ॥ वद
रीरोहितवृक्षौ सम्पृक्तौ चेदिनापि व
ल्मीकम् । हस्तद्वये ऽम्बु पश्चात् षो
डशभिर्मानवैर्भवति ॥ मुरसं जल
मादौ दक्षिणासिरा वहति चोत्तरे
णान्या । पिष्टनिभः पाषाणो मृच्छे
ता वृश्चिकोर्द्धनरे ॥ ६९ ॥ सकरीरा
चे वदरी त्रिभिः करैः पश्चिमेन त
त्राश्रमः । अष्टादशभिः पुरुषै रैशा
नीवहुजलाचसिरा ॥ ७० ॥ पीलु
समेतावदरी हस्तत्रयसन्निभेदिशि
प्राच्याम् । विंशत्या पुरुषाणामशो
ध्यमम्बो ऽत्रसचारम् ॥ ७१ ॥ ककु
भकरीरावेकच संयुतौ यचककुभ
विल्लीवा । बाहुद्वयेम्बु पश्चान् न
रैर्भवेत् पञ्चविंशत्या ॥ ७२ ॥ व

दगार्ग

ल्मीकमूर्धनि यदा दूर्वाश्च कुशाश्च
पाण्डुराः सन्ति । कूपोमध्येदेयो ज
लमत्रनरैक विंशत्या ॥ ७३ ॥ भूमिः
कदम्बकयुता वल्मीकोयचदृश्यते दू
र्वा । हस्तद्वयेनयाम्ये नरैर्जलं पञ्च
विंशत्या ॥ ७४ ॥ वल्मीकत्रयमध्ये
रोहीतकपादपो यदाभवति । नाना
वृक्षैः सहितं त्रिभिर्जलं तत्रवक्तव्यम्
॥ हस्तचतुष्के मध्याच्छोडशभिश्चा
ङ्गुलैरुदग्वारि । चत्वारिंशत् पुरुषा
न् खात्वाश्राधः सिराभवति ॥ ७६
॥ ग्रन्थिप्रचुरायस्मिन् शमीभवेदुत्त
रेण वल्मीकः । पश्चात् पञ्चकरान्ते
शतार्दुसङ्ख्यैर्नरैः सलिलम् ॥ ७७
॥ एकस्थाः पञ्चयदा वल्मीको म-
ध्यमे भवेच्छेतः । तस्मिन् सिराप्र
दिष्टा नरषष्ट्या पञ्चवर्जितया ॥
७८ ॥ सपलाशायचशमी पश्चिमभा
गेम्बुमानवैः षष्ट्या । अर्द्धनरेहिः
प्रथमं सवालुकापीतमृत् परतः ॥
७९ ॥ वल्मीकेन परिहतः श्वेतोरो
हीतको भवेद्यस्मिन् । पूर्वणहस्तमा
त्रे सप्तत्यामानवैरम्बु ॥ ८० ॥ श्वे
ताकण्टकवहुला यत्रशमी दक्षिणे
नतत्रपयः । नरपञ्चकसंयुतया सप्त
त्याहिर्नराह्वेच ॥ ८१ ॥ * ॥ अत्र
विशेषः ॥ मरुदेशेयच्चिह्नं न जाङ्ग-

दगार्ग

लेतैर्जलं विनिर्देश्यम् । जम्बूवेतस
पूर्वे येपुरुषा स्ते मरौद्विगुणाः ॥
८२ ॥ जम्बूचिवृतमौर्वीशिशुमारी
शारिवाशिवाश्यामा । वीरुधयो वा
राहीज्योतिष्मतीगरुडवेगाच्च ॥ ख
करिकामाषपर्णीयाघ्रपदाचेतियद्य
हेर्निलये । वल्मीकादुत्तरतस्त्रि-
भिः करैस्त्रिपुरुषेतोयम् ॥ एतदनू-
पेवाच्यं जाङ्गलभूमौतु पञ्चभिः पुरु-
षैः । एतैरेवनिमित्तैर्मरुदेशे सप्त
भिः कथयेत् ॥ ८५ ॥ एकनिभायत्र
मही तृणतरुवल्मीकपरिहीना ।
तस्यां यत्रविकारोभवति धरिव्यां ज-
लं तत्र ॥ ८६ ॥ यत्रस्निग्धा निम्ना स
वालुका सानुनादिनी वास्यात् । त-
च्चाटुपञ्चकैर्वारिमानवैः पञ्चभि-
र्यदिवा ॥ ८७ ॥ स्निग्धातरुणांयाम्ये-
नरैश्चतुर्भिर्जलं प्रभूतञ्च । तरुग-
हने अपिबिब्रूतो यस्तस्मात् तद्वदे-
व वदेत् ॥ ८८ ॥ नमतेयत्रधरित्री
सार्द्धेपुरुषेभ्यु जाङ्गलानूपे । कीटा
वायत्रविनालयेनवहवोभ्यु तत्रापि ॥
८९ ॥ उष्णाशीताचमहीशीतोष्णा
म्भस्त्रिभिर्नरैः सार्द्धैः । इन्द्रधनुर्मा-
त्स्योवावल्मीकोवाचतुर्हस्तात् ॥ ९०
॥ वल्मीकानांपङ्क्त्या यद्येकोभ्यु-
च्छित्सिरा तदधः । शुष्यतिनरो

दगार्ग

हते वा सस्यं यस्याश्चतत्राम्भः ॥ ९१
॥ एतज्जाङ्गलानूपे ॥ * ॥ न्यग्रोध
पलाशोदुम्बरैः समेतैस्त्रिभिर्जलं त-
दधः । वटपिप्पलसमवाये तद्वत्वा-
च्यं सिराचोदक् ॥ ९२ ॥ * ॥ अथ
कूपलक्षणम् ॥ आग्नेयेयदिकोणे ग्रा-
मस्यपुरस्य वा भवेत् कूपः । निच्यं
सकरोतिभयं दाहञ्च समानुषं प्रायः
॥ नैर्ऋतकोणे वालक्षयञ्च वनिताभ-
यञ्चवायव्ये । दिक्चयमेतत् त्यक्त्वा
शेषासुशुभावहाः कूपाः ॥ ९४ ॥ *
॥ सारस्वतेनमुनिना दगार्गं यत्
कृतं तदवलोक्य । आर्याभिः कृतमे-
तद् वृत्तैरपिमानवं वक्ष्ये ॥ ९५ ॥
स्निग्धा यतः पादपगुल्मवह्न्यो नि-
ष्क्रिद्रपचाश्च ततःसिरास्ति । पद्म
चुरोशीरकुलाः सगुन्द्राः काशाः कु-
शावा नलिका नलोवा ॥ खज्जूरज-
म्बुर्जुनवेतसाः स्युः क्षीरान्वितावा-
द्रुमगुल्मवह्न्यः । छत्रेभनागाः शतप-
त्रनीपाः स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्धुवा-
राः ॥ विभीतकोवा मदर्यान्तकावा-
यचास्ति तस्मिन् पुरुषत्रये ऽम्भः ।
स्यात् पर्वतस्योपरिपर्वतोन्म स्रचा-
स्ति मूलेपुरुषत्रयेऽम्भः ॥ ९८ ॥ या-
मौज्जीयैः काशकुशैश्चयुक्ता नीला-
चमृद्यत्रसशर्कराच । तस्यां प्रभूतं

दगार्ग

सुरसन्तोयं कृष्णाचरक्ताच तथैव
 मृदे ॥ ८८ ॥ * ॥ अथभूगुणाः ॥ स
 शर्करा ताम्रमहीकषायं चारं धरि
 त्रीकपिला करोति। आपाण्डुरायां
 खवणं प्रदिष्टं मिष्टं पयोनीखवसुन्ध
 रायाम् ॥ १०० ॥ शाकाश्वकर्णार्जुन
 विल्वसर्जाः श्रीपर्णरिष्टाधवशिंशपा
 श्व। किंश्वैश्चपचैर्द्रुमगुल्मवल्गोरुक्षा
 श्वदूरेभ्युनिवेदयन्ति ॥ १ ॥ सूर्याग्नि
 भस्मोष्णराऽनुवर्णा या निर्जला-
 सा वसुधा प्रदिष्टा। रक्ताङ्कुराः ची
 रयुताः करीरा रक्ताधराचेज्जलम
 श्मनोधः ॥ २ ॥ वैदूर्यमुद्गाम्बुदमेच
 काभा पातोन्मुखोदुम्बरसन्निभावा
 । भङ्गेज्जनाभा कपिलाधवा या ज्ञेया
 शिलाभूरिसमीपतोया ॥ ३ ॥ पारा
 वतचैद्रष्टतोपमाया चौमल्यवस्तुस्य
 च तुल्यवर्णा । यासोमवल्ग्याश्च समा
 नरूपा साप्याशुतोयं कुरुते ऽचय-
 ञ्च ॥ ४ ॥ ताम्रैः समेता पृथतैर्विचि
 चैरापाण्डुभस्मोष्णरानुरूपा । भृङ्गो
 पमाङ्गुष्टिकपुष्पिकाच सूर्याग्निवर्णा
 च शिलावितोया ॥ ५ ॥ चन्द्रातप
 स्फटिकमैत्तिकहेमरूपाः याश्चेन्द्र
 नीलमणिहिङ्गुलकाज्जनाभाः । सूर्यो
 र्योदयाशुहरितालनिभाश्रयाः सु-
 क्ताः शोभनामुनिवचोवचवृत्तमेत

दगार्ग

त् ॥ ६ ॥ एता ह्यभेद्याश्च शिलाः
 शिवाश्च यक्षैश्च नागैश्च सदाभिजु
 ष्टाः । येषाञ्च राष्ट्रेषु भवन्ति राक्षां
 तेषा मष्टिर्न भवेत् कदाचित् ॥ ७
 ॥ * ॥ शिलानां विदारणार्थमाह ॥
 भेदं यदानेति शिला तदानीं पला
 शकाष्ठैः सह तिन्दुकानाम् । प्रज्वा
 लयित्वानलमग्निवर्णां सुधान्बुसि-
 क्ताप्रविदारमेति ॥ ८ ॥ तोयं श्रि-
 तं मोक्षकभस्मनावा यत्सप्तकृत्स्नः
 परिषेचनं तत् ॥ कार्यं शरचारयुतं
 शिलायाः प्रस्फोटनं वक्रिवितापिता
 याः ॥ ९ ॥ तक्रकाष्ठिकमुराः सकु
 लत्या योजितानि वदराणि च तत्र ।
 सप्तराजमुषितान्यभितप्तां दारयन्ति
 हि शिलां परिषेकैः ॥ १० ॥ नैम्बप
 चं त्यक्तनालं तिलानां सापामार्गं
 तिन्दुकं स्थाङ्गुडूची । गोमूत्रेण स्त्रा
 वितः चारण्णां षट्कृत्वो ऽत स्त्रा
 पितो भिद्यते श्ला ॥ ११ ॥ * ॥ शस्त्र
 पानम् ॥ आर्कम्ययोहुडुविषाण म
 सीसमेतं पारावताखुशकृताचयुतः
 प्रलेपः । टङ्गस्य तैलमथितस्य ततो
 स्य पानं पश्चाच्छितस्य न शिलासु भ
 वेद्विघातः ॥ १२ ॥ चारं कदल्या
 मथितेन युक्तं दिनेषिते पाथितपा
 यसंयत् । सम्यक्छितं चाश्वनिनैति

दुर्गार्ग

भङ्गं नचान्यलोहेष्वपितस्य कौष्ठ्यम् ॥ १३ ॥ * ॥ वापीलक्ष्यम् ॥ पा
ली प्रागपरायता ऽम्बुसुचिरं धत्तेन
याम्योत्तरा कल्लोलै रवदार मेति
मरुता सामायशः प्रेरितैः । तां चे
दिच्छति सारदारुभि रपां सम्पात
मावारयेत् पाषाणादिभिरेववा प्र
तिचयं क्षुसंक्षिपाश्वादिभिः ॥ १४ ॥
ककुभवटाग्रप्रचकदम्वैः सनिचुलजा
म्बूवेतसनीपैः । कुरुषकताला ऽग्नौ
कमधूकै र्वकुलविमिश्रैश्चावृततीरा
म् ॥ १५ ॥ * ॥ नैर्वाहिकद्वारलक्ष
णम् ॥ द्वारश्च नैर्वाहिक मेकदेशे
कार्यं शिलासञ्चितवारिमार्गम् । को
रस्थितं निर्विवरं कवाटं कृत्वाततः
पांसुभिरावपेत्तम् ॥ १६ ॥ * ॥
द्रव्ययोगमाह ॥ अञ्जनमुस्तोशीरैः
सराजकोशातकामलकचूर्णैः । कत
कफलसमायुक्तैर्योगः कूपेप्रदातव्यः
॥ १७ ॥ * ॥ अस्यगुणानाह ॥ कलुषं
कटुकं खवणं विरसं सखिलं यदिवा
ऽशुभगन्धिभवेत् । तदनेनभवत्य
मलं सुरसं सुरगन्धिगुणै रपरैश्चयुतम्
॥ १८ ॥ * ॥ लक्षणाणि ॥ हस्तोम
घानुराधापुष्पधनिष्ठोत्तराणिरोहि
ण्यः । शतभिषगित्यारम्भे कूपानां
शस्यतेभगणः ॥ १९ ॥ * ॥ प्रतिष्ठा

दग्धा

विधानम् ॥ कृत्वावरुणस्य वलिं वट
वेतसकीलकं सिरास्थाने । कुसुमै
र्गन्धैर्धूपैः सम्पूज्य विधापयेत् प्रथम
म् ॥ १२० ॥ इतिवाराह्यादिपञ्चाश
त्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
दग्धः । चि । भस्मीकृते । मुष्टे । मुष्टे ॥
अग्निस्पृष्टे ॥ सन्तप्ते ॥ दह्यतेस्य ।
दहभस्मीकरणे । त्तः ॥ ना कसृष्टे ॥
दग्धकाकः । पुं । श्लोकाके ॥
दग्धभम् । न । रथादिवारेषु भरणया
दिससनक्षत्रेषु ॥ यथा । याम्यं त्वा
ध्रुवैश्चदेवं धनिष्ठार्यमृगज्येष्ठान्तरवे
र्दग्धमंस्यात् ॥ दग्धश्चतुर्भुजः ॥
दग्धरथः । पुं । चित्ररथगन्धर्वे ॥
दग्धरुद्रः । पुं । तिलकवृक्षे ॥
दग्धरुद्रा । स्त्री । दग्धावृक्षे । भस्मरो
हायाम् ॥
दग्धलज्जम् । न । शून्यलज्जे ॥ यथा ।
मृगसिंहौ तृतीयायां प्रथमायां तु
लामृगौ । पञ्चम्यां बुधराशीद्वौ सप्त
म्यां चापचन्द्रभे ॥ त्वम्यां सिंहक्री
टाख्या वेकादश्यां गुरोर्गृह्ये ॥ रघ
मीनौ चयोद्श्यां दग्धसंज्ञास्वमीगृ
हाः ॥ दग्धसंज्ञनियत्कर्मकृतं सर्वं
विनश्यति ॥
दग्धा । स्त्री । स्थितार्कद्विष्टि ॥ तिष्ठि
विशेषे ॥ यथा । द्वादश्यां द्वादशीचैव

दण्डः

दशमीचविषष्टिका । द्वितीयासप्त
मीचैवदग्धाः सूर्यादिवारतः ॥ प्र
कारान्तरमपि । एकादशीचेन्दुवारे
द्वादशीचार्कवासरे । षष्ठीवृहस्पते
वारे । तृतीयावधवासरे । अष्टमी
शुक्रवारेच नवमीशनिवासरे ॥ पञ्च
मीभौमवारेच दग्धयोगाः प्रकीर्त्ति
ताः ॥ मासदग्धा यथा । द्वितीयामी
नधनुषो शतुर्थी वृषकुम्भयोः । मे
षकर्कटयोः षष्ठी कन्यामिथुनकेष्ट
मी ॥ दशमी दक्षिणेशिंहे द्वादशी
मकरेतुले । एभिर्जातो नजीवेत य
दिशक्रसमेभवेदिति दीपिका ॥ कु
रुह इति गौडप्रसिद्धे वृक्षे । स्थलेरु
हायाम् । कर्कशदक्षायाम् । दग्धरु
हायाम् ॥ दहेः क्लान्तात् टाप् ॥

दग्धिका । स्त्री । दग्धभक्ते । भिच्छटाया
म् । जलाभात इति भाषा ॥ कुक्षि
तादग्धा दग्धिका । कुक्षिते इति
कन् ॥ दग्धाट्ठे ॥

दग्धेष्टका । स्त्री । जासके । जांजा इति
भाषा ॥

दण्डः । पुं । न । लगुडे । लङ् लठिया इ
ति भाषा ॥ पुं । व्यूहप्रभेदे ॥ प्रकाण्डे
॥ अश्वे ॥ कोणे ॥ मन्याने ॥ सैन्ये ॥
दाम्यते उद्धतोऽनेन । दम० । जम
न्तात् ॥ काले । घडी इति भाषा

दण्डकः

॥ यथा । दशगुर्वचरोच्चारकाक्षः प्रा
णः षडात्मकैः । तैः पलं स्यात्तुतत्
षष्ण्यादण्डद्वयमिधीयते ॥ मानभे
दे । काठा इति गौडभाषा ॥ चतुर्हस्त
परिमिते मानकाष्ठादौ ॥ चण्डांशोः
पाणिपाश्विके । अर्कानुचरे ॥ दमे ॥
यमे ॥ अभिमाने ॥ ग्रहभेदे ॥ अर्थाप
हारादिहूपेराक्षांचतुर्थे प्राये ॥ यथा
। दण्डः शास्त्रिप्रजाः सर्वा दण्डयवा
भिरक्षति । दण्डः सुसेषु जागर्त्त द
दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ यचश्यामे
लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।
प्रजा सन्न न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु
पश्यति ॥ सर्वोदण्डजितो लोको दु
र्लभो हि युचिर्नरः । दण्डस्य हि भया
त् सर्वं जगद्भोगायकल्पते ॥ * ॥

नृपेण दोषजन्यग्राह्यधने ॥ उत्पद्य
प्रवृत्तौ निग्रहहेतुर्दण्डो भगवद्विभू
तिः ॥ माचामात्रे ॥ धनुर्द्वयपरिमिते
मानकाष्ठादौ ॥ इत्याकुराजपुत्रे ॥ द
ण्डोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥ दण्डयति
दण्ड्यतेऽनेन वा । दण्डदण्डनिपात
ने । पचद्यच् । पुं सीतिघोवा ॥ दम
नम् वा । दमु उपश मे । जमन्तात् ॥
॥ राक्षांश्च स्य श्रयपदातिषु ॥

दण्डकः । पुं । न । चण्डट्टिप्रतापादि
कन्दः प्रभेदे ॥ लघुलगुडे । सोठा

दण्डनी

सोठी छडी इत्यादि भाषा ॥ ह्रस्वो

दण्डः । ह्रस्वे इतिकन् ॥

दण्डकन्दकः । पुं । धरणीकन्दे ॥

दण्डका । स्त्री । दण्डकारण्ये । जन
स्थाने ॥

दण्डकाकः । पुं । श्लोककाके ॥

दण्डकारण्यम् । न । रावणस्य वल्गुनि

वेशस्थाने । जनस्थाने ॥ दण्डकनाम्ना

राज्ञापरिपालितो देशः । सचमुक्त

शापादरण्यमभूत् ॥ तीर्थविशेषे ॥

दण्डढक्का । स्त्री । वाद्यविशेषे । याम

घोषे । यामनाल्याम् । दमामा न

गारा नैवत इत्यादिभाषा ॥

दण्डताम्री । स्त्री । ताम्रीवाद्ये ॥

दण्डधरः । पुं । काले । यमे । अन्तके ॥

दण्डस्यधरः ॥ नृपे ॥ कुम्भकारे ॥

त्रि । दण्डहस्ते ॥ दुष्टनिग्रहकर्त्तरि ॥

दण्डधारः । पुं । पृथ्वीपतेः । राज्ञि ॥ यमे

। समवर्त्तिनि ॥ त्रि । दण्डहस्ते ॥

दण्डं धरति । धृञ्० । कर्मण्यण् ॥

दण्डनायकः । पुं । सेनान्याम् । चतुरङ्ग

वलाध्यक्षे ॥

दण्डनीतिः । स्त्री । अर्थशास्त्रे । शुक्र

जीवाद्युक्तनीतिशास्त्रे ॥ दम्यते ऽने

न । दम० । जमन्ताडुः । दण्डोनीय

ते बोध्यते ऽनया इति दण्डनीतिः ॥

क्तिन् ॥ दण्डेन नीयते चेद् दण्डनय

दण्डम

तिवापुनः । दण्डनीतिरिति स्थाताची

लोकानतिवर्त्तते ॥ विश्वेष्टोमहाभा

रते राजधर्मे दृष्टव्यः ॥ दुर्गायाम् ॥

यथा । नयानयगता लोके विकल्प

निलया ऽमला । दण्डनाद्गमनाद्

वापि दण्डनीतिरिति स्मृतेति देवी

पुराणम् ॥

दण्डनीयः । त्रि । दण्डे ॥

दण्डपतिः । पुं । दण्डधरे ॥ दण्डना

यके ॥

दण्डपांशुलः । पुं । गर्वाटे । द्वारपाले ॥

दण्डपाणिः । पुं । भैरवविशेषे । काशी

स्थे शिवगणविशेषे ॥ यमे ॥ दण्डः

पाणौयस्यसः ॥

दण्डपारुष्यम् । न । ताडनादौ । अष्टा

दशविवादान्तर्गतविवादविशेषे ॥ रा

ज्ञांसप्तथसनान्तर्गतव्यसनविशेषे ॥

दण्डपालः । पुं । अर्द्धशफरमत्स्ये । दां

डिका इति गौडभाषा ॥

दण्डपालकः । पुं । शकुलमत्स्ये ॥

दण्डभृत् । पुं । यमे ॥ कुम्भकारे ॥ त्रि ।

दण्डधारके ॥ दण्डविभर्त्ति । डुभृञ्०

। क्तिप् ॥

दण्डमत्स्यः । पुं । दण्डारी इति प्रसिद्धे

मत्स्ये ॥ दण्डमत्स्योरसेति क्तः पित्त

रक्तं कफं हरेत् । वातसाधारणः प्रो

क्तः शुक्लो वल्लवर्द्धनः ॥

दण्डयू

दण्डमाथः । पुं । दण्डाकारेपथि ॥

दण्डयाचा । स्त्री । दिग्विजये ॥ युद्धाय
गमने ॥ संयाने ॥ वरयाचायाम् ॥ इति

मेदिनी हेमचन्द्रौ ॥ दण्डाययाचा ॥

दण्डशमः । पुं । कीनाशे ॥ दिवसे ॥

कुम्भसम्भवे । अगस्त्यमुनौ ॥ इति
मेदिनी ॥

दण्डरी । स्त्री । डङ्गरीफले इति राज
निर्घण्टः ॥

दण्डवान् । वि । दण्डिनि ॥ मतुप् ॥

दण्डवादी । पुं । दर्बटे । द्वारपाले ॥ त्रि ।

दण्डवक्त्ररि ॥

दण्डवाखधिः । पुं । हस्तिनि । इमे ॥

दण्डववाखधिर्यस्य ॥

दण्डवासी । पुं । द्वारपाले ॥ इति त्रिका

ण्डशेषः ॥ एकग्रामाधिकृतेजने ।

चौधरी इति भाषा ॥ इति जटाधरः ॥

दण्डविष्कम्भः । पुं । कुठरे । मन्यवन्ध

नकाष्ठे । गर्गरीमुखस्य मन्यदण्डधा

रककाष्ठे ॥ दण्डं विष्कम्भाति । स्त

म्भुरोधने सौत्रः । कर्मण्यण् । वेः स्त

भातेर्निच्यमिति षत्वम् ॥

दण्डवृचकः । पुं । सुद्याम् ॥

दण्डयूहः । पुं । दण्डाकृतिव्यूहरचना

विशेषे ॥ यथाग्रेवलाध्यक्षो मध्येरा

जा पश्चात् सेनापतिः पार्श्वयोर्ह

स्तिनस्तत्समीपेघोटकास्ततः पदा

दण्डिकः

तयः इत्येवंकृतरचनो दीर्घः सर्वतः

समविन्यासो दण्डयूह उच्यते । तेन

यातव्यं मार्गं सर्वतोभये सतियायात् ॥

दण्डस्थानम् । न । दशमुखानविशे

षेषु ॥ यथा । दशस्थानानि दण्डस्थ

मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् । विष्णु

वर्णेषु यानि स्थु रचतो ब्राह्मणो-

ब्रजेत् ॥ उपस्थ मुदरं जिह्वा ह-

स्तौ पादौ च पञ्चमम् । चक्षुर्ना

सा च कर्णौ च धनं देहस्तथैव च ॥

अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च त

त्त्वतः । सारापराधौ चालोक्य दण्डं

दण्डेषु पातयेदिति मनुः ॥

दण्डहस्तम् । न । तगरपुष्पे ॥

दण्डाजिनम् । न । दम्भे ॥ शास्त्रे ॥

दण्डाजिनिकः । त्रि । मायाविनि ॥

दण्डादण्डि । अ । दण्डैश्च दण्डैश्च

प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तमित्यर्थे ॥ अ

न्ये० दीर्घः । इच्छकर्मव्यतिहारे ॥

दण्डारः । पुं । वाहने ॥ मत्तवारणे ॥

शरयन्त्रे ॥ कुम्भकारस्य चक्रे ॥

दण्डाहतम् । न । घोले । गोरसे ॥ द

ण्डेन मथा आहतम् विलोडितम्

। कर्तृकरणे कृतावहुलमिति समा

सः ॥ वि । दण्डेन ताडिते ॥

दण्डिकः । पुं । दण्डिनि ॥ दण्डोऽस्यास्ति

। अत इति ठनाविति ठन् ॥ दण्डधारके

दण्डोत्प

। कडिया इतिभाषा ॥ डानिकशा-
भाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मतये ॥

दण्डिका । स्त्री । हारविशेषे ॥

दण्डितः । चि । राजादापिते । कृतद-
ण्डे ॥ दण्डः सञ्जाते ऽस्य । तारका
दित्वादितच् ॥

दण्डी । पुं । यमे ॥ दाः स्ये । हारपाले
॥ मञ्जुघोषे ॥ रवेः पार्श्वगविशेषे ॥
जिनविशेषे ॥ दमनकवृक्षे ॥ चतु-
र्थांशमिश्रि ॥ कविविशेषे ॥ यथा । जा
ते जगतिवाल्मीके कविरिच्यभिधी
यते । कवी इति ततोऽस्यासे कवयस्त्व
यिदण्डनीतिकालिदासः ॥ चि । द
ण्डयुक्ते ॥ दण्डो ऽस्या ऽस्ति । अत
इतिठनावितीनिः ॥

दण्डिनी । स्त्री । दण्डवत्त्वाम् ॥ ऋक्षे
भ्यो ङीप् ॥

दण्डिमा । पुं । दण्डत्वे ॥ दण्डस्य भावः
। इमनिच् ॥

दण्डोत्पलम् । न । डानिपोला इति
डानकुनि इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे
वृक्षविशेषे ॥ तत्तु पीतरक्तश्वेत-
पुष्पभेदात् त्रिविधम् । पीतस्य पर्या
याः । गोपवल्ली । मन्धवल्ली । सहदे
वी । सह । इति ॥ रक्तस्य पर्यायः
। विश्वदेवा । इति ॥ श्वेतस्य । दण्डो
त्यलेतिरत्नमात्रा ॥

दत्तात्मे

दण्डोत्पला । स्त्री । श्वेतपुष्पे दण्डो
त्यले ॥

दण्डः । चि । दण्डनीये । दण्डार्हे ॥ द
ण्डमर्हति । दण्डादिभ्योयत् ॥

दत् । पुं । दन्ते ॥ दत्तौ । दत्तः ॥ इ० श० चं ॥

दत्तः । पुं । दत्ताचेये ॥ अग्निसिंहन द
नेन्द्रपविशेषे ॥ वैश्योपपदे ॥ यथा
। शर्मादेवश्चविप्रस्य वर्माचाताचभू
भुजः । भूतिर्दत्तश्च वैश्यस्य दासः शू
द्रस्य कारयेदिति स्मृतिः ॥ दक्षिमेपुत्रे
॥ द्वि । कृतदाजे । विसृष्टे । विश्रा-
णिते ॥ अर्चिते ॥ न । शरणागत र
क्षणादौ ॥ यथा । शरणागतशत्र्वा
यं भूतानां चाप्यङ्गिसज्जम् । बहिर्वे
दित्व यद्दामं दत्तमिच्छ्यभिधीयते ॥
डुकाङ् । क्तः । दोदद्घोः ॥

दत्तकः । पुं । दादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशे
षे । दक्षिमे ॥ यथा । दत्तान्माता-
पितावा यं सपुत्रो दत्तको भवेदिति-
याज्ञवल्क्यः ॥

दत्तात्मा । पुं । पुत्रविशेषे ॥ यथा । द
त्तात्मा तु स्वयंदत्त इति कात्यायनः ।
अस्यार्थः । दत्तात्मा तु पुत्रो यो माता
पितृविकीर्णः तन्मायात्यक्तो वा तन्माहं
पुत्रो भवामीति स्वयंदत्त उपनीत-
इति ॥

दत्तात्मेसः । पुं । दिग्वीरंशे ऽपिपुत्रे यो

दद्रुः

गीन्वरे परमावधूते ॥ विष्णुना आ
त्मसदृशमपश्यता ऽऽत्मैवाचयेदत्तः
। दत्तश्चासावाचयेत्तत् ॥

दत्तानपकर्म ॥ न । दत्ताप्रदानिके ॥
दत्ताप्रदानिकम् । न । अष्टादशविवाद
पदान्तर्गतविवादपदविशेषे ॥ यथा
वनारदः । दत्तादृश्य मसम्यग्यः पु
नराकाशुमिच्छति । दत्ताप्रदानिकं
नामव्यवहारपदं हितदिति ॥ असम्य
क्प्रविहितमार्गेण । दत्तस्य पुनराव-
रणं बहिष्कृत्य विवादपदे तत् ॥

दत्तिः । स्त्री । प्रतिपादने । दाने ॥
दत्तेयः । पुं । इन्द्रे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥
दत्तिसः । पुं । पुत्रविशेषे । दत्तके ॥ मा
ता पितावा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमा
षदि । सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो
दत्तिसः सुतः ॥

ददत् । चि । प्रयच्छति ॥ ददाति । ड
दाङ् । लटः शचादेशः । शपः श्रुः
। आबितिद्वित्वम् । अभ्यासस्य ह्रस्वः
। आभ्यस्तयोरित्यालोपः । स्वाद्यु-
त्यप्तिः । उगित्वात् प्राप्तोनुम् अभ्य
स्तत्त्वान्भवति ॥

ददनम् । न । प्रतिपादने । दाने ।
दद्रुः । पुं । न । दाद इतिप्रसिद्धे रो
मे । दद्राम् ॥ तल्लक्षणं वया ।
सकलपुत्रागपिडकं दद्रुमन्त्रमुन्नत-

दद्रुः

मिति ॥ तच्चिकित्सायथा । कुष्ठकृमि
मदद्रुमनिघासैन्धवसर्षपाः । अल्पि
ष्टाः प्रलेपोयं दद्रुकुष्ठनिस्तदन इति
॥ अपिच । दूर्वाभयासैन्धवचक्रमर्द
कुठेरकाः काञ्जिकतक्रपिष्टाः । चि-
भिः प्रलेपैरपिवद्रुमूलं दद्रुचकुष्ठ-
चविनाशमेतीति ॥ कच्छपे ॥

दद्रुकः । पुं । दद्रुरोगे ॥

दद्रुग्रः । पुं । चक्रमर्दके । चक्रवर्ण्ड इति
कसौदी इति चभाषा । दद्रुं चिति ।
इन० । इन्ने ऽऽ मनुष्यकर्तृकेचे
ति टक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नण
त्वम् ॥

दद्रुग्रपचम् । न । पद्माटशके । पवाँड
काशक इति चक्रवर्ण्डकीभाजी इति
चभाषा ॥ दद्रुग्रपचं दोषग्रमन्त्रवात
कफापचम् । कण्डूकासकृमिश्चासद
द्रुकुष्ठप्रणुल्लघु ॥

दद्रुणः । त्रि । दद्रुरोगिणि ॥ दद्रुरस्या ऽ
स्ति । पा० नः । शाकीपलाहीदद्रुणां ह
स्वत्वञ्च ॥

दद्रुनाशिनी । स्त्री । तैलिनीकीटे ॥
दद्रुरोगी । चि । दद्रुणे ॥

दद्रुः । पुं । त्वग्रोगविशेषे । कुष्ठप्रमेदे ॥
दरिद्रयते ऽनेनाङ्गम् । दरिद्रादुर्ग
ता । दरिद्रातेर्यालोपश्चेत्युः । रिश
आचेतिसमस्तोवर्ण्यार्या ॥

दधि

दधानः । वि । विभाषे । धारयति ॥ द
धातेः कर्त्तरि शानच् ॥

दधि । न । क्षीरोत्तरावस्थापन्ने दहि
इति प्रपिठे गोरसे । क्षीरजे । मङ्ग
ल्ये । विरले । पयस्ये ॥ अस्य गुणाः
। दह्युष्णं दीपनं स्निग्धं कषायानुर
सं गुरु । पाके ऽलं ग्राहि पित्तास्त्र
शोथमेदः कफप्रदम् ॥ मूचकृच्छ्रे प्र
तिश्याये शीतगे विषमज्वरे । अती
सारे ऽरुचौ काश्ये शस्यते बलशुक्र
कृत् ॥ तद्देहाः पञ्च सम्प्रोक्ता लक्षणे
स्त न् वदाम्यहम् । आदौ मन्दं ततः
स्व दु स्वादु ततः परम् ॥ अलं
चतुर्थं मत्स्यं पञ्चमं दधि पञ्चधा ।
मन्दं दुग्धवद्व्यक्तं किञ्चिद्घनं
भवेत् ॥ मन्दं स्यात् सृष्टविण्मूत्रं दे
षव्यविदाहकृत् । यत् सम्यग्घनतां
यातं व्यक्तं स्वादुरसं भवेत् ॥ अथ
क्ताल्लसंतत्तु स्वादुविचै रुदाहृतम्
। स्वादुस्रादत्यभिष्यन्दि वृष्यं मेदः
कफावहम् ॥ वातघ्नं मधुरं पाके
रक्तपित्तप्रतादनम् । स्वादुलं सान्द्र
मधुरं कषायानुरसं भवेत् ॥ स्वादु
ल्लगुणाः ज्ञेयाः सामान्यदधिवर्जनैः
॥ यत्तिरोहितमाधुर्यं व्यक्ताल्लत्वं त
दल्लकम् । अल्लन्तु दीपनं पित्तरक्त
क्षेपविवर्द्धनम् ॥ तदत्यलं दन्तरो

दधि

महर्षकण्ठादिदाहकृत् । अत्यलं
दीपनं रक्तपित्तदुष्टिकरं परम् ॥ * ॥
गन्धं दधि विशेषेण स्वादु बल्यं रुचि
प्रदम् । पवित्रं दीपनं स्निग्धं पुष्टि
कृत् पवनापहम् ॥ उक्तं दध्नामशेषा
णां मध्ये गन्धं गुणाधिकम् ॥ * ॥ मा
हिषं दधि सुस्निग्धं श्लेष्मलं वातपि
त्तनुत् । स्वादुपाकमभिष्यन्दि वृष्यं
गुर्वस्त्रदूषकम् ॥ * ॥ आजं दध्युत्त
मं ग्राहि लघु देषत्रयापहम् । शस्य
ते आसकासार्थः चयकार्थेषु दीप
नम् ॥ * ॥ पक्कदुग्धभवं रुच्यं दधि
स्निग्धं गुणोत्तरम् । पित्तानिखापहं
सर्वधात्वग्निबलवर्द्धनम् ॥ * ॥ अथ
निसारदुग्धस्य दध्नो ह्येते गुणाः
स्पृताः । असारं दधि सङ्ग्राहि शीत
लं वातघ्नं लघु । विष्टम्भि दीपनं रु
च्यं ग्रहणीरोग नाशनम् ॥ * ॥ गा
लितं दधि सुस्निग्धं वातघ्नं कफकृद्
गुरु । बलपुष्टिकरं रुच्यं मधुरं नाति
पित्तकृत् ॥ * ॥ सशर्करं दधि श्रेष्ठं
तृष्णापित्तास्रदाहजित् । सगुडं
वातनुदृष्ट्यं रुच्यं तर्पणं गुरु ॥ * ॥
न नक्तं दधि भुञ्जीत न चाप्यघृतश
र्करम् । नामुक्कसूपं नाक्षौद्रं नोष्णं
नामलकैर्विना ॥ * ॥ शस्यते दधि
नो रात्रौ शस्तञ्चान्मुष्टतान्वितम् ।

दधिधे

रक्तपित्तकफोत्थेषु विकारेषु तु तच्च
न ॥ * ॥ हेमन्ते शिशिरेचापि वर्षा
सु दधिगम्यते । सरद्ग्रीष्मवसन्ते-
षु प्रायशस्तद्विगर्हितम् ॥ * ॥
ज्वरासृक् पित्तवीसर्पकुष्ठपाण्डुमय
भ्रमान् । प्राप्नुयात् कामलाज्वरां
विधिं हित्वा दधिप्रियः ॥ श्रीवासे ॥
सर्जे ॥ वासे ॥ त्रि । धारके ॥ इति
मृग्यबोधम् ॥

दधिकूर्चिका । स्त्री । दध्नासहपक्वदुग्धे
॥ दध्नासह पयःपक्वं यत् तत्स्याद्
दधिकूर्चिके च्युक्तेः ॥ अर्द्धोदकोष्ण
दुग्धे दध्यन्तसंयोगात् जातेतिके
चित् ॥ उष्णदुग्धे दध्यन्तसंयोगा-
त् जाते च्युत्ये । छाना छेना इति
राजाराधाकान्तः ॥

दधिचारः । पुं । मन्यामदण्डे । वैशा
खे । तक्राटे । करधर्षणे । रयी इति
भाषा ॥

दधिजम् । न । नवनीते ॥

दधित्यः । पुं । कपित्ये ॥ दधिवर्णोद्भव
स्तिष्ठत्यस्मिन् । छा० । सुपिस्थ इति
कः । पृषोदरादिः ॥

दधित्याख्यः । पुं । सरलद्रवे । लोवान्
इति भाषा ॥ इति रत्नमाळा ॥

दधिधेनुः । स्त्री । दानार्थं दध्यादिनि
र्मितायां धेनौ ॥

दधीचा

दधिपुष्पिका । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

दधिपुष्पी । स्त्री । कोलशिव्याम् ॥

दधिपूपः । पुं । अपूपप्रभेदे ॥ शालिपि
ष्टं युतं दध्नामर्दयित्वा घृते पचेत् ।
वेष्टयेत् पक्वखण्डेन सुवृत्तं दधिपू-
पकम् ॥ दधिपूपो गुरुवृष्यो दृढशो
निलपित्तहा । हृद्योभिजननश्चैव
विशेषाद्बुचिकारकः ॥

दधिफलः । पुं । कपित्यवृत्ते ॥ दधिफ-
लेऽस्य ॥

दधिमण्डः । पुं । मस्तुनि ॥

दधिमण्डोदः । पुं । दधिसमुद्रे ॥

दधिमुखः । पुं । रामायणप्रसिद्धे वानर
विशेषे । सुग्रीवस्य श्वशुरे ॥

दधिशोणः । पुं । वानरे ॥

दधिसक्तवः । पुं । करम्भे ॥ दधिसक्तुश्च
ब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ॥ दधुप
सिक्ताः सक्तवः । अन्नेनव्यञ्जनमिति
समासः ॥

दधिसारम् । न । नवनीते ॥

दधिसेहः । पुं । दधिसरे । दध्युत्त-
रगे ॥

दधिस्वेदः । पुं । घोले ॥

दधीचः । पुं । दधीचिमुनौ ॥ इतिश
ब्दभेदप्रकाशः ॥

दधीचतीर्थम् । न । तीर्थविशेषे ॥

दधीचास्थि । न । वज्जे ॥ हीरके ॥

दनुजः

दधीचिः । पुं । मुनिविशेषे । अथर्वमुने

रौरसात् कर्दमकन्यायां शान्तिनाम्

न्यां जाते ॥ एवामुरवधाय देवैरऽ

स्यास्या वज्रं निर्मितम् ॥

दधीचस्थि । न । हीरके ॥ वज्रे ॥

दधृक् । वि । धृष्टे ॥ धृष्टोति । जिधृ

षाप्रानलभ्ये । अस्यात् कत्विगादि

ना क्तिन् द्वित्वमन्तोदात्तस्य नि

पात्यते । कुत्वात् पूर्वजश्चेनडः

नः कः ॥

दध्नः । पुं । यमे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

दधृङ् । पुं । आथर्वणे मुनिविशेषे ॥

दध्याकरः । पुं । दधिसमुद्रे ॥

दध्याली । स्त्री । आवणायाम् ॥ सुद

र्शनायाम् । सुदर्शनगुणश्च इतिगौड

भाषा ॥

दधुत्तरम् । न । कटुरे । दधिक्षेहे ॥

दधुत्तरगम् । न । दधिक्षेहे ॥

दधुदः । पुं । दधिसमुद्रे ॥ दधिउदकं

यस्य । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदा

देशः ॥

दनुः । पुं । दनुर्वज्रजत्वात् कवन्धास्ये

असुरे ॥

दनुः । स्त्री । दानवमातरि । दचकन्या

याम् । कश्यपपत्न्याम् ॥

दनुजः । पुं । असुरे । दैत्ये ॥ दनौ

दनोर्वा जातः । सप्तम्याजनेडः । प

दन्तका

चम्यामजातौ ॥

दनुजदक्षिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

दनुजद्विट् । पुं । देवे ॥

दनुस्त्रुः । पुं । असुरे ॥ दनोः स्त्रुः ॥

दन्तः । पुं । अद्रिकटके ॥ कुञ्जे ॥ सा-

नुनि ॥ चर्वणसाधनास्थनि । दशने

। रदने । रदे । द्विजे ॥ द्वाचिंशत्स

ङ्ख्यायाम् ॥ पञ्चमात्रप्रभेदे (१५५)

॥ दाम्यति । दमु० । अन्तर्भावितय

र्थात् बाहुल्यकात्तन् । हसिमृगि-

णिति वा तन् ॥

दन्तकः । पुं । नागदन्ते । खूटी इति

भाषा ॥ गिरेः प्रदेशात् तिर्यग्वह्नि

निर्गते पाषाणे ॥ दन्तेषु प्रसिते ॥

स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते इतिकन् ॥ दन्ते ॥

स्वार्थेकन् ॥

दन्तकर्षणः । पुं । जम्बीरे ॥

दन्तकाष्ठम् । न । विकटतटके ॥ दन्तधा

वनार्थकाष्ठे ॥ यथा । दन्तकाष्ठस्य वक्ष्या

मि समासेन प्रशस्तताम् । सर्वेकण्ट

किनः पुण्याः क्षीरिणश्चयश्चस्विनः ॥

॥ तित्तं कषायं कटुकं सुगन्धि कण्ट

कान्वितम् । क्षीरिणो वृक्षमुल्माद्या

भक्षये दन्तधावनम् ॥ इतिमहाभा

रतम् । परिमाण माहविष्णुः । क-

निष्ठाग्रसमं स्थूलं सुकूर्चं द्वादशाङ्गु

लम् । प्रातर्भुक्त्वा च यतवाक् भक्षये

दन्तका

दन्तधावनम् ॥ विशेषमाहमरी-
चिः। द्वादशाङ्गुलान्तु विप्राणां च चिया
णां नवाङ्गुलम्। अष्टाङ्गुलञ्च वैश्यानां
शूराणां तु षडङ्गुलम् ॥ चतुरङ्गुल-
मानेन नारीणां विधिरुच्यते। अन्त
रप्रभवानाञ्च षडङ्गुलमुदाहृतमि-
ति ॥ अथास्य लक्षणम्। तत्रप्रथो ज
नप्रदर्शनम्। वस्त्रोत्ततागुल्मतकप्र
भेदैः स्युर्दन्तकाष्ठानि सहस्रशोयैः
। फलानिवाच्यान्यथ तत् प्रसङ्गो मा
भूदतो वच्म्यथ कामिकानि ॥ १ ॥
परिभाषार्थमाह। अक्षातपूर्वाणि
न दन्तकाष्ठान्यद्यान्पक्षेषु समन्वि
तानि। नद्युग्मपूर्वाणि न पाटितानि
न चोर्ध्वमुष्काणि विना त्वचा च ॥ २ ॥
॥ प्रविभागेन फलानि ॥ वैकङ्कत-
श्रीफलकाशरीषु ब्राह्मीद्युतिः चे
मतरौ सुदाराः। वृद्धिर्वटे के प्रचु
रश्चतेजः पुत्रामधूके सगुणाः प्रिय
चम् ॥ लक्ष्मीः शिरीषे च तथाकर
ज्जेप्रचे ऽर्थसिद्धिः समभीक्षिता स्या
त्। मान्यत्व मामोति जनस्य या-
भ्यां प्राधान्य मश्चत्यतरौ वदन्ति ॥
आरोग्य मायु र्वदरी वृहत्त्यो रैश्व
र्यवृद्धिः खदिरे सवित्त्वे। द्रव्याणि चे
ष्टान्यतिमुक्तकेस्युः प्राप्नोति तान्येव
पुनःकदम्बे ॥ नीपे ऽर्थाप्तिः करवी

दन्तधा

रेवञ्चिर्भाण्डीरे स्यादन्तमेव प्र-
भूतम्। शन्यांशचून् सोपहन्यर्जुने
च श्यामायाञ्च द्विषता मेव नाशः
॥ साले ऽश्वकर्णे च वदन्ति गौरवं स
भद्रदारावपि चाटहृषके। वाल्मभ्यमा
याति जनस्य सर्वतः प्रियङ्ग्वपामा
गंसजन्मुदादिमैः ॥ * ॥ अथविधान
म् ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुख एव वा ऽब्दं
कामं यद्येष्टं हृदये निवेश्य। अथा
दनिन्दंश्च मुखोपविष्टः प्रक्षाल्यजह्या
च्च मुचौ प्रदेशे ॥ ८ ॥ * ॥ त्यक्तस्य
लक्षणम्। अभिमुखपतितं प्रशान्त
दिक्स्थं शुभमतिशोभनमूर्धं संस्थि
तं यत् ॥ अशुभकर मतेन्यथा प्रदि
ष्टं स्थितपतितञ्च करोतिमिष्टमञ्ज
म् ॥ इति ॥

दन्तकाष्ठकम्। न। आहुत्यवृत्ते ॥

दन्तच्छदः। पुं। रदनच्छदे। उत्तरा
धरोष्ठमात्रे ॥ दन्ताश्चाद्यन्ते ऽनेन।
छदसंवरणे। चु०। पुंसीतिघः। छा
देर्घ्वइति ह्रस्वः ॥

दन्तच्छदोपमा। स्त्री। विम्व्याम् ॥

दन्तधावनः। पुं। खदिरद्रुमे ॥ दन्तान्
धावति। धावुगतिशुद्धोः। ल्युट् ॥ गु
च्छकरञ्जे ॥ वकुले ॥ न। दन्तशुद्धौ
॥ तस्यविधिः। प्रातर्भुक्ताच्च सहस्रं क
षायकटुतिक्तकम्। भक्षयेद् दन्तप

दन्तधा

वनं दन्तमांसान्यवाधयन् ॥ * ॥ द
नानूर्ध्वमधोदृष्ट्वा प्रातः सिन्धेचलो
चने । तोयपूर्णमुख स्नेनदृष्टि राशु
प्रसीदति ॥ * ॥ अर्द्धिती कर्णशूलीच
दन्तरोगी नवञ्चरी । शोषी कासी
च मूर्च्छार्त्ता दन्तकाष्ठं विवर्जयेत् ॥
* ॥ उपवासदिने विप्र पितृश्राद्धदि
ने तथा । नचतत् फलमाप्नोति-
दन्तधावनकृत्तरः ॥ प्रभातेमार्ज्ज-
वेद् दन्तान् वाससा रसनां तथा ।
कुर्यात् द्वादशविप्रेन्द्रकल्लानि ज
लैर्वुधः ॥ उपवासे पितृश्राद्धे विधि
ज्ञानेन जैमिने । दन्तधावनकृन्मर्त्यः
सम्पूर्णं भतेफलमिति ॥ * ॥ सृष्ट्युः
खाद् दक्षिणास्येन पश्चिमास्येनचा
मयः । पूर्वास्ये नोत्तरास्येन सम्पदे
दन्तधावनादिति विशेषः ॥ अपिच
। मध्यमानामिकाभ्याश्च दृढाङ्गुष्ठेन
चक्षिजः । दन्तानां धावनं कुर्यात् तर्ज
न्यानकदाचन ॥ निश्चक्रियाफलं प्रे
सुखवरया दन्तधावनम् । प्रभाते कु
र्वते प्रातः सूर्योदयविवर्जिते । सूर्यो
दयेद्विजश्रेष्ठयः कुर्याद् दन्तधाव
नम् । निश्चक्रियाफलं तस्य सर्वमेव
विनश्यति ॥ यः स्नानसमये कुर्यात्
जैमिने दन्तधावनम् । निराशाः पित
रोयान्ति तस्य देवाः सुरर्षयः ॥ दन्तस्य

दन्तम

धावनंकुर्याद् योमध्याह्नापराह्णयोः
। तस्य पुष्पं न गृह्णन्ति देवताः पि
तरो जलम् ॥ स्नानकाले पुष्करिण्यां
यः कुर्याद् दन्तधावनम् । तावज्ज्ञेयः
सचण्डालो यावद्गङ्गा न पश्यति ॥
भगवत्युदिते सूर्येयः कुर्याद् दन्तधा
वनम् । तद्दन्तकाष्ठं पितरो भुक्त्वा
गच्छन्ति दुःखिनः ॥ इति पाद्मे क्रि
यायोगसारः ॥

दन्तपत्रम् । न । कुण्डले ॥

दन्तपत्रकम् । न । कुन्दपुष्पे ॥

दन्तपथ्यायः । पुं । पञ्चमाश्वप्रभेदे (१५५) ॥

दन्तपुष्पुटकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥

अस्थनिदानं यथा । दन्तयोः स्निग्धुवा
यस्य श्रयश्च जीयते महान् । दन्तपु
ष्पुटको नाम स व्याधिः कफरक्तज
इति ॥

दन्तपुष्पम् । न । कतकफले ॥ कुन्दे ॥

दन्तफलम् । न । कतके ॥ पुं । कपि
त्ये ॥

दन्तफला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

दन्तभागः । पुं । इभाग्रभागे । गजस्य
मुखतः स्तम्भपर्यन्तेऽग्रभागे ॥ दन्त
स्य भागः । दन्तसम्बन्धी भागो वा । शा
कपार्थिवादिः ॥

दन्तमलम् । न । पुष्पिष्ठायास् । दन्त
मलम् ॥

दन्तश

दन्तमूलम् । न । दन्तार्बुदाभिघेरोगे ॥

दन्तमूलिका । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

दन्तरोगः । पुं । रदनामये ॥

दन्तरोगी । चि । रदनामयविशिष्टे ॥

फलान्यस्नानि शीतान्बु रुचान्दन्त
धावनम् । तथा तिकठिनं भक्ष्यं दन्त
रोगीविवर्जयेत् ॥

दन्तवक्त्रः । पुं । भारतादिप्रसिद्धे नृप
विशेषे ॥

दन्तवस्त्रम् । न । ओष्ठे ॥

दन्तवासः । न । ओष्ठे । अधरौष्ठयोः ॥

दन्तवीजकः । पुं । दाडिमे ॥

दन्तवेष्टः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा
। स्त्रवन्ति पूयद्विधं चक्ष्मादन्ता भव
न्ति च । दन्तवेष्टः स विज्ञेयो दुष्टशो
णितसम्भवः ॥

दन्तशठः । पुं । जम्बीरे ॥ कपित्थे ॥

कर्मारङ्गके ॥ नागरङ्गे ॥ शठति । शठ
कैतवे च । चात्हिंसासङ्कोशनयोः
। पचाद्यच् ॥ अन्तरसे ॥ दन्तानां शठ
इवापकारित्वात् ॥

दन्तशठा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चुद्रास्त्रि
कायाम् ॥ दन्तानां शठेवापकारि-
त्वात् ॥

दन्तशर्करा । स्त्री । कफवायुशोषितद
न्तगतमले ॥ यथा । मलो दन्तगतो
यस्तु कफमारुतशोषितः । शर्करेव

दन्तालि

खरस्पर्शा सा ज्ञेया दन्तशर्करा ॥

दन्तशाणम् । न । निशुक्ले । मिस्री
इति भाषाप्रसिद्धे दन्तघर्षणचूर्णे ॥

इति त्रिकाण्डशेषः ॥

दन्तशिरा । स्त्री । माण्ड्याम् ॥

दन्तशूलः । पुं । रदनवेदनायाम् ॥ अ
सौषधं यथा । चिफलानिम्बयष्ट्या
त्वं कटुकारग्वधैः शृतम् । पायवेन्म
धुनामिश्रं दन्तशूलोपशान्तये ॥

दन्तशोफः । पुं । दन्तार्बुदे ॥

दन्तहर्षः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा ।
शीतरूचप्रवाताम्बुस्पर्शाना मसहा
दिजाः । पित्तमारुतकोपेन दन्तहर्षः
सनामतः ॥

दन्तहर्षकः । पुं । जम्बीरे ॥ इति जटाधरः ॥

दन्तहर्षणः । पुं । जम्बीरे ॥ इ. चि. ॥

दन्ताघातः । पुं । निम्बूके ॥ रतिक्री
डायां दशनाघाते ॥ तस्य स्थानानि
यथा । स्तनयो गर्ण्डयो श्वेव ओष्ठे
चैव तथाधरे । दन्ताघातः प्रकर्तव्यः
कामिनीनां सुखावहः ॥ इति काम
शास्त्रम् ॥

दन्तायुधः । पुं । शूकरे ॥ दन्तावायुधौ
अस्य ॥

दन्तार्बुदः । पुं । न । दन्तरोगप्रभेदे ।

दन्तशोफे । द्विजत्रणे ॥

दन्तालिका । स्त्री । वल्गायाम् । लगाम्

दन्तुरः

इतिभाषा ॥

दन्तावस्यः । पुं । हस्तिनि । गजे ॥ अति
शयितौ दन्तावस्य । दन्तशिखात् सं
चायामिति वलच् । वले इति दीर्घः ॥

दन्तिका । स्त्री । दन्त्योषधौ । मुकूल
के ॥ दाम्यति दाम्यते वा । दमु उप
शमे । हस्तिमृशिण् वा ऽ मिदमीत्या
दिना तन् । स्वार्थे कन् ॥

दन्तिजा । स्त्री । दन्तिकायाम् ॥

दन्ती । पुं । दन्तावले ॥ अतिशयितौ द
न्तावस्य । इनिः ॥

दन्तिनी । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

दन्तिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

दन्तिमूलिका । स्त्री । दन्त्योषधौ ॥

दन्ती । स्त्री । उदूमरपर्यामोषधौ ।
प्रत्यक् पर्यामम् ॥ दाम्यति दाम्यते
वा । दमु० तन् । गौ० डीष् ॥ ल
घुदीर्घ प्रभेदेन प्रोक्तं दन्तीद्वयं वु
धैः । दन्तीद्वयं सरं पाके रसेच क
टु दीपनम् ॥ गुदाङ्कुराश्च शूला
स्त्रकण्डुकुष्ठविदाहनुत् । तीक्ष्णो
ष्णंहन्ति पित्तास्त्रकफशोथोदरकु-
मीन् ॥

दन्तीवीजम् । न । जयपाले ॥

दन्तुरः । वि । उन्नतरदे ॥ उन्नताद
न्ताः सन्त्यस्य । दन्तउन्नत उरच् ॥ उ
न्नतनते । विषमे ॥ कदाचिदन्तुरो

दमः

मूर्खः कदाचिल्लोमशः सुखी । क-
दाचित् तुन्दिलोदुःखी कदाचिच्च-
ञ्चलासतीति सामुद्रकम् ॥ स्त्री ।
दन्तुरा ॥

दन्तुरच्छदः । पुं । बीजपूरे ॥

दन्तोलूखलिकः । पुं । } तापसे । वान
दन्तोलूखली । पुं । } प्रस्थविशेषे ॥

योषीद्यादीन् दन्तैः खण्डयित्वा भ
क्षयति सः ॥

दन्त्यः । वि । दन्तोद्भवेवर्णविशेषे ॥ द
न्तेषु भवः । शरीरावयवाच्चेति यत् ॥
दन्तहिते ॥ दन्तेभ्यो हितः । शरीरा
वयवाद्यत् ॥

दन्तशूकः । पुं । राक्षसे ॥ सरीसृपे ।
फणिनि ॥ गर्हितं दशति । लुपसदे
ति यङ् । यजजपेत्यूकः । जपजभ
दहेत्यभ्यासस्यनुक् ॥ नरकविशेषे ॥
दन्तम्यमाणः । वि । अत्यर्थं कुटिला-
मनेकरूपांगतिमिच्छति ॥

दधम् । न । अल्पे ॥ दम्यते । दम्भुद-
म्भने । स्फायितञ्चीति रक् ॥ पुं ।
समुद्रे ॥

दम् । अ । कलचे । पत्न्याम् ॥

दमः । पुं । दमये ॥ बाह्येन्द्रियनैसर्ग्ये
। बाह्येन्द्रियाणां अवस्थादिव्यतिरिक्त
विषयेभ्यो निवर्त्तने । बहिरिन्द्रियाणां
मुच्छृङ्खलत्वापारनिरोधे । बाह्येन्द्रि-

दमन

यसंयमे ॥ निग्रहोवाद्यवृत्तीनां द
मन्यभिधीयते ॥ ऋतुकालाद्यति
रिक्तकालेभ्युनाद्यभावे ॥ उपशमे
। विकारहेतुविषयसन्निधानेपि म
नसोऽविक्रियत्वे ॥ कुतस्तितात्कर्म
यो विप्र यच्चचित्तनिवारणम् । स
कीर्तितो दमः प्राज्ञैः समस्ततत्त्वद
र्शिभिः ॥ दण्डे ॥ दण्डकार्ये ॥ क
ईमे ॥ दमने ॥ दमनम् । दमु उप
शमे । भावे घञ् । नोदा तोपदेशे
तिट्छाभावः ॥

दमकः । चि । शासके । दमनकर्त्तरि
॥ दाम्यति । दमु० । खुल् । नोदा-
तोपदेशस्येति न दृङिः ॥

दमघोषः । पुं । चन्द्रवंशीये च त्रियवि
शेषे । शिशुपालपितरि ॥

दमघोषसुतः । पुं । शिशुपाले ॥

दमघः । पुं । दण्डे ॥ दमे । तपः क्लेश
सहे ॥ दमनम् । दमु० । शमादि
भ्योऽयच् ॥ दाम्यति घा । बाहुल
कादधप्रत्ययः ॥

दमघुः । पुं । दण्डे ॥ दमे ॥

दमनम् । न । दण्डे ॥ यथा । अत्यु-
च्छ्रितस्य दमने मुचितञ्च श्रुतौ श्रुत
म् ॥ पुं । दोना इति प्रसिद्धे पुष्पे । पु
ष्पचामरे ॥ दमनसुवरस्तिक्तो ह
यो दृष्यः सुगन्धिकः । ग्रहणीविष

दमितः

कुष्ठासक्तोदकण्डूचिदोषजित् ॥ वी
रे ॥ कुन्ददृष्टे ॥ दाम्यति । दमु०
। नं० ल्युः ॥

दमनकः । पुं । दमने । गन्धोत्कटे ।
दोना इति प्रसिद्धे पुष्पवृक्षे ॥ दमन
एव । स्वा० कः ॥ न । वर्षवृत्तान्तरे
॥ यथा । द्विगुणनगण मिह वितनु
हि । दमनकमिति गदतिशुचिहि ॥
यथा । सरभसमिहदृशमुपनय । सु
मुखिमदनरुजमयनयेति ॥ विष्टुप्
छन्दोभेदेपि ॥ यथा । द्विजवरगणयु
ग ममत्तं तदनुच कलयकरतलम्
। फणिपतिवरपरिगदितं दमनक
मिदमतिखलितम् ॥ यथा । प्रणम
त मधुरिपुचरणं भवजलनिधिपरि
तरणम् । अभिनवकिशलयरुचिरं
सुरपतिसकलभयहरम् ॥

दमनी । स्त्री । अग्निदमनीदृष्टे ॥

दमयन्ती । स्त्री । नलत्पतेर्भायाया
म् । विदर्भदेशीयभीमराजकन्याया
म् । मैम्याम् ॥ दमयन्तीनलाभ्याञ्च
नमस्कारं करोम्यहम् । अविवादे
भवत्त्वच कलिदोषप्राशान्तिदः ॥ भ
द्रमस्तिकायाम् ॥

दमितः । चि । दान्ते ॥ कृतदमने दृष्टा
दै । भारादिसहे ॥ दम्यतेस्म । द
मु० । क्तः । वादात्तेत्यादिना पच्चे

दम्भित्व

साधुः ॥

दमी । चि । दमविशिष्टे ॥

दमुनाः । पुं । चित्रभानैः । अमौ ॥

दाम्यति । दमु० । अन्तर्भावितगण
र्यादमेकनसिः । दमुनसौ । दमुनसः
इत्यादि ॥ शुक्राचार्ये ॥दमूनाः । पुं । विभावसौ । वक्रौ । पा
वके ॥ दाम्यति । दमु० । दमेकनसिः
। अन्येषामपिटृश्यतइति पचेदीर्घः
। जुष्टोदमुनाः । दमूनसंगृहपतिं
वरेण्यम् । दशपाद्यान्तु सूचयवदी
र्घः पठ्यते । तन्मते ह्रस्वोवाहुलका
द्योऽर्थः ॥दम्पती । पुं । सहोक्त्या जायापत्न्योः ।
जम्पत्न्योः ॥ जायाचपतिश्च । राजद
न्तादिगणेषां जायायाः दम्भावा-
वा निपात्यते । यवानुकूल्यं दम्प-
त्यो स्त्रिवर्गं स्तत्र वर्द्धते ॥दम्भः । पुं । कैतवे ॥ धर्मध्वजित्वे ।
धार्मिकतयात्मनः स्थापने । अधार्मि-
कत्वेपि धार्मिकत्वस्थापने । कपटे
न धार्मिकत्वादिना स्वोत्कर्षस्थाप-
नेच्छायाम् ॥ लोकवञ्चनाय विहित
कर्मानुष्ठाने ॥ दभ्यतेऽनेन । दम्भु
दम्भने । घञ् ॥

दम्भनम् । न । दम्भे ॥

दम्भित्वम् । न । लाभपूजाख्यात्यर्थस्व

दया

धर्मप्रकटीकरणे ॥

दम्भोक्तिः । पुं । वज्रे ॥ दम्भुरोधने ।

अमुन् । दम्भसि रोधने अलिः समर्थः
। अलभूषणपर्याप्तिवारणेषु । इन्
दम्भोति खेदयति । दम्भु० । औणा
दिकश्चोत्तिर्वा ॥दम्यः । पुं । प्राप्तदमावस्थेवत्से । वत्
सतरे ॥ अनडुहि ॥ चि । दमनीये
। शास्ये ॥ दमनार्हः । दमुशमने ।
। अर्हेकृत्यतृचश्चेत्यर्थे पौरदुपधा
दिति यत् ॥दयः । पुं । करुणायाम् । दययाम् ॥
इति शब्दरत्नावली ॥दयमानः । चि । दयाकर्त्तरि ॥ दयते
। दय० । लटः शानच् मुक् ॥दया । स्त्री । कृपायाम् । दुःखितेषु भू-
तेष्वनुकम्पायाम् । परदुःखासहने ॥
लक्षणं यथा । यत्नादपि परक्लेशं हर्त्तुं
या हृदि जायते । इच्छा भूमिसुरश्रे-
ष्ठ सा दया परिकीर्तितेति ॥ आत्म
वत् सर्वभूतेषु यो हिताय शुभाय च
। वर्त्तते सततं हृष्टः क्रियाद्येष्टाद-
यास्मृता ॥ प्राणा यथात्मनेभीष्टा
भूतानामपि ते तथा । आत्मोपम्येन
सर्वत्र दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ इयं मो-
हपत्नी । यथा । मोहपत्नी दया सा
ध्वी पूजिता च जगत्प्रिया । सर्वलो-

दयालुः

काश्च सर्वं निष्कलाश्चययाविना ॥

यत्र मोहोऽस्ति तत्र दयायाः सत्त्वादया

मोहपत्नीति देवीभागवते ८ स्कन्धे

१५ अध्यायः ॥ अहिंसा परमो धर्मो वि

प्राणां नाशसंशयः । दया सर्वं कर्त्त

व्या ब्राह्मणेन विजानता ॥ यच्चाद

न्यत्र विप्रेन्द्र न हिंसायाऽस्ति कीमते

ति देवीभागवतम् ॥ यच्चादन्यत्र द

या कर्त्तव्या यच्चेतु हिंसैव कर्त्तव्या न

सा याऽस्ति की हिंसा हिंसा भवति ।

अहिंसन् सर्वभूतान्वन्यत्र तीर्थेभ्य-

इति श्रुतेः ॥ या वेदविहिता हिंसानि

यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसा मेव तां

विद्याद्वेदाद् धर्मेहि निर्वभाविति

मनुस्मृतेश्च ॥ तृणं वाप्यविधानेन च्छे

दयेन्न कदाचने तिकुलार्णवोक्तेश्च ॥

रसान्तरे ॥ दयते रक्षत्यनया । दय

दानगतिहिंसारक्षणेषु । भिदाद्य-

ङ् ॥ टाप् ॥

दयाकूर्चः । पुं । बुद्धे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

दयालुः । वि । स्वरते । कारुणिके ।

दयायुक्ते । परदुःखप्रहाणपरे ॥ अ-

हो वकीयं स्तनकालकूटं जिघांसया

ऽग्रायि यदप्यसाध्वी । लेभे गतिं धाव्यु

चितां ततो न्यंकं वा दयालुं शरणं ब्र

जेम ॥ दयते । दय० । स्पृह्यगृही

त्यालुच् ॥ दयालो रसमर्थस्य दुःखा

दरदः

वैवदयालुता ॥

दयालुकः । वि । सदये ॥

दयावान् । वि । परदुःखहरणेच्छौ ॥

दयितः । पुं । पत्न्यौ ॥ वि । प्रिये ॥

दय्यतेऽस्म । दय० । क्तः ॥

दयिता । स्त्री । भार्यायाम् ॥ प्रियायाम्

॥ रामस्य दयिता भार्या निच्यं प्राण

समाहिता ॥ टाप् ॥

दर । अ । मनागर्थे । ईषदर्थे ॥ यथा ।

दरदलितनीलोत्पलरुचेति ॥

दरः । पुं । न । साध्वसे । भये । डर

इति भाषा ॥ गर्त्ते । गढा इति भाषा

॥ शङ्खे ॥ यथा । स उच्चकाशे धव

लोदरो दरो प्युक्तमस्याधरशोण

शोणिमेति ॥ दीर्यन्त्यस्मात् । दृभ

ये । ऋदोरप् ॥ दरणम् दीर्यते वा

। दृभये । दृविदारणे वा । अप् । य-

हृद्विच्यप् वा ॥

दरकः । वि । भीरौ । दरपोक इति

भाषा ॥ दृ० । कृजादिभ्यो वुन् ॥

दरकण्टिका । स्त्री । शतावर्थ्याम् ॥

दरणिः । पुं । कूलभङ्गे । कूलहण्डे ॥

दरत्-द् । स्त्री । प्रपाते ॥ भये ॥ पर्वते

॥ न्नेच्छजातौ ॥ हृदये ॥ कूले ।

तीरे ॥ दरणम् दीर्यते वा । दृ० ।

शृद्भसोऽदिः ॥

दरदः । पुं । देशविशेषे ॥ भये ॥ न्ने

हरिद्रि

च्छजातिविशेषे । दरददेशोद्भवे-
आदौचत्रिये पुनर्विहितक्रियालोपा
दिना शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये
॥ चि । भयप्रदे ॥ पुं । न । हिङ्गुले
॥ दरद स्त्रिविधः प्रोक्तश्चर्मरः शुक्ल
तुण्डकः । हंसपादस्तृतीयः स्याद्गु
णवानुत्तरोत्तरः ॥ चर्मरः शुक्लवर्णः
स्यात् सपीतः शुक्लतुण्डकः । जपाकु
सुमसङ्काशो हंसपादो महोत्तमः ॥
तिक्तं कषायं कटु हिङ्गुखं स्यान्नेत्रा
मयघ्नं कफपित्तहारि । हस्तासकुष्ठ
खरकामलांश्च ग्रीहामवातौच गरं
निहन्ति ॥ ऊर्ध्वपातनयुक्तात् उम
सूयन्त्रपाचितम् । हिङ्गुखं तस्य सूत
न्तु शुद्धमेव नशोधयेत् ॥

दरवरः । पुं । भगवतः श्रीकृष्णस्य
उखे ॥ दरेषुवरः ॥

दरिः । स्त्री । दर्थ्याम् ॥

दरितः । चि । भीते । डरा इति भाषा
॥ दरः सञ्जातोस्य । ता० इतच् ॥

दरिद्रः । दीने । निस्वे । निर्धने ॥ अ
नुपोष्य विराजाणि तीर्थान्यनभिग
म्यच । अदत्त्वा हेम धेनूश्च दरिद्रो
जायते नरः ॥ दरिद्राति । दरिद्रादु
र्गतौ । पचाद्यच् ॥ दरिद्रोयस्त्वसन्तु
ष्टः कृपणोयो ऽजितेन्द्रियः ॥

दरिद्रितः । चि । दुर्गते । दरिद्रप्रयुक्ते

दर्दुः

॥ दरिद्रातेः कर्त्तरि क्तः ॥

दरी । स्त्री । कन्दरायाम् । कृषिमग्न
हाकारे गिरिविधरे ॥ दृणाति । द
विदारणे । पचादौ दरडिति पाठा
त् टिड्ढेति डीप् ॥

दर्दुरः । पुं । पर्वते ॥ चि । ईषद्भयभा
जने ॥

दर्दुराम्रः । पुं । मीनाम्रीणे । साम्रमी
नयञ्जने ॥ इति शब्दमाणा ॥

दर्दुरीकम् । न । वाद्यप्रभेदे ॥ दीर्यते
। दृ० । पर्फरीकादयश्चेतीकन्धातो
र्द्विस्त्वमभ्यासस्य रुक् च ॥

दर्दुरः । पुं । तोयदे ॥ भेके ॥ वाद्यभा
ण्डविशेषे ॥ अद्रिविशेषे ॥ सत्या
वविशेषे ॥ न । ग्रामजाले ॥ इ० मे० ॥
दृणातिशब्दैः कर्णौ । दृ० । मकुर दर्दु
राविति निपातितः ॥

दर्दुरा । स्त्री । चण्डिकायाम् । उमा
याम् ॥ दृणात्यसुरान् । दृ० । म-
कुरदर्दुरावित्युरच्धातोर्द्विस्त्वमभ्या
सस्य रुक् टिलोपश्च । टाप् ॥

दर्दुः । स्त्री । कुष्ठप्रभेदे । दद्रुरोगे ॥

दरिद्रप्रते ऽनयाङ्गम् । दरिद्रा० । द
रिद्रातेर्यालोपश्चेत्युः । रश्चइश्च आ
श्च र्याः । तेषां लोपः । अन्यवाचे ऽ
न्यसदेशस्येति द्वितीयरेफलोपः ॥

दर्दुः । पुं । दद्रुरोगे ॥ दरिद्रप्रते । दरि

दर्पकः

द्रा० । मृगयादयश्चेति कुः ॥

दर्दुमः । पुं । चक्रमर्दे ॥ दर्दुहन्ति । ह
न० । हन्ते रमनुष्येतिटक् ॥

दर्दुणः । त्रि । दर्दुरोगिणि ॥ दर्दुरस्या
स्ति । शाकीपलाखीदर्दुणां ह्रस्वत्वञ्चे
ति पामादिषु पाठान्नः ॥

दर्दुरोगी । त्रि । दर्दुणे ॥ दर्दुरासौ
रोगश्च । इकोह्रस्वोश्च इतिह्रस्वः
। दर्दुरोगोस्यास्ति । इन्दोपतापे-
तीनिः ॥

दर्दूः । पुं । दर्दौ ॥ दरिद्राति । दरिद्रा०
। दरिद्रातेर्यलोपश्चेति इकाराका
रलोपः ऊप्रत्ययश्च ॥

दर्दूणः । त्रि । दर्दुणे ॥

दर्दुरोगी । त्रि । दर्दुरोगिणि ॥

दर्पः । पुं । कस्तूर्याम् । मृगमदे ॥ अ
हङ्कृतौ । गर्वे ॥ परावधीरणारु
पो गुरुत्वाद्यतिक्रमकारणश्चित्त
दोषविशेषो दर्पः ॥ अहङ्कारश्च स
र्वेषां पापबीजममङ्गलम् । ब्रह्माण्डे
षुचसर्वेषां दर्पपर्यन्तमुन्नतिः ॥ धर्मा
द्यतिक्रमकारणे । हर्षजन्यमदे ॥ ह
टोदृष्यति दृप्तो धर्ममतिक्रामति ॥
धर्माध्वजित्त्वेन दम्भ एवदर्पः । दर्प
ति । दृषउत्क्लेशे । पचाद्यच् ॥

दर्पकः । पुं । कामदेवे । पञ्चशरे ॥
दर्पयति । दृषहर्षभोहनयोः । ख

दर्भः

ल् ॥ त्रि । अहङ्कारकारके ॥

दर्पणः । पुं । मुकुरे । आदर्शे । रूपद
र्शनाधारे ॥ दर्पयति । दृषयन्तः ।

दृपसन्दीपने । चु०र्वा । नं० ल्युः ॥ न

। अक्षिण ॥ पर्वतविशेषे ॥ नदीविशेषे

॥ यथा । ततःपूर्वं महाराज दर्पणो

नामपर्वतः । कुबेरो यत्रवसति धन

पालैः समंसदेति ॥ यस्मिन्नास्ते मध्य

भागेरोहिणो रोहिता कृत्तिः । य

स्मिं लोहादिकं स्पृष्टं स्वर्णतां याति

तत्क्षणात् ॥ तन्नातदूरं क्षवतिद

र्पणोनामवैनदः । हिमाद्रिप्रभवे-

नित्यं लोहित्यसदृशः फले ॥ समु

त्पर्वतलौहित्यं सर्वदेवगणैर्हरिः ।

सर्वतीर्थोदकैः समक्क्षापयामासतं

सुतम् ॥ तस्यज्ञानसमुद्भूतः पापदर्प

स्यपाटनः । तेनायं दर्पणो नामपुरा

देवगणैः कृतः ॥ तस्मिन् स्नात्वा न

दवरेयोऽर्चयेद् दर्पणाचले । कुबेरं

प्रतिपत्तिर्थाकार्तिके शुक्लपक्षतः

॥ सयाति ब्रह्मसदनमिहभूतिशतैर्यु

तइतिकालिकापुराणे ८१ अध्यायः ॥

दर्पारम्भः । पुं । अहङ्कारारम्भे । मट

स्फटौ ॥ इतिजटाधरः ॥

दर्भः । पुं । कुशे ॥ काशादिषट्सु ॥ य

था । काशाः कुशावल्बजाश्च तथाऽ

न्ये तीक्ष्णरोमशाः । मौञ्जाश्च शाद

दर्शीक

सायैव षड्दर्भाः परिकीर्त्तिताः ॥
दृभ्यते । दृभीग्रन्थे । घञ् ॥ यद्वा ।
दृणाति । दृ० । दृदृभ्यांभः ॥
दर्भटः । पुं । न । निर्भृतगृहे ॥ इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

दर्भपत्रः । पुं । काशे ॥ इतिरानि० ॥
दर्भमूली । स्त्री । ओषधीभेदे ॥ पाक
कर्णेतिङीष् ॥

दर्भाक्षयः । पुं । मुञ्जे ॥ इति राज० ॥
दर्भः । पुं । राक्षसे ॥ दृणाति सर्वान्
। दृ० । दृगुशदभ्योवः ॥ ॥

दर्भटः । पुं । दण्डवादिनि ॥

दर्भिः । स्त्री । खजाकायाम् । दर्भ्याम्
॥ दृणाति । दृ० । दृदृभ्यांविनू ॥ उ
खमुकदर्विहोमिन इतिविर्वा ॥

दर्भिकः । पुं । दर्भ्याम् । व्यञ्जनादिदा
रके । कैाँचा इतिभाषा ॥

दर्भिका । स्त्री । दर्भ्याम् । खजाकाया
म् ॥ गोजिह्वायाम् । दार्विकायाम् ॥

दर्भिहोमः । पुं । अप्रकृतिविकृतिहोमे
॥ येनकस्यचित्प्रकृतित्वेन विकृति
त्वेन वा वर्त्तते सदर्भिहोम इतिव्या
ख्यातारः ॥

दर्भी । स्त्री । कंथ्याम् । खजाकायाम्
। कर्छी इतिभाषा ॥ दृणाति । दृ० । वृ

दभ्यांविन् । कृदिकारादक्तिनइति
ङीष् ॥

दर्शन

दर्शीकरः । पुं । उरगे । दीर्घपृष्ठे । स
र्पे ॥ रथाङ्गलाङ्गलच्छ्वस्वस्तिकाङ्
कुशधारिणः । ज्ञेयादर्वीकराः सर्पाः
फणिनः शीघ्रगामिनः ॥ दर्भ्याकारः
फणवकरो यस्य महारसाधनत्वा
त् । दर्वी फणां करोति । कृजोहे
त्वितिटः ॥

दर्शीसङ्क्रमणम् । न । तीर्थविशेषे ॥

दर्शः । पुं । अमावस्यायाम् । सूर्येन्दुस
ङ्गमे ॥ अवलोकने । दर्शने ॥ अमा
वास्यायागे ॥ दर्शे अमावास्यायां क्रि
यमाणत्वात् उपचारादर्शशब्देनो
च्यते । सयागचयात्मकः । यथा । आ
मेयाष्टाकपालैन्द्रदर्धेन्द्रपयोयागा-
ख्येऽमावास्यायां सचयावज्जीवं
कर्त्तव्यः कौण्डपायिकर्त्तव्यो माससा
ध्यश्चेति ॥ दृश्यते शास्त्रेण । पुंसिसं
ज्ञायांघः ॥

दर्शकः । वि । द्वारपाले । प्रतीहारे
॥ दर्शयितरि ॥ प्रवीणे । निपुणे ॥
पश्यति । दृशिर्० । खलु ॥

दर्शतः । पुं । सोमे ॥ सूर्ये ॥ पश्य
ति । दृशिर० । भृशदृशियजीख्या
दिनाऽतच् ॥

दर्शनम् । न । नयने ॥ स्वप्ने ॥ बुद्धौ ॥

॥ धर्मे ॥ उपलब्धौ ॥ शास्त्रे ॥ दर्पणे
ईच्छणे ॥ षट्दर्शनेषु । वैशेषिकन्या

दक्षम्

यमीमांसासाङ्ख्यपातञ्जलवेदान्त
रूपेषु ॥ एतानि तच्च ज्ञानार्थं वेदा
नविचार्य कणादगोतमजैमिनिक
पिचपतञ्जलिवेद्यासाख्यैर्मुनिषट्
कैः कृतानि ॥ अचाहकुलार्थवेय्यी
सदाशिवः । षड्दर्शनानि मेज्ञानि पा
दौ कुबिकरौशिरः । तेषुभेदन्तु
यः कुर्यान्मदङ्गच्छेदकोदिसः ॥ एता
न्येव कुलस्यापि षडङ्गानि भवन्ति हि ।
तस्यान्मदात्मकं कौलमहकौलात्म
कः प्रिये इति ॥ देव्याः पूजायामुक्ता
नि षड्दर्शनानि यथा । शैवशाक्तसौ
रगायेश्वरैषावनास्तिकमतप्रतिपाद
कानि षड्दर्शनानीति ॥ इज्यायाम् ॥
वर्णे ॥ अनुसन्धाने ॥ ज्ञानैकस्वरूपे
॥ रूपे ॥ दृश्यते ऽनेन अस्मिन् वा ।
दृशिर् ० । करणे अधिकरणे वा ल्युट् ॥
दर्शनीयः । चि । मनोत्ते ॥ दर्शन-
वाग्ये ॥

दर्शयामिनी । स्त्री । तमिस्रायाम् ॥
दर्शयिता । पुं । द्वारपाले । प्रतीहारे
॥ चि । दर्शके ॥

दर्शविपत्-द् । पुं । चन्द्रे ॥ इतिहारावली ॥
दर्शितः । चि । आविष्कृते । प्रकाशिते ।
दर्शनङ्कारिते ॥

दक्षम् । न । उत्सेधे ॥ खण्डे ॥ शस्त्री
कन्दे ॥ अपद्रव्ये ॥ पक्षे । पर्थे ॥ तमा

दक्षाम

लपत्रे ॥ पक्षे ॥ अर्धे ॥ पुं । खण्डने ॥

उत्सेधवदस्तुनि ॥ दक्षति । दक्षवि
दारणे । पचाद्यच् ॥

दक्षकोषः । पुं । माथ्ये । कुन्दपुष्पदक्षे ॥
दक्षत् । चि । विकसिते ॥

दक्षनिर्मोक्तः । पुं । भूर्जपत्रदक्षे ॥
दक्षनी । स्त्री । लोष्टे । ठीम इति ढेल
इतिच भाषाप्रसिद्धे ॥ चि । भेदक
र्त्तरि ॥

दक्षपः । पुं । स्वर्णे ॥ शास्त्रे ॥ प्रहरणे
॥ दक्षति दक्ष्यते ऽनेन वा । दक्ष ० ।
उषिकुटिदक्षिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

दक्षपतिः । पुं । दक्षाय्यक्षे ॥

दक्षपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥

दक्षसारिणी । स्त्री । केमुके ॥

दक्षसूचिः । पुं । कण्टके ॥

दक्षससा । स्त्री । पत्रशिरायाम् । मा-
द्याम् ॥

दक्षाढकः । पुं । अरय्यतिले । स्वयंजा
ततिले ॥ पृश्ननाम् ॥ गैरिके ॥ फे
ने ॥ खातके ॥ नागकेशरे ॥ महत्त
रे ॥ कुन्दे ॥ करिकर्णे ॥ शिरीषे ॥
वाच्यायाम् ॥

दक्षाद्यः । पुं । पङ्ककर्वटे । रूवण इति
दल् दल् इतिच भाषा ॥ इति चिका
ण्डशेषः ॥

दक्षामलम् । न । मरुवकदक्षे ॥ दम्

द्विष्टः

नवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥
 दलान्त्रम् । न । चक्रे ॥
 दलिः । पुं । स्त्री । लोष्टे । ढीम् इति ढे
 ल इति च भाषा ॥ स्त्री । दलितेश
 मीधान्ये । दलिइति दारिइति च
 भाषा ॥
 दलिकम् । न । काष्ठे । दली इति पर्व
 तीयभाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 दलितः । चि । प्रफुल्ले ॥ खण्डिते ॥ य
 था । दलितकुचभराङ्गमङ्गपालिं र
 चयममाङ्गमुपेत्य पीवरोरु इति ॥
 दलेगन्धिः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे ॥
 दलः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ चक्रे ॥ प्र
 तारणायाम् ॥ पापे ॥ दलति । दल०
 । दृढलिभ्यांभः ॥
 दल्मिः । पुं । इन्द्रे ॥ वज्रे ॥ दलति ।
 दल० । बाहुलकान्मिः ॥
 दल्मिमान् । पुं । इन्द्रे ॥ दल्मिरस्यस्य
 । मतुप् । यवादिच्चान्नवत्त्वम् ॥
 दवः । पुं । वनानले ॥ वने ॥ उपतापे
 ॥ दवति । दुगतौ । पचाद्यच् ॥
 दवयुः । पुं । परितापे ॥ नेत्रादिदाहे
 ॥ दवनं दूयते ऽनेनवा । टुदुउपता
 पे । द्वितो ऽयुच् ॥
 दवामिः । पुं । दावानले ॥

द्विष्टः । चि । अतिदूरे । सुदूरे ॥ इद
 मेषा मतिशयेन दूरम् । इष्टन् । स्थू

दशधा

सदूरेतिसाधुः ॥

दवीयान् । चि । द्विष्टे ॥ इदमनयोर
 तिशयेन दूरम् । ईयमुन् । स्थूलदूर
 युवहस्वेत्यादिना साधुः ॥
 दशाः । पुंभूनि । वस्त्रान्ते । वसनाञ्चले
 ॥ दशानाभौ प्रयोजयेदिति स्मृतिः
 ॥ अर्धोशुकस्येत्यर्थः ॥ दश्यते ।
 दंश० । भि० अङ् ॥
 दशकः । पुं । दशति ॥ दशपरिमाण
 मस्य । सङ्ख्याया इतिकन् ॥
 दशकण्ठः । पुं । रावणे ॥ दश कण्ठाः य
 स्य सः ॥
 दशकण्ठजित् । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ द
 शकण्ठं जयति । जि० । क्षिप् तुक् ॥
 दशकन्धरः । पुं । रावणे ॥ दश कन्धराः
 ग्रीवाः अस्य ॥
 दशग्रीवः । पुं । रावणे ॥ दश ग्रीवा य
 स्यसः ॥ गरुडपुराणे सप्ताशीत्यध्या
 योक्ते एकादशमन्वन्तरीयवृषणाम
 केन्द्रशत्रुविशेषे ॥
 दशत् । पुं । दशके । वर्गे ॥ दशपरिमा
 ण मस्य । पञ्चदशतौ वर्गेवेति नि
 पातनादिति प्रत्ययः ॥
 दशतिः । स्त्री । शते ॥ इति महाभारते
 दानधर्मः ॥
 दशधा । अ । दशप्रकारे ॥ सङ्ख्याया
 विधार्थेधा ॥

दशव

दश । चि । सङ्ख्याविशेषे । द्विगुणित
पञ्चसु ॥ तत्सङ्ख्या विशिष्टे ॥ द
शन्ति दश्यन्ते वा । दंश दशने । बाहु
लकात् कनिन् ॥

दशनः । पुं । शिखरे ॥ दन्ते ॥ न । क
वचे ॥ दंष्ट्राव्यापारे ॥ दश्यते ऽनेन
। दंश० । करणेति ल्युट् । दहदशे
तिनिर्देशात् कचिदकिच्यपिनलो
पः ॥ यद्वा । कर्त्तरि ल्युट् ॥

दशनवासः । न । ओष्ठे । उत्तराधरो
ष्ठमात्रे ॥ दशनानां वाससीद्वय आव
रकत्वात् ॥

दशनाङ्गः । पुं । दन्तचते ॥

दशनाद्या । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चा
ङ्गेर्याम् ॥

दशनोच्छिष्टः । पुं । निःश्वसे ॥ अधरे
॥ चुग्वने ॥ चि । दन्तच्यक्ते ॥

दशपारमिताध्वरः । पुं । बुद्धे ॥

दशपुरम् । न । कुटञ्जटे । कैवर्त्तीमु
स्तके ॥ मालवदेशैकखण्डे ॥ पुर-
विशेषे ॥ दशपिपत्ति । पृथालनपूरण
योः । मू० कः । उत्त्वम् ॥ दशपुरोऽ
स्य वा । ऋक्पूरित्यः समासान्तः ॥

दशपूरम् । न । वानेये । कैवर्त्तीमुस्त
के ॥ दशपूरयति । पूरपूत्ता । कर्म
ण्यङ् ॥

दशवलः । पुं । बुद्धमुने ॥ दशवलान्य

दशमी

स्य । यदाहुः । दानशीलक्षमावीर्य
ध्यानप्रज्ञाबलानिच । उपायः प्रणि
धिर्ज्ञानं दश बुद्धवलानि वै ॥

दशभुजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा ।
इतिवृत्तं पुराकल्पे मनोः स्वायम्भुवे
न्तरे । प्रादुर्भूता दशभुजादेवी देव
हितायवै ॥ इतिकालिकापुराणम् ॥

दशभूमिगः । पुं । बुद्धे ॥

दशमूमीशः । पुं । बुद्धे ॥

दशमः । चि । दशानाम् पूरणे । दस
वां इतिभाषा ॥ तत्पूरणेडट् । ना-
न्तादसङ्ख्यादेर्मट् ॥

दशमी । चि । वर्षीयसि । अतिबुद्धे ॥
नवतेरुद्धं दशमी ऽवस्थाविशेषो ऽ
स्यास्ति । वयसि पूरणादितीनिः ॥

दशमी । स्त्री । नवत्यधिकावस्थाया
म् ॥ शताब्दानां दशधविभागे कृ
ते दशम्यवस्था नवत्यधिका भवति
॥ तिथिविशेषे ॥ साचन्द्रस्य दशम
कलाक्रियारूपा तदुपलक्षितकाल
परावा ॥ तत्रजातस्य फलम् । यथा ।
विद्याविनोदी धनपुत्रयुक्तः प्रलम्ब-
कण्ठो मदनाधिकश्रीः । उदारचित्तः
सुमना दयालुः प्रसूतिकाले दश-
मी यदि स्यादिति ॥ डीप् ॥

दशमीस्थः । चि । नष्टवीर्ये । क्षीणरा
गे ॥ मृताशने ॥ नवत्यधिकवयसि

दशम

। स्यविरे ॥ स्मृतिहीने ॥ कामव
शान्तरणावस्थां प्राप्तेकामिनि ॥ न
यनप्रीतिः प्रथमं चित्तासङ्गस्ततोऽ
यसङ्कल्पः । निन्द्रादेदस्तनुता विष
यनिवृत्ति स्तुपानाशः । उन्मादो
मूर्च्छा मृतिरिच्छेताः स्मरदशादशैव
स्युः ॥ दशम्यां कामावस्थार्यां तिष्ठति
। ४० । सुपिस्थ इति कः ॥

दशमुखः । पुं । रावणे ॥ दशमुखान्यस्य ॥
खिङ्गात्मनि ॥ दश इन्द्रियाणि मुखा
नि भोगद्वाराणि यस्य सः ॥

दशमुखान्तकः । पुं । रामे ॥ दशमुख
स्य अन्तकः ॥

दशमूत्रकम् । न । हस्तिमहिषोष्ट्रगवाऽ
जमेषां श्वगर्हभमानुषमानुषीणां मू-
त्रे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ दशानां मू-
त्राणां समाहारः ॥

दशमूलम् । न । पाचनविशेषे । पञ्चमू-
लद्वये ॥ यथा । वित्त्वश्योनाकगम्भा
रीपाटलागणिकारिकाः । शालप-
र्णी पृश्निपर्णी वृहती द्वयगोक्षुरम् ॥
उभाभ्यां पञ्चमूलाभ्यां दशमूलमुदा-
हृतम् ॥ दशमूलं चिदोषग्रं श्वास
कासशिरोरुजः । तद्भाशोश्च ज्वराना-
हपाश्वर्षपीडा रुचीर्हरेत् ॥ वातपित्त-
हरं वृष्यं कनीयः पञ्चमूलकम् ॥ उ-
भयं दशमूलान्तु सन्निपातज्वरापहम् ॥

दशह

कासेश्वासे चतन्द्रायां घाश्वशूले च श-
स्यते ॥ पिप्पली चूर्णसंयुक्तं कण्टह-
दृशहनाशनमिति ॥

दशयोगभङ्गः । पुं । संस्कारकर्मणि न
क्षत्रवेधविशेषे । खर्जूरवेधे ॥

दशरथः । पुं । रामताते ॥

दशरथप्रभवः । पुं । रामे ॥ रामादि-
षु ॥ दशरथप्रभवो यस्य येषां वा ॥

दशरूपभृत् । पुं । विष्णौ ॥

दशवदनः । पुं । रावणे ॥ दशवदनानि
यस्य सः ॥

दशवाजी । पुं । चन्द्रे ॥ दश वाजिनो
रथे यस्य सः ॥

दशशतलोचनः । पुं । इन्द्रे ॥ दशशता-
नि सङ्ख्यायेषु तानिलोचनानि
यस्य ॥

दशहरा । स्त्री । गङ्गाजन्मदिने ॥ यथा
। ज्येष्ठे मासि चितिमुतदिने शुक्लप-
क्षे दशम्यां हस्ते शैलान्निरगमदियं
जाङ्गवी मर्त्यलोकम् । पापान्यस्यां
हरति च तियै सा दशेत्याहुरार्याः
पुण्यं दद्यादपिशतगुणं वाजिमेधायुत-
स्येति शङ्खः ॥ अपि च । अदत्ता-
नामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च कायिकं चिविधं-
स्मृतम् ॥ पारुष्यमन्वृतं चैव पैशुन्य-
श्चापि सर्वशः । अस्तम्बदुप्रलापश्च वा

दशह

ह्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्व
विथानं मनसानिष्टचिन्तनम् । वित
थाभिनिवेशश्चमानसं चिविधं स्मृत
म् ॥ एतानि दशपापानिहरत्नं म-
मजाह्नवि । दशपापहरायस्मात्त
स्माद्दशहरास्मृता ॥ ज्येष्ठेमासिसि
तेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः । गरानन्दे
व्यतीपातेकन्याचन्द्रेवृषेरवौ । दश
योगेनरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते
इति स्कन्दपुराणे काशीखण्डः ॥
अत्रकुजबुधयोः कल्पभेदेन व्यवस्था
ज्ञेया ॥ सेतुबन्धरामेश्वरयोः प्रति-
ष्ठादिने ॥ यथोक्तं स्कान्दे सेतुमा
हात्ये ॥ ज्येष्ठेमासि सितेपक्षेदश
म्यांबुधहस्तयोः । गरानन्देव्यतीपा
ते कन्याचन्द्रेवृषेरवौ ॥ दशयोगे
सेतुमध्ये लिङ्गरूपधरं हरम् । रामो
वैष्णोपयामास शिवलिङ्गं मनुत्तम
मिति । अतोऽस्मात्तुविशेषेण पूजा
कार्याहितार्थिभिः ॥ * ॥ अत्रसंक्षल्यउ
क्तः स्नानायगावडे २१५ अध्याये ।
यथा । अद्यहस्तेतु नक्षत्रे दशम्यां ज्ये
ष्ठकेसिते । दशपापहरायान्मदत्ता
दानकलमघम् ॥ विरुद्धाचरणं हिंसा
परदारोपसेवनम् । पारुष्यान्वतपैशु
न्यमसम्बद्धं भाषणम् ॥ परद्रव्या
भिधानं मनसानिष्टचिन्तनम् ।

दशाङ्ग

एतदशाघघाताय गङ्गास्नानं करोम्य
हमिति ॥

दशा । स्त्री । अवस्थायाम् ॥ दीपवर्त्या
म् ॥ चेतसि ॥ दशति । दंशदशने ।
मू० कः । पचाद्यचितु जपजभदहद
शेतिनिर्देशादकिच्यपिनलोपः ॥ य
द्वा । दश्यते गुरोश्चेत्यङ् ॥ कलौ
न्याययोक्तायुषः सूर्याद्यष्टग्रहभो-
ग्याष्टभागविशेषे ॥ इति दैवज्ञाः
॥ शरीरस्यदशदशा यथा । गर्भवासः
१ । जन्म २ । बाल्यम् ३ । कौमारम्
४ । पौगण्डम् ५ । यौवनम् ६ । स्था
विर्यम् ७ । जरा ८ । प्राणरोधः ९ ।
नाशः १० इति ॥ * ॥ कामजदश
दशा यथा । चक्षुरागस्तदनुमनसः स
ङ्गतिर्भावना च व्यावृत्तिः स्यात् तद
नुविषयग्रामतश्चेतसोपि । निद्राद्ये
दस्तदनुतनुता निस्तपत्वं ततो नून्मा
दोमूर्च्छातदनुमरणं सुर्दशाः प्रक-
मेणेति ॥

दशाकर्षः । पुं । प्रदीपे ॥

दशाकर्षी । पुं । प्रदीपे ॥

दशाङ्गधूपः । पुं । त्रिदोषघ्ने अवग्रहपि

शाचकादिनाशके धूपविशेषे ॥ यथा

। वासयेद्वादशाङ्गेन त्रिदोषघ्नेन चा

र्ककम् । नश्यन्ति यस्य धूपेन अवग्रह

पिशाचकाः ॥ पञ्चांशागन्धपाषाणा

दशार्हः

तत् तावन्महिषगुग्गुलुः । चतुरंशं च-
 न्दनञ्च जटामांसी च तावती ॥ त्रि-
 भागः सर्जकः सार स्तावदेवहिराल
 कम् । उशीरन्तु द्विभागं स्यात् घृतम्
 ष्टं नखं समम् ॥ कर्पूरो मृगनाभि-
 स्स एकभागौ प्रकीर्तितौ । एकोदशाङ्ग
 धूपस्तु ब्रह्मस्यपि मनोहरेदिति ॥ पु-
 ष्पादानोत्तरं देवाय दीयमाने धूमवि-
 शेषे ॥ यथा । मधुमुस्तं घृतं गन्धोगु-
 ग्गुल्वगुग्गुलजम् । सरलं सिद्धं
 सिद्धार्थं दशाङ्गो धूप उच्यते इति ॥
 अन्वञ्च । कर्पूरं कुष्ठमगुरु गुग्गुलु
 मन्त्रयोद्भवम् । केशरं वालकं पंचत्वं
 क्वातीकोषमुत्तमम् ॥ सर्वमेतद्
 घृतयुतं दशाङ्गो धूप ईरित इति ॥
 दशाङ्गुलम् । न । खर्वूजे ॥ वि । दशा
 ङ्गुलमिते ॥
 दशाननः । पुं । रावणे ॥
 दशानिकः । पुं । दन्तीवृक्षे ॥
 दशानीकिनी । स्त्री । सेनाविशेषे ॥
 दशापविचम् । न । वासः खण्डे ॥
 दशारुहा । स्त्री । कैवर्त्तिकायाम् ॥
 दशार्थः । पुं । देशविशेषे ॥ सविन्ध्य
 स्य पूर्वदक्षिणस्यां दिशि वर्त्तते ॥ इ-
 तिराधाकान्तः ॥

दशार्था । स्त्री । नदीविशेषे ॥

दशार्हः । पुं । खसमे । वृद्धे ॥ यदुदेशे ॥

दशेरः

दशार्हाः । पुंभूति । दशार्हदेशस्थे ॥
 दशावतारः । पुं । विष्णौ ॥ दशअवता
 रायस्यसः । तेयथा । श्रुते स चित्तश
 यने मम मीनकूर्मकोलोऽभनकृह
 रिवामनजामदग्न्यः । योऽभूद्भूव
 भरताग्रजकृष्णवुद्धः कल्की सताम्भ
 विताग्रहरिष्यतेऽरीनिति वेषदेवः ॥
 दशान्वः । पुं । चन्द्रे ॥ दशअन्वारथे य
 स्यसः । रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभा
 स्तत्रवाजिनः । वामदक्षिणतोयुक्ता-
 दश तेन चरन्त्यसौ ॥
 दशान्वमेधिकः । पुं । तीर्थविशेषे ॥
 दशास्थितिः । स्त्री । अवस्थायाम् ॥
 दशास्यः । पुं । दशानने ॥ दश आस्य
 नि यस्य सः ॥
 दशास्यजित् । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ द-
 शास्यं जयति । जिगृक्षिप्तुक् ॥
 दशाहः । पुं । दशदिनसमुदाये ॥ द-
 शानामङ्गां समाहारः । तद्वितार्थेति
 समासः । समाहारस्यैकत्वादेकवच-
 नम् । राजाहः सखिभ्यष्ट्व् । राजा
 ङ्गाहाः पुंसि ॥
 दशेन्धनः । पुं । प्रदीपे ॥ दशाइन्धनं
 यस्य ॥
 दशेरः । पुं । हिंसे ॥ दशति । दंशः ।
 पति कठिकुठिगडिगुडि दंशिभ्यश्च क्
 । कनिदितामिति कलेपः ॥

दशम

। स्थविरे ॥ स्मृतिहीने ॥ कामव
शान्तरणावस्थां प्राप्तेकामिनि ॥ न
यनप्रीतिः प्रथमं चित्तासङ्गस्ततोऽ
यसङ्कल्पः । निद्राछेदस्तनुता विष
यनिवृत्ति स्तुपानाशः । उन्मादो
मूर्च्छामतिरिच्येताः स्मरदशादशैव
स्युः ॥ दशम्यां कामावस्थार्या तिष्ठति
। शा० । सुपिस्थ इति कः ॥

दशमुखः । पुं । रावणे ॥ दशमुखान्यस्य ॥
लिङ्गात्मनि ॥ दश इन्द्रियाणि मुखा
नि भोगद्वाराणि यस्य सः ॥

दशमुखान्तकः । पुं । रामे ॥ दशमुख
स्य अन्तकः ॥

दशमूत्रकम् । न । हस्तिमहिषोष्ट्रगवाऽ
जमेघाश्वगर्दभमानुषमानुषीणांमू-
त्रे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ दशानांमू-
त्राणां समाहारः ॥

दशमूलम् । न । पाचनविशेषे । पञ्चमू-
लद्वये ॥ यथा । वित्त्वश्योनाकगम्भा
रीपाटलागणिकारिकाः । शालप-
र्णी पृश्निपर्णी वृहतीद्वयगोक्षुरम् ॥
उभाभ्यां पञ्चमूलाभ्यां दशमूलमुदा-
हृतम् ॥ दशमूलं चिदोषघ्नं श्वास-
कासशिरोरुजः । तन्द्राशोथज्वराना-
हपार्श्वपीडाक्षीर्हरेत् ॥ वातपित्त-
हरं वृष्यं कनीयः पञ्चमूलकम् ॥ उ-
भयं दशमूलान्तु सन्निपातज्वरापहम् ।

दशह

कासेन्वासे चतन्द्रायां धान्यशूले च ग-
स्यते ॥ पिप्पली चूर्णसंयुक्तं कण्टक-
द्वयहनाशनमिति ॥

दशयोगभङ्गः । पुं । संस्कारकर्मणि न
क्षत्रवेधविशेषे । खर्जूरवेधे ॥

दशरथः । पुं । रामताते ॥

दशरथप्रभवः । पुं । रामे ॥ रामादि-
षु ॥ दशरथप्रभवो यस्य येषां वा ॥

दशरूपभृत् । पुं । विष्णौ ॥

दशवदनः । पुं । रावणे ॥ दशवदनानि
यस्य सः ॥

दशवाजी । पुं । चन्द्रे ॥ दश वाजिनो
रथे यस्य सः ॥

दशशतलोचनः । पुं । इन्द्रे ॥ दशशता-
नि सङ्ख्यायेषु तानिलोचनानि
यस्य ॥

दशहरा । स्त्री । गङ्गाजन्मदिने ॥ यथा
। ज्येष्ठे मासि चित्तिसुतदिने शुक्लप-
क्षे दशम्यां हस्ते शैलान्निरगमदियं
जाङ्गवी मर्त्यलोकम् । पापान्यस्यां
हरति च त्रिधौ सा दशेत्याहुरार्याः
पुण्यं दद्यादपिशतगुणं वाजिमेघायुत-
स्येति शङ्खः ॥ अपि च । अदत्ता-
नामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च कायिकं चित्रिधं-
स्मृतम् ॥ पादप्यमन्त्रं चैव पैशुन्य-
न्वापि सर्वशः । अस्तम्बदुप्रलापश्च वा

दशह

ङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्यं
विधानं मनसानिष्टचिन्तनम् । वित
थाभिनिवेशश्चमानसं चिविधं स्मृत
म् ॥ एतानि दशपापानिहरत्वं म-
मजाह्नवि । दशपापहरायस्मात्त
स्माद्दशहरास्मृता ॥ ज्येष्ठेमासिसि
तेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः । गरानन्दे
व्यतीपातेकन्याचन्द्रेवृषेरवौ । दश
योगेनरः स्नात्वासर्वपापैः प्रमुच्यते
इति स्कन्दपुराणे काशीखण्डः ॥
अवकुजबुधयोः कल्पभेदेन व्यवस्था
चेया ॥ सेतुबन्धरामेश्वरयोः प्रति-
ष्ठादिने ॥ यथोक्तं स्कान्दे सेतुमा
हात्म्ये ॥ ज्येष्ठेमासि सितेपक्षेदश
म्यांबुधहस्तयोः । गरानन्देव्यतीपा
ते कन्याचन्द्रेवृषेरवौ ॥ दशयोगे
सेतुमध्ये लिङ्गरूपधरं हरम् । रामो
वैस्थापयामास शिवलिङ्गं मनुत्तम
मिति । अतोऽस्यांतुविशेषेण पूजा
कार्याह्नितार्थिभिः ॥ * ॥ अचसंङ्कल्पउ
क्तः स्नानायगारुडे २१५ अध्याये ।
यथा । अद्यहस्तेतु नक्षत्रे दशम्यां ज्ये
ष्ठकेसिते । दशपापहरायान्मदत्ता
दानकल्मषम् ॥ विरुद्धाचरणं हिंसा
परदारोपसेवनम् । पाश्यान्वतपैशु
न्यमसन्बहुष भाषणम् ॥ परद्रव्या
भिधानं मनसानिष्टचिन्तनम् ।

दशाङ्ग

एतदशाघघाताय गङ्गास्नानं करोम्य
हमिति ॥

दशा । स्त्री । अवस्थायाम् ॥ दीपवर्त्या
म् ॥ चेतसि ॥ दशति । दंशदशने ।
मू० कः । पचाद्यचितु जपजभदहद
शेतिनिर्देशादकिच्यपिनलोपः ॥ य
द्वा । दश्यते गुरोश्चेत्यङ् ॥ कलौ
वृणां यथोक्तायुषः सूर्याद्यष्टग्रहभो-
ग्याष्टभागविशेषे ॥ इति दैवज्ञाः
॥ शरीरस्यदशदशा यथा । गर्भवासः
१ । जन्म २ । वाल्यम् ३ । कौमारम्
४ । पौगण्डम् ५ । यौवनम् ६ । स्या
विर्यम् ७ । जरा ८ । प्राणरोधः ९ ।
नाशः १० इति ॥ * ॥ कामजदश
दशा यथा । चक्षुरागस्तदनुमनसः स
ङ्गतिर्भावना च व्यावृत्तिः स्यात् तद
नुविषयग्रामतश्चेतसोपि । निद्राच्छे
दस्तदनुतनुता निस्तपत्वं ततो नून्मा
देमूर्च्छातदनुमरणं सुर्दशाः प्रक-
मेणेति ॥

दशाकर्षः । पुं । प्रदीपे ॥

दशाकर्षी । पुं । प्रदीपे ॥

दशाङ्गधूपः । पुं । त्रिदोषघ्ने अवग्रहपि
शाचकादिनाशके धूपविशेषे ॥ यथा
। वासयेद्वादशाङ्गेन त्रिदोषघ्नेन चा
र्ककम् । नश्यन्ति यस्तद्धूपेन अवग्रह
पिशाचकाः ॥ पञ्चांशागन्धपाषाणा

दशार्धः

तत् तावन्महिषगुग्गुलुः । चतुरंशं च-
न्दनञ्च जटामांसी च तावती ॥ त्रि-
भागः सर्जकः सार स्तावदेवहिराल-
कम् । उशीरन्तु द्विभागं स्यात् द्रुतभृ-
ष्टं नखं समम् ॥ कर्पूरो मृगनाभि-
श्च एकभागौ प्रकीर्तितौ । एको दशाङ्ग-
धूपस्तु द्रव्यापि मनोहरेदिति ॥ पु-
ष्पादानेत्तरं देवाय दीयमाने धूमवि-
शेषे ॥ यथा । मधुमुस्तं घृतं गन्धोगु-
ग्गुल्वगुग्गुलजम् । सरसं सिद्ध-
सिद्धार्थं दशाङ्गोधूप उच्यते इति ॥
अन्धश्च । कर्पूरं कुष्ठमगुरु गुग्गुलु-
र्मन्त्रयोद्भवम् । केशरं बालकं पंचत्व-
क् जालीकोषमुत्तमम् ॥ सर्वमेतद्
हृत्युतं दशाङ्गोधूप ईरित इति ॥
दशाङ्गुलम् । न । खर्वूजे ॥ चि । दशा-
ङ्गुलमिते ॥
दशाननः । पुं । रावणे ॥
दशानिकः । पुं । दन्तीवृक्षे ॥
दशानीकिनी । स्त्री । सेनाविशेषे ॥
दशापविचम् । न । वासः खण्डे ॥
दशारुहा । स्त्री । कैवर्त्तिकायाम् ॥
दशार्शः । पुं । देशविशेषे ॥ सविन्ध्य-
स्य पूर्वदक्षिणस्यां दिशि वर्त्तते ॥ इ-
ति राधाकान्तः ॥

दशार्शः । स्त्री । नदीविशेषे ॥

दशार्धः । पुं । खसमे । वृद्धे ॥ यदुदेशे ॥

दशेरः

दशार्हाः । पुंभूति । दशार्धदेशस्थे ॥
दशावतारः । पुं । विष्णौ ॥ दशअवता-
रायस्थसः । ते यथा । श्वेते स चित्तश-
यने मम मीनकूर्मकोलोऽभनकृह-
रिवामनजामदग्न्यः । योऽभूद्भूव-
भरताग्रजकृष्णवुद्धः कल्की सताम्भ-
विता प्रहरिष्यतेऽरीनिति वोपदेवः ॥
दशाश्वः । पुं । चन्द्रे ॥ दशअश्वारथे य-
स्थसः । रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभा-
स्तचवाजिनः । वामदक्षिणतोयुक्ता-
दश तेन चरन्त्यसौ ॥
दशाश्वमेधिकः । पुं । तीर्थविशेषे ॥
दशास्थितिः । स्त्री । अवस्थायाम् ॥
दशास्यः । पुं । दशानने ॥ दश आस्या-
नि यस्य सः ॥
दशास्यजित् । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ द-
शास्यं जयति । जिगृक्षिप्सु ॥
दशाहः । पुं । दशदिनसमुदाये ॥ द-
शानामह्नां समाहारः । तद्वितार्थेति
समासः । समाहारस्यैकत्वादेकवच-
नम् । राजाहः सखिभ्यष्टश्च । राजा-
ज्ञाहाः पुंसि ॥
दशेन्धनः । पुं । प्रदीपे ॥ दशादन्धनं
यस्य ॥
दशेरः । पुं । हिंसे ॥ दशति । दंशः ।
पति कठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्यश्च क-
 । कनिदितामिति कलेपः ॥

दस्युः

दशेरकः । पुं । मरुदेशे ॥ पुं भूम्नि । तद्देशस्थे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

दशेरकः । पुं । मरुदेशे ॥ पुं भूम्नि । तद्देशस्थे ॥ इतिभूरिप्रयोगः ॥

दशैकादशिकः । पुं । वार्द्धुषिके ॥ एकादशार्थत्वादेकादश वस्तुतोदश ये दशदत्ता एकादश भविष्यन्ति ते दशैकादशाः । निपातनात् समासान्तोऽकारः । दशैकादशान् प्रयच्छति । कुसीददशैकादशात् छन्छचा वि-ति छच् ॥ स्त्री । डीषि दशैकादशिकी ॥

दष्टः । त्रि । दंशिते । दंशयुक्ते ॥ दंशेः क्तः ॥

दस्यः । पुं । यजमाने ॥ चैरे ॥ हुताग्ने ॥ खले ॥ दस्यति । दस्युपचये । इषियुधोधि दसिष्याधूस्त्रभ्योमक् ॥ दर्शनीये ॥

दस्युः । पुं । मल्लिस्तुचे । चैरे ॥ रिपौ ॥ महासाहसिके ॥ दस्यति । दस्युः । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् । वा० अनादेशाभावः । अनुनासिकयणोरित्युक्तत्वाद्वा नानादेशः ॥ पौण्ड्रकाश्चौड्रविडाः काम्बोजाजवनाः शकाः । पारदाः पल्लवा स्त्रीनाः किशोरा हरदाः खशाः ॥ मुखवाहुरूपक्यानां यालोके जातयोर्विहः । स्नेच्छ

दहनी

वाचस्वार्थं वाचः सर्वेते दस्यवः स्मृताः

॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणां क्रियालोपादिना याः पौण्ड्रकाश्चौड्रविडाश्चत्यादिनोक्ता जातयो वाह्या जाताः स्नेच्छभाषायुक्ताः आर्यभाषोपेता या ते दस्यवः सर्वे स्मृता इत्यर्थः ॥

दस्यः । पुं । खरे ॥ अश्विनीसुते ॥

दस्यौ । पुं । द्विवचनान्तः । नासत्त्वयोः । अश्विनीसुतयोः । स्वर्वेद्ययोः ॥ दस्यतः क्षिप्रतोरोगान् । दस्युः । स्फायितश्चीतिरक् ॥

दस्यदेवता । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे ॥ दस्यौ देवते यस्याः ॥

दस्यस्त्रः । स्त्री । सूर्ययोषिति । संचायाम् ॥

दहनः । पुं । चित्रके ॥ भस्मातके ॥ अग्नौ ॥ कपोते ॥ चतुष्कलप्रभेदे (S.) ॥ न । दाहे । भस्मीकरणे ॥ त्रि । दुष्टचेष्टिते ॥ दहति दह्यते वा । दहभस्मीकरणे । ल्युः ल्युट् वा ॥

दहनकेतनः । पुं । धूमे ॥ दहनः केतनं यस्य ॥

दहनप्रिया । स्त्री । स्वाहायाम् ॥ दहनस्याग्नेः प्रिया ॥

दहनागुरु । न । दाहागुरुणि ॥

दहनारातिः । पुं । जले ॥

दहनीयः । त्रि । दहनीर्ह । दाह्ये ॥

दाचाय

दहनोपमः । पुं । } सूर्यकान्तमणौ ॥
दहनोपलः । पुं । }

दहनोल्का । स्त्री । अमिकुक्कुटे ॥

दहरः । पुं । मूषिकायाम् ॥ स्वल्पे ।

सूक्ष्मे ॥ भ्रातरि ॥ बालके ॥ हृद

याकाशे ॥ ब्रह्मणि ॥

दहराकाशः । पुं । चिदाकाशे ॥ ईश्वरे

॥ दहरश्चासावाकाशश्च ॥

दहः । पुं । दावानले ॥ वक्रौ ॥ दहति

। दह० । स्फायितश्चीति रक् ॥ ह

दयाकाशे ॥ जठरे ॥

दा । स्त्री । शोधने ॥ दाने ॥ छदे ॥

उपतापे ॥ रचायाम् ॥ दानम् । डु

दाञ्० । सम्पदादित्वात् क्तिप् ॥

दाकः । पुं । यजमाने ॥ दातरि ॥ द

दाति । डुदाञ्० । कृदाधारेतिकः ॥

दाचः । त्रि । दक्षसम्बन्धिनि ॥ दक्षस्या

यम् । अण् ॥

दाचायणयज्ञः । पुं । आटच्यायुक्ते द

र्शपूर्णमासात्मके यज्ञे ॥ दक्षस्येमे

दाचाः । तेषा मयन मावृत्तिरिति

तन्निर्वचनम् ॥

दाचायणी । स्त्री । अपर्णायाम् । उमा

याम् । सत्याम् ॥ अश्विन्यादिसप्त-

विंशतिभेषु ॥ रोहिण्याम् ॥ दन्ती

वृक्षे ॥ मानवे दक्षहस्तपीठाधिष्ठा-

त्रिदेव्याम् ॥ दक्षस्यापत्यम् । वाना

दाचीपु

मधेयस्येति दृढसंज्ञायाम् उदीचां

वृद्धादगोचादिति फिञ् । गौरा

दित्त्वान् डीष् ॥

दाचायणीपतिः । पुं । एणतिलके । च

न्द्रे ॥ शिवे ॥ दाचायण्याः पतिः ॥

दाचायणीरमणः । पुं । चन्द्रे ॥

दाचाय्यः । पुं । गृध्रे ॥ दक्षते । दक्षद

द्वौशीघ्राद्ये च । अदक्षिस्पृष्टिगृहिभ्य

आय्यः । दचाय्यस्थायम् । तस्येदमि

त्यण् ॥

दाक्षिः । पुं । दक्षस्थापत्ये ॥ अतइञ् ॥

दाक्षिणम् । न । दक्षिणानां समूहे ॥

भिच्चादिभ्यो ऽण् ॥

दाक्षिणात्यः । पुं । नारिकेले ॥ त्रि ।

दक्षिणदिग्भवे ॥ दक्षिणाभवः । द

क्षिणापश्चात्पुरुषस्यक् ॥

दाक्षिणिकः । पुं । वन्धविशेषे ॥ सचे

ष्टापूर्त्तेन भवति । पुरुषतत्त्वानभि

ज्ञोहि इष्टापूर्त्तकारी कामोपहतम

ना वध्यते ॥

दाक्षिण्यम् । न । आनुकूल्ये ॥ चि । द

क्षिणार्हे ॥

दाची । स्त्री । पाणिनिमुनेर्मातरि ॥

दक्षस्यगोत्रापत्यं स्त्री । अतइञ् ।

इतोमनुष्यजातेरिति डीष् ॥

दाचीपुत्रः । पुं । पाणिनिमुनौ ॥ दा

च्यापुत्रः ॥

दाडिम

दाडिमेयः । पुं । पाणिनिमुनौ ॥ दाड्या
अपत्यम् । स्त्रीम्योढक् ॥

दाड्यम् । न । कौशले । दक्षतायाम् ॥
सहसा प्रच्युत्पन्नेषु कार्येषु अव्यामो
हेन प्रवृत्तौ ॥ दक्षस्य कर्म भावो
वा । घञ् ॥

दाघः । पुं । दाहे ॥ दह्यते ऽनेन । द
हभस्मीकरणे । हस्येति घञ् । न्यं
कादित्वात् कुत्वम् ॥

दाडकः । पुं । दन्ते ॥ इति शब्दार्थक
ल्पतरुः ॥

दाडिमः । चि । एलायाम् ॥ पुं । करके
। वृत्तफले । शुकवल्गुमे ॥ समौकर
कदाडिमावित्यमरः ॥ तत्फलं चि
विधं स्वादु स्वाद्वलं केवलाम्लकम् ।
तत्र स्वादुत्रिदोषघ्नं दृढाहज्वरनाश
नम् ॥ हृत्कण्ठमुखरोगघ्नं तर्पणं शु-
क्रलंघु । कषायानुरसंघ्राहि स्निग्धं
मेधावलावहम् ॥ स्वाद्वलं दीपनं
रुच्यं किञ्चित् पित्तकरं लघु । अस्मन्तु
पित्तजनकमुष्णं वातकफापहमिति
भावप्रकाशः ॥ * ॥ तापहारिमधुरं
लघुपथ्यमिति राजनिर्घण्टः ॥ दल
नं दाहः । दलविशरणे । घञ् । दा
लेन निर्दत्तः । भावप्रच्ययान्तादिम
प् । डलयो रेकत्वम् ॥

दाडिमपुष्पः । पुं । रोहितकद्रुमे ॥ दा

दाण्डपा

डिमस्य पुष्पमिव पुष्पमस्य ॥ न । कर
कपुष्पे ॥

दाडिमपुष्पकः । पुं । रोहितकवृक्षे ॥

दाडिमद्रव पुष्पाणि यस्य ॥

दाडिमप्रियः । पुं । शुकखगे ॥

दाडिमभक्षणः । पुं । कीरे ॥

दाडिमादिचूर्णम् । न । चूर्णविशेषे ।
द्वेपलेदाडिमा दष्टौ खण्डाद् व्योषं प
पलत्रयम् । त्रिसुगन्धिपलत्रैकं चू-
र्णमेकत्रकारयेत् ॥ तच्चूर्णमाचयाभु
क्तमरोचकहरं परम् । दीपनं पाच
नञ्छात् पीनसज्वरकासजित् ॥

दाडिमी । स्त्री । दाडिमे ॥

दाडिमीरसः । पुं । व्यञ्जनोपस्करान्त
रे ॥ दाडिमं घृतसन्तप्ते तत्रपात्रे
विनिःक्षिपेत् । ततः पक्वः पटेपूत
इति स्याद्दाडिमीरसः ॥

दाडिमीसारः । पुं । दाडिमे ॥ इति
राजनिर्घण्टः ॥

दाडिम्वः । पुं । दाडिमे ॥ इति चिकाण्ड
शेषः ॥

दाढा । स्त्री । दंष्ट्रायाम् ॥ अभिलाषा-
याम् ॥ समूहे ॥ इति शब्दार्थकल्प-
तरुः ॥

दाढिका । स्त्री । दंष्ट्रिकायाम् ॥

दाण्डपाता । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ द
ण्डपातोऽस्यां वर्तते । घञः सास्यां क्रि

दातृहः

येतिजः ॥

दाण्डमाधिकः । त्रि । दण्डमायं धाव
ति । मायोत्तरपदेतिठक् ॥

दाण्डा । स्त्री । क्रीडाविशेषे । पटा इ
तिभाषा ॥ दण्डः प्रहरणमस्यां क्री
डायाम् । तदस्यां प्रहरणमितिणः ॥

दाण्डाजिनिकः । पुं । मायाजीविनि ।
सदम्भे ॥ दण्डाजिनेन दम्भेनार्थान्
निच्छति । अयःशूलदण्डाजिनाभ्या
मितिठक् ॥

दाण्डनायनः । पुं । दण्डनेगोत्रापः
त्ये ॥ नडा० फक् । दाण्डनायनहा
स्तिनायनेत्यादिना टिलोपाभावः ॥

दातः । त्रि । लूने । छिन्ने ॥ दायते स्म
। दाप्लवने । क्तः ॥ शुद्धे ॥ दायति
। दैपशोधने । कर्त्तरि क्तः ॥

दाता । त्रि । दानशीले । सुचिरे । दा
नकर्त्तरि ॥ ददाति । उदाङ् ।
टच् ॥

दातृहः । पुं । कालकण्ठके खगे ॥
चातके ॥ जलकाके ॥ मेघे ॥ दाति
। दाप्० क्तिन् । दातिं आरण्यमूहते
। ऊह० । अण् ॥ यद्वा । दित्यौ हो
यम् । अण् । देविकाशिशपेत्यात्ते
वाहजठि शकंधादिः ॥

दातृहः । पुं । दातृहे ॥ दित्यौ हो
यम् । अण् । देविकाशिशपेत्यादि

दानम्

नात्ते सम्प्रसारणम् । वृद्धिः ॥

दात्रम् । न । छेदनशस्त्रे । खविचे ॥ दा
न्यनेन । दाप्० । दानीत्यादिना घृ
न् ॥ दादिभ्यश्चन्दसीतिवन्वा ॥

दात्री । स्त्री । दानशीलायाम् ॥ तृज-
नान् डीप् ॥

दात्तः । पुं । दातरि ॥ ददाति । उदा
ङ् । जनिदेत्यादिना ददातेस्त्वन् ॥
दादः । पुं । दाने ॥ दद्यते । दददाने ।
कर्मणि घञ् ॥

दाधिकम् । त्रि । दधिसंस्कृतद्रव्ये ॥ द
धिसंस्कृतम् । दध्रष्ठक् ॥ दध्रा संस्कृ
तं वा । प्राग्बहतीयष्ठक् । दध्राचर
ति । चरतीतिठक् । दध्रा संसृष्टं वा
। संसृष्टेठक् । दध्रोपसिक्तं वा । व्यञ्ज
नैरुपसिक्त इतिठक् ॥

दानम् । न । गजमदे ॥ पालने । रक्ष
णे ॥ छेदे ॥ शुद्धौ ॥ विश्राणने । त्या
गे । परस्वत्वापत्तिपर्यन्तं स्वत्यागे ।
देशेकालेऽदुया यथाशक्त्यान्यायार्जि
तार्थानां सत्याने समर्पणे । स्वस्वत्वा
स्पदानामन्नादीनां यथाशक्ति शास्त्रो
क्तसंविभागे । असङ्कोचेन वित्तेषु स्व
स्वत्वपरित्यागेन परस्वत्वापादने । स
म्प्रदानस्वत्वापादकद्रव्यत्यागे ॥ * ॥

अर्थानामुद्धिते पात्रेऽदुया प्रतिपाद
नम् । दानमित्यभिनिर्दिष्टं व्याख्या

दायवि

तस्मन्निधने ॥ लये ॥ स्थाने ॥ ख
खडने ॥ ददाति । डुदाञ्० । श्याह्य
धेति णः । आतोयुक् ॥ यदा । दीय
ते ऽसौ । दीङ् चये ॥ अकर्त्तरि-
चेति चकारस्य संज्ञाथभिचारार्थत्वा
त् घञ् ॥

दायकः । त्रि । दातरि ॥ ददाति । डु-
दाञ्० । श्वुल् । आतोयुक् ॥

दायबन्धुः । पुं । आतरि ॥

दायभागः । पुं । दायविभागे । सम्ब-
न्धिमात्रेण सम्बन्धिनस्यविभागे । पू-
र्वद्रव्यस्वामिसम्बन्धाधीनं तत्स्वाम्यु-
परमे यत्रद्रव्यस्वत्वं तत्रनिरुद्धोदाय
शब्दस्तस्यविभागे ॥ एकदेशगतस्यैव
भूहिरण्यादावुत्पन्नस्यस्वत्वस्य विनि-
गमनाप्रमाणाभावेन वैशेषिकव्यवहा-
रानर्हतया ऽव्यवस्थितस्यगुटिकापा-
तादिना व्यञ्जने ॥ अथवा विशेषेण
भजनं स्वत्वज्ञापनं वा । यत्रचैकंदा-
सीगवादिकं बहुसाधारणं तत्रापित
त्कालविशेषवहनदोहनफलेन स्व-
त्वं व्यज्यते ॥ विभागार्थस्यपिव्यस्य पु-
त्रैर्यत्रप्रकल्प्यते । दायभागइतिप्रो-
क्तं तद्विवादपदंबुधैः ॥ दायस्य भागः ॥

दायविभागः । पुं । दायभागे ॥ श्री
सदाशिवउवाच ॥ भूयस्तेकथयाम्या-
द्ये व्यवहारान्सनातनान् । यान् रक्ष-

दायवि

न् प्रविदन् राजास्वच्छन्दं पात्रयेत् प्र-
जाः ॥ नियमेन विनारात्रोमानवाधन-
लो लुपाः । मिथस्ते विवदिष्यन्ति गुरुस्व-
जनबन्धुभिः ॥ व्यतिघ्नं तितदा देवि-
स्वार्थिनेो वित्तहेतवे । पापाश्रया भवि-
ष्यंति हिंसया च जिहीर्षया ॥ अतस्ते
षां हि तार्थायानियमो धर्मसम्मतः ।
नियोज्यते यमाश्रित्य न भ्रष्टेयुः शुभा-
न्तराः ॥ दण्डयेत् पापिनो राजायथा
पापापनुत्तये । तथैव विभजेद्दायान्
नृणां सम्बन्धभेदतः ॥ सम्बन्धो दि-
विधो ज्ञेयो विवाहाज्जन्मनस्तथा । त-
चौदाहिकसम्बन्धादपरोऽवलवत्तरः ॥
दायेतुर्द्वितनाज्यायान् सम्बन्धो ऽध-
स्तनः शिवे । अधर्जर्द्विकमादत्र पुमान्
मुख्यतरः स्मृतः ॥ तत्रापि सन्निकृष्टे
ण सम्बन्धो दायमर्हति । अनेन विधि-
ना धीरा विभजेयुः क्रमादुनम् ॥ मृत-
स्य पुत्रे पैत्रे च कन्यासु पितरि स्थिते । भा-
र्यायामपि दायार्हः पुत्र एव न चापरः
॥ बहवस्तनया यत्र सर्वे तत्र समांशिनः
। ज्येष्ठे राज्याधिकारित्वं तत्तुवंशानुसा-
रतः ॥ ऋणं यत्पैतृकं तच्च शोधयेत्पैतृ-
कैर्धनैः ॥ तस्मिन् स्थिते विभामार्हं
न भवेत्पैतृकं वसु ॥ विभज्य यदि गृह्णी-
युर्विभवं पैतृकं नराः । तेभ्यस्तदुनमा-
हृत्य पितृणां दापयेन्नृपः ॥ यथास्वकृत-

दायवि

यापेननिरयंयान्तिमानवाः। ऋणेना
पितयावदुः स्वयमेवनचापरः॥ साधा
रणधनयच्चस्थावरंस्थावरेतरत्। अंशि
नःप्राप्तुमर्हन्तिस्वस्वमं शंविभागतः॥
अंशिनांसम्पत्तावेवविभागःपरिसिद्धा
ति । तेषामसम्पत्तौराजासमदृष्ट्यां
शमाचरेत् ॥ स्थावरस्यचरस्यापिवि
भागानर्हवस्तुनः । मूल्यं वा तदुपस्व
त्व मंशिनां विभजेत्पुनः॥ विभक्तेपि
धनेयस्तु स्वीयांशं प्रांतपादयेत् । पु
नर्विभज्यतद्व्यम प्राप्त्यांशयदाप-
येत् ॥ कृतेविभागेद्रव्याणां मंशिनां
सम्पत्तौ शिवे । पुनर्विवादयं स्तवशा
स्योभवतिभूतः ॥ स्थितेप्रेतस्यपौत्रे
चभार्यायांचपितर्यपि । पौत्रएवध
नार्हः स्यादधस्ताज्जन्मगौरवात् ॥
अपुत्रस्यस्थितेतातेसेदरेच पिताम-
हे । जन्मनःसन्निकर्षेण पितैवास्यध
नंहरेत् ॥ विद्यमानासुकन्यासुस-
न्निकृष्टास्वपिप्रिये । मृतस्यपौत्रोप
नभाक् यतोमुख्यतरःपुमान् ॥ धनं
मृतेन पुत्रेणपौत्रं यातिपितामहात्
। अतोचगीयतेलोकैः पुत्ररूपःस्वयं
पिता ॥ औद्वादिकेपिसम्बन्धे ब्राह्मी
भार्यावरीयसी । अपुत्रस्यहरेदृक्-
थं पत्नुर्देहार्द्धहारिणी ॥ पतिपुत्र
विहीनातुसंप्राप्य स्वामिनोधनं । नै

दायवि

वदातुं नविक्रेतुं समर्थास्वधनं विना
॥ पितृभिःश्वशुरैर्वापिदत्तं यदुर्मसम्प
तं । स्वकृत्योपार्जितं यच्चस्त्रीधनंतत्
प्रकीर्तितं ॥ तस्यांमृतायां रिकथं त
त्पुनःस्वामिपदं व्रजेत् । तदासन्नत
रोरिकथमधजर्दक्रमादरेत् ॥ मृते
पत्न्यास्वधर्मेण पतिवन्धुवशेस्थिता ।
तदभावेपितृवन्धोस्तृप्तं तीदायमर्ह
ति ॥ शंकितव्यभिचारापिनपत्न्युर्द्वा
यभागिनी । लभतेजीवनंमात्रंभर्तुं
विभवहारिणः ॥ वह्यश्चेदनिता-
स्तस्यस्वर्थातुर्धर्मतत्पराः । भजेरन्स्वा
मिनोवित्तं समांशेनशुचिस्मिते ॥ प
त्नुर्धनहरायाश्च मृतौभर्तुंसुतास्थि-
तौ । पुनःस्वामिपदं गत्वाधनं दुहि
तरं व्रजेत् ॥ एवंस्थितायां कन्याया
मृक्थं पुत्रवधूगतं । तन्मृतेस्वामिनं
प्राप्यश्वशुरातत्सुतामियात् ॥ तथा
पितामहेसत्वेवित्तं मातृगतं शिवे ।
तस्यांमृतायां पुत्रेणभर्ताश्वशुरगम्भ-
वेत् ॥ मृतस्योर्द्धगतं वित्तं यथा प्रा
प्नोति तत् पिता । जनन्यपितयामो
ति पतिहीना भवेद्यदि ॥ अतःस-
त्यांजनन्यांतु विमातानधनं हरेत् ।
मृतेजनन्यास्तं प्राप्यपिचागच्छेद्विमा
तरं ॥ अधस्तनानां विरहाद्यदारिक
थनयात्यधः । येनैवाधस्तनं प्राप्तंते

दायवि

नैवोर्द्धं तदाव्रजेत् ॥ अतःस्थितौपि
तृथ्यस्य धनं स्वसृगतं च सत् । पत्यौ
स्थिते ऽनपत्यायामृतौपितृथ्यमाश्र-
येत् ॥ ऊर्द्धाद्विचिन्तयः प्राप्य पुमांस-
मवलम्बते । अतः सत्यां सोदरायां वै-
माचे योधनं हरेत् ॥ स्थितायां सोद-
रायां च विमातुः पुत्रसंततौ । वैमाचे
यगतं वित्तं वैमाचेयान्वयो भजेत् ॥
मृतस्य सोदरो भ्राता वैमाचेयस्तथा ।
शिवे । धनं पितृगतत्वेन विभजेतां
समांशिनौ ॥ कन्यायां जीवितायां च
तदपत्यं नदायभाक् । यत्र यद्वाधितं
वित्तं तन्मृतावपरं व्रजेत् ॥ विभजेयु-
र्दहितरः पुत्राभावे पितुर्वसु । उद्वाह-
यं त्यो ऽनूढान्तु पितुः साधारणैर्धनैः ।
ऊसंतं च्यामृतायाश्च स्त्रीधनं स्वामिनं
भजेत् । अन्यत्तु हविषं यस्मादासं-
तत्पदमाश्रयेत् ॥ प्रेतस्य अयनैर्वा-
री विदध्या दातुमेषणं । पुण्यन्तु
तदुप स्वत्वेन शक्ता दानविक्रये ॥ पि-
तामहस्रुषायाश्च सत्यां तातविभातरि
। पितामहगतं रिक्थं तत्पुत्रेण स्रुषां
व्रजेत् ॥ पितामहपितृव्ये च तथा भ्रा-
तरि जीवति । अधोभवानां मुख्यत्वा-
त् भ्रातृवधनभागभवेत् ॥ पितृव्यात्
सर्विकर्षेऽतुल्यौ भ्रातृपितामहौ ।
धनं पितृपदंगत्वा प्रयातुर्भ्रातरं व्रजे

दायवि

त् ॥ स्थितेऽप्यपत्ये दुहितुः प्रेतस्यपि
तरि स्थिते । दुहितृपत्यं धनभाक् धनं
यस्मादधोमुखं ॥ स्वः प्रयातुः स्थिते-
ता ते तथा मातरिकाक्षिके । पुंसो मु-
ख्यतत्त्वेन धनहारी भवेत् पिता ॥
स्थितः स्वपितृसापिण्डो वर्त्तमाने पि-
मातुले । प्रेतस्य धनहारी स्यात् पितुः
सम्बन्धगौरवात् ॥ अधस्ताद्गमना-
भावे धनमूर्द्धमवगतं । तथापि पुंसां मु-
ख्यत्वादितं पितृकुलं शिवे ॥ अतो च
सन्निकृष्टोपि मातुलो नामुयादनं । अ-
जीवत् पितृकः पौत्रः पितृव्यैः सह पा-
र्वति ॥ पितामहस्य हविष्यात् स्वपितु-
र्दायमर्हति । भ्रातृहीना तथा पौत्री
पितृव्यैः समभागिनी ॥ पितामह-
धनं सौम्याहरेच्चेन्मृतमातृका । सत्यां
पौत्र्याः पितामह्यां पौत्र्याः पितृस्व-
सर्थ्यपि ॥ वित्ते पितृगते देवि पौत्री-
तत्राधिकारिणी । अधोगामिषु वित्ते
षु पुमान् ज्ञायानधस्तनः ॥ ऊर्द्धगा-
मिधने श्रेष्ठः पुमानूर्द्धाद्गोभवेत् ॥
अतः स्रुषायां पौत्र्याश्च सत्यां दुहित-
रि प्रिये । प्रेतस्य विभवं हर्त्तुं नैव शक्नो-
तिततपिता ॥ यदा पितृकुले न स्या-
न्मृतस्य धनभाजनं । पूर्वोक्तविधिनारि-
क्थं मातामहकुलं भजेत् ॥ मातामह-
गतं वित्तं मातुलैस्तत्सुतादिभिः । अ

दायवि

धर्कईक्रमेणैवपुमांसंखियमाश्रयेत्
 ॥ ब्राह्मण्ययेविद्यमानेपित्रोः सापि
 एडनेस्थिते । मृतस्यशैवीतनयोनपि
 तुर्हायभागभवेत् ॥ शैवीपत्नीचतन्
 पुचालभेरन्धनभागिनः । ग्राममा-
 च्छादनंभस्त्रेस्वःप्रयातुर्यथाधनं ॥ शैवो
 द्वाहं प्रकुर्वन्ती शैवभर्ता वपाखयेत् ।
 सौम्याश्चेन्नाधिकारोऽस्याः पित्रादीनां
 धनेप्रिये ॥ अतः सत्कुलजांकन्यांशै
 वैरुद्धाहयन् पिता । क्रोधादालोभतो
 वापिसभवेत्लोकगर्हितः ॥ शैवीतद-
 न्वयाभावेसोदकोब्रह्मदेवपुत्रः । हरे
 युः क्रमतोवित्तंमृतस्यशिवशासनात्
 ॥ पिण्डदात्सप्तपुरुषाः सपिण्डाः क
 यिताः प्रिये । सोदकादशमांताः स्यु
 स्ततःकेवलगोत्रजाः ॥ विभक्तद्रविणं
 यच्चसंसृष्टंस्वेच्छयातुचेत् । अविभ
 क्तविधानेनभजेरस्तद्धनं पुनः ॥ अविभ
 क्तविभक्तेवायस्ययादृग्विभागिता । मृ
 तेपितृस्यदायादास्तादृग्विभवभागि-
 नः ॥ येयस्यधनहर्त्तारोभवेयुर्जीवना
 वधि । दद्युःपिण्डंतएवास्यशैवभार्या
 सुतंविना ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे
 द्वादशोक्ताये सनातनव्यवहारकथ-
 नम् ॥

दायादः । पुं । सपिण्डे ॥ तनये । सुते

॥ दायमत्ति । अदभक्षणे । कर्मण्य

दारिद्र्य

ण ॥ यद्वा । आदत्ते । दुर्दान् । आ
 तोनुपसर्गे इतिकः । दायस्यआदः ।
 स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रति-
 भूप्रसूतैश्चेतिस्त्रचएवनिपातनात्सो
 पसर्गादप्यादन्तात् कः ॥

दायितः । चि । दण्डिते । साधिते ॥

दयतेर्ग्यन्तात् कर्त्तरिक्तः ॥

दाराः । पुंभून् । भार्यायाम् ॥ दारय
 न्ति भ्रातृन् । दृ० शिजन्तः । दारजा
 रौकर्त्तरिणिष्णुक् चेतिघञ् ॥

दारकः । पुं । वालके । पुत्रे ॥ ग्राम्यशू
 करे ॥ चि । भेदके ॥ दारयति । दृ०
 ग्वुल् ॥

दारकर्म । न । विवाहे ॥

दारणम् । न । विदारणे ॥ कतके ॥
 दार्यतेऽनेन । दृ० । ग्यन्ताङ्मुट् ॥

दारदः । पुं । विषभेदे ॥ पारदे ॥
 हिङ्गुले ॥ समुद्रे ॥ दरदि देशविशे
 षेभवः । अण् ॥

दारवलिभुक् । पुं । वकपक्षिणि ॥

दारा । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इतिभरतः ॥

दारिः । स्त्री । विदारके ॥

दारिका । स्त्री । वालिकायाम् ॥

दारितः । चि । भिन्ने । भेदिते । कृत

दारणे ॥ दार्यतेस्स । दृ० । ग्यन्ता

तृक्तः ॥

दारिद्र्यम् । न । दरिद्र्ये । निर्हन्ये

दारुणः

॥ भावे व्यञ् ॥

दारी । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे । विपा-
दिकायाम् । विवाद इति भाषा ॥
परिक्रमणशीलस्य वायुरण्यर्थरुच-
णैः । पादयोः कुरुते दारीसंज्ञांतल-
संश्रितम् ॥ अस्याश्चिकित्साभाव-
प्रकाशे दृष्ट्या ॥

दारु । न । पित्तले ॥ काष्ठे ॥ देवदारौ
॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ दातरि ॥ दार-
के ॥ दीर्यते । दृ० । दसनिजनीति
शुण् ॥ यद्वा । ददाति । दुदाञ् ॥
द्यति । दो० । दयते वा । देङ् रचणे
। तच्छीलादिः । दाघेऽसिग्दसदो-
ररितिरुक्ता ॥

दारुकः । पुं । श्रीकृष्णसारथौ ॥ न ।
देवदारुणि ॥

दारुकदली । स्त्री । वनकदल्याम् ॥
दारुका । स्त्री । पुत्रिकायाम् । कुरुका-
म् । शालभञ्ज्याम् । कठपूतली इ-
ति भाषा ॥

दारुगन्धा । स्त्री । चीडानामगन्धद्रव्ये ॥

दारुगर्भा । स्त्री । दारुकायाम् ॥

दारुचीनी । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धेद्रव्ये ॥

दारुचीर्यकम् । न । गुडत्त्वचि ॥

दारुजः । पुं । मर्हले ॥ चि । दारुजाते ॥

दारुणः । पुं । चिचके ॥ रौद्ररसे । भयान-
करसे ॥ न । तीक्ष्णसंज्ञकनक्षत्रेषु ॥

दारुसि

॥ चि । भयावहे । दुःसहे । भीष-

॥ चि । भयहेतौ ॥ दारयति चित्तम् ।

॥ दुभये । कृष्टदारिभ्यउनन् ॥

दारुणकम् । न । रुषीतिख्याते मस्त

कस्थे रोगे ॥ तल्लक्षणं यथा । दारु-

णा कण्डुरा रुचा केशभूमौ प्रजाय

ते । मारुतस्त्रेष्मकोपेण विद्याद्दारु

णकन्तु तत् ॥ दारुणाकर्कशा ॥

दारुणा । स्त्री । रात्रिविशेषे ॥ ॥ यथा ।

तृतीयाऽक्षयसंज्ञाया दारुणा सा प्र

कीर्त्तितेति ॥ नर्मदच्छेदतीर्थार्थघटा

व्यादेव्याम् ॥

दारुनिशा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

दारुपत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् ॥

दारुपीता । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

दारुपुत्रिका । स्त्री । दारुकायाम् ॥

दारुमुखाह्वया । स्त्री । गोधायाम्-

दारुमुखाह्वा । स्त्री । निहाका-

याम् ॥

दारुमूषा । स्त्री । दारुमंसीतिप्रसिद्धौ

षधौ ॥

दारुसारम् । न । चन्दने ॥ दारुणां दा-

रुषुवा सारं श्रेष्ठम् ॥

दारुसिता । स्त्री । त्वक्स्वाद्याम् । दारु-

चीनीतिख्यातायाम् ॥ उक्तादारुसि-

ता स्वाद्वी तित्ताचानिलपित्तहृत् ।

सुरभिः शुक्रला वल्या मुखशोषघटा

दार्वाघा

पञ्चा ॥

दारुस्त्री । स्त्री । दारुपुष्पिकायाम् ॥
 दारुहरिद्रा । स्त्री । पचम्पचायाम् । प
 ज्जन्याम् । कम्पल इतिपर्वतीयभा-
 षाप्रसिद्धायाम् ॥ दारुचासौहरि-
 द्राच ॥

दारुहस्तकः । पुं । तर्दाम् । डोर् इति
 भाषा ॥ हस्तद्वयप्रतिकृतिः । इवेप्र-
 तिकृतावितिकन् । दारुणो हस्तकः ॥
 दार्ण्यम् । न । दृढतायाम् ॥ भावेऽप्यञ् ॥
 दार्ण्यः । चि । दृतिस्थे ॥ दृतौ भवम्
 । दृति कुचीतिदञ् ॥

दार्दुरम् । न । दक्षिणावर्त्तशब्दे ॥ दर्दु-
 रघर्मे ॥

दार्दुरिकः । पुं । कुत्साले ॥ दर्दुरो म
 त्पात्रविशेषः । तं करोति । शब्द-
 दर्दुरं करोतीति ठक् ॥

दार्वाटम् । न । मन्त्रवेष्टनि । चिन्ता-
 गृहे ॥

दार्वाण्डः । पुं । मयूरे ॥

दार्वाघाटः । पुं । काष्ठकुट्टखगे । शतेप-
 षके । खुटकवद्व्या इति भाषा ॥ दा-
 रुभाज्जन्तीति विश्रुते दारावाहने
 ऽ णन्त्यस्य चटः संज्ञायामिति दारु-
 शब्दे उपपदे आङ् पूर्वानुत्तेरञ् प्र-
 त्ययः टश्चान्तादेशः ॥

दार्वाघातः । पुं । दार्वाघाटे ॥ इ० शब्० ॥

दाहनः

दार्बिका । स्त्री । दारुहरिद्राकायतुये

काथोज्जवतुये ॥ गोजिह्वौषधौ ॥

दारयति । दृ० । उत्सादित्वात्साधुः

। दार्वी दारुहरिद्रा तद्विकारोपिदा

र्वी अभेदो पचारात् । स्वार्थेकन् ॥

दार्बिपत्रिका । स्त्री । गोजिह्वायाम् ॥

दार्वी । स्त्री । देवदारुणि ॥ हरिद्राया

म् ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥ दारुहरिद्रा

याम् ॥ दार्वी निशागुणा किन्तु नेच

कर्णाक्षरोगनुत् ॥ दीर्यते । दृ० ।

दसनिजनीतिजुष् । वेतइति गौ

रादिह्लाद् वाङीष् ॥

दार्बिकाथोज्जवम् । न । रसाज्जने ॥

दार्षदः । चि । दृषदिपिष्टे चूर्णादौ ॥

दृषदो भवाद्यर्थेपि शेषदृश्यम् ॥

दाहः । पुं । कोहवे ॥ न । मधुविशेषे

॥ संस्तुत्य पतितं पुष्पात् यस्तु पत्रो

परिस्थितम् । मधुरान्नकषायञ्च त

दाहं मधुकीर्तितम् ॥ दाहं मधु

लघु प्रोक्तं दीपनीयं कफापहम् ।

कषायानुरसं रुचं रुचं हृदिप्रमेह

जित् ॥ अधिकं मधुरं स्निग्धं वृंहयं

गुरुभारिकम् ॥ लघुपाके । गुरुभा-

रिकं तुलितम् ॥ इन्द्रनीलदलाका

रसहृद्यमचिकोत्पन्नं दृचकोटरा-

न्तरभवं मध्वितिराजनिर्घण्टः ॥

दाहनः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ दन्तम्

दाविकः

लगतानाद्यः पञ्चमेया यथेरिताः ।
दीर्यमाणेष्विवरुजा यस्य दन्तेषु जाय
ते । दाखनो नाम सव्याधिः सदागति
निमित्तजः ॥ १२ ॥

दाखवः । पुं । स्यावरविषभेदे ॥
दाखा । स्त्री । महाकाले । किम्पाके ॥
दाखिः । स्त्री । दलितेशमीधान्ये । दाख
इति भाषा ॥

दाखिका । स्त्री । महाकाललतायाम् ।
किम्पाके ॥

दाखिमः । पुं । दाडिमे ॥ इति भरतः ॥
दाखी । स्त्री । दलिते शमीधान्ये । दा
खइति भाषा ॥ देवदाखी लतायाम् ॥

दाख्भ्यः । पुं । मुनिविशेषे ॥ चैकिता
यने ॥ वकाख्यर्षी ॥ दल्भ्यस्य गोत्रा
पत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥

दाख्मी । पुं । इन्द्रे ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥
दावः । पुं । वनानले ॥ वने ॥ उपतापे
॥ दुनोति । टुदु उपतापे । दुन्योर
नुपसर्गे इति शः ॥

दावाम्निः । पुं । वनवह्नी । दावे ॥ दाव
स्य वनस्याग्निः ॥

दावानलः । पुं । दवाग्नौ ॥

दाविकः । त्रि । देविकानद्युद्धवे ॥ देवि
कायां भवः । तत्र भव इत्यण् । देवि
काशिशपेत्यच्चाभादे रात्वम् । स्त्रि
यां टिङ्गेति ङीप् दाविकी ॥

दशरः

दाशः । पुं । धीवरे ॥ दशति मत्स्यान्
। दंशदशने । दंसेष्टनैन आच ।
दंशेष्ट ॥ यद्वा । दाश्यते मूल्यमस्यै
। दाशृदाने । घञ् ॥

दाशतयी । स्त्री । बह्वृचां संहिताया-
म् ॥ दशमण्डलानि अवयवा यस्याः ।
सङ्ख्याया अवयवेत्यप् । ङीप् ॥
दाशपुरम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके । दश
पुरे । मोथा इति भाषा ॥ दाशान्
कैवर्त्तीन् पिपर्त्ति । पुपाकनपूरण
योः । मू० कः । उदोष्यपूर्वस्येच्छु
त्वम् ॥

दाशपूरम् । न । दाशपुरे ॥

दाशफली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पा
ककर्णेति ङीष् ॥

दाशरथः । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ दशर
थस्यायम् । तस्येदमितिसम्बन्धा ऽर्थे
ऽण् । सम्बन्धश्चात्र पितृपुत्रत्वरूपः ॥
पुरा शरत्सूर्यमरीचिसन्निभान् न
वाग्रपुंस्वान्सुदृढान्नृपात्मजः । सृजत्य
मेघान् विशिखान् वधायते प्रदीय
तांदाशरथाय मैथिली ॥

दाशरथिः । पुं । श्रीरामे ॥ दशरथस्य
अपत्यम् । अत इज् ॥

दाशार्हः । पुं । विष्णौ ॥ यादवे ॥ दा-
श्यते इति दाशो दानम् । तदर्हति
। अर्हपूजायाम् । अच् ॥ दशार्हकु

दासः

लोहहस्तादा । दशार्ह एववा । स्वा
 धिकः प्रसाद्यन् ॥ चि । दशार्हदेशजे ॥
 दाश्री । स्त्री । धीवर्याम् ॥
 दाश्रीयी । स्त्री । व्यासमातरि ॥ दाश्याः
 अपत्यं स्त्री । सुहाभ्योवेतिद्वगभावे
 द्यच इति ढक् । ङीप् ॥
 दाशेरकः । पुं । सालवदेशे ॥ इ० वि० ॥
 दाश्वः । वि । दातरि ॥
 दाश्वान् । वि । दत्तवति ॥ दाश्वान् सा
 क्षान्मीढर्वांश्चेतिनिपातितः ॥
 दासः । पुं । ज्ञातात्मनि ॥ शूद्रे ॥ धीव
 रे ॥ दानपात्रे ॥ शूद्रनामोपपदे ॥
 सेवके । भृत्ये ॥ सचपञ्चदशवि
 धो नारदेनोक्तो यथा । गृहजात
 स्तथाक्रीतोत्तयो दायादुपागतः ।
 अन्नाकालभृतः स्तद्वदाहितः स्वामि
 ना चयः ॥ मोक्षितो महत्सार्थोद्यु
 हे प्राप्तः पण्यजितः । तवाहमित्युप
 गतः प्रव्रज्यावसितः कृतः ॥ भक्तदा
 सस्त्रिज्येयः स्तथैववडवाकृतः । विक्रे
 तात्मात्मनः शास्त्रेदासाः पञ्चदशसृ
 ताः ॥ अस्यार्थः । गृहजातः दास्यामुत्प
 न्नः । दायादुपागतः क्रमागतः । अन्ना
 कालभृतः दुर्मिचपोषितः । स्वामि
 नाह्वितः वन्धकीकृतः । मोक्षितः
 ऋणदानेनाङ्गीकृतदास्यः । तवाह
 मित्युपगतः कस्याप्यदासः सन् स्वयं-

दासपु

दासस्त्रेन दत्तकपुः । प्रव्रज्याऽवसि
 तः सत्यासम्भटः । कृतः केनचि
 त्त्रिमित्तेन एतावत्कालपर्यन्तं तवाहं
 दास इति कृतसमयः । भक्तदासः सु
 भिक्षेपि भक्तार्थमङ्गीकृतदास्यः । व
 डवाकृतः वडवा दासीतल्लोभादङ्गी
 कृतदास्य इति ॥ ध्वजाहृतो भक्त
 दासो गृहजः क्रीतदक्षिणौ । पैत्रि
 कोदण्डदासश्च सत्सैते दासयोनयः
 ॥ * ॥ विप्रस्यकिङ्करोभूपो वैश्यो भू
 पस्य भूमिप । सर्वेषां किङ्कराः शूद्रा
 ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ दसति । दंस
 दशने । दंसयति दंसतेवा । दसिदी
 सौ । दंसेष्टनौ नञ्चाच ॥
 दासकः । पुं । सामान्यदासे ॥ दासे ॥
 दासएव । स्वा० कः ॥
 दासकर्मा । न । दासस्य कृत्ये ॥ कर्मा
 पिद्विविधं ज्ञेयं मशुभं शुभमेव च ।
 अशुभं दासकर्मात्कृतं शुभं कर्मकृतां
 स्मृतम् ॥ गृहद्वाराशुचिस्थानरथाव
 स्तरशोधनम् । गुह्याङ्गस्य शनोच्छि
 ष्टविषमूत्रग्रहणोक्तनम् ॥ अशुभं
 कर्मविज्ञेयं शुभमन्यदतः परम् ॥
 दासनन्दिनी । स्त्री । व्यासमातरि ।
 सत्यवत्याम् ॥
 दासपुरम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥
 दासान् शूद्रान् पिपत्ति । पू० । मू०

दासेर

कः । उदोष्यपूर्वस्येत्थुत्त्वम् ॥

दासपूरम् । न । दासपुरे ॥ दासान्पू

रयति । पूरपूर्त्ता । कर्मण्यण् ॥

दासिका । स्त्री । पीतजिएव्याम् ॥ भु-

जिष्यायाम् ॥ वेद्याम् ॥ दास्येव ।

स्वार्थेकः । केण इति ह्रस्वः ॥

दासी । स्त्री । चेद्याम् । भुजिष्यायाम् ॥

वाणायाम् । जिष्याम् ॥ काकजङ्घा

याम् ॥ नीलाक्षाने ॥ नीलजिएव्या

म् ॥ पीतजिएव्याम् ॥ वेद्याम् ॥ शू

द्रायाम् ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥ दस्य-

ते । दसु उपचये । कर्मणि घञ् ।

गौ० डीष् ॥

दासीफली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥

पाककर्णेति डीष् ॥

दासीसभम् । न । दासीनांसभायाम्

॥ दासीनां सभा । अशालाचेति न

पुंसकत्वम् ॥

दासेयः । पुं । धीवरे ॥ भृत्ये । दासी

तनये ॥ दास्या अपत्यम् । चुद्राभ्यो

वेति द्रुगभावपक्षे ह्यच इति ढक् ॥

दासेयी । स्त्री । सत्यवत्याम् । व्यास

जनयाम् ॥ डीष् ॥

दासेरः । पुं । कमेलके । उष्ट्रे ॥ धीवरे

॥ त्रि । चेटे । दासीपुत्रे ॥ दास्या अ

पत्यम् । चुद्राभ्योवेति ढक् ॥

दासेरकः । पुं । दासेरार्थेषु ॥ स्वा०-

दाहाक

कन् ॥

दाह्यम् । न । दासत्वे । दासभावे ॥ दा

सस्यभावः । घञ् ॥

दाह्यमानः । त्रि । भविष्यद्दानसम्बन्धि

वस्तुनि ॥

दाह्यम् । न । अश्विनीनक्षत्रे ॥ दस्यो

रिदम् । तस्येद मित्यण् ॥

दाह्यभम् । न । अश्विनीनक्षत्रे ॥ दाह्य

चतत् भञ्च ॥

दाहः । पुं । दहने । भस्मीकरणे ॥ गा

त्रसन्तापे ॥ दहनम् । दहभस्मीकर

णे । घञ् ॥

दाहकः । पुं । चिचके ॥ रक्तचिचके ॥

त्रि । दाहकर्त्तरि ॥ दह० । ग्वुल् ॥

दाहज्वरः । पुं । देहज्वालायुक्ते ज्वररो

गे ॥ यथा । पीतं वृश्चिकमूखन्तु पर्यु

षितजलेन वै । साईं विनाशयेद् दा

हज्वरश्च परमेश्वरेति गारुडे १८३

अध्यायः ॥

दाहनम् । न । भस्मीकरणाय प्रेरणे ।

दाहकरावना इति भाषा ॥ ग्यन्नाह

हेल्युट् ॥

दाहसरः । पुं । श्मशाने ॥

दाहहरणम् । न । वीरगमूले ॥ त्रि ।

दाहमे ॥

दाहाकर्षितः । पुं । गन्धविशेषे ॥ यथा ।

देवदार्वं मुकुत्रह्मसाखसारखचन्दनाः

दिक्प

। प्रियादीनाम्ब योद्गच्छा गृह्यते दा
हजोरसः । सदाहाकर्षितोगम्भः स्मृ
तीयः परिकीर्तितइति ॥

दाहागुहः । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दा
हकाष्ठे । तैलागुहणि ॥

दाहिका । स्त्री । तेजसोभार्यायाम् ॥
पश्यप्रभाम् ॥

दाही । वि । दाहके ॥

दिक्कः । पुं । करभे ॥ विंशतिवर्षकेगजे ॥

दिक्करः । पुं । यूनि ॥

दिक्करवासिनी । स्त्री । कामरूपदेशप्र
सिद्धनयाम् ॥ देवीविशेषे ॥ दिक्क
रस्वरुणः प्रोक्त स्तयाशम्भुश्च दिक्क
रः । तस्मिन्नुधुषितादेवी तस्मादि
क्करवासिनीति ॥

दिक्करिका । स्त्री । नाटकशैलस्य पश्चि
मभागान्निःसृतायां नयाम् ॥

दिक्करी । स्त्री । युवत्याम् ॥

दिक्पतिः । पुं । दिग्धीश्वरे ॥ यथा ।
सूर्यः शुक्रः चमापुचः सैहिकेयः श
निः शशी । सौम्यस्त्रिदशमन्त्रीच-
प्राच्यादिदिग्धीश्वराः ॥ * ॥ इन्द्रोव
क्रिः पितृपतिर्नैर्ऋतोवरुणोमरुत् ।
कुबेरईशःपतयः पूर्वादीनांदिशांक्र
मात् ॥ * ॥ मेघसिंहधनुः प्राच्यां द
क्षिणस्यान्तुतत्परे । प्रतीच्यांतत्परे
त्रेयाः उदीच्याच्चततः परे ॥ दिशः

दिग्गम्ब

पतिः ॥

दिक्पालः । पुं । पूर्वादिदशदिक्पतौ ॥

यथा । इन्द्रोवक्रिःपितृपतिर्नैर्ऋतोवरु
णोमरुत् । कुबेरईशोवक्राचानन्तो
दिक्पालसंज्ञकाः ॥

दिक्शूलम् । न । दिग्विशेषगमनेनिषि
द्धवारे ॥ यथा । शुक्रादिद्यदिनेनवा
रुणदिशं नम्रेकुजेचोत्तरां मन्देन्दो
श्चदिनेनशक्रककुभंयाम्यांगुरौनम्रे
त् । शूलानीति विखड्ध्ययान्तिमनु
जा येवित्तलाभाशयाभ्रष्टाशाः पुनरा
घतन्ति यदि ते शक्रेणतुल्या अपि ॥

दिगन्तः । पुं । शास्त्रीयज्ञानकर्मसंस्कृत
जनाधिष्ठितमथ्यदेशादतिरिक्ते देशे
॥ दिशामन्तः ॥

दिगम्बरः । पुं । शङ्करे ॥ तमसि ॥ च
पणे । आत्मनोमध्यमपरिमाणवादि
निवौदुविशेषे ॥ यथा । दिगम्बराम
ध्यमत्त्वमाहु रापादमस्तकम् । चै
तन्यव्याप्तिसंदष्टेरानखाग्रश्रुतेरपि ॥
अस्य भाषा प्राकृतावान्तरभेदभिन्ना
मागधी । अस्यस्वरूपन्तु । गलन्मल
पङ्केन पिच्छिलवी भत्सदुष्प्रेक्ष्यदे
हच्छवि रुक्ताश्वितचिकुरो मुक्तवस
नो वेशदुर्दर्शनः शिखिशिखण्डपि-
च्छिकाहस्त इति । अस्यश्रियाःश्राव
काः ॥ वि । नम्रे । विवसने ॥ दिगे

दिग्दाहः

वाग्मरमस्य ॥

दिग्मरी । स्त्री । काशिकायाम् ॥ दि
गेवाग्मरमस्याः ॥

दिगीश्वरः । पुं । दिग्धीश्वरे ॥ यथा ।
दिगीश्वरा भास्करमुक्त भौमाराज्ञा
किंचन्द्रसुरार्चिताः स्युरिति ॥ दि
शः ईश्वरः ॥

दिग्गजः । पुं । दिग्घस्तिनि ॥ ऐरावतः
पुण्डरीको वामनः कुमुदो ऽञ्जनः ।
पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दि
ग्गजाः ॥ दिक्षुस्थिताः गजाः दि-
ग्गजाः ॥

दिग्दर्शनम् । न । दिक्साधनयन्त्रे । क
म्पासद्गतीक्रेभाषा ॥ दिशां दर्शनं ज्ञा
नं येन ॥

दिग्दाहः । पुं । उत्पातविशेषे ॥ यथा
हास्यलक्षणं वराहाचार्यः । तत्रवर्ण-
भेदेन तस्यफलम् । दाहोदिशां रा
जभयायपीतो देशस्यनाशायहुता
शवर्णः । यश्चार्णः स्यादपसव्यवायुः
सस्यस्य नाशश्च करोति दृष्टः ॥ येती
वदीत्याकुरुते प्रकाशं छायाभिव्य-
ञ्जयतेर्कवद्यः । रात्रौमहदेदयते भ
यं स शत्रुप्रकोपं चतजानुरूपः ॥ स
र्वसुदिक्षुफलम् । प्राक् चक्रियाणां
सनरेश्वराणां प्राग्दक्षिणे शिल्पकुमा
रपीडा । याम्ये सहोमैः पुरुषैस्तु

दिग्दिग्भा

वैश्या दूताः पुनर्भूषणदासकोशे ॥

पश्चात् तुगुहाः कृषिजीविनश्च चै
रास्तुरङ्गैः सहवायुदिकस्थः । पीडां
ब्रजन्युत्तरतश्चविप्राः पाण्डिडनोवा
विजकाश्चशार्काम् ॥ * ॥ शुभस्य
राम् । नभः प्रसन्नविमलानि भानि
प्रदक्षिणं वातिसदागतिश्च । दिशा
चदाहः कनकावदातो हिताय लोक
स्यसपार्थिवस्येति ॥

दिग्द्वारखण्डम् । न । पूर्वादिदिक्षुचिरा
वृत्त्यामेघादिराशिषु ॥

दिग्धः । पुं । लिप्तके । विषाक्तवाणे ॥
अग्नौ ॥ प्रवृद्धे ॥ स्नेहे ॥ प्रवन्धे ॥
त्रि । लिप्ते । स्त्रीपा इति भाषा ॥
दिह्यतेस्य । दिह्यउपचये । क्तः ॥

दिग्वासाः । पुं । शिवे ॥ चि । नमो । दि
गम्बरे ॥ दिगेववासो ऽस्य ॥

दिग्विजयः । पुं । विजया युद्धेन वा
दिशांविजये ॥ यथा । शङ्करदिग्विज
यः पाण्डवदिग्विजयइति ॥

दिङ्गः । पुं । उत्कण्ठिम्भे ॥ इति शब्दा
र्थकल्पतरुः ॥

दिङ्मात्रम् । न । एकदेशे ॥

दिग्दिग्भाण्डम् । न । दिग्दिग्भाण्डाख्ये
वादिच विशेषे ॥ पटङ्गदङ्गकरटाः
समेतायचवाद्यन्ते तत् दिग्दिग्भाण्ड
मिच्युच्यते ॥

दिधिषा

दिहः । वि । द्विने ॥ दीयते ॥ दोष
वखण्डने । क्तः । दितिस्यतीती ॥

दितिः । स्त्री । दैत्यजनन्याम् ॥ खण्ड-
ने ॥ दोषवखण्डने । क्तित्त्तौचसं
आयामितिक्तित् । दितिस्यतीती
त्वम् ॥

दितिजः । पुं । दैत्ये ॥ दितेर्जातः । ज-
नी ० डः ॥

दितिमुतः । पुं । दैतेये ॥ दितेः सुतः ॥
दित्ती । स्त्री । दैतेयमातरि ॥ कृदिका
रादितिङीष् ॥

दित्सा । स्त्री । दातुमिच्छायाम् ॥
डुदाञ् ० । सनिमीमेत्यादिना इ-
सादेशः । अवलोपो ऽभ्यासस्येत्यभ्या-
सलोपः । अप्रत्यया दिद्यकारप्र-
त्ययः ॥

दिदृचमाणः । वि । द्रष्टुमिच्छति ॥
दृशेः सन्नन्तात् खटः शानच् ॥

दिदृचा । स्त्री । द्रष्टुमिच्छायाम् ॥ दृ-
शेः सन्नन्तादप्रत्यये टाप् ॥

दिदृचुः । वि । द्रष्टुमिच्छति ॥ सनाशं
सभिचउः ॥

दिद्युत् । वि । द्योतनशीले ॥ द्योतते
लच्छीलः । द्युतदीप्तौ । द्युतिगमि
जुहोतीजां देवेति क्तिप् ॥

दिधिषाथः । पुं । ऋबे ॥ दधाति आत्मा
इम् । धीयते वा । डुधाञ् ० । दिधि

दिनम्

षाब्दइति आम् । धातोर्दित्वमिच्छंषु
क्चनिपात्यते ॥ आरेऽपितवन्धौ ।
मिचवयो दिधिषाथः ॥

दिधिषुः । पुं । द्विरुदास्यामिनि । पुन-
र्भूपतौ ॥ दिधिषूमात्मनश्छति ।
सुपश्चात्मनः क्यच् क्तिप् । बाहुलका
दभ्रस्वः ॥ स्त्री । द्विरुदायाम् ॥

दिधिषूः । स्त्री । द्विरुदायाम् । पुनर्भा-
म् ॥ दधाति पापम् धिष्यते वा ।
डुधाञ् ० धिष्यन्ते वा । अन्द्दन्म्
इति साधुः ॥ यद्वा । दिधि धैर्यं सति
। षो ० । प्राग्भत् ॥ मनुज् । ज्योथायां
यद्यनूदायां कन्यायामुद्यते ऽनुजा ।
साचाग्नेदिधिषूर्जेया पूर्वाति दिधिषः
स्मृतेत्याह ॥ पुं । पुनर्भूपतौ ॥

दिधिषूपतिः । पुं । द्विरुदायाः पत्यो ॥
आतुर्मृतस्य भार्यायां योनुरज्येतका
मतः । धर्मेणापि नियुक्तायां सत्तेयो
दिधिषूपतिः ॥

दिनम् । न । सूर्यकिरणवच्छिन्ने
काले । अहनि । घन्ने । वासरे ॥
तत्तु मनुष्यमाने षष्टिदण्डात्मकम्
। पितृमाने गौणचान्द्रमासात्मक-
म् । देवासुरमाने वत्सरात्मकम्
। ब्रह्ममाने दिव्यदिसप्तस्रयुगात्मक-
म् ॥ * ॥ मनुष्यमाने ब्रह्मणो दिन-
स्य सङ्ख्या । ८६४००००००० । इति

दिनच

पुराणम् ॥ * ॥ तदेव मनुष्याणां
सौरसावनचान्द्रनाक्षत्रभेदेन चतु
र्विधम् । यथा । सावनम् दण्डः ष-
ष्टिः स्वस्वखगुणां शास्त्रास्तदेन
भवेत् । १ । उदयादोदयाङ्गानेर्भा
मसावनवासराः । २ । तिथिनैकेन
दिवसश्चान्द्रमाने प्रकीर्तितः । ३ ।
आयुर्द्वये स्मृतं प्राज्ञैर्नाक्षत्रं षष्टिना
डिकमिति । ४ । जीमूतवाहनमतेतु
सूर्यकिरणावच्छिन्नचतुर्योमशतम्-
॥ * ॥ सप्तविशेषे ॥ यथा । अजगोप
तियुग्मचक्रकिं धन्विमगास्तथा । नि
शासंचाः स्मृताश्चैते शेषाश्चान्येदि-
नात्मका इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ दीय
ते क्षीणं भवति । दीचये । दिवा-
दिः । इण्णिज्जिदीति नक् । बाहु
खकाद्ह्रस्वः ॥ चि । खण्डिते ॥ द्य
ति । दो । द्यतेरितीनश्च । यत्पर
षिदिनमिति तैत्तिरीये खण्डितमि
त्यर्थात् ॥

दिनकरः । पुं । सूर्ये ॥ करोति । कृष्०

। अच् । दिनस्यकरः ॥

दिनकात्मजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

दिनकेशवः । पुं । अन्यकारे ॥ इति श
ब्दरत्नावली ॥

दिनचयः । पुं । दिनपाते ॥ एकस्मिन्
सावनेस्तेति तिथीनां चितयं यदा ।

दिक्षीपः

तदादिनचयः प्रोक्त सप्तसाहस्रिकं
फलम् ॥

दिनज्योतिः । न । आतपे ॥ १० रानि० ॥

दिनपतिः । पुं । सूर्ये ॥ दिनस्यपतिः ॥

षण्मासस्य तृतीयप्रभेदे (१५१५) ॥

दिनपातः । पुं । दिनचये ॥

दिनपिण्डः । पुं । अहर्गणे ॥

दिनप्रणीः । पुं । सूर्ये ॥

दिनवलः । पुं । पञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमै
कादशद्वादशराशिषु ॥

दिनमणिः । पुं । सूर्ये ॥ दिनस्यमणि
रिव ॥

दिनमुखम् । न । प्रभाते ॥

दिनमूर्द्धा । पुं । उदयाचले ॥

दिनयौवनम् । न । मध्याह्ने ॥

दिनांशः । पुं । प्राक्लमध्याह्नापरान्तासा
याङ्गादौ ॥

दिनादिः । पुं । प्रभाते ॥

दिनान्तः । पुं । साये । दिवावसाने ॥

दिनान्तकः । पुं । अन्यकारे ॥ दिनस्य
अन्तकः ॥

दिनावसानम् । न । सायंकाले ॥ दिन
स्यावसानोऽस्मिन् ॥

दिनिका । स्त्री । दिनभृतौ । एकदिवस
कृतकर्ममूल्ये ॥ इति शब्दमाला ॥

दिनौघः । पुं । अहर्गणे ॥

दिक्षीपः । पुं । नृपदिशेषे । रघोः

दिवस

पितरि ॥

दिवीपराट् । पुं । दिवीपे ॥ इ० वि ॥

दिवीरम् । न । गोमयच्छत्रिकायाम् ।

शिवीन्धके ॥

द्यौः । स्त्री । स्वर्गे ॥ आकाशे ॥ दी

व्यन्त्यस्याम् । दिवु० । वा० दिवेर्दिविः ।

। द्यौः दिवौ दिवः । युभ्याम् ॥

दिवम् । न । स्वर्गे ॥ आकाशे ॥ वने ॥

दीव्यन्त्यस्मिन् । दिवु० । इगपधे

भित्तकः ॥

दिवसः । पुं । न । दिने ॥ सावनादि

प्रभेदेन दिवसोपि चतुर्विधः । ना

डीषट्ठितमस्त्य सावने दिवसः स्मृ

तः ॥ चिंशांशभागार्कराशेर्दिवसः-

सौरउच्यते । चान्द्रस्तुतिथ्यवच्छिन्नो

भावधिसम्भूतः ॥ दीव्यन्त्यम् ।

दिवु० । दिवः किदित्यसच् ॥

दिवसकरः । पुं । सूर्ये ॥

दिवसमुखम् । न । प्रभाते ॥

दिवस्पतिः । पुं । वासवे । इन्द्रे ॥ दिवः

पतिः । तत्पुरुषे कृतीत्यत्र बहुलप्र

हृष्टादकृत्यपि अलुक् इति मुकुटः ।

तन्त्र । पातेर्दितिरित्युयादिसूत्रस्य

सत्त्वात् । वस्तुतस्तु । षष्ठ्याः पतिपु

चेत्तिसत्त्वविधानसामर्थ्याल्लोकवेद-

स. धारणेना बुगृह्यापितः । कक्षादि

त्वात्तः । यत्पुष्य्याः पतिपुचेत्तिस

दिवाभी

त्वमितिमुकुटेनोक्तं तत्र । तच्च इन्द्रो

धिकारात् ॥

दिवस्पृथिव्यौ । स्त्री । द्वावापृथिव्योः ॥

द्यौश्चपृथिवी च । दिवसस्पृथिव्या-

मितिदिवोदिवसादेशः ॥ दिवच-

नान्तः ॥

दिवा । अ । दिवसे ॥ दीव्यन्त्यम् । दि

वु० । कामत्ययः ॥

दिवाकरः । पुं । भास्करे । सूर्ये ॥ ऊर्क

वृक्षे ॥ दिवादिनं करोति । दिवावि

भेतिटः ॥ काके ॥ पुष्पदिशेषे ॥ इ

तिशब्दचन्द्रिका ॥

दिवाकीर्त्तिः । पुं । नापिते ॥ राघौ सु

रकर्मनिषेधत् । दिवाकीर्त्तिरस्य ॥

अन्तावसायिनि । चण्डाले ॥ दिवाच

रेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनै

रति चण्डालेषु निदमात् ॥ उलूके

॥ इतिहमचन्द्रः ॥

दिवाटनः । पुं । काके ॥

दिवातनः । चि । दिनभवे ॥

दिवान्धः । पुं । पेचकादौ ॥ यथा । दि

वान्धः प्राणिनः केचिद्रात्रावन्धास्त-

थ परे । केचिदिवा तथारात्रौ प्राणि

नस्तुल्यदृश्य इतिदेवीमाहात्म्यम् ॥

दिवान्धकी । स्त्री । कुच्छुन्द्याम् ॥

दिवान्धा । स्त्री । बह्वगुहापचिधि ॥

दिवाभीतः । पुं । कुम्भिले । चोरे ॥

दिविष

उलूके ॥ कुमुदाकरे ॥

दिवाम्भीतिः । पुं । मेचके ॥ दिवा दिव
से भीतिर्भयं यस्य ॥दिवामणिः । पुं । सूर्य ॥ दिवादिवस
स्य मणिरिव ॥

दिवामध्यम् । न । दिनार्द्धे । मध्याह्ने ॥

दिवशयः । चि । दिनेशयनकर्त्तरि ॥

दिवाशे ते स्वपितीति । ग्रीडोऽधि
करणे शेतेरित्यच् ॥

दिवास्वापः । पुं । दिननिद्रायाम् ॥ दि

वास्वापं न कुर्वीत यतोसौ स्यात्क

फावहः । ग्रीष्मवर्जेषु कालेषु दिवा

स्वापोनिषिध्यते ॥ उचितो हि दिवा

स्वापो नित्यं येषां शरीरिणाम् । वा

तादयः प्रकुप्यन्ति तेषामस्वपतां दि

वा ॥ * ॥ येषामुचितस्तानाह । व्या

यामाध्यव्यायवाहनरताक्लान्तानती

सारिणः शूलश्लासवतस्तृषापरिगता

न् हिक्कामरुत् पीडितान् । चीखा

न् चीखकफान् शिशून् मदहतान्

वृडान् रसाजीर्णिनो राशौ जागरिता

न् नरान् निरञ्जान् कामं दिवा-

स्वापयेदिति ॥

दिवास्वापाः । स्त्री । दिवान्द्रायाम् ॥

दिविः । पुं । चापखगे ॥

दिविजः । चि । स्वर्गिणे ॥

दिविषत् । पुं । देवे ॥ दिविस्वर्गे सी

दिव्यम्

दतिवर्त्तते । षट्स्त्वित्प्रत्ययव-

त्सादनेषु । सत्स्त्विति क्तिप् । ह

चुभ्याच्चेति डेरलुक् । सुषामादि-

त्वात् षत्वम् ॥

दिविष्ठः । त्रि । स्वर्गस्थे ॥

दिवी । स्त्री । उपनिहितिकाकीटे ॥

दिवेदिवे । अ । अहन्यहनि ॥

दिवोकाः । पुं । दिवौकसि ॥ द्यौरोको

यस्येति विग्रहः ॥

दिवोदासः । पुं । चन्द्रवंशीयभोमरश्च

स्मराक्षः पुत्रे । काशिराजे ॥ दिवद्व

त्यनेन तात्स्थ्याद्देवाः । तेषाम् दि

वः स्वर्गस्त्ववा दासः । दिवसश्च दासद

तिषष्ट्या अलुक् ॥

दिवोद्भवा । स्त्री । एलायाम् ॥ चि । दि

विजाते ॥

दिवौकः प्रुष्करिणी । स्त्री । तीर्थवि-

शेषे ॥

दिवौकाः । पुं । देवे ॥ द्यौः दिवि वा

ओकोयस्य । पृ० ॥ यद्वा । दिवमो-

कोयस्येत्यदन्तेन विग्रहः ॥ चातके ॥

दिव्यम् । न । लवङ्गे ॥ हरिचन्दने ॥

शपथे ॥ तद्भेदाः यथा । घटोद्विरु

दकश्चैव त्रिषं कोषश्च पञ्चमम् । षष्ठ-

श्चतष्टुलाः प्रोक्ताः सप्तमंतप्तमाष

कम् ॥ अष्टमं फलमित्युक्तं नवमं ध

र्मजं स्मृतम् । दिव्यान्तेतानि सर्वाणि

दिव्यच

निर्दिष्टानि स्वयम्भुवा ॥ गङ्गाजलस्य
 शर्पूर्वकशपथे तत्रमिथ्याकथने दो-
 षो यथा । गङ्गातोयमुपस्पृश्यमिथ्यां
 यदिवदेज्जनः । सयातिकाससूत्रञ्च
 यावद्वैब्रह्मणोवय इतिब्रह्मवैवर्त्तपुरा-
 णम् ॥ पानीयप्रभेदे ॥ यथा । दि-
 व्यञ्चतुर्विधप्रोक्तंधाराजं करकाभवम्
 । तौषारञ्चतथाहैमं तेषुधारं गुणा-
 धिकमिति ॥ पुं । गुग्गुलौ ॥ यवे ॥ आ-
 गमोक्ते भावविशेषे यथा । दिव्यस्य
 देवताप्रायः शुद्धान्तःकरणाः सदा ।
 इन्द्रातीतो वीतरागः सर्वभूतसमः-
 क्षमीति ॥ नायकविशेषे ॥ वि । चोत-
 नात्मके मनुष्यैरक्षभ्ये सर्वप्रपञ्चाती-
 ते अच्यङ्गुते अप्राकृते ॥ दिविद्यो-
 तनात्मन्यादिच्येभवः । दिविपरमे-
 व्योमिस्वस्वरूपेवाभवः । द्युप्रागपा-
 गुदक्प्रतीचोयत् ॥ मनेात्ते ॥ दि-
 विभवे ॥

दिव्यकुण्डम् । न । कामरूपे क्षोभका-
 त्रिपूर्वभागस्थे पुष्करिणी विशेषे ॥
 दिव्यगन्धः । पुं । गन्धके ॥ न । लवङ्गे ॥
 दिव्यगन्धा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥ महा-
 चञ्चुशके ॥

दिव्यगायनः । पुं । गन्धर्वे । स्वर्गगायके ॥
 दिव्यचक्षुः । पुं । सुगन्धस्यप्रभेदे ॥ म-
 र्कटे ॥ वि । अन्ये ॥ सुलोचने ॥

दिव्यसा

न । ज्ञानात्मके नेत्रे ॥

दिव्यतेजाः । स्त्री । ब्राह्मणाम् ॥

दिव्यदृष्टिः । स्त्री । निमेषशून्यायां दृ-
 ष्टौ ॥ दिव्याचासौ दृष्टिश्च ॥

दिव्यदोहदम् । न । मनोराज्यस्यसिद्ध-
 ये देवेभ्योदीयमाने द्रव्ये । उपया-
 चिते ॥ यद्दीयतेतु देवेभ्योमनोरा-
 ज्यस्यसिद्धये । उपयाचितकं दिव्यदो-
 हदंतद्विदुर्वुधाइतिहारावली ॥

दिव्यपञ्चामृतम् । न । मिलितगव्या-
 ज्यगव्यदधिगव्यक्षीरमाक्षिकशर्करा-
 रूपे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

दिव्यपुष्पः । पुं । करवीरे ॥

दिव्यपुष्पा । स्त्री । महारोणायाम् ॥

दिव्यपुष्पिका । स्त्री । लोहितवर्णाकं
 वृक्षे ॥

दिव्ययमुना । स्त्री । कामरूपे ह्रमनि-
 कायानद्याः पूर्वभागस्थेनदीविशेषे ॥

दिव्यरत्नम् । न । चिन्तामणौ ॥

दिव्यरथः । पुं । देवविमाने । व्योम-
 याने ॥

दिव्यरसः । पुं । पारदे ॥

दिव्यलता । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

दिव्यवस्त्रः । पुं । सूर्यशोभायाम् ॥ न ।
 शुभांशुके ॥ दिविभववस्त्रे ॥ वि । सु-
 न्दरवस्त्रवति ॥

दिव्यसारः । पुं । शालवृक्षे ॥

दिक्-ग्

दिव्यस्त्री । स्त्री । अप्सरः प्रभृतौ ॥

दिव्या । स्त्री । आमलक्याम् । धाव्या-
म ॥ वन्याकूर्कोटक्याम् ॥ शतावरी-
म ॥ महामेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥
स्थूलजीरके ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ ह-
रीतक्याम् ॥ पुरायाम् । गन्धव-
च्याम् ॥

दिव्यादिव्या । स्त्री । उपदेवी विशेषे ॥
दिव्योदकम् । न । आकाशजले । ख-
वारिणि ॥

दिव्योपपादुकः । वि । अमरे । निर्ज-
रे ॥ मातृपित्रादिदृष्टकारणनिरपे-
क्षा अदृष्टसहकृतेभ्योजाता ये देवा-
स्ते दिव्योपपादुका उच्यन्ते ॥ दिवि-
भवः । सुप्रागपागितियत् । उपपद्यते
। पदगतौ । लघपतपदेत्युक्त्वा ॥
दिव्यश्चासावुपपादुकस्य ॥

दिव्यौघः । पुं । गुरुविशेषे ॥

दिव्यौषधिः । स्त्री । मनःशिलायाम् ॥

दिक्-ग् । स्त्री । ककुभि । आशायाम्
। काष्ठायाम् । प्राच्यादिव्यवहारहे-
तौ । कृत्त्वैकमवधिं तस्मादिदं पूर्वञ्च
पश्चिमम् । इति देशोनिदिश्येत य-
यासादिगितिस्मृतेतिथ्युत्पत्तेः का-
र्यमाषनिमित्तकारणे ॥ साचैकानि
त्याविम्भी चेतिन्यायमतम् ॥ साद-
शधा । यथा । पूर्वा मयेयी दक्षिणाच

दिष्टिः

नैर्ऋती पश्चिमा तथा । वायवी चो-
त्तरै शानी ऊर्ध्वा चाधोदिशोदशे
तिवराहपुराणम् ॥ दिशश्चवकाश-
म् । दिशश्चतिसर्जने । ऋत्विगिस्थ्या-
दिना निपातनात् क्तिन् ॥ दिश्यते
ऽसौवा । दिशेः कर्मणि क्तिन् ॥ दन्त-
चतविशेषे ॥ दिग्दष्टे वर्तुणाकारे
इति वैजयन्ती ॥

दिशा । स्त्री । दिशि ॥ मागुरिमतेन
टाप् ॥ अस्याअङ्गारिण्यादि संज्ञा
चोक्ता । यथा । अङ्गारिणी दिग्वि-
विप्रयुक्ता यस्यांरवि स्तिष्ठतिसा प्र-
दीप्ता । प्रधूमिता यास्तितियांदिने
शः शेषाः प्रशस्ताः शुभदाश्चताः स्युः ॥
दिश्यम् । वि । दिग्भवेवस्तुनि ॥ दि-
शिभवम् । दिगादिभ्योयत् ॥ दिग-
न्तरादानीते ॥

दिष्टः । पुं । काले ॥ दारुहरिद्रायाम्
॥ न । भाग्ये । दैवे । भागधेये ॥ त्रि-
आदिष्टे । उपदिष्टे ॥ दिशति । दि-
शश्चतिसर्जने । क्तिच्क्तीच संज्ञाया
मितिक्तः ॥ दत्ते ॥

दिष्टान्तः । पुं । अरण्ये ॥ दिष्टस्य दैवस्य
अन्तः ॥

दिष्टिः । स्त्री । मुदि । हर्षे ॥ माने ॥
परिमाणे ॥ दिशति । दिशः । क्तिच्-
क्तीचेतिक्तिच् ॥

दीक्षा

दिष्वा । अ । हर्षे ॥ मङ्गले ॥ भाग्येने
त्यर्थे ॥ देशनम् । दिशं । सं० किप्
। दिशं स्थायति वा । स्थे ष्यै शब्दस
ङ्घातयोः । किप् । टुत्वम् । संज्ञा
पूर्वकत्वाज्जश्वत्वं ॥ यद्वा । दिशति
। अघ्न्यादिभ्यश्चेति यक् ॥

दिष्णुः । चि । दातरि ॥

दीक्षणीया । स्त्री । इष्टिप्रभेदे । सौ
मिक्याम् ॥

दीक्षा । स्त्री । नियमे ॥ य० । एताश्चा
न्यास्य सेवेत दीक्षा विप्रो वनेवस
न्निति ॥ गुरुमुखात् स्वेष्टदेवस्यमन्त्र
ग्रहे ॥ क्रियावर्षकलास्यर्षवाग्दृष्ट्या
नस संज्ञकाः । दीक्षा मोक्षप्रदा देवि
सप्तधा परिकीर्तिताः ॥ दीक्षाच द्वि
विधा प्रोक्ता बाह्याभ्यन्तरभेदतः
। क्रियादीक्षामवेद्याद्यावेधाख्याभ्य
न्तरीभवेत् ॥ दिव्यभावप्रदानाञ्च
क्षालनात् किल्बिषस्य च । दीक्षेति
कथिता सङ्गि भववन्धविमोचनी ॥
दीयते सकलंदेवि गुरवे प्राणसंयुत
म् । धनं तच्च सुवर्णादिपट्टवस्त्रसमु
च्चयम् ॥ चयं प्राप्नोति सङ्गावान्ना
नापापसमुच्चयः । तस्माद्दीक्षेतिना
मास्याः सर्वशास्त्रेषु सुव्रते ॥ दीयते
विमलं ज्ञानं चीयते कर्मवासना । ते
न दीक्षेति सा प्रोक्ता मुतिभिर्धर्मको

दीक्षिति

विदैः ॥ क्रियाविशेषे ॥ दीक्षाचतु
तीयं जन्म ब्राह्मणादेः । यथाहमनुः ।
मातुरग्रेधिजननं द्वितीयं मौञ्जिव-
न्धने । तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य
श्रुतिचोदनादिति ॥

दीक्षागुरुः । पुं । मन्त्राद्युपदेशकर्त्तरि
। देशिके ॥

दीक्षान्तः । पुं । अवभृथे ॥ प्रधानया
गोदीक्षा तस्याग्रन्तः समापको योऽ
परोयज्ञोन्यूनत्वादिदोषशान्त्यर्थं प्र
धानयागस्य पूरणार्थं प्रतिष्ठार्थं क्रिय
ते सोऽवभृथो दीक्षान्तोप्युच्यते ॥

दीक्षितः । चि । संजातदीक्षे । स्वीकृ
तदीक्षे ॥ य० । अदीक्षितो हि मर
णे रौरवं नरकं व्रजेत् । तस्माद्दी-
क्षां प्रयत्नेन सदा कुर्याच्चतान्त्रिका
दिति ॥ अपिच । अदीक्षितस्य मर
णं रौद्रवायप्रकल्पते । न पूजाद्यधि
कारोस्ति विना दीक्षां वरानने इति
॥ दीक्षणीयेष्टिकृति ॥ सोमपानाध्व
रान्विते । सोमपानवतियागे आदे
ष्टरि ॥ दीक्षते स्म । दीक्षमौण्ड्ये
ज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । गत्य
र्थेति क्तः ॥ यद्वा । दीक्षासंजाताऽस्य
। ता० इतच् ॥ अवाच्यो दीक्षितो
नास्त्रायवीयानपियो भवेत् । भोभव
त्पूर्वकत्वेन मभि भाषेत धर्मविदि-

दीना

तिमनुः ॥ काम्पिल्लनगरस्थयज्ञदत्त
नामकेविप्रे ॥ सचकाशीखण्डे प्र-
सिद्धः ॥

दीक्षिता । पुं । सोमयागाद्ये ॥ दीक्ष
ते तच्छीलः । दीक्ष० । तन् । हृद
दीपदीक्षश्चेति युज्ज ॥

दीक्षितायनी । स्त्री । काम्पिल्लनगर-
स्थदीक्षितनामकविप्रस्यपत्न्याम् ॥

दीदिविः । पुं । धिषणे । दृहस्पतौ ॥ पुं
। न । अन्ने ॥ दीव्यन्त्यनेन । दिवु०
। दिवोदेदीर्घश्चाभ्यासस्य त्यागादि-
कः क्विन् । कित्वाद्गुणाभावः । गोपा
मृतस्य दीर्घाविति मन्वेतु द्योतमा
नमित्यर्थः ॥

दीधितिः । स्त्री । किरणे ॥ दीधीते दी-
प्यते । दीधीङ् दीप्तिदेवन्योः । क्ति
च् । तितुचेतीणि घेधस्तुन । अग्रहा
दीनामिति वार्त्तिकात् । यीवर्णयो-
रितीकारलोपः ॥

दीनः । वि । दुर्गते । दरिद्रे ॥ भीते ॥
शोचे ॥ दीयते स्म । दीङ् चये । ग
च्यर्थेति क्तः । स्वाद्यञ्चोदितः । ओ
दितश्चेति नत्वम् ॥ यद्वा । इण्सिज्
जिदीङ् इति नक् ॥ न । तगरपुष्पे ॥
इति राजनिर्घण्टः ॥

दीननाथः । वि । दरिद्रजनभर्त्तरि ॥

दीना । स्त्री । मूषिकायाम् । मूँसी इ

दीपः

तिभाषा ॥

दीनारः । पुं । स्वर्णभूषणे ॥ मुद्रायाम्
। व्यावहारिकरूपके । रुप्या इति
भाषा ॥ निष्कपरिमाणे ॥ सुवर्णकर्ष
द्वये ॥ सम्यग् व्यवहारार्थं मानवस्तु
नि ॥ द्वाविंशद्रक्तिकापरिमिते का
ञ्चने ॥ दीयते । दीङ्० । दीङ्गेन
ट् चेत्त्यारन् ॥

दीपः । पुं । वर्त्तस्थज्वलदग्निशिखाया
म् । प्रदीपे । कज्जलध्वजे । गृहम
णौ ॥ घृततैलञ्च दीपार्थं स्नेहान्यन्या
निवर्जयेत् ॥ इति वक्रिपुराणम् ॥
दीपनिर्वापणात् पुंसः कुष्माण्डच्छे-
दनात् स्त्रियः । अचिरेणैव काले
नवंशनाशो भवेद् ध्रुवम् ॥ नैव नि-
र्वापयेद्दीपं देवार्थमुपकल्पितम् ।
दीपहर्त्ता भवेदन्यः काशो निर्वापको
भवेत् ॥ इति कालिकापुराणम् ॥
कोषजं रोमजं वस्त्रं वर्त्तिकार्यं न-
चाददेत् । नमि श्रीकृत्त्य दद्यात्तु
दीपे स्नेहान्घृतादिकान् ॥ कृत्वा-
मि श्रीकृतं स्नेहं तामिस्रं नरकं व्रजे-
त् । वसामज्जास्थिनिर्वासैः स्नेहैः प्रा-
ण्यङ्गसम्भवैः । प्रदीपं नैव कुर्यात्तु
कृत्वा पङ्केविषीदतीतिका० पु० ॥

दीप्यते ऽनेन वा । दीपो दीप्तौ ।

इगुपधत्वात् कः । घञ्वा । अच् ॥

दीपकः

दीपकः । पुं । दीपे । स्नेहाशे । दीपा इति
 दीवा इति च भाषा ॥ खग्राहिखगे ।
 वाज इति सिकरा इति च भाषा ॥ यमा
 न्याम् ॥ लोचमस्तके ॥ मावावृत्तवि
 शेषे । य० । तुरगैकमुपधाय मुनरेन्द्र
 मवधाय । इह दीपक मवेहिलघुम
 न्तमवधेहि ॥ यथा । क्षणमात्रमति
 वल्गुजगदेतदतिफल्गु । धनलोभमप
 ह्नाय नमपद्मनयनाय ॥ रागविशेषे
 ॥ न । कुङ्कुमे ॥ इति शब्दर
 त्नावली ॥ वामलङ्कारे ॥ सकृद्दृ
 त्तिस्तु धर्मस्तु प्रकृताप्रकृतात्मनाम्
 । सैव क्रियासु वल्लीषु कारकस्येति दी
 पकम् ॥ प्राकरणिकानां मर्यात् उप
 मानोपमेयानां धर्मः क्रियादिरेक वा
 रमेव यदुपादीयते तदेकस्यैव सम
 स्तवाक्यदीपनः दीपकम् ॥ यथा । कि
 वशां धणं खात्राणं फणमणी केस
 राइं सीहाणम् । कुलवालित्राणं थ
 णा कुत्तोधिप्यन्ति अमुत्राणम् ॥ कृप
 णानां धनं नागानां फणमणिः केस
 राणिसिंहानाम् । कुलपालिकानां
 स्तनाः कुतः स्पृश्यन्ते अमृतानामि
 तिसंस्तृतम् ॥ अवाप्तानामिति स
 कलषष्यन्तविशेषणम् । अववर्ण्य
 त्वेन प्रकृतानां कुलवधूस्तनानां तदु
 पमानत्वेन प्रकृतानामन्येषांच कुतः

दीपध्व

स्पृश्यन्त इति सकृद्दुर्मोपादानादीप-
 कालङ्कारः ॥ ६५ ॥ कारकस्य च वल्ली
 षु क्रियासु सकृद्दृतिर्दीपकम् । यथा
 । स्विद्यति कूणति वेक्षति विचलति
 निमिषति विलोकयति तिर्यक् । अ
 न्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरि
 णयावधूः शयने ॥ स्विद्यति स्वेदं भज
 ते । कूणति सङ्कोचमालम्बते । वेक्ष
 ति परिवृत्त्य श्रेते । विचलति विशेष
 तश्च चलाभवति । निमिषति निद्राव्या
 जेन नेचेमुद्रयति । अन्तर्नन्दति हृष्य
 ति नवोदात्तेन वाह्यते । हर्षा प्रकाश
 नात् । अतएव चुम्बितुमिच्छति नतु
 चुम्बतीत्यनेकासु क्रियासु वधूरूप
 कर्तृकारकस्य सकृद्दृतिरित्यर्थः ॥ अ
 पि च । वदन्ति वर्यावर्ण्यानां धर्मै
 क्यं दीपकं बुधाः । मदेन भातिकलभः
 प्रतापेन महीपतिः ॥ दीपयति । दी
 पी दीप्तौ । गृह्यन्तः । गृह्यन् ॥ चि ।
 दीपे कुशले ॥ आ० कन् ॥ दीप्ति-
 कारके । भासके ॥
 दीपकूपी । स्त्री । दीपवर्त्त्याम् । तैल
 माल्याम् । पलीता इति वत्ती इति
 च भाषा ॥
 दीपखोरी । स्त्री । दीपकूप्याम् ॥ इति
 शब्दमाला ॥
 दीपध्वजः । पुं । कज्जले ॥ इति जटा

दीपकः

दीपकः। पुं। दीपे। स्नेहाशे। दीपाइति
 दीवा इति च भाषा ॥ खगग्राहिखगे।
 वाजइतिसिकरा इति च भाषा ॥ यमा
 न्याम् ॥ लोचमस्तके ॥ मावावृत्तिवि
 शेषे। य०। तुरगैकमुपधाय मुनरेन्द्र
 मवधाय। इहदीपक मवेहिलघुम
 न्तमवधेहि ॥ यथा। क्षणमात्रमति
 वल्गुजगदेतदतिफल्गु। धनलोभमप
 ह्नाय नमपद्मनयनाय ॥ रागविशेषे
 ॥ न। कुङ्कुमे ॥ इतिशब्दर
 त्नावलो ॥ वागलङ्कारे ॥ सकृद्वृ
 त्तिस्तु धर्मस्तु प्रकृताप्रकृतात्मनाम्
 । सैवक्रियासुवह्नीषु कारकस्येतिदी
 पकम् ॥ प्राकरणिकानां मर्यात् उप
 मानोपमेयानां धर्मः क्रियादिरेक वा
 रमेवयदुपादीयते तदेकस्यैव सम
 स्तवाक्यदीपन। दीपकम् ॥ यथा। कि
 षणाणं धणं शाआणं फणमणी केस
 राइं सोहाणम्। कुलवालिआणं थ
 णा कुत्तोधिप्पन्ति अमुआणम् ॥ कृप
 णानांधनं नागानां फणामणिः केस
 राणिसिंहानाम्। कुलपालिकानां
 स्तनाः कुतः स्पृश्यन्ते असृतानामि
 तिसंस्कृतम् ॥ अत्रासृतानामिति स
 कलषष्यन्तविशेषणम्। अत्रवर्ण्य
 च्छेन प्रकृतानां कुलवधूस्तनानां तदु
 पमानत्वेन प्रकृतानामन्येषांचकुतः

दीपध्व

स्पृश्यन्त इतिसकृदुर्मापादानादीप-
 कालङ्कारः ॥ ६५ ॥ कारकस्य च वह्नी
 षु क्रियासु सकृद्वृत्तिर्दीपकम्। यथा
 । स्विद्यति कूणति वेक्षति विचलति
 निमिषति विलोकयति तिर्यक्। अ
 न्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरि
 णयावधूः शयने ॥ स्विद्यति स्वेदंभज
 ते। कूणति सङ्कोचमालम्बते। वेक्ष
 तिपरिवृत्त्यशेते। विचलतिविशेष
 तश्चञ्चलाभवति। निमिषति निद्राव्या
 जेन नेत्रेमुद्रयति। अन्तर्नन्दति हृष्य
 ति नवोढात्त्वेन वाह्यतोहर्षाप्रकाश
 नात्। अतएवचुम्बितुमिच्छति नतु
 चुम्बतीत्यनेकासुक्रियासु वधूरूप
 कर्तृकारकस्यसकृद्वृत्तिरित्यर्थः ॥ अ
 पिच। वदन्तिवर्ण्यवर्णानां धर्मे-
 क्यं दीपकंवुधाः। मदेनभातिकलभः
 प्रतापेनमहीपतिः ॥ दीपयति। दी
 पीदीप्तौ। गद्यन्तः। खुल् ॥ चि।
 दीपेकुशले ॥ आ० कन् ॥ दीप्ति-
 कारके। भासके ॥
 दीपकूपी। स्त्री। दीपवर्त्त्याम्। तैल
 माल्याम्। पलीता इतिवची इति
 च भाषा ॥
 दीपखोरी। स्त्री। दीपकूप्याम् ॥ इति
 शब्दमाला ॥
 दीपध्वजः। पुं। कज्जले ॥ इतिजटा

दीपल

धरः ॥

दीपनः । पुं । कासमर्द्धे ॥ पलाण्डौ ॥
मयूरशिखायाम् ॥ शालिचशके ॥
न । तगरमूले ॥ कुङ्कुमे ॥ त्रि ।
दीपयितरि ॥

दीपनी । स्त्री । पाठायाम् ॥ मेथिका
याम् ॥ यवान्याम् ॥

दीपनीयः । पुं । यवान्याम् ॥ औषध-
वर्गविशेषे ॥ यथा । पिप्पली पिप्प-
लीमूलं चयचित्रकनागरम् । दीप-
नीयः स्मृतो वर्गः कफानिलगदाप-
हः इतिचक्रदत्तः ॥ त्रि । दीपन-
योग्ये ॥

दीपपुष्पः । पुं । चम्पकवृक्षे ॥

दीपमाला । स्त्री । दीपशृङ्खलायाम् ।
दीपाल्याम् ॥ दीपानां माला ॥
दीपमालिका । स्त्री । दीपान्विताया
ममावास्यायाम् । दीपाल्याम् । यच्च
रात्रौ ॥ दीपमालैव । स्वा० कः । इ-
त्थम् ॥

दीपलक्षणम् । न । प्रज्वलितदीपस्य-
शुभाशुभफलाय तत्स्वरूपनिरूपणे
॥ तत्राशुभफलम् । वामावर्त्ते । मलि-
नकिरणः सस्फुल्लिङ्गोऽल्पमूर्त्तिः क्षि-
प्रनाशं ब्रजति विमलस्नेहवर्त्यन्वि-
तोपि । दीपः पापं कथयति फलं श-
ब्दवान् वेपनश्च व्याकीर्णार्चिर्विशल-

दीपाग्निः

भमश्च दृश्य नाशं प्रयाति ॥ १ ॥ शु-

भल० । दीपः संहतमूर्त्तिरायततनु-
निर्वेपनो दीप्तिमान् निःशब्दो रुचि-
रः प्रदक्षिणगतिर्वैदूर्यहेमद्युतिः ।
लक्ष्मीक्षिप्रमभिव्यनक्ति सुचिरं य-
श्चोद्यतं दीप्यते शेषलक्षणं मग्नि-
लक्षणसमं योज्यं यथायुक्तितः ॥ इ-
ति वाराह्याम् ८१ ॥

दीपवती । स्त्री । कामाख्यायां नदीवि-
शेषे ॥ यथा । एषाचहिमवज्जाता
छिन्दन्ती दीपवत् तमः । तेन देव-
मनुष्येषु नदीदीपवती स्मृतेति
कालिकापुराणम् ॥

दीपवृक्षः । पुं । दीपाधारे । दीपतरौ
। दीवट इतिभाषा ॥ यथा । दीप-
वृक्षाश्च कर्त्तव्या स्तौजसाद्यैश्चभैरव-
। वृक्षेषु दीपोदातव्यो नतुभूमौ क-
दाचन ॥ सर्वसहावसुमती सहते न-
त्विदं दयम् । अकार्यपादघातश्च दी-
पतापंतथैवच । तस्माद्यथातु पृथि-
वी तापनाप्नोति वैतथा ॥ दीपंदहा-
न् महादेव्यै अन्येभ्योपिच भैरवेति ॥

दीपवृक्षकः । पुं । दीपवृक्षे ॥

दीपशिखा । स्त्री । प्रदीपज्वालायाम् ॥
दीपशृङ्खला । स्त्री । दीपमालिका-
याम् ॥

दीपाग्निः । पुं । अर्कनिष्कासनाय वज्रि-

दीपिका

विशेषे ॥ यथा । द्वाभ्यां तस्य चतुर्थी
भ्यां योमि दीपाग्निरुच्यते । तस्यका
ष्ठस्येत्यर्थः ॥

दीपान्विता । स्त्री । दीपाल्याम् ॥ सा
च मुख्यचान्द्रेणाश्विनस्य । गौणचा
न्द्रेण कार्तिकस्यामावास्या । यथा । ये
यं दीपान्विता राजन् ख्याता पञ्चद
शीभुवि । तस्यांदद्या रुचे इत्तं पि
तृणां वैमहालये ॥ तत्र कर्मणि यथा
। प्रदोषसमये खच्छीं पूजयित्वा
यथाक्रमम् । दीपवत्त्वा स्तथाकार्यं
भक्त्या देवगृहेष्वपि ॥ चतुष्पथे श्रम
शानेषु नदीपर्वतसानुषु । वृक्षमूले
षु गोष्ठेषु चत्तरेषु गृहेषु च ॥ वस्त्रैः
पुष्पैः शोभितस्थाः क्रयविक्रयभूमयः
। दीपमालापरिचिप्ते प्रदोषे तदन
न्तरम् ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा दौ
विभाज्य च दुभुक्षितान् । अलङ्कृते
न भोक्तव्यं न वस्त्रोपशोभिना ॥
स्निग्धैर्मुग्धैर्विदग्धैश्च वान्धवैर्भृत
कैः सहेति ॥ पश्यान्मुखराचिकाम् ॥

दीपाली । स्त्री । दीपान्वितायाममा
याम् । यच्च रात्री । दिवाली इति
भाषा ॥ दीपमालायाम् ॥

दीपिका । स्त्री । प्रकाशिकायाम् ॥ अ
न्यविशेषे ॥ हिलोलरागस्य रागिण्या
म् ॥ प्रदोषकाले गृहसम्प्रविष्टा प्र

दीपाचः

दीपहस्ता ऽरुणगात्रवस्त्रा । सीमन्त
सिन्दूरविराजमाना सुरक्तमाल्या-
किल दीपिकेयमिति ध्यानम् ॥ गान
कालः सायाह्नः ॥

दीपितः । चि । प्रकाशिते ॥ उज्ज्वलि
ते । निखारा इति भाषा ॥ मण्डिते ॥

दीपिता । चि । दीप्तिकर्त्तरि ॥

दीपोत्सवः । पुं । दीपान्विताया म
मायाम् ॥

दीप्तः । पुं । निम्बूके ॥ सिंहे ॥ न । स्व
र्णे ॥ हिङ्गुनि ॥ चि । ज्वलिते ॥ द
ग्धे ॥ निर्भासिते ॥ दीप्तिमति ॥ दी
प्यतेस्स । दीपो दीप्तौ । क्तः । श्री
दितो निष्ठाया मिति नेट् ॥

दीप्तकम् । न । स्वर्णे ॥

दीप्तजिह्वा । स्त्री । उत्कामुख्याम् ॥
दीप्ता ज्वलन्ती जिह्वा यस्याः । शि
वानां वाशितेन जिह्वा ज्वलतीति
प्रसिद्धिः ॥

दीप्तपिङ्गलः । पुं । सिंहे ॥

दीप्तरसः । पुं । किञ्चुलुके ॥

दीप्तलोचनः । पुं । विडाले ॥

दीप्तलोहम् । न । कांस्थे ॥

दीप्ता । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । अग्नि
शिखौषधौ ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ सा
तलायाम् ॥

दीपाचः । पुं । मार्जारे ॥

दीयमा

दीप्ताग्निः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ चि ।

तीक्ष्णजठरानल्युक्ते ॥

दीप्ताङ्गः । पुं । मयूरे ॥

दीप्तिः । स्त्री । प्रभायाम् । क्वचि ।

त्विषि ॥ प्रभाप्रसरे ॥ दीप्यते ऽ नया

। दीपी० क्तिन्नावादिभ्यः ॥ वाणवे

गस्यतीव्रतायाम् ॥ स्त्रियाः अयत्नज-

गुणे ॥ कान्तिरेव वयोभोगदेशका

लगुणादिभिः । उद्दीपितातिविस्तरा

रं प्राप्ताचेदीप्तिरुच्यते ॥ लाक्षायाम्

॥ कांस्थे ॥

दीप्तिकः । पुं । दुग्धपाषाणवृक्षे ॥

दीप्तोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ॥

दीप्यः । पुं । यमान्यम् ॥ लोचमस्तके

॥ जीरके ॥ न । शुभ्रजीरे ॥ दीपन

म् । दीपी० भावे घञ् ॥ दीपेसा

धुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥ चि । दी

पीये ॥ दीपायहितम् । अपूपादि

त्वात् पक्षेयत् ॥

दीप्यकः । पुं । अलङ्कारे ॥ यमान्याम्

॥ लोचमस्तके ॥ न । अजमोदायाम्

॥ यवान्याम् ॥ बर्हिचूडायाम् । रुद्र

जटेति गौडभाषा ॥

दीप्यमानः । चि । प्रकाशमाने ॥

दीप्या । स्त्री । यवान्याम् ॥

दीप्रः । चि । दोप्तिमति ॥

दीयमानः । चि । वर्त्तमानदानसम्ब

दीर्घको

न्धिवस्तुनि ॥

दीर्घः । पुं । लताशालवृक्षे ॥ इत्कटे

॥ रामशरे ॥ उष्ट्रे ॥ द्विमात्रवर्णे ।

गुरुवर्णे ॥ चि । आयते ॥ दृणाति ।

द्विदारणे । बाहुलकाद्घञ् ॥

दीर्घकणा । स्त्री । गौरजीरके ॥

दीर्घकण्टकः । पुं । ववुरे ॥

दीर्घकण्ठः । पुं । वके ॥

दीर्घकन्दकम् । न । मूलके ॥

दीर्घकन्दिका । स्त्री । मुषल्याम् ॥

दीर्घकन्धरः । पुं । वकपक्षिणि ॥

दीर्घकाण्डः । पुं । गुण्डतृणे । त्रिको

णके ॥

दीर्घकाण्डा । स्त्री । तित्ताङ्गायाम् ॥

दीर्घकीलः । पुं । } अङ्कोठवृक्षे नि

दीर्घकीलकः । पुं । } कोचके ॥

दीर्घकूरकम् । न । आन्ध्रदेशोद्भवेषा

स्त्रिविशेषे । राजान्ने । धान्यश्रेष्ठे ॥

दीर्घकेशः । पुं । भस्तूके ॥ चि । आय-

तकचे ॥

दीर्घकोशा । स्त्री । दुर्नामायाम् ॥

दीर्घःकोशोयस्याः ॥

दीर्घकोशिका । स्त्री । दुर्नामायाम् ।

जिनुक् इति गौडभाषा प्रसिद्धे ज

लजन्तुविशेषे । सीपी इति देशभाषा ॥

दीर्घःकोशोयस्याः । जातेरिति ङीष्

। संचायां कन् । केण इति ह्रस्वः ॥

दीर्घद

दीर्घकोषा । स्त्री । } दीर्घकोशि
दीर्घकोषिका । स्त्री । } कायाम् ॥
प्रक्रियापूर्ववत् ॥

दीर्घगतिः । पुं । उष्ट्रे ॥ इ०रानि० ॥
दीर्घग्रन्थिः । पुं । गजपिप्पल्याम् ॥
दीर्घग्रीवः । पुं । उष्ट्रे ॥ दीर्घा ग्रीवा य
स्य सः ॥ नीलकौम्बे । अतिजागरे ॥
दीर्घघाटिकः । पुं । उष्ट्रे ॥ इतिशब्द
माला ॥

दीर्घच्छदः । पुं । इक्षौ ॥ दीर्घा श्च
दा यस्य सः ॥

दीर्घजङ्गलः । पुं । भङ्गानमत्ये ॥
दीर्घजङ्घः । पुं । वके ॥ उष्ट्रे ॥ चि ।
दीर्घप्रसृतावति ॥

दीर्घजिह्वः । पुं । सर्पे ॥
दीर्घतरुः । पुं । ताले ॥
दीर्घतिमिषा । स्त्री । कर्कश्याम् ॥

दीर्घतुण्डा । स्त्री । कुच्छुन्दर्याम् ॥
दीर्घटः । पुं । पल्लवाहे ॥
दीर्घदण्डः । पुं । एरण्डवृक्षे ॥ शुक्ले
रण्डे ॥

दीर्घदण्डी । स्त्री । गोरक्ष्याम् ॥
दीर्घदर्शी । पुं । पण्डिते । विदुषि ॥
गृध्रे ॥ भल्लूके ॥ चि । दूरदर्शके ॥
आगामिकार्ये ॥ दीर्घं दीर्घाद्वा
पश्यति । दृशिर्० । शब्दादिच्चात्
णिनिः । सुपीति वा ॥

दीर्घप

दीर्घदृष्टिः । पुं । दीर्घदर्शिनि ॥ दूरा
वलोकनाय यन्त्रविशेषे । दूरवीक्ष
णे ॥ दीर्घादृष्टिर्यस्य येन वा ॥

दीर्घद्रुः । पुं । तालवृक्षे ॥
दीर्घद्रुमः । पुं । शाल्मलिदृक्षे ॥
दीर्घनादः । पुं । शङ्खे ॥
दीर्घनालः । पुं । यावनाले ॥ दत्तगुण्डे
॥ न । दीर्घरोहिषके ॥

दीर्घनिद्रा । स्त्री । मरणे ॥ अनया नि
द्रया राजन् दीर्घनिद्राभविष्यति ॥

दीर्घपक्षः । पुं । कलिङ्गे । धूम्याटखगे ॥
दीर्घपटोलिका । स्त्री । धुंदुल इति
गौडभाषाप्रसिद्धे खताफलविशेषे ॥

दीर्घपत्रः । पुं । जलजमधूलके ॥ र-
सेनभेदे । राजपलाण्डौ ॥ विष्णुक
न्दे ॥ हरिदर्भे ॥ कुन्दरे ॥ ताले ॥
कुपीलौ ॥

दीर्घपत्रकः । पुं । एरण्डे ॥ रक्तलशुने
॥ द्विज्जले ॥ वेतसे ॥ करवीरवृक्षे
॥ जलजमधूके ॥ लशुने ॥ दीर्घा
णि पत्राणि यस्य सः । स्वार्थेकः ॥

दीर्घपत्रा । स्त्री । अल्पजम्बूवृक्षे ॥
शालपत्र्याम् ॥ चञ्चाम् । चैचूशा
के ॥ चित्रपर्णिकायाम् ॥ केतक्याम्
॥ गन्धपत्रायाम् ॥ डोडीचुपे ॥ दी
र्घाणि पत्राणि यस्याः ॥

दीर्घपत्रिका । स्त्री । दत्तकुमार्याम् ॥

दीर्घर

शालपण्याम् ॥ श्वेतवचायाम् ॥

दीर्घपत्नी । स्त्री । पलाशीलतायाम्

॥ मन्नाचक्षुशके ॥

दीर्घपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

दीर्घपल्लवः । पुं । शणवृक्षे ॥ न । आयतच्छदे ॥ त्रि । दीर्घच्छदवति ॥

दीर्घपात् । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

दीर्घपादः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥ दीर्घापादौयस्य ॥

दीर्घपादपः । पुं । ताले ॥ पूगे ॥

दीर्घपृष्ठः । पुं । सर्पे ॥ दीर्घपृष्ठमस्य ॥

दीर्घफलः । पुं । आरग्वधे ॥ दीर्घाणिकलान्यस्य ॥

दीर्घफलकः । पुं । अगस्त्यवृक्षे ॥

दीर्घफला । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् ॥ जतुकायाम् ॥

दीर्घमारुतः । पुं । हस्तिनि ॥ दीर्घमारुतोवायुर्यस्य ॥

दीर्घमूलः । पुं । मेरुतलतायाम् ॥ विल्वान्तरवृक्षे ॥ न । लामज्जके ॥

दीर्घमूलकम् । न । मूलके ।

दीर्घमूला । स्त्री । शालपर्ण्याम् ॥ श्यामलतायाम् ॥ दीर्घमूलं यस्याः ॥

दीर्घमूली । स्त्री । दुरालभयाम् ॥

दीर्घरदः । पुं । शूकरे ॥ दीर्घैरदौयस्य ॥ त्रि । आयतदन्ते ॥

दीर्घरसनः । पुं । सर्पे ॥ दीर्घारसना

दीर्घस

जिह्वायस्यसः ॥

दीर्घरागा । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

दीर्घरात्रम् । न । चिरकाले ॥

दीर्घरोमा । पुं । भल्लूके ॥

दीर्घरोहिषकम् । न । कत्तृणविशेषे । दृढकाण्डे ॥

दीर्घवंशः । पुं । नले ॥ आयते कुले । तृणध्वजे च ॥

दीर्घवक्रः । पुं । हस्तिनि ॥

दीर्घवल्ली । स्त्री । पलाश्याम् ॥ पातालगरुडीलतायाम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ आयतायां लतायाम् ॥

दीर्घवाला । स्त्री । चमर्याम् ॥

दीर्घवृन्तः । पुं । श्योनाकद्रुमे ॥ दीर्घवृन्तमस्य ॥

दीर्घवृन्तकः । पुं । श्योनाकप्रभेदे ॥

दीर्घवृन्ता । स्त्री । इन्द्रचिर्भिष्याम् ॥

दीर्घवृत्तिका । स्त्री । एलापर्ण्याम् ॥

दीर्घशरः । पुं । यावनाले ॥

दीर्घशाखः । पुं । शणवृक्षे ॥ शालवृक्षे ॥

दीर्घशाखिका । स्त्री । नीलाश्लीक्षुपे ॥

दीर्घशिम्विकः । पुं । क्षवे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

दीर्घशूकः । पुं । शालेर्जात्यन्तरे ॥

दीर्घशूककम् । न । राजान्ने ॥

दीर्घसत्रम् । न । यज्ञविशेषे ॥ तीर्थविशेषे ॥

दीर्घायुः

दीर्घसुरतः । पुं । कुक्कुरे । शुनि ॥

दीर्घसुरतमैयुनमस्य ॥

दीर्घसूत्रः । चि । चिरक्रिये । दीर्घका

लेन क्रियानुष्ठातरि ॥ दीर्घसूत्रव्य

वस्थायस्य ॥ अदीर्घसूत्रश्च भवेत् स

र्वकर्मसु पार्थिवः । दीर्घसूत्रस्य नृ

पतेः कर्महानि ध्रुवं भवेत् ॥ रागे

द्वेषे च कामे च द्रोहे पापे च कर्म-

णि । अप्रिये चैव कर्तव्ये दीर्घसूत्र

श्च शस्यते इति मत्स्यपुराणम् ॥ न

। विस्तृततन्तौ ॥

दीर्घसूत्री । चि । दीर्घसूत्रे । नि-

रन्तरशङ्कासहस्रकवलितान्तःकरण-

त्वेनातिमन्यरप्रवृत्तौ । यदद्यकर्त्त

व्यं तन्मासेनापि करोति न वेत्येवं-

शीले ॥

दीर्घसोमः । पुं । सोमयागविशेषे ॥

दीर्घस्कन्धः । पुं । तालवृक्षे ॥

दीर्घा । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ दीर्घप्र

माणायाङ्गवि ॥

दीर्घाध्वगः । पुं । लेखहारे । धाउडि

या० इति गौडभाषा ॥ उष्ट्रे ॥

दीर्घायुधः । पुं । कुन्तास्त्रे ॥ दीर्घश्वा

सावायुधश्च ॥ शूकरे ॥ दीर्घआयु

धोऽस्य ॥

दीर्घायुष्यः । पुं । श्वेतमन्दारके ॥

दीर्घायुः । पुं । शाल्मलिद्रुमे ॥ वाय-

दुःखम्

से ॥ जीवकवृक्षे ॥ मार्कण्डेयमुनौ

॥ चि । आयुष्मति । चिरजीविनि ॥

दीर्घमायुर्यस्य ॥

दीर्घालर्कः । पुं । श्वेतमन्दारे ॥

दीर्घिका । स्त्री । वाप्याम् । अधिकाय

तायांचतुरस्त्रायां वाप्याम् ॥ त्रिश

तधनुः परिमिते जलाशये इति गौ

डाः ॥ दीर्घैव । संज्ञायांकन् ॥

दीर्घिमा । पुं । दीर्घत्वे ॥ दीर्घस्य भा

वः । इमनिच् ॥

दीर्घैर्वाहः । पुं । डङ्ग्याम् ॥ इ० रानि० ॥

दीर्घः । चि । विदारिते ॥ भीते ॥

दीविः । पुं । किकीदिवौ ॥

दुःकूलः । पुं । चारनामगन्धद्वये ॥

दुःखम् । न । संसारे ॥ मनोधर्मविशे

षे ॥ न्यायमते आत्मगुणभेदे ॥ त

त् अधर्मजन्यं सत्तत्तां प्रतिकूलमि

ति भा० प० ॥ पीडायाम् । वाधा

याम् । कष्टे । सर्वेषां प्रतिकूलवेदनी

ये ॥ वाधनालक्षणं दुःखम् । २१ ॥

वाधनापीडा तदेव लक्षणं स्वरूपं य

स्य । तथाचानुभवसिद्धदुःखत्वजाति

रेवलक्षणं शरीरेन्द्रियार्थेषु दुःखसा

धनत्वात् । सुखे च दुःखानुषङ्गात् दुः

खव्यवहारो गौण इति । वस्तुतेऽ

सत्स्वरूपेचित्तस्वराजसे परिणा

मे वाधनालक्षणे ॥ तद्दुःखं विविध

दुःखम्

म् । आध्यात्मिकं शरीरं मानसञ्च
व्याधिरशात् कामादिवशाच्च भवति
। आधिभौतिकं व्याघादिजनितम् ॥
आधिदैविकं ग्रहपीडादिजनितम् ॥
* ॥ अधर्मसाधारणकारणके प्रति
कूलवेदनीये ॥ निरुपाधिद्वेषविषयी
भूताचित्तवृत्तिरधर्मासाधारणकार-
णिकादुःखम् ॥ इष्टवियोगानिष्टसं-
योगजे अध्यात्मादिनिमित्ते ॥ ता-
त्कालिक्यां पीडायाम् ॥ रजसि ॥ न
दुःखं पञ्चभिः सह ॥ दुष्टानि खान्य-
स्मिन् ॥ यद्वा । दुर्निन्दितं खनति ।
खनु० । अन्ये० डः ॥ यद्वा । दुःखय-
ति । सुखदुःखतत् क्रियायाम् । चु०
। पचाद्यच् ॥ दुःखं चित्तस्य रागजः प-
रिणामो बाधनालक्षणः यद्वाधात् प्रा-
णिनस्तदपघाताय प्रवर्तन्ते ॥

दुःखग्रामः । पुं । संसारे ॥

दुःखत्रयम् । न । आध्यात्मिकाधिभौ-
तिकाधिदैविकस्वरूपे ॥ तत्राध्या-
त्मिकं द्विविधम् । शरीरं मानसञ्च
। शरीरं वातपित्तश्लेष्मणां वैषम्य-
निमित्तम् । मानसं कामक्रोधलोभ-
मेहभयैर्ष्याविषादविषयविशेषद-
र्शननिमित्तम् । सर्वञ्चैतदान्तरोपा-
यसाध्यत्वादाध्यात्मिकं दुःखम् । वा-
द्योपायसाध्यं दुःखं द्वेधा । आधिभौ-

दिश्यम्

तिकम् आधिदैविकञ्च । तत्राधि-
भौतिकम् मानुषपशुपक्षिमृगसरी-
सृपस्थावरनिमित्तम् । आधिदैविक-
म् यक्षराक्षसविनायकग्रहाद्यावेश-
निबन्धनम् ॥ प्रत्यात्मवेदनीयोरजः-
परिणामभेदो दुःखम् । दुःखानां च
यम् ॥

दुःखत्रयाभिधातः । पुं । दुःखत्रयसम्ब-
न्धे ॥ दुःखत्रयं प्रत्यात्मवेदनीयोरजः-
परिणामभेदो नशक्यते प्रत्याख्या-
तम् । तदनेन दुःखत्रयेण अन्तः कर-
णवर्तिना प्रतिकूलतया चेतनाशक्ते-
रभिसम्बन्धो ऽभिधातः ॥

दुःखदिरः । पुं । दुष्खदिरः । महा-
सारे ॥

दुःखदोह्या । स्त्री । दुर्दोहगम्याम् ।
करटायाम् ॥ दुःखे न दुह्यते । दुह०
कृहलोर्ण्यत् ॥

दुःखावसानम् । न । दुरन्ते ॥

दुःखितः । त्रि । दुःखिनि ॥ संसारिणि
॥ दुःखमूलं हि संसारः स यस्यास्ति
सदुःखितः । तस्य त्यागः कृतो येन-
समुखीनापरमिये इति कुलार्णवत-
न्त्रम् ॥ ईर्ष्यादियुक्ते । यथोक्तं म-
हाभारते । ईर्ष्यदृष्टीत्वसन्तः क्रो-
धनो निच्यशङ्कितः । परभाग्योपजी-
वी च षडेते निच्यदुःखिता इति ॥ * ॥

दुःशकु

त्यक्तात्म सुखभोगेच्छां सर्वसत्त्वसु
खैषिणः । भवन्तिपरदुःखेन साधवो
नित्यदुःखिताः इतिवक्त्रिपुराणम् ॥
दुःखं सञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥
दुःखी । चि । दुःखान्विते । अध्यात्मा
दिदुःखवति ॥ दुःखमस्यस्य । सुखा
दिध्यश्चेतीनिः ॥ उपाधिजनितो-
योयं चिदाभासोवभासते । दुःखा
द्यनुभव स्तत्रश्रौतै स्तत्रविनिश्चितः
॥ दुःखीयदि भवेदात्मा कः साक्षी
दुःखिनोभवेत् । दुःखिनः साक्षिता
नैव साक्षिणो दुःखिता तथा ॥ न
र्त्तस्यादिक्रियां दुःखी साक्षिता का
विकारिणः । धीविक्रियासहस्राणां
साक्ष्यतोह मविक्रियः ॥ शरीरेन्द्रि-
यसङ्घात आत्मत्वेनाभिमानिनी
म् । चिदाभासयुतां बुद्धिं विशिषन्ति
सुखादयः ॥

दुःशकुनम् । न । अशुभसूचके निमि-
त्ते ॥ यथा । वन्याचर्मतुषास्थिसर्पल-
वणाङ्गारेभ्य नक्तीवविट् तैलोन्मत्तव-
सौषधारिजटिलप्रवाट् तृणव्याधिताः
नयाम्यक्तविमुक्तकेशपतितव्यङ्गचु-
धार्त्ता अष्टक् स्त्रीपुष्पं शरट्स्वगेह
दहनं मार्जारयुतं चतुस्रम् ॥ काषा-
यी गडतक्रपङ्कविधवाः कुञ्जाः कुटु-
म्बेकलि र्वस्त्रादेःखलनं लुलापस

दुःस्थितः

मरं कृष्णानिधान्यानिच । कार्पासं
वमनञ्च गर्दभरवो दक्षेऽतिरुट् ग-
र्भिणी मुण्डाद्राम्बरदुर्वचोन्धवधिरो
दक्यानदृष्टाः शुभाः ॥ कृष्णाम्बराकृ-
ष्णविलेपनाद्या कृष्णस्रजं मूर्द्धनि धा-
रयन्ती । दृष्टाप्रकोपायदिकृष्णवर्णा
नारी नरै स्तद्विपदोभवन्तीति ॥

दुःशासनः । पुं । दुर्योधनात्मजे भारत
प्रसिद्धे क्षत्रिये ॥ दुःखेनशास्यते ।
शासु० । भाषायां शासियुधीतियुच् ॥
दुःशीलः । चि । दुष्टस्वभावे ॥ दुष्टंशी-
लं यस्यसः ॥

दुःषमम् । अ । गर्ह्ये । निःषममित्य-
र्थे ॥ दुष्टं सममव । तिष्ठद्गुप्रभृतीनि
चेत्यव्ययीभावत्वम् । सुविनिर्दुर्भ्य
इति षत्वम् ॥

दुःसमम् । अ । असमञ्जसे ॥

दुःसहः । चि । असह्ये ॥

दुःसहा । स्त्री । नागदमन्याम् ॥

दुःसाक्षी । चि । कूटसाक्षिणि ॥

दुःसाधी । पुं । दौःसाधिके । द्वारपाले ॥

दुःसाध्यः । चि । दुःखनिष्पाद्ये ॥ दुःखे

नसाध्यतेनिष्पाद्यते । साध० । गद्यत् ॥

दुःस्थः । चि । दुर्गते ॥ मूर्खे ॥ दुःखेन

तिष्ठति । सुपिस्थ इतिकः ॥ लुब्धे ॥

दुःस्थितः । चि । अनवस्थिते ॥ षा० ।

क्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

दुग्धम्

दुःस्पर्शः । पुं । धवांसा इतिजवासा इति
चप्रसिद्धे धन्वयासे । दुरालभायाम्
॥ लताकरञ्जे ॥ त्रि । खरस्पर्शे ॥ दुःखे
नस्पृश्यते । स्पृशस्पर्शने । ईषदुरि
तिखल् ॥

दुःस्पर्शा । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ आका
शवह्न्याम् ॥ कपिकच्छाम् ॥ दुराल
भायाम् ॥ टाप् ॥

दुःस्फोटः । पुं । शस्त्रप्रभेदे ॥ इतिहे० ॥
दुकूलम् । न । स्त्रक्ष्णवाससि । स्त्रक्ष्ण
वस्त्रे ॥ क्षौमाम्बरे ॥ दुष्टं कूलति ।
कूलआवरणे । इगुपधेतिकः । पृ० ॥
यदा । दवति । दुगतौ । पिष्ठा०
ऊलच् । घातोः कुक् ॥

दुगूलम् । न । दुकूले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

दुग्धम् । त्रि । प्रपूरिते ॥ कृतदोहे ॥
न । क्षीरे । पीयूषे । ऊधस्ये । स्तन्ये
। पयसि । अमृते । बालजीवने ॥
विदाहीन्यन्नपानानि यानिभुङ्क्ते
हि मानवः । तद्विदाहप्रशान्त्यर्थं भो
जनान्ते पयःपिबेत् ॥ दुह्यतेस्त्र ।
दुहप्रपूणे । क्तः ॥ दुग्धं सुमधुरं त्रि-
ग्धं वातपित्तहरं सरम् । सद्यःशुक्र
करं शीतं सात्म्यं सर्वशरीरिणाम् ॥
जीवनं वृंहणं बल्यं मेध्यं वाजीक
रं परम् । वयःस्थापकमायुष्यंसन्धि
कारि रसायनम् ॥ विरेकवान्तिव

दुग्धम्

क्षीनां तुल्य भोजो विवर्द्धनम् । क्षी
र्बज्वरे मनोरोगे शोषमूर्च्छाभमे
षुच ॥ ग्रहण्यां पाण्डुरोगेच दाहे
टषि हृदामये । शूलोदावर्तगुल्मेषु
वस्तिरोगे गुदाङ्गुरे ॥ रक्तपित्तेऽति
सारेच योनिरोगे श्रमे क्लमे । गर्भ
स्त्रावे चसततं हितं मुनिवरैः स्मृत
म् ॥ बालवृद्धचतर्चीणाः क्षुद्रव्यवाय
वृशाश्ववे । तेभ्यः सदातिशयितं
हितं मेतदुदाहृतम् ॥ * ॥ धारो-
ष्णं गोःपयो बल्यं लघु शीतं सुधास
मम् । दीपनञ्च त्रिदोषघ्नं तद्वारा-
शिशिरं त्यजेत् ॥ धारोष्णं ग्रस्यते ग
व्यं धाराशीतन्तु माहिषम् । शृतोष्णं
माविकंपथ्यं शृतशीतमजापयः ॥ आ
मंचीर मभिष्यन्दि गुरु श्लेष्मामवर्द्ध
नम् । ज्ञेयं सर्वमपथ्यं तद्व्यमाहिष
वर्जितम् ॥ नारीक्षीरन्त्वाममेवहि
तं नतुशृतं हितम् । शृतोष्णं कफवात
घ्नं शृतशीतन्तुपित्तनुत् ॥ * ॥ अर्द्धो
दकं क्षीरशेष मासाम्नाघुतरं पयः ॥
* ॥ जलेनरहितं दुग्धं मतिपक्वं य
थायथा । तथातथा गुरु त्रिग्धं वृध्यं
बलविवर्द्धनम् ॥ * ॥ पेयूषञ्च
किलाटश्चक्षीरशकंतयैवच । तक्र-
पिण्ड इमे वृष्ट्या वृंहणा बलवर्द्धनाः
॥ गुरवः श्लेष्मलाहृदावातपित्तविना

दुग्धम्

शनाः । दीप्तामीनां विनिद्राणां च
वायेचातिपूजिताः ॥ * ॥ मुखशोष
तृषादाहरत्तपित्तज्वरप्रणुत् । लघुर्व
खकरोरुच्योमोरटः स्यात्सितायुतः ॥
खण्डेन सहितं दुग्धं कफकृत् पव
नापहम् । सितासितोपलायुक्तं शु
क्रलं कृमिलापहम् ॥ सगुडं मूत्रकृ
च्छ्रं पित्तश्लेष्मकरं स्मृतम् ॥ * ॥
राचौ चन्द्रगुणाधिका ह्यायामाकर
णा तथा । प्राभातिकं पयः प्रायः-
प्रादोषा ऋरु शीतलम् ॥ दिवाकर
करातापा ह्यायामकरणात् पयः ।
प्राभातिका तुप्रादोषं लघु वातक
फापहम् ॥ * ॥ वृष्यं वृंहण मच्चि
दीप्तिजनकं पूर्वाह्णकाले पयो मथा
क्तेतुवलावहं कफहरं पित्तापहं दी
पनम् । बालेष्टदिकरं चये चयहरं
वृद्धेषु रेतोवहं राचौ चीर मनेक-
दोषशमनं पथ्यं सदाचक्षुषोः ॥ *
॥ वदन्ति पथ्यं निशि केवलं पयोभो
ज्यं न तेनेहसहैदनादिकम् । भवे
दजीर्णं नसपीतशर्वरी चीरस्य पी
तस्य नशेष मुत्सृजेत् ॥ * ॥ विदा
हीन्यन्नपानानि दिवाभुङ्क्तेहि य
जरः । तद्विदाहप्रशान्त्यर्थं राचौ ची
रं सदापिवेत् ॥ * ॥ दीप्तानले कृ
शे पुंसि बाले वृद्धे पयःप्रिये । मतं

दुग्धम्

हिततमं दुग्धं सद्यःशुक्रकरं यतः ॥
* ॥ मथितदुग्धस्य तु । चीरं गन्धम
थाजंवा कोष्णं दण्डाहतं भवेत् । ल
घु वृष्यं ज्वरहरं वातपित्तकफापह
म् ॥ * ॥ दुग्धफेनगुणाः । गोदुग्ध
प्रभवं किंवा छागीदुग्धसमुद्भवम् । भ
वेत्फेनं विदोषघ्नं रोचनं बलवर्द्ध
नम् ॥ वल्लिवृद्धिकरं पथ्यं सद्यः स्मृति
करं लघु । अतिसारे ऽग्निमान्द्ये च
ज्वरेजीर्णे प्रशस्यते ॥ * ॥ विदग्धं वि
रसं चाल्दं दुर्गन्धं ग्रथितं पयः । वर्ज
येदस्त्वलवणयुक्तं कुष्टादिकृद्यतः ॥ शा
कालफलपिण्याककुलत्थलवणामि-
षैः । करीरदधिमाषैश्च प्रायः ची-
रं विरुध्यते ॥ * ॥ केप्याविकं पथ्यत
मं श्रुतोष्णं चीरं त्वजानां श्रुतशीत
माहुः । दोहान्तशीतं महिषीपय
स्यं गन्धन्तु धारोष्णमिदं प्रशस्तम् ॥
* ॥ वृष्यं वृंहण मन्निवर्द्धनकरं पू-
र्वाह्णपीतं पयो मथाक्ते बलदाय
कं रतिकरं कृच्छ्रस्य विच्छेदनम् ।
बाल्ये वल्लिकरं ततोवलकरं वार्यप्रदं
वार्द्धके राचौ चीरमनेकदोषशम
नं मेयं ततः सर्वदा ॥ * ॥ चीरं मु
हूर्त्तचितयोषितं यदतस्मेतद्विकृ-
तिं प्रयाति । घृणान्तु दोषं कुरुते-
तदूर्ध्वं विषोपमं स्यादुषितं दशाना

दुग्धम्

म् ॥ * ॥ जीर्णज्वरे कफे क्षीणे क्षी-
रं स्यादमृतोपमम् । तदेव तरुणे
पीतं विषय इन्तिमानुषम् ॥ * ॥ च-
तुर्थभागं सलिलं निधाय यत्ना ददा-
वर्चितं मुत्तमं तत् । सर्वामयघ्नं व-
लपुष्टिकारि वीर्यप्रदं क्षीरमतिप्रश-
स्तम् ॥ * ॥ गव्यं पूर्वाह्नकाले स्या-
दपराह्णे तु माहिषम् । क्षीरं सशर्क-
रं पथ्यं यदासात्यञ्च सर्वदा ॥ * ॥
क्षीरं नभुञ्जीत कदाप्यतस्तं तप्तञ्च-
नैतं लवणेन सार्द्धम् । पिष्टान्नसन्धान-
कमाघमुक्तकोषातकीकन्दफलादिकै-
श्च ॥ * ॥ मत्स्यमांसगुडमुद्गमू-
लकैः कुष्ठमावहति सेवितं पयः ।
शकजाम्बवरसादिसेवितं मारयत्य-
बुधमाशु सर्पवत् ॥ * ॥ स्निग्धं शी-
तं गुरु क्षीरं सर्वकालं न सेवयेत् ।
दीप्ताग्निं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नष्ट-
मेव च ॥ * ॥ निच्यं तीव्राग्निना से-
व्यं सुपक्वं माहिषं पयः । पुष्यन्ति
धातवः सर्वे बलपुष्टिविवर्द्धनम् ॥ क्षी-
रं गवाजकादेर्मधुरं चारं नवप्रसू-
तानाम् । रुचञ्च पित्तदाहं करोति
रक्तामयं कुरुते ॥ * ॥ मधुरं चिदो-
षशमनं क्षीरं मध्यप्रसूतानाम् ।
लवणं मधुरं क्षीरं विदाहजननं चि-
रप्रसूतानाम् ॥ गुणहीनं निस्सारं

दुग्धता

क्षीरं प्रथमप्रसूतानाम् । मध्यमय-
सां रसायनमुक्तमिदं दुर्बलन्तु वृ-
द्धानाम् ॥ तासां मासत्रयादूर्ध्वं गुर्वि-
शीनाञ्च यत्पयः । तदाहिलवणं क्षी-
रं मधुरं पित्तशोषकृत् ॥ * ॥ दुग्धा-
मं शीतलं स्वादु वृष्यं वर्णकरं गुरु-
। वातपित्तापहं रुच्यं दृढं वलवर्ध-
नम् ॥ एवं भिषग्वराः प्राहुस्तद्यथा-
र्थं न संशयः ॥

दुग्धकन्दगणः । पुं । अश्वगन्धादिषु ॥
अश्वगन्धाच्च मुसली विदारीचश्च
तावरी । क्षीरवाराहिकाचेति दुग्ध-
कन्दगणस्त्वयम् ॥

दुग्धकूपिका । स्त्री । पक्वान्नविशेषे ॥
यथा । तण्डुलचूर्णविमिश्रितनष्टक्षी-
रेण सान्द्रपिष्टेन । दृढकूपिकां विद-
ध्यात् ताञ्च पचेत् सर्पिषा सम्यक् ॥
अथतां कोरितमध्यां घनपयसा पू-
र्णगर्भाञ्च । शट्टकमुद्रितवदनां तप्त-
घृतेन पक्ववदनाञ्च ॥ अतिपाण्डुख-
ण्डपाके स्रपयेत् कर्पूरवासिते कुश-
लः ॥ अथदुग्धकूपिका सावल्यापि-
त्तानिलापहादृष्टा । शीता वृष्या गु-
र्वीशुक्रकरी तर्पणीरुच्या । विदधाति
कायपुष्टिं दृष्टिं दूरप्रसारिणीं सुचि-
रम् ॥

दुग्धतालीयम् । न । दुग्धाम्रे ॥ क्षीर

दुग्धिका

फेने ॥ दुग्धाग्रे ॥

दुग्धपाचनम् । न । वज्रके । दुग्धपा
कपाचे ॥ इतिहारावली ॥

दुग्धपाषाणः । पुं । दुग्धपाषाणके ॥

दुग्धपाषाणकः । पुं । शिरगोला इति
गौडभाषा प्रसिद्धे वृ० विशेषे ।

चीर्याम् । गोमेदसन्निभे । वज्राभे ॥

दुग्धपुच्छी । स्त्री । दुग्धपेया इतिगौ
डभाषा प्रसिद्धे वृ० विशेषे । सेवका

लौ । नसङ्कर्याम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

दुग्धफेनः । पुं । सशर्करदुग्धफेने । स्त्री
रहिण्डीरे । शर्करे ॥ इतिरानि० ॥

दुग्धफेनकः । पुं । दुग्धफेने ॥

दुग्धफेनी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । प
यः फेन्याम् । गोजापण्यम् ॥

दुग्धाब्धितनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

दुग्धाश्ला । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

दुग्धिका । स्त्री । चीराभ्याम् । स्वादुप
र्याम् । दुद्धी इति स्यातायाम् ॥दुग्धमस्यस्याः । अतदनिठनावितिठ
न् ॥ दुग्धिकोष्ठा गुरु रुचा वातलापुत्रदायिनी । स्वादुचीरा कटु स्नि-
क्ता स्मृष्टमूत्रमला पटुः ॥ स्वाद्वीविष्टम्भिनी वृथा कफकुष्ठकृमिप्र-
णुत् ॥ गन्धिका इति गौडभाषा प्रसिद्धायामुत्तमफलिन्याम् । युग्मफला
याम् ॥

दुन्दुभिः

दुग्धिनिका । स्त्री । रक्तापामार्गे ॥

दुग्धी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । चीरा
भ्याम् । दुद्धी इति भाषा ॥ दुग्धपा
षाणे ॥दुच्छकः । पुं । गन्धकुश्याम् । मुराना
मगन्धद्रव्ये ॥ विहाराद्यवकाशके ॥

दुडिः । स्त्री । कच्छप्याम् ॥ इतिमुकुटः ॥

दुण्डुकः । वि । दुष्टचित्ते ॥

दुण्डुभः । पुं । दुण्डुभसर्पे ॥

दुतः । वि । पीडिते ॥ दुदुपतापे ।
स्वादिः । कर्मणि क्तः ॥दुद्रुमः । पुं । हरितपलाशे पलाण्डौ
। लतार्के ॥ दुष्टोद्रुमः ॥दुधुचन् । वि । दोग्धुमिच्छति ॥ दुहेः
सन्नन्ताल्लटः शचादेशः । घत्वधत्वे ॥दुन्दमः । पुं । दुन्दुमौ ॥ इतिशब्दर-
त्नावली ॥

दुन्दुः । पुं । वसुदेवे ॥ दुन्दुभिवाद्ये ॥

दुन्दुभिः । पुं । वरुणे ॥ दैत्यभेदे ॥
वृहद्वृक्षायाम् । भेर्याम् । आनके ॥वर्त्तुलशर्मवद्वैकाननो दुन्दुभिरुच्य
ते । इतिकेचित् ॥ दुन्दुरितिशब्देनेभति । उभपूरणे । इगुपधात्किदिती
न् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । दुन्दुरितिचलन्तस्यैवानुकरणम् ॥ यद्वा । दाम्
भतिशब्देन । उभ० । सर्वधातुभ्यद-

न् । षृ० ॥ रक्षोभेदे ॥ विषे ॥ षट्

दुरध्वः

पञ्चाशत्तमे वत्सरे ॥ सुभिचं जा
यते लोकः सर्वोपद्रववर्जितः । प्रा
णिनां जायते हर्षो दुन्दुभौवरवर्णि
नि ॥ स्त्री । अक्षे । पाशके ॥ अक्ष-
विन्दुत्रिकद्वये ॥ अर्द्धविन्दुत्रिकद्वन्द्वे
॥ विन्दुन्त्रितचतुष्पार्श्वस्वर्णशृङ्गादि-
मयद्यूतोपकरणे पाशटी इतिगौड-
भाषा प्रसिद्धे इतिकेचित् ॥

दुन्दुमारः । पुं । धुन्दुमारे ॥

दुम्बकः । पुं । मेदःपुच्छे एडके । दु-
म्बा इति ख्याते मेषविशेषे ॥

दुः । अ । निषेधे ॥ दुष्टे ॥ निन्दायाम्
। अवक्षेपणे ॥ दुःखे ॥

दुरक्षः । पुं । कपटपाशके ॥

दुरतिक्रमः । त्रि । दुरत्यये ॥ दुःखेन
अतिक्रमोयस्य ॥

दुरत्ययः । त्रि । दुरतिक्रमे । दुर्गमनी
ये ॥ दुस्तरे ॥ दुःखेनअत्ययोयस्य ॥

दुरदृष्टम् । न । दुर्भाग्ये ॥

दुरधिगमः । त्रि । दुर्ग्रहे । दुःखेनाधिग-
न्तुमशक्ये ॥ दुष्प्रापे ॥ दुर्ज्ञेये ॥ दुः
खेनाधिगमोऽस्य ॥

दुरध्ययः । त्रि । दुष्प्रापे ॥ इण्गतावि-
त्यस्मात् कृच्छार्थेखल् ॥ अध्येतुम-
शक्ये ॥ इङ्अध्यपने । अस्मात् ख-
लि दुरध्ययइत्येवहूपम् ॥

दुरध्वः । पुं । कुपये । निन्द्यवर्त्मनि ॥

दुराध

दुष्टोऽध्वा । प्रादयोगताद्यर्थे इति
समासः । उपसर्गादध्वनइत्यच् ॥

दुरन्तः । त्रि । मृगयादिव्यसनेषु । दुःखा
वसानेषु ॥ तेच आदौ सुखयन्ति
अन्ते दुःखानि कुर्वन्ति । दुर्लभोऽन्तो
यस्य वा । नहिब्यसनीततो निदत्तं
यितुंशक्यते ॥

दुरन्तभावः । त्रि । गभीराभिप्राये ॥

दुरभिग्रहः । पुं । अपामार्गे ॥ त्रि । दुः
खग्राह्ये ॥

दुरभिग्रहा । स्त्री । कपिकक्षाम् ॥ दु-
राखभायाम् ॥

दुराकः । पुं । स्नेच्छभेदे ॥

दुराग्रहः । पुं । युक्तिरहितेऽभिनिवे-
शे ॥ त्रि । तद्वति ॥

दुराचारः । पुं । विबुद्धाचरणे ॥ त्रि ।
निन्दिताचारवति ॥ दुर्दुष्टः शास्त्रावि-
हितः आचारोदस्य ॥ दुराचारादुर्वि-
चेष्टादुष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः । असन्त-
स्त्विति विख्याताः सन्तस्त्वाचारलक्ष-
णाइतिमहाभारतम् ॥

दुरात्मा त्रि । दुष्टचित्ते ॥

दुराधर्षः । पुं । गौरसर्षपे ॥ त्रि । अधर्ष-
णीये ॥ दुष्प्रापे ॥ दैत्यादिभिर्धर्षयि-
तुमशक्यायां परदेवतायाम् ॥ दः-
खेन आर्षपदपि धर्षयितुमशक्यः ।
धृषप्रसहने । आङ्पूर्वादस्मादीष-

दुरास

दुःसुषुक्काकृच्छार्थेषु खलितिकर्म-
णिखल् ॥

दुराधर्षा । स्त्री । कुटुम्बिनीवृत्ते ॥

दुरानमः । वि । आनमयितुमशक्ये ॥

नमेर्यन्तात्खल् ॥

दुरापः । वि । दुर्लभे ॥

दुरारुहः । पुं । विल्वे ॥ नारिकेले ॥

दुरारुहा । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

दुरारोहः । पुं । शरटे ॥ वि । दुःखेना
रोहणीये ॥

दुरारोहा । स्त्री । शास्त्रलिङ्गमे ॥ श्री
वल्याम् ॥ खर्जूर्याम् ॥ दुष्टोदुःखेन
वा आरोहोयस्याः ॥

दुरालभा । स्त्री । यवासप्रभेदे । दुस्-
श्याम् ॥ यवासस्य गुणै स्तुत्या वु
धै रुक्ता दुरालभा ॥ वि । दुःखेन-
स्पर्शार्हे ॥ दुःखेन आलभ्यते । दुल-
भम् ० । ईषद्दुःसुधितिखल् । आग
मशासनस्यानि च्यत्वा ननुम् ॥

दुरालम्भा । स्त्री । दुरालभायाम् ॥ दुः
खेन आलभ्यते । दुलभम् ० । ईषद्दुः
सुधितिखल् । नुम् ॥

दुरालापः । वि । गालिप्रदे ॥ पुं । दुष्ट
भाषणे ॥

दुराशयः । वि । दुष्टाभिप्राये ॥

दुरासम् । वि । आसितुमशक्ये ॥ आसे
रकर्मकात् ईषद्दुरित्यादिनाखल्

दुरुध

तयोरेवकृत्यक्त खलर्या इतिनिय-
मात् ॥

दुरासदः । वि । दुष्प्रापे । दुःखेनासा-
दनीये । दुष्टजने ॥ दुर्दुर्षे ॥

दुरितम् । न । पापे ॥ यथा । निच्य-
नैमित्तिकैरेवकुर्वाणोदुरितक्षयमि
ति ॥ इणोभावेक्तः । दुष्टमितंगमन-
मनेन ॥

दुरितदमनी । स्त्री । पापनाशिन्याम् ॥
शय्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

दुरिष्टकृत् । पुं । अभिचारकर्त्तरि ॥ य
था । देवद्विजपितृद्वेष्टारत्नदूषयिता
चयः । सयाति कृमिभक्षे वैकृमीशे
च दुरिष्टकृदिति विष्णुपुराणम् ॥

दुरीशः । वि । दुष्टप्रभौ ॥

दुरीषणा । स्त्री । शापे ॥ इतिशब्दार्थ
कल्पतरुः ॥

दुरुक्तम् । न । शापे ॥

दुरुच्छेदः । वि । दुर्वारे ॥

दुरुत्तरः । वि । दुस्तरे ॥

दुरुदाहरः । वि । दुर्वचे ॥ हरतेःखल् ॥

दुरुधरा । स्त्री । हित्वाकं सुनफा ५ न

फादुरुधरास्वान्त्यो भयस्थैर्ग्रहैः शी-
तांशोरिच्युक्तेयोगविशेषे ॥ एतदे

वस्तुष्टीकृतं कल्याणशर्मणा । र-

विवर्जं द्वादशगैरनफा चन्द्राद्वितीय

गैः सुनफा । उभयस्थितैर्दुरुधराके

दुर्गः

मद्रुमसंज्ञितो तोन्य इति ॥

दुरुपसदः । त्रि । दुःसहे ॥

दुरुहः । चि । दुर्विज्ञेये ॥

दुरोणः । पुं । कलशे ॥ यज्ञगृहे ॥

दुरोदरः । पुं । द्यूतकारे ॥ पणे ॥ अचे

॥ न । द्यूतभेदे । पाशकक्रीडायाम् ॥

दुष्ट मासमन्तात् उदरमस्य ॥ दुष्ट

मुदर मस्य वा । पृ० ॥

दुर्गः । पुं । असुरभेदे ॥ यंहत्वाचण्डि

कायास्तु दुर्गानामवभूवह ॥ गुगुलौ

॥ न । गिर्यादिभिर्दुर्गमे पुरे । को

ट्टे । गढ इति कोट इति च भाषाप्र

सिद्धे राज्ञां वासस्थाने ॥ तत्षड्वि

धं यथा । धन्वदुर्गं महीदुर्गमब्दुर्गं

वार्चमेववा । न्दुर्गं गिरिदुर्गं च स-

माश्रित्य वसेत् पुरम् । इत्युक्तेः ॥

एषां हिवाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशि

ष्यते ॥ तत्र । चीण्याद्यान्याश्रिता स्वे

षां मृगगर्ताश्चापचराः । चीण्यत्त

राणिक्रमशः श्वङ्गमनरामराः ॥ य

थादुर्गाश्रयनेतान् नोपहिंसन्ति श

त्रवः । तथारयो न हिंसन्ति नृपदुर्गं

समाश्रितम् ॥ एकः शतयोधयतिप्रा

कारस्थोधनुर्दुरः । शतदशसहस्रा

णितस्माद्दुर्गं विधीयते ॥ तत् स्यादा

युधसम्पन्नं धनधान्येन बाहनेः । ब्रा-

ह्मणैः शिष्यिभि र्यन्त्रै र्यज्ञसेनोदके

दुर्गन्धः

नच ॥ तस्यमध्ये सुपर्याप्तं कारयेद्

गृहमात्मनः । गुप्तं सर्वर्तुकं शुभं वक्ष

वृक्षसमन्वितमिति ममुः ॥ अपि च ।

दुर्गं च परिखोपेतं वप्राट्टालकसंयुत

म् । शतघ्नीयन्त्रमुखैश्च शतशस्त्रसमा

वृतम् ॥ गोपुरं सकपाटं च तत्र स्यात्

सुमनोहरम् । सपताकं गजारूढो ये

न राजाविशेत् पुरमिति मात्स्ये ॥

१८१ अध्यायः ॥ अस्यावश्यकत्वं शु

भाशुभञ्चोक्तं कालिकापुराणे ८५

अध्याये राजनीतिविशेषे ॥ चि । दु

र्गमे । दुर्गमप्रदेशे । उच्छ्रिते । दुः

सम्पाद्ये । कोटादौ । प्राकारे ॥ दु

स्तरे ॥ कामक्रोधादिसंसार दुःखसा

धने ॥ दुःखेन गच्छत्येति विशिष्टे सु

दुरोरधिकरण इति दुरुपपदाङ्गमेव

प्रत्ययः ॥ दुःखादवाप्यते वा ॥ दुःखे

न गम्यते प्राप्यते । अन्यचापि दृश्यत इ

तिष्ठः ॥

दुर्गकारकः । चि । दुर्गकर्त्तरि ॥ न ।

वृक्षविशेषे ॥

दुर्गतः । त्रि । दरिद्रे ॥ दुर्गच्छति स्म

। गच्छु० । गच्छर्थेति क्तः ॥

दुर्गतिः । स्त्री । नरके ॥ नैः स्वे । दा

रिद्रे ॥ दुष्टागतिः ॥

दुर्गतिनाशिनी । स्त्री । दुर्गादेव्याम् ॥

दुर्गन्धः । पुं । पूतिगन्धे । दुष्टगन्धे ॥ प

दुर्गा

लाण्डौ ॥ न । सौवर्चल खवणे ॥ दु
ष्टो गन्धः ॥

दुर्गन्धी । त्रि । दुर्गन्धयुक्ते ॥

दुर्गपुष्पी । स्त्री । गौडभाषायां केश
पुष्टा इति ख्याते वृक्षविशेषे । मान
स्याम् । केशधारिण्यम् ॥

दुर्गमः । त्रि । दुर्गे ॥ दुःखेन गम्यते प्रा
प्यते । गन्तृ० । ईषदुःखपुष्टाकृ-
च्छार्थेषु खलु ॥ दुर्गमनीयस्थानादौ
॥ यथा । दुर्गमः पन्थाः ॥ पुं । हिर
ण्यान्वये जाते करोः पुत्रमहा-
दैत्ये ॥

दुर्गलङ्घनः । पुं । उष्ट्रे ॥ दुर्गे दुःसम्पा
द्यं लङ्घनं यस्य ॥ त्रि । दुःखेन लङ्घ-
नीये ॥

दुर्गसञ्चरः । पुं । सङ्क्रमे । दुर्गदेश
प्रवेशक्रियायाम् ॥ सञ्चरणम् । च
र० । पुंसीति घः । दुर्गसञ्चरः ॥

दुर्गा । स्त्री । ओषधिविशेषे । नील्या
म् ॥ अपराजितायाम् ॥ दुष्प्रापाया
म् ॥ श्यामायाम् । पीतकीर्णगे ॥ अ-
मरेशमहापीठदेवतायाम् ॥ उमा-
याम् । कात्यायन्याम् । गौर्याम् ।
काल्याम् । हैमवत्याम् । शिवाया
म् ॥ दुःखेन गम्यते ज्ञायते ऽस्याम्
। सुदुरोरधिकरखे इति डे टाप् ॥ दुः
खेन गीयते स्तूयते । गैशब्दे । आत-

दुर्गा

श्वोपसर्गे इत्यङ् । टाप् वा ॥ यद्वा
। दुर्गे गिरिर्वनं वा वासत्तेनास्या अ-
स्तीत्यर्थश्चाद्यच् । टाप् ॥ दुर्गनामा
सुरवधादा । यथा । तत्रैव च वधिष्या
मि दुर्गमाख्यं महासुरम् । दुर्गादे-
वीति विख्यातं तन्मनामभविष्यती-
ति ॥ अपि चास्यानाम्नोऽप्युत्पत्तिः ।
दुर्गेदैत्ये महाविघ्ने भववन्धे कुक
र्मणि । शोके दुःखे च नरके यमदण्डे
च जन्मनि ॥ महाभये ऽतिरोगे वा
प्याशब्दे हन्तृवाचकः । एतान् हन्त्ये
वयादेवी सादुर्गा परिकीर्तिता ॥ *
॥ अपि च । दैत्यनाशार्थवचनो द-
कारः परिकीर्तितः । उकारो विघ्न-
नाशस्य वाचको वेदसम्मतः ॥ रेफो
रोगप्रवचनो गश्च पापप्रवचकः । भ
यश्च भुवचनश्चाकारः परिकीर्तितः
॥ स्मृत्युक्तिश्रवणाद्यस्या एते नश्य-
न्ति निश्चितम् । ततो दुर्गा हरेः श-
क्तिर्हरिणा परिकीर्तिता ॥ दुर्गेति
दैत्यवचनो प्याकारो नाशवाचकः
। दुर्गेनाशयति या नित्यं सादुर्गा प्र-
कीर्तिता ॥ विपत्तिवाचको दुर्ग स्वा-
कारो नाशवाचकः । तं ननाश पुरा-
तेन बुधैर्दुर्गा प्रकीर्तिता ॥ * ॥ अ-
स्याः स्थानं कृष्णावेणीतुङ्गभद्रयोर्म-
ध्यभागे सहाद्रेरीषतप्राच्यां प्रसिद्धं

दुर्गाहः

म् । अयमवतारोऽस्मिन्कलोऽद्या
पिनजातः । श्वेतवाराहकल्पात्प्रा-
क्तनकलोषुमन्वन्तरयुगभेदेनजातय
व । ततश्चतत्तत्कुलदेवतात्तेनार्चन
मधुनातनानामपिसङ्गच्छतेइतिगुप्त
वक्त्याभास्कररावः ॥ * ॥ सर्वस्वरूपि
णीशक्तिःसादुर्गेतिचपद्यते । यथाम्
ण्डमालायाम् । भूतानिदुर्गा भुवना
निदुर्गा नराः स्त्रियश्चापि सुरासुरादि
कम् । यद्यद्विदृश्यं खलु सैवदुर्गा दु
र्गास्वरूपादपरंनकिञ्चिदिति ॥

दुर्गाध्यक्षः । पुं । दुर्गस्यरक्षके ॥ तस्म
चक्षं यथा । अनाहार्यश्च शूरश्च
तथा प्राक्षः कुलोद्गतः । दुर्गाध्यक्षः
स्मृतोराक्षस्तद्युक्तः सर्वकर्मसु ॥ इ
तिमत्स्यपुराणम् ॥

दुर्गानवमी । स्त्री । आश्विनशुक्लनव
म्याम् । महानवम्याम् ॥ कार्तिकशु
क्लनवम्याम् ॥ सावेतायुगाद्या । तत्र
जगद्धात्रीपूजाकर्त्तव्येति वाङ्माः ॥
कार्तिकेऽमलपक्षे तु नवम्याञ्चविशे
षतः । प्रगल्भाञ्चजगद्धात्रीं पूजयेद्
दीपमालयेतियोगिनीतन्त्रम् ॥

दुर्गास्मरणम् । न । दुर्गाजगदिदं स
र्वं दुर्गासर्वस्मरणम् । अहञ्च दुर्गे
त्येवं यत् तद्दुर्गास्मरणंविदुः ॥

दुर्गाहः । पुं । भूमिजगुगुलौ ॥

दुर्दिन

दुर्ग्रहः । वि । दुरासदे ॥ दुर्हर्षे ॥ दुः
खेनग्रहोऽस्य ॥

दुर्ग्रहा । स्त्री । अपामार्गे ॥

दुर्घटः । वि । दुःसम्पाद्ये ॥

दुर्घोषः । पुं । भल्लूके ॥ निन्दितरवे ॥
वि । तद्वति ॥

दुर्जनः । वि । खले ॥ दुष्टोजनः । कु
गतीतिसमासः ॥ दुर्जनः परिहर्त्त
व्यो विद्ययाभूषितोपिसः । मणिना
भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥

दुर्जयः । पुं । असुरविशेषे ॥ कार्तवी
र्यैवपर्वशोद्भवानन्तपुत्रे ॥ वि । दुर्जेये
॥ दुःखेनजीयते । जीजये । एरञ्च ॥

दुर्जरः । वि । दुःखेनजीर्यति ॥ जृष्टं
। अङ् ॥

दुर्जरा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥
दुर्जातम् । न । व्यसने ॥ यथा । दुर्जा

तवन्धुः आपदिवन्धुरितितदर्थः ॥ वि
। असम्यग्जाते ॥ असमञ्जसे ॥

दुर्दर्शः । पुं । कादवेयविशेषे ॥ दुःखे
न दर्शनमस्य । दुःखेदृश्यते इतिवा
॥ वि । दुर्विज्ञेये ॥ द्रष्टुमशक्य ॥ दुः
खेनद्रष्टुयोग्ये ॥

दुर्दान्तः । पुं । कलहे ॥ वत्सतरे ॥ वि
। अशान्ते ॥ दुःखेनदान्तः ॥

दुर्दिनम् । न । मेघच्छन्नेद्भिः ॥ दिवा
निशिवर्षये ॥ मेघान्धकारे ॥ मे

दुर्दुरः

घान्धकारितेऽङ्गीतिराचेरप्युपलक्ष्यम् । तेनराचावपितथा दुर्दिनं कविनेरितम् ॥ * ॥ घनान्धकारे वृष्टौ च दुर्दिनं कवयो विदुरिति साङ्गः ॥ दुर्दिनं जलदध्वान्ते इति रत्नकोषः ॥ अतितमः इति दिनम् । दोऽवखण्डने । अतरेरिति इनच् । दुष्टं दिनं दुर्दिनम् । दुष्टत्वं तमेनाशकस्वरूपहीनत्वात् । लक्षणया तु कालातिरिक्तेऽपि दुर्दिनपदप्रयोगः ॥ यदच्युतकथालापरसपीयूषवर्जितम् । तद्विनं दुर्दिनं मन्ये मेघाच्छन्नं न दुर्दिनम् ॥

दुर्दुष्टः । पुं । नास्तिके ॥ दुष्टउत्क्षेपे । दुःपूर्वः । औणादिकः कूटप्रत्ययः । बहुलमन्यवापीति शिबुक् । रत्नयोरेकत्वस्मरणाद्वा ॥ पलाण्डौ ॥

दुर्हिता । स्त्री । लताविशेषे ॥

दुर्दुरः । पुं । नरकान्तरे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पारदे ॥ भङ्गातके ॥ महिषासुरस्यसेनापतिविशेषे ॥ श्रीहरौ ॥ पृथिव्यादीनि धारकाणि अन्यैर्द्वारयितुमशक्यानि धारयन् स्वयञ्च न केनचिद्धारयितुं शक्यते इति दुःखेन मुमुक्षुभिर्हृदये धार्यते वेति निरुक्तेः ॥

त्रि । दुर्दुर्षे ॥ दुःखधारे ॥ दुःखेन प्रियते दुरुपपदाद्वरतेः खल् ॥

दुर्वाधः

दुर्दुर्षः । त्रि । अप्रपृष्ये । तिरस्कृतुं मशक्ये ॥ अप्रचोभ्ये ॥

दुर्दुर्षा । स्त्री । कन्यारीष्टके ॥ नागदमन्याम् ॥ त्रि । दुःखधर्षणीये ॥

दुर्दुमः । पुं । हरित् पलाण्डौ । लतार्के । हरिद्वर्णपलाशे पलाण्डौ ॥ दुष्टाद्रुमः ॥

दुर्धावः । त्रि । दुःशोधे ॥

दुर्नामकम् । न । अर्शसि । गुदरोगे ॥ दुष्टनामास्य पापरोगत्वात् । क्षुभ्नादि त्वान्नणत्वम् ॥

दुर्नाम । न । अर्शरोगे ॥ दुष्टनामास्य पापरोगत्वात् ॥ क्षु० नणत्वम् ॥

दुर्नामा । स्त्री । दीर्घकेशिकायाम् ॥ दुर्निन्दितं नामास्याः । डाबुभाभ्यामिति डाप् ॥

दुर्नामारिः । पुं । शूरणे ॥

दुर्नामी । स्त्री । दुर्नामायाम् ॥ अनउपधेति पाचिकोडीप् ॥ क्षु० नणः ॥

दुर्निमितः । त्रि । सम्भ्रमादुत्क्षिप्ते ॥ दुर्नष्पयतरम् । त्रि । दुःखतरनिस्सरणे ॥

दुर्बलः । पुं । अनादत्तमेढ्रमणौ ॥ त्रि । बलशून्ये । अमांसे ॥ दुष्टबलमस्य ॥

दुर्बला । स्त्री । अम्बुशिरीषिकायाम् ॥

दुर्वाधः । त्रि । दुर्गृहे ॥ बोहुमशक्ये ॥

दुर्मितः

दुःखेनबुध्यते । बुध० । ईषदुस्तुषु कृ
क्काकृकार्येषुखल् ॥

दुर्मगः । वि । अनिष्टे ॥

दुर्मगा । स्त्री । विरक्तायाम् ॥ पतिते
हरहितायाम् ॥ दुष्टोभगो भाग्यं
यस्याः ॥

दुर्भाग्यम् । न । दुरदृष्टे ॥

दुर्भिच्छम् । न । भिक्षायाः अप्राप्तिकाले
। अकाल इति काल इतिच भाषा
प्रसिद्धे समयविशेषे ॥ यद्देशे यत्काले
तद्देशतत्कालयोग्यसस्यादिकं न
जायते तदातद्देशेयाव्यमानद्रव्याणां
भात् दुर्भिच्छं जातमित्यवद्विष्यते
॥ अत्र चाणक्येन मुनिना नववृत्त
यउक्ताः । तथाहि । शकटः शाकिनी
गात्रो जाल मस्यन्दनं वनम् । अनूपं
पर्वतोराजा दुर्भिच्छेनववृत्तय इति ॥
अस्यार्थः शाकिनीशब्देद्रष्टव्यः ॥ मि
क्षाया अभाव इत्यर्थे ऽव्ययीभावः
॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डल
भेदिनौ । दाताअस्यतु दुर्भिच्छे सु
भिच्छे वस्त्रहेमदः ॥ दुर्भिच्छमलंस्म
रणं चिराय ॥

दुर्मतिः । वि । विवेकप्रतिबन्धकपापे
न मलिनमतौ ॥ दुष्टामतिर्यस्य ॥
वत्सरविशेषे । यथा । दुर्भिच्छं मध्य
मं प्रोक्तं व्यवहारो न वर्तते । भवे

दुर्मिल

वै मध्यमादृष्टिर्दुर्मतौ समुपस्थिते
॥ ५५ ॥

दुर्मदः । वि । अतिमत्ते ॥

दुर्मनाः । वि । अन्तर्मनसि । विमन
सि । चिन्तादिव्याकुलचित्ते ॥ क्रि
यास्वस्थिरे ॥ दुःस्थितं मनो ऽस्त्व
स्त्री । शतावयाम् ॥

दुर्मरः । पुं । दुर्मतौ ॥ मरणंमरः ।
दुष्टोमरः ॥

दुर्मरा । स्त्री । खेतदूर्वायाम् ॥ कृष्ण
दूर्वायाम् ॥

दुर्मर्षणः । वि । मर्षितुमशक्ये ॥ दुः
खेनमृष्यते । मृष० । भाषायांभा
सियुधीतियुच् ॥

दुर्मिलका । स्त्री । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥
यथा । द्वाविंशन्मात्रं फणिपतिजल्प
तसकलविभूषणवृत्तवरम् दशवसु-
भुवनैर्यति रत्रप्रभवतिकविकुलहृदं
यानन्दकरम् । यद्यष्टचतुष्कलगणनि
र्मितपदमितिदुर्मिलकानाम वरम्-
नरपतिवरतोषणवन्दिविभूषणभुवन
विदितसन्तापहरम् ॥ यथा । यमु-
नाजलकेलिविलोलविलोचनगोपी
जनहृतवसनवरम् तटजातविशाल
तमालतरुणतरुदुर्गमशाखारोहपर
म् । निजभुजमदमत्तभोजपतिमा
नससम्भृतदम्भविनाशकरम् करक-

दुर्लभं

मलमयूखमुपितकमलं नम स्त्रीला
मानुषवेषधरम् ॥

दुर्लभा । स्त्री । दुर्लभकावृत्ते ॥

दुर्लभः । पुं । अपि विशेषे ॥ नागभेदे ॥

वाजिनि ॥ गणेशमूर्त्यन्तरे ॥ महि

षासुरस्यसेनापतिविशेषे ॥ उत्तर-

द्वारेनवमगृहे ॥ वक्त्रविशेषे ॥ तुष

धान्यक्षयोदेविसर्वसस्यमहार्घता ।

व्यवहाराश्चनश्यन्ति दुर्मुखे दुर्मुखाः प्र

जाः ॥ वि । मुखरे । अवदुमुखे । अ

प्रियवादिनि ॥ दुर्निन्दितं मुखमस्य ॥

दुर्लभाः । वि । मन्दमतौ । विवेकासम

र्थे ॥ दुष्टामेधावस्यसः । निश्चयमसि

च प्रजामेधयोः ॥

दुर्लभः । पुं । काकतुष्ट्याम् ॥

दुर्लभा । स्त्री । कैवाडोडी इति भा-

षा प्रसिद्धे वृत्ते । काकादन्याम् ॥

दुर्लभः । पुं । धृतराष्ट्रतनये । कैर

व्यभूषतौ । सुयोधने ॥ दुःखेन युध

ते । युध० । भाषायां शासियुधीति

युच् ॥

दुर्लभिका । स्त्री । कन्दोभेदे ॥ यथा ।

वसुभिश्च रसै रथदिग्भि रुदीरित

सद्यतिका विहिताहि यदा सगणा

ष्टकभूषितसच्चरणा जितदुर्नयदुर्ल

तिकेतितदा । फणभृत्कुलमङ्गलना

सकनागवरप्रथिता सुकृतां सुखदा

दुर्लभः

यशवन्तधराधिपगौडकुलोच्चरता
मवधेहिहृदेहसदा ॥

दुर्लभः । पुं । कच्छुरे ॥ शविडके । क

चूरे ॥ वि । दुष्प्रापे ॥ यथा । दुर्लभं

चयमेवैतत् देवानुग्रहेहेतुकम् ।

मनुष्यत्वं मुमुक्षुत्वं महापुरुषसंश्र

यइति विवेकचूडामणिः ॥ अतिप्रश

स्ते ॥ प्रिये ॥ दुर्लभं प्राकृतं वाक्यं

दुर्लभः क्षेमकृतसुतः । दुर्लभासदृ

शीभार्या दुर्लभः स्वजनः प्रियः ॥ दुः

खेन लभ्यते । लभ० । ईषद् दुःखुजि

तिखल् ॥

दुर्लभा । स्त्री । भक्तौ ॥ जन्मान्तरसह

स्त्रेषु तपोज्ञानसमाधिः । नराणां-

क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजाय

ते ॥ इति व्यासवचनम् ॥ दुरात्मभा

याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

दुर्लभः । वि । वक्तुमशक्ये । दुःखकथ्ये ॥

दुर्लभः । न । मन्दवाक्ये ॥ असह्यं दु

र्वचो ज्ञातेर्मेघान्तरितरौद्रवत् ॥

दुर्लभम् । न । रजते । रूप्ये ॥ सुवर्णा

पेक्षया दुष्टोवर्णस्य ॥ एलवालुके ।

ऐलेये ॥ वि । असद्वर्णे ॥

दुर्लभकम् । न । रजते ॥ इति हेम

चन्द्रः ॥

दुर्लभः । स्त्री । दुष्टायां वाचि ॥ वि ।

कददे ॥ दुष्टावागस्य ॥

दुर्ली

दुर्वाच्यम् । वि । अवक्तव्ये ॥

दुर्वादः । पुं । दुश्चरः । निन्दितवाक्ये-

॥ दुष्टोवादः ॥ स्तुतिपूर्वकदुर्वाक्ये ॥

दुर्वासाः । पुं । अचितनये शङ्करांश-
ज्जाते मुनिविशेषे । कुशरणी ॥ वि ।
। कुस्तिववक्ष्युक्ते ॥

दुर्विज्ञेयः । वि । दुर्दर्श ॥ दुःखेनवि-
ज्ञेये ॥

दुर्विधः । वि । दरिद्रे ॥ दुःस्था विधा प्र-
कारः समुद्दिवास्य ॥ खले ॥ मूर्खे ।
बालिने ॥

दुर्विनीतः । पुं । शूकले । अशिचिता
श्रे ॥ वि । अविनीते ॥

दुर्विभाष्यः । वि । अवितर्क्ये ॥

दुर्वृत्तः । वि । दुर्जने । दुष्टे । ऐन्द्रजा-
लिककितवादैः ॥ दुष्टवृत्तमस्य ॥

दुर्वृत्तिः । वि । दुष्टकर्मणिवर्त्तमाने ॥

दुष्टकर्मणिवृत्तिः दुष्टावावृत्तिर्यस्य ॥

दुर्हन्-द् । वि । वैरिणि । शत्रौ ॥ दु-
ष्टहृदयमस्य । सुहृद्द्वैदमित्राभि-
नयोरिति निपातनात् हृदयस्य हृद्
भावः ॥

दुर्हृदयः । वि । दुष्टान्तःकरणे ॥

दुष्टिः । पुं । मुनिविशेषे ॥ स्त्री । कच्छ-
प्याम् ॥ दे । लति । दुल उत्क्षेपे । इगु

पधात्किदितिङ् ॥

दुली । स्त्री । कमव्याम् ॥ कृदिकारा-

दुष्कृत

दितिङ्गीष् ॥

दुस्तरः । पुं । भल्लूके ॥ शम्भूके ॥ वि ।

दुस्तरे ॥

दुश्चरितम् । न । श्रुतिस्मृत्यविहिते पा-
पकर्मणि ॥ दुष्टचरितम् ॥

दुश्चर्मा । पुं । अच्छन्नेमेदुमणौ । दिन-
मके ॥ कोठरोगे ॥ दुष्टचर्मास्य ॥

दुश्चिक्वम् । न । समात् तृतीयभवने
। सहजे ॥

दुश्चयनः । पुं । इन्द्रे ॥ दुःखेन दुष्टं दु-
ष्टेषुवा चयनपतनमस्य ॥ चयनमु-
निनैकदाजितत्वात् दुस्सहः चयनो
स्येति वा ॥

दुष्कारम् । न । दुःखेनकरणे ॥ आकाशे

॥ वि । दुःखेनक्रियमाणे ॥ कर्त्तुमश-
क्ये ॥ अपियत् सुकरं कर्म तदप्येके
नदुष्कारम् ॥ दुःक्रियते । ईषद्दुःखुष्पि-
तिखल् ॥

दुष्कर्म्म । न । पापे ॥

दुष्कुलम् । न । दुष्टकुले ॥ वि । दुष्ट-
कुलजे ॥

दुष्कुलीनः । पुं । चो । अथगन्धर्व्ये ॥

वि । दौष्कुलेये ॥ दुष्कुलस्याऽप-
त्यम् । दुष्कुलादृगितिपक्षे खः ॥

दुष्कृतम् । न । पापे ॥ तत् तत्क-
र्त्तुं मरणानन्तरं तेनसहगच्छतीत्यु-

क्तं वज्रपुराणे । गृहादर्थानि वसन्ते

दुष्टयो

श्रमशानादपिवान्धवाः । सुकृतं दुष्कृतं
तं लोके गच्छन्त मनु गच्छति ॥
तस्माद् वित्तं समासाद्य दैवाद् वा
पौरुषा दय । दद्यात् सन्यग् द्विजा
तिभ्यः कीर्त्तनानि च कारयेदिति ॥
दुष्टकृतं करणमनेन । इदुदुपधस्य-
चाप्रत्ययस्येतिषः ॥ चि । तद्वति ॥

दुष्कृतात्मा । चि । पापहृदये । पापवद्भौ ॥
दुष्कृती । चि । पापकारिणि । पापेन
सहनिच्ययोगिनि । वेदमार्गविरो-
धिनि ॥ दुष्कृतमस्याख्यस्मिन्वा ।
इनिः ॥

दुष्क्रीतः । चि । महार्घे ॥ यथा । क्री-
त्वा मूल्येन यो द्रव्यं दुष्क्रीतं म-
न्यते कयी । विकृतः प्रतिदेयं तत्
तस्मिन्नेवाङ्गविद्यतमितिनारदः ॥

दुष्कम् । न । दुःखे ॥

दुष्खदिरः । पुं । खदिरप्रभेदे । महा-
सारे । गोरटे । क्षुद्रखदिरे ॥

दुष्टम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ चि । अधमे
॥ दुर्बले ॥ वञ्चके ॥ दोषयुक्ते ॥
यथा । दुष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो वे-
तिभाष्यम् ॥

दुष्टकालः । पुं । केत्वाद्युत्पातदर्शने ॥
गुरुशुक्रास्तादौ ॥

दुष्टचारिणी । स्त्री । स्वैरिण्याम् ॥

दुष्टयोगः । पुं । अतीपातादौ ॥

दुष्पन्तः

दुष्टवृषः । पुं । गलौ ॥ शक्तोऽधुर्वहो
योहि वृषोगन्निरुदाहृतः ॥

दुष्टा । स्त्री । दुःशीलायाम् । पुंश्चला-
म् ॥ दुष्टाभार्थं शठंमित्रं भृत्याश्चो-
त्तरदायकाः । ससर्पचगृहेवासो म-
त्स्युरेवनसंशयः ॥ दुर्वचनायाम् ॥

दुष्टाश्वः । पुं । अदान्ताश्वे ॥

दुष्टु । अ । निकृष्टे । निन्दायाम् ॥ दुः-
स्थानम् । षा० । अपदुःसुषुस्थ इति
कुः । सु० पञ्चम् ॥

दुष्टुः । चि । अदिनीते ॥

दुष्पत्रः । पुं । चोराभिधगन्धर्व्ये ॥

चण्डाद्रुमे ॥ दुष्टानिपचाण्डस्य ॥

दुष्पूरः । चि । पूरयितुमशक्ये ॥

दुष्प्रधर्षणी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् । व-
नभयरा इतिभाषा ॥ दुःखेन प्रधृष्यते
। जिघृषा प्रागल्भ्ये । कर्मणि ल्युट् ॥

दुष्प्रधर्षा । स्त्री । दुरालभायाम् ॥ ख-
र्जूर्याम् ॥

दुष्प्रधर्षिणी । स्त्री । दात्ताकौ ॥ कष्ट-
कार्याम् ॥ दृढच्छाम् ॥ पुनः पुनर्दुःखे-
न प्रधृष्यते । जिघृषा० । आभीक्ष-
ण्ये शिनिः ॥

दुष्प्रवृत्तिः । स्त्री । दुर्वर्त्तायाम् ॥

दुष्प्रवेशा । स्त्री । कन्यारीवृत्ते ॥

दुष्पन्तः । पुं । चन्द्रवंशीयनपतिविशेषे
। शकुन्तलापतौ । भरतपितरि ॥

दूतः

दुः४। अ। दुःखे ॥ कोपे ॥ दुःखभावेने
॥ दोषे ॥

दुस्तरः। वि। दुःखेन तर्तुं शक्ये। तरि
तुमशक्ये ॥ ईषदः सुष्ठितिखल् ॥
दुस्तर्कः। पुं। शुष्कतर्के ॥ दुस्तर्कात् सु
धिरम्यताम् ॥

दुस्त्रः। वि। दुर्गते ॥ मूर्खे ॥ दुःखेन
तिष्ठति ॥ छा०। सुपिस्थइतिकः ॥

दुस्पर्शः। वि। दुःस्पर्शे ॥

दुस्पर्शा। स्त्री। दुःस्पर्शायाम् ॥

दुहितुः पतिः। पुं। जामातरि ॥ विभा
षा स्वसृपत्योरिति वा ऽलुक् ॥

दुहिता। स्त्री। सुतायाम्। कन्यायाम् ॥
दोम्नि। दुहप्रपूरणे। नमृने दृत्त्वदृ
होत्पोटभाट जामाटमाटपिटदु
हिविति दुहेस्तृ इट् गुणाभावश्च
निपातितः ॥ दहति वा। दह भस्मी
करणे। तथा साधुः। स्वस्त्रादित्वान्न
डीप् ॥

दूतः। पुं। सन्देशहरे। वार्त्ताहरे ॥

दूतं चैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविशार
दम्। इङ्गिताकारचेष्टां शुचिं दत्तं
कुलोद्गतम् ॥ अनुरक्तः शुचिर्दत्तः
स्मृतिमान् देशकालवित्। वपुष्मा
न् वीतभी वाग्मी दूतो राज्ञः प्रश
स्यते ॥ अमात्ये दण्डआयत्तो दण्डे
बैनयिकी क्रिया। न्यपतौ कोषरा

दूतघ्नी

द्वेच दूते सन्निविपर्ययौ ॥ दूत एव
हि सन्धत्ते भिनत्येव च संहतान् ।

दूतस्तत् कुरुते कर्मभियन्ते येन वा
नवा ॥ सविद्या दस्यकृत्येषु निगूढे
ङ्गितचेष्टितैः। आकारमिङ्गितं चेष्टां
भृत्येषु चचिकीर्षितम् ॥ बुद्ध्या च स
र्वं तत्त्वेन परराजचिकीर्षितम् । त
था प्रयत्नमातिष्ठेद् यथात्मानं नपी
डयेदिति मनुः ॥ अस्य लक्ष्यं यथा
। यथोक्तवादी दूतः स्याद्देशभाषा वि
शारदः। सक्तः क्लेशसहो वाग्मी दे
शकालविभागवित्। विज्ञातदेशका
लश्च दूतः स्यात् समहीचितः ॥ व
क्ता नयस्य यः काले स दूतो न्यपते
र्भवेदिति मत्स्य पु० ॥ मेधावी वा
क्पटुः प्राज्ञः परचित्तो पलक्षकः।
धीरो यथोक्तवादी च एष दूतो भिधी
यते इति चाख्यम् ॥ अस्यावध्यत्वं
यथा। वैरूप्यमङ्गेषु कषानिपातो
मौख्यं तथालक्ष्यसन्निवेशः। एता
न्वधानर्हतिरुचवादी शास्त्रेषु दूत
स्यवधेन दृष्ट इति ॥ दवति। दुर्गतौ
। दूतनि म्यादीर्घं श्वेतित्तः ॥ यद्वा
। दूयते स्म। दूङ्परितापे। गत्यर्थे
तित्तः ॥ दुनेति वा। टुहु उपतापे।
पूर्ववत् ॥

दूतघ्नी। स्त्री। कदम्बपुष्प्याम् ॥

दूरदृ

दूतागारम् । न । पञ्चगृहे । डाक इति
पोष्ट इतिचेतरभाषा ॥

दूतिः । स्त्री । दूतिकायाम् ॥ दूयते ।
दूङ् । क्तिच् ॥

दूतिका । स्त्री । सञ्चारिकायाम् ॥
दूती । स्त्री । स्त्रीपुंसेः सन्देशप्रापिका
याम् । सञ्चारिकायाम् ॥ गौ० ङीष् ॥

दूतीका । स्त्री । सञ्चारिकायाम् ॥
दूत्यम् । न । दूतत्वभावे ॥ दूतभावे
॥ दूतकर्मणि ॥ दूतस्यभावः कर्मवा
। दूतवर्णिक्याच्चेति यः ॥

दूनः । चि । अध्वादिनाश्रान्ते ॥ दूयते
स्य । दुगतौ क्तः । दुर्बोर्दीर्घश्चेति
नञ्चम् ॥ अकर्मकत्वात् कर्त्तरि-
वाक्तः ॥ सन्तप्ते ॥ पित्तेन दूने रस
ने सितापि तिक्तायते हंसकुलावतं
सेतिनैषधम् ॥

दूरः । चि । विप्रकृष्टे ॥ महतान्तरेण
र्त्तमाने ॥ अगोचरे ॥ दुःखेनेषते
प्राप्यते । दूरीणोलोपश्चेतिसाधुः ॥

दूरदर्शनः । पुं । गृध्रे ॥

दूरदर्शी । पुं । पण्डिते दूरं दूराद्वा प
श्यति । दृशिर् । गृ० णिनि । सुपी
ति ॥ गृध्रे ॥ चि । दीर्घदर्शके ॥

दूरदृक् । पुं । पण्डिते ॥ गृध्रे ॥ चि
। दीर्घदर्शके ॥ दूरावलोकनार्थेय-
न्विशेषे । दूरवीक्षणे । दूरवीन इ-

दूर्वा

तिभाषा ॥ दूरे दृक् दर्शनयेन ॥

दूरमूलः । पुं । मुञ्चत्ये ॥

दूरवर्त्ती । चि । महतान्तरेण वर्त्तन-
शीले ॥ यथा । किन्तया दूरवर्त्तिन्या
श्रिया राक्षसपुङ्गव । अरयोयां नप-
श्यन्ति वन्धुभिर्या न भुज्यत इतिरामा-
यणे विभीषणं प्रतिरामवाक्यम् ॥

दूरवीक्षणम् । न । दूरवीन इतिप्रसि
द्धे दूरदृशि यन्त्रे ॥

दूरवेधी । पुं । दूरापातिनि । दूरनिषे
ष्याच्चे ॥

दूरभिन्नः । चि । अत्यन्तविषय्ये ॥

दूरस्थः । चि । विप्रकृष्टस्थिते ॥ योज-
नलक्षकोव्यन्तरिते ॥ दूरेतिष्ठति ।
छा० । सुपिस्थ इति कः ॥

दूरापाती । पुं । दूरवेधनि ॥

दूरेत्यः । चि । दूरेजातादौ ॥ पथिके
॥ दूरादेत्यः ॥

दूरेरितेक्षणः । चि । केकरे ॥

दूर्यम् । न । शय्याम् ॥ विष्टायाम् ॥

दूर्वा । स्त्री । शतपर्विकायाम् । नील

दूर्वायाम् । तिक्तपर्वायाम् ॥ श्वेतदू

र्वायाम् । गोलोम्याम् ॥ नीलश्वेत-

विभेदेन दूर्बेदे समुदाहृते ॥ रक्तपि-

क्तकण्डूत्वगदोषनाशिनीयमिति रा-

जवल्लभः ॥ दूर्बति दूर्व्यतेवा । दुर्वी

हिंसायाम् । अच् घञ्वा । उपधाया

दूषिता

चेतिदीर्घः ॥

दूर्वाकाण्डम् । न । दूर्वाणांसमूहे ॥

दूर्वादिभ्यः काण्डः ॥

दूर्वाष्टमी । स्त्री । भाद्रशुक्लाष्टम्याम् ॥

दूलिका । स्त्री । } नील्याम् ॥
दूली । स्त्री । }

दूषकः । त्रि । पांसने । दोषोत्पादके

॥ पुं । शालेर्जात्यन्तरे ॥ दूषयति ।

दुष० । ग्यन्तः । खुल् । दोषोणा

विच्युत्वम् ॥

दूषणः । पुं । राक्षसविशेषे । रावणभा-

तृखरसेनापतौ ॥ न । दोषे ॥ दूष

यति । दुषवैकृत्ये । न० ल्युः ॥

दूषणारिः । पुं । श्रीरामे ॥

दूषिः । स्त्री । दूषिकायाम् ॥ दूषयति

। दुष० । ग्यन्तः । दोषोणाविच्युत्त्व-

म् । अचङ् । ॥

दूषिका । स्त्री । तूलिकायाम् ॥ लोच

नस्यमले । पिच्छोडके । गीड इति

भाषा ॥ दूषयति । दुष० । ग्यन्तः ।

ऊत्वम् । खुल् ॥ यद्वा । दूषयते र

चङ् इति द्वयस्ययः । ऊत्वम् । स्वा

र्थे कन् ॥

दूषितः । त्रि । अभिशक्ते । चारिते ।

वाच्ये । प्राप्तदोषे ॥

दूषिता । स्त्री । दोषप्राप्तायां कन्याया

म् । सस्वेदायाम् ॥

दृक्काणः

दूषी । स्त्री । नेषमले ॥ कृदिकाराद

क्तिनइतिङीष् ॥

दूषीका । स्त्री । दूषिकायाम् ॥ दूषय

ति । दुष० । ग्यन्तः । ऊत्वम् । क

षिदूषिभ्यामीकन् ॥ स्वार्थ कन्वा ॥

दूषीविषम् । न । औषधादिभिरवीर्यो

विषे । आदिना दावाग्निवायुरौद्र

शोषिते विषे ॥ जीर्णं विषमौषधि

भि र्हतंवा दावाग्निवातातपशोषि-

तं वा । स्वभावतोवा गुणविग्रहीनं

विषं हिदूषीविषता मुपैतीतिमा-

धवः ॥

दूष्यम् । न । वस्त्रे ॥ वस्त्रगृहे ॥ पूये

॥ त्रि । दूषणीये ॥ यथा । दूष्यं वचो

मम पुनर्निपुणं विभाव्यभावावबोध

विहितेनदुनोति दोषइति ॥ दूष्य

ते । दुष० । ग्यन्तादचोयत् । दोषो

णाविच्युत्वम् ॥ दूषयितुमर्हो वा ।

अर्हेकृत्यतृचश्च ॥

दूष्या । स्त्री । कचायाम् । वरचायाम्

। गजमध्यवन्धनरज्ज्वाम् ॥ दूष्यते

ऽनया । दुष । यत् । टाप् ॥

दृकम् । न । छिद्रे ॥ इतिसंचितसारे

णादिवृत्तिः ॥

दृक्काणः । पुं । द्रेक्काणे ॥

दृक्कर्षः । पुं । सर्पे ॥ दृशौकर्णावस्य ॥

दृक्काणः । पुं । द्रेक्काणे । लयविभागे ॥

दृढम्

दृक्प्रसादा । स्त्री । कुलशायाम् ॥ कु
लशयान्ने ॥

दृक्प्रिया । स्त्री । शोभायाम् ॥

दृक्श्रुतिः । पुं । सर्पे ॥

दृक्स्थितिः । स्त्री । दृष्टेः स्थैर्ये ॥ दृशः
स्थितिः ॥ दृष्टिं ज्ञानमयीं कृत्वा प
श्येद्ब्रह्ममयं जगत् । सा दृष्टिः परमो
दारा न नासाग्रविलोकिनी ॥ दृष्टि
दर्शनदृश्यानां विरामो यत्र वा भवे
त् । दृष्टिस्तत्रैव कर्त्तव्या न नासा
ग्रविलोकिनी त्याचार्याः ॥

दृग्ध्वजः । पुं । सूर्ये ॥

दृग्गोलः । पुं । खगोलान्तर्गते गोलवि
शेषे ॥

दृग्भूः । स्त्री । सर्पे ॥ वज्रे ॥ भास्करे ॥

दृग्बिषः । पुं । नागे ॥

दृढम् । न । लौहे ॥ अतिशये । निता
न्ते ॥ क्रियाविशेषणस्थक्तीवत्त्वद्रव्य
विशेषणेतुवाच्यलिङ्गता ॥ पुं । रूप-
कप्रभेदे ॥ यथा । दृढाख्यः स्यात्त
द्युद्धं ताले च हंसलीलके । चतुर्द
शाक्षरैर्युक्तः शृङ्गारे परिकीर्तित इ
ति सङ्गीतदामोदरः ॥ वि । स्थूले ॥
प्रगाढे । अप्रशियिले ॥ बलवति ।
शक्ते ॥ कठिने ॥ दृढति दृढतिस्सवा

। दृढदृढिदृढौ । क्तप्रत्यये । दृढः
स्थूलबलयोरिति क्तस्य उभावः त

दृढप

स्य दृढत्वम् हस्यलोपः इदितोनलोप
श्च निपात्यते ॥

दृढकण्टकः । पुं । क्षुद्रफलकटके । धौ
ला आंकडा इति गौडभाषा ॥

दृढकाण्डः । पुं । वंशवृक्षे ॥ न । दीर्घ
रोहिषके ॥

दृढकाण्डा । स्त्री । पातालगरुडीलता
याम् ॥

दृढकारी । वि । प्रारब्धकर्मसम्पादयि
तरि ॥

दृढक्षुरा । स्त्री । बल्लजायाम् ॥

दृढगात्रिका । स्त्री । मत्स्यप्लवाम् ॥

दृढग्रन्थिः । पुं । वंशे ॥

दृढच्छदम् । न । दीर्घरोहिषके ॥

दृढतरुः । पुं । धववृक्षे ॥

दृढतृणः । पुं । मुञ्जतृणे ॥

दृढतृणा । स्त्री । बल्लजायाम् ॥

दृढत्तक् । पुं । यावनालशरे ॥

दृढदंशकः । न । हांगर इति प्रसिद्धे
यादसि ॥

दृढनिश्चयः । वि । स्थिरप्रज्ञे ॥ दृढः
कुतार्किकैरभिभवितुमशक्यतया स्थि
रो निश्चयो ऽहमस्य कर्मभोक्तृस
च्चिदानन्दाद्वितीयं ब्रह्मेत्यथवसाय
शीले संसारादुपरते मुनौ ॥

दृढनीरः । पुं । नारिकेलवृक्षे ॥

दृढपत्रः । पुं । वंशे ॥

दृढव्र

दृढपद्मी । स्त्री । वल्लजायाम् ॥
 दृढपादा । स्त्री । यवतिक्तायाम् ॥
 दृढपादी । स्त्री । भूम्यामल्याम् ॥
 दृढप्ररोहः । पुं । शुच्यवृक्षे ॥
 दृढफलः । पुं । नास्तिकेरे ॥ दृढानि
 फलानि यस्यसः ॥
 दृढबन्धिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् ॥
 दृढभूमिः । त्रि । विषयसुखवासनया-
 चालयितुमशक्ये ॥
 दृढमुष्टिः । पुं । खड्गादौ ॥ त्रि । कृप-
 णे ॥ दृढामुष्टिर्यस्य ॥
 दृढमूलः । पुं । मुञ्जतृण्ये ॥ मन्यानक
 तृण्ये ॥ नारिकेले ॥
 दृढरङ्गा । स्त्री । स्फट्याम् ॥
 दृढलता । स्त्री । मातालगुरुड्याम् ॥
 दृढलोमा । पुं । शूकरे ॥ त्रि । कठिन
 लोमयुक्ते ॥ दृढानि लोमानि यस्य ॥
 दृढवल्कलः । पुं । पूगे ॥ लकुचे ॥
 दृढवल्का । स्त्री । अम्बठायाम् ॥
 दृढवीजः । पुं । चक्रमर्द्दे ॥ वदरे ॥ व-
 र्धुरे ॥
 दृढव्रतः । त्रि । अचात्यसङ्कल्पो । फल-
 पर्यन्तं प्रारब्धव्रतापरित्यागशीले ॥
 सर्वथाभगवानेव भजनीयः सचैवंरु-
 पएवेतिप्रमाणजनिताऽप्रामाण्यश-
 क्काशूच्यविज्ञाने ॥ दृढानि प्रतिपद्यै-
 श्चालयितुमशक्यानि अहिंसासत्या

दृढम्:

स्तेयव्रद्धाचर्यापरिग्रहादीनि व्रतानि ॥
 नियमा यस्यसतथा । शमदमादिसा-
 धनसम्पन्नइति यावत् ॥
 दृढसन्धिः । त्रि । संहते । निष्किरे ॥
 दृढः सन्धिः सन्धानमस्य ॥
 दृढसूत्रिका । स्त्री । मूर्वायाम् ॥
 दृढस्कन्धः । पुं । क्षीरिकावृक्षे ॥
 दृढाङ्गम् । न । जीरके ॥
 दृढता । स्त्री । जीरके ॥
 दृढतिः । पुं । चर्मपुटे । चर्मनिर्मितोद-
 कादिपात्रे ॥ मत्स्ये ॥ दृष्टाति । दृवि-
 दारणे । दृष्टातेर्हस्वश्चेति तिः ॥ अ-
 रीरावयवविशेषे ॥ उदकनोदनच-
 र्मयन्ते ॥
 दृढतिधारकः । पुं । आकन्पासा इति-
 गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥
 दृढतिहरिः । पुं । पशौ ॥ दृढतिहरतीति
 विग्रहे दृष्ट्युपपदादुरतेः पशौकर्त्तरि
 इन्प्रत्ययः ॥
 दृढन् । अ । दृढार्थे ॥ हिंसाशाम् ॥
 दृढम् । स्त्री । सर्पे ॥ चक्रसर्पे ॥ पुं । व-
 ज्रे ॥ अय्यभूपतौ ॥ तरुसर्पजातौ ॥
 कपौ ॥ सन्दर्भकर्त्तरि ॥ कथके ॥
 सूर्ये ॥ दृढमति । दृढीग्रन्थे । अन्दूट-
 न्भूजम्बितिकूप्रत्ययो निपातनाम्बु-
 म् अनुस्वाराभावोपि । हूहूवद्रूपाणि
 ॥ दृढशब्दउपपदेभुवःकूप्रत्ययः उप

दृशाका

पदस्य दृशादेशो निपातनादितिमाध
वः ॥ यद्वा । दृशितिनान्तमव्ययं दृढा
र्थकमुपपदम् । वर्षाभूवद्रूपमस्ये-
त्याहुः ॥

दृप्तः । चि । उद्गते । गर्विते ॥ दृप्यते ।
दृपहर्षविमोहनयोः । अस्माद्व्यर्थ
कर्मकेत्यादिना कर्त्तरि क्तः ॥

दृप्रः । चि । वलवति ॥ दृप्यति । दृप० ।
स्फायितञ्चीतिरः ॥

दृभ्यः । चि । ग्रथिते ॥ दृभ्यते स्म ।
दृभीग्रन्थे । क्तः ॥

दृब्धिः । स्त्री । गुम्फे ॥

दृक् । स्त्री । दर्शने ॥ नेत्रे ॥ नेत्रेण हि
रूपं व्याप्यते इत्यविवादम् ॥ बुद्धौ
॥ ज्ञाने ॥ रूपं दृश्यं लोचनं दृक् न
दृश्यं द्रष्टृमानसम् । दृश्याधीष्टतयः
साञ्चीदृगेव न तु दृश्यते ॥ चि । वी
चके ॥ अथ्यचे ॥ ज्ञातरि ॥ पश्यति
दृशिरप्रेचये । क्तिप् ॥ यद्वा । दृश्य
ते दर्शनमनयावा । सं० क्तिप् । कि
न् प्रच्ययस्येति बहुव्रीह्याश्रयणत्
क्तिप्यपिकुत्वम् । त्यदादिषु दृशः कि
नोविधानात् ॥ ह्यङ्के ॥

शत् । स्त्री । दृषदि ॥

दृषद्वती । स्त्री । दृषद्वत्याम् ॥

दृशा । स्त्री । चक्षुषि ॥

दृशाकाङ्क्ष्यम् । न । पञ्चे ॥

दृष्टम्

दृशानः । पुं । विरोचने । दूर्ये ॥ आ
चार्ये ॥ लोकपाले ॥ न । ज्योतिषि
॥ पश्यति । दृशिर्० । युधिवुधिरुशः
किञ्चेत्यानच् ॥

दृशिः । स्त्री । चक्षुषि ॥ दर्शने ॥ गो
पीदृगुत्सवदृशिःप्रविवेशगोष्ठम् ॥

दृशिस्वरूपः । चि । चैतन्यघने ॥

दृशी । स्त्री । नेत्रे ॥

दृशोपमम् । न । सिताम्बोजे ॥

दृश्यम् । न । अनात्मस्वरूपे । ममेदं-
श्रोत्रं ममेदं मन इत्यादिममतास्य-
दत्तेनात्मन उपसर्जनभूते स्थूलदेहा
दै ॥ दृष्टिदृष्टिआप्यदृश्यमिति प्र-
सिद्धम् ॥ चि । दृष्टये । दर्शनीये ॥
दृष्टुयोग्यम् । दृशेर्द्धल्लोपार्थत् ॥ च
दुपधाच्चाकृपिचृतेरितिक्यप् वा ॥

दृषस्तारम् । न । मुण्डायसे ॥

दृषद् । स्त्री । निष्पेषशिलापट्टे । शि
ख इति भाषा ॥ पाषाणे । प्रस्नरे ॥
दृशाप्यव । दृविदारणे । दृशातेः पु
ग्नस्वश्चेत्यदिः ॥

दृषद्वती । स्त्री । नदीविशेषे ॥ दृषदः
सन्त्यस्याम् । मतुप् । जयइतिमश्वः
॥ कात्यायन्याम् ॥

दृष्टम् । न । महीभुजां स्वपरचक्रोत्थ
मये ॥ स्वराष्ट्राच्चौराटविकादेर्भयम्
। परराष्ट्राद्वाहविलोपादेर्भयम् ॥ प्रति

दृष्टान्तः

विषयाध्यवसाये ॥ त्रि । साक्षात्कृते । प्रत्यक्षे । अक्षिगोचरे । ईक्षिते ॥ अमिचित् कपिला सती राजा भि च्चु मंहोदधिः । दृष्टमावाः पुनन्त्येते तस्मात् पश्येत निश्चयः ॥ दृश्यते स्म । दृशिर् ० । क्तः ॥ ज्ञाते ॥ दर्शने ॥ दृष्टपृष्ठः । त्रि । पलायमाने ॥ दृष्टप्रत्ययः । त्रि । दृढविश्वासं ॥ दृष्टराजाः । स्त्री । मध्यमायाम् । प्रथमं प्राप्तसंज्ञायां नार्याम् ॥ दृष्टं रजो यस्याः ॥ प्रौढायाम् ॥ दृष्टान्तः । पुं । मरणे ॥ शास्त्रे ॥ उदाहरणे ॥ प्रतिपाद्यप्रतिपादकयोर्यस्मिन्नर्थे बुद्धिसाम्यं सदृष्टान्तः ॥ तथाच गौतमसूत्रम् । लौकिकपरीक्षकाणां यस्मिन्नर्थे बुद्धिसाम्यं सदृष्टान्त इति ॥ लौकिकोऽप्राप्तशास्त्रपरिशीलनजन्यबुद्धिप्रकर्षाः प्रतिपाद्यइति फलितार्थः । परीक्षकः शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षः प्रतिपादकइति फलितार्थः ॥ तथाच प्रतिपाद्यप्रतिपादकयोरितिपर्यवसन्नम् । बहुवचनं कथाबहुत्वमभिप्रेत्य बुद्धेः साध्यसाधनोभयविषयिण्यास्तदभावविषयिण्यादा साम्यमविरोधो यस्मिन्नर्थे सार्थोदृष्टान्तः । वादिप्रतिवादिनोः साध्यसाधनोभयप्रकारकतदभा-

दृष्टिः

वदयप्रकारकान्यतरनिश्चयविषयो-
दृष्टान्तइतिपर्यवसितोर्थः ॥ * ॥ अलङ्कारविशेषे । दृष्टान्तः पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम् ॥ एतेषां साधारणधर्मादीनां दृष्टोऽन्तो निश्चयेयव सदृष्टान्तः । त्वयि दृष्ट एव तस्यानिर्वाति मनो मनोभवज्वलितम् । आलोकेहिहिमांशो विवसति कुमुदं कुमुदवत्याः ॥ एषसाधर्म्येण । वै धर्म्येण तु । तवाहवे साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः । भटाः परेषां विशराकृता मगुर्दधन्त्यऽवाते स्थिरतां हि पांशवः ॥ * ॥ उपमाने ॥ दृष्टः अन्तो निश्चये च । दृष्टप्रस्तः सादृश्यबलेन प्रकृतार्थनिर्णयोयेन वा ॥ दृष्टिः । स्त्री । बुद्धौ ॥ लोचने ॥ दर्शने ॥ ज्ञाने ॥ अन्तः करणवृत्तौ ॥ चक्षुर्जन्यमनोवृत्तिश्चक्षुक्ता रूपभासिका । दृष्टिरिच्छुच्यते दृष्टा दृष्टेः कर्त्तेति लौकिकैः ॥ दर्शनम् । दृशिर् ० । क्तिन् । दृश्यते ऽनया वा करणे क्तिच् ॥ * ॥ अथग्रहाणां दृष्टिकथनं यथा । तृतीये दशमेचैव पाददृष्टिरुदाहृता । अर्द्धदृष्टिश्चतुर्थे पञ्चमेच प्रकीर्त्तिता ॥ चतुर्थेचाष्टमेचैवपादोना परिकीर्त्तिता । सप्तमे

देयम्

परिपूर्णां च फलमेवं प्रकल्प्यते ॥ दृ
तीयदशमावार्कः पश्यन् पूर्णफल-
प्रदः । त्रिकोणगान् गुरुश्चैव चतुर्थी
ष्टमजान् कुजः ॥ सुतमदनमवान्ते
पूर्णदृष्टिः सुरारे युगलदशमराशौ
दृष्टिपादत्रयार्हः । सहजरिपुचतुर्थे
ष्वऽष्टमे चार्द्धदृष्टिः स्थितिभवनमु-
पान्त्य नैवदृश्यं हिराहोः ॥ स्वस्थान
च द्वितीयं च षष्ठं मेकादशं तथा ।
द्वादशाख्यं न पश्यन्ति शेषं पश्यन्ति ते
ब्रह्माः ॥

दृष्टिकृत् । न । } स्थलपद्मे ॥
दृष्टिकृतम् । न । }

दृष्टिगुणः । पुं । वाणादेर्लक्ष्ये ॥

दृष्टिवन्धुः । पुं । खद्योते ॥ लाञ्छने ॥

दृष्टियोनिः । पुं । ईर्ष्यके ॥

दृष्टिविधेयः । पुं । कटाक्षे ॥

दृष्टिविषयः । पुं । सर्पविशेषे ॥

दृष्टा । अ । विलोकेत्यर्थे ॥

दृष्टितः । त्रि । वृद्धिम्प्राप्ते ॥

देदीप्यमानः । त्रि । जाज्वल्यमाने । अ
तिशयदीप्तिविशिष्टे । यः पुनः पुनर-
तिशयेन वा दीप्यते तत्र ॥

देयम् । त्रि । दातव्ये ॥ दातुं योग्यम् ।

दुहाण् । अचोयत् । ईदृशतिगुणः ॥

न । धनविशेषे ॥ यथा । अपराधाव

सक्तेषां प्रयत्नेनाजितं धनम् । स्वल्पे

देवक

वा बहुलं वापि देयमित्यभिधीयते

॥ अपरावाधम् परपीडारहितम् ।

अक्लेशं पाचक्लेशजनकम् ॥

देवः । पुं । वसुरुद्रादौ । ब्रह्मविष्णुशिव
सूर्याग्निगणपतिदुर्गादौ । सुरे । अ
मरे ॥ एतेषां वर्णाय च । आदित्याः
च त्रियास्तेषां विशश्चमरुतस्तथा ।
अश्विनौ च स्मृतौ शूद्रौ तपस्युग्रेसमा
स्थितौ ॥ स्मृतास्वाङ्गिरसादेवा ब्रा
ह्मणा इति निश्चयः इति ॥ ज्ञाना-
तिशयशालिनिद्योतनात्मके आत्म
नि ॥ दीव्यति क्रीडति सर्गादिभिः-
विजिगीषते असुरादीन् व्यवहरति
सर्वभूतेष्व्वात्मतया द्योतते स्तूयते स्तु-
त्यैः सर्वव्यगच्छति वा तस्माद्देवः ॥
दीव्यतेः पचाद्यच् ॥ दीव्यते स्तूयते
इति दिवेः कर्मणि घञ्वा ॥ दीव्यते
क्रीडते यस्माद्भोक्ते द्योतते दिवि । त
स्माद्देव इति प्रोक्तः स्तूयते सर्वदैवतैः
॥ मेघे ॥ रात्रि ॥ नाव्योक्त्याभूपाखे
॥ पारदे ॥ वज्रटीके ॥ देवदारुणि
॥ न । इन्द्रिये ॥ त्रि । पूज्ये ॥ दी-
प्तिमति ॥

देवकः । पुं । यदुवङ्गीये नृपविशेषे ।

श्रीकृष्णस्य मातामहे ॥ दीव्यति ।

गुरु ॥

देवकर्हमः । पुं । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

देवकी

सतुश्रीखण्डा मुक्तपूरकुङ्कुममि-
 श्रितैर्भवति ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
 देवकल्पः । चि । देवतुल्ये ॥ ईषदू नो-
 देवः । ईषदसमाप्तावितिकल्पम् ॥
 देवकात्मजा । स्त्री । देवक्याम् ॥
 देवकार्यम् । न । देवानुद्दिश्यक्रियमाणे ॥
 देवकाष्ठम् । न । देवदारुणि ॥
 देवकिरी । स्त्री । मेघरागस्य भार्याया
 म् ॥ यथा । खलिता माखती गौरी
 नाटी देवकिरीतया । मेघरागस्य
 रागिण्यो भवन्तीमाः सुमध्यमाः ॥
 अस्याः स्वरूपं यथा । भवन्ती नन्दने
 श्यामा पुष्पप्रचयतत्परा । ख्याता दे
 वकिरीहोषाकरार्पित सखीकरा ॥
 देवकी । स्त्री । वसुदेवभार्यायाम् । श्री
 कृष्णमातरि ॥ मथुरायां यादवेश्व
 र्याम् ॥ देवकानाचष्टे इति विज
 न्तादचष्टः । ततोऽङ्गीष् ॥ यद्वा । दे
 वकस्यापत्यम् । इतश्च । सञ्जपूर्व
 कत्वात् वृहद्भवः । इतोमनुष्यजाते
 रितिङ्गीष् ॥ यद्वा । देवकशब्दस्यत
 दपत्ये लक्षणया वृत्तौ पुंयोगादि
 तिङ्गीष् । नहितच दाम्पत्यलक्षण
 एव पुंयोगः किन्तुजन्य जनकत्वात्
 पीतिहरदत्तादयः । अतएव प्राक् के
 कयीतोभरतस्ततोऽभूदितिभट्टिः ।
 एवं रेवतीरमणोपि ॥

देवगा

देवकीनन्दनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ देव
 कानन्दनः पुत्रः ॥
 देवकीसूनुः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ देवक्याः
 सूनुः ॥
 देवकुम्भा । स्त्री । महाशोणायाम् ॥
 देवकुलम् । न । प्रासादे । देवस्य इति
 भाषा प्रसिद्धे आयतने ॥
 देवकुल्या । स्त्री । सरिति ॥
 देवकुसुमम् । न । खवन्ने ॥ देवानां कु
 सुमम् ॥ कुसुमेषु देवद्ववा । राज०
 ॥ देवयोग्यं कुसुमं वा । प्रा० ॥
 देवकूटम् । न । तीर्थविशेषे ॥
 देवखातः । पुं । न । अकृषिमज्जलाशये
 ॥ देवेनखातः ॥ देवदारस्यजलाश
 ये । देवसम्बन्धित्वे न प्रसिद्धे सरसि
 ॥ स्त्री । न । गुहायाम् ॥
 देवखातकम् । न । अखाते देवखाते ॥
 देवे न खातम् । स्वा० कः ॥
 देवखातविलम् । न । गुहायाम् ॥
 देवगन्धा । स्त्री । महामेदायाम् ॥
 देवगर्भा । स्त्री । कङ्कालपीठाविष्टाव्यां
 देवतायाम् ॥
 देवगान्धारी । स्त्री । श्रीरागस्य भार्या
 याम् ॥ यथा । गान्धारी देवगान्धारी
 माखवश्रीश्वसारवी । रामकीर्यपि
 रागिण्यः श्रीरागस्यप्रियादमे ॥ अस्या
 मानसमयः शिशिरर्त्ता तृतीयप्रहरा

देवज

वधिरात्र्यर्द्धपर्यन्तमिति गानविदः ॥

देवगायनः । पुं । गन्धर्वे ॥

देवगिरिः । पुं । भारतवर्षस्य शैलवि-
शेषे ॥

देवगिरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ सा
च सोमेश्वरमते वसन्तरागस्य भार्या
वसन्तर्त्तौ च सदा गेया । भरतमते
हिन्दोलरागपुचस्य नागध्वने भार्या
॥ सङ्गीतदर्पणमते तु नटकल्याण भा-
र्या ॥ अस्याः स्वरूपं यथा । अन्यभि-
रामतनुः उत्तुङ्गपीनस्तनी चारक
गृहभूषणा स्त्रीपङ्क्तिमध्यस्था मत्त
चकोरनयना सुभङ्ग्यङ्गीच । अस्या
गानसमयो हेमन्ते दिवाचतुर्थप्रह
रावधिरात्र्यर्द्धपर्यन्तम् ॥

देवगुरुः । पुं । सुराचार्ये ॥ देवानांगुरुः ॥

देवगुह्यम् । न । मरणे ॥ तद्वि प्राणि-
नां वैराग्यानुदयाय देवैर्गोप्यते ॥

देवगृहम् । न । देवालये ॥ सूर्यचन्द्रा-
दीनां ज्योतिर्मण्डलेषु ॥

देवचक्रित्सकौ । पुं । अश्विनीकुमार-
योः ॥ इति हलायुधः ॥

देवच्छन्दः । पुं । शतयष्टिहारे ॥ देवै-
श्छन्द्यते । छदि० । घञ् ॥

देवजग्धम् । न । देवजग्धके ॥

देवजग्धकम् । न । कसृणे ॥ देवैरद्यते
स्य । अद० । क्तः । अदोजग्धिल्यपति

देवता

किति ॥

देवजनविद्या । स्त्री । गन्धयुक्तिवृत्त्यङ्गी-
तवाद्यशिल्पादिविज्ञानेषु ॥

देवटः । चि । शिल्पिनि ॥ दीव्यति । दि-
वु० । शकादिभ्योऽटन् ॥

देवट्टी । स्त्री । गङ्गाचिह्न्याम् ॥

देवतरुः । पुं । मन्दारादिवृक्षेषु ॥ प-
ञ्चैते देवतरवो मन्दारः पारिजात
कः । सन्तानः कल्पवृक्षश्च पुंस्तिवा ह
रिचन्दनम् ॥ देवानां तरुः ॥ चैत्य
वृक्षे ॥

देवता । स्त्री । अमरे । सुरे ॥ देवएव
। स्वार्थे तल् ॥ विष्णवादिप्रतिमाया
म् ॥ त्यज्यमानद्रव्ये उद्देश्यविशेषे ॥
॥ मन्त्रस्तुत्यायाम् ॥ तस्याः सङ्ख्या
यथा । सदाराविवुधाः सर्वे स्वानां स्वा-
नांगणैः सह । चैलोक्ये तत्पयस्विंश
तुकोटिसंख्या यथाभवेति पाद्मोत्तर
खण्डम् ॥

देवताडः । पुं । सैहिकेये । राहौ ॥
जीमूते । खरायाम् । देताडा इति-
गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षे ॥ अग्नौ ॥
देव मिन्द्रियं ताडयति । तडआघा-
ते । कर्मण्यण् ॥

देवताडकः । पुं । देवताडे ॥ स्वा० कः ॥

देवताधिपः । पुं । इन्द्रे ॥

देवत्वम् । न । देवभूये । देवसायुज्ये ॥

देवदा

देवदाभावः कर्मवा । तस्यभावस्य-
तलौ ॥

देवदण्डा । स्त्री । नागवस्त्रायाम् ॥

देवदत्तः । पुं । अर्जुनस्य शङ्खे ॥ बुद्धानु

जै ॥ जृम्भणकरे वायुविशेषे ॥ विजृ

म्भणे देवदत्तः शुद्धस्फटिकसन्निभः

॥ देवाएनं देयामुः । क्लिप्तौ च स

न्नायामिति आशिषिक्तः । दोदद्-

घोरिति दद्यादेशः ॥ चि । सुरार्पि

ते ॥ देवायदत्तः ॥ ग्रामविशेषे ॥

देवदत्ताऽजः । पुं । बुद्धे । शाक्यमुनौ ॥

देवदानी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ॥

देवदारु । न । स्वनाम्नाप्रसिद्धे वृक्षवि-

शेषे । भद्रदारुणि । पूतिकाष्ठे ॥ देव

स्यदारु ॥ देवदारु खडु स्निग्धं तिक्तो

ष्णं कटुपाकिच । विवन्धाध्यानशोथा

मतन्द्राद्विक्राज्वरासृजित् ॥ प्रमेह

पीनसश्चेभ्यश्चासकण्डुसमीरनुत् ॥

पुं । यथा । अमुंपुरः पश्यसि देवदारु

मितिरघुः ॥

देवदालिका । स्त्री । महाकाले ॥

देवदाली । स्त्री । लताविशेषे । जीमू

तके । कण्टफलायाम् । घघरवेक्ष

इति सोनैया इति च भाषा ॥ देवदा

ली रक्षेति क्ता कफार्शः शोफपाण्डु

ताः । नाशयेद् वामनी तिक्ता च य

दिध्वा कृमिज्वरान् ॥ देवदालीफलं

देवनः

तिक्तं कृमिक्षोषविनाशनम् । संसर्गं

गुल्मशूलघ्नं मर्शोघ्नं वातजित् परम्

॥ * ॥ देवदालीदलं तक्ने स्वेदितं

खण्डितं भृशम् । वेसवारयुते साज्ये

भर्जितं हिङ्गुभा दृढम् ॥ पीतापरा

खरस्पर्शा विषघ्नी गरनाशिनी ॥ इत्थ

परादेवदाली ॥

देवदासी । स्त्री । वनवीजपूरे ॥ वेष्ट्या

याम् ॥

देवदीपः । पुं । लोचने ॥

देवदुन्दुभिः । पुं । गन्धपर्णासे । सरक्त

तुल्यस्याम् ॥ देवानां दुन्दुभिवाद्ये ॥

देवदूती । स्त्री । अक्षयस्त्रायाम् । वन

वीजपूरके ॥

देवदेवः । पुं । शिवे । महेश्वरे ॥ ब्रह्मा

णि ॥ देवानां देवेषु वा देवः ॥

देवदेवाधिपः । पुं । नैमिषेशम्भौ ॥

देवद्रोणी । स्त्री । देवयात्रायाम् ॥

देवद्रुज् । चि । देवपूजके ॥ देवान् अ

चति । अच्यु० । ऋत्विगादिना क्तिन्

। विष्मिदेवयोरित्यद्रुज्देशः ॥

देवधनम् । न । देवस्वे ॥

देवधान्यम् । न । जूर्णाक्षये । योनले

। वीजपुष्पिकायाम् । जुन्हरी इति

जुवार इति च भाषा ॥

देवधूपः । पुं । गुग्गुलौ ॥ राले ॥

देवनः । पुं । वाशके ॥ दीव्यतेऽनेन-

देवपु

। दिवु० । भावकरणादौलुट् ॥ न
 । व्यवहारे ॥ जिगीषायाम् ॥ क्रीडा
 याम् ॥ स्त्रीलोचने ॥ पद्मे ॥ दीप्तौ ॥
 देवनदी । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ यमुना-
 याम् ॥
 देवनन्दी । पुं । शक्रहारपाले ॥
 देवनलः । पुं । नलोत्तमे । महानले ॥
 देवना । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ सेवयाम् ॥
 देवनालः । पुं । स्थूलदण्डे । देवनले ॥
 देवनिर्मिता । स्त्री । गुह्ययाम् ॥
 देवपतिः । पुं । इन्द्रे ॥
 देवपत्नी । स्त्री । मध्याह्नके ॥ देवना
 याम् ॥
 देवपथः । पुं । सुराध्वनि । छायापथे ।
 सोमधारायाम् ॥ देवैरर्चिरादिभि
 र्गमयितृत्वेनाधिकृतै रपञ्चक्षितः प-
 न्या देवपथ उच्यते ॥ देवानां पन्याः
 । ऋक्पूरिच्यः ॥ न । तीर्थविशेषे ॥
 देवपरः । चि । मूर्खे ॥ यद्गविष्ये ॥ दे
 वः परः उत्कृष्टोऽस्य ॥
 देवपर्यम् । न । सुरपर्ये ॥
 देवपुत्रिका । स्त्री । पृष्ठायाम् ॥
 देवपुत्री । स्त्री । देवकन्यायाम् ॥ पृष्ठा
 याम् ॥
 देवपूः । स्त्री । अमरावक्ष्याम् ॥
 देवपुरी । स्त्री । अमरावक्ष्याम् ॥ दे
 वानांपुरी ॥

देवमा

देवपुरोषाः । पुं । वृहस्पतौ ॥
 देवप्रश्नः । पुं । उपश्रुतौ । ग्रहनक्षत्रा
 दिघटितजिज्ञासायाम् ॥
 देवप्रियः । पुं । पीतभृङ्गराजे ॥ वक्र
 पुष्पे ॥
 देववला । स्त्री । वायमाणायाम् ॥ सप्त
 देव्याम् ॥
 देववल्लभः । पुं । पुष्पागवृक्षे ॥
 देववल्गा । पुं । नारदमुनौ ॥
 देववाङ्मणः । पुं । देवपूजके वाङ्मणे ॥
 शा० मध्यमपदलोपः ॥
 देवभवनम् । न । बोधिटुमे । अश्वत्थे ॥
 नाके । स्वर्गे ॥ देवानां भवनम् ॥
 देवभूः । पुं । देवे ॥ स्वर्गे ॥
 देवभूतिः । स्त्री । मन्दाकिन्याम् ॥ सु
 रैश्वर्ये ॥
 देवभूयम् । न । देवत्वे । देवसायुज्ये ॥
 देवस्य भावः । भुवोभाव इति क्वाप् ॥
 देवमणि । पुं । भर्गे । हरे । शिवे ॥
 अश्वत्थवाण्डवर्त्ते । अश्वरोमावर्त्ते ॥
 आवर्त्तोरोमजो देवमणिस्त्वेवनिगद्य
 ते ॥ विष्णुश्चोमणौ । कैस्तुभे ॥
 महामेदायाम् ॥
 देवमाता । स्त्री । अदिक्ष्याम् ॥ देवा
 नां माता ॥
 देवमातृकः । पुं । वृष्ट्याम्बुसम्पन्नी
 द्विपाक्षिते देशे ॥ देवो माताऽस्य

देवयो

। नष्टृतश्चेतिकम् ॥

देवमानकः । पुं । कौस्तुभमणौ ॥

देवमासः । पुं । गर्भाष्टमे । गर्भस्याष्टमे
मासि ॥ अनुव्यमानेनचिंशदधात्मके
देवानां मासे ॥

देवयजनम् । न । यज्ञभूमौ ॥ कुबचे
ने ॥ देवा ईज्यन्ते यस्मिन् ॥

देवयजिः । पुं । देवपूजके । मुनौ ॥

देवयज्ञः । पुं । होमे । देवोद्देश्यक
यागे ॥

देवयाजी । वि । कामनापुरस्सरं देवा
न् यजमाने । यः फलकामनया देवा
न् यजते सः ॥ देवयाजिभ्यश्चात्मया-
जीश्रियान् ॥

देवयात्रा । स्त्री । देवहोण्याम् । देवग
मने ॥ देवोत्सवाद्देवा ॥

देवयानः । पुं । न । विद्यावतोमार्गवि
शेषे । तच्च इत्यविदुरिति विद्या तया
प्रतिपत्त्यपेक्षि ॥ न । देवरथे । दे
वविमाने ॥

देवयानी । स्त्री । शुक्राचार्यस्यपुत्र्याम्
। ययातेर्नृपस्यपत्न्याम् ॥

देवयुः । वि । धार्मिके ॥ लोकयात्रिके
॥ पुं । देवे ॥ देवान् याति । यात्रा
पथे । स० कुः ॥

देवयोनिः । पुं । विद्याधरादिषु ॥ तेच
इय । यज्ञा । विद्याधरो ऽसरोयच

देवस्यः

रस्योगन्धर्वकिञ्चराः । पिशाचो गुह्य
कः सिद्धो भूतो ऽमी देवयोनयः ॥ दे
वो योनिः उत्पत्तिस्थानं यस्य सः इवा
ग्रहण्यर्थः ॥

देवरः । पुं । देवरि । पतिभ्रातरि ॥ दे
वते । देवदेवने । अर्त्तिकमिधमी
त्यरक्षित् ॥ पत्न्युः कनिष्ठभ्रातरि इ
ति स्वामी । ज्येष्ठस्तु त्र्यगुरवेति सुभू
त्यादयः ॥ पतित्र्यगुरताज्येष्ठे पति-
देवरत्नानुजे । इतरेषु तु पाञ्चाख्या-
क्षितयं पितयं मतम् ॥

देवरथः । पुं । पुष्पकादौ देवानां वि
माने ॥

देवराजः । पुं । इन्द्रे । मरुत्त्वति ॥ देवा
नाराजा । राजाहः सखिम्यष्टम् ॥

देवरातः । पुं । परीक्षिति । अभिमन्यु
सुते नृपतिखके ॥

देवर्षिः । पुं । नारदादिषु ॥ देवा एव स
न्तो ये मन्त्रदर्शित्वेन ऋषिस्त्वं प्रा-
प्ताः स्ते देवर्षय उच्यन्ते ॥ सप्तगोदाव
रतीर्थदेवे ॥

देवस्यः । पुं । मुन्यन्तरे । व्यासशिष्ये धै
म्यर्षेर्ज्येष्ठभ्रातरि ॥ देवरे ॥ देवा-
जीवे ॥ धार्मिके ॥ सुरर्षौ ॥ दीव्य
ति । दिवु० । वृषा० कलः ॥ देवान्
जीविकार्थं लाति आदत्ते । लाभादा
ने । आतोनुपेतिकः ॥

देववि

देवलकः । पुं । वर्त्तनार्थत्वेनप्रतिमाप
रिचारके । पुजारी इतिभाषा ॥ चि
किंत्सकान् देवलकान् मांसविक्रयि
यस्तथा । विपण्येनचजीवन्तो वर्ज्याः
स्युर्ह्यथकथयोः ॥ देवकोषोपजीवी
चनान्नादेवलकोभवेत् ॥ स्वा०कः ॥
देवलता । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥
देवलाङ्गुलिका । स्त्री । दृष्टिकात्याम् ॥
देवलोकाः । पुं । स्वर्गं ॥ भूर्लोकोऽथ-
भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च महर्जनः । त
पः सत्यञ्च सप्तैतेदेवलोकाःप्रकी-
र्त्तिता इतिमत्स्यपुराणम् ॥
देववक्त्रम् । न । वक्त्रौ ॥ देवानांवक्त्रम् ॥
देववर्दुकिः । पुं । विश्वकर्मणि ॥
देववल्लभः । पुं । पुत्रागे । गुर्जरदेशे
सन्देशरा इतिप्रसिद्धे ॥ देवानांवल्ल-
भः ॥
देववित् । चि । देवताकाण्डीये ॥ सचे
त्यंकल्पयति । अमीन्द्रादयोदेवास्त-
त्तत्फलदातारो नेश्वर स्तथेति । ए
तच्चकल्पनामात्रम् । अस्मदादिप्रया
त्मपेक्ष्य फलदातृत्वेतेषां भृत्येभ्यो
विशेषाभावप्रसङ्गात् । स्वातन्त्र्येभ्यो
पकारकत्वे तदाराधनवैयर्थ्यात् । त
द्भक्तानामपि विप्रतिपत्तिदर्शनात्
तत् प्रसादस्याकिञ्चित्करत्वात् ॥

देवविद्या । स्त्री । निरुक्ते ॥

देवसा

देवदृच्छः । पुं । सप्तपर्णे ॥ मन्दारादि-
देवतरौ ॥ गुग्गुलौ ॥ देवानांवृच्छः ॥
देवव्रतः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ भी-
ष्मोहि पितरिशन्तनौमृते स्वस्यराज्या
धिकारसत्त्वेपि पितरं शन्तनुं प्रतिना
हं राज्यं विवाहं वाकरिष्यामि त्वंस
त्यवतीं वृक्ष इतिसत्यवती विवाहस
मये प्रतिज्ञातत्वाच्चिवाङ्गदं सत्यव
तीज्येष्ठपुत्रमेव राज्येस्थापयामास-
तादृशसत्यरूपस्य देवानांव्रतस्य प-
रिपाचनादेवव्रतनामा भवत् इति
पुराणप्रसिद्धेः ॥ देवानां व्रते ॥
देवशेखरः । पुं । दमनके ॥
देवश्रुतः । पुं । ईश्वरे ॥ शास्त्रे ॥ ना-
रदे ॥
देवश्रेणी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥
देवसखः । पुं । पर्वतान्तरे ॥
देवसभा । स्त्री । सुधर्मायाम् ॥ सहभा
न्यस्थाम् । सभाराजेतिनिपातनाद
ङ् । देवानां सभा आस्थानगृहम् ॥
देवसभ्यः । चि । क्रीडासंसङ्गते । स-
भिके ॥
देवसर्षपः । पुं । दृच्छविशेषे । अश्वार्चे ।
रक्तमूलके । सूक्ष्मादले ॥ १०० रानि ॥
देवसहा । स्त्री । दण्डोत्पलौषधौ ॥
भिचासूचे ॥
देवसात् । अ । देवाधीने ॥ देवदेये ॥

देवहू

देवसायुज्यम् । न । देवभूये । देवत्वे ॥

युनक्ति । युजिर्० । इगुपधेतिकः ।

युजेनसह । तेनसहेति बहुव्रीहिः ।

। बोपसर्जनस्येति सहस्यसः ॥ यद्वा ।

योजनंयुक् । सं० क्तिप् । सहयुजा

सयुक् । सयुजस्य सयुजोवा भावः ।

ब्रा० ष्यञ् । देवस्य सायुज्यम् ॥

देवसृष्टा । स्त्री । मद्ये ॥ इति हेमचन्द्रः

॥ देवेन सृष्टा ॥

देवसेना । स्त्री । मातृकाविशेषे । इन्द्र

स्य सुतायाम् । षष्ठ्याम् । स्कन्दस्य

पत्न्याम् ॥ षष्ठांशरूपा प्रकृतेस्तेन

षष्ठी प्रकीर्तिता ॥ देवतानां सेना

याम् ॥

देवसेनापतिः । पुं । स्कन्दे ॥

देवस्वम् । न । यज्ञशीलानां धने ॥ य

द्वनं यज्ञशीलानां देवस्वं तद्विदुर्बुधाः

॥ प्रतिमादिदेवतार्थमुत्सृष्टधने ॥

देवानां स्वम् । ब्रह्मस्वस्य गुरोर्द्वयं

देवस्वस्यहरेस्तुयः । कन्यां ददातिशु

क्तेन संप्रोतो जायते स्रुत इतिमहा

भारते पञ्चप्रेतोपाख्यानम् ॥

देवहूः । पुं । सामकर्ये ॥ प्रिट्ठुर्दक्षिणः

कर्ण उत्तरोदेवहूः स्मृतः ॥

देवहूतिः । स्त्री । स्वायम्भुवमनोः कन्या

याम् ॥ यथा । आकूतिः प्रथमाकन्या

द्वितीयादेवहूतिः । तृतीयाचप्रहू

देवाय

तिर्द्विविख्यातालोकपाविनी ॥

देवहृदः । पुं । तीर्थविशेषे ॥

देवा । स्त्री । चारुध्यामोषधौ ॥ अशन

पर्यायम् ॥

देवागारिकः । त्रि । देवागारे नियुक्ते ॥

अगारान्ताट्टन् ॥

देवाजीवः । त्रि । देवले । प्रतिभापरि

चारके । पुजारीवाह्यन् इति भाषा

॥ देवआजीवो ऽस्य ॥

देवाजीवी । त्रि । देवले ॥ देवैराजी

वितुंशीलमस्य । मुष्यजाताविति-

श्विनिः ॥

देवाटः । पुं । हरिहरचर्चे ॥ देवानाम्

टनाच्चैवदेवाट इतिसंज्ञितम् ॥

देवात्मा । पुं । अश्वत्यट्चे ॥

देवानाम्मियः । पुं । ह्यगे ॥ चि । मूर्खे

॥ मूर्खाहि देवानां प्रीतिजनयन्ति

देवपशुत्वात् ॥ षष्ठ्या अलुक् ॥

देवापिः । पुं । असुरविशेषे ॥ देवाना

प्रोति । आसृ० । फलेग्रहिरात्मम्भरि

श्चेतिचकारादिन् ॥ प्रतीपराजस्य-

पुत्रे ॥ समुमेकसमीपे कलापग्रामे

योगीभूत्वा आसौ । सकलौ लुप्तं च

नृवंशं पुनः सत्ययुगे भावयिष्यति ॥

देवाभीष्टा । स्त्री । ताम्बूल्याम् ॥

देवायतनम् । न । देवाख्ये ॥ न देवा

यतनं गच्छेत् कदाचिद्वा ऽप्रदक्षिण

देवी

म् । नपीडवेहा वस्त्राणि न देवायत
नेष्वपीतिकूर्मपुराणम् ॥

देवायुधम् । न । शक्रधनुषि ॥ देवाना
मखे ॥

देशरातिः । पुं । दैत्ये ॥

देवार्थः । पुं । वर्तमानाख्ये ऽर्द्धदेहे ॥

देवार्हम् । न । सुपर्णे ॥ त्रि । देवयोस्ये ॥

देवार्हा । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

देवालयः । पुं । देवगृहे ॥ देवस्थानयः

॥ स्वर्गे ॥ देवानामालयः ॥

देवाला । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

देवावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

देवाश्वः । पुं । इन्द्रस्याश्वे । उच्चैः अवसि ॥

देविका । स्त्री । सरिदन्दरे ॥ दीव्यति

। दिवु० । खुब् ॥ अर्द्धयोजनविस्तरा

रां प्रयोजनमायताम् । एतावद्दे

विक्रामाहुर्देवर्षिपरिषेवितामिति-

पादो भूमिखण्डम् ॥ धुस्तूरे ॥

देविलः । त्रि । धार्मिके ॥ अनुकम्पितो

देवदत्तः । घनिलचैत्तेतीलक्ष् ॥

देवी । स्त्री । कृताभिषेकायाम् । महि

ष्याम् ॥ नटोक्त्याभिषिक्तराजपत्न्या

म् ॥ पृक्कायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ आदि

त्यभक्तायाम् ॥ लिङ्गिन्याम् ॥ वन्या

कर्कोटकाम् ॥ शाखिपत्र्याम् ॥ स

हज्रोक्षाम् ॥ पाठायाम् ॥ नागरमु-

क्तायाम् ॥ मनेर्बारी ॥ हरीतक्या-

देवेष्टः

म् ॥ अतस्थाम् ॥ श्यामानामपक्षि-

जातौ ॥ दुर्गायाम् । पार्वत्याम् ॥

देव्याः पादोदकमाहात्म्यमुक्तं देवी-

भागवते । सकृत्कृत्वा महापूजां देवी

पादजलपिवन् । नजातुजननीगर्भे-

गच्छेदिति विनिश्चयवति । दीव्यति

यदा । देवयतिसर्गान् ॥ प्रवृत्तिनिवृ

त्त्युपदेशेनयथाधिकारव्यवहारयति

। दिवु० । पञ्चादौ देवडितिनिपात

नान्डीप् ॥ सामान्यतोदेवपत्न्या

म् ॥ ब्राह्मणस्त्रीनामोपपदे ॥ देव्य

नाहिस्त्रियोमताः ॥ देव्यन्ताश्चस्त्रियः

सर्वा दास्यन्ताः शूद्रयोनयः ॥

देवीकोटः । पुं । वाणपुरे ॥

देवीभक्तः । त्रि । शक्ते ॥ यथा । अप-

राधं परंकृत्वा देवीभक्तस्य कोजनः

। सुखं लभेत यदपिभवेत् चाताशि

वःस्वयमितिभागवतम् ॥

देवा । पुं । देवरे ॥ दीव्यति । दिवु० ।

दिवेर्कः । देवरौ देवरः इत्यादिपि

वृत्तम् ॥

देवेज्यः । पुं । वृहस्पतौ ॥ देवानाः

मीज्यः ॥

देवेशः । पुं । श्रीसदाशिवे ॥ देवानामि

न्द्रादीनास्त्रीप्रोक्तियक्ता ॥ विष्णौ ॥

देवेशी । स्त्री । दुर्मसाम् ॥

देवेष्टः । पुं । गुग्गुलौ ॥ महामेष्टायाम्

देशाखी

। चि । देवदाञ्छिते ॥

देवेष्टा । स्त्री । वनवीजपूरके ॥

देवोद्यानम् । न । सुपर्वणां स्त्रीलाका
ननेषु ॥ तानिच नन्दनं चैत्ररथं वै
भ्राजकं सर्वतोभद्रमिति चत्वारि दे-
वोद्यानानि भवन्ति ॥ देवोद्यानानि
वैभ्राजं मिश्रकं सिधकावणम् । चै-
त्ररथश्चेति त्रिकाण्डशेषः ॥

देशः । पुं । भूगोलभागविशेषे । कुश
पञ्चालादिविषये । जनपदे । नीद-
ति ॥ स्थानमात्रे । सत्रिविधः । जा-
ङ्गलोऽनूपः साधारणश्चेति । एतन्म
ध्येपि देवेशि देशभेदाद्यनेकशः ।
कोटिशः सन्ति देवेशि एते मुख्याः प्र-
कीर्तिताः ॥ एतन्मध्ये षट्पञ्चाशन्
मध्ये । एते मध्यप्राच्यादिदेशाश्चतुर्थः
॥ दिशति । दिश० । पचाद्यच् ॥

देशकः । चि । शास्तरि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

देशकारी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

देशपरिच्छिन्नः । चि । मूर्त्तत्वेन सर्व
देशवर्त्तिनि ॥

देशरूपम् । न । उचिते । समञ्जसे ॥

दिशग्रतिसर्जने । घञ् । देशरूप

मस्य । दिश्यमानस्यो चित्स्यरूप

म् ॥ यद्वा देशनम् । घञ् । प्रशस्तं

देशनं वा । प्रशंसायां रूपम् ॥

देशाखी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

देहः

देशान्तरम् । न । सुमेरुलङ्कयोर्मध्यरे

खात्वरूपदेशस्वदेशयो रन्तरयोज

ने ॥ देशान्तरपरिभाषायां वृद्धमनुः

। वाचोयचविभिद्यन्ते गिरिर्वायवधा

यकः । महानद्यन्तरं यच्च तद्देशान्तर

मुच्यते ॥ देशनामनदीभेदान्निकटो

पि भवेद्यदि । तत्तु देशान्तरं प्रोक्तं स्वय

मेव स्वयम्भुवा ॥ दशरात्रेण या वार्त्ता

यचनश्रूयते ऽथवेति दृढस्पतिः ॥

देशान्तरं षट्पत्येके षष्टियोजन मा

यतम् । चत्वारिंशदपत्येके त्रिंश

देकेतयैवचेति ॥

देशिकः । पुं । मूलमन्त्रपदे श्रीगुरौ ॥

यथा । शरणां नहि मम जननी न

पिता न सुता न सोदरा नान्ये ।

परमं शरणं मिदमेव चरणं मम

मूर्द्धि देशिकन्यस्त मिष्याचार्यार्या

॥ चि । पथिके ॥ देश्ये ॥

देशितः । चि । उपदिष्टे ॥

देशी । पुं । गानप्रकारे । कचिद्देशवि

शेषे गीयमाने ॥

देशिनी । स्त्री । तर्जन्याम् ॥

देशी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

देश्यम् । न । पूर्वपक्षे ॥ चि । देशार्हे ॥

देशुः । चि । दातरि ॥ दुर्दमे ॥ ददा-

ति । उदाज् ० । गादाभ्यामिषुच् ॥

देहः । पुं । न । काये । शरीरे ॥

देहद

सचसूक्ष्मरूपकारणभेदात् त्रिवि-
धो भवति ॥ मांसासृक् पूयविण्मूत्र-
स्नायुमज्जास्थिसंहतौ । देहेचेत्-
प्रीतिमान् मूढो भविता नरकेपि सः
॥ लघे ॥ दिह्यते । दिह० । घञ् ॥
न्यायमते पृथिव्यादेहं योनिजमयो-
निजञ्च । योनिजं जरायुजमण्डज-
ञ्च । अयोनिजं स्वेदजोद्भिदादिक-
म् । नारकिणां शरीरमप्ययोनिज-
म् । जलीयं देहमयोनिजं वरुणलो-
के प्रसिद्धम् । तैजसं देहमयोनिजं सूर्य-
लोके प्रसिद्धम् । वायोर्देहमयोनि-
जं तदेव पिशाचादीनां मितिसिद्धा-
न्तमुक्तावली ॥

देहकः । पुं । देहे ॥ स्वार्थे सञ्चायां वा-
कन् ॥

देहकोषः । पुं । पक्षे । पङ्खा इति-
भाषा ॥ इ० श० च० ॥

देहचयः । पुं । कायनाशे ॥ शोभे ॥

देहस्थचयः येन वा ॥

देहदः । पुं । पारदे ॥

देहदुर्गन्धता । स्त्री । शरीरदौर्गन्धे ॥

तन्नाशकौषधं यथा । अर्जुनस्य तु पु-

ष्पाणि जम्बुपत्रयुतानि च । सलोभा-

णि च तस्मै पो देहदुर्गन्धतां हरेदिति

गारुडे १८४ अध्यायः ॥

देहद्वयम् । न । सूक्ष्मरूपलक्षणे ॥

देहभृ

देहयोर्द्वयम् ॥

देहधारकम् । न । अस्मिन् ॥

देहधिः । पुं । पक्षे । पङ्खा इति भाषा ॥

देहधृक् । पुं । वायौ ॥

देहनाशः । पुं । प्राणे ॥

देहभृत् । पुं । जीवे ॥ मनुष्यो हं ब्राह्म-

णो हं गृहस्थो ह्यमिच्छाद्यभिमानेनां

वाधितेन देहं कर्माधिकारहेतुवर्णा-

श्रमादिरूपं कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्याश्रयं

सूक्ष्मरूपं शरीरेन्द्रियसङ्घातं विभ-

र्त्ति अनाद्यविद्यावासानावशात् व्यव-

हारयोग्यत्वेन कल्पितमसत्त्वमपि

सत्यतया स्वभिन्नमपि स्वाभिन्नतया

पश्यन् धारयति पोषयति चेति दे-

हभृत् । डुभृञ्० । क्तिप् तुक् ॥ वि-

वेकज्ञानशून्ये अविद्यावति कर्तृत्वा-

भिमानिनि ॥ सत्रिविधः । रागादिदो-

षप्रावल्यात् काम्यनिषिद्धादिययेष्ट-

कर्मानुष्ठायी मोक्षशास्त्रानधिकार्ये-

कः १ । अपरस्तु यः प्राकृतः सुकृतवशा-

त् किञ्चित्प्रचीणरागादिदोषः स-

र्वाणिकर्माणि त्यक्तुमशक्नुवन् निषि-

द्धानि काम्यानि च परित्यज्य निश्चा-

नि नैमित्तिकानि च कर्माणि फला-

भिसन्धित्यागेन सत्त्वशुद्ध्यर्थमनुति-

ष्ठन् गौणसन्ध्यासी मोक्षशास्त्राधिका-

रीद्वितीयः २ । ततो निश्चयनैमित्ति-

देहात्म

कर्मनानुष्ठानेनान्तःकरणशुद्ध्यासमु
पजातविविदिषः श्रवणादिना वेदनं
मोक्षसाधनं सम्पिपादयिषुः सर्वाणि
कर्मणि विधितः परित्यज्य ब्रह्मनि
ष्ठं गुरुमुपसर्पतिविविदिषासञ्च्यासि
समाख्यस्मृतीयः ३ ॥

देहयात्रा । स्त्री । यमपुरीगमने । म
रये ॥ भोजने ॥ देहस्य यात्रा ॥

देहला । स्त्री । मये ॥ इतिशब्दच-
न्द्रिका ॥

देहलिः । स्त्री । देहल्याम् ॥

देहलिकाश्रमम् । न । अश्रदेव्यधिष्ठि
ते पिठविशेषे ॥

देहली । स्त्री । गृहावग्रहणायाम् । द्वा
रपिण्डायाम् । देहलं इतिभाषा ॥ दे
हनम् । दिह० । भावेघञ् । देहला
ति । ला० । आतोनुपेतिकः । गौ०
डीष् ॥

देहसायम् । न । अङ्गसमत्वे ॥ अङ्गा
नां समतां विद्यात् समे ब्रह्मणि ली
यते । नोचैवैवसमानत्वं मृजुत्वं शु
ष्कवृक्षवत् ॥

देहसारः । पुं । मज्जनि ॥

देहातीतः । पुं । घटादिवद्देहद्रष्टृत्वेन
देहविलक्षणे आत्मनि ॥

देहात्मवादी । त्रि । चार्वाके ॥ तस्येदं
मतम् । शरीरमेवात्मा प्रज्वलितग

देही

हात् स्वपुत्रं परित्यज्यापि स्वस्यनिर्ग
मदर्शनात् स्थूलोहं कृशोहमिच्छन्
भवाच्चेति ॥ देहमात्रं चैतन्यविशिष्ट
मात्मेति प्राकृताः । इति भाष्यम् ॥

देहाध्यासः । पुं । मनुष्योहं कृष्णोहं गौ
रोहमित्यादिवुद्धौ ॥ देहे अध्यासः ॥

देहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपादि
के । उपजिह्विकायाम् ॥

देही । त्रि । देहवति । शरीरिणि । दे
हतादात्म्याध्यासापन्ने जीवे ॥ देहाः

सर्वभूतभविष्यद्वर्तमाना जगन्मण्ड
लवर्त्तने ॥ स्यसन्तीति तथा । एक

स्यैवविभुत्वेन सर्वदेहयोगित्वात्स्तिङ्ग
देहोपाधिरात्मादेहीत्युच्यते ॥ देह-

भिन्नात्मदर्शिनि ॥ सच प्रवासीव प
रगेहे तत् पूजापरिभवादिभिरप्र

हृष्यन्नविपीड्यन्नहङ्कारममकारशून्य
स्तिष्ठति । अन्नोहिदेहतादात्म्याभि

मानाद्देहएव नतुदेही सचदेहाधि
करणमेवात्मनो ॥ अधिकरणं मन्यमा

नो गृहे भूमा वासनेवाहमासे इति
मन्यते नतुदेहमास इति ॥ * ॥ न्या

यमते अस्य गुणायथा । बुद्ध्यादिषट्
कंसङ्ख्यादि पञ्चकं भावनातथा ।

धर्माधर्मौ गुणायते आत्मनः स्युश्चतु
र्दश ॥ अयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाना पुण्यपा

पाश्र्वयः । ज्ञानसुखादियो गतोमान

दैत्या

सप्रत्यक्षविषयः । परदेशादौ प्रवृ
त्त्यादिना ऽनुमेयः । अहमित्याका
रप्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्य गोच
रः । विभुः परममहत्त्ववान् । इति
भाषापरिच्छेदः ॥

दैत्यम् । न । दीक्षायाम्भवे मौञ्ज्या
दिकर्मणि ॥

दैतेयः । पुं । असुरे । दैत्ये ॥ दित्या
अपत्यम् इत्यर्थे ङीष्तात् स्त्रीभ्यो
ढक् ॥

दैत्यः । पुं । असुरे ॥ दितेरपत्यमि
त्यर्थे दित्यदित्यादित्यपत्युत्तर-
पदाङ्गण्यः ॥

दैत्यगुरुः । पुं । उग्रनसि । शुक्रे ॥ दै
त्यानां गुरुः ॥

दैत्यदेवः । पुं । वरुणे ॥ बायौ ॥

दैत्यनिस्तदनः । पुं । विष्णौ ॥

दैत्यपुरोधाः । पुं । } शुक्रे ॥

दैत्यपुरोहितः । पुं । }

दैत्यमाता । स्त्री । दितौ ॥

दैत्यमेदजः । पुं । गुग्गुलौ ॥ इ० रानि० ॥

दैत्यमेदजा । स्त्री । भूमौ ॥

दैत्ययुगम् । न । असुराणां युगे ॥ तद्
देवपरिमाणेन द्वादशसहस्रवर्षाणि
। मनुष्यमानेन चतुर्युगसङ्ख्यम् ॥

इतिशब्दार्थकल्पतरुः ॥

दैत्या । स्त्री । मुरायाम् ॥ चण्डौषधौ ॥

दैवम्

॥ भवे ॥ दैत्यभार्यायाम् ॥ दितेरि
यम् । शयन्ताङ्गाप् ॥

दैत्यारिः । पुं । देवमात्रे ॥ विष्णौ ॥
दैत्यानामारिः ॥

दैत्याहोरात्रः । पुं । मानवानां वर्षे ॥
इतिशब्दार्थकल्पतरुः ॥

दैनन्दिनम् । चि । दिनेदिने भवे ॥

दैनिकी । स्त्री । दिनभृतौ । एकदिन
कर्ममूल्ये ॥ इतिशब्दमात्रा ॥

दैन्यम् । न । दीनत्वे ॥ कार्पण्ये ॥

दैर्घ्यम् । न । आयामे । दीर्घत्वे ॥ दी
र्घस्य भावः । घञ् ॥

दैवम् । न । भागधेये । भाग्ये । फला

भिमुखे कर्मणि । पूर्वजन्मार्जितसद

सत्कर्मविपाके ॥ प्राग्जन्मनिकृतं

कर्मशुभं वा यदि वा ऽशुभम् । दैवश

ब्देन निर्दिष्टमिहजन्मनितदुधैः ॥

दैवं पुरुषकारश्च देवेशसदृशावुभौ

। उपायस्तुविधातव्यो देवात् फलति

सर्वथा ॥ अत्रोक्तं ब्रह्मवैवर्ते गणेश

खण्डे । दैवाधी जगत् सर्वजन्मक

र्मं शुभाशुभम् । संयोगाश्च विद्यो

गाश्च नचदैवात् परंवलम् ॥ कृष्णा

यत्तच्च तद् दैवं सदवात् परतस्ततः

। भजन्ति सततं सन्तः परमात्मानमी

श्वरम् ॥ दैवं वर्धयितुं शक्तः चयं क

र्तुं स्वलीलया । नदैववदुस्तद्वक्त

दैवज्ञः

स्वाधिनशीच निर्गुण इति ॥ अस्य
गतिर्विलक्षणोक्ता यथा । तृणं वज्राय
ते न न वज्रश्चैव तृणाय ते । बलवान्
बलहीनः स्याद्वै वलगतिरीदृशीति ॥
देवतीर्थे । दक्षहस्ताङ्गुलीनाम
ग्रे ॥ देवताज्ञाने ॥ दैवश्राद्धे ॥ अनुश्रा
द्धदेवताज्ञाने । उपास्ये ॥ उत्पात
विज्ञाने ॥ देवादागतम् । तत आग
त इत्यण् ॥ देवानामिदम् । तस्य द
मिच्यण् ॥ देवो देवतास्य । सास्य
देवतेत्यण् । देवाद्यज्जाविच्यज्वा
॥ पुं । विवाहविशेषे ॥ यथा । यज्ञे तु
वितने सस्यग्रस्त्रिजोः कर्मकुर्वते । अ
खङ्गुच्यपुतादानं दैवं धर्मं प्रचक्ष
ते ॥ यज्ञे चोतिष्ठोमादौ । देवस्य द
वायम् । नतु देवदेवतत्वं विवाहस्य
सम्भवति ॥ बुद्धभेदे ॥ दैवसर्गे । वि
विधभूतादिसर्गे ॥ चि । होमादौ दे
वकर्मणि ॥ प्रमीतौ पितरौ यस्य दे
वस्तस्याऽऽशुचि भवेत् । नापि देवं न
वापि व्यंथावत्पूर्णो न वत्सरः ॥ दि
विभवे ॥

दैवकी । स्त्री । देवक्याम् ॥

दैवकीनन्दनः । पुं । देवकीनन्दने ॥

दैवकोविदा । स्त्री । दैवज्ञायाम् ॥ चि

। दैवपण्डिते ॥

दैवज्ञः । पुं । गणके । ज्योतिर्विदि । पू

दैवप्र

वर्जन्मार्जितसदसत्कर्मविपाकस्ये ॥
दैवं जानाति । ज्ञा० । आतेनुपेति
कः ॥ लाचालोहादिस्थापारी रसा
द्विक्रयी च यः । स याति नागवेष्ट
श्च नागैर्वेष्टित एव च ॥ वसेत् स्वलो
ममानाब्दं तथैव नागदंशितः । ततो
भवेत्सगणको वैद्यश्च सप्तजन्मसु ॥
गोपश्च चर्मकारश्च रङ्गकारस्ततः शु-
चिरिति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥
दैवज्ञा । स्त्री । विप्रश्चिकायाम् । ख
णादिना जनानां शुभाशुभं ज्ञान-
न्याम् ॥ दैवं शुभाशुभं जानाति ।
ज्ञा० । कः । टाप् ॥ दैवज्ञभर्या-
याम् ॥

दैवतः । पुं । न । सुरे ॥ प्रतिमायाम्
दैवशब्दात् स्वा० तल् । ततः स्वा० प्र०
अण् ॥ न । देवतानां समूहे ॥ चि ।
देवतासम्बन्धिनि ॥

दैवतन्त्रः । चि । ईश्वराधीने ॥ दैवं त
न्त्रं प्रधानं यस्य ॥

दैवदीपः । पुं । लोचने ॥

दैवपरः । चि । दैवसारे । यद्गविष्ये ।
कर्मठोक इति भाषा ॥ दैवपरं श्रेष्ठं-
यस्य ॥

दैवप्रश्नः । पुं । उपश्रुतौ । आकाशवा
ण्याम् ॥ दिवि भवो दैवः । स चासौ
प्रश्नश्च ॥ नक्तं निर्गन्तव्यं यत्किञ्चिच्छ्र

दैवागा

भाशुभकरं वचः । श्रूयतेतद्विदुर्धी-

रादैवप्रश्नमुपश्रुतिम् ॥

दैवयज्ञः । पुं । दर्शपूर्णमासज्योतिष्टो-
मादिरूपे कर्मयोगिभिरनुष्ठेये गौ-
णयज्ञे ॥ इष्टाख्येऽश्रौतकर्मणि ॥ अ-
ग्नौ होमे ॥

दैवयुगम् । न । देवानां युगे ॥ तच्च दे-
वमानेन द्वादशसहस्रवर्षम् ॥ मनु-
ष्यपरिमाणेन चतुर्युगमानम् ॥

दैवलक्षकः । पुं । भूतसेवके । भौते ॥ इ-
तिहारावली ॥ त्रि । देवलसम्ब-
न्धिनि ॥

दैवलेखकः । पुं । मौहूर्त्ते । गणके ॥

दैववर्चितः । त्रि । हतभाग्ये ॥

दैववाणी । स्त्री । चित्तोक्तौ । दैवप्र-
श्ने ॥ गीर्वाणवाण्याम् । संस्कृतवा-
क्ये ॥ संस्कृतनामदेवी वागन्वाख्या-
तामहर्षिभिरितिदण्डी ॥

दैववित्तम् । न । देवताज्ञाने ॥

दैवसर्गः । पुं । विधाभूतादिसर्गेष्वेक-
स्मिन् ॥ सचब्राह्मादिभेदादष्टविक-
ल्पस्त्रिधासर्गेऽष्टयः ॥

दैवसिकम् । त्रि । दिवसभवे ॥

दैवाकरिः । पुं । शनौ ॥ यमे ॥ स्त्री ।
यमुनायाम् ॥

दैवागारिकः । त्रि । देवागारेनियुक्ते ॥

तत्रनियुक्तइतिठक् । अगारान्तादृनि दैष्टिकः । त्रि । भाग्याधीनजाते ॥ का-

दैष्टिकः

तु स्वा. अण् ॥

दैवात् । अ । हठादिच्यर्थे ॥

दैवाहोरात्रः । पुं । देवानामेकस्मिन्
दिने । मानवानां संवत्सरे ॥ उत्तरा-
यखंहिदेवानां दिनं भवति दक्षिणाय-
नरात्रिः ॥ दैवश्चासावहोरात्रश्च ॥

दैविकम् । न । दैवश्राद्धे ॥ देवानुद्दि-
श्य यच्छादं तत्तु दैविकमुच्यते । ह-
विष्येण विशिष्टेन सत्तन्यादिषु यत्न-
तः ॥ त्रि । दैवादागते । विधिहेतौ
॥ यत्तुसम्यगुपक्रान्तं कार्यमेति विप-
र्ययम् । पुमांस्तत्रानुपाख्यो दैवा-
न्तरितपौरुषः ॥ देवसम्बन्धिनि ॥

दैवी । स्त्री । सात्त्विक्यांप्रकृतौ ॥ देव-
सम्बन्धिन्याम् ॥ चिकित्साविशेषे ॥
आमुरी मानुषी दैवीचिकित्सात्रि-
विधामतेति वैद्योक्तेः ॥

दैवोदासिः । पुं । दिवोदासात्मजे । प्र-
तर्हने ॥ दिवोदासस्थापच्यम् । अ-
तदृज् ॥

दैव्यम् । न । दैवे । भाग्ये ॥ देवाना-
मिदमिति प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु दे-
वाद्यजजाविति यञ् ॥

दैशिकः । त्रि । देशसम्बन्धिनि ॥ स-
म्बन्धविशेषे ॥ देशनिष्ठविशेषणता-
याम् ॥

दोः

लेन जाते ॥ दैवप्रमाणके । दैवप
रे ॥ दिष्टभागधेय मितिमति र्यस्य
। अस्तिनास्तिदिष्टमतिरिति ठक् ।
नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति
पौरुषे ॥

दैहिकः । वि । देहसम्बन्धिनि ॥

दोःशिखरम् । न । स्तब्धे ॥

दोःसहस्रभृत् । पुं । कार्त्तवीर्यार्जुने ॥
वाणासुरे ॥

दोग्धा । पुं । अर्थोपजीविकवौ ॥ गो-
पाले ॥ वत्से ॥ वि । दोहनकर्त्तरि ॥

दोग्धी । स्त्री । गवि ॥

दोधः । पुं । गोवत्से ॥

दोधकः । पुं । दोधकवृत्ते ॥

दोधकवृत्तम् । न । त्रिष्टुप्छन्दःप्रभेदे ॥
यथा । भवितव्यं यदिकर्णसमेतं पन्न
गराजसुभाषितमेतत् । पण्डितम-
ण्डलिकाहतचित्तं भामिनिभावय-
दोधकवृत्तम् ॥ यथा । फुल्लकदम्बल
सदनमालो निर्दलदिन्द्रमणीश्चि
जालः । एष उपैति धनाघनकालः पा
न्यवधूजनदर्शितकालः ॥

दोधूयमानः । वि । पुनःपुनरतिशयेन
वाकम्पविशिष्टे ॥ प्रलयेपि दोधूय-
मानाः परमाणव स्तिष्ठन्तीति शिरो-
मणिः ॥

दोः । पुं । दोर इति भाषाप्रसिद्धा

दोलायु

यांरज्जौ ॥

दोरकः । पुं । वीणातन्तुबन्धनरज्जौ ॥

दोर्गडुः । पुं । कुण्ठितहस्ते । बाहु-
कुण्ठे ॥

दोर्ग्रहः । वि । अक्षामे । वलवति ॥ भुज
स्यग्रहणे ॥ भुजस्य व्यथायाम्

दोर्दण्डः । पुं । बाहुरूपदण्डे ॥

दोर्ध्मथम् । न । बाहुमध्यभागे । वा
जू० इति भाषा ॥

दोर्धूलम् । न । कचे । भुजकोटरे ।
काख० इति भाषा ॥

दोलः । पुं । दोलने ॥ श्रीकृष्णस्योत्
सवविशेषे । भूला इति भाषा ॥ दुःख
उत्क्षेपे । भावे घञ् ॥

दोलनम् । न । आन्दोलने । कम्पने ॥

दोला । स्त्री । नील्याम् ॥ प्रेङ्गायाम् ।
डौली इति भाषा ॥ उद्यानादिषु-
क्रीडार्थे काष्ठादिरचिते हिन्दोले ।
हिडोला इति भाषा ॥ यन्त्रविशेषे
। स्वेदने ॥ दोलति दोलयति दो-
ल्यते वा । दुःख० । अच् घञ्वा ॥

दोलायमानः । वि । दोलनविशिष्टे ॥

यथा । दोलायमानं गोविन्दं मन्त्रस्य
मधुसूदनम् । रथस्य वामनं दृष्ट्वा
पुनर्जन्म न विद्यते इत्युक्तकख-
ण्डः ॥

दोलायुद्धमानः । अनियतजयपराजये ॥

दोषः

दोलिका । स्त्री । हिन्दोलायाम् । हिं
डोला इतिभाषा ॥ दोलैव । स्वा०
कन् ॥

दोलिकाचक्रम् । न । दोलारोहणमु
हूर्त्तोपयोगिनश्चविचारार्थचक्रे ॥
यथा । दोलारोहे ऽर्कभात् पञ्चशर
पञ्चेषुसप्तमैः । नैरुज्यंमरणं काश्यं
व्याधिः सौख्यं क्रमाच्छिशोः ॥

दोलितः । चि । आन्दोलिते । कम्पिते ॥
दोली । चि । दोलनवति ॥ दोलोदो
लनमस्यस्यास्मिन्वा । इतिः ॥

दोली । स्त्री । दोलायाम् । डोली इ
ति भाषा ॥

दोलोत्सवः । पुं । चैत्रशुक्लतृतीयायां
कर्त्तव्यत्वेनोक्ते उत्सवविशेषे ॥ अ
स्यविधिस्तुदेवीपुराणादौ द्रष्टव्यः ॥

दोः । पुं । भुजे । प्रवेष्टे ॥ दाम्पत्यने
न । दम० । दमेर्दोसिः । पत्न्यस्यासि
दुत्वात् रुच्यविसर्गोसिद्धौ ॥

दोषः । पुं । दूषणे ॥ एकोद्दिदोषो गु
णसन्निपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणे
ष्विवाङ्कः ॥ पापे ॥ आचमनं विना
भक्षणेदोषाभावो यथा । मधुपर्केच
सोमेच ताम्बूलस्यच भक्षणे । फल
मूलेचेचुदण्डेन दोषं प्राहवै मनुः ॥

अदातावंशदोषेण कर्मदोषादिरि
ता । उन्मादोमातृदोषेण पितृदोषे

दोषः

ण मूर्खता ॥ वातपित्तकफेषु ॥ वा
युः पित्तं कफश्चेति त्रयोदोषाः स-
मासतः । विकृताविकृताद्देहंमृन्ति ते
वर्द्धयन्तिच ॥ तेऽप्यपि नोपि हृन्नाभ्यो
रधोमध्योर्ध्वसंश्रयाः ॥ धातवश्चम-
लाश्चापि दुष्यन्त्येभिर्यतस्ततः । वात
पित्तकफा एते त्रयोदोषा इति स्मृताः
॥ ऋतुभेदेन विहारादिनाचैषां च
यप्रकोपशमनानियथा । ग्रीष्मेऽसञ्ची
यतेवायुः प्राट्टकाले प्रकृष्यति । प्रा
येणोपशमंयाति स्वयमेवसमीरणः
॥ शरत्कालेव सन्तेच पित्तं प्राट्ट
तौ कफः । चयकोपशमान् दोषा वि
हाराहारसेवनैः ॥ समानैर्यान्यका
लेपि विपरीतैर्विपर्यय इति ॥ वात
पित्तश्लेष्मलमूत्रादिपरिपूर्णत्वेन का
यजुगुप्सितत्वे ॥ कायगुणैतरास्मि
न् ॥ सचरसाद्यपकर्षकः । यथा । मु
ख्यार्थहतिर्दोषो रसश्चमुख्यस्तदाश्र
यादायः ॥ दोषं लक्षयति ॥ प्रवर्त्त
ना लक्षणादोषाः ॥ १८ ॥ दोषाद
तिबहुवचनं रागद्वेषमोहात्मकलक्ष्य
चयज्ञापनाय । प्रवर्त्तनाप्रवृत्तिजन
कत्वम् तदेवलक्षणं येषाम् । यद्यपीदं
शरीरादृष्टेश्वरेच्छादावतिव्याप्तं त-
थापि लौकिकप्रत्यक्षसंविषयकत्वस-
तीतिविशेषणीयम् । योगादिगोच

दोषात

रप्रमावारणाय प्रामाण्यत्वे सतीति
विशेषयन्ति ॥ दुष्यति अनेन वा । दु
षवैकृत्य । अच् अकर्त्त रेचकारक
इत्येनकरणे वा घञ् ॥

दोषग्राही । चि । पुरोभागिनि । ख
ले ॥ विश्रज्य स्तुर्पदोषान् गुणान्
गृह्णाति साधवः । दोषग्राही गुण-
त्यागी चाक्षणीरहि दुर्जनः ॥ दो-
षं गृह्णाति । ग्रह० । शिनिः ॥

दोषज्ञः । त्रि । विपश्चिन्ति । पण्डिते ॥
चिकित्सके ॥ दोषविषयकज्ञानयु-
क्ते ॥ दोषं जानाति । ज्ञा० । आत
इतिकः ॥

दोषत्रयम् । न । वातपित्तकफेषु ॥

दोषवान् । त्रि । दुष्टे ॥

दोषा । अ । रात्रौ ॥ रात्रिमुखे ॥ दुष्य-
त्यच् । दुष० । बाहुलकात् आप्र-
त्ययः ॥

दोषा । स्त्री । रात्रौ ॥ भुजे ॥ दाम्य-
त्यनेन । दम० । दमेर्डासिः । भा
गुरिमतेन टाप् ॥

दोषाकरः । पुं । चन्द्रे ॥ त्रि । दोषाणा-
माकरे ॥

दोषाक्षेत्री । स्त्री । वनवर्षुरिकायाम्
॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

दोषातनः । त्रि । रात्रिभवे ॥ सायन्धि
रमिति ध्युः ॥

दोषदः

दोषातिवकः । पुं । प्रदीपे ॥

दोषास्यः । पुं । प्रदीपे ॥

दोषि नः । पुं । रोगे ॥

दोषी । त्रि । अपराधिनि । दोषयुक्ते ॥

दोषैकदृक् । चि । पुरोभागिनि । ख
ले ॥ दोष एवैकस्मिन् नतुगुणे दृ-
क् ज्ञान मस्य ॥

दोष्यः । पुं । क्रीडायाम् ॥ क्रीडके ॥
सेवायाम् ॥ सेवके ॥ त्रि । दोः स्थिते ॥

दोहः । पुं । दोहनपात्रे ॥ दुग्धे ॥ दु-
ह्यते ॥ दुहप्रपूरणे । कर्मणि घञ् ॥

दोहजम् । न । दुग्धे ॥

दोहडिका । स्त्री । माचावृत्ते पञ्जकटि
काप्रभेदे ॥ माचात्रयोदशकं यदि पू-
र्वं लघुकपरिविरामि । पठपुनरे-
कादशं दोहडिकादिगुणेन ॥ प्राकृ-
तेप्रचारः । यथा । राईदोहडिपठन
सुनि हांसिओकाङ्गोमाख । एन्दा
वनघनकुञ्ज चलिओकमखरसाख
॥ अस्यार्थः । हेमातः दोहडिकापा-
ठं श्रुत्वा कृष्णो गोपालो हसित्वा कम-
पिरसाखं चलितः कुचवृन्दावनघन
कुञ्जे एन्दावनस्य निविडनिकुञ्जे ।
माह इति कचित्पाठः सन्मतेन राधि-
कायादोहडिकापाठं श्रुत्वा ॥ गुरुल-
घुव्यत्ययेन बहुविधाभवति ॥

दोहदः । पुं । न । गर्भे ॥ गर्भिण्याञ्च

दोहद

भिलासे । लालसायाम् ॥ गर्भिण्या
स्तत्तद्विच्छायां विशेषेण प्रयुज्यते
। दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोष मवा
मुयात् ॥ देय मप्यहितंतस्यै हिता
यहितलपकम् । अद्वाविधाते गर्भस्य
विकृतिश्च्युतिरेवच ॥ चिह्ने । गर्भल
क्षणे ॥ न । स्पृहायाम् ॥ दोहमाक
र्षं ददाति । दुहाज्० । आतेनुपे-
तिकः ॥

दोहदलक्ष्यम् । न । वयः सन्धी ॥ गर्भे ॥
दोहदवती । स्त्री । अन्नादिद्रव्यविशेषा
भिलाषवत्यां गर्भवत्याम् । अद्वाल्वा
म् ॥ अथात्र गर्भिण्याः कर्त्तव्याकर्त्तव्य
मुक्तं मतस्य पुराणे । दिव्यां गर्भम
थाधत्त कश्यपः प्राहतांपुनः । त्वया
यत्नोविधातव्यो ह्यस्मिन् गर्भे वरान
ने ॥ संवत्सरशतत्वेक मस्मिन्नेव-
तपोवने । सन्ध्यायां नैव भोक्तव्यं ग
र्भिण्या वरवर्षिणि ॥ नस्थातव्यं नग
न्तव्यं वृक्षमूलेषु सर्वदा । नोपेक्षरे
षूपविशेन्मुषलेलूखलादिषु ॥ ज
लञ्च नावगाहेत शून्यागारञ्च वर्ज
येत् । वल्मीकेषु न तिष्ठेत नचोद्वि
गमना भवेत् ॥ विलिखेन्न नखैर्भू
मिं नाङ्गारेण नभस्मना । नश्यालुः
सदातिष्ठेद् व्यायामञ्च विविर्जयेत्
॥ नतुषाङ्गारभस्मास्थिकपालेषु स-

दोहनी

माविशेत् । वर्जयेत् कलहंलोके गा
वभङ्गञ्चवर्जयेत् ॥ नमुक्तकेशा ति
ष्ठेत नाशुचिः स्यात् कदाचन । न श
यीतोत्तरशिरानचापरशिराः क्वचि
त् ॥ नवस्त्रहीना नोद्विस्मानचार्द्रच
रणा सती । नामाङ्गल्यां वदेद्वाचं
नचहास्याधिका भवेत् ॥ कुर्याच्च गु
ह्यशुश्रूषानित्यं मङ्गलतत्परा । सर्वै
षधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नान मा
चरेत् ॥ कृतरक्षा सुभूषाच वास्तु
पूजनतत्परा । तिष्ठेत् प्रसन्नवदना
भर्त्तुः प्रियहिते रता ॥ दानशीला वृ
तीयायां पार्वत्या नक्तमाचरेत् ।
इतिवृत्ता भवे नारी विशेषेणतु ग
र्भिणी ॥ यस्तु तस्या भवेत् पुत्रः श-
तायुर्बुद्धिसंयुतः । अन्यथा गर्भपतन
मवाप्नोति न संशयः ॥ तस्मात् त्व-
मनयावृत्त्या गर्भे ऽस्मिन् यत्नमाच
रेत् ॥ दोहदो गर्भिण्याभिलाषो ऽस्य
स्थाः । मतुप् । डीप् ॥

दोहदान्विता । स्त्री । दोहदवत्याम् ॥
दोहदिनी । स्त्री । दोहदवत्याम् ॥ ता
ञ्च द्विहृदयां नारी माहुर्दोहदिनीं
बुधाः ॥ दोहदोऽस्य स्थाः । अतद्गनिः
। डीप् ॥

दोहनम् । न । स्तनाद्दुग्धनिसारणे ॥

दोहनी । स्त्री । दोहनपात्रे । पार्याम् ॥

दौर्गम्यम्

दोहलः । पुं । दोहदे ॥ इतिशब्दार्थ-

कल्पतरुः ॥

दोहलवती । स्त्री । दोहदवत्त्वाम् ॥

दोहली । स्त्री । अशोकदन्ते ॥

दोहा । स्त्री । माचारत्त विशेषे ॥ षट्

कलतुरगौ चिकलमपि विषमपदे वि

निधेहि । समकादान्ते चैककलमि

ति दोहामवधेहि ॥ यथा । चरण

सरोरुह मस्तु हृदि मदचने तवना

म । चक्षुषिरूपं यावदमु रमय म

नो ममरामेति ॥

दोहापनयः । पुं । दुग्धे ॥

दोहीयान् । वि । अतिशयदोहके ॥

दोह्यम् । वि । दोहनीये । दुग्धे ॥

दौःसाधकः । पुं । द्वारपाले ॥

दौकूलः । पुं । दुकूलारतेरथे ॥ ॥ दु

कूलेन परिहृतेरथः । परिहृतेरथ

इत्यण् ॥

दौत्यम् । न । दूतभावे ॥ दूतकर्मणि

॥ दूतस्यभावः कर्मवा । ब्रा० ष्यञ् ॥

दौरात्म्यम् । न । दुरात्मनो भावे ॥ दु

रात्मनः कर्मणि ॥ दुर्निन्दित आत्मा

यत्नः धृतिः बुद्धिः स्वभावः शरीरं वा

यस्य सदुरात्मा । तस्य भावः कर्मवा

। ब्रा० ष्यञ् ॥

दौर्गम्यम् । न । दुर्गवृत्तिधर्मे । दुर्गसम्ब

न्धिनि ॥ दुर्गस्यभावः । ष्यञ् ॥ दुर्ग

दौर्हृद

स्येदम् ॥

दौर्जन्यम् । न । दुर्जनत्वे । अनार्यता

याम् ॥

दौर्धल्यम् । न । दुर्बलत्वे ॥ भावे ष्यञ् ॥

दौर्भागिनेयः । पुं । दुर्भागपुत्रे ॥ दुर्भ

गाया अपत्यम् । कल्या० ढक् इन

डादेशश्च । हृद्गगेत्युभयपदवृद्धिः

॥ स्त्रियांङीपि दौर्भागिनेयी ॥

दौर्भाग्यम् । न । दुर्भागत्वे ॥ दुर्भागस्य

दुर्भागयाया भावः । ष्यञ् । हृद्गग

त्तिन्धन्तो पूर्वपदस्यचेत्युभयपदवृ-

द्धिः ॥ भुक्ता पितृगृहेनारी भुङ्

क्ते स्वामिगृहे यदि । दौर्भाग्यजाय

ते तस्याः शपत्तिकुलदेवता इतिज्यो

तिस्तत्त्वम् ॥

दौर्मानस्यम् । न । दुःखनिश्चयनचित्ता

वसादे । इच्छाविघातादिवलवहः

खानुभवजनिते चित्तस्य तामसपरि

णामविशेषे । चोभापरपर्याये स्त

ब्धीभावे ॥ सतुद्वेषाख्यविपर्ययहेतु

त्वात् कषायत्वाच्च लयवत् समाधे

र्विरोधीत्युच्यते ॥ दुर्मनसो भावः ।

ष्यञ् ॥ बाह्याभ्यन्तरैः कारणैर्मनसो

दौस्थे ॥

दौर्वाससम् । न । उपपुराणान्तरे ॥

दौर्वीणम् । न । मृष्टपर्णे ॥ दूर्वारसे ॥

दौर्हृदम् । न । इच्छायां । बाह्यसा

य	युतित
याम् । दौष्टदे ॥ दुर्जनस्ते ॥ दुर्हृदः ॥ कर्मभावोवा । यु० अण् ॥	यावाचमे । स्त्री । द्वि० । भूदिवोः । स्वर्ग पृथिव्योः ॥ यौश्च चमाच । दिवो यावा ॥
दौलेयः । पुं । कच्छपे ॥ दुल्याअपत्त्य म् । इतश्चानिज इति ठक् ॥	यावापृथिवीयम् । न । यावापृथिव्यो हविरादौ ॥ यावापृथिव्यौ देवस्ते अस्य । यावापृथिवी च्यादिनाडः ॥
दौषारिकः । पुं । द्वाःस्थे । वैचधरे ॥ द्वारेभियुक्तः । तत्रनियुक्त इति ठक् ॥	यावापृथिव्यम् । न । यावापृथिव्योर्ह विरादौ ॥ यावापृथिव्यौ देवते अ- स्य । यावापृथिवीच्यत्र चाद्यत् ॥
दौवारिकी । स्त्री । प्रतीहार्यम् ॥ डीप् ॥	यावापृथिव्यौ । स्त्री । द्वि० । स्वर्गपृथिव्योः ॥ यौश्चपृथिवीच । दिवसश्च पृथिव्या मिविचादिवोद्यावा ॥
दौकुलेयः । त्रि । दुष्कुलोने ॥ दुष्कुल स्थापत्त्यम् । दुष्कुलाढ्ठक् ॥	यावामूमी । स्त्री । द्वि० । यावापृथिव्योः ॥ यौःश्चभूमिश्च । दिवोद्यावेति देवता द्वन्द्वे यावादेशः ॥
दौष्ठवम् । न । दुष्टभावे ॥ उद० अञ् ॥	युः । पुं । अयौ ॥ न । अङ्गि ॥ गगने ॥ स्वर्गे ॥ अब्युत्पन्नप्रातिपदिकेयम् ॥
दौष्यन्तिः । पुं । भरतवृषे ॥ दुष्यन्तस्या पत्त्यम् । अतइञ् ॥	युगः । पुं । पक्षिणि ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ युगणः । पुं । अहर्गणे ॥
दौहित्रः । पुं । कुतुपे । दुहितुः सुते ॥ दुहितुरपत्त्यम् । अर्द्धध्यानन्तर्ये वि दादिभ्योञ् ॥ न । चीणि आदे पवि चाणि दौहित्रं कुतुप स्त्रिलाः । दौ हित्रं खङ्गमिच्छाहुं रपत्त्य दुहितु स्त्रिलाः ॥ कपिलायाद्यतश्चैव दौहि त्रमितिचोच्यते ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥	युतः । पुं । किरणे ॥ युत० । क्तिप् ॥ युतिः । स्त्री । रश्मौ ॥ शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥ प्रभावाम् ॥ युतिरङ्गगता कान्तिरित्याचार्याः ॥ योततेऽनया युतदीप्ता । इगुषधादितीन् ॥
पौत्रदौहित्रयो लोके विशेषो ना- स्ति कश्चन । तयोर्हिमातापितरौ सम्भूतौतस्यदेहतः इति दायभागः ॥ दौहित्रोपि ह्यमुचैर्न सन्तारयति पौत्रवदितिमनुः ॥	युतिकरः । पुं । भुवे ॥ त्रि । शोभाकरे ॥ युतितम् । त्रि । दौष्टिबिशिष्टे । यो- तिते ॥
य । अ । हितायाम् ॥ प्रातिलोभ्ये ॥ पादपूर्णे ॥	

द्युसत्

द्युतिमान् । चि । प्रशस्तकान्तिमति ॥

द्युती । स्त्री । शोभायाम् ॥ कृदिका
रादितिङीष् ॥

द्युनम् । न । लघात्सप्तमराशौ ॥

द्युनिशम् । न । अहोरात्रे ॥ भवति

किं द्युनिशं द्युनिवासिनाम् ॥

द्युनिवासी । पुं । देवे ॥

द्युपतिः । पुं । भानौ । हंसे ॥

द्युभवाद्यायतनम् । न । दिवोभुवस्वाश्र
ये ब्रह्मणि ॥द्युमणिः । पुं । हंसे । सूर्ये ॥ दिवो
मणिरिव ॥ अर्कवृक्षे ॥ मारिते-
ताम्रे ॥द्युमयी । स्त्री । सूर्ययोषायाम् । विश्व
कर्मणःपुत्र्याम् ॥द्युम्नम् । न । वित्ते । धने ॥ वले ॥ दि
वंमनति । आश्रम्यासे । आतोनुपे
तिकः ॥द्युवा । पुं । मित्रे । सूर्ये ॥ द्यौति । द्यु-
अभिगमने । कनिन् युवृषितक्षिरा
जीत्यादिना कनिन् ॥

द्युवन्दः । पुं । अहर्गणे ॥

द्युषत् । पुं । देवे ॥ दिविसीदति वर्त्त
ते । षट् ० । सत्सूदिषेति क्तिप् ।
तत्पुरुषे कृतिबहुलमितिङेर्लुक्-

। सुषामादित्वात्षत्वम् ॥

द्युसत् । पुं । देवे ॥ दिविसीदति । स

द्युतपू

तसूदिषेति क्तिप् । पूर्वपदादिति
षत्वन्तुन भवति । छदसीत्यनुवृत्तेः
। तथाचमाघः । मनसुयेनद्युसदां
न्यधीयतेति ॥

द्युतः । पुं । न । अक्षादिक्रीडायाम् ।

कैतवे । अप्राणिकरणकखेलायाम्

॥ अप्राणिभिर्यत् क्रियते तल्लोकेद्यु

त मुच्यते । जूआ इति भाषा ॥ द्युत

मे तत् पुराकल्पे दृष्टं वैरकरं मह

त् । तस्माद् द्युतं न सेवेत हास्यार्थ

मपिबुद्धिमान् ॥ * ॥ परवचनस्य कर्त्तृ

णां सम्बन्धितमन्त्रदेवनादिसंख्यं

सर्वस्वापहरणकरं भगवतो विभूतिः

॥ देवनम् । दिवु० । भावे क्तः ॥

द्युतकरः । चि । जुआरीइतिभाषाप्रसि
द्धे । द्युतकर्त्तरि । दुरोदरेधूर्त्ते ।
कितवे ॥द्युतकारः । चि । द्युतकारयितरि । स-
भिके ॥ द्युतंकारयति । डुकृञ्० ।
कर्मण्यण् ॥द्युतकारकः । चि । द्युतकारे ॥ स्वार्थेकः
॥ कारयति । कृ० खलु । द्युतस्य-
कारको वा ॥द्युतकृत् । चि । अचधूर्त्ते । द्युतकरे ॥
॥ द्युतं करोति । डुकृञ्० । क्तिप् ।
तुक् ॥

द्युतपूर्णमा । स्त्री । कोजागरपूर्णमा-

द्यूनम्

याम् ॥

द्यूतपौर्णमी । स्त्री । कोजागरतिथौ ॥
इतिभूरिप्रयोगः ॥

द्यूतप्रतिपत् । स्त्री । कार्त्तिकशुक्लप्रति-
पदि । कौमुद्याम् ॥ तुष्यर्थं कार्त्तिक-
के तस्य शुक्ला या प्रतिपत्तिथिः ।
विशे दत्ता मही तत्र कौमुदी सा
स्मृतावुधैः ॥ कुशब्देन मही चेवा-
मुदा हर्षे च वैद्विज । धातुज्ञैः सर्वश-
ब्दज्ञैः सा च वै कौमुदी स्मृता ॥ इति
प० पु० ॥ अत्र बलेर्देव्यस्य पूजादि-
कं कार्यम् । इत्युक्तं वामनपुराणे ॥
शङ्करश्च पुराद्यूतं ससर्ज सुमनोहर-
म् । कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमे ऽह-
निभूपते ॥ जितश्च शङ्कर स्तत्र जयं
लेभे च पार्वती । अतो र्थाच्छङ्करो दुः-
खी गौरी नित्यं सुखोषिता ॥
तस्मादद्यूतं प्रकर्त्तव्यं प्रभाते तत्रमा-
नवैः । तस्मिन् द्यूते जयो यस्य तस्य-
संवत्सरः शुभः ॥ पराजयो विरुद्धश्च
लब्धनाशकरो भवेत् । इति ॥

द्यूतबीजम् । न । वराटके । कपर्दके ॥
द्यूतस्यकारणे ॥

द्यूतवृत्तिः । वि । सभिके ॥

द्यूनम् । न । लघ्नात्सप्तमराशौ ॥ य-

था । धीस्थानं पञ्चमं ज्ञेयं यामिचं स-
प्तमं स्मृतम् । द्यूनं द्यूनं तथा स्ताखं षट्

द्रढिमा

कोणारिपुमन्दिरम् ॥ वि । क्षीणे ॥

अदेवीत् । दि० ० । क्तः । दिवो वि-
जिगीषायामितितत्त्यनः । यस्य विभा-
षेति नेट् । च्छोरित्यूठ् ॥

द्यौः । स्त्री । त्रिदशालये । स्वर्ग ॥ चि-
दशवर्त्मनि । आकाशे ॥ द्योतन्ते
देवा अस्याम् । द्युतदीप्तौ । बाहु-
लकाटडोः ॥ द्यौर्गोवत ॥

द्योतः । पुं । प्रकाशे । आतपे ॥ द्योत-
नम् । द्युतेर्घञ् ॥

द्योतनम् । न । दर्शने ॥ पुं । दीपे ॥
द्युतेर्लुट् ॥

द्योतितः । चि । दीप्ते ॥

द्योभूमिः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ द्यौर्भू-
मिरस्य ॥

द्योषद् । पुं । देवे ॥

द्यौचम् । न । ज्योतिषि ॥ दीप्यन्त्यस्मि-
न् । दिवु । दिवेषु ज्येतिष्ठन् द्युरादे-
शो दृष्टिश्च ॥

द्रगडः । पुं । प्रतिपत्तौ ॥ दगड इति
गौडभाषा प्रसिद्धे वाद्ये ॥ इ० चि० ॥

द्रङ्गणम् । न । तोषके । कोले ।
वटके । कर्षादौ ॥ इति वैद्यकपरि-
भाषा ॥

द्रङ्गः । पुं । पुर्यामिति हेमचन्द्रः ॥

द्रढिमा । पुं । दृढतायाम् ॥ दृढस्य भा-
वः । पृष्ठादिभ्यश्च निष्ठा । रञ्जतो

द्रवत्त्व

इसादेर्लघोः । टेलेपः ॥

द्रविष्ठः । चि । द्रवीयसि ॥ अयमनयो

रेषां वा अतिशयेन दृढः । दृष्टन् ॥

द्रवीयः । चि । दृढतरे ॥

द्रवम् । न । घनेतरदधिनि । द्रव्ये ॥ दृ

प्यन्यनेन । दृपहर्षादौ । अनुदात्त

ल्यचेत्यम् । बाहुबकात्सः ॥

द्रव्यम् । न । द्रव्ये ॥ दृप्यन्यनेन । दृप

प्रायने । अघ्न्यादयश्चेति निपा-

तितः ॥

द्रव्यः । पुं । पणानां षोडशके ॥ वराट

कानां दशकद्वयं यत् सा काकिणी

ताश्च पणश्चतस्रः । ते षोडश द्रव्य

इहावगम्यो द्रव्ये स्या षोडशभिश्च

निष्कः ॥

द्रवः । पुं । प्रहावे । पलायने ॥ नर्मणि ॥

रसे ॥ गतौ ॥ आसवे ॥ वेगे ॥ द्रवणम् ।

द्रुगतौ । ऋदोरप् ॥ चि । द्रववति

॥ आपोद्वाः । सर्वाणि द्रवाणि तूद

द्रुखेन जुहोतीत्यादि प्रयोगात् ॥

द्रवजः । पुं । गुडे ॥ चि । द्रवजातवस्त

माषे ॥

द्रवणम् । न । अनुतापे ॥ चरणे ॥ ग

मने ॥ द्रु० । ल्युट् ॥

द्रवत्वम् । न । द्रवतायाम् । आद्यस्यन्द

नासमवायिकारणे । तत्तु पृथिवी

जलतेजोवृत्ति । तद्द्विविधम् । सां

द्रवम्

सिद्धिकनैमित्तिकभेदात् । तत्र सां

सिद्धिकञ्जले । नैमित्तिकं पृथिवीते

जसोः । पृथिव्यां घृतादावयिसंयोग

जं द्रवत्वम् तेजसिसुवर्णादौ च ॥ त

दुक्तम् । सांसिद्धिकं द्रवत्वं स्यान् नै

मित्तिकमुदाहृतम् । सांसिद्धिकन्तु

सलिले द्वितीयं चितितेजसोः ॥ प

रमाद्यौ जलेनित्यमन्यतोऽनित्य

मुच्यते । नैमित्तिकं वक्रियोगात् त

पनीयघृतादिषु ॥ द्रवत्वस्यन्दनेहेतु

निमित्तं सङ्गहेतुतत् । इतिभाषा-

परिच्छेदः ॥

द्रव्यप्री । स्त्री । शिखडीरुचे ॥

द्रवद्रव्यम् । न । द्रुम्यदृध्याज्यतक्रासवज

ज्ज्योद्गतेष्वमूत्रादिदेहोत्पत्तेषु ॥

द्रवन्ती । स्त्री । नयाम् ॥ मूषिकपण्यां

म् । शतमूलिकायाम् ॥ द्रवति । द्रु०

। खटः शट् । उगितश्चेतिङीप् ॥ शि

खरिणी प्रभेदे ॥ यथा । शुभ्रशर्कर

या युक्तं निर्नीरं द्विगुणं दधि । आ-

णमुद्रुलनंदेय मेसन्मानंबुधैः स्मृत

म् ॥ द्रुम्वरहितं पात्रे खण्डदुग्धे

नगाक्षितम् । कर्पूरमरिचोन्मिश्रं द्र

वन्तीपरिकीर्त्तिता ॥ द्रवन्तीमधुरा

वृष्यावल्यापुष्टिकरीहिमा । वातपि

तद्वरात्यर्थं किञ्चित्फकराहिता ॥

द्रवमूर्त्तिः । चि । द्रवद् द्रव्यकाटिभ्ये ॥

द्रव्यम्

द्रवस्य मूर्तिः ॥

द्रवरसा । स्त्री । लाजायाम् ॥

द्रवाधारः । पुं । खुलुके ॥ द्रवद्रव्यरचा
पात्रे ॥द्रविडः । पुं । देशविशेषे ॥ ऊल्लाख्यस
ङ्करजातौ ॥ द्रविडदेशोद्भवे आदौ
क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादि
मागूहत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥

द्रविडी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

द्रविणम् । न । वित्ते ॥ काञ्चने ॥ परा
क्रमे । वले ॥

द्रविशनाशनः । पुं । शोभाञ्जने ॥

द्रविशोदाठ । पुं । अमौ ॥ यथोक्तम्
। द्रविणं बलमिच्छुक्तं धनञ्चद्रवि
णं ततः । ददाति तद्भवानेव द्रवि
शोदास्ततो भवेति वराहपुराणम् ॥
सान्तः ॥

द्रवीकरणम् । न । अद्रवस्य द्रवकरणौ ।

मलावना इति भाषा ॥

द्रवम् । न । पित्तले ॥ वित्ते ॥ विलेपने

॥ भेषजे ॥ भव्ये ॥ जतुनि ॥ विमये

॥ मद्ये ॥ लिङ्गसङ्ख्यान्विते ॥ गु

णानामाश्रये ॥ द्रव्याण्यभिनवाभ्येव

प्रशस्तानि क्रियाविधौ । चतुष्टयगु

णैर्द्रव्यान्वयकृष्णविडङ्गस इति वै

चकपरिभाषा ॥ समवायिकारणं द्र-

व्यमितितार्किकैर्लक्षिते । पृथिव्या-

द्रव्यम्

दौ ॥ तानि च पृथिव्यसेजोवाय्वा-
काशकालदिगात्ममनांसिनवैव ॥ *॥ रसो गुणस्तथावीर्यं विपाकः श-
क्तिरेव च पञ्चानां यः समाहारस्तद्र-
व्यमितिकीर्त्यते ॥ इति भिषग्वराः। पुनः पञ्चविधम् । अत्यन्तकठिन
कठिनार्द्रवुल्लवद्रव्यभेदात् ॥ *॥ द्रव्याणां गुणवत्तावधिः । गुणहीनं
भवेद्वर्षादूर्ध्वं तद्रूपमौषधम् । मासदयात् तथा चूर्णं लभते हीनवीर्यता
म् ॥ हीनत्वं गुटिका लेहे लभतेवत्सरात् परम् । हीनाः स्युर्धततै
लाद्याश्चतुर्मासाधिकास्तथा ॥ घृततैलाद्या इति योगविशेषणम् । च
तुर्मासाधिकाः संवत्सरादुपरि च-त्वारोमासा अधिका येषु ते ॥ घृत
मब्दात् परं पक्वं हीनवीर्यत्वमामुप्रात् । तैलं पक्वं मषकं वा चिरस्था
यिगुणाधिकम् ॥ तदपि षोडशमासाभ्यन्तरे पक्वतैलं गुणाधिकं वोद्व्यम्
। ओषध्यो लघुपाकाः स्युर्निर्वीर्यावत्सरात् परम् । ओषध्यो धान्या
दयः । लघुपाकाः शीघ्रपाकाः । निर्वीर्याः स्युर्गुणैर्गुक्ता आसवा घात-
वो रसाः ॥ वि । श्रोत्रिकारे ॥ श्रोत्रिदम् । श्रोत्रिकारोवा । द्रव्यमभ्य
इति साधु ॥ दुरिषा । श्रोत्रिकारे द्रो

द्रव्यनि

श्चेति यदा ॥

द्रव्य कः । त्रि । द्रव्यं वर्तति वहति आव-
हति वा । वस्तुद्रव्याभ्यांठन् कनावि-
च्छार्हीयः कन् ॥

द्रव्य कल्कः । पुं । वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु क-
ल्कादिपञ्चसु ॥ द्रव्यकल्कः पञ्चधा-
स्यात् कल्कं चूर्णं रसस्तथा । तैल-
मर्कः क्रमाज्ज्ञेयं यद्योत्तरमुष्णं प्रिये ।
द्रव्यनिश्चयः । पुं । द्रव्याणां मेषाद्यधि-
पतिज्ञानेन शुभाशुभनिश्चये ॥ त-
त्राह वे । गमप्रदर्शनार्थमाह । ये
येषां द्रव्याणां मधिपतयो राशयः
समुद्दिष्टाः । मुनिभिः शुभाशुभार्थं
नानागमतः प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥ वस्त्रा-
विक्रुतपानां मन्त्ररोगोद्धूमराक्षक-
यकानाम् । स्थूलसूक्ष्मवैषधीनां क-
नकस्यच कीर्त्तितो मेषः ॥ २ ॥ ग-
विवस्त्रकुसुमगोधूमशाल्विवमहिष-
सुरभितनयाः स्युः । मिथुनेपिधान्य-
शारदशक्तीशालूककार्पासाः ॥ ३ ॥
कर्किणि कोद्रवकदलीदूर्वाफलक-
न्दपत्रचोच्चानि । सिंहे तुषधान्यर-
सः । सिंहादीनां त्वचः सगुडाः ॥ ४ ॥
षष्ठे ऽतसीकलायाः कुलत्यगोधूम-
मुद्गनिष्पवः । सप्तमराशौ माषा-
यवगोधूमाः सप्तर्षपाश्चैव ॥ ५ ॥ अ-
ष्टमराशाधिचुः सैक्यं लोहा न्यजावि-

द्रव्यनि

कश्चपि । नवमेतु तुरगखड्गान्-
राक्षतिलधान्यमूलानि ॥ ६ ॥ मक-
रे तरुगुल्माद्यं सैक्यं तु सुवर्णकृष्ण-
लोहानि । कुम्भे सलिलजफलकुसु-
मरत्नचित्राणि रूपाणि ॥ ७ ॥ मीने
कपालसम्भ्रतरान्यम्बूद्भवानि वज्रा-
णि । स्नेहाश्वनैकरूपा व्याख्याता मत्स्य-
जातश्च ॥ ८ ॥ एतेषां द्रव्याणां शुभा-
शुभज्ञानार्थमाह । राशेषुतुर्दशार्था-
यसप्तनवपञ्चमस्थितो ४ । १० । २ ।
११ । ७ । ८ । ५ । जीवः । ह्येकाद-
शदशपञ्चाष्टमेषु २ । ११ । १० ।
५ । ८ । शशिश्वचवृद्धिकरः ॥ ९ ॥
षट्सप्तमगो ६ । ७ । हानिं दृढिं
शुक्रः करोति शेषेषु । उपचयसंस्थाः
३ । ६ । ११ । १० । क्रूराः शुभदाः श-
ेषेषु १ । २ । ४ । ५ । ७ । ८ । ९ ।
१२ । हानिकराः ॥ १० ॥ * ॥ अथै-
वविशेषमाह । राशेर्यस्य क्रूराः पी-
डास्थानेषु संस्थिता वलिनः १ तत्प्रो-
क्तद्रव्याणां महार्घता दुर्लभत्वं च ॥
॥ ११ ॥ दृष्टस्थाने सौम्यावलिनो
येषां भवन्ति राशीनाम् । तद्द्रव्या-
णां दृढिः सामर्थ्यं वल्लभत्वं च ॥ १२ ॥
गोचरपीडायामपि राशिर्वलिभिः
शुभग्रहैर्दृढः । पीडां न करोति
तथा क्रूरैरेव विपर्यासः ॥ इति वारा

श्राद्धा

ह्याम् ३९५ ध्यायः॥

द्रव्यमययत्तः । पुं । ज्ञानविहीनेयत्ते ॥

द्रव्यमयः द्रव्येपलक्षितो ज्ञानशून्यो
योयत्तः ससंसारफलः ॥द्रव्ययत्तः । वि । पूर्त्तदत्ताख्यस्मार्त्तक-
र्मपरे ॥ द्रव्यत्यागएव यथाशास्त्रंय-
जोयस्य ॥

द्रष्टव्यः । वि । दृश्ये । दर्शनार्हे ॥

द्रष्टा । वि । विचारकुशले ॥ साक्षिचे-
तने ॥ चेतनोद्दिष्टा भवति नाचेत-
नः ॥ दृष्टेः कर्त्तरि । दृष्टिमति । आ-
त्मनि ॥ चक्षुर्जन्यमनोवृत्तिश्चिद्यु-
क्तारूपभासिका । दृष्टिरित्युच्यते-
द्रष्टादृष्टेः कर्त्तेतिलौकिकैः ॥ पश्य-
ति । दृशिर् । तृन् ॥द्रष्टृता । स्त्री । शब्दादिविषयप्रकाश-
तायाम् ॥ भावे तल् ॥

द्राक् । अ । द्रुते । शीघ्रे । ऊटित्यर्थे ॥

॥ द्राति । द्राकुत्सायांगतौ । वा० कः ॥

श्राद्धा । स्त्री । मृदीकायाम् । गोस्तन्या-
म् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ श्राद्धा-
मात्रे ॥ श्राद्धा पक्वा सरा शीता च-
क्षुष्या वृंहिणी गुरुः । स्वादुपाकर-
सा स्वर्था तुवरा स्मृष्टमूत्रविट् ॥ को-
ष्ठमारुतकृद्बृष्या कफपुष्टिरुचिप्र-
दा । इन्ति तृष्णाञ्चरश्वासदातवा-
तास्तुकामखान् ॥ वृक्षास्तपित्तस-

श्राद्धीया

ओहदाहशोषमदाययान् । आ-

मा साऽल्पगुणा गुर्वी सैवान्ना रक्त-
पित्तकृत् ॥ वृष्या स्याद् गोस्तनीश्रा-द्धा गुर्वीच कफपित्तनुत् । अवीजा-
न्यास्वल्पतरा गोस्तनीसदृशी गुणैः॥ श्राद्धा पर्वतजालघ्नी सास्त्राक्षेष्मा-
स्तपित्तकृत् । श्राद्धापर्वतजा यादृक्तादृशी करमर्दिकेतिभावप्रकाशः
॥ श्राद्धायाः फलम् । हरीतक्यादिभ्य-श्चेतिविकारावयवप्रत्ययस्यलुप् ॥
यदा । श्राङ्ङ्यते । श्राक्षिकाङ्ङ्याया-म् । कर्मणि घञ् । आगमशासनम-
नित्यम् ॥ यदा । गुरोश्चहलइत्य-प्रत्ययः । यवादिगणेषाठान्नलोपः ।
अतएव श्राद्धामान् इहमतेर्वत्त्वंन

भवति । अयवादिभ्यश्च्युक्तेः ॥

श्राद्धासवः । पुं । माघयाम् ॥ यथा । पी-
त्वा श्राद्धासर्वं मिष्टं शूल मादायस-
त्त्वमिति ॥श्राद्धिमा । पुं । दीर्घत्वे । दैर्घ्ये ॥ दीर्घ-
स्यभावः । पृथ् । इमनिक् । प्रियस्थि-
रेत्यादिनादीर्घस्यश्राद्धादेशः ॥श्राद्धिष्ठः । वि । दीर्घतमे । अतिदीर्घे
॥ अतिशयेन दीर्घः । इष्ठन् । प्रिय-
स्थिरेतिसाधुः ॥श्राद्धीयान् । वि । दीर्घतरे ॥ अयमन-
यो रतिशयेन दीर्घः । ईयसुन् । प्रि-

द्राविडः

यस्थिरेति साधुः ॥

द्राणः । त्रि । सुप्ते ॥ पञ्चायिते ॥ श्रातेः

कर्त्तरिक्तः ॥

द्रापः । पुं । पङ्के ॥ आकाशे ॥ कपर्दिनि ॥

मूर्खे ॥ इतिशब्दार्थकल्पतरुः ॥

द्रामिलः । पुं । चाणक्यमुनौ ॥ इति

हेमचन्द्रः ॥

द्रावः । पुं । गमने ॥ स्ववणे ॥ अनुतापे

॥ द्रवणम् । द्रुग्तौ । घञ् ॥

द्रावकः । पुं । ग्रावप्रभेदे । चन्द्रकान्तम

शौ ॥ विदग्धे ॥ घोषके ॥ विटे ।

घिङ्गे ॥ रसभेदे ॥ न । सिक्थके ॥ शी

हरोगखौषधे ॥ त्रि । हृदयग्राहिणि

॥ द्रवकारके ॥

द्रावककन्दः । पुं । तैलकन्दे ॥

द्रावकरम् । न । श्वेतटङ्गणे ॥

द्रावणम् । न । कतकफले । निर्मली इ

तिभाषा ॥ विद्रावणे ॥ पुं । कामवा

ण विशेषे ॥

द्राविका । स्त्री । खालायाम् । खाल इ

तिभाषा ॥

द्राविडः । पुं । द्रविडदेशजे ॥ संख्यान

रे ॥ वेधमुखे । कर्चूरे ॥ स्वनाम्ना प्र

सिद्धे देशे ॥ द्राविडाः पञ्च । तेयथा

। कर्णाटाश्चैव तैलङ्गा गुर्जरा राष्ट्र

वासिनः । आन्ध्राश्च द्राविडाः पञ्च

विन्यदक्षिणवासिनः इतिखण्डपुर

द्रुघणः

णम् ॥ चि । तद्देशजाते ॥ द्रविडेजा

तः । अण् ॥

द्राविडकः । पुं । द्राविडार्थे ॥ वेधमुख्य

के । जिआंचषष्ठी इतिगौड भाषा ।

कचूर इतिभाषा ॥ न । विड्त्ववणे

॥ स्वार्थेकन् ॥

द्राविडभूतिकः । पुं । वेधमुख्ये । काल्प

के । कचूर इतिप्रसिद्धे ॥

द्राविडी । स्त्री । खालायाम् ॥ द्रवि

डेजाता । अण् । डीप् ॥

द्रावितः । चि । द्रवीकृते ॥

द्राव्यः । चि । अवश्यङ् गमनीये चरणी

ये अनुतपनीये ॥

द्रिमीतीर्थम् । न । भौमेतीर्थप्रभेदे ॥

द्रुः । पुं । पादपे । वृचे ॥ द्रवस्थूर्जम्

। द्रुग्तौ । मित० डुः ॥ वा० कुर्वा

॥ स्त्री । गतौ ॥ शाखायाम् ॥

द्रुक्लिमम् । न । देवदाहृष्टे ॥ कि

लति । किलशैत्यक्रीडनयोः । वा

हुलकात् किमच् । द्रुशसौकिलि-

मश्च ॥

द्रुघणः । पुं । मुजरे ॥ लौहमुजरे । ख

षधारादीनां मुजराकारे लौहमया

स्वप्रभेदे ॥ द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पर

श्वघे ॥ भूमिचम्पके ॥ द्रुः संसारघ

खोवा हन्यते ऽनेन । करणे ऽयोवि

द्रुघितिङ्गन्तेः करणे ऽप् घमादेश-

द्रुतः

श्व । पूर्वपदादितिगत्वम् ॥

द्रुणः । पुं । दृष्टिके ॥ भृङ्गे ॥ पि । पि
युने ॥ न । चापे ॥ कृपाये ॥ द्रुणति ।
द्रुण्डिंसागतिक्वोटिस्थेषु । इगुपधे-
तिकः ॥

द्रुणसः । पि । दीर्घनासिकायुक्त ॥

द्रुणहः । पुं । खड्गपिधाने ॥ इतिहारा
बली ॥द्रुणा । स्त्री । ज्यायाम् ॥ इतिहेम
चन्द्रः ॥

द्रुणिः । स्त्री । कूर्याम् ॥ जलश्रोण्याम् ॥

द्रुणति । द्रुणः । इगुपधात् किदितीन् ॥

द्रुणी । स्त्री । अम्बुश्रोण्याम् ॥ कच्छप्या

म् ॥ कर्णजलौकायाम् ॥ द्रुणेरिव

न्नात् कृदिकारादक्तिन इति डीष्

॥ इगुपधेतिके जातेरिति डीष् गौ

रादित्यादा ॥

द्रुतः । पुं । द्रुमे ॥ न । ओघे । नृच्य

विषयकर्षीघमने ॥ नृच्यगीतवा

द्येषु द्रवन्तिशीघ्रं गच्छन्ति समुदा-

यमतिप्रदर्शनार्थं करादयोऽप्यतत्

द्रुतम् । अधिकरणेक्तः ॥ शीघ्रलये

॥ पि । शीघ्रे ॥ विस्तीर्णे । जातद्वी

भावेष्टसुवर्णादौ ॥ विद्राणे ॥ पक्षा

धित्वे ॥ द्रवतिस्त्र । द्रु० मन्थयेति क

र्त्तरिक्तः ॥ द्रूयतेत्यवा । कर्मणिक्तः

॥ शीघ्रार्थं क्रियाविशेषकत्वात् अस

द्रुमशी

त्वे वर्त्तमानं क्लीबम् । द्रव्येतुचि-
खिन्नम् ॥

द्रुतविलम्बितम् । न । जगती छन्दोभेदे

॥ द्रुतविलम्बित माह नभोभरौ ।

यथा । तरणिजापुच्छिने नववत्तवीप

रिषदा सह केलिकुतूहलात् । द्रुत

विलम्बितचारुविहारिणं हरि महं

हृदयेन सदा बहे ॥ सुन्दरीत्यप्य

स्यैवसंज्ञा ॥

द्रुनखः । पुं । कण्टके ॥ श्रोत्रं चस्यनखः ॥

द्रुपदः । पुं । चन्द्रवंशीये नृपविशेषे ।

शिशुखण्डधृष्टशुभाद्रौ पदीनां जनके ।

पञ्चाक्षदेवाधिपतौ ॥

द्रुपदपुत्रः । पुं । धृष्टद्युम्ने ॥ शिशुखण्डिनि ॥

द्रुपदपुत्री । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥

द्रुमः । पुं । मधीबहे । वृक्षे ॥ पारि-

जाते ॥ कुबेरे ॥ द्रवृक्षः सोऽस्यास्ति

जनकतया । यद्वा । समुदायेष्टताः

शब्दा अवयवेष्वपि वर्त्तन्त इतिन्याया

त् द्रुःशाखा सास्यास्ति । द्रुद्रुम्याम् ॥

द्रुमनखः । पुं । कण्टके ॥ द्रुमस्यनख इव ॥

द्रुमरः । पुं । कण्टके ॥

द्रुमव्याधिः । पुं । खाद्यायाम् ॥

द्रुमशीर्षम् । न । कुट्टिमप्रभेदे ॥ क-

पिशिर्षं द्रुमशीर्षं तथा चाखेटशी

र्षकम् । इति कुट्टिमभेदाः । सुः शा-

ब्दिकैः समुदाहृताः इति शब्दरत्नाव

द्रुहिणः

खी ॥ वृचाग्रे ॥

द्रुमश्रेष्ठः । पुं । तालवृक्षे ॥

द्रुमामयः । पुं । लाक्षायाम् ॥

द्रुमारिः । पुं । गजे । हस्तिनि ॥

द्रुमाश्रयः । पुं । सरटे ॥ चि । वृक्षा
श्रितमात्र ॥द्रुमिणी । स्त्री । द्रुमाणां समूहे ॥ ख-
लादिभ्यश्च निर्वृत्तव्यः ॥द्रुमेश्वरः । पुं । चन्द्रमसि ॥ इतिहरि
वंशः ॥ तालतरौ ॥ इतिशब्दार्थ
कल्पतरुः ॥द्रुमोत्पलः । पुं । कर्णिकारे । कठचम्पा
इतिभाषा ॥ द्रुमे उत्पलं तदाकारं
पुष्पमस्य ॥द्रुवयम् । न । पाथ्ये । यौतवे । माना
र्थे परिमाणे ॥ द्रोर्विकारभूतं प्रस्था
दिपरिमाणम् । मानेवयः ॥

द्रुसन्नकः । पुं । पियाले ॥

द्रुहः । पुं । पुत्रे ॥ इति शब्दार्थकल्प-
तरुः ॥द्रुहणः । पुं । ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ इति
द्विरूपकोषः ॥द्रुहिणः । पुं । स्मृष्टरि । प्रजापतौ ।
ब्रह्मणि ॥ कामक्रोधादिभ्यो दुष्टेभ्यो
वा द्रुह्यति । द्रुहजिघांसायाम् । बहु
लमन्यवापीति इनन् । बाहुलका
द् गुणाभावः ॥

द्रोणः

द्रुही । स्त्री । दुहितरि ॥ इतिशब्दार्थ
कल्पतरुः ॥

द्रूः । पुं । हिरण्ये । स्वर्णे ॥ द्रवति ।

द्रुगतौ । क्विच्चीति क्विद्दीर्घौ ॥

द्रूघणः । पुं । द्रुघणे ॥ इतिद्विरूपकोशः ॥

द्रूणः । पुं । द्रुणे ॥ इतिशब्दार्थकल्प
तरुः ॥

द्रेकः । पुं । द्रेकाणे ॥

द्रेकाणः । पुं । लघ्वत्रिभागे ॥

द्रेकाणाधिपः । पुं । लघ्वत्रिभागाधीशे
॥ स्वपञ्चनवमानां ये राशीनाम-
धिपा ग्रहाः । ते द्रेकाणाधिपा राशौ
द्रेकाणा स्वय एव हि ॥द्रोणः । पुं । द्रोणाचार्ये । पार्थगुरौ
। पुराणप्रसिद्धे धनिर्विद्यासम्प्रदाय-
प्रवर्त्तयार्थविशेषे ॥ दग्धकाके ॥
वृश्चिके ॥ पर्वतविशेषे ॥ चतुः श
तधनुषपरिमिते जलाशये ॥ मेघ
नायकविशेषे ॥ यथा । त्रियुते शा-
कवर्षेतु चतुर्भिः शेषितः क्रमात् । आ
वर्त्तं विद्धि संवर्त्तं पुष्करं द्रोणमम्बुद
म् ॥ आवर्त्तौ निर्जलो मेघः संवर्त्त
श्च वृद्धदकः । पुष्करो दुष्करजलो द्रो
णः सस्यप्रपूरकः ॥ श्वेतवर्णचुद्रपुष्प
वृक्षविशेषे । घलघसिया इति हल-
कसिया इति च गौडभाषा ॥ पुं । न
। आढकपरिमाणे ॥ आढवाप चतुष्ट

शोणपु

ये । आठकचतुष्टये ॥ इर मेर इति
लौकिकमाने । घटे । कलसे । उ-
न्माने । इति वै० प० ॥ खार्याः षोड-
शांशे ॥ शोणसुखार्याः खलु षोडशां-
शः । इति ली० ॥ अष्टाढको भवेद्द्रो-
ण इति केचित् ॥ द्विभतं शोण इति
कुल्लुकभट्टः ॥ द्रुणति । द्रुण० । पचा-
यच् ॥ द्रवति । द्रु० । क्वट्टजृसिद्रुपन्य
निस्वपिभ्यो निदिति नः ॥

शोणककः । पुं । दण्डकाके । कृष्णका-
के ॥ शोणखः काकः ॥

शोणबोरा । स्त्री । शोणदुधायांगवि ॥

शोणपरिमितं चीर मस्याः ॥

शोणगन्धिका । स्त्री । राज्ञायाम् ॥

शोणघा । स्त्री । शोणचीरायाम् ॥

शोणदुग्धा । स्त्री । } शोणचीरा

शोणदुग्धिका । स्त्री । } याम् ॥

शोणदुधा । स्त्री । शोणमितदुग्धायां

गवि । शोणचीरायाम् ॥ शोणं दे-
ग्धि । दुह० । दुहः कपघश्चेति कप-

घश्चान्तादेशः ॥

शोणपर्णी । स्त्री । भूमिकन्दल्याम् ॥

शोणपुष्पी । स्त्री । गुम्मा इति ख्याते च-
पे । कुम्भयोनौ । खर्वपत्रायाम् ॥

शोणपुष्पी गुरुः स्वादू रुचोष्णा वा

तपितकृत् । सञ्चारलवणा स्वादुपा-

का कट्टीच भेदिनी ॥ कफामका

शोणी

मलाशोयसमकशासजन्तुजित् ॥ घ-

लघसिया इति गौडेष् प्रसिद्धे गो-

शीर्षकवृत्ते ॥ कफार्शः कामलाकृ-

मिशोयनाशित्वमित्यस्याः गुणाः ॥

शोणपुष्पीदलम् । न । गुम्माख्यशाके ॥

शोणपुष्पीदलं स्वादू रुचं गुरुचपि

तकृत् । भेदनकामलाशोयमेहज्व-

रहरं कटु ॥

शोणमाना । स्त्री । शोणदुधायाम् ॥

शोणमुखम् । न । चतुः शतग्राममध्ये-

मनेहरग्रामे ॥ इति हारावली ॥

शोणा । स्त्री । शोणपुष्पिकायाम् ॥

शोणाचार्यः । पुं । भारद्वाजे । कीर्त्ति-

भाजि । अश्वत्थाम्नः पितरि । कृपीप-

तौ । पाण्डवानामस्त्रशिखागुरौ ॥

शोणश्वासावाचार्यश्च ॥

शोणिः । स्त्री । शोण्याम् ॥ द्रवति । द्रुग-

तौ । वह्निश्रियुद्रुम्नाहात्तरिभ्यो-

निदिति निः ॥

शोणिका । स्त्री । नीलीवृत्ते ॥

शोणी । स्त्री । देशविशेषे ॥ शैलानाम-

न्तरे शोण्यः सिद्धचारणसेविताः ॥ का-

ष्ठाम्बुवाहिन्याम् । काष्ठादिकृतच्छि-

न्नाग्रनौकाकृत्यन्मुसेचन्याम् ॥ ग-

वादन्याम् ॥ नौकाप्रभेदे ॥ शैलवि-

शेषे ॥ नीलीवृत्ते ॥ नदीविशेषे ॥

शैलयोः सन्धौ ॥ इन्द्रचिर्भन्ध्याम्-

श्रीहाटः

॥ श्रेणीचक्रम् ॥ द्विर्पपरिभागे ।
गोण्याम् । १२८ खेर इति भाषा ।
इति वै प० ॥ काष्ठरचितेक्ष्णपात्रे
॥ यथा । श्रीवेरपद्मकोशीरचन्दना-
म्बुजवारिणा । सम्पूर्णामवगाहेतश्रे-
णीं दाहादिं तोनरः इति ॥ निप्रत्य
यान्ताद्भवतेः कृदिकारादिति डीष्
। गौरादित्वाद्वा ॥

श्रेणीद्वयः । पुं । केतकीपुष्पे ॥
श्रेणीमुखम् । न । श्रेणमुखे ॥ इतिभू-
रिप्रयोगः ॥

श्रेणीलवणम् । न । उपकर्णाटदेश
प्रसिद्धे लवणविशेषे । चिकूटलवणे ।
वार्द्धिभक्ते ॥

श्रेमिणः । पुं । चाणक्ये मुनौ । अंगुले ॥
श्रेहः । पुं । जिघांसायाम् । अनिष्टचि-
न्तने । अपक्रियायाम् ॥ देवश्रेहाद्गु-
रोर्द्रेहः कोटिकोटिमुष्णधिकः इति
कूर्मपुराणम् ॥ परजिघांसया शस्त्र
ग्रहणादौ ॥ रुद्रवधे ॥ हिंसातु श्रे-
हजन्या परेतु हिंसा मेव श्रेहं मन्यन्ते ॥
श्रेहचिन्तनम् । न । परानिष्टविभावेन ।
व्यापादे ॥ श्रेहस्यचिन्तनम् । ल्युट्
चेति भावे ल्युट् ॥

श्रीहाटः । पुं । गाथाप्रभेदे ॥ मृगलु-
ब्धके ॥ वैडालव्रतिके ॥ इतिमे-
दिनी ॥

श्रीपद्मी

श्रीपद्मी । पि । श्रेणके । परानिष्टचि-
न्तके ॥

श्रेणायनः । पुं । अश्वत्यानि ॥ श्रेणस्या-
पत्यम् । फक् । श्रेणपर्वतेति श्रेणे
अनादिरिद्धश्रेणश्च्युक्ते भारतप्र-
सिद्धे ऽनन्तरापत्ये ऽश्वत्यानि श्रेणा-
यन इति प्रयोगस्तू पचारादोध्यः ॥

श्रेणिः । पुं । अश्वत्यानि ॥ श्रेणस्याप-
त्यम् । अतश्च ॥ एकोनचिंशत्स-
म्भासे श्रेणि र्यासो भविष्यति ॥

श्रेणिकः । पुं । कटाहे ॥ श्रेणं स्वस्मि-
न् समावेशयतीत्यर्थात् ॥ पि । श्रे-
णवापच्ये । श्रेणपरिमित प्रीत्यादि
वापयोग्यच्ये ॥ श्रेणस्यवापः । तस्य
वापइतिठञ् ॥ पि । श्रेणम् पचेति ।
सम्भवत्यवहरति पचेति इतिठञ् ॥
श्रेणेनक्रीते ॥ निष्कादित्वाट्ठक् ॥

श्रीपद्मी । स्त्री । कृष्णायाम् । नित्ययौव-
नायाम् । प्राञ्चाल्याम् । याज्ञसेन्या-
म् । पाण्डवानां स्त्रियाम् ॥ अस्याः
पञ्चस्वामित्वे हेतुर्ब्रह्मवैवर्तेयथा ।
राजा ददौ फाल्गुनाय कन्यायास्तु स्व-
यं वरे । पप्रच्छ मातरं वीरो वस्तु
प्राप्तं मयाधुना ॥ तमुवाच स्वयं मा-
ता गृहाण भ्रातृभिः सह । शम्भोर्वै-
रेणपूर्वञ्च परचक्रातु दातव्या ॥ श्रे-
पद्याः स्वामिनस्तेन हेतुना पञ्चपा-

द्वन्द्वम्

एतद्वा इति ॥ द्रुपदस्यापत्यं स्त्री । अ
ण् । डीप् ॥
द्रौपदेयः । पुं । प्रतिविन्द्यादिपञ्चसु
द्रौपदीतनयेषु ॥ द्रौपद्याः अपत्यम्
पुमान् । स्त्री भ्योठक् ॥
द्वन्द्वः । पुं । रोगविशेषे ॥ उभयपदार्थ
प्रधाने समासे । अथयीभावतत्पु
रुषवहुव्रीहिसमासभेदानामुभयप-
दार्थसाम्याभावेनापकृष्टत्वात् द्वन्द्व
समासो भगवद्विभूतिः ॥ सन्निधा । इ
तरेतरयोगसमाहारभेदात् ॥ पर
स्परविरुद्धे सम्मानावमानादौ । शी
तोष्णादौ ॥ यथा क्षुत्पिपासे शोक
मोहौ । रागद्वेषौ तथैवच । कामक्रो
धप्रभृतयो द्वन्द्वशब्देन वर्णिता इति ॥
न । रहस्ये ॥ कलहे । आहवे ॥ मि
थुने । युग्मे ॥ द्वौद्वौ सहाभिव्यक्तौ
इति द्वन्द्वम् । द्वन्द्वरहस्यमर्यादाव
चनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्य
क्तिष्विति द्विशब्दस्य द्विवचनं पूर्वप
दस्याम् भावो ऽत्त्वञ्चोत्तरपदस्य न
पुंसकत्वञ्च निपात्यते एष्वर्थेषु । चा
र्थे द्वन्द्वइति निर्देशात् पुंस्यापि ॥ दुर्गे ॥
यथा । राज्ञो वलं नहिवलं द्वन्द्वमेव-
वलं वलम् । अप्यल्पवलवान् राजा-
स्थिरो द्वन्द्ववलाङ्गवेदिति ॥

द्वन्द्वगदः । पुं । रागद्वेषादिरूपेद्वेदो गे

द्वन्द्वयु

॥ यथा । अहं हरिः सर्वमिदं जनार्द
नो नान्यंततः कारणकार्यजातम् ।
ईदृक्प्रनोयस्य न तस्य भूयोभवोद्भवा
द्वन्द्वगदाभवन्तीति विष्णुपुराणम् ॥
द्वन्द्वचरः । पुं । } चक्रवाके ॥ द्वन्द्वं च
द्वन्द्वचारी । पुं । } रति । चरः । प-
चाद्यच् ॥ ताच्छीत्येणिनिः ॥
द्वन्द्वजः । पुं । द्विदोषजरोगे ॥ अस्य पू
र्वरूपम् । रूपै रन्यतराभ्यान्तु संसृ-
ष्टै द्वन्द्वजं विदुरिति । अन्यतराभ्यां
जृम्भानेचदाहाभ्यां जृम्भान्नास्तिभ्यां
नेचदाहान्नास्तिभ्यां वा संसृष्टै रूपैः
अमादिभि द्वन्द्वजं पूर्वरूपं विदुर्जा-
नीयुः ॥
द्वन्द्वयुक्तिः । पुं । दुर्गविचारग्रन्थे ॥ स
यथा । राज्ञो वलं नहि वलं द्वन्द्व
मेव वलं वलम् । अप्यल्पवलवान्
राजास्थिरो द्वन्द्ववलाद् भवेत् ॥ त-
थाच । एकः शतं योधयति प्राकार
स्थो धनुर्द्धरः । शतं दशसहस्राणि
तस्माद् दुर्गं विशिष्यते ॥ अकृत्रिमं
कृत्रिमञ्च तत् पुन द्विविधं भवेत् ।
यद्दैवस्य चितं द्वन्द्वं गिरिनद्यादिसं
श्रितम् ॥ अकृत्रिमं मिदं ज्ञेयं दुर्लभं
लब्धं मरिभूभुजाम् । प्राकारपरि
खारण्यसंश्रयं यद् भवेद्विद्व । कृ-
त्रिमं नाम विज्ञेयं लब्ध्या लब्धं

द्वन्द्वयु

न्तु वैरिणाम् ॥ तत्राकृत्रिमद्वन्द्वयुक्ति-
र्यथा । अत्युच्चविस्तीर्णशिरादुरारो-
हः सकाननः । सजलाशयसम्भार-
भोज्यद्रव्यसमाश्रयः ॥ सुखनिःसरणो-
द्वन्द्वः पर्वताख्यो मही भुजाम् । न-
द्यो गभीरविस्तीर्णा श्वतुर्दिक्षु व्यव-
स्थिताः ॥ तन्मध्यो भूप्रदेशो यो नदी-
द्वन्द्वः स उच्यते । यदन्यच्च चिरका-
लीनं दुर्लङ्घ्यविपिनादिकम् ॥ त-
न्मध्यरचिता भूमिर्द्वन्द्वत्वेनोप-
तिष्ठते । वनद्वन्द्वमितिख्यातं यथा-
पूर्वं महत्तरम् ॥ * ॥ कृत्रिमद्वन्द्वयु-
क्तिर्यथा । यस्मिन् राज्ये गिरिर्ना-
स्ति नद्यो वा गहनोदकाः । तस्य म-
ध्ये महीपालः कृत्रिमं द्वन्द्वमारभे-
त् ॥ गजैरलङ्घ्या विस्तीर्णा गम्भी-
राः पूर्णवारयः । द्वन्द्वत्वेन समादिष्टाः
परिखा बहुयादसः ॥ विशालशालं-
मुघनं बहुकण्टकिसङ्कटम् । द्वन्द्व-
त्वेन समादिष्टं विस्तीर्णं विषमं व-
लम् ॥ अधोघो वध्यमानोपि क-
न्दरोत्पजलस्रवम् । द्वन्द्वत्वेन समु-
दिष्टः स दुर्लङ्घ्यो हि भूभुजाम् ॥
सर्वतः परिखां कृत्वा निबन्धोपरि-
कन्दरम् । तज्जलमुतदेशत्वात् ज-
लद्वन्द्वं तदुच्यते ॥ एषा मभावे नि-
बन्ध भूप्रदेशस्य दन्धनात् । वर्षासु

द्वन्द्वयु

प्रवते वारि जलद्वन्द्वं ततो भवेत् ॥
एतयो रपि संमिश्रात् संमिश्रं द्वन्द्व-
माचरेत् । आश्रित्य कृत्रिमं द्वन्द्वं
वल्लवदैरियो दिशि ॥ अन्यत्र कृत्रिमं
द्वन्द्वं कृत्वा नरपतिर्बसेत् । रथपति-
र्यदा वैरी स्थलद्वन्द्वं तदाचरेत् ॥ ग-
जाश्वनाथश्चैरी जलद्वन्द्वं तदा-
चरेत् । गिरिद्वन्द्वं नृपः सेवेत् यस्य
स्थाद् विविधो रिपुः ॥ सर्वो हि विवि-
धो युद्धः समासा दुपदिच्यते । प्र-
तिराजस्य राज्यान्ते प्रकटे गुप्तएव
च ॥ राज्यान्ते सैनिकान् रचेत् प्र-
कटे निवसेत् स्वयम् । गुप्ते स्त्रीको-
षसम्भारं संरचे दिति निश्चयः ॥
* ॥ अथ सामान्यतो गुणाः । तथा-
हि नीतिशास्त्रम् । सप्रवेशापसरणं
द्वन्द्वमुत्तममुच्यते । अन्यत्र वन्दि-
शालेव न तादृग् वद्वमाश्रयेत् ॥
धनुर्द्वन्द्वं महीद्वन्द्वं गिरिद्वन्द्वं तथै-
व च । मनुष्यद्वन्द्वसंसर्गं वनद्वन्द्वञ्च
तानि षट् ॥ * ॥ अन्येतु । न द्वन्द्वं
द्वन्द्वमिच्छाहुर्यो दुर्द्वन्द्वं प्रकीर्त्ति-
तम् । योर्दृशून्यं हि यद् द्वन्द्वं मृतका-
यसमं हि तत् ॥ * ॥ अथान्यत्रापि
। यावत् प्रमाणं नगरं हि राज्ञां ततो
भवेदुत्तममध्यमाभ्याम् । त्रिंशत्त-
दर्द्धाष्टगुणोत्तरेण त्रिदेशजानां धरि-

इन्द्राभ

शीपतीनाम् ॥ गर्गसु । यदन्वद्वि
विधं इन्द्रं प्रोच्यते धरणीभुजाम् ।
ताभ्या मेवातिरिच्येत मन्त्रद्वन्द्वं वि-
शेषतः ॥ अन्येषु देवाद् भिन्नेषु म-
न्त्रद्वन्द्वाज् जयेन् नृपः । मन्त्रद्वन्द्वे
हि भिन्ने हि न चान्यत् कार्यकारक
म् ॥ भोजसु । यदैव वैरिदुर्लङ्घ्यं
विस्तीर्णं विषमञ्च तत् । सप्रवेश
पसरणं तद् इन्द्रमुत्तमं विदुरिति ॥
इन्द्रातीतः । चि । इन्द्रैरक्षुभितचित्ते ॥
इन्द्रानि क्षुत्पिपासाशीतोष्णवर्षादी
नि अतीतो ऽतिक्रान्तः । समाधिद
शायां तेषामस्फुरणात् व्युत्थानद
शायां स्फुरणेपि परमानन्दाद्वितीया
कर्षभोक्तात्मप्रत्ययेन बाधात् तैर्द्व
न्द्वै रुपहन्यमानोप्यक्षुभितचित्तउ-
च्यते ॥

इन्द्राभयः । पुं । अग्निभयादिजातगृ
हप्रवेशे ॥ अग्निकृतदाहेन नद्या
दिजलप्रावनेन अनवरतवृष्टिपातेन
वा क्रुद्धेन राक्षा पातितत्त्वेनवा योग्य
इनाश स्तङ्गहं यदापुनः सम्पाद्य-
तस्मिन् यः प्रवेशः स इन्द्राभय इत्यु-
च्यते । अन्वर्थसंज्ञेयम् । शीतोष्ण
रूपद्वन्द्वात् पुनरुत्थापनेन यदभयं
तत् इन्द्राभयं विद्यतेयस्मिन्निति म-
त्त्वर्थीयः प्रत्ययः ॥

द्वाचिंश

द्वयम् । न । दितये । युग्मे ॥ द्वात्रिंशद्वयवा
यस्य । सङ्ख्याया अथवेतयप् । द्वि
चिभ्यां तवष्टायञ्वा ॥
द्वयाग्नः । पुं । पाठिद्रुमे । चिचके । ची
ता इतिभाषा ॥
द्वयातिगः । चि । रजस्तमोविहीने । वि
रजस्तमसि । सत्त्वगुणयुक्ते ॥ द्वयम
तिगच्छति । मन्त्रु० । इन्धे० डः ॥
द्वाःस्थः । पुं । प्रतीहारे ॥ नन्दीसुरे ॥
द्वारितिष्ठति । छ्वा० । सुपीतिकः ॥
द्वाःस्थितः । चि । दर्शके । द्वारपाले ॥
द्वारितिष्ठतिस्म । छ्वा० । गत्यर्थक
र्मकेति क्तः ॥
द्वाःस्थितदर्शकः । पुं । } द्वारपाले ।
द्वाःस्थितदर्शी । पुं । } प्रतीहारे ॥
द्वाचत्वारिंशत् । स्त्री । द्विचत्वारिंशति
। वेयालीस इतिभाषा ॥
द्वाचिंशत् । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे । वृत्ती
स इतिभाषा ॥ तत्सङ्ख्येये ॥ द्वा
चचिंशच्च । द्व्यधिकाः चिंशद्वा । द्वाष्ट
नः सङ्ख्यायामित्यात्त्वम् ॥
द्वाचिंशदक्षरी । स्त्री । ग्रन्थे ॥ इतिचि
काण्डशेषः ॥ विद्याविशेषे ॥
द्वाचिंशल्लक्षणोपेतः । पुं । महापुरुषे ॥
तल्लक्षणानियथा । रागः सप्तसु हन्त
षट्स्वपिशिशोरङ्गेष्वलंतुङ्गता वि-
स्तारस्त्रिषु खर्वताचिषु तथागम्भीर

द्वादश

ताचचिषु । दैर्घ्यपञ्चसु किञ्चपञ्चसु
सखे सम्प्रेष्यते सूक्ष्मता द्वाविंशद्वर
लक्षणः कथमसौ गोपेषु सम्भाव्यते
इति श्रीहरिभक्तिरसामृतसिन्धुः ॥
सप्तसु नेचान्तपादकरतलतालधरो
ष्ठजिह्वानखेषु । षट्सु वक्षःस्कन्धन
खनासिकाकटिमुखेषु । चिषुकटिल
लाटवक्षस्सु । केचित्कटिस्थानेशि
रः पठन्ति । चिषु ग्रीवाजङ्घामेहने
षु । पुनस्त्रिषु नाभिस्वरसत्त्वेषु । प
ञ्चसु नासाभुजनेत्रहनुजानुषु । पुनः
पञ्चसु त्वक्केशरोमदन्ताङ्गुलिपर्वसु ॥
द्वाविंशद्वराणि तत्तल्लक्षणेभ्योऽन्येभ्यो
पित्रोष्ठानि लक्षणानि यस्य सः गोपे
षु कथमिति भगवदवतारादिष्वप्ये-
तादृशत्वाश्रवणादिति भावः । इति
श्रीमद्भुजेश्वरं प्रतिकल्पितसवयसे
गोपस्याश्चर्यसूचकं वचनम् ॥

द्वादशः । त्रि । द्वादशानां पूरणे ॥ तस्य
पूरणेऽट् ॥

द्वादश । चि । सङ्ख्याप्रभेदे ॥ सङ्ख्ये
ये ॥ द्वाचदशच । ह्यधिकादशेति वा
। ह्यष्टनद्वयत्त्वम् ॥

द्वादशकरः । पुं । षडानने । कार्त्तिके
ये ॥ दृहस्पतौ ॥ द्वादशकरा अस्य ॥

द्वादशप्रवकम् । न । वामनपुराणोक्ते
देवस्य योगविशेषे ॥

द्वादशा

द्वादशलौचनः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ द्वा
दशलौचनान्यस्य ॥

द्वादशांशः । पुं । लम्बद्वादशांशे ॥ मेषा
दीनान्तराशीनां स्वरांशे द्वादशांश
काः । यथा । मेषे प्रथमद्वादशांशै-
कांशो मेषस्य । द्वितीयो वृषस्य । तृती
यो मिथुनस्य । तथा कर्कसिंहकन्या
तुलावृश्चिकधनुर्मकरकुम्भमीनानां
क्रमादेकैकांशाश्चेयाः ॥ वृषादिष्वप्ये
वं स्वराशिसारभ्यद्वादशांशाश्चेयाः ॥

द्वादशांशाधिपः । पुं । राशीना मधिपा
येच द्वादशांशाधिपास्तुते ॥ ये मेषा
दीना मधिपा स्तएव द्वादशांशाधिपा
श्चेयाः ॥

द्वादशांशुः । पुं । दृहस्पतौ ॥

द्वादशाक्षः । पुं । स्कन्दे ॥ बुद्धमुनौ ॥ इ
ति हेमचन्द्रः ॥

द्वादशाख्यः । पुं । बुद्धे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेषः ॥

द्वादशाङ्गः । पुं । धूपविशेषे ॥ यथा । गु
ग्गुलुश्चन्दनं पञ्च कुष्ठञ्चागुरुकुङ्कु
मम् । जातीकोषञ्चकपूरं जटामां
सीच वालकम् ॥ त्वगुशीरञ्चधूपो
ऽसौ द्वादशाङ्गः प्रकीर्तित इति ॥

द्वादशाङ्गुलः । पुं । वितस्तौ ॥ द्वादश-
अङ्गुलयः प्रमाणमस्य । तद्वितार्थे दि
गुः । दिगोर्नित्यमिति मात्रचोक्तु

द्वापरः

क् । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥

द्वादशात्मा । पुं । दिवाकरे ॥ द्वादशआ
त्मानो मूर्त्तयो यस्य ॥ अर्कश्चे ॥

द्वादशायुः । पुं । कुक्कुरे ॥

द्वादशार्चिः । पुं । वृहस्पतौ ॥

द्वादशी । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ सा च

न्द्रस्य द्वादशकलाक्रियारूपा । सा च

विष्णोस्तिथिः ॥ मार्गशीर्षशुक्लद्वाद

शी मत्स्यद्वादशी । पौषी कूर्मं द्वा

दशी । माघी वराहद्वा० । फाल्गुनी

नृसिंहद्वा० । वैशी वामन द्वा० । वै

शाखी जामदग्न्यद्वा० । ज्यैष्ठी राम

द्वा० । आषाढी कृष्णद्वा० । आश्विनी

बुधद्वादशी । भाद्री कल्किद्वा० । आ

श्विनी पद्मनाभद्वा० । कार्तिकी नारा

यणद्वादशी ॥ एतासां नाम धरणी

व्रतम् ॥ इति शराह पुराणम् ॥ द्वा-

दशीजातस्य फलम् । बहुभ्रजः सर्व

जनानुरागी भूपालमान्य स्वतिथि

प्रियः स्यात् । चेद्द्वादशी यस्य जनस्य

सूतौ प्रवासहीनो व्यवहारदक्षः ॥

द्वापरः । पुं । संशये । सन्देहे ॥ त्रेता-

युगानन्तरयुगे ॥ भाद्रकृष्णत्रयोद

श्यांगुरुवारे ऽस्योत्पत्तिः ॥ अस्य परि

माणं यथा । अष्टौ शतसहस्राणि

वर्षाणां द्वापरं युगमिति ॥ तद्धर्मा म

त्स्यपुराणादौ दृष्ट्याः ॥ ततोऽपि द्वा

द्वारम्

परे प्राप्ते स्मृत्युक्तमुकृतोज्झिते ।

धर्माङ्गलोपे मनुजे आधिव्याधिसमा

कुले ॥ संहिताद्युपदेशेन त्वयैवो

द्धारिता नरादिति श्रीमहानिर्वाण

तन्त्रे प्रथमोल्लासः ॥ तव तारकब्रह्म

नाम । हरे मुरारे मधुकैटभारे गो

पालगोविन्द मुकुन्द सौरे । यज्ञेश

नारायण कृष्ण विष्णो निराश्रयं मां

जगदीशरक्षेति ॥ द्वौपरौ प्रकारौ

यस्याच वा । सर्व नाम सङ्ख्येयोरि

तिद्विशब्दस्य पूर्वनिपातः । पुं आ-

श्वम् ॥ द्वाभ्यां परोवा ॥ द्वापराये ॥

द्वापरायः । पुं । द्यूतक्रीडासाधनीभूता

क्षस्य यत्रभागे द्वावङ्गौ भवतस्तस्मि

न्भागे ॥ द्वापरनामको ऽयः ॥

द्वामुष्यायणः । पुं । औद्दालकौ । गौ

तमे ॥

द्वाः । स्त्री । निर्गमने । प्रतीहारे ॥ उपा

ये ॥ यथा ज्ञानद्वारा भवेन्मुक्तिरि

ति ॥ द्वारयति । द्वारणे । शिजन्तः ।

विच् ॥ यद्वा । द्वार्यते । सं. क्तिप् ॥

द्वारम् । न । अभ्युपाये ॥ निर्गमने ॥

यथा । गृहिणां शुभदं द्वारं प्राकारस्य

गृहस्य च । न मध्यदेशे कर्त्तव्यं कि

ञ्चिन् न्यूनाधिके शुभम् ॥ मुखे ॥

वाह्येन्द्रियै रूपनीतं विषयं सममौ

हङ्कारा बुद्धिर्यस्मात् तद्विषयमवगा

द्वारपा

हते ऽ धवस्यति तस्माद् बाह्यानीन्द्रियाणि द्वायाणि भवन्ति । द्वारयति । दृ । अच् । द्वार्यते वा ॥

द्वारकः । पुं । द्वारकापुर्याम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

द्वारकण्टकः । पुं । कपाटे ॥

द्वारका । स्त्री । द्वारवत्त्वाम् । अविनगर्याम् ॥ सर्वतीर्थपराश्रेष्ठा द्वारका बहुपुण्यदा । यस्याः प्रवेशमात्रेण नराणां जन्मखण्डनम् ॥ दानञ्च द्वारकायाञ्च आहञ्च देवपूजनम् । चतुर्गुणञ्च तीर्थानां गङ्गादीनाञ्च भूमिमेति ब्र० वै० पु० ॥

द्वारकेशः । पुं । श्रीकृष्णो ॥ द्वारकाया ईशः ॥

द्वारताली । स्त्री । द्वारयन्त्रे ॥

द्वारदातुः । पुं । वरदातौ । भूमीसदृश्चे ॥ इति भावप्रकाशः ॥

द्वारदुर्गक्रिया । स्त्री । कीलखननजलौघवनादिभिर्दुर्गमन्त्रकरणे ॥

द्वारपः । चि । प्रतीहारे । दास्ये ॥ द्वारपाति । पा० । ज्ञात इति कः ॥

द्वारपालः । पुं । द्वाररक्षके । प्रतीहारे ॥ द्वारं पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

द्वारपालकः । पुं । दैवारिके । द्वारपे ॥ स्वार्थे कन् ॥

द्वारि

द्वारपिण्डी । स्त्री । देहल्याम् ॥

द्वारयन्त्रम् । न । द्वारताल्याम् । ताळके । ताळा इति भाषा ॥ द्वारस्य द्वारे वा यन्त्रम् ॥

द्वारवती । स्त्री । अविपुर्णाम् । द्वारकायाम् ॥ सान्तःकरणायां बुद्धौ ॥ न केवलं बाह्यानीन्द्रियाण्यपेक्ष्य प्रधानं बुद्धिः अपितु ये अपि अहङ्कारमनसो द्वारे ते अप्यपेक्ष्य बुद्धिः प्रधानम् ॥

द्वारवलिभुक् । पुं । वके ॥

द्वारस्थः । पुं । वेचिणि । दैवारिके ॥ द्वारेतिष्ठति । षा० । कः ॥

द्वारावती । स्त्री । वनमालिन्याम् । द्वारिकायाम् ॥ अयोध्या मथुरा मायाकाशी काञ्ची अवन्तिका । पुरीद्वारावती चैव सप्तैतामेव दायिकाः ॥ एतास्तु पृथिवीमध्ये न गगन्यन्ते कदाचन । पुरीद्वारावती विष्णोः पाञ्चजन्योपरिस्थिता ॥ मुक्तिदा एताः सर्वाश्च एकत्र गणिताः सुरैः । यानि यानि च चेचाणि काशीप्राप्तिकराणि षडिति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥

द्वारि । न । प्रधाने । प्रकृतौ ॥ सान्तःकरणा बुद्धिः सर्वं विषयं भवगाहते यस्मात् । तस्मात् त्रिविधं करणं द्वारि द्वाराणि शेषा णीति साङ्ख्याः ॥

द्विगुः

द्वारिका। स्त्री। द्वावत्त्याम् ॥ इ० ब्र० ॥
द्वारी। चि। द्वारपाले ॥ द्वारमख्यस्य
। इनिः ॥

द्वाविंशतिः। स्त्री। द्वाधिकविंशतौ ॥
द्वासप्ततिः। स्त्री। द्विसप्ततौ ॥ द्वाधि
कासप्ततिः ॥

द्वास्थः। चि। प्रतीहारे ॥ द्वारितिष्ठ-
ति। षा०। सुपीतिकः। खर्परेशरि
वा विसर्गलोपोवक्तव्यः ॥

द्वास्थितः। चि। द्वारपाले ॥ द्वारितिष्ठ
ति। षा०। गच्छर्थाकर्मकेति क्तः।
पाचिको विसर्गलोपः ॥

द्वास्थितदर्शकः। चि। दैवारिके ॥
द्वौ। चि। द्वौ इति भाषाप्रसिद्धायां स
ङ्ख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा।
दैविप्रौ ॥

द्विकः। पुं। काके ॥ कोके ॥ द्वौ कौ
वर्णविशेषौ यस्य नाम्नीत्यर्थः ॥ द्वि
तीयेके ॥ द्वितीयेन रूपेण ग्रहणं ग्र-
न्थस्य। तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वेति
कन् पूरणप्रत्ययस्य च वा लुक्। ग्रन्थ
एवप्रयोगः ॥ न। द्वये ॥

द्विककारः। पुं। वायसे। काके ॥ द्वौ क
का रौनान्नियस्य ॥

द्विककुत्। पुं। उष्ट्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

द्विगुः। पुं। सङ्ख्यापूर्वे तत्पुरुषावा
न्तरसमासविशेषे ॥ सचिविधः। त

द्विजः

द्वितार्थः समाहारः उत्तरपदपरश्चे
तिभेदात्। तद्वितार्थोपिद्विविधः।

। तद्वितप्रत्ययमात्रस्य अजादेर्हसा-
देर्वाअर्थे विषये इत्येकः। अपत्या
र्थेष्णादिकं त्यक्त्वा अजादेस्तद्वित-
स्यार्थे वाच्ये इत्यपरः। तद्वितार्थवि

षयो यथा। द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमा
तुरः। पञ्चानां नापितानामपत्यम्
पाञ्चनापितिः ॥ तद्वितार्थवाच्योयथा

। पञ्चभिर्गोभिः क्रीतः पञ्चगुः ॥ स-
माहारो यथा। चयाणां सखीनां स
माहारः चिसखम्। समाहारे अद

न्तानां स्त्रीत्वं पाषादेस्तुक्तीवत्त्वम् ॥
उत्तरपदपरो यथा। पञ्चगवोधनं
यस्य स पञ्चगवधन इत्यादिः ॥ इति

मुग्धबोधटीकायां दुर्गादासः ॥

द्विगुणः। चि। द्वाभ्यां पूरणे। अङ्गद्वया
भ्यांघाते ॥ द्वौगुणौ आद्यौयस्यसः ॥

द्विगुणाकृतम्। चि। द्विकृष्टचेने। वा
रद्वयकृष्टचेने ॥ द्विगुणं कृतम्। सङ्-
ख्यायाश्च गुणान्ताया इति डाच् ॥

द्विगुणितः। चि। द्विरावृत्तकृते ॥

द्विजः। पुं। ब्राह्मणे ॥ क्षत्रिये ॥ वैश्ये
॥ जात्या कुलेन वृत्तेन स्वाध्यायेन
श्रुतेन च। एभिर्युक्तो हि यस्मिन्ने द्वि

त्यं स द्विज उच्यते ॥ न जातिर्न कु-
लं राजन् न स्वाध्यायः श्रुतं न च। का

द्विजलि

रणानि द्विजत्वस्य दत्तमेवतु कारणम्
 ॥ इतिवक्त्रि पुराणे वशिष्ठ वाक्यम् ॥
 दन्ते ॥ अण्डजे ॥ द्विजायते । जनी ॥
 अन्येष्वपीतिडः ॥ तुम्बुरुष्टचे ॥
 द्विजकुक्षितः । पुं । शेलुष्टचे । स्नेहा
 तके ॥ द्विजैः कुक्षितः ॥
 द्विजदासः । पुं । शूद्रे ॥ चि । द्विजानां
 दासे ॥
 द्विजदेवः । पुं । ब्राह्मणे ॥ द्विजेषु देव
 इव ॥ ऋषौ ॥ इति श्रीधरस्वामी ॥
 द्विजन्मा । पुं । विप्रे ॥ दशने ॥ द्वेजन्म
 नी अस्य ॥ ब्राह्मणादिचये ॥ खगे ॥
 द्विजपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ द्विजानांपतिः ॥
 द्विजप्रपा । स्त्री । पक्षिणां जलपाना
 र्थं विहितकूपाद्यन्तिकखाते । तस्ते ।
 आलवाले ॥ द्विजानां प्रपा ॥
 द्विजप्रिया । स्त्री । सोमलतायाम् ॥ चि ।
 द्विजस्यप्रियवस्तुनि ॥
 द्विजवन्धुः । पुं । वैवर्णिकाधमे ॥ द्वि
 जा वन्धवो यस्य सः ॥
 द्विजब्रुवः । पुं । जातिमात्रोपजीविनि-
 ब्राह्मणे । ब्राह्मणब्रुवे ॥
 द्विजराजः । पुं । चन्द्रे ॥ अनन्ते ॥ गरु
 डे ॥ द्विजानाराजा । राजाहः सखि
 भ्यष्टच् ॥ कर्पूरे ॥
 द्विजखिङ्गी । पुं । चित्रिये ॥ चि । विप्र-
 चिह्नधारिणि ॥

द्विजाल

द्विजवरः । पुं । द्विजोत्तमे ॥ द्विजेषु द्वि
 जानां वा मध्ये वरः ॥ चतुष्कलस्यप
 चमे (॥॥॥) पर्याये ॥
 द्विजवर्यः । पुं । विप्रश्रेष्ठे ॥
 द्विजव्रणः । पुं । दन्तार्बुदे ॥
 द्विजशप्तः । पुं । राजमाषे । वरवटी इ
 तिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥ चि । द्विजैः
 शप्ते ॥
 द्विजसेवकः । पुं । शूद्रे ॥ चि । द्विजानां
 सेवाकर्त्तरि ॥
 द्विजा । स्त्री । भार्याम् ॥ इरेणौ । रे
 गुकानामगन्धद्रव्ये ॥ टाप् ॥
 द्विजाङ्गी । स्त्री । कटुकायाम् ॥
 द्विजातिः । पुं । विप्रे ॥ वेदाध्ययनादि
 तुल्यधर्मत्वाद् ब्राह्मणादिचिके ॥ ब्रा
 ह्मणः क्षत्रियो वैश्य स्त्रियोवर्णादि-
 जातयः । चतुर्थ्येकजातिस्तु शूद्रो ना
 स्तितु पञ्चम इतिमनुः ॥ शूद्रादि
 जातिभिर्जातो न भूमेर्भागमर्हती
 तिसृतिः ॥ द्वे जातो जन्मनी यस्य
 सः ॥ मातु (ग्रेधिजननं द्वितीयं मै
 त्रिवन्धने इत्युक्तेः ॥ पक्षिसर्पाद्य
 ण्डजेषु ॥
 द्विजायनी । स्त्री । यज्ञोपवीते ॥ इति
 शब्दरत्नावली ॥
 द्विजालयः । पुं । कोठरे ॥ द्विजानां
 गृहे ॥

द्वितीया

द्विजावलिः । स्त्री । दन्तपङ्क्तौ ॥

द्विजिह्वः । पुं । सर्पे ॥ त्रि । खले ॥ द्वे

जिह्वेयस्यसः ॥ चोरे ॥

द्विजोत्तमः । पुं । ब्राह्मणे ॥

द्विट् सेवी । त्रि । शत्रुसेविनि ॥

द्वितयम् । न । युग्मे । द्वये ॥ द्वाववय

वौ अस्य । सङ्ख्याया अवयवेतयप् ॥

द्वितयी । स्त्री । युग्मायाम् ॥ टिङ्ठे-
ङ्गीप्

द्वितीयः । त्रि । द्वयोः पूरणे । द्विपूरके

॥ द्वयोः पूरणः । द्वेस्तीयः ॥ द्विती

येभागे ॥ पूरणाङ्गागेतीयादन् ॥ पुं

। पुत्रे ॥

द्वितीयकः । पुं । ज्वरविशेषे ॥ द्वितीये

अहनि भवः । कालप्रयोजना द्रोगं

इतिकन् ॥ द्विके ॥ द्वितीयेनरूपेण

ग्रहणम् । तावतिथं ग्रहणमिति लुग्ने

तिकन् ॥

द्वितीया । स्त्री । तिथिप्रभेदे । चन्द्र

मसोद्वितीयकलाक्रियारूपायाम् ॥

सा अश्विनीकुमारयोजनमतिथिः ॥

अवजातस्य फलम् । निखिलगुणग-

भीरोदानशीलो दयालुः स्वकुलकु

मुदचन्द्रः स्वच्छचित्तोतिशूरः । नि

जभुजवलगर्वाच्छादितारातिवर्गा भ

वतिविपुलकीर्त्तयौद्वितीयाप्रसूतः

॥ अनध्यायद्वितीया यथा । प्रे कोचै

द्विधातुः

चा द्वितीयास्ताः प्रेतपक्षे गते तु या ।

याच कोजागरेजाते चैत्रावल्याः परे

पिया ॥ चातुर्मास्येसमाप्तेच द्विती-

या या भवेत्तिथिः । परास्वेतास्वन

ध्यायःपुराणैः परिकीर्त्तितः ॥ पक्ष-

योर्माघमासस्यद्वितीयांपरिवर्जयेदि

ति ॥ सहधर्मिण्याम् । पत्न्याम् ॥ अ

मञ्जैः शस् इति त्रिके ॥ टाप् ॥

द्वितीयाकृतम् । त्रि । दिगुणाकृते । वा

रद्वयकृष्टे चैत्रे ॥ द्वितीयं कृतम् । कृ

जोद्वितीयेतिडाच् ॥

द्वितीयाभा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

द्विदन् । त्रि । दन्तद्वययुक्तेष्टपादौ ॥

द्वादन्तावस्य । वयसिदन्तस्यदट् ॥

द्विदानी । स्त्री । रज्जुद्वययुक्तायांगवि ॥

द्विदेहः । पुं । श्रीगणेशे । विनायके ॥

द्वाभ्यांदेहोऽस्य ॥

द्विदैः । पुं । विशाखानक्षत्रे ॥

द्विद्वादशम् । न । योगविशेषे ॥ कन्या

या द्वादशेभर्त्ता भर्त्तुः कन्या द्विती

यगा । द्विद्वादशं विजानीया द्वर्जितं

त्रिदशैरपि ॥

द्विधा । अ । द्विप्रकारे ॥

द्विधागतिः । पुं । कुम्भीरे ॥ त्रि । द्विप्र

कारगतविशिष्टे ॥

द्विधातुः । पुं । गजानने । हेरम्बे ॥ न

। धातुद्वये ॥

द्विपदी

द्विधात्मकम् । न । जातीकोषे । जाय
फल इतिभाषा ॥

द्विधालेखः । पुं । द्विन्नाल्लेखे ॥ चि ।

द्विप्रकारलेखनीये ॥

द्विनयकः । पुं । दुश्चर्मणि ॥

द्विपः । पुं । इमे । हस्तिनि ॥ द्वाभ्यां मु

खशुण्डाभ्यां पिवति । पा० । सुपी-

तियोगविभागात्कः ॥ नागकेशरे ॥

द्विपग्राहः । पुं । हस्तिवन्धके ॥

द्विपथम् । न । चारुपथे । पथद्वये ॥ द्व

योः पथोः समाहारः । तद्वितार्थेति

समासः । ऋक्पूरितिसमासान्तो

ऽच् ॥

द्विपदः । पुं । मनुजे ॥ देवे ॥ पक्षिणि ॥

राक्षसे ॥ यथा । द्विपदेपिचतुर्भेदा

न्वदेवपक्षिराक्षसाः ॥ द्विपदाख्ये ॥

द्विपदराशिः । पुं । द्विपदाख्ये ॥

द्विपदा । स्त्री । ऋग्विशेषे ॥ द्वौपादा

वस्थाः । सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पादस्या

न्तलोपः । टावृचीतिटपि पादः पत् ॥

द्विपदाख्यः । पुं । द्विपदराशौ ॥ मिथुन

तुलाघटकन्या द्विपदाख्या श्वापपूर्व

भागश्च ॥

द्विपदी । स्त्री । माघावृत्तान्तरे ॥ आ

दौ षड्बलसङ्गतमेतत् तदनु पञ्चच

तुल्यम् । गुर्वन्तं द्विपदी भवतीह-

विंशत्यष्टकलंदलम् ॥ यथा । चण

द्विमुखा

मपिमयिविनिधेद्विविक्तासिनि मधु

करमद्विमोचने । विषमायुधविष

मायुधशासनविकले सुमुखिलोचने

॥ द्वौपादावस्थाः । सङ्ख्यासु पूर्वस्ये

तिपादशब्दस्यान्तलोपः । पादोन्य

तरस्यामितिङीपिभच्चात् पादः पत् ॥

द्विपमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

द्विपरार्द्धावसानम् । न । परान्तकाले ॥

द्वितीयस्यपरार्द्धस्य अवसानम् ॥

द्विपर्शी । स्त्री । वनकोल्याम् ॥ शाखप

र्शीपृश्निपर्शीः ॥ चि । पर्णद्वययुक्ते ॥

द्विपात् । चि । पादद्वययुक्ते ॥ द्वौपादौ

यस्य ॥

द्विपाद्यम् । न । द्विगुण दण्डे ॥ द्वौपादौ

परिमाणमस्य । पणपादमाषशताख्य

त् । इह पादः पदिति न । यस्येतिलो

पस्यस्यानिवत्त्वात् । पद्यतदर्थं इत्यपि

न । प्राण्यङ्गार्थस्यै वतचग्रहणात् ॥

द्विपायी । पुं । हस्तिनि । गजे ॥

द्विपुटः । पुं । सुगन्धिश्वेतपुष्पे । दूडा

इति पर्वतीय भाषा प्रसिद्धे ॥

द्विपृष्ठः । पुं । राजप्रभेदे । ब्रह्मसम्भवे ॥

द्विमातृकः । पुं । गणेशे ॥

द्विमुखः । पुं । राजसर्पे ॥ चि । मुखद्वय

युक्ते ॥ द्वौमुखौयस्य ॥

द्विमुखा । स्त्री । कर्कर्याम् । गडुआ मा

डूजारी वधनी इत्यादि भाषा ॥

द्विराषा

जलौकायाम् ॥ दौमुखौयस्याः ॥

द्विमुखाहिः । पुं । सर्पभुजि । राजसर्पे

॥ द्विमुखश्चा सावहिश्च ॥

द्विमुखोरगः । पुं । राजसर्पे ॥

द्विमूर्द्धः । त्रि । मस्तकद्वययुक्ते असुरवि
शेषे ॥ दौ मूर्द्धानौ यस्य । द्वित्रिभाष
मूर्द्धः इतिषः ॥

द्विमूर्द्धा । पुं । असुरविशेषे ॥

द्विरः । पुं । भ्रमरे ॥ दौरौनान्नियस्य ॥

द्विरदः । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ दौरदा
वस्य ॥ स्त्रियांटापिद्विरदा ॥

द्विरदान्तकः । पुं । सिंहे ॥

द्विरशनम् । न । वारद्वयभोजने ॥ मु

निभि द्विरशनं प्रोक्तं विप्राणां मर्त्य

वासिनां नित्यम् । अहनिच तम

स्विन्यां सार्द्धप्रहरयामातः इति

प्यादितत्त्वम् ॥

द्विरसनः । पुं । सर्पे ॥ द्वे रसने यस्य सः ॥

द्विरागमनम् । न । वधूप्रवेशानन्तरं प

रावृत्त्या पितृगृहप्राप्ताया वध्वाः

पुनर्भर्तृगृहप्रवेशे ॥ तदुक्तम् । व-

त्ते पाणिग्रहे गेहात् पितुः पतिगृ

हं प्रति । पुनरागमनं वध्वा स्तुहि

रागमनं विदुरिति ॥

द्विरापः । पुं । हस्तिनि ॥ इतिशब्द-

मात्रा ॥

द्विराषाढः । पुं । मिथुनस्थरथारथशु

द्विवर्षि

क्तप्रतिपदादिदर्शान्तमासद्वये ॥ स

चाषाढमन्वसासे भवति । यथा । मि

थुनस्थो यदाभानुरमावास्याद्वयं स्पृ

शेत् । द्विराषाढः स विज्ञेयो विष्णुः

स्वपिति कर्काटे ॥ अपिच । माधवा

दिषुषट्केषु भासि दर्शद्वयं यदा । द्वि

राषाढः सविज्ञेयः श्रेतेतुश्रावणे ऽच्यु

त इतिमन्वसासतत्त्वम् ॥

द्विरक्तः । त्रि । विषादादिना द्विवारमु

च्चारिते ॥ विषादे विक्षये हर्षेण्ये

देदैव्ये ऽवधारणे । प्रसादने सम्भ्रमे

ऽपि द्विस्त्रिरक्तं न दुष्यतीति ॥

द्विरक्तिः । स्त्री । द्विवारकवने ॥

द्विरुढा । स्त्री । पुनर्भ्राम् । द्विवारविवा

हितायाम् ॥

द्विरूपः । पुं । कोषविशेषे ॥ देहूपेयस्मि

न्सः ॥ त्रि । रूपद्वयविशिष्टे ॥

द्विरेफः । पुं । भ्रमरे ॥ त्रि । वर्वरे ॥ दौ

रे फौनान्नियस्य ॥

द्विवचनम् । न । येनपदेन द्वावर्थेषु-

च्येते तस्मिन् ॥ द्वयोरर्थयोर्वचनम्

। वच्चेः करणेत्युट् । कर्मणिषष्वा

समासः ॥

द्विवर्षा । स्त्री । द्विहायन्याम् ॥ द्वेवर्ष

वयः प्रमाण मस्याः । आर्षीयष्टक् ।

अष्टाद्वैतिषुक् ॥

द्विवर्षिका । स्त्री । द्विवर्षायाङ्गवि ॥

द्विष्टः

देवर्षे वयो यस्याः सा द्विवर्षा । द्वि
वर्षेव । स्वार्थकः । प्रत्ययस्याद्विती
त्वम् ॥

द्विवर्षिकः । चि । द्विवर्षभवे ॥

द्विवाहिका । स्त्री । दोहायाम् ॥

द्विविदः । पुं । वानरविशेषे ॥ यो वल
रामेण हतः ॥ समुद्रस्योत्तरेतीरे द्वि
विदेनाम वानरः । ऐकाहिकज्वरं
हन्ति तस्य नामानुकीर्तनात् ॥

द्विवेशरा । स्त्री । लघुरधे । लघ्वनाम् ॥

द्विशफः । पुं । द्विखुरेषु ॥ यथा । गौ
रजोमहिषः कृष्णः शूकरोगवयोव
हः । द्विशफाः पञ्चवश्वेमे अविरुष्ट-
श्चसप्तमः ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

द्विशः । अ । द्वयोर्द्वयोः ॥ द्वौ द्वौ ददा
तीतिद्विशः । संख्यैकवचनाच्चवीप्सा
यामिति शस् ॥

द्विट् । पुं । शत्रौ ॥ चि । देष्टरि ॥ देष्टि
। द्विष अप्रीतौ । क्तिप् ॥

द्विषन् । चि । शत्रौ ॥ देष्टि । द्विष ० ।

द्विषो ऽमित्रे इति शब्द ॥

द्विषन्तपः । चि । शत्रुतापने ॥ द्विषन्तं
तापयति । तप ० । शत्रुन्तः । द्विषत्
परयोक्तापेरिति खच् । खचिह्रस्वः ।
मुम् ॥

द्विष्टः । द्वि । द्वेषविषये ॥

द्विष्टः । चि । उभयस्थे ॥ संयोगस्य द्विष्टः

द्वन्द्वयु

तयेति जगदीशः ॥ द्वयोस्तिष्ठति ।
छा ० । कः ॥

द्विः । चि । क्रियाद्वयगणने ॥ यथा । द्विः
शरं नाभिसन्धत्ते द्विः स्थापयति नाश्रि
तान् । द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो
द्विर्नाभिभाषत इति ॥ द्विवारमिच्छ
र्थे द्विचिचतुर्थ्यः सुच् ॥

द्विसप्ततिः । स्त्री । द्वाधिकसप्तत्याम् ॥

द्विसप्तस्त्राचः । पुं । अनन्ते । नागराजे ॥

द्विसीच्यम् । चि । द्विगुणाकृते । द्विवा

र कृष्टेचेचे ॥ द्विवारं सीतया समि
तम् । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् ॥

द्विस्विन्नाम् । न । सिद्धतण्डुले । उश्च

नाचाडेर इति भाषा ॥ द्विः स्विन्नम

अं पृथुकं शुद्धदेशविशेषके । नात्य

न्तशस्त्रं विप्राणां भक्षणेचनिवेदने ॥

अभक्ष्यं तद्यतीनाञ्च विधवाब्रह्मचा

रिणाम् । ताम्बूलचयथा ब्रह्मन् त

थैते वस्तुनी ध्रुवमिति ब्र० वै० ब्रह्म

खण्डम् ॥

द्विहा । पुं । गजे । इस्तिनि ॥ नान्तः ॥

इति शब्दरत्नावली ॥

द्विहल्यम् । चि । द्विसीच्ये । द्विगुणाकृ

ते ॥ द्विवारं हलेन कृष्टम् । मतज

नहलादित्यत् ॥

द्विहायनी । स्त्री । द्विवर्षायाङ्गवि ॥

द्वौहायनौ यस्याः । दामहायनान्ता

दीपः

चेति ङीप् ॥

द्विदया । स्त्री । दोहदिन्याम् ॥ स्व-
द्वयेन गर्भद्वयेन च द्विदयाग-
र्भिणी भवति ॥

दीन्द्रियग्राह्यः । पुं । इन्द्रियद्वयग्राहणी
येगुणे ॥ सत्सङ्ख्यादिसप्तद्रवत्वस्ते
ह रूपः । यथा । सङ्ख्यादि रपर
त्वान्तो द्रवत्वं स्नेह एव च । एते तु
दीन्द्रियग्राह्या अथस्पर्शान्नशब्दकाः
॥ इति भाषापरिच्छेदः ॥ दीन्द्रिय
ग्राह्याः ॥ चाक्षुषप्रत्यक्षत्वाच्चप्रत्य
क्षयो विषया इत्यर्थः ॥

दीपः । पुं । न । जलमध्यस्थस्थले । अन्त
रीपे ॥ पुराणादिप्रसिद्धेषु सप्तसु ॥
तेष्वयथा । जम्बूशककुशक्रौञ्चशा
लमगोमेदपुष्कराः । सङ्ख्यादिद्विगु-
णा द्वीपाः चाराद्यन्विभिरावृताः ॥
द्विर्गता आपोऽत्र । ऋक् पूरित्यः
समासान्तः । द्यन्तद्वयसर्गेभ्योपरैत् इ
त्यपरैत् ॥ भूमेरद्वं चारसिन्धोव
दक्षं जम्बूद्वीपं प्राहुराचार्यवर्याः ।
अद्वंऽन्यस्मिन् द्वीपषट्कस्य याम्ये
चारक्षीरादम्बुधीनां निवेशः ॥ शा
कं ततः शालमल मचकौशं क्रौञ्च
श्च गोमेदपुष्करे च । द्वयोर्द्वयो
रन्तरमेकमेकं समुद्रयोर्द्वीपमुदाह
रन्ति ॥ इति सिद्धान्तशिरोमणिः ॥

द्वेषः

द्वीपकर्पूरजः । पुं । चीनकर्पूरे ॥

द्वीपखर्जूरम् । न ।

द्वीपजम् । न ।

महापारेवते ॥

द्वीपवान् । पुं । नदे ॥ अथै ॥ द्वीपस

स्थस्य । मतुप् ॥

द्वीपवती । स्त्री । भूमौ ॥ नद्याम् ॥ द्वी

पमस्थस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

द्वीपशत्रुः । पुं । शतावर्याम् ॥

द्वीपान्तरवचा । स्त्री । चोपचीनी इति

भाषा प्रसिद्धे द्रव्ये ॥

द्वीपिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

द्वीपी । पुं । व्याघ्रे । वघेरा इति भा

षा ॥ चिचके । चीता इति भाषा

द्वौवर्णावीयते । ईङ् गतौ । वा०

पः । द्वीपं चर्मस्थऽस्य । अतश्चिठ

नावितीनिः ॥

द्वीपिनखः । पुं । व्याखनखे ॥

द्वीपिशत्रुः । पुं । शतमूल्याम् ॥

द्वीशः । पुं । विशाखानक्षत्रे ॥ द्वौ इन्द्रा

ग्नी ईशौयस्यसः ॥

द्वेधा । अ । द्विप्रकारे ॥ सङ्ख्यायावि

धार्थे या । एधाश्चेतितस्य एधाजादेशः

॥ वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे कान्तासु क

नकेषु च । तासु तेष्वऽप्यऽनासक्तः

साक्षाद्भर्गो नराकृतिः ॥

द्वेषः । पुं । शत्रुतायाम् । द्वेषणे । वैरे

। विरोधे । दुःखसाधने विद्यमाने

द्वेषः

किमपि दुःखं मेमाभू दिति विपर्यय-
विशेषे तामिह ॥ सचाष्टादशविध-
स्तामिह दृश्यः ॥ दुःखं मनुष्ये ते क-
श्चिद्दीदृष्टिविशेष स्तमेनुगतरजः-
परिणामः । ईदृशं सर्वं सर्वदामेमा-
भूदिति । तच्च शत्रुव्याघ्रादिषु सत्-
सुखं निवारयितुं शक्यम् । नच सर्व-
ते दुःखहेतवो हन्तुं शक्यन्ते अतः-
सद्वेषः सदा हृदयं दहति । यदा तु-
स्वस्येव परेषां सर्वेषामपि दुःखं मा-
भू दितिकरुणां दुःखिषु भावयेत्-
तदा वैर्यादिद्वेषनिवृत्तौ चित्तमसी-
दति । यद्यसौ पुण्यपुरुषेषु मुदि-
तां भावयेत् तदा तदासनाभावात्-
स्वयमेवाप्रमत्तो ऽशुक्लाकृष्णे पु-
ण्ये प्रवर्तते । तथा पापपुरुषेषूपे-
क्षां भावयन् स्वयमपि तदासनाभा-
वात् पापान्निवर्तते । ततश्च पुण्या-
करणपापकरणनिमित्तस्य पश्चात्ता-
पस्याभावे चित्तं प्रसीदति । एवं सु-
खिषु मैत्रीं भावयतो न केवलं रा-
गो निवर्तते किन्त्वस्यैष्यादयोऽपि-
निवर्तन्ते । तथा दुःखिषु करुणां-
भावयतः शत्रुव्यादिकरोद्वेषो यदा-
निवर्तते तदा दुःखं प्रतियोगिकत्वं-
सुखित्वप्रयुक्तं दर्पोऽपि निवर्तते ॥ ए-
वं दोषान्तरनिवृत्तिरप्युहनीया ॥

द्वैगुणि

दुःखे तत्साधने च इदमेमाभूदिति-
सृष्टाविरोधिनी चित्तवृत्तिः क्रोध-
इति ईर्ष्येति चेद्यते द्वेषणम् ।
द्विषः । घञ् ॥ * ॥ द्वेषश्चात्मनो-
विशेषगुण इति सि० मु० ॥ द्वेषव-
शप्रतिवर्तनविषयो यथा । इन्द्रियस्ये-
न्द्रियव्यर्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ । त-
योर्न वशमागच्छेत् तौ ह्यस्य परिप-
न्थिनौ । इति भगवद्गीता ॥ अस्य का-
रणं द्विष्टसाधनता ज्ञानम् । इति-
भगवा घ० ॥
द्वेषणः । वि । शच् ॥ द्वेषशीलः । क्रु-
धमण्डार्येभ्यश्चेति युच् ॥ न । द्वेषे ॥
द्वेषपक्षः । घुं । क्रोधेर्ष्यात्स्याद्रोहाम-
र्षाभिमानेषु ॥ द्वेषस्य पक्षः ॥
द्वेषी । वि । वैरिणि । शच् ॥ द्वेष्टि-
तच्छीलः । द्विषः । सम्प्रचेति घि-
नुय् ॥
द्वेष्टा । वि । विद्वेषकर्त्तरि ॥
द्वेष्यः । वि । द्वेषविषये । द्वेषकर्त्तारि-
स्वकृतापकारमपेक्षया पकारकर्त्तरि-
॥ अचिगते ॥ द्वेष्टुमर्हः ॥ यत् ॥
द्वै । अ । वितर्के ॥
द्वैगुणिकः । वि । वार्द्धिपौ । वृद्धाजीवे-
॥ द्विगुणार्थं द्रव्यं द्विगुणम् । तत्प्रयच्छ-
ति द्विगुणं ग्रहीतुमेक गुणं दादति ।
प्रयच्छति मर्ह्यमिति ठक् ॥

द्वैतवा

द्वैतम् । न । युगले । द्वये । द्वैधीभावे ॥
द्विधा इतं द्वीतम् । तस्य भावः । युवा
द्वित्वाद्वा स्वार्थे वा ॥ द्वैताद्वैतयोः प्र
मास्यभूतवेदप्रतिपाद्यत्वात् कस्य स
त्यत्वं कस्यासत्यत्वमित्याऽकां चा
यामाहुराचार्याः ॥ अद्वैतमेव सत्यं
तस्मिन् द्वैतं न सत्यमथस्तम् । र
जतमिव शुक्तिकायां मृगतृष्णाया-
मिवोदकस्फुरणम् ॥ आरोपितं य
दिस्यादद्वैतं वस्त्ववस्तुनि द्वैते । युक्तं
नैव तदा स्यात् सत्ये ध्यासो भवत्य
सत्यानाम् ॥ यद्यारोपणमुभयो स्त
द्यतिरिक्तस्य कस्यचिदभावः । आरो
पणं न शून्ये तस्मादद्वैतसत्यता ग्रा
ह्या ॥ प्रत्यक्षाद्यनवगतं श्रुत्या प्र-
तिपादनीयमद्वैतम् । द्वैतं न प्रतिपा
द्यं तस्य स्वयमेवलोकसिद्धत्वादिति
॥ प्रपञ्चो यदि विद्येत निर्वर्त्तत न संश
यः । मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमा
र्थत इति ॥

द्वैतवनम् । न । शोकमोहादिरहिते
तपोवने ॥ द्वेद्वैते गते यस्मात् तद्द्वी
तम् । द्वीतमेव द्वैतम् । तच्च तद्वनम् ॥
द्वैतवादी । चि । जीवेश्वरयोर्भेदवादि
नि । ईश्वरातिरिक्तजीववक्तारि ॥ त
स्य मतं यथा । परमात्मनो जीवात्मा
पृथक् तन्मध्ये केषाञ्चिन्मते प्रकृति

द्वैतवा

रतिरिक्ता केषाञ्चिन्मते प्रकृतिरदृष्ट
मात्रे पर्यवसिता एवं जीवश्च पृथक्
। अत्र प्रमाणम् । जन्मकर्ममरणानां
प्रतिनियमा द्युगपत् प्रवृत्तेश्च । पु
रुषवहुत्वं सिद्धं वैगुण्यविपर्ययाच्चैवे
तिसाङ्ख्यायां ॥ अस्या अर्थः । पु
रुषवहुत्वं सिद्धम् । कस्मात् । जन्म
मरणकरणानां प्रतिनियमात् नि
कायविशिष्टाभिरपूर्वाभिर्देहेन्द्रिय
बुद्धिबेदनाभिः पुरुषस्याभिसम्बन्धो
जन्म न तु पुरुषस्य परिणामस्तस्या-
परिणामित्वात् । तेषामेव च देहा
दीना मुपात्तानां परिख्या गोमर
णम् नत्वात्मनोऽपि नाशस्तस्य कूटस्थ
नित्यत्वात् । करणानि बुद्ध्यादीनि
त्रयोदश । तेषां जन्ममरणकरणानां
प्रतिनियमोऽव्यवस्था । साखल्यं
सर्वशरीरेष्वेकस्मिन् पुरुषे नोपप-
द्यते । तदाखल्वेकस्मिन् जायमाने
सर्वे जायेरन् म्रियमाणे वा म्रियेरन्-
। अन्यादौ चैकस्मिन् सर्व एवान्धाः
एकस्मिन् विचित्रे सर्व एव विचित्राः
स्युरित्यव्यवस्था प्रतिचेत्तं पुरुषभेदे
तु भवति व्यवस्था । न चैकस्यापि पु
रुषस्य देहापधानभेदाद् व्यवस्थेति
युक्तम् । पाणिस्तनाद्युपधानभेदेना
पि जन्ममरणादिव्यवस्था सम्भवति ।

द्वैतवा

नहिमायो कृते जाते वा स्तनादौ म
हत्त्ववयवे युनक्तिर्जाता कृतावा भ
वतीति । इतश्च प्रतिचेवं पुरुषभेद
इत्याह । अयमसत् प्रवृत्तेति । प्रवृ
त्तिश्च प्रयत्नस्य च यद्यप्यनः कर
णवर्तिनी तथापि पुरुष उपचर्यते ।
तथाच तस्मिन्नेकशरीरे प्रयतमाने
सस्रव सर्वशरीरेकैकइति सर्वत्र प्र
यतेत् । ततश्च सर्वाण्येव शरीराणि
सुमयश्चाख्येत् । नानात्वे तु नायं दो
षइति । इतश्च पुरुषभेद इत्याह ।
देगुण्यविपर्यया चैवेति । एवकारो
भिन्नक्रमः सिद्धमित्यस्यामन्तरं द्रष्टव्यः
। सिद्धमेव नासिद्धम् । त्रयोमुखास्त्रै
गुण्यम् । तस्यविपर्ययोऽन्यथात्वम्
। केचित् खलु सत्त्वनिकायाः सत्त्वव
हुलाः यथोर्द्ध्वोत्तमः । केचिद् रजो
बहुलाः यथामनुष्ठाः । केचित् त-
मेवहुलाः यथातिर्यग्योनयः । सो
ऽयमीदृशस्त्रैगुण्यविपर्ययोऽन्यथा
भाव स्तेषु तेषु सत्त्वनिकावेषु न भ
वेत् यद्येकः पुरुषः स्यात् । भेदेत्व-
यमदोष इति ॥ * ॥ तत्रेश्वरः सर्वज्ञः
परमात्मा एक एव । जीवः प्रतिशरी
रं भिन्नो विभुर्निश्चयेति गोतममत
म् ॥ इह ब्रह्मणो जीवेतरत्त्वप्रतिपाद
नात् तयोरेकतनाभिमतम् ॥ नेतरो

द्वैतवा

ऽनुपपत्तेः । १ । १ । १६ । भेदव्यपदेशा
च्च । १ । १ । १७ । मुक्तोपसृप्यव्यप
देशात् । १ । ३ । २ । आकाशोर्था
न्तरत्वादिव्यपदेशात् । १ । ३ । ४१ ।
भोगमात्र साम्यलिङ्गाच्च । ४ । ४ ।
२१ । इति सूत्रे मीमांसे पितयेर्द्वैत
निरूपणाच्च । इति गोविन्दभाष्यम
तम् ॥ यतो द्वैतमतेयुक्तिरेव प्र
माणं युक्त्यायत् फलितदेव सर्वाध्या
त्मविद्याप्रतिपादकश्रुतीनां तात्पर्य
मितिरामानुजमतश्च ॥ * ॥ सूत्राय
स्तु । इतर ईश्वरादन्यः संसारी जीवो
नञ्जानन्दमयः । कस्मात् सतपस्तप्ताद
हं सर्वं मय्यजतयदिहं किञ्चेतीति ज
गदर्थे चक्षानुपपत्तेः सर्वविकारसृष्टि
श्च न परमात्मात्मनेऽन्यत्रोपपद्यते
॥ * ॥ रसं ह्येवायं खड्गानन्दी भवती
ति श्रुतौ प्राप्यप्रापकत्वभेदोक्तेर्न जी
वञ्जानन्दमयः ॥ * ॥ अथ मर्त्याऽऽप्त
तो भवत्यत्र ब्रह्म समश्रुते इति मु-
क्तानामुपसृप्यत्वस्य प्राप्यत्वस्योक्तेः
॥ * ॥ आकाशो वै नाम नामरूपयो
र्निर्वहितेत्यादेः भूताकाशइति चेन्न
। ते यदन्तरा तद्ब्रह्मैव । ते नाम-
रूपे यदन्तरायतो भिन्ने इति नामा
द्यन्तःपातिगगनरूपार्थभिन्नत्वेन ।
आदिना ब्रह्मत्वेनाप्राकाशस्य व्यपदे

द्वैतीयी

शात् ॥ * ॥ एत मानन्दमय मात्मा
न मनुविष्य न जायते न म्रियते न
हसते न वर्द्धते यथाकामं चरति यथा
कामं पिवति यथाकामं रमते इति भो
गमाचेश्वरसाम्यलिङ्गान्जीवस्य ज
नत्कृतिः । चकारादश्रुतत्वात् जगद्धा
पारार्थोपाख्यभावादिति ॥ * ॥ विक
ल्पो विनिवर्त्तत कल्पिते यदि केनचि
त् । उपदे शादयं वादो ज्ञाते द्वैतं न
विन्द्यते इत्यागमविदः ॥

द्वैती । चि । भेदकादिनि ॥ कपिलका
खाद्वुद्गार्हतादिदृष्टानुसारिणि ॥
यथा । स्वसिद्धान्तव्यवस्थासु द्वैति
नो निश्चिता दृढम् । परस्परं विरु
द्धान्ते तैरयं न विरुध्यत इति ॥ व्य
वस्थासु स्वसिद्धान्तरचनासु । निश्चि
ताः एवमेवैष परमार्थो नान्यथेति
तत्र तच्च निरुक्ताः । स्वसिद्धान्तदर्शन
निमित्तमेवान्धोऽन्धं विरुद्धान्ते तैर
स्मादीयो वैदिकः सर्वानन्यत्वादा
त्मैकत्वदर्शनपक्षो न विरुध्यते यथा
स्वहस्तपादादिभिः ॥ अद्वैतं परमा
र्थो हि द्वैतं तद्भेद उच्यते । तेषामुभय
वाद्वैतं तेनायं न विरुध्यते ॥ द्वैतं ना
नात्वं तस्याद्वैतस्य भेदः कार्यम् ॥

द्वैतीयीकः । त्रि । द्वितीये ॥ तीयादी
कक स्वार्थे वा वाच्यः ॥

द्वैप्यः

द्वैधम् । अ । द्विप्रकारे ॥ द्विभ्योश्च ध
मुञ् ॥ सैन्यद्विधास्थितौ ॥ एकेन स
न्धिरपरेण विग्रह इत्येवं द्विप्रकारौ
द्वैधम् ॥ विवादे ॥ धमुजन्तात् स्वा
र्थेऽदर्शनम् ॥ पक्षिद्वैधानि तु यानि ॥
द्वैधीभावः । पुं । द्वैधे । नीतिवेदिनां
राज्ञांगुणविशेषे ॥ वलिने द्विषतो
र्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन् । द्वैधी
भावेन वर्त्तत काकाच्चिषदलक्षित
इति नीतिः ॥

द्वैपः । पुं । द्वीपचर्मामृतेरये । वैयाघ्रे
॥ द्वीपिनो विकारः । प्राणिरजतादि
भ्योऽञ् । द्वैपेन चर्मणा परिवृतोरयः
। द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥ न । व्याघ्रचर्म
णि ॥ द्वीपिनो विकारः । प्राणिरज
तादिभ्योञ् ॥ चि । द्वीपिसम्बन्धिनि
॥ व्याघ्रचर्मसम्बन्धिनि ॥ द्वीपसम्ब
न्धिनि ॥ अण् ॥

द्वैपदिकः । पुं । द्विपदामधीते वेदवे
त्त्यर्थे ॥ उ० ठक् ॥

द्वैपायनः । पुं । व्यासे ॥ द्वीप मयनं
स्थानं जन्मभूमिर्यस्य स द्वीपायनः ।
स एव । प्र० अण् ॥ द्वीपेन्यस्तुतवावा
लस्तस्माद्द्वैपायनो भवदिति पुराण
म् । तथा स च्यवत्या ॥

द्वैप्यः । त्रि । द्वीपवासिनि । समुद्रसमी
पवर्त्ति द्वीपभवे ॥ द्वीपादनुसमुद्रयञ्

द्व्यणुक

॥ त्रिविधाऽप्या ॥

द्वैमातुरः । पुं । गणाधिपे । विघ्नराजे
॥ द्वयोर्मात्रो रपत्यम् । मातुर्दत्त
उत्थेत्त्यणि उत्तरपरत्त्वम् । दुर्गाचा
मुण्डाभ्यां पालितत्वात् । गजमुखत
याहस्तिन्या अप्यपत्यत्वात् ॥ गङ्गाया
अपत्यत्वाद्वा ॥ जरासन्धे ॥ त्रि । दि
मातृजे ॥

द्वैमातृकः । पुं । नदीवृष्टिजलोद्भूतधा
न्यभृतेदेशे ॥

द्वैषणीया । स्त्री । नागवल्ली प्रभेदे ॥

द्व्यङ्गः । पुं । द्वित्वभावरश्चै ॥

द्व्यङ्गुलम् । त्रि । अङ्गुलिद्वयपरिमिते ॥
द्वे अङ्गुली परिमाण मस्य ॥ न । अ
ङ्गुलिद्वयमात्रे ॥ द्वयोरङ्गुल्योः समा
हारः ॥

द्व्यञ्जलः । त्रि । अञ्जलिद्वयपरिमिते ॥
द्वावञ्जली परिमाणमस्य ॥ न । अ
ञ्जलिद्वयमात्रे ॥ द्वयोरञ्जल्योः समा
हारः ॥

द्व्यणुकम् । न । परमाणुद्वयसंयोगा दु
त्यजे । परमाणु समवेतद्वये । पर
माणुद्वयात्मके ॥ तच्च प्रत्यक्षादिवि
षयम् । यथा । विषयो द्व्यणुकादि
स्तु ब्रह्माण्डान्त उदाहृतः ॥ तस्य प
रिमाणम नित्यम् । यथा । अनि
त्य द्व्यणुकादौ तु सङ्ख्याजन्यमुदा

द्व्याहिकः

हृतमितिभाषा परिच्छेदः ॥

द्व्यन्यः । त्रि । द्वाभ्यामन्यस्मिन् ॥ द्वेअ
न्येयस्यवा ॥ न । द्वयोरन्ययोः समा
हारः ॥

द्व्यर्थः । त्रि । अर्थद्वययुक्ते शब्दादौ ॥
द्व्यष्टम् । न । ताम्रे । शुल्के ॥ द्वेहेमरू
प्ये अश्रुतेस्म । अश्रू० । गत्यर्थे-
ति क्तः ॥

द्व्यहः । पुं । अहर्द्वये ॥ द्वेअहनीसमा
हृते । राज्ञाऽऽज्ञाः पुंसिः ॥

द्व्यात्मकः । पुं । मिथुनकन्याधनु र्मीन
राशिषु ॥ यथा । चरस्त्रिरद्व्यात्मक
नामधेया मेषादयो ऽमीक्रमशः प्र
दिष्टाः । इति ॥

द्व्यामुष्यायणः । पुं । तवममचायमिति
परिभाषया धर्मतः परिगृहीते ॥ अ
मुष्यप्रसिद्धस्यापत्यमामुष्यायणः । द्व
यो रामुष्यायणः ॥ उभयोरप्यसौपि
ण्डदाताभवति । यतः सुतो जायते ये
न चायं धर्मतो गृह्यते तयोः । उभ
योरप्यसौरिकथी पिण्डदाता च धर्म
तः । इति स्मृतेः ॥

द्व्याहिकः । त्रि । दिनद्वयभवे ॥ द्व्यहे
भयः ॥

धनम्

धः

धः । पुं । धकारे ॥ धर्मे ॥ कुबेरे ॥ ब्रह्मणि ॥ न । वसुनि । धने ॥

धटः । पुं । दिव्यतुलायाम् । तुलापरीक्षायाम् ॥ तुलायाम् । तराजू इति भाषा ॥ तुलाराशौ ॥

धटकः । पुं । चतुर्दशवस्त्रपरिमाणे । द्विचत्वारिंशद्रक्तिकासु ॥

धटपरीक्षा । स्त्री । तुलापरीक्षायाम् ॥

धटी । स्त्री । वाससंस्थीरे । धज्जी इति भाषा ॥ कैपीने ॥

धटीदानम् । न । गर्भाधानानन्तरस्त्रीसम्पदानकचीरवस्त्रदाने ॥ यथा । मूलश्रृङ्गाहस्तेषु पुण्यादित्युत्तरासुच । मृगेपौष्णे धटीदेया सौम्यवारे शुभेतिथावितिज्योतिः सारसंग्रहः ॥

धत्तूरः । पुं । उन्मत्ते । धुस्तूरे ॥ धत्तूरे । मदवर्णाग्निधातुकृज्वरकुष्ठनुत् । कषाये मधुर स्निग्धो यूकालिष्ठाविनाशनः ॥ उष्णो गुरु प्रणस्नेहकण्डू कृमिविषापहः ॥ * ॥ धरति धातून् । घेट् । वा० ऊरच् । घृषो हरादित्वात् साधुः ॥

धनम् । न । गोधने ॥ वित्ते । स्वापतेये । अक्षये । अर्थे । इविष्ये ॥ यदेतद्

धनम्

इविष्यं नाम प्राणा एते बहिश्चराः

। सतस्यहरते प्राणान् यो यस्य हरते

धनम् ॥ इति कुर्मपुराणम् ॥ श्रीमाग

वतेतु । राजन् यमनुगृह्णामि हरि

ष्ये तद्वनं शनैः । ततो ऽधनं त्यज-

न्त्यस्य स्वजना दुःखदुःखितमिति ॥

दानं भोगस्तथानाशो धनस्य गतिरी

दृशी । दानमोगौ कृतीनाञ्च नाशः

पापात्मनां किलेति देवी भागवतम्

॥ धनात्कुलं प्रभवति धनादुर्मः प्र

वर्त्तते । न धनस्य भवेद् धर्मः काम

श्चैव कथञ्चनेति च ॥ तत् त्रिविधमु

क्तं गारुडे २१० अध्याये । यथा ।

धनं तु त्रिविधं ज्ञेयं शुक्लं शबलमेव च

। कृष्णञ्च तस्य विज्ञेयो विभागः सप्त

धातृयक् । * ॥ क्रमायातं प्रीतिदायं प्रा

प्तञ्च सह भार्यया । ऋविशेषेण सर्वे

षांवर्णानां त्रिविधं धनम् ॥ * ॥ वैशेषि

कं धनं दृष्टं ब्राह्मणस्य विलक्षणम् ।

याजनाध्यापने नित्यं विशुद्धाच्च प्रति

ग्रहः ॥ त्रिविधं च चित्तस्यापि प्राहुर्वै

शेषिकं धनम् । युदार्थं लब्धं करजं द

ण्डवध्यापहारतः ॥ वैशेषिकं धनं

दृष्टं वैश्यस्यापि विलक्षणम् ॥ कृषि

गोरक्षवाणिज्यं शूद्रस्यैव स्वनुग्रहा

त् ॥ कुषीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीत

स्वयंकृतम् । आपत्काले स्वयंकु-

धनदा

धनैर्नसायुज्यते हिजइति ॥ धनति

। धनधान्ये । पचायच् ॥ स्नेहाहं ॥

धनिष्ठ नक्षत्रे ॥

धनकेलिः । पुं । कुबेरे । राजराजे ॥

धनच्छूः । स्त्री । पक्षिविशेषे । करेट

व्याघात् ॥ इ० चि० ॥

धनञ्जयः । पुं । अर्जुने । युधिष्ठिरराज-

स्यार्थं दिग्विजये सर्वान् राज्ञोजि

त्वा धनमाहृत इति महाप्रभावे पा-

ण्डवानां मध्ये भगवद्भिभूतैः ॥ वज्रौ

॥ धनमिच्छेदुताशनात् ॥ नागप्रभे

दे ॥ अयञ्च जलाशयाधिपतिः ॥ पे-

षण्ण करे देहवर्त्तिवायौ ॥ नजहाति

मृतञ्चापि सर्वव्यापी धनञ्जयः ॥ क

कुभतरौ ॥ चित्रकटके ॥ प्रलेहप्र-

भेदे ॥ यथा । मांसकूष्माण्ड रुदली

शृङ्गवेराणि साधयेत् । प्रलेहविधिना

चायं प्रलेहेयं धनञ्जयः ॥ धनञ्जय

ति । जिजये । अस्मात् । संज्ञायां भृट्

वृजिधारिसहितपिदमः इति खच् ।

अरुर्दिषदिति मुम् ॥

धनदः । पुं । कुबेरे ॥ धनं दयते । दे

उपाजने । आतइति कः ॥ हिज्जल

पृच्छे ॥ चि । धनदातरि ॥ धनंददा

ति । उदाज् ० । आतइति कः ॥

धनदा । स्त्री । देवीविशेषे ॥ टाप् ॥

धनदाक्षी । स्त्री । ललाकरञ्जे ॥

धनवा

धनदानुचरः । पुं । यच्चे ॥ धनदस्यानु-
चरः ॥

धनदानुजः । पुं । दशास्ये । रावणे ॥ ध-
नदस्य अनुजः ॥

धनदायी । पुं । अग्नौ ॥ आरोग्यं भा-
स्करादिच्छेदुनमिच्छेदुताशनात्

ज्ञानश्च शङ्करादिच्छेदुनमिच्छे-
ज्जनार्हनात् ॥ चि । रिक्थप्रदे ॥

धनददा । स्त्री । जिनशक्तिविशेषे ॥

धनपतिः । पुं । कुबेरे । व्यम्बकसखे ॥

धनस्य धनानां वा पतिः ॥ चि । धना-
न्विते ॥

धनपिशाचिका । स्त्री । } धनाशायाम्

धनपिशाची । स्त्री । } । दृष्टायाम्

। धनलोभे ॥

धनप्रिया । स्त्री । काकजंबाम् ॥

धनमानमदान्वितः । चि । धननिमित्तो

योमान आत्मनि पूज्यत्वाद्यासः त

न्निमित्तो योमदः परस्मिन् गुर्वादा

वप्यपूज्यत्वाभिमानस्तभ्यामन्विते ॥

धनलोलुपः । चि । धनविषये अतिलु-

ब्धे ॥ यथा । यदातुल्लेच्छजातीया-

राजानो धनलोलुपाः । भविष्यन्ति

महाप्राप्ते तदैवप्रज्ञः कलिरिति श्री

महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

धनवान् । चि । धनिनि । धनविशिष्टे ॥

धनमन्त्यस्यास्मिन् वा । तदस्यास्तीति

धनाध्य

मतुप् ॥ धिगस्वेताविद्या धिगपिक
विता धिक्मुज्जतावयोऽरुपंवाधिक्
धिगपिचयशो निर्धनताम् । असौ
जीयादेकः सकलगुणहीनोपि धनवा
न् वहिर्दारेयस्य त्वलवसमाः सन्ति
गुणिन इति विवेकिनः खेदोक्तिः ॥

धनवती । स्त्री । धनिष्ठानक्षत्रे ॥ डीप् ॥
धनस्यक्तः । पुं । गोचरे ॥ इतिशब्दच
न्द्रिका ॥

धनस्वामी । वि । उत्तमर्णे ॥

धनहरी । स्त्री । चण्डाद्रुमे । चारना-
मगन्धर्व्ये । गण्डासके ॥ वि । धन
हारिणि ॥ धनं हरति । हृष् । हर
तेऽनुद्यमनेऽच् । गौ० डीष् ॥

धनहारी । वि । धनहारके ॥

धनागारम् । न । भाण्डागारे ॥

धनाध्यः । वि । धनसंयुक्ते ॥ धनेन आध्यः ॥

धनाधिकृतः । वि । धनाध्यक्षे । खजा
न्ची इति भाषा ॥

धनाधिपः । पुं । कुबेरे । गुह्यकेश्वरे ।

धनदे ॥ धनानामधिपः ॥

धनाधिरतिः । पुं । कुबेरे ॥ धनानाम
धिगतिः ॥

धनाध्यक्षः । पुं । कुबेरे । धनदे ॥ धना
धिगते । खजान्ची इति भाषा ॥

अस्यलक्षणं यथा । लोहवस्त्राजिना-
दीनां रत्नानाञ्च विधानवित् । वि-

धनिष्ठा

ज्ञाता फलुसाराणा मनाहार्यः शु
चिः सदा ॥ निपुणश्चाप्रमत्तश्च-
धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ॥ आयदारे
षु सर्वेषु धनाध्यक्षसमानराः । अ
यदारेषु चतथा कर्त्तव्याः पृथिवीक्षि
ता ॥ इति मतस्यपुराणम् ॥

धनाशा । स्त्री । धनलोभे ॥ जीर्यन्ति जी
र्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
जीविताशा धनाशाच जीर्यतोपि न
जीर्यति ॥

धनाश्रीः । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

धनिकः । पुं । धन्याके ॥ अस्मिन्नर्थे क्ली
बमतिराजनिर्घण्टः । पुल्लिङ्ग इति
मेदिनी ॥ धवे ॥ वि । साधौ ॥ धनि
नि ॥ धनमस्यास्ति । अत इति ठनावि
तिठन् ॥

धनिका । स्त्री । साधुनार्याम् ॥ वध्याम्
॥ युवत्याम् ॥ प्रियङ्गुदक्षे ॥

धनी । वि । आद्ये ॥ बहुधनमस्यास्ति
। अत इति ठनावितीनिः ॥

धनिष्ठा । स्त्री । अविष्टायाम् । चयोविंश
तितमेन चचे ॥ अतिशयेन धनवती ।
इठन् । विन्मतुपोर्लुगिति मतुपोलु
क् ॥ अचजातस्य फलम् । आचारजा
तादरचारशीलो धनाधिशाली वल्ल
वान् दयालुः । यस्य प्रसूतौ च भवेद्
निष्ठा महत् प्रतिष्ठा सहितो नरः

धनुर्भु

स्थात् ॥

धनीका । स्त्री । युवत्त्याम् ॥

धनीयकम् । न । धान्याके ॥

धनुः । पुं । पियालद्रौ ॥ राशिभेदे ॥

शरासने ॥ हस्तचतुष्टयमाने ॥ दध

न्ति । धारयति । धनति वा । धन० ।

भृशशीलचरित्सरितनिधनिमिम

सृजिभ्यउरिति उः ॥

धनुःपटः । पुं । पियालतरौ ॥ धनुषद्व

पटोविस्तारो ऽस्य ॥

धनुःशाखा । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

धनुःश्रेणी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ महेन्द्र

वारणायाम् ॥

धनुरधिपः । पुं । वृहस्पतौ ॥ धनुषः

अधिपः ॥

धनुर्गुणः । पुं । ज्यायाम् । मौर्व्याम् ॥

धनुषोगुणः ॥

धनुर्गुणा । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

धनुर्द्रुमः । पुं । वंशे ॥

धनुर्द्वरः । त्रि । धनुष्मति । धन्विनि ॥ ध

रति । धृञ् । अच् । धनुषोधरः ॥

धनुर्द्वारो । त्रि । धनुर्द्वरे । निषङ्गिणि ।

चापिनि ॥ तल्लक्षणं यथा । शूरस्य

वलयुक्तस्य गजाश्वरथकोविदः । धनु

र्द्वारी भवेद्राजः सर्वलेशसहशुचि

रिति नल्लयपुत्रायाम् ॥

धनुर्भृत् । पुं । धनुर्द्वरे । धानुष्के ॥

धनुः

धनुर्माध्यम् । न । खस्तके ॥ धनुषोम-

थम् ॥

धनुर्मात्रा । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

धनुर्मासः । पुं । यवासे ॥

धनुर्लता । स्त्री । सोमवत्स्याम् ॥

धनुर्वृक्षः । पुं । धन्वन्वृक्षे ॥ मल्लान्त के

॥ वंशे ॥ अश्वत्ये ॥

धनुर्वेदः । पुं । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंज्ञा

रमतिपादके मन्त्रसहिते पादचतु

ष्टयात्मके यजुर्वेदस्योपवेदे ॥

धनुष्करः । पुं । धानुष्के ॥ धनुःकरेय

स्य ॥ यदा । धनुःकरोति । दिवावि

भेतिटः ॥

धनुष्यटः । पुं । पियालवृक्षे ॥ धनुषद्व

पटो विस्तारो ऽस्य ॥

धनुष्मान् । पुं । धानुष्के । धनुर्द्वारिणि

॥ धनुरस्यास्ति । मतुप् । तसौमत्त्व

र्थ इति भत्वम् ॥

धनुः । पुं । पियाले ॥ पुं । न । राशि

विशेषे । तैत्तिके ॥ सप्तशक्तिजात

फलं यथा । बहुकलाकुशलः प्रल्लो

महान् विमलताकलितः सरलोक्ति

भाक् । शशधरेहि धनुर्द्वरगे नरो

धनकरो नकरोति धनव्ययम् ॥ त-

ल्लज्जजातफलम् । धनुर्लभ्येसमुत्पन्नो

नीतिमान् धनवान् सुखी । कुलम

ध्येप्रधानस्य प्राप्तः सर्वस्यपोषकः ॥

धन्यः

धन्वा

शरासने । कोदण्डे । कार्मुके ॥ अ-
स्यलक्षणं यथा । धनुस्तुद्विविधं प्रो-
क्तं शार्ङ्गं वांशं तथैव च । कोमलं व-
र्णदृढता तयोर्गुणउदाहृतः ॥ सुखस-
म्पत्तिकरणं सममुष्ण्यायतं धनुः ।
विपदोमुष्टिवैषम्ये तदङ्गेभङ्गमावहे-
दितियुक्तिकल्पतरुः ॥ * ॥ धनुषा-
कार्यमेतावदार्त्तानामभिरक्षणम् ॥
* ॥ हस्तचतुष्टयपरिमाणे । काठा ।
इति गौडभाषा ॥ यथा । चतुर्विंश-
जुलोहस्तस्तच्चतुष्कं धनुः स्मृतम् ॥
त्रि । धनुर्द्वरे ॥ दधन्ति धारयति ।
धन० । उत्तिः प्रत्ययः ॥ यद्वा । धन-
ति । धनशब्दे । अर्त्तिपूवपियजित-
निधनितपिभ्योनिदिच्युसिः ॥

धनूः । पुं । धनुषि ॥ नवमराशौ ॥
दधन्ति । धन्यते वा । धन० । कृषि-
चमितनिधनिसर्जिखर्जिष्वजः ॥

धनेश्वरः । पुं । कुबेरे ॥ धनानामीश्वरः ॥
धन्यधन्यम् । न । अपाटवे ॥

धन्यः । पुं । अश्वकर्णवृक्षे ॥ चि । स्ना-
थे ॥ स्वनामा पुरुषोधन्यः पितृनामा-
च मध्यमः । अधमो भ्रातृनामा च मा-

तृनामाधमाधमः ॥ कृतार्थे ॥ पुण्य-
वति । सुकृतिनि ॥ वार्हस्पत्यौशन-
सादावर्थशास्त्रे ॥ धनायहिते ॥ धन-
स्त्रनिमित्ते ॥ धनंलब्धा । धनगणं ल-

ब्धेतियत् ॥ धनस्य निमित्तं संयोग-
उत्पातोवा । गोह्यचरत्त्यादिनायत्
॥ धनंप्रयोजनमस्यवा ॥

धन्यव्रतम् । न । धनजनके व्रतविशेषे ॥
धन्या । स्त्री । आमलक्याम् ॥ धाव्या-
स् । उपमातरि । धाय इति भाषा ॥
धन्याके ॥ पिण्डारकवनदेव्याम् ॥
टाप् ॥

धन्याकम् । न । छत्रायाम् । कुस्तुम्ब-
सि । वितुन्नके । धनिना इति भाषा
॥ शिलायां साधुसम्पिष्टं धन्याकं वस्त्र-
गालितम् । शर्करोदकसंमिश्रं कर्पू-
रादि सुसंस्कृतम् । नवीने मृगमये-
पात्रे स्थितं पित्तहरं परम् ॥ धन्यते-
भक्षार्थिभिः । धनशब्दे । पिना० साधु ॥

धन्यासरस्वती । स्त्री । तीर्थविशेषे ॥
धन्वम् । न । चापे ॥ इत्यमरटीकायां
भरतः ॥

धन्वङ्गः । पुं । धामिन् इति भाषाप्रसि-
द्धे धनुर्वृक्षे । गोत्रवृक्षे ॥ धन्वङ्गः कफ-
पित्तास्रकासहृत् तुबरोलघुः । रुंह-
णो बलकृद्द्रुहः सन्धिकृद्गणरोषणः ॥
इति भावप्रकाशः ॥

धन्वदुर्गम् । न । मरुवेष्टिते चतुर्दि-
शं पञ्चयोजनमनुदके ॥

धन्वा । पुं । अल्पोदकदेशे ॥ मरुदेशे
॥ न । चापे ॥ स्थले ॥ धन्वते ऽस्मा

धन्वया

त् । धन्विः सौचोगत्यर्थः । कनिन्नुवृ
षीतिकनिन् । धन्वति । अन्तर्भावित
यथार्थोवा ॥

धन्वनः । पुं । धामनि इति भाषा प्रसि
द्धे धनुर्दत्ते । रक्तकुसुमे । मन्त्रावले ॥

धन्वन्तरिः । पुं । देववैद्यविशेषे । नारा
यणांशे ॥ नारायणांशो भगवान् स्व
यं धन्वन्तरि मन्त्रान् । पुरा समुद्रम
थने समुत्तस्थो महेदधेः ॥ सर्ववे
देषु निष्णातो मन्त्रतन्त्रविशारदः ।
शिष्यो हि वेनतेयस्य शङ्करस्योपशिष्य
कः ॥ इति ब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥
काशिराजे । दिवोदासे ॥ यथा ।
अहं हि धन्वन्तरि रादिदेवो जरात
जाम्बव्यहरो ऽमराणाम् । शल्याङ्ग
मङ्गैरपरैरुपेतं प्राप्तोऽस्मि गां भूयश्
होपदेष्टुम् ॥ धन्वं शल्यशास्त्रम् त
स्यान्तं पारमियर्त्ति गच्छति । ऋग
तौ । अचरः ॥ विक्रमादित्यसभास्ये
वैद्यान्तरे ॥

धन्वन्तरिग्रस्ता । स्त्री । कटुव्याम् ॥

धन्वयवासः । पुं । दुराक्षभायाम् । धमा
सा औरजवासा इति भाषा ॥ धन्व
नामरुभूमेर्यवासः । तत्रोत्पन्नत्वात् ॥

धन्वयवासकः । पुं । दुराक्षभायाम् ॥

धन्वयासः । पुं । दुराक्षभायाम् । यवा
से । जवासा इति भाषा ॥ धन्वनायासः

धमनी

मरुभवत्त्वात् ॥

धन्वी । पुं । अर्जुने । पार्थे ॥ ककुभद्
मे ॥ दुराक्षभायाम् ॥ वकुले ॥ वि ।
छेके । विदग्धे ॥ चापिनि । धनुर्द्वारे ॥
लोभार्ककेशवौ कोटी गङ्गाज्या नग
रंधनुः । कलिर्लक्ष्यः शरो धर्मः शि
वो धन्वी पुनातु माम् ॥ धनुश्चापो ऽ
स्थास्ति । ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥

धन्विस्थानम् । न । प्रत्यालीढादिषु ॥
वैश्वं समपादश्च वैशाखं मण्डलं त
था । प्रत्यालीढ मथालीढं स्थाना
न्येतानि धन्विनाम् ॥ धन्विनां युदु-
काले स्थानम् ॥

धमः । चि । अग्निसंयोगकर्त्तरि ॥ शब्द
कर्त्तरि ॥ धमतेः पञ्चाद्यच् ॥

धमकः । पुं । कर्मकारे ॥ धमति । ध्वा
शब्दाग्निसंयोगयोः । ध्मोधमचेति
कुन् ॥

धमनः । पुं । नले । नडे । नरकट इति न
रसल इति च प्रसिद्धे तृणे ॥ चि । भ-
खाध्मापके ॥ क्रूरे ॥ धमति धम्यते
वा । धमध्वाने सौचः । बहुलमिति
युच् ॥

धमनिः । स्त्री । धमन्याम् ॥ धम्यते । ध
मिः सौचो ध्वाने । अर्त्तिस्तु धृधम्य-
म्यश्यवितृम्यो ऽनिरिच्यनिः प्रत्ययः ॥

धमनी । स्त्री । शिरायाम् । नः । व्याम् ॥

धरणिः

कन्धरायाम् ॥ इट्टविलासिन्याम् ॥
हरिद्रायाम् ॥ धन्यते । धमिःसौत्रः ।
अनिप्रच्ययः । ततः कृदिकारादक्ति
न इतिङीष् ॥ नलिकायाम् ॥ पृश्नि
पर्याम् ॥

धम्मिल्लः । पुं । संयतकचेष्टु । वटुकुन्त
लेषु । खोपा इतिगौड भाषा ॥ स-
चकुसुमगर्भे । मौक्तिकपद्मरागल-
तिकादिना वहिःसंयतोवटुः केशक
लाप इतिभरतः । जूडा इतिभा-
षा ॥ धमति । धमध्वाने सौत्रः ।
विष् । मिलति । मिलसङ्गमे । अच्
। धम्चासौमिलश्च । मोनेधातेरि
ति सौचेष्टुन भवति । पृषोदरादिः ॥
धरः । पुं । गिरौ । पर्वते ॥ कार्पासतू-
ले ॥ कूर्मराजे ॥ वसुविशेषे ॥ धर-
ति । धृञ् । पचाद्यच् ॥
धरणः । पुं । अद्रिपतौ ॥ लोके ॥ स्तने
॥ धान्ये ॥ दिवाकरे ॥ सेतौ ॥ न ।
चतुर्विंशतिरक्तिकारूपे मानभेदे
। वल्ले ॥ दशपलमाने । पलंसुवर्णा
श्चत्वारः पलानिधरणदशेतिमनुः ॥
पलदशमांशे । इतिवैद्यकम् ॥ धारणे
॥ षोडशरूप्यमाषकैः परिमिते । पु-
राणे ॥

धरणिः । स्त्री । भूमौ ॥ धरति । धृञ् ।
। ध्रियते विश्वमनया । धृङ् अवस्था

धरणी

नेवा । अर्त्तिसृधृधमीच्यनिः ॥
धरणिधरः । पुं । विष्णौ ॥ धरण्याः ध-
रः ॥ नगे ॥
धरणिस्थः । चि । भूतलचारिणि ॥ धर-
ण्यांतिष्ठति । छ्वा० । कः ॥
धरणी । स्त्री । भुवि ॥ धरणी पतिततो-
यं चातकानां रुजाकरम् ॥ शाळम-
लिद्रुमे ॥ धरति विश्वम् । धृञ् ।
अर्त्तिसृध्रित्यादिना ऽनिः । कृदिका-
रादितिङीष् ॥ नाड्याम् ॥ कन्दवि-
शेषे । कन्दालौ । वनकन्दे ॥
धरणीकन्दः । पुं । धरणीनाममूलवि-
शेषे ॥
धरणीकीलकः । पुं । नगे । पर्वते ॥
धरणीधरः । पुं । विष्णौ ॥ पर्वते ॥ क-
च्छमे ॥ शेषदिग्गजादिरूपेण धर-
णीधत्ते । धृञ् । अच् ॥ धरण्याः ध-
रोवा ॥
धरणीपुरम् । न । चतुरस्रमण्डले ॥ पुं
। अज्यौ ॥ धरण्याः पुरम् । धरणीपु-
रंयस्य ॥
धरणीपूरः । पुं । सिन्धौ । समुद्रे ॥
धरणीस्रवः । पुं । समुद्रे ॥ धरणीस्रवो ऽ
स्मिन् ॥
धरणीश्वरः । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥ धर-
ण्याईश्वरः ॥ नृपे ॥
धरणीसुतः । पुं । भौमे ॥ धरण्याः

धराम

सुतः ॥

धरणीसुता । स्त्री । सीतायाम् । आन
क्याम् ॥ धरण्याः सुता ॥
धरसंस्थः । चि । पर्वताकारे । गिरिस
दृशे ॥ धरद्वय संस्था सादृश्यं यस्य ॥
धरा । स्त्री । भुवि । पृथिव्याम् ॥ गर्भा
शये । जरायौ ॥ मेदसि ॥ नाड्याम्
॥ महादानविशेषे ॥ धरतिविश्वम् ।
धृञ्० । धराः शैलाः सन्त्यस्यांवा ।
यद्वा । ध्रियते । धृङ्० । अच् ॥ ती
र्थविशेषे ॥ यज्ञस्नानात् शोकनाशो
भवति ॥

धराकदम्बः । पुं । धाराकदम्बवृक्षे । प्रा
वृक्षे । भृङ्गवृक्षभे ॥

धराकदम्बकः । पुं । धराकदम्बे ॥

धरात्मजः । पुं । भौमे । मङ्गलग्रहे ॥

धरायाः आत्मजः ॥

धराधरः । पुं । वराहरूपे विष्णौ ॥ अं
शैरशेषैः शेषाद्यैरशेषां धरां धारय
ति तथा ॥ धरायाधरः ॥ पर्वते ॥

धरामरः । पुं । भूमिदेवे । ब्राह्मणे ॥

यथा । धरामरेन्द्रपाणिषु प्रधातुमी
हसे धरायदित्त्वमादरात् सदा प्रदे
हितत्फलप्रदाम् । पयस्विनीं स्व
लङ्कृतां सुवंशभुक्तिमुक्तिदां यदात
दा भवेच्छिशुर्निर्मेदकं निमेघहृमि-
ति वीरवत् ॥

धर्मः

धरित्री । स्त्री । भूमौ ॥ धरतिविश्वम् ।

धृञ्० । अशि० इचः । गौ० डीष् ॥

धरिमा । पुं । रूपे ॥ तुलायाम् ॥ यथा
। तथा धरिममेयानां शतादभ्यधिके
वधः ॥ ध्रियते । धृञ्० । ह्रभृधृस्सृ
शृभ्यइमनिच् ॥

धरिममेयः । चि । तुलापरिच्छेद्ये ॥

धर्तयः । चि । धारणीये ॥

धर्तम् । न । आलये । गृहे ॥ धरतिप्रि
यते वा । धृञ्० । गुधृवीपचिवचिय
मिसदिच्चदिभ्यस्तः ॥

धर्मः । पुं । न । शास्त्रविहितकर्मानुष्ठा
नजन्येऽपूर्वपूर्वमीमांसा प्रसिद्धे भा
विफलाधारभूते पुण्ये । अयसि । सु
कृते । वृषे ॥ यथा । श्रुतिस्मृतिभ्यामु
दितं यत् स धर्मः प्रकीर्तित इति
देवीभगवतम् ॥ सचवर्णाश्रमादिध
र्मरूपः । युचोक्तं भविष्यपुराणे । वर्ण
धर्मः स्मृतस्त्वेकआश्रमाक्षामतः परम् ।
वर्णाश्रमस्मृतीयस्तु गौणो नैमित्तिक
स्तथेति ॥ तत्रवर्णधर्मो निश्चयमदं
ब्राह्मणो वर्जयेदित्यादिः । आश्रमध
र्मोऽग्नीन्धनभैक्ष्यब्रह्मचर्यादिः । व
र्णाश्रमधर्मः पात्राशोदण्डो ब्राह्म
णस्तेत्येवमादिः । गुणधर्मः शास्त्री
याभिषेकादिगुणयुक्तस्य राज्ञः प्रजा
पालनादिः । निमित्तधर्मो विहि

धर्मः

ताकरप्रतिषिद्धसेवननिमित्तं प्रा-
यश्चित्तम् ॥ * ॥ साधारणधर्मो
पि । सचाहिं सादिः । न हिंस्यात्
सर्वाभूतानीत्याचार्याणां साधारणो
धर्मः ॥ * ॥ मनुस्मृतिः । विद्वद्भिः सेवि-
तः सद्भिर्निश्चयमक्षराभिः । हृद-
येनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोध-
तेत्याह । अस्य व्याख्यायां कुल्लुकभट्ट-
प्रणीताः श्लोकाः । यथा । वेदविद्वि-
र्ज्ञात इति प्रयुज्जानो विशेषणम् ।
वेदादेव परिज्ञातो धर्म इत्युक्तवान्
मनुः ॥ हृदयेनाभिमुख्येन ज्ञात इ-
त्यपि निर्दिशन् । श्रेयःसाधनमिच्छा-
ह तच्च अभिमुखं मनः ॥ वेदप्रमाण-
कः श्रेयःसाधनं धर्म इत्यतः । मनु-
क्तमेव मनुयः प्रणिन्युर्धर्मलक्षणमिति
॥ अदृष्टार्थे । चोदनालक्षणम् । वेदाक्ते-
भ्युदयनिश्चये सहेतौ ॥ तत्र यागदा-
नाद्यनुष्ठानजनितो धर्मो ऽभ्युदयहे-
तुः । अष्टाङ्गयोगानुष्ठानजनितश्च नि-
श्चये सहेतुर्भवति ॥ वेदविहिते प्रा-
णिना मभ्युदयनिः श्रेयससाधने प्रवृ-
त्तिनिवृत्तिरक्षणम् ॥ वर्णाश्रमतदा-
चार्यङ्ग्ये ॥ विहितक्रियया साधो-
धर्मः पुंसां गुणो मतः । प्रतिषिद्ध-
क्रियासाध्यः सगुणो ऽधर्म उच्यते ॥
धर्मसाधनं कार्यं पुरुषेण विज्ञानता ।

धर्मः

सच्चिन्त्येन्द्रियवर्गं वैयथ्यनमरकं ब्रजे-
त् ॥ मानुष्यं दुर्लभं मातः खण्डेऽस्मिन्
भारते शुभे । आचारादिमुखं नूनं भवे-
त् सर्वासु योनिषु ॥ प्राप्य तं मानुषं दे-
हं कर्त्तव्यं धर्मसाधनम् । स्वर्गमोक्षप्रदं
नृणां दुर्लभं चान्ययोनिषु ॥ इति श्री-
देवीभागवते ३ स्कन्धे २५ ऽध्यायः
॥ धर्मस्य चत्वारः पादा यथा । धर्म-
स्य प्रथमः पादः सत्यमेतच्छ्रुते र्वचः
। द्वितीयस्तुतथाशौचं दयापादस्तृ-
तीयकः ॥ दानं पादश्चतुर्थश्च पुराण-
ज्ञावदन्ति वै इति ॥ चतुष्पात् सकलो-
धर्म इति मनुः । तत्रापि सत्यं वचनं
पः खञ्जं दयापि च । सत्यपादे कृते
लोपे धर्मलोपः प्रजायत इत्यागमः ॥
* ॥ आत्मनि ॥ कल्पितस्य सर्वस्य-
स्वस्मिन् धारणात् ॥ जीवे ॥ देहस्य
धारणात् ॥ आचारे ॥ स्वभावे ॥ उ-
पमायाम् ॥ क्रतौ ॥ अहिंसायाम् ॥
उपनिषदि ॥ न्याये ॥ षण्मासस्य द्वा-
दशप्रभेदे (५॥॥) ॥ पुं । धनुषि ॥
यमे ॥ सोमपे ॥ सत्सङ्गे ॥ अर्हति
॥ ब्रह्मणोदक्षिणस्तनाज्जाते देवता-
विशेषे ॥ न्यूनदेशवृत्तौ ॥ * ॥ न ।
दानादौ ॥ धर्मशतैः सच्चिनुया द-
त्तमीकमिव पुत्तिका । पालोक सहा-
यार्थं भास्वन्तं खगरीरिणम् ॥ धर्मे

धर्मचे

मति भवतु वः सततोत्थितानां स
हो क एव परलोकगतस्य बन्धुः । अ
र्थाः स्त्रियश्च निपुणैरपि सेव्यमाना
नैवाप्तभाव मपियान्ति न च स्थिरत्वं
म् ॥ लघान्न वमस्थाने ॥ धरति विश्वम्
प्रियते वाधारयति वा । धृज् ० । अर्त्ति
स्तुमुहुस्तृप्ति च्छुभायावापदियच्चि
नीभ्यो मन्त्रितमन् ॥

धर्म कर्म । न । धर्म कार्ये । शुभादृष्टप्र
तिपादक क्रियायाम् ॥ वेदप्रणिहितं
धर्म कर्म तन्मङ्गलं परमिति ब्रह्मवै
वर्त्त पुराणम् ॥

धर्म कथादरिद्रः । चि । भारते कलिजन्म
निमानवे ॥ इति हेमाद्रिः ॥

धर्म कायः । पुं । वृद्धे ॥ इति चिकाण्डशे
षः ॥ धर्मय कायोयस्य ॥

धर्म कीलः । पुं । राजशासने ॥ इ० चि० ॥

धर्म कीलकः । पुं । ब्रह्मशासने ॥ इति श
ब्दरत्नावली ॥

धर्म केतुः । पुं । वृद्धे ॥

धर्म चेवम् । न । धर्मभूमे । धर्मस्य पू
र्वं मविदमानसोऽप्यन्ते विद्यमान-
स्य च वृद्धे निमित्ते ॥ धर्मस्य चेवम् ॥

कुरुचेवे ॥ यथा । ब्रह्मवेदिः कुरुचे
व पञ्च रामहृदात्तरम् । धर्मचेवं कु
रुचेवं द्वादशदोषनादधि ॥ * ॥ अ

पिच । तरन्तु कारन्तुकयो र्यदन्तरं

धर्मदा

रामहृदानाञ्च मचक्रुकस्यच । एत
त् कुरुचेव समन्तपञ्चकं प्रजापते क
त्तरवेदि क्यते ॥ चि । धर्माधारे ॥
धर्मगुप् । चि । धर्मरक्षके ॥ धर्मगोपा
यति । गुपू० । किप् ॥
धर्मघटः । पुं । सौरवैशाखे प्रत्यहदा
तथे सुगन्धोदकपूर्णे कलसे ॥

धर्मचक्रः । पुं । वृद्धे ॥

धर्मचक्रभृत् । पुं । जिने ॥ इति ध० ॥

धर्मचारिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥

धर्मचिन्तनम् । न । धर्मचिन्तायाम् । पु
ण्यभावनायाम् ॥

धर्मचिन्ता । स्त्री । उपाधौ । धर्मचिन्त
ने ॥ धर्मस्य चिन्ता ॥

धर्मजीवनः । पुं । ब्राह्मणविशेषे । या-
जनप्रतिग्रहादिना परस्य धर्ममुत्पा
द्य यो ब्राह्मणो जीवति तस्मिन् ॥

धर्मज्ञः । चि । धर्मज्ञानविशिष्टे ॥

धर्मणः । पुं । वृद्धभेदे । धामिनिया
इति गौडभाषाप्रसिद्धे ॥ सर्पप्रभेदे ।
ढेमना इति गौडभाषा ॥

धर्मतीर्थम् । न । तीर्थविशेषे ॥

धर्मत्वम् । न । वृत्तिमत्त्वे । आधेयत्व
इति यावत् ॥ यथा । गगनादे वृत्ति
मत्त्वत्त्वगधर्मत्वाभावादिति जग
दीशः ॥

धर्मदानम् । न । प्रयोजनमनपेक्ष्यके

धर्मप

वस्तुधर्मवुद्ध्यापाचेभ्योदाने ॥ यथा
हृदेवलः । पाचेभ्योदीयते नित्य-
मनपेक्ष्य प्रयोजनम् । केवलं धर्म-
वुद्ध्यायत् धर्मदानं प्रवचत इति ॥
धर्मदुघा । स्त्री । हविर्दोग्ध्याम् ॥ धर्मा
न् दोग्धीतिविग्रहे दुहेः कप् घश्चा
ऽन्तादेशः ॥

धर्मदवा । स्त्री । } गङ्गायाम् । सिद्ध
धर्मदवी । स्त्री । } सिन्धौ ॥ यथा ।
विष्णुपादार्घसम्भूते गङ्गेविषयगामि
नि । धर्मदवीतिविख्याते पापमेहर
जाह्नवीति ॥

धर्मधातुः । पुं । खसमे । बुद्धे ॥

धर्मध्वजी । त्रि । जीविकार्थं जटादि-
धारिणि । खिङ्गटत्तौ ॥ यो बहुज-
नसमक्षं धर्ममाचरति स्वतः परत
श्चलोके स्थापयति तस्य धर्मो ध्वजं
चिह्नमिवेति धर्मध्वजी । धर्मस्य ध्व
जश्चिह्नम् । धर्मो ध्वज इव वा ॥ धर्मध्व
जो ऽस्यास्ति । अतर्दनः ॥

धर्मनैपुण्यकामः । त्रि । गृहीतवेदा-
ध्ययननियमजन्यादृष्टेच्छौ ॥

धर्मपत्तनम् । न । मरिचे ॥ धर्मपत्तने
जातम् । तच्चजातइत्यण् । संज्ञापूर्वक
त्वाद्दृष्टिः ॥ आवल्याम् । धर्मपुर्याम् ॥

धर्मपत्नी । स्त्री । प्रथमोदायां सवर्णा
याम् ॥ कीर्त्तौ ॥ श्रियि ॥ वाचि ॥

धर्ममे

स्मृतौ ॥ मेधायाम् ॥ धृतौ ॥ चमा
याम् ॥ नारीणां मध्ये कीर्त्त्याद्याः
सप्तधर्मपत्न्यो भगवद्विभूतयः । या
सामाभासमाचसन्मन्थेनापि जनः-
सर्वलोकादरणीयो भवति तासां
सर्वस्त्रीपूज्यमक्षमतिप्रसिद्धमेव ॥

धर्मपत्रम् । न । यज्ञोदुम्बरे ॥ धर्मार्घ
पत्रे ॥

धर्मपालः । पुं । वर्णाश्रमधर्मपालके
॥ धर्मम् पालयति । पाल० । कर्म
यण्य ॥

धर्मपुत्रः । पुं । युधिष्ठिरेन्द्रे ॥ अजात
शत्रौ ॥ धर्मस्यपुत्रः ॥ नरनारायण
योर्कर्मणोः ॥ धर्मतः कृतेषु च । धरम्
वेटा इति भाषा ॥

धर्मप्रधानः । पुं । धार्मिके ॥ धर्मः प्रधा
नोयस्य ॥

धर्मभाग्यकः । पुं । भारतादिपाठके ॥

धर्ममूलम् । न । अश्लेषादिषु ॥ यथा
अश्लेषा प्यलोभश्च दमोभूतदया
तपः । ब्रह्मचर्यं ततः सत्यमनुक्रो
शः चमाधृतिः । सनातनस्य धर्मस्य मू
लमेतद्दुरासदमिति मत० पु० ॥

धर्ममेघः । पुं । असम्प्रज्ञातसमाधौ ॥
सर्वतो विरक्तस्य समाधिफलमपि-
सुख मनपेक्ष्यमाणस्य योगिनोदृढ
भूमिः सन् धर्ममेव इत्युच्यते । उ

धर्मा

क्तम् । प्रसङ्गान्नेयकुसीदस्य सर्व
थाविवेकख्यातेर्धर्ममेघः समाधिस्ततः
क्लेशकर्मनिवृत्तिरिति ॥

धर्मयुक्तः । चि । निश्चयनैमित्तिकस्वध
र्माग्न्याग्नि ॥

धर्मयुक् । चि । धर्मिके । धर्मयुक्ते ॥

धर्मयूपः । पुं । श्रीहरौ ॥ यूपे पशुवत्
भगवत्समाराधनात्मका धर्मास्तत्र
ध्यन्ते ऽतो धर्माणां यूपः ॥ यथायूपः
पशूनां नियोजनस्थानमेवं विष्णुः स्व
समाराधनात्मकानां धर्माणां स्थान
मिच्छत्यर्थः ॥

धर्मा राजः । पुं । यमे ॥ बुद्धे ॥ युधिष्ठिर
नृपे ॥ धर्मेण राजते । राजृ० । पचाद्य
च् ॥ धर्मस्य राजा वा । राजाहः सखि
म्यष्टच् ॥ धर्मश्चासौ राजा चेति वा ॥

धर्मा राजपरीक्षा । स्त्री । धर्माधर्मपरी
क्षणे ॥ यथाह दृढस्थितिः । पचद्वये
लेखनीयौ धर्माधर्मौ सितासितौ ।

। जीवदानादिकैर्मन्त्रैर्गायत्र्याद्यैश्च
सामभिः ॥ आसनव्यपूजयेद्गन्धैः
कुसुमैश्च सितासितैः । अभ्युक्ष्य पञ्च
गव्येन मृत्पिण्डान्तरितौ ततः ॥

समौ कृत्वा न वेकस्मै स्थाप्यौ चानुपल
क्षितौ । ततः कुम्भात् पिण्डमेकं गृ
ह्णीयाद्विलम्बितः ॥ धर्मे गृहीते शु
द्धः स्यात् सम्पूज्यश्च परीक्षकैरिति ॥

द्वैतवा

जीवदानमन्त्रादिकं शारदायां दि-
व्यतत्त्वे च द्रष्टव्यम् ॥

धर्मलक्षणम् । न । धर्मस्वरूपे ॥ धृतिः
क्षमा दमो ऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनि
ग्रहः । धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दश
कं धर्मलक्षणम् ॥ इति मनुः ॥ अपि
च । पाचेदानं मतिः कृष्णे मातापित्रो
श्च पूजनम् । अद्वा वलिर्गवांश्चासः ष
ड्विधं धर्मलक्षणम् ॥

धर्मावाणिजिकः । पुं । पुण्यकर्माफलका
मिति ॥

धर्मावान् । त्रि । पुण्यवति । धर्मविशि
ष्टे ॥ धर्मोऽस्य सास्मिन् वा । मतुप् ॥
धर्मावर्गः । पुं । चतुर्वर्गे ॥ धर्मघटितो
वर्गः ॥

धर्मावासरः । पुं । पूर्णिमायाम् ॥

धर्मावाहनः । पुं । श्रीसदाशिवे ॥ धर्मो
वाहनमस्य ॥ न । धर्मस्थायाने ॥

धर्मावित् । त्रि । धर्मज्ञे ॥

धर्माविश्वः । पुं । धर्माव्यतिक्रमे । अधर्मे ॥

धर्मावैतंसिकः । पुं । पापकर्मणा धन
मासाद्यात्मनो धार्मिकत्त्वस्थापनाय
दानकर्त्तरि ॥

धर्माव्याधः । पुं । पापपुरुषविशेषे ॥

धर्माशास्त्रम् । न । मन्वाद्युक्तस्मृतौ । ध
र्मसंहितायाम् ॥ धर्मप्रतिपादकं

शास्त्रम् ॥ धर्मशास्त्रप्रयोजका यथा

धर्मसु

। मन्त्रविष्णुहारीतयाचवल्क्योऽश
नेऽङ्गिराः । यमापस्तम्बसंवर्त्ताः का
त्यायनरुद्रस्पती ॥ पराशरव्यासश्च
ङ्खलिखिता दक्षगौतमौ । शाता
तपो वशिष्ठश्च धर्मशस्त्र प्रयोजकाः
इतियाचवल्क्यः ॥ उशनश्शब्दपर्य
न्तो धन्वैकवद्भावः । नेयं परिसङ्ख्या
किन्तु प्रदर्शनार्थमेतत् । अतोवैधा
यनादेरपि धर्मशास्त्रत्वमत्रिकुटुम् ।
एतेषां प्रत्येकं प्रामाण्येऽपि साकाङ्
क्षाणां साकाङ्क्षापरिपूर्णं मन्यतः
क्रियते । विरोधेतु विकल्पः ॥
धर्मशीलः । वि । धर्मयुक्ते । धार्मिके ॥
धर्मः शीलमस्य ॥
धर्मशुद्धिः । स्त्री । अधर्मान्निष्कृष्यनिर्दुः
रणे ॥
धर्मसंस्थापनम् । न । वेदमार्गपरिरच
णे ॥ धर्मस्य सत्यकं अधर्मनिवारणेन
स्थापनम् ॥
धर्मसंहिता । स्त्री । मन्वाद्युक्तस्मृतौ ॥
धर्मबोधार्थं रचिता । सम्पूर्वाद्दधा
तेः कर्मणि क्ते दधाते हिः ॥
धर्मसम्पूढचेताः । वि । धर्मे विषये-
निर्णायकप्रमाणादर्शनात् संशयैर्वा
सचित्ते ॥ धर्मे सम्पूढं चेतो ऽस्य ॥
धर्मसाधर्णिः । पुं । एकादशेऽमनौ ॥
धर्मसुतः । पुं । युधिष्ठिरे ॥ धर्मस्य सुतः ॥

धर्माधि

धर्मसूतः । पुं । कलिङ्गे । धूम्याटपक्षिणि ॥
धर्मस्थः । पुं । माडुविवाके ॥ धर्मेतिष्ठ
ति । ष्टा० । कः ॥
धर्मस्थानम् । न । खयाद्वयमभवने ॥
धर्माङ्गम् । न । ब्रह्मचर्यादिदशसु ॥
यथा । ब्रह्मचर्येण सत्त्यनतपसाच प्र
वर्त्तते । दानेन नियमेनापि क्षमा
शैचेन वल्लभ ॥ अहिंसया सुशान्त्या
च अस्तेयेनापि वर्त्तते । एतैर्दशभिर
ङ्गैस्तु धर्ममेव प्रसूचयेदिति पा० भू० ॥
धर्मात्मजः । पुं । युधिष्ठिरे ॥
धर्मात्मा । पुं । धर्मस्वभावे । धर्मानुगत
चित्ते ॥ धर्मआत्मा यस्य ॥ मुनिवि
षेः ॥
धर्माधर्मपरीक्षणम् । न । मिताचरो
क्तपरीक्षाविशेषे ॥
धर्माधर्मवित् । पुं । मीमांसके ॥ धर्मा
ऽधर्मौ त्रिभिर्निषेधचोदनागम्योपर
मार्थाविति मीमांसकस्य कल्पनामा
त्रम् । देशकालादिषु धर्मा ऽधर्मयो
र्विप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥
धर्माधिकरणः । पुं । धर्माध्यक्षे ॥ तल्ल
क्षणं यथा । समः शत्रौ च मित्रे च सर्व
शास्त्रविशारदः । विप्रमुख्यः कुली
नश्च धर्माधिकरणो भवेत् ॥ इति म
त्० पु० ॥ न । राज्ञो विचारस्थाने ॥
यथा । धर्मशास्त्रानुसारेण अर्थशास्त्र

धर्माणी

निरूपणम् । यत्राधिक्रियते स्थाने
धर्माधिकरणं हितम् ॥ इति वी०
मि० ॥ पुरुषान्तरतत्त्वज्ञाः प्रांशव
श्चाप्यलोलुपाः । धर्माधिकरणे का
र्या जनाह्वानकरानराः ॥ इति म-
त्स्य पु० ॥

धर्माधिकरणी । पुं । धर्माधिकरणवि
शिष्टे । धर्माध्यक्षे । माडिवाके ॥
धर्माध्यक्षः । पुं । धर्माधिकरण ॥ कु
लशीलगुणोपेतः सर्वकर्मपरायणः ।
प्रवीणः प्रेषणाध्यक्षो धर्माध्यक्षो वि-
धीयते ॥ परमेश्वरे ॥ धर्मपदं लक्ष-
णयाधर्माधर्मप्रतिपादकम् । तथाच
धर्माधर्मा फलदानाय अर्थत्वावस्थे
ति तौ अर्थक्षयतीति वा ॥

धर्माभासः । पुं । श्रुतिस्मृतीतरशास्त्रो-
क्ते सुकृते ॥ यथा । श्रुतिस्मृतिभ्या
मुदितं यत् स धर्मः प्रकीर्तितः । अ-
न्यशास्त्रेषु यः प्रोक्तो धर्माभासः स उ-
च्यते इति देवीगीता ॥

धर्मारण्यम् । न । पुण्यवनविशेषे ॥
तीर्थविशेषे ॥

धर्मासनम् । न । राज्ञो धर्मदर्शनार्थं
मासने । विचारासने । व्यवहारासने ॥

धर्मास्तिकायः । पुं । पुद्गलास्तिकायाद-
न्यस्मिन्नभ्युदयहेतौ ॥

धर्माणी । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

धर्मणी

धर्मी । वि । पुण्ययुते । धर्मवति ॥

धर्मे विद्यते ऽस्य । इति ॥ अधिकदे-
शवृत्तौ ॥ धर्मा यागादिरूपाः श्रौताः
स्मार्त्तास्तान्त्रिकाश्च भगवत्समारा-
धनरूपाः ग्राह्यत्वेन स्थाप्यत्वेन च सन्त्य-
स्येति धर्मी । इति ॥ धर्म्ये शेषे सर्वम-
भ्रान्तं प्रकारेतु विपर्ययः ॥

धर्मिष्ठः । वि । धर्मिके ॥

धर्मेत्तरः । वि । धर्मप्रधाने ॥

धर्मेपदेशकः । पुं । श्रीगुरौ ॥

धर्म्यम् । वि । धर्मयुक्ते ॥ धर्मादनपेत-
म् । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेत इति
यत् ॥ धर्मेण प्राप्ये ॥ नैवयोधर्मे न्या-
दिनायत् ॥

धर्म्यविवाहः । पुं । ब्राह्मदैवार्थगान्धर्वप्रा-
जापत्यरूपे विवाहविशेषे ॥

धर्मः । पुं । प्रागल्भ्ये ॥ अमर्षे ॥ शक्ति-
बन्धने ॥ संहतौ ॥ हिंसायाम् ॥ धर्म-
णम् । धृषेर्भावे घञ् ॥

धर्मकः । वि । अभिभवकर्त्तरि ॥ नटे ॥

धर्मकारिणी । स्त्री । दूषितायां कन्या-
याम् ॥

धर्मणम् । न । परिभवे ॥ रते ॥ धृषे-
ल्युट् ॥ धर्मशब्दार्थे ॥

धर्मणी । स्त्री । अभिसारिकायाम् ।

असत्याम् ॥ धर्मति । जिघृषा० ।

ल्युट् । डीप् ॥

धवलः

धर्षणीयः । त्रि । अभिभवनीये । धृष्ये ॥

धर्षिणी । स्त्री । पुंश्चल्याम् ॥

धर्षितम् । न । रतौ । मैथुने ॥ इति

त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि । कृतधर्षणे । प

रिभूते । तिरस्कृते ॥ धृषेः क्तः । इ-

ङ्गुणौ ॥

धर्षिता । स्त्री । असत्त्वाम् ॥ तिरस्कृ-

तायाम् ॥

धलण्डः । पुं । दृढकण्टकवृक्षे । धल-

आँकडा इति गौड भाषा ॥

धलण्डकः । पुं । धलण्डे ॥

धवः । पुं । नरे ॥ धूर्त्ते ॥ पक्ष्यौ ॥ स्व-

नामैवख्यातेवृक्षे । मधुरत्वचे । पी

तफले । गौरे । शुष्कवृक्षे ॥ अमृग-

णाः । धवः शीतः प्रमेहार्शः पाण्डु-

पित्तकफापहः । मधुर स्तुवर स्तस्य

फलञ्च मधुरं मनागिति भावप्र-

काशः ॥ धवति धुवति धुनेति धुना

ति वा । धूञ् ० धुञ्कम्पने धूविधू

नने वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । धूयते

। ऋदोरप् ॥

धवलः । पुं । वृषश्रेष्ठे । महेच्छे ॥ ची

नकर्पूरे ॥ धववृक्षे ॥ रागविशेषे ॥

वीरवृक्षे ॥ पाण्डुप्रभेदेखगे । धौ

खा इति भाषा ॥ धवलः पाण्डु रुदि

ष्टो रक्तपित्तहरो हिमः । रसे पाके

च मधुरः सङ्गाही वातशान्तिवृत्त ॥

धवली

न । श्वेतमरिचे ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा

। द्विजवरगणयुगसनगणनगणयुगक

लं विमलवलयमपिच कलयसकल

जनमुखम् । फणिपतिवरभणित म

मलधवल मिह हितं विमलकवि सु

हृदिव ललित मिति भुविविदितम्

॥ यथा ॥ उपगतद्वहसुरभिसमयद्व

तिसुमुखिवरे निधुवनमधिपिव सह

अधुजहिरुषमपदे । कमलनयन म

नुसरसखि तवरभसपरं प्रियतमगृ

हगमनमुचितननुचित मपरम् ॥

त्रि । शुक्ले । सितवर्णाद्ये ॥ सुन्दरे ॥

धावु ० । बाहुलकात् कलः धातोर्ह

स्वश्च ॥

धवलपक्षः । पुं । हंसे ॥ शुक्लपक्षे ॥

धवलपाटली । स्त्री । सितपाटलिका

याम् ॥

धवलसृत्तिका । स्त्री । खटिकायाम् ॥

धवलयावनालः । पुं । यावनालविशेषे

। तारतण्डुले । पाण्डुरे ॥

धवला । स्त्री । शुक्लवर्णायाङ्गवि ॥ धव

लवर्णयोगात् अनुदात्तत्वाभावान्न-

डीष् ॥

धवलार्कः । पुं । प्रतापसे ॥ धवलश्चा

सावर्कश्च ॥

धवली । स्त्री । धवलवर्णायाङ्गवि । धव

लायाम् ॥ गौरादित्वाङ्गि डीष् ॥

धातुः

धवसोत्पलम् । न । कुमुदे ॥

धवाणकः । पुं । समीरणे । वायौ ॥ धु
नाति । धूज्० । आणकोलू धूशिङ्घि
धाञ्भ्यः ॥धविषम् । न । यत्तज्ज्वलनज्वालनव्यज
ने । अग्नेः सन्धुचणायमृगत्वचारचि
ते व्यजने ॥ धूयते ऽनेन । धूज्० ।
अर्त्तिलू धूस् इति इवः ॥

धाः । पुं । ब्रह्मणि ॥ धा० के ॥ दृश्यतौ ॥

धाकः । पुं । वृषे ॥ भोजने । आहारे ॥

आधारे ॥ दधाति । डुधाञ्० । कृदा

धारार्चिकलिभ्यः कः । इतिकः ॥

धाटी । स्त्री । अभ्यवस्त्रान्दे । प्रपाते । श

शोः सम्मुखगमने ॥

धाणकः । पुं । दीनारभागे । स्वर्णभूषा

भागे ॥ दधाति । डुधाञ्० । आण-

कोलू धूशिङ्घिधाञ्भ्यः ॥

धातकी । स्त्री । मद्यपुष्पायाम् । धाट्

पुष्प्याम् । धाट् इति प्रसिद्धे गुल्मे ॥

धातकी कटुकाशीता मदकृत् तुव

रा लघुः । तृष्णातीसारपित्तास्त्रवि

षकृमिविसर्जित् ॥ अस्याः पुष्पाणि

ग्राह्याणि ॥ धातुं करोति । तत्करो-

तीतिणिच् । टिलोपः । कुन् । पि-

पल्यादित्वान् ङीष् ॥

धातुः । पुं । इन्द्रियेषु ॥ शब्दयोनौ ।

भेधसर्वादौ ॥ अत्रार्थनिर्णयार्थम् ॥

धातुः

क्तं यथा । क्रियावाचित्व माख्यातुं प्र

सिद्धोद्यः प्रदर्शितः । प्रयोगतो ऽन्ये

मन्तव्या अनेकार्थादिधातव इति ॥ स

कर्मकाकर्मकभेदेन धातवो द्विविधाः

। तथा हि । सत्ताजीवनदर्पभीतिशय

नक्रीडानिवासक्षयाव्यक्त ध्वाननभो

गतिस्थितिजराखज्जाप्रमादोदये ।

मोहेखेटनवेगयुद्धदहनस्थातिक्षरो

न्मादकेषु द्विस्वेदपलायनभ्रमणकेशा

न्तौषु तौमज्जने ॥ इतीजागरशो

पवक्रगमनोत्साहेस्तौ संशयेष्वा-

नौमन्दगतौ चन्दचपतनेचेष्टाक्रुधौ

रोदने । दृष्टौ हावकृतौ च सिद्धिविर

तौ हर्षोपवेशे वलेकम्योद्देगनिमेषभ-

ङ्गयतनाद्ये धातवो ऽकर्मकाः ॥ दौ

र्वल्यादिषु चार्थेषु वर्त्तमानास्तु धात

वः । वाचकाभावमात्रस्य यतस्तस्मा

दकर्मकाः ॥ कैटिल्यादिषु चार्थेषु-

प्रोक्तायेतेतु धातवः । तदङ्गावे ऽक

र्मकाः स्युस्तद्वत् कृत्यासकर्मका इति

॥*॥ आकाशादिमहाभूतेषु ॥ शब्दा

द्याकाशादिगुणेषु ॥ रसादिषु । र-

ससृङ्मांसमेदेस्थिमज्जाशुक्राणि

धातव इत्युक्तेषु ॥ गैरिकमनः शि

खाद्यश्मविकारे ॥ श्लेष्मादौ ॥ तेषा

तवोपिविद्विर्गदिता देहधारणात्

। अत्राहमुच्यते । विसर्गादानविषे-

धातुः

पैःसोमसूर्यानिनायथा । धारयन्ति
जगद् देहं कफपित्तानिनास्तथेति ॥
अस्मि ॥ स्वर्णादौ ॥ सुवर्णरूप्यता
मणिहरितालमनःशिला । गैरिका
अनकासीससीसजोहाः सहिङ्गुलाः
। गन्धकोऽभ्रकमिच्छाद्या धातवोगि
रिसम्भवाः ॥ * ॥ नवधातवोयथा ।
हेमतापारनागाश्च ताम्ररङ्गेच ती-
क्ष्णकम् । कांस्यकं कान्तलौहश्च धा-
तवो नव कीर्त्तिताः ॥ * ॥ अष्टधा-
तवोयथा । हिरण्यं रजतं कांस्यं ता-
म्रं सीसकमेवच । रङ्ग मायसरैच्य
श्च धातवोष्टोप्रकीर्त्तिता इतिदान-
सागरः ॥ अपिच । सुवर्णं रजतं
ताम्रं लौहं कुप्यश्च पारदम् । व-
ङ्गश्च सीसकश्चैवदृश्यष्टौदेवसम्भ-
वा इतिवैद्यकम् ॥ * ॥ सप्तधातवो-
यथा । स्वर्णं रूप्यश्च ताम्रश्च रङ्गं य-
सदमेवच । सीसं लौहश्च सप्तैते
धातवो गिरिसम्भवाः इतिभावप्रका-
शः ॥ * ॥ वल्लीपलितस्थालित्यका-
श्यावल्यजरामयान् । निशार्थदेहदध-
तिन्वणांतद्वातवोमताः ॥ * ॥ सप्तो-
पधातवो यथा । माचिकंतुत्यिकाभ्रे-
चनीलाञ्जनशिलाऽलकाः । रसक-
श्चेतिविज्ञेयाएतेसप्तोपधातवः ॥ * ॥
शरीरस्थसप्तधातुभवसप्तोपधातवो

धातुभू

यथा । स्तन्यं रजश्च नारीणां काले-
भवति गच्छति । शुद्धमांसभवः स्नेहो-
यः सा सङ्कीर्त्यतेवसा । स्वेदोदन्ता-
स्तथाकेशास्तथैवोजश्चसप्तमम् । इ-
तिधातुभवाज्ञेयाएतेसप्तोपधातवः ॥
इतिसुखबोधः ॥ * ॥ लोकेषु ॥ व-
स्तुनि ॥ धीयते सर्वेनिःक्षिप्यते सु-
स्यादावस्मिन्नितिव्युत्पत्त्या आत्मनि
॥ दधाति शोभां धीयते वा । डुधा-
ज् ० । सितनिगमिमसीतितुन् ॥ श-
रीरदूषणादोषा मलिनी करणान्म-
लाः । धारणाद्वातव स्तेस्युर्वीतपित्त-
कफाक्षयः ॥ * ॥ हरितालं हरे वी-
र्यं लक्ष्मीवीर्यं मनःशिला । पारदं
शिववीर्यं स्याद्गन्धकं पार्वतीरजः ॥
धातुकाशीशम् । न । } द्रव्यविशेषे ।
धातुकासीसम् । न । } कासीसे ॥
धातुघ्नम् । न । काञ्जिके ॥
धातुशवकम् । न । टङ्कणे ॥
धातुनाशनम् । न । काञ्जिके ॥
धातुपः । पुं । शरीरस्थप्रथमधातौ ।
रसइतिख्याते ॥
धातुपुष्पिका । स्त्री । धातुपुष्प्याम् । धा-
तुफूल इतिभाषा ॥
धातुपुष्पी । स्त्री । धातुपुष्पिकायाम् ।
धातुक्याम् ॥
धातुभृत् । पुं । पर्वते ॥ चि । धातुपो

धाता

षके ॥

धातुमाचिकम् । न । माचिके । धी
तके ॥

धातुमारिणी । स्त्री । सर्जिकायाम् ॥

धातुराजकम् । न । रेतसि ॥

धातुवत्तभम् । न । टङ्गणे ॥

धातुवादी । पुं । कारन्धमिनि । धातुवा
दरते ॥

धातुवैरी । पुं । गन्धके ॥ इति श्रुचं ॥

धातुशेखरम् । न । कासीसे ॥

धातूपलः । पुं । कठिनिकायाम् ॥

धाता । पुं । अजयोनौ । ब्रह्मणि ॥ उ

पादानत्वात् सर्वस्य कर्मफलजातस्य

विचित्रतया प्राणिभ्योविभक्तारि । पो

षयितरि । कर्मफलविधातृणां मध्ये

विश्वतोमुखोधाता सर्वकर्मफलदाते

श्वरविभूतिः ॥ धातुर्गतिर्विचित्राच्च

दुर्ज्ञेयाभुवनत्रये ॥ विष्णौ । श्रीपत्नौ

॥ अनन्तादिरूपेण विश्वं दधाति धा

रयति । दधाते स्तृच् ॥ भृगुमुनेः पु

त्रे ॥ दशमेवत्सरे ॥ यथा । निष्प-

त्तिः सर्वशस्त्रानां मध्याधातरिकीर्त्ति

ता । इक्षुचीरगुडादीनां प्रवृत्तत्वं

रानने ॥ यण्माचस्याष्टमेभेदे (॥५॥)

॥ चि । पालके ॥ धारणपोषणसाम

र्थयुक्ते ॥ धारके ॥ दधाति । डुधाञ् ०

। टृच् ॥

धात्रीफ

धातृपुत्रः । पुं । सनत्कुमारे ॥ ब्रह्मणः
सुतमात्रे ॥धातृपुष्पिका । स्त्री । धातक्याम् ॥ धातृ
पुष्पमस्याः । शैषिकः कप् ॥धातृपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ धातृ
पुष्पमस्याः । पाञ्चिकः कवभावः ॥

धात्रिका । स्त्री । आमलक्याम् ॥

धात्री । स्त्री । जनन्याम् । मातरि ॥

आमलक्याम् ॥ वसुमत्त्याम् । भुवि

॥ उपमातरि ॥ धीयते । घेट् ० । धः

कर्मणिघ्नन् ॥ दधातिवा । डुधाञ् ० ।

सर्वधातुभ्यः घ्नन् । घित्त्वाङ् डीष् ॥

धात्रीपत्रम् । न । आमलकीदले ॥ ता
लीशपत्रे ॥धात्रीपुत्रः । पुं । नटे ॥ उपमातुः सु
ते ॥ धाव्याः पुत्रः ॥धात्रीफलम् । न । आमलकीफले । आं
वला इतिभाषा ॥ धाव्याः फलम् ॥

हरीतकीसमं धात्रीफलं किन्तु विशे

षतः । रक्तपित्तप्रमेहघ्नं परं दृष्यं

रसायनम् ॥ हन्ति घातं तदस्त्वत्वात्

पित्तं माधुर्यशैत्यतः । कफं रुचक

षायत्वात् फलं धाव्यास्त्रिदोषजित् ॥

अङ्गारपाकमृदुयत्नसुपाचितानि सि

न्धूत्यहिर्जुमरिचादिसमन्वितानि ।

तप्तेष्टेपुनरपिप्रतिभर्जितानि धा-

त्रीफलानि जनयन्ति हिजाठरा-

धानी

मिम् ॥

धात्रेयिका । स्त्री । धात्र्याम् । धाय इति भाषा ॥ यथा । पठेद्वात्रेयिकावाक्यं प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुख इति ॥

धात्रेयी । स्त्री । धात्रेयिकायाम् ॥

धानम् । न । पोषणे ॥ निधाने ॥ धीयते ऽस्मिन् । ल्युट् ॥

धानकम् । न । धन्याके ॥

धाना । स्त्री । । बहुरी इति भाषाप्रसिद्धे भृष्टयवे ॥ धन्याके ॥ अभिनवेद्भिजे । अङ्कुरे ॥ चूर्णसक्तुषु ॥ धानाः । स्त्री । धाना भृष्टयवे स्त्रिय इति बहुवचननिर्देशात् बहुवचनान्तोपि ॥ यवास्तुनिस्तुषाभृष्टाः स्मृताधाना इति स्त्रियाम् । धानाः स्युर्दुर्जरा ह्यक्षास्तृप्प्रदा गुरवश्च ताः ॥ तथा मेदः कफच्छर्दिनाशिन्यः सम्प्रकीर्तिताः ॥ दधाति दधति वा । डुधाञ् ० । धापृष्यज्यतिभ्यो नः । टाप् ॥

धानाकाः । स्त्री । धानासु ॥ निच्यं बहुवचनान्तोयमितशब्दरत्नावली ॥

धानाचूर्णम् । न । भृष्टयवचूर्णे । सक्तुषु ॥

धानी । स्त्री । पीलुवृक्षे ॥ आधारे ॥ यथा । राजधानीततः साभूत् सर्वया देवभूभुजामिति ॥ धीयते ऽस्याम् ॥

करणा ऽधिकरणयोश्चेति ल्युट् । डीप् ॥

धान्यम्

धानुष्कः । त्रि । धनुर्द्वारे । धन्विनि ॥ ध

नुः प्रहरण मस्य । तदस्येत्त्यधिकृत्य प्रहरणमिति ठक् । इमुमुक्तान्तात्कः ॥ यद्वा । धनुषाजीवति । वेत् ० ठञ् ॥ लमात् तृतीयभवने ॥

धानुष्का । स्त्री । अपामार्गे ॥

धानुष्यः । पुं । वंशे ॥ इति रानि ० ॥

धानेयम् । न । । धन्याके । धनिजाधानेयकम् । न । । इति भाषा ॥

धान्या । स्त्री । एलायाम् । पृथीकायाम् । एलावची इति भाषा इति शब्दचन्द्रिका ॥

धान्यम् । न । धन्याके ॥ परिपेले ॥ चतुस्त्रिंशपरिमाणे ॥ पूर्वद्वारगृहे ॥ ग्रीहिसामान्ये नीवारादौ ॥ धान इति भाषाप्रसिद्धे सतुषतण्डलादौ । भोगार्हे । अन्ने ॥ धान्यं त्रिविधम् आशुषष्टिकशालिभेदात् । तत्र प्रावृट्कालभवमाशुः । ग्रीष्मजं षष्टिकः । हेमन्तोद्भवं शालिः ॥ * ॥

धान्यं सर्वं नवं स्वादु गुरु श्लेष्मकरं स्मृतम् । तत्तुवर्षीषितं पथ्यं यतो लघुतरं हितम् ॥ वर्षीषितं सर्वधान्यं गौरवं परिमुञ्चति । न तु त्यजति वीर्यं स्वं क्रमान्मुञ्चत्यतः परम् ॥ एतेषु यवगोधूमति-लमाषा नवा हिताः । पुराणा

धान्यप

विरसा रुक्षा न तथागुणकारि-
णः ॥ पुराणावर्षद्वयादुपरिस्थिताः
। यादयेनवा स्वस्थान्मतिहिताः
। पथ्याशिनान्तपुराणाहिताः । पुरा
णयवगोधूलौद्रजाङ्गलशूल्यभुगि-
तिः सन्ते वाग्मटेनोक्तत्वात् ॥ धाने
पोषणे साधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ य
द्वा । दधाति । दुधान् ॥ दधाते र्यन्
नुट्चेति यन्नुटै ॥

धान्यकम् । न । धान्याके ॥ इ० रानि ॥
धान्यकोष्ठकम् । न । धान्यरक्षार्थेगृहे
। गोला इतिभाषा ॥

धान्यचमसः । पुं । चिपिटके ॥
धान्यत्त्वक् । स्त्री । तुषे ॥ धान्यस्यत्त्वक् ॥
धान्यधेनुः । स्त्री । दानार्थं धान्यनिर्मि-
तधेनौ ॥

धान्यपञ्चकम् । न । शालिधन्यादिप-
ञ्चसु ॥ यथा । शालिधन्यं व्रीहिधा-
न्यं शूकधान्यं तृतीयकम् । शिन्धि-
धान्यं क्षुद्रधान्यमिच्छुक्तं धान्यपञ्चक-
म् ॥ शाल्योरक्तशल्याद्या व्रीहयः
षष्टिकादयः । यवादिकं शूकधान्यं मु-
क्ताद्यं शिन्धिधान्यकम् ॥ कङ्गवादि-
क्षुद्रधान्यं स्यात्तृणधान्यञ्चतत्स्मृत-
मिति ॥ अतीसारेपाचनविशेषे ॥
यथा । धान्यवालकविल्लाब्दनागरैः
पाचितं जलम् । आमशूलविवन्धप्रपा

धान्याभ्र

चनं निक्षेपितमितिभावमिश्रः ॥

धान्यमायः । पुं । धान्यविक्रयिणि ॥
धान्यराजः । पुं । यत्रे ॥
धान्यवर्द्धनम् । न । वार्द्धुष्ये । धान्यवृद्धौ ॥
धान्यवीजम् । न । धन्याके ॥
धान्यवीरः । पुं । माघे ॥
धान्यवृद्धिः । स्त्री । धान्यवर्द्धने । मह्य
मेतावृद्धान्यं देहि ततोमासानन्तरं व-
र्षानन्तरं वा सपादं सार्द्धं द्विगुणं वा-
दस्यामीत्येवहृपायां वृद्धौ ॥

धान्यशीर्षकम् । न । धान्यमञ्जर्याम् ॥
धान्याकम् । न । धन्याके । कुस्तुमुकणि
॥ धान्याकं तुवरं क्षिप्य मवृष्यं मूष-
लं लघु । तित्तं कदुष्णवीर्यञ्च दी-
पनं पाचनं स्मृतम् ॥ ज्वरघ्नं रोचनं
ग्राहि स्वादुपाके विदोषनुत् । तृ-
ष्णादाहवमिश्रासकासामार्शः कृमि-
प्रणुत् ॥ आर्द्रन्तुतद्गुणं स्वादुविशेषा-
त्पित्तनाशनम् ॥ धान्य मकति । अ-
ककुटिलायाङ्गतौ । अण् ॥

धान्याग्रम् । न । व्रीहिमञ्जर्याम् ॥
धान्याचलः । पुं । दानार्थं धान्यनिर्मिते
पर्वते ॥

धान्याभ्रम् । न । अभ्रकसारणोपयो-
गिवस्तुनि ॥ पादांशशालिसंयुक्त म-
भ्रं वज्राय कम्बले । त्रिरात्रं स्थापये-
न्नीरे तत्क्षिप्तं मर्दयेत्करैः ॥ क

धामार्ग

मन्त्राद्गालितं सूक्ष्मं वायुकारहि
तश्चयत् । तद्वान्याभ्रमितिप्रोक्तं म
भ्रमारणसिद्धये इतिभावप्रकाशः ॥
धान्यान्लम् । न । काञ्जिके ॥ धान्यान्लं
शालिचूर्णाच्छकोद्रवादिकृतं भवेत्
। धान्यान्लं धान्ययोनित्वात् प्रीणनं-
लघुदीपनम् । अरुचौ वातरोगेषु
सर्वेष्वप्युपनेहितम् ॥ धान्येष्वभि
षुतमन्लम् । शाकपार्थिवादि ॥
धान्यारिः । पुं । मूषिके ॥
धान्योत्तमः । पुं । शालिधान्ये ॥
धामकः । पुं । माषकपरिमाणे ॥ इति
वैद्यकपरिभाषा ॥
धाम । न । देहे ॥ गृहे ॥ रश्मौ ॥
स्थाने । आश्रये ॥ जन्मनि ॥ प्रभा
वे ॥ त्विषि ॥ ज्योतिषि । स्वयम्भ-
काशे । स्वस्वरूपे ॥ दधाति धीयते
व्या । दुधान् । मनिन् ॥
धामनिधिः । पुं । सूर्ये ॥ धामानिधिः ॥
धामनी । स्त्री । धमन्याम् ॥
धामवान् । चि । तेजस्विनि ॥
धामार्गवः । पुं । अपामार्गे ॥ घोषके ।
तेरजी इतिप्रसिद्धे शाके ॥ नेनुवां
खे । पीतघोषाख्येपि ॥ धामोर्गः ।
धामार्गं वाति । वा० । आतोनुपेत
कः ॥ यदा । धामञ्जुच्छति । ऋ० ।
अन्येऽपि च । धामार्चासौगौश्च ।

धारम्

गोरतद्वितलुकीति टच् ॥
धायः । त्रि । धारणकर्त्तरि ॥
धायः । चि । धारणकर्त्तरि ॥ घोषणक
र्त्तरि ॥ यथाविश्वस्य धायार्ति ॥
धायः । पुं । पुरोहिते ॥
धाय्या । स्त्री । वक्तिप्रज्वालनार्थायाम्-
चि । सामिधेन्याम् ॥ धीयते पुष्प-
ते ऽग्निरनया धीयते ऽनया रुमि
दितिवा । पय्यसान्नाय्यनिकायधा-
य्या मानहविर्निवाससामिधेनीष्वि
ति धाजोग्यत् युगागमश्च ॥
धारः । पुं । जलधारासारदर्षणे ॥ श्रावा
न्तरे ॥ ऋणे ॥ प्रान्ते ॥ गम्भीरे ॥
धारम् । न । दिव्यपानीयप्रभेदे ॥ धा-
राभिः पतितं तोयं गृहीतं स्फीत
वाससा । शिलायां वसुधायां वा धौ
तायां पतितश्चयत् ॥ सौवर्णे राज
ते ताप्रे स्फाटिके काचनिर्मिते भा
जने मृन्मयेवापि स्थापितं धार मु-
च्यते ॥ धारं नीरं चिदोषममनि
र्देश्यरसं लघु । सौम्यं रसायनं बल्यं
तर्पणं क्वादि जीर्दनम् ॥ पादनं म
तिकृन्मूर्च्छातन्दादाहश्रमकृत्मान् ।
तृष्णां हरति तत्पथं विशेषात् प्रा
दृषिष्मृतम् ॥ * ॥ धाराजलञ्चद्विवि
धंगाङ्गसामुद्रभेदतः ॥ यदास्या दा
श्विनेमासि सूर्यः स्वातीविशाखयोः

धारणा

। तदाम्बु जलदैर्मुक्तं गाङ्गमुक्तं म
नीषिभिः ॥ अन्यदाम्बुगशीर्षादिन
क्षेषु यदाम्बुदैः । अभिवृष्ट मिदं
तोयं सामुद्रमितिसंचितम् ॥ * ॥
गाङ्गं जलं स्वादु सुशीतलञ्च रुचि
प्रदं पित्तकफापहञ्च । निर्दोषमिष्टं
खधु तच्च नित्यं गुणाधिकं व्योम्निगृ
हीतमाहुः ॥ सामुद्रसलिलं शीत-
कफवातकरं गुरु । चिचाया माश्वि-
ने तच्च गुणाढ्यं गाङ्गवद्भवेत् ॥ पति
तं भुवि तत्तोयं गाङ्गं सामुद्रमेववा ।
स्वस्वाश्रयवशाद् गच्छेदन्यदन्यद्रसा
दिकम् ॥ इतिरानिर्घण्टः ॥

धारकः । पुं । कलसे ॥ चि । धारणक-
र्त्तरि ॥

धारणः । पुं । सम्पत्ते ॥ नीरे ॥ स्वर्लो
के ॥ परमेष्ठिनि ॥ धृतौ ॥ न । वि
धारणे । धरणा इति भाषा ॥ धारयति
। धृञ् । नन्दादिच्वाङ्युः ॥

धारणा । स्त्री । योगाङ्गे ॥ देशवन्धसि
क्तस्य धारणा ॥ १ ॥ देशे नाभिचक्र
नासाग्रादौ चित्तस्य बन्धोविषयान्त-
रपरिहारेण यत्स्थिरीकरणं साचि
त्तस्य धारणेऽप्युच्यते । अयमर्थः । मै
व्यादिचित्तपरिकर्मवासितान्तःकर-
णेन यमनियमवता जितासनेन-
परिहृतप्राणविच्छेपेण प्रस्थाह्यतेन्द्रि

धारा

यग्रामेण निर्वाधे प्रदेशे ऋजुकाये
न जितदन्धेनयोगिना नासाग्रादौ-
सम्पन्नातस्य समाधेरभ्यासायचेतसः
स्थिरीकरणं कर्त्तव्यमिति ॥ * ॥ य
मादिगुणसंयुक्ते मनसःस्थिति रात्म
नि । धारणा प्रोच्यते सद्भि र्योगशा
स्त्रविशारदैः ॥ तस्मात् समस्तशक्ती
नामाधारे तत्र चेतसः । कुर्वीतसं-
स्थितिं सातु विज्ञेया शुद्धधारणेति
वि० पु० ॥ ध्येयेचित्तस्यस्थिरबन्धने
॥ अद्वितीयवस्तुन्यन्तरिन्द्रियवृत्तिधा
रणे ॥ यत्र यत्र मनोयाति ब्रह्मणस्त
त्र दर्शनात् । मनसो धारणञ्चैव धा
रणा सा परामता ॥ मर्यादायाम् ।
संस्थायाम् । न्याय्यपथस्थितौ ॥ बुद्धौ
॥ निश्चये ॥ धारयति धर्मम् । धृञ्
। न० ल्युः ॥ युञ्वा ॥

धारणी । स्त्री । नाडिकायाम् ॥ बुद्धौ
क्तमन्त्रविशेषे ॥ श्रेष्ठ्याम् । पङ्क्तौ ॥
धारणीयः । चि । धार्ये । धारयितुं शक्य
॥ धृञो ऽनीयर् ॥

धारणीया । स्त्री । धरणीकन्दे ॥
धारयित्री । स्त्री । धरिव्याम् ॥ चि । धा
रयितरि ॥

धारा । स्त्री । सैन्याग्रिमस्कन्धे ॥ घटा
दिच्छिद्रे ॥ सन्ततौ ॥ द्रवद्रव्यस्य प्र-
पाते ॥ खड्गादेर्निश्चितमुखे ॥ इति

धाराक

मे० ॥ उत्कर्षे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ य
 शसि ॥ अतिवृष्टौ ॥ समूहे ॥ घना
 सारवर्षणे ॥ सदृशे ॥ इति विश्वः
 ॥ पुरीविशेषे ॥ तुरङ्गगतिपञ्चके-
 ॥ अश्वानान्तुगति धारा विभिन्ना सा
 च पञ्चधा । आस्कन्दितं धैरितकं रे
 चितं वल्लितं सुतम् ॥ धैरितं वल्लि-
 तं धारासुतमुत्तेजितं क्रमात् । उत्ते-
 रितञ्चेति पञ्चशिचयेत् तुरगंगतीः
 ॥ उत्तेरितोतिवेगान्धो नशृणोति न
 पश्यति । धैरितंगतिमात्रे यद्योजि-
 तं वल्लितं पुरः ॥ अग्रकायः समुल्ला-
 साकुञ्चिताख्यं नतत्त्रिकम् । उत्तेजि-
 तं मध्यवेगं योजनं श्रवणलाया ॥ पू-
 र्वापरोन्नमनतः क्रमादुत्तारणं सुतम्
 ॥ अश्वशास्त्रे तु संज्ञान्तरेणोक्ताः । ग-
 तिः पुलाचतुष्काचतदन्मध्यजवापरा
 । पूर्णवेगात्तथाचान्या पञ्च धाराः प्र-
 कीर्तिताः ॥ एकैका त्रिविधा धारा
 हयशिखाविधौ मता । लघ्वी मध्या
 तथादीर्घाश्चात्तेता योजयेत् क्रमा-
 दिति ॥ धार्यन्ते अश्वान्वाऽनयावा
 । धृज्० । ययन्तः । मि० अङ् । ऋट्
 शोडोतितिगुणे निपातनादीर्घावा ॥
 धाराकदम्बः । पुं । केलिकदम्ब इति
 गौडभाषा प्रसिद्धे कदम्बविशेषे ।
 प्रावृषेण्ये । मेघाभे ॥

धारितः

धाराङ्कुरः । पुं । नाशीरे ॥ शीकरे
 ॥ घनोपले ॥ इति मेदिनी ॥
 धाराङ्गः । पुं । ऋषौ । खड्गे ॥ तीर्थे ॥
 इति हेमचन्द्रः ॥
 धाराटः । पुं । चातके ॥ अश्वे ॥ मेघे
 ॥ मत्तमातङ्गे । मत्तगजे ॥ इति
 शब्दरत्नावली ॥
 धाराधरः । पुं । जलधरे । मेघे ॥ धारा-
 णां धरः ॥ खड्गे ॥
 धारापूपः । पुं । अपूपविशेषे ॥ द्रुतमि-
 त्वा कनिष्ठ्या या दुग्धेनालोडिता-
 तृसा । धाराख्या पूषकं स्वाज्ये पक्वं
 खण्डेन योजयेत् ॥ आपूपकं सुम-
 धुरं दृष्यं प्रित्तहरंपरम् । सुविग्न-
 रोचनं हृद्यमन्त्यर्थं वातनाशनम् ॥
 धाराफलः । पुं । मदनवृक्षे ॥
 धारावनिः । पुं । वायौ ॥ इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 धाराविषः । पुं । खड्गे ॥ इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 धारासम्पातः । पुं । आसारे । महावृष्टौ
 ॥ धाराणां सम्पातः सम्भूयपतनम् ।
 पतेर्भावे घञ् ॥
 धारासुही । स्त्री । त्रिधारसुह्याम् ॥
 धारिणी । स्त्री । धरायाम् ॥ शास्त्र-
 सिद्धमे ॥
 धारितः । चि । धृते ॥

धार्ता

धारी । पुं । पीलुवचे ॥ चि । धारवि-
शिष्टे ॥

धारः । चि । पानकर्त्तरि ॥ धयति तच्छी-
लः । घेट्० । दाघेट् सिशदस-
दारः ॥

धारेश्वरी । स्त्री । देवीविशेषे ॥

धारोष्णम् । न । दाहनेनोष्णधारया
सद्यः पतिते दुग्धे ॥ धारोष्णन्त्वम्
तं पयोधमहरं निद्राकरं कान्तिदं-
दृष्ट्यं दृष्ट्वा मयि वर्द्धनमतिस्वादुचि
दोषापहमितिराज निर्घण्टः ॥

धार्त्तः । चि । धूर्त्तः । द्यूतकृति ॥ धाव-
नम् । धावु० । सं० क्तिप् । बाहुलका-
त् वलोपः । धाधावने आर्त्तिः । धार्त्ति-
रस्यास्ति । ज्यो० ऋण् ॥ यद्वा । धाधा-
वनेन आर्त्तः ॥

धार्त्तराष्ट्रः । पुं । असितास्याङ्घ्र्यसित-
च्छदेहंसविशेषे । कृष्णैश्चुचरणै-
रुपलब्धितेहसे । गेडिहांस इति गौ-
डभाषा ॥ सर्पविशेषे । अहौ ॥ कौ-
रवे । धृतराष्ट्रपत्न्येषु दुर्योधनादिषु
॥ धृतराष्ट्रसन्ध्विभीमशोणादौ ॥
धृतराष्ट्रे भवः । तत्रभव इत्यण् । त-
स्येदमित्तिवा ॥

धार्त्तराष्ट्रपदी । स्त्री । हंसपदाम् ॥

धार्त्ता । पुं । धारके । धारणकर्त्तरि ॥
आगमजस्थानित्यत्वात् आर्द्धधातुक

धावितः

स्येडुलादेरितिनेडागमः ॥

धार्मिकः । चि । देवयौ । धर्मशीले ॥
धर्मयुक्ते ॥ धर्ममधीते वेदवा । धर्म-
चरतिवा । उ० ठक् । चरति रिह
आसेवायाम् नत्वनुष्ठानमात्रे । ते
न देववशाद्धर्मे प्रवृत्तोऽपि दुर्दृष्टो धा-
र्मिक इति नोच्यते ॥

धार्थ्यः । चि । धारणीये ॥

धाष्ट्यम् । न । सामर्थ्ये ॥ प्रागल्भ्ये ॥ धृ-
ष्ट्यकर्म भावेवा । घ्यञ् ॥

धावकः । पुं । रजके ॥ स्मृतौ तु भिन्नावे-
तौ ॥ चि । धावनकर्त्तरि । शीघ्रगा-
मिनि । धाउडिया इति भाषा ॥ धाव-
ति । धावु० । खुल् ॥

धावन् । चि । द्रुतगच्छति ॥ धावु० ।
शट् ॥

धावनम् । न । गमने ॥ शुद्धौ ॥ धावुग-
तिशुद्धोः । ल्युट् ॥

धावनिः । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ धावति
। धावुगतिशुद्धोः । बाहुलकादनिः
॥ कण्टकार्याम् ॥

धावनिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

धावनी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ कण्ट-
कार्याम् ॥ कृदिकारादितिङीप् ॥

धातक्याम् ॥

धावितः । चि । गते ॥ मार्जिते ॥ घो-
या इति भाषा ॥

धिष्यः

धिक् । अ । अपकारशब्दैर्भयोत्पादने
। निर्भर्त्सने ॥ निन्दायाम् ॥ यथा ।
धिक् भस्मरहितंभालं धिक्ग्रामम
शिवालयम् । धिगनीशार्चनंजन्म धि
ग्विद्यामशिवाश्रयामिति ॥ धक्कयति
। धक्कनाशने । बाहुलकाट्टिकप्रत्य
यः । दधातेर्वा ॥

धिक्कारः । पुं । निकारे । तिरस्कारे ॥
धिक्करणम् । कृञ् । घञ् ॥
धिक्कतः । चि । अपध्वस्ते ॥ निन्दिते ॥
धिगितिकृतः । धिगकारिवा । क्तः ॥
धिक्क्रिया । स्त्री । निन्दायाम् ॥ इति
हेमचन्द्रः ॥

धिग्वणः । पुं । शूद्रेण वैश्याया मुत्पदा
आयोगवी तस्यांश्राह्मणा दुत्पन्नेस-
ङ्कीर्णजातिविशेषे ॥ तस्यचर्मका-
र्यम् ॥

धियाम्पतिः । पुं । मञ्जुघोषे । पूर्वजिन
विशेषे ॥ इतिचि० । आत्मनि ॥

धिषणः । पुं । चिदशाचार्ये । बृहस्प-
तौ ॥ प्रशस्ता धिषणा अस्य ॥ धृष्णो
ति । जिधृषा० । धृषेर्द्धिष् चसंज्ञाया
मिति क्युर्वा ॥

धिषणा । स्त्री । बुद्धौ । मनीषायाम् ॥
धृष्णुवन्त्यनया । जिधृषा० । क्युः
। टाप् ॥

धिष्यः । पुं । अग्निविशेषे ॥ शुक्रे ॥

धीमान्

न । स्थाने ॥ अग्निसामान्ये ॥ सद्म-
नि ॥ शक्तौ ॥ कच्चे । उडुनि ॥ धि
ष्यते धृष्णोति वा । धिषशब्दे जि-
धृषा०वा । सानसिवर्ग्यस्तिपर्णसीति
साधु । धृषेर्द्धकारस्येकारोरपर-
त्वाभावोऽप्यप्रत्ययश्चतेनैव निपात
नात् ॥

धीः । स्त्री । प्रज्ञायाम् । मतौ ॥ शास्त्रा
दितत्त्वज्ञाने ॥ ज्ञानभेदे ॥ ध्याय-
त्यनया । ध्यै० । ध्यायतेःसम्प्रसार
णच्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घः ॥

धीगुणः । पुं । शुश्रूषाद्यष्टसु ॥ तेयथा
। शुश्रूषा श्रवणश्चैव ग्रहणं धारणं-
तथा । ऊहापोहार्थविज्ञानं तत्त्वज्ञा
नञ्च धीगुणा इति ॥ धियोगुणः ॥

धीतः । चि । पीते । पीया इतिभाषा ॥
धीतिः । स्त्री । पिपासायाम् ॥ इतिहे
मचन्द्रः ॥

धीदा । स्त्री । कन्यायाम् ॥ बुद्धौ । म
नीषायाम् ॥ धियं ददाति । डुदा-
ञ् । कः । टाप् ॥

धीन्द्रियम् । न । ज्ञानेन्द्रियेषु । मन
आदिषु समस्तेषु व्यस्तेषु च ॥ मनः
कर्त्तुं तथानेचे रसनाचत्वचासह ।
नासिकेचेतिषट्तानि धीन्द्रियाणिप्र
चक्षते ॥ धीसाधकमिन्द्रियम् ॥

धीमान् । पुं । बृहस्पतौ ॥ चि । पण्डि

धीरत्त्व

ते ॥ धीर्विद्यते यस्य । मतुप् ॥ ऊ-
हापोहकुशले ॥

धीमती । स्त्री । वुद्धिमत्त्वाम् । प्रश-
स्त्वुद्धियुक्तायाम् ॥ धीरस्त्यस्याः । म-
तुप् । उगित्वान्डीप् ॥

धीरः । पुं । ऋषभौषधे ॥ वलिराजे
॥ धियमीरयतीति व्युत्पत्त्या चिदा
भासद्वारा धीतादात्म्याध्यासेन धीप्रे-
रके । धीसाक्षिणि ॥ न । कुङ्कुमे
॥ त्रि । धैर्यान्विते ॥ स्वैरे ॥ पण्डि-
ते ॥ मन्दे ॥ विनीते ॥ वलयुते ॥
विवेकिनि ॥ धियंरति । रा० । आ-
तोनुपेतिकः ॥ धियमीरयति । ईर०
। अण् ॥ दधति धीयते वा । डुधा-
ज्० । सुस्रधागृधिभ्यः क्रन् । घुमा-
स्येतीत्वम् ॥ दधात्यापत्सुचित्तमि-
ति वा ॥ स्त्रीसन्निकर्षात् धीरोपि वि-
क्रियां भजते खलु ॥ * ॥ विकारहेता-
वपिविक्रियन्ते येषां न चेतांसित एव
धीराः ॥ * ॥ गतस्वार्थमिमं लोकं वि-
मुक्तो मुक्तवन्धनः । अविज्ञातगतिर्ज-
ह्यात् सवैधीरउदाहृतः ॥ धीरोह्य-
र्थवद्वचोब्रूते ॥

धीरत्त्वम् । न । धीरतायाम् ॥ यथा ।

प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्व-

कान्तयः । दोषिस्त्रायत्नजाभावश्चाव-

हेलः । स्त्रियोद्गजाः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

धीसखः

धीरपत्नी । स्त्री । धरणीकन्दे ॥

धीरस्त्यन्धः । पुं । महिषे ॥ इति हेम-
चन्द्रः ॥

धीराः । पुं । ज्ञानदेगुरौ ॥ धियंरति-
ददाति । रा० । क्षिप्चेति क्षिप् ॥

धीरा । स्त्री । नायिकाप्रभेदे ॥ पण्डि-
तायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ महाज्यो-
तिष्मत्त्वाम् ॥ स्थिरायांचित्तोन्नतौ
॥ अवगतुल्यायाम् ॥

धीराधीरा । स्त्री । नायिकाप्रभेदे ॥

धीरुष्टिः । स्त्री । दुहितायाम् ॥ इति
हारावली ॥

धावा । पुं । कर्मकरे । धीवरे ॥ ध्याय-
ति । ध्यैचिन्तायाम् । ध्याप्योः सम्प्र-
सारणश्चेति कनिप् ॥

धीवरः । पुं । दासजातौ । कैवर्त्ते ॥ द-
धातिमत्स्यान् । डुधाज्० । छित्त्वर-
च्छत्वरधीवरेत्यादिना प्वरजन्तोनि-
निपातितः ॥

धीवरी । स्त्री । धीवरभार्यायाम् ॥ धी-
वरशब्दात्स्त्रियां घित्वान्डीप् । द-
धातेः कनिपि वनेरचेति डीब्रौवा ॥

धीव्याप्यता । स्त्री । वृत्तिव्याप्यत्वे ॥

धीशक्तिः । स्त्री । निष्क्रमे । वुद्धिसाम-
र्थ्ये । शुश्रूषाद्यष्टविधधीगुणेषु ॥ धि-
यःशक्तिः ॥

धीसखः । पुं । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥ इ-

धुरन्ध

तिहेमचन्द्रः ॥ धियःसखा । टच् ॥

धीसचिवः । पुं । धीसखे ॥ इत्यमरः

॥ धिया धियां वा सचिवः सहायः । धी
प्रधानः सचिवो वा ॥

धुः । स्त्री । कम्पने ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

धुतः । चि । त्यक्ते ॥ कम्पिते । विधूते

॥ धुयतेस्स । धुज्कम्पने । क्तः ॥

धुनानः । चि । कम्पयति ॥ धुनोतेः क
र्त्तरि शानच् ॥

धुनिः । स्त्री । नदीमात्रे ॥

धुनी । स्त्री । नदीमात्रे ॥ धुनोति वेत

सादीन् । धुज्० । क्तिप् । पृषोदरा

दित्वान् नक् । नान्तत्वान् डीप् ॥

धुनीनाथः । पुं । समुद्रे ॥ धुनीनां-
सरितांनाथः ॥

धुन्धुमारः । पुं । शक्रगोपे ॥ गृहधूमे

॥ पदालिके ॥ कुवल्याश्वे । राज्ञो

वृहदश्वस्यपुत्रे ॥

धुन्धुरी । स्त्री । वाद्यप्रभेदे ॥

धूः । स्त्री । भारे ॥ चिन्तायाम् ॥ रथा

द्यग्रभागे । यानमुखे ॥ धूर्वति । धु

र्वीहिंसायाम् । भ्राजभासेति क्तिप् ।

वीरिति दीर्घः ॥

धुरन्धरः । पुं । धवद्रुमे ॥ चि । धूर्वहे ।

धुर्ये । भारवोढरिदृष्टादौ ॥ धुरंधा

रयति । संज्ञायां भृतृवृजिधारीति

खच् । इति स्वामी ॥ वाचंयमपुरन्द

धुस्तुरः

रौचेति चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थ

त्वात्सः इति नव्याः । खचि ह्रस्वः ।

अर्द्धादिषदितिमुम् ॥

धुरा । स्त्री । भारे ॥

धुरीणः । चि । श्रेष्ठे ॥ धुर्ये । धौरये ॥

॥ धुरंवहति । खः सर्वधुरादिच्यत्र ख
इतियोगविभागात्खः ॥

धुरीयः । पुं । अनडुहि ॥ इतिरानि० ॥

धुर्यः । चि । श्रेष्ठे ॥ भारवोढरि । धौ

रये ॥ कार्यनिर्वाहके ॥ धुरंवहति

। धुरोयडुढकाधितियत् ॥ पुं । अन

डुहि ॥ ऋषभौषधौ ॥

धूर्वहः । चि । भारवोढरिदृष्टे । धुर्ये ॥

वहतीति वहः । अच् । धुरोवहः ॥

धुवका । स्त्री । ध्रुवकायाम् । धुया इति

गौड भाषा ॥ धूज्० । कः । ततोच्चा

तादौकः । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

धुवनः । पुं । वज्रौ ॥ धुनोति धुनाति

वा । धूज्० धूज्० वा । भूखूधूभसृजि

भ्यश्चन्दसीति क्यन् ॥

धुविचम् । न । वज्रेः सन्धुक्षणाद्यसृगत्त्व

चारचित्ते याज्ञिकानां व्यजने ॥ धुवि

चंतालवृन्तं स्यादुत्क्षेपव्यजनञ्चत

त् ॥ धूयते ऽनेन । धूविधूनने । अ

र्त्तिलूधूख इति इचः । कुटादिस्त्रेन

डित्वाङ्गुणाभावादुवड् ॥

धुस्तुरः । पुं । धुस्तूरे ॥

धूपः

धूसूरः । पुं । धतूरा इतिप्रसिद्धे चुपे ।

उन्मत्ते । काहलापुष्पे । धूसूरे ॥

धूः । स्त्री । धूनने ॥ इति मेदिनी ॥

धूकः । पुं । पवने । वायौ ॥ धुनेति धु

नातिवा । धुञ्० धूञ् वा । अजियु

धूनीभ्योदीर्घश्चेतिकन् ॥

धूतः । वि । त्यक्ते ॥ कम्पिते ॥ भर्त्सि

ते ॥ तर्किते ॥ धूयतेऽस्य । धूविधून

ने । धूञ्० वा । क्तः ॥

धूनकः । पुं । यक्षधूपे । राले । वक्त्रि

लभे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

धूननम् । न । कम्पने । कंपाना इति-

भाषा ॥ धूजोग्यन्ताद्युट् । धूञ् प्री

जोर्नुग्वक्तव्य इतिनुक् ॥

धूपः । पुं । गुग्गुल्वादि गन्धद्रव्यविशेषो

त्यधूमे तद्वर्तिकायाश्च । गन्धपिशा

चिकायाम् ॥ सचषडङ्गदशाङ्गादिभे

दभिन्नो ऽनेकप्रकारः ॥ विषघ्नधूपो

यथा । सक्तुः सर्जरसोपेतः सर्षपा

एलवालुकैः । सुवर्णातस्करतराः कु

सुमैरर्जुनस्यतु ॥ धूपोवासगृहे ह

निविषंस्थावरजङ्गमम् । नतचकी

टानविषं न दन्दुरसरीरूपाः ॥ नक्त

व्या कर्मणस्तत्रधूपोयं यच्चदह्यते ॥

* ॥ सर्पनिर्मोचनधूपोयथा । कार्पा

सास्थिभुजङ्गस्य तथा निर्मोचनं भ

वेत् । सर्पनिर्मोचनोधूपः प्रशस्तः स

धूपाङ्गः

ततं गृहे ॥ इति मत्० पु० ॥ अ

ष्टाङ्ग धूपोयथा । गुग्गुल्वगुरुकंतेज-

पचं सलयसम्भवम् । कर्पूरं वालकं

कुष्ठं नूतनं कुङ्कुमंतथा ॥ अष्टाङ्गः

कथितोधूपो गोविन्दप्रीतिदोमत

इति ॥ * ॥ पञ्चाङ्गोयथा । चन्दनं-

कुङ्कुमं नूतकपर्पूरोगुग्गुलो ऽ गुरु ।

धूपोयं द्रुतसंयुक्तः पञ्चाङ्गः समुदाहृ

त इति ॥ * ॥ अदत्त्वागन्धमात्यानि

यो मेधूपं प्रयच्छति । कुणपोजायते

भूमे यातुधानो न संशयइति भूमिं

प्रतिवराहवाक्यम् ॥ * ॥ रोगनाश

कोधूपोयथा । कूर्ममत्स्याखुमहिष

गोशृगालाश्वानराः । विडालवर्हि-

काकाश्च वराहोखलुककुक्कुटाः ॥ हं

स एषाश्च विष्णुचं मांसवारोमशो

णितम् । धूपं दद्याज्ज्वरार्ताय उन्म

त्तेभ्यश्च शान्तये ॥ एतान्योषधजाता

नि धूपितानि महेश्वर । निघ्नन्तिरो

गजातानि वृचमिन्द्राशनिर्यथेतिगा

रुडे १८८ अध्यायः ॥

धूपनः । पुं । शालवृक्षस्य निर्यासे । शा

लवेष्टे । सर्जरसे । राल इतिभा ॥ न

। धूपे ॥

धूपवृक्षः । पुं । सरलद्रुमे ॥

धूपागुरु । न । दाहागुरुणि ॥

धूपाङ्गः । पुं । श्रीवेष्टे । सरलरसे ॥

धूमस

धूपयितः । चि । अध्वादिनाश्रान्ते । स
न्तप्ते ॥ दत्तधूपगृहादौ ॥ धूप्यते स्म
। धूपसन्तापे । आयादय इतिवाश्रा
यः । क्तः । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि-
वा क्तः ॥

धूपार्हम् । न । कृष्णागुणि ॥ चि । धू
पयोग्ये ॥

धूपितः । चि । दत्तधूपे ॥ सन्तापिते ।
अध्वादिनाश्रान्ते ॥ धूप्यते स्म । धू
पः । क्तः । इट् । अकर्मकत्वात् क
र्त्तरिवा क्तः ॥

धूमः । पुं । आर्देन्धनप्रभवे । मेघाञ्ज
नयोजनके । अग्निध्वजे । भस्मे ।
धूवां इतिभाषा ॥ सहजभलिनव-
क्तभावभाजां भवति भवः प्रभवात्म
ताशहेतुः । जलधरपदवी मवाप्य
धूमोज्ज्वलनविनाश मनु प्रयाति ना
शमिति श्रीकृष्णमिश्रः ॥ धुनीते ।
धृज् । इषियुधीतिमक् ॥

धूमकेतनः । पुं । केतुग्रहे ॥ हुताशे ॥
धूमकेतुः । पुं । उत्पातविशेषे ॥ वज्रौ
॥ ग्रहप्रभेदे ॥ धूमः केतुश्चिह्नमस्य ॥

धूमगन्धिकम् । न । रोहिषट्टणे ॥
धूमजाङ्गजम् । न । वज्रचारे ॥
धूमध्वजः । पुं । अग्नौ ॥

धूमप्रभा । स्त्री । धूमान्धकारनरके ॥

धूममहिषी । स्त्री । कुम्भटिकायाम् ॥

धूमोर्णा

धूमयोनिः । पुं । मेघे ॥ धूमो योनिर्
स्य । उक्तञ्चाभ्याणां धूमकार्यत्वं पौ
राणिकैः । यच्चधूमोज्ज्वलत्वं द्विजा
नाञ्चहितंसदा । दागग्निधूमसम्भू
तमभ्रंवनहितं स्मृतम् ॥ मृतधूमो
ज्ज्वलत्वंभ्रमशुभायभविष्यति । अभि
चारग्नि धूमोत्पन्नभूतनाशायवैद्विजाः
॥ इति ॥ मुस्तके ॥

धूमलः । पुं । कृष्णरोहितवर्णे ॥ चि ।
तद्विशिष्टे ॥ धूमंलाति । लाः । कः ॥

धूमसी । स्त्री । धुवांस इतिप्रसिद्धे मा-
षाणांचूर्णे ॥ यथा । माषाणां दाल
य स्तोये स्थापिता स्युक्तकण्डुकाः ।
आतपेशोक्षितायन्त्रे पिष्टा स्ता धूम
सीस्मृता ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

धूमाग्निः । पुं । अर्कनिष्कासनेोपयोगि
न्यग्निविशेषे ॥ विज्जालो यो धूम
शिखो धूमाग्निः स उदाहृतः ॥

धूमामः । चि । धूमवर्णे ॥

धूमावती । स्त्री । दशमहाविद्यान्तर्गत
विद्याविशेषे ॥ तीर्थविशेषे ॥

धूमिका । स्त्री । कुम्भटिकायाम् ॥

धूमितः । चि । सञ्जातधूमे ॥

धूमोत्पम् । न । वज्रचारे ॥

धूमोर्णा । स्त्री । यमपत्न्याम् ॥ इति

त्रिकाण्डशेषः ॥

धूमोर्णापतिः । पुं । यमे ॥ इतिहारा

धूर्जटिः

वली ॥

धूम्या । स्त्री । धूमसमूहे ॥ धूमानां स
मूहः । पाशादिभ्यो यः ॥धूम्याटः । पुं । पक्षिशिशेषे । कलिङ्गे ।
भृङ्गे । फिङ्गा इति गौडभाषा ॥ धूम्या
इव अटति । अट० । अच् ॥धूम्रः । पुं । कृष्णरक्तमिश्रितवर्णे । धूम
ले । खरलोमनिभे वर्णे ॥ तुरुष्के ।
सिल्लके ॥ त्रि । तदति ॥ धूमं राति
। रा० । कः । पृषोदरादिः ॥

धूम्रकः । पुं । उष्ट्रे ॥

धूम्रकेशः । पुं । असुरविशेषे

धूम्रधीः । त्रि । मलिनबुद्धौ ॥ धूम्राधी
र्यस्य ॥धूम्रपत्रा । स्त्री । चुपविशेषे । धूम्राह्वा
याम् । स्वयम्भुवायाम् ॥

धूम्रमूलिका । स्त्री । शूलीतुणे ॥

धूम्रलोचनः । पुं । शुम्भासुरस्य सेनाप-
तौ ॥ कपोते ॥धूम्रवर्णः । पुं । तुरुष्के । सिल्लके ॥ श्या
मरक्तमिश्रितवर्णे । धूमले ॥ त्रि ।
तद्वर्णविशिष्टे ॥धूम्रवर्णा । स्त्री । वज्जेर्जिह्वाविशेषे ॥ धू
म्रोवर्णी ऽस्याः ॥

धूम्रा । स्त्री । शशाण्डुल्याम् ॥

धूम्रिका । स्त्री । शिशपावृक्षे ॥

धूर्जटिः । पुं । शिवे । गङ्गाधरे ॥ धूर्मा

धूर्त्तमा

रभूता जटिर्यस्य ॥ यद्वा । जटति ।

जट० । सर्वधातुभ्य इतीन् । धूर्गङ्गा ज
टिष्यति ॥ धुरस्त्रैलोक्यचिन्तायाः
जटिः सङ्घातो ऽववा ॥धूर्त्तः । पुं । धूसूरे । उन्मत्ते ॥ चोरके
॥ न । खण्डकवणे ॥ लौहकिट्टे ॥

त्रि । विटे ॥ वच्चके । मायिनि ॥ य

था । स्वर्णकारः स्वर्णवणिक् कायस्थ
श्वरजेश्वर । नरेषु मध्ये ते धूर्त्ताः कृपा

हीना महीतले ॥ हृदयचुरधाराभं

तेषां च नास्ति सादरम् । शतेषु सज्ज

नः कोपिकायस्थो नेतरौ च तौ ॥ सु

बुद्धिः शिवयुक्तिश्च शास्त्रोद्धर्ममान

सः । न विश्वसेत् तेषु तात स्वात्मकल्या

णहेतवे ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णज

न्म ऽध्यायः ॥ द्यूतकृति ॥ धूर्व-

ति । धूर्वी० । हसिमृगिणितितन् ।

रास्त्रोपः । हलिचेति दीघः ॥ धूर्व-

तेस्मा । कर्मणि क्तो वा ॥ धूर्वति । म

तिबुद्धिपूथार्येभ्यश्चेति चकारात्कर्त्त

रि वाक्तः ॥ यद्वा । धूर्वनम् । भावे क्तः

॥ तद्व्यास्तीत्यर्थ आद्यच्वा ॥

धूर्त्तकः । पुं । धूर्त्ते ॥ शृगाले ॥

धूर्त्तकृत् । पुं । धूसूरे ॥

धूर्त्तजन्तुः । पुं । मानुषे ॥ इति शब्दच

न्द्रिका ॥

धूर्त्तमानुषा । स्त्री । राक्षायाम् ॥ इ० शब्द ॥

धूसरः

धूर्वहः । चि । धुरन्धरे । भारबोढरि ॥
धूर्वी । स्त्री । रथाग्रभागे । यानमुखे ॥
धूलकम् । न । विषे ॥ इतिशब्दच-
न्द्रिका ॥

धूलिः । स्त्री । रजसि । रेणौ । पांशौ ।
धूल इतिभाषा ॥ धुवति धूयते वा ।
धूविधूनने । बाहुलकात्तुलिः ॥ धव-
नम् । धूञ् ० । सं ० क्तिप् । धुवा लीय-
ते । इक्कृ यादिभ्यः ॥ संख्याविशेषे ॥

धूलिका । स्त्री । कुञ्जटिकायाम् ॥
धूलिकेदारः । पुं । जेजे । वप्रे ॥ इति-
चिकाण्डशेषः ॥

धूलिगुच्छः । पुं । } फल्गुचूर्णे ।
धूलिगुच्छकः । पुं । } पटवासके ॥
इतिचिकाण्डशेषः ॥

धूलिध्वजः । पुं । पवने ॥ इतिचिकाण्ड-
शेषः ॥

धूलिपुष्पिका । स्त्री । केतक्याम् ॥
धूली । स्त्री । धूलौ । पांशौ ॥ डीप् ॥
धूलीकदम्बः । पुं । तिनिशे ॥ नीपे ॥
वरुणपादपे ॥

धूलीपटलः । पुं । उड्डीयमानधूलीस-
मूहे ॥

धूसरः । पुं । गर्दभे । खरे ॥ उष्ट्रे ॥ क-
पोते ॥ तैलकारे ॥ ईषत्याण्डुरवर्णे
। शुक्लपीतमिश्रितवर्णे ॥ कृष्णश्वेत-
वर्णे ॥ चि । तद्वर्णविशिष्टे ॥ धुनाति

धृतरा

। धूञ् ० । कृधूमदिभ्यः किदितिसरः ॥

धृतरच्छदा । स्त्री । श्वेतबुक्कायाम् ॥
धृतरपत्रिका । स्त्री । हस्तिशुण्डी क्षुपे ॥

धूसरा । स्त्री । पाण्डुफलीवृक्षे ॥

धूसरी । स्त्री । किन्नरीभेदे ॥

धूस्तुरः । पुं । धूस्तूरे । कितवे । धतूरा
इतिभाषा ॥ धूसययि । धूसकान्तिक-
रणे । क्तिप् । तुतोर्त्ति । तुरत्त्वरणे ।
इगुपधत्ताप्रीकिरः कः । धूश्चासौतु-
रश्च ॥

धूस्तूरः । पुं । उन्मत्तवृक्षे । धत्तूरे । का-
ञ्चनाह्वये ॥ धूसयति । धूस ० । क्ति-
प् । तूर्यति । तूरीगतिचरणहंसयोः
। इगुपधत्तात्कः । धूश्चासौतूरश्च ॥
धूस्तूर धूर्त्तं तरुणेन्दुनिवासयोग्य-
स्थाने पिशाचपतिना विनिवेशितो
सि । किंकैरवाणि विकसन्ति तमः
प्रयाति किं वार्द्धिं कलसति किं दृष-
दः स्रवन्ति ॥

धृतः । चि । गृहीते । कृतधारणे । धरा
इतिभाषा ॥ अवलम्बिते । धृञ् ० ।
क्तः ॥

धृतकः । चि । भरणायत्तजीवने ॥

धृतराष्ट्रः । पुं । सुराजि ॥ नागभेदे ॥
दुर्योधनस्य पितरि ॥ पक्षिविशेषे ॥

धृतः राष्ट्रोयेन ॥

धृतराष्ट्री । स्त्री । हंसपत्न्याम् ॥

धृतिः

धृतात्मा । पुं । नारायणे ॥ एकरूपेण ज
न्मादिषड्भावविकाररहिततया धृतः
आत्मा येन । यद्वा । दृढ् अवस्थाने
। गत्यर्थकर्मकेत्यादिना कर्त्तरि क्तः
। धृतः एकरूपेणावस्थितः आत्मा स्व
रूपमस्येति ॥ चि । परमात्मनि नि-
हितचित्ते ॥ यथा । किं दुःसहन्तु
साधूनां विदुषां किमपेक्षितम् । कि
मकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृता
त्मनामिति ॥

धृतिः । पुं । अध्वरे । इष्टौ ॥ स्त्री । तुष्टौ ।
सन्तोषे ॥ योगविशेषे ॥ तद्योगजातक
लं यथा । धृतियोगसमुत्पन्नः प्राक्तः स
न्तुष्टमानसः । वावदूकः सभायाञ्च सु
शीलो विनयान्वित इति ॥ सुखे ॥ धा
रणायाम् ॥ धैर्ये । अखिलताया-
म् । अवसादे पिशरीरेन्द्रियसङ्घा-
ते स्तम्भनशक्ते ॥ अवसन्नानां देहे
न्द्रियाणां भवष्टम्भहेतुभूतप्रयत्ने ।
देहेन्द्रियेषु अवसादप्राप्तेषु तदुत्त
म्भके प्रयत्नविशेषे । येनोत्तम्भितानि
करणानि शरीरञ्च नावसीदन्ति ॥
साचकपिलपत्नी । यथा । धृतिः क
पिलपत्नी च सर्वैः सर्वत्र पूजिता । स
र्वलोकाश्च धैर्याश्च जगत्सु च यथा वि

नेति देवी भागवतम् ॥ ज्ञानस्य भा
र्यायामपि ॥ ज्ञानस्य तिस्रो भार्याश्ववु

धृष्टुः

द्विर्मेधाधृतिस्तथेति देवी भागवतम् ॥

उच्छृङ्खलप्रवृत्तिकारणेन चापल
प्राप्तौ तन्निवर्त्तनशक्तौ ॥ * ॥ सत्त्वा
दिगुणभेदाद् धृतिस्त्रिविधा । यथा । धृ
त्या यथाधारयते मनः प्राणेन्द्रियक्रि
याः । योगेनाथभिचारिण्या धृतिः
सा पार्थ सात्त्विकी ॥ यथा तु धर्मका
मार्थान् धृत्त्या धारयतेर्जुन । प्रसङ्गे
न फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राज-
सी ॥ यथा स्वप्नं भयं शोकं विषादं म
दमेव च । न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः
सा पार्थ तामसीति ॥ महत्त्यामपि वि
पदि देहेन्द्रियसङ्घातस्यानवसादे ॥
अष्टादशाचरायां दृष्टौ ॥ अष्टादशा
ङ्के ॥ धरणम् । धृज् ० क्तिन् ॥ पाञ्च
भौतिके मनसि धृत्यंशो भूमेर्गुणः ॥

धृतिमत् । न । सुपार्थीत्यविक्रमशैल
मूले उद्याने ॥ चि । सुखदुःखयोरे
करूपे ॥ धृति रस्यास्ति । मतुप् ॥
धृत्वा । पुं । धर्मे ॥ विष्णौ ॥ ध्रियन्ते स्मि
न् भूतानि । धृङ् अवस्थाने । धरति
वा । धृज् ० । श्रीङ्कुशीत्यादिना क्त
निप् । तुक् ॥ अन्तरीक्षे ॥ विप्रे ॥
समुद्रे ॥ मेधाविनि ॥

धृत्तरी । स्त्री । भुवि ॥

धृष्टुः । चि । दक्षे ॥ प्रगल्भे ॥ पुं । सङ्घा
ते ॥ धृष्टोति । जिधृषा ० । पृभिदि

धेनुः

व्यधिगृध्रिधृषिभ्य इति कुः ॥

धृष्टः । त्रि । वियाते । निर्लज्जे ॥ प्रग-
ल्भे ॥ निर्दये ॥ नायकप्रभेदे ॥ व्य-
क्ताङ्गो निर्भयो धृष्ट इत्यस्य लक्षणम् ।
भूयानिः शङ्कः कृतदोषोऽपि भूयानि
वारितोऽपि भूयःप्रश्रयपरायणो धृष्ट
इति च ॥ धृष्णोति स्म । जिष्टा ० । ग-
त्यर्थेति क्तः । धृषिशसीतीड भावः ॥

धृष्टद्युम्नः । पुं । द्रुपदपुत्रे । पाण्डवानां
सेनापतौ ॥ धृष्टद्युम्नं बलमस्य ॥

धृष्टा । स्त्री । असत्त्वान् । वन्द्यक्याम् ॥
धृष्णक् । त्रि । धृष्टे । वियाते ॥ धृष्णो-
ति । धृषेऽचेति नजिङ् ॥

धृष्णिः । पुं । किरणो ॥ धृष्णोति । जि-
ष्टा प्रागल्भ्ये । बाहुलकात् निप्र-
त्यययोगुणा भावश्च ॥

धृष्णुः । पुं । कञ्चिकायाम् ॥ त्रि । धृष्टे ॥
धृष्णोति । जिष्टा ० । वसिष्ठधृषि
क्षिपेः क्तुः ॥

धेनः । पुं । समुद्रे ॥ नदे ॥ धयन्तियम्
। घेट् पाने । घेट् इच्छेति नन् धातेरि-
दादेशः ॥

धेना । स्त्री । नद्याम् ॥ भारतीप्र-
भेदे ॥

धेनिका । स्त्री । }
धेनी । स्त्री । } धन्याके ॥

धेनुः । स्त्री । गोमात्रे ॥ गवां जातीस्तु

धेनुकः

वक्ष्यामिशृणुष्वैकमना द्विज । प्रथ-
मा गौरकपिला द्वितीया गौरपिङ्ग-
ला । तृतीया रक्तकपिला चतुर्थी नी-
लपिङ्गला ॥ पञ्चमी शुक्लपिङ्गाची-
षष्ठी तु शुक्लपिङ्गला । सप्तमी चित्र-
पिङ्गाची अष्टमी वभुरोहिणी ॥ न-
वमी श्वेतपिङ्गाची दशमी श्वेतपि-
ङ्गला । तादृशास्तेऽप्यनङ्गाः कपिला
स्तु प्रकीर्तिता इति दृष्टदुर्मपुराणे
उत्तरखण्डे १५ अध्यायः ॥ नवप्रसू-
तायां माहेय्याम् । नवसूतिकायाम्
॥ धयतिसुताम् । धीयते वा । घेट् ०
। घेट् इच्छेति नुः ॥ दानीया दशधेन-
वो यथा । यास्तु पापविनाशिन्यः प-
च्यन्ते दशधेनवः । तासां स्वरूपं व-
क्ष्यामि नामानि च धनाधिप ॥ प्रथमा
गुडधेनुः स्यात् दृष्टधेनुरथापि वा ।
तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलसञ्चि-
का ॥ क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुरथा-
पि वा । सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुर-
थाष्टमी ॥ रसधेनुश्च नवमी दशमी
स्यात् स्वरूपतः ॥ कुम्भाः स्युर्द्वधेनूना-
मितरासान्तु राशयः । सुवर्णं धेनुम-
प्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥

धेनुकः । पुं । असुरविशेषे ॥ धेनुरिव ।

इवेप्रतिकृता वितिकन् ॥ रतिवन्ध-
विशेषे । तल्लक्षणं यथा । न्यस्तह

धेनुक

स्तयुगला निजे पदे योषिदेतिकटि
रुढवक्त्रभा । अग्रतो यदिशनै रधो-
मुखी धेनुकं दृषवदुन्नतेप्रिये ॥ अ-
परञ्च । सुतांस्त्रियं समालिङ्ग्य स्व
यं सुसोरमेत् पुनः । लघुलिङ्गं चा-
लयेद्योवन्धोयं धेनुकः स्मृतः ॥ इति
रतिमञ्जरी ॥

धेनुकसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ धेनुकं
सूदयति । सूद० ल्युः ॥

धेनुका । स्त्री । करिण्याम् । हस्तिन्या-
म् ॥ धेनौ । गवि ॥ धेनुरिव । इवे-
तिकन् । धेनुरेव । स्वार्थे कन्वा ॥

धेनुकारिः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ धेनुकस्य-
अरिः ॥

धेनुकासुरसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥

धेनुदुग्धम् । न । गोक्षीरे ॥ चिर्भिटे ॥

धेनुदुग्धकरः । पुं । गर्जरे ॥

धेनुष्या । स्त्री । बन्धकेस्थितायां सौर-
भेय्याम् ॥ संचायां धेनुष्येति धेनुश-
ब्दस्य पुगागमोयत् प्रत्ययश्च स्वार्थे
निपात्यते संचायाम् । ऋणप्रत्य-
यणाय याधेनु दीहनार्थं मुत्तमर्णा-
य दीयते तस्याः संचेयम् ॥

धेयः । त्रि । विधेये । प्रयोज्ये ॥

धेनुकम् । न । स्त्रीणां कृष्णे ॥ धेनूनां
संहतौ ॥ अचित्तहस्तिधेनोष्ठमिति-
धेनुशब्दात् समूहार्थेठक् । इसुसुक्ता

धोरणिः

नात्कः ॥

धैर्यम् । न । धृतौ । धीरतायाम् ॥ स्थि-
रा चित्तोन्नति र्यातु तद्वैर्यमिति सं-
ज्ञितमितिभूपालकोषः ॥ अप्रमादे
। अथाकुलत्वे ॥ विघ्नाद्युपस्थिताव-
पि प्रारब्धापरित्यागहेतावन्तः कर-
णवृत्तिविशेषे ॥ निर्विकारचित्तत्वे
॥ मनसोनिर्विकारत्वं धैर्यं सत्स्वपि
हेतुषु । इतिरसिकाः ॥ धीरस्य क-
र्मभावोवा । प्यञ् ॥

धैवतः । पुं । तन्त्रीकण्ठोद्यितस्वर-
विशेषे ॥ सप्तस्वरान्तर्गतषष्ठस्वरे-
॥ अश्वस्तुधैवतं रौति ॥ गत्वा नाभे
रधोभागं वस्तिं प्राप्योर्द्ध्वगः पुनः । धा-
वन्निव च यो यातिकण्ठदेशं सधैव-
तः ॥ धीमतामयं धैवतः । पृ० ॥

धैवत्यम् । न । धीव्रोभावे ॥ प्यञ्
। दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारा-
देशः ॥

धोडः । पुं । डुण्डुभे । राजिले । धो-
डासां प इतिगौडभाषा ॥

धोरणम् । न । हल्यश्रयदोलादौ वा
हनभावे ॥ धोरति अनेन वा । धो-
रयति वा । धोर्कगतिचातुर्ये । ल्युः
ल्युट्वा ॥ अश्वस्यप्रथमगतौ । धो-
रिते ॥

धोरणिः । स्त्री । परम्परायाम् ॥

धैरः

धैरितम् । न । अश्वप्रथमगतौ । धै-
रणे । धैरितके ॥ धैरितं गतिमा-
त्रं यद्योजितं वल्लितं पुरः । अग्रका-
यः समुल्लासाकुञ्चिताख्यं नतत्रिकम् ॥
धैरणम् । धैर्ऋ । भावे क्तः ॥
धैरितकम् । न । अश्वगतिभेदे । धै-
रितके ॥ स्वार्थे कन् ॥
धैतः । त्रि । मार्जिते । मृष्टे । निर्णि-
क्ते । प्रक्षालिते । धोया इतिभाषा ॥
धाव्यतेस्स । धावु० । क्तः ॥ उत्तेजि-
ते ॥ शुभ्रे ॥ ईषद्वौतं स्त्रियाधैतं यद्वौ-
तरजकेनच । अधैतं तद्विजानीया-
दितिकर्मलोचनः ॥ न । रुष्ये ॥
धैतकटः । पुं । स्थोने । प्रसेवके । स्त-
त्रनिर्मितभाण्डे । धैकडा इतिगौ-
डभाषा ॥
धैतकोषजम् । न । पत्रोर्णे ॥
धैतकौशेयम् । न । पत्रोर्णे । मुकुटा-
इतिभाषाप्रसिद्धे वस्त्रे ॥ धैतञ्चतत्-
कौशेयञ्च ॥
धैतशिलम् । न । स्फाटिके । शालि-
पिष्टे ॥
धैम्यः । पुं । देवलस्यर्षेः कनिष्ठभ्रातरि-
। पाण्डवानांपुरोहिते ॥
धैमः । पुं । धूम्रवर्णे ॥ न । धूम्रच्छे ॥ वा-
स्तुस्थानभेदे ॥

धैरः । पुं । धवदृच्छे ॥ इ०भा०प्र० ॥

ध्यानम्

धैरितम् । न । धैरितके ॥ धैरणम्-
। धैर्ऋ० । भावे क्तः । इट् । प्रक्षा-
दित्वाद्दण् ॥
धैरितकम् । न । तुरङ्गगतिचातुर्ये ॥
धैरितमेव । स्वार्थे कन् ॥
धैरेयः । त्रि । भारवाहे । धुर्येदृष्टे ॥
धुरंवर्द्धति । धुरोयद्धुकावात ठक् ॥
पुं । अनडुद्धि ॥
धैर्यम् । न । धैरिते । अश्वस्यप्रथम-
गतौ ॥
ध्याकारः । पुं । लोहकारके ॥ इतिह-
लायुधः ॥
ध्यातः । त्रि । सम्युच्चिते । धमाया इति-
भाषा ॥ आसभूयिष्ठतयादीर्घद्वल-
स्यतेधोवर्णः सध्यातइत्युते ॥
ध्यापनम् । न । दृंहणे ॥
ध्यापितः । त्रि । दृंहिते ॥
ध्यातः । त्रि । ध्यानविषयीकृते । चि-
न्तिते ॥ ध्यैचिन्तायाम् । क्तः । न ध्या-
त्येति न तस्य नत्तम् ॥
ध्यानम् । न । चिन्तने ॥ अद्वितीयव-
स्तुनि विच्छिद्यविच्छिदान्तरिन्द्रिय-
वृत्तिप्रवाहे ॥ शास्त्रोक्तदेवताद्याल-
म्बलेष्वचलो भिन्नजातीयैरनन्तरि-
तः प्रत्ययसन्तान एकाग्रतेति यमाहु-
रितिभाष्यम् ॥ ध्येयप्रत्ययैकतान-
तायाम् ॥ एकत्रधृतस्वाचित्तस्य भगव-

ध्यानम्

दाकारवृत्तिप्रवाहोत्तरोत्तराऽन्या-
कारप्रत्ययाव्यवहिते निदिध्यासन-
संज्ञे ॥ चित्तत्वात्माकारप्रत्ययावृत्तौ
॥ ब्रह्मैवास्मीतिसदृच्यानिरालम्बत
यास्थितिः । ध्यानशब्देनदिखाताप-
रमानन्ददायिनी ॥ परमात्मचिन्त-
ने ॥ धारणानिरुद्धस्य चित्तस्य विने-
चपञ्चदक्षाद्याकारविषयायां चिन्ता
याम् ॥ चिन्तातद्विषयाध्यानमिच्छु-
क्तोः ॥ तत्रप्रत्ययैकतानताध्यानम् ॥
तत्रतस्मिन् देशे यत्र चित्तधृतं तत्रप्र-
त्ययसंज्ञानस्यैकतानता विसदृशप-
रिणामपरिहारेण यदेवधारणायाम-
वलम्बनीकृतं तदालम्बनतयैवनिर-
न्तरमुत्पत्तिः सा ध्यानमुच्यते ॥ ध्या-
नपदार्थमुक्तान्ते । यथा । ध्यौचिन्ता
यांस्मृतोधातुश्चिन्तातत्त्वेन निश्चला
। एतद् ध्यानमिहप्रोक्तंसगुणं निर्गुणं-
दिधा ॥ सगुणंमन्त्रभेदेननिर्गुणंकेव-
लंमन्त्रमिति ॥ अपिच । ध्यानंतुद्वि-
विधं प्रोक्तं सरूपारूपभेदतः । अरूपं
तत्रयद् ध्यानमवाङ्मनसगोचरम् ॥
अथक्तंसर्वतोव्याप्तमिदंमत्तंविदर्शि-
तम् । अगम्ययोगिभिर्गम्यंशुद्धैर्वहु-
समाधिभिः ॥ मनसोधारणार्थाय श्री
शंखाभीष्टसिद्धये । सूक्ष्मध्यानप्रवेश-
धायसूत्रध्यानं वदामि ते ॥ अरूपायाः

धारा

कालिकायाःकालमातुर्महाद्युतेः ।
गुणक्रियानुसारेण क्रियतेरूपकल्पने
तिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रेपञ्चमोऽङ्गासः
॥ ध्यायते यत् । ध्यौ । बाहुलकात्क-
र्मणिल्युट् ॥
ध्याननिष्ठः । चि । ध्यायिनि ॥
ध्यानयोगः । पुं । ध्यानरूपयोगे ॥ य-
था । विविक्तसेवीलघ्वाशी यतवाक्
कायमानसः । ध्यानयोगपरोनिश्चयं
वैराग्यंसमुपाश्रितःइतिश्रीभगवद्गी-
ता ॥ ध्यानयोगश्चपरशक्तिसाक्षात्का-
रहेतुःश्रेताश्वतरशाखायामुक्तः । ते
ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मश-
क्तिंस्वगुणैर्निर्गूढामिति ॥
ध्यामम् । न । दमनकटचे ॥ गन्धत-
णे ॥ चि । श्यामले । दग्धसमानव-
र्णे ॥ ध्यायते पशुभिः । ध्यौ । बाहु-
लकान्मक् ॥
ध्यामकम् । न । रोहिषतृणे ॥
ध्यामा । पुं । परिणामे ॥ न । चिन्ता
याम् ॥ तेजसि ॥ ध्यायति । ध्यौ ।
नातन्सीमन्निति साधुः ॥
ध्यायी । पुं । योगिनि ॥
ध्यैयः । चि । उपास्ये । चिन्तनीये । ध्या-
तव्ये ॥ ध्येयं सदापरिभक्षणं मभीष्ट-
दाहं तीर्थोस्पदं शिवविरश्चिनुतं
शरण्यम् । भृत्यार्त्तिहं प्रणतपाल

ध्रुवः

भवाब्धिपोतं वन्देमहापुरुष ते चर-
णारविन्दम् ॥

ध्राजिः । स्त्री । वातसंहतौ ॥

ध्राडिः । पुं । पुष्पचये ॥

ध्रुवः । पुं । शङ्खौ ॥ हरे ॥ विष्णौ ॥ व

टे ॥ उत्तानपादजे । प्रसिद्धेनक्षत्रवि

शेषे ॥ वसुभेदे ॥ योगविशेषे ॥ त

त्रजातस्य फलम् । नरीनर्त्ति वाणी

सदा वक्तृपद्मे चरीकर्त्ति काव्यं व-

रीभर्त्ति वन्दून् । ध्रुवाख्ये प्रसूति ध्रु

वा तस्य कीर्त्ति दिग्गन्ते नितान्तं भ

वे चारुमूर्त्तिरिति ॥ * ॥ नासाग्रे ॥

स्थाणौ ॥ ध्रुवके ॥ शरारिपक्षिणि ॥

न । निश्चिते ॥ तर्के ॥ खे । आका-

शे ॥ षण्माचस्यैकादशेभेदे (१५॥॥)

॥ चि । सन्तते ॥ शाश्वते ॥ अपरि-

खासिनिच्ये ॥ स्थिरं ॥ निश्चिते ॥

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि च से

वते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं न

ष्टमेवच ॥ पुं । ऊर्ध्वमुखगृहे ॥ न ।

उत्तराचयरोहिणीनक्षत्रेषु ॥ ध्रुवति

स्थिरो भवति । ध्रुगतिस्थैर्ययोः । अ

च् । कु० डित्वम् । उवङ् ॥ ध्रुवति ।

ध्रुवस्थैर्ये । इगुपधेतिकोवा ॥ गाने-

॥ यदाह । ध्रुवादिनायत्यप्रथमे प्रा-

णादिति ॥ पुं । आवर्त्ते । आवर्त्तसा

न्या श्रोमसंस्थाने ॥ तदुक्तम् । आव

ध्रुवकः

र्त्तसाय्या दावर्त्तो रोमसंस्थान माङ्ग

नामिति ॥ तेचदणयथा । द्वा वुर-

स्यौ शिरस्यौ द्वौ द्वौ द्वौ रन्धोपरन्ध्र

योः । एकोभाले ह्यपानेच दशाव

र्त्ताध्रुवाः स्मृतादिति ॥

ध्रुवकः । पुं । स्थाणौ ॥ गीताङ्गविशेषे

॥ सचोक्तः सङ्गीतदामोदरे । उत्त

मः षट्पदः प्रोक्तो मध्यमः पञ्चमः स्मृ

तः । कनिष्ठश्च चतुर्भिः स्याद् ध्रुवकोऽयं

मयोदितः ॥ उक्तं द्विखण्डमुद्ग्राहे-

द्विखण्डं ध्रुवके मतम् । ततो द्विखण्ड

माभोगेतालमानरसैः सह ॥ आभो

गेकविनामस्यात्तथानायकनामच ।

उद्ग्राहं प्रथमं गीत्वा ध्रुवंगायेत्ततः

परम् ॥ ततोऽन्तराध्रुवस्तस्यादाभो

गध्रुवकौततः । उद्ग्राहः प्रथमः पादः

कायितः पूर्वस्वरिभिः ॥ गीत्वा पूर्वप

दं न्यामोयच स ध्रुवको मतः । यच्चैव

कविनामस्यात्स आभोगदती रितः ॥

ध्रुवकादिषु सर्वेषु भवेदेवं विधः क्रमः

। सतु षोडशविधोऽयथा । जयन्तः श्रेष्ठ

रोत्साहौ मधुरो निर्मलस्तथा । कुन्त

लः कमलश्चैव सानन्दश्चन्द्रशेखरः ॥

सुखदः कुमुदोजायी कन्दर्पो जयमङ्ग

लः । तिलकोललितश्चेति ध्रुवकाः षो

डश स्मृताः ॥ एकादशाक्षरपदादेकै

काक्षरवर्द्धितैः । खण्डैर्ध्रुवाः षोडश

ध्वंसी

सुःषड्विंशत्यक्षरावधिः ॥ द्विगुणैर
क्षरैरेव पदमेकमिहेष्यते । उद्ग्रा
हध्रुवकाभोगैरित्यंष्टपदनिर्णयः ॥
पञ्चपादे तु ध्रुवकेपदेनैकेन तद् ध्रुवः
। चतुष्पादे तु ध्रुवकेपृथङ् नास्त्येव तद्
ध्रुव इति ॥

ध्रुवका । स्त्री । आक्षायाम् ॥ ध्रुवकाया
म् ॥ ध्रुवति । ध्रुव० । इगुपध्नेति
कः । ततोऽज्ञातार्थकः । क्षिपकादि
त्वान् नेत्वम् ॥

ध्रुवा । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ आक्षायाम् । श
रारिपक्षिणि ॥ शालपण्यम् ॥ ध्रु
या इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्वभेदे
। वटपत्राकृतियज्ञपात्रे । जुह्वाम् ॥
वैकङ्कती ध्रुवेत्यापस्तम्बः ॥ ध्रुवति
। ध्रुव० । इगुपध्नेति कः । ध्रु० । अचि
कुशदित्वान् डित्वम् । उवङ् ॥
साध्वयाम् ॥ गीतभेदे ॥

ध्रौव्यम् । न । स्थैर्यम् ॥

ध्वंसः । पुं । विनाशे । उन्व्याभावत्वे ॥
जगद्योनाशुपसंहारे ॥

ध्वंसनम् । न । अधःपतने ॥ गमने ॥
ध्वंसे ॥

ध्वंसितः । वि । खण्डिते ॥

ध्वंसी । पुं । गिरिजपीलौ ॥ वि । ध्वंस
विशिष्टे ॥

ध्वंसी । स्त्री । वसरेणुपरिमाणे ॥ यथा

ध्वजवा

। जालान्तरगते सूर्यकरे ध्वंसीविलो
क्यते । वसरेणुस्तु विज्ञेयस्त्रिंशताप
रमाणुभिरिति वैद्यकपरिभाषा ॥

ध्वजः । पुं । शौण्डिके ॥ गर्वे । दर्पे ॥

पुं । न । पताकायाम् ॥ खड्गान्ने ॥ मे

हे ॥ चिह्ने ॥ पूर्वदिशो गृहे ॥ ध्वज

ति । ध्वजगतौ । अन्तर्भावितगर्थौ

वा । पचाद्यच् ॥ बहुपटविरचिता

पताका ध्वजः ॥ तत्रविशेषः श्रीमहा

निर्वाणतन्त्रेयया । पताकाध्वजदाने

न देवप्रीतिः शतं समाः । ध्वजदण्ड

स्तु कर्त्तव्योद्वात्रिंशद्वस्तसंमितः ॥ सु

दृढच्छिद्ररहितः सवलः शुभदर्शनः ।

वेष्टितोरक्तवस्त्रेण कोटौ चक्रसमन्वि

तः ॥ पताकातत्रसंयोज्या तत्तदाहन

चिह्निता । प्रशस्तमूलाश्चक्ष्माग्रादि

व्यवस्त्रविनिर्मिता । शोभमाना ध्वजा

श्रेयापताकासाप्रकीर्त्तितेति ॥ * ॥ से

नाचिह्नं क्षितीशानां दण्डो ध्वज इति

स्मृतः । सपताको निष्पताकः सत्तेयो

द्विविधो बुधैरित्यादिविशेषो युक्तिक

ल्पतरौ मत्स्यादिपुराणेषु च द्रष्टव्यः ॥

ध्वजद्रुमः । पुं । ताडवृक्षे ॥ माडवृक्षे ॥

ध्वजप्रहरणः । पुं । दायौ ॥

ध्वजभङ्गः । पुं । क्लीवत्त्वजनके रोगवि

शेषे ॥

ध्वजवान् । वि । केतनयुक्ते । सपताके ॥

ध्वनिग्र

ध्वजाहृतः । पुं । सङ्ग्रामे स्वामिसका

शाजिते दासविशेषे ॥ न । अवि-
भाज्यधनविशेषे ॥ सङ्ग्रामादाहृतं
यत्तु विजित्य द्विषताङ्कुलम् । स्वा-
म्यर्थं जीवितं त्यक्त्वा तद्वजाहृतमु-
च्यते ॥

ध्वजी । पुं । पृथिवीधरे ॥ रथे ॥ ब्राह्म-
णे ॥ भुजङ्गमे ॥ तुरङ्गे ॥ मद्यविक्र-
यजीविनि । शौण्डिके ॥ मयूरे ॥

ध्वजिनी । स्त्री । सेनायाम् ॥ ध्वजाः स-
न्त्यस्याम् । अत इति ठनाविति इनिः ॥

ध्वजिनीपतिः । पुं । सेनापतौ ॥

ध्वजोत्थानम् । न । इन्द्रमहोत्सवे ।
भाद्रशुक्लद्वादश्यां विधीयमाने शक्रो-
त्सवे ॥

ध्वनः । पुं । शब्दे ॥ इति द्विरूपकोषः ॥

ध्वनमोदी । पुं । षट्पदे । भ्रमरे ॥

ध्वनिः । पुं । शब्दमात्रे ॥ ध्वननम् ।

ध्वनशब्दे । खनिकष्यज्यसीति इः ॥

कोयं ध्वनिर्नाम यो दूरादाकर्ण्यते ।
वर्णविवेकमप्रतिपद्यमानस्य कर्णप-
थमधतरति प्रत्यासीदतश्च पटुम् ।
दुत्वादिभेदं वर्णेष्वसञ्जयतीति शा-
रीरकभाष्यम् ॥ स्त्री । शङ्कुर्कारस्थान-
स्यायां देव्याम् ॥

ध्वनिग्रहः । पुं । कर्णे । श्रोत्रे ॥ ध्वनि-

गृह्णाति । ग्रहः । विभाषा ग्रहइति

ध्वाङ्च

पक्षे ऽप ॥

ध्वनितः । वि । शब्दिते । कृतस्वनस-
दङ्गादौ । स्वनिते ॥ स्तनिते ॥ ध्व-
न्यतेस्त्व । ध्वनः । क्तः ॥

ध्वनिनाला । स्त्री । वीणायाम् ॥ वेणो-
॥ काहलायाम् । काहलीति हिम-
वत्प्रान्तप्रसिद्धे धत्तूरपुष्पसदृशे वाद्य-
विशेषे ॥

ध्वनिविकारः । पुं । काक्वाम् । शोकभ-
यादिना शब्दविकृतौ ॥

ध्वस्तः । वि । स्रस्तः । गलिते । व्युते ।
ध्वस्यतेस्त्व । ध्वंसु अवस्यंसने । क्तः
। गत्यर्थकर्मकेति कर्त्तरि क्तोवा ॥

ध्वाङ्कः । पुं । काके ॥ मत्स्यात्खगे । व-
के ॥ तर्काटे ॥ भिक्षुके । अर्थिनि ॥
गृहे ॥ ध्वाङ्कति । ध्वाङ्कितो रवासि-
तेच । चात् काङ्गायाम् । पञ्चाङ्ग्यम् ॥

ध्वाङ्कजङ्घा । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥

ध्वाङ्कजम्बूः । स्त्री । काकजम्बूयाम् ॥

ध्वाङ्कतुण्डी । स्त्री । काकनासायाम् ॥

ध्वाङ्कदन्ती । स्त्री । } काकनुण्याम् ॥

ध्वाङ्कनखी । स्त्री । }

ध्वाङ्कनासी । स्त्री । काकोदुम्बरिका-
याम् ॥

ध्वाङ्कनाशिनी । स्त्री । हनुषायाम् ॥

ध्वाङ्चनासा । स्त्री । }

ध्वाङ्चनासिका । स्त्री । }

काकनासा-

न

याम् ॥

ध्वाङ्चपुष्टः । पुं । कोकिले ॥

ध्वाङ्चमाची । स्त्री । काकमायाम् ॥

ध्वाङ्चवल्ली । स्त्री । काकनासायाम् ॥

ध्वाङ्चाशनी । स्त्री । काकतुष्ट्याम् ॥

ध्वाङ्चारातिः । पुं । मेचके । उलूके ॥

ध्वाङ्ची । स्त्री । कक्कोलिकायाम् ॥ र

वेः सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ लघाविन्दुवा

रेभवेद्ध्वाङ्चनाग्री तदात्त्यन्तसौख्यं

लभेदेववैश्यः ॥

ध्वाङ्चोली । स्त्री । काकोल्याम् ॥

ध्वान् । पुं । शब्दे ॥ ध्वननम् । ध्वनं

। भावेघञ् ॥

ध्वान्तम् । न । अन्यकारे ॥ ध्वन्यते ।

ध्वनं । क्तः । चुम्बस्वान्तेतिनिपा

तितम् ॥ नरकविशेषे ॥

ध्वान्तवित्तः । पुं । खद्योते ॥

ध्वान्तशत्रुः । पुं । ध्वान्तशत्रवे ॥

ध्वान्तशत्रवः । पुं । अर्के ॥ चन्द्रे ॥ वक्रौ ॥

श्यो नाकृष्टे ॥ ध्वान्तस्यशत्रवः ॥

ध्वान्तारातिः । पुं । सूर्ये ॥ चन्द्रे ॥ वक्रौ ॥

ध्वान्तोन्मेषः । पुं । खद्योते ॥ ध्वान्तोन्मे

षोऽस्य ॥

नः

नकुले

पणं कुर्यान्न परानिष्टचिन्तनम् । प

रस्त्रीगमनञ्चैव ब्रह्ममन्त्री विवर्जये

दिति ॥ उपमायाम् ॥ नह्यति । ण

ह्वन्धने । उपत्ययः ॥

नः । पुं । सुगते ॥ बन्धे ॥ द्विरण्डे ॥ प्र

स्तुते ॥ रत्ने ॥ नकारे ॥

नंशुकः । त्रि । नाशके ॥ नश्यत्यलो

न वायुना । णश्च अदर्शने । पचि-

नशोर्णकन् कनुमौचेतिसाधुः ॥

नंष्टा । त्रि । नाशाश्रये ॥

नः चुद्रः । पुं । चुद्रनासिके ॥

नकिम् । अ ।

नकिर् । अ । } वर्जने ॥

नकीम् । अ । }

नकुटम् । न । नासिकायाम् ॥

नकुलः । पुं । चतुर्थे पाण्डुसुते ॥ वभ्रौ

। सर्पहृणि । सूचिवदने ॥ शिवे ॥ त्रि

। निष्कुले ॥ नास्तिकुलमस्य । नभ्रा

ण्पादिति नञ् प्रकृत्या ॥

नकुलाद्या । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् ॥

नकुली । स्त्री । कुक्कुट्याम् ॥ मांस्याम् ॥

शङ्खिन्याम् ॥ कुङ्कुमे ॥ नकुल-

भार्यायाम् ॥

नकुलीशः । पुं । कालीपीठस्थभैरवे ॥

नकुलेश्वरी । स्त्री । देवीविशेषे ॥

नकुलेष्टा । स्त्री । राक्षयाम् ॥ नकुला

ना मिष्टा ॥ नाई इति प्रसिद्धे राक्षा

न । घ । निदेशे ॥ यथा । न मिथ्याभा

नक्तन्दि

भेदे ॥

नक्तम् । न । निशि । रात्रौ ॥ लक्षण-
यानक्तत्रतेपि । यथा । उपवासात् प
रंभैद्यं भिक्षापरमयाचितम् । अथा
चितात् परंनक्तं तस्मान्नक्तेनवर्त्त-
येत् ॥ देवैस्तुभुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्ने
ऋषिभिस्तथा । पराह्णेपितृभिर्भुक्तं
सन्ध्यायां गुह्यकादिभिः ॥ सर्ववेला
मतिक्रम्य नक्तेभुक्तं मभोजनम् । वा
माचारोमहादेवो नक्तेनैवोदरे न्नर
म् ॥ इतिदेवी पु० ॥ अखलक्षणाद्यु
क्तं मातृस्ये । दिवसस्याष्टमे भागेम
न्दीभूतेदिवाकरे । नक्तं तच्च विजा
नीयान्ननक्तं निशि भोजनम् ॥ नच
चदर्शनान्नक्तं गृहस्येतु विधीयते ।
यतेर्दिनाष्टमे भागे रात्रौ तस्यनिषे
धनमिति ॥

नक्तकः । पुं । लक्तके । कर्पटे । लत्ता
इतिभाषा ॥ नजते । ओनजी ग्रीडे ।
वाहुलकान् तन् । स्वार्थे कन् । नक्तं
कं मुखमस्मादा । पृ० मलोपः ॥

नक्तचारी । पुं । उलूके । पेचके ॥ वि
डाले ॥ चि । रात्रिचरमात्रे ॥

नक्तचरः । पुं । रात्रसे ॥ चारे ॥ पेच
के ॥ दृषदंशदौ ॥ नक्तं चरति ।

चर० । चरेष्टः ॥ गुग्गुलौ ॥

नक्तन्दिवम् । अ । अहोरात्रे ॥ नक्तञ्च

नक्रः

दिवाच । अचतुरेत्यादिना सप्तम्य
र्थदृष्ट्यो रथ्यययो द्वन्द्वेनिपातनाद
च् समासान्तः ॥

नक्तम् । अ । निशि । रजन्याम् ॥ नज
ते । ओनजीग्रीडे । तम् प्रत्ययः ॥
नक्तमालः । पुं । करञ्जवृक्षे ॥ नक्तंमा
लो धारणमस्य । नक्तमा अलति वा
। अल० । पचाद्यच् ॥

नक्तमुखा । स्त्री । रात्रौ ॥ इतिहलायुधः ॥
नक्तत्रतम् । न । दिवाभोजनाभावविशि
ष्टे रात्रिभोजने ॥ हविष्यभोजनंसा
नं सत्त्वं माहारलाघवम् । अग्निका
र्यं मधः शय्यां नक्तभोजीषडाचरेत्
॥ इति भविष्यपुराणम् ॥ नक्तं नि
शायां कुर्वीत गृहस्थोविधिसंयुतः ।
यतिश्चविधवाचैव कुर्यात् तत् सदि
वाकरम् ॥ सदिवाकरन्तु तत् प्रोक्तं
मन्तिमेघटिकाद्वये । निशानक्तन्तु-
विज्ञेयं यामार्द्धे प्रथमे सदा ॥ मार्क
ण्डेयः । एकभक्तेन नक्तेन तथैवाया-
चितेनच । उपवासेन दानेन नैवा
द्वादशिको भवेदिति ॥

नक्ता । स्त्री । कलिकार्याम् ॥

नक्तान्यः । चि । रात्र्यन्ये ॥

नक्तान्यम् । न । रात्र्यन्यतायाम् ॥

नक्रः । पुं । कुम्भीरे । नाँका इति तंदुआ
इतिच भाषाप्रसिद्धेजलजन्तौ ॥ न ।

नक्षत्र

अग्रदाहणि। जाणकाठ इतिगौड भा
षा ॥ नासायाम् ॥ नक्रामतिदूरस्थ
लम् । क्रमु० । अन्यवापीतिडः । न
भ्राडितिनलोपोन ॥

नक्रराट् । पुं । } ग्राहे । जलाटके ।
नक्रराजः । पुं । } ग्राह इतिभाषा प्रसि
द्धे यादेविशेषे ॥

नक्रा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

नक्षत्रम् । न । कृत्तिकादितारकासु । भे
॥ अवलिङ्गज्ञानंयथा । हस्तास्वाती
श्रवणा अक्षीवे मृगशिरा न पुंसिस्था
त् । पुंसिपुनर्वसु पुष्यौ मूलन्वस्त्री
स्त्रियांशेषाः ॥ शेषाः ताराइतिसम्ब
न्धः ॥ मुक्तायाम् ॥ नक्षत्रे तेहि नस्ति
। क्षदेति सौत्रोधातुर्हिंसार्थ आत्मने
पदी । घृल् । नभ्राण् नपादितिनलो
पोन ॥ यद्वा । णक्षगता । नक्षति ।
इमिनक्षियजीत्य ऽत्रन् ॥ नक्षत्रो
ति वा । क्षणहिंसायाम् । घृन् । बाहु
लकान् नलोपः ॥ स्त्रीयतेः चरतेर्वाच
चमिति निपात्यते । नक्षत्रमिति वा
। नलोपाभावः पूर्ववत् ॥

नक्षत्रकान्तिविस्तारः । पुं । धवलयाव-
नाले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

नक्षत्रचक्रम् । न । मन्त्रग्रहणोक्तषट्-
चक्रान्तर्गतचक्रे ॥

नक्षत्रनेमिः । पुं । भ्रुवे ॥ चन्द्रे ॥ वि

नक्षत्र

ष्यौ ॥ स्त्री । रेवत्याम् ॥ इति मे
दिनी ॥

नक्षत्रपः । पुं । उडुपे । चन्द्रे ॥

नक्षत्रपदयोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥
यथा । मेषगे भास्करे षष्ठे लाभगे
स्वोच्चगे यमे । नक्षत्रपदयोगोयं श
चुमेधानिलो रणे ॥

नक्षत्रपुरुषः । पुं । चैत्रेमास्यसिताष्टम्यां
यदा मूलगतः शशी । भगवन्तं सह
लक्ष्म्या पूजयेच्च विधानत इत्यादि
ना वामनपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

नक्षत्रमाला । स्त्री । सप्तविंशतिमौक्ति
कैर्निर्मिते एकावलीहारे ॥ नक्षत्रा
णांमालेव ॥ नक्षत्रश्रेण्याम् ॥

नक्षत्रविद्या । स्त्री । ज्योतषे ॥

नक्षत्रशूलः । पुं । ज्येष्ठापूर्वाभाद्रपदारो
हिण्युत्तरफाल्गुनी । पूर्वादिषु क्रमा
च्छूला यात्रायां मरणप्रदाः ॥

नक्षत्रसूचकः । पुं । निन्दिते ज्योतिर्वि
दि ॥ यथा । अविदितैव यः शास्त्रं
दैवज्ञत्वं प्रपद्यते । सपङ्क्तिदूषकः
पापोक्षेयो नक्षत्रसूचकः ॥ अपिच
। तिथ्युत्पत्तिं नजानन्ति ग्रहाणां नै
वसाधनम् । परवाक्येन वर्तन्ते तेवै
नक्षत्र सूचकाः ॥

नक्षत्रसूची । पुं । नक्षत्रसूचके ॥ गु

हेगुहेगत्वा षष्ठएव नक्षत्राण्यश्विन्वा

नखनि

दीनि शुभाशुभसूचकानि सूचय
तीति तथा ॥

नखत्रेशः । पुं । चन्द्रे ॥ नखवाणामी
शः ॥ कर्पूरे ॥

नखः । पुं । न । पुनर्भवे । कररुहे ॥

पुं । खण्डे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

न । व्याघ्रनखाख्येगन्धर्व्ये । शु-
क्ती । कोलदले ॥ द्विधा शङ्खनखाख्या

ऽन्याशुक्त्याख्यावदरीकृदा इतिरत्न-
माला ॥ नखद्वयग्रहक्षेपवातास्त्रज्वर

कुष्ठहृत् । लघूष्णशुक्रलंबर्ण्यस्वादु-
ब्रणविषापहम् ॥ अलक्ष्मीमुखदै

र्गन्धहृत्पाकरसयोः कटुः ॥ नखन
ति खन्यते वा । खनुअवदारणे ।

अन्येऽऽः ॥ नखमस्येति वा । नभा
डितिसाधुः ॥ यदा । नह्यति । गृह

वन्धने । नहेर्हलोपश्चेति खः ॥ स्व
ल्पपत्रस्त्वसौ शुक्तिर्नखरी वदरच्छ

दा । मह्यस्त्वसौ शङ्खनखः शङ्खा-
ख्यो गन्धसारणः ॥

नखकुट्टः । पुं । नापिते ॥ इतित्रिकाण्ड
शेषः ॥

नखनिकृन्तनम् । न । नखच्छेदनार्थ-
नापितशस्त्रविशेषे । नहेर्ना इति-
भाषा ॥

नखनिष्पावः । पुं । निष्पावीभेदे । अ
ङ्गुलिफलायाम् । ग्राम्यायाम् ॥

नखाद्या

नखपर्णी । स्त्री । वृश्चिकाक्षुपे ॥

नखपुष्पी । स्त्री । पृक्कायाम् ॥

नखमुचम् । न । धनुषि ॥

नखम्पचा । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ नखम्प-

चतीतिविग्रहे मितनखेचेति नख-

कर्मीपपदात्पचेः कर्त्तरि खश् । अ

रुदिषदितिमुम् । पचिश्चावताप-
वाची ॥

नखरः । पुं । नखे । करकण्टके । कर
रुहे ॥ नखराति । रा० । कः ॥

नखरञ्जनी । स्त्री । औषधिदिशेषे ॥ त
स्याः फले ॥ हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफल

प्रत्ययस्यलुप् ॥ नखच्छेदनास्त्रविशे
षे । नहेर्ना इतिभाषा ॥ यथा । अनन्त

चरणोपान्तचारिणी मलहारिणी । पु
नर्भवच्छेदकरीगङ्गेव नखरञ्जनीति ॥

नखरायुधः । पुं । कुक्कुटे ॥ व्याघ्रे ॥
सिंहे ॥

नखराह्वः । पुं । करवारवृक्षे ॥ इति
राजनिर्घण्टः ॥

नखरी । स्त्री । नख्याम् ॥ क्षुद्रनख्याम् ॥

नखविष्किरः । पुं । पक्षिविशेषेषु ॥ न
खैर्विकीर्य्येभ्यश्चेति । तेच श्ये

नादयः ॥

नखवृक्षः । पुं । नीलवृक्षे ॥

नखशङ्खः । पुं । शङ्खके । क्षुद्रशङ्खे ॥

नखाघातः । पुं । रतिक्रीडायांस्थानवि

नगणा

शेषेषु नखपाते ॥ स्थानानियथा ।
नखाघातः प्रदातव्यो यथास्थानानि
कर्मसु । पार्श्वयो रत्ननयोश्चैव ऊ-
रौ चैव नितम्बके ॥ कक्षस्थले च क-
र्णान्ते कपाले वाहुमूलके । ग्रीवायां
कण्ठदेशे च नखाघातं समाचरेत् ॥
तथा सर्वशरीरेषु नखं दद्याच्छनैः
शनैरिति क्रमशः सखम् ॥

नखाङ्कः । पुं । न । व्याघ्रनख्याम् ॥

नखायुधः । पुं । व्याघ्रे ॥ सिंहे ॥ कुक्-
कुरे ॥

नखालिः । पुं । क्षुद्रशङ्खे ॥ नखपङ्क्तौ ॥

नखालुः । पुं । नीलवृक्षे ॥

नखाशी । पुं । पेक्षके ॥ त्रि । नखभ-
क्षके ॥

नखी । पुं । सिंहे ॥ विदारणक्षमनख-
युक्तपशुमात्रे ॥

नखी । स्त्री । नखनामगन्धद्रव्ये । शुक्तौ
॥ बह्नादिचान् डोष् ॥

नगः । पुं । पर्वते ॥ दृक्षे ॥ नगच्छति ।

गन्तुं । अन्येभ्योपीति अन्येष्वपीति
वाङ् । नगोप्राणिष्विति नञ्वा प्र-

कृत्या ॥

तीर्थविशेषः ॥ भास्करे ॥ पवनशने ॥

नगजः । त्रि । पर्वतजातवस्तुमात्रे ॥

नगजा । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥

नगणः । पुं । विलम्बे (॥) ॥

नगर

नगणा । स्त्री । पारावतपद्याम् । नयाफ-

ट्की इति गौडभाषाप्रसिद्धताया
म् । मालकाङ्गणीति भाषा ॥

नगतीर्थम् । न । पुण्यक्षेत्रविशेषे ॥ न

गण्य नगानां वा तीर्थम् ॥

नगनन्दिनी । स्त्री । पार्वत्याम् ॥

नगपतिः । पुं । हिमालये । गिरीन्द्रे ॥

नगानाम् पतिः ॥

नगभिद्-त् । पुं । पाषाणभेदने ॥ इन्द्रे ॥

नगभूः । पुं । क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥

त्रि । पर्वतजाते ॥

नगरम् । न । राजस्थितिस्थाने । पुरि-

। पत्तने ॥ यत्राष्टशतग्रामीयव्यवहा-

रस्थानं मध्यवर्त्तितन्नगरम् । पण्य-

क्रियादिनिपुणैः श्वातुर्वर्ण्यजनैर्युतम्

। अनेकजातिसम्बन्धं नैकशिल्पिस-

माकुलम् । सर्वदैवतसम्बन्धं नगर-

न्वभिधीयते ॥ नगाः वृक्षाः पर्वता वा

सन्त्यस्मिन् । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति

रः । पक्षेक्षीवत्त्वम् ॥ नगा इव प्रासादा

दयः सन्ति यत्र वा ॥

नगरघातः । पुं । हस्तिविशेषे ॥ नगरं

हन्ति । हन० । कृत्स्नलुटो बहुल-

मिति अण् ॥

नगरन्यकरः । पुं । क्रौञ्चदारणे ॥ रन्ध्रं

करोतीति रन्ध्रकरो रन्ध्रहेतुः । कृजो

हेतुताच्छील्यानुलोम्येप्यिति कृजष्ट

नमः

प्रच्ययः । नगस्य रन्ध्रकरः ॥

नगरसम्भवम् । न । सिद्धपीठान्तरे ॥
नगरी । स्त्री । पुर्याम् । नगरे ॥ जाति
लक्षणोडीष ॥नगरीवकः । पुं । काके ॥ इतिचिका
ण्डशेषः ॥नगरोत्था । स्त्री । नागरमुत्तायाम् ।
नागरमोथा इतिभाषा ॥

नगरौषधिः । स्त्री । कदल्याम् ॥

नगस्वरूपिणी । स्त्री । प्रमाशिकावृत्ते ॥

नगाटनः । पुं । वानरे ॥ नगेष्वटनयस्य ॥

नगाधिपः । पुं । हिमालये ॥ नगाना
मधिपः ॥ सुमेरौ ॥

नगाधिराजः । पुं । हिमालये ॥

नगानिका । स्त्री । चतुरचरावृत्तिप्रभे
दे ॥ यथा । द्वितूर्यके गुरु र्यदा । न
गानिका भवेत्तदा ॥ यथा । विलो
कये कदा क्षणम् । हरिं सरोरुहे
क्षणमिति ॥नगाश्रयः । पुं । हस्तिकन्दे । हस्तिपत्रे
॥ चि । नगवासिनि ॥नगौकाः । पुं । शरभे ॥ पक्षिणि ॥ प
ञ्चास्ये ॥ काके ॥ नगे वृत्ते ऽगे वा
ओक आश्रयो यस्य ॥नमः । पुं । वन्दिनि ॥ क्षपणे । निर्ग्रन्थे
। भदन्ते ॥ चि । विवाससि । दिग्गम्ब
रे ॥ नमः काषायवस्त्रः सान्नमः

नम्रा

कौपीनकावृत्तः । इतिकार्ष्णाजिनिः

॥ नजतेस्य । ओनजीवीडे ! अ
कर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः । ओदित-
श्चेतिनत्वम् ॥ द्विकच्छः कच्छशे-षश्चमुक्तकच्छस्तयैवच । एकवा-
साअवासाश्चनमः पञ्चविधः स्मृतः-॥ पारिभाषिकनमो यथा । येषां
कुलेनवेदास्ति न शास्त्रं नैवच व्रतम् । ते नम्राः कीर्त्तिताः सद्भि स्ते
षा मन्त्रं विगर्हितम् ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ ऋग्यजुः सामसंज्ञेयं त्र
यी वर्णावृत्तिर्द्विज । एतामुज्झति-यो मोहात् सनमः पातकीस्मृतः ॥
त्रयी समस्तवर्णानां द्विज संवरणं यतः । नम्रो भवत्युज्झिताया मतस्त
स्यामसंशयम् ॥ यस्तु सन्त्यज्य गार्हस्थं वानप्रस्थो न जायते । परित्रा
डपि भैवेय सनमः पापकृद्भरः ॥ इ-

तिविष्णुपुराणम् ॥

नम्रकः । पुं । नम्रे ॥ नम्रएव । स्वार्थे कन् ॥

नम्रजित् । पुं । नाम्रजित्याः पितरि नृ
पतिविशेषे ॥नम्रहूः । पुं । नानाद्रव्यकृते सुरावीजे
। किण्वे ॥ ह्वानम् हूयते वा । ह्वेन् ॥

। सं । क्षिप् । नम्रहूः ॥

नम्रा । स्त्री । नम्रयोषिति । धिवस्त्राणां
नार्याम् । कोट्याम् ॥ ननम्रां स्त्रिय

नटः

मीचेत पुरुषं वा कदाचन । न च मूचं
पुरीषं वा न वै संस्पृष्टमैथुनमिति कू
र्मपराशम् ॥

नग्राटः । पुं । दिगम्बरे ॥

नग्राटकः । पुं । दिगम्बरयोगिनि ॥

नग्निका । स्त्री । अनागतार्त्तवायाम् ।

अप्राप्तजस्त्रायाम् ॥ विवस्त्रायाम् ॥

नजतेस्म । ओनजी० । गच्छथेति

क्तः । ओदितश्चेति नः । स्वार्थे कन् ॥

नचेत् । अ । निषेधे ॥

नज् । अ । नजभावे निषेधे च स्वरु-

पार्थे प्यतिक्रमे । ईषदर्थे च सादृश्ये

तद्विरुद्धतदन्ययोः ॥ इति मेदिनी ॥

अपि च । तत् सादृश्य सभावश्च तद-

न्यत्वं तदल्पता । अप्राप्तस्य विरो-

धश्च नजर्याः षट् प्रकीर्त्तिताः ॥ सा

दृश्ये यथा । अप्राप्त्यणः ॥ अभावे ।

यथा । अपापम् ॥ अन्यत्वे यथा । अ

घटः पटः ॥ अल्पत्वे यथा । अनुदरा

कन्या ॥ अप्राप्तस्ये यथा । अकेशी ॥

विरोधे यथा । असुरः ॥ जकारो न

लोपो नञिति विशेषणार्थः ॥ द्वौ नञौ

प्रकृतमर्थं गमयतः । यथा । नाविष्णुः

कीर्त्तयेद्विष्णुं नाविष्णुर्विष्णुमर्चये

त् । नाविष्णुः संस्मरेद्विष्णुं नाविष्णु

र्विष्णुं मामुयादिति महाभारतम् ॥

नटः । पुं । शैलूषे । कृशाश्विनि । नव

नट्या

रसाभिनयचतुरे नर्त्तकविशेषे । जा

याजीविनि ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे

यथा । शौचिक्यां शौण्डिका ज्ञातो

नटो वरुड एव चेति पराशरपटुतिः ॥

ब्राह्म्यायां च त्रियाज्जात इति मनुः ॥

अशोकवृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ नले ।

किष्कुपर्वणि ॥ गोदन्तहरिताले ॥ ब्रा

ह्म्यात् च चियात् सवर्णाया मुत्पन्न

जात्यन्तरे । जल्ले ॥ नटति । नटन्व

त्तौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । नमति ।

णम० । जनिदेत्यादिनानमेर्डटः ।

। डित्वाट्टिलोपः ॥

नटनम् । न । नर्त्तने । नाट्ये । नट्ये

॥ नट अवस्कन्दने । ल्युट् ॥ आचरणे ॥

नटनारायणः । पुं । रागविशेषे ॥

नटभूषणम् । न ।

नटमण्डनम् । न ।

हरिताले ॥

नटवरः । पुं । नटश्रेष्ठे ॥

नटसञ्चकः । पुं । गोदन्तहरिताले ॥

नटे ॥

नटान्तिका । स्त्री । लज्जायाम् ॥ इति

हारावली ॥

नटी । स्त्री । नल्लोषधौ ॥ वेश्यायाम्

॥ नटयोषायाम् ॥ गौरादित्यात्

डौष् ॥

नटेश्वरः । पुं । शिवे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

नट्या । स्त्री । नटसमूहे ॥ पाशा० यः ॥

नताङ्गी

नडः । पुं । नलटणे । पोठगले ॥ नड
ति । नडगहने । अच् ॥
नडकीयः । त्रि । नडुले ॥ नडाः सन्ध
स्मिन् । नडादीनां कुक् चेतिकः ॥
नडप्रायः । त्रि । नडवहुलदेशे । नडुति ॥
नडसंहतिः । स्त्री । नड्यायाम् ॥ नडा
नां संहतिः ॥
नडहः । त्रि । कान्ते । ललिते ॥ इति
भूरिप्रयोगः ॥
नडहा । स्त्री । विलासिन्याम् ॥
नड्या । स्त्री । नडसंहतौ ॥ नडानां स
मूहः । पाशादिभ्यो यः ॥
नडान् । त्रि । नडप्रायदेशे ॥ नडाः प्रा
याअच् । कुमुदनडवेतसेभ्योऽङ्गात्
प् । जय इति मादुपधाया इति वा
वत्त्वम् ॥
नडुलः । त्रि । नडप्रायदेशे ॥ नडाः स
न्धस्मिन् । नडशाडाडुलच् ॥
नडामूः । स्त्री । गृहविशेषे । कुट्टिमे ॥
इति भूरिप्रयोगः ॥
नतः । पुं । जन्मनाडिकाविशेषे ॥ न ।
तगरपाद्याम् । तगरमूले ॥ त्रि । कु
टिले ॥ नग्रे ॥ नमति स्स । क्तः ॥
नतद्रुमः । पुं । लताशाले ॥ इतिरत् ० ॥
नतनासिकः । त्रि । चिपिटनासे । अ-
वटीटे ॥ नता नग्रा नासिका ऽस्य ॥
नताङ्गी । स्त्री । नार्याम् ॥ इतिरानि ० ॥

नतिः

नतिः । स्त्री । नमस्कारे ॥ नमने ॥ त्रि
न् ॥ अथ सप्त प्रकारायानतेर्लक्षणा
नि । त्रिकोण मथषट्कोण मईच
न्द्रं प्रदक्षिणम् । दण्डमष्टाङ्गमुग्रञ्च
सप्तधानतिलक्षणम् ॥ ऐशानीवाय
कौवेरीदिक् कामाग्या प्रपूजने । प्र
शस्ता स्थण्डिलादौच सर्वमूर्तेस्तु स
र्वतः ॥ त्रिकोणादिव्यवस्थाञ्च यदि
पूर्वमुखोयजेत् । पश्चिमाच्छाम्भवी
गत्वा व्यवस्थां निर्दिशेत् तदा ॥ य
देात्तरामुखः कुर्यात् साधकोदेवपूज
नम् । तदायाम्यात्तु वायव्यांगत्वाकु
र्यात्तु संस्थितिम् ॥ दक्षिणाद्वायवीं
गत्वादिशं तस्याश्चाम्भवीम् । ततो
ऽपिदक्षिणं गत्वा नमस्कारं त्रिको
णवत् ॥ त्रिकोणो यो नमस्कारं त्रि
पुरा प्रीतिदायकः ॥ १ ॥ दक्षिणाद्वा
यवीं गत्वा वायव्याच्छाम्भवीततः । त
तोपिदक्षिणां गत्वा तां त्यक्त्वा मग्नौ
प्रविष्यच्च ॥ अग्नितो राक्षसीं गत्वा
ततश्चाप्युत्तरांदिशम् । उत्तराच्च त
थाग्नेयीं भ्रमणं द्वित्रिकोणवत् ॥ षट्
कोणो यो नमस्कारः प्रीतिदः शिव-
दुर्गयोः ॥ २ ॥ दक्षिणाद्वायवीं ग
त्वा तस्माद्यावत्त्य दक्षिणम् । गत्वा
यो ऽसौ नमस्कारः शोर्दुर्गयोः प्रकी
र्तितः ॥ ३ ॥ सकृत् प्रदक्षिणं कृत्वा

नतिः

वर्तुलाकृतिसाधकः । नमस्कारः क
थ्यतेसौ प्रदक्षिण इति द्विजैः ॥ ४ ॥
त्यक्ता स्व माननस्थानं पश्चाद्गच्छा
नमस्कृतिः । प्रदक्षिणं विनायातु नि
पत्यभुविदण्डवत् ॥ दण्डइत्युच्यते
देवैः सर्वदेवौघमोददः ॥ ५ ॥ पूर्व
वद् दण्डवद् भूमौ निपत्य हृदयेन तु
। चिबुकेन मुखेनाथनासयात्त्वलिके-
न च ॥ ब्रह्मरन्ध्रे कर्णाभ्यां यद्भू-
मिस्यर्शनं क्रमात् । तदष्टाङ्ग इति-
प्रोक्तो नमस्कारो मनीषिभिः ॥ ६ ॥
॥ प्रदक्षिणायं कृत्वासाधको वर्तुला
कृतिः । ब्रह्मरन्ध्रेण संस्पर्शचित्तेयः
स्यान्नमस्कृतौ ॥ स उग्र इति देवौघै
रुच्यते विष्णुतुष्टिदः ॥ ७ ॥ नदीनां
सागरो या दृग् द्विपदां ब्राह्मणो यथा ।
नदीनां जाह्नवी या दृग् देवानामिव
चक्रधृक् ॥ नमस्कारेषु सर्वेषु तथै
वोग्रः प्रशस्यते । त्रिकोणायै नमस्का-
रैः कृतैरेव तु भक्तितः । चतुर्वर्गं ल
भेद्भक्तानचिरादेवसाधकः ॥ नम
स्कारो महायत्तः प्रीतिदः सर्वदास-
दा । सर्वेषामपि देवानामन्येषामपि
भैरव ॥ योसावुग्रो नमस्कारः प्रीति
दः स ततं हरेः । महामाया प्रीतिक
रः स नमस्कारोत्तमः ॥ इति काली
पुराणम् ॥

नदी

नदः । पुं । पुनर्वहे । भिद्य । शोणसि
न्धुभैरवदामोदरब्रह्मवृत्तौ ॥ अ-
थौ ॥ निनदे ॥ नदति । णद० ।
पचाद्यच् ॥
नदनुः । पुं । मेघे ॥ सिंहे ॥ नदति ।
णदअव्यक्तेशब्दे । अनुङ् नदेश्चेति
अनुङ् ॥
नदी । स्त्री । सरिति । तरङ्गिण्याम् ।
तटिन्याम् ॥ अस्यालक्षणम् । धनुः
सहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते
। न ता नदीशब्दवहा गती स्ताः प
रिकीर्तिताः इति ॥ सर्वा गुर्वी-
प्राङ्मुखी वाहिनी स्या स्त्रध्वी पश्चा
द्वाहिनी निश्चयेन । देशे देशे तद्गु
णा सा विशेषा नैवाधत्ते गौरवला
घवच्च ॥ प्रायेऽसदुवहा गुर्वी ल-
घ्व्यः शीघ्रवहाः स्मृताः । नद्यः पाषा
णसिक्ता वाहिन्यो विमलोदकाः ॥
हिमवत्प्रभवायाश्च दलं तास्वसृतो
पमम् । विन्ध्यात् प्राचीप्राच्यवाची
प्रतीची याचोदीची स्यान्नदी सा
क्रमेण । वातारोपं श्लेष्मपित्तार्त्तिलो
पं पित्तोद्द्रेकं पथ्यपाकश्च धत्ते ॥ पा
रिपाचभवा याश्च विन्ध्याख्यप्रभवा-
श्च याः । शिरोहृद्गोकुष्ठानां ता हे
तुः स्त्रीपदश्चेति राजनिर्घण्टः ॥ प
चादिषु नदट् इति टित्वनिपातनात्-

नदीव

टिड्ढेतिङ्गीप् ॥ नदीनाञ्चविशेषोयः

सवराहे निरूपितः । तथामत्स्यपुरा

णादौ द्रष्टव्योवेत्तुमिच्छुभिः ॥

नदीकदम्बः । पुं । महाश्रावणिकाया

म् । मुण्ड्याम् ॥ न । नदीसमूहे ॥

नदीकान्तः । पुं । समुद्रे ॥ नद्यः कान्ता यस्य

॥ इज्जले । निचुलद्रुमे ॥ सिन्धुवारके ॥

नदीकान्ता । स्त्री । जङ्गाम् ॥ काक

जङ्घौषधौ ॥ लतायाम् ॥

नदीकूलम् । न । सरित्तटे ॥ नद्याः कू

लम् ॥

नदीकूलप्रियः । पुं । अम्बुवेतसे ॥ न

दीकूलं प्रियं यस्य ॥

नदीजः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ यावनाल

शरे ॥ हिज्जलवृक्षे ॥ न । स्रोतो

अने ॥ त्रि । नद्यां जाते ॥

नदीजा । स्त्री । अग्निमन्यवृक्षे ॥

नदीतरस्थलम् । न । घट्टे ॥ नदी

नदीतरस्थानम् । न । भिन्नस्थाने ॥

नदीनः । पुं । वरुणे ॥ समुद्रे ॥ नदी

ना भिनः स्वामी ॥

नदीनिष्पावः । पुं । धान्यप्रभेदे । क-

टुनिष्पावे । कर्बुरे ॥

नदीमातृकः । त्रि । नद्यम्बुसम्पन्नग्री

हिपालितदेशे ॥ नदी माता ऽस्य

। नद्यतश्चेतिकप् ॥

नदीवङ्कः । पुं । वङ्कुरे । वाँकइतिभा

ननन्दा

षा ॥ इतिशब्दमाला ॥

नदीवटः । पुं । वटीवृक्षे ॥

नदीष्णः । त्रि । नदीस्नानकुशले ॥ न

द्यांस्नाति । णाशौचे । सुपीतिकः

निनदीभ्यामितिषत्त्वम् ॥ नदीज्ञे ॥

इतिपुरुषोत्तमः ॥

नदीसरः । न । इन्द्रक्रीडासरोवरे ॥

नदीसर्जः । पुं । वीरतरौ । अर्जुन-

वृक्षे ॥

नदेयी । स्त्री । नादेय्याम् । भूमिजं-

व्याम् ॥

नदुः । त्रि । वड्डे ॥ उद्दृष्टे ॥ नद्यते ।

णहवन्धने । कर्मणि क्तः । नहोधद्व

तिधत्त्वम् ॥

नद्धी । स्त्री । चर्ममयरज्जौ । वरचाया

म् ॥ नद्यते ऽनया । णङ् । दान्त्री

तिष्ठन् ॥

नद्याघ्रः । पुं । समष्टिलावृक्षे ॥

नद्यावर्त्तकः । पुं । यात्रायोगान्तरे । न-

न्यावर्त्तके ॥ यथा । स्वराशिगेबुधे

लगे सिते वा सुरवन्दिते । नद्याव

र्त्तकयोगाय यातुरिष्टार्थसिद्धिदः ॥

अन्योपि । भूषुते स्वोच्चगे लाभे मृ

गकुम्भगते यमे । नद्यावर्त्तकयोगो

यं रणेशचतुष्टयानलः ॥

ननन्दा । स्त्री । नन्दिन्याम् । स्वभर्त्तृभ

गिन्याम् । ननन्द इतिभाषा ॥ न न

नन्दः

नन्दति कृतायामपिसेवायां न तुष्यति । न नन्दयति भ्रातृजायामिति वा । नञिचनन्देरिति ऋन् ॥

ननान्दा । स्त्री । ननन्दायाम् ॥ न नन्दति न तुष्यति । ननन्दयति भ्रातृजायामिति वा । टुनदि० । नञिचनन्देरिति ऋन् इतिश्चेतिकेचित् ॥ ननु । अ । विनिश्चये ॥ अनुप्रश्ने ॥ परकृतौ ॥ अधिकारे ॥ संभ्रमे ॥ आमन्त्रणे ॥ अनुनये ॥ प्रश्ने ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवधारणे ॥ दुष्टोक्तौ ॥ सम्यग्वादे ॥ स्तुतौ ॥ वाक्यारम्भे ॥ आक्षेपे ॥ प्रत्युक्तौ ॥ उत्प्रेक्षाव्यञ्जकारव्यञ्जके ॥ यथा । मन्ये शङ्के ध्रुवं नूनं किंवा प्रायेऽनु वेद्विच । न नु ना नहि जानामि उत्प्रेक्षाव्यञ्जकानिचेतिकाव्यचन्द्रिका ॥ न नुदति । नुद० । मित० डुः ॥

ननुच । अ । विरोधोक्तौ ॥ ननुच चचेतिनिपातद्वयस्य समाहारद्वन्द्वः ॥ प्रश्ने ॥

नन्दः । पुं । गोपविशेषे । श्रीकृष्णस्य पितरि ॥ नृपविशेषे । महानन्दिसुते । क्षत्रियवंशान्ते ॥ आनन्दे ॥ निधिप्रभेदे ॥ प्राग्दक्षिणचारगृहे ॥ वेणुविशेषे ॥ यथा । महानन्दस्तथानन्दोविजयोयजयस्तथा । चत्वारउत्त

नन्दनः

मावंशामातङ्गमुनिसम्पत्ताः ॥ दशाङ्गुलोमहानन्देनन्दयकादशाङ्गुलद्वतिसङ्गीतदामोदरः ॥ त्रि । सर्वाभिरूपपत्तिभिः समृद्धे ॥ नन्दति इति नन्दः । टुनदि० । पचाद्यच् ॥

नन्दकः । पुं । हरेः खड्गे ॥ भेके ॥ त्रि । हर्षके ॥ कुलपालके ॥ नन्दयति देवान् । टुनदि० । खुल् ॥ नन्दतात् । आशिषिचेति वुन्वा ॥

नन्दकिः । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

नन्दकी । पुं । विष्णौ ॥ विद्यामयो नन्दकाख्यो ऽसिरस्य । अतद्वनिठनावितीनिः ॥

नन्दगोपिता । स्त्री । रात्रायाम् ॥

नन्दथुः । पुं । आनन्दे । सुखे ॥ टुनदि० । द्वितोऽयुच् ॥

नन्दनः । पुं । सुते ॥ भेके ॥ कामाख्यायां पर्वतविशेषे ॥ षड्विंशतितमेवत्सरे । सुभिक्षं क्षेम मारोग्यं शस्यं भवति शोभनम् । बहुक्षीरा स्तथा गावो नन्दनं नन्दने प्रिये ॥ न । इन्द्रस्योद्याने । गन्धमादनमूले गन्धर्वसुरसिद्धाप्सरोरतोद्याने ॥ धृतिसंज्ञकच्छन्दःप्रभेदे ॥ यथा । नजभजरैस्तुरेफसहितैः शिवैर्हयैर्नन्दनम् । यथा । तरणिमुतातरङ्गपङ्क्तैः सलिलमान्दोलितम् मधुरिपुपादपङ्कजर

नन्दा

जः सुपूतपृथ्वीतलम् । मुरहरचिच
 चेष्टितकलाकलापसंस्मारकङ् चि
 तितलनन्दनं व्रजसखे सुखायष्टन्दा
 वनम् ॥ त्रि । हर्षके ॥ आनन्दकार
 के ॥ नन्दयति । टुनदि० । नं० ल्युः ॥
 नन्दनजम् । न । हरिचन्दने ॥
 नन्दनन्दनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ नन्दस्य न
 न्दनः ॥
 नन्दनन्दिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥
 नन्दनमाला । स्त्री । श्रीकृष्णप्रीतिकृ-
 न्मालिकाविशेषे ॥
 नन्दना । स्त्री । दुहितरि ॥ इतिजटा
 धरः ॥
 नन्दन्तः । पुं । पुत्रे ॥ नन्द्यात् । टुनदि०
 । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशि-
 षीति ऊच् ॥
 नन्दपालः । पुं । वरुणे ॥
 नन्दपुत्री । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ इतिचि
 काण्डशेषः ॥
 नन्दयन्तः । वि । अर्भके ॥ नन्दयति ।
 टुनदि० । तृभूवह्निवसिभासीत्या-
 दिनाऊच्षित् ॥
 नन्दा । स्त्री । गौर्याम् ॥ नन्दते सुरलो
 केषु नन्दने वसते ऽथवा । हिमाच
 ले महापुण्ये नन्दादेवी ततः स्मृता
 ॥ संस्थाप्य नन्दिता यस्मात् तस्मान्न
 न्दा तु सा ऽभवत् । इतिच नामकार

नन्दी

णम् । संस्थाप्य ब्रह्मादिभिर्हिमगि
 रावितिशेषः ॥ अलिङ्गरे । नाँदइ-
 तिभाषा ॥ सम्पदि ॥ तिथिविशेषे ॥
 यथा । प्रतिपदेकादशीषष्ठी नन्दा
 ज्ञेयामनादिभिः ॥ अर्कसङ्क्रमवि
 शेषे । स्थिरेजीववारेतुनन्देति सञ्ज्ञा
 तदाविप्रवर्गः सुखीमासमेकम् ॥ न
 नन्दरि ॥ तीर्थविशेषे ॥
 नन्दात्मजः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ नन्दस्य आ
 त्मजः ॥
 नन्दात्मजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥
 नन्दिः । पुं । नन्दिकेश्वरे । पिनाकिनः
 प्रतीहारे ॥ पुं । न । द्यूताङ्गे ॥ आ
 नन्दे ॥ नन्दति । टुनदि० । इन् ॥
 नन्दिकः । पुं । नन्दिरुचे ॥
 नन्दिका । स्त्री । इन्द्रक्रीडास्थाने ॥ अ
 लिङ्गरे ॥
 नन्दिकेश्वरः । पुं । शालङ्कायने । ताण्ड
 वतालिके । शिवद्वारपाले ॥ पुराण
 विशेषे ॥
 नन्दिघोषः । पुं । अर्जुनस्यरथे ॥ वन्दि
 जनस्य घोषे ॥
 नन्दितरुः । पुं । धवद्रुमे ॥
 नन्दी । पुं । हरप्रतीहारे । गिरिशवे
 त्रिणि ॥ सत्रिविधउक्तोवह्निपुराणे ॥
 यथा । आद्यः कनकनन्दीच गिरिका
 ख्यो द्वितीयकः । सोमनन्दी तृती

नन्दीवृ

यस्तु विज्ञेयानन्दिनस्तुयइति ॥ गर्ह
भाण्डे ॥ वटद्रुमे ॥

नन्दिनी । स्त्री । उमायाम् ॥ गङ्गाया
म् ॥ ननान्दरि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥ व
शिष्ठाक्षदेव्याम् ॥ व्याडिमातरि ॥
रेणुकाख्यौषधौ ॥ तीर्थविशेषे ॥
नन्दयति । टुनदि० । गिनिः । डीप् ॥
नन्दिनीतनयः । पुं । अभिधानविशेष
स्य कर्त्तरि । व्याडिमुनौ ॥
नन्दिनीसुतः । पुं । व्याडिमुनौ ॥ नन्दि
न्याः सुतः ॥

नन्दिपुराणम् । न । उपपुराणप्रभेदे ॥
नन्दिवर्द्धनः । पुं । भर्गो । शिवे ॥ पक्षा
न्ते ॥ तनये ॥ मित्रे ॥ चि । आनन्द
वर्द्धके ॥

नन्दिवृक्षः । पुं । नन्दीद्रुमे ॥ नन्दन-
म् । टुनदि० । इन् । नन्द्याः वृक्षः ॥
नन्दी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

नन्दीमुखी । स्त्री । पक्षिविशेषे ॥ यथा
। स्थूलाकठोरावृक्षाच्च यस्याः शृङ्गप
रिस्थिता । गुटिका चञ्चुसदृशी चे
या नन्दीमुखीति सा ॥ तन्द्रायाम् ॥
इतिहेमचन्द्रः ॥

नन्दीवर्त्तः । पुं । सामुद्रमत्स्यविशेषे ॥
नन्दीवृक्षः । पुं । नन्दिवृक्षे । स्थालीवृ
क्षे । वेलिआपीपर इति प्रसिद्धे ऽश्व
त्यभेदे । कान्तलकादन्योयम् ॥ न-

नन्द्याव

नन्दीवृक्षो लघुः स्वादु स्निग्धस्तुवर
उष्णकः । कटुपाकसोप्राही विष-
पित्तकफास्त्रनुत् ॥ अश्वत्थाकारः क्षी
रयान् स्वनामप्रसिद्धोवृक्षः इति भर
तः ॥ कोङ्कणदेशप्रसिद्धे सुगन्धिवृ-
क्षविशेषे । तूणीके । पीतके । कु
ठेरके ॥ तूत इति भाषाप्रसिद्धे वृक्ष
विशेषे । तुन्ने । कुबेरके । कान्तल
के । नन्दिवृक्षे ॥ गान्धीराख्यतृणो-
॥ इतिशब्दामुधिः ॥ नन्दनम् । टुन
दि० । इन् । कृदिकारादिति डीष् ॥
नन्द्याः वृक्षः ॥

नन्दीशः । पुं । नन्दिनि । शिवद्वारपाले
॥ भरतोक्ततालप्रभेदे ॥

नन्दीश्वरः । पुं । महादेवे । शिवे ॥ स
दाशिवद्वारपाले ॥ नन्दीशाख्येताले
॥ यथा । गोलघुर्गो लघुः प्लुतस्ताले
नन्दीश्वरेसताः इति सङ्गीतदामो
दरः ॥

नन्दीसरः । न । इन्द्रसरोवरे ॥

नन्द्यावर्त्तः । पुं । पश्चिमद्वाररहितो न
न्द्यावर्त्ताह्वयस्तथेत्युक्तलक्षणे राज
वेशप्रभेदे ॥ लक्ष्मणान्तराक्ष । द
क्षिणानुगतालिन्दचयंवत् पश्चिमा मु
खम् । पूजनीयोत्तराक्षायं नन्द्याव
र्त्तं वदन्ति तदिति भरतधृतः साङ्गः ॥
॥ तगरद्रुमे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ नन्द्या

नपुंस

वर्त्ताख्ये याचायोगे ॥ नन्दयतीति
नन्दी । नन्दी आवर्त्तो ऽच ॥नपात् । चि । अरक्षके ॥ नपाति । न
पात् श्रचन्तः ॥नपुंसकः । पुं । न । क्लीबे ॥ नखी न-
पुमानित्यस्य पुंसकभावो नभाडि-
त्यत्रनिपातनात् ॥ नपुंसकोभवेदि-
तिभाष्यात् पुंस्यप्ययम् ॥ अस्य लक्ष-
णं यथा । स्तनकेशवती स्त्री स्याल्लो-
मन्नः पुरुषः स्मृतः । उभयो रन्तरं
यच्च तदभावेन पुंसकमिति ॥ * ॥

नपुंसकविशेषानाह भावप्रकाशः-

। यथा । आसेक्यश्च सुगन्धश्च कु-

म्भीक श्वेर्ष्यक स्तथा । अमीसशु-

क्रा बोद्धव्या अशुक्रो भूखसंचकः ॥

तेषां लक्षणां यथा । पित्रोस्तु स्व-

ल्पवीर्यत्वादासेक्यः पुरुषो भवेत् ।

सशुक्रं प्राश्यलभते ध्वजोन्नति मसं-

शयम् ॥ यः पूतियोनौ जायेत स-

हि सौगन्धिको भवेत् । स्वेगुदे ऽव-

ल्लचर्या द्यः स्त्रीषुपुंयत् प्रवर्त्तते । स

कुम्भीकइतिज्ञेयो गुदयोनिस्तुसम्भू-

तः ॥ दृष्ट्वा व्यवाय मन्येषां व्यवाये-

यः प्रवर्त्तते । ईर्ष्यकः सतु विज्ञेयो

दृष्टियोनिश्च ससंभूतः ॥ यो भार्याया

मृतौ मोहा दहनेव प्रवर्त्तते । तच्च

स्त्रीचेष्टिताकारो जायते शण्ड संच

नभाः

कः ॥ इति भावप्रकाशः ॥

नसा । पुं । पौषे ॥ दौहित्रे ॥ नपत

न्तिपितरो ऽनेन । पत्न्यं । नसृने

दृत्वष्टितिसाधुः । नजः प्रकृतिभावः

पतेरच्छब्दलोपश्चनिपातनात् ॥

नप्त्री । स्त्री । पौत्र्याम् ॥ दौहित्र्याम्

॥ न पतन्तिपितरो ऽनया नसृवत्

साधुः । कञ्जेय्योङीप् ॥

नभः । पुं । आवयमासे ॥ व्योम्नि ॥ न

भते । गभर्हिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

नभःक्रान्ती । पुं । सिंहे ॥ इतिशब्द-

माला ॥

नभःप्राणः । पुं । पवने ॥ इतित्रिकाण्ड

शेषः ॥

नभःसत् । पुं । निर्जरसि । देवे ॥

नभःसरित् । स्त्री । सन्दाकिन्याम् ॥

नभःस्थितः । पुं । नरकविशेषे ॥ चि ।

आकाशस्थिते ॥

नभःसृक् । चि । अन्तरीक्षव्यापिनि ॥

नभःस्पृशति । स्पृशं । क्तिप् ॥

नभश्चक्षुः । पुं । सूर्ये ॥ इतिशब्दमाला ॥

नभश्चमसः । पुं । चन्द्रे ॥ चिषापूपे ॥

इन्द्रजाले ॥ इतिमेदिनी ॥

नभःश्वरः । पुं । विहङ्गमे ॥ विद्याधरे ॥

मेघे ॥ बाले ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ राक्ष

से ॥ चि । व्योमचारिणि ॥

नभाः । पुं । घने । मेघे ॥ प्राणे ॥ आ

नभाक

वक्ष्यमाणे ॥ विरहिणो नम्यति नभ्ना
ति नभते वा । गम्भ० । असुन् ॥ व-
र्षायाम् ॥ विसतन्तौ ॥ पतद्गृहे ॥
वि । पलितशीर्षे ॥ नह्यते मेघैः ।
गङ्गबन्धने । नहेर्दिविभश्चेत्यसुन्
भक्ष्यान्तादेशः ॥

नभः । न । व्योम्नि । आकाशे ॥ न ह्यते
मेघैः । गृह ० । न हर्दिविभश्चेत्यसु
न् भक्षान्तादेशः ॥ न वभस्तिवा । भ
सदीप्तौ । क्षिप् ॥ नभनम् नभ्यते ऽ
नेनाचवा ॥

नभसः । पुं । न । व्योम्नि ॥ नभते नभ्या
तिवा । अक्षयविचमितमीत्यादिना
असच्च प्रत्ययः ॥

नभसङ्गमः । पुं । खगे ॥ पक्षिस्त्रि ॥ न
भसं गच्छति । मत्तृ० । गमेःसुपी
तिखच् ॥

नभस्यः । पुं । भाद्रमासे ॥ नभाःअश्व-
म् । तत्रसाधुः । यत् ॥

नभस्वान् । पुं । वायौ ॥ नभोऽस्याश्र
यत्त्वेन अस्ति । मतुप् । तसौमत्त्वर्थ
इतिभत्वाद्भुत्वाभावः । वत्त्वम् ॥

नभस्सत् ६ । पुं । देवे । सुरे ॥ नभस्याका
शे सीदति गच्छति । सहृद्व् । स-
त्सू इच्छादिना क्षिप् ॥

नभाकम् । न । तमे ॥ नभ्राति । गभ०
। पिनाकद्रित्वादाकः ॥

नमत्

नभोगजः । पुं । वारिदे । मेघे ॥ इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

नभोगतिः । स्त्री । आकाशगमने । ख
गतौ ॥ यथा । प्रडीनेड्डुनसख्डी-
नडयनानिनभोगतौ ॥ त्रि । खचरे
॥ नभसिगति र्यस्यवा ॥

नभोदुहः । पुं । }
 नभोद्वीपः । पुं । } वारिहे । भेषे ॥ इ
 नभोधूमः । पुं । } तिशब्दमाणा ॥

नभोनदी । स्त्री । स्वर्गज्ञायाम् ॥

नभोमणिः । पुं । रवौ । सूर्ये ॥

नभोऽमण्डलद्वीपः । पुं । इन्द्रौ ॥

नभोऽम्बुपः । पुं । चातकखगे ॥

नभोरजः । न । अन्धकारे ॥

मभारेणुः । खी । कुज्जरटिकायाम् ॥

नभोऽख्यः । पुं । धूमे ॥

नम्यः । पुं । अच् ॥ नाभयेदितः । रथा

ज्ञंसच्छिद्रं नाभिः । तदनुमविष्टः का

षड्विशेषोक्तः । सच तदनुगुणत्वात्

तस्मै हितः । अञ्जनं तैलाभ्यङ्गः तद

पिस्नेहनत्त्वान्नाभयेद्वितम् । उगवा

दिभ्योयत् । नाभिनभञ्च ॥ चि । न

भसम्बन्धिनि ॥

नभ्राट् । पुं । मेघे ॥ नभ्राजते इतित

या । भ्राजृ० । क्विप् । नभ्राय् नपादि

ति साधुः ॥

नमत् । त्रि । प्रणते ॥

नमस्का

नमतः । पुं । प्रह्वे ॥ धूमे ॥ मटे ॥ न
मति । णम० । भृष्टदृशीत्यादिना
ऽतच् ॥

नमनम् । म । वाङ्मनःकायप्रणिधाने
न प्रह्वीभवने ॥ त्रि । नमयितरि ॥
कर्त्तरिल्लुट् ॥

नमयिता । त्रि । नमनकर्त्तरि ॥

नमः । अ । नतौ ॥ नमनम् । णमप्र
ह्वत्त्वेशब्देच । असुम् ॥

नमसः । पुं । अनुकूले ॥ नमति । ण
म० । अत्यविचमीत्यादिना ऽसच् ॥

नमसितः । त्रि । अर्चिते । पूजिते । कृ
तनमस्कारे ॥ नमःकृतम् । नमोव
रिषइतिनमसःक्यच् । क्तः । क्यल-
विभाषेतिवायलोपः ॥

नमस्कारः । पुं । नमस्त्वृतौ । करयोः-
शिरसुसंयोगेन नतिकरणे । स्वापक
र्षबोधकव्यापारविशेषे ॥ सर्वेषां
नमस्कर्युःसर्वावस्थासुसर्वदेतिव्यव-
हारः । नाप्रयतायाप्रयतोऽभिवाद
येदितिशब्दः । देवविप्रंगुणदृष्टानन
मेदृशसु संभ्रमात् । सकालसूचं व्र
जति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ब्राह्मण-
चंगुणदृष्टान नमेद्व्योनराधमः । या
वज्जीवनपर्यन्तमशुचिर्यवनोभवेदि-
ति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ देवतायत
नदृष्टदृष्टातु दण्डनं तथा । नम

नमस्कृ

स्कारं नकुर्याद्दयः प्रायश्चित्ती भवे
न्नरः ॥ सभायां यज्ञशालायां देवता
यतनेषुच । प्रह्वेकन्तुनमस्कारोह
न्तिपुण्यपुराकृतम् ॥ उपविश्य नमे
च्छूद्रो दीर्घायुर्ब्राह्मणोवदेत् । सशू
द्रो नरकंयाति ब्राह्मणोयात्य धोगति
म् ॥ * ॥ अश्वारूढमजानन्तं धाव
न्तं धनगर्वितम् । जपस्थंजलमध्यस्थं
षड्विप्रान्नाभिवादयेत् ॥ * ॥ पुण्यह
स्तोवारिहस्तस्यैवाभ्यक्तोजलस्थितः
। आशीःकर्त्तानमस्कृत्ताउभयोनर
कंभवेदिति कर्मलोचनः ॥ * ॥ मा
तुःपितुः कनीयांसंननमेद्वयसाधि
कः । नमस्कुर्याद्गुरोःपत्नीं भ्रातृ-
जायां विमातरम् ॥ यमः । अभिवा
दयतःपूर्वमाश्लिषं न प्रयच्छति । य
द्दुष्कृतं भवेत्तस्य तस्माद् भागं प्रय
च्छते ॥ स्वस्तीति ब्राह्मणे ब्रूया दायु
ष्मानिति राजनि । वर्द्धतामिति वैश्ये
षुशूद्रेत्वारोग्यमेवचेतिशब्द कल्पद्रु
मेमलमासतत्त्वम् ॥ विषप्रभेदे ॥ इ
तिशब्दचन्द्रिका ॥ नमःकरणम् । कृ
ञ्० । घञ् ॥

नमस्कारी । स्त्री । खदिर्याम् । हाया
जोडीतिख्यातौषधौ ॥ नमस्कर-
णशीला । सुपीतिणिनिः ॥

नमस्कृतिः । स्त्री । नमस्कारे ॥ नमः

नमोः	नयनो
करणम् । नमः क्रियते ऽनयावा । दुक्कृष्णं । स्त्रियां क्तिन् ॥ नमस्यः । चि । नमस्कारार्हे ॥ नमस्यन् । चि । कायवाङ्मनोभिर्नम स्कुर्वति ॥ नमस्या । स्त्री । पूजयाम् ॥ नमस्करण म् । नमोऽवरिवस्त्रिषुः क्यच् । अ- प्रत्ययादिप्रत्यकारः । टाप् ॥ नमस्यितः । चि । पूजिते । अर्हिते । न मसिते ॥ नमः कृतम् । नमोऽवरिव इति नमसःक्यच् । क्तः ॥ नमितः । चि । जातनमस्कारे ॥ ना- मिते ॥ नमुचिः । पुं । शुम्भनिशुम्भाभ्यां कनि ष्ठे दैत्यविशेषे ॥ अनङ्गे । कामे ॥ नमुच्यति । मुच्लृ० । इगुपधात् कि द्वितीन् । नम्राण्यनपादितिनञ् प्र कृत्या ॥ नमुचिद्विट् । पुं । इन्द्रे । मघोनि ॥ नमु चिद्वेष्टि । द्विष० । सत्स्वद्विषेत्यादि नाक्लिप् ॥ नमुचिस्तदनः । पुं । इन्द्रे । पाकशास ने ॥ नमुच्यति । मुच्लृ० । इन् । नम्राडितिनञ् प्रकृत्या । स्तदयति । षूदचरणे । न० ल्युः ॥ नमुचेर्दैत्य स्तददनः ॥ नमोः । पुं । सुरपुत्रागे ॥ रुद्राद्ये ॥	नमोगुरुः । पुं । ब्राह्मणे । भूसुरे ॥ न मस्करणीयोगुरुः ॥ नम्रा । स्त्री । काष्ठादिनिर्मितकृपादि सङ्क्रमे ॥ नम्यः । त्रि । नमस्ये ॥ नम्रः । चि । नते । नमनशीले ॥ नम ति । तच्छोलः । याम० । नमिकम्पी तिरः ॥ नम्रकः । पुं । वेतसे ॥ चि । नते ॥ नयः । पुं । नीतौ । नाये ॥ द्यूतविशे षे ॥ नैगमादिषु ॥ युक्तौ ॥ शास्त्रे ॥ चि । न्याये ॥ नेतरि ॥ नयनम् ॥ शीञ्० । बाहुलकात्परच् ॥ नयतेः कर्त्तरि पचाद्यञ्वा ॥ नयकः । पुं । नयेकुशले ॥ आ० कन् ॥ नयन्नः । चि । नीतिज्ञे ॥ नयंजानाति ज्ञा० । कः ॥ नयद्रुट् । चि । नीतिविरुद्धकारिणि ॥ नयनम् । न । चक्षुषि । लोचने ॥ प्रा- यणे ॥ नोयते ऽनेन । शीञ्० । ल्युट् ॥ नयनाभिरामः । पुं । चन्द्रे ॥ नयनयोर भिरामः ॥ चि । प्रिये ॥ नयनी । स्त्री । कनीनिकायाम् ॥ नी यते स्वविषयो ऽनया । शीञ्० । ल्यु ट् । डीप् ॥ नयनोत्सवः । पुं । दोषे ॥ इगुत्सवे ॥

नरकः

नयनयोः उत्सवो यस्मिन् ॥
 नयनोपान्तः । पुं । अपाङ्गे ॥
 नयनौघधम् । न पुष्पकासीसे ॥
 नयपीठी । स्त्री । द्यूताङ्गे । अष्टकाङ्गे ।
 छक् इति गौडभाषा ॥
 नयवर्त्म । न । षाङ्गुण्यप्रयोगे ॥ सन्धि
 विग्रहयानानि संस्थाप्यासनमेव च ।
 द्वैधीभावश्च विज्ञेयाः षड्गुणानीति
 वेदिनाम् ॥ नयस्य वर्त्म ॥
 नयविशारदः । पुं । नीतिशास्त्रज्ञे ॥
 नयशास्त्री । पुं । नीतिसम्पन्ने ॥
 नयानुगः । वि । नीत्यनुसारिणि ॥
 नरम् । न । रामकर्पूरतृण्ये ॥
 नरः । पुं । अजे । अच्युते । विष्णौ ॥ म
 नुजे ॥ अर्जुने ॥ नरति । नृणातिवा
 । नृनये । अच् ॥ परमात्मनि ॥ नर
 तीतिनरः प्रोक्तः परमात्मा सनातन
 इति व्यासः ॥ शङ्खौ ॥
 नरकः । पुं । भूमेर्गर्भे वराहाज्जाते दैत्य
 विशेषे । भौमे ॥ पापिनां कष्टजनक
 स्थानविशेषे । निरये । नारके ॥ अ
 यच्च द्वाविंशद्भेदभिन्नः । यथा । रौर
 वध्वान्तशीतोष्णसन्तापजमहाभ्यु-
 जाः । कालसूचाष्टमाद्येते नरका इ
 ति विश्रुताः ॥ सूच्यास्तु कालखण्डाख्य
 चतुर्धाराभ्वरीषकाः । तस्मा ऽङ्गार
 महादाहसन्तापाश्चेति ये मुने ॥ भ

नरका

वन्त्यष्टौ सुवीभत्सा महाशब्दपदानु
 गाः ॥ अथ नरकराजाष्टकम् । लाक्षा
 प्रलेपमांसादनिरुच्छासनसोच्छ्रसाः
 । युग्माद्रिशाल्मलीलोहप्रदीप्तक्षु-
 त्पिपासकाः ॥ कुम्भीणां निचयश्चेति
 राजानः परिकीर्त्तिताः ॥ लोहस्त-
 म्भोयविष्णुवस्तथा वैतरणीनदी ।
 तामिस्तश्चान्यतामिस्तः कुम्भोपाकः
 सरौरवः ॥ महापदानुगोवीचीरा
 जराजेश्वरेश्वरा इति ॥ नरति नृणाति
 वा । नृनये । कृ० वुन् ॥ पापकृदाति न
 रकं प्रायश्चित्तपराङ्मुखः ॥ उदयना
 चार्यास्तु नचनरकाण्येवनसन्तीति-
 क्लीवत्वं प्रयुञ्जते तच्चमूलं मृग्यम् ॥
 नरककुण्डम् । न । ब्रह्मवैवर्त्तादिषु प्र
 सिद्धे षडशीति भेदभिन्ने यातनास्था
 नविशेषे ॥
 नरकजित् । पुं । श्रीहरौ ॥
 नरकदेवता । स्त्री । निरयदेव्याम् । अ
 लक्ष्म्याम् ॥
 नरकस्थः । त्रि । निरयस्थिते ॥ नरक
 स्थोपि देहवै न पुनस्त्यक्तुमिच्छति ॥
 नरकस्था । स्त्री । वैतरण्याम् ॥ नरके
 तिष्ठति । छ० । सुपिस्थ इति कः ॥
 नरकान्तकः । पुं । विष्णौ ॥
 नरकामयः । पुं । प्रेते ॥ नरक आम-
 यो ऽस्य ॥

नरभू

नरकीलकः । पुं । गुहमे । गुहहणि ॥

नरगणः । पुं । नवसु नक्षत्रविशेषे ॥

यथा । इस्तास्वातिमृगाश्विनीहरि-

गुहः पौष्णानुराधादितिश्चार्हो-

द्विगिचोत्तराणि भरणी पूर्वाणि भा-

निषयम् । ज्येष्ठाश्लेषविशाखमूलवृ-

श्चावस्वमिचित्रामघाः कथ्यन्ते मुनि-

भिर्यथा क्रमवशाद्देवानराराक्षसाः ॥

तज्जातजने ॥ तस्यफलम् । मानुष्ये-

सृदुकर्मसङ्गतमनाः शीलान्वितो धी-

युत इति ॥ नरसमूहे ॥

नरङ्गः । पुं । वरण्डके । नाराङ्गा इति

गौड भाषा ॥ न । मेहने । शेफसि ॥

नरदेवः । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ राक्षि ॥

नराणां देवः ॥

नरनारायणः । पुं । ऋषिचक्षुभे भग-

वतो ऽवतारविशेषे ॥

नरनारायणौ । पुं । २ । कृष्णार्जुनयोः

॥ नरनारायणस्यतौ ॥

नरपतिः । पुं । राजनि ॥ नराणाम्पतिः ॥

नरपुङ्गवः । पुं । नरश्रेष्ठे ॥ नरेषु पु-

ङ्गवः ॥

नरप्रियः । पुं । नीलवृक्षे ॥ वि । नरस्य

प्रियवस्तुनि ॥

नरबालः । पुं । मायातौ ॥

नरभूः । स्त्री । भारतवर्षे ॥ नराणांभूः ॥

नरभूमिः । स्त्री । भारतवर्षे ॥ नराणां

नरसिं

भूमिः ॥

नरमानिका । स्त्री । } श्मश्रुयुक्तना-

नरमानिनी । स्त्री । } र्याम् ॥

नरमाता । स्त्री । मनुष्यमुण्डमाता-

याम् ॥

नरमालिनी । स्त्री । श्मश्रुयुक्तनार्याम्

॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

नरमेधः । पुं । नरवधप्रधाने यज्ञविशे-

षे ॥ सकलौवर्जनीयः । यथोक्तं ह

कारदीये । समुद्रयात्रास्वीकारः क-

मण्डलविधारणम् । दिजानामसव-

र्णासु कन्यासूपयमस्तथा ॥ देवरेण

सुतोत्पत्तिर्मधुपर्कपयोर्वधः । मां-

सादनं तथाश्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्त-

था ॥ दत्तायाश्चैवकन्यायाः पुनर्दानं

वरस्यच । दोषकालं ब्रह्मचर्यं नरमे-

धाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमन-

गोमेधश्च तथामखः । इमान् धर्मान्

कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥

इति ॥

नरवाहनः । पुं । पौलस्त्ये । कुवेरे ॥ न-

रोवाहनमस्य । चु० नक्षत्रम् ॥ पि ।

पुरुषयानविशिष्टे ॥

नरविषयः । पुं । राक्षसे ॥ इतिचिका

शङ्गेषः ॥

नरव्याघ्रः । पुं । पुरुषोत्तमे ॥

नरसिंहः । पुं । हरौ । विष्णौ ॥ नरस्य

नराजः

सिंहस्य च अवयवा यस्मिंस्तस्यन्ते स
नरसिंहः ॥ सत्त्वं विधातुं निजभृत्य
भाषितं व्याप्ति च भूतेष्वखिलेषु चा
त्मनः । अदृश्यता तस्य द्रुतरूपमुदहन
स्तम्भे सभायां नम्रगं नमानुषम् ॥
नरश्रेष्ठे ॥

नरस्कन्धः । पुं । नराणां समूहे ॥ नर
करितुरगाणां स्कन्धश्च ॥

नरहरिः । पुं । नरसिंहावतारे ॥

नराङ्गः । पुं । वरण्डे ॥ न । मेढ्रे ॥

नराचः । पुं । नराजाल्येष्टसे ॥ यथा ।

ध्वजेन नायकेन कुण्डलेन यदिभू-
षितं पयोधरेण पाचणा शरेण वीण
याङ्कितम् । नराचवृत्त मन्त्रघोडशा
चरं समीरितं मनीषिमण्डलीहि
तं फणीन्द्रपिङ्गलोदितम् ॥ यथा ।
निगुम्भगुम्भचण्डमुण्डरक्तबीजघा-
तिनी लुलापहृपदैत्यभूषघातपञ्च
पातिनी । नवीनपीनवदुजालका
लमेघसन्निभा चिरं चरी करोतु मे
प्रियं पिनाकिवल्लभेति ॥

नराजः । पुं । घोडशाचरच्छन्दोविशेषे
॥ यथा । भुजङ्गराजभाषितं प्रकीर्ण
शास्त्रसागरे लघौगुरौ निरन्तरे स
तीक्ष्णघोडशाचरे । प्रतापतापनिर्ज
तप्रभाकरप्रकाशहे प्रहत्तटत्तराज
कं नराजमेव मनसि ॥

नरेन्द्रः

नराधमः । पुं । परमार्थज्ञानहीने ऽस
ज्ञातवैराग्ये । अकृतकृत्ये पुरुषे ॥
यथा । अज्ञानोपहतोवाल्मे चौवने
वनिताहतः । शेषे कलवचिन्तार्तः कि
ङ्करोतिनराधम इति ॥

नराधिपः । पुं । राजनि । नृपे ॥ सहि
नराणां मध्ये भगवतोऽभिभूतिः ॥ न
राणां मधिपः । नरान् अधिपाति वा
। पा० । आतश्चोपसर्ग इतिकः ॥

नरान्तकः । पुं । राक्षसविशेषे । राव-
णात्मजे ॥

नरायणः । पुं । माधवे । विष्णौ ॥ नरा
अयनमस्येतिविग्रहः ॥ नराणां मय
नं यस्मात्तेननरायणः स्मृत इति-
ब्रह्मवैवर्तेपुराणम् ॥ नरस्यापत्यं वा
। नडा० फक् । संज्ञापूर्वकत्वादृष्ट्या-
भावः ॥

नरी । स्त्री । नार्याम् ॥ इतिजटाधरः ॥

नरेतिका । स्त्री । तीर्थविशेषे ॥

नरेन्द्रः । पुं । महीपाले ॥ विषवैद्ये ॥
वात्तिके ॥ एकविंशत्यक्षरावृत्ते ॥

यथा । चामररत्नरज्जुवरपरिगतवि
प्रगणाहितशोभः पाणिविराजिपुष्प
युगविरचितकङ्कणसङ्गतगन्धः । चा
रुसुवर्णकुण्डलयुगलकृतरोचिरखड्
कृतवर्णः पिङ्गलपद्मगेश इति निगद
तिराजतिवृत्तनरेन्द्रः ॥ यथा । पङ्क

नर्तकी

जकोपपानपरमधुकरगीतमनोज्ञ-
तडागः पञ्चमनादवादपरपरभृतका
ननस्तत्परभागः । वल्लभविप्रयुक्तकु
लवरतनुजीवितदानदुरन्तः किङ्कर
वाणि वलि मम सहचरि सन्निधि-
मेति वसन्तः ॥

नरोत्तमः । पुं । कृतकृच्छेपुरुषे ॥ य
था । यः स्वकात् परतोवेह जातनि
र्वेदआत्मवान् । हृदि कृत्वा हरिं गे
हात् प्रव्रजेत् स नरोत्तमः ॥ स्वका
त्स्वतएव परतः परोपदेशाद्वाजात-
वैराग्यः ॥

नर्कुटकम् । न । नासिकायाम् ॥ इति
हेमचन्द्रः ॥

नर्तकः । पुं । केलके ॥ पोटागले ॥ चा
रणे ॥ द्विपे ॥ नटे । सर्ववेशिनि ॥
चि । ताळाद्यनुसारेण नर्तनकृति ॥
अस्य लक्षणं यथा । यादृशं नृत्त्यपा
त्रं स्याद्गीतं योज्यं तादृशम् । नृ
त्त्यस्य धारणात् पात्रं नर्तकः परि-
कीर्तितः ॥ अपिच । असम्बद्धप्रला
पीच सदाभुकुटितत्परः । हासप्र
हासचतुरा वाचालो नृत्त्यकोविद
इतिसङ्गीतहामोदरः ॥ नृत्त्यति ।
नृतीगात्रविच्छेदे । शिल्पिनिष्पुत्रि
तिकर्तारि षुन् ॥

नर्तकी । स्त्री । नासिकायाम् । गन्ध-

नर्मदा

विन् इति रामजनी इति च भाषा ॥
करेण्वाम् ॥ नलिकानामसुगन्धद्रव्ये
॥ नृत्त्यति । नृती । षुन् । धि-
त्त्वान् डीष् ॥

नर्तनम् । न । नृत्त्ये ॥ नृती ।
ल्युट् ॥

नर्तितम् । चि । ताण्डविते ॥

नर्दटकम् । न । अत्यष्टिप्रभेदे ॥ त-
ल्लक्षणं यथा । यदिभवतो नजौ भज
जला गुरु नर्दटकम् । इति ॥ यथा
। ब्रजवनितादसन्तलतिकाविलसन्म
धुपं मधुमयनं प्रणमजनवाञ्छितक
ल्पतरुम् । विभु मभिनौति कोपि-
सुकृती मुदितेन हृदा वचिरपदाव
लोघटितनर्दटकेन कविरिति ॥

नर्दनम् । न । शब्दे ॥

नर्मकीलः । पुं । भर्त्तरि । पञ्चौ ॥ इ
ति चिकाण्डशेषः ॥

नर्मठः । पुं । चिवुके ॥ धिङ्गे ॥ चूचु-
के ॥ परिहासके ॥ इति शब्दः ॥

नर्मदः । पुं । केलिसचिवे ॥ चि । हर्ष
दे ॥ नर्मददाति । डुदाञ् । इति
वा । दो । आतोनुपेतिकः ॥

नर्मदा । स्त्री । रेवायाम् । सोमोद्भवा
याम् । मेकलकन्यकायाम् ॥ अस्याः

स्वरणेन सर्पविषनाशोभवति । न
र्मदायै नमः प्रात नर्मदायै नमो निशि

नलः

। नमोस्तु नर्मदे तुभ्यं चाहिमां विष
सर्पत इति विष्णुपुराणम् ॥ पृक्कायाम्
॥ टाप् ॥

नर्मदाप्रभवः । पुं । तीर्थविशेषे ॥

नर्म । न । परिहासवाक्ये ॥ नरणम् ।

नृनये । मनिन् ॥

नर्मरा । स्त्री । दर्याम् ॥ भस्त्रायाम् ॥

सरलायाम् ॥ निष्कलाम् ॥ इत्यङ्कि
तोमेदिनिकरः ॥

नलः । पुं । नडे । पोटागले ॥ नलस्तु
मधुर स्तित्तः कषायः कफरक्तजित्

। उष्णो हृदस्तिथेन्यर्त्तिदाहपित्त
विसर्पजित् ॥ नृपतिविशेषे । सूर्य

वंशीयनिषधराजपुत्रे ॥ यथा । अति

थिस्तु कुशाज्जने निषधस्तस्य चात्म

जः । नलस्तु नैषधस्तस्मान्न भस्तस्मा

दजायत ॥ * ॥ वीरसेन नृपतेः पु

त्रे ॥ यथा । नलौदावेव विख्यातौ वं

शे कश्यपसम्भवे । वीरसेनस्तु तस्तद्व

नैषधस्तनराधिपः इति मातृस्ये १२

अध्यायः ॥ * ॥ चन्द्रवंशीयनिषधरा

जपुत्रे । दमयन्तीपतौ ॥ यथा । क

र्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य

च । ऋतु पर्यास्यराजर्षेः कीर्त्तनं क

लिनाशनमिति महाभारतम् ॥ पि

तृदेवे ॥ विश्वकर्मणः पुत्रे कपीश्वरे

॥ दैत्यविशेषे ॥ न । पद्मे ॥

नलिका

नलकम् । न । शाखास्त्रि । नाडीवत्
सरन्त्ये ऽस्थिपर्वणि ॥ इति हेम-
चन्द्रः ॥

नलकिनी । स्त्री । जङ्घायाम् ॥

नलकीलः । पुं ॥ जानुनि ॥

नलकूवरः । पुं । कुवेरपुत्रे ॥ नलः कू

वरो युगन्धरो ऽस्य ॥

नलदम् । न । पुष्परसे ॥ उन्नीरे ॥ ज

टामांस्याम् ॥ इति मेदिनी ॥

नलदम्बुः । पुं । निम्बवृक्षे ॥ इति भू-
रिप्रयोगः ॥

नलदा । स्त्री । मांस्याम् ॥ इति हेम-
चन्द्रः ॥

नलपट्टिका । स्त्री । तलाच्याम् । दरमा
इति गौडभाषाप्रसिद्धे कटविशेषे ॥

नलमीनः । पुं । चिलिचिममतस्ये । न

लवनचारिणिमतस्ये ॥ नलवनस्थो

मीनः नलाभो मीन इति वा ॥

नलसेतुः । पुं । रामायणप्रसिद्धे सामु

द्रे सेतौ ॥ नलेन वानरविशेषेण नि

र्मितः सेतुः ॥

नलिका । स्त्री । कण्ठनाले ॥ नाड्याम्

॥ गौडभाषया नली इति प्रसिद्धे सु

गन्धिद्रव्यभेदे । विद्रुमलातकायाम् ।

कपोतचरकायाम् । इष्योत्तरापथे

प्रसिद्धा सुगन्धा प्रवालाकृतिः पञ्चा

री इति पंठारी इति क्वचित् प्रसिद्धा

नल्लः

॥ नल्लिका शीतला लक्ष्मी चक्षुष्या
कफपित्तहृत् । कृच्छ्राश्चवातटृणा
स्रकुष्ठकण्डूज्वरापहा ॥

नल्लितः । पुं । नल्लिता इति गौडभा
षाप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

नल्लिनः । पुं । प्राचीनामल्लके । पानी
आमल्ला इति गौडभाषा ॥ सारस
पक्षिणि ॥ न । अम्मुजे । पद्मे ॥ तो-
ये ॥ नीलिकायाम् ॥ नल्लति । खल
गन्धे । इनन् ॥

नल्लिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । विसिन्या
म् ॥ व्योमनिम्बगायाम् ॥ कमलाकरे
॥ नारिकेलत्रये ॥ नल्लिकायाम् ॥
पद्मयुक्तदेशे ॥ नडाः सन्त्यत्र । पुष्क-
रादिभ्य इति इनिः । डल्लयोरैक्यम्
॥ यदा नल्लानांसमूहः । खल्लादिभ्य
इति इनिः ॥

नल्लिनीखण्डम् । न । नल्लिनीनांसमू
हे ॥ कमलादिभ्यः खण्डः ॥

नल्लिनीरुहम् । न । स्रग्गले ॥

नल्लिनेशयः । पुं । विष्णौ ॥ इति चि० ॥

नल्ली । स्त्री । मनःशिलायाम् । कुनव्या
म् ॥ नल्लिकायाम् । विद्रुमलताया
म् । शुषिरायाम् ॥ नल्लति । खल० ।
अच् । गौ० डीष् ॥

नल्लोत्तमः । पुं । देवनले ॥

नल्लः । पुं । किष्कुचतुश्चते । चतुःशत

नवतः

हस्तपरिमितेदेशे ॥ किष्कूयां हस्ता
नां चतुःशतम् । चतुर्गुणशतम् ।
शा० ॥ नल्यते । खलवन्धने । उल्
वादिच्चात् वः ॥ काच्यस्तु नल्यं हस्त
शतमित्याह ॥

नल्यवर्मगा । स्त्री । काकाङ्ग्याम् ॥
चि । नल्यपरिमितपथगामिनि ॥

नवः । पुं । स्तुतौ ॥ रक्तपुनर्नवायाम्
॥ चि । नथे । नूतने ॥ नूयते । णुस्तु
तौ । ऋदोरप् ॥ अपूर्वे ॥

नवकारिका । स्त्री । नवोढायाम् ॥
इति शब्दमाला ॥ नवीनकर्त्याम् ॥
नवीने विवरणश्लोके ॥

नवकालिका । स्त्री । नवीने ॥ इति
हारावली ॥

नवखम् । न । देहे ॥ नव खानि यस्य
यस्मिन्वा ॥

नवग्रहाः । पुं । सूर्यादिनवसु ॥ ते
यथा । सूर्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्च
पितृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः
केतुश्चेति नवग्रहाः ॥ नवग्रहमखं
कृत्वा ततः कर्मसमारभेत् । अन्यथा
फलदं पुंसां न काम्यं जायते क्वचित् ॥

नवच्छात्रः । पुं । क्रियाकारे । प्रथमम
ध्ययने प्रवृत्ते नवीने विद्यार्थिनि ॥

नवतः । पुं । करिकमले । कुये । नम्
दा इति भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

नवदु

नवतरः । त्रि । नव्ये ॥

नवतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे । ९० न
वै इति भाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ नवद
शतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशति
विंशच्चत्वारिंश दिव्यादिनानिपात
नात् प्रकृतेर्नवभावस्तिप्रत्ययस्य ॥

नवतिका । स्त्री । तूष्णिकायाम् ॥

नवदण्डम् । न । नृपाणां छत्रविशेषे ॥

नवदलम् । न । संवर्त्तिकायाम् । पद्म

स्यकिञ्चत्कसमीपस्थदले ॥ नवपत्रत

दलम् ॥ सामान्यतो नूतने पत्रे ॥

नवदीधितिः । पुं । महीसुते । भौम
ग्रहे ॥ नवादीधितिर्यस्य ॥

नवदुर्गा । स्त्री । नवपत्रिकायाम् ॥ शै

खपुव्यादिषु ॥ यथा । प्रथमं शैलपुत्री

च द्वितीयं ब्रह्मचारिणी । तृतीयं च

न्द्रघण्टेति कुष्माण्डेति चतुर्थकम् ॥

पञ्चमं स्कन्दमातेति षष्ठं कात्यायनी

तिच । सप्तमं कालरात्रिश्च महागौ

रीतिचाष्टमम् ॥ नवमं सिद्धादाप्रो

क्ता नवदुर्गाः प्रकीर्त्तिताः । उक्तान्ये

तातिनामानि ब्रह्मणैवमहात्मना ॥

अग्निनादह्यमानस्तु शचुमध्येगता

रणे । विषमे दुर्गमेचैवभयार्त्ताः शर

णंगताः ॥ न तेषां जायते किञ्चिद्दुःखं

रणसङ्कटे । नापहं तस्यपश्यामिशो

कदुःखभयं नहि ॥ यैस्तु भक्त्यासु

नवनी

तानूनं तेषांसिद्धिः प्रजायते ॥ इति

मार्कण्डेयपुराणम् ॥

नवदोला । स्त्री । नवीनप्रेङ्खायाम् ॥

नवदारपुरम् । न । शरीरे । मनुष्यदे

हे ॥ अत्रदेओचे देचक्षुषी देनासि

के वागेकेतिशिरसिसप्तद्वेपायूपस्था

स्येअधः इति नवदाराणिसन्ति ॥ न

वदाराणि यस्मिन् तत् नवदारम् ।

तच्चतत् पुरश्चेतिविग्रहः ॥

नवधा । अ । नवप्रकारे ॥ यथा । आ-

चारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थद

र्शनम् । निष्ठा वृत्ति स्तपो दानं न

वधा कुललक्षणम् ॥

नवधातवः । पुं । हेमादिनवसु ॥ यथा

। हेमतारारनागाश्च ताम्ररङ्गे च ती

क्षकम् । कांस्यकं कान्तलोहस्य धा

तवो नवकीर्त्तिताः ॥

नव । त्रि । सङ्ख्याविशेषे । ९ नौ इति

भाषा ॥

नवनवत्त्वम् । न । नवप्रकारत्वे ॥ प्रका

रेद्विर्भावः । कर्मधारयवद्भावात् सु-

पोलुक् ॥

नवनी । स्त्री । नवनीते । नौनी इति

भाषा ॥ इति पुराणम् ॥

नवनीतम् । न । नवोद्भूते । ऋकृताग्नि

संयोगेमन्यजे । नौशी इति माखन

इतिचभाषा ॥ नोतं यदि नवनीतं

नवनी

नीतं नीतं किमेतेन । आतपतापि
 तभूमौ माधव मा धाव मा धाव ॥
 नवञ्चतत् नीतञ्च । विशेषणमिति
 समासः ॥ नवनीतं हितं गव्यं दृष्यं
 वर्णवलाग्निकृत् । सङ्ग्राहि दातपि
 त्ताहृक् क्षयाशीर्दितकासहृत् ॥ त-
 द्दितं वालके दृष्टे विशेषादसृतं शि-
 शोः ॥ * ॥ नवनीतं महिष्यास्तुवा
 तक्षेपतरं गुरु । दाहपित्तश्रमहरं
 मेदःशुक्रविवर्द्धनम् ॥ * ॥ दुग्धोत्थं
 नवनीतत्तु चक्षुष्यं रक्तपित्तनुत् ।
 दृष्यं बल्य मतिस्त्रिधं मधुरं ग्राहि
 शीतलम् ॥ * ॥ नवनीतन्तु सदस्त्रं
 स्वादु ग्राहि हिमं लघु । मेधं कि-
 चित् कषायास्तु मीषत्तक्रांशसङ्-
 क्रमात् ॥ * ॥ सच्चारकटुकान्त्वत्वा
 च्छर्षः कुष्ठकारकम् । क्षेपलं गुरु
 मेदस्थं नवनीतं चिरन्तनम् ॥ * ॥
 शीतं ज्वरनवोद्धृतं सुमधुरं वृष्यञ्च
 वातापहं कासघ्नं क्रिमिनाशनं कफ-
 हरं सङ्ग्राहि शूलोपहम् । बल्यं पु-
 ट्टिकरं तृषात्तिग्मनं सन्तापविच्छे-
 दनं चक्षुष्यं श्रमहारि तर्पणकरं द-
 ध्युद्भवं पित्तजित् ॥ * ॥ एकाहाद्यु-
 पितं प्रोक्तमुत्तरोत्तरगन्धदम् । अ-
 रुच्यं सर्वरोगाण्यं दधिजं तद्वितनहि
 ॥ इति राजनिघण्टुः ॥

नलफ

नवनीतकम् । न । दृते ॥
 नवनीतधेनुः । स्त्री । दानार्थकृत नव-
 नीतमयधेनुविशेषे ॥
 नवपत्रिका । स्त्री । कदल्यादिषु ॥ क-
 दली दाडिमी धान्यं हरिद्रामानकं
 वायुः । विल्वो ऽशोकोजयन्ती च वि-
 श्वेया नवपत्रिकेति दुर्गेतस्वतत्त्वम् ॥
 नवपदम् । न । मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा
 । प्रथममुपनयराम कलञ्चितयमहि
 गणेन सह दण्डमिति पदानि वि-
 षमाणिसञ्चिनु । समपदेचषट्प-
 ञ्च सप्तषट्कलमेतदातनु । एवं
 पञ्च पदानि कुरु दोहा मयेदे-
 हि । भुजराजपिङ्गलभणितनवपदमे-
 तदवेहि ॥ यथा । विहर मानिनि-
 मान सपहाय रमय रमण मतिश-
 यितकपटकलहरति किमुविनश्यसि
 यौवन मिद मतिचपल मचल न-
 दीजलगति न पश्यसि । अनुभव
 हरिपरिरम्भसुख मिति वक्ता वद
 कोपि । मुग्धे माधव मधिसपदि कु-
 रू कारुण्य मितोपीति ॥ नवपदानि
 यस्मिन् तत् ॥
 नवपाठकः । पुं । नवीनाध्यापके ॥ नवो-
 नूतनः पाठकः । पूर्वकालैकेति स-
 मासः ॥
 नलफालिका । स्त्री । नवे । नये ॥ नव

नवयौ

जातरजोङ्गनायाम् । नवरजः स्त्रियाम् ॥

नववधूः । स्त्री । नूतनपरिणीतायाम् ।

नवोढायाम् । नयी बहू इतिभाषा ॥

नववध्वागमनम् । न । नूतनपरिणीतायाः प्रथमतः क्रियमाणे भर्तृगृहागमने । गौना इतिभाषा ॥

नवमः । त्रि । नवानाम् पूरणे ॥ तस्य पूरणेऽट् ॥ डीपि नवमी ॥

नवमल्लिका । स्त्री । नवमालिकायाम् ।

नेयालि इति नेत्रोधार इतिच गौडभाषा प्रसिद्धे पुष्पे ॥

नवमल्ली । स्त्री । नवमालिकायाम् ॥

नवा स्तुत्या मल्ली ॥

नवमालिका । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ।

। ग्रीष्मोद्भवायाम् । ससखायाम् ।

नेवारा इति नेवारी इतिच भाषा ॥

नवा स्तुत्या मालिका ॥

नवमी । स्त्री । शुक्लकृष्णपक्षयोस्ति

थिविशेषे । इयं चन्द्रस्य नवमकला

क्रियारूपा दुर्गाया स्तिथिः ॥ अ

स्याजातस्यफलम् । विरोधकर्त्ता सुज

नै रगम्यः परापकारार्थमतिः कुशी

लः । आचारहीनः कृपणः कठोरः

प्रसूतिकाले नवमी यदि स्यादिति ॥

नवयौवना । स्त्री । युवती । तरुणायाम्

। दिक्कुर्याम् । अतिक्रान्तमुग्धभावाया

नवशा

म् ॥ नवयौवनं तादृश्यं यस्याः सा ॥

नवरत्नम् । न । नवप्रकारमणिषु ॥ य

था । मुक्तामणिक्ववैदूर्यगोमेदा

नवज्जविद्रुमौ । पद्मरागं मरकतं नी

लञ्चेति यथा क्रमादिति तन्त्रसारः

॥ नवानारत्नानां समाहारः ॥ * ॥

नवग्रहदोषशान्त्यै धार्याणि नवरत्ना

नि यथा । वैदूर्यं धारयेत्तूर्यं नी

लञ्च मृगलाञ्छने । आवनेयेपिमा

णिक्यं पद्मरागं शशाङ्कजे ॥ गुरौमु

क्तां भृगौवज्रं शनौनीलं विदुर्बुधाः

। राहौ गोमेदकं धार्यं केतौ मर

कतं तथेति दीपिका ॥

नवराचम् । न । आश्विनाद्युक्तमासेषु

शुक्लप्रतिपदादिनवमीपर्यन्तनवदि-

नकर्त्तव्ये दुर्गाव्रतविशेषे ॥ नवरात्र

चतुष्टयमुक्तं देवीभागवते । चैत्रे

ऽश्विने तथा षाढे माघे कार्यो महेत्

सवः । नवरात्रे महाराजपूजाकार्या

विशेषत इति ॥ नवानाराचीणां स

माहारः ॥

नवराचिकम् । न । नवरात्रे ॥

नववरिका । स्त्री । नवोढायाम् ॥

नववज्रभम् । न । दाहागुरुणि ॥ त्रि ।

नवीनप्रिये ॥

नववस्त्रम् । न । नवान्वरे । अनाहते ॥

नवशायकः । पुं । नवशाक इति गौड

नवांशः

भाषाप्रसिद्धे नवविधे गोपादिजा
तिविशेषे ॥ यथा । गोपो मालीत
यातैली तन्त्री मोदकवारजी । कु
लालः कर्मकारश्च नापितो नवशाय
काः ॥ इतिपराशरसंहिता ॥

नवश्राद्धम् । न । एकादशाहादिश्राद्धे ॥
नवसारः । पुं । न । नवसादरे ॥ तच्छु
द्विर्यथा । नवसारो भवेच्छुद्धश्चूर्णितो
येविपाचितः । दोषायचेष्टयत्नेन भि
षग्भिर्योगसिद्धये इतिसारचन्द्रिका ॥

नवसादरम् । न । नौसादर इतिभा
षाप्रसिद्धे हव्ये ॥ प्रतिश्यायेषु शिर
सः पीडासु नवसादरम् ॥

नवसूतिका । स्त्री । अक्षिरप्रसूतायां
धेनौ ॥ नवसूतं प्रसवो ऽस्याः । शेषा
दितिकप् । प्रस्थयस्यादितोत्त्वम् ॥

नवा । स्त्री । नवीनायाम् ॥

नवांशः । पुं । नवमांशे । मेषादिद्वादश
लघानां नवमे भागे ॥ यथा । मेषा
द्या मकराद्याश्च तुलाद्याः कर्कटाद
यः । क्रमान्नवांशा राशीनां स्वांशाव
र्गोत्तमाः स्मृताः ॥ यथा । मेषे प्रथम
नवांशे कांशो मेषस्य । द्वितीयांशो वृ
षस्य । तृतीयांशो मिथुनस्य । चतु
र्थीयांशः कर्कटस्य । पञ्चमांशः सिंहस्य

। षष्ठांशः कन्यायाः । सप्तमांशस्तुला
याः । अष्टमांशो वृश्चिकस्य । नवमां

नवाक्ष

शोधनुषः ॥ * ॥ एवं वृषे प्रथमांशो
मकरस्य । २ कुम्भस्य । ३ मीनस्य ।
४ मेषस्य । ५ वृषस्य । ६ मिथुनस्य
। ७ कर्कस्य । ८ सिंहस्य । ९ कन्या
याः ॥ * ॥ तथा मिथुने १ तुलायाः
। २ वृश्चिकस्य । ३ धनुषः । ४ मकर
स्य । ५ कुम्भस्य । ६ मीनस्य । ७ मे
षस्य । ८ वृषस्य । ९ मिथुनस्य ॥ *
॥ एवं कर्के १ कर्कस्य । २ सिंहस्य ।
३ कन्यायाः । ४ तुलायाः । ५ वृश्चि
कस्य । ६ धनुषः । ७ मकरस्य । ८
कुम्भस्य । ९ मीनस्य ॥ एवं सिंहे मे
षाद्याः ॥ कन्यायां मकराद्याः ॥ तु
लायां तुलाद्याः ॥ वृश्चिके कर्कटाद्याः
॥ एवमेव धनुषि मेषाद्याः ॥ मकरे
मकराद्याः ॥ कुम्भे तुलाद्याः ॥ मीने
कर्काद्याः क्रमान्नवांशाच्चेयाः ॥ उक्त
म् । मेषे नवांशा मेषाद्याः वृषे च
मकरादिकाः । मिथुने च तुलाद्याः
स्युः कर्कटे कर्कटादिका इति ॥

नवांशकः । पुं । नवांशे ॥

नवाङ्गम् । न । पाचनविशेषे ॥ यथा ।
विश्वः स्रुताब्दभूनिम्बैः पञ्चमूली स
मन्वितैः । कृतः कषायो हन्त्या शुवा
तपित्तोद्भवं ज्वरम् ॥

नवाङ्गा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

नवान्नम् । न । नवीनाद्ये ॥ तन्निमि

नवोठा

तन्नाहे ॥

नवापयस्या । स्त्री । नूतनायां चीरवि
दार्ढ्याम् ॥नवाभोगः । चि । अभिनवप्रयत्ने । म-
होत्साहे ॥ नवाभोगोयत्नोयस्य ॥नवाम्बरम् । न । अनाहते । नवीन
वस्त्रे ॥ नवम्बरतदम्बरम् ॥नवार्चिः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥ इति चिक्का
ण्डशेषः ॥

नवास्त्री । स्त्री । नवमासिकायाम् ॥

नवाष्टः । पुं । न । नवतिथौ । नवदिने
॥ प्रतिपत्तिथौ ॥नवीनः । चि । नये । नूतने ॥ नव
यव । नवस्यत्नपतनपस्वास्त्रप्रत्ययाः
बुरादेशश्च ॥

नवीयः । चि । नवतरे ॥

नवेदाः । पुं । अचे ॥ नवेत्ति । विदुः
असुन् ॥नवोठा । स्त्री । नववध्वाम् । जन्याम्
। नववरिकायाम् ॥ मुग्धानायिकाभेदे ॥ यथा । वलानीतापार्श्वं मु-
खमनुमुखं नैवकुर्वते धुनानामूर्द्धानं क्षिपति वदनं चुम्बनविधौ । हृदि
न्यस्तं हस्तं क्षिपति गमनारोपितमना नवोठा वोढारं समयति च सन्ता
पयति चेतिरसमञ्जरी ॥ नवानूतना

चासौ कठाविवाहिताचेतिविग्रहः ॥

नष्ट

नवोद्धृतम् । न । नवनीते ॥ नवञ्चत
त् उद्धृतम् । विशेषप्रामितिस
मासः ॥नथः । चि । नवीने । नूतने ॥ नूयते
। एतुस्तौ । अचोयत् ॥ पुं । रक्तपु
नर्नवायाम् ॥नक् । न । नशने ॥ यशः । भावेक्षिप्
। नश्यति कर्त्तरिवाक्षिप् । पङ्ककः
यथा विधिकर्त्तव्याः ॥

नशाकः । पुं । काकविशेषे ॥

नशिता । चि । नाशाश्रये ॥ नशेत्सुन् ॥

नश्यत्प्रसूतिका । स्त्री । मृतवत्सलाया
म् । मृतपुत्रिकायाम् ॥नश्वरः । चि । अशाश्रये । नाशप्रतिषे
गिनि ॥ नश्यति तच्छीलः । यशः
इत्यनशजिसर्त्तिभ्यः क्कारण् ॥ टिड्हेति
छीपि । नश्वरी ॥नष्टः । चि । तिरोहिते । अदर्शन
विशिष्टे ॥ नाशाश्रये ॥ नश्यति स्म ।
यश अदर्शने । गत्यर्थेति कर्त्तरि
क्तः ॥ भावक्तान्तादर्शआदञ्चा ॥नष्टचन्द्रः । पुं । सौरभाद्रस्योभयपक्षे
चतुर्थ्यामुदितेचन्द्रे ॥ यथा । नष्ट
चन्द्रो न दृश्यश्च भाद्रेमासि सिता
सिते । चतुर्थ्यामुदितो ऽशुद्धः प्रति
षिद्धोमनीषिभिः ॥ चन्द्र स्तारापङ्क
रणं कलङ्क मतिदुष्करम् । तस्मै द

नस्तः

दाति हेनन्द कामतो यदि पश्यति
॥ अकामतो नरो दृष्ट्वा मन्त्रपूतं जलं
पिबेत् । तदा शुद्धो भवेत् सद्यो नि
ष्कलङ्गी महीतले ॥ सिंहः प्रसेन
मवधीत् सिंहो जाम्बवताहतः । सु
कुमारक मारोदी स्तत्र ह्येष स्थम
न्तकः ॥ इति मन्त्रेण पूतञ्च जलं सा
धुःपिवेद् घुवम् ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपु
राणम् ॥

नष्टचेष्टता । स्त्री । प्रलये । शोकादि
भिर्निष्पन्दनाशे । हर्षशोकादिभिः
सकलचेष्टानाशे मूर्च्छापरपर्याये सा
त्त्विकभावे ॥ नष्टाचेष्टायस्य । तस्य
भावः । तत् ॥

नष्टाग्निः । पुं । प्रमादादिना कारणान्त
रवशेन वा त्यक्तवैतानिके । वीरह
णि ॥ नष्टोऽग्निर्यस्य ॥

नष्टाजीव्यः । त्रि । गतजीविकासाधने ॥
नष्टासिंहचर्म । न । लोप्त्वे । किञ्चित्पा
सचौरनीतद्रव्ये ॥ इति हारावली ॥

नष्टेन्दुकला । स्त्री । कुक्ष्याम् ॥ नष्टा
इन्दुकलायस्याम् ॥

नसा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ इतिचि
काण्डशेषः ॥

नस्तः । पुं । नासिकायाम् ॥ इतिशब्द
माला ॥ न । नस्ये ॥ इति रत्नमाला ॥

पञ्चविधं नस्तकर्म यष्टु । प्रतिमर्षा

नस्या

ऽवपीडस्य नस्यं प्रथमनं तथा । शि
रोविरेचनञ्चैव नस्तकर्मतु पञ्च-
धेति ॥

नस्तः । स्त्री । नासाकृतच्छिद्रे ॥

नस्तितः । पुं । नस्योतो । रज्जुनास्यूत
नासे गवादौ । नाथावैल इति भा-
षा ॥ नसनम् । णसकौटिल्ये । क्तः
। नस्तं कृतमस्य । प्रातिपदिकाद्वात्त्व
र्थ इतिणिच् । ततः कर्मणि क्तः ॥

नस्तोतः । पुं । नस्योते ॥ नस्यतेस्म
। णस्य कर्मणि क्तः । नस्तयाउतः ॥

नस्यम् । न । नस्ते । लावणे । नासिका
देयचूर्णादौ ॥ यथा । सिद्धार्थकवचा
दिङ्गुकरञ्जं देवदारुच । मञ्जिष्ठाचि
फला श्वेताशिरिषो रजनीद्वयम् ॥
प्रियङ्गुनिम्बचिकटुगोमूत्रेणावधर्षि
तम् । नस्यमालेपनञ्चैव स्नानमुद्
वर्त्तनं तथा ॥ अपस्मारविषोन्माद
शोषालक्ष्मीज्वरापहम् । भूतेभ्यश्च
भयं हन्तिराजद्वारेचशासनमितिगा
रुडे १८८ अध्यायः ॥

नस्या । स्त्री । नासिकायाम् ॥ नासार
ज्वाम् । नकेलइति नाथ इतिच भा
षा ॥ त्रि । नासिकायां भवे ॥ नासि
कायां भवा । नासिकायै हिता वा ।
शरीरावयवाद्यत् । नसुनासिकाया
यत्सस्युद्रेष्विति नसादेशः ॥

नाकः
नखोतः । चि । नस्तिते । नासारज्जु
युक्तेष्टादौ ॥ नखया नासारज्ज्वा
उतः ॥

नह । अ । प्रत्यारम्भे ॥ नच हच ॥
नहि । अ । निषेधे ॥ नह्यति । गृहव
न्यने । इन् ॥

नहिकिम् । अ । निषेधे ॥
नहुषः । पुं । नागविशेषे ॥ सोमवंश भ
वेत्पतिविशेषे ॥ सचपूरुवरसोज्ये
ष्ठात्मजस्यायुषस्तनय इति पुराणम् ॥
न । तगरे ॥ नह्यति । गृह ॥ पृन
हिकलिम्यउषच् ॥

नहुषाख्यम् । न । तगरपुष्पे ॥
नहुषात्मजः । पुं । ययातिन्दपे ॥
ना । अ । निषेधे ॥ नह्यति । गृहव
न्यने । डा ॥

नाकः । पुं । स्वर्गे ॥ अकंदुःखम् ना
ख्यव्रकमिति नाकः । नभ्यान्
पादितिनलोपाभावः ॥ को ब्रह्मा त
दभावेनाचेतिवा ॥ न । ब्रह्मलोके ॥

नाकनाथः । पुं । इन्द्रे ॥
नाकनायकः । पुं । इन्द्रे ॥
नाकनायकपुरोहितः । पुं । वृहस्पतौ ॥
नाकपृष्ठः । पुं । स्वर्गे ॥

नाकी । पुं । सुरे । देवतायाम् ॥ ना-
कः स्वर्गोऽख्यस्य । इनिः ॥

नाकुः । पुं । मुनिविशेषे ॥ पृथ्वीधरे ॥

नाचचः

वल्मीके ॥ न अकति । अक ० बाहु
लकादुः ॥ यदा । नम्यते भूरनेन ।
गम ० । फलिपाटिनमिमनिजनाङ्
गुक्पटिनाकिधतश्चेत्युर्नाकिरादे-
शश्च । इकारउच्चारणार्थः ॥

नाकुलः । पुं । नकुलपुत्रे ॥ चि । नकुल
सन्वन्धिनि ॥ न । नकुलेश्वरीदेव्याः
स्थाने ॥ स्वायम्भुव्यपिनाकुले ॥

नाकुली । स्त्री । कुक्कुटीकन्दे ॥ चवि
के ॥ रास्त्रायाम् ॥ नाई इति भा-
षाप्रसिद्धे कन्दविशेषे ॥ नाकुली
तुवरा तित्ता कटुकोष्णा विनाशये
त् । भोगिलूतावृश्चिकाखुविषज्व
रकृमिब्रणान् ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वे
तकण्टकार्याम् ॥ नकुलानामिधम्
प्रियत्वात् । तस्येदमिच्छ्यम् ॥ न आकु
लत्वं यया वा ॥

नाचचः । पुं । मासविशेषे ॥ सचद्विवि
धः । सप्तविंशतिनचवात्मक एकः ।
यथा । सर्वर्चपरिवर्त्तैश्चनाचचइह
चाच्यते इति ॥ सर्वनचचभुक्त्यातु
नाचचोमास इष्यते इतिच ॥ अस्य
प्रयोजनम् । नचचसचाण्ययनानि
चेन्दोर्मासेन कुर्याद्गणाल्मकेन । स
प्तविंशतिनचवात्मकेन ॥ जन्मनच
चे शनिभौमवारयोगे मनोदुःखदा
नम् । यथोक्तं दीपिकायाम् । जन्म

नागः

न्यर्चे यदिस्थातां वारौभौमशनैश्वरौ
। स मासः कल्मषोनाममनोदुःखप्र
दायकः ॥ इति ॥ * ॥ द्वितीयः षष्टि
दण्डात्मक नक्षत्र भोगकालरूपदि
नचिंशदात्मकः । यथोक्तं सूर्यसिद्धा
न्ते । नाडीषष्टयातु नाक्षत्र महारा
त्रं प्रचक्षते । तत्चिंशता भवेन् मासः
सावनोर्कोदयैस्तथेति ॥ अस्य प्रयो
जनमायुर्गणनायाम् । यथा । आयु
र्दायेस्मृतं प्राज्ञैर्नाक्षत्रं षष्टिनाडि
कमिति ॥ वि । नक्षत्रसम्बन्धिनि ॥
तस्येदमिच्छ्यम् ॥

नाक्षत्रिकः । पुं । नाक्षत्रमासे ॥ नक्षत्र
गणनेनैवनाक्षत्रिक उदाहृतः ॥ वि
। नक्षत्रसम्बन्धिनि ॥

नाक्षत्रिकी । स्त्री । नक्षत्रदशायाम् ॥

कलौनाक्षत्रिकी दशेति ज्योतिषम् ॥

नागः । पुं । वासुकादिपद्मगे । कादवे

ये । बहुफले सर्वे । मनुष्याकारे फ

णालङ्गूलयुक्ते सर्पे ॥ मातङ्गे । इ-

स्तिनि ॥ क्राचारिणि ॥ तोयदे । मे

घे ॥ नागकेशरे ॥ पुद्गागे ॥ नागद

न्तके ॥ मुस्तके ॥ देहानिलप्रभेदे

॥ उद्गारेनाग इच्छुक्तोनीलजीभूत

सन्निभः ॥ उत्तरस्थितः श्रेष्ठे ॥ नगे

भवः । तत्रभवइच्छ्यम् ॥ यद्वा । नगच्छ

ति इति अगः । नअगः । सुप् सुपेति ॥

नागः

स० । अनजत्वा न लोपः ॥ न ।
रङ्गे ॥ सीसके ॥ करणविशेषे ॥ अ
त्रजातस्यफलम् । नागोद्भवो नागध
नाभिलाषी वक्रोक्तिजालो नितरां कु
शीलः । क्रोधाग्निसन्तापितश्चन्द्रवर्गो
भर्गोपमः स्यात् किलरङ्गभूमौ ॥ र
ङ्गे सीसकेचपुंलिङ्गोपीति वैद्याः ॥
अस्योत्पत्तिर्यथा । दृष्ट्वा भोगिसुतां र
म्यां वासुकिं स्तु मुमेच यत् । वी
र्यं जातस्ततो नागः सर्वरोगापहो
वृणाम् ॥ सीसं रङ्गगुणं ज्ञेयं विशे
षान्नेहनाशनम् ॥ नागस्तु नागशत
तुल्यबलं ददाति व्याधिं विनाशयति
जीवनमातनेति । वज्रं प्रदीपय
ति कामबलं करोति मृत्युञ्च ना
शयति सन्ततसेवितः सः ॥ * ॥ त
योः पाकहीनयोर्दोषो यथा । पाके
नहीनैः किलवज्रनाभौ कुष्ठानि गु
ल्मांश्च तथातिकृष्टान् । पाण्डुप्रभे
हानलमान्द्यशोयभगन्दरादीन् कुश
तः प्रभुक्तौ ॥ * ॥ तयोर्मारणं यथा
। अश्वत्यचिञ्चात्वक्चूर्णं चतुर्थीशेन
निःक्षिपेत् । स्रुत्पात्रे विद्रुतो नागो
लौहदर्याच चाक्षितः ॥ यामैकेन भ
वेद्भस्म तत्तुल्या स्यान्मनः शिला । का
ञ्चिकेन स्वयंपिष्टा पचेद्दृढं पुटेन
च ॥ स्वाङ्गशीतं पुनः पिष्ट्वा शिखया

नागजी

काञ्चिकेन च । पुनः पुटेच्छरावाभ्या
मेवंषड्भिः पुटैर्मतिः ॥ * ॥ नागः
सिन्दूरवर्णाभो म्रियते सर्वकार्यकृत्
। सतिक्तमधुरो नागो मृतो भवति
भस्मसात् ॥ आयुः कीर्त्तिं वीर्यवृद्धिं
करोति सेवनात्सदा । रोगान् ह-
न्तिमृतो नागो वङ्गवङ्गकारकः ॥

नागकन्दः । पुं । हस्तिकन्दे ॥

नागकर्कः । पुं । रक्तैरण्डे ॥

नागकिञ्जल्कः । पुं । नागकेशरपुष्पे ॥

नागकुमारिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

मञ्जिष्ठायाम् ॥

नागकेशरः । पुं । नागकेशरवृक्षे ॥

नागकेशरः । पुं । काञ्चनाक्षये । चाम्पे
ये । नागपुष्पे ॥ नागाख्यः केशरः ॥

नागगन्धा । स्त्री । नाकुलीकन्दे ॥

नागगर्भम् । न । सिन्दूरे ॥

नागच्छा । स्त्री । नागदन्त्याम् ॥

नागजम् । न । सिन्दूरे ॥ रङ्गे ॥ वि ।

नागजाते ॥ नागाज्जातम् । ज
नी ० डः ॥

नागजिह्वा । स्त्री । अनन्तमूलायाम् ॥

मनश्शिलायाम् ॥ नागानां जिह्वेव ॥

नातजिह्विका । स्त्री । नागजिह्वार्थे ॥

स्वार्थकः ॥

नागजीवनम् । न । वङ्गे ॥ इति हेम-

चन्द्रः ॥

नागप

नागदन्तः । पुं । हस्तिदन्ते ॥ गृहान्नि
र्गतदारुणि । खूटी इति दांतिद्या इति
चभाषा ॥

नागदन्तकः । पुं । भित्तिस्थदारुणि ।

निर्यूहे ॥ नागदन्तएव । स्वा० कः ॥

नागदन्तिका । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् ।

विच्छिटी इति गौड भाषा ॥ राम
दूच्याम् ॥

नागदन्ती । स्त्री । श्रीहस्तिन्याम् । ह-

स्तिकर्णपत्रायाम् । भूरुप्याम् ॥

कुम्भाख्यभेषजे । नागहुलीति प्रमि
ष्टौषधौ ॥

नागदमनी । स्त्री । चुद्रचुपविशेषे । जम्

वाम् । दुःसहायाम् । मलघ्न्याम् ॥

नागदलोपमम् । न । परुषफले । पाल
सा इति भाषा ॥

नागद्रुः । पुं । सुह्याम् । समन्तदग्धा
याम् ॥

नागदीपः । पुं । भारतवर्षस्यो पदीप
दिशेषे ॥

नागनामा । पुं । सीसके ॥

नागनिर्यूहः । पुं । नागदन्तके ॥

नागपत्रा । स्त्री । नागदमन्याम् ॥

नागपत्री । स्त्री । लक्ष्मणायाभेषधौ ।

नागपदः । पुं । रतिवन्धविशेषे ॥ दद्या

। पादौ स्क्वन्धे तथा हस्तौ लिपेत्तत्र
भगे लघु । कामदेत् कामुको नारो ॥

नागव

इन्धो नागपदोमतः ॥ इति रतिः ॥

नागपाशः । पुं । स्त्रीणां करणे ॥ वरुण
आयुधे ॥ ग्रन्थविशेषे । सार्द्धद्वया
वर्त्तनात् नागपाश इति स्मृतः ॥
ब्रह्मग्रन्थमथोदद्यान्नागपाश मथा
दिवेत्तामसः ॥

नागपाशकाः । पुं । रतिग्रन्थविशेषे ।
यथा । स्वजङ्गादयमध्यस्थां हस्ता-
भ्यां धायेत् कुक्षौ । रसे निःशङ्कि-
तः कामोऽन्धोऽयं नागपाशकः ॥ इति
रतिवज्जी ॥

नागपुरम् । न । पाण्ड्यदेशे ऽनेन नाम्ना
प्रतिष्ठे नगरे । उरगपुरे ॥ हस्तिना-
पुरे ॥ कङ्किपुराणोक्ते गङ्गावतरणप्र-
स्तावप्रसिद्धे देशविशेषे ॥

नागपुष्पः । पुं । पुन्नागवृक्षे ॥ नागके-
सरे ॥ नागपुष्पः कषायेष्णो रूक्षो
लव्वामपाचनः । स्वरकण्डूटपाश्चा-
सच्छर्दिहृत्तासनाशनः । दौर्गन्ध्य-
कुडवीर्षककफपित्तविषापहः ॥ च-
म्पके ॥

नागपुष्पकाः । स्त्री । कुष्माण्डाम् ॥

नागपुष्पिकाः । स्त्री । स्वर्णपूथ्याम् ॥

नागपुष्पी । स्त्री । गजपुष्प्यां खताया-
म् ॥ नागिन्याम् ॥ नागदमन्याम् ॥

नागफलः । पुं । पटोले ॥

नागवन्धुः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ नागा-

नागर

नाम्बान्धवे ॥

नागवलः । पुं । भीमसेने ॥ त्रि । हस्ति-
तुल्यपराक्रमे ॥

नागवला । स्त्री । गाङ्गेरुव्याम् । गोरख-
चाकुलिवा इति गौडभाषा ॥ नागा-
नां हस्तिनां वला ॥

नागभृत् । पुं । दुण्डुसर्पे ॥ इति चिका-
ण्डशेषः ॥

नागमल्लः । पुं । ऐरावते । शक्रगजे ॥

नागमाता । स्त्री । कङ्काम् ॥ मनसादे-
व्याम् ॥ मनश्चिन्तायाम् ॥

नागमारः । पुं । केशराजे । भृङ्गराजे
॥ त्रि । हस्तिमारके ॥

नागयष्टिः । स्त्री । पुष्करिण्यादि स्थित
काष्ठविशेषे । नागाश्चलायाम् । रङ्ग-
काठ इति गौड भाषा । जाखन इति
भाषा ॥

नागयष्टिका । स्त्री । खातस्थकाष्ठविशे-
षे । नागाश्चलायाम् । जाखन इति
भाषा ॥

नागरः । पुं । देवरे ॥ नागरङ्गे ॥ न ।
मुस्तके ॥ शुण्ठ्याम् ॥ रतवन्धे ॥ त्रि ।
विदग्धे ॥ नगरोद्भवे ॥ नगरेभवः ।
तद्वभवइत्यण् ॥ यद्वा । अगं राति ।
रा० कः । न अगारः । नकारेण सु-
प्सुपेति समासः ॥

नागरकः । पुं । चोरे ॥ चिचलेखका

नागर

दिशिलिनि ॥ नगरे भवः । नगरा
नृकृत्तनप्रावीण्ययोरिति बुञ् ॥
रतिवन्धविशेषे । यथा । ऊरुमूलो
परिस्थित्वा योषिदूरद्वयं यदि । श्री
वांधृत्वाकराभ्याम्बन्धो नागरकोम
त इतिरतिमञ्जरी ॥

नागरक्तम् । न । सिन्दूरे ॥ नागस्यशो
णिते ॥

नागरघनः । पुं । नागरमुस्तायाम् ॥
नागरङ्गः । पुं । जम्बीरविशेषे । ऐराव
ते । नारङ्गे । नरङ्गी इति भाषाप्र-
सिद्धे फलवृक्षे ॥ नागारञ्जन्यञ् । र
ञ्ज० । हलश्चेति घञ् ॥ नागस्यसि
न्दूरस्येवरङ्गोऽस्येति वा ॥

नागरमुस्तकम् । न । भद्रमुस्तके ॥
नागरमुस्ता । स्त्री । मुस्ताप्रभेदे । च-
क्राङ्गायाम् । नादेय्याम् । चूडाङ्गा
याम् । नागरमेथा इति भाषा ॥
नागराजः । पुं । अनन्ते । श्रेष्ठे ॥ नागा
नां राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥
पिङ्गलनागे ॥ ऐरावते ॥

नागराक्षम् । न । शुण्डायाम् ॥
नागरी । स्त्री । स्नुहीवृक्षे ॥ विदग्ध-
नार्याम् ॥ नागरभार्यायाम् ॥

नागरीटः । पुं । नागरीगन्धैः कृते मङ्गल
शब्दे ॥ षिङ्गे ॥

नागरकः । पुं । नागरङ्गे ॥

नागव

नागरेणुः । पुं । सिन्दूरे ॥
नागरेयकः । वि । नगर्यां भवादौ ॥ क
तव्यादित्वाट्ठकञ् ॥
नागलता । स्त्री । मेहने । श्रेफसि ॥
इतिचिकाण्डशेषः ॥ ताम्बूल्याम् ॥
नागलोकः । पुं । पाताले ॥ नागानां-
लोकः ॥

नागवल्लरी । स्त्री । नागवल्याम् ॥
नागवल्लिका । स्त्री । नागवल्याम् ॥
नागवल्ली । स्त्री । ताम्बूल्याम् । पानकी
वेल इति भाषा ॥ नागलोकस्यवल्ली
। शा० ॥ इयञ्चश्रीवाटान्त्ववाटादि-
नानाग्रामस्यस्थानभेदादेवभिन्ना ।
एकाप्येषा देशस्यत्वाविशेषा नाना
कारं याति काये गुणे च । यथा ।
श्रीवाटीमधुरा तीक्ष्णा वातपित्त-
कफापहा । रसाद्याचरसारव्या वि
पाके शिशिरास्पृता ॥ सादन्त्ववाटी
कटुकान्तितक्ता तीक्ष्णा तथोष्णामु
खपाककर्षी । विदाहपित्तास्रविको
पनीचविष्टम्भदा वातनिवर्हणी च ॥
सप्तमीमधुरा तीक्ष्णा कटु कृष्णा च
पाचनी । गुल्मोदराधानहरा रुचि
कृद्दीपनीपरा ॥ * ॥ अन्यच्च । गुहा
गरेसप्तशिराप्रसिद्धा तत्पर्यचूर्णीति
रसातिरुच्य । सुगन्धितीक्ष्णा मधु
रातिहृद्या सन्दीपनीपुंस्वकराचव-

नागवी

ल्या ॥ विरेचनीवक्त्रसुगन्धिकारि-
णीति ॥ * ॥ नाम्नायान्तसरासुती
क्षणमधुराक्याहिमादाहनुत्पित्तो
त्रेकहरासुदीपनकरीवल्यामुखामो
दिनी । स्त्रीसौभाग्यविवर्द्धिनीमद-
करीत्रेयासदावल्लभागुल्माधानवि-
दग्धजिह्वकथितासामालवेतुस्थिता ॥
अन्धपुष्कलिकानामकषायोष्णक-
टुस्तथा । मलापकर्षाकण्डूस्पित्तह-
ृदातनाशिनी ॥ दैर्घ्यिणीयाकटुस्ती
क्ष्णाहृद्यादीर्घदलाचसा । कफवात
हराक्याकटुदीपनपाचनीतिराज-
निर्घण्टः ॥

नागवारिकः । पुं । राजकुम्भरहस्तिपै ॥
गणस्यराजै ॥ गरुडे ॥ चित्रमेखले
। नयूरे ॥

नागवीटः । पुं । व्याकरा इतिगौडभा-
षाप्रसिद्धे । टाङ्कुरे ॥ इतिचिकाण्ड
शेषः ॥

नागवीथी । स्त्री । अश्विन्यादिनक्षत्र-
त्रयघटितग्रहस्थानत्रयान्तर्गतोत्तर-
स्थानस्थपथविशेषे ॥ यथा । सर्व
ग्रहाणां त्रीत्येव स्थानानि विजस-
त्तमाः । स्थानंजातव्रजमध्यं तथैरा-
वतमुत्तरम् ॥ वैश्वानरंदक्षिणतोनि-
र्दिष्टमिहतत्त्वतः । तदेवमध्यमेत्त-
रदक्षिणमार्गत्रयं प्रत्येकं वीथीच-

नागान

येणविधाभिद्यते । तथाहि । त्रिभि-
स्त्रिभिरश्विन्यादिनक्षत्रैर्नागवीथी
गजवीथी ऐरावती चेत्त्युत्तरमार्गे
वीथीत्रयम् । तथा चोक्तम् । अश्वि-
नी कृत्तिकायाम्या नागवीथीतिश-
ब्दिता । इति विष्णुपुराणम् ॥ कश्य-
पापत्यविशेषे ॥

नागरुचः । पुं । नागकेसरे ॥

नागशुण्डी । स्त्री । उद्गरीफले ॥

नागसम्भवम् । न । सिन्दूरे ॥ नागंसी
संसम्भवेऽस्य ॥

नागसुगन्धा । स्त्री । भुजङ्गाच्याम् ॥

नागस्तोककम् । न । वत्सनाभे ॥

नागस्फोता । स्त्री । दन्त्याम् ॥ नागद-
न्त्याम् ॥

नागहनुः । पुं । नखनामगन्धद्रव्ये ॥

नागहन्ती । स्त्री । वन्याकर्कोटक्याम् ॥

नागाख्यः । पुं । नागकेसरे ॥ न । हस्ति
नापुरे ॥

नागाङ्गना । स्त्री । नागपत्न्याम् ॥ ना-

गयष्टौ ॥ इति मेदिनी ॥ द्विरदस्य
मुहुरे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

नागाञ्चला । स्त्री । नागयष्ट्याम् ॥

नागाधिपः । पुं । अनन्ते ॥ हस्तिराजे ॥

नागाननः । पुं । श्रीगणेशे ॥ नागआन-

नमस्य । समुदायशब्दा अवयवेपिव

र्त्तन्त इति नागमुखपरो नागशब्दः ॥

नाटः

नागान्तकः । पुं । गरुडे ॥ नागानाम
न्तकः ॥

नागारातिः । पुं । वन्ध्याकर्कोटक्यान् ॥

नागालावुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

नागाशनः । पुं । गरुडे ॥ नागान् अश्ना
ति । अश० । ल्युः ॥ नागा अशनं य
स्येति वा ॥

नागाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

नागाह्वा । स्त्री । लच्छणाकन्दे ॥

नागिनी । स्त्री । नागपुष्प्याम् ॥ नाग
दन्ध्याम् ॥ नागिनी रोचनी तिक्ष्णा
तीक्ष्णोष्णा कर्मापिप्तजित् । विनिह
न्ति विषं शूलं येनिदोषवमिकृ
मीन् ॥

नागी । स्त्री । इभयोषायाम् । स्थूला-
यांगजयोषति ॥ नागशब्दाज्ज्ञान
पदेति स्थौल्येर्थे ङीष् ॥

नागेदम् । न । उदरवाये ॥ इति हे
मचन्द्रः ॥

नागेदरम् । न । उरुवाये ॥ इति हा
रावली

नाचिकेतः । पुं । अनले ॥ नचिकेत
सांप्राप्ते वैदिकोपाख्यानविशेषे ॥

नाचिकेतुः । पुं । अयौ ॥ इति चिकाण्ड
शेषः ॥

नाटः । पुं । नृत्त्ये ॥ कर्नाट इति प्र
सिद्धदेशे ॥

नाटाम्नः

नाटकः । पुं । कामाख्यायां पर्वतविशे
षे ॥ यथा । ऐशान्यानाटकेशैलेश-
ङ्करस्य महाश्रमम् । निच्यवसति त
त्रेशस्तदधीनातुपार्वतीति कालिका
पुराणम् ॥

नाटकम् । न । अहारूपके । गद्यपद्यप्रा
कृतभाषामये ग्रन्थविशेषे ॥ देवता
दर्शनान्तश्च कर्त्तव्यं नाटकं वृधैः ।
राजर्षिदर्शनान्तं वातेपिदेवैः समा
मताः ॥ वि । नर्तके ॥ नाटयति ।
नाटयितुम् ॥

नाटकशैलः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ यथा ।
अस्तिनाटकशैले तु सरोजानसं-
क्षिभम् । यत्र सार्धं शैलपुत्र्याजल
क्रीडां सदाहरः ॥ कुरुते नरशाद
ख स्वर्णपङ्कजशोभिते । तस्य पश्चान्
मध्यपर्वभागे भ्यश्चसरित्त्रयम् ॥ अ
वतीर्णं प्रयाच्येव दक्षिणं सागरं प्रति
। इति कालिका पुराणे ८२ अध्यायः ॥

नाटकसन्धिः । पुं । मुखप्रतिमुखगर्भाव
मर्शनिर्वहणाख्यपञ्चभेदभिन्ने ॥ य
था । मुखं प्रतिमुखं वैवर्गर्भोऽभिर्ग
एवच । तथा निर्वहणश्चेति नाटके
पञ्चसन्धय इति ॥

नाटकीयम् । न । नाटकवर्ण्ये ॥ नाट
के भवम् । वृद्धाच्छः ॥

नाटाम्नः । पुं । तरुमुजे । लतापनसे ॥

नाट्यप्र

नाटारः । पुं । नटतनये ॥ नटस्या प
त्यम् । आरुदीनामिच्छारक् ॥
नाटिका । स्त्री । नाटकविशेषे ॥
नाटेशः । पुं । नट्याग्रपत्ये ॥
नाटेरः । पुं । नटाभुवे ॥ इति हेम
चन्द्रः ॥

नाट्यम् । न । तैर्यद्विके । नृच्यगीत
वाद्यात्मके ॥ लास्ये । नर्त्तने ॥ वाक्या
र्थभिनये ॥ नटस्य दम् । छन्दो गौ
क्थिकेति च्यः ॥ यो यस्य दयितो भा
वः स तं नाट्ये निरीक्षते । अतः सर्व
मनोहारि नाट्यं कस्य नरञ्जकम् ॥
अस्योत्पत्तिर्यथा । इदानीं श्रूयते ब्र
ह्माश्रमेणाभ्यर्चितः पुरा । चकारा
कृष्य वेदेभ्यो नाट्यवेदन्तु पञ्चमम्
॥ उपवेदोऽथ वेदश्च चत्वारः कथि
ताः स्मृतौ । तत्रोपवेदो गान्धर्वः । अ
वेनोक्तः स्वयम्भुवे ॥ तेनापि भरता
देवतस्तेन मर्त्ये प्रचारितः । शिवाय
वेनाभिभूतः कृष्णादस्य प्रयोजका
इति सङ्गीतदामोदः ॥ नटानाङ्
कम् । षड्ज् ॥

नाट्यधर्मिका । स्त्री । दर्शनार्थं शब्दो
क्तनाट्ये ॥ यथा । गीतवादनच्यव
यं नाट्यं तैर्यद्विकृतम् । सङ्गीतं
प्रेक्षणार्थं स्मिन् शास्त्रोक्ते नाट्यधर्मि
केति हेमचन्द्रः ॥

नाट्योक्तिः

नाट्यप्रियः । पुं । शिवे ॥

नाट्यशाला । स्त्री । प्रासादद्वारसमी
पगृहे । नाट्यमण्डप इति भाषा ॥ य
था । नाट्यशालाव कर्त्तव्याद्वारदे
शसमाश्रयेति गरुडपुराणम् ॥

नाट्यालङ्कारः । पुं । सङ्गीतप्रसिद्धं अ
ष्टषष्टिप्रकारे नाट्यभूषणहेतौ ॥ स
च प्रकारः सङ्गीतदामोदरादिभ्यो ज्ञा
तव्यः ॥

नाट्योक्तिः । स्त्री । नाटकविषयक-
वचसि ॥ नाट्योक्तिः ॥ सायथा ।
आर्थेति ब्राह्मणे । महाराजेति च-
त्रिये । हलेति सख्यौ । हण्डे इति नो
चे । हण्डे इति चैव्याम् । आर्यपुत्रेति
स्वामिनि ॥ राष्ट्रियेति राजश्याले ।
हं ह्ये इति समाने । देव्येति राजनिः
भट्टेति सार्वभौमे । आवुत्तेति भगिनी
पतौ । अञ्जुका इति गणिकायाम् ।
आव इति विदुषि । आवुक इति जन
के । पुराजोभर्तृदारक इति च कु
सारे । देवोभट्टारक इति च राजनि
। भर्तृदारिकेति राजसुतायाम् । दे
वी इति कृताभिषेकायानुपस्थियाम्
। भट्टिनी इति इतरासुराक्षीषु । अत्र
ह्यष्टमिच्छवधोक्तौ । अन्वेति मा
तरि । वास्तुः इति वाचायाम् । मारि
ष इति आर्ये । अन्तिकेति ज्येष्ठायां म

नाडी

गिन्याम् । निर्द्वयमिति निष्ठायाम्

॥ इत्यमरः ॥

नाडिः । स्त्री । नाड्याम् ॥

नाडिकम् । न । काव्यशके ॥ इतिभा

वप्रकाशः ॥

नाडिका । स्त्री । घटिकायाम् । घडी

इतिभाषा ॥

नाडिकेलः । पुं । नारिकेले ॥

नाडिचीरम् । न । निर्वेष्टने । नली इ

तिगौडभाषा ॥ इतिहारावली ॥

नाडिन्धमः । पुं । स्वर्णकारे ॥ नाडी-

वंशनली धरति । ध्वाशब्दाभिसं-

योगयोः । नाडीमुष्णोश्चेति कर्त्त

रिखश् । पाद्येति धमादेशः । खित्य

न्ययस्येति ह्रस्वः ॥

नाडिन्धयः । पुं । नाडीपानकर्त्तरि ॥

नाडीधयति । घेट् । नाडीमुष्णो

श्चेति खश् । ह्रस्वः ॥

नाडिपत्रम् । न । नाडीचशके ॥

नाडी । स्त्री । शिरायाम् ॥ तत्रकायना

डीचिविधा । तत्रैकावायुवहा । अन्या

मूत्रविडस्थिरसवाहिनी । अपरा आ

हारवाहिनीति कश्चिद्भरतः ॥ * ॥

अथनाडीक्रमः । सार्द्धत्रिकोऽथोनाड्यो

हि स्थूलाः सूक्ष्माश्च देहिनाम् । ना

भिकन्दनिवहास्तास्तिर्यगूर्ध्वमधः स्थि

ताः ॥ विसप्ततिः सहस्रान्तु तासां स्थू

नाडी

लाः प्रकीर्त्तिताः । देहे धमन्योधन्या

स्ताः पञ्चेन्द्रियगुणावहाः ॥ तासां च

सूक्ष्मशुषिराणि शतानि सप्तस्युक्ता

नियैरसकृदन्नरसं वहद्भिः । आया

यते वपुरिदं हिन्दुणा समीषा म

मः स्ववद्भिरिव सिन्धुशतैः समुद्रः ॥

आपादत प्रततगात्र मशेषमेषा आ

मस्तकादपि च नाभिपुरःस्थितेन ।

एतन्मृदद्गन्धवचर्मचयेन गृह्णन् कार्यं नृ

णामिह शिराशतसप्तकेन ॥ * ॥ स

प्तशतानां मध्ये चतुरदिकाविंशतिः

स्फुटास्तामाम् । एकापरीक्षणीया

दक्षिणवारचरणविन्यस्ता ॥ चतुर

धिकेति तदुक्तम् । तिर्यक्कूर्मो देहि

नां नाभिदेशे वामे वक्त्रं तस्य पु

च्छ्रयास्ये । ऊर्ध्वभागे हस्तपादैश्च

वामौ तस्याधस्तात् संस्थितौ दक्षि

णौतौ ॥ वक्त्रे नाडीद्वयं तस्य पुच्छे

नाडीद्वयं तथा । पञ्चपञ्चकरे पादे-

वामदक्षिणभागयोः ॥ तासां मध्ये

एकेति । एकस्या एव पादादूर्ध्वगम

नात् दक्षिणेति प्राधान्ये पुरुषाश्रया

। दुक्तम् । वामे भागे स्त्रियायोज्यो

नाडी पुंसस्य दक्षिणे । इति प्रोक्तो

भयादेविसर्वदेहेषु देहिनाम् ॥ * ॥

नपुंसकस्य तु स्त्रीपुंसयो रन्यतराका

रप्रकटता मपेक्ष्य परीक्षा । साम्य-

नाडी

नूनस्यादेव । कृत्रिमस्यतु प्रकृतिस्थ
ता । चरयेति वामस्यतु दक्षिण
न्यपश्चात्पार्श्वस्था । दक्षिणस्यतु
वामग्रन्यपश्चात्पार्श्वस्थैव सदुपदे
शात् । करस्यातु वक्ष्यते ॥ * ॥ प
रीक्षाप्रकारमाह । सव्येन रोग
धृतिकूर्परभागभाजा पीड्याथ दक्षि
णकराङ्गुलिकाचयेण । अङ्गुष्ठमूलम
धि पश्चिमभागमध्ये नाडीं प्रभञ्ज
नगतिं सततं परीक्षेत् ॥ सव्येन क
रेण । रोगधृतिर्गदधारण मिच्या
पीडने हेतुः । रोगाणां वातादि पि
शुनदायूनां धारणं यथा स्यात् तथा
पीड्येति कश्चित् । भागइति समुदि
तकफोणिपरम् भाजेति परीक्षा
कालेपि तत्र हस्तस्थितये । आपी
क्ष्येत्त्यर्थान् नाडीम् एतच्चापीडनं वा
तादि पौर्वापर्यायबोधनाय । अथे
त्या पीडनानन्तरम् नतु परीक्षा
कालेऽप्यपीडनस्थितिः । दक्षिणेति
प्राधिकम् स्वपरीक्षाया मन्यथात्वा
त् । एषेति योग्यतया तर्जनीमध्य
मानासिकाग्रहणम् । पश्चिमेत्य
ङ्गुष्ठस्याधोभागः । मूलेति तदुक्तम् ।
अङ्गुष्ठस्यतु मूलेया धमनी जीवसा
क्षिणी । तस्या गतिवशाद्विद्यात् सु
खं दुःखञ्च देहिनाम् ॥ प्रभञ्जनग

नाडी

तिर्यचेति नाड्यन्तरनिरासः । सतत
मि त सुस्थतादशायामपि । तदुक्त
म् । भाविरोगाभिबोधाय सुस्थनाडी
परीक्षणमिति ॥ * ॥ परीक्षणीय
माह । वातं पित्तं कफं दहं सन्निपा
तं तथैवच । साध्या साध्यविवेकञ्च
सर्वं नाडी प्रकाशयेत् ॥ सन्निपात
मिति सामान्यतः । साध्यासाध्यमि
ति विशेषतश्चेत्त्यर्थः । सर्वमिच्छेत
दन्यच्चरोगादिक मिच्छुपसंहारः ॥
इति नाडीप्रकाशे प्रथमोद्योतः ॥ * ॥
अथ नाडीज्ञानसमय माह । प्रातः
कृतसमाचारः कृताचारपरिग्रहम्
। सुखासीनः सुखासीनं परीक्षार्थं
मुपाचरेत् ॥ प्रातरिति प्राधिकम् म
थाङ्गे उष्णता इत्युक्तेः ॥ * ॥ नि
षिद्धकालमाह । सद्यः स्नातस्य भुक्त
स्य क्षुत्तृष्णातपसेविनः । व्याथा
माक्रान्तदेहस्य सम्यङ् नाडीन बुध्य
ते ॥ तैत्त्र्याभ्यङ्गे च सुप्ते च तथा च भो
जनान्तरे । तथा ज्ञायते नाडी य
था दुर्गतरा नदी ॥ सुप्ते निद्राकाले
। भोजनान्तरे भोजनमध्ये भोजना
वसानमात्रे च । वातमूर्च्छादिक्षणि
करोगे नायंविधिः ॥ * ॥ अथ वाता
दिस्वभावक्रममाह । आदौ च वहते
वातो मध्ये पित्तं तथैवच । अन्ते च

नाडी

वहते श्लेष्मा नाडिकाचयलक्षणम्
 ॥ आदाश्रितः। कफोणिपीडितद्विती
 यक्षणे। ननु तर्जनोनिवेशस्थलेस्था
 नभेदस्य कुत्राप्यवश्यमाणत्वात् ॥ *
 ॥ सुस्थताज्ञानार्थं माह । भूलताग
 मनप्राया स्वच्छा। स्वास्थ्यमयीशिरा।
 । प्रायेति बाहुल्येन। स्वच्छापरितो
 जाध्यरहिता। स्वास्थ्यमयी सुस्थता
 व्यञ्जिकाच। तथा। प्रातःस्निग्धमयी
 नाडी मध्याह्ने चोष्णतान्विता। सा
 याह्ने धावमानाच चिराद्भोगविवर्जि
 ता ॥ चिरादिति। अतीतानागतयो
 र्द्वयोरप्युक्तिः पथ्याश्रितानामेव ॥ *
 ॥ वातादोनां क्रमेण गति माह ।
 वाताद् वक्रगता नाडी चपलापित्त
 वाहिनी। स्थिरा श्लेष्मवती चेयामि
 श्रिते मिश्रिता भवेत् ॥ वक्रेति।
 वायोस्तिर्यग्गमनात् तिरोवहन्ती
 ति। एवं तत्प्रकोपादिना वार्त्तादि
 गतिरपि ज्ञातव्या। चपलेति। वक्त्रे
 रुद्धं ज्वलनादूर्ध्वं चञ्चला। स्थिरेति
 जलस्थानी चगमनादनुल्लव्या। मिश्रि
 तेमिश्रितचिह्नाभवति। तेन द्विदो
 षजेऽभयचिह्ना। सर्वजे सर्वचिह्नेति।
 चपलतास्थिरतयोः समयभेदेनावि
 रोधः ॥ *॥ उक्तवक्रादिसामान्यस्य
 विशेषमाह। सर्पजलौकादि गतिं व

नाडी

दन्तिविविधाः प्रभञ्जनेन नाडीम्। पि
 त्तं च काकलावकभेकादि गतिं विदुः
 सुधियः ॥ राजहंसमयूराणां पारा
 वतकपोतयोः। कुक्कुटादिगतिं धत्ते
 धमनो कफसंयुता ॥ आदिना वा ते
 वृश्चिकगति दीलायिता। आदि श
 ब्देनपित्ते कलिङ्गकलविङ्कादिगतिः
 । कफे गजवराङ्गनादिगतिः ॥ * ॥ इ
 न्दजलापि क्रमेणैव भेदानाह। सु-
 हुः सर्पगतिं नाडीं भुहुर्भेकगतिं त
 था। वातमिश्रद्वयोद्भूतां प्रवदन्ति वि
 चक्षणाः ॥ भुजगादिगतिश्चैव राज
 हंसगतिं धराम्। वातश्लेष्मसमुद्भूतां
 भाषन्ते तद्विदो जनाः ॥ मण्डूकादि
 गतिं नाडीं मयूरादिगतिं तथा। पि
 त्तश्लेष्मसमुद्भूतां प्रवदन्ति महा-
 धियः ॥ * ॥ त्रिदोषजा मप्याह। उ
 रगादिलावकादिहंसादीनाञ्च विश्व
 ती गमनम्। वातादीनाञ्च समं ध
 मनीसम्बन्धमाधत्ते ॥ सममिति-
 न्यूनधिकता निरासः। क्रमगत्यात्
 नासाध्यत्वम्। तथा। लावतिचिह्निरि
 वार्त्ताक्रममनं सन्निपाततः। कदाचि
 न्मन्दगा नाडी कदाचिच्च क्षीयगा भ
 वेत् ॥ त्रिदोषप्रभवे रोगे विज्ञेया
 हि भिषग्वरैः। पित्तक्रमतया कु-
 च्छसाध्यत्वमसाध्यत्वञ्च ॥ * ॥ सा

नाडी

मान्वतः सुखसाध्यत्वं माहः । यदा
यं धातु मामोति तदा नाडी तथा
गतिः । तथाहि सुखसाध्यत्वं नाडी
ज्ञानेन बुध्यते ॥ अयमर्थः । अपरा
क्लादौ नाडी वातोत्पत्त्या प्रथमं वा
तगच्छैव वहति ततो यथावयं पि
त्तादिगच्छा नतु पित्तात्पत्त्यात्वे वा
तादिगच्छा तदा सुखसाध्यत्वं व्यति
रेकेण व्यतिररेः । तदुक्तं मन्यैः । ना
डी यथाकालं गतिं क्षयाणां प्रकोपशा
न्यादिभिरिव भूयः ॥ * ॥ अथासध्य
रूपमाह । मन्दं मन्दं शिथिलं शिथिलं
आकुलं आकुलं वाह्निं हि त्वा वह
ति धमनीयाति नाशश्च सूक्ष्मा । नि
त्वं स्थानात् स्वलति पुनरप्यङ्गुलिं सं
स्पृशेद्वाभावैरेवं बहुविधविधैः सन्नि
पाता दसाध्या ॥ मन्दं मन्दं मुहुरनु
मुहुरमप्रवरमिति यावत् । शिथिले
गतिं स्वलदतिरूपम् । आकुलेति च
स्तवदितस्तलः । वाशब्दः समुच्चये ।
स्थित्वास्थित्वा च्यावृत्त्या च तद्रूपैव ग
तिः । नाशमदर्शनम् । गच्छति कदा
चिन्ता डीस्पन्दोपिनसम्भाव्यत इत्य
र्थः । सूक्ष्मेति यदि लभ्यते तदा तद्ये
वानिह्यं प्रायः स्थानमङ्गुष्ठमूलतया
तु स्वलति कदापि तत्र न स्पन्दतइ
त्यर्थः । तदुक्तम् । इति च स्थानवि

नाडी

च्युतेति किञ्चित्स्फुरतीति कुचा-
पि । पुनरपीति कियद्विलम्बेन अ
ङ्गुली मङ्गुलीमूलमेवमित्येवं ह्ये
वंहुभिर्भावैर्धर्मैः । उक्तञ्चान्यत्र ।
महातापेपिशीतत्वं शीतत्वे तापि
ताशिरा । नानाविधगतिर्यस्य सस्य
च्युर्न संशयः ॥ महेत्याशयाकुष्ठपि
त्तादिभूततापनिरासः । शीतत्वइ-
त्यत्रापि महेति सम्बध्यते । तथा ।
त्रिदोषे स्पन्दते नाडीमच्युकालेपि
निश्चला । निश्चला स्पन्दसामान्याभा
ववती । अतीसारादौ हस्तपादादि
स्वेदादिना स्पन्दोपलभ्यते ॥ तथा
। पूर्वं पित्तगतिं प्रभञ्जनगतिं श्लेष्मा
ण्माविभ्रती सन्तानभ्रमणं मुहुर्वि
दधतीं चक्राधिरुढाभिव । तीव्रत्वं
दधतीं कलापिगतिकां सूक्ष्मत्वमा
तन्वतीं नो साध्यां धमनीं वदन्ति
सुधियो नाडीगतिज्ञानिनः ॥ अय
मर्थः । पूर्वमितिक्रमविपर्यये पित्ता
दिगतिमतीं वारंवारमेवंक्रमेण च
कोपरिभ्राम्यमानाभिव । तथातीव्र
त्वमतिशयवेगम् एवञ्च कदाचिन्म
यूरवद्गमनाम् । तथोत्तरोत्तरं कृ
शता मापादयन्तीति विशिष्टो हेतुः
। तथाचान्यत्र । याच्युच्चाच स्थिरा
च्यन्तायाचेयं मांसवाहिनी । याच

नाडी

सूक्ष्माच वक्राच तामसाधां वि
दुर्बुधाः ॥ अच्युक्ता सहजतोप्युच
तरा पृथग्विबोद्धतावा । कदाचिदिति
स्थिरा प्रणिधानेनैव गम्यमानस्यन्दा
प्र । मांसवाहिनी मांसाहारइव ग
तिमतीक्ष्णगुडाप्रायेति । तदुक्तम् ।
मांसेन लघुडाकृतिः । मांसेनसमं
वहतीति नयुक्तं तद्रूपपरिचापकप्र
कारस्थानुक्तत्वात् । इयमपिविशिष्ट
बोधनाय । याचसूक्ष्माचवक्राचेति
पृथग्विबोद्धतावा । * ॥ असा
ध्यत्वापवादमाह । भारप्रवाहमूर्च्छा
भयशोकप्रमुखकारणाद्नाडी । समू
र्च्छितापिगाढं पुनरपिसाजीवितं ध
रते ॥ चिरतरवह्नुभारोद्धनेनवा
विषवेगधारावाहिरुधिरदर्शनादिज
नितमूर्च्छयावा राक्षसादिसन्दर्शना
दिभयेनवा पुचादिविरहजनितशो
कातिरेकेणवा समूर्च्छितापि कृति
निस्पन्दापि । गाढमिति सुतरां का
र्यादियोगोपीत्यर्थः । पुनरितिसा
ध्यतां यातीत्यर्थः । भावानां रक्ष्या
दीनां प्रवाहइति न युक्तम् भयशो
कयोः पृथग्विधानात् । प्रमुखेत्यने
न हेत्वन्तराभिधानम् । तदुक्तम् ।
पतितः सन्धितो भेदी नष्टशुक्रश्च
योनरः । शान्त्यते विस्मयस्तस्य न कि

नाडी

ञ्चिन्मृत्त्युकारणम् ॥ पतित उच्चादि
तः सन्धितोऽस्यादिसन्धानेन सन्धि
तः । भेदी अतीसारवान् । नष्टशु
क्रो यक्ष्मादिनातिरमणेनवा शुक्रक्ष
यवान् । विस्मयोऽसाध्यत्वात्तुमान
शान्त्यतिनावतरति । कारणं प्रागुक्तं
तत्तदेव । अन्यत्रापि । तथाभूताभि
षङ्गेपि विदोषवदुपस्थिता । समाङ्गा
वहते नाडी तथाच न क्रमंगता ॥
अपमृत्त्युर्नरोगाङ्गा नाडी तत्सन्धि
पतवत् । भूताभिषङ्गे तथा भूतसामा
न्याभिषङ्गेच देवजुष्टादौ नाडी स
न्धिपातधर्मशालिनी उपस्थिता । आ
याततएव भवति नतु तत् फलप्रदः ।
भेदमाह । समेति । वातपित्तकफ
स्वभावक्रमवती तथाक्रमं व्यतिक्रमं
नगता । तस्मादेव अपमृत्त्युः अपम
तो मृत्त्यु र्यस्याः सा तथा । परमा
र्थतः सन्धिपातवदपि सन्धिपातजन्या
न स्यादिति । तदुक्तम् । स्वस्थानहीन
ने शोकेच हिमाक्रान्तेच निर्गदाः ॥
भवन्ति निश्चला नाड्यो न किञ्चित्
तत्र दूषणमिति ॥ स्वस्थानहीन
उच्चादितः पतने । अङ्गुष्ठमूलतः
रण इति नुत्थार्यः । निर्गदा इत्य
सङ्गतिः निर्गदा अपिनिश्चला भव
न्ति । दूषणमसाध्यत्वम् । अन्ये

नाडी

त्वाहुः । स्तोकं वातकफं जुष्टं पित्तं
वहति दाहयम् । पित्तस्थानं विजा
नीयात् भेषजं तस्य कारयेदिति ॥
अयमर्थः । वातकफाभ्यां नाडी कि
ञ्चिद्वहति दुष्टं क्षीणत्वाधिकत्वाभ्या
मपि विशेषा दुस्त्वणं पित्तं विस-
मवेगेन वहति तदातत् प्रतीका
राद्यं भेषजं कुर्यात् । अमाध्यता-
न स्यादिति यावत् । अत्रकश्चित्
। स्वस्थानच्यत्रनं यावद्धमन्या नोप
जायते । तावच्चिकित्सासत्त्वेपि नासा
ध्यत्वमिति स्थितिरिति ॥ तच्चप्राधि
कं बहुधाभ्यभिचारदर्शनात् । हन्ति
चस्थानविच्युतेत्यत्र चकारस्थायो-
गव्यवच्छेदकत्वं मिथ्यर्थः ॥ * ॥ प्र
सङ्गात् काष्ठनिर्णयमाह । भूतता
भुजगाकारा नाडीदेहस्य सङ्क्रमा
त् । विशीर्णा क्षीणतां याति मासा
न्ते मरणं भवेत् ॥ कदाचित् मही
जतावत् कृशा तर्जतिभदतिमह्यं
वक्रगमनाच्च । कदाचित् सर्पवत् प
रिपुष्टा तर्जतिवद्वत्तरवक्रगम-
नाचेति वैशिष्ट्येन सुखदशातो भे
दः । इत्यत्र कदाचिद्वत्त्वमिति
वृशताच्च यदागच्छति । देहेति दे
हक्रम समेत्थ तेन देहोपि यदा स्थ
लः शोकादिना कदाचिच्च कृशः स्या

नाडी

त् तदाद्वितीयेमासिप्रियत इति ।
तथा । चणाद् गच्छति वेगेन शान्त
तांलभते चणात् । सप्ताहान् मर-
णं तस्य यद्यङ्गेशोऽवर्जितः ॥ चणा
दिति द्रुतं नतु कदाचिद्वहति । शान्त
ता मनुपलभ्यमानत्वम् । शोथेति
तन्माचसम्बन्धे तुना चिरं मरणाय
चिरमेवेत्यर्थः । तथा । हिमवद् वि
शदा नाडी ज्वरदाहेनतापिनाम् ।
विदोषस्यर्शभजतां तदा मृच्युर्दि
जययात् ॥ यदानिरन्तरं ज्वरदाह
तापौ शैत्यञ्च नाड्याः । विदोषेति
सन्निपातलक्षणसत्त्वं एव भवति । त
दा । निरीक्ष्यादक्षिणे पादे तदाचै
वाविशेषतः । मुखे नाडी बहेन्नित्यं
ततस्तु दिनतुर्यकम् ॥ गतिन्तुभ्रमर
स्यैव बहेदेकदिनेनतु । कन्देनस्पन्द
ते नित्यं पुनर्लगति चाङ्गुली ॥ म
ध्ये द्वादशयामानां मृच्युर्भवति नि
श्चितम् ॥ दक्षिण इति पुंसः । शि-
यास्तु वाम एव । तथेति करस्यैव वि
शेषतो विशेषज्ञानार्थम् । यदिचो
भयनाद्यपि मुखेपुटे भागे नित्यं स
दा वहति तदा दिनचतुष्टयं प्राप्य
भ्रमरस्य परिभ्रमणरूपं गमनं मि
व मुखे एव यदि वहति तदैकदिनेन
। कन्दे मूलेस्पन्दनस्याः कदाचिन्

नाडी

न स्पन्दते स्वल्पं स्पन्दत इति सम्भा-
व्यते । निश्चयं प्रायः पुनश्चाङ्गुलौ तन्मू-
ले कदापि लगति तदा तस्मादार-
भ्य द्वादशप्रहरमध्यखण्डे मृत्त्युरि-
ति । तथा । स्थित्वा नाडी मुखे य-
स्य विद्युद् द्योति रिवेच्यते । दिनैकं
जीवितं तस्य द्वितीये प्रियते ध्रुवम्
॥ स्थित्वेत्या वृत्त्या स्थित्वा स्थित्वा
विद्युत् स्फुरणमिव लक्ष्यते द्वितीय
इत्यष्टप्रहरादुर्ध्वं मित्यर्थः । तथा
। स्वस्थानविच्युता नाडी यदा बह-
ति वा नवा । ज्वालाच हृदये तीव्रा
तदा ज्वालावधिस्यतिः ॥ न वेति
स्थित्वा स्थित्वे च्यर्थः । इत्यञ्च यदा
साध्यलक्षणं मुक्तं भवस्थाना दपवा-
द्विरहेसति तस्यार्थप्रवेशो यथा
यथ मार्यमतिभिरवगन्तव्य इति नेह
प्रतन्यते ग्रन्थगौरवभयात् । मन्दं
मन्दमिति अनेनच भूलतागमना
कारेति विरुध्यते तस्य तावत्कालि-
कमरणविषयत्वात् । सर्वं मिदं सर्वं
रोग एव वेदितव्यं ज्वरमात्रेण भ्रम-
एवेति ॥ * ॥ इति नाडीप्रकाशे द्वि-
तीयोद्योतः ॥ * ॥ अक्षरोगेषु नि-
रूपणीयेषु प्रधानतया प्रथमं ज्वर-
निरूपणं माह । तत्र ज्वरपूर्वकृते ।
अङ्गप्रहेय नाडीनां भवन्ति सन्देहाः

नाडी

श्रवाः । श्रवः प्रदलतांयाति ज्वरदाहो
भिभूतये ॥ सान्निपातिकरूपेण भ-
वन्ति सर्ववेदनाः ॥ * ॥ ज्वररूपमा-
ह । ज्वरकोपेच धमनी मोघा वे-
गवती भवेत् । उष्मा पित्तादृते ना-
स्ति ज्वरो नास्त्युष्मा विना ॥ उष्मा
वेगवरा नाडी ज्वरकोपे प्रजायते ॥
अन्यत्र च । ज्वरेच वक्राधावन्ती त-
थाच मरुतः श्रवे । रमणान्ते निशि
प्रातस्तथा दीपशिखा यथा ॥ * ॥ त-
त्रापि विशेषमाह । सौम्यास्तु च्यास्थि-
रामन्दा नाडी सहजधातजा । स्थू-
लाच कठिनाशीघ्रा स्पन्दते तीव्रमा-
कृते ॥ द्रुताच सरला शीघ्रा दीर्घा
पित्तज्वरे भवेत् । शीघ्रा म्हादेननं ना-
द्याः काठिन्याच्च चला तथा ॥ मला-
जीर्णं नातितरां स्पन्दनञ्च प्रकीर्त्ति-
तम् । नाडीतन्तुसमामन्दा जीतला-
स्तेषादोषजा ॥ * ॥ चन्द्रजमाह ।
क्षेत्रा तरला स्थूला कठिना वात-
पित्तजा । ईषञ्च दृश्यते तृष्णामन्दा
स्याहच्छेषमातजा ॥ निरन्तरं खरं
रुचं मन्दस्तेषातिवातलम् । रुचं
वातभये तस्य नाडी स्यात् पित्तस-
न्निभा ॥ रुच्यं शीता शिरा नाडी
पित्तस्तेषामनुद्भवा ॥ प्रतन्नादाह ।
अधोकरेवहेनाडी यदि सैना पित्ता

नाडी

ध्रुवम् । तदानूनं मनुष्यस्य रुधिरा
 पूरिता मलाः ॥ * ॥ आगन्तुकरूप
 भेदमाह । भूतज्वरे सेकइवातिवेगा
 धावन्ति नाड्योहि यथाग्निगामाः ।
 तथा । एकाहिकेन कचन प्रदूरेच्छ
 णान्तगामा विषमज्वरेण । द्वितीय
 के वापि तृतीयतुर्ये गच्छन्ति तस्मात्
 भिषत् क्रमेण ॥ * ॥ अन्यत्रापि ।
 उष्णवेगधरा नाडी ज्वरकोषे प्रजा
 यते । उदगक्रोधकामेपु भयचिन्ता
 श्मेषु च ॥ भवेत् क्षीणगतिर्नाडी
 ज्ञातव्या वैद्यसत्तमैः ॥ प्रसङ्गादाह
 । व्यायामे भ्रमणे चैव चिन्तायां श्रम
 शोकतः । नानाप्रभावगमना शिरा
 गच्छति विज्वरे ॥ * ॥ अजीर्णरूप
 माह । अजीर्णेतु भवेन् नाडी कठिना
 परितोजडा । प्रसङ्गाच्चतुताशुदात्वरि
 ताचमवर्तते ॥ * ॥ तत्रविशेषमाह
 । पक्वाजीर्णे पुटिहीना मन्दं मन्दं
 वहेज्जडा । असृक्पूर्णाभवेत् को
 ष्णगुर्वीसामा गरीयसी ॥ * ॥ प्र-
 सङ्गाद् भक्षणाक्षानमाह । पुष्टिस्तैल
 गुडाहारे मांसे चलगुडाकृतिः । क्षी
 रे च स्तिमितावेगा मधुरे भेकवद्ग
 तिः ॥ रम्भागुडवटाहारे हृत्तशुष्का
 दिभोजने । वातपित्ताग्निरूपेण ना
 डी वहति निष्क्रमम् ॥ * ॥ अथरस

नाडी

ज्ञानम् । मधुरे बहिर्गमनातिक्तेष्व
 द्भूयता गतिः । अन्ते कोष्णा स्रवग
 तिः कटुके भृङ्गसन्निभा ॥ कषाये
 कठिनास्त्रावात्तवणे सरस्वा हुता । स
 वं द्वित्रिचतुर्योगे नाना धर्मवती ध
 रा ॥ तथा । द्रवेऽतिकठिना नाडी
 कोमला कठिनाशने । द्रवद्रव्यस्य का
 ठिन्येकोमला कठिनापि च ॥ चोद्रे
 पृथग् ग्रन्थिलेवपिष्टे पुष्टैव जायते ॥
 * ॥ अग्निमान्द्यधातुक्षयक्षय मा
 ह । मन्दाम्नेः क्षीणधातोश्च नाडी
 मन्दतरा भवेत् । तदुक्तम् । क्षीण
 धातौ च मन्दाम्नी नाडी क्षीणतमा
 ध्रुवम् । तथा । मन्देऽमौ क्षीणतां
 याति नाडी हंसाकृतिस्तथेति । अ
 न्येतु । आमाश्रमे पुष्टिविवर्द्धनेन भ
 वन्ति नाड्योऽग्रभुजाभिवृत्ताः । आ
 हारमान्द्या दुपवासतो वा तथैव ना
 ड्यो भुजगायमानाः ॥ * ॥ प्रसङ्गाद्
 दीप्ताग्निज्ञानमाह । लघ्वी भवति
 दीप्ताग्ने स्तथा वेगवती मता ॥ * ॥
 प्रसङ्गाद् ग्रहणी मप्याह । पादे च
 हंसगमना करे मण्डूकसंज्ञवा । त
 स्थाग्ने मन्दता देहे त्वयवा ग्रहणी
 गदे ॥ तथा । भेदेन शान्ता ग्रहणी
 गदेन निर्वीर्यरूपा त्वतिसारभेदे ।
 विशम्बिकायां स्रवगा कदाचि दामा

नाडी

तिसारेषुता जडाच ॥ * ॥ अथ
विस्त्रुचिकाज्ञानम् । निरोधे मूषक
कृतोर्विड्ग्रहे चित्तराश्रिताः । वि
स्त्रुचिकाभिभूतेषु भवन्ति भेकवत्
क्रमाः ॥ * ॥ प्रसङ्गा दानाहमूषक
ज्ञान माह । आनाहे मूषकृच्छ्रे
च भवेन्नाडी गरिष्ठता ॥ * ॥ शूल
ज्ञान माह । वातेन शूलेन मरुत्
श्वेन सदैववक्रा हि शिरावहन्ती ।
ज्वालामयी पित्तविचेष्टितेन साध्या
न शूलेन च पुष्टरूपा ॥ * ॥ अथप्र-
मेहज्ञानम् ॥ प्रमेहे ग्रन्थिरूपासा
सुतप्ता त्वामदूषणे ॥ * ॥ विषवि
ष्टम्भगुल्मज्ञानमाह । उत्पित्तु
रूपा विषरिष्टिकायां विष्टम्भगुल्मेन
च वक्ररूपा । अत्यर्थवातेन अधः-
स्फुरन्ती उत्तानभेदिन्यसमाप्तका
ले ॥ * ॥ गुल्मे विशेष माह कश्चि
त् । गुल्मेन कम्पाऽथ पराक्रमेण
पारावतस्येव गतिङ् करोति ॥ * ॥
अथ मगन्दरज्ञानम् । ब्रणार्थं कठि
ने देहे प्रयाति पैत्तिकं क्रमम् । म
गन्दरानुरूपेण नाडीब्रणनिवेदने ॥
प्रयाति वातिकं रूपं नाडी पावक-
रूपिणी ॥ * ॥ अथ वान्तादिज्ञान
म् । वान्तस्य शल्याभिहतस्य जन्तो
र्वेगावरोधाकुलितस्य भूयः । गतिं

नाडी

विधत्ते धमनी गजेन्द्रमरालमाने
व कफोत्खयेन ॥ * ॥ स्त्रीरोगादि
क मपि रक्तादिज्ञानक्रमेण ज्ञात-
व्यम् ॥ कश्चित् प्रकरणोल्लेखात् क
चिदैचित्त्यमावतः । कश्चिद् देशा
त् कश्चित् कालात् सङ्कीर्णगदनि
र्णयः ॥ नाडीपरिचयज्ञानं प्रायशो
नैव दृश्यते । तेन धाष्ट्यान् मयो
क्तं यत् तत् समाधेय मुत्तमैः ॥ *
॥ इतिशङ्करसेनकविराजकृतौ नाडी
प्रकाशे तृतीयोद्योतः ॥ * ॥ * ॥ * ॥
अथ भावमिश्रोक्ता नाडी परीक्षा
। पुंसो दक्षिणहस्तस्य स्त्रियो वामक
रस्तु । अङ्गुष्ठमूलगां नाडीं परीक्षे
तभिषग्वरः ॥ अङ्गुलीभिस्तुतिहृभि
र्नाडी मवहितः स्पृशेत् । तच्चेष्टया
सुखं दुःखं जानीयात् कुशलोऽखि
लम् ॥ सद्यः ज्ञातस्य मुत्तस्य चतुर्द
शातपञ्चीक्षिनः । व्याधामश्रान्तदे
हस्य सम्यङ् नाडी न बुध्यते ॥ वा
तेऽधिके भवेन् नाडी प्रव्यक्ता
तर्जनी तले । पित्ते व्यक्ता मध्यमा
यां तृतीयाङ्गुलिगा कफे ॥ तर्जनी
मध्यमामध्ये वातपित्तेऽधिके स्फुटा
। अनामिकायां तर्जन्यां व्यक्ता वा
तकफे भवेत् ॥ मध्यमानामिका म
ध्ये स्फुटा पित्तकफेऽधिके ॥ अङ्गुलि

नाडी

पितयेपि स्यात् प्रवृत्ता सन्निपाति
नः ॥ वाताद्बक्रगति नाडी पित्ता
दुत्प्लुच्यगामिनी । कफान् मन्दग
तिर्चेया सन्निपाता दतिद्रुता ॥ बक्र
मुत्प्लुच्य चक्षति धमनी वातपित्त
तः । बहेद् बक्रम् मन्दम् वातश्लेष्मा
धिकेक्षतः ॥ उत्प्लुच्य मन्दं चक्षति
नाडी पित्तकफे ऽधिके । कामात्
क्रोधाद् वेगवहा क्षीणा चिन्ताभयसु
ता ॥ स्थित्वास्थित्वाचलेद् या सा ह
न्ति स्थानच्युता तथा । अतिक्षीणा
च शीता च प्राणान् हन्ति न संश्रयः ॥
स्वरकोपेन धमनी सोष्णा वेगवती
भवेत् । मन्दाम्नेः क्षीणधातोश्च सै
व मन्दतरा मता ॥ अपक्षा क्षुधित
स्य स्यात् दृप्तस्य भवति स्थिरा । सु
खिनेोऽपि स्थिरा चेया तथा वलवती
मता ॥ इति ॥ * ॥ * ॥ * ॥ प्रस
ङ्गाद् योगिना मुपकाराय इडादिना
डीनां निरूपणम् । दक्षिणांशः स्मृतः
सूर्यो वामभागो निशाकरः । नाडी
देशं विदुः सासु मुख्या स्तिष्ठः प्रकी
र्त्तिताः ॥ इडा वामेतनोर्मध्ये सुषु
म्णा पिङ्गला परे । मध्या तास्वपि
नाडी स्यादग्नीषोमस्वरूपिणी ॥
अचेडा वाममुष्काधः स्याधनुर्वक्रा वा
मनासापर्यन्तगता । एवं पिङ्गला द

नाडी

क्षिणाण्डाधः स्या धनुर्वक्रा दक्षिण
नासान्तगता । पृष्ठवंशान्तर्गता सुषु
म्णे च्यर्थः । इतिसारदातिक्रमम् ॥
* ॥ नाडीनां संवहोदेवि कञ्जयो-
निः खगाण्डवत् । तत्र नाड्यः समु
त्पन्नाः सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥ कञ्ज
स्य पद्मस्य योनि रत्यसि स्थानं शा
लूकमितियावत् ॥ प्रधानाः प्राणवा
हिन्यो भूयस्तत्र दश स्मृताः । इडा
च पिङ्गला चैव सुषुम्णा च तृतीय
का ॥ गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा
चैव यशस्विनी । अश्विन्नुषा कुङ्कुश्चैव
शङ्खिनी च दश स्मृताः ॥ एवं नाडी
मयं चक्रं विज्ञेयं शक्तिचक्रके । इडा
याः पिङ्गलायाश्च मध्ये यासा सुषुम्
णिका ॥ इयञ्च त्रिगुणा चेया ब्रह्मवि
ष्णुशिवात्मिका । रजोगुणा च वज्रा
ख्या चित्रिणी सत्त्वसंयुता ॥ तमोगुणा
ब्रह्मनाडी कार्यभेदक्रमेण चेति नि
रुत्तरतन्त्रे प्रथमः पटलः ॥ * ॥ इ
डापिङ्गलयोः स्वरूपयथा । इडा च
शङ्खचन्द्राभा तस्या वामे व्यवस्थि
ता । पिङ्गला सितरक्ताभा दक्षिणं
पार्श्वमाश्रितेति योगार्णवः ॥ इडा
यां संश्रितश्चन्द्रः पिङ्गलायां दिवाक
र इति तन्त्रान्तरम् ॥ गुच्छस्य काण्डे
। नाले ॥ ब्रह्मान्तरे ॥ गण्डदूर्वायाम्

नाडीज

॥ कुहनचर्यायाम् ॥ घट्क्षणाकाले ।
घटिकायाम् । घटिपलात्मककाले
॥ तृणान्तरे ॥ वेष्टितसूत्रस्याधारमे
दे ॥ नालयति नलत्त्यनेनवा । न-
लगन्धे । पचाद्यच् । हलश्चेति घञ्
वा । डल्योरेकत्वम् । गौरादित्वा
त् ङीष् ॥ यद्वा । नाडयति नाड्य
ते वा । नडभंशे । चुरादिः । अचङ् ।
ङीष् ॥

नाडीकः । पुं । पटुशके । पटुआ इति
भाषा ॥ नाडीकोरक्तपित्तघ्नो विष्ट
भी वातकोपन इतिभावप्रकाशः ॥

नाडीकलापकः । पुं । सर्पाच्याम् ॥

नाडीकेलः । पुं । नारिकेले ॥ इतिश
ब्दरत्नावली ॥

नाडीचः । पुं । शाकविशेषे । केचुके ।
विश्वरोचने ॥ नाडीचशाकं द्विविधं
तित्तं मधुरमेवच । रक्तपित्तहरंति
क्तं कृमिकुष्ठविनाशनम् ॥ मधुरं पि
च्छिलं शीतं विष्टम्भिकफवातकृत् ॥
इतिराजवल्लभः ॥

नाडीचक्रम् । न । नाभिमण्डलस्येच
क्रविशेषे ॥ नाभिमण्डलमासाद्यकु
कुटाण्डमिवस्थितम् । नाडीचक्रमि
तिप्राहु स्तस्मान्नाड्यः समुज्जताः ॥

नाडीचरणः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥

नाडीजडघः । पुं । काके ॥ ब्रह्मणोद

नातिमा

यितेवकविशेषे ॥ मुनिविशेषे ॥

नाडीतरङ्गः । पुं । काकोले ॥ हिण्ड
के ॥ रतहिण्डके ॥ इतिमेदिनी ॥

नाडीतित्तः । पुं । नेपालनिम्बे ॥

नाडीदेहः । पुं । भृङ्गिनाम्नि शिवस्य
द्वारपाले ॥

नाडीनक्षत्रम् । न । जन्मनक्षत्रे ॥

नाडीविग्रहः । पुं । भृङ्गिणि । शिवद्वार
पालविशेषे ॥

नाडीव्रणः । पुं । सदागलद्ब्रणे । ना-
डीस्रवइति नक्षूर इतिचभाषा ॥

नाड्याव्रणः ॥ विडङ्गविफलाकृष्णाचू
र्णलीढसमाचिकम् । इन्तिकुष्ठं कृ
मीन्मेहनाडीव्रणमगन्दरान् ॥ इ
तिगरुडपुराणम् ॥

नाडीशाकः । पुं । नाडीके ॥

नाडीस्नेहः । पुं । भृङ्गिणि । शिवदास्ये ॥

नाडीहिङ्गु । न । हिङ्गुप्रभेदे । पक्षा
शास्त्रे । रामव्याम् ॥

नायकः । चि । प्रशस्ते ॥ अणकः कुत्स्य
तः ॥ तद्विरुद्धः ॥ न । मुद्राचिह्नित
निष्कादैः ॥ यथा । तुलाशासनमा
नानां कूटकनायकस्यच । एभिश्च
वहर्त्तायः स दाप्योदण्डमुत्तममिति
याज्ञवल्क्यः ॥

नातिमानिता । स्त्री । अतिमानित्वा

भावे । पूज्येषु नम्रतायाम् ॥

नादः

नाथः । पुं । कुलगुरौ ॥ कुलपरम्प
रागतस्वामिनि ॥ नासारज्जौ ॥ ऐ
श्ययुक्ते । अधिपे । आर्थे । स्वामिनि
॥ चि । प्रार्थनीये ॥

नाथमानः । चि । उपतप्यमाने ॥ याच
माने ॥

नाथवान् । चि । परायत्ते । परतन्त्रे
॥ नाथोऽस्यास्ति । तदस्यास्तीति म
तुप् ॥

नाथहरिः । पुं । पशौ ॥ नाथं हरती
ति विग्रहे हरतेर्हृतिनाथयोः पञ्चावि
ति नाथकर्मोपपदादुरते रिन् प्र-
त्ययः ॥

नादः । पुं । ध्वनौ । शब्दे ॥ वर्णे ॥ अ
र्हन्द्वा । अर्द्धमात्रायाम् ॥ णद० । घ
ञ् ॥ ब्रह्मस्वरूपे घोषविशेषे ॥ यथा
। सविद्वानन्दविभवात् सकलात् प
रमेश्वरात् । आसीच्छक्तिस्ततो ना
दस्तस्यादिन्दुसमुद्भवः ॥ नादो वि
न्दुश्च बीजश्च स एव विविधो मतः
। भिद्यमानत् परादिन्दोरुभयात्मा
रवो भवत् ॥ सरवः श्रुति सम्पन्नः श
ब्दो ब्रह्माभवत्परमिति ॥ सकला
त् मूर्त्त्यात् । नादो घोषः । विन्दुः प्र
णवः सच वाजश्च सर्ववर्णप्रभवत्वात्
॥ * ॥ नाभे रुद्धं हृदि स्थानात्माकृतः
प्राणसंज्ञकः । नदति ब्रह्मरन्धान्ते

नादेय

तेन नादः प्रकीर्तितः ॥ अपिच ।
आकाशाग्निमहज्जातो नाभे रुद्धं
समुच्चरन् मुखेऽभिव्यक्त मायाति
यः स नादइतीरितः ॥ सचप्राणिभ
वोऽप्राणिभवश्चोभयसम्भवः । आद्यः
कायभवो बीणादिभवस्तु द्वितीयकः
॥ तृतीयेऽपिच वंशदिभव इत्यंविधा
मतः । यदुक्तं ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मण
न्यिश्चयोमतः ॥ तन्मध्ये संस्थितः प्रा
णः प्राणादङ्गिसमुद्भवः । वह्निमाकृत
संयोगान्नादः समुपजायते ॥ न ना
देन विनागीतं न नादेन विना स्वरः
। न नादेन विना रागस्तस्यान्नादात्म
कं जगत् ॥ न नादेन विना ज्ञानं न ना
देन विना शिवः ॥ नादरूपं परं चो
तिर्नादरूपी परं हरिः ॥ इतिसङ्गी
तदाभेदः ॥

नादेयम् । न । सैन्धवखण्डे ॥ सौवीरा
क्षने ॥ नदीनदसम्बन्धिजले ॥ शै
विकेष्वर्थेषु नद्यादिभ्यो ढक् ॥ न
द्या नदस्य वा नीरं नादेयमिति की
र्तितम् । नादेय मुदकं रुद्धं वातलं
लघु दीपनम् ॥ अनभिष्यन्दि विश
दं कटुक कफपित्तनुत् ॥ नद्यः शीघ्र
वहा लघ्व्यः सर्वायाश्चामलोदकाः ।
गुर्याः शैवस्तस्यैवामन्दगाः कलुषा
श्चयाः ॥ नदीसरस्तडागस्थे कूपप्रस

नानात्व

वशादिजे । उदके देशभेदेन गुणा
नृदोषांश्चलच्चयेत् ॥ पुं । काशतृणे
॥ वानीरवृक्षे ॥ चि । नदीनदसम्भ
न्विजलादौ ॥ नदीभवे ॥ अग्राह्ये ॥
अवश्यदेये ॥ यथा । नादेयं नादेयं
शरदि वसन्ते च नाऽऽदेयमिति । अ
स्यार्थः । नदीभवं नादेयं जलं शर
दि न अदेयम् । अपितु देयं दातव्य
मिति । वसन्ते च पुनस्तदेव नादेयं
नग्राह्यमिति ॥

नादेयिका । स्त्री । नादेय्याम् ॥ नादे
येव । स्वार्थे कः । ह्रस्वः ॥

नादेयी । स्त्री । नागरङ्गे ॥ जयायाम् ।
पताकाविशेषे । वैजयन्तिकायाम् ॥
अम्बुवेतसे ॥ भूमिर्जङ्गाम् ॥ जवा
याम् ॥ व्यङ्गुष्ठे ॥ अग्निमन्ये ॥ काक
जङ्गाम् ॥ नद्यांभवा । नद्यादिभ्यो
ठक् । टिड्ढेतिङीप् ॥

नाना । अ । विनार्थे ॥ नाना नारी नि
ष्कला लोकयाचेति यथा ॥ अनेका
र्थे ॥ यथा । नानाविधं देहभृतां स
माजम् ॥ उभयार्थे ॥ नेति नाना ।
विनञ्भ्यां नानाञ्चैनसहेति नञो-
नाञ्प्रत्ययः ॥

नानाकन्दः । पुं । पिण्डालौ ॥ बहुविध
मूले ॥

नानात्वम् । न । अनेकभावे । द्वैतद

नान्तरी

र्शने ॥ यथा । जीवात्मनो रनन्यत्वम
भेदेन प्रशस्यते । नानात्वं निन्द्यते य
च्च तदेवं हि समञ्जसमिति गौड पा
दाः ॥ द्वैतं हि सर्व प्राणिसाधारणं स्वा
भाविकं शास्त्रवद्विष्कृतैः कुतार्किकैर्वि
रचितं नानात्वं दर्शनं न तु तद् द्वितीय
मस्तीत्यादिश्रुत्या निन्द्यते यावेद
वाह्याः स्मृतय इत्यादिस्मृत्या च ॥
नानाध्वनिः । पुं । वीणावेणुकाहखादि
शब्देषु ॥ इति हारावली ॥

नानाननः । चि । अनेकविधास्ये ॥ ना
नाप्रकाराणि आननानि यस्य ॥

नानारूपः । चि । बहुविधे । विविधे
। अनेकप्रकारे ॥ नानारूपं यस्य ॥

नानार्थः । चि । अनेकार्थे ॥ भिन्नप्रयो
जने ॥

नानावर्णः । पुं । बहुविधशुक्लादिवर्णे ।
चिचे । कर्बुरे ॥ चि । तद्वति ॥

नानावादानुरोधः । चि । भगवति परमे
श्वरे ॥ अस्ति नास्ति सर्वज्ञः अल्पज्ञः
बहुः मुक्तः एकः अनेक इत्यादीन्
नानावादान् अनुरणद्भि माययानुव
र्त्ततेय इति व्याख्यानात् ॥

नानाविधः । चि । अनेकप्रकारे ॥ ना
नाविधा यस्यसः ॥

नानुष्ठेयः । चि । अकर्त्तव्ये । अननुष्ठेये ॥

नान्तरीयकम् । चि । अवश्यभाविनि ॥

नान्दी

यथा। प्रतिबन्धकाभावे नान्तरीयकी
कार्योत्पत्तिः । अवश्यम्भाविनी-
त्यर्थः ॥

नान्दम् । न । स्तोत्रे ॥ नमति अनेन वा
। गमः । भस्त्रजिगमिनमीति प्रु-
वृद्धिश्च ॥

नान्दी । स्त्री । समुद्रौ ॥ नाटकादौ म-
ङ्गलश्लोके । मङ्गलपाठे ॥ यथोक्तं भ-
रतादिभिः । आशीर्वचनसंयुक्ता स्तु-
तिर्यस्यात्प्रवर्त्तते । देवद्विजनृपादी-
नां तस्मान्नान्दीति सास्मृता ॥ * ॥
नाटके विघ्नविघातायादौ नान्दीका-
र्या । यदाह भरतः । यद्यप्यङ्गानि भू-
यांसि पूर्वैरङ्गस्य नाटके । तथाप्यव-
श्यं कर्त्तव्या नान्दीविघ्नप्रशान्तये ॥ दे-
वद्विजनृपादीनामाशीर्वादपरायणा-
। नन्दन्ति देवतायस्यात्तस्मान्नान्दीप्र-
कीर्तिता ॥ अन्यच्च । देवद्विजनृपा-
दीनामाशीर्वन्दनपूर्विका । नान्दी
कार्यावुधै र्यत्नान्नमस्कारेण संयुता ॥
गङ्गानागपतिः सोमः सुधानन्दाजया
शिषः । एभिर्नामपदैः कार्या नान्दी
धाराभिरङ्किता ॥ प्रथमपदविन्यासा-
चन्द्रसङ्कीर्त्तनान्विता । आशीर्वादप-
रानान्दीयोज्येयमङ्गलात्मिका ॥ का-

चिद्विशपदानान्दी काचिदष्टपदा त-
था । सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यम

नान्दीवा

स्वरमाश्रितः ॥ इति मालतीमाध-
वटीका ॥

नान्दीकः । पुं । तोरणस्तम्भे ॥

नान्दीकरः । चि । नान्दीवादिनि । ना-
न्दीपाठकारिणि ॥ नान्दीमाशीर्नम-
स्क्रियादि रूपं मङ्गलं करोति वदति
। दिवाविभेतिटः ॥ भेरी प्राया ना-
न्दीतद्वादनशीले इति केचित् ॥ अ-
थवदिकृत्रौवादनार्था विख्यातः ॥
नान्दीपटः । पुं । वीनाहे । कूपादीनां
मुखवन्धने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

नान्दीमुखः । पुं । कूपादिमुखवन्धने ।
नान्दीपटे ॥ वृद्धिश्चाटुभुजि पिटग-
णे ॥ यथा । नान्दीमुखं पिटगणं पूज-
येत् प्रयतो गृहीति विष्णुपुराणम्
। सचगणः पित्रादिचिकम् माताम-
हादिचिकश्चेति ॥ न । वृद्धिश्चाहे ॥

नान्दीमुखी । स्त्री । सामगेतरवृद्धिश्चा-
टुभुज्याटगणे ॥ शर्कराछन्दोभेदे ॥
स्वरभिदियदिनौतौ च नान्दीमुखी
गौ । यथा । सरसखगकुलालापना-
न्दीमुखीयं लहरिभुजलताचारुफे-
नस्मितश्रीः । मुरहरकलयासत्ति-
मासाद्यकिन्त प्रमुदितहृदया भानु-
जान्त्वच्यतीह ॥

नान्दीवादी । चि । नान्दीश्लोकपाठका-
रिणि । नान्दीकरे ॥ नान्दीवदनशी-

नाभिगु

खः । सुपीतिवदेर्णिनिः ॥ नाटका-
दौ मङ्गलार्थं भेर्यादिवादके ॥

नापितः । पुं । नाई इति ख्याते वर्णसङ्ग
रजातिविशेषे । अन्तावसायिनि । क्षु
रिणि । पट्टिकार्थकुबेरिणी जाते ।
इति प० प० ॥ शूद्रायां क्षत्रिया उच्चा
तोयमिति विवादावसे तुः ॥

नापितशालिका । स्त्री । नापितशाला
याम् । खरकुश्याम् ॥

नाभकः । पुं । वनतिक्ते ॥

नाभागः । पुं । नभगात्मर्जे ॥ नभगस्या
पत्यम् । अण् ॥

नाभिः । पुं । मुख्यवृत्ते । अग्नीधापत्ये
॥ चक्रमध्ये । रथचक्रस्यपिण्ड्याम् ॥

क्षत्रिये ॥ स्त्री । मृगमदे ॥ पुं । स्त्री ।

प्राण्यङ्गविशेषे । उदरावर्त्ते । तुन्दकू

प्याम् ॥ सुंडी इति भाषा ॥ त्रि । प्रधा

ने । मुखे ॥ नद्यन्ते अराक्षव । गृह०

। नहोभश्चेति इङ् ॥ नभ्यते अक्षेण

नभ्यते ऽ नया ऽ स्यां वा । एभ० ।

इजजादिभ्यः ॥ यद्वानाभयति । स्वा

र्थग्यन्तादचङ् ॥

नाभिकण्टकः । पुं । गर्भण्डे ॥ आवर्त्ते

॥ इति शब्दरत्नावली ॥

नाभिका । स्त्री । कटभीष्टे ॥

नाभिगुडकः । पुं । गर्भण्डे । गोण्डे ।

फूलीसूडी इति टूंडी इति च भाषा ॥

नामक

नाभिगोलकः । पुं । स्फीतनाभौ । ना

भिकण्टके । गर्भण्डे ॥ नाभेर्गोलकः ॥

नाभिजः । पुं । ब्रह्मणि । कमलासने ॥

नाभिजन्मा । पुं । ब्रह्मणि । स्रष्टरि ।

विधातरि ॥ नाभौजन्मास्य ॥

नाभिनाला । स्त्री । अमलायाम् । ना

भिसम्बन्धिन्यां नाख्याम् ॥

नाभिभूः । पुं । अजयोनौ । ब्रह्मणि ॥

नाभिवर्षः । पुं । भारतवर्षे ॥

नाभी । स्त्री । नाभौ ॥ मृगमदे ॥ कू

टिकारादिति ङीष् ॥

नाभीलम् । न । नार्यावङ्गणे ॥ नाभि

गाम्भीर्ये ॥ कृच्छ्रे ॥ गर्भण्डे । नाभि

गोलके ॥

नाभ्यम् । त्रि । नाभिहिते ॥ नाभये

हितम् । शरीरावयवादत् । नाभि

नभश्चेति नाभेर्नभादेशस्तु न भवति

। तस्य गवादियतासन्नियोगशिष्टत्वेन

रथनाभावेव प्रवृत्तेः ॥ नाभिसम्ब

न्धिनि ॥

नाभ । अ । कोपे ॥ अश्रुपगमे ॥ वि

स्त्रये ॥ स्त्रये ॥ सम्भाव्ये । सम्भाव

नायाम् ॥ कुब्जायाम् ॥ प्राकाश्ये ॥

विकल्पे ॥ अलीके ॥ इत्येतदर्थे ॥

नामयति नाम्यते वा । यमप्रच्छत्वे

। अन्येभ्योपीतिङः ॥

नामकरणम् । न । संस्कारविशेषे ॥

नामक

नामःकरणम् । तच्चनाम शर्मवर्मा
 युपपदान्तत्वेनकर्त्तव्यम् । यथा । त
 तस्तुनामकुर्वीतपितैवदशमेऽहनि
 । देवपूर्वं नराख्यं हि शर्मवर्मादिसंयु
 तम् ॥ शर्मोतिशब्दस्योक्तं वर्मोति
 चत्संश्रयम् । गुप्तदासात्मकं नाम प्र
 यस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ नार्थहीनं न च
 शस्तं नापशब्दयुतं तथा । नामाङ्गत्वं
 जुगुप्सुवानामकुर्यात्समाचरम् ॥
 नातिदीर्घं नातिह्रस्वं नातिगुर्वचरा
 न्यतम् । सुखोच्चार्यं चरं नामकुर्या
 चप्रवणाचरम् ॥ प्रवणाचरं लघूत्त
 राचरम् । इति विष्णुपुराणम् ॥ * ॥
 अयुग्मकदान्तं तथा स्त्रीणां मिति गो-
 भिलः । अयुग्मकं मयुगचरम् । दा
 न्तं दकारान्तम् । यथा । यशोदाधन
 देत्यादि ॥ * ॥ अत्र महाभाष्यं यथा
 । दशम्यां पुत्रस्य । याज्ञिकाः पठन्ति-
 दशम्युत्तरकालं पुत्रस्य जातस्य नाम
 विदध्यात् घोषवदाद्यन्तरन्तस्य मष्ट
 हुं त्रिपुरुषानूकमनरिप्रतिष्ठितम् त
 द्विप्रतिष्ठिततमं भवति ह्यचरं चतु
 रचरं वा नाम कृतं कुर्यात् न तदुत्त-
 मिति । न चान्तरेण व्याकरणं कृत
 स्तद्धिता दाशक्यादिज्ञातु मिति ॥ द
 शम्युत्तरइति पञ्चमीतियोगविभा
 गात् समसः । ततः कालशब्देन बहु

नामधे

ब्रीहिः । क्रियाविशेषणं चैतत् । दश
 दिनान्याशौचं भवतीति दशम्युत्तर-
 कालमिच्छुक्तम् । यदपि गृह्यकाराः
 पठन्ति दशम्यां पुत्रस्येति तैरपि दश
 म्यामितिसामीपिकमधिकरणं व्या-
 ख्येयम् । घोषवन्तो ये वर्णाः शिष्टा
 यां प्रदर्शितास्तदादि । अन्तरन्तस्य-
 मिति । मध्ये यरलवा यस्यतदिच्छ
 र्थः । त्रिपुरुषानूकमिति । नामकर
 णे योधिकारीपितातस्य ये च यः पुरु
 षास्ताननुकायस्यभिधत्तइति त्रिपुरु
 षानूकम् अन्येषामपि दृश्यतइति दी
 र्घइतिकैयटः ॥ तस्य श्रीपूर्वकत्वं य
 था । देवं गुरुं गुरुस्थानं चैवं चैवाधि
 देवताम् । सिद्धं सिद्धाधिकारांश्च श्री
 पूर्वसमुदीरयेत् ॥ स्वर्गकामित्वादि
 नासिद्धोऽधिकारो येषां नराणामि
 त्यनेन जीवतां श्रीशब्दादिच्छं नाम्नो
 न स्तनानांतयेति शिष्टाचारः ॥
 नामद्वादशी । स्त्री । व्रतविशेषे ॥
 नामधेयम् । न । नामनि ॥ नामैव ।
 भागरूपनामभ्योधेयः इति स्वार्थे धे
 यः ॥ नामधेयानाञ्च विधेयार्थपरि
 च्छेदकतयार्थवत्त्वम् । तथाहि । उ
 द्भिदायजेतपशुकामइत्युचोद्भिच्छ
 व्देयागनामधेयम् । तेन च विधेया
 र्थपरिच्छेदः क्रियते ॥

नाम

नाम । न । आकाशादिदेहान्ते संज्ञा
विशेषे । सत्त्वप्रधाने नामधेये । वाच
कशब्दे । अख्यायाम् । आह्वयाम् ।
पर्याये ॥ नम्यते ऽभिधीयते ऽर्थानेन
। यमः । नामन्सीमन्नितिनिपाति
तः ॥ यद्वा । न्नायते । अभ्यस्यते ।
न्नाः । नामन्निच्यादिनानिपातनाम्
लोपः ॥ न नामग्रहणं कुर्यात्कृपणस्य
गुरोस्तथा । भार्याया अभिशस्तस्यजन
कस्य विशेषतः ॥ आत्मनाम गुरोर्ना
मनामात्तृपणस्यच । श्रेयस्कामो
नगृहणीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोः ॥
नमत्त्याख्यातार्यं प्रतिविशेषणीभव-
तीतिथ्युत्पत्त्यात्वादिविभक्त्यर्थे शब्दे
॥ यथा । उणाद्यन्तं कृदन्तश्च तद्धिता
न्तं समासजम् । शब्दानुकरणञ्चैवना
म पञ्चविधं स्मृतम् ॥ सर्वाण्येतानि
नामानि परस्परब्रह्मणोनघ । सर्वान्
कामानवाप्नोतिसमाराध्यजगद्भुवम्
॥ तन्मयत्वेन गोविन्दमिच्छेत द्वाल्-
भ्यनान्यथा । तन्मयोवांछितान्का
मान्यदवाप्नोतिमानवः ॥ इतिवि
ष्णुधर्मवचनम् ॥ चक्रायुधस्य नामानि
सदा सर्ववकीर्त्तयेत् । नाशौचं कीर्त्त-
नेतस्य सपवित्रकरो यत इति पुराणम्
॥ भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशार-
द । कथाधर्मबहुलेन राणां कागति

नाम

र्भवेत् । यद्यस्तितदुपायो हि दयया
तं वदस्वमे । इति जन्मे जयप्रभो व्यास
उवाच । एक एव महाराज त
त्रोपायोऽस्ति नापरः । सर्वदोषनि-
रासार्थं ध्यायेद्देवीपदाम्बुजम् ॥ न
सन्त्यघानितावन्ति यावती शक्तिर-
स्ति हि । नाम्नि देव्याः पापदाहेतव्या
ङ्गीतिः कुतोऽन्यप ॥ अवसेनापियन्त्रा
मलीखयोच्चारितं यदि । किं किं द-
दाति तज्ज्ञातुं समर्थानहरादयः ॥
प्रायश्चित्तन्तु पापानां श्रीदेवीनाम
संस्मृतिः । तस्मात्कलिभयाद्राजन्पु-
ण्यचेवेव सन्नरः ॥ निरन्तरं पराम्बा
यानामसंस्मरणं चरेत् । हित्वाभि-
त्वाचभूतानि हत्वा सर्वमिदं जगत् ॥
देवीं नमति भक्त्या येन स पापैर्वि-
लिप्यते । रहस्यं सर्वशास्त्राणां मयारा-
जन्नुदीरितम् ॥ विमृश्यैतदशेषेण
भजदेवीपदाम्बुजम् । अजपां नाम-
गायत्रीं जपन्ति निखिलाजनाः ॥ म-
हिमानं न जानन्ति मायाया वै भवं मह-
त् । गायत्रीं ब्राह्मणाः सर्वे जपन्ति हृद-
यान्तरे ॥ महिमानं न जानन्ति माया
या वै भवं महत् ॥ एतत् सर्वं समाख्या-
तं यत् पृष्ठन्तु त्वयान्यप । युगधर्मव्यव-
स्थायां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ इ-
ति श्रीदेवीभागवते महापुराणे ईस्क

नायिका

न्ये ११ थायः ॥

नामयज्ञः । पुं । दीक्षितः सोमयाजी-
त्यदिनाममाचसम्पादकेऽध्वरे ॥
नाम्ने यज्ञः ॥

नामशेषः । वि । मृते ॥ इति हेम-
चन्द्रः ॥

नामापराधः । पुं । पाप्मोत्तरखण्डप्रसि-
द्धे साधुनिन्दादिरूपदुरदृष्टजनक-
स्यापारविशेषे ॥

नामापराधी । वि । नामापराधकृति ॥

नायः । पुं । नये । नीतौ ॥ नयनम् ।
शीञ् । शिखीभुवोऽनुपसर्गइति घ-
ञ् ० ॥ नयति । दुम्बोरनुपसर्गइति
खीवा ॥

नायकः । वि । नेतरि ॥ श्रेष्ठे । प्रधाने
॥ पुं । हारमथ्यमणौ ॥ भर्त्तरि ॥
सेनापतौ ॥ शृङ्गारसाधके ॥ नयति
। शीञ् ० । खलु ॥

नायकाधिपः । पुं । नरेन्द्रे । राजनि ॥

नायिका । स्त्री । दुर्गायाउग्रचण्डाद्यष्ट-
शक्तिषु ॥ शृङ्गाररसालम्बनविभाव-
रूपायांनार्गाम् ॥ कस्तूरीविशेषे ॥
यथा । चूर्णाकृतिस्तुखरिका तिलका
तिलाभा कौलत्यबीजसदृशी चकुल-
खलिकाख्या । स्थूलाततः कियदियं-
किञ्चपिण्डकास्यात् तस्याशुकिञ्चिद-
धिकापिचनायिकैषा ॥ इति राजनि

नारङ्गः

ध्वष्टः ॥

नारः । पुं । तर्णके ॥ नीरे । जले ॥

न । नराणां समूहे ॥ वि । परमात्म-
सम्बन्धिनि ॥ नरसम्बन्धिनि ॥ न-
रात्समूहेऽण् ॥ नरस्थायम् । तस्ये-
दमित्यण् ॥ मलमूत्रपुरीषास्थिनि-
र्गतं ह्यशुचिस्मृतम् । नारं स्पृष्ट्वा तु स-
स्नेहं सचे लोज्ज्वलमाविशेदिति स्मृतिः ॥

नारकः । पुं । नरके ॥ नरति नृणाति
वा । नृ० । कृष्णादित्वात् वुन् । ततः
प्रज्ञाद्यण् ॥ वि । नरकस्थे ॥ नरकेभ-
वः । तत्रभवइत्यण् ॥

नारकी । वि । नरकस्थे ॥ यथा । परे-
ण विहितं कर्म स्वकर्मेति वदेच्चयः । स
उच्यते ब्रह्मघाती महा नारकिनार-
की ॥ इति बृहद्बर्मपुराणम् ॥

नारकीटः । पुं । अश्वकीटे । कुक्क-
रीटे । वग्नी इति भाषा ॥ वि । स्वद-
त्ताशिविहन्तरि ॥ इति मेदिनी ॥

नारङ्गः । पुं । पिप्पलीरसे । कणारसे ॥
यमजप्राणिनि ॥ विटे ॥ नारङ्गीति
स्थाते । नागरङ्गे ॥ नारङ्गं मधुरा-
लं स्याद्रोचनं वातनाशनम् । अपरन्त-
रन्तमच्युष्टं दुर्जरं वातहतसरम् ॥ * ॥
चुद्बोधकवस्त्वन्तरे ॥ यथा । नारङ्गके-
सरमपाकृतबीजपूरं योश्नाति खण्ड-
सरिचोद्भवचूर्णमिश्रम् । अन्नं गले

नारदः

विशतितस्यनरस्य तूष्णं सङ्गृह्यमाण
इवराहुग्रहेण चन्द्रः ॥ नारङ्गन्तु प
रं वचं सुगन्ध मतिचारुणम् । वात
प्रकफलं किञ्चित् पित्तघ्नं विशदं स्यु
तमिति ॥ न । गर्जरे ॥

नारङ्गचीरिणी । स्त्री । चीरिकाप्रभे
दे ॥ चिह्नानारङ्गमज्जावै पचेत् स
पिंषि तापिते । तत्र खण्डं विनिःशि
ष्य पक्वं मत्वा प्रतारयेत् ॥ शीतभू
ते विनिःशिष्य मात्रया दृष्टितं पयः ।
नारङ्गचीरिणी चैषा सुगन्धिसुरभी
कृता ॥ विष्टम्भिनो हरेदातं पित्तघ्न
गुरुपाचिका ॥

नारङ्गवर्षकम् । न । गाजरे । गृज्जने ॥
नारदः । पुं । देवर्षिप्रवरे । देवर्षीणां
मध्ये भगवतो विभूतौ ॥ नरस्य धर्म्यम्
। नारद्वेति वक्तव्यमिच्छाम् । नारं
ददाति । आतेन उपेतिकः ॥ नारं पा
नीयमिच्छुक्तं तत्पितृम्यः सदा भवा
न् । ददाति तेन ते नाम नारदेति भ
विष्यतीत्यागमः ॥ नारं नरसमूहं व
ति कलहेनेति वा ॥ नुरिदं नारम-
ज्ञानम् । तत् वति ज्ञानोपदेशेने
ति वा । दोऽवखण्डने । कः ॥ नरा
णां परमात्मसम्बन्धिनां परमात्मवि
षयकं ज्ञानं ददाति उपदिशतीति
वा ॥ न । पञ्चविंशति सहस्रश्लोका

नाराचः

त्मके महापुराणविशेषे ॥

नारदीयम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

चि । नारदसम्बन्धिनि ॥

नारसिंहम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

चि । नृसिंहसम्बन्धिनि ॥

नारसिंहवपुः । पुं । विष्णौ ॥ नरस्य सिं

हस्यचावयवा यस्मिन् वपुषि लक्ष्यन्ते

तद्वयुर्यस्य सः । नरस्यसिंहस्य नरसिंहौ

तयो रवयवाः अवयवे च प्राणयोष

धिवृक्षेभ्यश्च्यवन् । नारसिंहा नरसिं

हयो रवयवा अस्मिन् सन्तीत्युक्तान्ता

नारसिंहशब्दान्मन्त्रार्थी योऽर्थं आद्य

च् । तथाच नारसिंहः नरसिंहाव

यववत् वपुर्यस्य स तथा ॥

नारा । स्त्री । जले । नीरे ॥ इतिशब्दः ॥

नाराचः । पुं । सर्वलोहमयेषाणे । प्र

खेडने ॥ नरान् आचामति । च

मु० । अन्येऽङः । ततः प्रचाद्यण् ॥

यदा । नराणां समूहो नारम् । नार

माचामति । डः ॥ अम्बुहस्तिनि ॥

दुर्दिने ॥ * ॥ धृतिच्छन्दः प्रभेदे । इह

नारचतुष्कण्ठन्तु नाराचमाचच

ते । यथा । दिनकालतनयातटीकान

ने चारुसञ्चारिणी अवगुणिकटकु

ष्ठमेयेक्षणा कृष्णराधात्वयि । ननु-

विकिरतिनेवनाराचमेषाति हृच्छे

दनंतदिहमदनविभ्रमेद्भान्तचित्ता

नाराय

भवत्तु नमः ॥

नारायिका । स्त्री । नाराय्याम् ॥

नाराची । स्त्री । एषणिकायाम् । स्वर्ण
कारादीनां लोहतुलाविशेषे । कां
टा इति नारजा इति च भाषा ॥ गौरा
दित्वात् ङीष् ॥ स्वल्पो नाराचो वाच्य
भेदे नाराचीति कश्चित् ॥

नारायणः । पुं । अच्युते । भगवति । वा
सुदेवे ॥ निरुक्तिर्यथा । आपो नारा
इति प्रोक्ता आपो वै नरसूतवः । ता
यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥
इति मनुः ॥ यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्य
ते श्रूयते ऽपि वा । अन्तर्बहिः तत् स
र्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ॥ इति म
न्त्रार्णः । नारायणाय नम इत्यमुमे
व सत्त्वं संसारघोरविषसंहरणाय-
मन्त्रम् । शृण्वन्तु भव्यमतयो यतयो
स्तारागा उच्चैस्तारामुपदिशाम्य ह मूर्धु
वाहुरिति नृसिंहपुराणम् ॥ शा-
ब्दिक निरुक्तिस्तु नाराज्जातानित
त्त्वानि नाराणीति विदुर्मुधाः । तान्ये
वचायनं तस्य तेन नारायणः स्मृतः
॥ नाराणां समूहे नारम् । तस्य समू-
ह इत्यण् । तदयनमस्य । पूर्वपदा-
दितिणत्वम् ॥ यदा । नराज्जाताः
नाराः आपः । ता अयनं यस्य ॥ क्वचि-
न्मन्वन्तरे नरस्य र्धे रपत्यत्वमुपगत-

नाराय

इति । नरस्यापत्यम् । नडादिभ्यः फ

किनारायणः ॥ श्रीकृष्णे ॥ नाराय-
णस्त्वं न हि सर्वदेहिना मात्मास्यधी
शोखिललोकसाची । नारायणोऽङ्गं
नरभूजलायनात् तच्चापि सत्त्वं न त
वैवमायया ॥ श्रीकृष्णस्य सेनाविशे-
षे ॥ धर्मपुत्रर्षिविशेषे ॥ सञ्ज्ञासि-
नि । परिव्राजके ॥ दण्डग्रहणमात्रेण
नरो नारायणो भवेदितं स्मृतेः ॥

नारायणचैवम् । न । गङ्गावाहाव-
धिहस्तचतुष्टयमिते नारायणस्वामि-
के स्थाने ॥ यथा । प्रवाहमवधिकृत्वा
या इहस्तचतुष्टयम् । अचनारायणः
स्वामी नान्यः स्वामी कदाचनेति ॥

नारायणतैलम् । न । औषधपक्वतैल-
विशेषे ॥ तत् त्रिविधम् । स्वल्पं दृ-
ग्महच्चेति भेदात् ॥ यथा । विस्त्राग्नि-
मन्त्रश्रयोनाकपाटलः पारिभद्रकाः ।
प्रसारण्यश्वगन्धाच्च बृहती कण्टकारि-
रिका ॥ वस्त्राचातिवस्त्राचैव श्वदंष्ट्रास-
पुनर्नवा । एषां दशपलान् भागान्
चतुर्दशे ऽम्भसः पचेत् ॥ पादशेषं
परिस्त्राव्य तैलपात्रं प्रदापयेत् । शत
पुष्पादेवदारुमांसीशैलेयकां वचा ॥
चन्दनं तगरं कुष्ठं मेक्षापर्णी चतुष्टय-
म् । राजातुरगगन्धाच्च सैन्धवं सपुन-
र्नवम् ॥ एषां द्विपलिकान् भागान्

नाराय

पेषयित्वा विनिः क्षिपेत् । शतावरी
रसश्चैव तैलतुल्यं प्रदापयेत् ॥ आ
जं वायदिवागव्यक्षीरंदत्त्वा चतुर्गुण
म् । * । पाने वस्ती तथा भृङ्गे भोज्ये
चैव प्रशस्यते ॥ अश्वोवावातसम्प्लयो
गजोवाधदिवानरः । पङ्गुलः पीठस
र्पी च तैलेनानेन सिध्यति ॥ अधोभा
गे च ये वाताः शिरो मध्यगताश्च ये ।
दन्तगुले हनुस्तम्भे मन्वास्तम्भे गलग्र-
हे ॥ यस्य शुष्यति चैकाङ्गं गतिर्यस्य च
विक्लवा । क्षीणेन्द्रियानष्टशुक्रान्वर
क्षीणाश्च ये नराः ॥ वधिरालङ्घजिह्वा
स्य मन्दमेधस एव च । अल्पप्रजा च या
नारी या च गर्भं न विन्दति ॥ वाता र्क्षा
वृषणौ येषामन्तवृद्धिश्च दाहणा । एत
त् तैलवरं तेषां नानानारायणं स्मृत
मिति स्वल्पनारायणतैलम् ॥ * ॥ श
तावरी चांशुमती पृश्निपर्णी शटी वला
। एरण्डस्य च मूलानि वृहत्स्योः पूति
कस्य च ॥ गवेषुकस्य मूलानि तथा स
ह च रस्य च । एषां दशपलान् भागा
न् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥ पादशेवं
रसे पूते गर्भं चैनं समावपेत् । पुनर्न
वावचादाहंशताङ्गा चन्दनागुरु ॥ शै
लेयं तगरं कुष्ठमेला मांसी स्थिराव-
क्षा । अश्वक्कासैन्धवं राक्षापलादुर्नि
चपेषयेत् ॥ गन्धाजप्रयसः प्रस्थौदौ

नाराय

द्वावच प्रदापयेत् । शतावरी रसप्र-
स्थं तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥ * ॥ अस्य
तैलस्य सिद्धस्य शृणुवीर्यमतः परम्
। अश्वानां वातभग्नानां कुञ्जराणां त
थान्दणाम् ॥ तैलमेतत् प्रयोक्तव्यं
सर्ववातनिवारणम् । आयुष्मांश्च न
रः पीत्वा निश्चयेन दृढो भवेत् ॥ ग
र्भमश्वतरी विन्द्यात् किम्पुनर्मानुषी
तथा । वृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च तथैवा
र्द्रावभेदकम् ॥ अपर्ची गण्डमाक्षान् च
वातरक्तं हनुग्रहम् । कामक्षां पाण्डु
रोगञ्च अश्वरीञ्चा पिनाशयेत् ॥ तै
लमेतद् भगवता विष्णुना परिकीर्त्ति
तम् । नारायणमिति स्थातं वातान्त
करणं शुभमिति वृहन्नारायणतैलम्
॥ * ॥ विल्वाम्बुगन्धावृहती श्वदंष्ट्राश्वो
नाकवाद्यालकपारिभद्रम् । क्षुद्राक
ठिल्लातिवल्गाग्निमन्यं मूलानि चैषां
सरलायुतानाम् ॥ मूलं विदद्यादयपा
टलीनां प्रत्येकमेषां प्रवदन्ति तज्-
ज्ञाः ॥ सपादप्रस्थं विधिना द्रुताञ्च द्रो
णै रपामष्टभिरेव पक्त्वा ॥ पादावशे-
षेण रसेन तेन तैलाढकाभ्यां सममे
व दुग्धम् । छागस्य मांसद्रवमेव तुल्य
मेकवसन्यक् विपचेत् सुबुद्धिः ॥ दद्या
द्रसश्चैव शतावरीणां तैलेन तुल्यं पु
नरेव तव । राक्षाश्वगन्धाद्रुमदाहका

दुग्धिका

फेने ॥ दुग्धाग्रे ॥

दुग्धपाचनम् । न । वज्रके । दुग्धपा
कपाचे ॥ इतिहारावली ॥

दुग्धपाषाणः । पुं । दुग्धपाषाणके ॥

दुग्धपाषाणकः । पुं । शिरगोला इति
गौडभाषा प्रसिद्धे वृ० विशेषे ।
चीर्याम् । गोमेदसन्निभे । वज्राभे ॥दुग्धपुच्छी । स्त्री । दुग्धपेया इतिगौ
डभाषा प्रसिद्धे वृ० विशेषे । सेवका
लौ । नसङ्कर्याम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥दुग्धफेनः । पुं । सशर्करदुग्धफेने । स्त्री
रङ्गिणीरे । शर्करे ॥ इतिरानि० ॥

दुग्धफेनकः । पुं । दुग्धफेने ॥

दुग्धफेनी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । प
यः फेन्याम् । गोजापण्याम् ॥

दुग्धाब्धितनया । स्त्री । लक्ष्याम् ॥

दुग्धाश्या । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

दुग्धिका । स्त्री । चीराश्याम् । स्वादुप
र्याम् । दुद्धी इति स्थातायाम् ॥दुग्धमस्य स्याः । अतदनिठनावितिठ
न् ॥ दुग्धिकोष्णा गुरु रुचा वातला
पुत्रदायिनी । स्वादुचीरा कटु स्नि-
क्ता स्मृष्टमूत्रमला पटुः ॥ स्वादी
विष्टम्भिनी दृष्या कफकुष्ठकृमिप्र-
णुत् ॥ गन्धिका इति गौडभाषा प्रसि
द्धायामुत्तमफलिन्याम् । युग्मफला
याम् ॥

दुन्दुभिः

दुग्धिनिका । स्त्री । रक्तापामार्गे ॥

दुग्धी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । चीरा
श्याम् । दुद्धी इति भाषा ॥ दुग्धपा
षाणे ॥दुच्छकः । पुं । गन्धकुश्याम् । मुराना
मगन्धद्रव्ये ॥ विहाराद्यवकाशके ॥

दुडिः । स्त्री । कच्छ्याम् ॥ इतिमुकुटः ॥

दुण्डुकः । वि । दुष्टचित्ते ॥

दुण्डुभः । पुं । दुण्डुभसर्पे ॥

दुतः । वि । पीडिते ॥ टुदुपतापे ।
स्वादिः । कर्मणि क्तः ॥दुद्रुमः । पुं । हरित्पलाशे पलाण्डौ
। लतार्क्षे ॥ दुष्टोद्रुमः ॥दुधुचन् । वि । दोग्धुमिच्छति ॥ दुहेः
सन्नन्तास्तुटः शत्रादेशः । घत्वधत्वे ॥दुन्दमः । पुं । दुन्दुमौ ॥ इतिशब्दर-
त्नावली ॥

दुन्दुः । पुं । वसुदेवे ॥ दुन्दुभिवाद्ये ॥

दुन्दुभिः । पुं । वरुणे ॥ दैत्यभेदे ॥

दुहडुकायाम् । भेर्याम् । आनके ॥
वर्तुलश्चर्मवद्वैकाननो दुन्दुभिरुच्यते । इतिकेचित् ॥ दुन्दु इतिशब्देने
भति । उभपूरणे । इगुपधात्किदितीन् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । दुन्द इति
हलन्तस्यैवानुकरणम् ॥ यद्वा । दामुभतिशब्देन । उभ० । सर्वधातुभ्यङ्-
न् । षृ० ॥ रक्षोभेदे ॥ विषे ॥ षट्